TATAR GRAMMAR

A Grammar of the Contemporary Tatar Literary Language

Gustav Burbiel

Institute for Bible Translation
Stockholm – Moscow
2018

TATAR GRAMMAR

A Grammar of the Contemporary Tatar Literary Language

by Gustav Burbiel

Editor: James E. Lott
Linguistic assistance: Helif R. Kurbatov
Proof-reading: Khörshid F. Iskhaqova

Publishing directed by: Borislav Arapović
Computer typesetting: Siv Lindström
Page-making and lay-out: Kaisa Franzén
Computer fonts prepared by: Kjell Johannessen
Technical assistance: Brane Kalčevič

ISBN 978-5-93943-259-7
© Institute for Bible Translation, Stockholm, 2001, 2018

ПРЕДИСЛОВИЕ К ИЗДАНИЮ 2018 г.

Настоящее издание представляет собой англоязычную грамматику литературного казанско-татарского языка (ISO-3: tat). Ее автор Густав Бурбиел, немецкий тюрколог, сотрудничал с Институтом перевода Библии (ИПБ) в Швеции в 1970-х и 1980-х гг., редактируя новые переводы Библии на тюркские языки. Непосредственное участие в составлении этого труда также принял Х.Р. Курбатов, ведущий научный сотрудник отдела языкознания ИЯЛИ им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстана. Единственная попытка полноценного изложения грамматики татарского языка на английском языке, кроме этого издания, принадлежит лингвисту и востоковеду Николаю Николаевичу Поппе (Nicholas Poppe). Его труд Tatar Manual был опубликован в 1963 г. (Indiana University) и переиздан в 1997 г. (Curzon Press). До сегодняшнего дня другой масштабной грамматики татарского языка, написанной на английском языке, так и не появилось

Г. Бурбиел закончил свой капитальный труд над татарской грамматикой в 1994 г. В 2001 г. он скончался, так и не увидев ее широкого распространения – в январе 2001 г. ИПБ в Швеции напечатал лишь несколько экземпляров пробного издания. Несмотря на почти 25 лет, которые прошли между написанием этой грамматики и ее нынешней публикации, сотрудники ИПБ в Швеции и России считают его труд все еще востребованным и актуальным для исследования литературного татарского языка и надеются, что это репринтное издание будет полезно новому поколению татароведов и тюркологов в Российской Федерации.

FOREWORD

It is with considerable pleasure that we publish Dr. G. Burbiel's *Tatar Grammar*, the crowning achievement of his life's work for the benefit of the Turkic peoples previously contained within the boundaries of the USSR. Great changes in their status have occurred in the last ten years, changes which have underlined the need for more knowledge about them, including the study of their languages. When the author began work on the *Tatar Grammar*, the Tatars, like other Turkic peoples of the USSR, were firmly confined within the borders of that state. Today, five of them – Azerbaydzhanis, Kazakhs, Kyrgyz, Turkmens and Uzbeks have their own independent countries, with their mother tongue as the official language. The languages of the other Turkic peoples – Altay, Balkar, Bashkir, Chuvash, Crimean Tatar, Gagauz, Karachay, Karakalpak, Khakas, Kryashen, Kumyk, Nogai, Shor, Siberian Tatar, Tatar, Tuvinian, Uighur, Yakut and others – as well as those of other non-Slavic peoples in Russia and the C.I.S. have also gained substantially higher status in the 1990s, with increased demand and interest in learning them, both at home and abroad.

Courses in the Tatar language have been given at various universities around the world. However, apart from Nicholas Poppe's descriptive grammar, structural in approach, *Tatar Manual*, Bloomington 1963, there have been no text books of Tatar grammar which Western students without a command of Tatar or Russian could use. The present work will meet this need.

The publication of the *Tatar Grammar* is in accord with the Institute for Bible Translation's desire to contribute to the promotion of the culture of the non-Slavic peoples of the former USSR. It is therefore a particular pleasure to include among IBT's publications works of cultural importance written by its own co-workers – in this case, by IBT's former chief editor of Bible translations in the Turkic languages. Shortly after the Institute was established (in 1973), with the aim of translating the Bible into non-Slavic languages spoken in Slavic countries, and primarily the then USSR, the need arose to find scholars both for the work of translation and of editing. Each translation had to be checked from the point of view of accuracy, terminology, style, comprehension and so on. There were not many people outside the USSR who had sufficient practical knowledge to do this work. Dr G. Burbiel, with his knowledge of many languages, among them all the major Turkic languages, and Tatar in particular, accepted our invitation to help with this valuable task. For over ten years, from 1975 to the late 1980s he read, corrected and edited translations into Balkar, Karachay, Karakalpak, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Turkmen, Uighur, and Uzbek. Over time, as the work developed, other scholars and knowledgeable people became engaged in these tasks, while Dr Burbiel concentrated his efforts on the Tatar Grammar. May we offer our sincere congratulations on this publication both to him and to all those who have kindly helped him in this great task, as well as to the Tatar people itself.

In publishing this work we hope that it will contribute to study and research in the Tatar language and benefit Tatar literature and the cultural heritage of the Tatar people, a heritage whose achievements, and not in the written word alone, deserve to be known far more widely beyond the borders of Tatarstan than is the case today.

Borislav Arapović,
Stockholm, January 2001.

Acknowledgment

I wish to acknowledge my indebtedness and express my gratitude to Dr. Phil. Helif R. Kurbatov, a leading scholar of the Ghalimjan Ibrahimov Institute for Language, Literature and History of the Academy of Sciences of Tatarstan, and author of several books on Tatar linguistics, for his sustained interest, help and advice throughout the many years it took to prepare this grammar. Specifically, I wish to express my appreciation and thanks to him for discussing and elucidating some hitherto little or totally unexplored problems of the Tatar language, as well as for designing the paradigms of the relational adjectives and the chart showing the possible verbal constructions denoting modes of action of the Tatar verb, both included in the grammar on pages 117 and 813, respectively. Furthermore, I am especially indebted to Dr. Kurbatov for the invaluable help he has afforded me by sending me over the years, what must amount to more than two hundred publications (Tatar grammars, dictionaries, books on specific problems of the Tatar language, literary works, etc.) These books, which otherwise would not have been available to me, served as an important source for linguistic research as well as for the selection of illustrative examples. Last but not least, I deem it appropriate to give credit to Dr. Kurbatov for urging and encouraging me to undertake the project of preparing this grammar.

I also wish to acknowledge the invaluable help I received from Mr. James E. Lott throughout the preparation of this grammar, as well as in reading its proofs. Mr. Lott, who has an M.A. in Philosophy from Columbia University, has an excellent background in linguistic theory and a good grammatical knowledge of several languages, including the Tatar language, which he studied for several years in my Tatar classes at Columbia as well as in private lessons. I am especialy indebted to Mr. Lott for his careful and thorough checking of the translations of all Tatar examples in the grammar and for suggesting changes and improvements wherever necessary or desirable. Mr. Lott has also helpfully discussed problems of Tatar grammar with me, and I am particularly thankful to him for his penetrating critical comments, which more often than not resulted in important improvements.

Next, I wish to express my gratitude to my Tatar friend Garif Sultan, writer-journalist, radio commentator, and scholar of Tatar-Bashkir affairs, for clarifying a number of particularly complex Tatar examples and for verifying their English translations.

Thanks are also due to Mrs. Halima Shahmay for helpfully discussing some of the Tatar examples and for assistance received from her in the use of the Tatar vernacular and Tatar colloquialisms.

Special thanks go also to Mrs. Siv Lindström who, though not knowing the Tatar language, undertook the rather demanding task of preparing the computer copy from the typewritten manuscript. The patience with which she made the not infrequent changes, additions and deletions introduced during proofreading is particularly appreciated.

Last but not least, I wish to express my gratitude and appreciation to Mrs. Khörshid F. Iskhaqova of the Institute of Linguistics of the Academy of Sciences in Moscow for proofreading the entire Tatar contents of the book and for checking and verifying the rendering of Tatar proper names in the English translations.

And finally, I would like to convey my special thanks to Mrs. Kaisa Franzén who prepared the final copy for publication.

It goes without saying that any errors which might possibly be contained in the book are my sole responsability.

Preface

The subject of this Grammar is the Tatar literary language of today as used in public offices in Tatarstan, in educational institutions, in belles-lettres, theater, radio, scientific and scholarly works, media publications, etc.

However, since the Tatar language – especially the literary language – has since the turn of this century undergone considerable changes both in grammar and vocabulary, it was considered necessary to include also such grammatical forms and constructions as well as certain individual words belonging to various parts of speech (postpositions, participles, conjunctions, pronouns, etc.) which, with rare exceptions, are no longer used in the present literary language but are essential for the understanding of the Tatar classics and any other publications belonging to the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries and representing an important part of Tatar literature.

Furthermore, some grammatical forms and expressions which actually belong to the vernacular but have found their way also into the literary language have also been included in the grammar.

The grammar consists of four parts: Phonology/Orthography, Morphology, two Indexes and an Appendix. A complete, separate treatment of Tatar syntax was beyond the scope of this work, but notes and explanations of syntax have been included throughout, wherever it appeared necessary or appropriate for the study and better understanding of the use of individual grammatical forms and constructions.

All grammatical and syntactical forms discussed in this grammar are illustrated by an ample number of examples. To achieve a linguistic presentation as diverse and as extensive as possible in vocabulary, syntax and style, the examples have been selected from a wide range of literary works – novels, novellas, stage plays, short stories, fairy tales, travelogues, etc. – written by distinguished Tatar authors, as well as from nonfictional publications, articles, etc. Furthermore, examples have been chosen from history books, journals (including a teacher's journal), periodicals, from Tatar-Russian phrase books and even from cookbooks. Some examples have been taken from poetry, from the daily press, dictionaries, Tatar school books and grammars. Except for some short examples used generally to illustrate lexical and grammatical patterns, such as the formation of words, moods, tenses, etc., each example is followed by an indication of its source.

All Tatar examples are accompanied by English translations. Translations follow the Tatar original as closely as possible. Where, for reasons of differences in language structure, a close translation was not possible, a literal translation has often been added in parentheses to better reveal the grammatical structure and the real meaning of the Tatar. Furthermore, where necessary or desirable for the easier understanding of an example taken out of context, some explanatory background information has been furnished after the English translation. Also, throughout this grammar, many notes and observations have been included, often with examples, to give additional information on grammatical forms, language usage, style, etc.

To facilitate the systematic study of the Tatar language and to be also useful for reference, two indexes have been included in the book.

INDEX I is a subject index in English. Tatar words, grammatical forms, suffixes, etc. occurring in it are written in the phonetic (latinized) alphabet.

INDEX II is a list of Tatar grammatical forms and constructions, of suffixes, certain parts of speech, etc. arranged in alphabetical order. Parts of speech and suffixes which are subject to vowel or consonant harmony and therefore occur in more than one basic form are listed as follows:

The first entry of a given word or suffix shows *all basic forms.* But if functioning as part of a grammatical construction, or if grammatically expanded (for example, with case endings), it appears only in its *back vowel form*, which alphabetically comes first (for example, when first listed the suffix -ган, -гән, -кан, -кән /-ɢan, -gən, -qan, -kən/, which forms a past participle, appears in all its four basic forms. But constructions such as -ган өчен, -ган тәкъдирдә, or expanded forms like -гандай are given only with the back vowel form -ган /ɢan/. The three basic forms -гән, -кан, -кән are listed once in alphabetical order, each with the reference "see -ган", meaning forms like -гән өчен, -кәндәй can be found under -ган or expanded forms of the possessive suffix +быз, +без, +ыбыз, +ебез /+bьz, +bez, +ьbьz, +ebez/ are listed under +быз /+bьz/.)

INDEX II is in the Tatar modified Cyrillic alphabet. However, where deemed necessary or appropriate, some entries appear also in the phonetic (latinized) alphabet to show the correct pronunciation of certain parts of speech, grammatical forms and suffixes.

The reference numbers after each entry are the paragraph numbers. Paragraph numbers have also been used for cross-reference throughout this grammar.

THE APPENDIX contains a list of authors whose works have been referred to for linguistic illustration and a list of Tatar names with initial, medial or final **В**, **Г**, **Га**, **К**, **Ка**, **Я**, **Ия**, **Ыя**. Names appear in alphabetical order in the Cyrillic alphabet with each of them repeated in the latinized Tatar alphabet (Jaņalif) to show its pronunciation.

Abbreviations
Used in the Grammar and in the Indexes

A.	Arabic
abl.	ablative
acc.	accusative
adj.	adjective
adv.	adverb
aff.	affirmative
alt.	alternative
apod.	apodosis
arch.	archaic
art.	article
attr.	attribute
aux.	auxiliary
betw.	between
card.	cardinal
cat.	categorical
caus.	causative
cl.	clause
class.	classifier
coll.	colloquial
comp.	compare, comparison
compar.	comparative
con.	connecting
conc.	concession, concessive
cond.	conditional
conf.	confirmation
conj.	conjunction
conjug.	conjugated
contr.	contraction
cor.	correlative
cpd.	compound
Cyr.	Cyrillic
dat.	dative
dec.	decimal
def.	definite
defec.	defective
dem.	demonstrative
deriv.	derivation, derivational
desul.	desultory
dimin.	diminutive
dir. disc.	direct discourse
dir. obj.	direct object
disj.	disjunctive
edit.	editorial
emph.	emphatic
Engl.	English
esp.	especially
etc.	et cetera, and so on
ex.	example
exclam.	exclamation
exp.	expression, expressing
expl.	expletive, explanatory
fact.	factitive
fem.	feminine
fig.	figurative
foll.	following, followed
form.	forming
Fr.	French
frac.	fractional, fraction
freq.	frequentative
ft.	future tense
func.	function
fut.	future
gen.	genitive
gener.	generalizing
hab.	habitual
ibid.	in the same place
i.e.	id est; that is
imp.	imperative
impers.	impersonal
ind.	indicates, indicating
indef.	indefinite
indep.	independent
indic.	indicative
indif.	indifference
indir. disc.	indirect discourse
indir. obj.	indirect object
inf.	infinitive
insep.	inseparable
inst.	instead
intens.	intensive, intensifier
inter.	interrogative
interj.	interjection
intr.	intransitive
iter.	iterative
lit.	literally
loc.	locative
masc.	masculine
mean.	meaning

mod. w.	modal word
multipl.	multiplicative
n.	noun
n. class.	noun classifier
neg.	negative
n. suf.	noun suffix
nom.	nominative
num.	numeral
numb.	number
obs.	obsolete
on. poet. w.	onomatopoetic word(s)
opt.	optative
ord.	ordinal
P.	Persian
p.	person
paren.	parenthetical
part.	particle
partic.	participle
pass.	passive
pat.	pattern
phon.	phoneme
phr.	phraseological
pl.	plural
poss.	possessive, possession
postp.	postposition
p. perf.	past perfect
p. pt.	past participle
prec.	preceding, preceded
pred.	predicate
pref.	prefix, prefixed
prep.	preposition
pres.	present
pret.	pretense
prp.	present participle
pr. perf.	present perfect
priv.	privative
prob.	probability
pron.	pronoun, pronominal
prot.	protasis
prt.	present tense
pt.	past tense
quot.	quotation
R.	Russian
recip.	reciprocal
redupl.	reduplication
refl.	reflexive
rel.	relative
relat.	relational, relation
rep.	repetition, repeated
sent.	sentence
sg.	singular
spec.	special
subord.	subordinating
subst.	substantive, substantivized
suf.	suffix
sug.	suggestion
superl.	superlative
supp.	supposition
syn.	synonymous
v.	verb
v. adj.	verbal adjective
v. adv.	verbal adverb
v. noun	verbal noun
v. st.	verb stem
var.	various
vern.	vernacular
w.	with

Books and Journals

A.T.T.C./A.T.T.S. Tatar teleneꞑ aꞑlatmalь syzlege.
Tatar Grammatikasь, Ş. Ramazanov həm X. Xismətullin, Tatar tele grammatikasь, Kazan, 1954.

K. У./Q.U. Qazan Utlarь.

C.M./S.M. Sovet Məktəbe

C.Ә./S.Ә. Sovet Әdəbiatь

Symbols Used in this Book

o	indicates a vowel, (stem or connecting).
ₒ	over ‘a’ and ‘b’, indicates labialization; over ‘ъ’ indicates rounding of ‘ъ’ towards ‘o’.
ө	over ‘e’ indicates rounding of ‘e’ towards ‘ө’.
‿	indicates contraction of words in speech, or a glide in the pronounciation.
´	indicates main accent.
”	indicates intensified accent.
`	indicates secondary accent.
~	within an entry indicates an unchanged head-word.
+	indicates ‘plus’, a noun suffix, or noun stem.
+...–	indicates a verb suffix joined to a part of speech other than a verb.
±	indicates that the suffix may be joined to both verbal and non-verbal forms.
–	indicates a verb suffix or verb stem.
–...+	indicates a noun suffix joined to a verb.
( )	besides its use as a regular punctuation mark, the parenthesis is used to enclose: a literal translation; a possible alternative version of a given translation; a part of speech implied but not appearing in the Tatar text; an explanatory remark; the last of two suffixes joined to a word, to avoid repeating the first suffix, for example, -мый(ча), -ми(чэ); to indicate that a given grammatical form or construction may be used with or without the word, particle, suffix, etc. enclosed; the source of an example; crossreferences.
‘....’	used to set off translations of single words, phrases and short groups of words.
/.../	encloses words, grammatical forms, suffixes, etc. rendered in the latinazed alphabet to show pronunciation.
[...]	encloses words, names, etc. added for clarity or completeness. Also used with the paragraph numbers.
>	changed into; originated from.
–	over a vowel indicates lengthening.
...	set off from the preceding and/or following text, indicates omission of a part of the text.
...	used immediately after the end of a statement, exclamation, or any other text, the dots indicate words left unspoken.
‘	apostrophe. Also used to indicate the hamza and hamzat al-qat.
'...'	indicates a letter of the latinized Tatar plphabet.
«...»	quotation marks in Tatar texts, used also to indicate a letter of the Cyrillic Tatar alphabet.

Rendering of Proper Names

(Names of Persons, Animals and Certain Place Names)

in the English Translations of Tatar Examples and Texts

Proper names occurring in the Tatar examples and texts have been rendered in their English translations with the English alphabet plus Ä ä, Ö ö, and Ü ü, as shown in the table below.

Tatar Cyrillic	English	Pronunciation[1]
Аа	Aa,	5, 6, 91
	Ää	94, 1-3
Бб	Bb	22, 92
Вв	Ww, Vv[2]	25, 26, 93
Гг	Gg, Gh, gh	42, 46, 94
Дд	Dd	28, 95
Ее[3]	Ee, Ye, ye, Yy, yy, yo	12, 96, a-g
Жж	Zh, zh	35, 97
Зз	Zz	33, 97
Ии	Ii	14, 97
Йй	Yy	37, 98
Кк	Kk, Qq	43, 47, 94
Лл	Ll	31, 99
Мм	Mm	24, 99
Нн	Nn	30, 99
Оо	Oo, Öö	7, 100
Пп	Pp	23, 101
Рр	Rr	32, 101
Сс	Ss	34, 101
Тт	Tt	29, 101
Уу	Uu, Ww, Üü	9, 102
Фф	Ff	27, 103
Хх	Kh, kh	45, 103
Цц	Ts, ts40, 103	
Чч	Ch, ch	39, 103
Шш	Sh, sh	36, 103
Щщ	Shch, shch	41. 103
ъ	‘ (apostrophe), or not expressed	49, 104
Ыы[3]	Yy, i, e	11, 105
ый	i	13, 98
ь (soft sign)	‘ (apostrophe), or not expressed	49, 106

---

1) The numbers in this column designate the paragraphs describing the Tatar phonemes.

2) Pronounced ‘f’ in the Russian family endings -ов /-ov/ and -ев /-ev/ and when preceded by a voiceless consonant.

3) For the labialization (rounding of ‘e’ towards ‘ө’ (ö) and ‘ы’ (y) towards ‘o’ in syllables succeeding the first syllable of a word containing an ‘ө’ or ‘o’, respectively, see 56.

Ээ	Ee, ‘ (apostrophe)	107
Юю	Yu, yu, Yü, yü, u, ü	108
Яя	Ya, ya, Yä, yä, a, ä	109
ыя, ия	ia, iä 109	
Әә	Ää	6, 110
Өө	Öö	8, 110
Үү	Üü	10, 111
Җҗ	Jj	38, 112
Ңң	ng	44, 112
Һһ	Hh	48, 112

Imperfect (partial) Diphthongs

ай	ai, ey	See 50-54 and
әй	ey	54, Notes 1 and 2
ой	oy	
өй	öy	
уй	uy	
ый	i	
ей	ey	
ау (ав)	aw	
әү (әв)	äw	(for әү see also 53,
йо	yo	Note 1)
йө	yö	
уа (ва)	wa	
вә	wä	
ву	wu	
вы	wy	

Note: Both the diphthong ‘ай’ and the phoneme ‘a’ followed immediately by ‘и’ /i/ are rendered in English by ‘ai’. It should be borne in mind that, when rendering, ‘ai’ is pronounced as in ‘fine’, ‘try’, whereas when rendering, ‘a’ and ‘i’ are pronounced separately.

Introduction

I. Classification of the Tatar Language within the Turkic Language Family

Tatar belongs to the Northwestern, or Qypchaq, group of the Turkic languages[1)] but contains some Bolghar and Oghuz elements. It has three main dialects each of which has several subdialects.

1. The Dialect of the Kazan Tatars

This dialect, which is also called the Central Dialect, forms the basis of the contemporary Tatar literary language. Spread over a rather large area ranging from the Volga to the Ural Mountains, it has a considerable number of subdialects.[2)] However, the great majority of them differ very little from the literary language.

Subdialects of the central dialect are spoken by Tatars living in the Tatar, Mari, Udmurt and Bashkir Republics, in the oblasts of Perm', Sverdlovsk, Kirov, Kuybyshev, in the Kasimov (Qasim) district of the Ryazan' oblast, as well as in the oblasts of Chelyabinsk, Orenburg and Kurgan. The dialect of the Kreshen (Christian Tatars) is spoken in the districts of Əlmət (Al'metevsk), Alabuga (Yelabuga), Minzələ (Menzelinsk), Tuqai, Aqtanьş (Aktanysh), and in other districts of Tatarstan. Some Kreshen live in the Bashkir Republic.

2. The Dialect of the Mishars

Also called the Western Dialect, the Mishar dialect may be divided into three groups,[3)] according to the treatment of the voiceless variant of the alveolo-palatal affricate (see Phonology, 39, phoneme '**c**').

1) *The 'ts' dialect,* in which it is pronounced as in English ca*ts* and, in some words, as 's' in English sing.
2) *The 'ch' dialect,* in which it is pronounced as English 'ch' as in chur*ch* in the standard pronunciation.
3) *The mixt dialect,* in which it is pronounced as 'ts' or 'ch'.

The great majority of the Mishars live outside of Tatarstan, in the Mordvinian, Chuvash, and Bashkir Republics, in the oblasts of Penza, Saratov, Volgograd, Ul'yanovsk, Nizhny Novgorod, Sterlitamak, and Orenburg. A comparatively small number of Mishars can be found in Tatarstan, in and around Chistai (Chistopol') and in its southwestern part.

---

1) Other languages belonging to this group are: Bashkir, Kazak, Kyrghyz, Karakalpak, Noghai, Karachai, Balkar.
2) G.X. Əxətov divides the central dialect into twelve subdialects. See: G.X. Əxətov, Tatar dialektologiəse, Kazan, 1985, p.35.
3) ibid. pp. 98-99.

3. The Dialect of the Western Siberian Tatars

Except for a few local phonetic and lexical characteristics, this dialect, which is also called the Eastern Dialect, has no subdialects.[1)] It is spoken by Tatars living in Tөmən (Tyumen), Tobol (Tobolsk), Işem (Ishim), Tomsk, Baraba, Tara, Tevriz, Omsk and others.[2)]

Note: According to the census of 1989, Tatars in the USSR numbered more than 6.645.000: 83 % lived in the RSFSR, 7 % in Uzbekistan, 5 % in Kazakstan (see Tatarskaya Grammatika, Vol. I. Kazan, 1993, p. 11).

II. A Short Outline of the Development of the Tatar Language

Like other Turkic languages, Tatar too has its roots in the ancient Turkish language whose written linguistic monuments date back to the 5th century. While its basic phonetic, lexical, and grammatical characteristics can be discerned in ancient Turkish, the contemporary Tatar literary language developed into its present modern form as the result of interaction between Bolghar and Qypchaq tribal languages and through a long and complex linguistic process which may be divided into the following periods:

1. 13th and 14th Centuries

Written material produced in the Volga-Kama region (the State of Bolghar) before the 13th century was lost through various historical upheavals; Tatars trace their literary language back to the epic poem ‘Qissa-i Josъf’ created by the poet Qol Ghäli[3)] sometime between 1212 and 1233.

Its language is essentially Bolghar-Qypchaq, with a considerable amount of Oghuz elements. It is sometimes also called the language of the Western region of the Golden Horde, or Volga Turkic.[4)]

2. 15th to 17th Centuries[5)]

In the 15th century, and especially during the period of the Khanate of Kazan (1436-1552), a common popular language (vernacular) formed, together with a uniform literary language. Besides being used in the Khanate of Kazan, the latter was also used in the Khanate

1) ibid. p. 120

2) Siberian Tatars are using the contemporary Tatar literary language. There is a movement among Siberian Tatars advocating the creation of a Siberian Tatar nationality with the Siberian Tatar dialect as its literary language. However, the great majority of them are not in favor of parting with the Volga Tatar literary norms. (See Tatarskaya Grammatika, Vol. 1, Kazan, 1993, p. 11.)

3) Qol Ghäli was born in the 4th quarter of the 12th century, probably in 1183. Tatars regard him as having laid the foundation of Bolghar-Tatar poetry. Although written more than 750 years ago, his ‘Qissa-i Josъf’ (in more recent times also known as ‘Josъf wə Zөləjxa’) has not lost its popularity among Tatars, who commonly call it ‘Josъf Kitabъ’ (The Book of Joseph). The 800th anniversary of the poet’s birth was, among others, commemorated in an article in the UNESCO News Bulletin # 5, 1983. ‘Qissa-i Josъf’ is known also among other Turkic peoples.

4) Further literary examples for this period are: Xarəzmi’s ‘Məxəbbətnamə’, the epic poem by Xөsam Kjatib ‘Çөmçөmə soltan’, Məxmyd bine Oʝəli’s ‘Nəhçel-fəradis’ and others. See: Tatar ədəbiatь tarixь, I, Kazan 1984, pp. 196-246; Татарская Грамматика, I. Казаң, 1993, p. 33.

5) Literary works pertaining to this period are e.g.: The Tatar national epos ‘Idegəj’ (the epos depicts the events and heroic deads of Idegəj which took place in the time from about 1380 to Idegөj’s death in 1419), see: Flora Əxmətova and Ilbaris Nadirov, Kazan utlarь # 1, 1989, pp. 3-66; Nəqi Isənbət, Tatar xalьq dastanь ‘Idegəj’, Sovet Ədəbiatь, 1940, # 11, pp. 39-76 and # 12, pp. 34-82; Mөxəmmədjar’s ‘Tөxfəi mərdan’ (1539) and ‘Nurь sodur’ (1542); Çəmiʛ-et təwarix (17th c.); Məyla Qolьj’s poems (17th c.). See: Borьnoʝь tatar ədəbiatь, Kazan 1963; Tatar ədəbiatь tarixь, I, Kazan, 1984, pp. 295-312, 333-343, and 366-385.

of Astrakhan, by the Mishars, Bashkirs, and by parts of the Kazaks and Kyrghyz. Furthermore, this language (Old Tatar language) served as a means of communication in Russia's relations with countries to the East as well as in administrative affairs with the Turkic peoples in Russia. With the Beginning of the 17th century the Old Tatar Language was also taught in Russian educational institutes to prepare Russian officials for positions requiring the knowledge of this language. (See Tatarskaya Grammatika, Vol. I, Kazan, 1993, p. 35).

3. **18th Century and First Half of the 19th Century**

The old literary language, which originally had formed on the basis of the spoken language, continued in its old traditions. It remained saturated with Arabic and Persian elements, and by the beginning of the 19th century, its difference from the vernacular had become considerable.

Because of this high percentage of Arabic and Persian grammatical constructions and vocabulary, many of which were only understood by the better educated segment of the population, its effectiveness as a means of general communication was limited. Therefore, progress-minded educators and men of letters like Ƣəbderəxim Utьz Iməni (1754-1834), Əbelmənix Ƣəbdessələm-Qarƣali (1782-1826), Hibətulla Salix (1794-1867), Ƣ. Qursawi (1783-1814), Ƣəbdelçabar Qandali (1797-1860), Qajum Nasiri (1825-1902), Jakow Jemeljan (1848-1893), Fatix Xalidi (1850-1925), began making efforts to bring it closer to the spoken language.

4. **Second Half of the 19th Century and First Quarter of the 20th Century**

At the beginning of this period, the Tatar national literary language started to form on the basis of the vernacular. Samples were included in chrestomathies, and dictionaries and grammars were compiled. The Tatar vernacular began to be taught at Kazan University in 1862.[1)]

This process continued throughout the above period when, as far as grammar is concerned, the Tatar literary language established itself essentially in its present form.

During the same period, but especialy after the revolution of 1905, Tatar writers lifted Tatar literature to new heights. The contemporary Tatar press too developed on a large scale. Tatar newspapers and periodicals were not only published in Kazan and Ufa, but appeared also in many other cities with a sizeable Tatar population.[2)]

5. **The Soviet Period until the End of the 1980's**

During the first two decades or so of Soviet rule, the Tatar language continued to flourish. However, towards the end of the 1930's the Soviet government embarked on a new language

---

1) See: Voprosy tatarskogo yazykoznaniya, Kazan, 1965, p. 11.

2) Tatar newspapers and periodicals appeared in Petersburg, Moscow, Samara, Orenburg, Astrakhan, Uralsk, Simbirsk, Yekaterinburg, Troitsk, Tomsk, Semipalatinsk, and in Tashkent. Right after the revolution of 1917 Tatar newspapers appeared also in Omsk, Novosibirsk, Sterlitamak, Zlatoust, Alma-Ata (Kazakstan), Bukhara (Uzbekistan), Orsk, Perm', Berezniki, Kharkov, Penza, Donetsk, Petropavlovsk, and Nizhniy Novgorod. (See Tatarskaya Grammatika, Vol. I, Qazan, 1993, p. 36.)

policy, which made Russian obligatory for everybody in the USSR.[1] The Tatar latinized alphabet, which had replaced the Arabic alphabet in the above period,[2] was abolished and replaced by the Russian alphabet plus several additional symbols.[3] Simultaneously with this, numerous changes in the vowel harmony were introduced into the written Tatar language.

Furthermore, if Tatars themselves had already purged their language of unincorporated and unneeded Arabic and Persian elements, Soviet language policy carried this a step further to extend also to such Arabic and Persian words which for centuries had formed an integral part of the Tatar language and were not felt as foreign. These ‘old words’ were forced out of the language on a rather large scale and were replaced by Russian words or by so-called ‘international’ words in Russian form.[4]

This aspect of the language policy had a profound influence on the Tatar language, for it affected not only its lexical heritage but also its phonetic structure, its orthography (comp. 84,2.) and, through the introduction of many loan-translations (calques) from Russian, even syntax and style.

In addition, various official measures were taken to advance the use of Russian among Tatars. For example, all Tatar newspapers and periodicals published outside Tatarstan and Bashkirstan were closed down.[5]

6. The Tatar Language after the 1980’s

With the political changes in the Soviet Union and, particularly after its dissolution, Tatars set about reforming and reviving their language.

Since the beginning of this process, which still continues at the time of this writing, a considerable number of ‘old and forgotten’ words[6] have been brought back into use, replacing, or limiting the use of, the corresponding ‘modern loanwords’. Tatar writers have practically ceased having their literary characters intersperse their language with Russian words and expressions. In other words, an ‘awareness’ trend has begun which has already resulted in a markedly purer language in Tatar literature and non-fictional publications.

The Tatar language has been declared the official language of the Tatar Republic, on an equal footing with Russian. In Kazan and in many other cities where Tatars live, scores of facultative courses and circles have been opened at which Tatar is taught for a certain fee or free of charge. The study of Tatar is receiving great attention also in schools, in institutes of higher learning and in technical secondary schools.[7]

---

1) Resolution of 1938; see: Mirƣazijan Junьs, Telsezləny: тамьгь həm çimeşləre, Qazan utlarь, # 3, 1990, p. 139.

2) Resolution of July 3, 1927; see: X. Qurbatov, Tatar teleneꞑ alfavit həm orfografiə tarixь, Kazan 1960, p. 77.

3) Decree of May 5, 1939; ibid., p. 105.

4) See, for example, Rafael’ Mostafin, Telebez jarlь tygel, Qazan utlarь, # 11, 1990, p. 179.

5) Other measures were, for example: the requirement of a good knowledge of Russian for the admission to institutes of higher learning; (see, for example, Əmirxan Jeniki, Cьnbarlьq həm tel, Qazan utlarь, # 9, 1988, p. 171); the gradual closing of Tatar schools or their conversion into Russian schools, both inside and outside Tatarstan; (see: ibid., p. 174; Mirƣazijan Junьs, Telsezləny: тамьгь həm çimeşləre, Qazan utlarь, # 3, 1990, p. 139; Ajdar Xəlim, Ile barnьꞑ tele bar, Qazan utlarь # 11, 1990, pp. 145, 150); the use of Russian only in kindergarten; (ibid., p. 158). Towards the end of the 1980’s only 7 % of Tatar children attended a Tatar school. Publication of Tatar books was increasingly restricted, and in 1989 only 0.7 copies were published per capita (the national average was 9 per person and in Russian still more). See Tatarskaya Grammatika, Vol. I, Kazan, 1993, p. 37.

6) ‘Old and forgotten’ words refers to words of Arabic, Persian or Tatar (Turkic) origin which had been forced out of the Tatar language or whose use had been discouraged.

7) Rafael’ Mostafin, Telebez jarlь tygel, Q.U. # 11, 1990, p. 183.

Literature

Books

Борынгы Татар әдәбияты, Казан, 1963.
Зәкиев, М.З., Татар халкы теленең барлыкка килуе, Казан, 1977.
Курбатов, Х., Татар теленең алфавит һәм орфография тарихы, Казан, 1960.
Татарстан АССР тарихы, I, Казан, 1959.
Татар әдәбияты, I, Казан, 1984, II, Казан, 1985.
Хаков, В.Х., Татар милли әдәби теленең барлыкка килуе һәм усеше, Казан, 1972.
Хәзерге татар әдәби теле, Казан, 1965.
Әхәтов, Г.Х., Татар диалектологиясе, Казан, 1984.
Современный татарский литературный язык, I, Moscow, 1969.
Burbiel, Gustav, Discordant Voices – The non-Russian Soviet Literatures, Mosaic Press, Oakville, Ontario, Tatar Literature, pp. 89-125.
Татарская Грамматика, том I, Татарское книжное издательство, Казань, 1993.

Others

Госманов, Миркасыйм, Кол Гали - Халык хәтерендә сигез гасыр, К.У. 9, 1983, pp. 13-15.
Исәнбәт, Нәкый, «Сынатмаска кирәк, җегетләр!», К.У. 12, 1989, pp. 178-181.
Ломидзе, Георгий, Сүнмәс нур, К.У. 2, 1985, 139-141.
Мостафин, Рафаэль, Телебез ярлы тугел, К.У. 11, 1990, pp. 179-184.
Сафаров Рәис, Нәтиҗә булырмы?, К.У. 12, 1988, pp. 170-173.
Хисамов, Нурмөхәммәт, «Кыйссаи Йосыф» поэмасының халыкта яшәеше, К.У. 9, 1974, pp. 175-182.
Хисамов, Нурмөхәммәт, XIII–XIV, гасырларда Идел буе төрки поэзиясе, К.У. 4, 1987, pp. 174-178.
Хисамова, Фәһимә, Хәзинәдәниләр бар?, К.У. 6, 1987, pp. 145-150.
Хәлим, Айдар, Иле барның теле бар, К.У. 11, 1990, pp. 144-159.
Хәсәнов, Мансур, Шигърияtнең саф, раушан көзгесе, К.У. 2, 1985, pp. 132-139.
Юныс, Миргазиян, Телсезләнү: тамыры һәм җимешләре, К.У. 3, 1990, pp. 133-141.
Әхмәтова, Флора, Идегәй - Татар халык дастаны, (Introduction); Prepared for Qazan utları by: Илбарис Надиров and Флора Әхмәтова, К.У. 1, 1989, pp. 3-66.
Җәвад, Алмаз, Кол Галинең «Кыйссаи Йосыф» дастаны, С.Ә. 2, 1960, pp. 92-114.

TATAR GRAMMAR
PART ONE

PHONOLOGY AND ORTHOGRAPHY

CHAPTER I – PHONOLOGY

Phonetic Alphabet

[1] The phonetic alphabet employed in this grammar is based on the latinized Tatar alphabet (called 'Jaņalif', see 89). This alphabet, which was the official Tatar alphabet from 1927 to 1939/40, is nearly phonetic in its original form. However, to render certain phonemes still more precisely, the following changes and additions have been introduced into it.

1. Changes: The symbol 'v' represents only the voiced labiodental fricative which occurs in words adopted from or through Russian (identical with English 'v' in 'vocal', 'very'). Lower case 'в' has been changed to 'b'.
2. Additional symbol: w.
3. Diacritical marks and signs:
   a) ˚over 'a' and 'ъ' (å, ъ̊) indicates labialization;
   b) ˚over 'ь' (ь̊) indicates rounding of 'ь' towards 'o';
   c) ˚over 'e' (e̊) indicates rounding of 'e' towards 'ө';
   d) ‿ indicates contraction of words in speech.

This expanded form of the Tatar latinized alphabet has been used as the phonetic alphabet for the entire chapter on phonology and, wherever necessary in the grammar, for transcription, to indicate correct pronunciation.[1)]

Tatar Vowel Phonemes and their Classification

[2] The contemporary Tatar literary language has the following ten *original Tatar* vowel phonemes: **a**, **ə**, **o**, **ө**, **u**, **y**, **ь**, **e**, **ьj**, **i** plus the three *non-native* (Russian) vowel phonemes **o**, **ь** (Cyr. 'ы'), **e** (Cyr. 'э/е'), which are of more recent origin.

Note: The phoneme 'ьj' has the characteristics of a diphthong, but because of its function as the back vowel correlative of the front vowel 'i' (for example: ul eşli 'he works', ul qarьj 'he looks'), it is classified here with the vowel phonemes.

---

1) Exceptions are proper names in the English translations of Tatar examples and texts, see pages XVII and XVIII.

Seven of the original phonemes – **ә, о, ө, ь, е, у, ьј** – occur only in native Tatar words and completely naturalized loanwords.

The three original vowel phonemes **а, u, i** may occur in *native* Tatar words, as well as in *loanwords of any origin,* whether naturalized or not.

The non-native phonemes **о, ь, е** occur only in words adopted more recently from Russian or, through Russian, from other European languages. In the Tatar alphabet (see 89, 90) these phonemes are not represented by separate symbols (letters), i.e. both variants, the original (Tatar) variant (7, 11, 12) and the non-native (Russian) variant (15, 16, 17) of **о, ь, е**, do not distinguish themselves when written. However, in formal Tatar speech (for example on radio, television, etc.) **о, ь, е** of the latter variant are pronounced as in Russian (see 15, 16, 17).

[3] *Vowel phonemes* are divided into *front vowel* phonemes and *back vowel* phonemes. Furthermore they are classified into rounded and unrounded, narrow, semi-narrow, and broad.

1. *Original Tatar* vowel phonemes:
   Front vowel phonemes are: **ә, ө, у, е, i**.
   Back vowel phonemes are: **а, о, u, ь, ьј**.
   Rounded are: **о, ө, u, у**.
   Unrounded are: **а, ә, е, ь, ьј, i**.
   Narrow are: **u, у, i, ьј**.
   Semi-narrow are: **о, ө, е, ь**.
   Broad are: **а, ә**.
2. The non-native variant of the phonemes **о, е, ь**:
   a) The phoneme **о** is a rounded, semi-narrow back vowel phoneme.
   b) The phoneme **е** is a front vowel, unrounded, semi-narrow.
   c) **ь** is an unrounded, narrow back vowel phoneme.

When articulating the narrow, semi-narrow and broad vowel phonemes, the position of the tongue is high, mid-high and low, respectively.

Length of the Vowel Phonemes

[4] The original Tatar vowel phonemes are either long or short. Long are: **а, ә, u, у, i, ьј**; short are: **о, ө, е, ь**.

The non-native vowel phonemes **о, е, ь** are long.

Description of the Vowel Phonemes

[5] а – In the first syllable of a word the phoneme **а** is slightly labialized and sounds similar to English 'a' in 'always'. In syllables following the first its labialization becomes gradually weaker the farther its position is from the beginning of the word, until it entirely ceases. In an open syllable at the end of a word the Tatar **а** sounds like English 'a' in 'arm', 'far': at 'horse', bal 'honey', qal 'remain!', 'stay!', qaz 'goose', bala 'child', ata 'father', atalarƣa 'to the fathers', balalarƣa 'to the children'.

[6] ә – sounds approximately like the English 'a' in 'gag', 'bag'; or 'ai' in 'air', but more open: tərəzə 'window', nərsələr 'things', əgər 'if'.

[7] o – sounds approximately like English 'oo' in 'look': on 'flour', tor! 'live!', 'stand up!', qom 'sand'.

[8] ɵ – The phoneme **ɵ** is formed well forward in the mouth. It is a sound between German 'ö' and 'ü': jɵrək 'heart', ɵc 'three', ɵlkə 'province', 'district', kɵz 'autumn', tɵn 'night'.

[9] u – sounds approximately like English 'u' in 'rumor': ut 'fire', 'light'; urьn 'place', qul 'hand', bul 'be', juq 'no'. When stressed it is somewhat lengthened: quju (first 'u' shorter, second 'u' longer) 'to put down'.

[10] y – The phoneme **y** is somewhat less rounded than **u**. When articulating it the middle part of the tongue is brought as near as possible to the hard palate, while the tongue is moved forward until its tip is near the lower teeth. The phoneme **y** sounds somewhat like 'u' in 'juice' followed immediately by a very short **i**: yzək 'center', kyz 'eye', kyp 'much', kyl 'lake'.

[11] ь – the phoneme **ь** is formed in the oral cavity between the back part of the tongue and the uvula. It resembles the second vowel sound in English 'Cyril': ьrƣьtu 'to throw; 'fling', ьşanьclь 'trustworthy', jьl 'year', qьr 'field', altь 'six', jazdь 'he wrote'.

[12] e – sounds approximately like English 'i' in 'mill', 'it': elek 'before', 'ago', tel 'tongue', 'language', ike 'two', jegetlek 'courage', 'fortitude'.

[13] ьj – is actually a partial, falling diphthong consisting of the phonemes **ь** – and **j**, the latter functioning here as a semivowel.
Like the phoneme **ь** it is formed first between the back part of the tongue and the uvula, then between the middle part of the tongue and the hard palate, as the tip of the tongue moves forward and both its sides touch the molar teeth. 'ьj' does not occur at the beginning of a word or syllable: tьjnaq 'modest', sьjfat 'quality', qarьj 'he looks', andьj 'such'.

Note: With the latinized Tatar alphabet **ьj** changes into **i** when preceded by c, ç, ş, ƣ, q, x, z. For example: çiu 'to gather', aşi 'he (she, it) eats', uqi 'he (she, it) reads', xial 'dream' (noun), Zia (masc. name).

[14] i – has two variants. The first occurs in native Tatar words and in some loanwords. It sounds approximately like English 'i' in 'police', 'machine': il 'country', min 'I', tik 'only', bir! 'give!' şimbə 'Saturday'.

The second variant is less narrow; it is formed further back in the mouth and occurs in Arabic and other loanwords: iƣlan 'announcement', iƣtibar 'attention', ixtiram 'esteem', kooperatif 'cooperative'. Furthermore, **i** is somewhat longer when accented and somewhat reduced when unaccented: ətǐ 'father', əbǐ 'grandmother', ipǐ 'bread', sɵjləşmi ' he does not speak', kitmi 'he does not leave', kilmi 'he does not come', birmi 'he does not give'. It is further reduced in a closed, unaccented syllable: kittėk 'let's go', kilėp çittė 'he has arrived'.

[15] o – Used only in loanwords adopted from or through Russian, this non-native (Russian) vowel phoneme has three variants. When in *stressed* position, it sounds approximately like 'o' in English 'fork' but pronounced very open. It is open to such an extent that it sounds like starting off with a very short 'u' – uo. For example: óbraz 'character' (in

literature, stage play, etc.), xudóznik[1] 'artist', 'painter', kinó 'cinema'. When *preceding* a *stressed* syllable, **o** is pronounced 'a' as in 'far': kooperatív 'cooperative', Rossíə 'Russia', Odessa 'Odéssa'. When *following* a *stressed* syllable, the phoneme 'o' is a sound between open 'o' and 'a', or it is colored towards 'ь': véto 'veto', televízor 'television set', dóktor /dóktьr/ 'doctor'.

[16] ь (Cyr. ы) [2] – In loanwords from or through Russian. This non-native (R.) phoneme sounds approximately like English 'y' in 'synonym'. The middle of the tongue is raised to articulate a sound between English short 'i' and 'u' (without labialization, however). It can also be approximated by articulating German 'ü' in 'Dürre' with unrounded instead of rounded lips. The sound quality of **ь** is not affected when it is in unstressed position. It does not occur in word-initial position. Examples: múzьka /muzьjka/ 'music', sьr[3] /sьjr/ 'cheese'.

[17] e (Cyr. э/е) – In loanwords from or through Russian. When *stressed*, the non-native (R.) phoneme **e** (э/е) sounds approximately like English 'e' in 'error'. In *unstressed* position it is shortened, and its sound quality is changed, making it sound like the short 'i' in English 'it', 'sit' but colored towards **e** (э/е). Examples: épos 'epos', éra 'era', poéma 'poem', aeropórt 'airport', ekvátor 'equator', ekrán 'screen', Estóniə 'Estonia', etazérka 'etagere', elevátor 'elevator', enérgiə 'energy'.

Note 1: All Russian vowel phonemes in unstressed position are reduced in length. As we have seen above, this affects also the sound quality of unstressed **o** and **e** (э/е). Other vowel phonemes undergoing changes in their sound quality when unstressed are **a**, **ye** (е), and **ya** (я). The sound quality of the remaining phonemes – **i** (и), **u** (у), and **yu** (ю) – does not change when they are in unstressed position.

Note 2: As a rule, the non-native vowels **o**, **ь**, **e** are to be pronounced in Tatar the same way as in Russian. However, in practice this rule cannot be considered as absolute, the pronunciation of these vowels depending on such factors as the speaker's age, his (her) regional and social background, the degree of command he (she) has of the Russian language, etc. That means, their pronunciation may range from being more or less colored by the speaker's native, i.e., Tatar, language to a pronunciation as in Russian, with the latter occurring especially in formal speech as, for example, in lectures, public speeches, on radio and television, with Russian proper names, with geographical names used in Tatar in their Russian form, etc. (See also 64 and Footnote.)
In the present official Tatar alphabet non-native **o**, **ь**, **e** are not expressed by separate letters.

[18] In the Tatar literary language all vowels in *absolute word-initial position* are pronounced with a *hamza,* i.e. with a glottal stop: 'altь 'six', 'et 'dog', 'əjje 'yes', 'irek 'freedom', 'oca 'he flies', 'urman 'forest', 'өc 'three', yteny 'to beg', 'to ask for'.

The hamza (glottal stop) is absent when the flow of normal speech is not interrupted by natural pauses. The initial vowel of the first syllable of a word then:

a) Attracts the final consonant of the preceding word: qul eşe -- qu-leşe 'handwork', satьp alu – satь-balu 'to buy'.
b) Is attracted by the final vowel of the preceding word, resulting in the formation of a diphthong-like combination: bara ide – baraj-de 'he was going', belə ide – beləj-de 'he knew', Batu əjtə – Batu-wəjtə 'Batu says', şunda utьra -- şundaw-tьra 'he sits there'.
c) Contracts with the final vowel of the preceding word: bara almьj – ba-ralmьj 'he cannot go', kyrə almьj ''ky-ralmьj (or: ky-rəlmьj, or: ky-rəlmi) 'he cannot see', alma ala – alma-la 'he takes an apple'. Hence: 'alma 'apple', but: 'ənis‿almasь 'anisette', 'urman 'forest', but: Без‿urmanƣa bardьq, 'We went into the forest'. 'Əlfiə səƣət sigezdə‿yk kilde, 'ə ul - 'əle genə. 'Älfiä came (as early as) eight o'clock, but he's (only come) just now.' (See: Xəzerge tatar ədəbi tele, Kazan 1965, pp. 140-141).

---

[1] sənƣətce, rəssam

[2] In the latinized Tatar alphabet expressed by 'ьj'.

[3] But sьr (tatar 'ь') 'carving', 'fretwork'.

[19] Being non-phonemic, the glottal stop at the *beginning* of a word is not reflected in the official orthography. However, in the reformed Arabic alphabet[1] it was rendered by a hamza.

Tatar Consonant Phonemes and their Classification

[20] Today's Tatar literary language has the following consonant phonemes: b, p, d, t, g, k, ƣ, q, z, s, j, l, m, n, r, w, f, v, ç, c, ƶ, ş, n̡, x, h, ts, şc. The phonemes v, ts, şc occur only in words adopted from Russian or, via Russian, from other European languages.

[21] Tatar consonant phonemes are divided into voiced and voiceless phonemes.

Voiced are: b, ç, d, g, ƣ, j, l, m, n, n̡, r, w, z, ƶ, -, -, v.

Voiceless: p, c, t, k, q, -, -, -, -, -, -, -, s, ş, h, x, f, ts, şc.

They are further classified into:

The sonants: j, l, m, n, n̡, r, w, v;
the bilabial plosives: b, p;
the bilabial nasal: m;
the bilabial fricative: w;
the labiodental fricatives: v, f;
the tongue-point alveolar oral stops: d, t;
the tongue-point alveolar nasal: n;
the dental lateral (tongue-point alveolar): l;
the dental (tongue-point) trill: r;
the alveolar fricatives: z, s;
the alveolo-palatal fricatives: ƶ, ş, j;
the alveolo-palatal affricates: ç, c, ts, şc;
the velar plosives: g, k;
the velar nasal: n̡;
the velar fricative: x;
the uvular fricative: ƣ;
the uvular plosive: q;
the laryngeal fricative: h;
the laryngeal stop (hamzat al-qat): '.

Description of the Consonant Phonemes

[22] b – (lenis, unaspirated) is a voiced bilabial oral stop. It sounds approximately like English 'b' in 'boy': balъq 'fish', bulu 'to be', 'to become', bylmə 'room', ber 'one', biş 'five', boz 'ice', bɵti 'amulet', 'talisman', Ibrahim 'Abraham'. *In intervocalic position* the articula-

---

[1] Officially adopted December 19, 1920.

tion of the oral stop is considerably weaker and 'b' sounds almost like a bilabial fricative: kеb̊ek 'as', 'like', təb̊ənək 'low', qab̊at 'again'.

The phoneme 'b' does not occur in word-final position. However, in loanwords adopted from Russian 'b' is *written,* but it is pronounced 'p'. For example: klub 'club' is pronounced 'klup'.

[23] p – (fortis, aspirated) is the voiceless oral stop (pressure stop) corresponding to 'b', its voiced correlative. It is identical with English 'p' in 'top': pecən 'hay', patşalьq 'kingdom', ipi 'bread', qapьl 'suddenly', təp 'bottom', kyp 'much', 'many'.

[24] m – is identical with English 'm' in 'me'. In forming it the lips are brought together and the soft palate lowered at the same time, allowing the voice to pass through the nasal passage: min 'I', matur 'beautiful', tamьr 'root', 'vein', kimendə 'at least', qom 'sand', kem 'who'.

[25] w – has two variants, one occurring only in the vicinity of *back vowels*, the other only in the vicinity of *front vowels*. In forming the back variant the lips are rounded and the tongue back raised. In forming the front variant the lips are more rounded and the tongue center is raised. It is also classified as a semivowel. Tatar 'w' is more or less identical with English 'w' in 'want', 'win': watan 'homeland', awьl 'village', wөçdan 'conscience', wəƣdə 'promise', dəwlət 'state', dəwer 'epoch', 'period'.

Note: The labial fricative 'w' does not occur in the Mishar dialect of the Tatar language.

[26] v – is a voiced labiodental fricative identical with English in 'vocal', 'very'. It occurs only in loanwords adopted from or via Russian. Vladivóstok 'Vladivostok', vitamin 'vitamin', veto 'veto', viza 'visa'.

[27] f – is the voiceless labiodental fricative corresponding to 'v', its voiced correlative. It is formed by forcing the breath out between the lower lip and the upper teeth. It is identical with English 'f' in 'fame': fiker 'thought', 'idea', fən 'science', ifrat 'very', jefək 'silk'.

[28] d – (lenis, unaspirated) is a voiced tongue-point alveolar oral stop. It is identical with English 'd' in 'day': dan 'glory', 'fame', dөres 'correct', din 'religion', dyrt 'four', anda 'there', nindi 'what kind of', qədər 'till', 'until'.

[29] t – (fortis, slightly aspirated) is the voiceless tongue-point alveolar stop corresponding to 'd', its voiced correlative: tuƣьz 'nine', tiz 'fast', kitap 'book', sөt 'milk', xat 'letter', kit! 'leave!', 'go away!'.

[30] n – is identical with English 'n': nadan 'ignorant', 'uneducated', nьq 'strong', nigə 'why', monda 'here', urman 'forest', minem 'my', min 'I'.

[31] l – has two variants. The first (velarized) variant is formed with the tongue point on the upper teethridge, the back of the tongue retracted toward the soft palate, and voiced breath passing out at both sides of the tongue. It is identical with English 'l' in 'lot', 'salt': lьƣьrdaw 'to chatter', 'to jabber', lajьq 'deserving', 'worthy', alma 'apple', tulь 'full', qul 'hand', sal! 'put!', 'build!', bal 'honey', altь 'six'. The second variant is formed farther forward in the mouth, much like English 'l' in 'least'. In forming it the tongue center is raised toward the hard palate and its back lowered. The area on the upper teethridge touched by the tongue point is narrower than in the first variant: ləkin 'but', elek 'before', өleş 'part', bel! 'know!'.

[32] r – is identical with the Spanish and Italian 'r': rux 'spirit', 'soul', rəxmət 'thanks', qara 'black', nərsə 'what', tar 'narrow', ber 'one', byre 'wolf', irtə 'morning'.

[33] z – is a voiced tongue-point alveolar fricative. It is identical with English 'z' in 'zeal' or 's' in 'busy'. It remains voiced in final position: zur 'big', zən̦gər 'blue', sьzьq 'line', bizək 'decoration', 'ornament', qьz 'girl', sigez 'eight'.

[34] s – is the voiceless correlative of 'z'. It is identical with English 's' in 'see': saz 'swamp', syz 'word', basu 'field', 'cornfield', kəsep 'business', tɵs 'colour'.

[35] ƶ – is identical with English 's' in 'usual': ƶurnal 'journal', ƶirəbə salu 'to cast lots', ьƶƣьru 'to wail', 'to howl' (about wind), inƶener 'engineer'.

[36] ş – is the voiceless correlative of 'ƶ'. It is identical with English 'sh' in 'sharp', 'ship', 'fish': şart 'condition', şəp 'quick', 'good', 'nice', aşa 'through', eşce 'worker', baş 'head', biş 'five'.

[37] j – is formed with the tip of the tongue lowered and its center near the hard palate. It is identical with English 'y' in 'year', 'yes'. It is also classified as a semivowel: jьl 'year', juq 'no', 'not', jɵz 'hundred', qujan 'hare', səjaxət (səjəxət) 'journey'.

[38] ç – is a voiced alveolo-palatal affricate. It is greatly palatalized and its stop element is very weak so that it sounds almost like 'ƶ', particularly in the vicinity of *back vowels:* çawap 'answer', xuça 'master', 'proprietor', çьr 'song', çide 'seven', oçmax 'paradise', hɵçym 'attack', jə'çyç-mə'çyç 'Gog and Magog'.

[39] c – has two variants. The first one is the voiceless correlative of voiced 'ç'. *It occurs only in native Tatar words.* Having the same characteristics (greatly palatalized, stop element very weak) as 'ç', it sounds almost like 'ş': cabu 'to run', cьƣьş 'speech', cəcək 'flower', cik 'border', acьq 'open', pecən 'hay', qac! 'escape!', 'flee!', iskitkec 'amazing'.

The second variant occurs in loanwords adopted from or via Russian. It is identical with English 'ch' in 'chair'. However, the stop element is often not observed: pocta 'post', 'mail', macta 'mast', kartocka 'card'.

[40] ts – is a voiceless alveolo-palatal affricate. However, since its stop element is rather weak, it often appears as a palatalized alveolar fricative which sounds almost like 's', the 't'-element being barely audible. (During the period of the latinized Tatar alphabet it was therefore often rendered by 's'.) It occurs only in loanwords from or via Russian: tsentnėr 'centner', tsirk 'circus', ofitser 'officer', kontsėrt 'concert'.

[41] şc – is a voiceless semi-plosive. It sounds approximately, like English 'sh' – 'ch' in 'girlish charm', 'fresh cherries'. It occurs only in a very few loanwords from Russian: şcotka 'brush', şci 'cabbage soup'.

[42] g – is a voiced tongue-back velar pressure stop. It is identical with English 'g' in 'give', 'go'. In native Tatar words and in Tatar suffixes, it occurs only in the vicinity of *front vowels.* In loanwords, it occurs with both front and back vowels: gel 'constantly', 'always', gɵmbə 'mushroom' (noun), gyzəl 'beautiful', sigez 'eight', jegerme 'twenty', gaz 'gas', geografiə 'geography', gitara 'guitar'.

[43] k – is the voiceless tongue-back velar stop corresponding to its voiced correlative 'g'. It is identical with English 'k' in 'key', 'pink'. Like 'g' it occurs in native Tatar words and in Tatar suffixes only in the vicinity of *front vowels,* in loanwords with any vowel: keşe 'man', kicə 'yesterday', ike 'two', siksən 'eighty', kyzlek 'eyeglass', kirək 'necessary', kalóriə 'calorie', okrug 'district', 'region', Kamal (A Tatar name).

[44] ꞑ – is a voiced tongue-back velar nasal. It has two variants, the first occurring with back vowels, the second with front vowels. The first is formed with the back of the tongue pressing against the soft palate, thus closing the air passage through the mouth. The sound passes out through the nose. It is identical with English final 'ng' in 'song', 'tongue'. The second variant is formed farther forward in the mouth, much like English final 'ng' in 'sing', 'cling': qaranꞑƣь 'dark', sьꞑar 'one of a pair', taꞑ 'the dawn', soꞑ 'late', çiꞑ 'sleeve', tiꞑ 'equal', əꞑgəmə 'conversation', təꞑkə 'coin', 'ruble', çiꞑel 'easy'.

[45] x – is formed with the back of the tongue pressed close to the soft palate. It sounds more or less like German 'ch' in 'ach', or the Spanish 'j' in 'Juan': xat 'letter', xuş 'good-bye', jaxşь 'good', oxşaş 'similar', tarix 'history', xikəjə 'story', xezmət 'service', rəxmət 'thanks', rөxsət 'permission'.

[46] ƣ – is a voiced uvular fricative. It is formed by raising the back of the tongue near the soft palate and producing a rather harsh guttural sound. In *native Tatar words* and in *Tatar suffixes* it occurs only in the vicinity of *back vowels*, in *loanwords (mostly from Arabic)* it occurs also with *front vowels:* ƣьna particle meaning 'only', ƣomumən 'generally', daƣa '(horse)shoe', tuƣan 'relative', tuƣьz 'nine', ƣərəp 'Arab', ƣələmət 'sign', səƣət 'watch', 'clock', 'hour', məƣnə 'meaning'.

[47] q – (fortis, aspirated) is the voiceless correlative of 'ƣ'. It sounds like English 'c' in 'call', but pronounced far back in the throat. Like 'ƣ', it occurs in native Tatar words and in Tatar suffixes in the vicinity of *back vowels,* in loanwords (mostly from Arabic) also with *front vowels:* qanat 'wing', qom 'sand', baqa 'frog', uqu 'to read', tuqsan 'ninety', maqtanu 'to boast', saq 'careful', qaraq 'thief', qədər 'till', 'until', qələm 'pen', diqqət 'attention', nəq 'exactly'.

[48] h – is a voiceless laryngeal fricative. It has a back and a front variant. In the former, the tongue moves father back and down, whereas in the latter it moves forward and up; approximately like in English 'horse' and 'he'. The back variant is therefore also called *low* 'h', the front variant *high* 'h': hawa 'air', huşsьz 'unconscious', Tahir 'masculine name', gөnah 'sin', hөnər 'trade', 'profession', həmmə 'all', mөhim 'important', şəhər 'town'.

[49] ' – is a laryngeal stop (hamzat al-qat) which occurs only in *Arabic loanwords.* It represents a distinct pause within a word between a consonant and a vowel, a vowel and a consonant, or (rarely) between two vowels, as for example in English 'co-operative', 're-establish': məs'ələ 'matter', 'problem', mө'min 'believer', tə'sir 'influence', Qor'ən 'Koran'.

Diphthongs

[50] The Tatar language has *no full diphthongs.* All diphthongs are *imperfect* (partial) *diphthongs*. Depending on the position of their syllabic elements (the vowels), they are either *falling diphthongs* or *rising diphthongs*. In falling diphthongs the syllabic element *precedes* the non-syllabic one, while in rising diphthongs it *follows* the latter.

[51] *Falling diphthongs* may be further classified into
a) *narrow* diphthongs; b) *labial* diphthongs.

[52] *Narrow diphthongs* are formed by combining the vowels **a**, **ə**, **o**, **ɵ**, **u**, **ь**, **e** with the sonant (semivowel) **j**: **aj**, **əj**, **oj**, **ɵj**, **uj**, **ьj**, **ej**. They are pronounced as follows: The vowels are articulated as described in 5-14, with the sound gradually changing to that of their non-syllabic element, the sonant (semivowel) 'j'. That means, 'aj' sounds approximately as in English 'fine' but with 'a' more or less colored (see 5); 'əj' sounds like 'ey' in 'they', 'hey' but more open, 'oj' like 'oy' in 'boy', etc.

The partial diphthong 'ej' occurs only in loanwords from or through Russian.

Examples: ajlьq 'monthly', fajdalь 'useful', baj 'rich', malaj 'boy,' əjber 'thing', əjt! 'say!', bəjsez 'independent', çəj 'summer', kykəj 'egg', qojma 'fence', tojƣь 'feeling', ɵj 'house', kɵjmə 'ship', ujna! 'play!', tuj 'wedding', abruj 'reputation', 'authority', tьjnaq 'modest', abьj 'uncle', 'older brother', qarьj 'he (she, it) looks, gazes', rejs 'trip', 'run', 'voyage', sejf 'safe' (noun).

[53] *Labial diphthongs* are formed by combining **a** or **ə** with the sonant (semivowel) **w**: **aw**, **əw**. The former sounds approximately like 'ow' in 'powwow', the latter is pronounced like 'ev' in 'beverage' but more open and 'v' pronounced as 'w' (25).

Examples: awcь 'hunter', awlaq 'deserted', 'secluded', 'lonely', taw 'mountain', aŋlaw 'to understand', ujnaw 'to play', əwliə 'a holy man', gəwdə 'body', təwbə 'repentance', sɵjləw 'to speak', eşləw 'to work'.

Note 1: The phonemes **ə** and **y** (**ү**), when coming together, do not always form the diphtong **əw**. For wxample, they form this diphtong in: Kəwsər (Кәүсәр) 'fem. name', Miləwşə (Миләүшә) 'fem. name', but each of the two phonemes is pronounced separately in: Rəyf (Рәүф) 'masc. name', Rəyfə (Рәүфә), 'fem. name'.

Note 2: Falling diphthongs may also form in rapid speech when a word with a final broad or semi-narrow vowel is immediately followed by another word with an initial narrow vowel. Both vowels combine then in one accented syllable, whereby the narrow vowel is reduced and changed into 'j' or 'w'. For example: tora idem – tor͜ajdem 'I was living, residing', əjtə ide – əjt͜əjde 'he was saying', uqь inde – uqьjnde 'come on, read', anda utьra – and͜awtьra 'he sits there', belə yze – bel͜əwzə 'he knows himself'. (See: Xəzerge тatar ədəbi тele, Kazan, 1965, pp. 102, 103.)

[54] The *rising diphthongs* are **ja, jə, jo, jɵ, ju, jy, jь, je, wa, wə, wu, wь, we.** Their non-syllabic elements, **j** and **w**, are pronounced as described in 37 and 25 respectively.

Examples: jarьm 'half', jaqьn 'near', dɵnja 'world', jəşel 'green', 'jəş 'young', xikəjə 'story', 'tale', jola 'custom', 'ceremony', joldьz 'star', jomşaq 'soft', jɵrək 'heart', jɵzem 'grape', jul 'way', 'road', juƣarь 'above', jynələş 'direction', jykə 'linden (tree)', jьş 'often', jьƣьlu 'to fall', jьraq 'far', jefək 'silk', jegerme 'twenty', watan 'homeland', waqьt 'time', təqwa 'god-fearing', 'pious', 'devout', dəƣwa 'claim', 'suit', wəƣdə 'promise', wəkil 'representative', 'deputy', 'envoy', xəlwə 'halva', aldawьc 'bait', 'lure', dəwer 'epoch', 'period'.

Note 1: When a word ends in a falling diphthong and a suffix with an initial vowel is added, the non-syllabic element of the falling diphthong glides over to the added suffix, forming a rising diphthong with its vowel. In dividing such words *in writing*, the non-syllabic element remains with the latter, i.e. *in*

writing the falling diphthong is split apart. However, in the normal flow of *speech* there is no pause between the two syllables. They are pronounced together, with the non-syllabic element functioning as a gliding link. But the diphthongal quality of the falling diphthong is weakened.
For example: Cəj 'tea', cə-jem 'my tea', malaj 'boy', mala-jьn, 'your boy', jьlmaj! 'smile!', jьma-ja 'he (she, it) smiles', çəj 'summer', çə-jen 'in summer', çəj! 'spread!', çə-jəm 'I spread', səj! 'love!', sө-jen! 'be glad!', 'rejoyce!', quj! 'put down!', qu-jьjm 'let me put down', tьj! 'forbid!', tь-jьla 'is forbidden', 'one forbids', saw! 'milk!', sa-wьjq 'let us milk', saw 'healthy', sa-wьqtьru 'to heal' (trans.), 'the healing', taw 'mountain', Aq byre ta-wь 'White Wolf Mountain', eşləw 'to work', 'the working', eşlə-wem 'my working'.

Note 2 The sonants (halfvowels) 'j' and 'w' may form syllables with *indivisible* (partial) diphthongs. The sonant 'j' forms such syllables with narrow and labial diphthongs, 'w' combines with narrow ones.
For example: ba-**jьj** 'sets', 'goes down' (sun), qu-**jьjq** 'let us put down', **jaw**-lьq 'kerchief (for the head)', **jaw**-cь 'matchmaker', bu-**jaw**-cь 'painter', çə-**jəw** 'on foot', tө-**jəw** 'to load', **juw**-cь 'washer', sa-**wьjm** 'let me milk', **wəj**-ran 'dilapidated', 'ravaged', 'destroyed'.

Vowel Harmony

[55] In accordance with a phonetic law called vowel harmony, the vowel contained in the *first* syllable of a *native Tatar stem* determines the quality of the vowels in the succeeding syllables. That means that, as a rule, all vowels in a *native Tatar word* are either *back* vowels or *front* vowels. With a few exceptions (see further below), the rule of vowel harmony applies also to *Tatar suffixes,* whether derivational or inflective.

[56] The vowel phonemes **o**, **ө** in the first syllable of a word affect the quality of the vowels **ь** and **e** in succeeding syllables, causing them to be rounded towards **o**, **ө**. However, labialization of these phonemes is increasingly weakened (particularly in suffixes) the farther they are positioned from the first syllable, until it ceases entirely: borь̊nƣь̊cьlьq 'archaism', bөtḗnḗbez 'all of us'. Labialization of **ь, e** occurs also in compound words. The phonemes **o**, **ө** are then fully articulated also in the first syllable of the *second* component: ozь̊nborь̊n 'mosquito' (ozь̊n 'long', borь̊n 'nose'), terekөme̊ş 'quicksilver' (tere 'alive', kөme̊ş 'silver').

[57] The vowel phonemes **u**, **y** do not usually occur in non-first syllables or in final position of *native Tatar words*, but they do in the infinitive (verbal noun) of Tatar verbs and its derivations. For example: bulu 'to be', 'to become', tьrьşu 'to endeavor', tьrьşucan 'diligent', betery 'to finish', iəry 'to follow', iəryce 'follower'.

[58] The vowel phoneme **i** usually occurs only in first syllables of *native Tatar stems*. A few exceptions are: əti 'father', əni 'mother', əbi 'grandmother', ipi 'bread', bөti 'talisman', 'charm'. The vowel 'i' does not appear in suffixes, but it does in verb inflection. For example: eşləw 'to work', ul eşli 'he works', tyləw 'to pay', sin tylisen, 'you pay'.

[59] Thus, with the above exceptions, the following rules of vowel harmony are applied:
a) Any of the back vowels **a**, **ь (ьj)**, **u** in a first syllable may be followed by either **a** or **ь**; **o** may be followed by **a** or **ь** (**ь̊**).
b) Any of the front vowels **ə**, **e**, **i, y** in a first syllable may be followed by either **ə** or **e**; **ө** may be followed by **ə** or **e** (**e̊**).

Examples: bala 'child', ata 'father', altь 'six', awьl 'village', tьcqan 'mouse', qьlьc 'sabre', tьjnaq 'modest', sьjdьru 'to place', 'accommodate', tuzan 'dust', tuƣьz 'nine', botaq 'branch', ozь̊n 'long', tərəzə 'window', kəkre 'crooked', pecən 'hay', jegerme 'twenty', tirən 'deep', ike 'two', tybən 'low', tygel 'is not', өlkən 'old', dөge̊ 'rice', kөme̊ş 'silver', at+lar 'horses' (at 'horse'), jaz-u+cь+lar 'writers' (jaz! 'write!, jazu 'to write', 'writing in general', 'letter', jazucь

'writer'), eş+lə-gən+seꞑ 'you worked' eş 'the work', eşlə! 'work!', eşləgən 'worked', +seꞑ indicates second person singular), qul 'hand', qul+ьm 'my hand', qul+ьm+da 'in my hand', qul+ьm+da+ƣь 'that which is in my hand', qul+lar+ьm+da+ƣь+lar 'those which are in my hands', bylmə 'room', bylmə+bez 'our room', bylmə+bez+də 'in our room', bylmə+bez+də+ge 'that which is in our room', bylmə+lər+ebez+də+ge+lər 'those which (who) are in our rooms'.

[60] The rule of vowel harmony applies also to many *particles* even if separate from the word they succeed: bez də 'we too', ul da 'he too', ber genə 'only one', altь ƣьna 'only six', xəzer yk 'immediately', aldan uq 'beforehand'.

[61] In *native Tatar* (Turkic) *words* there are very few exceptions to the principle of vowel harmony. Words in which such exceptions occur are for example:

a) miꞑa 'to me', siꞑa 'to you', icmasa 'although', 'at least', zəꞑgərsu 'bluish';
b) compound words whose components belong to different vowel harmony groups: kɵncьƣьş 'east' (kɵn 'day', cьƣьş 'rising'), tɵnjaq 'north' (tɵn 'night', jaq 'side'), ɵcpocmaq 'triangle' (ɵc 'three', pocmaq 'angle').

[62] With a few exceptions[1)], the principle of vowel harmony does *not* apply to *Arabic* and *Persian* loanwords, nor does it apply to words borrowed more recently from *Russian* or *from other European languages*. In these words back and front vowels may occur together in the same word. However, depending on their origin, Tatar *suffixes* joined to loanwords are subject to vowel harmony.

63] With *Arabic and Persian* loanwords the vowels in the Tatar suffixes tend to correspond to the vowel of the *last* syllable of the loanword: kitap (A.) 'book', kitabьm 'my book', xatirə (A.) 'recollection', xatirələr 'recollections', xain (A.) 'traitor', xainlek 'treason', şəhər (P.) 'city', şəhərlərebez 'our cities', çihan (P.) 'world', çihanƣa 'to the world', səjaxətnamə (A.-P.) 'travel notes', 'travelogue', səjaxətnamədən 'from the travel notes, travelogue'.

Some Arabic and Persian loanwords deviate from the above rule. Some of these, although containing a front vowel in their last syllable, require Tatar suffixes with back vowels (more often than not these are bisyllabic words with the pattern a–i, i.e., with 'a' in their first syllable and 'i' in their last), whereas others, having a back vowel in their last syllable, take Tatar suffixes with front vowels: tarix 'history', tarixnьꞑ 'of the history', şahit 'witness', şahitlar 'witnesses', ruxani 'clergyman', ruxanidan 'from the clergyman', fatir 'flat', 'apartment', fatirlar 'flats/apartments', fanil 'perishable', fanilьq 'perishableness', səlam[2)] 'greeting', səlamnər 'greetings', sɵal[2)] 'question', sɵale 'his question'.

Note: Arabic loanwords ending in **+iat**, as for example, ədəbiat 'literature', nəşriat 'publishing house', take suffixes with back vowels. But both the ending **+iat** and the suffixes sound hard only in the traditional book language (higher style). In the vernacular they are colored towards 'ə'. Hence, one writes: ədəbiatta 'in literature', nəşriatqa 'to the publishing house', but pronounces: ədəbiəttə, nəşriətkə.

[64] Words borrowed more recently[3)] from *Russian* or, via Russian, from other *European* languages, require Tatar suffixes either with back vowels or with front vowels. However, with many such loanwords (and the Tatar suffixes joined to them) there is a difference

---

1) Exceptions are some foreign words which have been borrowed through the spoken language and become completely naturalized. For example: ɵstəl 'table', eşləpə 'hat', kəbestə 'cabbage', Məskəw 'Moscow', cirkəw 'church'.
2) The 'a' in this word is colored towards 'ə'.
3) Commonly after the revolution of 1917.

between their official orthography and their pronunciation in *formal* speech (for example in radio and television announcing, in lectures, etc.) and that in the *vernacular.*

Words like Berlin, şved 'Swede', grek 'Greek', nemets 'German', ministr 'minister', muzej 'museum', which in Russian are pronounced hard, require the same pronunciation in Tatar *formal* speech and hence Tatar suffixes with *back* vowels. For example: Berlinda (Берлинда) 'in Berlin', şvedlar (шведлар) 'Swedes', şvedca (шведча) 'Swedish', greklar (греклар) 'Greeks', greknьn̡ (грекнының) 'of the Greek', grekca (грекча) 'Greek' (adv.), nemetsca (немецча) 'German' (adv.), ministrlar (министрлар) 'ministers', muzejdan (музейдан) 'from the museum'.

In the *vernacular*, however, there is a strong tendency to soften the back vowels in the suffixes, as well as the pronunciation of the loanwords themselves, i.e. the tendency to naturalize them (to use them like regular front vowel words).[1] Consequently, the vowel 'a' of the suffixes is coloured towards 'ə', 'ь' is coloured towards 'e': Berlində, ministerlər, muzejdən, greknen̡; the words şvedca, grekca, nemesca sound in the vernacular like şvidcə, nimescə (more exact: nimeccə).

Suffxes with *back* vowels are joined to:

a) Words ending in a *back vowel*: logika 'logic', statistika 'statistic', lirika 'lyric', rota 'company', bjuro 'office', radio 'radio', kino 'cinema', galereja 'gallery';

b) Words containing either *back* vowels or both *back* and *front* vowels and ending in a consonant: advokat 'lawyer', aftobus 'autobus', Pariƶ 'Paris', universitet 'university', student 'student', adres 'address', prezidium 'presidium';

c) Words containing only *front* vowels but pronounced hard in Russian (see above).

Suffixes with *front* vowels are joined to:

a) Words ending in 'ie', 'iə', 'ejə': posobie 'grant-in-aid', 'dole', konstitutsiə 'constitution', Korejə 'Korea', eporejə 'epopee';

b) *All* words ending in Russian in 'l' plus the soft sign, *regardless of the vowels they contain:* Kreml' 'Kremlin', Gogol', Sevastopol', Simferopol', korol' 'king', fevral' 'February', aprel' 'April', ijyl' 'July'.

Words ending in Russian in a consonant other than 'l' followed by the soft sign take Tatar suffixes either with *back* or with *front* vowels. There is no rule as to which words take which suffixes. For example, suffixes with *back* vowels are joined to the words: vlast' 'power', 'authority', lager' 'camp', jakor' 'anchor', povest' 'tale', 'story', krepost' 'fortress'.

Suffixes with *front* vowels are joined to the words: knəz 'prince', ijyn' 'June', neft' 'oil', 'petroleum'.

Note: All of the above rules apply, of course, also to particles which are joined to or which follow the basic loanword and which ordinarily are subject to vowel harmony.

---

[1] Before the introduction of the Cyrillic alphabet for Tatar, words like Berlin, şved, ministr, muzej and others were *front vowel* words requiring *front vowel suffixes* in both the vernacular and the literary language (for more details see 119).

Unstable Vowels

[65] The vowel phonemes **ь**, **e** (**ь̊**, **eͤ**), when fully articulated in the basic form of a word, but either reduced or completely ejected when the basic form is expanded by the addition of suffixes, are called unstable vowels.

There are no definite, established laws as to the behavior of unstable vowels. As a rule, they are fully retained and pronounced when the accent rests upon them. If, through the addition of inflectional or derivational suffixes, the accent shifts to another syllable of the word, unstable vowels are either reduced or ejected.[1)]

1. A small group of *bisyllabic verbs* ejects the vowel **ь**, **e**, of the stem when a suffix with an *initial vowel* is added. For example: qurьq! 'be afraid!', 'be frightened!', qurьqma! 'do not be afraid, frightened!' bez qurьqmadьq 'we were not afraid, frightened!'; but: alar qurqalar 'they are afraid, frightened', ul qurqacaq 'he will be afraid, frightened', qurqu 'to be afraid, frightened', qurqaq 'coward', 'timid'; qalьq! 'rise!', qalьqma! 'do not rise!', min qalьqmadьm 'I did not rise'; but: sez qalqasьz 'you are rising', min qalqacaqmьn 'I shall rise', qalqьp 'rising', qalqu 'to rise', qalqьtu 'to raise'.
2. Another small group of bisyllabic verbs has two stems, both of them containing an unstable vowel (ь or e) in their second syllable. These verbs eject the vowel **ь**, **e** of the stem when a suffix with an *initial vowel* is added: selky 'to shake', selkə or selki 'he shakes', selkep 'shaking'; but: selekkən or selkegən 'he shook'. Verbs belonging to this group are: balqu (balьq – balqь) 'to shine', jolqu (jolь̊q – jolqь̊) 'to pull out', sarqu (sarьq – sarqь) 'to percolate', 'to seep out', bɵrky (bɵreͤk – bɵrkeͤ) 'to sprinkle'.
3. A rather comprehensive group of *bisyllabic words* with an *open first syllable* and **ь**, **e** in a *closed second syllable* with an *initial or final sonant* or *fricative*, strongly reduce or completely eject **ь**, **e** (**ь̊**, **eͤ**) when suffixes with an initial vowel are added: urьn 'place', urьnьbьz (urnьbьz) 'our place', borь̊n 'nose', borь̊nь (bornь̊) 'his (her, its) nose', kyņel 'spirit', 'mood', kyņele (kyņle) 'his (her, its) spirit, mood', burьc 'debt', 'duty', burьcьm (burcьm) 'my debt' duty', kyren! 'appear!', kyrenə (kyrnə) 'he (she, it) appears', sigez 'eight', sigezence (sigzence) 'eighth', tuoʝьz 'nine', tuoʝьzьncь (tuoʝzьncь) 'ninth'.

To this group belong also words of Arabic origin which originally ended in two consonants, and which in Tatar have become bisyllabic by the insertion of the vowels **ь**, **e** (**ь̊**, **eͤ**) between these consonants: isem 'name', isemem (ismem) 'my name', fiker 'thought' (noun), fikere (fikre) 'his (her, its) thought', oʝɵmeͤr 'life', oʝɵmeͤre (oʝɵmreͤ) 'his (her, its) life', waqьt 'time', waqьtьnda (waqtьnda) 'in its time', sьjnьf 'class', sьjnьfьoʝьz (sьjnfьoʝьz) 'your class', axьr 'end', axьrьna (axrьna) 'to its end'.

The unstable vowel in this latter group of words is always ejected when the Arab adjective ending 'i', 'ьj' is added: oʝilem 'science', oʝilmi 'scientific', sьjnьf 'class', sьjnfьj 'class' (attr.).

4. In the *first* syllable, if open and unaccented, the vowel phonemes **ь**, **e** (**ь̊**, **eͤ**) are always strongly reduced: bely 'to know', sounds almost like bly, teləw 'to wish', almost like tləw, qьsu 'to press', sounds almost like qsu, qьstaw 'to beg, urge', almost like qstaw.
5. In *polysyllables* **ь**, **e** are increasingly reduced the farther they are from the accent: tьnь̇c 'quiet', 'peaceful', tьnьcsь̇z 'turbulent', 'agitated', tьnьcsьzlь̇q 'worry', 'unrest', 'trouble', tьnьcsьzlьoʝь̇ 'his (her, its) worry, unrest, trouble', tьnьcsьzlьoʝьnь̇ņ 'of his (her, its) worry, unrest, trouble', belėm, 'knowledge', belemsėz 'without knowledge', 'ignorant', belemsezlėk 'ignorance', belemsezlegemnėņ 'of my ignorance'.

[1)] For the accent in Tatar see 71-87.

Elision of Vowels

[66] Elision of Vowels takes place:

a) In a number of compound nouns whose first component ends in a vowel and whose second component begins with a vowel. *But note:* Rounded vowels are always retained: alma 'apple', aƣac 'tree', almaƣac 'apple tree', irtə 'morning', yk particle meaning 'at once', 'immediately', irtyk 'early in the morning', əjdə 'let's go', əjdyk 'come on in, please'.

b) In rapid speech: qara 'black', urman 'forest', qarurman 'dense forest', cьƣa almьj – cьƣalmьj 'he cannot go out', tyzə almьj – tyzəlmьj (or: tyzəlmi) 'he cannot bear it', başta uq – baştuq 'right at the beginning'. Sez ni eşlisez? – Sez nişlisez? 'What are you doing?' Cəj ecəbez – Cəjcəbez. 'We are having (drinking) tea.'

Prosthesis and Epenthesis

[67] No *native Tatar word* or *syllable in a Tatar word may begin* with a cluster of two or more consonants, nor may any syllable in a native word contain a cluster of *more than two* consonants. In a small number of native Tatar words two consonants may occur at the *end* of closed syllables, but their nature and their sequence within a syllable are governed by strict rules.

When *non-Tatar clusters*, as for example, 'st', 'sk', 'sm', 'şt', 'msk', appear in loanwords adopted from or via Russian, either in word-initial or non-first syllable position, a prosthetic vowel is prefixed to, or an epenthetic vowel interpolated in, the cluster.

Note: Both prosthesis and epenthesis are in most cases not reflected in the orthography.

Examples of words pronounced with a *prosthetic vowel:* sport – ьspȯrt 'sport', ştab – ьştab 'staff', 'headquarters', ьstakan (R. stakan), '(drinking) glass', ьştan (R. штаны) 'trousers', eşləpə (R. шляпа) 'hat', eskəmiə (R. скамья) 'bench', eskəter (R. скатерть) 'tablecloth', əstəl (R. стол) 'table'.

Examples of words pronounced with an *epenthetic vowel:* Omsk – Omьski 'Omsk', smola – sumala 'pitch', 'tar'.

Note: In spȯrt, ştab, stakan, the prosthetic vowel is not reflected in the orthography. In the remaining examples it is written. The epenthetic vowel 'ь' in 'Omьski' is not reflected in the orthography; the vowel 'i' at the end of 'Omьski' is only written when suffixes are added. For example: Omskida 'in Omsk'. The loanword 'sumala' always appears in this form.

Consonant Harmony

[68] In accordance with the principle of consonant harmony, consonants undergo the following phonetic changes.

1. *Consonant variation in suffixes:*

a) A rather large group of Tatar suffixes have two variants, one beginning with the *voiced* consonants **d**, **g**, or **ƣ**, the other beginning with their voiceless correlatives **t**, **k**, or **q**. Stems ending in a voiced consonant, a vowel, or a semivowel ('j' or 'w') require these suffixes to appear in their voiced form. Conversely, stems ending in a voiceless consonant require their voiceless variant: Qazan+da 'in Kazan', tьş+ta 'outside', Qazan+ƣa 'to Kazan', ut+qa 'into the fire', bəjrəm+gə 'to the holiday', xəkymət+tən 'from the government', xəkymət+kə 'to the government', ujna-dь 'he played', qara-ƣan 'he has looked',

bylmə+də 'in the room', eşlə+gən 'he has worked, done', abьj+dan 'from the older brother', abьj+ʁa 'to the older brother', ɵj+də 'in the house', ɵj+gə 'to, into the house', taw+da 'on the mountain', taw+ʁa 'to the mountain.

b) Initial **d** of the ablative suffix **+dan**, **+dən** and initial **l** of the plural suffixs **+lar**, **+lər** and of the suffix **lap**, **+ləp**, which forms approximative numbers, change to **n** when these suffixes are joined to stems ending in any of the three nasals **m**, **n**, **ŋ**: uram+nan (instead of uram+dan) 'from the street', uram+nar (instead of uram+lar) 'streets', kilgən+nər (instead of kilgən+lər) 'they have come', taŋ+nan (instead of taŋ+dan) 'from the dawn', un+nap (un+lap) 'about ten', meŋ+nəp (meŋ+ləp) 'about a thousand'.

Note: The change of **l** to **n** in the suffix **+lap**, **+ləp** is not reflected in the orthography.

c) Suffix-initial **g** and **ʁ** change to **ŋ** when following the latter: çiŋ-ŋən (çiŋgən) 'was victorious', tuŋ-ŋan (tuŋʁan) 'froze'.

Note 1: The change of **g** and **ʁ** to **ŋ** is not reflected in the orthography.

Note 2: Stems may take more than one suffix. In such cases the final phoneme of the preceding suffix determines the initial consonant of the following suffix. For example: hawa+da+ʁь qoş+lar 'the birds of the air' (hawa 'air', hawa+da 'in the air', qoş 'bird'), kyp+tən+ge dus 'a friend of long standing' (kyp 'much', kyp+tən 'of long', 'since long', dus 'friend').

2. *Consonant variations in stems:*

a) Final **k**, **p**, **q**, change to **g**, **b**, **ʁ**[1] if followed by a suffix beginning with a vowel:
k – **g**: cilək 'pail', ciləge 'his (her, its) pail', kyzlek 'glasses', kyzlege 'his (her, its) glasses',
p – **b**: kitap 'book', kitab̊ь 'his (her, its) book', məktəp 'school', məktəb̊e 'his (her, its) school',
q – **ʁ**: ajaq 'foot', ajaʁь 'his (her, its) foot', qaşьq 'spoon', qaşьʁь 'his (her, its) spoon'.

b) The consonant **n** before initial **q** – **ʁ**, **k** – **g** changes to **ŋ**. For example: jaŋ-ʁan (janʁan) 'burned', syŋ-gən (syngən) 'extinguished', basьŋ-qь (basьnqь) 'modest', kytəreŋ-ke (kytərenke) 'excited', 'heightened'.

c) The consonant **z** before suffix-initial **s** changes to **s**. For example: toz 'salt', tos+sьz (tozsьz) 'saltless', tigez 'equal', tiges+sezlek (tigezsezlek) 'inequality', syz 'word', sys+sez (syzsez) 'silent', 'taciturn'.

d) The consonant **n** before **b** changes to **m**. For example: umber (unber) 'eleven', umbiş (unbiş) 'fifteen'.

Note: The consonant variations discussed under b) - d) are not reflected in the orthography.[2]

3. *Consonant variations in rapid speech:*[3]

The consonant variations **k** – **g**, **q** – **ʁ**, **p** – **b**, **n** – **ŋ**, **n** – **m**, **z**, **s** – may also occur in rapid speech. However, in addition to the changes already discussed, the variations **k** – **g**, **q** – **ʁ** occur then also before initial **r** of the following word, **n** changes into **m** also before initial **m** and **z** into **s** also before initial **k**, **q**: jɵrəg‿ɵzgec (jɵrək ɵzgec) 'heart-rending', 'piercing (sound)', big‿irtə (bik irtə) 'very early', aʁ‿aljapqьc (aq aljapqьc) 'white apron', kitab‿alu (kitap alu) 'to take, buy, a book', taləb̊‿itte (taləp itte) 'he demanded', aʁ‿roza (aq roza) 'white rose', bieg‿rəşətkə (biek rəşətkə) 'high railing', tьŋ‿ʁьna (tьn ʁьna) 'rather quiet',

---

1) Exceptions are verbal stems of the type qalьq - qalqu, selek - selke, and a small group of Arabic loanwords. For example: ʁişьq 'love', ʁişqь 'his (her) love', xalьq 'people', xalqьbьz 'our people', xaq 'right', xaqь 'his (her) right', xoquq '(legal) right', xoquqь 'his (legal) right', xolb̊q 'nature', 'character', 'temper', xolqb̊m 'my nature', 'character', 'temper', əxlaq 'morals', əxlaqьʁьz 'your morals', irek 'liberty', 'will', irkebez 'our liberty, will', milek 'property', milke 'his property'.

2) But in some Persian loanwords, such as the names of the days of the week, 'm' is reflected in the orthography: jəkşəmbe 'Sunday', dyşəmbe 'Monday', etc. It is also reflected in the feminine name (and name of the last Tatar queen): Sɵjembikə.

3) See: Sovr. Tat. Lit. Yazyk, Vol. I. Izd. 'Nauka', Moscow, 1969, p. 108, 5. 1-2.

min‿qajttьm (min qajttьm) 'I returned', sin‿kilden (sin kilden) 'you came', jөs‿sum (jөz sum) 'hundred rubles', tos‿qajnatu zavodь (toz qajnatu zavodь) 'saltworks', jas‿kilde (jaz kilde) 'spring has come', tis‿kil! (tiz kil!) 'come quickly!', um‿minut (un minut) 'ten minutes'.

The voiceless tongue-back velar stop **k** sounds like an uvular **q** when succeeded by the latter: biq‿qьzьq (bik qьzьq) 'very interesting', kieq‿qaz (kiek qaz) 'wild goose'.

The Syllable and Syllabication

[69] The syllable-forming element is the vowel. Therefore, the number of syllables in any Tatar word coincides with that of its vowels. Syllables may be open or closed. They may consist of:

1. a single vowel (V);
2. a consonant and a vowel (C + V);
3. a vowel and a consonant (V + C);
4. a consonant, a vowel, and a consonant (C + V + C);
5. a vowel and two consonants (V + C + C);
6. a consonant, a vowel, and two consonants (C + V + C + C).

Open syllables:

1. V: a-lu 'to take', ə-bi 'grandmother', o-ca 'he flies', ө-lȇş 'part', u-raq 'sickle', y-zək 'center', ь-lьs 'needle' (of a conifer), e-lek 'before', i-ke 'two';
2. C + V: qa-ra 'black', cə-cək 'flower', bo-rь̊n 'nose', 'cape', tө-rȇk 'Turk', 'Turkish', su-ɢan 'onion', ty-bən 'low', cь-ɢьş 'speech', te-re 'alive', ti-rən 'deep'.

Closed syllables:

3. V + C: al-tьn 'gold', ər-sez 'impudent', ox-шаш, 'resembling', өs-kȇ 'the upper part', uz-ɢan 'passed', yr-nək 'model', ьm-law 'to hint', eş-ce 'worker', ir-ken 'free';
4. C + V + C: jal-qьn 'flame', təm-le 'tasty', tot-qa 'handle', kөc-lȇ 'strong', tuq-san 'ninety', kyr-kəm 'beautiful', 'pretty', cьр-сьq 'sparrow', bel-gən 'known', kis-ken 'sharp';
5. V + C + C: Native Tatar words made up of, or containing, syllables of this composition are only a few. The syllable-final consonant is a tongue-point alveolar oral stop, practically always **t**. The preceding consonant is either a sonant, usually **l** or **r**, less often **n** – or a fricative, practically always **j**: alt-mьş 'sixty', art-tan 'from behind', ant-lь 'on oath', өrt-kec 'cover' (noun), urt-law 'to swallow', əjt-kə-ləw 'to say repeatedly'.

   Note: It is important to note that in syllables of native Tatar words the oral stop always *succeeds* the sonant or fricative, never precedes it. However, in loanwords from or via Russian this sequence may be reversed. Where this happens, as for example, in the syllable 'eks', in which the oral stop (plosive) 'k' precedes the fricative 's', the epenthetic vowel 'ь' is interpolated – 'ekьs'. The epenthetic vowel is not reflected in the orthography.

6. C + V + C + C: The pattern of the final two consonants in syllables of this composition is the same as that described in 5. However, the group of native Tatar words made up of, or containing, such syllables is somewhat larger: jalt 'sudden(ly)', qart-lьq 'old age', ju-mart 'generous', dərt-le 'ardent', 'fervent', gөlt: gөlt ity 'to flash' (intrans.), jort-ta 'in the house', jөrt-kə-ləw 'drive!' (trans.), 'wear!' (for ex.: jewelry) repeatedly, byrt-kən 'swelled', dyrt-le 'a four', qьz-ɢьlt 'reddish', jьrt-qьc 'predator', qaj-ɢьrt! 'look after!', 'trouble! (about)', kert 'lead in!', kirt-ləw 'to make incisions', 'notch', 'dent', qajt-ma-ɢan 'has not returned'.

   Note: Syllables consisting of a single vowel may not be separated from the rest of the word (see 118, Division of Words).

[70] *Syllabication* is as follows:

Open syllables of the type C + V are divided after the vowel. For example: yte-ny 'to beg', aşь-ƣu 'to hurry'.

Closed syllables of the types V + C and C + V + C are divided after the consonant, whereby two consonants occurring between two vowels are separated: ur-man 'forest', өs-tėn-lek 'superiority', jaz-ƣan-nar 'they wrote', soq-lan-dьr-ƣьc 'delightful', 'ravishing'.

Closed syllables of the types V + C + C and C + V + C + C are divided after the consonant cluster, if the succeeding syllable begins with a consonant; if it begins with a vowel, the cluster is separated: alt-mьş 'sixty', qart-lьq 'old age', qar-ta-ju 'to get old', dərt-lən-de-ry 'to inspire', dər-te-bez 'our passion'.

The Accent – Its Position and Intensity

[71] *The position* of the accent in a given word depends on that word's morphology, its relation to other parts of speech in a sentence, and on its origin.

Inflection, expansion by derivational suffixes, or combination of a word with another word may cause the accent to shift from its original syllable to another syllable, or it may produce a secondary accent in addition to the main accent.

[72] *The degree of intensity* of the accent in a given word depends on such factors as the word's morphology, its composition (compound word, word-pair), the number of syllables it comprises, its position in relation to another word, its position and function in a sentence, the flow and rhythm of speech (syntactical accent).

The intensity of the accent in Tatar is a rather complicated subject. Its exhaustive treatment requires a special study, including experimental research, and can therefore not be attempted within the scope of this grammar. The rules, explanations and examples given in this chapter may serve as approximate illustrations.

Tatar (Turkic) words have their accent mostly on the last syllable, less often on the first or on the syllable next to the last.

[73] The accent is on the *last* syllable in:
Nouns, adjectives, numerals, postpositions, personal, demonstrative, reflexive and reciprocal pronouns, the indefinite pronouns başqá 'other', bөtėn 'whole', əllə́ kem 'someone', 'somebody' (very vague),, verbal nouns, participles, verbal adverbs, except the verbal adverb in **-ƣancь**, **-gənce**, **-qancь**, **-kənce**; all *affirmative* verbal forms whose personal endings are of the *possesive* type (see 907), the *affirmative imperative*, except the second person singular and plural, the *negative indicative* future tense I, first person singular and third person singular and plural, the suffixes **+laj**, **+ləj**, **+lap**, **+ləp**, **+latá**, **+lətə́, +ьn**, **+en**, **+tьn**, **+ten**, **+an**, **+ən**, **+anə**, which form derivational adverbs.

Examples: din͵gėz 'sea', 'ocean', kөnbatь̇ş 'west', matúr 'beautiful', sigėz 'eight', qarşь̇ 'against', өcėn 'for', min͵á 'me' (pers. pron., dative), şuşь̇ 'this (here)', yzemnė 'myself' (refl. pron., accusative), ber-berėn 'one another' (accusative), utьrú 'the sitting', 'to sit', utьrƣán 'having sat', 'sitting', utьrь̇p 'sitting' (verbal adverb), utьrdь̇n͵ 'you sat', utьrь̇jq 'let us sit', utьrmám

'I shall not sit', bөtenlә́j 'entirely', cьnlâp 'really', ikelәtә́ 'doubly', qьşь̀n 'in winter', tirәntėn 'profoundly', xәqiqәtә́n 'really', 'truly', dustanә́ 'friendly'.

Note: When a postposition follows a noun, pronoun, or other nominal form, the main accent rests on the latter and only a secondary accent remains on the postposition: ө́j aldьndà 'in front of the house', minėm kebèk 'like me', bezgә́ qarşь̀ 'against us', anьn, bėlә̀n 'with him'.

[74] The accent is on the *first* syllable in:
The affirmative imperative, second person singular and plural; the comparative pronouns mȯndьj 'such' (like this), şúndьj 'such' (like this/here), ándьj 'such' (like that/there), practically all interrogative pronouns, almoust all indefinite pronouns.

Examples: tь̀ŋla! 'listen!' (sing.), tь̀ŋlaqьz! 'listen!' (pl.), nı̌cә 'how many', 'how much', qájda 'where', nә́rsә 'what', qájcan 'when', qájber 'some', bárlьq 'alll', bárь 'all (of them)',, hә́mmә 'all', hә́rkem 'everyone', 'each', 'everybody', hı̌ckem 'nobody', 'no one'.

[75] The accent is on the syllabe *next to the last* in:
All affirmative verbal forms whose personal endings are of the *pronominal* type (see 907), the optative with **-máqcь**, **-mә́kce**, all persons of the negative indicative future tense I, except those indicated above, the verbal adverb in **oɉáncь**, etc., the comparative pronouns tegéndi 'such' (like that), şuşь̀ndьj 'such' (like this here), the third person plural of the indicative present tense, words used with the predicative endings: Bez şәkertlә́rbez. 'We are students'. Min bәxetlémen. 'I am happy'.

[76] The accent is on the *first* or *last* syllable, sometimes on the syllable *next* to *the last* in:
Adverbs, conjunctions, modal words:
háman 'always', bә́lki 'perhaps', şâqtьj 'rather', ı̌nde 'already', jә́ɉni 'namely', 'that is', ә́mma, lә́kin 'but', 'however', júqsa, júɉisә 'if not', 'otherwise', 'or else', jáki 'or', cө́nki 'because', gә́rcә 'although', ә́jdә 'come on', 'let's go', 'go', ménә 'here' (French: voici), ә́nә 'there' (French: voilà), ı̌cmasam 'at least', jә́gez (expresses inducement), týgel 'not', xә́jer 'but then', 'by the way', irtә́ 'early', xә́zer 'now', kinә́t 'suddenly', bygén 'today', bьltь̀r 'last year', kyptә́n 'long ago', isә́ 'as to', 'as regards', jaxút 'or', әgә́r 'if', buɉáj 'it seems', jarь̀j 'good', 'all right', kirә́k 'necessary', tiė̇ş 'must', әlbә́ttә 'of course', 'naturally', tatárca 'Tatar' (adv.), xәlbúki 'however', gyjә́ki 'as if', 'as though'.

[77] The accent in *negative* verbal forms:
All negative verbal forms, regardless of mood, tense (except future tense I) and type of personal endings, stress the syllable preceding the negative suffix **-ma**, **-mә**. For example: utь̀rma 'do not sit' (sg.), kctmә! 'don't go away!'.

If **-ma**, **-mә** is followed by other suffixes, a secondary accent is produced, the intensity and position of which depends on the morphological category of those suffixes. For example, in a negative verb standing in the third person *plural* imperative, or in the second or third *plural* indicative past tense I, the main accent is weaker and the secondary accent stronger than in the same verb standing in the third person *singular* imperative, or indicative past tense I: aşь̀qmasьnnár 'may they not hurry', aŋlàmadьlár 'they did not understand', aŋlàmadьɉь̀z 'you (pl.) did not understand', aşь̀qmasь̀n 'may he not hurry', aŋlámadь̀ 'he did not understand'. Thus, the more syllables there are after the suffix **-ma**, **-mә** the stronger the accent at the end of the word and the weaker the original main accent: qâjtmьj 'he does not return', qâjtlmajacàq 'he will not return', qàjtmajacaqlár 'they will not return'.

[78] The accent and *particles.*
Particles written together with, or following the word which they modify, commonly do not attract the accent. Some retain a slight secondary accent on the syllable which is commonly stressed. The accent in the word immediately preceding the particle is strengthened: byré 'wolf', byrédəj 'like a wolf', çin‚él 'light', 'easy', çin‚élme 'light?', 'easy?', tuqtadь̍ 'it stopped', Jan‚ꝗьr tuqtadь́mьni? 'The rain has stopped, hasn't it?', kil! 'come!', kíl əlè! 'come, please!', kílce! 'please come!', kem 'who', kémder 'someone', al! 'take!', álsanà! 'please take it!', urmanꝗá uq 'right up to the forest', uqьsьnnár la! 'do let them read it!', zúr ꝗьna 'rather big', çin‚él genə 'rather easy', jaxşь̍ ꝗьna 'rather good'.

Note: In certain cases (depending on style) the restrictive particle **ꝗьna**, **qьna**, **genə**, **kenə** attracts the accent (second syllable) when following a noun, a pronoun or numeral: Ɵjdə ber genə́ bala qaldь. 'There remained at home only one child.' Jaz ꝗьná çitsen. 'If only spring would come.'

The particle **da**, **də**, **ta**, **tə** remains unstressed when preceded by a word with a stressed last syllable. However, it causes the accent in the preceding syllable to be somewhat strengthened: kitep tə bardь 'he left abruptly'.

If preceded by *unstressed* syllables, the particle is stressed slightly: bér kem də̀ 'nobody', 'no one', bér nindi də̀ 'none whatever'.

The particle **əllə** always has the accent on its last syllable. However, the intensity of the accent depends on the structure of the sentence and position of **əllə** in relation to the word to which it refers. Əllə́ kem kilde. 'Someone came.' Əllə́ abьj qajttь inde. 'Perhaps the (older) brother has already returned.' Sin bélmədenˌme əllə? 'Why, didn't you know it?'

Furthermore, if **əllə** precedes the word it refers to, the degree of intensity of the accent in **əllə** will depend on what part of speech the word is to which it refers. If it is an interrogative pronoun having the accent on its first syllable, the intensity of the accent on the particle increases, while the accent on the interrogative pronoun shifts to the end: əllə̋ nərsə́ (from: əllə nə́rsə) 'something' (very vague), əllə̋ nicék (from əllə́ nícek) 'how', 'in what way' (very vague), əllə̋ qajdá (from: əllə́ qájda) 'somewhere'.

With the intensifying particles **bik** 'very', **iņ** 'most', **ꝗájət** 'very', 'extremely', 'extraordinarily', **утə́** 'very', **çetė** 'very', 'completely', **dɵm** 'completely', **ɵr** 'completely', 'absolutely', the accent is strengthened when they precede an adjective, and only a secondary accent remains on the last syllable of the adjective: bi̋k jaxşь̍ 'very good', ytə́ jəşèl 'very green', çetė qьzь̍l 'scarlet', dɵ́m suqь̍r 'completely blind', ɵ́r-jan‚à 'brand new', 'completely new'.

[79] The accent in *partial reduplications:*
The main accent is on the first, a secondary accent on the last syllable: zə́p-zən‚g̀ər 'deep blue', áp- àq 'completely white'.

[80] The accent in *word-pairs:*
The main accent rests on the last syllable of the first component. A secondary accent is on the last syllable of the second component: balá-caꝗà 'childhood', kildelė-kittelè 'hither and thither', 'incoherently'.

[81] The accent and *derivational suffixes:*
Derivational suffixes commonly attract the accent. If more than one suffix is added the accent shifts to the last one: tьrьşú 'the striving', 'to strive', tьrьşucán 'zealous', baltá 'ax', baltacь̍ 'carpenter', baltacьlь̍q 'carpentry'.

Note: Exceptions are certain loanwords adopted from or via Russian (see 84).

[82] The accent and *inflectional suffixes:*
Inflectional suffixes mostly attract the accent: qalá 'city', qaladá 'in the city', atá 'father', atasь́ 'his father', atasьnnán 'from his father'. Exceptions are: a) Personal endings of the pronominal type (see above); b) Tatar words which stress the first syllable: móndьj 'such (here)', móndьjnь (accusative); bárь 'all', bárьsьna 'to all of it'; c) Certain loanwords adopted from or via Russian (see 84, 2. a-b).

Inflectional suffixes take a secondary accent if preceded by unstressed suffixes or particles. The main accent then remains in its original place: başláma! 'do not begin!', başlámasь̀n! 'may he not begin!'

[83] The accent in words borrowed from *Arabic* and *Persian:*
Practically all words borrowed from Arabic and Persian have become completely naturalized and, consequently, are subject to the same accent rules as are native Tatar words. Most of them shift their original accent to the last syllable. Examples: mədəniə́t 'culture', 'civilization', idarə́ 'administration', ƣəlím 'scholar', 'scientist', ƣɵmér 'life', şəhə́r 'city', 'town', səwdəgə́r 'merchant', mədəniətlé 'educated', 'cultured', idarəcé 'administrator', ƣəlimnə́r 'scholars', 'scientists', məƣnə́ 'meaning', 'sense', məƣnəséz 'meaningless', 'senseless', məƣnəsezlék 'senselessness', şəhərdə́ 'in the city, town'.

[84] The accent in words *borrowed from or via Russian*
The accent in loanwords adopted from or via Russian depends on the degree to which a word has become naturalized in Tatar.

1. *Older* loanwords[1] which have become completely naturalized:
   The position of the accent is the same as that in native Tatar words. For example: təlinkə́ (R. таре́лка), 'plate', kəbestə́ (R. капу́ста), 'cabbage', eşləpə́ (R. шля́па), 'hat', təlinkədə́ 'on the plate', kəbestəné 'cabbage' (accusative).

2. *More recent loanwords* [2]

a) Words which in their *original* Russian form have the accent on a *non-final* syllable.
   These words retain their original accent. However, when Tatar suffixes which ordinarily attract the accent are joined to them, a secondary accent rests on the latter. The intensity of the two accents varies with the individual words. But, in most cases the Tatar suffix carries the stronger accent, while the original accent is weakened. In some words the latter becomes almost inaudible.

   Examples: televízor 'television set', respúblika 'republic', revolýtsiə 'revolution', delegátsiə 'delegation', koordinátsiə 'coordination', ekonómika 'economy', proféssor 'professor', respùblikadá 'in the republic', respùblikacь́ 'a republican', revolỳtsiəgə́ 'to the revolution', revolỳtsiəcél 'revolutionary' (in this word the original accent almost disappears), koordinàtsiələdegéz 'you (pl.) coordinated', ekonòmikabь́z 'our economy', profèssorlь́q 'professorship'.

---

[1] Commonly words which have been adopted *before* the revolution of 1917.
[2] Commonly words which have been introduced *after* the revolution of 1917.

b) Words used in their *original* Russian form which in Russian have the accent on the *last* syllable, and adjectives adopted without their Russian ending **+ный**.

They retain their original accent, but when Tatar suffixes which ordinarily attract the accent are joined to them, the accent shifts to the latter. Examples: kolxóz 'collective farm', kolxozcь́ 'collective farmer', kolxozlaştьrú 'to collectivize', telefón 'telephone', telefonnár 'telephones', telefonnarьbь́z 'our telephones', formál (R. формальный) 'formal', formal'lék 'formality', traditsión (R. традицио́нный) 'traditional', traditsiónlь́q 'traditional nature', abstrákt (R. абстрактный) abstraktlaştьrú 'to abstract', 'populár', pópularlь́q 'popularity'.

c) Adjectives ending in Russian in **+íceski** (+и́ческнй): They drop this ending, take **+ik** instead and shift the accent *forward* to the next syllable. Examples: sótsialístik (R. социалисти́ческий) 'socialistic', ekonómik (R. экономи́ческий), 'economic', politik (R. полити́ческий) 'political', práktik (R. практи́ческий) 'practical', eléktrik (R. электри́ческий) 'electrical'.

The Accent and the Meaning of Words

85] The accent functions also to distinguish the meaning of words. For example: ójьş! 'organize yourself!', ojь́şma! 'do not organize yourself!', ojьşmá 'organization', byl! 'divide!', býlmə! 'do not divide!', bylmə́ 'room'; quş! 'join!', 'add!', qúşma! 'do not join, add!', quşmá 'united', al! 'take!', álma! 'do not take!', almá 'apple', qára! 'look!', qará 'black', atábьz 'we shoot', atabь́z 'our father', qalábьz 'we remain', qalabь́z 'our city', mində́ 'in, with me', mín də 'I too'.

[86] The accent in the literary Tatar language, as well as in most dialects, is expiratory[1]. However, in certain cases a musical accent may occur.

Note: The dialects of the Mishars and the Kasim Tatars have, besides the expiratory accent, a musical accent.

---

1) Expiratory accent – stress produced by expulsion of air.

Table Showing the Position of the Accent in Conjugated Verbs

[87]

Tense and/or Mood	Person	Accent is on first syllable	Accent is on last syllable	Accent is on syllable next to last	Accent is on syllable preceding the negative suffix -ma-, -mə-	
Indic. Present Tense:						
I sit, etc.	min		utьram	utьramьn[1]	utьrmьjm	I do not sit, etc.
	sin			utьrasьꞑ	utьrmьjsьꞑ	
	ul		utьra		utьrmьj	
	bez			utьrabьz	utьrmьjbьz	
	sez			utьrasьz	utьrmьjsьz	
	alar			utьralar	utьrmьjlar	
Past Tense I:						
I sat, etc.	min		utьrdьm		utьrmadьm	I did not sit, etc.
	sin		utьrdьꞑ		utьrmadьꞑ	
	ul		utьrdь		utьrmadь	
	bez		utьrdьq		utьrmadьq	
	sez		utrdьƣьz		utьrmadьƣьz	
	alar		utьrdьlar		utrmadьlar	
Past Tense II:						
I sat, etc.	min			utьrƣanmьn	utьrmaƣanmьn	I did not sit, etc.
	sin			utьrƣansьꞑ	utьrmaƣansьꞑ	
	ul		utьrƣan		utьrmaƣan	
	bez			utьrƣanbьz	utьrmaƣanbьz	
	sez			utьrƣansьz	utьrmaƣansьz	
	alar		utьrƣannar		utьrmaƣannar	
Future Tense I:						
I shall sit, etc.	min			utьrьrmьn		
	min		utьrmam			I shall not sit
	sin			utьrьrsьꞑ		
	sin			utьrmassьꞑ		You will not sit
	ul		utьrьr			
	ul		utьrmas			He, she, it will not sit
	bez			utьrьrbьz		
	bez			utьrmabьz		We shall not sit
	sez			utьrьrsьz		
	sez			utьrmassьz		You will not sit
	alar		utьrьrlar			
	alar		utьrmaslar			They will not sit

[1] Used less often.

Tense and/or Mood	Person	Accent is on first syllable	Accent is on last syllable	Accent is on syllable next to last	Accent is on syllable preceding the negative suffix -ma-, -mə-	
Future Tense II:						
I shall sitt, etc	min			utьracaqmьn	utьrmajacaqmьn	I shall not sit, etc.
.	sin			utьracaqsьɳ	utьrmajacaqsьɳ	
	ul		utьracaq		utьrmajacaq	
	bez			utьracaqɓьz	utьrmajacaqɓьz	
	sez			utьracaqsьz	utьrmajacaqsьz	
	alar		utьracaqlar		utьrmajacaqlar	
Imp./Opt. Moods:						
Let me sit			utьrьjm		utьrmьjm	Let me not sit
Sit (thou)		utьr			utьrma	Do not sit
He shall sit			utьrsьn		utьrmasьn	He, she, it shall not sit
Let us sit			utьrьjq		utьrmьjq	Let us not sit
Sit (ye)		utьrьoɟьz			utьrmaoɟьz	Do not sit
They shall sit			utьrsьnnar		utьrmasьnnar	They shall not sit
Cond. Mood:						
If I sit,	min		utьrsam		utьrmasam	
etc.	sin		utьrsaɳ		utьrmasaɳ	
	ul		utьrsa		utьrmasa	If I do not sit, etc.
	bez		utьrsaq		utьrmasaq	
	sez		utьrsaoɟьz		utьrmasaoɟьz	
	alar		utьrsalar		utьrmasalar	
Sitting			utьrьp			
Not sitting					utьrmьj	
Not sitting) Without sitting)					utьrmьjca	
After sitting			utьroɟac			
After not sitting					utьrmaoɟac	
Before sitting				utьroɟancь		
While sitting			utьroɟanda			
While not sitting					utьrmaoɟanda	
To sit; the sitting, to sit			utьru			
Not to sit					utьrmaw	

CHAPTER II – THE TATAR ALPHABET AND ORTHOGRAPHY

[88] After undergoing several reforms aimed at making it more phonetic, the Arabic alphabet, which Tatars had been using for many centuries, was officially replaced on July 3, 1927 by the latinized Tatar alphabet or "Jaņalif" (New Alphabet).

The New Alphabet, or more precisely, the orthography based on it, was not perfect. Still under the influence of the Arabic script, it emphasized the consonants, while neglecting the vowels. Particularly the omission of the vowels 'ь' and 'e' in unstressed syllables of polysyllabic words created clusters of up to seven consonants and complicated reading.

For example: brktmə (berketmə) 'protocol', qlnƣan (qьlьnƣan) 'was made', əjtlgən (əjtelgən) 'was said', aldnda (aldьnda) 'in front of', jrtqclar (jьrtqьclar) 'predators', jgtlər (jegetlər) 'young men', çitşszlklər (çiteşsezleklər) 'shortages', 'deficiencies', brlkkə (berlekkə) 'union' (dative).

In 1933 a major orthographical reform was carried out, and several minor improvements were made in the years thereafter. In its final form then, the Jaņalif emerged as an almost phonetic alphabet which, together with its simple orthographical rules, was excellently suited to writing the Tatar language. Reflecting the language 'as spoken by educated Tatars', *it played an important role in the standardization of the Tatar literary language and in setting firm language norms for it.*

Nevertheless, in 1939-40 the Jaņalif was abolished and replaced by a modified Cyrillic alphabet[1], i.e., the Russian alphabet plus the letters Ә ә, Ө ө, Ү ү, Җ җ, Ң ң, Һ һ. This Tatar-Cyrillic alphabet and orthography lack the simplicity and clarity of the Jaņalif. In particular, the absence of separate symbols to render 'ƣ' and 'q' has resulted in involved orthographical rules. Some symbols are 'overburdened', the same symbol is used to designate two, three or even four different sounds, while in other instances the alphabet uses two or three symbols to designate the same sound. Some symbols again (for example, the soft sign 'ь' in its function as syllable divider) are used where completely unnecessary in Tatar.

The Latinized Tatar Alphabet (Jaņalif)[2]

[89] The Latinized Tatar Alphabet comprises the following 33 letters, and an apostrophe:

A	a	I	i	R	r
B	ʙ	J	j	S	s
C	c	K	k	Ş	ş
Ç	ç	L	l	T	t
D	d	M	m	U	u
E	e	N	n	V	v
Ə	ə	Ņ	ņ	X	x
F	f	O	o	У	y
G	g	Ɵ	ɵ	Z	z
Ƣ	ƣ	P	p	Ƶ	ƶ
H	h	Q	q	Ь	ь
				'	apostrophe

[1] Decree of May 5, 1939.
[2] As used up to the changeover to the modified Cyrillic Alphabet.

All letters, except lower case 'в' (replaced by 'b'), are the same as those used in the chapter on vowel and consonant phonemes. The letters 'e', 'o' represent both the native Tatar phonemes **e**, **o** and the phonemes **e**, **o** in loanwords from or via Russian. The letter 'ь' expresses the native Tatar phoneme **ь**, the Russian phoneme **ь** (ы) being rendered by 'ьj'. The letter 'v' represents the native Tatar phoneme **w**, as well as the labiodental fricative **v** in loanwords from or via Russian.

As already mentioned, the *orthography* is nearly phonetic and rather simple. The vowels **e**, **ь** are always written, even when they are strongly reduced. For example: qьzьl 'red', tьnьc 'quiet', seberke 'broom', jegerme 'twenty', qьsqa 'short', bely 'to know'. But they are *not* written in such cases as discussed in the chapters 'Unstable Vowels' and 'Consonant Variations in Stems'. Furthermore, **e** and **ь** are not written in a few other cases. These will be dealt with in the appropriate chapters.

The letters 'o', 'ɵ' are written only in the *first syllable* of simple Tatar words and in the *first syllable* of the second component of compounds. The phonemes **o**, **ɵ** in *non-first* syllables are represented by the letters 'ь', 'e'. In recent loanwords from or via Russian the letter 'o' may, of course, appear also in non-first syllables. Examples: borьnoʤь 'old', 'ancient', tormьş 'life', tɵzeleş 'construction', jɵzemcelek 'winegrowing', ozьnborьn 'mosquito' (ozьn 'long', borьn 'nose'), terekɵmeş 'quicksilver' (tere 'living', kɵmeş 'silver'), doktor 'doctor', telefon 'telephone', Jevropa 'Europe'.

Note: The above spelling rules apply also to the present Tatar alphabet and orthography.

'ьj' after c, ç, ş, z, q, ʤ, x is written 'i'. For example: ul çia 'he gathers', ul aşi 'he eats', ul uqi 'he reads', tabiʤi 'natural', tarixi 'historical', zialь 'intellectual', zian 'damage'.

Note: With the introduction of the modified Cyrillic alphabet for Tatar, this rule was changed and 'ьj' (ый) is now written in all instances, including the above. The new rule has been followed here for the Jan̡alif only in the formation of the present tense of verbal stems ending in **a**- or **ь**- preceded by one of the above consonants. For example: aşa! 'eat!', ul aşьj 'he eats', uqь! 'read!', ul uqьj 'he reads'.

The apostrophe is used:

a) To render the hamzat al- qat in Arabic words: məs'ələ 'matter', tə'sir 'influence', mɵ'min 'believer';
b) To indicate the palatalization of the preceding consonant in words of Russian origin or in words from other European languages introduced into Tatar through Russian. In this function, the apostrophe is then the equivalent of the Russian soft sign 'ъ': Pol'şa 'Poland', Arxangel'ski 'Arkhangel'sk', Kreml' 'Kremlin', korol' 'king', fevral' 'February'.

Note: During the period of the latinized alphabet the apostrophe served in most cases to indicate the palatalization of the sound **l** (see the above examples), but its use was not consistent. For example, while it was used in the word 'fevral', which has a back vowel in its last syllable, it was not used with words like ijyl 'July', and predsedatel 'chairman', which have front vowels. Furthermore, it was not used with final 'r' and its use was inconsistent with other consonants. For example: ʤinvar 'January', sintəbr 'September', oktəbr 'October'; vlast' 'power', 'authority', 'rule', but: krepost' 'fortress', 'stronghold'.

The Modified Cyrillic Alphabet and Orthography

[90] The Modified Cyrillic Alphabet comprises the following 38 letters:

Mod.Cyrillic		**Lat. Equivalent**	**Mod. Cyrillic**		**Lat. Equivalent**
А	а	a	У	у	u, v (w)
Б	б	b, p	Ф	ф	f
В	в	(w) v, f	Х	х	x
Г	г	g, ƣ	Ц	ц	ts, s
Д	д	d	Ч	ч	c
Е	е	e, je, ь, jь, jo	Ш	ш	ş
Ж	ж	ƶ	Щ	щ	şc
З	з	z		ъ	' (apostrophe)
И	и	i	Ы	ы	ь, i, e
Й	й	j		ь	', - (apostrophe or not indicated)
К	к	k, q	Э	э	e, ' (apostrophe)
Л	л	l	Ю	ю	ju, jy, u, y
М	м	m	Я	я	ja, jə, a, ə
Н	н	n	Ә	ә	ə
О	о	o, ө	Ө	ө	ө
П	п	p	Ү	ү	y, v (w)
Р	р	r	Җ	җ	ç
С	с	s	Ң	ң	ꞑ
Т	т	t	Һ	һ	h

The letters of the Modified Cyrillic Alphabet have the following phonetic values:

[91] The letter «а» renders the phoneme **a**; it corresponds to 'a' of the latinized alphabet (but see 94).

[92] The letter «б» corresponds to '**b**', but in final position of words of Russian or other European origin it is pronounced 'p' and therefore requires suffixes with an initial voiceless consonant. For example: клубта 'in the club'.

[93] The letter «в» renders the Tatar phoneme '**w**', as well as the labiodental fricative '**v**' in loanwords adopted from or via Russian. When pronounced 'f' in final position of loanwords, it requires suffixes with an initial voiceless consonant. For example: Даниловтан /Daniloftan/ 'from Danilov', кооперативка /kooperatifqa/ 'to the cooperative', Ибраһимов та /Ibrahimof ta/ 'Ibrahimov too'.

[94] The letters «г» and «k»: 'г' represents both '**g**' and '**ƣ**', «k» represents both '**k**' and '**q**'. The respective functions of each of these symbols in a given word is indicated by the following orthographical and pronunciation rules:

a) In words in which they are preceded and/or followed by *back* vowels, «г», «k» render '**ƣ**', '**q**': тугыз /tuƣьz/ 'nine', дога /doƣa/ 'prayer', гафу /ƣafu 'pardon', гомумән /ƣomumən/ 'generally', гырлау /ƣьrlaw/ 'to snore', гыйбадәт /ƣibadət/ 'prayer', 'worship', гыйшык /ƣişьq/ 'love', кыйбат /qibat/ 'expensive', кыйнау /qinaw/ 'to beat', акча /aqca/ 'money',

ачык /асьq/ 'open', 'clear', кар /qar/ 'snow', ком /qom/ 'sand', кул /qul/ 'hand', кыш /qъş/ 'winter'.

In loanwords from or via Russian «г», «к» correspond to **g**, **k**: газ /gas/ 'gas', газета /gazeta/ 'newspaper', Голландия /Gollandiə/ 'Holland', каталог /katalog/ 'catalogue', курорт /kurort/ 'seaside resort', фабрика /fabrika/ 'factory'.

b) When preceeded and/or followed by *front* vowels, «г», «к» basically render '**g**', '**k**'. However, in certain words (mostly in words adopted from Arabic) they may also represent '**ɢ**', '**q**' (see next paragraph): әгәр /əgər/ 'if', нигез /nigez/ 'base', 'foundation', сигез /sigez/ 'eight', төгәл /tөgəl/ 'even', 'equal', 'exact', 'precise', гәрчә /gərcə/ 'although', гөрелдәү /gөreldəw/ 'to make noise', гүзәл /gyzəl/ 'beautiful', 'nice', гизү /gizy/ 'to travel', ишек /işek/ 'door', әкият /əkiət/ 'story', ике /ike/, 'two', кирәк /kirək/ 'necessary', кәбестә /kəbestə/ 'cabbage', кеше /keşe/ 'man', көн /kөn/ 'day', көймә /kөjmə/ 'boat', 'ship'.

c) The uvular articulation of «г», «к» /ɢ, q/ in words in which they are *followed* by *front* vowels (**ɢə**, **ɢe**, **ɢi**, **qə**, **qi**) is indicated in the following way:

1. In an open *first* syllable followed by another syllable comprising a *front* vowel, '**ɢə**', '**qə**' are rendered by «га», «ка»; «а» is then pronounced 'ə'. It is written «а» only to indicate that «г», «к» represent the uvular sounds **ɢ**, **q**: гарәп /ɢərəp/ 'Arab', 'Arabic', гаҗәп /ɢəçəp/ 'amazing', 'astonishing', галәмәт /ɢələmət/ 'sign', кадәр /qədər/ 'till', 'until', каләм /qələm/ 'pen', кадерле /qəderle/ 'dear'.

   Note 1: The pronunciation of the vowel «а» in the syllables «га», «ка» does not always depend on the following syllable. In some words its exact pronunciation (**ɢa**, **qa**, **or ɢə**, **qə**) can be determined only when one knows the word. For example: гаять /ɢajət or ɢəjət/ 'very', гашыйк /qaşiq/ 'amorous', гадел /ɢədel/ 'just', 'honest', гаскәр /ɢəskər/ 'soldier', кагыйдә /qaɢidə/ 'rule', кардәш /qərdəş/ 'relative/brother', кабилә /qəbilə/ 'tribe'.

   Note 2: Determining the pronunciation of Cyrillic 'а' in the open syllables «га» and «ка» is especially difficult in Tatar proper nouns (names of persons, companies, institutions, geographical names etc.) when the following syllable contains an 'и' /i/. Although the phoneme i is classified as a front vowel phoneme, Tatar proper nouns – as well as common nouns – with the pattern a – i may be front or back vowel words. For example: The vowel «а» is pronounced 'a' as in 'call' or 'far' in such proper names as Гариф /ɢarif/, Гафури /ɢafuri/, Гази /ɢazi/, Габдулла /ɢabdulla/, Галия /ɢaliə/, but it is pronounced 'a' as in 'bag', 'gag' in the names Гали /ɢəli/, Галим /ɢəlim/, Галиәсгар /ɢəliəsɢər/, Гафиф /ɢəfif/ , Габдерахман /ɢəbderaxman/, Габделхәмит /ɢəbdelxəmit/. (See: ɢabdulla Tuqai, Sajlanma Əsərlər, Qazan, 1938 – in Janalif – pp. 342, 367, 380, 396, 406, 408, 454, 573), Рабига /Rabiɢə/.
   Names with the open syllable «ка» /qa, qə/ are: Кадыйр /Qadir/, Каюм /Qajum/, Кави /Qawi/, Кадербану /Qəderbanu/, Камәр /Qəmər/.
   Note also that Cyrillic «а» is always pronounced 'a' as in 'call', 'far' when preceding 'к' corresponds to «k» as in 'king'. For example: Камал /Kamal/, Камил /Kamil/, Кашифә /Kaşifə/. (See: ɢ. Tuqai, pp. 356, 395, 570).

2. In an open *final* syllable the pronunciation of «га», «ка» can be determined only when one knows the word: вакыйга /waqiɢə/ 'event', фаҗига /façiɢə/ 'tragedy', мәҗмуга /məçmyɢə, also: məçmuɢa/ 'magazine', 'journal', сәдака /sədaqa/ 'charity', 'alms', кыйтга /qitɢa/ 'continent'.

3. In a *closed* syllable '**ɢə**', '**qə**' are likewise written «га», «ка», but the pronunciation of «а» as 'ə' is indicated by the soft sign «ь» joined to the final consonant of the closed syllable. For example, in the word канәгатьләндер /qənəɢətlənder/ 'satisfy', the pronunciation of «к» as '**q**' is indicated by «а»; the front vowel pronunciation (ə) of «а» is in turn indicated by the front vowel syllable following «а»; the pronunciation of «г» as '**ɢ**' is indicated by «а», whose front vowel pronunciation (ə) is again indicated by the soft sign «ь» at the end of the closed syllable. Other examples: сәгать /səɢət/ 'hour', 'clock', сәгатьләр /səɢətlər/ 'hours', 'clocks', сәнгать /sənɢət/ 'art', табигать /tabiɢət/ 'nature', хакыйкать /xəqiqət/ 'truth', кәгазь /kəɢəz/ 'paper', мәкаль /məqəl/ 'proverb', мөстәкыйль /mөstəqil/ 'independent'.

4. '**oȷe**' in a *closed syllable* is rendered by «гы» and the soft sign «ь» joined to the final consonant of the syllable: шигырь /şioȷer/ 'poem', шигырьләр /şioȷerlər/ 'poems', шөгыль /şөoȷel/ 'occupation'.
5. The syllables '**oȷi**', '**qi**' are rendered by «г», «к» and the diphthong «ый» (гый, кый). In a closed syllable the soft sign «ь» is joined to indicate the front vowel pronunciation (i) of «ый»: гыйлем /oȷilem/ 'science', 'knowledge', гыйбрәт /oȷibrət/ 'example', гыйбадәт /oȷibadət/ 'prayer', 'divine service', иҗтимагый /içtimaoȷi/ 'social', катгый /qətoȷi/ 'categorical', кыйммәт /qimmət/ 'expensive', кыйбат /qibat/ 'expensive', кыйнау /qinaw/ 'to beat', югыйсә /juoȷisə/ 'otherwise', тәнкыйть /tənqit/ 'criticism', шагыйрь /şaoȷir/ 'poet', шагыйрьләр /şaoȷirlər/ 'poets'.

d) To indicate the uvular pronunciation of «г», «к» when *preceded* by a *front* vowel, the hard sign «ъ» is joined to «г», «к». For example, in the word дикъкать /diqqət/ 'attention', the pronunciation of the first «к» as '**q**' is indicated by the hard sign «ъ»; the pronunciation of the second «к» as **q** is designated by «а», whose pronunciation as '**ə**' is in turn indicated by the soft sign «ь» at the end of the syllable. Other examples: вәгъдә /wəoȷdə/ 'promise', мәгънә /məoȷnə/ 'meaning', 'sense', игътибар /ioȷtibar/ 'attention', ягъни /jəoȷni/ 'that means', нәкъ /nəq/ 'directly', exactly', 'right', тәкъдим /təqdim/ 'proposal'.
e) In final position of words from or through Russian the letter «г» is pronounced 'k' and therefore requires suffixes with an initial voiceless consonant. For example: Петербургта 'in Petersburg'.

[95] The letter «д» represents the phoneme **d**. When pronounced '**t**' in final position of loanwords from or via Russian, it requires suffixes with initial voiceless consonant. For example: Новгородта /Novgorodta/ 'in Novgorod'.

[96] The letter «е» renders the following sounds:

a) In medial or final position in *front* vowel syllables «е» represents '**e**': бел /bel/ 'know', кер /ker/ 'enter', кеше /keşe/ 'man', себерке /seberke/ 'broom', кебек /kebek/ 'like', 'as', ике /ike/ 'two', җиде /çide/ 'seven'.
b) In loanwords from or via Russian the trend in the literary language is towards pronouncing 'e' as described above – центнер /tsentner/ '(metric) centner', тезис /tezis/ 'thesis', отель /otel/ 'hotel', телефон /telefȯn/ 'telephone', республика /respublika/ 'republic' – or as an open 'e' with palatalization of the immediately preceding consonant: метр /metr/ 'meter', лектор /lektor/ 'lecturer', билет /bilet/ 'ticket'.
c) In *front* vowel words, in *word-initial* or *syllable-initial* position, «е» renders the rising diphthong '**je**': егерме /jegerme/ 'twenty', егет /jeget/ 'young man', бөек /bөjek/ 'great', сәер /səjer/ 'strange', сөекле /sөjekle/ 'dear', 'beloved', төен /tөjen/ 'knot'.

Note: In native Tatar words, in syllable-initial position and immediately preceded by «и» /i/, «е» is pronounced with a slight glide, a very slight 'j', i.e. 'ие' is pronounced iʲe (approximately as in English 'dizzying', 'pitying'. For example: кием /kiʲem/ 'clothes', киек /kiʲek/ 'wild', биетү /biʲety/ 'to cause to dance', тиен /tiʲen/ 'squirrel', 'kopeck', тиеш /tiʲeş/ 'must', биек /biʲek/ 'high'.

d) In loanwords from or via Russian, the trend is towards pronouncing «е» /je/ as in Russian, i.e. approximately as in English 'yet': Европа /Jevropa/ 'Europe', поезд /pojezd/ 'train'.
e) In *back* vowel words, in *word-initial* or *syllable-initial* position, «е» renders **jь**: ел /jьl/ 'year', елга /jьloȷa/ 'river', ерткыч /jьrtqьc/ 'predator', оешма /ojьşma/ 'organization', куе /qujь/ 'dense', 'thick', сыер /sьjьr/ 'cow'.
f) In initial position of Tatar suffixes, «е» renders '**ь**' when the suffix is joined to *back* vowel loanwords adopted from or via Russian and ending in a consonant *other than* «л» /l/ plus

the soft sign «ь». The latter is then dropped. For example: секретарь /sekretar'/ 'secretary', секретаре /sekretarь/ 'his secretary', власть /vlast'/ 'power', 'authority', власте /vlastь/ 'its power, authority'. Further suffixes are joined in accordance with the vowel harmony category of the loanword: секретареннан /sekretarьnnan/ 'from his secretary', властенда / vlastьnda/ 'in its power, authority'.

g) In words borrowed from Russian «е» (ё) renders '**jo**': самолет /samoljot/ 'airplane', пулемет /pulemjot/ 'machine-gun', Петр /Pjotr/ 'Peter'.

[97] The letters «җ», «з», «и» render the phonemes **ʑ**, **z** and **i**, respectively.

[98] The letter «й» represents the word-initial phoneme **j** when succeeded by **o** or **ө** (for the syllables **ja**, **jə**, **ju**, **jy**, see 108, 109): йогынты /joɋьntь/ 'influence', йозак /jozaq/ 'lock', йомшак /jomşaq/ 'soft', йөз /jөz/ 'face', йөзем /jөzem/ 'grape', йөрү /jөry/ 'to walk'.

When preceded by vowels it forms the falling (partial) diphthongs «ай» /**aj**/, «әй» /**əj**/, «ой» /**oj**/, «өй» /**өj**/, «уй» /**uj**/, «ый» /**ьj**/: сарай /saraj/ 'palace', җәй /çəj/ 'summer', койма /qojma/ 'fence', өй /өj/ 'house', уй /uj/ 'thought' (noun), тыйнак /tьjnaq/ 'modest'.

When suffixes with initial «е», «ы» /**e**, **ь**/ are added, «й» is dropped and replaced by «е»: сараем /sarajьm/ 'my palace, shed', җәе /çəje/ 'its summer', өегез /өjegez/ 'your (pl.) house', коела /qojьla/ 'is poured', уебыз /ujьbьz/ 'our thought', тәмәке тарту тыела /təməke tartu tьjьla/ 'smoking prohibited' (тый /tьj/ 'prohibit').

[99] The letters «л», «м», «н» are identical with '**l**', '**m**', '**n**'.

[100] The letter «о» is identical with '**o**' and renders both the Tatar **o** and the broad «**o**» in loanwords adopted from or via Russian. In *front* vowel words «о» is written instead of «ө» to indicate the uvular articulation of preceding «г» /**oɉ**/: гомер /ɋөmer/ 'life', гореф /ɋөref/ 'custom', Гомәр /Ɋөmər/ 'masculine name'.

[101] The letters «п», «р», «с», «т» are identical with '**p**', '**r**', '**s**', '**t**'.

[102] The letter «у» has the following functions:

a) When preceded or followed by a *consonant* «у» corresponds to '**u**': сукмак /suqmaq/ 'path', Чулпан /Culpan/ 'Venus', су /su/ 'water', урам /uram/ 'street', урман /urman/ 'forest'.

b) With the vowel «а», «у» forms the labial (partial) diphthong «ау» /**aw**/: карау /qaraw/ 'to look', уйлау /ujlaw/ 'to think', тау /taw/ 'mountain'.

c) In *intervocalic* position «у» is changed into «в» (Tatar 'w') каравы /qarawь/ 'his looking', тавы /tawь/ 'its mountain', һава /hawa/ 'weather', 'air', авыл /awьl/ 'village'.

Exceptions are the following monosyllabic verbs (verbal nouns) in which final «у» is preceded by «у»: буу /buu/ 'to dam up', 'the damming up'; 'to choke/strangle', 'the choking/strangling', куу /quu/ 'to chase', 'the chasing', туу /tuu/ 'to be born', 'the being born', 'delivery', 'birth', уу /uu/ 'to rub', 'the rubbing', шуу /şuu/ 'to glide/slide', 'the gliding/sliding', юу /juu/ 'to wash'. 'the washing'. In these verbs (verbal nouns) final 'у' is retained in intervocalic position, but pronounced 'в' (Tatar 'w') бууы /buuь/ 'his (her, its) damming up'; 'his (her, its) choking/strangling', кууым /quuьm/ 'my chasing', тууы /tuuь/ 'his (her, its) being born', 'his (her, its) birth', etc.

Note: буу /buu/, куу /quu/, туу /tuu/, etc. are articulated with a very slight 'w' (Tatar 'w') between the two vowels: $bu^{w}u$, $qu^{w}u$, $tu^{w}u$, etc.

d) In *front* vowel words «у» is written instead of 'ү' to indicate the uvular articulation of «г», «к» /**ɢ**, **q**/: мәлгунь /məlɢyn/ 'cursed', мәгъкуль /məɢqyl/ 'acceptable', 'suitable'.

[103] The letters «ф», «х», «ц», «ч», «ш», «щ» are identical with '**f**', '**x**', '**ts**(**s**)', '**c**', '**ş**', '**şc**'.

[104] The letter «ъ» (hard sign) has the following functions:

a) It indicates the uvular articulation of «г», «к» /**ɢ**, **q**/ in *front* vowel words: тәкъдир /təqdir/ 'fate', дикъкать /diqqət/ 'attention', тәгъбир /təɢbir/ 'expression', 'interpretation', мәгълүм /məɢlym\ 'known', нәкъ /nəq/ 'exactly', балигъ /baliɢ/ 'of (full) age', шигърият /şiɢriət/ 'poetry'.

b) In *back* vowel words of Arabic origin it indicates the *hamzat al-qat* before a syllable succeeding a closed syllable: коръән /qor'ən/ 'Koran', Яхъя /Jax'ja/ 'John'.

c) It is written between two *back vowel* words forming a compound word: елъязма /jjьljazma/ 'chronicle', 'annals', кулъязма /quljazma/ 'manuscript', алъяпкыч /aljapqьc/ 'apron', унъеллык /unjьllьq/ 'decade (10 years)'. *But:* алшарт /alşart/ 'precondition' (ал 'front part', шарт 'condition').

d) It is used in loanwords adopted from or via Russian: адъютант /ad'jutant/ 'aide-de-camp', 'aide', объектив /ob'jektif/ 'objective'.

[105] The letter **«ы»** represents both the narrow '**ь**' in Tatar words and the broader **«ы»** in loanwords from Russian (the latter is rendered by 'ьj' in the latinized Tatar alphabet): кылу /qьlu/ 'to make', кыр /qьr/ 'field', батыр /batьr/ 'hero', 'heroic', ыргак /ьrɢaq/ 'anchor', ылыслы агач /ьlьslь aɢac/ 'conifer', сыр /sьr/ 'carving', сыр /sьjr/ 'cheese', музыка /muzьjka/ 'music'.
«ы» is written instead of 'е' to indicate the uvular articulation of «г» /**ɢ**/: шигырь /şiɢer/ 'poem', шөгыль /şɵɢel/ 'occupation'.

[106] The letter «ь» (soft sign) has the following functions:

a) In native Tatar words and in words of Arabic origin, it indicates the front pronunciation of the syllable preceding it. For example: мәгъкульлек /məɢqyllek/ 'acceptability', «у» /**u**/ is written to indicate the uvular pronunciation of «к» /**q**/, «ь» in turn indicates that «у» /**u**/ must be pronounced «ү» /**y**/. Other examples: хакыйкать /xəqiqət/ 'truth', ямьле /jəmle/ 'beautiful', 'cozy', шәфкать /şəfqət/ 'charity', 'sympathy', юньсез /jynsez/ 'disgraceful', 'shocking', зәгыйфь /zəɢif/ 'weak', фәкыйрь /fəqir/ 'poor', фәкать /fəqət/ 'only'. «ь» is dropped when suffixes with initial vowel are joined to the word: яме /jəme/ 'its beauty, coziness', шәфкате /şəfqəte/ 'his charity, sympathy', сәгате /səɢəte/ 'his watch'.

b) In *front* vowel words of *Arabic origin* it indicates the *hamzat al-qat* before a syllable succeeding a closed syllable. For example: җөрьәт /çɵr'ət/ 'courage', мәсьәлә /məs'ələ/ 'matter', мәсьүлият /məs'yliət/ 'responsability'.

c) It serves as a divider of two syllables or components of compound words the first or both of which comprise *front vowels*: Мәрьям /Mərjəm/ 'Mary', дөнья /dɵnja/ 'world', дәрья /dərja/ 'river', йөзьяшәр /jɵzjəşər/ 'aloe', 'agave', 'centuryplant', көньяк /kɵnjaq/ 'south', төньяк /tɵnjaq/ 'north', бишьеллык /bişjьllьq/ 'Five-Year plan', бишьяклы /bişjaqlь/ 'pentahedral', дүртьяклы /dyrtjaqlь/ 'tetrahedral'. *But:* көнчыгыш /kɵncьɢьş/ 'east', көнбатыш /kɵnbatьş/ 'west', өчпочмак /ɵcpocmaq/ 'triangle', бишкөнлек /bişkɵnlek/ 'period of five days', җидееллык мәктәп /çidejьllьq məktəp/ 'seven-year school'.

d) In a very few words it indicates that к is the voiceless tongue-back velar stop **k**: пакь /pak/ 'pure', 'clean', пакьлек /paklek/ 'cleanness', cleanliness', 'neatness'.

e) In loanwords from or via Russian, it indicates the palatalization of the preceding consonant: пьеса /p'esa/ '(theatre) play', Польша /Pol'şa/ 'Poland', якорь /jakor'/ 'anchor', роль /rol'/ 'role'.

[107] The letter «э»:
a) At the beginning of a *native Tatar word* it renders **e**: эш /eş/ 'work', эт /et/ 'dog', элек /elek/ 'before'.
b) *In words of Arabic origin* it indicates the *hamzat al-qat* after an open syllable: тәэсир /tə'sir/ 'influence', тәэминат /tə'minat/ 'security', мәэюс /mə'jys/ 'despondent', 'downcast'.
c) In syllable-initial position in loanwords adopted from or via Russian it renders '**e**', that means, it sounds approximately as English 'e' in 'bet' or as 'a' in 'care' (comp. 17): этнология /etnologiə/ 'ethnology', эпос /epos/ 'epos', аэропорт /aeroport/ 'airport', электр /elektr/ 'electricity', 'electrical'.

[108] The letter «ю» has the following functions:
a) In *back* vowel words: In *native Tatar words* «ю» renders '**ju**' and '**u**': юк /juq/ 'no', 'there is no', югары /juɣarь/ 'above', 'high', юмарт /jumart/ 'generous', аю /aju/ 'bear', картаю /qartaju/ 'to grow old', кою /qoju/ 'to pour', кую /quju/ 'to put', тыюлы /tьjulь/ 'prohibited', кыю /qiu/ 'courageous', җию /çiu/ 'to gather'.
b) In *front* vowel words: In *native Tatar* words «ю» renders '**jy**' and '**y**': юнәлеш /jynəleş/ 'direction', юкә /jykə/ 'linden', юри /jyri/ 'purposely', 'on purpose', июль /ijyl'/ 'July', кию /kiy/ 'to dress', бию /biy/ 'to dance', дию /diy/ 'to say', тию /tiy/ 'to touch'.

Note: «-ию» /**-iy**/ in the above *verbs* is pronounced with a slight glide, a slight 'j', between 'i' and 'y': ki^{j}y, 'to dress', di^{j}y, 'to say'.

c) In loanwords from or via Russian «ю» in syllable-*initial* position renders '**ju**': юбилей /jubilej/ 'anniversary', 'jubilee', юрист /jurist/ 'lawyer', 'jurist'.
In syllable-*medial* or syllable-*final* position «ю» represents '**u**' or '**y**' and indicates the palatalization of the preceding consonant: бюро /bjuro/ 'office', революция /revolytsiə/ 'revolution'.
d) When «ю» succeeds a falling diphthong «й» is dropped: бай /baj/ 'rich', баю /baju/ 'to become rich', сөй /søj/ 'love' (imp.), сөю /søjy/ 'to love', куй /quj/ 'put', кую /quju/ 'to put'.

[109] The letter «я» has the following functions:
a) In *back* vowel words: In *native Tatar words* «я» renders '**ja**' and '**a**': яфрак /jafraq/ 'leaf', яхшы /jaxşь/ 'good', аяк /ajaq/ 'foot', куян /qujan/ 'hare', кая /qaja/ 'where to', куя /quja/ 'he puts', зыялы /zialь/ '(well) educated', җыя /çia/ 'he gathers', кыя /qia/ 'rock'.
b) In *front* vowel words: In *native Tatar words* «я» renders '**jə**' and '**ə**': яшь /jəş/ 'young', яшел /jəşel/ 'green', ятим /jətim/ 'orphan', төя /tøjə/ 'load', 'burden' (imp.)' дия алмыйм /diə almьjm/ 'I cannot say', кия /kiə/ 'he dresses', тия /tiə/ 'he touches'.

Note: «-ия» /-iə/ in the above verbs is pronounced 'i^{j}ə': di^{j}ə, ki^{j}ə, ti^{j}ə.

c) In words of *Arabic origin:* As the Arabic language has no vowel harmony, the correct articulation (front or back) of «я» in *syllable-final* or in *closed final syllable* position can often not be determined without a thorough knowlege of the word and its use with suffixes. For example: *Front vowel* words are химая /ximajə/ 'protection', 'support', киная /kinajə or kinəjə/ 'allegory', 'parable', дөя /døjə/ 'camel', мәдәният /mədəniət/ 'civilization', 'culture', хакимият /xakimiət/ 'rule', 'authority', җөмһүрият /çømhyriət/ 'republic', әүлия /əwliə/ 'a holy man', 'clairvoyant'.

Back vowel words are: дөнья /dөnja/ 'world', дәрья /dərja/ 'river', сәрмая /sərmaja/ (P.) 'initial (starting) capital', хыял /xial/ 'dream', 'fantasy', хәят /xəjat/ 'life', нәшрият /nəşriat/ 'publishing house', әдәбият /ədəbiat/[1] 'literature'.

The above applies also to *Tatar proper names* (names of persons) borrowed from Arabic. For example: The following *feminine names* belong to the *front vowel* group: Асия /Asiə/, Сания /Saniə/, Нәҗия /Naçiə/, Хаҗия /Xaçiə/, Мавия /Mawiə/, Әлфия /Əlfiə/, Галия /Ꞡaliə/, Рөкыя /Rөqiə/.

Feminine names of the *back vowel* group are, for example: Суфия /Sufia/, Хәят /Xəjat/, Разия /Razia/.

Masculine names of the *front vowel* group are: Зәкәрия /Zəkəriə/, Һидият /Hidiət/, Гыйният /Ꞡiniət/.

Masculine *back vowel* names are: Зыя /Zia/, Кыям /Qiam/, Нияз Niaz/.

d) In words introduced from or via Russian «я» in syllable-*initial* and in word *final* position renders '**ja**', '**jə**', 'ə': якорь /jakor'/ 'anchor', Япония /Japoniə/ 'Japan', ядрә /jədrə/ 'shot' (for rifle), филология /filologiə/ 'philology', Англия /Angliə/ 'England', Италия /Italiə/ 'Italy', эпопэя /epopejə/ 'epopee', галерея /galereja/ 'gallery'.

Note: Most (but not all) loanwords from or via Russian ending in «-ия» are regarded as front vowel words.

In syllable-*medial* position «я» represents '**a**' or '**ə**' and indicates the palatalization of the preceding consonant: октябрь /oktəbr/ 'October', сентябрь /sintəbr/ 'September'.

Note: Oktəbr, sintəbr are the Tatar naturalized forms as used in both the vernacular and the literary language. The Russian pronunciation is 'aktyaber', 'sentyaber'.

e) When «я» succeeds a *falling diphthong* «й» *is dropped.* For example: куй /quj/ 'put', куя /quja/ 'he puts', сөй /sөj/ 'love', сөя /sөjə/ 'he loves'.

[110] The letters «ә», «**ө**» are the same as 'ə', 'ө' of the latinized alphabet.

[111] The letter «ү» has the following functions:

a) When preceded or followed by a *consonant* 'ү' corresponds to '**y**': күрү /kyry/ 'to see', күз /kyz/ 'eye', дүрт /dyrt/ 'four', сүзлек /syzlek/ 'dictionary'.

b) Combined with the vowel «ә» «ү» forms the labial (partial) diphthong «**әү**» /**əw**/: сөйләү /sөjləw/ 'to speak', дәүләт /dəwlət/ 'state', сәүдә /səwdə/ 'trade', 'commerce'.

c) In *intervocalic* position «ү» /**y**/ is changed into «в» /Tatar **w**/: сөйләве /sөjləwe/ 'his speaking', эшләвебез /eşləwebez/ 'our working', белмәвем /belməwem/ 'my not knowing', әверелү /əwerely/ 'to turn, change, into'.

[112] The letters «җ», «ң», «һ» correspond to '**ç**', '**ŋ**', '**h**'.

Rules of Spelling
Compound Words

[113] 1. Compounds are to be written together:

a) When they are composed without the use of the possessive suffix: көнчыгыш /kөncьꞡьş/ 'east' (көн 'day', 'sun', чыгыш 'rising', 'the rise'), елъязма /jьljazma/ 'chronicle', 'annals' (ел 'year', язма 'record', 'inscription'), билбау /bilbaw/ 'belt' (бил 'waist', бау 'band', 'string'), радиоалгыч /radioalꞡьc/ 'radio set'.

---

[1] In the written language this word is treated as a back vowel word, but the letter 'я' is articulated ә (ədəbiə̱t).

Note: Compound nouns in which the first component designates the material of which the second is made are written separately (see below, 2, b).

b) When one or both components have lost their original meaning. Such compounds may consist of adjective + noun, numeral + noun, verbal adverb + noun, noun + participle, etc.: аккош /aqqoş/ 'swan' (ак 'white', кош 'bird'), аксакал /aqsaqal/ 'elder' (сакал 'beard'), терекөмеш /terekөmeş/ 'quicksilver' (тере 'lively', көмеш 'silver'), кырыгаяк /qьrьƣajaq/ 'centipede' (кырык 'forty', аяк 'foot'), торараш /torataş/ 'idol' (тора 'standing', таш 'stone'), урынбасар /urьnbasar/ 'deputy', 'assistant' (урын 'place', 'position', басар 'occupying', 'stepping'), юлбасар /julbasar/ 'waylayer', 'bandit' (юл 'road', 'way'), башкисәр /başkisər/ 'robber', 'brigand' (баш 'head', кисәр 'cutting').

c) When the first component is abbreviated, or when the second component is the postposition ара /ara/ 'between': пединститут /pedinstitut/ 'pedagogical institute' (педагогик 'pedagogical'), халыкара /xalьqara/ 'international' (халык 'people', ара 'mutual').

2. Compounds are to be written separately:

a) When two or more nouns are composed by means of the possessive suffix (see 175, a, j): җир хуҗасы /çir xuçasь/ 'landowner', 'farmer', (җир 'land', хуҗа 'owner', 'master'), җимеш бакчасы /çimeş ьaqcasь/ 'orchard' (җимеш 'fruit', бакча 'garden'), аш бүлмәсе /aş bylməse/ 'dining room' (аш 'food', бүлмә 'room'), су асты көймәсе /su astь kөjməse/ 'submarine' (су 'water', ас 'lower part', көймә 'boat', 'ship').

b) When the first component designates the material of which the second is made: көмеш кашык /kөmeş qaşьq/ 'silver spoon', (көеш 'silver', кашык 'spoon'), алтын сәгать /altьn səƣət/ 'gold watch' (алтын 'gold', сәгать 'watch'), агач өй /aqac өj/ 'wooden house' (агач 'wood', өй 'house').

c) When a participle is united with a noun: янар тау /janar taw/ 'vulcano' (янар 'burning', тау 'mountain'), йоклар вакыт /joqlar waqьt/ 'bedtime' (йоклар 'sleeping', вакыт 'time').

d) When a noun or a simple adjective is united with an adjective derived from a noun by means of the suffix +**лы**, +**ле**: арыслан йөрәкле /arьslan jөrəkle/ 'lion-hearted' (арыслан 'lion', йөрәк 'heart'), кара күзле /qara kyzle/ 'dark-eyed' (кара 'black', 'dark', күз 'eye'), ак чәчле /aq cəcle/ 'white-haired' (чәч 'hair'), кыска вакытлы /qьsqa waqьtlь/ 'short-term' (кыска 'short'; вакыт 'time').

e) When the first component is the adjective ярым /jarьm/ 'half': ярым утрау /jarьm utraw/ 'peninsula' (утрау 'island'), ярым ай /jarьm aj/ 'half-moon' (ай 'moon'), ярым шар /jarьm şar/ 'hemisphere' (шар 'sphere'), ярым сузык /jarьm suzьq/ 'semivowel' (сузык 'vowel'), ярым ачык /jarьm acьq/ 'half-open' (ачык 'open').

Note: According to the latest orthographic rules, the compounds янар тау, ярым утрау, ярым шар, as well as ишек алды /işek aldь/ 'yard' (ишек 'door', алды 'front part'), өй алды /өj aldь/ 'porch', are now written solid: янартау, ярымутрау, ярымшар, ишегалды, өйалды. Note the change of «к» to «г» before the vowel «а» of 'алды' in ишегалды.

3. Compounds are to be written with a hyphen:

a) When they are composed of two nouns complementing each-other: ата-ана /ata-ana/ 'parents' (ата 'father', ана 'mother'), ата-баба /ata-baba/ 'forefathers' (баба 'grandfather'), йорт-җир /jort-çir/ 'property' (йорт 'house', җир 'land'), хатын-кыз /xatьn-qьz/ 'women', 'womenfolk' (хатын 'woman', кыз 'girl'), аш-су /aş-su/ 'food' (аш 'food', су 'water').

b) When two independent nouns convey a combined meaning: төньяк-көнчыгыш /tөnjaq-kөncьƣьş/ 'northeast', көньяк-көнбатыш /kөnjaq-kөnbatьş/ 'southwest', инженер-механик /inƶener-mexanik/ 'mechanical engineer', тарих-филология факультеты /tarix-filologiə fakultetь/ 'historical-philological faculty'.

c) When they are composed of a noun and a word with no meaning of its own: савыт-саба /sawьt-saba/ 'plates and dishes' (савыт 'vessel'), бала-чага /bala-caƣa/ 'kiddies', 'little ones' (бала 'child').

d) When they are intensive compounds (emphatic superlative of adjectives): кап-кара /qap-qara/ 'completely black', зәп-зәңгәр /zəp-zən̡gər/ 'deep blue', түм-түгәрәк /tym-tygərək/ 'completely round', буп-буш /bup-buş/ 'absolutely empty', өр-яңа /ɵr-jan̡a/ 'brand new'.

e) When they are adverbs formed by reduplication: вакыт-вакыт /waqьt-waqьt/ 'from time to time', төркем-төркем /tɵrkem-tɵrkem/ 'in groups', бара-бара /bara-bara/ 'in due course' (бару 'to go'), көне-төне /kɵne-tɵne/ 'day and night', тора-бара /tora-bara/ 'in due course' (тору 'to stand, dwell').

Suffixes Joined to Words in Quotation Marks

[114] Suffixes joined to words in quotation marks are to be written together with the word, but they are placed *outside* the closing quotation mark. For example: «Казан утлары»нда басылып чыккан хикәя ("Qazan utlarь"nda basьlьp сьqqan xikəjə/ 'the story which was published in "Kazan Utlary" (Казан утлары Tatar literary monthly, басылып чыккан 'was published', 'appeared', хикәя 'story').

Words enclosed in quotation marks always remain in their *basic form*. This means that the change of final «к» /**k**, **q**/ to «г» /**g**, **ɑɉ**/ and «п» /**p**/ to «б» /**b**/ before suffixes with initial vowel is *not* expressed in writing. The same applies to final diphthongs (ау /**aw**/, әү /**əw**/, ай /**aj**/, etc.). Likewise, final «ь» is *not* dropped in writing when followed by a suffix with initial vowel. However, the *pronunciation* is subject to the natural flow of speech and its phonetic laws. For example: Хәниф Хәйруллинның «Картлык... кемгә шатлык»ында... In Khänif Kheyrullin's "Old Age... For Whom is it a Pleasure?" is pronounced in the same way as if written without quotation marks: Хәниф Хәйруллинның Картлык... кемгә шатлыгында /Xənif Xəjrullinnьn̡ Qartlьq... kemgə şatlьɑɉьnda/. Әхсән Баянның «Таш китап»ында (pronounced: ... Таш китабында /... Taş kitabьnda/). In Äkhsän Bayan's "The Book of Stone". Ул ... Т. Шевченконың «Асрау»ын ... тәрҗемә итә. (Pronounced: ... Т. Шевченконың Асравын ... /... T. Şevcenkonьn̡ Asrawьn.../). 'He... translated (lit. translates) T. Shevchenko's "The Housemaid".' Шәүкәт Галиевнең «Канатлы малай»ында (малаенда /malajьnda/). In Shäwkät Ghäliev's "The Winged Boy". Әмирхан Еникинең «Әйтелмәгән васыять»ендәге Акъәби... (... васыятендәге Акъәби... / ... wasiətendəge Aqəbi.../). Aqäbi of Ämirkhan Yeniki's "The Unspoken Testament"...

Suffixes Combined with Numbers or Following Symbols Indicating Percent, Degrees, etc.

[115] Suffixes combined with numbers or following symbols indicating percent, degrees, etc., are to be written separately: 20 нче /20 nce/ 'twentieth', 19 нчы /19 ncь/ 'nineteenth', температура 30° тан (30 градустан, or дәрәҗәдән) югары /temperatura 30° tan (30 gradustan/dərəçədən) juɑɉarь/; 'the temperature is above 30°, бәяләр 5-8% ка (5-8 процентка, or биштән алып сигез процентка кадәр) артачак /bəjələr 5-8% qa (5-8 protsentqa, or biştən alьp sigez protsentqa qədər) artacaq/ 'prices will rise 5-8%'.

Note: The suffix forming ordinals is not weritten after Roman numbers: XX йөз /XX jɵz/ 'the twentieth century'.

Use of Capitals

[116] The rules governing the use of capitals are rather complex. In general, a capital is used with all proper names, that is, names of individual persons, places, or things. Capitals are also used with adjectives derived from place names and used as part of a person's name. Contrary to English usage, many generic terms (geographical, political, etc.) forming an integral part of a specific proper name are not capitalized when *following* the latter. However, when *preceding* the actual proper name, they are written with a capital.

A capital is used as an initial letter of:

a) The first word of a sentence.

b) The first word of every line of poetry.

c) Proper names and words used as proper names (first names, patronymics, surnames, etc.): Сәгыйт Сүнчәләй /Səƣit Syncələj/ 'name of a Tatar poet', Габдулла Тукай /Ƣabdulla Tuqaj/ 'name of a Tatar poet', Фатих Сәйфи-Казанлы /Fatix Səjfi-Qazanlь/ 'name of a Tatar writer and journalist' (Казанлы 'the one from Kazan'), Газиз Иделле /Ƣəziz Idelle/ 'name of a Tatar writer' (Идел 'Volga', Иделле 'the one from the Volga).

d) Names of animals and objects when personified (as in poems and fairy tales):
- Әйт әле, Күбәләк, Сөйләшик бергәләп /Əjt əle, Kybələk, Søjləşik bergələp/ (Габдулла Тукай, Бала белән Күбәләк.) 'What do you say, Butterfly. Let's have a talk together'.
- Шул сәгать Аю Төлкене җибәрде: Үгез монда килеп җитсен, диеп, тиздән /Şul səƣət Aju Tølkene çibərde: Ygez monda kilep çitsen, diep, tizdən./ (Мәҗит Гафури, Үгез белән Бүре.) Then the Bear sent the Fox, saying: "Have the Bull come here quickly." (шул сәгать 'then', 'at that hour', 'at that time', аю 'bear', төлке 'fox', җибәрде 'he sent', диеп 'saying', үгез 'bull', монда 'here', 'hither', килеп җитсен 'he shall come', 'have him come' (impr.), тиздән 'quickly', бүре 'wolf', белән'with', 'and').
- Барып керде Урак тимерчегә, Кергәч сәлам бирде кычкырып, ... Шунда Чүкеч күрде бу Уракны, ... /Barьp kerde Uraq timercegə, Kergəc səlam birde qьcqьrьp, ... Şunda Cykec kyrde bu Uraqnь, .../ (Мәҗит Гафури, Урак белән Чүкеч.) A Sickle came to a smith, And after entering greeted loudly, ... Then the Hammer saw this Sickle, ... (барып 'going', керде 'he entered', урак 'sickle', тимерчегә 'to the smith', кергәч 'after entering', сәлам бирде 'he greeted', кычкырып 'crying (out)', шунда 'then', чүкеч 'hammer', күрде 'he saw', бу 'this', уракны 'sickle' /acc./).

e) Official names of national or international governmental bodies or documents: Татарстан Мәгариф министрлыгы /Tatarstan Məƣarif ministrlege/ 'Ministry of Education of Tatarstan', Авыл хуҗалыгы министрлыгы /Awьl xuçalьƣь ministrlege/ 'Ministry of Agriculture', АКШ Конгрессының сенаты /AQŞ Kongressьnьn̡ senatь/ 'The Senate of the Congress of the USA', АКШ Конституциясе /AQŞ Konstitutsiəse/ 'The Constitution of the United States'.

f) Geographical names and names of definite geographical divisions: Татарстан /Tatarstan/ 'Tatarstan', Төркия /Tørkiə/ 'Turkey', Идел /Idel/ 'Volga', Казан /Qazan/ 'Kazan', Америка Кушма Штатлары /Amerika Quşma Ştatlarь/ 'The United States of America', Алтын Яр /Altьn Jar/ 'Gold Coast', Яңа Зеландия /Jan̡a Zelandiə/ 'New Zealand'. Үзәк Европа /Yzək Jevropa/ 'Central Europe', Үзәк Азия /Yzək Aziə/, 'Central Asia', Көньяк Америка /Kønjaq Amerika/ 'South America', Якын Көнчыгыш /Jaqьn Kønсьƣьş/ 'Near East', Ерак Көнчыгыш /Jьraq Kønсьƣьş/ 'Far East', Балтик диңгезе /Baltьjq din̡geze/ 'Baltic Sea', Кара диңгез /Qara din̡gez/ 'Black Sea', Тын океан /Tьn okean/ 'Pacific Ocean', Һинд океаны /Hind okeanь/ 'Indian Ocean', Персия култыгы /Persiə qultьƣь/ 'Persian Gulf', Сүәеш каналы /Syəjeş kanalь/ 'Suez Canal', Балкан таулары /Balkan tawlarь/ 'Balkan Mountains', Пасха утравы /Pasxa utrawь/ 'Easter Island', Казан ханлыгы

/Qazan xanlьɣь/ 'The Khanate of Kazan', Тукай урамы /Tuqaj uramь/ 'Tuqai Street', Ирек мәйданы /Irek məjdanь/ 'Liberty Square'. *But:* Мәскәүдә Кызыл Мәйдан /Məskəwdə Qьzьl Məjdan/ 'Red Square in Moscow'.

See also the following examples:

- Босфор бугазының буе 15 миль тирәсе /Bosfor buɣazьnьn̡ bujь 15 (unbiş) mil tirəse/ (Рафаэль Мостафин «Оҗмах»ка сәяхәт.) 'The Bosporus is about 15 miles long' (бугаз 'strait', буй 'length', буе 'its length', тирәсе 'about', 'approximately').
- Мәрмәр диңгезе буйлап барабыз /Mərmər din̡geze bujlap barabьz/. (ibid.) We are traveling through the Sea of Marmara. (буйлап 'along', барабыз 'we are going, traveling').
- Изге Өмет борынына кадәр ике көнлек юл калды /Izge Ɵmet borьnьna qədər ike kɵnlek jul qaldь/. (ibid.) A two day's voyage remained until the Cape of Good Hope. (изге 'holy', өмет 'hope', борын 'cape', Изге Өмет борыны 'Cape of Good Hope', +на 'dative suffix', кадәр 'until', 'till', көнлек 'daily', юл 'way', 'road', here: 'voyage', калды 'it remained').
- ... ул (Сингапур) Тын океаннан Һинд океанына чыга торган бердәнбер уңайлы урынга урнашкан /... ul (Singapur) Tьn okeannan Hind okeanьna сьɣa torɣan berdənber un̡ajlь urьnɣa urnaşqan/. (ibid.) ... it (Singapore) lies at the only convenient spot leading from the Pacific into the Indian Ocean. (чыга торган 'leading', 'going, getting out', бердәнбер 'sole', 'only', уңайлы 'convenient', урын 'place', 'spot', урнашкан 'situated').

g) Names of congresses, councils; of governmental departments; of organizations, institutions; of political parties:
Берләшкән Милләтләр Оешмасы /Berləşkən Millətlər Ojьşmasь/ The United Nations, Г. Камал исемендәге Татар дәүләт академия театры /Ɣ. Kamal isemendəge Tatar dəwlət akademiə teatrь/ The Gh. Kamal Tatar State Academy Theatre, Татарстан Язучылар берлеге /Tatarstan Jazucьlar berlege/ the Tatarstan Writers' Union, Казан дәүләт университеты /Qazan dəwlət universitetь/ the State University of Kazan, Олимпия уеннары /Olimpiə ujьnnarь/ the Olympic Games.

h) Names of holidays: The first component of some secular holidays is written with a capital, that of others with a small initial letter: Яңа ел /Jan̡a jьl/ New Year, Беренче май /Berence maj/ the First of May (European Labor Day).
But: уңыш бәйрәме /un̡ьş bəjrəme/ Thanksgiving, сабан туе /saban tujь/ Plough (or: Spring) Festival.

i) Titles of books, periodicals, newspapers, essays, poems: Казан утлары /Qazan utlarь/ The Lights of Kazan (name of Tatar literary monthly), Тирән тамырлар /Tirən tamьrlar/ Deep Roots (title of a novel by Ghalimjan Ibrahim).

- Алма-Атада Ф. Хөснинең «Җәяүле кеше сукмагы» романы казак теленә тәрҗемә ителде (Әдәбият баскычлары, 335.) /Alma-Atada F. Xɵsninen̡ «Çəjəwle keşe suqmaɣь» romanь qazaq telenə tərçemə itelde/. In Alma Ata Fatikh Khösni's novel The Footpath has been translated into Qazaq.
- Оренбурда «Яңа вакыт» исеме белән атналык иҗтимагый газета чыга башлады (Казан утлары, 1, 1992, б. 189.) /Orenburda «Jan̡a waqьt» iseme belən atnalьq içtimaɣi gazeta сьɣa başladь/ In Orenburg a weekly social newspaper called "The New Time" has begun to appear.
- Гарәфи Хәсәнов. Елның дүрт фасылы. «Мәктәп китапханәсе» сериясеннән. (Казан утлары, 1, 1992, б. 190.) /Ɣərəfi Xəsənov, Jьlnьn̡ dyrt fasьlь, «Məktəp kitapxanəse» seriəsennən/ 'Ghäräfi Khäsänov. The Four Seasons of the Year. (From the series "School Library".)

j) Names of planets, stars and groups of stars: Олы Җидегән /Olь Çidegən/ the Great Bear, Кече Җидегән /Kece Çidegən/ the Little/Lesser Bear, Чулпан /Culpan/ Venus, Зөһрә йолдызы /Zөhrə joldьzь/ Venus, morning star.

But: кояш /qojaş/ 'sun', җир /çir/ 'earth', ай /aj/ 'moon' are spelled with a capital only when specifically referred to as celestial bodies.

k) The points of the compass used to designate divisions of the world: Көнчыгыш халыклары /Kөncьǥьş xalьqlarь/ peoples of the East.

l) Relational adjectives formed from proper names by means of the suffix **+дагы**, **+дәге**, **+тагы**, **+тәге** /**+daǥь**, **+dəge**, **+taǥь**, **+təge**/:

Казандагы /Qazandaǥь/ 'in/of, belonging to, Kazan', Татарстандагы /Tatarstandaǥь/ 'in/of, belonging to, Tatarstan', Хафазамдагы /Xafazamdaǥь/ 'in/of, belonging to, my Khafaza' (Хафаза 'feminine name').

m) Names of persons with the suffix **+ча**, **+чә** /**+ca**, **+cə**/: Мостафача /Mostafaca/ 'like/ according to Mostafa', Хөсниячә /Xөsniəcə/ 'like/according to Khösniä'.

n) Abbreviations of proper names: АКШ /AQŞ/ (Америка Кушма Штатлары /Amerika Quşma Ştatlarь/) USA, БМО /BMO/ (Берләшкән Милләтләр Оешмасы /Berləşkən Millətlər Ojьşmasь/) UNO, БДБ /BDB/ (Бәйсез Дәүләтләр Бердәмлеге /Bəjsez Dəwlətlər Berdəmlege/) C.I.S. (Commonwealth of Independent States).

Use of Small Initial Letters

[117] The following are written with a small initial letter:

a) Names of peoples and languages: татарлар /tatarlar/ Tatars, төрекләр /tөreklər/ Turks, америкалы /amerikalь/ American, татар теле /tatar tele/ the Tatar language, инглиз теле /ingliz tele/ the English language.

b) Nouns that refer to the Deity, names for the Koran, the Bible or its parts, names of other sacred books, names of religions: алла /alla/ God, ходай /xodaj/ Lord, коръән /qor'ən/ the Koran, тәүрат /təwrat/ the Bible, the Old Testament, инҗил /inçil/ the New Testament, the Gospel, ислам /islam/ Islam, мөселман /mөselman/ a Moslem, мөселман дине /mөselman dine/ the Moslem religion, христиан /xristian/ a Christian, христианлык /xristianlьq/ Christianity.

Also see the following examples:

- инҗил: ... христиан дине өйрәтмәләренең нигезен тәшкил иткән дини китап, библиянең бер өлеше; евангелие /inçil: ... xristian dine өjrətmələrenen̡ nigezen təşkil itkən dini kitap, bibliənen̡ ber өleşe; jevangelie/ (Татар теленең аңлатмалы сүзлеге, Казан, 1977) New Testament: ... a religious book forming the basis of the teachings of the Christian religion, a part of the Bible; The Gospel (дин 'religion', өйрәтмәләр 'teachings', нигез 'basis', тәшкил иткән 'forming', дини 'religious', өлеш 'part').
- Коръән, инҗил үбеп [ант] биргән солдатлар [тезелгән] /Qor'ən, inçil ybep [ant] birgən soldatlar [tezelgən]/ (ibid.) The soldiers who had taken the oath, kissing the Koran, the Bible (lit. the New Testament), formed up in ranks. (үбеп 'kissing', ант бирү 'to take the oath', тезелү 'to form up in ranks'.

Note: When specifically referring to any of the sacred books, as for example, in books or texts portraying religion or dealing with matters of religion, the names for such books are written with a capital.

- Коръән белән Тәүрат әйткәнчә... /Qor'ən belən Təwrat əjtkəncə.../ (Гариф Гобәй /Ǥarif Ǥөbəj/, Коръән серләре.) As the Koran and the Old Testament say...
- ... күп кенә изге китапларга, шул җөмләдән Инҗилгә таянып ... /... kyp kenə izge kitaplarǥa, şul çөmlədən Inçilgə tajanьp .../ (ibid.) ... based on many holy books,

including the New Testament... (күп көнә 'many', 'quite a lot', изге 'holy', шул җөмләдән 'including', таяну 'to lean', 'to be based').

· Мөхәммәт исә Коръәнне алла исеменнән яза... /Mөxəmmət isə Qor'ənne alla isemennən jaza.../ (ibid.) As for Mohammed, he wrote (writes) the Koran in the name of God... (исә 'as for', исеменнән 'in the name of', яза 'he writes').

c) Religious holy days: рамазан гаете /ramazan ɓəjete/ 'holy day after the fast', корбан гаете /qorban ɓəjete/ 'Feast of Sacrifice', раштуа /raştua/ Christmas, пасха /pasxa/ Easter.

d) The months of the year and the days of the week: март /mart/ March, май /maj/ May, якшәмбе /jəkşəmbe/ Sunday, шимбә /şimbə/ Saturday.

e) Names of geological eras, periods, epochs: ...палеолит чорындагы таш кораллар... /paleolit corьndaɓь taş qorallar.../ (Татарстан АССР тарихы.) ...stone implements of the Paleolithic era... (таш дәвере /taş dəwere/ Stone Age).

Идел һәм Чулман буйларына кеше таш гасырының иң әүвәлге чорында, ... килеп чыга. Монда ул мезолит, неолит, бронза чорларын һәм әүвәлге тимер гасырын кичерә. /Idel həm Culman bujlarьna keşe taş ɓasьrьnьn, in, əwəlge corьnda, ... kilep сьɓa. Monda ul mezolit, neolit, bronza corlarьn həm əwəlge timer ɓasьrьn kicerə/ (Альфред Хасан Халиков, Татар халкының килеп чыгышы.) Man came (lit. comes) to the banks of the Volga and Kama in the earliest period of the Stone Age, ... Here he lived (lit. lives) through the Mesolithic, Neolithic (epochs), the Bronze Age and the early Iron Age.

(Идел /Idel/ 'Volga', Чулман /Culman/ 'Kama', буй /buj/ 'length', 'along', кеше /keşe/ 'man', гасыр /ɓasьr/ 'century', иң әүвәлге /in, əwəlge/ 'the earliest', чор /cor/ 'period', 'epoch', килеп чыгу /kilep сьɓu/ 'to come (out) to', монда /monda/ 'here', ул /ul/ 'he' (she, it), тимер /timer/ 'iron', кичерү /kicery/ 'to live through').

Also note: урта гасырлар /urta ɓasьrlar/ Middle Ages.

f) Relational adjectives formed from geographical names by means of the suffixes **+лы**, **+ле** /+**lь**, **+le**/ and **+ча**, **+чә** /+**ca**, **+cə**/: Казан /Qazan/ Kazan, казанлы /qazanlь/ 'a native or resident of Kazan', Вашингтон /Vaşington/ Washington, вашингтонлы /vaşingtonlь/ a Washingtonian, Европа /Jevropa/ Europe, европалы /jevropalь/ a European, европача җиһазландырылган бүлмә /jevropaca çihazlandьrьlɓan bylmə/ 'a room furnished in European style'.

g) Titles of rulers, official and government titles, academic, professional and religious titles, titles of honor, titles of nobility are to be written with a small initial letter, regardless of whether or not they are accompanied by the person's name, used in direct discourse, or referred to in a given text:

· Сәхибгәрәй хан /Səxibgərəj xan/ Khan Säkhibgärey, президент Б. /prezident B./ President B., Англия премьер-министры С. /Angliə premjer-ministre S./ The English Prime Minister S., сәүдә министры А. /səwdə ministre A./ The Secretary of Commerce A., профессор Таһиров /professor Tahirov/ Professor Tahirov, мөдир С. /mөdir S./ Principal S./ князь Владимир /knəz Vladimir/ Prince Vladimir.

· – Хуш, мулла Хәйретдин, рәхим ит! /– Xuş, mulla Xəjretdin, rəxim it!/ (Нәкый Исәнбәт, Һиҗрәт) "Welcome, Mulla Kheyretdin, you are welcome!"

· – Биш суммы? Юк, хәзрәт, мин сәдака алмыйм, ... /– Biş summь? Juq, xəzrət, min sədaqa almьjm, .../ (ibid.) "Five roubles? No, Your Excellency, I do not take alms, ..." (биш 'five', сум 'rouble', +мы interrogative particle, мин 'I', сәдака 'alms', алмыйм 'I do not take').

· – ... моннан чыккач, мөфти хәзрәткә дә барырбыз, ... /... monnan сьqqac, mөfti xəzrətkə də barьrbьz, .../ (ibid.) "... after leaving here, we shall also go to His Excellency the Mufti, ..." (моннан 'from here', чыккач 'after leaving', барырбыз 'we shall go'.

- Садри әфәнде бик аңлы егет /Sadri əfənde bik anļь jeget, .../ (Шәриф Камал, Козгыннар оясында.) Mister Sadri is a very bright young man, ... (бик 'very', аңлы 'bright', 'conscientious).
- – Сезне, профессор, Париждан килгән, диләр /– Sezne, professor, Parizdan kilgən dilər/ (Эдуард Касыймов, Сорбонна профессоры.) "They say that you, Professor, have come from Paris", (сез 'you', килгән 'have come', диләр 'they say').

Note: If expressed in letters, the ordinal numbers after the names of kings, queens, etc. are capitalized. For example: Екатерина Беренче /Jekaterina Berence/ Cathrine I.

Division of Words

[118]

a) Words are divided between syllables (see 69, 1-6, 70). A hyphen is used at the end of the line which terminates with a syllable or a word the remainder of which is carried to the next line: көч-ле /kəc-le/ 'strong' (көч 'strength', 'power'), дус-ла-шу /dus-la-şu/ 'to become friends' (дус 'friend'), ты-ныч-сыз-лан-ды-ру /tь-nьc-sьz-lan-dь-ru/ 'to perturb', ка-ен /qa-jьn/ 'birch', ку-елу or: куе-лу /qu-jь-lu/ 'to be put', сы-ер /sь-jьr/ 'cow', те-атр /te-atr/ 'theatre', ти-еш /ti-eş/ 'must', би-еп /bi-ep/ 'dancing' (verbal adverb in **-еп** of бию /biy/ 'to dance'; see 1247-1262), би-ик[1] /bi-ik/ 'let us dance', ки-ен-гәч /ki-en-gəc/ 'after he (she, it) got dressed (verbal adverb in **-гәч** of киенү /kieny/ 'to dress/get dressed' (see 1270), ку-ып /qu-ьp/ 'chasing' (verbal adverb in **-ып** of куу /quu/ 'to chase'), ки-лү-ен /ki-ly-en/ 'his coming (accusative), бу-лу-ын /bu-lu-ьn/ 'his being' (accusative), ку-ак-лар /qu-aq-lar/ 'bushes', су-ык /su-ьq/ 'cold'.

b) A *single letter* may not be separated from the rest of the word: иҗат /içat/ (not: и-җат) 'work', 'creation', ки-лүе /ki-lye/ (not: ки-лү-е) 'his coming', кар-таю (not: кар-та-ю) 'to get old', ку-ядыр or: куя-дыр 'he probably puts'. (But note that with the latinized alphabet it was possible to divide: qar-ta-ju, qu-ja-dьr).

c) «ъ», «ь» in all their functions, and «э» when indicating the hamzat-al-qat may not be separated from the syllable to which they belong: тәкъ-дим /təq-dim/ 'proposal', мәгъ-лүм /məɋ-lym/ 'known', Коръ-эн /Qor'-ən/ 'The Koran', кулъ-яз-ма /qul-jaz-ma/ 'manuscript', мәсь-әлә /mes'-ələ/ 'matter', 'subject', мәгъ-куль-лек /məɋ-qyl-lek/ 'acceptability', Мәрь-ям /Mər-jəm/ 'Mary', көнь-як /kən-jaq/ 'south', тәэ-сир /'tə'-sir/ 'influence', тәэ-мин итү /tə'-min ity/ 'to provide/, supply'.

d) *Falling narrow partial diphthongs* may be divided only if their second component – the semivowel «й» /j/ can merge and form a new syllable with the initial vowel of the following syllable. It can do so if the latter is «а», «ә», «у» or «е»: куй /quj/ 'put' (imperative), ку-ялар or: куя-лар /qu-ja-lar/ 'they put (present tense), сөй /səj/ 'love' (imperative), сө-ябез or: сөя-без /sə-jə-bez/ 'we love', ку-юым or: кую-ым /qu-ju-ьm/ 'my putting', сө-юе /sə-jye/ 'his (her, its) loving', тый /tьj/ 'prohibit' (imperative), ты-ела or: тые-ла /tь-jь-la/ 'is prohibited', 'one prohibits', абы-ең /abь-jьn̡/ 'your older brother', сө-енеч or: сөе-неч /sə-je-nec/ 'joy'.

e) Falling narrow partial diphthongs may *not* be divided if 'й' cannot, or does not, form a new syllable. It cannot do so if the following syllable begins with a consonant: бәй-рәм /bəj-rəm/ 'feast', 'festival', бай-рак /baj-raq/ 'flag', 'banner', кой-рык /qoj-rьq/ 'tail', куй-дык /quj-dьq/ 'we put' (past tense).

---

[1] «и-и» is pronounced together: би‿ик (not би+ик); the second и is lengthened.

«Й» does not form a new syllable if the following syllable begins with «и» or «ый», as in the first person singular and plural of the optative: сөй-им[1] /sө-jim/ 'let me love', сөй-ик[1] /sө-jik/ 'let us love', төй-им[1] /tө-jim/ 'let me load', төй-ик[1] /tө-jik/ 'let us load', but: тө-яү /tө-jəw/ 'to load', куй-ыйк[2] /qu-jьjq/ 'let us put', куй-ыйм[1] /qu-jьjm/ 'let me put'.

Note: In loanwords from Russian, syllables may be divided after or before «й». For example: рай-он, or: ра-йон 'district'.

f) Falling *labial* partial diphthongs may be divided if the following syllable begins with a vowel. The second component of the diphthong – «у» or «ү» – is changed into «в» (Tatar »w»): ка-ра-вы /qa-ra-wь/ 'his looking', ба-вы /ba-wь/ 'his string/cord', (бау /baw/ 'string/cord'), сөй-лә-ве /sөj-lə-we/ 'his speaking', бел-мә-вем /bel-mə-wem/ 'my not knowing'.

g) A syllable may *not* be carried to the next line if this could cause ambiguity. For example: Бу – биш грам-мы? /Bu – biş gram-mь?/ 'Is this five grams?', даруның биш граммы /darunьn̡ biş grammь/ 'five grams of the medicine'. In the first example the interrogative particle **-мы** may be carried to the next line (words in which the final «m» is doubled lose an «m» before suffixes or particles with initial «m»). In the second example the syllable «мы» /the second «м» of the stem plus the possessive suffix «ы») may not be carried over, as it may be mistaken for the interrogative particle.

h) Suffixes or conventional abbreviations of measure or weight may not be separated when joined to a number: 3 нче (өченче) '3rd', 100 км (йөз километр) '100 km', 2 кг. (ике килограмм) '2 kg.'.

Some Remarks on Orthographical Changes and the Principle of Vowel Harmony[2]

[119] With the changeover from the Latin to the Cyrillic script for Tatar and, in connection herewith, the introduction of new orthographic rules (e.g., the rule that most words introduced from or via Russian, mainly through the literary language, as well as some earlier loanwords adopted through the spoken language, must be written in the same way as they are written in Russian), changes occurred also with respect to the application of the principle of vowel harmony in joining Tatar suffixes to words introduced more recently from Russian or, via Russian, from other European languages. As a result, many such words which previously used to take Tatar suffixes with front vowels now require them with back vowels.

Suffixes with *back* vowels are now joined to:[3]

a) Most words introduced from or via Russian ending in a consonant, regardless of the vowels they contain: министрлар /ministerlər/ 'ministers', Ленинның /Leninnen̡/ of Lenin, Берлинда /Berlində/ in Berlin, немецлар /nemeslər/ Germans, немецча /nemescə/ German (adverb).

But: инглизләр /inglizlər/ Englishmen, инглизчә /inglizcə/ English (adverb).

b) Words ending in «е» /e/, «ей» /ej/, «я» /jə/, «и» /i/, «ье» /je/, «ья» /jə/: Фрунзеның /Frunzenen̡/ of Frunze, музейда /muzejdə/ 'in the museum', фарисейлар /farisejlər/ 'Pharisees', пулялар /pulələr/ 'bullets', Тбилисида /Tbilisidə/ in Tbilisi, подпольеда /ṗodpol'jedə/ 'in the underground'.

---

1) Pronounced together, the vowel «и» and the falling diphthong «ый» are lengthened: сөй͜им, сөй͜ик, төй͜им, төй͜ик (not: сөй+им, сөй+ик, төй+им, төй+ик), куй͜ыйм, куй͜ыйк (not: куй+ыйм, куй+ыйк).

2) Compare also 17, Note 2, and 64.

3) In recent publications a more phonetic spelling can again be observed (for example, Берлиндә /Berlində/, нимесләр /nimeslər/, нимесчә /nimescə/).

c) Geographical names ending in a consonant plus «ск» /sk/, and to names of persons ending in «кий» /ki/: Минскида /Minskidə/ in Minsk, Мурманскидан /Murmanskidən/ from Murmansk, Невскийның /Nevskinen̡/ of Nevski.

d) A number or words ending in a consonant other than «л» /l/ plus «ь» (soft sign): якорьда /jakor'də/ 'at anchor', октябрьда /oktəbrdə/ 'in October', ноябрьда /nojəbrdə/ 'in November', декабрьда /dikəbrdə/ 'in December'.

But: сентябрьдә /sintəbrdə/ 'in September', нефтьнең /neftnen̡/ 'of the (mineral) oil'.

The change of category from front to back has affected even some Arabic loanwords. For example: вакыйгалар /waqiʤələr/ 'events', шәрыкның /şəreqnen̡/ 'of the east'.

But: фаҗигале /façiʤəle/ 'tragic', бәлаләр /bələlər/ 'troubles'.

Note: It should be noted that the shift from front to back vowels in words belonging to the above categories as well as in suffixes joined to them, is largely an orthographic shift, which has, however, found its reflection in today's *formal* speech. In the *vernacular* their pronunciation remains in most cases front, as rendered during the periods of the Jan̡alif and the Arabic script.

Literature

Газизов, Р.С. Татарский язык. – Казан, 1960.

——, Сопоставительная грамматика татарского и русского языков. Фонетика и морфология. – Казан, 1977.

Зәкиев, М.З. Хәзерге татар әдәби геле (сингаксис), Казан, 1966, 1974.

——, Хәзегте татар әдәби теле синтаксысы һәм пунктуациясе, Казан, 1984.

——, Татар халкы теленең барлыкка килүе, Казан, 1977.

Ибраһимов, Фатих. Белем әлифбадан башлана. – Казан, 1973.

Исхаков, Ф.Г. Об отдельных Фонемах татарского языка / Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. 1 Фонетика. Изд. Ак. Наук СССР, Москва, 1955, pp. 217-248.

——, Законы словесного ударения в татарском языке / ibid., pp. 329-332.

—— и Пальмбах, А.А. Беглые гласные в татарском и некоторых других тюркских языках / ibid., pp. 208-216.

Курбангалиев, М., Газизов, Р. Опыт систематический грамматикий татарцкого языка. Казань, Татиздат, 1931 (in Jaņalif)

Курбатов, Х. Татар теленең алфавит һәм орфография тарихы.
Татарстан Китап Нәшрияты, Казан, 1960.

——, Орфография татарского языка / Орфографии тюркских литературных языков СССР, Москва, 1973, pp. 182-191.

——, Алфавит татарского языка / Вопросы совершенствования алфавитов тюркских языков СССР, Москва, 1972, pp. 126-139.

Кызыл Таң, Уфа (daily newspaper).

Нуриева, А.Х. Фасеев, Ф.С., Мәхмүтов, М.И. Татар теленең орфографик сүзлеге. – Татарстан Китап Нәшрияты, Казан, 1983.

Paffen, K.A., RUSSISCH, Verlag der Literaturwerke "Minerva", R. Max Lippold, Leipzig.

Рамазанов, Ш. һәм Хисмәтуллин, Х. Татар теле грамматикасы, I кисәк – фонетика һәм морфология, Казан, 1954.

Сарьян, Хәсән. Уеңны уйдырып сал... (Тел, әдәби осталык турында мәкаләләр) – Татарстан китап нәшрияты, 1977.

Саттаров, Т.Ф. Татар Исемнәре Сүзлеге, Казан, 1981.

Senn, Alfred and Rozhdestvensky, Andrey A., RUSSIAN, R.D. Cortina Co. Inc. Publishers, New York 19, N.Y., 1967.

Современный татарский литературный язык – Лексикология, фонетика, морфология. – Изд. «Наука», Москва, 1969.

Социалистик Татарстан, Казан (daily newspaper).

SSSR tarixь. Prof. Şestakof redaksiəsendə (in Jaņalif) – Tatgosizdat, 1939.

Сәгыйтов, М.А. Аваз ияртемнәрен өйрәнүгә карата / Вопросы тюркологии, 1970, pp. 176-184.

Татарская Грамматика, Том 1, Фонетика, Фонология, Графика и Орфография, Орфоэпия, Словообразование, Казань, Татарское Книжное Издательство, 1993.

Татар Теленең Аңлатмалы Сүзлеге, 1-3, Казан, 1977-1981.

Татар Әләбияты Тарихы, Казан 1984.

Tatarca-Rusca Syzlek, 1931 (in Jaņalif).

Oj. Tuqaj, Sajlanma əsərlər, Qazan, 1938 (in Jaņalif).

Хаков, В.Х. Татар әдәби теленең үсү һәм нормалашу процессына караган кайбер мәсьәләләр / Вопросы тюркологии, Казан, 1970, pp. 166-175.

Хәзерге татар әдәби теле (Лексика, фонетика, орфоэпия, графика һәм орфография, морфология). – Татарстан Китап Нәшрияты, Казан, 1965.

Щербак, А. Сравнительная фонетика тюркских языков. – Изд. «Наука», Ленинград, 1970.

PART TWO

MORPHOLOGY

CHAPTER I – NOUNS

Formation of Nouns

[120] Tatar nouns may be simple or compound. They may be underived or derived. Underived nouns coincide in form with the root or with the root plus a suffix which has become inactive and is no longer felt as such. Derived nouns are formed by means of suffixes joined to other nomina or to verbs. Compound nouns are formed by uniting two or more words (underived or derived). They may be joined with or without a hyphen or written separately.

For example: эш ‘work’, өй ‘house’, ат ‘horse’, балык ‘fish’, яңгыр ‘rain’, ярдәм ‘help’, эш+че ‘worker’, өй+дәш ‘someone living in the same house’, балык+чы+лык ‘fishery’, яхшы+лык ‘kindness’, ‘goodness’ (яхшы ‘good’), бас-ым ‘accent’, ‘stress’, ‘pressure’, (бас ‘press’), башкала ‘capital’ (баш ‘head’, кала ‘town’), алтын сәгать ‘gold watch’ (алтын ‘gold’, сәгать ‘watch’), эш хакы ‘salary’ (эш ‘work’, хак ‘pay’, ‘fee’, **-ы** possessive suffix).

Suffixes Forming Nouns from Words other than Verbs

[121] +гәр, **+кәр** (P.); forms words designating a person exercising a certain profession or trade or engaged in a certain activity: сәүдәгәр ‘merchant’ (сәүдә ‘trade’, ‘commerce’), хезмәткәр ‘servant’ (хезмәт ‘service’), һәвәскәр ‘amateur’ (һәвәс ‘passion’; ‘hobby’).

Note: When joined to nouns belonging to the back vowel group, **+кәр** is spelled **+кяр** or **+карь**: гөнаһ ‘sin’, ‘guilt’, ‘crime’, ‘offence’, гөнаһкяр ‘sinner’, ‘culprit’, ‘criminal’, ‘offender’; яд, ‘remembrance’, ‘memory’, ядкарь /jətkər/, ‘monument’, ‘a thing given as a keepsake’, ‘souvenir’.

[122] +дар (P.); хөкемдар ‘ruler’ (хөкем ‘judgment’, ‘rule’).

[123] +даш, **+дәш**, **+таш**, **+тәш**; indicates a person who possesses, in common with another person, that which is designated by the basic noun: юлдаш ‘companion’, ‘fellow traveler’ (юл ‘way’, ‘road’), фикердәш ‘a person who holds the same views’ (фикер ‘thought’, ‘view’), якташ ‘fellow countryman’ (як ‘side’, ‘country’), милләттәш ‘compatriot’ (милләт ‘nation’).

[124] +ек; берек (archaic) ‘union’, ‘unification’ (бер ‘one’).

[125] **+з**; this suffix is an archaic dual: күз ‘eye’, тез ‘knee’, мөгез ‘horn’.

[126] **+кай**, **+кәй**; forms terms of endearment («й» is a vocative particle joined to **+ка**, **+кә**): атакай ‘dad’, ‘daddy’ (ата ‘father’), дускай ‘dear friend’, сеңелкәй ‘little/dear sister’ (used in address), мескенкәй ‘poor thing, girl, boy, etc.’, Зифакай ‘dear Zifa’ (Зифа feminine name), Ләйләкәй ‘dear Leylä’ (Ләйлә feminine name), әткәй ‘papa’, әнкәй ‘mommy’.

Note: әткәй and әнкәй are the equivalents of әти and әни.

[127] **+кән** (rare); җилкән ‘the sail’ (җил ‘wind’).

[128] **+кәш** forms diminutives: энекәш ‘little brother’ (эне ‘younger brother’); ‘chap’, ‘my boy’, сеңелкәш ‘little/dear sister’.

[129] **+лы**, **+ле**; this suffix forms mostly adjectives, less often nouns. When forming nouns it designates:

a) A national of a certain country or a native of a certain place: америкалы ‘an American’ (Америка ‘America’), казанлы ‘an inhabitant of Kazan’ (Казан ‘Kazan’), азияле ‘an Asian’ (Азия ‘Asia’), җирле ‘a native’, ‘an indigene’ (җир ‘place’).
b) The possessor of the object denoted by the noun: атлы ‘a person owning a horse’, ‘rider’, ‘horseman’, өйле ‘a person owning a house’.

[130] **+лык**, **+лек**; forms nouns designating:

a) A place abounding with the objects of nature expressed by the basic word: агачлык ‘grove’, ‘woodland’ (агач ‘tree’), наратлык ‘pine forest’ (нарат ‘pine’), комлык ‘a sandy place’ (ком ‘sand’), имәнлек ‘oak forest’ (имән ‘oak’);
b) Instruments: авызлык ‘bit (of a bridle)’ (авыз ‘mouth’), күзлек ‘spectacles’, ‘glasses’ (күз ‘eye’).
c) An office, post, duty: профессорлык ‘professorship’ (профессор ‘professor’), илчелек ‘embassy’ (илче ‘ambassador’), мөдирлек ‘post/duty of a director’, ‘manager’ (мөдир ‘director’, ‘manager’), вәкиллек ‘representation’, ‘agency’ (вәкил ‘representative’, ‘agent’).
d) Abstract nouns: осталык ‘mastery’, ‘skill’ (оста ‘master’, ‘specialist’, ‘expert’), батырлык ‘heroism’, ‘courage’ (батыр ‘hero’), балалык ‘childhood’ (бала ‘child’), аналык ‘motherhood’ (ана ‘mother’), аталык ‘fatherhood’ (ата ‘father’), яхшылык ‘goodness’, ‘kindness’ (яхшы ‘good’), гүзәллек ‘beauty’ (гүзәл ‘beautiful’), яшьлек ‘youth’ (яшь ‘young’), берлек ‘union’, ‘singular’ (бер ‘one’), каршылык ‘resistance’, ‘opposition’, ‘objection’ (каршы ‘against’), юклык ‘absence’ (юк ‘no’, ‘not’, ‘there is no/not’), кирелек ‘obstinacy’, ‘stubbornness’ (кире ‘back’, ‘reverse’, ‘stubborn’), мин-минлек ‘vanity’, ‘conceitedness’, ‘arrogance’ (мин ‘I’).

Note: In the spoken language, initial «л» of the suffixes **+лы**, **+ле**, **+лек** is often changed to «н» after the nasals **м**, **н**, **ң**: тәмне (instead of тәмле) ‘tasty’, комны (instead of комлы) ‘sandy’, җанны (instead of җанлы) ‘lively’, озын җиңне (instead of озын җиңле) ‘having long sleeves’; уннык (instead of унлык) ‘ten-rouble note’, утыннык (instead of утынлык) ‘wood-shed’. However, Tatar orthoepy recommends pronouncing these suffixes as they are written.

[131] **+са**, **+сә**; forms names of objects put on those parts of the body designated by the stem: муенса ‘necklace’, ‘neck decoration’, (муен ‘neck’), җиңсә ‘oversleeve’ (җиң ‘sleeve’).

[132] **+стан** (P.); indicates countries: Татарстан ‘Tatarstan’, Һиндстан ‘India’ (һинд ‘Indian’).

[133] **+т**; this is an old foreign plural whose function is not felt any more; it is therefore listed as derivational element: сөт 'milk'.

[134] **+ук**, **+үк** (mostly **+үк**); this suffix is joined to certain girls' names. It is used by older persons (mother, older sister, etc.) to address a younger person (daughter, younger sister, etc), and it may also be used between a young woman and a young man. It expresses a higher degree of affection than the suffix **+кай**, **кәй**:

- – Бу аның темасы бит, **Ләйлүк**, аның докторлык диссертациясе. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) "After all, my dear Leylä, this is his subject, his doctoral thesis!" (бу 'this', аның 'his', бит 'after all', Ләйлә 'girl's name').
- – Бүген син – минем әнием, ...! Профессорлыгыңны бүгенгә онытып тор!
  – Бик онытыр идем дә, **Ләйлүгем**, ...! (ibid.). "Today you are my mom, ...! Forget for today that you are a professor! " "I would like very much to forget it, my darling Leylä, but, ...! "

Note: Final «ә» on «Ләйлә» is dropped before **+үк** (бүген 'today', син 'you', минем әнием 'my mother/ mom', онытып тор 'forget' /for some time/, дә 'even', 'but', 'though').

[135] **+ча**, **+чә**; forms diminutives: сызыкча 'small, little line' (сызык 'line'), кисәкчә 'particle' (кисәк 'bit', 'piece').

[136] **+чак**, **+чәк**; уенчак 'a playful fellow' (уен 'game', 'play').

[137] **+чы**, **+че**; forms words designating:

a) A person exercising a certain profession or trade or engaged in a certain activity: уракчы 'reaper' (урак 'sickle'), спортчы 'sportsman' (спорт 'sport'), ялганчы 'liar' (ялган 'lie'), тимерче 'blacksmith' (тимер 'iron'), эшче 'worker' (эш 'work'), юлчы 'traveler' (юл 'road').

b) A person promoting certain views, ideas, or maintaining certain convictions: республикачы 'republican' (республика 'republic'), иттифакчы 'a person supporting the aims of the Ittifaq party (иттифак 'union'), милләтче 'nationalist' (милләт 'nation'), эш ташлаучы 'striker' (эш ташлау 'strike' (noun) or 'to strike').

[138] **+чык**, **+чек**; forms diminutives: кошчык 'little bird' (кош 'bird'), елгачык 'little river' (елга 'river'), утраучык 'little island' (утрау 'island'), телчек 'little tongue' (тел 'tongue'), кызчык 'little girl' (кыз 'girl').

Note: The suffix **+чык**, **+чек** may be used with names of persons to express endearment. For example: Зөлфиячек 'little/dear Zölfiä'.

Furthermore, this suffix may be used when taunting a person or when speaking depreciatingly of a person.

For example: – Нәрсә шаргын, сөйлә, и бичара **адәмчек** кенәм! (Габдулла Тукай, Шүрәле.) "What is your condition, speak, oh, my dear poor little man!" (The speaker, a forest spirit, addresses the man tauntingly).

[139] **+чы+лык**, **+че+лек**; indicates a profession or trade: балтачылык 'carpentry' (балта 'ax', балтачы 'carpenter'), игенчелек 'agriculture' (иген 'grain', игенче 'farmer').

[140] **+чын**, **+чен** (mostly **+чын**); has the same meaning as **+са**, **+сә**: колакчын 'earflap' 'earcap' (колак 'ear').

Note: Some derivational suffixes occur more frequently (or even almost exclusively) in their back vowel form, while with others the front vowel form predominates.

[141] **+ын**; утын ‘firewood’ (ут ‘fire’).

[142] **+әс** (rare); җиләс ‘light breeze’ (җил ‘wind’).

[143] **+ү**; this suffix is a vocative form of endearment used in the vernacular. For example: – Кая, кая әле үзе, – диде Якуб, ... – Кызым **Зөлфияү**! ... – Кил әле, кил. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) “Now then, where is she?” Yaqub said, ... “My girl (daughter), darling Zölfiä! ... Come here, come.” (кая әле ‘now then’, үзе ‘she (herself)’, диде ‘said’, кил әле ‘come here’).

[144] In addition to the above suffixes, a few Persian prefixes are used to form derived nouns. For example: **би+** indicates the lack of a quality: биһуш ‘fainting’, ‘fit’, ‘swoon’ (һуш ‘feeling’, ‘remembrance’), битарафлык ‘neutrality’ (тараф ‘side’), бимаза ‘anxiety’, ‘uneasiness’ (маза ‘calm’, ‘calmness’, ‘tranquility’, ‘rest’, ‘peace’).

[145] **на+**, **нә+**; forms nouns with a negative meaning: наданлык ‘ignorance’ (danistan (P.) ‘to know’), нахаклык ‘injustice’ (хаклык ‘justice’), нәкәслек ‘meanness’, ‘dishonourableness’ (кәс (P.) ‘a person’).

Suffixes Forming Nouns from Verbs

[146] **-га**, **-гә**, **-ка**, **-кә**, (rare; mostly **-ка**); forms nouns designating instruments which serve to carry out the activity expressed by the verb, or denoting objects which are the result of the activity. тотка ‘handle’ (тот ‘hold’), ярка ‘block’, ‘log’ (яр ‘cleave’, ‘split’, ‘saw/cut up’).

Note: The verb forms тот and яр in this paragraph are the stems, as well as the form of the second person singular of the imperative mood, of the verbs тоту ‘to hold’ and яру ‘to cleave’, ‘to split’, ‘to saw/cut’.

Wherever feasible, the stem is the form (instead of the infinitive) in which Tatar verbs are given in this book. Accordingly, in their English translations they are rendered by the English verb form without ‘to’.

[147] **-гак**, **-гәк**, **-как**, **-кәк**. This suffix designates instruments and objects which serve to carry out the activity inherent in the verbal root, or it denotes objects which are the result of an activity. Furthermore, it forms nouns denoting the subject of an action, and it may also designate a place whose peculiarities relate to the action expressed by the verb, or a place where an activity is performed. Compare the following examples: ишкәк ‘oar’, ‘paddle’ (иш ‘row’), төргәк ‘bundle’, ‘package’ (төр ‘roll’, ‘wrap up’), куркак ‘coward’ (курык ‘fear’, ‘be afraid’), яргак ‘chatterer’, ‘chatterbox’ (ярып сөйлә ‘speak frankly), баткак ‘swamp’ (бат ‘sink’; intrans.). (Compare also 153).

[148] **-гы**, **-ге**, **-кы**, **-ке**; forms names of objects and instruments which serve to carry out the activity expressed by the basic verb: чалгы ‘scythe’ (чал ‘chop’), өтерге ‘a chisel’ (өтер ‘chisel’), пычкы ‘saw’ (печ ‘cut off’, ‘castrate’), себерке ‘broom’ (себер ‘sweep’).

[149] **-гын**, **-ген**, **-кын**, **-кен**; designates the state (condition) of an object or its characteristics (property); sometimes it denotes the subject of an action: янгын ‘fire’ (ян ‘burn’), очкын ‘spark’ (оч ‘fly’), качкын ‘escapee’ (кач ‘escape’), сөрген ‘exile’ (сөр ‘chase’, ‘hunt’, ‘deport’).

[150] -гыч, **-геч**, **-кыч**, **-кеч**; this suffix forms:

a) The names of instruments which serve to carry out the activity expressed by the basic verb: ургыч 'harvester', 'harvesting machine' (ур 'reap'), кыргыч 'grater' (кыр 'grate'), сөзгеч 'strainer', 'filter' (сөз 'strain', 'filter'), ачкыч 'key' (ач 'open'), суыткыч 'refrigerator' (суыт 'cool'), кискеч 'cutter' (of a machine), кискечләр 'incisors' (teeth), (кис 'cut').
b) Nouns denoting the subject or the name of an action: белгеч 'specialist', 'expert' (бел 'know'), башлангыч 'beginning' (e.g., башлангыч мәктәп 'elementary school') (башлан 'begin', intrans.), этәргеч 'stimulus', 'incentive' (этәр 'push').

[151] -дык, **-дек**, **-тык**, **-тек**; табылдык 'foundling' (табыл 'be found'), җыентык 'collection' (җыен 'be gathered together).

[152] -^{о}з; сүз 'word' (сөйлә 'speak', 'say'; root: сө-).

[153] -^{о}к; has the same meaning as **-гак**, **-гәк**, **-как**, **-кәк**: тарак 'the comb' (тара 'comb'), урак 'sickle' (ур 'reap', 'cut' /corn, grass, etc./), ятак 'bed' (ят 'lie down'), иләк 'sieve' (илә 'sift'), бизәк 'ornament' (бизә 'adorn'), ватык 'something broken', 'broken off'(ват 'break'), теләк 'a wish' (телә 'wish', 'want'), боерык 'an order', 'command' (боер 'order', 'command'), кисәк 'piece', 'part', 'section', 'lump', кисек 'slot', 'notch', 'something cut off', 'sliced off' (кис 'cut off'), качак 'refugee', 'escapee' (кач 'flee', 'escape'), торак 'apartment' (тор 'live', 'reside', 'stay').

[154] -кел (rare); үткел '(mountain) pass', 'ford' (үт 'pass through'), иңкел 'depresion' (иң 'fall, drop away/land')..

[155] -^{о}м; designates the result of, or an object subjected to, an activity. Nouns formed by this suffix may also denote measure: атлам 'the step', 'stride' (атла 'step', 'stride', 'walk'), бәйләм 'bundle' (бәйлә 'bind', 'tie up'), йотым 'gulp', 'mouthful' (йот 'swallow'), тотам 'handful' (тот 'hold'), татым 'the taste' (таты 'taste'), салым 'tax' (сал 'put on', 'lay on', 'load', 'burden'), кием 'suit', 'dress' (ки 'dress', 'put on'), белем 'knowledge', 'education' (бел 'know').

[156] -ма, **-мә**; designates objects or forms abstract nouns which are the result of the action expressed by the verb: оешма 'organization' (оеш 'organize yourself'), басма 'step' (of staircase) (бас 'step'), бүлмә 'room' (бүл 'divide'), искәрмә 'note', 'comment' (искәр 'notice', 'perceive').

[157] -мак, **-мәк**; this suffix has the same meaning as **-ма**, **-мә**: табышмак 'riddle', 'enigma' (табыш 'help to find', 'meet'), сукмак 'path', 'track', 'trail' (сук 'beat'), икмәк 'bread' (игү 'to till the ground', 'cultivate').

[158] -ман, **-мән**; батман 'vat', 'tub' (бат 'sink'), китмән 'hoe' (кит 'break off', 'split off').

[159] -мач, **-мәч**; denotes objects which are the result of the action expressed by the verb: умач 'dough ball'/put in soup/ (у 'knead'); тәгәрмәч 'wheel' (тәгәрә 'turn', 'rotate').

[160] -мыр, **-мер**; уймыр 'adze' (уй 'cut out', 'hollow out'), үсмер 'youth', 'juvenile' (үс 'grow').

[161] -мыш, **-меш** (mostly **-мыш**); тормыш 'life' (тор 'live', 'dwell'), язмыш 'fate' (яз 'write'), тумыш 'birth' (ту 'be born'); күрмеш '(calamitous) fate' (күр 'see'); йөрмеш 'carriage', 'gait' (йөр 'walk').

[162] -нә (rare); бирнә 'gift' /of the bride to the bridegroom/ (бир 'give').

[163] -р, **-ыр**, **-ер** (rare); килер 'income' (кил 'come').

[164] -ш, **ыш**, **-еш**; forms nouns denoting the process or result of an action, a reciprocal action, participation in an action, or simply the form of an action: каргыш 'curse', 'malediction' (карга 'curse'), сөйләш 'dialect', 'jargon' (сөйлә 'talk', 'speak), казаныш 'acquisition', 'achievement' (казан 'acquire', 'achieve'); килеш 'coming', 'arrival' (кил 'come'), утырыш 'session' (утыр 'sit'), көлеш 'laughing together' (көл 'laugh'), сугыш 'the fight', 'battle', 'war' (сук 'fight', 'battle', 'beat'), күренеш 'appearance', 'view' (күрен 'appear').

[165] -ты, **-те** (rare); йогынты 'influence' (йогын 'touch'), сыгынты 'juice' (сыгын 'be pressed, squeezed, squeeze yourself'), гөрелте 'roar', 'low rumble' (гөрлә 'make noise', гөрелдә 'roar', 'rumble').

[166] -у, **-ү**; forms verbal nouns from all verbs designating either the terminated action or the process of an action: язу 'writing', 'letter' (яз 'write'), бүлү 'dividing' (бүл 'divide'), карау 'looking', 'gazing' (кара 'look', 'gaze'), көчләү 'forcing', 'obliging' (көчлә 'force, oblige').

[167] -у+чы, **-ү+че**; forms new nouns from verbal nouns[1]; designates the person (or object) who (which) carries out the action expressed by the basic verb (profession): укытучы 'teacher' (укыт 'teach', укыту 'teaching', 'to teach'), язучы 'writer' (яз 'write', язу 'writing, to write'), бүлүче 'divider', 'one who divides' (бүл 'divide', бүлү 'dividing, to divide'), караучы 'onlooker' (кара 'look', 'gaze', карау 'looking', 'gazing', 'to look', 'gaze'), тыңлаучы 'listener' (тыңла 'listen', тыңлау 'listening', 'to listen').

Note: The suffix **+чы**, **+че** may also be joined to verbal nouns in **-у**, **-ү** when the latter function as auxiliary verbs, forming compounds with verbal adverbs in -^{O}п. (For verbal adverbs in -^{O}п see 1247, for auxiliary verbs 1322-1378). For example: сатып алучы 'buyer' (сату 'to sell', алу 'to buy/take/receive'), басып алучы 'invader' (басу 'to press/suppress'), бастырып чыгаручы 'publisher' (бастыру 'to print', чыгару 'to put out/publish).

[168] -в+ык, **-в+ек**; forms new nouns from verbal nouns: шалтыравык 'rattle' (шалтыра 'ring the bell', шалтырау 'ringing', 'jingling'), калтыравык 'quiver', 'trembling', 'shiver', 'shudder' (калтыра 'quiver', 'tremble', калтырау 'quivering', 'trembling'), гөрләвек 'brook', 'stream' (гөрлә 'purl', 'murmur', гөрләү 'purling', 'murmuring').

[169] -в+ыл, **-в+ел**; forms new nouns from verbal nouns: каравыл 'guard' (кара 'look', 'observe', карау 'looking', 'observing').

[170] -в+ыч, **-в+еч**; forms new nouns from verbal nouns; designates objects or instruments which serve to carry out the activity expressed by the basic verb: каплавыч 'the cover' (капла 'cover', каплау 'covering', 'to cover'), бикләвеч 'the lock', 'the bolt' (биклә 'lock', 'bolt', бикләү 'locking', 'bolting', 'to lock, bolt').

---

[1] Also forms present participles (see 1042-1045).

[171] -чык, **-чек;** орчык ‘spindle’ (ор ‘beat’, ‘deal a blow’), бөркәнчек ‘large shawl’ (бөркән ‘cover yourself’), өйрәнчек ‘apprentice’, ‘novice’ (өйрән ‘learn’).

[172] -ымта, **-емтә**; кушымта ‘appendix’, ‘supplement’ (куш ‘add’, ‘join’), өземтә ‘excerpt’, ‘extract’, ‘quotation’ (өз ‘tear’, ‘break’).

[173] -ын, **-ен**; denotes the result of the action expressed by the verb (rare): җыен ‘meeting’, ‘gathering’ (җый /çi/ ‘meet’, ‘gather’, ‘collect’), төтен ‘the smoke’ (төтә ‘smoke’ / chimney/), иген ‘grain’ (игү ‘to till’, ‘cultivate’).

[174] -ыч, **-еч**; is attached to verbal stems in **-^{о}н** and forms mostly abstract nouns: куркыныч ‘fear’, ‘danger’ (куркын ‘be /suddenly/ frightened’, ‘startled’), ялыныч ‘bid’, ‘petition’, ‘request’ (ялын ‘implore’, ‘beg’), ышаныч ‘belief’ (ышан ‘believe’), сөенеч ‘joy’, ‘good news’ (сөен ‘enjoy’, ‘be glad’), үтенеч ‘request’ (үтен ‘beg’).

Formation of Compound Nouns

[175] Compound nouns are formed in the following manner:

a) Two nouns are united. The second takes the possessive suffix **+ы**, **+е**, **+сы**, **+се** (see 191, 192 a). Both parts are written separately: яз көне ‘spring day’ (яз ‘spring’, көн ‘day’), җир хуҗасы ‘farmer’, ‘landowner’ (җир ‘land’, хуҗа ‘owner’, ‘master’), тау башы ‘mountain peak’ (тау ‘mountain’, баш ‘head’), авыл хуҗалыгы ‘agriculture’ (авыл ‘village’, хуҗалык ‘economy’), җил тегермәне ‘wind mill’ (җил ‘wind’, тегермән ‘mill’), җимеш бакчасы ‘orchard’ (җимеш ‘fruit’, бакча ‘garden’), аш бүлмәсе ‘dining room’ (аш ‘food’, бүлмә ‘room’), кунак бүлмәсе ‘guest room’ (кунак ‘guest’).

If the first noun designates the material of which the second is made, the possessive suffix is not joined: көмеш кашык ‘silver spoon’ (көмеш ‘silver’, кашык ‘spoon’), тимер юл ‘railroad’ (тимер ‘iron’, юл ‘road’).

b) Two nouns are joined: көнчыгыш ‘east’ (көн ‘day’, ‘sun’, чыгыш ‘rising’, ‘the rise’), көньяк ‘south’ (як ‘side’), төньяк ‘north’ (төн ‘night’), кульязма ‘manuscript’ (кул ‘hand’, язма ‘record’, ‘entry’, ‘inscription’).

c) Two nouns are joined with a hyphen: ата-ана ‘parents’ (ата ‘father’, ана ‘mother’), ата-баба ‘forefathers’ (баба ‘grandfather’), йорт-җир ‘property’ (йорт ‘house’, җир ‘land’), аш-су ‘food’ (аш ‘food’, су ‘water’).

Note: In some compound forms joined by a hyphen, the first or last component has no independent meaning: савыт-саба ‘plates and dishes’ (савыт ‘vessel’), бала-чага ‘kiddies’, ‘little ones’ (бала ‘child’).

d) An adjective and a noun are joined: карабодай ‘buckwheat’ (кара ‘black’, бодай ‘wheat’), аккош ‘swan’ (ак ‘white’, кош ‘bird’), аксакал ‘elder’ (сакал ‘beard’), терекөмеш ‘quicksilver’ (тере ‘lively’, ‘quick’).

e) A numeral and a noun are joined: өчпочмак ‘triangle’ (өч ‘three’, почмак ‘angle’, ‘corner’), кырыгаяк ‘centipede’ (кырык ‘forty’, аяк ‘foot’), ярымутрау ‘peninsula’ (ярым ‘half’, утрау ‘island’), ярымшар ‘hemisphere’ (шар ‘sphere’).

f) A participle is combined with a noun: янартау (also: янар тау) ‘vulcano’ (янар ‘burning’, тау ‘mountain’), йоклар вакыт ‘bedtime’ (йоклар ‘sleeping’, вакыт ‘time’).

g) A noun and a participle are joined: урынбасар ‘representative’, ‘deputy’ (урын ‘place’, басар ‘occupying’, ‘stepping’), юлбасар ‘waylayer’, ‘bandit’, башкисәр ‘robber’, ‘brigand’ (баш ‘head’, кисәр ‘cutting’).

h) A verbal adverb is joined with a noun: торaташ 'idol' (тора 'standing', таш 'stone'), кайтаваз 'echo' (кайта 'returning', аваз 'sound', 'voice').
i) A noun, adjective, or pronoun merges with a noun: алмагач 'apple tree' (алма 'apple', агач 'tree'), карурман 'dark', 'dense', 'forest' (кара 'dark', 'black', урман 'forest'), быел 'this year' (бу 'this', ел /jьl/ 'year').
j) Three words are united; the second and third take the possessive suffix **+ы**, **+е**, **+сы**, **+се**: су асты көймәсе 'submarine' (су 'water', ас(т) 'lower part', көймә 'boat', 'ship').
k) Abbreviations are used as compound nouns: АКШ /Америка Кушма Штатлары/ 'United States of America', Профхәрәкәт 'Trade Union movement' (Проф, abbreviation of профессиональ 'professional', хәрәкәт 'movement').

Note: Other parts of speech (adjectives, numerals) may be used as nouns. These will be dealt with in their respective chapters.

Meaning of the Noun

[176] Tatar nouns are divided into two classes – *proper nouns* and *common nouns.* A proper noun is the name of a *particular* person, place, or thing: Габдулла Тукай (Tatar poet, 1886-1913), Һади Такташ (Tatar poet, 1901-1931), Казан 'Kazan', Идел 'Volga', Вашингтон 'Washington', Париж 'Paris', Фикер 'Thought' (name of a newspaper), Уклар 'Arrows' (name of a satirical journal).

A common noun is a name which may be applied to *any one of a class of persons, places, or things:* президент 'president', хан 'khan', патша 'czar', укытучы 'teacher', урам 'street', шәһәр 'town', 'city', китап 'book', шатлык 'joy', сәгать 'hour', 'watch', 'clock', фикер 'thought', сүзлек 'dictionary'.

Gender of Nouns

[177] There is no grammatical gender in Tatar. But gender of masculine and of feminine nouns may be shown in various ways:
a) The male and the female of many kinds or classes of living beings are denoted by different words: ата 'father', ана 'mother', ир 'man', хатын 'woman', бабай 'grandfather', әби 'grandmother', малай 'boy', кыз 'girl', абый '(older) brother', эне '(younger) brother', апа '(older) sister', сеңел '(younger) sister', айгыр 'stallion', бия /biә/ 'mare', үгез 'bull', сыер 'cow', әтәч 'cock', тавык 'hen'.
b) A noun is prefixed to, or follows, a noun: ир бала 'male child', кыз бала 'female child', хезмәтче малай 'young manservant' (хезмәтче 'servant'), хезмәтче хатын 'maidservant', хезмәтче кыз 'young maidservant', ата эт 'male dog', ана эт (or: әнчек, кәнтәй) 'she-dog', 'bitch', ата мәче 'tomcat', ата арыслан 'lion', ана арыслан 'lioness', иркәк дөя 'male camel', (иркәк 'male'), кәҗә тәкәсе 'he-goat' (кәҗә 'goat', тәкә 'ram'), сарык тәкәсе 'ram' (сарык 'sheep').

Note: There is no definite rule as to the position of the words малай, хатын, кыз.

c) Some masculine nouns become feminine by the addition of the word бикә[1] 'lady', 'mistress', 'madam', or by adding certain suffixes (the latter mostly in words borrowed from Arabic or other languages): хуҗабикә 'hostess' (хуҗа 'host', 'owner'), ханбикә

[1] The word **бикә** also forms feminine names: Алмабикә, Сөембикә, Гөлбикә.

‘wife of a khan’, ‘queen’, остабикә ‘wife of a mulla’ (оста ‘master’, ‘expert’), ханча ‘wife of a khan’, ‘queen’, бичә (dial.) ‘wife’ (би ‘prince’, ‘official’, ‘proprietor’), кода ‘father of a son-in-law’, ‘godfather’, кодача ‘sister-in-law’, карт ‘old man’, карчык ‘old woman’, мөгаллимә /mөɕəllimə/ ‘woman teacher’ (мөгаллим ‘teacher’), шагыйрә /ʂaɕirə/ ‘poetess’ (шагыйрь ‘poet’), Хәлимә ‘feminine name’ (Хәлим ‘masculine name’), принцесса (pref.: патша кызы) ‘princess’ (принц ‘prince’), делегатка (pref.: хатын делегат) ‘woman delegate’ (делегат ‘delegate’).

Number of Nouns

[178] The Tatar noun in its basic form denotes the whole of a class of persons (animals), places and things (i.e., it is a collective noun). However, it may also designate a single person (animal), place, or thing: Ана **алма** сатып ала. The mother buys apples. Бу – **алма**. This is an apple. Урманда **җир җиләге** бар. In the wood there are strawberries. Бу – **җир җиләге**. This is a strawberry. **Балагыз** бармы? Do you have children? Бу **балага** ничә яшь? How old is this child?

Formation of the Plural

[179] The plural is formed by means of the suffix **+лар**, **+ләр**, **+нар**, **+нәр** joined to the noun in accordance with the rules of vowel and consonant harmony. With compound nouns the suffix is always attached to the last component. If that component has the possessive suffix, the plural ending is joined first and the possessive suffix is in turn added to it: ат ‘horse’, атлар ‘horses’; тамыр ‘root’, ‘vein’, тамырлар ‘roots’, ‘veins’; эт ‘dog’, этләр ‘dogs’; күз ‘eye’, күзләр ‘eyes’; кеше ‘man’, ‘person’, кешеләр ‘men’, ‘persons’, ‘people’; бала ‘child’, балалар ‘children’; университет ‘university’, университетлар ‘universities’; урам ‘street’, урамнар ‘streets’; бәйрәм ‘holiday’, бәйрәмнәр ‘holidays’; урман ‘forest’, урманнар ‘forests’; идән ‘floor’, идәннәр ‘floors’; моң ‘melody’, pl. моңнар; урынбасар ‘deputy’, ‘representative’, pl. урынбасарлар; көмеш кашык ‘silver spoon’, pl. көмеш кашыклар; алтын сәгать ‘gold watch’, pl. алтын сәгатьләр; су асты көймәсе ‘submarine’, pl. су асты көймәләре; тау башы ‘mountain peak’, pl. тау башлары; җир хуҗасы ‘landowner’, pl. җир хуҗалары; җимеш бакчасы ‘orchard’, pl. җимеш бакчалары; аш бүлмәсе ‘dining room’, pl. аш бүлмәләре; яз көне ‘spring day’, pl. яз көннәре.

Note: During the period when the Tatar language was written with the Arabic script the plural suffix was always **+лар**, **+ләр**, a tradition dating back to the ancient literary language. However, in the vernacular of the Volga Tatars (Kazan Tatars) the plural ending was pronounced **+нар**, **+нәр** after the nasals **м**, **н**, **ң**. As the local dialect gradually replaced the old literary language with its rather numerous Arabic-Persian and Oghuz words and grammatical elements, and the Latin alphabet (Jaŋalif) was adopted for the Tatar language, **+нар**, **+нәр** came to be expressed also in writing. The same applies to the ablative (237).

Functions and Meanings of the Plural

[180] The plural denotes primarily more than one single person (animal), place, or thing. However, it may also express such meanings as *collectivity, abundance, variety, comparison, approximateness, endearment, hyperbole, respect, deference, expressive stress.* Examples:

a) *Collectivity* is mainly expressed in *names of institutions and professional or political organizations:* **Язучылар** оешмасы 'Writers' Association', **Социалистлар** партиясе 'the Socialist Party'. Татарстан **Фәннәр** академиясе 'Academy of Sciences of Tatarstan'.
   · Ул Чаллыдагы **Язучылар** оешмасының бурычлары, иҗат планнары турында сөйләде ... (Казан утлары Но. 9, 1980.) He spoke about the duties, the work plans of the Writers' Association in Chelny ...

b) *Abundance or variety* is expressed with nouns designating *basic materials* or denoting *collectivity:* боз 'ice', **бозлар** эри 'the ice is melting' (i.e., 'everywhere', 'in many places'), су 'water', **сулар** ага 'water is flowing' ('the waters are flowing'), яңгыр 'rain', **яңгырлар** ява 'rain is falling (in abundance)', һава 'air', 'weather', салкын **һавалар** бетмәде 'the cold weather has not ended' ('it extends over a period of several days'), тәмәке 'tobacco', тәмәкеләр 'tobaccos', 'various brands of tobacco', он 'flour', оннар 'various grades of flour'.
   · Яз булды, ... Таулардан сулар ага гөрләп, шарлап. (Дәрдмәнд, Яз.) Spring has come, ... From the mountains flows the water (in many places), roaring and thundering.
   · Тышта иссен ачы **җилләр**, тузсын **карлар**, ... (Габдулла Тукай, Кышкы кич.) Though outside biting winds are blowing, though the snow is swirling, ... (everywhere, in many places).
   · Яз җитә, **бозлар** китә, дип бирде инде март хәбәр, ... (Габдулла Тукай, Яз галәмәтләре /Jaz ɢələmətlərе/.) March has already conveyed the message that Spring is arriving, that the ice is going away (everywhere).

c) The plural expresses *collectivity* or *comparison* when joined *to names of persons:* **Афзаллар** 'the Afzals', or: 'Afzal and his family', 'Afzal and his entourage', 'Afzal and people of his kind', 'Afzal and people like him';
   · **Насыйрилар**, **Тукайлар**, **Гафурилар** күтәргән мәгърифәтчелек идеяләре 'the ideas of enlightenment advanced by Nasiri, Tuqai, Ghafuri and other similar educators', (Каюм Насыйри, Tatar scholar, educator and writer, 1825-1902), (Мәҗит Гафури, Tatar-Bashkir poet and writer, 1880-1934).
   · – ... беләм мин, барысын да сизеп торам: читен сиңа **абыеңнарда**! (Фатих Хөсни, Бертуган Таһировлар.) ... I know, I feel it all: It is difficult for you at your brother's!
   · Әгъзәмнең **этиләре** мәктәп артында гына, биш катлы таш йортның өченче катында торалар. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел яр.) Äghzäm's father and family live right behind the school, on the third floor of a five-storied masonry house.

d) *Approximateness* may be expressed with regard to time or space: XX (егерменче) гасырның **башларында** *'approximately* at the beginning of the 20th century'; but: XX гасырның **башында** *'at* the beginning of the 20th century', мартның **азакларында** *'around* the end of March', but: мартның **азагында** 'at the end of March', елганың **урталарында** *'approximately* in the middle of the river', елганың **уртасында** *'in* the middle of the river', егерме **метрлар** *'approximately* 20 meters', егерме **метр** '20 meters'.
   · ... бу хикәяләрдә әйтелгән фикерләр XIII **йөзләрдәге** Идел буе төрки халыклары өчен дә кирәкле һәм әһәмиятле фикерләр булганнар, ... (Борынгы татар әдәбияты, p. 225.) ... the thoughts expressed in these stories were necessary and important thoughts also for the Turkic peoples who lived along the Volga around the 13th century, ...

- Авторы Мөхәммәт Әмин дип танылган бу шигырь Казанда XV йөзнең **ахырларында** яисә XVI йөзнең **башларында** язылган әсәрләрнең берсе дип хисаплана. (ibid. p. 343.) This poem, whose author is known to be Mökhämmät Ämin, is thought to be one of the works which were written in Kazan approximately at the end of the 15th or beginning of the 16th century.

e) *Hyperbole or endearment.* The plural expressing hyperbole or endearment occurs particularly in *folk tales:* **Агыйделләр** аша ук аттым I shot an arrow over the great (wide) river Aghidel (Belaya).

- **Агыйделкәйләрнең** ярларыннан 'Along the banks of the belovedAghidel (Belaya)
- Агадыр ла сулар тавышсыз, ... The waters flow silently on and on, ...'
- (Гомәр /Ојөтәр/ Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.)

f) *Respect, deference.* Joined to titles of high personalities, the plural (plus the possessive suffix) expresses respect, deference: Патша **җәнаплары** 'His Highness, the Czar', Мөфти **хәзрәтләре** хөтбә укыды His Excellency, the Mufti, read a hutba (sermon'.

g) *Expressive stress (emphasis):*

- Килмә якын зәһәрләнеп **өсләремә!** Come not close upon me in your anger!
- Ерткычлык чыккан синең **йөзләреңә!** (Һади Такташ) A wild fierceness has come upon your face!
- ... Менә хәзер – ... Тынчурин ... бәләкәй тәрәзәдән карап бара. Якты дөньяга карап бара. Ә дөнья **бигрәкләр дә** матур икән ләбаса. (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) Here now ... Tynchurin is riding, looking through the tiny little window ... He is riding, looking at the bright world. And (he now realizes) the world is truly beautiful. (Tynchurin is riding in a paddy wagon bringing him to the prison. But he is very, very happy because the judge has rejected the death penalty demanded by the prosecution, sentencing him instead to 13 years in prison).

Other Plural Forms

[181] A small number of nouns, mostly designating parts of the body occurring in pairs, have retained the historical plural (or dual) in **+к**, or **+з**: күкрәк 'breast', аяк 'foot', колак 'ear', мыек 'mustache', яңак 'cheek', күз 'eye', тез 'knee', мөгез 'horns', авыз 'mouth'.

In today's Tatar language these forms are not felt any more as plurals (or duals) and, consequently, the above nouns may take the plural suffix **+лар**, **+ләр**: күзләр 'eyes', авызлар 'mouths', аяклар 'feet', колаклар 'ears', etc.

Note: **+з** also occurs in the pronouns без 'we', сез 'you', as well as in conjugational endings of the 1st and 2nd persons plural. The suffix **+к** remains active only as the ending of the first person plural of verbs in the past tense I indicative and of the first person plural of verbs in the conditional and optative moods.

[182] A small number of nouns borrowed from other languages (particularly from Arabic) may occur in their original plural forms. However, in contemporary Tatar, they are usually regarded as singular forms and are used with the plural suffix **+лар**, **+ләр**: хокук '(legal) right' (Arabic plural of хак 'right'), хокуклар '(legal) rights', әсбаплар 'means', 'utensils', 'implements' (язу әсбаплары 'writing materials'), (әсбап Arabic plural of сәбәп 'reason'), шәраитлар 'conditions' (шәраит Arabic plural of шарт 'condition').

Note: There are no nouns in Tatar which are used in the plural only.

The Article

[183] *Tatar has no definite article.* The *indefinite article* is **бер**, which is etymologically identical with the numeral бер 'one'. However, when used as a numeral, **бер** preserves its accent, while as an indefinite article it is *proclitic:* бе́р бала́ 'one child', бе́р ө́й 'one house', бер бала́ 'a child', бер ө́й 'a house'.

Compare also: Борын-борын заманда **бер кешене́ң** ике кызы, **бе́р улы́** булган. (Татар халык әкиятләре, Уги кыз.) Once upon a time a man had two daughters and one son.

- **Бер авылда бер ка́рт** белән **бер карчы́к** булган. (ibid. Карт белән төлке.) In a village there lived (lit., were) an old man and an old woman.
- **Бе́р салкы́н** кыш көне алар ауга чыктылар. One cold winter day they went hunting.
- Салкы́н **бер** кы́ш көне иде. It was a cold winter day (no special emphasis).

Tatar nouns may be *determinate, indeterminate* or *indeterminate-neutral.* In the latter case it appears without the indefinite article. Hence, the noun ат may mean 'the horse', 'a horse', or simply 'horse'; өй may mean 'the house', 'a house', or 'house'.

[184] *The noun is determinate:*

a) When within a given context one or more *particular* persons (animals), or things are pointed out as distinct from others of the *same kind* (in English indicated by the use of the definite article): **Көн** кояшлы. The day is sunny. **Көннәр** кояшлы. The days are sunny. **Һава** саф. The air is clean.

b) When it designates a person or thing *previously mentioned:*

- – Әйтегез әле, Асия /Asiə/, тормышыгыз ничек, авыр түгелме? – Нишләп авыр булсын, – диде **хатын, ...** (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Tell me please, Asiä, how is your life, isn't it difficult?" "Why should it be difficult?" said *the* woman, ...
- Көтү көткән вакытта, моңа бер карт очрый. **Карт** әйтә моңа: ... (Татар халык әкиятләре, Алпамша.) While he was tending herd he met an old man. *The* old man said to him: ...

c) When it denotes a *class* or *kind* of persons, animals, or things: **Эт** – йорт хайваны. *The* dog is a domestic animal. **Ат** та – йорт хайваны. *The* horse too is a domestic animal. **Эт** белән **ат** – йорт хайваннары. *The* dog and *the* horse are domestic animals.

Note: There are various other determiners, such as numerals, possessive and demonstrative pronouns, etc. For these see the appropriate chapters.

Use of the Indefinite Article

[185] The indefinite article is used when designating a person or thing as one of a *general* class or kind as opposed to one or more *particular* persons or things *distinct* from others of the same kind:

- Борын заманда бар иде **бер** патша. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) Once upon a time there was a king.
- Көтүче әйтә: – ...миңа бер көн көтү көтсәң, сиңа **бер** ат бирермен, – ди. (ibid. Уги кыз.) The shepherd said. ... if you tend my herd for me for one day, I shall give you a horse.
- Мин, **бер** малай белән, читән буенда калдым. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) I remained with a boy beside the fence.

[186] When the noun is *described or limited* by one or several *attributs*, the indefinite article may stand *between* the attribute(s) and the noun or it may *precede* the attribute(s).

As a rule, the indefinite article stands *between* attribute(s) and noun (subject, object) when the latter's quality, as described by the attribute(s), is presented by the narrator (writer) *as news, as a specific characteristic* in a given situation (actualization of speech). Furthermore, **бер** functions as a kind of *tonal separator,* i.e., it delimits the intonation of the attribute and the noun, which otherwise would merge in speech. As a result, the attribute retains its stress and assumes an even higher degree of quality:

- ... аяз һәм салкынчарак **бер** көн иде. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) ... it was a clear and somewhat chilly day.
- Озакламый ук ишек ачылып, ишек арасында мөлаем генә **бер** кыз күренде. (ibid.) Almost immediately the door opened and in the door appeared a rather pretty girl.
- Бу шәһәрнең уртасында ... шактый зур **бер** күл булган ... (Татар халык әкиятләре, Көнгә күренмәс Сылу-көмеш.) In the center of this town ... there was a rather large lake.
- Шул минутта бик сылу, матур, алсу битле, кара кашлы **бер** кыз ишекне ачып, егетнең сәламен алды: ... (ibid., Ак бүре.) That minute a very graceful, beautiful girl with rosy cheeks and dark eyebrows opened the door and welcomned the young man (lit., accepted the young man's greeting).

[187] The indefinite article *precedes* the attribute when the quality which it describes is *not* presented by the narrator (writer) as specific news, but merely as an ordinary characteristic already known and usually associated with the subject or object denoted by the noun:

- Бераз барганнан соң, **бер** бик куе урманга барып җиттеләр. (Татар халык әкиятләре, Көнгә күренмәс Сылу-көмеш.) After walking a little, they came to a very dense forest.
- Юл буенда **бер** биек, зур агач төбендә утырган карчыкка очрашкан. (ibid., Чакма ташы.) On the way he met some old woman, who was sitting beside a big, tall tree.
- Өйдә әни белән үзебез генә калып иртәнге чәйне эчкәндә безгә **бер** кечкенә кыз бала килде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) While mother and we were alone in the house having morning tea, a little girl came to us. (Reference is to the mother, her son and a friend of his.)
- Менә Рәшидәне дә берничә кул машина өстенә тартып алдылар. **Бер** кәләпүшле егет аны иңбашыннан кочаклады, ... (Әмирхан Еники, Рәшә.) There, several hands pulled Räshidä too unto the truck. A young man with a scullcap put his arm around her shoulder, ...

[188] **Бер** *is not used* when designating a person (animal), or thing in a *collective or general sense:* Мин **хат** язам. I am writing a letter. Алтын – затлы **металл**. Gold is a precious metal. Ул – **шәкерт**. He is a student.

- Ул (Мирхәйдәр Фәйзи) – **шагыйрь** дә, **хикәяче** һәм **тәрҗемәче** дә. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану, introduction.) He (Mirkheydär Feyzi) is a poet, a novelist, as well as a translator.
- Эссе **җәй көнендә** салкын су тәмле. On a hot summer day (i.e., on any hot summer day) cool water is tasty.
- – Ярый, әйтмәм, **сер** итеп саклармын, – ди кыз. (Татар халык әкиятләре, Патша кияве солдат.) "All right, I shall not tell, I shall keep it a secret," said the girl.
- – Маһибикә ошадымы? – **Бала** бит әле ул. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "Did you like Mahibikä?" "But she is still a child."

[189] *In some cases* it makes little or no difference whether **бер** is used or not, while in others its omission often tends to indicate less emphasis on the noun itself, stressing rather its attribute(s): Өстәлдә бер китап ята (or: Өстәлдә китап ята). On the table there lies a book. Малай бер китап укый (or: Малай китап укый). The boy is reading a book. Әминә – матур кыз. Äminä is a beautiful girl (pronounced without any emphasis).

Compare also: Ул – хезмәт сөюче, булдыклы кыз. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) She is an industrious, clever girl.

· Авылдан өч-дүрт чакрым җирдә, ... матур су буена килеп җиттеләр. (Татар халык әкиятләре, Тире такыя.) At a place three or four versts from the village, ... they came to a beautiful stream.

The Arabic Definite Article

[190] The Arabic definite article (әл, ел)[1] is used infrequently in contemporary Tatar. It occures mainly:

a) In names of persons adopted from Arabic: Гайнетдин /ʢäjnetdin/, Шәмсетдин, Габделхәмит /ʢäbdelxämit/, Зәйнелбәна, Әлмөхәммәтов, etc.
b) In forms of greetings: Әссәламәгаләйкем 'Peace be with you', Вәгаләйкемәссәлам (the answer to it).
c) In religious expressions: Әлхәмделилла! 'Praise God!'
d) In a very few individual words: әлбәттә 'without fail', 'certainly', 'of course', әлхасыйл 'in brief'.

In Tatar *classical* literature as well as in Tatar newspapers and periodicals of the first two decades of the 20th century, the Arabic definite article occurs rather frequently: Әлгасрелҗәдит '(The) New Century' (name of a journal which appeared at the beginning of the 1900's), Әлислах 'The Reform' (name of a newspaper, contemporary of the above).

The Noun with Possessive Suffixes

[191] The possessive pronouns "my", "your", "his", "her", "its", "our", "your", "their", are primarily rendered in Tatar by *possessive suffixes* joined to the noun designating the object possessed. They are subject to vowel harmony.

Singular:

1st Person:	**+м**, **+ым**, **+ем**
2nd Person:	**+ң**, **+ың**, **+ең**
3rd Person:	**+ы**, **+е**, **+сы**, **+се**

Plural:

1st Person:	**+быз**, **+без**, **+ыбыз**, **+ебез**
2nd Person:	**+гыз**, **+гез**, **+ыгыз**, **+егез**
3rd Person:	**+лары**, **+ләре, +ы, +е, +сы**, **+се**

[1] The "l" of the article changes to д (т) /d (t)/, з /z/, н /n/, р /r/, с /s/, ш /ş/, т /t/ when followed by one of these phonemes, i.e., "l" is assimilated. See: Гарәпчә-татарча-русча алынмалар сүзлеге, Татарстан китап нәшрияты, Казан 1965, pp. 843-844.

+м, **+ң**, **+сы**, **+се**, **+быз**, **+без**, **+гыз**, **+гез** are joined to stems ending in a *vowel*, except «у», «ү».

+ым, **+ем**, **+ың**, **+ең**, **+ы**, **+е**, **+ыбыз**, **+ебез**, **+ыгыз**, **+егез** are joined to stems ending in a *consonant*, or in «у», «ү» **+лары**, **+ләре** are attached to stems ending in a consonant or a vowel: балам ‘my child’, бүлмәм ‘my room’, атым ‘my horse’, этем ‘my dog’, балаң ‘your child’, бүлмәң ‘your room’, атың ‘your horse’, этең ‘your dog’, баласы ‘his, her child’, бүлмәсе ‘his, her room’, атабыз ‘our father’, авылыбыз ‘our village’, этебез ‘our dog’, алмагыз ‘your apple’, ачкычыгыз ‘your key’, җирегез ‘your land’, дуслары ‘their friend’, ‘his, her friends’, ‘their friends’, дәресләре ‘their lesson’, ‘his, her lessons’, ‘their lessons’, укуым ‘my reading’, килүең ‘your coming’, суы ‘his, her, its water’, өйләрем ‘my houses’, дусларыбыз ‘our friends’, этләрегез ‘your dogs’.

Nouns with final **+и**:
Nouns ending in **+и** may belong to the front vowel or back vowel group of words. *Front vowel words* are, for example, әти ‘father’, әни ‘mother’, әби ‘grandmother’, ипи ‘bread’, ми ‘brain’, песи ‘cat’, ахири (A., vernacular) ‘bosom friend’, ‘intimate friend’, көрси (A.) ‘armchair’, кенәри (vern. кәнәри ‘canary’. *Back vowel words* are, for example, такси ‘taxi’, рухани (A.) ‘clergyman’.

Words belonging to the front vowel group take the possessive suffixes **+ем**, **+ең**, **+е** (**+се**), **+ебез**, **+егез**, **+ләре**.

Words of the back vowel group take **+ем**, **+ең**, **+е**, **+ебыз**, **+егыз**, **+лары**, but «е» expressing here the sound ^{й}ы: (такси^{й}ым /taksi^{j}ьm/, такси^{й}ың /taksi^{j}ьn/, такси^{й}ы /taksi^{j}ь/, etc.).

Note 1: To avoid the hiatus, stems ending in **+у** or **+ү** (mostly verbal nouns) are pronounced with a slight glide, a slight “w”, and stems ending in **+и** with a slight “j” between the final vowel of the stem and the initial vowel of the suffix. Hence, суы, килүең, әбиебез are pronounced су^{w}ы, килү^{w}ең, әби^{j}ебез. (Compare also 191 and 195,8).

Note 2: Some words, e.g., сеңел ‘younger sister’, абый ‘older brother’, гөнаһ ‘the sin’, the cardinals **бер**, **өч**, **дүрт**, **биш**, **ун**, **мең**, the collective numerals **берәү**, **икәү**, etc. may take the possessive suffix of the third person singular in either its regular form **+ы**, **+е**, or its reduplicated form **+ысы**, **+есе** or **+сы**, **+се**. Hence: сеңеле or (preferred) сеңелесе, абые or абыйсы, гөнаһы or гөнаһысы (гөнаһсы), күбе or күбесе, бары or барысы, бере, or (preferred) берсе, дүрте or дүртесе, бише or бишесе, уны or унысы (унсы), меңе or меңесе, берәве or берәвесе, икәве or икәвесе;

әти ‘father’, әни ‘mother’, әби ‘grandmother’, though ending in **и,** take **+се** (not **+е**) in the third person singular: әтисе, әнисе, әбисе; рабби, раббы, раббе ‘God’, ‘Lord’ take the possessive suffixes in the following manner: раббием, раббым, раббем ‘My God’, ‘My Lord’.

[192] *Compound nouns* take the possessive suffixes as follows:

a) Compound nouns united by the third person possessive suffix **+ы**, **+е**, **+сы**, **+се** remain unchanged if the possessor is the third person singular: җимеш бакчасы ‘orchard’, (аның) җимеш бакчасы ‘his, her, its orchard’, аш бүлмәсе ‘dining room’, (аның) аш бүлмәсе ‘his, her, its dining room’.

   In the first and second persons **-ы**, **-е**, **сы**, **се** is replaced by the respective possessive endings: җимеш бакчам ‘my orchard’, җил тегермәнең ‘your windmill’, аш бүлмәбез ‘our dining room’, аш бүлмәгез ‘your dining room’, (аның) җимеш бакчалары ‘his, her, its orchards’, җимеш бакчаларым ‘my orchards’, җил тегермәннәрең ‘your windmills’, аш бүлмәләребез ‘our dining rooms’, аш бүлмәләрегез ‘your dining rooms’.

b) With all other compound nouns the possessive suffix is joined to the last component: көмеш кашыгым ‘my silver spoon’, кулъязмабыз ‘our manuscript’, урынбасарың ‘your deputy, representative’, ата-анагыз ‘your parents’.

[193] Nouns with the possessive suffixes may be emphasized or specified more precisely by using **минем** 'my', **синең** 'your', **аның** 'his', 'her', 'its', **безнең** 'our', **сезнең** 'your', **аларның** 'their', which actually are genitives of the personal pronouns (see 388). If preceded by one of these pronouns, the possessive suffix may be omitted, except that of the 3rd person singular and plural.[1)]

Examples:

атым	минем атым	минем ат	my horse
китапларың	синең китапларың	синең китаплар	your books
өе	аның өе	–	his, her house
этләребез	безнең этләребез	безнең этләр	our dogs
дәресегез	сезнең дәресегез	сезнең дәрес	your lesson
балалары	аларның баласы	–	their child
аш бүлмәбез	безнең аш бүлмәбез	безнең аш бүлмәсе	our dining room
җимеш бакчам	минем җимеш бакчам	минем җимеш бакчасы	my orchard
аш бүлмәсе	аның аш бүлмәсе	–	his, her, its dining room
җимеш бакчалары	аның җимеш бакчалары	–	his, her, its orchards

Note: The possessive suffix of the third person may be omitted:
a) In some dialects (including literary works in which a character speaks in his (or her) local dialect), as well as in poetry:
Аның **эш** яхшы. (Современный татарский литературный язык.) His affairs are getting on well.
Бик матур бер айлы кичтә бу **авылның** бер **егет** Киткән урманга утынга, ... (Габдулла Тукай, Шүрәле.) One very beautiful, moonlit evening, a young man of this village went into the forest for firewood, ...
b) In the literary language in certain syntactical constructions. For example, if a possessive relation exists between a noun (or pronoun) designating the possessor, and two or more nouns designating the objects possessed, only the last noun may take the possessive suffix:
Безнең шәһәрнең барлык **бакча** һәм **стадионнары**. (Хәзерге татар әдәби теле.) All parks and stadiums of our city ...

[194] The suffix **+лары**, **+ләре**, can have three different meanings, depending on its composition:

a) бала+лары 'their child'. The object possessed is in the singular and the possessive suffix in the 3rd person plural, indicating several possessors.
b) балалар+ы 'his, her children'. The object possessed is in the plural and the possessive suffix joined to it is in the 3rd person singular, indicating one possessor.
c) балалары 'their children'. In this case the full form is theoretically бала+лар+лары, but for euphonic reasons **+лар** (**+ләр**) is used only once. Thus, the plural refers here to both the possessors and the objects possessed.

The exact meaning of **+лары**, **+ләре** can usually be established from the context. In case of ambiguity, **аның**, **аларның** should be used before the noun designating the object possessed.

[1)] There is no difference in the meaning of the two forms. However, in the literary language it is better to use the full form i.e., минем китабым instead of минем китап, which is more characteristic of the spoken language.

Tables and Use of Nouns with Possessive Suffixes

[195]

1. When the noun ends in a back vowel

Singular:

(Минем)	балам	Минем	бала	my child
(Синең)	балаң	Синең	бала	your child
(Аның)	баласы	Аның	баласы	his, her child
(Безнең)	балабыз	Безнең	бала	our child
(Сезнең)	балагыз	Сезнең	бала	your child
(Аларның)	баласы, балалары	Аларның	баласы	their child

Plural:

(Минем)	балаларым	Минем	балалар	my children
(Синең)	балаларың	Синең	балалар	your children
(Аның)	балалары	Аның	балалары	his, her children
(Безнең)	балаларыбыз	Безнең	балалар	our children
(Сезнең)	балаларыгыз	Сезнең	балалар	your children
(Аларның)	балалары	Аларның	балалары	their children

2. When the noun ends in a front vowel

Singular:

(Минем)	бүлмәм	Минем	бүлмә	my room
(Синең)	бүлмәң	Синең	бүлмә	your room
(Аның)	бүлмәсе	Аның	бүлмәсе	his, her room
(Безнең)	бүлмәбез	Безнең	бүлмә	our room
(Сезнең)	бүлмәгез	Сезнең	бүлмә	your room
(Аларның)	бүлмәсе бүлмәләре	Аларның	бүлмәсе	their room

Plural:

(Минем)	бүлмәләрем	Минем	бүлмәләр	my rooms
(Синең)	бүлмәләрең	Синең	бүлмәләр	your rooms
(Аның)	бүлмәләре	Аның	бүлмәләре	his, her rooms
(Безнең)	бүлмәләребез	Безнең	бүлмәләр	our rooms
(Сезнең)	бүлмәләрегез	Сезнең	бүлмәләр	your rooms
(Аларның)	бүлмәләре	Аларның	бүлмәләре	their rooms

3. When the noun ends in a consonant preceded by a back vowel

Singular:

(Минем)	кулым	Минем	кул	my hand
(Синең)	кулың	Синең	кул	your hand
(Аның)	кулы	Аның	кулы	his, her hand
(Безнең)	кулыбыз	Безнең	кул	our hand
(Сезнең)	кулыгыз	Сезнең	кул	your hand
(Аларның)	кулы куллары	Аларның	кулы	their hand

Plural:

(Минем)	кулларым	Минем	куллар	my hands
(Синең)	кулларың	Синең	куллар	your hands
(Аның)	куллары	Аның	куллары	his, her hands
(Безнең)	кулларыбыз	Безнең	куллар	our hands
(Сезнең)	кулларыгыз	Сезнең	куллар	your hands
(Аларның)	куллары	Аларның	куллары	their hands

4. When the noun ends in a consonant preceded by a front vowel

Singular:

(Минем)	шәһәрем	Минем	шәһәр	my town
(Синең)	шәһәрең	Синең	шәһәр	your town
(Аның)	шәһәре	Аның	шәһәре	his, her town
(Безнең)	шәһәребез	Безнең	шәһәр	our town
(Сезнең)	шәһәрегез	Сезнең	шәһәр	your town
(Аларның)	шәһәре шәһәрләре	Аларның	шәһәре	their town

Plural:

(Минем)	шәһәрләрем	Минем	шәһәрләр	my towns
(Синең)	шәһәрләрең	Синең	шәһәрләр	your towns
(Аның)	шәһәрләре	Аның	шәһәрләре	his, her towns
(Безнең)	шәһәрләребез	Безнең	шәһәрләр	our towns
(Сезнең)	шәһәрләрегез	Сезнең	шәһәрләр	your towns
(Аларның)	шәһәрләре	Аларның	шәһәрләре	their towns

5. When the noun ends in «у»

Singular:

(Минем)	укуым	Минем	уку	my reading
(Синең)	укуың	Синең	уку	your reading
(Аның)	укуы	Аның	укуы	his, her reading
(Безнең)	укуыбыз	Безнең	уку	our reading
(Сезнең)	укуыгыз	Сезнең	уку	your reading
(Аларның)	укуы укулары	Аларның	укуы	their reading

Plural:

(Минем)	укуларым	Минем	укулар	my readings
(Синең)	укуларың	Синең	укулар	your readings
(Аның)	укулары	Аның	укулары	his, her readings
(Безнең)	укуларыбыз	Безнең	укулар	our readings
(Сезнең)	укуларыгыз	Сезнең	укулар	your readings
(Аларның)	укулары	Аларның	укулары	their readings

6. When the noun ends in a «ү»

Singular:

(Минем)	килүем	Минем	килү	my coming
(Синең)	килүең	Синең	килү	your coming
(Аның)	килүе	Аның	килүе	his, her coming
(Безнең)	килүебез	Безнең	килү	our coming
(Сезнең)	килүегез	Сезнең	килү	your coming
(Аларның)	килүе килүләре	Аларның	килүе	their coming

Plural:

(Минем)	килүләрем	Минем	килүләр	my comings
(Синең)	килүләрең	Синең	килүләр	your comings
(Аның)	килүләре	Аның	килүләре	his, her comings
(Безнең)	килүләребез	Безнең	килүләр	our comings
(Сезнең)	килүләрегез	Сезнең	килүләр	your comings
(Аларның)	килүләре	Аларның	килүләре	their comings

7. When the noun is a front vowel word ending in «и»

Singular:

(Минем)	ипием	Минем	ипи	my bread
(Синең)	ипиең	Синең	ипи	your bread
(Аның)	ипие	Аның	ипие	his, her bread
(Безнең)	ипиебез	Безнең	ипи	our bread
(Сезнең)	ипиегез	Сезнең	ипи	your bread
(Аларның)	ипие ипиләре	Аларның	ипие	their bread

(Минем)	әбием	Минем	әби	my grandmother
(Синең)	әбиең	Синең	әби	your grandmother
(Аның)	әби**се**	Аның	әби**се**	his, her grandmother
(Безнең)	әбиебез	Безнең	әби	our grandmother
(Сезнең)	әбиегез	Сезнең	әби	your grandmother
(Аларның)	әби**се**	Аларның	әби**се**	their grandmother

Plural:

(Минем)	әбиләрем	Минем	әбиләр	my grandmothers
(Синең)	әбиләрең	Синең	әбиләр	your grandmothers
(Анин)	әбиләре	Аның	әбиләре	his, her grandmothers
(Безнең)	әбиләребез	Безнең	әбиләр	our grandmothers
(Сезнең)	әбиләрегез	Сезнең	әбиләр	your grandmothers
(Аларның)	әбиләре	Аларның	әбиләре	their grandmothers

8. When the noun is a back vowel word ending in «и»

Singular:

(Минем)	таксием	/taksijьm/	Минем	такси		my taxi
(Синең)	таксиең	/taksijьŋ/	Синең	такси		your taxi
(Аның)	таксие	/taksijь/	Аның	таксие	/taksijь/	his taxi
(Безнең)	таксиебыз	/taksijьbьz/	Безнең	такси		our taxi
(Сезнең)	таксиегыз	/taksijьɡьz/	Сезнең	такси		your taxi
(Аларның)	таксие такеиләры	/taksijь/	Аларның	таксие	/taksijь/	their taxi

Plural:

(Минем)	таксиларым	Минем	таксилар	my taxis
(Синең)	таксиларың	Синең	таксилар	your taxis
(Аның)	таксилары	Аның	таксилары	his taxis
(Безнең)	таксиларыбыз	Безнең	таксилар	our taxis
(Сезнең)	таксиларыгыз	Сезнең	таксилар	your taxis
(Аларның)	таксилары	Аларның	таксилары	their taxis

[196] Examples or the use of the possessive suffixes:

- Бергәләшеп Агыйдел /Aɑ̆idel/ буена – **минем** туган **авылыма** кайттык. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Together we returned to the banks of the Belaya, to my native village.
- Ул **минем күзләремә** туп-туры карап, бик аз гына вакыт хәрәкәтсез ятты ... (ibid.) Looking straight into my eyes, he lay still for only a very short while ...
- – Оялып утырма, **улым**, аша әле! (Гомәр Баширов, Туган ягым – яшел бишек.) "Don't be bashful, my son, eat, please!"
- **Китапларымнан** аерылу аеруча кыен булды. (ibid.) Parting with my books was especially difficult.
- **Синең яшеңдә** мәдрәсәгә йөрергә кирәк иде ... (ibid.) At your age you should attend (lit., go to) the medrese (Moslem religious high school).
- Иртәгесен **безнең каһарманнар** /qəhərmannar/ or /qaharmannar/ юлга чыктылар. (Атилла Расих, Бәхет орлыклары.) In the morning our heroes set out on the road.
- Борын-борын заманда ... бар иде, ди, бер карт белән карчык. **Аларның балалары** юк иде, ... (Татар халык әкиятләре, Камыр батыр.) Long, long ago ... there lived an old man and an old woman. They had no children. ...
- Болар ... шул **кораллары** белән **кул көчләре** аркасында **тамакларын** туйдыралар иде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар яки өйдәш хатын.) They ... were making a living with those tools of theirs and physical work.
- [Балалар] йөгереп, **аталары** алып кайткан нәрсәләр янына барып, тотып-тотып карадылар. (ibid.) [The children] came running and, going up to the things which their father had brought, looked them over, taking them (in their hands) again and again.
- Габдулла **иптәшләре** белән ... Шәбәрде урманына китте. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Ghabdulla went with his friends into ... the forest of Shäbärde.
- Габдулла **аларның берсе** белән дә ярыша алмый. (ibid.) Ghabdulla cannot compete with any of them.
- Шушы уйлар белән Искәндәр «Жигули»ен гараждан чыгарды. ... «Жигули»ның тигез генә гүләп эшли башлавы Искәндәрнең күңелен күтәреп җибәрде. (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) With these thoughts in mind Iskändär took his "Zhiguli" out of the garage ... The "Zhiguli's" beginning to run with a steady hum cheered Iskändär up. (Zhiguli, a make of passenger car.)

[197] If the object possessed belongs to a subject appearing in the third person singular or plural, **үз**, 'own' in its possessive case – **үзенең**, **үзләренең** – must be used instead of the possessive pronouns **аның**, **аларның**. The word denoting the object possessed takes the respective possessive suffix. For example: Ул **үзенең иптәшен** күрде. He (she) saw his (her) friend. But: Ул аның иптәшен күрде. He saw his (someone else's) friend. Алар **үзләренең иптәшен** курделәр. They saw their friend.

Үз in its possessive form may also function as the possessive pronoun of the first and second persons singular and plural: **Мин үземнең киләчәгем** турында уйлыйм. I am thinking about my (own) future. Син **үзеңнең дусыңны** күрдеңме? Did you see your friend? Без **үзебезнең дусыбызны** күрдек. We saw our friend.

All of these forms serve to place a strong emphasis on the subject, to underscore his (her, its) importance. (See also 409.)

- – Әллә **үзегезнең** дә **күгәрченнәрегез** бармы? – диде. – **Үзебездә** юк юклыкка! Латифа түтиләрдә бар. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) "Perhaps *you* (plural) *too* have pigeons?" said she. "*We* do not have any! (But) aount Latifa (and her family) have." (For юк юклыкка, see 1238, b).

- Габдулла **үзенең** бай җир турындагы **хыялыннан** айнып, Сафуш фикеренә кушылды. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Sobering from *his* dream about rich soil, Ghabdulla agreed with Safush's view.
- **Үзенең үткәне** белән данлыклы бу борынгы һәм тынгысыз шәһәр ... (ibid.) This ancient and restless city which is famous for its past ...

[198] The possessive suffix of the 3rd person (**+ы**, **+е**, **+сы**, **+се**), besides expressing possession, has also the following functions:

a) Joined to common and proper nouns (including names of persons) it concretizes a person, animal, thing, idea, etc. (persons, animals, things, ideas, etc.) and singles him (her, it, them) out from among two or more of a similar class. To a certain degree it comes close to the definite article in Germanic and Romance languages. However, it is not identical with it. Furthermore, it is used in the partitive sense. In this function it is similar to the partitive article in French; in English expressed by "some", "any", or not rendered at all, the partitive sense being understood.

- Уйчан кеше һаман шунда иде ... Көткән **кешесе** килмәгән ... (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) The day-dreamer was still there (i.e., at the same place as before) ... Apparently, the person he has been waiting for has not come ...
- [Галимҗан Ибраһимов] Уфада озак тукталмый. Якын күргән **кешеләре** белән күрешкәләгәч, авылына кайту хәстәрен күрә. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Исмәгыйль Рәмиев.) [Ghalimjan Ibrahimov] does not stay long in Ufa. After he has visited (i.e., visited here and there) the people whom he considers close, he prepares to return to his village.

(For the frequentative in **-гала**, **-гәлә**, see 1310, 2).

- – Сезне күрергә килдек, – [диде Бибинур ...] – Без бик борчылдык, Хәбиб абый, – дип өстәде Сара, әкрен генә. - Шулаймыни? – дидем мин ... – Әйдәгез, алайса керик ... Кызлар тагын карашып алдылар. **Сарасы** хәтта башын да селеккәндәй итте. Куркалар, ахрысы, куркалар, бичаралар! (Әмирхан Еники, Вөҗдан.) "We came to see you," [Bibinur said ...] "We were very upset, Khäbib," Sarah added softly. "Is that so? "I said ... "Then come on, let's go in." The girls exchanged looks again. It even appeared as though Sarah (the one who was Sarah) shook her head. Obviously, they were afraid, the poor things.
- (**Абый**, 'older brother', 'uncle', is used in addressing a person older than oneself).
- ... дагасыз атларның тоякларына ябышып каткан **бозлары** сәбәпле тарта алмый, әрле-бирле селкенүләре, ... тирләп чыккан **парлары** өсләренә бәс булып ябышкач, ап-ак булып күренүләре көннең рәхимсез салкын икәнен күрсәтә иде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) ... the tottering of the horses unable to pull because of the ice which was frozen to their unshod hoofs, ... their looking all white from the steam resulting from sweating and settling upon them as hoarfrost, ... showed that the day was mercilessly cold.
- **Бәясе** 90 тиен. The price (of this journal) is 90 kopecks.
- **Хаҗәте** калмады. There has remained no need of it.
- Күңелдә матур хисләр ташый, аларны әйтеп бирәсе килә, ләкин әйтеп бирер **чарасын** белмиләр, ... (Мәдинә Маликова. Ак давылда тал бөресе.) The heart is flowing over with beautiful feelings. They wish to express them, but they do not know the way to express them (lit., the way which will express them), ...
- Аннары атна кичләрен авыл малайлары боларга сәдака итеп әз-мәз **онын, ярмасын, йомыркасын, сөтен** дә китергәлиләр икән. (Әмирхан Еники, Чикерткә.) Then, on Thursdays (so they say), the village boys brought them as a charitable gift also a little flour, some groats, some eggs, milk.

- Ашханә залы гаҗәп зур, матур. Ап-ак ашъяулык җәелгән өстәлләр, кызыл хәтфәле урындыклар. Кеше саен **кашыгы, чәнечкесе, пычагы** куелган. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Исмәгыйль Рәмиев.) The restaurant room is amazingly large, beautiful. There are tables covered with snow-white tablecloths (and) red plush chairs. For each person a spoon, a fork (and) a knife have been laid out.
- Гомумән, байлык беркайчан да кешеләргә тигез бирелмәгән, башкортларда да борын-борыннан ук **бае** да, **ярлысы** да булган. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) In general, wealth has never been given equally to people. With the Bashkirs too there have from time immemorial been rich as well as poor.
- Без иң гади /ʤadi/ көнкүреш мәсьәләләреннән алып **бөтен** дөнья күләмендәге проблемаларга кадәр барып җитәбез. **Америкасы** да, **Европасы** да, **Азиясе** дә, **Африкасы** да читтә калмый. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) We go from the simplest matters of life to problems of world proportion. Neither America nor Europe, nor Asia, nor Africa are left out.

b) It *substantivizes* other parts of speech (adjectives, numerals, pronouns, adverbs, postpositions, etc.), concretizes and singles out as described in a). (See 321-323, 425, 574).
c) It *pronominalizes* other parts of speech, concretizing and singling them out. (See 434, 441, 442).
d) It forms *adverbs.* (See 598).

[199] In the *vernacular* the possessive suffix of the *third person singular* is often used to add *color* or a *certain emotional flavor* (warmth, softness, pleasantness, politeness, emphasis, affection, admiration, praise, dissatisfaction, criticism, regret, disappointment) to the speech:

- – Я /Jə/, рәхим итегез, һәркем теләгәнен алсын. Менә алма, йөзем ... Менә **кыяры, помидоры, кәбестәсе**. Менә **салаты**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел яр.) “Now, please, everybody take what he likes. Here are apples, grapes ... Here are some cucumbers, tomatoes, cabbage. Here is salad.” (Politeness, pleasantness).
- Мин җитәрлек ризык алып килдем. **Ипие дә, мае, күкәе** дә, дигән шикелле ... Анда ... **балы** да әз-мәз бар иде. (Атилла Расих, Каһарманнар юлы.) I had brought along enough food, such as bread, butter, eggs ... There was also a little ... honey. (i.e., there was everything, nothing was missing).
- Соңга калырга да ярамый ... Сиңа кирәктә **таксие** табыламы? (Аяз Гыйләҗев /Ajaz ʤiləçev/, Урамнар артында яшел болын.) Arriving late (at work) is not right either .... (But) do you ever find a taxi when you need it? (Dissatisfaction, criticism).
- ... эти арба турында дәшми кала алмады. – Эх! – дип куйды. – **Арбасы** арба гына түгел иде, әрәм китте. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) ... Father could not keep silent about that wagon. “Ah,” said he, “the wagon was such a good wagon,” (lit., the wagon was not just a wagon) “it’s ruined.” (Praise and regret).

[200] **Ана**, **әни** ‘mother’, and **ата**, **әти** ‘father’, with the possessive suffix of the third person singular may be used as affectionate address between husband and wife:

- **– Анасы! Анасы!** Син кайда? Тиз кер, кунак килде! (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) “Mother! Mother! Where are you? Come in quickly, a guest has arrived!”
- Җамали бу авыр төшләрдән ватылып уянды: – **Анасы**, – диде, – мин каты авырыйм ... (ibid.) Jamali awoke tired from these heavy dreams and said, “Mother, I am severely ill ...”

[201] The possessive suffix of the third person singular joined to a noun (including proper nouns) and the same noun repeated *without* the possessive suffix expresses *indifference* of the subject to actions or conditions not concerning himself (herself):

- **Ләйли. Миркәе Миркәй.** Минә кызым нәрсә булды. ... минә кызым гына терелсен иде әле. (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Leyli. Never mind Mirkey (who cares about Mirkey). Here, what has become of my daughter. ... if my daughter would only recover.
- Зум-Зум. **Харибдасы Харибда**, әнә аның тегендә аргысы, Сцилла дигәне бар әле аның. (Нәкый Исәнбәт, Спартак.) Zum-Zum. Never mind Charybdis (forget about Charybdis); there, beyond it, there is still Scylla.
- **Шакиры Шакир,** мәктәптән киткән – эше беткән. Ә бит Кәримәнең тагы бер ел укыйсы бар әле, ... (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Never mind Shakir. He has left school. He has finished (lit., his work is finished). But Kärimä has to study for still another year, ... (Indifference towards Shakir, sympathy with a tinge of pity for Kärimä).

The Independent Possessive Pronouns

[202] *The independent possessive pronouns* (in English 'mine', 'yours', 'his', 'hers', etc.), which cannot be followed by a noun, are formed by joining the suffix **+ныкы, +неке**[1] to the personal pronouns: **минеке** 'mine', **синеке** 'yours', **аныкы** 'his, hers, its', **безнеке** 'ours', **сезнеке** 'yours', **аларныкы** 'theirs'. In the same way **+ныкы, +неке** may also be joined to other pronouns and nouns to express possession: кемнеке? 'whose?', Әхмәтнеке 'Äkhmät's', Булатныкы 'Bulat's', баланыкы 'the child's', балаларныкы 'the children's', эшчеләрнеке 'the workers'.

The plural is formed by adding **+лар**, **+ләр** to the suffix **+ныкы, +неке**: **минекеләр** 'mine', 'these (those) belonging to me', **аныкылар** 'his, hers', 'these (those) belonging to him, her', Әхмәтнекеләр, Булатныкылар, баланыкылар 'Äkhmät's', 'these (those) belonging to Äkhmät, etc., күршеләрнекеләр 'the neighbors', 'these (those) belonging to the neighbors'.

In case of double possession **+ныкы**, **+неке**, is joined to the possessive stem: Фатыйма кызыныкы 'Fatima's daughter's', 'these (those) belonging to Fatima's daughter', аларның балаларыныкы 'their children's', 'this (that) belonging to their children', бу фирманың хезмәткәрләренеке 'this company's employees' ', 'this (that) belonging to this company's employees'.

[203] *The singular forms* are used to denote possession of:

a) *One object.*

- Бу китап **минеке**. This book is mine.
- – Ат **минеке, минеке!** – Юк әтәч **синеке**, ат **минеке**! (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) "The horse is mine, mine!" "No, the cock is yours, the horse is mine!"
- Аның өстендә, **минеке** кебек үк, җиңсез челтәр күлмәк, ... (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) On him is a sleeveless net shirt, just like mine, ...
- Мәрьям бу тавышны таный: ул Зыяның **сеңелесенеке**. (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) Märyäm knows this voice; it is that of Zia's younger sister.

---

[1] The suffix **+ныкы**, **+неке** actually consists of the genitive suffix **+ның**, **+нең** and the suffix **+кы**, **+ке**, i.e., **+ның+кы** > **+ныкы**, **+нең+ке** > **+неке**.

b) *Several objects forming a collective.*

- Һәрберсенең диярлек товары ашлык, ә **Заһирларныкы** – әрдәнә. (Таһир Таһиров, Галия.) Almost everybody's goods were grain, but the Zahirs' were stacks of firewood.
- – ... маеннан рәхим итегез – Бәләбәй **заводыныкы**. (ibid.) "... please, take butter – it is from the Bäläbey dairy." (lit., it is the Bäläbey factory's).

c) *Several objects* if the possessor(s) is (are) the *predicate* of the sentence.

- Бу китаплар **аныкы**. These books are his.
  Бу китаплар **аларныкы**. These books are theirs.
  Идәндәге уенчыклар **баланыкы**. The toys on the floor belong to the child.
  Ул дәфтәрләр **Булатныкы**. Those copybooks are Bulat's. (Tatar Grammar.)
- ... үзебезнең **авылныкы** булганга, бернәрсә дә бирми үтәләр. (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл чәчәкләр.) ... as they belong to our own village, they pass through without giving anything.

[204] *The plural forms* are used to denote possession of *several objects* if the possessor(s) is (are) the *subject* or *object* in a sentence:

- Минем карандашларым кара, **сезнекеләр** кызыл. My pencils are black; yours are red.
- Безнең өй бик матур, ләкин **күршеләрнекеләр** дә матур. Our house is very beautiful, but the neighbors' (houses) are also beautiful.
- – Минем рәсемнәрне күрдегезме? – Юк, **сезнекеләрне** күрмәдем, әмма **Булатныкыларны** күрдем. "Have you seen my pictures?" "No, I have not seen yours, but I have seen Bulat's."
- ... **Тубалныкылар** шакмакны барып утыртып куйдылар. Хәзер чират **Хәлимнекеләрнеке** иде. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) ... Tubal's team (i.e., those belonging to Tubal) went and set up the cubes. Now it was Khälim's team's turn (the turn of those belonging to Khälim).

Note: In the vernacular **+ныкы**, **+неке** may be joined to past participles in **-ган**, **-гән** to indicate cause. (See 1085.)

[205] *Possession* may also be expressed by the suffix **+лы**, **+ле**. Joined to nouns, it forms adjectives indicating a quality or an object possessed (see also 129, b). The possessor is expressed by the noun which the adjective in **+лы**, **+ле** modifies:

- Башкалар да һәркем кулыннан килгәнчә, **атлы** – аты белән, атсызы – кул көче белән булышып, ... (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл чәчәкләр.) The others too, everyone helping as he could, those who had horses – with their horses, those who had no horses – with their hands, ...
- Рәшидәнең өстендә киң **итәкле**, тар **җиңле** ябык **якалы** кара-зәңгәр озын күлмәк иде. (Әмирхан Еники, Рәшә.) Räshidä was dressed in a long, dark blue dress, which had a wide skirt, narrow sleeves and a high collar.
- – **Өйле** булу миңа бәхетнең иң олысы булып күренде. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) «To own a house appeared to me as the greatest happiness.»
- Базар кайный, ... кысык **күзле,** ... кара-соры чикмәннән чувашлар, киң **маңгайлы** елтыр **күзле**, ак **чикмәнле** кара башкортлар, күбесе **итекле, картузлы,** кыска **киемле**, зур сары **сакаллы**, озын **мыеклы** руслар, ... озын кара **киемле** поплар, ак **йөзле,** ... кара **казакилы, итекле** яки читек-**кәвешле** сәүдәгәр татарлар, – һәммәсе алалар, саталар, ... (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл чәчәкләр.) The market is in full swing, ... narrow-eyed, ... Chuvash in dark gray armiaks, swarthy Bashkirs with broad foreheads and flashing, restless eyes, clad in white armiaks, Russians, most

of them wearing boots, caps, short (street)-clothes and having big, blond beards (and) long moustaches, ... priests in long, black attire, Tatar merchants of light complexion (lit., pale faced), ... in black casaques, boots or Morocco leather boots, all of them are buying, selling, ...

Tatar Substitute for the Verb "to have"

[206] With the addition of **бар** 'there is', 'there are', and **юк** 'there is not', 'there are not', the possessive suffixes are used to express "to have", "to possess", "to have no", "to possess no". The possessive pronouns may precede the noun designating the object possessed:

(Минем)	сәгатем бар	I have a watch
(Синең)	сәгатең бар	You have a watch
(Аның)	сәгате бар	He, she has a watch
(Безнең)	сәгатебез бар	We have a watch
(Сезнең)	сәгатегез бар	You have a watch
(Аларның)	сәгате бар	They have a watch
(Минем)	яхшы бер китабым бар	I have a good book
(Синең)	яхшы бер китабың бар	You have a good book
(Аның)	яхшы бер китабы бар	He, she has a good book
(Безнең)	яхшы бер китабыбыз бар	We have a good book
(Сезнең)	яхшы бер китабыгыз бар	You have a good book
(Аларның)	яхшы бер китабы бар	They have a good book
(Минем)	вакытым юк	I have no time
(Синең)	вакытың юк	You have no time
(Аның)	вакыты юк	He, she has no time
(Безнең)	вакытыбыз юк	We have no time
(Сезнең)	вакытыгыз юк	You have no time
(Аларның)	вакыты юк	They have no time

Note: When used to convey the meaning "to have", or "not to have", **бар** and **юк** occur only in the present and past I tenses of the indicative. In other tenses and in the conditional the auxiliary verb **булу** is used.

Сезнең матур бер өегез бар. You have a beautiful house. Безнең акчабыз юк. We have no money. Кичә минем дәресем юк иде. Yesterday I had no lesson. Синең алтын сәгатең бар. You have a golden watch. Аның ике кызы[1)] бар иде. He (she) had two daughters.

Compare also:

- ... Яхшы **күлмәгем** белән әйбәт **итегем бар иде**. (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл чәчәкләр.) ... I had a good shirt and fine boots.
- – Әбкәем, бик харап сусадым. Бозлы **әйрәнең** юкмы? (ibid.) "Granny, I am awfully thirsty. Don't you have (some) ice-cold eyrän (sour milk diluted with cold water)?"
- **Безнең** Алмачуардан башка ике **атыбыз**[1)] **бар**. (ibid.) Besides Almachuar we have two horses.

---

1) After numerals the noun appears in the singular.

- – Бүгенгә **вакытым юк**, иртәгә сөйләшербез, дип китеп тә барды. (Әмирхан Еники, Саз чәчәге.) “(For) today I have no time, we shall talk tomorrow,” said he and left abruptly.
- Хисам абзый – карт кеше, Фәрбизә исемле буй җиткән кызыннан башка бер **кеме юк**. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) Uncle Khisam is an old man, he has no one except his grown-up daughter Färbizä.
- Борын заманда бар иде бер патша. **Аның дүрт улы бар иде**. (Татар халык экиятләре, Ак бүре.) Once there was a king. He had four sons.
- Егет әйтә: – Юк, – ди, – мин өйгә кайтыйм инде, – ди. **Минем** өйдә **этием-әнием бар**, ... **Аларның бүтән балалары юк**, ... (ibid. Өч күгәрчен.) The young man said: “No, I’ll return home now. I have parents (lit., my parents) at home, ... They have no other children, ...”
- – Хәйри. ... Зөһрә белән Вәлигә әйт, ... аларда **минем йомышым бар**. (Галимҗан Ибраһимов, Яңа кешеләр.) Kheyri. ... Tell Zöhrä and Wäli, I have a message for them.
- Әүвәл заманда булган, ди, бер ир белән бер хатын. **Боларның** ун **малайлары булган**. (Татар халык экиятләре, Унберенче Әхмәт.) Once there was a man and a woman. They had ten boys (so they say).

[207] When expressing “to have”, the possessive suffix may be omitted when the noun designating the object possessed is preceded by **минем**, **синең**, etc., and the object is not singled out from among others:

- Каланың уртасында, иң зур урамда, **минем йорт булыр** ... (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл чәчәкләр.) I shall have a house in the center of town, on the largest street, ...
- **Безнең** кызыллы-каралы бик матур **палас бар иде**, ... (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) We had a very beautiful carpet, which had a reddish and blackish hue, ...

[208] If the object possessed designates a property or character trait usually inherent in, or part of, the owner, or if the object is qualified in a way indicating that the owner *usually, generally,* or in an *indefinite manner,* possesses or lacks possession of the object, **була** (3rd person singular of **булу** ‘to be’) and **булмый** (negative form of **була**) are used instead of **бар** and **юк**:

- Кичке сәгать алтыга кадәр /qədər/, буш **вакытым бар**. I am free (lit., I have free time) until six o’clock at night.
- Кичке сәгать алтыга кадәр /qədər/, **гадәттә** /ʁədəttə/, буш **вакытым була**. I usually have free time until six o’clock at night.
- – Бу атна азагында сиңа килә алмыйм, чөнки күп **эшем бар**. “This weekend I cannot come to you because I have much work.”
- – Атна азакларында өйдә **эшем** күп **була**. “On weekends I have (usually) much work at home.”
- **Аларның** башкалардан аерылып торган **үзенчәлекләре** дә **булмый** бугай. (Гомәр Бәширов, Көннәрнең берендә.) It seems that they have also no characteristics ... which would distinguish them from others.
- Күке кычкырмый, **җәйнең яме булмый.** (Proverb.) Without the cuckoo calling, summer has no charm.
- Болытлы **көннең** бер **аязы** да **була.** (Proverb.) A cloudy day too has a bright spot.

[209] “To have”, “to possess” may also be expressed by **бар** and **юк** and the noun designating the possessor in the *locative:*

- Баштарак минем чыбыркы юк иде. Бөтен **малайларда бар, миндә юк**. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) At first I had no whip. All the boys had (lit., have) one, I had (lit., have) none.

Declension of Nouns

[210] *The singular, plural and possessive forms of the noun* may be used as stems to which the various case suffixes are joined. There are six cases in Tatar: Nominative,[1)] genitive, dative, accusative, locative, ablative.

Nominative

[211] The nominative always corresponds to the stem. It is used in the following constructions:

a) The *subject:* **Кояш** чыкты. The sun has risen. **Тамаша** башланды. The performance has begun. **Көн** кояшлы. The day is sunny!

b) The *predicate nominative* (or its basic component): Ат – бик файдалы **хайван**. The horse is a very useful animal. Идел – зур **су юлы**. The Volga is a large waterway. Идел – бөтен Европада иң озын **елга**. The Volga is the longest river in all of Europe.

Note: In the *affirmative present tense indicative,* or when *not* referring to a *specific time* (timelessness), a *predicate noun may* take the predicate endings:[2)]

+мын, **+мен**	for the first person singular
+сың, **+сең**	for the second person singular
+дыр, **+дер**, **+тыр**, **+тер**	for the third person singular
+быз, **+без**	for the first person plural
+сыз, **+сез**	for the second person plural
+лар, **+ләр**	for the third person plural

Examples:
Мин **эшчемен**. I am a worker. Син **шәкертсең**! You are a student. Алар **язучылар**. They are writers.

- Татар бит мин, үзем дә чын **татармын**. (Габдулла Тукай, Үз-үземә.) After all, I am a Tatar, I myself too am a true Tatar.
- ... Озын кыйлып (now spelled: кылып) салдырды тимер юлы. ... Дөньяда беренче озын **юлдыр**, ... (Мәҗит Гафури, Себер тимер юлы.) ... He has had the railroad built long. ... It is the world’s first long railroad, ...

c) The *attribute*:

- Бу **тимер** юл кешене итәр хәйран, ... (ibid.) This railroad (lit., iron way/road) amazes man, ...

---

1) Also called “basic case” or “zero.form”.
2) In the present Tatar literary language these endings are usually not used.

- **Көмеш** алкалар silver earrings.
- Минем китаплар шүрлегәндә ... **җиз кыңгырау** тора. (Әмирхан Еники, Җиз кыңгырау.) On my bookshelf there stands a ... brass bell.

d) The *vocative (nominative of direct address):*

- – **Сания**, син кая киттең? (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) “Saniä, where did you go?”
- Фаизә. Түрдән узыгыз, Мөхәммәтҗан, рәхим итегез. (Кәрим Тинчурин, Йосыф белән Зөләйха.) Faizä. Come on in, Mökhämmätjan, please!
- Рәшит. Әнкәй, бүген безгә Ильяс әфәнде киләчәк. (Кәрим Тинчурин, Назлы кияү.) Räshit. Mommy, today Mister Ilyas will come to (see) us.

e) The *exclamatory nominative:*

- Кыз. Карагыз, карагыз! Нинди **ир**! (Нәкый Исәнбәт, Спартак.) The girl. Look, look! What a man!
- Сура. Әле сенаторлар килмәгән. Ә **халык**! (ibid.) Sura. The senators have not yet arrived. But the people!
- – Килегез, күрегез, **гладиаторлар**! (ibid.) “Come, see, the gladiators!”

f) *Appositive with a nominative:*

- Юк, карт яхшылап күрмәгәндер, бу – **ул, Нарчатка**. (Габдрахман Әпсәләмов, Карт мукшы.) No, the old man had apparently not got a good look at her. This is she, Narchatka.
- **– Сез, туташлар**, мине кичерегез инде, үзегезне генә калдырырга туры килә. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) “You, young ladies, please, do forgive me, I must leave you to yourselves.”

(For инде following a verb in the imperative mood, see 928).

- Әгәр аның 29 еллык гомере /ʤomere/ бушка узмаган булса, **ул – аек акылга ия кеше –** картайдым, дип утырмас иде. (Фатих Әмирхан, Картайдым, quoted from: XX йөз башы татар әдәбияты.) If his life of 29 years had not been wasted, he, a sober-minded man (lit., a man possessing a sober mind), would not keep saying that he had grown old (lit., would not say: I have grown old).

Genitive

[212] *The genitive* is formed by joining **+ның**, **+нең** to the stem: атның ‘of the horse’, атларның ‘of the horses’, эшнең ‘of the work’, эшләрнең ‘of the works’, бүлмәбезнең ‘of our room’, бүлмәләрегезнең ‘of your rooms’.

[213] *The genitive is used:*

1. To designate *possessive relation* between *nouns*. As a rule, the noun governing the genitive follows the governed noun and takes a third person possessive ending (+ы, +е, +сы, +се, +лары, +ләте), as required. This construction may denote:

a) Actual *ownership* or *possession:*

Ойнең хуҗасы ‘the owner of the house’, укучының китабы ‘the student’s book’, Әхмәтнең дәфтәре ‘Äkhmät’s copybook’.

- **Аргамакның** нечкә озын **аяклары** җиргә дә тими. Әгәр дә көчле тояклары, **тимерченең чүкече** төсле, ташлардан утлар чәчеп тавыш чыгармасалар, аны, һавада оча икән, дип уйларлык иде. **Кучерының эшләпәсенә** кыстырылган тутый кош каурыйлары кояш нурларында җем-җем килеп җилфердиләр. (Кәрим

Тинчурин, Беренче мәрҗән.) The steed's slender, long legs do not even touch the ground. If its strong hoofs did not, like a smith's hammer, produce a sound and cause sparks to fly from the pavement, one might think that it was floating in the air. The peacock feathers, which are stuck into its coachman's hat, sway and glisten in the sunshine.

- – ... якташларны чәйгә алып кер, хәзер **әбинең самовары** кайный ... (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) "... bring the countrymen in for tea, Grandmother's samovar is now boiling ..."

b) *Possessive relation* between the *acting person* or *thing* and the *action:*
Карның эрүе 'the melting of the snow', болытларның агулары 'the floating of the clouds,' Зәки шәкертнең мәдрәсәдән куылуы 'The student Zäki's expulsion from the medrese' (Title of a novella by Ghalimjan Ibrahimo.)

- **Карчыкның** соңгы еллардагы **гомере** шул **балаларының** кайтып **китүләрен** көтеп яшәү белән генә уза башлады. (Әмирхан Еники, Әйтелмәгән васыять.) During the last years the old woman's life passed (lit., began to pass) with just living and waiting for these her children's visits (lit., these her children's coming and leaving).
- **Гөлбикәнең** кадак үкчәле **туфлиләре** белән шак-шок басып, ашыгып **йөргәне** ишетелә, тәлинкә, чәнечке-пычак, рюмкалар чыңлавы ишетелә, шуннан залдагы **кунакларның** шаулап **сөйләшүләре, көлүләре** ишетелә башлый. (ibid.) One hears Gölbikä making a knocking noise in her nail-heeled shoes, as she moves around hurriedly; one hears the clanking of the plates, forks, knives and wineglasses. After that, one begins to hear the noisy talk and laughter of the guests in the salon.

c) *Possessive relation,* in *time, place, quality, quantity, measure, extent, pourpose:*
Үткән гасырның уртасы 'the middle of the past century', 20 нче елларның беренче яртысында 'in the first half of the 1920's', шәһәрнең биналары 'the city's buildings', Иделнең ярлары 'the banks of the Volga', тауларның матурлыгы 'the beauty of the mountains', кунакларыбызның һәммәсе 'all of our guests', малларның өчтән бере 'one third of the merchandise', тауның биеклеге 'the height of the mountain', бакчаның озынлыгы 'the length of the garden', китапның эчтәлеге 'the contents of the book', терлекләрнең азыгы 'the fodder for (of) the animals'.

- **Җәйнең** аяз, җылы, айлы **кичләреннән берсе** иде. (Галимҗан Ибраһимов, Карт ялчы.) It was one of summer's clear, warm, moonlit evenings.
- ... аның яшь йөрәге якты **киләчәкнең** матур **көннәре** өчен үзен бер көрәшче иттереп үстерү дәрте белән тулып ялкынланды. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) ... his young heart was overflowing and burning with passion to educate himself as a fighter for the beautiful days of a bright future.
- **Инешнең** ике **ягына** тезелгән таллар, яшел яфракка күмелеп, акрын гына, сак кына тавышлыйлар. (Галимҗан Ибраһимов, Яз башы.) The willows lining both sides of the brook and buried in green leaves, are rustling gently and gingerly.
- Мин тора торган **шәһәрнең уртасында** базар булып, ул **базарның** да **уртасында** бер җирдә һәрвакытта эш эзләп, эш көтеп тора торган ярлылар була торган иде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар яки /jəki/ өйдәш хатын.) In the center of the town in which I lived was a market, and in the center of that market, there were in one place always some poor, looking and waiting for work.
- **Җиһангирнең сабыры** бетте, ... (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) Jihangir's patience came to an end, ...
- **Диңгезнең** җиңелчә **зәңгәрлеге** акрынлап көлсу төскә керә бара, ... (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) The light blue of the sea gradually became ash-coloured, ...

- **Хаҗиләрнең күбесе,** ... үзләренең кылган гөнаһларын сөйләп-сөйләп, тәүбәгә тотыналар, ... (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) Most of the pilgrims, ... began to confess, reciting their sins, ...
- Галимҗан Ибраһимов **мирасының** иң күп һәм яхшы **өлеше** ... халыкка хезмәт итү максатына багышланган. (Г. Халит, Галимҗан Ибраһимов тормышы һәм иҗаты.) The largest and best part of Ghalimjan Ibrahim's heritage ... is dedicated to the aim of serving the people.
- Кичә мин туган көнемне **Урта диңгезнең** зәңгәр **киңлекләрендә** каршыладым. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) Yesterday I celebrated my birthday on the blue vastness of the Mediterranean Sea.
- Босфор **бугазының буе** 15 миль тирәсе. ... тирәнлеге – 20-100 метр. (ibid.) The length of the Bosporus is approximately 15 miles. ... Its depth is 20 to 100 meters.
- **Өйнең** дүрттән бер **өлешен** зур мич алган. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) A large stove took up a quarter of the house.
- **Эшнең** беренче **баскычы** бетте дип, ул бүген калага кайтып китәргә җыенган иде. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) Considering the first stage of the work finished, he had got ready to return to the city today.

d) If a *genitive relation* exists between *three* nouns in a sentence, the first noun is in the genitive, the second noun, i.e., the noun governing the first, takes the appropriate possessive suffix (**+ы**, **+е**, **+сы**, **+се**, **+лары**, **+ләре**) to which in turn the genitive ending **+ның**, **+нең** is joined, and the third noun, governing the second, takes the possessive suffix only:

- Монда килгән хатыннарның күбрәге бу **шәһәрнең** мәшһүр фамилияле **байларының хатыннары** булып, матур киемнәр, яхшы атлар, ныклы кучерлар белән киләләр, ... (Мәҗит Гафури, Ярлылар яки өйдәш хатын.) As most of the women who came here were the wives of this city's wealthy with famous names, they arrived in beautiful dresses, with fine horses, (and) sturdy coachmen, ...
- **Кешеләрнең** Бөрелене яратып, утырып **калуларының сәбәбе** аның табигате матур булуда гына түгел, билгеле. (Әмирхан Еники, Бөреледә ниләр бар.) Of course, the reason why people love Börele and stay on (lit., the reason of people's loving Börele and staying on) is not only its beautiful nature.
- ...**туташның** кечкенә генә **авызының елмаюы** мине колакларыма кадәр кызартты. (Кәрим Тинчгурин, Әтәч.) ... the smile from (lit., of) the young lady's little mouth made me blush to my ears.

2. To designate the *possessor* in sentences in which **бар**, **юк**, **була**, **булмый**, etc. and the possessive suffix of the 3rd person are used to express "to have", "to possess" (comp. also 206-209):
   - ... гадәттән тыш вакыйгаларга /waqiɣələrgə/ нигезләнгән андый **әсәрләрнең** дә үз **укучысы бар**. (Рафаэль Мостафин, Табышлар һәм югалтулар.) ... such works which are based on unusual events have their readers too.
   - **Фәхриләрнең** матур бер **колыны бар иде**. (Галимҗан Ибраһимов, Алмачуар.) The Fäkhris had a beautiful foal.
   - **Җирнең чиге бар, күкнең чиге юк**. (Proverb.) The earth has a limit, the sky has no limit.
3. With some *pronouns* when followed by postpositions governing this case (see 460-540).

[214] *The genitive ending may be omitted* when the *governed noun* is a proper noun or a common noun used as a proper noun and *immediately* followed by the governing noun: Тукай шигырьләре 'Tuqai's poems', Фатих Әмирхан әсәрләре 'Fatikh Ämirkhan's works'.

- Тын бүлмәдә ярты сәгать буе **Камалиев тавышы** гына ишетелеп торды. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) For half an hour only Kamaliev's voice was heard in the quiet room.
- ... исемлектә **Җиһаншин фамилиясе** дә табылмады. (ibid.) ... Jihanshin's surname too was not found on the list.

[215] The omission of the genitive of the *governed component* (proper name) becomes *obligatory* when the governing component is itself in the genitive: **Татарстан мәгариф министрлыгының бинасы** The building of the Ministry of Education of Tataristan, **Республика башкаласының** үзәк **мәйданы** (Татарстан.) The central square of the Republic's capital.

[216] The genitive ending is *always* omitted:

a) *When two nouns are in apposition*, the second qualifying the first: Казан шәһәре 'the city of Kazan', Казан ханлыгы 'the Khanate of Kazan', Идел елгасы 'the river Volga', Афзаллар гаиләсе 'the Afzal family', 5 (биш) саны 'the number 5', 5 һәм 7 (җиде) саннары 'the numbers 5 and 7'. Укытучы сүзе – исем. The word "teacher" is a noun.

b) When two or more nouns together form a *compound noun:* Ирек мәйданы 'Liberty Square', Тукай урамы 'Tuqai Street', өй ишеге 'front door', йокы бүлмәсе 'bedroom', җимеш бакчасы 'orchard', Америка Кушма Штатлары 'The United States of America'.

[217] The genitive suffix is also omitted when the *governed noun* is of *secondary importance* in a sentence, when there is *no need for concretization*, or when its repetition is felt as *stylistically clumsy*, as for example, with two words in the genitive immediately following each other:

- **Бүген, капитан рөхсәте** белән беренче мәртәбә штурвалны үз кулыма алдым. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) Today, with the captain's permission, I took the helm for the first time into my own hands.
- **Таулар итәгеннән** диңгезгә карап һәм куе яшеллеккә күмелеп утырган ак **сарайлар шәһәре** Сочига мин бүген көннең икенче яртысында гына килеп төшкән идем. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) In Sochi, the city of white palaces, which looks at the sea from the foot of the mountains and sits buried in dense green, I had arrived only today, in the second half of the day.
- **Ул тимер юл кырыена** килеп җиткәндә озын товар поезды станциядан кузгалып кына тора иде. (Гомәр Бәширов, Сарут.) When he reached the edge of the railroad, a long freight train was just pulling out of the station.
- **Олы юл чатыннан** аның авылына дүрт-биш чакрым чамасы гына кала. (ibid.) From the corner of the highway it is only about four or five kilometers to his village.

[218] The use of the genitive ending is obligatory, even with two words in the genitive *immnediately* following each other, if its omission would disrupt their grammatical connection or result in ambiguousness or confusion of different parts of speech (for example, confusion of the subject with the object) in a sentence:

- **Аларның һәркайсының** үзенчәлекле яклары бар. (Р. А. Юсупов, Тәрҗемә мәсьәләләре.) Each of them has its characteristic aspects.
- In the above sentence the genitive suffix on **алар** may not be omitted, as this would grammatically disconnect it from the following word, resulting in an ungrammatical sentence.

- Compare further: Метелева яши торган **бүлмәләрнең икесенең** дә тәрәзәләре урамга карый, ... (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) The windows of both rooms in which Meteleva lives look onto the street, ...
- **– Узегез шуларның кайсының** язмышы белән якыннан таныш, кемнәрне яхшы беләсез? (Марат Бибишев, «Истәлеккә шәһәр бүләк итәм».) "With which of those people's lives (lit., fate, lot) do you have closer acquaintance? Whom do you know well?"

[219] A noun designating "day", "month", "year", etc. in the genitive and immediately repeated in the locative indicates that the action is carried out regularly "every" day, month, year, etc. For example:

- Сугышка хәтле Гөлмәрьям **елның елында** Абу баба белән ире Нәбинең, нартага[1] этләр җигеп, тайгага чыгып китүләрен карап кала торган иде. (Булат Сөләйман, Абу баба.) Every year until the war, Gölmäryäm had watched Abu Baba and her husband Näbi harness the dogs to the sledge and go out into the taiga.

[220] A word in the *genitive* denoting *time* and immediately followed by the *same word* in the *nominative* expresses emphasis of the *extent* of the time period during which the action is carried out:

- ... безнең пальтоларыбыз бар иде. Калган балалар **кышның кыш** буе пальтосыз, аяк киемсез ... өйдә утырып чыктылар. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) ... we had overcoats. The other children ... sat in the house all winter coatless, without footwear. (For the postposition буе /bujь/, see 474, 1 a.)
- Шулай итеп без бабай белән **җәйнең җәй** буе көтүдә йөрдек. (Мөхәммәт Гали, Көтүчеләр.) So the old man and I, tended the cattle throughout the whole summer.

The Persian Izafet Construction

[221] To express possessive relation *between nouns*, or attributive relation of *adjectives with nouns,*[2] the older Tatar literary language (including the language of Tatar *classical literature*) made frequent use of the Persian izafet. In *contemporary* Tatar writing it is used infrequently. It occurs mainly, but not exclusively, in quotations from older Tatar literature, names of organizations, institutions, schools, etc., of former times and in a few frozen expressions.

[222] The izafet construction, which basically is used only with nouns (and adjectives) of *Persian and Arabic origin,*[3] is formed by joining the particle **и**, **е**, **ы**, the so-called izafet, to the first component; **и** is joined to words ending in a vowel, **е** and **ы** are attached to words ending in a consonant. Izafet constructions are treated as one unit; suffixes of declension, possessive suffixes, etc. are joined only to the last component. The izafet never carries the accent.

---

[1] Нарта – sledge drawn by reindeer or dogs.

[2] For the izafet construction to express attributive relation of adjectives with nouns, see 329.

[3] Exceptions to this rule include a number of nouns and adjectives borrowed from European languages and a few words of Turkic origin.

Examples: тәрҗемәи хәл ‘biography’ (тәрҗемә (A.) ‘translation’, ‘interpretation’, хәл (A.) ‘situation’, ‘condition’, ‘circumstance’), барикаи хакыйкать ‘ray of truth’ (барика (A.) ‘gleam’, ‘ray’, хакыйкать (A.) ‘truth’), абы Кәүсәр ‘a spring in Paradise’ (аб (P.) ‘water’, Кәүсәр (A.) ‘name of river in Paradise’), вәзне шигырь ‘meter’ (вәзен (A.) ‘rhythm’ шигырь (A.) ‘poem’).

- – ... зинһар мине каләнсевәи мәҗүс кияргә көчләмә, ... (Фатих Әмирхан, Фәтхулла хәзрәт.) “... please do not force me to put on a heathen cap, ...”
- Мөсадәмәи әфкардан /əfkardan/ барикаи /bariqai/ хакыйкать /xəqiqət/ зоһур идәр.[1] (Габдулла Тукай, Хиссияте миллия.) From the clash of ideas (thoughts) springs the ray of truth.
- Биктимер әфәнде Җантимеров Париж Әнҗөмәни Данәшенә Фәхри әгъза сайланды.[2] (Фатих Әмирхан, Гарәфә кич төшемдә.) Mister Biktimer Jantimerov was elected honorable member of the Paris Academy of Sciences.
- Яшьләр, **Шәһре Болгарга** сәяхәт ясап кайтканнан соң, Казан мәчетләрен төзекләндерү өмәләрендә катнаштылар. (К.У. 8, 1991, p. 189, Әйт сүзеңне, яшьлек!) After returning from a trip to the City of Bolghar, the youths took part in the (voluntary, unpaid, collective) work of restoring the Kazan mosques.

The Arabic Genitive

[223] The older Tatar literary language (including the language of *Tatar classical literature* of the turn of this century) also used Arabic grammatical structures to express possessive relation between Arabic nouns (Arabic genitive). In contemporary Tatar the Arabic genitive is no longer in general use. However, it occurs not infrequently in names of persons adopted from Arabic. Furthermore, it may occur in quotations from older Tatar literary works, names of organizations, newspapers, etc., of former times and in a few frozen expressions.

[224] The *Arabic genitive* is formed in the following way:
The noun governing the genitive precedes the noun governed, which takes the definite article **əl** (**el**). The entire genitive construction is written in one word, or a hyphen is placed before and/or after the article. Like the Persian izafet construction, the Arabic genitive is treated as one unit; suffixes of declension, possessive suffixes, etc., are attached only to the last component.

Examples: Шәрифелислам (masc. name), Габделвәли /ʢəbdelwəli/ (masc. name), Габдессәләм /ʢəbdessələm/ (masc. name), Ризаетдин (masc. name), Бәянелхак ‘The Exposition of the Truth’ (name of a Tatar newspaper) (бәян ‘exposition’, ‘declaration’, ‘manifestation’, хак ‘truth’), дарелфөнүн ‘academy’, ‘university’ (дар ‘house’, фөнүн broken plural of фән ‘art’, ‘science’), бәйнәлмиләл ‘international’ (бәйн ‘space between’, миләл broken plural of милләт ‘nation’), Тәрбият-ел-әтфаль ‘The Education of the Children’ (name of a Tatar journal) (тәрбия ‘education’, әтфаль broken plural of тыйфел /tifel/ ‘(small) child’), Иттифак-ел-мөслимин ‘Union of the Moslems’ (иттифак ‘union’, мөслимин ‘Moslems’ (regular plural masc., genitive of мөселман ‘Moslem’).

- У (Ул) – бәхерелголумдер! (гыйлем /ʢilem/ диңгезедер). (Фатих Әмирхан, Салихҗан кари.) He is a sea of knowledge!

---

[1] In present-day Tatar this sentence would be rendered as follows: Фикерләр бәрелешүеннән хакыйкать яшеннәре туар.

[2] In contemporary Tatar: ... Париж Фәннәр Академиясенә мактаулы әгъза булып сайланды.

- ... мөгаллимнәр, ... милләттән дарелмогаллиминнәр (i.e., укытучылар хәзерләү мәктәпләре) таләп итеп,,... (Фатих Әмирхан, Казан 23 февраль.) ... the teachers, ... demanding from the people teacher training schools, ...
- Төшемдә җәннәтел-фирдәвеснең (i.e., оҗмахның) эчен күрдем. (Габдулла Тукай, Төшемдә күргәннәрем.) In my dream I had a glimpse into paradise.

Dative

[225] *The dative is formed* by means of the suffixes **+га**, **+гә**, **+ка**, **+кә** /+**ƣa**, +**gə**, +**qa**,+**kə**/, **+на**, **+нә**, **+а**, **+ә**.

+га, **+гә** /+**ƣa**, +**gə**/ is joined to stems ending in a voiced consonant or a vowel and to stems with the possessive suffixes of the 1st and 2nd persons *plural*:

+ка, **кә** /+**qa**, +**kə**/ is joined to stems ending in a voiceless consonant;

+на, **+нә** is joined to stems with the possessive suffixes of the third person *singular* and *plural*;

+а, **+ә** is joined to stems with the possessive suffixes of the *first* and *second* persons *singular*.

Words borrowed from or via Russian which end in **+к** or **+г** and require Tatar suffixes with back vowels take **+ка** /+**ka**, +**qa**/ instead of **+ка**, **+га** /+**qa**, +**ƣa**/.

Казанга /Qazanƣa/ ‘to Kazan’, кулга /qulƣa/ ‘to, into the hand’, суга /suƣa/ ‘to, into the water’, өйгә /өjgə/ ‘to, into the house’, бүлмәбезгә /bulməbezgə/ ‘to, into our room’, атагызга /ataƣьzƣa/ ‘to your father’, атка /atqa/ ‘to the horse’, эшкә /eşkə/ ‘to the work’, атасына ‘to his (her, its) father’, этенә ‘to his (her, its) dog’, атама ‘to my father’, атаңа ‘to your father’, этемә ‘to my dog’, этеңә ‘to your dog’, паркка /parkka/ ‘to the park’, галстукка /galstukka/ ‘to the necktie’, Петербургка /Peterburgqa/ ‘to Petersburg’, каталогка /katalogqa/ ‘to the catalogue’.

[226] The *dative case* indicates the *indirect object:*

- Без әйтәбез: – Бу күкәйләрне **бирәүгә** дә бирмик ..., үзебез ашарбыз, – дибез. Кәрзиннәребездән алып күкәйләрне күлмәк **эчләребезгә** яшерергә тотындык. Шул арада әллә кайдан **кулына** таяк тоткан бер десятник килеп чыкты да **безгә** бармак селкеп: – Әй, малайлар, нишлисез сез анда?! Нигә җыйган күкәйләрегезне караул **өенә** тапшырмыйсыз, ... – дип кычкырды. (Мөхәммәт Гали, Сабан туенда.) We say: “Let’s not give these eggs to anybody ..., we will eat them ourselves,” we say. We began to take the eggs from our baskets and hide them inside our shirts. At that moment, an overseer, holding a stick in his hand, (suddenly) appeared from somewhere and, shaking his finger at us, cried out: “Hey, boys, what are you doing there! Why aren’t you delivering the eggs you have collected to the guardhouse ...?”
- Бүген, капитан рөхсәте белән, беренче мәртәбә штурвалны үз **кулыма** алдым. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) Today, with the captain’s permission, I took the wheel (helm) for the first time in my own hands.
- Кояш та чыкмаган, шулай да инде эсселектән бөтен диңгез өсте **парга** әйләнә. (ibid.) The sun has not even risen; however, the entire surface of the sea is already turning into steam from the heat.
- – Бу эле **сезгә** авыррак булыр. Мин **сезгә** җиңелрәк эш тәкъдим итәм. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) “This will be still somewhat difficult for you. I propose to you an easier task.”

Note: When governed by a *factitive verb* the indirect object may occur in the dative. However, this use of the dative is regarded as inferior style, the ablative being the correct case (see 895).

[227] The *dative* functions as the circumstantial complement of the verb, giving precision to the action in a number of ways. For example, it indicates:

1. *Motion in various directions:*
   - Айзат өченче **катка** менеп китте. Тар баскычның **яртысына** җиткәч, икеләнеп туктады. (Газиз /Ǫəziz/ Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) Aizat walked up to the third floor. When he was (lit., reached) halfway up the narrow staircase, he hesitated and stopped.
   - Тәмле укуымны бүлеп, асрау кызыбыз Сабира **бүлмәмә** килеп керде. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) Interrupting my pleasant study, our maid Sabira came into my room.
   - Җылы-җилсез көннәрдә мин дә **һавага** чыгып йөри башладым. (ibid.) On warm and calm days I too began to get out in the air and walk.
   - Капитанның беренче ярдәмчесе **ярга** чыгучыларның исемлеген төзи, ... (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) The captain's first mate makes up a list of names of those who are going ashore, ...
   - Азор утрауларыннан килүче давыл кинәт кенә **төньякка** борылган ... (ibid.) The storm which was coming from the (direction of the) Azores, suddenly turned to the north ...
   - ... кораб акрын-акрын **уңга-сулга** чайкала башлый. (ibid.) ... the ship begins to rock slowly to the right and to the left.
   - Һаман саен **экваторга** якынлаша барабыз. Тимер казык йолдызы һәр төн саен **офыкка** якынрак төшә бара, ә Чүмеч йолдыз инде тозлы суны чумырып алырдай булып **океанга** якынлашты. (ibid.) We are nearing the equator more and more. With every night the North Star is sinking deeper in the horizon, while the Dipper has already come so close to the ocean, it could scoop up the salty water.
2. *Time limit:*
   - Икенче җәйдә Рөстәм Кәримәнең туена ике **атнага** гына кайтып китә. (Садри Җәләл, Дим буенда.) The second summer Röstäm returned (home for vacation) only two weeks before Kärimä's wedding.
   - Акчаның икенче төп чыгымы фатирга түләргә китә. **Көнгә** 2 (ике) доллар исәбеннән **айга** 60 (алтмыш) доллар түлиләр. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) The second principal expenditure goes to paying for the apartment. Figured at 2 dollars a day, they pay 60 dollars per month.
   - Тышта коеп-коеп яңгыр ява иде. Иртәдән бирле бер генә **мизгелгә** дә тукталганы юк. (Кояш Тимбикова, Тәңкәле тау.) Outside it was pouring. Since morning it had not stopped for even a moment.
   - – Ялгыш кызым дидем, кабат хаталансам, ачуланмассыз бит? Руфинә оялган кыяфәттә аска карады. – Ачуланмам ... Берничә **секундка** уңайсыз тынлык урнашты. (Фоат Садриев, Адәм әүлиясе.) "By mistake I said 'my daughter'. If I make that mistake again, you won't be angry, will you?" As though ashamed, Rufinä looked down. "I won't be angry." There was an uneasy silence for a few seconds.
3. *The amount of money for which something is bought or sold:*
   - ... аларның күбесе шул **акчага** башкорт арасыннан ат алып, ат җигеп кайталар. (Мөхәммәт Гали, Рәхмәтулла тегүче.) ... most of them buy for that money horses among the Bashkirs and return with horses harnessed (to their sleighs).
   - – Бу көтепханәне ачу миңа бик **кыйммәткә** төште. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) "Opening this library cost me very dearly."

- Айдар. ... Бабаң ерак басуыбызны **бер кадак чәйгә** сатып җирсез калдырды. (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Aidar. ... Your grandfather, having sold our (i.e., the village's) distant field for a pound of tea, left us without land.
- Мансур. Безнең башта сөйләшүебез ике мең бастыру иде. Мин шуңа карап китапны **егерме биш сумга** саткан идем. Әмма сез аны алты мең бастыргансыз икән. (Кәрим Тинчурин, Сакла, шартламасын!) Mansur. Our preliminary agreement was to print two thousand (copies). In view of that, I had sold the book for twenty-five rubles (a copy). But, apparently, you printed six thousand (copies) of it.
- Шакирҗан. Бездә **кырык тиенгә** бөтен көн хезмәт итәләр. Ә син бер минутлык хезмәтеңә кырык тиенне азсынасың. (ibid.) Shakirjan. With us they work all day for forty kopecks. And you consider forty kopecks insufficient for your one minute's work.

4. *Age:*
   - Мәдинә. **Миңа** нибары унсигез яшь. **Сиңа** да шуннан күп артык түгел. (Риза Ишморат, Мәдинә.) Mädinä. I am only eighteen years old. You too are not much older.
   - Соң хәзер **аңа** ничә яшь? (Фатих Әмирхан, Картайдым, XX йөз башы татар әдәбияты, p. 300.) So, how old is he now?
5. *Measure and degree:*
   - ... чыннан да, болар кинәт **берничә йөз тоннага** артыграк ташый башладылар. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) ... indeed, they (the freighters) suddenly began to carry several hundred tons more. (Made possible by getting rid of some unwanted ballast).
   - Мәктәпне дә, институтны да ул гел **бишлегә** генә бетерә. (Рафаэль Мостафин, Табышлар һәм югалтулар.) She finishes both the school and the institute with straight A's (all A's).
   - Шул кичтән минем кыз тормышымда яңа бер чор башланды. Кайгысыз, ваемсыз көннәр бетте, кинәт кенә **берничә яшькә** олайган кебек булдым, ... (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) From that evening on, a new period began in my life as a girl. The carefree, happy days were gone. All of a sudden I felt like I had aged several years, ...

   Note: олайган – infinitive: олаю. This is a form of the vernacular. The literary form is олыгаю 'to age'.

   - Мәктәптә укыганда алар аралашмадылар. Ник дисәң, Габделхәй Илһамнан **ике яшькә** зуррак ... иде. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) When they went to school they did not associate with each other because (lit., If you ask/say 'why') Ghäbdelkhey was two years older than Ilham.
6. *Purpose (with verbs denoting movement):*
   - Әлфия ... туган яклары Актанышка **ялга** кайткан, үзенең Гүзәл һәм Зөлфия исемле кызларын җитәкләп **җиләккә** бара. (Гөлшат Зәйнашева, Кәккүк.) Älfiä has returned for vacation to her native countryside, Aqtanysh. Taking her daughters Güzäl and Zölfiä, she goes for berries.
   - Бик матур бер айлы кичтә бу авылның бер егет киткән урманга **утынга** ... (Габдулла Тукай, Шүрәле.) On a very beautiful moonlit evening a youth from this village went into the forest for firewood ...
   - Кичтән үк **балыкка** барырга сөйләшеп куйган идек. (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) We had agreed, already in the evening, to go fishing.
   - Кәримә Тәңкәле тау чишмәсенә **суга** китте. (Кояш Тимбикова, Тәңкәле тау.) Kärimä went for water to the Tängkäle mountain spring.

7. *Manner:*
   · Мэйсәрә. **Көчкә** качып, котылдым, ... (Кәрим Тинчурин, Зәңгәр шәл.) Meysärä. I escaped and saved myself with difficulty, ...
   · Өйрәткәндә, Былбыл атның калку җилкәсенә тотынды, сул аягы белән Габделхәйнең уң кулына басты да бар **көченә** талпынып җибәрде. (Нурихан Фәттах, Кичү.) As instructed, Bylbyl held on to the horse's high neck, stepped with her left foot on Ghäbdelkhey's right hand and, with all her strength, propelled herself up (onto the horse).
   · – Ә сез ничек, ул кызларны **йөзгә** таныйсызмы? ... – Күрсәм – танырмын дип уйлыйм. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) "What do you think? Will you recognize those girls by their faces?" ... "If I see them, I think I will."
   · Алар һаман **бер көйгә** баралар да баралар. (Садри Җәләл, Дим буенда.) They keep going and going always at the same pace.
   · ... дәү көймә тулы **тизлегенә** алга омтылды. (Флүс Латыйфи, Хыянәт.) ... the big ship sped on at full speed.
8. *Cause:*
   · Ул **суыкка** калтырый. He is shivering with cold.
9. *'As'* (in the capacity of):
   · Менә **күчтәнәчкә** базардан лимон, анар, өрек, йөзем җимешләре кебек әйберләр алынды, ... (Фоат Садриев, Адәм әүлиясе.) So, things like lemons, pomegranates, apricots and grapes were bought at the market as a present, ...
   · ... икенче берәүләр, ... Венгриядәме, Румыниядәме хезмәт итә икән, ялгамы, бөтенләйгәме кайткан икән дә, шуннан файдаланып менә монда Яңавылга **кунакка** килгән икән, дидедәр. (Нурихан Фәттах, Кичү.) ... others said ... it seems he was serving (in the army) in Hungary or Romania, and had apparently either come back on leave or returned for good and that he had apparently taken advantage of the opportunity and come here to Yangawyl (New Village) as a guest.

[228] *The dative is also used:*

a) In such set expressions as: таңга калу 'to be astonished, amazed', гаҗәпкә /ɢʝəçəpkə/ калдыру 'to astonish, surprise, amaze', куркуга төшү 'to be afraid', вәсвәсәгә төшү 'to fall into temptation', аптырашка төшү 'to be perplexed, to be in a state of perplexity'.
b) With postpositions governing the dative (see 541).
c) To form adverbs (see 607).

[229] In the *vernacular* the dative is sometimes attached to non-nominal forms of the verb – mostly to the 3rd person singular of the imperative, the 3rd person of the past tense I indicative, the future tense I and II indicative, and to the verbal adverb in **-гач**, **-кач**, **-гәч**, **-кәч** – and even to certain postpositions (mostly to өчен 'for').

This "breach" of the grammatical norms is used to make the speech sound "unusual" in order to attract greater attention to its contents.

Besides, when attached to the imperative, the dative softens it somewhat, while with the past tense I it creates an adverbial meaning.

Examples:
   · Әгәр ул Хафиз белән бергә була алса, көн **үтсенгә** генә (normal literary form: үтсен дип кенә) яшәмәячәгенә нык ышана. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) She believes firmly that, if she could be together with Khafiz, she would not live for the sole purpose of passing the day (lit., that the day may only pass).

- Аның үзе ышанган иманы бар, ул – дөреслек. Ул – намус. Ул – **булсынга** эшләү (normal literary form: булсын дип эшләү). (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) He has his own faith in which he believes. That (faith) is truthfulness, honesty, and assiduousness (work until it is accomplished).
- Әлеге дә баягы Халикъның **булсынга** йөрүе (Халикъның булсын дип йөрүе) җиңде. (ibid.) Now as before, Khaliq's seeing his work through to its completion won out.
- [Алар], бу эшне шуның белән **беттегә** исәпләп, бүтән мәсьәләләргә күчтеләр. (Фатих Хөсни, Утызынчы ел.) Considering this matter herewith finished, they turned to other subjects.
- – Хәер, нигә кызыл кар **яугачка** калдырырга, хәзер үк әйтәм. (ibid.) "Well then, why postpone it to a time that will never come (lit., until red snow falls); I will say it right now."
- – Атаң сөйләгәндә тик тор! Картлык көнемдә хур итсен **өченгә** үстермәдем мин сине! "When your father speaks, keep quiet! I did not bring you up to disgrace (me) in (my) old age!"
- Без күбрәк вакыт үтсен **өченгә** бу китапларның кайсы укылган, кайсысы укылмаган, кызыкмы-түгелме, – шул турыда сөйләшкәләп, карап чыктык. (Әмирхан Еники, Матурлык.) In order to kill some more time, we looked over these books, talking about such things as which of them one has read, which of them one has not read, whether or not they were interesting.
- Алан тирәли яшь каеннарга аралаштырып чыршы утыртканнар. ... Аның күңелендә өлгереп җиткән бер уе да юк иде, сүз юктан сүз булсын **өченгә**, аланны мактарга тотынды. (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) Around the glade, intermingled with the young birches, firs have been planted. ... In his (i.e., Sabit's) mind there was no clear thought and, just in order to say something, he started to praise the glade.

Accusative

[230] *The accusative is formed* by the suffix **+ны**, **+не**, **+н**; **+ны**, **+не** is joined to stems ending in a vowel or a consonant, **+н** is joined to stems with the possessive suffixes of the 3rd person singular and plural.

[231] *The accusative* designates the *direct object* of the action. The direct object may be determinate or indeterminate. When determinate the direct object takes the accusative suffix; when indeterminate, it appears in its zero-form (i.e., without the accusative suffix). For example (compare):

- **Китапны** укып чыккан көнне үк Солтан аңарга **хат** язарга булган иде ... (Гадел Кутуй /Ɋǝdel Qutuj/, Солтанның бер көне.) Soltan had intended to write him *a* letter on the very day when he finished reading *the* book ...
- **Хатны** язып бетереп, Солтан йокларга ятты. (ibid.) Having finished *the* letter, Soltan lay down to sleep.
- Яз көне ул анда төрле-төрле **чәчәкләр** утырткан иде. (ibid.) In spring he had planted there various kinds of flowers.
- Солтан аларга **су** сибә, ... чүп **үләннәрне** өзеп ташлый һәм арадан иң матур **чәчәкне** йөрәк дустына бүләк итәргә дип билгеләп куя. (ibid.) Soltan gives them water (lit., sprinkles water on them), ... pulls out *the* weeds and selects from among them *the* most beautiful flower as a present for his sweetheart.

- Алар **чәй эчә-эчә**, җайга гына сөйләшеп утырдылар. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) They sat, drinking tea and talking amiably.
- Әти мәзиннең ... **чәйне** бик тәмләп эчүен карап торды да тагын әйтте ... (ibid.) Watching the muezzin ... drinking *the* tea with great relish, Father said again ...

[232] The direct object is *determinate* and, consequently, takes the accusative suffix when:

1. It is pointed out as a *particular* object as distinct from others of the same kind (in English by the definite article “the”).
   - Миңниса мин биргән **алманы** шундук ашый да башлады. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Mingnisa immediately began to eat the apple which I had given her.
   - ... Зәйнәп кызү-кызү **идәнне** себерде дә каядыр чыгып йөгерде. (Әмирхан Еники, Бер генә сәгатькә.) ... Zeynäp hurriedly swept the floor and ran out somewhere.
   - Бөтен **балаларны** да шулай күздән кичергәннән соң, ул дәрескә кереште. (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) After checking all the children in this manner, he began with the lesson.
   - Беренче **тәнәфесне** ул балалар арасында уздырды. (ibid.) He spent the first recess among the children.
2. It is preceded by an attributive relational adjective formed by the suffixes **+дагы**, **+дәге** /+**daoɉь, +dəge/, +тагы, +тәге** /+**taoɉь**, +**təge**/, **+гы**, **+ге** /+**oɉь**, +**ge**/, **+кы**, **+ке** /+**qь**, +**ke**/ (see 248, 1-4; 251, 1-5; 322; 323).
   - Киндер букчадан өр-яңа «Иман шарты»н чыгарып, аның беренче **битендәге** бакчаларны ... карап утыра башладым. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Taking the brand-new “Condition of Faith”[1] out of the canvas satchel, I began to look at the gardens ... on its first page.
   - Ул үзе **авылдагы** кешеләрне исемнәре белән белмәсә дә, ... (Мөхәммәт Гали, Телсез Сәйфулла.) Though he himself does not know the people in the village by their names, ...
   - Җиһангир вакыйганы сөйләп бирде. Ләкин ... Гәрәй **турындагы** әңгәмәләрне калдырды. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) Jihangir related the event. But ... he omitted the talks he had had about Gärey.
   - Күп тә үтмәде, **тышкы** ишекне дөбердәткән тавыш ишетелә башлады. (Мөхәммәт Гали, Аулак өйдә.) After a little while the sound of (someone) knocking at the front (lit., outer) door began to be heard.
3. It is determined by a *cardinal number* in a *specific* way.
   - Яңа сүзләр кергән инглизчә **биш җөмләне** куен дәфтәренә күчереп алып ятларга тотынды. (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) He copied the five English sentences which contained the new words in his copybook and began to memorize them.
   - **Җиде диңгезне** үткәч, сигезенче диңгез башлана, ... (Татар халык экиятләре, Өч күгәрчен.) After one crosses the seven seas an eighth sea begins, ...
   - – Ул **кырык сандыкны** ничек итеп ачарга кирәк икән соң? – дип сорый теге егет. (ibid.) That youth asks: “How, then, is one to open those forty chests?”
4. It is preceded by an attribute expressed by an *ordinal number.*
   - Шәкертләрнең берсе ... : – Апаң бармы? – дип **беренче сорауны** бирде. (Кәрим Тинчурин, Икенче мәрҗән.) One of the students ... asked the first question, saying: “Do you have an older sister?”

---

[1] In the old-style religious schools the first reader.

- Бикә **беренче балыкны** тоткач, Ябалак карт үз янына Албуганы чакырды. **Икенче балыкны** Ябалак карт белән бергәләп Албуга тотты. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) After the first lady (i.e., here the wife of the Khakan) caught the first fish, the old man Yabalaq called Albugha to his side. Together with the old man Yabalaq, Albugha caught the second fish.
- Җирән сакаллы кеше ... бер тәлинкә ашады, ике тәлинкә ашады. ... **өченче тәлинкәне** бөгәргә кереште. (Кәрим Тинчурин Бишенче мәрҗән.) The red-bearded man ... ate one plateful (lit., plate), he ate two platefuls ... he began to devour the third plateful.

5. It has *possessive suffixes,* or it is preceded by a *possessiv pronoun:*
   - [Солтан] институтны бетереп чыгу **көнен** хәтерләде. (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) [Soltan] recalled the day of leaving the institute.
   - Рәшит. ... Ничә рәт **рәсемеңне** яздым, әмма буяулар алырга да акча бирмисең. (Сәгыйть Сүнчәләй /Səʁjit Syncələj/, Сәнгатьчеләр.) Räshit. I have painted your picture – how many times. And you don’t even give me any money to buy artists’ paints.
   - ... күптән уйлап йөргән бер **теләгемне** үтим дип, төшке аштан соң шәһәр музеена киттем. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) ... to carry out a long-cherished wish of mine, I went to the city museum after lunch.
   - **Узенең адресын** әйтте, ... **Сәхипнекен** сорамады, ... (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) He said his address, ... he did not ask Säkhip’s.
   - – Ләкин мин **сезнең фатирны** белмим, ... (Кәрим Тинчурин, Өченче мәрҗән.) “But I do not know your apartment ...”
6. It is preceded by the *indefinite article* ‘**бер**’ but determined in a *specific manner:*
   - Оныгының ни әйтерен көтмәстән, бабай ... борынгы **бер көйне** көйләп җибәрде. (Әхсән Баянов, Тау ягы повесте.) Without waiting for what his grandson would say, ... the grandfather began to sing an ancient song (i.e., one specific, ancient song).
   - ... [мин] капчык өстендә утырган озынча йөзле, уйчан коңгырт күзле **бер хатынны** күрдем. (Миргазиян Юныс, Тозлы җил.) ... [I] saw a woman, who had a longish face and pensive, brown eyes, sitting on top of a sack.
   - Тимерчелектә Хәсән озын буйлы, кәҗә сакаллы **бер кешене** очратты. (Атилла Расих, Бәхет орлыклары.) In the forge Xhäsän encountered a tall man with a goatee.
7. It is preceded by an attribute expressed by a *demonstrative pronoun:*
   - Патша **бу егетне** үзенең сараенда хезмәт итәргә калдыра. (Татар халык әкиятләре, Патша белән солдат.) The king kept this youth to serve in his palace.
   - Ничек мөмкин **шундый нәрсәне** яратмаска! (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) How is it possible not to like something like that (lit., such a thing; reference is to a literary work)!
   - – Булмас, **мондый нәрсәне** әдәби кичәгә кертә алмыйбыз. (ibid.) “Impossible, something like this (lit., such a thing) we cannot admit to the literary evening.”
8. It is preceded by an attribute expressed by a *generalizing pronoun* (see 434), by an *indefinite pronoun* (see 435-439), an *interrogative pronoun*, or by the *indefinite adjective numeral* «**күп**» but in each case determined in a *specific* manner:
   - **Бәдри. ... Нинди** яхшы **бүлмәне** әрәм итеп торалар бит, ...! (Кәрим Әмири, Печән базары.) Bädri. ... What a good room they are wasting, ...! (Reference is to a specific room which could bring them income if they rented it out.)
   - Хәйдәр. Анысы иачар. Кирәгеннән артык мактау **күп кешеләрне** һәлак итә диләр бит. (Риза Ишморат, Якын дус.) Kheydär. That is bad. After all, they say that excessive praise is the undoing of many people.

9. It is a *pronoun* (personal, reflexive, reciprocal, demonstrative, etc.). For examples, see chapter on pronouns.
10. It is by *implication determinate:*
   · Акыллы **акыллыны** белер. (Proverb.) A wise man knows (recognizes) a wise man.
   · Эт **этне** ашамас. (Proverb.) A dog does not eat a dog (i.e., its own kind).
11. It is a *proper name* (name of a person, geographical name, etc.):
   · Алар бергә **Мопассанны** һәм **Тукайны** укыйлар. (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) Together they read Maupassant and Tuqai.
   · Бу сорау **Гайнетдиновны** рәхәтләндерде. (ibid.) This question delighted Gheynetdinov.
   · Әтием исә минем алда һаман **Нәҗипне** мактый, ... (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) As to my father, he always praises Näjip in front of me, ...
   · – Мин **Зөһрәне** киного чакырырга дип кенә кергән идем. (ibid.) "I thought I'd come in to invite Zöhrä to the movies."

   Note: For the modal qualities of the past perfect, see 983 a, b.

   · Мин: «Казаннан», – дигәч, ул: «Беләм **Казанны**, булганым бар», – диде. When I said: "From Kazan", she said: "I know Kazan, I have been" (there).
12. It is a *qualitative noun* (adjective, numeral, participle, verbal noun):
   · Алучы **яхшыны** сорый. (Proverb.) The buyer demands what is good.
   · Миңниса ... Сәлимәнең алмасын тешләп тә алды. – Әһә! Сиңа **тәмлесен** биргән икән ... Мә, **эчесен** дә ашап кара! (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Mingnisa ... took a quick bite of Sälimä's apple. "Aha! He gave you the sweet one, I see ... Here, try the sour one too!"
   · Сәгать төнге **унберне** сугып ята. (Мөсәгыйт /Mөsәʤit/ Хәбибуллин, Хәтер ярлары.) The clock is striking eleven at night.
   · – Бу малайга **ничәне** бирәбез инде ... – **Бишне** бирергә кирәк, – диде ул. (Мөхәммәт Гали, Сабан туенда.) "Now, how many do we give this boy ..." "One must give him five," said he (i.e., five eggs).
   · – Сабыр итегез, хәзер **барысын** да белерсез. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "Be patient, you will know all of it now."
   · ... шулай **сөйләүчеләрне** Солтан чын күңеленнән кызгана. (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) ... Soltan sincerely pities those who talk like that.
   · ... эти мин **әйткәнне** ишетмәде ... (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) ... Father did not hear what I said ...

   Note: In the older literary language the full accusative, i.e., the accusative formed by the suffix **+ны**, **+не** was used also on stems with the possessive suffixes of the 3rd person singular and plural. In this function it gave way to, and was replaced by, the reduced accusative (accusative formed by means of the suffix **+н**) by approximately the end of the first decade of this century. (For some exceptions, see 321-323).

   Compare the following examples of its use in the older literary language:
   · Салып йөрер сыртына ул **койрыгыны**, һич тотмас ул хуҗасының **боерыгыны,** ... (Габделҗәббар Кандалый, 1797-1860, Кәҗә.) It walks, putting its tail on its back, It never observes its owner's command, ...
   · Сәлим мулла ... кич берлә сәгать унбердә өстәл өстендә **лампасыны** яндырып куйган. (Закир Һади, Бәхетле кыз, 1904.) Mulla Sälim ... had lit his lamp on the table at eleven o'clock at night (берлә, белән).
   · Җиһанша мәдрәсәдәге хәлфәнең **хәлләрене** – көмеш сәгать **чылбырыны** муеннарына элеп, түбәтәйне кыңгыр гына киеп, **мыекларыны** борып, каршыларына шәкертләрне җыеп, сабак **өйрәткәннәрене**, озын җилән, ак чалма киеп, читек-кәвештән акрын гына шыгыр-шыгыр шыгырдап кына мәчеткә, яки

мәҗлескә **килгәннәрене**, хәлфәләр үткәндә шәкертләр аягүрә торып хөрмәт **иткәннәрене,** ... күреп, бик кызыга иде. (Закир Һади, Җиһанша хәзрәт, 1908.) Seeing the behaviour of the medrese's teachers – their hanging their silver watch chains around their necks, putting their scullcaps at an angle, twirling their mustaches, their gathering the students in front of them and teaching them, their putting on long coats, white turbans and coming to the mosque or meetings, walking rather slowly in their morocco leather boots producing some creaking noise, the students' showing their respect standing upright when teachers passed by, ... Jihansha was fascinated.

[233] *The accusative suffix is not attached* to the direct object when:

a) It is *indeterminate* (compare also the examples under 231):

- ... Кияү аларга берничә көмеш **акча** биргәч кенә алар ишекне ачтылар. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) They opened the door only after the bridegroom gave them some silver coins.
- ... Алпамша Сандугач өчен **ат** сайлый. (Татар халык әкиятләре, Алпамша.) Alpamsha selects a horse for Sandughach.
- – **Кәләпүш, калфак, бүрек** шикелле нәрсәләр аласызмы? (Галиәсгар Камал, Безнең шәһәрнең серләре.) "Are you buying things such as scullcaps, qalfaqs,[1] caps?"

b) It is determined by a numeral in a *general* way:

- Көтәм, биш **минут** көтәм, ун **минут** көтәм, ... (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) I wait, I wait five minutes, I wait ten minutes, ...
- – Күпме сорарсыз? ди. – Илле мең **алтын** бирсәң, алырсың, – диләр. (Татар халык әкиятләре, Карунбай.) He says, "How much are you asking?" They say, "If you give fifty thousand pieces of gold, you can take him (i.e., the boy)."
- Аның өчен җиде **диңгез** кичәргә кирәк, ... (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) For this one has to cross seven seas, ...

c) By its meaning it is closely connected with the verb:

- Агач яру 'to chop wood', агач кисү 'to cut wood', ашлык чәчү 'to sow grain', май язу 'to make butter, to butter', нотык сөйләү to make a speech', кул чабу 'to applaud'.

[234] *When in the accusative case,* nouns denoting *time* may function as adverbs of time:

- ... һәр **елны** 24 (егерме дүртенче) июньдә, Кунаклар (сәүдәгәрләр) утравында зур ярминкә ачыла торган булган. (Татарстан АССР тарихы.) ... every year on the 24th of June a large fair used to be held (lit., opened) on Guests' (merchants') Island.
- Пәнҗешәмбе **кичне**, ашап-эчкәннән соң, ... (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) On Thursday evening, after the meal (lit., after eating and drinking), ...
- **Беркөнне** кичке чәй вакытында, ... (ibid.) One day, during the evening tea, ...
- Бер **көзне** әти, ахшам намазыннан кайтышлый, ... (ibid.) One autumn, while returning from evening prayer, Father, ...

Locative

[235] *The locative is formed* by means of the suffix **+да**, **+дә**, **+та**, **+тә**;

The suffix **+да**, **+дә** is joined to stems ending in a vowel or a voiced consonant: бакчада 'in the garden/park', кулда 'in the hand', урамда 'in (on) the street', тауда 'on the mountain', бүлмәдә 'in the room', өйдә 'in the house', Иделдә 'on the Volga'.

[1] Qalfaq – national headdress for women.

The suffix **+та**, **+тә** is joined to stems ending in a voiceless consonant: агачта 'on the tree', вакытта 'in, at the time', мәктәптә 'in the school', чиктә 'at the border'.

Words (including proper names) with final **б**, **г**, **д** borrowed from or via Russian take **+та**. For example: клубта 'at the club', корабта 'on the ship', Оренбургта 'in Orenburg', судта 'in court', Мадридта 'in Madrid'.

If the stem is the possessive third person singular or plural, an **н** precedes the locative suffix: Уналтынчы гасырның **башында**. At the beginning of the 16th century. Уналтынчы гасырның **урталарында**. Approximately in the middle of the 16th century.

[236] The locative functions.

1. As the *indirect object* of verbs governing this case:
   · Әнисә ханым боларның һәммәсен дә аңлый, улының **бәхетсезлегендә** әле үзен, әле киленен **гаепли иде**. Ләкин Яхъяны **бәяләүдә** иң **алданган** кеше Гөлзадә булды. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) Lady Änisä understood all that, (and) she blamed now herself, now her daughter-in-law for her son's unhappiness. But the person who erred the most in judging Yakhya (i.e., in judging Y.'s character) was Gölzadä.
   · Яшьләр, Шәһре Болгарга сәяхәт ясап кайтканнан соң, Казан мәчетләрен төзекләндеру **өмәләрендә катнаштылар**. (Казан утлары, 8, 1991, Әйт сүзеңне, яшьлек!) After returning from a trip to the city of Bolghar, the youths took part in the (voluntary, unpaid collective) work actions of restoring the Kazan mosques.
   · Кызыклы **сөйләшүдә** ... яшь тәнкыйтьчеләр **катнашты**. (Казан утлары, 6, 1980, Яшь тәнкыйтьчеләр түгәрәгендә.) ... young critics participated in the interesting talk.
2. To indicate *place* or *time* of the action:
   · **Күңелдә** якты хыяллар, **телдә** матур сүзләр, **күктә** эре-эре йолдызлар уйнап торган бу июнь **кичендә** алар **дөньяда** икәүдән-икәү генә калдык дип уйлаганнар иде, ... (Фатих Хөсни, Җәй башы.) [With] bright dreams in their hearts (lit., in the heart), beautiful words on their lips (lit., on the tongue), [and] big stars playing in the sky on this June night, they thought that there were only the two of them in the world, ...
   · Казан ханлыгы халкының күпчелеге **авылларда** яшәгән. (Татарстан АССР тарихы.) The majority of the people of the Khanate of Kazan lived in villages.
   · Һөнәрчелек белән шөгыльләнүче кешеләр **шәһәрләрдә** һәм бигрәк тә **Казанда** тупланган булган. Бередә һөнәрчеләр һәм сәүдәгәрләр зур **бистәдә** яшәгәннәр. (ibid.) People occupying themselves with crafts were concentrated in cities, especially in Kazan. Here craftsmen and merchants lived in a large suburb.
   · XV (унбишенче) **гасырда** Казанның үзәге хәзерге кремльнең төньяк **өлешендә** булган. (ibid.) In the 15th century the center of Kazan was at the northern end (lit., part) of today's Kremlin.
   · XIX (унтугызынчы) гасырның **башларында Казанда** китап нәшрияты эшләре үсә башлый. 1800 (бер мең сигез йөзенче) **елда** гарәп әлифбасы белән китаплар басу өчен Петербургтан Казанга Азия типографиясе күчерелә. (ibid.) Approximately at the beginning of the 19th century the book publishing business began to grow in Kazan. In order to print books in the Arabic alphabet, the Asia printing house was transferred to Kazan from St. Petersburg in the year 1800.
3. To indicate *manner:*
   · Аның йөзе беренче **караuда** тыныч кебек күренсә дә, ... (Атилла Расих, Сәхи бабай мажаралары.) Although at the first glance his face appeared as if quiet, ...

- – Әгәр мин элек-электән белмәгән булсам, синең турыңда бик начар **фикердә** калган булыр идем. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) "If I had not known you for a long time, I would have remained with a very bad opinion about you."

4. To indicate *motion* (with some adverbs of place):
   - **Монда** хәтле (чаклы) 'up to here', **анда** барма! 'do not go there!' Сез иртәгә сәгать тугызга **шунда** килеп җитегез. (Атилла Расих, Сәхи бабай маҗаралары.) Come there tomorrow morning by nine o'clock.
   - – ... нигә **монда** китердегез мине? (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "... why did you bring me here?"
5. As a *modifier:*
   - [Картның] унбиш **яшьләрендә** бер кызы гына булган. (Татар халык әкиятләре, Тапкыр кыз.) [The old man] had only one daughter, about fifteen years old.

Ablative

[237] *The ablative is formed* with the suffix **+дан**, **+дән**, **+тан**, **+тән**, **+нан**, **+нән**, **+дан**, **+дән** being joined to stems ending in a vowel or a voiced consonant, **+тан**, **+тән** to stems ending in a voiceless consonant, **+тан** to loanwords ending in **б**, **г**, **д**, **+нан**, **+нән** to stems ending in nasals.

If the stem is the possessive third person singular or plural, an **н** precedes the ablative suffix. This **н** requires the ablative in its form of **+нан**, **+нән**.

Укытучыдан 'from the teacher', юлдан 'from the road', бүлмәдән 'from the room', шәһәрдән 'from the city', аттан 'from the horse', чиктән 'from the border', клубтан 'from the club', Оренбургтан 'from Orenburg', судтан 'from the court', урманнан 'from the forest', кемнән 'from whom', көннән 'from the day', кулыннан 'from his (her) hand', бүлмәсеннән 'from his (her) room', этеннән 'from his (her) dog', балаларыннан 'from his (her) children', өйләреннән 'from his (her) houses'.

Note: The change of the initial «д» of the ablative suffix **+дан**, **+дән** to «т» (**+тан**, **+тән**) after a voiceless consonant and to «н» (**+нан**, **+нән**) after the nasals **м**, **н**, **ң** was not reflected in the orthography of the Arabic alphabet used by Tatars until the adoption of the latinized alphabet (Jaŋalif).

[238] The ablative functions:

1. As the *object of verbs governing this case:* Such verbs are rather numerous. They may be verbs of *feeling,* like оялу 'to be ashamed of', курку 'to be afraid of', шикләнү 'to suspect, be suspicious of', тую 'to be bored with', 'to become repulsive to', көнләшү 'to be jealous of'; or they may be verbs of *various meanings,* such as: саклану 'to guard oneself against', котылу 'to save oneself', 'to escape', аерылу 'to part', файдалану 'to make use of', көлү 'to laugh (about)', etc.
   - Мин үземнең **тәҗрибәсезлегемнән** ояла башладым. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) I began to feel ashamed of my inexperience.
   - [Садыйк] **шәригатьтән** дә бигрәк, мәхәллә теленә **керүдән, аннан** да бигрәк, үзенең көнче **хатыныннан** курка иде. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) [Sadiq] was afraid of the Shariat (Moslem code of laws), but especially of becoming the talk of the parish, and still more than that, of his jealous wife.
   - Шулай итеп, безнең Сәфәргали үзенең ул көнге **маҗараларыннан** исән-имин котылып калды ... (ibid.) Thus, our Säfärghäli escaped safe and sound from his adventures of that day ...

- – Ә **Әкрамнан** юкка көнләшәсең. (Әбрар Шәмин, Яңа язлар.) “But of Äkräm, you are jealous for no reason (lit., for nothing).”
- ... ике гүзәл **нәрсәдәндер** шатланып көләләр. **Нәрсәдән** көләләр икән ... Күк **зәңгәрлегеннән**? Яшеллек **чиксезлегеннән**? Дөнья **хозурлыгыннан**? Әйе, күк **зәңгәрлегеннән**, яшеллек **чиксезлегеннән**, дөнья **хозурлыгыннан** һәм, **барыннан** да бигрәк, яшьлекнең **үзеннән**. (Әхсән Баянов, Аргы яр.) ... the two beauties are laughing joyfully about something. What can they be laughing about? ... About the blue of the sky? About the boundlessness of the green countryside? About the pleasures of the world? Yes, about the blue of the sky, the boundlessness of the green countryside, about the pleasures of the world and, above all, about youth itself.
- ... океан **зәңгәрлегеннән** тар гына тасма белән аерылган зәңгәр күл ята иде. (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) ... a blue lake lay there, which was separated from the blue of the ocean by a rather narrow band (of land).
- Ишек алдында әрле-бирле **йөренүеннән** капылт туктап, Тәхау хатынына текәлде. (Әхәт Гаффар, Бер йотым су.) Täkhaw stopped (his) pacing up and down in the yard abruptly, and stared at his wife.
- Нишләтәсең, мәҗлес **шулардан** тора бит ... (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) What can you do? – a party consists of these (things), after all.

2. As the *indirect object of factitive verbs* (see 895):
   - Үзе укып чыкканнан соң, шигырьне укучыларның **үзләреннән укытты**. (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) After he read it himself, he had the poem read by the students themselves.
3. As the *complement of predicate nouns and adjectives* requiring the ablative:
   - Мин **Казаннан**, әүвәл язганымча, бик **разый**. (Габдулла Тукай, quoted from: XX йөз башы татар әдәбияты.) As I have written before, I am very pleased with Kazan.
   - Мин ... сабынлап юыну **мөмкинлегеннән** дә **мәхрүм**. (Атилла Расих, Хәвефле сынау.) I am also deprived of the possibility of washing myself with soap ...
   - Аяк киеме ... күн **итекләрдән гыйбарәт булган**. (Татарстан АССР тарихы.) [Their] footwear ... consisted of leather boots.
   - ... алар ... дөньяви /dønjawi/ **эшләрдән тәҗрибәсез**, бик гадел /ʁədel/, инсафлы кешеләр ... (Әмирхан Еники, Рәшә.) ... they ... are very honest, modest people, who are inexperienced in wordly matters ...
   - ... Искәндәр дә, Гөлфәрваз да сүз башларлык сүз **табудан гаҗиз** /ʁəçiz/ **иделәр**. (Кәрим Тинчурин, Искәндәр.) ... both Iskändär and Gölfärwaz were at a loss in finding words apt to start a conversation.
4. As the *object* denoting the *person or thing* from whom or from which something *is received, bought, taken away, asked,* etc.:
   - Кичә Кадыр кызы **Гөлүсәдән** хат алды. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Хәтер ярлары.) Yesterday Qadyr received a letter from his daughter Gölüsä.
   - – Мин **сездән** бер киңәш сорамакчы идем, абзый ... (Татар халык әкиятләре, Ярлы Билал.) “I wanted to ask you for a bit of advice, Uncle ...”
   - – Юк, мин **синнән** бүләк кабул итә алмыйм ... (Әмирхан Еники, Рәшә.) “No, I cannot accept a present from you, ...”
   - ... нәрсә генә тәкъдим итсәк тә, Артыкбикә **бездән** үзен калдыруыбызны үтенде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... whatever we proposed, Artyqbikä begged us to leave her.
   - Зуфирә ... бу **күренештән** күзләрен ала алмады. (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) Zufirä could not take her eyes off this view.

5. As the *object* denoting *the point* toward which the action is directed. The possessor of the point toward which the action is directed appears:

a) In the possessive (genitive) case, the indirect object takes the possessive suffix of the third person:

- Кыям бик шатланып **кызның кулларыннан тотты**. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) Qiam was very glad and took the girl by her hands.
- Капитан ... чал **апаның беләгеннән электереп**, читкә тартты. (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) The captain ... grasped the gray-haired, elderly lady by her arm and pulled her aside.
- Ул, **улының маңгаеннан** үбеп, каршысына утырып, ... сөекле чәйнегеннән чәй ясап, аның алдына куйды. (Кәрим Тинчурин, Искәндәр.) He kissed his son on his forehead, sat down opposite him ... made tea in (lit., from) his beloved teapot and put it in front of him.

b) As the object of the predicate; the object in the ablative agrees in person (possessive suffixes) with the direct object:

- ... Артыкбикә ... **аны** ... **күзләреннән, маңгаеннан, иреннән үбә башлады**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... Artyqbikä began to kiss ... him ... on his eyes, forehead, lips.
- ... ул көтмәгәндә **мине** чандыр җилкәмнән **коча.** (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) ... he suddenly puts his arm around my slender shoulder.
- Гаяз **мине** сул **беләгемнән тотып** юлдан читкә алып чыкты. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Holding me by my left arm, Ghayaz took me aside from the road.

6. As the *object* denoting the characteristic by which *someone* or *something is recognized:*

- Моны ничектер аның тышкы **кыяфәтеннән** /qiəfətennən/ үк сизеп була иде. (Әмирхан Еники, Рәшә.) Somehow one could feel this (i.e., feel that he was no ordinary man) from his very appearance.
- Әнә кайберләренең **төс-битләреннән**, **киемнәреннән, телләреннән** аңлыйсың ... (Әбрар Шәмин, Яңа язлар.) Here some of them you (can) identify (i.e., one can identify) by their faces and complexion, their clothing and their language ...
- Алар ... бер-берсен күз **карашларыннан** ук аңлашырлар ... (Барлас Камалов, Урамнар киңәя.) They ... will understand one another just by the looks in their eyes ...
- ... безнең ... университетта укырга эләгүнең безгә нихәтле бәхет икәнен ул безнең күзләребездәге **очкыннардан** ук белергә тиеш иде. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) ... by the very sparkle in our eyes he must have noticed how happy we were that we ... had got in to study at the university.
- ... яктылык һәм температура **үзгәрешеннән**, тирә-ягымдагы **тавышлардан** мин үземнең кайда икәнлегемне белергә шактый остардым инде. (Атилла Расих, Хәвефле сынау.) ... by now I had become quite masterful in telling where I was by the light and temperature changes and by the voices in my surroundings.

7. As the *object* denoting the *material of which something is made:*

- Базарда без бик озак йөрдек. Фарфор, **алтыннан** ясалган әйберләр рәтеннән үтеп, һөнәрчеләр янына килеп чыктык. Биредә тәҗрибәле осталар үзләренең шәкертләрен **металлдан, агачтан, дөя сөягеннән, бака кабыкларыннан** төрле матур әйберләр ясарга өйрәтәләр... (Луиза Шәйдуллина, Пирамидалар илендә.) We walked around at the market a very long time. Passing through the rows of things made of porcelain (and) gold, we came to the craftsmen. Here, experienced masters were teaching their students to make various beautiful objects of metal, wood, camel bone, tortoise shells...

[239] Furthermore, the ablative functions as the *circumstancial complement* of the verb giving precision to the action in a number of ways. For example, it indicates:

1. *Motion from a point or place:*
   · Без барыбыз **урыннарыбыздан** тордык. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) We all rose from our seats.
   · Җәйге матур көннәрдә монда йөрү гаҗәп күңелле. **Автобустан** төшеп әллә ерак китмисең, куе агачлыклар арасындагы кыргый урыннарга барып чыгасың. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Walking here on beautiful summer days is amazingly pleasant. Getting off the autobus, you don't walk very far until you come upon some wild places among dense stands of trees.
   · – Былтыр көз, Чаллыга барганда синең җырыңны ишеттем мин, Әдилә. ... – Кич иде. Матур кич иде! Син җырлый-җырлый, бер башың **Олы су ягыннан** юлга таба менә идең. (Аяз Гыйләҗев, Язгы кәрваннар.) "Last fall, when going to Chelny, I heard your song, Ädilä." ... "It was evening. It was a beautiful evening! You were walking from Oly Su up towards the road, all alone, singing."
   · Бик ачык хәтеремдә, әгәр **Уфадан** Стәрлетамак ягына чыгып китәргә кирәк булса, иң элек ... бормалы-бормалы, ташлы-тузанлы юл белән Агыйделнең текә тавын төшәсе була торган иде. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) I remember it very clearly: If one had to travel from Ufa to Sterlitamak, one would first have to ... go down the steep heights of the Byelaya along a wildly curving, rock-strewn, dusty road.
2. The *place or space through* which, *along* which, or *past* which the action takes place:
   · Урамда кар ява иде. Ак **урамнан** кара киемле кешеләр ашыга-ашыга баралар иде. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) In the street it was snowing. People dressed in dark clothes were hurrying along the white street.
   · Тау ягыннан килгән **юлдан** ... йөк машинасы узып бара иде. (Саҗидә Сөләйманова, Әс-сәлями, Суфият.) Along the road from the mountain ... a truck was passing by.
   · ... ул Искәндәрнең үтенечен кабул итеп, киң агач **баскычтан** ... вак-вак атлап ашыгып алдан төшеп китте. (Кәрим Тинчурин, Искәндәр.) ... she complied with Iskändär's request and, ... taking small, quick steps, she descended the wide wooden staircase ahead of him.
   · Искәндәр Ильясовларның **капкаларыннан** кергәндә, кояш шактый авышкан иде инде. (ibid.) When Iskändär entered through the Il'yasov's gate, the sun was already rather low.
   · ... бу капка **яныннан** Сәфәргали туктамыйча һич уза алмады. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) ... Säfärghäli could never pass by this gate without stopping.
   · Сөйләшкәннәр, әлбәттә, ләкин Эльвираның ул бер **колагыннан** кергән дә **икенчесеннән** чыккан. (Атилла Расих, Сынау.) Of course, they had talked (about it), but that had gone in one of Elvira's ears and out the other.
   · Җәй буе **урманнан** кура җиләге җыеп, Арча базарына илтеп, сатсам да, ... (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) Although throughout the summer I gathered raspberries from the forest, brought them to market in Arsk and sold them, ...
3. *Distance* or *direction from a place or point:*
   · **Чаттан** дүртенче өй анықы, ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Хәтер ярлары.) His was the fourth house from the corner, ...
   · Без барасы җир **биредән** 12 (унике) километр чамасы ераклыкта. (Ибраһим Гази, Көндәлектән бер бит.) The place we are to go to is about 12 kilometers from here.

- Себер тимер юлы белән **Казаннан** алтмыш чакрымнар киткәч, Арча булыр. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) Traveling on the Siberian Railroad from Kazan for about sixty versts, one arrives at Arsk (Archa) (lit., it will be Archa).
- **Бездән** ярты гына чакрым ары Каенлык дигән авыл бар иде. (ibid.) Only half a verst away from us was a village called Qayynlyq.
- **Шәһәрдән** төньякка таба 6 (алты) километр ераклыкта Идел үткән. (С.С. Айдаров, Н.Д. Аксенова, Болгар шәһәре.) At a distance of six kilometers to the north of the city ran the Volga.
- Шәһәр борынгы ныгытмалар **чигеннән** төньякка, көнбатышка һәм көнчыгышка таба киңәя. (ibid.) The city spread (lit., spreads) from the old fortifications towards the north, west and east.

4. *Time:*
   - Ул **заманнан** бу төрдәге сәнгать үрнәкләре ... сакланмаган. (Татарстан АССР тарихы.) From that period these kinds of art patterns ... have not been preserved.
   - Казан ханлыгы **заманыннан** калган архитектура истәлекләре юк. (ibid.) There are no monuments of architecture dating from the period of the Khanate of Kazan.
   - ... кичке **җидедән** иртәнге бишкә чаклы ... (Саҗидә Сөләйманова, Әс-сәлями, Суфият.) ... from seven in the evening until five in the morning ...
   - Ярты **сәгатьтән** Зуфирәгә дә ике кешелек бүлмәдә ... урын таптылар. (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) After half an hour they also found accommodation for Zufirä in a double room ...
   - – Егерме **минуттан** әзер булырсызмы? (ibid.) “Will you be ready in twenty minutes?”
   - Хәят белән Лиза бала **вакытларыннан** ук бергә уйнап үскән дуслар иде. (Фатих Әмирхан, Хәят.) Kheyat and Liza were friends who had played and grown up together from childhood.
5. *Age:*
   - – Гадәттә ничә яшьтә өйләнәләр? – ... **ундүрттән** дә, **унсигездән** дә, **егерме биштән** дә. (Саҗидә Сөләйманова, Әс-сәлями Суфият.) “At what age do they usually marry?” “... at fourteen, also at eighteen, also at twenty-five.”
   - Мин кече **яшьтән** китап укырга ярата идем. (Гөлшәһидә, Минем кала алуым.) I have loved reading books since childhood.
6. *Cause:*
   - Сәфәргалинең **туңудан** теше тешкә бәрелеп дерелди башлаган, ... (Фатих Хөсни. Җәяүле кеше сукмагы.) Säfärghäli’s teeth began to chatter with cold, ...
   - Хатынның малае, ... **гаҗәпләнүдән** шаккатып калды. (ibid.) The woman’s boy ... was struck dumb with surprise.
   - Зәйтүнә үзе **оялудан** колакларына чаклы кызарды. (ibid.) Zeytünä herself blushed to her ears with shame.
   - Аның болай оста җавап **бирүеннән** Садыйк мулла бөтенләй телсез калды. (ibid.) That he gave such an able answer left Mulla Sadiq completely speechless (lit., From his giving such an able answer Mulla Sadiq became completely speechless).
   - [Ул] **куанычыннан** нишләргә белми. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаепленләр.) [He] is beside himself with joy (lit., [He] does not know what to do from joy).
   - Аның йөзе **шатлыктан** балкый иде. (Атилла Расих, Урланган хәзине.) His face shone with joy.
7. *Manner:*
   - Баштанаяк **карадан** киенгән озын, чандыр карчык ... (Әмирхан Еники, Рәшә.) A tall, slender, old woman ..., who was clad in black from head to foot ...

- – Мин беренче **караштан** ук гашыйк булуга ышанмыйм ... (ibid.) "I do not believe in love at first sight..."
- Берәүләр аны, ... **мылтыктан** атканнар, ... дип сөйләделәр. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) Some (people) said that someone shot him with a rifle, ...
- Калганнары имтиханнарын **читтән** торып тапшырдылар. (ibid.) The others took their exams by correspondence course.
- ... зур келәтнең ачык ишегендә берьюлы өч кыз күренде. Иң алда – Фәүзия, кыска җиңле ак **күлмәктән**, кулында мандолина. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) ... suddenly three girls appeared in the open door of the large storehouse. The first was Fäwziä. She was (clad) in a white dress with short sleeves, and in her hand she had a mandolin.
- – Тукта, Зоя, үзең теләгән **киемнәрдән** уйнарсың, ... (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "Wait, Zoya, you play in the dresses which you want, ..."
- Ризван әйтәсе сүзләрнең барысын да Нәгыймә **күңелдән** белә иде инде. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Näghimä knew already by heart all the words which Rizwan would say to her.
- Капитан ... **телефоннан** каядыр шалтыратты. (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) The captain ... made a telephone call to a certain place.

8. *Measure and degree:*
   - Кыскасы, уку елына **колактан** чумып барганда ... (Фатих Хөсни, Без яшь идек.) In brief, while being immersed to the ears in the academic year ...
   - ... **тездән** җылы суда тыныч кына басып торучы аккошлар, ... (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) ... swans standing quietly to their knees in the warm water, ...
   - ... сәдака өләшүгә дә, бу туй өчен **муеннан** бурычка батуына карамастан, бик нык әзерләнде. (Галимҗан Ибраһимов, Татар хатыны ниләр күрми.) ... despite the fact that he plunged head over ears into debt for this wedding, he had prepared himself very well also for the almsgiving.
9. The *amount of money* for which *each* of a number of objects is bought or sold:
   - – Өч капчыгың егерме бишәр **тиеннән** – җитмеш биш тиен. (Таҗи Гыйззәт, Чаткылар.) "Your three bags of twenty-five kopecks each, that makes seventy-five kopecks."
10. The ablative indicates an *unspecified part of a whole* (partitive):
    - Иртә белән Нәгыймә иң тәмле **ашлардан** өстәл хәзерләде. (Гадел Кутуй, Вөҗдан газабы.) In the morning Näghimä set (lit., prepared) the table with the tastiest dishes.
    - ... җиңгиләр ... самоварны кертеп куйдылар. **Майдан, балдан, ләвәштән**, вак **бәлештән, коймактан, каймактан**, дөньяда үзләре белгән, күргән ничаклы тәмле ашамлыклар, кадерле сыйлар булса, һәммәсен китереп тезделәр. (Галимҗан Ибраһимов, Татар хатыны ниләр күрми.) ... the sisters-in-law ... brought in the samovar. They carried in and put on the table everything, butter, honey, läväsh (round patties with raisins, fruit or jam baked in butter), small bälesh (turnovers with a filling), blini, sour cream, whatever tasty food and fine refreshments they themselves knew and had seen in the world.
    - [Табаров] ... озын-озак сөйләнеп тора **торганнардан** түгел. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) [Tabarov] ... is not (one) of those who talk at great length.
    - Татар **теленнән** һәм татар **әдәбиятыннан** имтихан тапшырганда, без үзебезне судагы балык кебек сиздек. (ibid.) When taking the exam in Tatar language and Tatar literature we felt like fish in water.
11. The ablative *singles out* a *part from a whole.*

a) The part singled out *takes the possessive suffix* of the third person:

· Җәйнең аяз, матур айлы кичләреннән бере иде. (Галимҗан Ибраһимов, Казак кызы.) It was one of summer's clear, beautiful, moonlit evenings.
· ... бу терраса Искәндәрнең сөекле **урыннарыннан берсе** иде. (Кәрим Тинчурин, Искәндәр.) ... this terrace was one of Iskändär's favorite places.
· Ул мәҗлестәге **адәмнәрдән икәвесенең** барып, кыздан ризалык сорап килүен тиешле тапты. (Галимҗан Ибраһимов, Татар хатыны ниләр күрми.) He found it necessary that two of the men at the (wedding) banquet should go and ask the girl's consent.
· Аның артыннан е**гетләрдән** дә **икәвесе** кайттылар. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) After her (i.e., after Sufia) two of the young men also returned.

b) The part singled out *does not take the possessive suffix:*
· Карт **профессорлардан берәү**, үзенең студент чагын хәтерләп, ... (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) One of the old professors, recalling his student time, ...
· **Көндәлектән бер бит**. (Ибраһим Гази.) A page from the diary.
· Декабрь **кичләреннән бер кич**, сәгать алтылар иде. (Фатих Әмирхан, Хәят.) It was a December evening (lit., one of the December evenings) around six o'clock.
· Мәрьям Уфа **мирзаларыннан** бай **бер мирзаның** кызы иде. (Фатих Әмирхан, урталыкта.) Märyäm was the daughter of a rich mirza in Ufa.
· «Социалистик Татарстан»да А. Расихның «Каһарманнар юлы» исемле яңа **романыннан өзек** чыкты. (Әдәбият баскычлары – Татар совет әдәбияты елъязмасы, 1917-1973.) An excerpt of A. Rasikh's new novel "The Road of the Heroes" appeared in "Socialist Tataristan".

Note: The noun designating the whole may also be used with the genitive:

Хәсән ... **кызларның** һәр **икесе** белән күреште ... (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) Khäsän ... greeted both of the girls ...

... [килен] хуҗа хатын өстендәге **мәшәкатьләрнең яртысын** үз җилкәсенә күтәрде. (Галимҗан Ибраһимов, Татар хатыны ниләр күрми.) ... [the daughter-in-law] took half of the missis' troubles upon her own shoulder.

... Рәҗәпов йөз сумның утыз сумын гына алды, ... (Гадел Кутуй, Вөҗдан газабы.) ... Räjäpov took only thirty of the hundred roubles, ...

12. The ablative is used *to express comparison* (see also 306; 610, 613 b):
· – Мин аны **синнән** яхшырак беләм, ... (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) "I know him better than you do, ..."
· ... аңардан да югарырак бәя бирүче чынлап та юк иде. (Әмирхан Еники, Рәшә.) ... there was indeed no one offering (lit., giving) a higher price than he.
· Берсе таныш кибетче **Мәхмүт**. ... икенчесе Мәхмүттән кечерәк кара-кучкыл йөзле үсмер малай. (Саҗидә Сөләйманова, Әс-сәлями, Суфият.) One of them was the familiar shopkeeper Mäkhmüt. ... the other one was a young boy with a dark complexion, (and) younger than Mäkhmüt.

13. *The ablative is used when governed by a postposition requiring this case* (see 555; 556, 1 a, b, 2 a, b; 557-571).

14. It is used *in idiomatic expressions:*
· Хәлдән таю 'to become tired', хәтердән чыгу 'to pass from one's memory', акылдан язу 'to be out of one's senses', күздән югалу 'to disappear', кулдан килү 'to be able to do', һуштан язу 'to faint, pass out'.

15. *The ablative forms adverbs* (see 597).

[240] Depending on their lexical meaning, some verbs governing the ablative may also govern a direct object (both determinate and indeterminate). For example:
Берәүнең **кулыннан тоту** 'to hold someone by the hand', **каракны** тоту 'to catch the thief', **бүлмәне** чиста тоту 'to keep the room clean', **сер** тоту 'to keep a secret', югары **урын** тоту 'to hold a high position', Син **кемнән сорадың**? 'Whom did you ask? ' **ярдәм** сорау 'to ask for help', бурычка **акча** сорау 'to ask for a loan', берәүнең **исемен** сорау 'to ask someone's name', кешенең **адресын** сорау 'to ask for a person's address', **газетадан уку** 'to read in the newspaper', **күзләрдән уку** 'to anticipate (someone's wishes)', **классикларны** уку 'to read the classics', юл **арасын** уку 'to read between the lines'.

Compare also:

- – Мин **сездән** бер **киңәш сорамакчы идем**, абзый ... (Татар халык әкиятләре, Ярлы Билал.) "I wanted to ask you for some advice, Uncle ..." (абзый 'older brother', 'uncle', used in addressing a person older than oneself).
- – Нигә **аны миннән сорыйсың**? (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) "Why do you ask me that?"
- Айдар. Җибәрергә кирәк, оланнар.[1] Җиһанша. Әйе, әйе. ... Айдар. Тик **акчасын кайдан табарбыз**? (ibid.) Aidar. We must send him, esteemed friends. Jihansha. Yes, yes. Aidar. But where will we find the money (i.e., where will we get the money from)?
- **Акчаны** юлда **тапсаң** да санап ал. (Proverb) If you find money even on the road, count it.
- Елга **ярларыннан чыкты**. (Сүзлек) The river overflowed its banks.
- Ул, исемен дә сорарга оныткан **авылны чыкканнан** соң, бер мәртәбә дә артына борылмады. (Аяз Гыйләҗев, Өч аршын җир.) After traveling through the village he had even forgotten to ask the name of, he did not turn round even once.
- Җәмилә ... аш бүлмәсендәге ашамлык нәрсәләрне **күзеннән кичерде**. (Мәҗит Гафури, Ярлылар, яки өйдәш хатын.) Jämilä ... looked (cast an eye) over the food which was in the dining room.
- Димче **диңгез кичерә**. (Proverb) The matchmaker puts one across the sea (i.e., she convinces one).
- ... мин сезнең ... **гаепләрегезне кичерәм**, ... (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) ... I forgive you your offences, ...

[1] Олан – 'child'; used in the plural form in direct address in the sense of 'esteemed friends', 'comrades', 'colleagues'.

Table of the Declension of Nouns

[241] 1. *Nouns ending in a voiced consonant or in a vowel*

Nom.:	кул	hand	шәһәр	city, town
Gen.:	кулның		шәһәрнең	
Dat.:	кулга		шәһәргә	
Acc.:	кулны		шәһәрне	
Loc.:	кулда		шәһәрдә	
Abl.:	кулдан		шәһәрдән	

Nom.:	ана	mother	бүдмә	room
Gen.:	ананың		бүлмәнең	
Dat.:	анага		бүлмәгә	
Acc.:	ананы		бүлмәне	
Loc.:	анада		бүлмәдә	
Abl.:	анадан		бүлмәдән	

2. *Nouns ending in a voiceless consoant*

Nom.:	ат	horse	мәктәп	school
Gen.:	атның		мәктәпнең	
Dat.:	атка		мәктәпкә	
Acc.:	атны		мәктәпне	
Loc.:	атта		мәктәптә	
Abl.:	аттан		мәктәптән	

3. *Nouns ending in a nasal*

Nom.:	урам	street	идән	floor	моң	melody, tune
Gen.:	урамның		идәннең		моңның	
Dat.:	урамга		идәнгә		моңга	
Acc.:	урамны		идәнне		моңны	
Loc.:	урамда		идәндә		моңда	
Abl.:	урамнан		идәннән		моңнан	

4. *Loanwords ending in* **б**, **д**, **г**, **к**

Nom.:	клуб	club	пароход	steamship
Gen.:	клубның		пароходның	
Dat.:	клубка		пароходка	
Acc.:	клубны		пароходны	
Loc.:	клубта		пароходта	
Abl.:	клубтан		пароходтан	

Nom.:	каталог	catalogue	парк	park
Gen.:	каталогның		паркның	
Dat.:	каталогка		паркка	
Acc.:	каталогны		паркны	
Loc.:	каталогта		паркта	
Abl.:	каталогтан		парктан	

Table of the Declension of Nouns with Possessive Suffixes

[242]

1st Person Singular

Nom.:	китабым	my book	бүлмәм	my room,etc.
Gen.:	китабымның	of my book	бүлмәмнең	
Dat.:	китабыма	to my book	бүлмәмә	
Acc.:	китабымны	my book	бүлмәмне	
Loc.:	китабымда	in my book	бүлмәмдә	
Abl.:	китабымнан	from my book	бүлмәмнән	

2nd Person Singular

Nom.:	китабың	your book	бүлмәң	your room
Gen.:	китабыңның	etc.	бүлмәңнең	etc.
Dat.:	китабыңа		бүлмәңә	
Acc.:	китабыңны		бүлмәңне	
Loc.:	китабыңда		бүлмәңдә	
Abl.:	китабыңнан		бүлмәңнән	

3rd Person Singular

Nom.:	китабы	his (her) book	бүлмәсе	his (her) room
Gen.:	китабының	etc.	бүлмәсенең	etc.
Dat.:	китабына		бүлмәсенә	
Acc.:	китабын		бүлмәсен	
Loc.:	китабында		бүлмәсендә	
Abl.:	китабыннан		бүлмәсеннән	

1st Person Plural

Nom.:	китабыбыз	our book	бүлмәбез	our room
Gen.:	китабыбызның	etc.	бүлмәбезнең	etc.
Dat.:	китабыбызга		бүлмәбезгә	
Acc.:	китабыбызны		бүлмәбезне	
Loc.:	китабыбызда		бүлмәбездә	
Abl.:	китабыбыздан		бүлмәбездән	

2nd Person Plural

Nom.:	кытабыгыз	your book	бүлмәгез	your room
Gen.:	китабыгызның	etc.	бүлмәгезнең	etc.
Dat.:	китабыгызга		бүлмәгезгә	
Acc.:	китабыгызны		бүлмәгезне	
Loc.:	китабыгызда		бүлмәгездә	
Abl.:	китабыгыздан		бүлмәгездән	

3rd Person Plural

Nom.:	китаплары	their book[1)]	бүлмәләре	their room[2)]
Gen.:	китапларының	etc.	бүлмәләренең	etc.
Dat.:	китапларына		бүлмәләренә	
Acc.:	китапларын		бүлмәләрен	
Loc.:	китапларында		бүлмәләрендә	
Abl.:	китапларыннан		бүлмәләреннән	

[1)] Also: his (her) books, etc., their books, etc.
[2)] Also: his (her) rooms, etc., their rooms, etc.

Declension of the Independent Possessive Pronouns

[243] The singular forms are declined like simple nouns with the 3rd person possessive suffix. the plural forms like any other noun or pronoun in the plural:

Nom.:	минеке	Булатныкы	сезнекеләр	Булатныкылар
Gen.:	минекенең	Булатныкының	сезнекеләрнең	Булатныкыларның
Dat.:	минекенә	Булатныкына	сезнекеләргә	Бүлатныкыларга
Acc.:	минекен	Булатныкын	сезнекеләрне	Булатныкыларны
Loc.:	минекендә	Булатныкында	сезнекеләрдә	Булатныкыларда
Abl.:	минекеннән	Булатныкыннан	сезнекеләрдән	Булатныкылардан

The Privative

[244] The suffix **+сыз**, **+сез** joined to nouns or to pronouns indicates the execution of an action *without* the participation of the person or thing expressed by the noun or pronoun. Joined to nouns designating time, it indicates that the action expressed by the predicate of the sentence is not carried out *before* the span of time expressed by the noun to which **+сыз**, **+сез** is joined has elapsed.

- Кәримә моңарчы **Харрассыз** ничек яши алуына гаҗәпләнә иде. (Кояш Тимбикова, Тәңкәле тау.) Kärimä was wondering how until now she had been able to live without Kharras.
- ... мине **имтихансыз** алдылар. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) ... they accepted me without an exam.
- – **Синсез** монда нишлим? (Әхсән Баянов, Аргы яр.) “What shall I do here without you?”
- – Гөлчәчәк авырый, бер **атнасыз** чыга алмас, – диде ул. “Gölchächäk is ill, she will not be able to go out before a week,” said he.
- Ул Казанга язучылар конференциясенә киткән иде, **атна-ун көнсез** кайтмастыр. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) He had gone to Kazan to a writer’s conference [and] would probably not return before a week or ten days.

Note: With the demonstrative pronouns **бу**, **ул**, and **шул**, **+сыз** is joined to their stems **мон+**, **ан+**, **шун+**. Hence: **монсыз**, **ансыз**, **шунсыз**.

CHAPTER II – ADJECTIVES[1)]

Classification of Adjectives

[245] *Tatar adjectives* may be *descriptive* or *relational.* Most *descriptive adjectives describe* as well as *limit* their noun, usually by indicating some quality. A *relational. adjective* indicates the *relationship* of its object of attribution to the word from which it (the relational adjective) is derived. Some relational adjectives may also qualify their noun(s). Descriptive adjectives may be simple (underived), derived, or compound. Relational adjectives are always derived.

Formation of Adjectives

[246] *Derived* adjectives are formed by means of suffixes joined to nouns, adjectives or other nominal parts of speech, or to verbs.

Suffixes Forming Adjectives from Words other than Verbs

[247] **+ам**, **+әм** (rare, mostly **әм**): күрек 'elegance', 'beauty', күркәм 'elegant', 'beautiful'.

[248] **+гы**, **+ге**, **+кы**, **+ке** /+ɠьь, +ge, +qь, +ke/; this suffix forms relational adjectives. It is joined to 1. nouns; 2. adjectives; 3. adverbs; and 4. postpositions.

1. Joined to *nouns* designating *location* or *time,* it forms relational adjectives indicating *spatial* or *temporal relationship*, as well as *possession.* (It often corresponds to nouns used as attributive adjectives (compound nouns) in English): арт 'rear', 'back', арткы 'situated at, or pertaining to, the rear, back', e.g., арткы рәт 'the last (rear) row'; өс (өст) 'top', 'upper part', 'surface', өске 'upper', for example: өске кат 'upper floor'; тыш 'exterior', 'external/outer side', тышкы 'external', 'outward', тышкы күренеш 'outward appearance'; яз 'spring', язгы 'pertaining to spring', язгы һава 'spring air'; көз 'autumn', 'fall', көзге 'autumnal', көзге киемнәр 'fall dresses'; кыш 'winter', кышкы көн 'a winter day'; төш 'noon', төшке аш 'lunch' (noon meal); төн 'night', төнге каравылчы 'night watchman'.
   - **Төнге** сәгать унда. At 10 o'clock at night.
   - Өйдә әни белән үзебез генә калып **иртәнге** чәйне эчкәндә безгә бер кечкенә кыз бала килде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) While we were alone in the house with Mother and having the morning tea, a little girl came to (see) us.
   - ... мин атнага дүрт тапкыр Әлмәткә **кичке** мәктәпкә киләм. (Рафаил Төхфәтуллин, Агымсу.) ... I come to Al'met'evsk, to the evening school four times a week.
   - Бәхеткә, шагыйрь архивында әлеге журналның бер саны – 1920 **елгы** январь саны сакланып калган. (Нил Юзиев, Гаҗәп талант.) Fortunately, one issue of that (same) journal – the January issue of the year 1920 – has been preserved in the poet's archives.

[1)] For other parts of speech (pronouns, numerals, participles) used as adjectives see the appropriate chapters.

2. It is attached to *some adjectives:*
   · Түбән 'low', түбәнге 'low', 'lower', **Түбәнге** палата 'House of Commons'; язу өстәленең **түбәнге** тартмасы 'the lower drawer of the desk'; югары 'high', 'above', 'upper', җәмгыятьнең **югарыгы** катлаулары 'the upper strata of society.'
3. It is joined to *adverbs* of *place* and *time*, including adverbs formed by means of case endings:
   · Бүген 'today', **Бүгенге** эшне иртәгә калдырма. (Proverb). Do not postpone today's work to tomorrow.
   · Иртә 'morning', иртәгә 'tomorrow'. **Иртәгәге** эшеңне бүген эшлә. (Proverb). Do tomorrow's work today.
   · Хәзер 'now'; **хәзерге** татар әдәби теле 'today's Tatar literary language',
   · соң 'late'; **соңгы** мәртәбә 'the last time',
   · күп 'much', күптән 'of long (duration, standing)'; **күптәнге** ике дус 'two friends of long standing',
   · кайчан 'when'; ... кунак ... әллә **кайчангы**, бәләкәй Чаллыда чыккан район газетасын карап утырган Фәез янына килде. (Әхсән Баянов, Таш китап.) ... the guest ... came over to Fäyez, who was sitting, looking at an out-of-date district paper which had appeared in little Chelny.

   Note: If, in addition to the *relational* adjective formed by the suffix **+гы**, **+ге**, etc., the noun is also modified by one or more *descriptive* attributive adjectives, the latter usually *follow(s)* the relational adjective: **көзге** ачы җилләр 'piercing autumn winds'.

   Compare also:
   · Галимҗан **кышкы** җылы киемнән, толыптан. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Мохтар Ибраһимов.) Ghalimjan is (dressed in) warm winter clothes, in a sheepskin coat.
   · **Кышкы** шактый салкын айлы төн иде, ... (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) It was a rather cold, moonlit winter night.
4. It is joined to certain postpositions (see 573).

   Note: In the vernacular, as well as in literature, a few *attributive* adjectives formed by means of the suffix **+гы**, **+ге**, etc., and indicating *time* may take the possessive suffix of the 3rd person singular **+сы**, **+се**, which then serves to intensify their meaning. Attributive adjectives used with **+сы**, **+се** are, for example, бүгенге 'today's', иртәге 'tomorrow's', and хәзерге 'present'. Their nouns may be in any case, but mostly they are used with the bearer of the attribute in the accusative, locative, or ablative.

   · – ... хәбәр синең өчен дә кызыклы булачак. Әйе. Шул кызны шәһәрнең баш тәрбиячесе итеп куячаклар. **Иртәгесе форумда.** (Әхсән Баянов, Таш китап.) "... the news will be interesting to you too. Yes, they will install that girl as the town's chief educator. At tomorrow's forum."
   · Һеркемнең үз исеме бар, **бүгенгесе көндә** шунысы хак. (ibid.) Everybody has his own name. Today that is a right (law).
   · **– Хәзергесе көндә** Мәдинә кем белән тора? (Фатих Хөсни, Берәү килә, берәү китә.) "With whom does Mädinä live at present?"
   · Балык тоту егетләрне исертеп җибәрде. ... **Хәзергесе минутта** балыкка мохтаҗлык бармы-юкмы, ул сиңа кирәкме-түгелме – бу турыда уйлап торырга вакыт та, теләк тә юк иде. (Миргазиян Юныс, Юлда уйланулар.) Catching fish made the youths dizzy. ... There was neither the time nor the desire to think about whether at the present minute there was or was not a need for fish, whether one needed them or not.
   · **Иртәгесе көн** Мохтар эштән соңлабрак кайтты. (Шәриф Камал, Таң атканда.) The next day Mokhtar returned somewhat late from work.

   Note: The neutral literary forms of the above attributive constructions are: иртәгә булачак форумда, бүгенге көндә, хәзерге минутта, икенче көнне (instead of the colloquial иртәгесе көн).

[249] **+гылт**, **+келт**; this suffix is attached to some names of colors to express a lesser degree of quality (equivalent to English "+ish"): сары 'yellow', саргылт 'yellowish', яшел 'green', яшькелт 'greenish'.

[250] **+гыра** (rare); аң 'reason', 'conception', 'idea', аңгыра 'stupid', 'dull', 'slow-witted'.

[251] **+дагы**, **+дәге**, **+тагы**, **+тәге**; this suffix, which consists of the locative **+да**, **+дә**, **+та**, **+тә** plus **+гы**, **+ге,** forms relational adjectives. It is joined to 1. common and proper nouns (including names of persons); 2. adjectives; 3. adverbs; 4. numerals; 5. pronouns; 6. postpositions (see 574); 7. past participles (see 1083); 8. verbal nouns in **+у**, **+ү** (see 1199); 9. to any substantivizied part of speech.

1. Attached to *common nouns* in the singular or plural, *with* or *without* possessive suffixes, and denoting *place* or *time*, it forms relational adjectives indicating *spatial* or *temporal* relationship, as well as *possession*. (Relational adjectives in **+дагы**, etc., often correspond to nouns in the possessive case in English). For example:

   Авылдагы: бу авылдагы игенчеләр 'the farmers of/in this village'; бакчабыздагы: бакчабыздагы җимеш агачлары 'the fruit trees (which are) in our garden; күктәге: күктәге йолдызлар 'the stars (which are) in the sky'; атнадагы: бу атнадагы вакыйгалар /waqiɒ͡ɡələr/ 'this week's events'; 60 нчы еллардагы татар әдәбияты 'Tatar literature of the 1960's'; шул вакыттагы татар әдәбияты 'Tatar literature of that time'.

   Compare also:

   · Дәреслекнең 81 нче **битендәге** сораулар һәм 80-82 нче **битләрдәге** рәсемнәрдән файдаланып, **табигатьтәге** кышкы үзгәрешләр искә төшерелә. (С.М.) Winter changes in nature are recalled, using the questions on page 81 of the textbook and the pictures (which are) on pages 80-82.
   · Сания **беләгендәге** сәгатенә карап алды. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Saniä glanced at the watch on her wrist.
   · Бүлмә эче гаҗәп пөхтә, җыйнак. **Идәндәге** яшел келәм болын үләне төсен хәтерләтә. (Фәрит Гыйльметдинов, Елганың борылган төшендә.) The interior of the room is remarkably neat (and) cozy. The green carpet on the floor reminds one of the color of meadow grass.
   · Зөя елгасы, ... шәһәр әйләнәсен ярым ай ясап урый да, ... **көнбатыштагы** ачыклыктан Камага ашыга. (ibid.) The Sviyaga river, ... circles the city area in a crescent and, ... through the open country in the west, hurries to the Kama.
   · Лида Дәүләкәндә юк иде инде, каядыр Украинага ... **кияүдәге** кызы янына киткән булып чыкты. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) Lida was no longer in Däwläkän. It turned out that she had moved in with her married daughter somewhere in Ukraine (кияү 'bridegroom'; 'young husband in his first years of marriage'; 'son-in-law'; кияүгә бару (чыгу) 'to get married (of a girl)', кияүдәге 'married').
   · Минем **замандагы** кешеләр юк, ... (ibid.) There are no people of my time, ... (i.e., of the time when the writer lived in that village).
   · Бу әсәрне соңгы **еллардагы** иң яхшы хикәяләрдән берсе итеп санаучыларга мин тулысынча кушылам. (Рафаэль Мостафин, Перспективаны югалтмыйк.) I completely agree with those who consider this work (i.e., literary work) one of the best stories in recent years.

   With *other common* nouns **+дагы** etc. forms relational adjectives *qualifying* their objects of attribution. For example: урта яшьләрдәге хатын 'a middle-aged woman'; югары дәрәҗәдәге кешеләр 'high-ranking persons'; татар телендәге китаплар 'books in Tatar language'; күп сандагы әсәрләрендә 'in his numerous works'.

- Гәп нәрсә турында? Замана турында, **агымдагы** вакыйгалар турында, ... (Әмирхан Еники, Хәтердәге төеннәр.) What is the conversation about? About the times, about current events, ...
- Тукай **исемендәге** клубта 12 апрельдә **чираттагы** әдәби җомгада кыска хикәяләр кичәсе үткәрелде. (Казан утлары но. 6, 1968.) On the 12th of April, on the regular literary Friday, a short story evening was organized at the Tuqai Club (lit., at the club with the name of Tuqai).
- 173 километр **озынлыгындагы** каналны бер тәүлек эчендә үтеп, икенче көнне таң алдыннан Сүәеш портына килеп җиттек. (Миргазиян Юныс, Сүәеш каналы.) Passing through the 173 km long Canal in 24 hours, we reached the port of Suez the next day before dawn.
- Аларның тормышка **мөнәсәбәтләрендәге**, фикерләү **рәвешендәге**, **телләрендәге** «авыллык» әллә каян сизелеп тора. (Фәиз Зөлкарнәев, Чакма чакмый ут чыкмый.) One somehow feels the “touch of the village” in their (i.e., the prose writers’) attitude towards life, in their way of thinking, in their language.

Joined to *geographical names*, **+дагы**, **+дәге**, etc., forms relational adjectives indicating *spacial relationship.*

Note: Relational adjectives in **+дагы**, etc., derived from geographical names are written with a capital letter.

- ... мин **Казандагы** сынлы сәнгать мәктәбендә укый идем, ... (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Бакый Урманчы.) ... I was studying at the Kazan School of Fine Arts, ...
- – Мин Карамалыныкы. ... Хәзерге **Татарстандагы** Карамалы булса, мин аны беләм. (Миргазиян Юныс, Безнең өй өянке астында иде.) “I am from Qaramaly.” ... “If it is the Qaramaly in present-day Tatarstan, I know it.”
- Акъәби калага килеп урынга яту белән, **Казакъстандагы** кече улын һәм Пермь **өлкәсендәге** зур кызын чакырып язуны үтенә башлады. (Әмирхан Еники, Әйтелмәген васыять.) As soon as Aqäbi came to the city and lay down on her bed, she began begging her (i.e., her younger daughter) to write and invite her youngest son (who was) in Kazakstan and her older daughter (who was) in the Perm’ region.

Joined to *names* of *persons* **+дагы**, etc., forms relational adjectives indicating *location, possession.*

Note: Relational adjectives in **+дагы**, etc., derived from names of persons are written with a capital letter.

- ... **Хафазамдагы** ул үзгәрешләрнең берсе дә мине уйландырмады, сагаерга мәҗбүр итмәде. (Әмирхан Еники, Вөҗдан.) ... not one of those changes in my Khafaza caused me to think, (or) forced me to beware (Хафаза feminine name).
- Мөхәммәтнең һәм Нәсимәнең мөгамәләләре **Хәсәндәге** бу тартыну, уңайсызлануны бик күп киметтеләр. (Фатих Әмирхан, Урталакта.) Mökhämmät’s and Näsimä’s conduct lessened very much this uneasiness, uncomfortableness of Khäsän’s.

Note: Relational adjectives formed by joining **+дагы**, **+дәге**, etc., to nouns are often used to avoid the repetition of a genitive immediately after another genitive. For example: ... бу мәчет ... XIII–XIV гасырларда Идел буе Болгар **дәүләтенең башкаласындагы** төп мәчет булып саналган. (С.С. Айдаров, Н.Д. Аксенова, Болгар шәһәре.) In the 13th and 14th centuries ... this mosque ... was regarded as the main mosque of the capital of the Volga Bolghar State.
(... Болгар дәүләте**нең** башкаласы**ндагы** төп мәчет..., instead of ... Болгар дәүләте**нең** башкаласы**ның** төп мәчет**е** ... The use of the two consecutive genitive endings is considered stylistically somewhat clumsy. Besides, in the above example the form with **+дагы** also points to location, which is more appropriate in its context).

2. Attached to some adjectives **+дагы**, **+дәге**, etc., forms relational adjectives indicating the *basic lexical meaning* of the adjectives from which they are derived:
   - **Ерактагы** кояш җылы була. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) The distant sun is warm.
   - Әйтелгәннәрдән **түбәндәге** нәтиҗәне ясап була. (М.З. Зәкиев, Татар халкы теленең барлыкка килүе.) From what has been said one can draw the following conclusion (one can draw the conclusion (which is) below.

   (For the verbal adverb in **-п** etc., and **булу**, see 1258).
   - **Югарыдагы** мисаллар шул турыда сөйли. (Ф.С. Сафиуллина, Татар теленең сүз тәртибе.) The above examples tell about that.
   - Шул секундта ук **якындагы** куак төбеннән иптәшләре килеп чыкты. (Гомәр Бәширов, Көтелмәгән очрашу.) At the same moment (lit., second) his comrades came out from under the nearby bushes.
   - **Якындагы** ун ел эчендә илнең ашламалар җитештерүчәнлеге шактый арттырылырга тиеш. (Марсель Зарипов, Отышлы әйләнеш.) In the next ten years the country's output of fertilizers must be considerably increased.
3. Attached to *some adverbs* **+дагы**, **+дәге**, etc., forms relational adjectives reflecting the *basic lexical meaning* of the adverb. For example: бире 'here': **Биредәге** кешеләрнең күбесе таныш иде. (Атилла Расих, Ямашев.) Most of the people (who were) here were known (to him).
4. The suffix **+дагы**, **+дәге**, etc., is attached to *certain numerals* to form relational adjectives:
   - **Алтмыштагы** карт бабаң ... (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Your old grandfather of sixty ...
   - **Сиксәндәге** бер карт ... (ibid.) An old man of eighty ... (An octogenarian ...).
5. Joined to *pronouns,* **+дагы**, **+дәге**, etc., forms relational adjectives indicating *location, possession.*
   - Вафа үзенең үткәне белән дә һәм хәзерге вакыттагы эше белән дә **бездәге** мишәрләрдән шактый аерылып тора иде. (Әмирхан Еники, Вөҗдан.) Wafa distinguished himself considerably from the Mishars at our (working) place by his past, as well as by his present work.
   - Китапханәнең кыйммәте – **андагы** китапларның күплегендә һәм төрлелегендә. (Ренат Харисов, Җәйләр, күзләр нинди булыр?) The value of a library lies in the multitude and variety of the books (which are) in it.
   - **Аңардагы** бу гадәтне бары аңа гына хас нәрсә итеп күрү дөрес булмас иде ... (Әмирхан Еники, Хәтердәге төеннәр.) To regard this habit of his as something peculiar only to him would not be right ...
   - – Газеталарны, **алардагы** хәбәр һәм сурәтләрне күрмәгән, әлбәттә. (Әхсән Баянов, Таш китап.) "Of course, he has not seen (I think) the newspapers, the news and pictures (which are) in them."
   - – Ләкин, турысын әйтәм, ярдәм көтеп ятмагыз, **үзегездәге** резервларны кыюрак ачып эшкә ашыра барсагыз, хәерлерәк булыр. (Газиз Кашапов, Җир җылысы.) "But, I tell you the truth, don't wait for help. It will be better, if you develop and put to work more boldly the reserves which you yourselves have."
   - Бакча бик күптән утыртылган булса кирәк: **андагы** агачлар инде тәмам картайганнар. (Садри Җәләл, Дим буенда.) The garden must have been planted very long ago, for the trees in it have already grown very old.
   - Карт мирза ара-тирә чәй яннарында аңардан укыган дәресләрен, **гимназиядәге** тормышны, **андагы** мөгаллимнәрне, ашау-эчүләрне сораштыра. (ibid.) From time

to time, at tea, the old mirza asks him (i.e., his son) about his studies, about life at the high school, the teachers there, and about the food and drink.

· Ул арада кышкы кыска көн узып та китте, караңгылана да башлады. Ә бүген алар Кама буена барып чыгарга, **шундагы** бер район үзәгенә килеп кунарга тиешләр. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Meanwhile, the short winter day passed quickly and darkness began to fall. But today they must reach the Kama, get to (lit., come to), and spend the night at, a district center (which is) there.

· Бер-берсе белән тирәнрәк таныша, **тегендәге-мондагы** хәлләр турында сораша башладылар. (ibid.) They began to know each other better (lit., deeper) (and) to ask about things (conditions) (which were) there and here.

Note: **Мондагы**, **андагы**, **шундагы**, **тегендәге** are formed by joining **+дагы**, **+дәге** to the demonstrative pronouns **бу**, **ул**, **шул**, **теге** (see 414-422). In the locative they function as adverbs of place: **монда** 'here', **анда** 'there', etc. Furthermore, as **ул** can be both demonstrative pronoun and personal pronoun of the 3rd person singular (see 414-417), **анда** may also mean 'in (with) him, her, it'.

[252] **+даш**, **+дәш** (forms also nouns); аваз 'voice', аваздаш 'homonymic', 'homonymous'; мәгънә 'meaning', мәгънәдәш 'synonymous', мәгънәдәш сүзләр 'synonyms words'.

[253] **+и**, **+ый**, **+ви**, **+вый**; an Arabic suffix; used frequently in Tatar. It forms adjectives from nouns of Arabic origin: тарих 'history', тарихи 'historical'; фән 'science', фәнни 'scientific'; гыйлем 'science', гыйльми 'scientific', сыйныф 'class', сыйнфый 'pertaining to class', as for example, сыйнфый көрәш 'class struggle', мәгънә 'sense', 'meaning', 'substance', 'nature', мәгънәви 'spiritual', 'intellectual'.

[254] **ик** (compare also 84, 2 c); forms adjectives from Russian loanwords (adjectives) ending in Russian in **+ический**: биографический – биографик 'biographic'; теоретический – теоретик 'theoretic'; грамматический – грамматик 'grammatical'.

[255] **+кәр** (P.); хәйлә 'cunning', 'slyness', 'ruse', хәйләкәр 'cunning', 'sly', 'artful'.

Note: When joined to nouns of the back vowel group this suffix is spelled **+карь** or **+кяр**: фида 'sacrifice', фидакарь, фидакяр /fidakər/ 'selfless', 'devoted'.

[256] **+лач**, **+ләч**; forms adjectives designating abundance, profusion, excess: ит 'meat', итләч 'fleshy', 'meaty', 'beefy'; йон 'wool', 'down', йонлач 'woolly', 'downy', 'fluffy'.

[257] **+лы**, **+ле**; this suffix belongs to the most productive and most frequently used suffixes.

1. Joined to *nouns*, it forms both descriptive and relational adjectives indicating;

a) A *quality* or an *object possessed* (see also 129, 205): мәгънә 'meaning', мәгънәле җавап 'an intelligent, sensible answer'; канун 'law', канунлы 'lawful', 'legal'; көч 'strength', көчле 'strong'; вакыт 'time', вакытлы 'temporary', вакытлы матбугат 'periodicals'; акыл 'brain', акыллы 'intelligent', 'having a brain'; ирек 'freedom', ирекле 'free'; җир 'land', җирле кеше 'a local person', or 'a person who owns land'; урман 'wood', урманлы тау 'a wooded mountain'; ат 'horse', атлы кеше 'a person owning a horse'; бала 'child', балалы хатын 'a woman who has a child'; сакал 'beard', сакаллы карт 'an old man having a beard'; буй 'stature', озын буйлы бер егет 'a tall youth'.

b) The *presence* – also the *abundant* or *excessive* presence – of one object in (on, at, etc.) another object (place, etc.): тоз 'salt', тозлы су 'salt water'; китап 'book', китаплы шкаф 'a bookcase with books'; балык 'fish', балыклы күл 'a lake having fish'; тау 'mountain', таулы җир 'a place where there is a mountain', or 'a mountainous place' (i.e.,

a place with many mountains); тәм ‘taste’, тәмле ашамлык ‘tasty food’, or ‘good-tasting food’; тозлы аш ‘salty food’ (i.e., excessively salty food).

2. Joined to *names* of *countries* (*continents*), it forms names of nationalities (see also 325, 326): Дания ‘Denmark’, данияле ‘a Dane’ or ‘Danish’; Бельгия ‘Belgium’, бельгияле ‘Belgian’; Австрия ‘Austria’, австрияле ‘Austrian’.
3. Joined to *names* of *colors,* it indicates that the color predominates, or that it is mixed with other colors: ак ‘white’, аклы ситсы ‘a cotton (print) whose basic color is white’; аклы-каралы ‘white and black’; аклы-күкле ‘white and blue’.
4. Attached to verbal nouns in **-у**, **-ү** (see 1171), the suffix **+лы**, **+ле** forms adjectives indicating the *basic lexical meaning* of the verbal nouns from which they are derived.

   Note: They often correspond to present participles in English when these are used as pure adjectives:

   · Никадәр куарга тырышсам да, Надя минем уйларыма һаман килә дә керә ... Колак төбемдә музыка да яңгырый кебек. **Ашкынулы** һәм моңсу, **өндәүле** һәм **кисәтүле** музыка. Ул арада миңа Надя **сораулы** күзләре белән карап куя: «Барып җитә микән бу сиңа? Аңлыйсың микән?» (Рафаил Төхфәтуллин, Агымсу.) As much as I try to chase her away, Nadya still, keeps coming into my thoughts ... It is as though the music rings in my ear too, passionate and mournful, inviting and foreboding music. It is then as though Nadya, glancing at me with her inquiring eyes, asks: “Is this really getting to you? Do you really understand it?” (Nadya is a professional musician, but the person thinking the above is not particularly well-versed in music. Nadya doubts that he understands the music referred to).

[258] **+лык**, **+лек**; forms relational adjectives designating a quantity. It is attached to *nouns* denoting *time, measure, weight and monetary units*:

Атна ‘week’, атналык ‘weekly’; көн ‘day’, көнлек ‘daily’; биш минутлык эш ‘a five-minute job’, ‘some work which can be done in five minutes’; алты яшьлек бала ‘a six-year-old child’; утыз сантиметрлык сызгыч ‘a 30 centimeter ruler’; бер потлык гер ‘a one pood weight (15.38 kg)’; ун долларлык билет ‘a ten dollar bill’.

[259] **+су**; this suffix is attached to some *names* of *colors* to express a *lower degree* of *quality;* it is equivalent to English “+ish”: кара ‘black’, карасу ‘blackish’; зәңгәр ‘blue (sky-blue)’, зәңгәрсу ‘bluish’.

[260] **+сыз**, **+сез**; forms both descriptive and relational adjectives with a negative meaning: акыл ‘brain’, акылсыз ‘brainless’, ‘stupid’; канун ‘law’, канунсыз ‘lawless’; ит ‘meat’, итсез ‘meatless’, ‘without meat’; көч ‘strength’, көчсез ‘powerless’, ‘having no strength’.

[261] **+сыл**, **+сел**; this suffix has the same meaning as **+су**: ак ‘white’, аксыл ‘whitish’; күк ‘blue’, күксел ‘bluish’.

[262] **+ча**, **+чә**;[1] this suffix forms:

a) Adjectives from *nouns* denoting *nationalities:* татар ‘Tatar’, татарча ‘Tatar’ (adj.); төрек ‘Turk’, төрекчә ‘Turkish’; гарәп ‘Arab’, гарәпчә ‘Arabic’; француз ‘Frenchman’, французча ‘French’; инглиз ‘Englishman’, инглизчә ‘English’.
b) Adjectives from *adjectives;* indicates a *lesser degree* of the *quality* described by the basic adjective: салкын ‘cold’, салкынча ‘cool’; озын ‘long’, озынча ‘oblong’.

[1] Adjectives formed with **+ча**, **+чә** function also as adverbs. For example: Татарча сөйләшү ‘to speak Tatar’.

[263] +чак, **+чәк**; басым ‘pressure’, ‘stress’, басымчак ‘bothersome’, ‘troublesome’, ‘irksome’.

[264] +чан, **+чән**; expresses the inclination towards a certain characteristic or the habit of performing the action expressed by the basic noun: уй ‘thought’, уйчан ‘pensive’, ‘given to reverie’; эш ‘work’, эшчән ‘industrious’, ‘active’; йокы ‘sleep’, йокычан ‘loving to sleep’, ‘sleepyhead’; сүз ‘word’, сүзчән ‘talkative’, ‘garrulous’; тырышу ‘the striving’ (verbal noun), тырышучан ‘diligent’, ‘assiduous’, ‘zealous’; эчү ‘the drinking’ (verb. noun)’ эчүчән ‘addicted to drinking’, ‘having the habit of drinking’.

[265] +чыл, **+чел**; this suffix has the same meaning as **+чан**, **+чән**: кунак ‘guest’, кунакчыл ‘hospitable’; хыянәт ‘treason’, хыянәтчел ‘treacherous’, ‘inclined to treason’; үпкә ‘offense’, ‘anger’, үпкәчел ‘touchy’, ‘quick to take offense’.

[266] +ыл, **+ел** (mostly **+ел**); яшь ‘young’, ‘fresh’, яшел ‘green’, ‘unripe’.

Suffixes Forming Adjectives from Verbs

[267] -ан, **-ән**, **-ын**, **-ен**; кыс ‘press’, кысан ‘tight’, ‘narrow’; яшер ‘hide’, яшерен ‘secret’, ‘hidden’.

[268] -ач, **-әч**, **-ыч**, **-еч**; көл ‘laugh’, көләч ‘gay’, ‘merry’, ‘cheerful’; кызган ‘pity’, ‘feel sorry’, кызганыч ‘pitiful’; ашык ‘hurry’, ашыгыч ‘urgent’; имән ‘be terrified’, ‘feel awe-struck’, имәнеч ‘frightful’, ‘dreadful’.

[269] -гак, **-гәк**, **-как**, **-кәк**; forms adjectives expressing the quality inherent in the basic verb: тай ‘slip’, тайгак ‘slippery’; бат ‘become soiled’, ‘sink (in the mud), баткак ‘boggy’, ‘swampy’, ‘muddy’.

[270] -гын, **-ген**, **-кын**, **-кен**; forms adjectives expressing the inclination to something, or the natural quality, characteristic of an object: аз ‘become corrupted’, ‘be naughty’, азгын ‘spoiled’, ‘licentious’, азгын бала ‘a spoilt child’, азгын кеше ‘a licentious person’; кис ‘cut’, кискен ‘sharp’, ‘harsh’, ‘firm’, ‘decisive’; үт ‘be sharp’, үткен ‘sharp’.

[271] -гыр, **-гер**, **-кыр**, **кер**; designates a high ability to carry out an activity: ал ‘take’, алгыр ‘agile’, ‘dexterous’, ‘bright’, ‘smart’; сиз ‘feel’, сизгер ‘sensitive’; тап ‘find’, тапкыр ‘resourceful’, ‘ready’, ‘quick’.

[272] -гы+сыз, **-ге+сез**; forms adjectives with a negative meaning: котыл ‘save yourself’, котылгысыз ‘inevitable’, ‘unavoidable’, ‘hopeless’; алмаштыр ‘replace’, алмаштыргысыз ‘irreplaceable’; кичектер ‘delay’, ‘put off’, ‘postpone’, кичектергесез ‘not postponable’, ‘urgent’.

[273] -гыч, **-геч**, **-кыч**, **кеч;** forms adjectives expressing a quality: кызыктыр ‘interest’ (transitive verb), кызыктыргыч ‘tempting’, ‘alluring’; кот оч ‘be terrified’, ‘be horrified’, коточкыч ‘terrible’, ‘horrible’; этәр ‘push’, ‘shove’, ‘incite’, ‘instigate’, ‘drive’, этәргеч ‘impellent’, ‘motive’, этәргеч көч ‘motive force’; ис кит ‘be amazed’, искиткеч ‘amazing’, ‘wonderful’.

[274]-дам, **-дәм** (mostly **дәм**); күн ‘obey’, ‘agree’, ‘get used to’, күндәм ‘obedient’, ‘obliging’, ‘accustomed’, ‘used to’.

[275] -дык, **дек** (mostly **-дык**; also forms nouns): ташлан 'be abandoned', 'be deserted', 'be neglected', ташландык 'abandoned', 'deserted', 'neglected', ташландык бала 'stray child'; кал 'remain', калдык 'residual'.

[276] -ᴼк /-**ᴼq**/, -**ᴼk**: акса 'limp', аксак 'lame'; курык 'be afraid', куркак 'fearful', 'timid'; боз 'spoil', 'destroy', бозык 'spoiled', 'rotten'; өрек 'be afraid', өркәк 'fearful', 'scared', 'easily frightened'; исер 'get drunk', исерек 'drunken'.

[277] -ма, **-мә**; куш 'join', 'add', кушма 'united', 'compound', 'complex'; ясал 'be made', 'be formed', ясалма 'artificial'; күч 'move', 'migrate', күчмә 'nomadic'.

[278] -малы, **-мәле**; this suffix, which is attached to both active and passive verbs, indicates a permanent property or quality; it often corresponds to the present participle in English used attributively): бор 'wind', бормалы юл 'a winding road'; асыл 'hang' (intransitive), асылмалы лампа 'a hanging lamp'; ачыл 'open' (intransitive', ачылмалы тәрәзә 'a window that opens (folds)'; әйлән 'turn', 'spin', 'gyrate', 'rotate', әйләнмәле уенчык 'a spinning (gyrating) toy (plaything)'.

[279] -мас, **-мәс**; forms negative adjectives: чыда 'bear', чыдамас 'unbearable'; үзгәр 'change', үзгәрмәс 'invariable', 'not changing', 'constant'; сүн 'go out', 'die out', 'grow dim', 'fade', сүнмәс ут 'a fire which does not go out'.

[280] -нак, **-нәк**; җый 'gather', 'collect', җыйнак 'neat', 'tidy'; тый 'restrain', 'hold back', 'curb', тыйнак 'modest', 'reserved'.

[281] -ᴼр; forms attributive adjectives expressing an activity or property characteristic of the noun which it precedes: кайна 'boil', кайнар су 'boiling water'; сайра 'sing', сайрар сандугач 'singing nightingale'; ак 'flow', агар су 'flowing, running water'; ян 'burn', янар тау, also: янартау 'volcano' (lit., burning mountain); яра 'suit', 'be fit to', һәр эшкә ярар бер кеше 'a person able to do everything'; калдыр 'leave (behind)', 'abandon', таң калдыр 'amaze', таң калдырыр дәрәҗәдә 'to an amazing degree'; канатлан 'be inspired', 'become winged', 'rejoice', канатланыр чак 'a glad, joyful time'; ис 'blow', исәр җил 'strong (gusty) wind'; кил 'come', 'arrive', килер җир (урын) 'destination', 'place of arrival'.

[282] -у+лы, **-ү+ле**; this suffix forms adjectives which usually correspond to active and passive participles in English: ярсы 'rage', ярсу 'the raging', 'to rage', ярсулы дыңгез 'raging sea'; сана 'count', санау 'the counting', 'to count', санаулы 'counted'; кимсет 'humiliate', кимсетү 'the humiliating', 'to humiliate', кимсетүле шартлар 'humiliating conditions'.

[283] -чак, **-чәк**, **-чык**, **-чек**; forms adjectives expressing the inclination towards, the habit of, performing the action expressed by the verb: тартын 'be shy', 'be timid', тартынчак 'shy', 'timid'; уйна 'play', уенчак 'playful'; ирен 'be lazy', 'loaf', иренчәк 'lazy'; кылан 'flirt', кыланчык 'coquetish'; бәйлән 'bother', бәйләнчек 'quarrelsome'.

[284] -шᴼк; forms adjectives denoting a quality: куп 'come unstuck', купшак 'coming unstuck'; җеп 'become wet', җепшек кар 'wet, melting snow'.

[285] -ы, **-е**; тул 'be filled', 'fill' (intransitive), тулы 'full'; кат 'harden', 'grow hard', каты 'hard', 'firm', 'severe'; коры 'dry', 'become dry', коры 'dry' (adjective); үл 'die', үле 'dead'.

[286] -ым, **-ем** (mostly **-ым**); куш 'join', 'add', кушым 'compound', 'joined'; аер 'separate', аерым 'separate', 'special'.

[287] -ынкы, **-енке**; forms adjectives expressing a quality: бас 'pacify', 'calm', 'quiet', басынкы 'gentle', 'mild', 'quiet', 'modest'; күтәр 'raise', күтәренке 'elevated', 'high'; төш 'fall', 'descend', төшенке 'depressed'.

[288] -ыш (rare); кат 'mix', катыш 'mixed', кар катыш яңгыр 'rain mixed with snow'.

In addition to the above *suffixes* a few Persian *prefixes* are used to form derived adjectives:

[289] би+; indicates the lack of a quality: бихәбәр 'unknown' (хәбәр 'information', 'news'), битараф 'neutral' (тараф 'side'), бихисап 'innumerable', 'numberless' (хисап 'calculation'), биниһая 'boundless', 'endless', 'infinite', (ниһая /nihajə/ 'end', 'limit').

[290] на+, **нә**+ (mostly **на**+); forms adjectives with a negative meaning: нахак 'unjust', 'lawless' (хак 'law', 'justice'), нахуш 'unpleasant' (хуш 'pleasant'), надан 'illiterate', 'ignorant' (дан /in composition/ 'knowing').

Formation of Compound Adjectives

[291] An *adjective* is united with an *adjective*. Both parts are written *separately:* куе кызыл or кара кызыл 'dark red', куе яшел 'dark green', тонык яшел 'pale green'.

[292] An *adjective* is united with an *adjective*. Both parts are written *with a hyphen:* коңгырт-кара 'hazel' (коңгырт 'brown', кара 'black'), коңгырт-кызыл 'reddish-brown' (кызыл 'red'), исән-сау 'healthy', 'safe and sound', исән-сау йөреп кайту 'to return safe and sound', исәпсез-хисапсыз 'countless', 'innumerable'.

[293] *Phraseological verbs* (see 837-856) are joined together and the suffix **-кыч**, **-кеч** is attached to the verb stem: ис кит 'amaze', искиткеч 'amazing'; кот оч 'be terrified', 'be horrified', коточкыч 'terrible', 'horrible'; хәл ит 'decide', хәлиткеч 'decisive', баш ват 'rack one's brain', башваткыч 'puzzling'.

[294] An *adjective* or *numeral* is united with a *noun* plus the suffix **+лы**, **+ле**. Both parts are written separately: кара күзле 'dark-eyed', озын буйлы 'tall' (of stature), тәбәнәк буйлы 'short' (of stature), ак чәчле 'white-haired', киң яфраклы 'broad-leaved', киң җилкәле 'broad-shouldered', дүрт аяклы 'quadrupedal', ике яклы 'having two sides', өч катлы 'having three stories', as for example: өч катлы өй 'a three-storied house', күп милләтле 'multinational'.

[295] The *fractional number* **ярым** is united with an *adjective*. Both parts are written separately: ярым күчмә 'seminomadic', ярым рәсми 'semiofficial', ярым ачык 'half open', 'ajar'.

[296] *Two nouns* are united. The last takes the suffix **+лы**, **+ле**. Both parts are written separately: арыслан йөрәкле 'lionhearted', куян йөрәкле or куян җанлы 'fainthearted', 'weakhearted', 'cowardly', 'timid', куян иренле 'harelipped', таш бәгырьле or таш куңелле or таш йөрәкле 'stony-hearted', 'cold-hearted', 'unmerciful'.

[297] A *noun* or *pronoun* and the *postposition* **ара** are joined. Both parts are written together: халыкара 'international' (ара 'between'), үзара 'mutual' (үз 'oneself').

Attributive and Predicate Adjectives

[298] *Adjectives* are not inflected. According to their position in a sentence, they may be classified as attributive and predicate adjectives.

[299] An *attributive adjective* is closely attached to its noun and regularly precedes it: **сары** чәчәк 'the yellow flower', **сары** чәчәкләр 'yellow flowers', **түгәрәк** өстәл 'the round table', **язгы** кояш 'the spring sun', **киң** урамнарның 'of the broad streets', **тар карашлы** кешедән 'from the narrow-minded person', **югары** катта 'on the upper floor', **биек** тауларга 'to (unto) the high mountains'.

[300] A *predicate adjective* completes the meaning of the predicate verb but describes or limits the subject. Predicate adjectives are common with auxiliary (copulative) verbs, except when the copula is not expressed (for example, when the adjective describes or limits the subject in a *specific* manner in the *affirmative present tense, indicative*). In this latter case the predicate adjective functions as the predicate of the sentence: Бу чәчәк **сары**. This flower is yellow. Алма **тәмле**. The apple is tasty. Төн **караңгы**. The night is dark. Җәйге көннәр **матур**. The summer days are beautiful. Кичә көн **матур** иде. Yesterday the day was beautiful. Күлнең суы **җылы** иде. The water of the lake was warm.

- Бу шәһәрнең урамнары **туры, матур,** кибетләре бик **бай**. (Габделбәр Фәйзрахманов, Пирамидалар илендә.) The streets of this city are straight, beautiful. Its shops are very rich.
- Майның әүвәлге ике атнасы **болытлы, яңгырлы** булды. The first two weeks in May were cloudy and rainy.
- Йортлар яңарган. ... Салам түбәле бер, ике, өч йорт – ялгыз карчыклар яши торган йортлар гына **салам түбәле**. (Миргазиян Юныс, Табу һәм югалту.) The houses have changed. ... There are one, two (or) three houses with thatched roofs. Only those houses in which old women are living are thatched.
- Нәкъ Казан артында бардыр бер авыл ... **Зурмы**? дисәң, **зур** түгелдер, бу авыл бик **кечкенә**, ... Анда бик **салкын** вә бик **эссе** түгел. (Габдулла Тукай, Шүрәле.) Just behind Kazan there is a village ... You might ask (lit., say): "Is it large?" It is not large. This village is very small, ... There it is not very cold nor very hot.

[301] A *predicate adjective* having a personal pronoun for its subject may take the predicate endings:

Мин исән	мин исәнмен	I am healthy
Син исән	син исәнсең	you are healthy
Ул исән	ул исәндер	he (she, it) is healthy
Без исән	без исәнбез	we are healthy
Сез исән	сез исәнсез	you are healthy
Алар исән	алар исәннәр	they are healthy

Note: In today's Tatar literary language these endings are used only in certain cases (see 211, b, 'Note', 691 c, 1027).

Degrees of Comparison

[302] The degrees of comparison indicate in what degree of intensity the quality described by the adjective exists.

Note: Many adjectives are, from their meaning, incapable of comparison. Such are adjectives expressing a quality as absolute or complete, as for example: мәңгелек ‘eternal’, ‘immortal’, бердәнбер ‘single’, ‘unique’, кичектерүсез ‘instantaneous’, ‘immediate’, чиксез ‘infinite’, өчпочмаклы ‘triangular’. Here belong also many of the relational adjectives formed by means of the suffixes **+дагы**, **+дәге**, **+тагы**, **+тәге**, **+гы**, **+ге**, **+кы**, **+ке**, **+лы**, **+ле** (when denoting possession), **+лык**, **+лек**, **+сыз**, **+сез**, **+ый**, **+и**, **+ик**.

[303] *The positive degree* merely describes the quality. It has no special ending: Рәшит көчле. Räshit is strong. Яхшы кеше. The good man. Һава яхшы. The weather is good.

[304] *The comparative degree* is formed by means of the suffix **+рак**, **+рәк**. When attached to adjectives with a final consonant, a very short **ы**, **е** requires the change of final **к** /k/ into **г** /g/, **к** /q/ into **г** /ɑɟ/, **п** into **б**, both in writing and in pronunciation: яхшы ‘good’, яхшырак ‘better’; кечкенә ‘small’, кечкенәрәк ‘smaller’; зур ‘big’, зуррак (pronounced: зур^{ы}рак) ‘bigger’; түбән ‘low’, түбәнрәк (pronounced: түбән^{е}рәк) ‘lower’; зирәк ‘clever’, ‘bright’, зирәгрәк (pronounced: зирәг^{е}рәк) ‘more clever’, ‘brighter’; биек ‘high’, биегрәк ‘higher’; күп ‘much’, күбрәк ‘more’; шәп ‘fast’, ‘remarkable’, ‘good’, шәбрәк ‘faster’, ‘more remarkable’, ‘better’; нык /nьq/ ‘strong’, ‘hard’, ‘firm’, ныграк /nьɑɟ^{ь}raq/ ‘stronger’, ‘harder’, ‘firmer’; куркак ‘timid’, ‘fearful’, куркаграк /qurqaɑɟ^{ь}raq/ ‘more timid’, ‘fearful’.

With compound adjectives formed by uniting an adjective with a noun plus the suffix **-лы**, **-ле**, **+рак**, **+рәк** is joined to the adjective: озынрак буйлы ‘taller’, киңрәк яфраклы ‘having broader leaves, кыскарак йонлы ‘having shorter hair’ (йон ‘wool’).

[305] The comparative degree is used in comparing persons or things of the *same* or of *different* kind. It can make an *explicit* comparison as well as an *implicit* one.

[306] When used *explicitly*, i.e., naming both the bearer of the attribute in the greater degree as well as the bearer of the attribute in the lesser degree, the word designating the latter takes the *ablative*, or it is in the dative followed by the word караганда ‘with regard to’, ‘in comparison to’. The word designating by how much the quality of one object is higher (or lesser) appears in the dative. In making an *explicit* comparison, the adjective may also be used in its positive form, i.e., without the suffix **+рак**, **+рәк**.

Examples:
Сезнең авыл безнең **авылдан зуррак** (or: **зур**). Your village is larger than our village. Ул **миннән яшьрәк** (or: ул миннән **яшь**). He is younger than I. **Казанга караганда** Мәскәү **зуррак**. Moscow is larger than Kazan. Син **безгә караганда олырак**. You are older than we.

Compare also:

- – Сез ... ничек яшисез? – Эш күп. – **Укытучыныкына караганда азрак** түгелмени? (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) “... how are you doing (lit., living)?” “I have a lot of work.” “Isn’t it less than that of a teacher?”
- Бу көнне күк йөзе **гадәттәгедән зәңгәррәк** ... була. (Миргазиян Юныс, Әрчегән бәрәңге.) On this day the sky (lit., face of the sky) is bluer than usual ...
- **Җилдән җитез** машинада бик күп юллар үтәм мин. (Гамир Насрый, Кушнарат.) In the automobile, which is faster than the wind, I drive (over) very many roads. (From a song).

- Әбүгалисина. Беләм, син фәкыйрь, /Атаң-анаң юк/, Шулай да **синнән/ Баерак** /bajьraq/ адәм юк. (Нәкый Исәнбәт. Әбүгалисина.) Avicenna. I know, you are poor, You have no parents, Yet, there is no man Richer than you.
- Студент **Хәлимнән** ун **яшьләргә олырак** иде. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) The student was about ten years older than Khälim.
- Ариф баба Абу **бабадан** нибары бер-ике **яшькә** генә **кечерәк** иде. (Булат Сөләйман, Абу баба.) The old man Arif was only one or two years younger than the old man Abu.

[307] An *explicit* comparison may also be made by naming the bearer of the attribute in the lesser degree, followed by the postposition чагыштырганда 'comparing' (participle in **-ган** in the locative of чагыштыру 'to compare'):

- Борчакта исә аксым, бодай **белән чагыштырганда**, икеләтә күбрәк ... (Марсель Зарипов, Отышлы әйләнеш.) But compared with wheat, peas have twice as much albumen, ...

[308] Used *implicitly*, the bearer of the attribute in the greater degree alone is named explicitly. The bearer of the attribute in the lesser degree is felt often to be some undefined standard or norm; often there is produced an impression of approximateness or incomplete degree of the quality. In making an *implicit* comparison, the comparative adjective may not be used in the positive degree:

- Йолдыз. Шулай булгач, **зуррак** һәм **ныграк** күперләр салырга кирәк. (Гамир Насрый, Кушнарат.) Yoldyz. If this is so, one must build larger and stronger bridges.
- Бусы **катлаулырак** мәсьәлә иде. (Әмирхан Еники, Саз чәчәге.) This was a more complicated matter.
- Такташ[1] **басынкырак, сабыррак**, кешеләр белән мөгамәләдә **йомшаграк** булса, Кутуй[2] киресенчә, **дәртлерәк, кайнаррак, кискенрәк** кеше иде. (Әмирхан Еники, Хәтердәге төеннәр.) If Taqtash was more reserved, more patient (and), in dealing with people, more courteous; Qutuy was in contrast (to him) a more energetic, more fiery, more resolute man.
- – Син, Камали энем, бу эш өчен **яшьрәк** әле, ... (Мирсәй Әмир, Безнең авыл кешесе.) "You, my brother (i.e., younger brother) Kamali, are still a little young for this work, ..."
- Кыз ... урыныннан торды: – Миңа вакыт бугай. – Юк, **иртәрәк** әле. (Әхсән Баянов, Декабрьның унөченче көне.) The girl ... got up. "I have to go, I think." "No, it's still rather early."
- – Сәлам Хәсән! Эшләр барамы?
  – Сәлам Әнвәр! Бара. Узеңнеке ничек?
  – **Уртачарак**, Хәсән. (ibid.)
  "Greetings, Khäsän! Are things all right?"
  "Greetings, Änwär! They are all right. How are you doing?"
  "So-so, Khäsän."
- Көтүче – **сәләмәрәк** киемле, башында иске эшләпә, яланаяк. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) The shepherd is (clad) in somewhat ragged clothes, on his head is an old hat, and he is barefooted.

---

1) Һади Такташ (Hadi Taqtash), Tatar poet (1901-1931).
2) Гадел Кутуй (Ghädel Qutuy), Tatar poet, prose writer, playwright and journalist (1903-1945).

[309] The comparative may be further intensified by placing **тагын** (**тагы**) **да** 'still', 'even', 'even more' before the adjective in the comparative degree:

- Нәкыя. Сез элек **тагы да** усалрак сүзле, **тагы да** шаянрак идегез. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Näqiä. Before, you had an even more malicious tongue and you were even naughtier.

[310] The suffix **+рак**, **+рәк** may also be joined to other parts of speech, e.g., to nouns and pronouns in the *nominative, dative, locativa* or *ablative*, to adverbs of *place* and *time*, interrogative words, modal words, postpositions (see 527), verbal adverbs in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** (**-мый**, **-ми**), **-п**, **-ып**, **-еп** (**-мыйча**, **-мичә**) (1242, 1252, 1284), **-гач**, **-гәч**, and even particles. In English such constructions are usually expressed by: 'more', 'a little more', 'approximately', 'a little', 'a bit', 'more or less', 'somewhat':

- **Баларак** чагымда бу экиятләргә чын дип ышана идем. When I was still more or less a child (at my more or less infant stage) I believed these stories to be true.
- – Димәк, сине дусларымның барысыннан да **дусрак** итәм, якынрак күрәм. (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар...) "That means that I am making you more of a friend, (and) that I am regarding you as closer than all of my other friends."
- ... койма өстендә ... утырган ике чыпчык – тынычсыз кунаклардан **ераккарак** китеп, амбар түбәсенә күчеп утырдылар. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) ... the two sparrows ... which were sitting on the fence moved a bit farther away from the restless guests and settled down on the barn roof.
- Мавия керә. Башына шәл салып, аны **күзләренәрәк** төшергән. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä enters. She has put a scarf on her head and has pulled it down somewhat to her eyes.
- Бинаның керешеннән аз гына **уңдарак**, матур-матур чәчәк түтәлләре бар иде. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) A bit to the right of the entrance to the building were very beautiful flower beds.
- Бу тирәдә күптән **түгелрәк** авылдан килгән кешеләр яши иде. (Миргазиян Юныс, Әрчегән бәрәңге.) Around here people were living who had come from the village not so long ago.
- – Сез, ... Сәфәр әфәнде, **юккарак** кызасыз. (Шәриф Камал, Айлар җыелышы.) "You, ... Mister Säfär are getting excited over a mere nothing."
- – Гариф барып ятсын, – диде карт. – Минем дә эшем **баррак**, ... (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) "Let Gharif go and lie down," the old man said. "I'll also have work to do, ..."
- – Алайса театр хәзерлибез. – «Зәңгәр шәл»не.[1] – Юк, хәзерге **тормыштанрак** алынганны. (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) Then we (shall) prepare a play. – "The Blue Shawl." "No, something taken more from today's life."
- Бүлмәнең тәрәзәсез диварында ике рәсем. Бераз **түбәндәрәк** һәм **сулдарак** зур итеп эшләнгән район харитасы, харитадан **өстәрәк** барометр. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) On the windowless wall of the room are two pictures. A little lower and more to the left is a large-scale district map; a little higher than the map is a barometer.
- Камали. ... **Мондарак** кил, **мондарак!** (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Kamali. ... Come more over here, more over here!

---

[1] "The Blue Shawl" – a popular melodrama by Kärim Tinchurin (1887-1947).

- Гөлнур. Сез **кайдарак** торасыз? (ibid.) Gölnur. Whereabouts do you live?
- Карт әнә **шулайрак** уйлый ... (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) The old man thinks more or less like that.
- **– Нindирәк** тормыш белән торырбыз анда ...? **Ничегрәк** яшәрбез? (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) "Whatever kind of life shall we have there ...? However shall we live?"

[311] *The superlative degree* is formed with the particle **иң** 'most', 'extremely', 'in the highest degree', placed before the adjective. It denotes that the quality exists in the highest degree in the object or person described. For example: **Иң матур** бина 'the most beautiful building'; иң зур **казанышлар** 'the greatest achievements'; **иң карт** кеше 'the oldest person'.

The superlative is used in comparing persons or things of the *same* kind. Like the comparative, the superlative can make an *explicit* comparison as well as an *implicit* one:

- Таипов. ... яшьләр авыл яшьләренең **иң аңлылары, иң эшлеклеләре, иң әхлаклылары** булырга тиеш. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Taipov. ... the youths must be the brightest, the most assiduous, the most well-behaved of the village youths.
- ... бакчаның **иң матур** җиренә карап торган, ... бу терасса Искәндәрнең сөекле урыннарыннан берсе иде. (Кәрим Тинчурин, Искәндәр.) ... this terrace, which looked, ... onto the most beautiful spot of the garden, was one of Iskändär's favorite places.
- Дудинкадан җир шарының **иң төньягындагы** тимер юл – Дудинка-Норильск тимер юлы башлана. (Нияз Хәкимуллин, Арктика киңлекләрендә.) From Dudinka begins the world's (lit., the globe's) most northern railroad, the Dudinka-Noril'sk railroad.
- Игарканы урман башкаласы яисә дөньяда **иң күп агачлы** шәһәр дип йөртәләр (ibid.) They call Igarka the forest capital or the city with the most trees in the world.
- Самат үзенең **иң якын** дусты турындагы бу сүзләрне Казанга килгән танышлары аркылы ишеткәләп торды. (Мансур Вәлиев, Икенче каттагы бүлмә.) Samat repeatedly heard this talk about his closest friend through acquaintances who came to Kazan.

[312] The superlative may be further intensified by repeating the particle **иң** (in writing both connected by a hyphen):

- – Ah, әбием, ... Дөньяда **иң-иң** яхшы, **иң-иң** изге кешем! (Фәүзия Бәйрәмова, Болын.) "Oh, my Grandmother, ... My by far best, by far most kindhearted one in the world!"

[313] The particle **иң** may also be used with common nouns whose meaning permits this. For example:

- Мәктәп авылның **иң очына** урнашкан. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) The school is located at the very end of the village.
- – ... Мәйсәрә, уйлавымча, **иң таш** күңелләрдә дә кызгану хисе уятырга тиеш. (Гариф Гобәй, Ләйсән яңгыр.) "... in my opinion, Meysärä must arouse the feeling of pity even in the stoniest hearts."
- Шәһәрнең **иң үзәге** булган Ирек мәйданында, ... (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) On Liberty Square, which is in the very center of the city, ...

The particle **иң** may also be used with adverbs, participles and verbal adverbs.

Emphatic Forms (Emphatic Superlative) of Adjectives

[314] The emphatic superlative of *descriptive adjectives* is formed morphologically or syntactically.

1. It is formed *morphologically:*

a) By *full reduplication:*

- Анда ... **кечкенә-кечкенә** кошлар сайрыйлар. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) There, tiny little birds are singing.
- Су буенда ... **карт-карт** өянке агачлар. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) Beside the water are ... old, old willows.
- ... Кая барырга дип аптырап басып торганда, кинәт ... **эре-эре** тамчылы яңгыр яварга тотына ... (ibid.) ... while she is standing and wondering where to go, it suddenly ... begins to rain in big heavy drops, ...
- **Озын-озын** кыш көннәре дә узып киттеләр. The long, long winter days also passed.

b) By *partial reduplication* i.e., by placing the first syllable of the adjective – in a closed syllable the consonant is dropped – augmented by **п** or **м** before the adjective itself. In writing, the reduplicated elements are connected by a hyphen with the basic adjective:

Кара ‘black’, кап-кара ‘completely black’; зәңгәр ‘blue’, зәп-зәңгәр ‘deep blue’; яшел ‘green’, ямь-яшел ‘completely green’; күк ‘blue’, ‘dark blue’, күм-күк ‘completely blue’; ак ‘white’, ап-ак ‘completely (all) white’; түгәрәк ‘round’, түм-түгәрәк or: түп-түгәрәк ‘completely, perfectly round’; буш ‘empty’, буп-буш ‘absolutely empty’; тын ‘quiet’, ‘silent’, тып-тын ‘completely quiet, silent’; кыска ‘short’, кып-кыска ‘very short’; туры ‘straight’, туп-туры ‘perfectly straight’; аяз ‘clear’, ‘cloudless’, ап-аяз ‘completely clear, cloudless’; якты ‘bright’, яп-якты ‘very bright’.

- Бакчада тәмле җиләк-җимешләр өлгерә: **кып-кызыл** чияләр, **кап-кара** карлыганнар пешеп утыралар. In the garden tasty fruits (berries and fruits) are ripening: beautiful red cherries, deep black currants.
- ... агачлар, ... **ямь-яшел** яфракларга күмелде. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) ... the trees, ... were buried in leaves of the deepest green.
- ... **шәп-шәрә** ишек алдында тәбәнәк кенә балчык өй утыра. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) ... in a completely bare yard there sits a rather low clay house.
- Бусы ... **ап-ак** чәчле, зәңгәр күзле матур кеше иде. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) This one ... was a handsome man with completely white hair and blue eyes.
- ... бер вакытны ул юлда кечкенә генә **түп-түгәрәк, ап-ак** бер әйбер күргән, ... (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... once he saw (so they say) on the road a rather small, perfectly round, all-white object, ...

c) By placing one of the following *intensive words before the adjective:* бик ‘very’, үтә ‘very’, ‘much too’, ‘too’, ‘extremely’, гаять ‘very’, ифрат ‘very’, ‘highly’, ‘extremely’, артык ‘extremely’, ‘to the highest degree’, бигрәк ‘especially’, дөм ‘completely’, өр ‘completely’.

- Госман. ... Ул әле **бик** яшь. Безгә караганда малай гына. (Гамир Насрый, Кушнарат.) Ghosman. ... He is still very young. Compared to us he is only a boy.
- – Син **бик** матурайгансың. ... күзләрең **бик** матур. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) “You have become very beautiful, ... your eyes are very beautiful.”
- **Утә** эссе һәм бөркү иде. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) It was extremely hot and sultry.

· Зур ишек алдында[1] карчык Хәлимгә **бигрәк** кечкенә булып тоелды, ... (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) In the large yard the old woman appeared to Khälim as being especially small, ...
· Һава **ифрат** яхшы. (Шәриф Камал, Матур туганда.) The weather is very good.
· Аны ашап бетергәч, минем алдыма табада ... **гаять зур** бәлеш китереп куйды. (Сафа Сабиров, Фирдәвес.) After I had finished it (i.e., finished eating the soup), she brought on a frying pan a gigantic stuffed pie, ..., and placed it before me.
· ... мәсьәлә **артык** җитди, **үтә** катлаулы. (Аяз Гыйләҗев, Тынычлану зарарлы.) ... the matter is extremely serious, very complex.
· Авылның урта бер җирендә **ямь-яшел** бакча, бакча эчендә **өр-яңа** клуб. (Гариф Ахунов, Авыл сәхифәләре.) In a central place of the village is an all-green park. In the park (stands) a brand-new club (building).
· ... өй эче бер мәлгә **дөм караңгы** булып калды. (Равил Вәлиев, Гөлмәрҗән мәкләре.) ... for a while the inside of the house turned completely dark.

Note: **дөм** and **өр** are only used with certain adjectives.

2. The superlative is formed *syntactically:*

a) With the *genitive* of the *substantivized* adjective followed by the *third person possessive form* of the same (substantivized) adjective:

Яхшыларның яхшысы ‘the best of the good’, усалларның усалы ‘the worst of the bad’.
· – ... күр әле син аны, хәйләкәрнең дә хәйләкәре икәнсең, әй. (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар ...) “... ay, look at that, you seem to be the most cunning of all.”

Note: The same emphatic superlative can also be formed with true nouns. For example: гөнаһ ‘the sin’:

· – Булмый ... Гөнаһның гөнаһына этәрәсең ... (Мәгъсүм Хуҗин, Кара күл.) “That is impossible ... You are pushing me to the sin of (all) sins (i.e., to the greatest sin) ...”

b) By the *ablative* of the *substantivized* adjective followed by the *nominative* of the same (substantivized) adjective:

Яхшыдан яхшы ‘the best of the good’, матурдан матур ‘the most beautiful of the beautiful’.
· Матурдан матур йөргән җирләр,
Йөргән җирдән матур туган ил.
(Фәтхи Бурнаш, Тагы да сәлам хатлар җибәрәм.)
The places traveled are most beautiful,
More beautiful than a place traveled is the native country.

The Negative Comparative and Superlative Degrees

[315] The *negative comparative* and *superlative degrees* are expressed with the help of **түгел** ‘not’, **юк** ‘there is not’, ‘there are not’, a negative form of the auxiliary verb **булу**.
· ... аның этисе Маликтан картрак **түгел** иде. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) ... his father was not older than Malik.

---

[1] Now written together: ишегалдында /işeɑ̧aldьnda/.

· – Айсылуттиләргә кергән идек, юк, юк, кертә алмыйм, өебез бәләкәй, дип кире борып чыгарды. – Безнең **өйдән дә бәләкәй түгел** инде аларның өе, – диде әни. (Нәзифә Кәримова, Карурманнан чыккан юлчылар.) “We had gone to aunt Aisylus’, but she turned us away saying no, no, that she could not take us in, that their house was small.” “Well,” Mother said, “their house isn’t any smaller than our house.” (Айсылуттиләр – Айсылут үтиләр).
· Дөньяда **сәламәтлектән** дә **кыйммәтле** нәрсә **юк**. (Гурий Тавлин, Афәт.) There is nothing more precious in the world than health.
· Күрмәгән-белмәгән кешегә бүләк **алудан** да **кыены юк**. (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) Nothing is more difficult than buying a present for someone one hasn’t seen and doesn’t know.
· Гөлниса. Йөз проценты белән үк булмаса да, туксан җиде-туксан сигез **процентган ким булмас** дип уйлыйм. (Риза Ишморат, Мәдинә.) Gölnisa. Although it (i.e., the signing-up for an issue of government bonds) won’t be exactly by one hundred percent (of the people), I think it will be by not less than ninety-seven or ninety-eight percent.
· Әнвәр. ... Минем иң зур хыялым син, син, Гөлсинә. Синең белән матур тормыш кору. Гөлсинә. Хыялыңның **иң зурысы** ук **түгелдер**, билгеле, тик шулай да... (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Änwär. My greatest dream is you, you, Gölsinä. To build a beautiful life with you. Gölsinä. It is, of course, probably not quite the greatest of your dreams, but nevertheless...

Comparison of One or Several Qualities Possessed in the Same Degree

[316] To indicate that *two or more* persons or things possess a quality in the *same degree*, the postposition **кебек**’as’, or **кебек үк** ‘just as’, is used after the last object of comparison.

Note: Comparison may also be expressed by the postpositions **сымак**, **сыман** (500), **сынлы** (501), **төсле** (510, 1), **шикелле** (520), **кадәр** (531, h), **тик** (533), **тикле**, **тиклем** (534, e), **хәтле** (535, g), **чаклы** (536, f).

Examples with **кебек**:
· – Мин дә өйләнәм! Синеке **кебек** матур хатын алам! (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) “I too will get married! I shall take a woman who is as pretty as yours!”
· ... чыршы күркәсе **кебек** эре башаклы бодайлар ... әле уңга, әле сулга җәелгәннәр. (Аяз Гыйләҗев, Качак.) ... wheat (fields of wheat), whose ears were as big as fir cones, ... stretched now to the right, now to the left.
· – ... ничек инде ул әтисе **кебек** өлкән картка кызыккан? (Асия Гыйниятуллина, Бәхәс.) “... how then did she become attracted to an old man (who is) as old as her father?”

[317] To indicate that *two or more* persons or things do *not* possess a quality in the same degree **түгел** ‘not’ is added to the positive comparison:
· – Мин монда бер егет белән таныштым. Ул синең **кебек** матур **түгел**. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) “I became acquainted here with a young man. He is not as handsome as you.”

[318] To indicate that *one* person or thing possesses *two or more different* qualities in the same degree, **никадәр**, **нихәтле** or **ничаклы** ‘how much’, ‘as’, is placed before the

adjective describing one quality, the auxiliary verb **булу** in its conditional mood follows it. The word describing the other quality is preceded by **шулкадәр** (**шултикле**, **шулхәтле**, **шулчаклы**) 'so much', 'as'. The degree of the quality possessed may be intensified by placing the particle **ук**, **үк** after **шулкадәр**, etc.

- Ул **никадәр** тапкыр булса, **шулкадәр (үк)** батыр да. He is (just) as courageous as he is resourceful.
- Халык Булат бәккә нәфрәтле, әмма, нәфрәте **никадәр** көчле булса, куркуы да **шулкадәр** булып, дәшми. (Батулла, Сөембикә кыйссасы.) The people were full of hatred of Bulat Bek, but, their fear being just as strong as their hatred, they kept silent (lit., keep silent).

[319] To indicate that one person or thing possesses a *lesser* degree of a quality than another, **азрак** 'less', is placed before the adjective. The person or thing possessing the higher degree of the quality is in the dative followed by **караганда**, or in the ablative:

- Бу юл тегесенә караганда (or: тегесеннән) **азрак** куркынычлы. This road is less dangerous than that one.

[320] With some adjectives, mostly designating colors, the lesser degree of the quality may be indicated by means of the suffixes **+гылт**, **+гелт**, **+кылт**, **+келт**, **+гылтым**, **+гелтем**, **+кылтым**, **+келтем**, **+сыл**, **+сел**, **+су**, **+ча**, **+чә**, **+(ы)лҗым**, **+(е)лҗем**.

Before the suffixes **+гылт**, **+гелт**, etc. and **+гылтым**, **+гелтем**, etc., the adjective drops its *last* vowel and the *following* consonant, if any.

Examples: сары 'yellow', саргылт 'less yellow', 'yellowish'; соры 'gray', соргылт 'less gray', 'grayish'; кызыл 'red', кызгылт 'less red', 'reddish'; яшел 'green', яшькелт 'less green', 'greenish'; ачы 'bitter', ачкылтым 'less bitter'; төче 'insipid', төчкелтем 'less insipid'; ак 'white', аксыл 'less white', 'whitish'; күк 'blue', 'dark blue', күксел 'less blue', 'bluish'; кара 'black', карасу 'blackish'; ал 'pink', алсу 'pinkish'; зәңгәр 'light blue', 'azure', 'sky-blue', зәңгәрсу 'less blue', 'light bluish'; озын 'long', озынча 'less long', 'oblong'; салкын 'cold', салкынча 'cool', 'chilly'; күк 'blue', күгелҗем 'bluish'; каралҗым 'blackish'.

- Бакчада **аксыл, саргылт**, кызыл һәм кып-кызыл төстә берсеннән-берсе тәмлерәк алмалар пешә. In the garden are ripening apples of whitish, yellowish, red and deep red color, one tastier than the other.
- Таушалган бу **саргылт** кәгазьләр /kæɕæzlær/ аңа тормыш юлдашы Галимәсен ... хәтерләтәләр. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) These crumpled, yellowish (sheets of) paper remind him of his companion through life, his Ghalimä.
- Алгы яктан **салкынча** җил иcте. (ibid.) A cool wind was blowing from the front side.
- Ул (Әбүгалисина) озын, бөдрә чал чәчле, кара бөдрә сакаллы, кырык биш яшьләрдә мәһабәт бер дәрвиш кыяфәтендә, өстендә **карасу-зәңгәр** ябынча, ... (Нәкый Исәнбәт, Әбүгалисина.) He (Avicenna) is disguised as an imposing dervish, about forty-five years of age, with long, gray, curly hair and a black, curly beard; he is wearing (lit., on him is) a darkish blue cloak, ...
- ... наратның кәкре-бөкре **кызгылт** ботаклары нинднדер куллар сыман булып, бер-берсе белән аралашып беткән. (Нурихан Фәттах, Этил суы ака торур.) ... the crooked, reddish branches of the pine-tree were intertwined like some kind of arms.
- Офыкка сыланган **күгелҗем** урман да һаман шул бер килеш: ... якынаймый да, ерагаймый да ... (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) Also the bluish forest which is daubed on the horizon is still in that same state: ... it does not move nearer, nor does it move farther away.

Adjectives Used as Nouns

[321] Adjectives may be substantivized:

1. *Syntactically*, which means that they are simply used as nouns within a given context.
2. *Morphologically.* In this case, they are substantivized by means of the possessive suffix of the 3rd person. As with words which are commonly nouns, these also concretize and single out persons, things, ideas, etc. Substantivized adjectives (except those in **+дагы**, **+дәге**, etc.) are declined like ordinary nouns with or without possessive suffixes, singular or plural.

   Note: Substantivized relational adjectives formed by means of **+дагы**, **+дәге**, **+тагы**, **+тәге** offer some characteristics of their own. They will therefore be studied separately.

Examples of 1:

- **Ачыны** күрмичә, **төчене** белмәссең. (Proverb). You won't know the sweet without experiencing the sour.
- **Татлыны** ачыту җиңел, **ачыны** татлы итү кыен. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) It is easy to make the sweet sour, (but) it is difficult to make the sour sweet.
- **Көчле башкаларга** көч бирер, **көчсез башкаларның** да көчен алыр. (ibid.) The strong give strength to others, the weak take (away) the strength of others.
- ... **кичәгегә** караганда бик күп соң яткан булсак та, күзгә йокы кермәде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Although we had lain down much later than (we had) yesterday, we could not sleep.
- Миннән **чибәррәкне** таптың, күрәсең. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар, Икенче хат.) You have found one prettier than I, it seems.
- – Шул бурычны кабул итә аласызмы? Сорауның мәгънәсен: «Югыйсә, сездән дә **уңганракларны** эзләргә туры киләчәк» – дип фаразларга мөмкин иде. (Әхсән Баянов, Таш китап.) "Can you accept that duty?" One could interpret the meaning of the question as: "If not (otherwise), it will be necessary to look for (men) more capable than you are."
- Казан – контрастларга бай кала. Биредә **борынгы** белән **бүгенге** аралашып, күзгә ташланып тора. (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) Kazan is a city rich in contrast. Here, the old and the new (lit., present) mix strikingly.

Examples of 2:

- Мәчет каршында урам аша гына ... ике йорт – **берсе** гади бүрәнәдән, **икенчесе – зүррагы**, такта белән тышлап, сарыга буялган. **Кечерәгендә** иптидаи (башлангыч), **ә зуррагында** рөшти (урта) сыйныфлар укый. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) Just across the street, opposite the mosque ... are two houses, one of ordinary logs, the other, the larger, covered with boards and painted yellow. The elementary classes study in the smaller one and the intermediate classes in the larger one.
- Утрауларның үсемлекләр дөньясы бик бай: биш йөз төрле. **Иң матуялары** ап-ак каеннар, әлбәттә. (Нияз Хәкимуллин, Арктика киңлекләрендә.) The plant life (lit., plant world) of the islands is very rich; there are five hundred species. The most beautiful are the bright white birches, of course.
- Иртәнге намаз бер генә, **ә кичкеләре** өчәү: икенде, ахшам, ястү. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) There is only one morning prayer, but the evening ones are three: Ikende (performed before sundown), Akhsham (performed immediately after sundown), Yästü /Jəsty/ (the fifth prayer, performed after sundown).

- Ул чакта **барысы** да бик гади һәм аңлаешлы иде. (ibid.) At that time all was very simple and understandable.
- Сәгатьләрнең төрлесе бар: **кыңгыраулысы, чаңлысы, көйлесе, тавыш-тынсызы.** (Камил Кәримов, Алдавыч көз.) There are various kinds of clocks: those which have a bell, those which have an (alarm) bell, those which have chimes, (and) silent ones.
- Без барлыгы җиде бала булдык. **Иң олыбыз** Фәрдәнә исемле. **Иң соңгысы** – Гобәйдулла. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Шакирҗан Ибраһимов, Хәким Ибраһимов.) Altogether we were seven children. The oldest of us (lit., our oldest) is called (has the name) Färdänä. The last (i.e., youngest) is Ghöbeydulla.
- – Төрле гайбәткә /ǥəjbətkə/ юл ачканчы, Мөхсиновның үзе белән сөйләшүдән **яхшысы** булмас. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) "Before allowing all kinds of gossip to spread (lit., Before opening the way to ...), there will be nothing better than talking with Mökhsinov himself."

Substantivization of Relational Adjectives Formed by Means of +дагы, +дәге, +тагы, +тәге

[322] Relational adjectives in **+дагы**, **+дәге**, **+тагы**, **+тәге** in the *plural* are substantivized and declined in the same manner as are other adjectives.
In the *singular* they are substantivized and declined in *three* ways as shown in the paradigms below.[1)]

	I	II	III	
Nom.	кулдагы	кулдагысы	кулдагы	
Gen.	кулдагының	кулдагысының	кулдагының	
Dative	кулдагыга	кулдагысына	кулдагына	
Acc.	кулдагыны	кулдагысын	кулдагын	кулдагыны
Loc.	кулдагыда	кулдагысында	кулдагында	
Abl.	кулдагыдан	кулдагысыннан	кулдагыннан	
Nom.	өйдәге	өйдәгесе	өйдәге	
Gen.	өйдәгенең	өйдәгесенең	өйдәгенен	
Dative	өйдәгегә	өйдәгесенә	өйдәгенә	
Acc.	өйдәгене	өйдәгесен	өйдәген	өйдәгене
Loc.	өйдәгедә	өйдәгесендә	өйдәгендә	
Abl.	өйдәгедән	өйдәгесеннән	өйдәгеннән	

As can be seen from the above tables,the substantivization and declension of relational adjectives in **+дагы**, **+деге**, etc. shown in paradigms I and II are identical with those of other adjectives.

Paradigm III is somewhat different. Nominative and genitive are the same as in paradigm I, but the dative, the accusative in **+н**, the locative and ablative are formed by means of those case endings which ordinarily are joined to nouns with the *possessive suffix of the third person.* This means that in these cases final «ы», «е» of **+дагы**, **+дәге** must function *as the possessive suffix* of that person.

---

1) Paradigms compiled and information supplied by D. Phil. H. R. Kurbatov of the Ghalimjan Ibrahimov Institute for Language, Literature and History of the Academy of Sciences of Tatarstan, Kazan.

The full accusative ending **+ны**, **+не** of paradigm III is a remnant from the old Tatar literary language (232, Note, 321-323). It must not be confused with the accusative ending **+ны**, **+не** of the neutral form (paradigm I), which in contemporary Tatar *cannot* ordinarily be joined to nouns with the possessive suffix of the third person.

Except for the accusative ending **+ны**, **+не**, the declension of substantivized relational adjectives in +**дагы, +дәге**, etc., as shown in paradigm III, corresponds to that of nouns with the suffix +**ныкы**, **+неке** (compare 243, table).

The forms shown in *paradigms I and II* are identical with, and have the same functions as, those of other substantivized adjectives (see 321, 1. and 2.). They are common to both the present literary language and the vernacular.

Compare the examples below:

- **Ерактагы** укып беленә, **якындагы** күренә. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) What is far away one learns by reading, what is close by seeing.
- – Үз **өегездәге** кебек булыгыз, тартынып тормагыз. (Булат Сөләйман, Абу баба.) "Make yourself at home (lit., be like in your own home). Don't be bashful."
- – ... **өйдәгеләрегез** исәннәрме? (Шәриф Камал, Ике яхшы.) "... are all your people all right?" (lit., "... are all in your house healthy?")
- Таныштык. **Бүлмәдәгеләр** безгә урын бирделәр ... (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) We introduced ourselves. The people in the room (lit., those in the room) made room for us.
- **Шундагысы** синеке, **мондагысы** минеке. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) That one (which is) there is yours, this one (which is) here is mine.
- Бүлмәдә ике бала бар иде. Берсе – ... – кыз бала ... Икенчесе – биш-алты яшьләр **чамасындагысы** – малай. (Мәхмүт Хәсәнов, Кама таңнары.) In the room there were two children. One – ... – a girl. ... The other – the one approximately five or six-year-old – was a boy.
- **Илледәгенең акылы** ни артмас, ни кимемәс. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) The intellect of a fifty-year-old person will neither increase nor decrease.
- ... анда бәяләр дә башка **магазиннардагыга** караганда югарырак булган. (Татарстан АССР тарихы.) ... there, prices were also higher than (they were) in other stores.
- Кеше **кулындагыга** үрелмә. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Do not reach for what is in a man's (i.e., in another man's) hand.
- Үткәннең ачысын онытма, **алдагысына** сабак булсын. (ibid.) Do not forget the sorrow of the past; may it be a lesson for that which is (lies) ahead.
- Тукай чыгарган сатирик җырлар, шигырьләр һәм аның үткен тапкыр сүзләр-каламбурлары никадәр тәэсир, эффект ясаганлыгын тагын бер тапкыр күрсәтү өчен, минем **түбәндәгене** язып үтүем дә урынлы булыр дип уйлыйм. (Зариф Бәшири, Замандашлары белән очрашулар.) To show once again what an influence (and) effect Tuqai's published satirical songs (and) poems and his sharp-witted words and puns produced, I think it will also be appropriate to relate the following. (түбәндәгене: regular accusative, reference is to an event not mentioned before).
- Шундый наширларның берсе турында автор **түбәндәгеләрне** яза: ... (Фатих Ибраһимов, Белем әлифбадан башлана.) About one of such publishers the author writes the following: ...

(нашир – also нәшир, plural: нәширләр).

- **Түбәндәгесен** кара. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) See the one below. (Singles out one specific proverb).

- Гадәттәгечә, ул үзен бик тигез, бик тыныч тота. **Эчендәгесен** һич сиздерми. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) As usually he conducts himself in a very balanced manner, very calmly. He never reveals what is inside him. (Singles out, puts emphasis on the second part of the sentence).
- – Унҗиде яшемдә чакта миңа егерме биш яшьлекләр инде ир уртасы булып күренә иделәр, **ә утыздагыларны** инде әйткән дә юк. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) "When I was seventeen, twenty-five-year-olds appeared to me already as middle-aged men, not to mention the thirty-year-olds."
- Адәм үзенең **артындагыларын** күреп картая. (ibid.) Man grows older, seeing what is (left) behind him.
- Өске шүрлек бөтенләй буш диярлек. Аскы **каттагысында** тузып беткән дүрт-биш китап, ... күренә. (Мирсәй Әмир, Якташ.) The upper shelf is almost completely empty. On the lower (on that which is the lower) one sees four or five books, ... covered in dust.
- **Кулыңдагыдан** аерылма. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Do not part with what is in your hand.
- Институтта моннан ике ел элек булган хәл **түбәндәгедән** тора иде. (Атилла Расих, Сынау.) The incident which happened at the institute two years ago consisted in the following.
- Кышын көз **көнендәгедән** җылырак киенергә кирәк. (С.М. но. 12, 1976.) In winter one must dress warmer than (one does) on autumn days.
- Быел һәр җирдә уку эшләренә узган **елдагыдан** артыграк әһәмият бирелер төсле күренә. (Галиәсгар /Ǯәliәsǯәr/ Камал, Үз хәлебез.) It looks as if this year everywhere more importance is attached to matters of education than (was the case) last year.

(For төсле with conjugated verbal forms, see 576).

- ... ике катлы матур гына агач йортның капкасы алдына ике извозчик килеп туктадылар. **Алдагысыннан** ундүрт-унбиш яшьлек бер ир бала төшеп тиз генә йортка керде. (Шәриф Камал, Нәфисә.) Two cabs pulled up and stopped before the gate of a beautiful, two-story wooden house ... From the first (lit., from the one in front) a fourteen or fifteen-year-old boy alighted and rather quickly entered the house.

[323] The forms shown in *paradigm III* contain traces of linguistic archaism.[1] It is this shade of archaism which, attracting attention, intensifies the speech as if *underlining the importance* of the object (or person, etc.) denoted by the word to which these forms are joined. In other words, they too indicate a measure of concretization (definiteness), but in a lesser degree than the possessive suffix **+сы, +се** of paradigm II.

The forms of paradigm III belong especially to the vernacular and to the language of folklore. They can be found in proverbs. Though infrequently, they also occur in contemporary literary works where their skilful use – mostly **+дагы**, **+дәге**, etc. – with the *old, full*

---

1) For example, the full accusative in **+ны**, **+не** goes back to a later period of the old Turkish language. (See also A. von Gabain. Alttürkische Grammatik, p. 88.) It also pertains to the old *Tatar* literary language of the 15th through the 19th centuries, when it was joined to *any* possessive stem of the third person singular. In the position indicated in paradigm III it may be regarded as a remnant of the then rather numerous Oghuz grammatical elements in Tatar, most of which have since fallen from use.
Compare also the Uzbek literary language which, although a Qypchaq language, still uses the full (Oghuz) accusative with *any* possessive stem of the 3rd person singular (for example, отасини 'his/her father', acc.). However, in the Uzbek vernacular final «и» is dropped (отасин). (See А.Н. Кононов, Грамматика современного узбекского литературного языка, Moscow, Leningrad, 1960.)

accusative – adds a tinge of elevated style, a higher degree of expressiveness, to the language.

Examples:

- **Кырдагыны** уңыш димә, **кулдагыны** уңыш диген. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Do not call that which is in the field a harvest, call that a harvest which is in the hand.
- **Кырдагыны** икмәгем димә, амбардагын әйт. (ibid.) Do not call that which is in the field your (lit., my) corn, call (your corn) what is in the barn.

Note: In the above examples it is possible to substitute кырдаг<u>ын</u>, кулдаг<u>ын</u> for кырдаг**ыны**, кулдаг**ыны**. However, it would not sound as rich, as expressive.

- – Беләм мин синең кимчелекләреңне, Заһид, – диде Зөбәрҗәт, ... Син гомерең /ʤөmeren/ буена **күңелеңдәгене** яшереп йөриячәксең. (Атилла Расих, Ике буйдак.) “Do I know your shortcomings, Zahid!” Zöbärjät said, ... “You will always (lit., all your life) hide what’s in your heart.”
- – **Күңелемдәген** яшерми әйтүем өчен гафу итегез. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт бүлмәсе.) “Pardon me for saying openly (lit., saying without hiding) what is in my heart.”

Note: In these two examples – one having «күңелеңдәге<u>не</u>», i.e., the *full, archaic* (Oghuz) accusative, the other «күңелемдәге<u>н</u>», i.e., the *reduced, modern* (Qypchaq) accusative – the accusatives distinguish themselves not only from the point of view of style and expressiveness on the one hand and grammatical-functional nuances on the other, but they introduce into the speech also some contextual-semantical differences. For example, the use in the first example of the *reduced* instead of the *full* accusative would give the speech a shade of indelicacy, lack of good taste which, coming from another person, would be inadmissible *in the context.* In the second example the speaker refers to *himself,* and the critical niceness required in the first example is not needed.

- Үз кесәсе буш кеше күрше **кесәсендәген** исәпләр. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) A man whose pockets are empty will count (figure, calculate) what’s in his neighbor’s pocket.
- Хәйри. Булат абый, ачуланма, син надан кеше, син ходайның кодрәтләрен белмисең. Булат. Син беләсеңме? Хәйри. Мин **китаптагыны** әйтәм. Булат. **Китаптагыны** сез күп әйтәсез. (Кәрим Тинчурин, Зәңгәр шәл.[1]) Kheyri. Uncle Bulat, don’t get angry, (but) you are an ignorant (illiterate) man. You do not know the powers of the Lord. Bulat. Do you know them? Kheyri. I say (i.e., quote) what is in the Book. Bulat. You say (i.e., quote) too much what’s in the Book.

Note: Reference is to the Holy Koran. The use of the old, full accusative emphasizes the importance of its contents. Also, it singles out and defines what Kheyri is saying.

- Гомер буе уңышсызлыклардан зарланып йөрүче кешеләр белән чагыштырганда, киресе килеп чыга, бу үзе кыенлык эзли кебек, **хыялындагыны** тормышка ашыру өчен, янып-көеп йөри. (Марсель Зарипов, Отышлы әйләнеш.) Compared with people who always complain of failures, it turns out that he is the opposite. It seems that he himself looks for difficulties. He burns to make come true what’s in his dream.
- Аля бүген башка **вакыттагыннан** да матур, сөйкемле ... (Фатих Әмирхан, Кадерле минутлар.) Today Alya is even more beautiful, even more lovable than (she was) at other times (before).

---

[1] Зәңгәр шәл ‘The Blue Shawl’. A melodrama, it is one of Kärim Tinchurin’s best-known plays; written in 1926.

Nouns Used as Adjectives

[324] Some words, notably the names for the points of the compass and the word үзәк ‘center’, that are commonly nouns, are also used as adjectives. In this latter function they simply precede their object of attribution as do ordinary adjectives: Төньяк котып ‘North Pole’, Көньяк котып ‘South Pole’, Көнбатыш Европа ‘Western Europe’, Төньяк ярымшар ‘northern hemisphere’, көньяк капка ‘south gate’, төньяк-көнчыгыш өлкә ‘the north-eastern province’, Үзәк Азия /Aziə/ ‘Central Asia’, үзәк һөҗүмче ‘centre-forward’ (in sport), үзәк кала ‘chief town’, ‘capital’ (of a district or province).

Note: As *nouns* they are used as any other noun. When united with other nouns to form *compound nouns* (compare 175, a), the second noun takes the possessive suffix of the third person: көньякка борылу ‘to turn to the south’ (for example: wind), көнбатышта ‘in the west’, Татарстанның төньягы ‘the north of Tataristan’, шәһәрнең үзәгендә ‘in the center of the city’, Көнчыгыш халыклары ‘peoples of the East’, Көнбатыш әдәбияты ‘Western literature’, төньяк балкышы ‘northern lights’, ‘aurora borealis’, төньяк җәе ‘northern summer’, төньяк-көнбатыш җиле ‘north-west wind’, үзәк тишеме (уемы) ‘center cavity’ (as the conical cavity drilled in the center of a workpiece to be worked on a lathe).

Names of Nationalities and Languages

[325] Names designating nationalities are either independent formations, or they are derived from names of countries (continents) by adding the suffix **+лы**, **+ле**. Names of languages are formed by attaching the suffix **+ча**, **+чә** to the respective names of nationality.

Continents	**Nationalities**	**Languages**	**English Names**
Африка	африкалы	–	Africa, African
Азия	азияле	–	Asia, Asian
Австралия	австралияле	–	Australia, Australian
Европа	европалы	–	Europe, European
Америка	америкалы	–	America, American

Countries	**Nationalities**	**Languages**	**English Names**
Англия	инглиз	ингилзчә	England, Englishman
англияле	English		
Башкортстан	башкорт	башкортча	Bashkirstan, Bashkir
Бельгия	бельгияле	–	Belgium, Belgian
Гарәпстан /Ɉərəpstan/	гарәп	гарәпчә	Arabia, Arab, Arabic
Германия /Germaniə/	герман[1] немец, нимес	немецча, нимесчә	Germany, German
Алмания /Almaniə/	алман	алманча	
Голландия	голланд голландияле голландлы	голландча	Holland, Dutchman, Dutch
Греция	грек	грекча	Greece, Greek

[1] Герман may also mean ‘Germanic’. For example: герман телләре ‘the Germanic languages’.

Countries	Nationalities	Languages	English Names
Гыйрак (Ирак)	гыйраклы (ираклы)	–	Iraq (Irak), Iraqi
Иран	иранлы фарсы	 фарсыча	Iran, Iranian, Persian
Испания	испан испанияле испанлы	испанча	Spain, Spaniard, Spanish
Италия	итальян италияле	итальянча	Italy, Italian
Казакъстан	казакъ	казакъча	Kazakstan, Kazak, Kazakish
Канада	канадалы	–	Canada, Canadian
Кыргызстан /Qьrʁьzstan/	кыргыз /qьrʁьz/	кыргызча	Kyrghyzstan, Kyrghyz
Кытай	кытай чин	кытайча	China, Chinese
Мисыр	мисырлы	–	Egypt, Egyptian
Португалия	португалияле	португалча	Portugal, Portuguese
Россия, Рәсәй	рус урыс	русча урысча	Russia, Russian
Татарстан	татар	татарча	Tatarstan, Tatar
Төркия	төрек	төрекчә	Turkey, Turk, Turkish
Франция	француз	французча	France, Frenchman, French
Швейцария	швейцарияле	–	Switzerland, Swiss
Швеция	швед	шведча	Sweden, Swede, Swedish
Япония	япон японияле	япончa	Japan, Japanese
Үзбәкстан	үзбәк	үзбәкчә	Uzbekistan, Usbek
Һиндстан	һинд һиндлы һиндстанлы	–	India, Indian

Note: In many cases, names of nationalities in **+лы**, **+ле** may also be formed where already independent formations exist. For example: россияле 'an inhabitant of Russia', швецияле 'an inhabitant of Sweden', 'a Swede', голландияле 'an inhabitant of Holland', 'a Dutchman'.
However, these formations belong strictly to the book language, and some of them, such as японияле or испанлы, испанияле, sound even artificial.

[326] Names of *nationalities* may be used either as adjectives or as nouns.

If used as nouns, they are treated as such, (i.e., they are declined, take the plural, etc.). If they are used as adjectives, a distinction must be made between independent formations and those which are derived from names of countries by the addition of **+лы**, **+ле**. Names of nationalities which are *independent* formations require the addition of the possessive suffix of the third person to the noun which they modify:

Төрек хөкүмәте 'the Turkish government', француз илчесе 'the French ambassador', татар халкы 'the Tatar people', гарәп теле 'the Arab language', казакъ балалары 'Kazak children', башкорт әдәбияты 'Bashkir literature'.

The same rule applies to adjectives designating religions:

Мөселман халыклары 'the Moslem peoples', христиан дине 'the Christian religion', ислам җәмгыяте /çəmʁjəte/ 'Islamic society'.

Names of *nationalities* derived by means of **+лы**, **+ле** and төрки 'Turkic', are used like ordinary adjectives:

Америкалы юлчылар 'American travelers', австрияле язучылар 'Austrian writers', гыйраклы бер сәүдәгәр 'an Iraqi merchant', төрки халыклар 'the Turkic peoples'.

[327] The names of *languages* may be used as adjectives[1] or as nouns.

If used as adjectives, they precede the noun they modify:

Татарча газеталар 'Tatar-language newspapers', французча китаплар 'French-language books', татарча-русча сүзлек 'a Tatar-Russian dictionary'.

If used as nouns, names of *languages* are treated as are any other nouns:

инглизчәдән татарчага тәрҗемә итү 'to translate from English into Tatar'.

- **Татар әдәбиятын** күздән кичергәндә, без анда әхлак мәсьәләсенең гаять зур урын тотканлыгын күрдек. (Ибраһим Нуруллин, XX йөз башы татар әдәбияты.) In reviewing Tatar literature, we have seen that the matter of ethics occupies a very large place in it.
- Сөләйманиянең иң зур байлыгы аның **төрки, гарәп, фарсы кулъязмалары** китапханәсе икән. (Мирфатих Зәкиев, Ай һәм йолдыз яктысында.) The greatest treasure of the Süleymaniye Mosque[2] is probably its library of Turkic, Arabic and Persian manuscripts.
- Без көн саен **төрек газеталарын** укыштыргалап тордык. (ibid.) Every day we read (in a cursory manner) the Turkish newspapers.
- **Латин, француз** һәм борынгы **грек телләрен** өйрәнәбез. (Эдуард Касыймов, Сорбонна профессоры.) We are studying the Latin, French and old Greek languages.
- Миңа ... **роман** һәм **герман телләрен** дә, **славян телләрен** дә, ... өйрәнергә туры килде, ... (ibid.) I had occasion to study ... the Romance and Germanic languages, as well as the Slavonic languages, ...
- Болгарлар килгәндә, Урта Идел һәм Урал буйларында **төрки кабиләләр** /qəbilələr/ белән бергә күп санлы **угрофин кабиләләре** дә яшәгән. (М.З. Зәкиев, Татар халкы теленең барлыкка килүе.) When the Bolghars arrived, there lived along the Middle Volga and the Ural also numerous Ugro-Finnic tribes together with the Turkic tribes.
- Безнең төркемдә күп кенә **татарлар** бар иде. (Луиза Шәйдуллина, Пирамидалар илендә.) In our group there were rather many Tatars.
- [Семен] **немецлар** белән **австриялеләр** тора торган баракта яши. (Казан утлары, quoted from «Татар теленең аңлатмалы сүзлеге».) [Semen] lives in the barracks in which German, and Austrians are dwelling.
- Бер төрле мәкальләр башка халыкларда, мәсәлән, **рус, немец, француз, инглизләрдә** дә күзәтелә. (Р.А. Юсупов, Тәрҗемә мәсьәләләре.) Identical proverbs can be observed also among (lit., in) other nations, for example, among Russians, Germans, French, English.
- ... ул, **немецча, русча, французча сүзләр** кыстырып, үзе турында кыска гына сөйләп бирде. (Шәйхи Маннур, Муса.) ... mixing German, Russian and French words, he told briefly about himself.
- Ул, ... «Монда **итальянча китаплар** да бирәләрмени?» – дип сорады. (ibid.) "Here they also supply Italian books, don't they?" he asked ...

---

[1] Names of languages formed by **+ча**, **+чә** are also used as adverbs (see 591, a-o).

[2] Reference is to the Sülemaniye Mosque in Istanbul.

- – Нәрсә язасыз? – дип, аксак **немецчасы** белән сорады егет ... (ibid.) “What are you writing?” asked the young man in his halting German.
- – Әйдә, барабыз да теге **мөселман студенты** белән танышабыз. (Фатих Әмирхан, Хәят.) “Come on, let’s go and get acquainted with that Moslem student.”
- **Мөселманнар** өчен генә түгел, **христиан, яһүд динендәге** кешеләр өчен дә уртак изге саналган урыннар шактый еш /jьş/ очрый. (Луиза Шәйдуллина, **Ислам динендә** изге хатыннар культы.) Places which are regarded as holy not only by (lit., for) Moslems, but jointly also by (for) those of the Christian (and) Jewish religions, are found rather frequently.
- «Тукай» романы **татарча** беренче мәртәбә 1950-51 елларны «**Совет әдәбияты**» журналында басылып чыкты. (Галия /Ǫalie/ Хантемирова, Тәрҗемәдә милли үзенчәлекләрне саклау.) The novel “Tuqai” appeared first in Tatar in the years 1950-51 in the journal “Soviet Literature”.

[328] Tatar often uses the name of the country where English uses the respective adjective: Азия илләре ‘the Asian countries’, Италия лирасы ‘the Italian lira’, Мисыр президенты ‘The Egyptian president’, Америка профессоры ‘an American professor’.

- Эштән кайтышлый **Сүрия газеталарын** ала торган гадәтем бар ... (Мөнир Юсупов, Сүриядә очрашулар.) I have the habit of buying Syrian newspapers when I return from work.
- Муса. Озакламыйча, кызым, безгә **Америка профессоры** киләчәк. (Кәрим Тинчурин, Американ.) Musa. Soon, my daughter, an American professor will come to (see) us.
- Безнең гид – Шәддия исемле **Мисыр кызы** – барысы турында да рус телендә бәйнә-бәйнә сөйли. (Луиза Шәйдуллина, Пирамидалар илендә.) Our guide, an Egyptian girl named Shaäddiyä, speaks about everything in detail in Russian.
- Андре **Бельгия кешесе** икән ... (Шәйхи Маннур, Муса.) Andre, it turned out, was a Belgian.
- Бу хәл таныш булмаган **Италия егете** белән ике **татар егете** арасын бик якынайтып җибәрде. (ibid.) This circumstance (suddenly) brought the Italian youth and the two Tatar youths, who had not been acquainted with him, much closer together.

The (Persian) Izafet Construction

[329] Besides expressing possessive relation between nouns (221, 222), the izafet construction serves also to connect *attributive* adjectives with their nouns. In such constructions, which are treated as one unit, the noun *precedes* the adjective as in Persian. Declensional suffixes, possessive suffixes, etc., are joined only to the last component, (i.e., the adjective).

If both the noun and the adjective are of *Arabic* origin, the following rules must be observed:

1. After a noun in the *singular* the adjective agrees with it in gender and number.
2. After a *masculine* noun in the *regular plural* the adjective agrees with it in gender and number or is in the *feminine singular.*
3. After a *feminine* noun in the *regular plural* the adjective is in the feminine *singular.*
4. After a noun in the *broken plural* the adjective is in the *feminine singular.*

If the adjective is of *Persian* origin, it remains unchanged, since Persian – like Tatar – does not distinguish grammatical gender. An *Arabic* adjective connected with a *Persian* noun appears in its *masculine* form.

Note: Izafet constructions with nouns and adjectives of Persian origin occur much less frequently.

Examples: камус (A., masc. sing.) 'dictionary', гыйльми (A., masc. sing.) 'scientific', камусы гыйльми 'encyclopedic dictionary; мәдрәсә (A., fem. sing.) 'religious school', 'medrese', гали (A., masc. sing.), галия (fem. sing.) 'high', мәдрәсәи галия 'religious school of higher learning'; җәмгыять (A., fem. sing.) 'society', хәйрия (A., fem. sing.) 'charitable', 'beneficient', җәмгыяте хәйрия /çəmɤjiəte xəjriə/ 'charitable society'; хөррият (A., fem. sing.) 'liberty', 'freedom', шәхсия (A., fem. sing.) 'personal', хөррияте шәхсия /xɵrriəte şəxsiə/ 'personal freedom'; хиссият (A., fem. sing.) 'feeling', миллия (A., fem. sing.) 'national', хиссияте миллия 'national feeling'; мәгълүмат (A., fem. pl.) 'information', 'education', ибтидаия (A., fem. sing.) 'elementary', 'primary', мәгълүматы ибтидаия 'primary education'; әфкар (A.) broken plural of фикер 'thought', 'opinion', гомумия (A., fem. sing.) 'general', 'public', әфкаре гомумия 'public opinion'; әхвәл (A.) broken plural of хәл 'situation', 'condition', 'circumstance', сәясия (A., fem. sing.) 'political', әхвәле сәясия /əxwəle səjasiə/ 'political conditions'; дус (P.) 'friend', садыйк (A., masc.) 'true', 'faithful', дусты садыйк 'true friend'.

In some frozen expressions the izafet particle is not used: ысул (A., masc.) 'method', кадим /qədim/ (A., masc.) 'old', 'ancient', ысул кадим (also: ысулы кадим) 'old method (of teaching)'; җәдит (A., masc.) 'new', ысул җәдит 'new method (of teaching)'; әдәбият (A., fem.) 'literature', җәдидә (A., fem.) 'new', әдәбият җәдидә 'new literature'.

Note: Like the izafet construction of nouns, the izfet construction of nouns and attributive adjectives was used rather frequently in the older Tatar literary language. In contemporary Tatar it occurs mostly in quotations from older literary works, in names of organizations, institutions, schools, etc., of former times and in a few frozen expressions.

For example:

- 1906 (бер мең тугыз йөз алтынчы) елда ул (Галимҗан Ибраһимов) Уфага килә һәм җәдитчелек юнәлешендәге **«Мәдрәсәи Галия»гә** керә. (Г. Халит, Галимҗан Ибраһимов, тормышы һәм иҗаты, Г. Ибраһимов, Сайланма әсәрләр, Volume I.) In 1906 he (Ghalimjan Ibrahimov) comes to Ufa and enters the "Ghaliä Medrese", a school of Jadidist trend.
- Ахыр «**кувәи кодсия**» галәбә /ɤələbə/ итте (in modern Tatar: «изге көч» җиңде). (Фатих Әмирхан, Фәтхулла хәзрәт, 1910.) In the end the "holy power" triumphed.
- Ул ... күптән үк ... **фөнүне җәдидә** (яңа фәннәр) кирәклегенә ышана иде. (Фатих Әмирхан, Милләт тәрәккъый иттерү.) He had believed ... for a long time ... in the necessity for new sciences.
- Тәмам 20 нче (егерменче) октябрь көне җиткәнче, **әфкаре гомумияи татария** (татар халкының гомуми фикере) шушы хаксызлыкларның булганлыгына ... ышанып торды. (Габдулла Тукай, Хаксызлыктан котылдык.) Up to the 20th of October Tatar public opinion believed ... that there was this injustice.
- ... бу бер **әмере табигый** гына ... (Шәриф Камал, Хикәядән бер баб.) ... this is only a natural precept (law of nature) ...
- Хәсән илә (бәлән) Хөсәен ... **мәктәбе ибтидаиядә** (башлангыч мәктәптә) укыла торган китапларны тәмам иткәннәр иде. (Закир Һади, Бәхетле кыз.) Khäsän and Khösäyen ... had finished the books, which are studied (read) in elementary school.

Figurative Use of Names of Colors

[330] Besides designating colors, names of colors may be used figuratively to describe various qualities of the human voice, often also reflecting or expressing emotions. For example:

Яшел ‘green’, яшел тавыш ‘an unpleasant, piercing, penetrating voice; яшелле-зәңгәр ‘greenish and blue’, яшелле-зәңгәр тавыш ‘a venomous, bilious, vitriolic voice’; сарылы-яшелле ‘yellowish and greenish’, сарылы-яшелле тавыш ‘a very loud, stentorian voice’.

See also the examples below:

· Начальник,[1)] үз-үзен белештермичә, **яшелле-мөшелле** тавыш белән акырып җибәрде: – ... (Рәфкать Кәрами, Каргышлы юллар.) The camp manager, going wild, started yelling (at the prisoner) at the top of his voice: “ ... “

· Мондагы тамашаны күреп бермәлгә кече лейтенант та югалып калды. Эшнең нәрсәдә икәнен төшенгәч, ... **яшелле-кызыллы** тавыш белән акырырга тотынды. (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) Seeing the things going on here, even the junior lieutenant was lost for a moment. After realizing what it was about (a crowd of people was attempting to break into a store’s warehouse), ... he began to shout with a powerful voice.

· ... аның янына таныш түгел бер дәрвиш пәйда булды. ... тутайга карамыйча гына, **коңгырт**[2)] тавыш белән: – Койрыклы йолдыз киләә, – диде. (Батулла, Сөембикә кыиссасы.) ... a strange dervish came up to her. ... without looking at the elderly lady, he said in a *clear* voice: “A comet is coming.”

· – ... товарыңның бәһасе төште, – диде кемдер **күкле-яшелле**[3)] тавыш белән хихылдап. (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) “... the value of your wares has diminished,” somebody said, chuckling in a hoarse (husky) voice.

Note: The adjective **сары** ‘yellow’ forms a pair (compound) with the adjective **коры** ‘dry’ – **коры-сары**. This compound is used as a *noun* meaning ‘dry branches and twigs’ (in the woods).

· Ул ... колак салды – юк, сынган ботак, тояк астында изелгән **коры-сары** тавышы, гомумән, ат ишарәте сизелми. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) He listened ... – no, no sound of a breaking branch, of dry branches or twigs being crushed under hoofs could be heard – in all, no sign of a horse. (A boy is trying to find his horse which has wandered away from him in the woods).

Note: The pair коры-сары may also mean ‘cooked, non-liquid food’.

Note also:
ак ‘white’: ак юл теләү ‘to wish a pleasant journy’
кара ‘black’: кара эшче ‘unskilled labourer’
кызыл ‘red’: кызыл кар яугач (яуганда) (‘lit., when red snow falls’; said about something that will never happen).

---

1) Начальник: R. – башлык
2) коңгырт – brown
3) күкле-яшелле – bluish and greenish

CHAPTER III – NUMERALS

Meaning and Grammatical Characteristics of Numerals

[331] Tatar numerals are: 1. Cardinal numbers; 2. Fractional Numbers; 3. Multiplicative Numbers; 4. Ordinal Numbers; 5. Approximative Numbers; 6. Distributive Numbers; 7. Collective Numbers, and 8. Indefinite Numeral Adjectives.

The various classes of the numerals (except numeral adjectives) are formed through simple or complex derivation from the basic class of the cardinals. Derivational suffixes, as well as inflectional suffixes, are added only to the last number of a compound numeral, except the compound distributive numbers ending with round hundreds, thousands, etc. (see 369).

Nouns preceded by cardinals, distributive or approximative numbers formed with **+лап**, **+ләп** remain in the singular. Nouns preceded by indefinite numbers stand in the singular or plural.

Numerals are not declined when preceding a noun: **бер** өйнең 'of one house', **биш** өйдә 'in five houses', **өч** ел 'three years', **ун** кара аттан 'from ten black horses', **икенче** атнага 'to the second week', **өченче** өйдә 'in the third house', **алтышар** китап 'six books each', **җиделәп** укучының 'of about seven pupils', **берничә** бинадан 'from a few buildings'.

When used as nouns, numerals are declined as any other noun. They are substantivized:

a) By simply using them in their basic form: **Биштән өчне** алсаң, **ике** кала. 'Three from five leaves two (lit., If you take three from five, two remain).' **унга җидене** кушкач **унҗиде** була. 'Ten plus seven make seventeen (lit., if you add seven to ten there will be seventeen).' **Күпне** белсәң тиз картаерсың. 'If you know much you will get old fast' (proverb).

b) By means of the possessive suffix of the 3rd person, which then has the same functions as described in 321, 2 (adjectives):

- ... трамвай ишегеннән **берсе** өлкәнрәк, **икенчесе** яшьрәк ике хатын чыктылар. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) ... two women, one older, the other younger, alighted from the door of the streetcar.
- Кабан күлендә ... ике кечкенә пароход йөри. **Берсе** «Нептун», **икенчесенең** исемен хәтерләмим. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Исмәгыйль Рәмиев.) Two small steamboats ... operate on Qaban Lake. One is the "Neptune", the name of the second I do not remember.
- Ниһаять, арбабыз эшләнеп бетте. Көпчәкләре юан колгалардан киселеп ясалган. **Дүртесе** дүрт эздән бара. (ibid., Мохтар Ибраһимов.) Finally, our cart was finished. Its wheels have been cut from thick rods. All four are moving in four tracks (i.e., in four different tracks).
- Без барлыгы җиде бала булдык. Иң олыбыз Фәрдәнә исемле. Икенчебез – Нәгыймә. **Өченчесе** – мин. **Дүртенчесе** – Галимҗан. **Бишенчесе** Нәфисә исемле кыз иде. (ibid., Шакирҗан Ибраһимов, Хәким Ибраһимов.) In all we were seven children. Our oldest is called Färdänä. Our second, Näghimä. The third is me. The fourth – Ghalimjan. The fifth was a girl named Näfisä.
- Еш кына хатлар язышып тордык. **Күбесе** төрле кулларда югалды ... (ibid., Мохтар Ибраһимов.) We wrote each other letters rather frequently. Many were lost while in various hands.

Cardinal Numbers

[332] 1 – бер, 2 – ике, 3 – өч, 4 – дүрт, 5 – биш, 6 – алты, 7 – җиде, 8 – сигез, 9 – тугыз, 10 – ун, 20 – егерме, 30 – утыз, 40 – кырык, 50 – илле, 60 – алтмыш, 70 – җитмеш, 80 – сиксән, 90 – туксан, 100 – йөз, 1000 – мең, 1,000,000 – миллион, 1,000,000,000 – миллиард.[1)]

In compound numbers the lower figure follows the higher, except in round hundreds, thousands, etc., where it precedes the higher. The numbers 11 to 19 are written together, all other compound numbers are written separately. However, compound cardinals from 100 to 119, 1000 to 1099, and those from 1 million on may be joined by the conjunction **да**, **дә**: 11 – унбер, 12 – унике, 13 – унөч, 14 – ундүрт, 15 – унбиш, 16 – уналты, 17 – унҗиде, 18 – унсигез, 19 – унтугыз, 21 – егерме бер, 32 – утыз ике, 43 – кырык өч, 68 – алтмыш сигез, 3,579 – өч мең биш йөз җитмеш тугыз, 300,684 – өч йөз мең алты йөз сиксән дүрт.

- **Мең дә бер** төн. Thousand and One Nights.
- Бу мешһүр шагыйрь тууына ноябрь аенда **йөз дә алты** ел тулды. In November it was 106 years since the birth of this famous poet.
- Рәсми җан исәбе буенча, соңгы ун ел эчендә 1 **миллион** да 200 **мең** кеше югары белем алуга ирешкән. According to the official census, 1,200.000 people have obtained higher education during the last ten years.

The cardinal number ‘ten’ is often expressed by **дистә**:

- Инде дүрт **дистәне** тутыруына карамастан, үзендә электәгечә көч энергия бөрки. (Галимҗан Сәйфетдинов, Укытучы.) In spite of his having already completed his fortieth year, strength and energy abound in him as before.

[333] Cardinals answer the question: **Ничә**? **Күпме**? **Никадәр**? ‘How many?’ ‘How much?’ **Ничә** өй? ‘How many houses?’ **Ничә** ел? ‘How many years?’ **Күпме** акча? ‘How much money?’ **Никадәр** тукыма? ‘How much cloth?’

- **Бер** атнада **җиде** көн: дүшәмбе, сишәмбе, чәршәмбе, пәнҗешәмбе, җомга, шимбә, якшәмбе. (Совет мәктәбе.) ‘There are seven days in a week: Monday, Tuesday, Wednesday, Thursday, Friday, Saturday, Sunday.’
- – Бу китап күпме тора? – Ул **дүрт** сум **егерме биш** тиен тора. “How much is this book?” “It costs four rubles twenty-five kopecks.”
- Рамай. ... **Ике йөз илле** потка дүртәр тиеннән **ун** сум тиешле иде, монда **сигез** генә сум. (Таҗи Гыйззәт, Чаткылар.) Ramai. ... two hundred and fifty poods at four kopecks each should make ten rubles, here are only eight rubles.
- Бәхетлеләр **меңгә бер** ... (Гариф Гобәй /Ǫʝəbəj/, Без үскәндә.) The lucky ones are one in a thousand.
- Хәзер аңа **егерме тугыз** яшь. (Әнәс Камал, Олы Әкбәрнең кече Әсгаре.) He is now twenty-nine years old.
- **Меңне** сөйләгәннән **берне** эшләп күрсәтү артыграк. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) To carry out one thing is more than talking a thousand.

---

1) milliard – in the USA ‘billion’.

[334] The hours of the day and night are expressed by the cardinals, except the half hours which are expressed by the ordinals:

- Сәгать ничә? What time is it? Сәгать бер. It is one o'clock.
- Сәгать бердән ун минут кичте. It is ten minutes past one.
- Сәгать берне сүгып чирек. It is a quarter past one.
- Сәгать икене сүгып егерме минут. It is twenty minutes past two.
- Бишкә егерме биш минут калды. It is twenty-five minutes to five.
- Тугызны сүгарга егерме минут. It is twenty minutes to nine.
- Алтыга бер чирек калды. It is a quarter to six.
- Җидегә биш минут калды. It is five minutes to seven.
- Сәгать бишенче ярты. It is half past four (lit., half of the fifth hour).
- Габбас. Нигә өйдә түгел? **Сәгать ничә** икәнен беләсеңме? (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Ghabbas. "Why are you not at home? Do you know what time it is?"
- Төнге **сәгать унбер** туларга **ун** минут. Төгәл **унбердә** мин ятып йокларга тиеш. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) It is ten minutes to eleven at night. I must go to sleep exactly at eleven.
- **Сәгать өч** булып килә. It is nearly three o'clock.
- **Сәгать өчкә** якынлаша. It's getting close to three o'clock.
- – Мин сине **сәгать өчтә** күрәчәкмен. "I shall see you at three o'clock."
- – Зинһар өчен, **дүрттән унбиш** минут узгач (кичкәч) миңа кил. "Please come to me at a quarter past four."
- – Зинһар өчен, **ун белән унбер** арасында анда бул. "Please be there between ten and eleven o'clock."
- Автобус иртәнге **сәгать тугыз кырык сигездә** китә. The bus leaves at 9:48 a.m.
- Безнең бюрода иртәнге **сәгать тугыздан** кичке **сәгать алтыга** кадәр эшлиләр. In our office they work from nine o'clock to six o'clock.
- Әти **алтыны** бераз узгач өйгә кайтты. Our father came home a little after six.
- Ике мөгаллимә бер мөгаллим нәкъ сәгагь җиде түлуга килеп керделәр. (Шәриф Камал, Таң атканда.) The two lady teachers and one male teacher stepped in exactly at the stroke of seven.

[335] When indicating the time, the cardinals are placed *after* сәгать 'clock', 'hour'; when indicating the number of hours, they *precede* сәгать: сәгать бер 'one o'clock'; сәгать ике 'two o'clock'; сәгать өч 'three o'clock'; бер сәгать 'one hour'; ике сәгать 'two hours'.

- Бу эш тулы **бер сәгать** вакыт алачак. This work will take a full hour.
- Ул моннан **алты сәгать** элек чыгып китте. He left six hours ago.
- Аларның кызы **өч сәгатьтән** кайтачак. Their daughter will return in three hours.
- – Сезгә эшләгән җирегезгә барып җитү өчен күпме вакыт кирәк? – Якынча **бер сәгать**, кайвакытларда **бер ярым сәгать**. "How much time do you need (is necessary) to get to your place of work?" "About an hour, sometimes an hour and a half."
- – Иртәгә эшне **бер сәгать** алдан башлыйбыз. (Гариф Гобәй, Без үскәндә.) "Tomorrow we shall start work one hour earlier."

[336] Addition, subtraction, division and multiplication are rendered in Tatar as follows:

- 6 га 2 не (Алтыга икене) **кушсаң** (or: **кушкач**) 8 (сигез) була. (6 + 2 = 8). 6 plus 2 are 8 (lit., If one adds 2 to 6, there will be 8). 17 гә 9 ны (Унҗидегә тугызны) **кушсаң (кушкач),** 26 (егерме алты) була. (17 + 9 = 26). 17 plus 9 are 26 (lit., If one adds 9 to 17, there will be 26).

- 8 дән 4 не (Сигездән дүртне) **алсаң**, 4 (дүрт) кала. (8 – 4 = 4). 8 minus 4 leaves 4 (lit., If one subtracts 4 from 8, there remains 4). 10 нан 5 не (Уннан бишне) **алсаң**, 5 (биш) кала. (10 – 5 = 5). 10 minus 5 leaves 5 (lit., If one subtracts 5 from 10, there remains 5).
- 16 ны 2 гә (Уналтыны икегә) **бүлсәң**, 8 (сигез) була. (16 : 2 = 8). 16 divided by 2 are 8 (lit., If one divides 16 by 2, there will be 8). 20 не 20 гә (Егермене егермегә) **бүлсәк**, 1 була. (С. М., #10, 1971, p. 21.) If we divide 20 by 20, there will be 1.
  Or: 16 да 2 (Уналтыда ике) **тапкыр** 8 (сигез) бар. 16 divided by 2 are 8 (lit., Going two times in 16 are 8). 20 дә 20 (Егермедә егерме) **тапкыр** 1 (бер) бар. 20 divided by 20 is 1 (lit., Going 20 times in 20 is 1).
- Тугыз **тапкыр** җиде (9 . 7) – алтмыш өч. 9 times 7 are 63. Сигез **тапкыр** унике (8 . 12) – туксан алты. 8 times 12 are 96.
  Or: 9 ны 7 гә (Тугызны җидегә) **тапкырласаң**, 63 (алтмыш өч) була. 9 times 7 are 63 (lit., If one multiplies 9 by 7, there will be 63). 8 не 12 гә (Сигезне уникегә) **тапкырласаң**, 96 (туксан алты) була. 8 times 12 are 96 (lit., If one multiplies 8 by 12, there will be 96).

[337] Dates are expressed by the cardinals if *preceded* by names of the months or by the word ай 'month'. The latter are then in the possessive case and the cardinals take the possessive suffix of the third person singular:

- Майның 15 еннән 20 сенә чаклы. From the 15th to the 20th of May.
- Бүген айның бише. Today is the fifth of the month.
- Кичә айның ундүрте иде. Yesterday was the 14th.

Note: If *followed* by the words көн 'day', атна 'week', ай 'month', ел 'year', or by names of the months, dates are expressed by the ordinals (see 361).

[338] With the suffix **+лы**, **+ле** cardinals form:

a) *Numeral adjectives:* **җиделе** итек 'a number seven boot', **бишле** лампа 'a lamp whose wick consists of five threads'.

b) *Numeral nouns designating:*

1. *The names of figures* (as for instance in card or numbers games):
   - Кара киемле. ... Миндә 17 ле икәү. Миндә – ике **бишле,** ике **унҗиделе**, ике **утыз алтылы**, ике **кырык тугызлы** бар. (Галиәсгар Камал, Безнең шәһәрнең серләре.) The gentleman claid in black. ... I have two (a pair of) seventeens. I have two fives, two seventeens, two thirty-sixes, two forty-nines.

2. *School marks:* Имтиханны **бишлегә** бирү 'to pass the exam with a five (i.e., with an "A")'. Имтиханда **өчле** алу 'to receive a three (i.e., "average") in the exam'.
   - ... сигезәр битле инша язып чыктык. ... имтиханнарны тапшыра бирегез, диделәр. ... Димәк, безнең иншалар **«икеле»** яки «**берле**» алмаган, ... рус теленнән **бишлегә** белүебез белән иншадагы утызар хатабызны кушып, безгә **өчле** чыгардылар. Татар теленнән һәм татар әдәбиятыннан имтихан тапшырганда, без үзебезне судагы балык кебек сиздек. Өчме-дүртме көн эчендә тарихны ботарлап аттык имтиханы – хәтерем ялгышмаса – **дүртле** булды шикелле. Без, әлбәттә, моны укытучының киң күңелле булмавыннан күрдек, ... Һәм, һичшиксез, **бишле** куярга тиеш иде. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) ... each of us (i.e., each of the two of us) wrote an eight-page exposition. ... proceed with the exams, they said. ... That means, our expositions had not received a "two" (poor) or a "one" (unsatisfactory), ... combining our "A"-grade (oral) knowledge of the Russian language with the thirty mistakes each of us made in the exposition, they gave us a three (satisfactory). When

taking the exam in Tatar language and Tatar literature, we felt like fish in the water. In three or four days we knocked off the history (test). If my memory serves me right, the exam resulted in a four (good). Of course, we attributed this to the teacher's not being too charitable (magnanimous) ... And there is no question but that he should have put down a five (excellent).

[339] With the suffix **+лык**, **+лек** cardinals form nouns designating paper money: бишлек 'a five-ruble note', унлык 'a ten-ruble note', иллелек 'a fifty-ruble note'.
When the cardinal number is followed by a nominator (the name of the currency unit) the suffix is joined to the latter:

- ... акча калтасыннан **биш сумлык** чыгарып Сафиуллинга суздым. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) ... I took a five-ruble note from my wallet and gave it to Safiullin.

[340] Besides indicating number, some cardinals have a variety of other meanings, or they are used to form a great many idiomatic and colloquial expressions. Such cardinals are: бер 'one', дүрт 'four', биш 'five', җиде 'seven', кырык 'forty', җитмеш 'seventy', сиксән 'eighty', туксан 'ninety', туксан тугыз 'ninety-nine'.

[341] Бер:

1. **бер** functions as an indefinite article (183, 185-189);
2. **бер** functions as an indefinite pronoun and serves to form compound indefinite and negative pronouns (439, 440, 443);
3. **бер** ... **бер** functions as a disjunctive conjunction (651);
4. **бер** may correspond to уртак 'common', 'mutual', for example: **бер сүзгә** килү 'to find a common language';
5. **бер** may mean 'equal', 'same' (a matter of indifference):
   - Бу тәрәзәләр, ихтимал, такта түшәмнең матчаларын тотып торучы аркалар белән **бер** биеклектә булгандыр. (С.С. Айдаров, Н.Д. Аксенова, Болгар шәһәре.) These windows were most probably on one level (lit., on the same height) with the arches which carried the beams of the wooden ceiling.
   - Садыйк. Туктагыз әле ... Менә мә, Миңнулла абзый өчен мин түлим, алыгыз! (Акча бирә.) Каюм. Китер, китер ... Миңа бар да **бер**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Sadiq. Wait please ... Here, I'll pay for Mingnulla, take it! (He gives the money.) Qayum. Give it then, give it then ... For me it's all the same. 'Same' may also be expressed by **бер** and the particle **үк** – **бер үк**:
   - ... торак йортларның дүртесе дә **бер үк** төрле төзелгән. (Болгар шәһәре.) ... all four dwellings were built the same way.
   - ... Хәбибуллин, ..., күзләрен Искәндәревтән алмыйча һаман **бер үк** сүзләрне кабатлый ... (Әмирхан Еники, Кояшлы иртә.) Without taking his eyes off Iskändärev, Khäbibullin, ..., constantly repeats the same words: ...

   Note: **бер үк** must not be confused with the modal word **берүк** (written solid) 'please', denoting a strong desire, request, plea, with the connotation of warning, or anxiety, worry:

   - Пәри: – Ташлый күрмә **берүк**, бабай ачуланыр, – дип кызуланып таякны алып кереп китте. (Татар халык әкиятләре, Һөнәрле үлмәс.) Getting exited, the demon said: "Don't throw it, please, Grandfather will be angry", and, seizing the cane, hurriedly went inside.

6. **бер** may mean ‘unique’, ‘unequalled’:

- ... Шаһи картның алма кебек кызы бар, эшкә дисәң авылда **бер**. (Галимҗан Ибраһимов, Табигать балалары.) ... the old man Shahi has a pretty daughter (lit., a daughter like an apple), who, when it comes to work, has no equal in the village.

7. **бер** preceding a verb means бер тапкыр, бер мәртәбә ‘once’:

- Хәлим авылдашларына, танышларына тагын **бер** каерылып карады, күңеле тулса да елмаерга тырышып ... Мичкә артыннан китеп барды. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Khälim turned once again to look at his fellow villagers, his acquaintances and, though moved to tears, he tried to smile ... and followed Michkä.
- Габбаслар хәзер ике елга **бер** генә авылга кайталар, ... (Аяз Гыйләҗев, Әтәч менгән читенгә.) Now the Ghabbases return to the village only once in two years, ...

8. **бер** may mean ‘some time’, ‘some day’, ‘one day’:

- Иншалла, Тәбрик тә **бер** килер әле авылына. (Әхсән Баянов, Тау ягы повесте.) God willing, Täbrik too will some day come to his village.
- – Китәргә булдыңмыни? – Китәсем килмәсә дә, китәргә **бер** кирәк бит. (Кәрим Тинчурин, Мәрҗәннәр.) “You are going to leave, aren’t you? (You have decided to leave, haven’t you?)” “Although I do not wish to leave, one day I will have to leave after all.”

[342] Дүрт:

дүрт куллап алу ‘to receive with open arms’; **дүрт** сан да сау ‘safe and sound’.

- Күзләре **дүрт** булды. He was greatly (extremely) surprised.
- **Дүрт** күз белән көтелгән көн җитте. (Кәрим Тинчурин, Йөз мең.) The eagerly awaited day arrived.
- Мулла ике күзен **дүрт** итеп үз түгәрәгендә утыра биргән. (Татар халык әкиятләре, Абага чәчәге.) Absolutely amazed, the mulla continued to sit in his own circle.

[343] Биш:

Бише белән кайтару ‘to repay someone many times’, бер алга, **биш** артка карау, to be cautious’, ‘to keep one’s eyes open’.

- Бергә **бишне** кушып сөйләүчеләр дөньяда аз түгел. (Гөлсем Мөхәммәдова, Яшьлек көннәре.) There are many (lit., not a few) in the world who exaggerate (make a mountain out of a molehill).

[344] Җиде:

- **Җиде** төн уртасында ‘at the dead of night’, **җиде** юл чаты ‘cross-roads (crossing of many roads)’; **җиде** ят арасында ‘among strangers’;
- **җиде** бабасын таныту, or: **җиде** бабасына җитү ‘to scold severely’, ‘to give somebody a dressing-down’.
- Сөймәсә, аның белән авылны ташлап **җиде** ят җирләргә чыгып китәр идеме? (Аяз Гыйләҗев, Өч аршин җир.) If she did not love him, would she have left the village and gone with him to completely strange places?

[345] Кырык:

Кырык кат сөйләү ‘to say it many times’, ‘to say it over and over’; **кырык** даланың кырыена ‘to a faraway place’, ‘far from any inhabited place’ (lit., to the edge of forty steppes); **кырык** алдар ‘a person who deceives much’; **кырыкка** ярылу ‘having much work’; **кырыктан** артык кыңгыр як’very many deficiencies, shortcomings’ (кыңгыр як ‘deficiency’, ‘shortcoming’); **кырыкмаса кырык** ‘very many times’, ‘countless’, ‘innumerable’; үз **кырыгы кырык** ‘stubborn’.

[346] Җитмеш:

- Егет кешегә **җитмеш** төрле һөнәр дә аз. (Proverb.) For a young man even seventy trades are few (i.e., a young man must go on learning).

[347] Сиксән:

- Мәрвиягә таныш түгел иде бу кеше. Аңа җавап кайтаруны кирәксенмичә, кыз станокның[1)] икенче ягына чыкты. Теге кешенең дә үз **сиксәне сиксән**, кыздан бер адым да калмады. (Кояш Тимбикова, Агым уртасында.) Märwiä did not know this man (lit., This man was not known to Märwiä). Not deeming it necessary to give him an answer, the girl stepped to the other side of the lathe. But the man was extremely stubborn; he did not fall even one step behind the girl.

[348] Туксан:

Үз **туксанын** кабатлау 'to insist on one's own word', 'to refuse to accept other opinions'; үз **туксаны туксан** 'to be stubborn'.

- Коллегаларының мондый гадәттән тыш таләптән чиксез гаҗәпләнүләренә /ʤəçəplənylərenə/ карамастан, ул фәкать үз **туксанын** гына кабатлады. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Despite his colleagues' immense astonishment at such an extraordinary demand (i.e., the demand that an employee be discharged from work without cause, just because he disliked her), he stubbornly maintained his position (i.e., he refused to listen to other opinions).
- ... әйләнеп кайтмады. ... Бераздан ул Бакудан үз янына дәшеп хат язды ... Анасының үз **туксаны туксан** булып чыкты. Бармады. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) ... he did not return. ... A little later he wrote a letter from Baku, inviting them (i.e., inviting his family) ... His (the son's) mother turned out to be stubborn. She did not go.

[349] Туксан тугыз 'very many', 'immense'; **туксан тугызлы** 'silly', 'foolish', 'he who has a screw loose somewhere'.

[350] Like other languages, Tatar too uses noun classifiers between the number and certain names of persons, animals or objects to be counted. The principal noun classifiers are:

- **Баш** 'head', 'loaf': Кеше **башына** яртышар кадак шикәр 'half a pound of sugar per person'; йөз **баш** сарык 'one hundred head of sheep'; бер **баш** шикәр 'one sugarloaf'.
- **Данә** 'piece', 'cake', 'bar': Ун **данә** алма 'ten apples'; ике **данә** сабын 'two bars (or cakes) of soap'; бер мең **данә** кирпеч 'one thousand bricks'.
- **Нөсхә** 'copy': Биш **нөсхә** газета 'five copies of a newspaper'.
- **Олау** 'cart': Бер **олау** печән 'one load of hay'; өч **олау** утын 'three loads of firewood'.
- **Пар** 'pair'; Бер **пар** итек 'one pair of boots'; ике **пар** бияләй 'two pairs of gloves'.
- **Сынык** 'chunk', 'piece': Бер **сынык** икмәк 'a chunk (piece) of bread'.
- **Шакмак** 'lump', 'cube': Өч **шакмак** шикәр 'three lumps of sugar'.
- **Телем** 'slice': Бер **телем** икмәк 'one slice of bread'.
- **Төп** 'root': Егерме җиде **төп** чия 'twenty-seven cherry trees'.
- **Төркем** 'group': Бер **төркем** халык 'a group of people'.
- **Яшьлек** 'year-old', 'age': Алты **яшьлек** бала 'a six-year-old child'.
- ... бер картның унбиш **яшьлек** малае була. (Татар халык әкиятләре, Һөнәрле югалмас ... an old man had a fifteen-year-old boy.

[1)] станок, R. – эскәнҗә

Fractional Numbers

[351] In Tatar fractions the denominator *precedes* the numerator. In the *basic form* of the fraction the numerator is in the *nominative*, the denominator in the *ablative* case. For example: 1/3 өчтән бер, 5/6 алтыдан биш, 7/10 уннан җиде, 33/100 йөздән утыз өч.

A whole number preceding a fraction is expressed by the respective cardinal and the word бөтен 'whole': 5 3/4 биш бөтен дүрттән өч, 8 1/10 сигез бөтен уннан бер, 7 7/16 җиде бөтен уналтыдан җиде.

[352] In a *decimal fraction* the denominator is expressed by a comma, which stands for '10'. The comma is placed before the numerator; the whole number or a zero, respectively, precedes the comma. Tatar decimal fractions are read the same way as common fractions, or they can be read literally: 0,3 – уннан өч, or: ноль өтер өч, 6,1 – алты бөтен уннан бер, or: алты өтер бер; 10,9 – ун бөтен уннан тугыз, or: ун өтер тугыз.

[353] Like the cardinals, fractional numbers of the above kinds (for ярты and ярым 'half', see below) may be attributive adjectives or nouns. As attributive adjectives they remain unchanged and are followed by a noun denoting a quantity, measure, degree or weight. When functioning as nouns, suffixes are joined to the *numerator*; the denominator remains in the ablative case.

Examples of common and decimal fractions used attributively:

- 2 3/4 (ике бөтен дүрттән өч) чынаяк су. 2 3/4 cups of water.
- Елганың тирәнлеге монда **өч бөтен дүрттән бер метр**. The depth of the river here is three and a quarter meters.
- Бакчаның мәйданы **ике бөтен өчтән бер гектар**. The park's area covers two and one third hectares.
- Авылга **өч бөтен дүрттән өч километр**. It is three and three quarters kilometers to the village.
- Мин бу кешедән күргән кадер-хөрмәтнең **йөздән бер өлешен** дә кайтара алу ихтималым юк ... (Мөхәммәт Гали, Серле кабер.) I do not have the possibility ... of repaying even one hundredth of the respect and esteem I have received from this man.
- Халык саклык кассаларына ярты елда 5,3 (биш бөтен уннан өч) **миллиард** сум акча салды. (С.М. # 9, 1976, p. 10.) In half a year people deposited 5.3 billion rubles in savings banks.
- 1980 елда 2,1 – 2,2 млн. (ике бөтен уннан бер – ике бөтен уннан ике миллион) автомобиль, шул исәптән 800-825 мең йөк автомобиле эшләп чыгару ... күздә тотыла. (ibid. # 8, 1976, p. 38.) It is envisaged that in 1980 2.1 – 2.2 million automobiles, 800-825 thousand of them trucks, ... will be produced.

Note: The decimal fractions and the numbers 800-825 мең in the above example can be read as shown, with the hyphen indicating a short pause, or by expressing 'from ... to': 800 меңнән **алып** 825 меңгә **кадәр** ...

- Электр станцияләренең егәрлеге 1,6 (бер бөтен уннан алты) **мәртәбә** артты. (ibid. # 7, 1976, p. 35.) The energy of the power plants increased 1.6 times.
- Алар төрле зурлыкта: диаметрлары **1,5 м дан** (бер ярым метрдан) алып 2,6 **м га** (ике бөтен уннан алты метрга) кадәр. (С.С. Айдаров, Н.Д. Аксенова, Болгар шәһәре.) They (i.e., the ovens) are of different sizes. Their diameters range from 1.5 to 2.6 meters.
- Җәен балыгын сөттә пешерү. 1 кешегә 150-200 г (йөз илледән ике йөз граммга кадәр) балык, 1 данә йомырка, 0,2-0,3 л (уннан икедән уннан өч литрга кадәр)

сөт алына. (Ю.Э. Әхмәтҗанов, Табигать хәзинәсеннән ашлар.) Cooking sheatfish in milk. For one person take from 150 to 200 grams of fish, one egg, 0.2 or 0.3 liter of milk.

Examples of fractions used as nouns:

- Тугыздан икегә тугыздан бишне кушсаң, тугыздан җиде була. 2/9 plus 5/9 is 7/9.
- Аның сүзләренең **уннан берсе** дә дөрес булмый торган иде. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Usually not even one tenth of what he said was true.
- Быел, мәсәлән, авыл урта мәктәпләрен тәмамлаучыларның 1/3 е (өчтән бере) авыл хуҗалыгында эшләргә теләк белдерде. (С. М., # 11, 1977, p. 7.) This year, for example, one third of the students finishing rural middle schools expressed the wish to work in agriculture.
- Алардагы су ресурсы якынча 104 мең куб километр исәпләнә. Шуның **дүрттән өче** чамасы, ягъни 77 мең куб километры дөньядагы бердәнбер зур күл-диңгез Каспийда тупланган. (ibid. # 7, 1977, p. 63.) The water resource which they (i.e., the lakes) contain are calculated to amount to approximately 104.000 cubic kilometers. About three quarters, or 77.000 cubic kilometers, are concentrated in the Caspian Sea, which is the world's only large lake-sea.
- ... җәйләрен фабрикада эшләргә теләүче шәкертләрнең **уннан бере** генә сайланып алына. (Кәрим Тинчурын, Өченче мәрҗән.) ... of the students who wish to work in the factory in summer only one tenth are selected.

[354] 'Half' is expressed by **ярты** or **ярым**. **Ярты** is used *independently,* **ярым** in compund numerals. For example: Ярты ай 'half a month', ярты сәгать 'half an hour', ярты кадак май 'half a pound of butter', халыкның яртысы 'half of the people', атнаның беренче яртысы 'the first half of the week'; бер ярым '1 ½', ике ярым '2 ½', өч ярым '3 ½', ике ярым метр or ике метр ярым '2 ½ meters', биш ярым литр or биш литр ярым.

When expressing 1 ½, the 'one' may be omitted; **ярым** then *follows* the word of measure: бер ярым сәгать or сәгать ярым '1 ½ hours', бер ярым метр or метр ярым '1 ½ meters'.

[355] 'Quarter' is **чирек**: бер чирек 'one quarter', ярты чирек 'one eighth', өч чирек 'three quarters', бу чирек гасырда 'in this quarter century', чирек сәгать 'one quarter of an hour'.

Note: In the vernacular 'one eighth' is also expressed by the word **әчмуха**.

[356] Like all other fractional numbers, **ярты**, **ярым**, and **чирек** may be attributive adjectives or nouns: беренче **ярты** ел 'the first half-year'; икенче **ярты** ел 'the second half-year'.

- Унике туларга **ярты** сәгать калды. (Әмирхан Еники, Рәшә.) It was half past eleven (lit., Half an hour remained till twelve).
- Маһитап икенче төркем янына бара: – Бүген **бер ярты** сәгатькә генә артыграк эшләгез инде, – ди. (100 ел алга карап, Азат хатын, # 9, 1976.) Mahitap walks over to the second group: "Work just one half hour more today, please", she says.
- Укучыларның **яртысын** авыл мәктәпләрендә белем алучылар тәшкил итә. (Кызыл таң, 18 июль 1973 ел.) Those getting their education in rural schools make up half of (all) students.
- Уңга «90» саны язылган багана күренә. Димәк, туксан километр ара узылган. Бу – бүгенге юлның **яртысы** диярлек. (Мәгъсүм Гәрәев, Җиңелмәс капитан, Казан утлары, # 5, 1977, p. 95.) To the right there appears a pole with the number "90" written upon it. That means, they have covered a distance of ninety kilometers. This is almost half of today's route.

- XIX йөзнең беренче **яртысында** башланган әдәби кулъязмаларны бастыру эше XIX йөзнең икенче **яртысында** да язучыларыбызның игътибар үзәгендә тора ... (XIX йөздә Татар әдәбияты, p. 120.) The printing of literary manuscripts, which began in the first half of the 19th century, was the center of attention of our writers also in the second half of the 19th century, ...
- ... без сегатенә **егерме ике ярым мил** тизлек белән бардык. ... we traveled at a speed of 22 ½ miles per hour.
- Соңгы **ике ел ярым** эчендә республикабызның дәүләт сәүдәсендә 115 яңа зур магазин беренче көннәрдән үк үзхезмәтләндерү тәртибендә эшли башлады. (Кызыл таң, 22 июнь, 1973 ел.) In the last two and a half years, in our republic's state commerce, 115 new large stores began to work under the self-service system right from the first day on.
- Дүрт яктан урманнар белән әйләндереп алынган ышык басуның бер башыннан икенче башынача **метр ярым** чамасы киңлектәге түтәлләр сузылган. (100 ел алга карап, Азат хатын, # 9, 1976, p. 6.) Beds with a width of approximately a meter and a half stretched from one end to the other of a protected field surrounded by woods on (all) four sides.
- Зөфәр исә башта 300 мең бирде, аннары акрынлап 350 меңгә менде, ә хуҗалар **дүрт ярымнан** бер карыш та төшмәс булдылар. (Әмирхан Еники, Рәшә.) Zöfär offered first 300,000, then raised it gradually to 350,000. But the owners (of the house) intended not to go one penny (lit., inch) lower than four and a half (i.e., 400,500).
- ... атна-ун көн эчендә унбиш миллион үсентене казып аласы, шуның **өч миллион ярымын** Казан тирәсендә утыртасы ... бар. (100 ел алга карап, Азат хатын, # 9, 1976, p. 6.) ... in a week or ten days they must dig out fifteen million seedlings (i.e., pine-tree seedlings). Three and a half million of them must be planted around Kazan, ...

Note 1: Prefixed to or preceding a noun or adjective, **ярым** may form compound nouns and adjectives (in English in most cases formed with the prefix "semi-"): ярымтүгәрәк 'semicircle', ярымфинал 'semifinal', ярымутрау 'peninsula', ярымшар 'hemisphere', ярымчүл 'semidesert', ярым сузык 'semivowel', ярым надан 'semiliterate', ярым рәсми 'semiofficial', ярым күчмә 'seminomadic', ярым ефәк 'fifty percent silk', ярым аңсыз 'semiconscious', ярым ач 'half-starved', ярым караңгы 'half-dark', ярым уяу 'half-awake'.

Note 2: Some years back such compounds as ярымутрау, ярымшар and ярымтүгәрәк were written in two words: ярым утрау, ярым шар, ярым түгәрәк.

Furthermore, **ярым** can function as an adverbial modifier:

- Хәмидә иркен сулап куйды һәм Зиннурга **ярым** пышылдап сөйли бирде: ... (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Khämidä heaved a sigh of relief and, half whispering, continued to say to Zinnur: ...
- Ул ... **ярым** шаяртып күз кысты. (ibid.) ... he winked half jokingly.
- XIX йөзнең соңгы **чирегендә** татар әдәбияты шактый тармакланып үсә башлый. (XIX йөздә Татар әдәбияты, p. 117.) In the last quarter of the 19th century Tatar literature begins to branch out and develop considerably.

[357] 'Percent' is expressed either by **йөздән** followed by the numerator, or by the word **процент**: йөздән бер 'one percent', йөздән ун 'ten percent', йөздән йөз 'one hundred percent'; бер процент 'one percent', ун процент 'ten percent', йөз процент 'one hundred percent'.

- 1977 елда сигезьеллык мәктәп тәмамлаучыларның 92,2 (туксан ике бөтен уннан ике) **проценты** урта белем бирүче уку йортларында укый. (С.М., # 11, 1977, p. 5.) In the year 1977, 92.2 percent of the graduates from the eight-year school study in establishments of secondary education.

- Абитуриентларның 90 **процентган** артыграгы Татарстан районнарыннан һәм шәһәрләреннән килгән иде. (ibid. # 1, 1977, p. 6.) More than 90 percent of the high school graduates had come from districts and towns of Tatarstan. (Абитуриент – урта мәктәпне тәмамлаган укучы.)

[358] ‘Per thousand’ is expressed by **меңнән** followed by the numerator: меңнән бер ‘1 per thousand’, меңнән биш ‘5 per thousand’.

Multiplicative Numbers

[359] Multiplicative numbers answer the question ‘How many times? ‘. They are formed:

1. By combining cardinals, fractional numbers, ordinals, distributive numbers and indefinite numeral adjectives, as well as approximative numbers expressed by cardinals, with **тапкыр**, **мәртәбә**, **кат**, **кабат**, **рәт**: бер тапкыр (мәртәбә, кат, кабат, рәт) ‘once’, өч тапкыр (мәртәбә, кат, etc.) ‘three times’, дүрт ярым тапкыр ‘four and a half times’, бишенче мәртәбә ‘the fifth time’, беренче кат ‘the first time’, дүртәр тапкыр (мәртәбә, etc.) ‘four times each’, күп тапкыр ‘many times’, берничә кабат ‘several times’, өч-дүрт рәт ‘three to four times’.
   - Хәйрулла абзыйның ... мондый сүзләрне **күп тапкыр**, бәлки, **йөз тапкыр** ишеткәне бардыр, ... (Афзал Шамов, Ата күңеле.) Uncle Kheyrulla has ... heard such words many times, perhaps a hundred times, ...
   - – ... **бер мәртәбә** минем дә сезне үз кунагым итеп күрәсем килә. (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) “... I too wish to see you once as my own guest.”
   - Бу күнегү 10-16 **тапкыр** кабатлана. (Азат хатын.) This exercise is repeated 10-16 times (from 10 to 16 times).
   - **Җиде кат** үлчә, **бер кат** кис. (Proverb.) Measure seven times, cut once.
   - Әхмәдиев шушы сүзләрне гомуми җыелышта тагын **бер кабат** сөйләде. (Шәриф Камал, Таң атканда.) Äkhmädiev spoke these words once again at the general meeting.
   - Мохтар аны (шигырьне) **бер-ике кабат** укып яраткан иде. (ibid.) Mokhtar had read it (the poem) once or twice and loved it.
   - Бай әйтә: – Тулаем алдым мин, ди, **өч рәт** әйттердем мин аннан, – ди. Казый бабайга әйтә: – Тулаем сатам дип, **өч мертәбә** әйттеңмени? – ди. (Татар халык әкиятләре, Тапкыр кыз.) The rich man says: “I bought it as a whole – I made him say it three times.” The cadi says to the old man: “You did say three times over that you are selling it as a whole (thing), didn’t you?” (lit., saying I am selling it as a whole).

   Note: **ди**, a form of the verb **дию** ‘to say’, is frequently used in folktales as a stylistic particle. (For ди see also 691, a-c, and Note).
2. By a cardinal and **итеп**, the verbal adverb of **итү** ‘to do, make’:
   - Беркөнне ул: – Кем дә кем ил имамына нәрсә дә булса сәдака итеп бирсә, ходай аңа **ун итеп** кайтарыр, – дигән. (Татар халык әкиятләре, Мулла белән мужик.) One day he (the mulla) said: “Whoever gives the village imam anything whatsoever as an offering, the Lord will return it to him tenfold.”

   Note: The basic meaning of ил is ‘country’, ‘state’. However, in dialect it may mean ‘village’.
3. By joining the suffix **+лата**, **+ләтә** to cardinals: икеләтә ‘twice’, ‘double’, ‘twofold’, алтылата ‘six times’, ‘sixfold’, меңләтә кайтару ‘to return a thousendfold’.

- Җилнең көче **икеләтә** артты. (Тат.-рус. сүзлек.) The wind's strength doubled.
- – 1977 елның каршылау безгә **өчләтә** бәйрәм, – диләр. (Азат хатын, # 3, 1977, p. 4.) They say that celebrating the 1977 New Year will be for us a triple celebration.
- Онытылып ул дала ягына карап торды-торды да теләр-телемәс кенә өенә борылды. Бүтән вакытта дүрт-биш минут чамасы йөри торган араны ул хәзәр **икеләтә-өчләтә** озаграк кайтты. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Lost in thought, she stood for a while, looking in the direction of the steppe, and only reluctantly turned around towards home. It took her two or three times as long to walk the distance home, which at other times she had walked in about four or five minutes.

4. By adding the suffix **+лай**, **+ләй** to ordinals:
   - Ул ... кечкенә батист кульъяулыгын чыгарып, ярага каплаган яфраклар өстеннән бәйләп куйды. ... – Я, булды, – диде Миләүшә. – **Икенчеләй** әллә кайда, әрәмә араларында югалып йөрисе булма! (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) She ... pulled out her little batiste handkerchief and tied it over the leaves which covered the wound ... "Well, that's it", Miläwshä said. "Next time don't disappear somewhere among the bushes."

Note: Ordinals with the suffix +лай, +ләй are also used as parenthetical words (366).

Ordinal Numbers

[360] Ordinals denote position in a series. They are formed from cardinals by means of the suffix **+нчы**, **+нче** after a final vowel, **+ынчы**, **+енче** after a final consonant:

- Беренче 'first', икенче 'second', өченче 'third', алтынчы 'sixth', унсигезенче 'eighteenth', унтугызынчы 'nineteenth', биш йөзенче 'five hundredth', җитмеш җиденче 'seventy-seventh', кырык алтынчы 'forty-sixth'.
- ... Йосыф миңа **беренче** тапкыр хуш димәде, **икенче** көн **беренче** тапкыр эшкә ялгызы китте. (Гариф Гобәй, Без үскәндә.) ... for the first time Joseph did not say goodbye to me; the next day for the first time he went to work alone.
- ... ул күп тулай торакларда эшләде. Берсендә эшне җайга салгач, аны **икенчесенә**, ... күчерәләр иде. Анысын рәткә керткәч, **өченчесенә**, аннары **дүртенчесенә** ... (Мәдинә Маликова, Чәчәкләргә бай тормыш.) ... she had worked in many hostels. When she had got things going in one, ... they transferred her to another (lit., to a second) one. After she put that one in (good) order, to a third, then to a fourth ...

[361] Dates are expressed by ordinals if the number is *followed* by the words **көн** 'day', **атна** 'week', **ай** 'month', **ел** 'year', or by names of the months:

- Бүген айның **ниченче** көне? What day of the month is today?
- Бүген айның **бишенче** көне. Today is the fifth of the month.
- Казан, **унсигезенче** август, мең тугыз йөз алтмыш сигез. Kazan, August 18, 1968.
- Бер мең тугыз йөз **утызынчы** елда. In the year 1930.
- Бер мең тугыз йөз егерме **бишенче** елдан бер мең тугыз йөз **кырыгынчы** елга чаклы (1925-1940). From 1925 to 1940.
- Бер мең тугыз йөз **унсигезенче** елның ахырында. At the end of the year 1918.

If ordinals are expressed by numerals, **+нчы, +нче** is placed after them: 1 нче, 2 нче, 6 нчы, 10 нчы.

In writing, the suffix is often omitted, but must be pronounced whereever usage requires the ordinals. Compare these examples:

- Габдулла Тукай 1886 нчы елның 27 нче апрелендә хәзерге Татарстан республикасы Арча районы, Кушлавыч авылында мулла гаиләсендә дөньяга килә. (Габдулла

Тукай, Фотоальбом.) Ghabdulla Tuqai was born (lit., comes into the world) into the family of a mulla on April 27, 1886, in the village of Qushlawych, district of Arsk, in the present Republic of Tatarstan.

- ... Мәҗит Гафуриның ... «1906 нчы елдан 1907 нче елга васыять», «1906 нчы елга 1907 нче елның җавабы» ... шигырьләре аеруча күренекле урын тоталар. (Әхәт Нигъмәтуллин, Ялкынлы трибун язучы.) ... Mäjit Ghafuri's poems ... "The Legacy of (lit., from) the Year 1906 to the Year 1907", "The Answer of the Year 1907 to the Year 1906", ... hold an especially distinguished place.
- 1950 **елның** 23 **гыйнварында**, дүшәмбе көнне, сәгать кичке унберләр тирәсендә тулай тораклагы без торган бүлмәгә мине сорап өч кеше килеп керде. (Гурий Тавлин, Афәт.) On Monday, January 23, 1950, around eleven o'clock at night, three men came into the hostel room in which we lived and asked for me.
- 16 октябрь, 1921 ел. (Фатих Әмирхан, Көндәлек дәфтәреннән.) October 16, 1921.
- 1918 елның уртасы иде. (Исмәгыйль Рәмиев, Якташым.) It was the middle of the year 1918.

[362] After Roman numerals **+нчы, +нче** is always omitted in writing: XIX (унтугызынчы) йөз татар әдәбияты. (Борынгы татар әдәбияты.) Tatar Literature of the 19th Century.

- XV (унбишенче) йөзнең икенче һәм XVI (уналтынчы) йөзнең беренче яртысында әдәбият. (ibid.) Literature of the second half of the 15th and the first half of the 16th centuries.

[363] For some usages of the cardinals compare also the following examples:

- **Сигезенче трамвайга** сикереп менүем булды, ... кондукторның ... авазы ишетелде: ... (Әхәт Фазылҗанов, Көтелмәгән очрашу.) No sooner had I jumped on the number eight streetcar ... when the ... voice of the conductor sounded out (lit. was heard): ...
- Тапшыруларны Казан шәһәре һәм аның тирәсендәге район, авыл мәктәпләре – 3 нче **канал**, ... чистайлылар 9 нчы **канал** буенча карый алалар. (С.М., Дәрестә телевидение.) Kazan city schools and district and village schools (which are) around it can view the programs (lit., transmissions) on channel 3, ... those in Chistopol on channel 9.
- 2 нче **рәсемне** карагыз. (ibid.) See drawing number 2.
- Дәреслекнең 98-99 нчы **битләрендәге** рәсемнәрне карагыз. (ibid.) See the drawings on pages 98 and 99 of the textbook.
- II т., 276 бит (**икенче том**, ике йөз җитмеш **алтынчы бит**.) (ibid.) Volume 2, page 276.
- Шунда ук, 123 **бит**. (ibid.) Ibid., page 123.
- 10 нчы § or: § 10 (параграф ун) § 10.
- **III бүлем** (өченче бүлем) or: Бүлем III (Бүлем өч.) Section 3.
- Сәгадәт ... **җиденче класслар** урнашкан 4 нче **каттагы** 85 нче **бүлмәнең** ишеген барып ачканда инде дәрес башланган иде. (Мөхәммәт Гали. Бер мәхәббәт.) When Säghädät reached and opened the door of room 85 on the 4th floor, where the seventh grade classrooms were located, lessons had already begun. (Класс – also: сыйныф.)
- «Казан утлары» журналының 1967 (мең тугыз йөз алтмыш **җиденче**) елгы 1 нче **саны**, 102-104 нче **битләр.** (С.М.) The journal "Kazan utlary" of 1967, number 1, pages 102-104.

  (In Tatar, the hyphen between the two numbers denotes a short pause in speech.)

[364] The suffix **+нчы**, **+нче** is only attached to numerals and to the word **урта** 'center', 'middle' = **уртанчы** 'middle':

- Борын заманда булган икән, ди, бер карт. Аның булган, ди, өч улы ... карт иң элек үзенең олы улын чакырып алып әйткән: ... Шуннан соң **уртанчы** улын чакырып алган: ... (Татар халык экиятләре, Васыять.) In olden times there was, they say, an old man. He had three sons, they say, ... first, the old man called his oldest son and said: ... After that he called his next-oldest son: ...
- Өч баланың **уртанчысы** кыз булды. (Афзал Шамов, Ата күңеле.) The next-oldest of the three children was a girl.

[365] The suffix **+нчы**, **+нче**, etc., expanded by **+л** and joined to cardinals, indicates position in order of importance: беренчел 'primary', икенчел 'secondary'.

- Материализмның төп принцибы – материяне **беренчел**, аңны **икенчел** дип тану. (С.М.) The basic principle of materialism is the recognition of matter as primary, consciousness as secondary.
- ... автор һәрвакыт төп темадан читкә китеп, **икенчел** дәрәҗәдәге мәсьәләләр белән мавыга. (Мидхәт Абдуллин, Татар тарихы турында китап.) ... the author constantly digresses from the main theme and is carried away by matters of secondary significance.

[366] Ordinal numbers in the *ablative case* or expanded with the suffix **+лай**, **+ләй** may be used as parenthetical words expressing enumeration. (See also 778 h.)

- – Ә монда беренче булып сез калачаксызмы ...? дип сорады Юлдашев. ... – Хәзергә әйтүе кыен. **Беренчедән**, ул әле китмәгән, **икенчедән**, кемне сайлыйлар бит. Ә үземә килгәндә, минем өчен барыбер. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) "And you will remain here as the top (highest) official ...?" Yuldashev asked ... "For the present that is difficult to say. In the first place, he (i.e., the First Secretary) hasn't gone yet, and in the second place, who are they going to choose next? But as far as I am concerned, it's all the same."
- Юлдашев курка. **Беренчедән**, ул һертөрле яңалыктан курка. ... **Икенчедән**, иртәме, соңмы, ул үзенең җитәкчелек арбасыннан төшеп калырга тиешлеген дә бик яхшы чамалый. (ibid.) Yuldashev is afraid. Firstly, he is afraid of any kind of innovation. ... Secondly, he assumes quite rightly that, sooner or later, he must fall from his position as the manager (lit., from the leadership wagon).
- Әүвәл башлап ни бетте? Ай бетте дә көн бетте.
  Икенчеләй ни бетте? Күк бетте дә җир бетте.
  Өченчеләй ни бетте? Ут бетте дә су бетте.
  Дүртенчеләй ни бетте? Тау бетте дә таш бетте.
  (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.)
  What came about (was created) first? The moon came about and the sun came about.
  Secondly (In the second place) what came about (was created)?
  Heaven and earth came about.
  Thirdly (In the third place) what came about (was created)?
  Fire came about and water came about.
  Fourthly (In the fourth place) what came about (was created)?
  Mountains came about and rocks came about.

Note: In the above proverbs, which have their origin in religion, the intransitive verb бетү 'to end', 'to come to an end' is used in the sense of 'to come about', 'to be created'.

- Рөстәм (елый-елый такмаклый). ... Чалбар балагы чәнечкеле тимер чыбыкка эләгеп калды. ... Әрәм булды чалбаркаем, әрәм булды! Әлфия. Җитте инде сиңа, җитте, шашынма! **Икенчеләй** менә сабак булыр. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Röstäm (crying, laments). My trouser leg got caught in the barbed (iron) wire. ... My precious (cherished) trousers are ruined, ruined! Älfiä. That's enough now, enough, don't carry on! And (secondly), let this be a lesson to you.

Approximative Numbers

[367] Approximative numbers designate the approximate quantity of persons and things. They are formed:

1. By adding the suffix **+лап**, **+ләп** to cardinal numbers: бишләп 'about five', җиделәп 'about seven', егермеләп 'about twenty', йөз егерме бишләп 'about 125', ике мең биш йөзләп 'about 2,500'.

   Note: **+лап**, **+ләп** is not used with бер 'one' and ике 'two'.

   - Сәркатип /Sərkatip/. Бүген каралырга тиешле булган эшнең очы-кырые юк. **Үтызлап** гариза /ɕjariza/ бар. (Галиәсгар Камал, Безнең шәһәрнең серләре.) The Secretary. Today there is no end to the business which has to be dealt with. There are about thirty petitions.
   - ... хезмәтен язар өчен, галим XVII-XIX гасырларга караган[1)] 200 ләп тарихи кулъязманы өйрәнеп чыккан. (Рәфыйк Нәфиков, Тарихыбызның мөһим мәсьәләләре.) To write his ... work, the scholar studied about 200 historical manuscripts pertaining to the (period from the) 17th to the 19th centuries.
   - Безнең Килдебәктән генә дә **егермеләп** кеше кузгалды. (Шәйхи Маннур, Чын сөю бармы.) About twenty men marched off from our (village of) Kildebäk alone.
   - ... Шамил **дистәләп җ**ыр язган. (Камал Кәримов, Бер арбада.) ... Shamil has written about ten songs.

   If an approximative number modifies a noun designating *time, measure, dimension, volume,* or *weight,* **+лап**, **+ләп** is usually joined to the latter:

   - Аның (Идрис Туктарның) беренче әсәрләре **ярты гасырлап** элек ... басылып чыга. (Юбилярларны котлыйбыз! Казан үглари 9, 1966.) His (Idris Tuqtar's) first works appeared ... about half a century ago.
   - Аерылышуларына **ун көнләп** вакыт үткән иде ... (Таһир Таһиров, Галия.) About ten days had passed since they had parted.
   - Бу вакыйгага хәзер **дүрт еллап** вакыт узды. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) Approximately four years have now passed since this event.
   - Машина **егерме, утыз метрлап** артка чикте дә туктап калды. (Фәрит Гыйльми, Зәйтүнәкәй, акчарлагым.) The car backed up about twenty or thirty meters and stopped (there).
   - – ... Шул йортка **ике йөз атламлап** калгач, синең каршыңа бик матур ике кыз чыгар, ... (Татар халык әкиятләре, Аучы малае.) "... About two hundred paces from that house two very pretty girls will meet you, ..."

---

1) унҗиденчедән унтугызынчы гасырларга караган ...

2. By joining the suffix **+лаган**, **+ләгән** to the cardinals **ун** ‘ten’, **йөз** ‘hundred’, **мең** ‘thousand’, **ун мең** ‘ten thousand’, **йөз мең** ‘hundred thousand’, **миллион** ‘million’, to **дистә** ‘ten’, and to the distributive numbers **йөзәр** ‘hundred each’, **меңәр** ‘thousand each’.

   A noun modified by the approximative numeral in **+лаган**, **+ләгән** may stand in the singular or plural:
   - Иделнең буе дүрт мең чакрымнан бик аз гына ким. Балаларын багучы ана кебек, **меңләгән** авыл, **йөзләгән** калаларга ... сулыш биргән. (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) The length of the Volga is only very little less than 4000 versts. Like a mother caring for her children, it has given life (lit., breath) to thousands of villages, hundreds of cities ...
   - Тирә-яктан **йөзәрләгән** кеше җыелган. (Таһир Таһиров, Галия.) Hundreds of people have gathered from all around.
   - Монда **йөзәрләгән** олау-базарчылар җыелган. (ibid.) Here were gathered hundreds of carters and market people.
   - **Меңәрләгән** кешене эченә алган шушы «оешмага» җитди «идеолог» та кирәк була. (Рафаэль Мостафин, Галимҗан Ибраһимовның соңгы көннәре.) This “organization”, which comprised thousands of people, needed also a strong “ideologist”.

3. By two cardinals, the first standing in the *ablative*, the second in the *dative case,* or both appearing in the *nominative* and in writing connected by a hyphen:
   - Кешедә ... 400 **дән** 600 **гә** кадәр төрле мускуллар бар дип исәпләнә. (С. М., # 11, 1976, p. 27.) It is estimated that man has from about 400 to 600 different muscles.
   - ... әни мине кулымнан җитәкләде дә үзебездән **биш-алты** гына адым булган Фәтхерахман хәзрәт өенә алып барды ... (Габдулла Тукай, Исемдә калганнар, Фотоальбом.) ... Mother led me by the hand and brought me to His Holiness Fätkherakhman’s house, which was only five to six steps from ours.
   - **Өч-дүрт** яшьлек бер бала әбисе белән йөрергә чыккан. (Гомәр /Ɵ̆ɵmər/ Бәширов, Көннәрнең берендә.) A child, three to four years old, had gone out to walk with his grandmother.
   - Сәхип аерым көйләрне артык озынга сузмыйчы, бер-бер артлы **өч-дүрт** көй уйнады. (Шәриф Камал, Таң атканда.) Not drawing out each tune too long, Säkhip played three to four tunes one after the other.

Note 1: For сузмыйчы see 1303, 5.
Note 2: Approximative numbers of the above kinds may also be formed with fractional numbers, multiplicative numbers formed with тапкыр, мәртәбә, etc., and with distibutive numbers.

For example: Кешегә 150-200 г балык, 1 данә йомырка, 0,2-0,3 л сөт алына. (Ю.Ә. Әхмәтҗанов, Табигать хәзинәсеннән ашлар, 147.) Take 150-200 g fish, 1 egg, 0.2-0.3 liter of milk per person. Көнегүне 5-6 тапкыр кабатлау. To repeat the exercise 5-6 times.

(Compare also the relevant examples in the respective chapters.)

For approximateness expressed by distributive numbers, see 373, 374.

Note: Two cardinals, the first in the ablative, the second in the dative case, may also designate a *specific time limit:* Сәгать өчтән бишкә чаклы ‘from three to five o’clock’; Мартның 9 ыннан 15 енә кадәр ‘from the 9th to the 15th of March’.

The last component of the formations in which both numerals appear in the nominative case may additionally take the suffix **+лап**, **+ләп**:
- Без күрешеп, танышып торган арада тирә-ягыбызга **ун-унбишләп** бала җыелып өлгерде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) While we said hello to and got acquainted with each other, about ten to fifteen children managed to gather around us.

- Артыкбикә белән бергә **алты-җиде** башкорт кызы һәм **биш-алтылап** мәктәп малайлары килгән иде. (ibid.) Together with Artyqbikä had come six to seven Bashkir girls and about five to six school boys.
- ... хуҗалар сөйләшкән саен **биш-ун меңләп** кенә төштеләр, ләкин Зөфәр әйткәнгә якын да килмәделәр. (Әмирхан Еники, Рәшә.) ... as they talked, the owners (of the house) came down five to ten thousand, but they did not even come close to what Zöfär offered (lit., said).

When modifying nouns as specified in 1. **+лап**, **+ләп** is joined to the latter:
- – ... сиңа, ди, аларга кичләрен **бер-ике айлап** сабак укытып алырга кирәк булыр, ди. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) "... you", he says, "will have to give them lessons at night for about one to two months."

4. By numerals in the plural:
   - Һәр айның 15 **ләрендә.** (С. М., # 11, 1976.) At about the 15th of each month.
   - Сәгать **ярымнар** вакыт бар әле. (Шәриф Камал, Таң атканда.) There is still about an hour and a half left.
   - Җыелыштан чыкканда, сәгать 11 **ләр** иде инде. (ibid.) When they left the meeting, it was already about eleven o'clock.
   - Шәкертләр сәгать **унберләрсез** йокыга китмиләр. (Кәрим Тинчурин, Икенче мәрҗән.) The students do not go to sleep before about 11 o'clock.

   If the numeral modifies a noun designating *time, quantity,* or *measure,* the plural suffix is attached to the latter:
   - Гали. Сезне күрмәгәнемә **ике еллар** инде бугай. (Шәриф Камал, Матур туганда, пьеса.) Ghäli. It has already been about two years that I haven't seen you.
   - ... бер авылда бер карт яшәгән, ди. **Унбиш яшьләрендә** бер кызы гына булган моның. (Татар халык әкиятләре, Тапкыр кыз.) ... In a village there lived an old man, they say. He had only one daughter, of about fifteen years of age.
   - Мин **җиде яшьләрдә** чакта бервакытны көз көне эти ... мөәзин бабайны чәйгә алып керде. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) One time, on an autumn day, when I was approximately seven years old, Father ... brought the old muezzin in for tea.

   Note: A cardinal followed by a noun in the plural may also indicate *hyperbole:* Садыйк. ... ходайның биргәненә **мең шөкерләр** булсын, ... (Шәриф Камал, Матур туганда, пьеса.) Sadiq. ... a thousand thanks for what the Lord has given, ...

5. By joining the suffix **+ча**, **+чә** to the *plural forms* of the same cardinals listed under 2., as well as to **дистәләр** and to nouns expressing time (сәгать 'hour', көн 'day', ел 'year', гасыр 'century'). This form puts a greater emphasis on the approximate quantity.
   - Яруллина тәкъдименә кушылучы **уннарча** кеше бар. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) There are *tens* of people who agree with Yarullina's suggestion.
   - Аучылар күлдә **йөзләрчә** каз һәм үрдәк күрделәр. The hunters saw *hundreds* of geese and ducks on the lake.
   - **Меңнәрчә** чакрым юл узып, без менә тагын Иделгә кайтып төшек. (И кадерле туган як.) Having traveled *thousands* of versts, we returned again to the Volga.
6. By cardinals preceded by **бер**:
   - Күпердән түбән якта елга **бер** җитмеш-сиксән метрга кадәр тәмам боздан ачылган, ... (Әмирхан Еники, Кояшлы иртә.) Downstream from the bridge, for some seventy to eighty meters, the river has become completely free (lit., open) of ice ...
   - ... моннан **бер** 150 чакрымда ... бер күл бар, ... (Татар халык әкиятләре, Унберенче Әхмәт.) ... some 150 versts from here ... there is a lake, ...

[368] *Approximateness* may also be expressed by combining cardinals, distributive numbers and even approximative numbers (except those formed by **+лап**, **+ләп**, **+лаган**, **+ләгән** and **+ча**, **+чә**) with certain words denoting approximateness. The most frequently used words are: **чама** 'measure', 'extent', **тирә** 'surroundings', 'environs', **якын** 'close to', **ары** 'more', 'beyond', **артык** 'more'. All of these words immediately *follow* the numeral, or the noun modified by the numeral.

Чама and **тирә** are nouns. Taking the possessive suffix of the 3rd person singular, both require the nominative of the numeral or noun preceding them. **Тирә** also takes the locative; **чама** is used with or without the locative. **Якын** is an adjective. It requires the dative. **Ары** and **артык** require the ablative.

- Өченчесе сабыр гына холыклы, илле яшьләр **чамасы** бер хатын кеше иде. (Гомәр Бәширов, Көннәрнең берендә.) The third one (of them) was a rather patient woman of about fifty years.
- Ташның диаметры 60-80 сантиметр **чамасында** булган. (Татарстан АССР тарихы, p. 50.) The diameter of the stone was approximately 60 to 80 centimeters.
- ... чокырның киңлеге 14 метр һәм тирәнлеге 6 метр **чамасында** булган. (ibid.) The width of the moat was about 14 meters, its depth about 6 meters.
- Көндезге сәгать уникеләр **тирәсендә** халык үзәк мәйданда иде инде. (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) Already around twelve o'clock noon the people were at the central square.
- Мине үз янына, кабинага утырткан шофер, 23-25 яшьләр **тирәсендәге** яшь, таза егет, сүзчән һәм ачык күңелле булып чыкты. (Афзал Шаиов, Авыр көннәрдә.) The driver, who sat me at his side in the cabin, a young, robust man around twenty-three to twenty-five years of age, turned out to be talkative and good-natured.
- Лекция өч сәгатькә **якын** дәвам итте. (Тат.-рус. сүзлеге.) The lecture lasted almost three hours.
- Кара туфраклы дала җирләрдә авыр сабан кулланылган, аның төрәненең озынлыгы 30 см дан **артык** һәм авырлыгы 4,5 (дүрт ярым) килограмм **чамасы** булган. (Татарстан АССР тарихы.) On the black soil steppe lands a heavy plough was used. Its ploughshare was more than 30 centimeters long and its weight was about 4.5 kilograms.
- Бу савытка биш килограммнан **ары** сыймый. (ibid.) This vessel does not hold more than five kilograms.
- ... аның карамагында йөздән **артык** тулай торак. (Мәдинә Маликова, Чәчәкләргә бай тормыш.) ... there are more than a hundred hostels under her supervision.

Note: With nouns designating *time* or *measure* **якын** follows the *noun,* with other nouns it follows the *number*. The same applies to **ары** and **артык**.

Distributive Numbers

[369] Distributive numbers answer the question: Ничәшәр? Күпмешәр? How many of each? How much of each? They are formed from the cardinals by means of the suffix **+ар**, **+әр** after a final consonant, **+шар**, **+шәр** after a final vowel: Өчәр 'three each', унар 'ten each', алтышар 'six each', җидешәр 'seven each', егерме дүртәр 'twenty-four each', унбишәр 'fifteen each', йөз алтмыш икешәр 'one hundred and sixty-two each', ике йөз туксанышар 'two hundred and ninety each'.

Note: **Туксан** takes **+ышар**, **сиксән** takes **+ешәр**, **ярым** takes **+ышар** or **+шар**: туксанышар 'ninety each', сиксәнешәр 'eighty each', ярымышар (ярымшар) 'one half each'.

If a figure ends with round hundreds, thousands, millions, or billions, the suffix is added to the number indicating the quantity of the hundreds, thousands, etc.: бишәр йөз ‘five hundred each’, йөз утыз алтышар мең ‘one hundred and thirty-six thousand each’, меңәр ярым ‘one thousand five hundred each’ (lit., one and a half thousand each), өчәр миллион ‘three million each’.

[370] Distributive numbers are adjectives or nouns:

- Өебезнең һәр катында **өчәр** булмә бар. On every floor of our house there are three rooms (each).
- Һәр йокы бүлмәсендә **икешәр** ятак бар. In every bedroom there are two beds (each).
- – Йөз кеше җыелсак, кеше башыннан **алтышар** сум гына чыгачак, ... (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) “If we get together a hundred people, each person will be apportioned only six rubles, ...”
- Китапханәдә **сигезәр** киштәле 12 китап шкафы бар. (С. М.) In the library there are 12 bookcases, each having eight shelves.
- Аларның икесенә дә **унҗидешәр** яшь. (Азат хатын.) Both of them are seventeen years old.

[371] Distributive numbers may take the suffix **+лап**, **+ләп** to form numeral adverbs which retain their distributive character:

- ... өстәлләр янында **икешәрләп** тә, **өчәрләп** тә, **дүртәрләп** тә утырган агай-эне тирләп-пешеп чәй чөмерәләр иде. (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) ... close friends and relatives who sat at the tables in twos, threes and fours, were slurping tea, sweating profusely.
- Түтәл араларында анда да, монда да төркем-төркем халык кайнаша. Усентеләрне казып алып, **йөзәрләп** бәйлиләр ... (Азат хатын, # 9, 1976, p. 6.) Here and there among the beds, groups of people are busy. They dig up the (pine) seedlings and bind them together in bundles of approximately one hundred each.

Note: For distributive numbers with the suffix **+лаган**, **+ләгән** see 367, 2., last three examples.

[372] The *same* distributive numbers may be repeated (in writing connected by a hyphen) to indicate *equal* distribution of a quantity:

- Иң көчле һәм батыр егерме шәкерт челтәрле тимер капканың ачык канатлары артына **унар-унар** булып яшеренделәр. (Кәрим Тинчурин, Сигезенче мәрҗән.) The twenty strongest and most courageous students hid in groups of ten behind the open wings of the latticed iron gate.

[373] Two *different* distributive numbers are united (written with a hyphen or a comma) to indicate, with a connotation of approximateness, the *unequal* distribution of a quantity:

- ... булмә саен **өчәр-дүртәр** кеше утыра, ... (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) ... three to four people are sitting in each room, ...
- – ... **дүртәр-бишәр** кеше урнашырлык бүлмәләргә хезмәткәрләрдән ике бөртек кешеләр урнаштыргансыз, ... (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) “... you have accommodated only two of the employees in rooms each of which can accomodate four to five people, ...”
- Монда **җидешәр, сигезәр** катлы йортлар була. (Татар халык әкиятләре, Аучы малае.) Here are houses of seven, eight stories each.

[374] In constructions as shown in 373 the distributive suffix may also be omitted on the first number:

- Ботканы олы-олы агач кашыклар белән бик яратып ашаганнан соң **биш-алтышар** чынаяк чәй эчтеләр. (Аяз Гыйләҗев, Әтәч менгән читәнгә.) After eating the porridge with great relish with big wooden spoons, each of them had five to six cups of tea.

[375] The distributive suffixes **+ар**, **+әр**, **+шар**, **+шәр** may also be attached to some other parts of speech denoting quantity.

For example: Ничәшәр? 'How many each?' Купмешәр? 'How much each?', 'How many each?'

- – Сезнең С. лагеренда күпме кеше бар иде?
  – Унсигез мең дип сөйләделәр ...
  – Ә ... һәм башка лагерьларда күпме булыр?
  – Гел шуның **хәтлешәр** булсын ди. (Шәйхи Маннур, Муса.)
  "How many people were there in your camp at S.?"
  "Eighteen thousand they said ..."
  "And in ... and the other camps, how many would there be?"
  "There should be fully as many in each of those."

Note: The person supplying the information is no longer in the camp at S.

Collective Numbers

[376] Collective numbers denote the number of persons or things taken or acting as a group.

[377] They are formed by joining the suffix **+ау**, **+әү** to cardinals and to some indefinite numbers (for the latter see 382). Final **ы** or **е** is omitted before this suffix. For example: икәү, өчәү, дүртәү, бишәү, алтау, җидәү, унау 'two, three, four, etc. (of them)', 'two, three, four, etc., together'.

In the contemporary Tatar language collective numbers are only formed from the first ten numerals, with сигезәү and тугызау rarely being used.

[378] Collective numbers have no adjectival functions. In a sentence they may be the subject, the object, the predicate, or they may funcion as adverbs.

Note: In their latter two functions they are often rendered in English as a predicate nominative or a prepositional/adverbial phrase, respectively.

- ... бер бүлмәдә, **икәвесе** дә бик шәп киенгән ... өч хатын сөйләшеп утыра иде. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) ... in one room three women, two of them dressed very nicely, ... were sitting and talking.
- Без өйдә **икәү** генә калдык. (Рафаил Төхфәтуллин, Ике каен, бер карама.) Only we two remained in the house.
- Ул арада без инде ... **өчәү** булдык. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) In the meantime we had already ... become three.
- Алар **дүртәү** иде. (Title of a drama by Riza Ishmorat.) They were four.
- Уйнаучылар **бишәү** булалар ... «Йөгерек!» дигәндә бар да почмакларга йөгерәләр. Алдан өлгергән **дүртәү** дүрт почмакны ала. Бер бала почмаксыз кала. (Нәкый

Исәнбәт, Нәниләр шатлана.) The players are (a group of) five. ... At the call "go!" all run to the corners. The four (of them) who manage to get there first occupy (lit., take) the four corners. One child is left without a corner.

- Озакламый кешеләр төрлесе төрле җиргә таралышып беттеләр. **Икәүдән-икәү** генә калгач, Солтан Сабиров егетне өстәлгә якынрак килеп утырырга чакырды. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Soon after, the men dispersed, each going to a different place. When the two of them were alone (lit: After the two of them remained by themselves), Soltan Sabirov invited the young man to step closer to his desk and sit down.
- Юл буеннан бераз читтә кешеләр төркеме җыелып өлгергән иде инде ... Ул шунда торган **берәүдән**: – Ни булды? – дип сорады. (ibid.) A group of people had already managed to gather a little to the side away from the edge of the road. ... He asked one of them standing there, "What happened?"

Note: The collective number **берәу** functions also as an indefinite pronoun (439). With the particle **дә** (берәү дә) it forms a negative pronoun (444).

[379] In the vernacular the collective numbers are often used instead of the cardinals when counting without mentioning the objects being counted. They are also used when counting objects with special attention:

- Тагы да текәләбрәк карагач, боларның бозау кадәр биек бүреләр икәнен белдем. **Берәү, икәү, өчәү** ... Тагын **берәү, икәү, өчәү** ... Алты! (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) When I looked still more intently I realized that those were wolves as tall as a calf. One, two, three ... Again one, two, three ... Six!
- Шәһит юл букчасыннан ерактан күрсәтүче көпшә алды да күзләренә куеп, манараларны санарга кереште. **Берәү, икәү, өчәү, дүртәү, бишәү, алтау**. (Флүс Латыйфи, Хыянәт.) Shähit took a telescope from his travelling bag and, putting it to his eyes, began to count the minarets – one, two, three, four, five, six.

[380] Collective numbers may take the suffixes **+лап**, **+ләп**, **+лашып**, **+ләшеп**. While not changing their basic meaning, these suffixes add a tinge of reciprocity, togetherness, with reciprocity expressing the joint execution of an action (884, b.). Furthermore, they emphasize the number (quantity) of persons or things in a group.

- Көннәрдән беркөнне бу егетләр **өчәүләп** ауга чыгып китәләр. (Татар халык экиятләре, Җилән.) One day, these young men go out hunting in a group of three.
- Хәзер болар дүрт егет, бер кыз – **бишәүләп** утырып ашадылар, эчтеләр, бик күңелле булды. (ibid. Өч күгәрчен.) Now they – four young men, one girl – sat all five together and ate, drank and were very merry.
- Таң аттымы, без **дүртәүләп** тиз-тиз өй эшләрен карыйбыз да ишекне бикләп дүртебез дүрт якка китәбез. (Гөлшәһидә, Минем кала алуым.) As soon as it dawns, the four of us quickly do the housework and, locking the door, we four leave in four (different) directions.
- Бу кешеләр **икәүләшеп** патшага хөкемгә кереп китәләр. (Татар халык экиятләре, Зирәк кыз.) These two men went together to the king (i.e., the king's palace) for judgment.
- Әнә алар **дүртәүләшеп** әкрен генә ярга менеп баралар. (Әмирхан Еники, Узып барышлый.) There, they are going slowly ashore, all four (of them) together.
- Карап йөрүне тәмамлагач, **өчәүләшеп** залдагы элекке урыннарына чыгып утырдылар. (Әмирхан Еники, Рәшә.) After they finished viewing (the house), all three together went back and sat down on their previous seats in the hall.

[381] Cardinals with possessive suffixes may function as collective numbers:

- Берәүнең өч улы булган. Малайлары бер заман **өчесе** дә үсеп буйга җиткәннәр. Шуннан бу кеше әйткән: – Улларым, дигән, мин сезне, дигән, **өчегезне** дә берьюлы өйләндерәм ... Мин **өчегезгә** дә бердән туй ясап, яраткан кызларыгызны алып бирермен, – дигән. (Татар халык әкиятләре, Кем җиңүче.) Someone had three sons. One fine day all three of his boys grew up and came of age. Then this man said, "My sons, I shall have the three of you marry at the same time ... I shall hold the wedding for the three of you together, and get you the girls you love."

Indefinite Numeral Adjectives

[382] Indefinite numeral adjectives designate, in a general, indefinite manner, an unspecified number, amount, quantity, or measure of persons, animals, things, ideas, etc. They are expressed by such words as: күп 'many, much', бик күп 'a great many', 'very much', шактый күп 'rather many, much', аз 'little', 'few', 'a bit', байтак 'quite some', шактый 'quite a lot'. They may function as attributive adjectives and as nouns.

- **Аз** вәгъдә бир, **күп** эш күрсәт. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Give few promises, show much work.
- – Әни, бу капчыкны кая куярга икән. **Әзрәк** он алып кайткан идем ... (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) "Mommy, where shall I put this bag? I've brought back a little flour."
- Монда эшләгән чагым мине **күп** нәрсәгә өйрәтте. (ibid.) The time I worked here taught me many things.
- Кышның салкынлыгын алар сизмиләр кебек. **Күпләрнең** чәчләре, кашлары бәсләнгән ... (Сөббух Рафиков, Тын елта буенда.) They do not seem to feel the winter cold. The hair and eyebrows of many (of them) have become covered with rime ...
- Өйдән иң элек Васил чыкты. Ләкин аңа капка төбендә кызны **байтак** вакыт көтәргә туры килде. (ibid.) Wasil left the house first. But he had to wait for the girl quite some time at the gate.
- Су коену урыннары тулысынча җиһазланып бетмәгән әле, шулай да кешеләр ял итсен өчен **байтагы** эшләнгән инде. (ibid.) The bathing places (i.e., bathing sites along the river) have not yet been fully equipped; however, quite a lot has already been done for the people's recreation.
- Васил бу очрашуда «мәсьәләне тәмам хәл иткәнче» сөйләшмәкче иде. Инде аның **шактый** вакытлардан бирле әзерләп куйган сүзләре дә бар: ... (ibid.) At this meeting Wasil wanted to talk "until the matter was completely solved" (i.e., he wanted to propose to the girl). He even had the (proper) words, which he had prepared already quite some time ago: ...

Note: Words like берничә 'some', 'several', 'a few', кайбер 'some', бар, барча, барлык, бөтен, һәммә 'all' have similar meanings, but as parts of speech they are generalizing or indefinite pronouns (434 and 435-438).

[383] **Аз** and **күп** may take the suffix **+лап**, **+ләп** to form numeral adverbs:

- – ... **азлап** кына да бирмәдек, **күпләп** бирдек. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "... we didn't only give a little, we gave generously."
- XIII гасыр азакларында һәм XIV гасырда Болгар шәһәренең елга аръягы районына халык **күпләп** килеп утыра башлаган. (С.С. Айдаров, Н.Д. Аксенова, Болгар шәһәре.) About the end of the 13th and in the 14th centuries people started to come

to and settle in great numbers in that area of the city of Bolghar which was on the other side of the river.

[384] Күп may take the suffix **+әү**. This form designates an unspecified number of persons, things, etc., taken or acting together as a group:

- Алар бу юлы **күбәү** иде. (Гариф Гобәй, Без үскәндә.) This time they were a numerous group.

[385] The fraction **ярты** and some *cardinals* are used as indefinite numerals. In this function they designate an unspecified quantity, amount, measure, degree, etc., ranging in meaning from 'very little', 'very few', to 'very much, many'.

Ярты: Аннары ул Сафинны күрергә булган. Аның янына барырга чыгып та, **ярты** юлдан кире борылган. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) After that he intended (as he told it) to see Safin. But, (as told by him) although he did leave to go to him, he turned back half way.

Бер: **Бер** генә колак белән тыңладым, ... (Фатих Хөсни, Җәй башы.) I listened with only half an ear, ...

Йөз: – Дөрес, Петрович, **йөз** мәртәбә дөрес! (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) "That is true, Petrovich, true a hundred times!"

Йөз сиксән: – Сез инде тормышыгызда **йөз сиксән** градус борылыш ясыйсыз икән, ... (ibid.) "You seem to be already making a hundred and eighty degree about-face in your life, ..."

Мең: – Моңа кара, тегеңәр кара. Фарукны әйтеп торасы да юк: **мең** эшнең мастеры! (ibid.) "Look at him here, look at him over there. Not to mention Faruq, – a jack-of-all-trades (lit., he is an expert at a thousand trades)!"

[386] Cardinals and a few indefinite numeral adjectives may be components of compound nouns and adjectives:

Өчпочмак 'triangle', дүртпочмак 'quadrangle', бишьеллык 'five-year plan', кыргаяк or меңаяк 'multipede', йөзбашы 'captain', мең башы 'major'; икейөзле 'two-faced', 'hypocritical', дүрт аяклы 'fourlegged', берьяклы 'one-sided', 'biased'; күппочмак 'polygon', күпмиллэтле 'multinational', күптөсле 'multicoloured', аз сүзле 'taciturn'.

CHAPTER IV – PRONOUNS

Classification of Pronouns

[387] Tatar pronouns may be classified as 1. personal, 2. possessive, 3. reflexive and intensive, 4. reciprocal, 5. demonstrative, 6. interrogative, 7. generalizing, 8. indefinite, 9. negative, 10. relative.

Personal Pronouns

[388] The personal pronouns are: мин ‘I’, син ‘you’, ул ‘he’, ‘she’, ‘it’, без ‘we’, сез ‘you’, алар ‘they’.

[389] The pronoun of the first person singular – мин – designates the speaker:

· **Мин** тиз генә өйгә кердем дә: «Әни, **мин** балыкка барам!» – дидем. (Галимҗан Ибраһимов, Яз башы.) I quickly went into the house and said, “Mommy, I’m going fishing!”

· – **Мин** моны аңламыйм. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) “I don’t understand this.”

· Зөфәр. Зөһрә, **мин** ул хатларны укырга тиеш. Зөһрә. **Мин** аларны сиңа бирә алмыйм. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Zöfär. Zöhrä, I must read those letters. Zöhrä. I cannot give them to you.

(For the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** and **алу** to express the ability, inability to carry out an action see 1243-1245.)

· – Син ялгышма тагын, бу – чын **мин** түгел әле, хәзерге **мин** – нәкъ минем үзем түгел. **Мин** үзем, чын **мин**, моннан бераз юньлерәк. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) “Don’t you make a mistake, please, this *is not* the real me, this me (you see) is not my true self exactly. My true self, the real me, is a little more decent than this.”

(For **тагын** following a verb in the imperative mood see 932.)

[390] The pronoun of the second person singular – **син** – designates the person spoken to. It is the familiar form used to address a *close relative* or a *close friend*, a *child*, a *pet* or *animal*. In informal conversation, an older person may use it to address a much younger person.

· Мәгъруфә. Әти, **син** кемдә идең? (Мирхәйдәр Фәйзи, Яшьләр алдатмыйлар.) Mäghrüfä. Father, with whom have you been?

· – Фатыйма, ... **син** монда бер кешене дә кертмә, ... (Кәрим Әмири, Печән базары.) “Fatima, ... don’t you let anybody enter here, ...”

· – ... **син**, егет, утыр. Бик арыгансың күренә. (Кәрим Тинчурин, Ил.) “... you, young man, sit down. You are very tired, it seems” (The speaker is a much older person.)

· Ул ..., Курамшинга карап алды. «Бу нинди бәндә, **син** дип эндәшергә минем белән нинди уртаклыгы бар икән монын?» дип уйлый иде бугай. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) ... he glanced at Quramschin. Apparently he was thinking: “What kind of a fellow is this, what could he have in common with me that he addresses me with *thou*?”

Persons, whose relations have been more or less formal but good, may suddenly switch from **сез** (the polite address; see below) to **син** when getting into an argument:

- – Беләбез, иптәш! Сез безгә элифба өйрәтмәгез! Ләкин бит шунысы да мәгълүм: **син** ул эшне башлыйсың да ташлап китеп барасың, ә авыз пешерергә безгә кала! (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) “We know, comrade! Don’t you teach us the ABC’s! After all, that is well known: you start the job, then you abandon it and we are left (it remains for us) to get our fingers (lit., mouths) burnt!”

The pronoun **син** is also used when *personifying places* or *things:*

Идел, Идел, гүзәл Идел,	Volga, Volga, beautiful Volga,
Тирән дә **син**, киң дә **син**,	You are deep and you are wide,
Көчле дә **син**, серле дә **син**,	You are strong and you are mysterious,
Дөньяда юк **сиңа** тиң.	In all the world there is nothing equal to you.
(Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.)	

[391] The pronoun of the third person singular, **ул**, designates the person, place, or thing spoken of. For example: **ул** эшли ‘he works’, **ул** укый ‘she reads’.

- Диңгез өсте тын, **ул**, шома көзге кебек, ... ялтырап ята. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) The surface of the sea is quiet, ... it shines like a polished mirror.

[392] The plural forms are used as follows:

1. The pronoun of the first person, **без**, designates several persons speaking or one person speaking collectively for a group:
   - Хәйри. Кияү егете булып минем дә барасым килә.
     Шәйхи. Ярый, ярый, барырсың.
     Башкалар. **Без** дә барабыз.
     (Кәрим Тинчурин, Зәңгәр шәл.)
     Kheyri. As the best man I too want to go.
     Sheykhi. All right, all right, you will go.
     The others. We too are going.
   - Наилә. **Без** – **без** идек,
     Без унике кыз идек! ...
     (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек ...)
     Nailä. We – we were,
     We were twelve girls! ...
   - – Минемчә, дөреслек – икегездә дә. Бу хакта **без** әле уйлашырбыз. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) “In my opinion (lit., according to me) both of you are right. We shall still think about this.” (I.e., think about this together.)
2. **Без** is used instead of the first person singular (мин) when the latter is a part of a compound subject or object.

   Без is then connected with the other element(s) of the compound by **белән**, a postposition (472) functioning also as a coordinating conjunction (622). As a postposition it requires the nominative of nouns, the genitive of personal and demonstrative pronouns (except the third person plural of the former and the plural of the latter).

   The normal word order in such compounds is: **без** + other element(s) + **белән**. However, depending on the context, **без** may be shifted from its usual position, and it may even be omitted.

   Note: For the omission of personal pronouns see 397.
   The verbal predicate of the compound subject agrees with **без** (i.e., it is in the first person plural). As part of a compound object, **без** alone takes the required case endings.

Examples:

- – ... монда эшләрем бар. Ә аннан **без синең белән** кая булса да бергә китәрбез. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "... I have some work here. But after that you and I can go somewhere together."
- Газиз. **Синең белән,** җизни, **бер-беребезне** аңлаша алмабыз **без,** ... (Фатих Әмирхан, Яшьләр.) Ghäziz. You, brother-in-law, and I will be unable to understand each other, ..."
- – **Без аның белән** таныш ... (Атилла Расих, Ике буйдак.) "He and I are already acquainted."
- – ... **без** инде **сезнең белән** яшь балалар түгел, Заһид Сафич. (ibid.) "... you and I are not little children any more, Zahid Safich."
- **Без Ислам белән** арткы утыргычка урнаштык. (Мәхмүт Хәсәнов, Инженерлар.) Islam and I settled into the back seat.
- Алар һәммәсе уракта. **Без** монда **Каюм белән икебез** генә шул. (Шәриф Камал, Матур туганда.) All of them are at the harvest. Only we two, Qayum and I, are here. (For **шул** as intensifier see 428.)
- – **Без әтиең белән** Нәҗипне сиңа лаек кеше дип табабыз. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "Your dad and I think that Näjip is a man worthy of you."
- **Без апа белән бер-беребезгә** карашып алдык ... (Атилла Расих, Әнием хатирәләреннән.) My (older) sister and I glanced at each other ...
- **Без Фәһимә белән** тагын бергә. (Әхсән Баянов, Яшьлегемне эзлим.) Fähimä and I are together again.
- – ... **синең белән безгә** монда авылда үз халыкларыбыз арасында эшләргә кирәк. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "... you and I must work here in the village among our own people."

  Note: The modal word **кирәк** requires the dative of the subject.

- Бу минем Габдулла Тукай белән беренче очрашуым булды. ... Габдулла Тукайны **без** икенче тапкыр Рабига һәм Бәдриҗиһан **апаларым белән** Екатерининский (хәзерге Г. Тукай) урамыннан барганда очраттык. (Атилла Расих, Әнием хатирәләреннән.) This was my first meeting with Ghabdulla Tuqai. ... My (older) sisters Rabighä and Bädrijihan and I met Ghabdulla Tuqai a second time while walking along Yekaterininskiy Street (the present Gh. Tuqai Street).
- Әхмәт. Беләсеңме, менә дигән дуслар таптым мин анда. ... бәлки, **синең белән** икәүләп, калага күчеп китәрбез. (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Äkhmät. Do you know, I have found excellent friends there. ... perhaps you and I will both move together to the city.
- – ... Син нигә мондый озак? – ... Балык белән мавыгып, кояш иңгәнне дә сизми калганмын. Үрге авылы юлына чыккач та Нокта Вәли очрады. **Аның белән** акрынлап сөйләшә-сөйләшә кайттык. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "... What took you so long?" "... I was so busy fishing that I did not even notice that the sun was going down. Just when I got to the road to the village of Ürge I ran into Noqta Wäli. Talking together, he and I came back slowly."
- Кыям. Болар тирәсендә чуалма. Бу халык **синең белән безгә** бервакытта да чын дус була алмыйлар. (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Qiam. Don't get entangled with them. These people can never be real friends to you and me.
- – **Синең белән безнең** бөтенләй колак кагуыбыз бар. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "It is possible that you and I wind up with nothing at all."

3. The use of the first person plural instead of the singular applies also to the possessive pronoun **безнең** (instead of **минем**), to the independent possessive pronoun **безнеке**

(instead of **минеке**), and to possessive stems of the first person plural plus **+ныкы**, **+неке**.

For example:

- **Сабира белән безнең өс-башыбыз** бер төсле үк булмаса да, бик үк аерылып та тормаска тиештер инде. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) Although Sabira's and my clothes are not exactly uniform (i.e., of the same color, cut, etc.), they ought not differ too much either.
- ... **безнең Ләбип Хәнипович белән очрашулар** тора-бара җитди төс алды. (Мәхмүт Хәсәнов, Инженерлар.) ... gradually, my meetings with Läbip Khänipovich took on a serious character (lit., Läbip Khänipovich's and my meetings).
- – Кем кәҗәсе? – **Нәсимә белән икәвебезнеке.** (Шәриф Камал, Матур туганда.) "Whose goat is it?" "It belongs to both (of us) Näsimä and me."

[393] Сез is both the *familiar* and the *polite* form of address used when talking to *several* persons; it is the *polite* form used to address *one* person. In the latter case **сез** stands for the singular, however, it is used with the plural form of the verb.

1. **Сез** is the *familiar* form; *several* persons are addressed:
   - Тәнәфес вакытында Гәүһәр ... балалар белән калды, алардан җырлый беләсезме? дип сорады. Белмичә! – Бик яхшы, мин башлыйм, ә **сез** миңа кушылыгыз. Ярыймы? (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) During the recess Gäwhär ... remained with the children. ... She asked them whether they could sing (lit., ..saying: "Can you sing?"). "Why, of course, we can!" "Very good, I'll begin and you join me. All right?"

   (For **белмичә** see 1294, for the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** and **белү** see 1246.)

   - – ... балалар, сугышып, **сез** бик начар эшләгәнсез. Әйтерсең, **сез** урамнан кергән малайлар. (ibid.) "... children, you did a very bad thing, fighting among yourselves. As if you were street urchins (lit., As if you were boys who have come in from the street)."
2. **Сез** is the *polite* form; *several* persons are addressed:
   - – **Сез**, туташлар, мине кичерегез инде, үзегезне генә калдырырга туры килә. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "You, young ladies, please, forgive me, I have to leave you alone."

   (For **инде** following a verb in the imperative mood see 928.)

   - Ашарга утыргач, егет, ..., теге өч егеткә әйтә: – Мин сездә бишенче аемны хезмәт итәм инде, ди, **сез** иртә чыгып китәсез, кич кайтасыз, нишләп йөрисез соң **сез**? – ди. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) Having sat down for supper, the youth ... says to those three young men, "I am serving my fifth month with you now. You leave (i.e., leave the house) in the morning and return at night; what kind of work are you doing, then?"
3. **Сез** is the *polite* form; *one* person is addressed:
   - Фәттах. Искәндәр әфәнде, **сез** ни эшләдегез? (Фәтхи Бурнаш, Таң.) "Fättakh. Mister Iskändär, what have you done?"
   - **Сез**, профессор әфәнде, Америкадан кайчан чыктыгыз? (Кәрим Тинчурин, Американ.) "Professor, when did you depart from America?"
   - – Зөһрә ханым, бүген **сез** нишләргә уйлыйсыз? (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "Lady Zöhrä, what do you intend to do today?"
   - – Туташ, – диде әдәп белән генә, – **сез** инде нота таныйсыз, пианинода яхшы гына уйныйсыз. Шуңа күрә мин бүгенге дәресне турыдан-туры үзебезнең халык көйләрен уйнарга өйрәтүдән башламакчы булам. **Сез** каршы түгелсездер бит? (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "Miss", he said politely, "you already

read music and you play the piano rather well. Therefore, I want to start today's lesson immediately with teaching you to play our folk tunes. You don't have anything against that, do you?"

[394] Алар.

1. **Алар** designates several persons, places, or things spoken of: **Алар** эшлиләр. 'They work'. **Алар** укыйлар. 'They read'. **Алар** безне аңлыйлар. 'They understand us'.
2. **Алар** is used instead of the third person singular (ул) when the latter is a part of a compound subject. In such a case, the same rules governing the use of **без** apply also to **алар**.
   - **Алар Фәтхи белән** хат язышалар. (Шәриф Камал, Матур туганда.) She and Fätkhi are corresponding together.
   - Мәдинәнең өе мәктәптән шактый ерарк. ... **алар Сәләхи белән** икәүләп урам уртасыннан баралар. (ibid.) Mädinä's house is rather far from the school. ... she and Säläkhi are walking together along the center of the street.
   - **Алар апасы белән** икәү чәй эчеп утырган вакытта, хаҗи да кайтып керде. (ibid.) While he and his (older) sister were having tea together, the hadji also returned.
   - Халикъ артык җавап бирмәде. **Хәсән белән алар** Мәдинәләргә кереп киттеләр. (ibid.) Khaliq did not answer any more. He and Khäsän went in to Mädinä's.
   - Каюм ... Әхмәтне онытып куймады. Шәһәргә барган саен Әхмәткә керә. **Мостафа белән дә алар** ике-өч тапкыр Әхмәттә булдылар, бер тапкыр **Нәгыйм белән** дә кунып калдылар. (ibid.) ... Qayum did not forget Äkhmät. Each time he went to the city he dropped in on Äkhmät. Two or three times he was at Äkhmät's along with Mustafa and once he and Näghim stayed over night.
   - – Садыйк җизни бик күп сәлам әйтте үзеңә. **Миңсылу белән** икәүләп кунакка килеп чыксыннар, ди. (ibid.) "Brother-in-law Sadiq sends you best regards. He says that both you and Mingsylu should visit him (lit., let him and Mingsylu come on a visit together)."

Declension of the Personal Pronouns

[395]

SINGULAR

	1st Person	2nd Person	3rd Person
Nom.	мин	син	ул
Gen.	минем[1)]	синең[1)]	аның[1)]
Dat.	миңа	сиңа	аңа, аңар, аңарга
Acc.	мине	сине	аны
Loc.	миндә	синдә	анда, аңарда
Abl.	миннән	синнән	аннан, аңардан

PLURAL

	1st Person	2nd Person	3rd Person
Nom.	без	сез	алар
Gen.	безнең[1)]	сезнең[1)]	аларның[1)]
Dat.	безгә	сезгә	аларга
Acc.	безне	сезне	аларны
Loc.	бездә	сездә	ларда
Abl.	бездән	сездән	алардан

[396] The declension of personal pronouns follows that of nouns. Exceptions are: The genitive of the *1st person* singular, which takes **+ем** (instead of +нең), the dative, which is **миңа**, and the accusative, which takes **+е** (instead of +не). The genitive of the *2nd person* singular takes the ending **+ең** (instead of +нең); the dative and accusative are formed as in the 1st person singular. The nominative of the *3rd person singular* is **ул**, the other cases are formed from the stem **ан+**. The *3rd person plural,* which is formed from the stem **а+**, takes all cases the same way as ordinary nouns in the plural.

Note: In Old Tatar, the dative of **мин**, **син** was **мингар**, **сингар**. Later **мингар**, **сингар** became **миңар**, **сиңар**. The modern forms are **миңа**, **сиңа**. In some dialects **миңар**, **сиңар** still occur and, although rarely, even such forms as **миңарга**, **сиңарга** can be found.[2)]
The accusative was originally **минне**, **синне**. In contemporary Tatar 'нн' has been reduced.
In the 3rd person in the genitive and accusative 'нн' was reduced, the dative **ангар** became **аңар** and then **аңа**. However, the form **аңар** also continues to exist in both the literary language and the vernacular. The dative forms **аңар** and **аңарга** and the locative and ablative forms **аңарда**, **аңардан** commonly refer to persons, but sometimes they are also used to refer to objects or concepts, ideas; **аңа**, **анда**, **аннан** designate persons as well as objects and ideas. The old declension of **ул** (улның, улгар, улны, улда, улдан) is not used today.

Examples of the use of the persomal pronouns.

- Гөлҗиһан. ... Мин **аны** чакырмадым. (Галиәсгар Камал, Банкрот.) Göljihan. ... I did not invite her.
- Василий Димитрич. Киленегез мондамы? **Аннан** да сорап карасак ничек булыр? (ibid.) Vasiliy Dimitrich. Is your daughter-in-law here? How would it be if we tried questioning her too?
- Җамали. Менә, килен, болар ... **синнән** сорамакчы булалар. (ibid.) Jamali. Here, my dear (lit. daughter-in-law), these (people) ... want to ask you some questions.
- Рәшит. Анда бер карчык килгән, **сине** сорый. (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) Räshit. There's an old woman here. She is asking for you.
- Озак та үтмәде, эти **мине** яңадан үзебезнең авыл мәдрәсәсенә кайтарды. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) After a short time, Father returned me again to our village medrese.
- **Безне** кыш буе укыткан өчен **аңа** бүтән беркем бернәрсә бирми. (ibid.) No one else gives him anything for having taught us all winter.
- – Әти, **мин сине** ... азык сорап борчымыйм, – диде төпчек улы. – **Миңа** бары, бер елга кая барсам да җитәрлек итеп, акча гына бир, – диде. Атасы **аңа** җитәрлек акча бирде. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) "Father, I do not bother you asking for ... provisions," said his youngest son. "Give me only enough money for one year wherever I might go," said he. His father gave him enough money (for that).
- Ак бүре **аңарга**: – Ярый, **мин сезгә** рөхсәт бирәм, ... диде. (ibid.) The white wolf said to him: "All right, I give you permission."

---

1) For the use of the genitive forms as possessive pronouns see 193-197.
2) See: Ш. Рамазанов һәм Х. Хисмәтуллин, Татар теле грамматикасы (Казан, 1954), p. 106.

- – Максуд **бездә** ике ел эшләде инде. ... Сөйләштек: тагын эшләргә исәбе бар. Шуны белгәченнән, менә **без аңар** йорт салдык. (Гариф Ахунов, Гомер юлы.) “Maqsud has worked with us for two years before. ... We had a talk. He intends to work (with us) again. So, when we learned that, we built him a house.” (For белгәченнән see 1277 c.)
- – Күпме тора? – Бер мең дә биш йөз тәңкә. – Минем бит **аңар** түләрлек акчам юк, Халик абый. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) “How much does it (i.e., the ticket for the journey) cost?” “One thousand five hundred rubles.” “But I don’t have the money to pay for it, Uncle Khaliq.”
- **Мин аңардан** өч өстәл аша гына эшлим, ләкин **аның** ягына еш /jьş/ карый алмыйм ... әмма барыбер уем **аңарда** ... (Әмирхан Еники, Вөждан.) I am working only three tables across from her, but I cannot look in her direction too frequently ..., but my thoughts are with her anyway, ...
- Шоферлар ... бер-берсенә кычкыралар, үзара тиргәшәләр, тик **аңардан** мәгънә юк. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) The drivers ... shout at each other and quarrel among themselves, but that does not achieve anything (lit., there is no meaning from that).
- Җиһангир. Хәзер **без аны** сынап карыйк! Синең соңгы җавабың **безгә** ошамады. (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) Jihangir. Now let us test him! Your last answer did not please us.
- Мансур. Юк, утырмыйм, тик **сезгә** хәбәр бирергә килдем. (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Mansur. No, I won’t sit down, I came only to give you information.

Omission of Personal Pronouns

[397] Personal pronouns are frequently omitted when they are not emphasized and their antecedent has been mentioned before.

- – Кесәгездә шушы ачкыч идеме? Кемнеке ул?
  – Беренче күрүем. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.)
  “Was this key here in your pocket? Whose is it?” “I am seeing it for the first time.”
- – Шифоньер ишекләрен соңгы мәртәбә кем ачканын, кем япканын әйтегез. – Зайцев үзе ачты, портфелен куйды да, үзе үк япты. (ibid.) “Tell us who last opened and closed the doors of the chiffonier.” “Zaitsev himself opened them, put his briefcase inside and also closed them himself.”
- – ... туганнарыбызга киттем. Алар өйдә булмады. Күрше хатын миңа: – Кичтән дачаларына киттеләр, бүген кайтулары икеле, – диде. (ibid.) “... I went to our relatives. They were not at home. The woman next door told me that they left for their cottage last night, that it was doubtful that they will return today.”
- Гильманов. Назиров кайтмадымы? Галия. Яңа гына кайтып төште, диделәр. Гильманов. Миңа чакырыгыз. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Ghilmanov. Didn’t Nazirov return? Ghaliä. They said that he returned just now. Ghilmanov. Call him to me.
- Гаини. ... Кайда Миңлекамал апа? Нәсимә. Хәзер керер. (ibid.) Gheyni. ... Where is Minglekamal? Näsimä. She’ll come in right now.

Note: Апа ‘older sister’, ‘aunt’ and абый ‘older brother’, ‘uncle’ are also used whrn addressing or referring to a person older than oneself.

- Төлке әйтә: – Бабай, ... бу хәтле аю капчыкка сыямы соң? – ди. Аю әйтә: – Сыям, сыям, – ди. Төлке әйтә: – Мин үз күзем белән күрмичә ышанмыйм, ... (Татар халык әкиятләре, Аю белән бабай.) The fox says, “Grandfather, ... does a bear of

this size really fit into the sack?” The bear says, “I fit in, I fit in.” The fox says, “Without seeing it with my own eyes I won’t believe it.”

- – Шалтырат, шалтырат, улым. Әле яңа гына төзәтеп чыгып киттеләр. (Рәисә Ишморатова, Милиция лейтенанты.) “Call me, call me, my son. They have just repaired it (i.e., the telephone) and left.”

Reflexive and Intensive Pronouns

[398] Reflexivity is expressed by: 1. Reflexive verbs (876-880), 2. Reflexive pronouns governed by a verb or (less often) a postposition.

[399] The reflexive pronouns are formed from the noun **үз** ‘self’, ‘own’, ‘core’, ‘essence’, with the addition of the possessive suffixes: үзем ‘myself’, үзең ‘yourself’, үзе ‘himself’, ‘herself’, ‘itself’, үзебез ‘ourselves’, үзегез ‘yourselves’, үзләре ‘themselves’.

[400] In the declension, the various case suffixes are added to the possessive stem:

Nom.	үзем	үзең	үзе	үзебез	үзегез	үзләре
Gen.	үземнең[1]	үзеңнең	үзенең	үзебезнең	үзегезнең	үзләренең
Dat.	үземә	үзеңә	үзенә	үзебезгә	үзегезгә	үзләренә
Acc.	үземне	үзеңне	үзен	үзебезне	үзегезне	үзләрен
Loc.	үземдә	үзеңдә	үзендә	үзебездә	үзегездә	үзләрендә
Abl.	үземнән	үзеңнән	үзеннән	үзебездән	үзегездән	үзләреннән

[401] The reflexive pronouns are primarily used:

a) With verbs which in Tatar cannot be made into true reflexive verbs. For example:
- Санау ‘to count’, ‘to consider’: Мин **үземне** иң бехетле кешеләрдән саныйм. I consider myself the happiest of men.
- Хис итү ‘to feel’: Мин **үземне** яхшы хис итәм. ‘I feel well.’
- Күрсәтү ‘to show’: Үзегезне дөньяга күрсәтегез. Show yourselves to the world.
- Таныту ‘to show’, ‘to prove’: Ул үзен танытты. He showed, proved himself.

b) With verbs whose reflexive form has a different meaning. For example:
- Күрү ‘to see’; reflexive form: күренү ‘to appear’, ‘to be visible’: Таулар артыннан кояш күренде. The sun appeared from behind the mountains. But: үзен тиң күрү ‘to regard oneself as equal’.
- Белү ‘to know’, беленү ‘to be revealed’, ‘to manifest itself’, ‘to be, become known’: Кыңгыр эш кырык елдан соң да беленә. Falsehood comes to light even after forty years. But: Үзеңне бел! Know thyself!

[402] In certain instances reflexive pronouns may also be used when the verb governing it does form a reflexive verb of the *same basic meaning*. However, there is a distinct difference between the use of the former and that of the latter and, consequently, the two constructions may not be used interchangeably.

For example, the English sentence ‘I wash myself with soap’ is rendered in Tatar as follows: Мин сабын белән **юынам**. The use of the reflexive verb **юыну** ‘to wash oneself’, in this sentence is the normal, correct way to express reflexivity.

---

[1] For the use of the genitive forms үземнең, үзеңнең, etc. as possessive pronouns see 197.

The same sentence may also be rendered by using the transitive verb **юу** ‘to wash’, and the reflexive pronoun: Мин **үземне** сабын белән **юам**.

This construction is used when referring to the process of washing off some substance (tar, oil paint, grease, etc.) from parts of one’s body or from the clothes one is wearing.

[403] The reflexive pronoun agrees in person and number with the subject of the same sentence. It indicates that the object of the action expressed by the verb is identical with the agent (subject). The reflexive pronoun appears in the case required by the verb (or postposition) governing it.

- Ул шулай дип уйлый, шулай дип юаныргa тырыша. Ләкин вакыт-вакыт ялгызлык **үзен сиздерә**. (Ләбибә Ихсанова, Ана көндәлеге.) She thinks that way, she tries to console herself that way. But from time to time loneliness makes itself felt.
- – Әгәр шулай булса, мин **үземне** бәхетле адәмгә **хисаплар идем**. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) “If it were so I would consider myself a happy man.”
- Сөләйман. Мин ... **үземне** аңарга тиң **күрмимен**. (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин.) Söleyman. ... (but) I do not regard myself her equal.
- Нәгыймә. Әй, зинһар, **үзеңне кыстырмасаңчы**! (Шәриф Камал, Габбас Галин.) Näghimä. Oh, please, don’t you interfere!
- Мин **үземә** китап **сатып алдым**. (Р.С. Газизов, Сопоставительная грамматика.) I bought myself a book.
- – ... сез, Елена, ... **үзегез турында сөйләгез** ... (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) “... you, Yelena, ... talk about yourself ...”

[404] Үз (үзем, үзең, etc.) may be used to emphasize the agent. In this use they are called *intensive pronouns.*

1. *The agent* is expressed by a *reflexive pronoun:*

a) In this case, the intensive pronoun *immediately follows* the reflexive pronoun. Both agree in person and number. The *reflexive* pronoun appears in the case required by the governing verb (postposition); the *intensive* pronoun is in the nominative case.

- – Сез аңарга карышып, **үзегезне үзегез** һәлак иткәнсез. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) “Going against him, you destroyed yourself (lit., you yourself destroyed yourself).”
- Сөләйман. ... Менә мин хатын-кыз булсам иде һәм **үземне үзем** белсәм иде, ... (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин.) Söleyman. ... Well, if I were a woman and if I (myself) knew myself, ...
- Сөләйман. ... Ни эшлим – **үземне үзем** орышырга тотындым: ... (ibid.) Söleyman. ... What shall I do – I began to reproach myself, ...
- – Нәрсә бар? – Юк, болай гына. **Үзебездән үзебез** көләбез. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) “What happened?” “Nothing, really. We are just laughing about ourselves.”
- – Әгәр **үзеңә үзең** булышмасаң, ... бу эшләрдән бер тиенлек тә мәнфәгать чыкмаячак, ... (ibid.) “If you (yourself) do not help yourself, ... not even a penny’s worth of benifit will come from these things, ...”
- Физик яктан да, рухи яктан да мин **үземнән-үзем** канәгать түгел. (ibid.) Both physically and spiritually I (myself) am not satisfied with myself.
- **Үземне-үзем** тыя алмыйча, аны пыр туздырып тирги башладым. (Ләбибә Ихсанова, Ана көндәлеге.) Unable to restrain myself, I began to scold him severely.

- Зөфәр. **Үземә үзем** гаҗәпләнәм. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Zöfär. I (myself) am amazed at myself.
- Бераз уйлап торгач, **үзеннән үзе** сораган кебек бик әкрен: ... диде. (Шәриф Камал, Уяну.) After thinking a little, he said very slowly, as though asking himself: ...

Note: In Tatar literary works, as well as in other publications, the two components (the reflexive pronoun and the intensive pronoun) are sometimes written with a hyphen (see examples 6 and 7). The correct spelling is without a hyphen.

b) **Үз** is prefixed to the reflexive pronouns (in writing joined by a hyphen: Үз-үзем, үз-үзең, үз-үзе, etc. **Үз** always remains in its basic form, i.e., it is indeterminate. The second component – the reflexive pronoun – takes the case endings required by the verb (postposition) governing it.

Note: The difference between this construction and that treated under a) is rather subtle. Though in English both are rendered the same way, in Tatar they do not sound the same stylistically. **Үз** being indeterminate, it lacks the nuance of concretizing the subject of the action.

Examples:

- Инде эш үткәч **үз-үземне** әрләргә генә калды: никадәр беркатлы булганмын икән! (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) After the matter was already over, there remained for me only to reproach myself. How naive had I obviously been!
- Нәгыймә. ... Авыр булса да, түзәргә тырыш, Миңнулла, **үз-үзеңне** бетермә. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Näghimä. ... Though it is difficult, try to endure it, Mingnulla, don’t you kill yourself (lit., finish yourself).
- Кеше өчен иң кыены – **үз-үзен** төшенү. (Б.М. Мифтахов, Татар теле.) The most difficult thing for man is to understand himself.
- Әлхасыйл бу турыда ата улдан риза, улы да бу көнгә кадәр **үз-үзеннән** риза иде. (Шәриф Камал, Шәкерт.) In a word, about this the father was pleased with the son, the son too was, up to this day, pleased with himself.
- – Картая белми торган кешеләр була инде шулай! .. – диде Локман, ләкин бу юлы ул **үз-үзенә** сөйләнгән сыман иде. (Хәсән Сарьян, Әткәм һөнәре.) “Yes, for sure there are people who cannot get old!” said Loqman, but this time it was as though he spoke to himself.
- Мин **үз-үземне** кызганмыйм, **үз-үземә** бик аяусыз, шәфкатьсез буласы килә. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) I do not pity myself, I want to be very merciless, cruel to myself.

2. *The acting person* is expressed by a *personal pronoun* or by a *noun*:
Үзем, **үзең**, **үзе** etc, follow immediately.

Note: Depending on context and style, **үзем**, **үзең**, **үзе** etc., may also be used without the personal pronoun.

Examples:

- Сөләйман. Сез бик озак йөрдегез, сагышып беттек сезләрне. Мария. **Без үзебез** дә сагынганга күрә генә кайттык, ... (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин.) Söleyman. You were gone very long; we missed you. Maria. We ourselves too returned only because we missed you ...
- Дөрес, **ул үзе** бу турыда миңа бервакытта да әйткәне юк. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) True, he himself never spoke to me about this.
- Галиәкбәр **үзе** дә, хатыны да бик еш /jьş/ хәлемне белә башладылар. (ibid.) Ghäliäkbär himself, as well as his wife, began to inquire very often about my situation (i.e., family situation).
- – Җыелышларга чабарга берәү дә кушмый, **үзең** чабасың. (ibid.) “No one orders you to run to the meetings, you run there yourself.”

- Җәмилә. Соң **син үзең** Өфегә барсаң ничек булыр икән? (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Iämilä. Now, if you yourself went to Ufa, how would that be?
- – Анысын **үзегез** дә бик яхшы беләсез дип уйлыйм, – диде Мохтар. (Шәриф Камал, Таң атканда.) “I think that you yourself know that very well too,” said Mokhtar.
- Ни булганын Хәсән **үзе** дә белми иде. (Ләбибә Ихсанова, Ана көндәлеге.) Even Khäsän himself did not know what had happened.
- Шоферлар **үзләре** дә кычкырырга тотындылар: – Ник туктадык? (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) The drivers themselves also began to shout: “Why did we stop?”
- Әйе, монда гаепнең зурысы Кәрамның **үзенә** төшә. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) Yes, the greater blame falls here on Käram himself.

[405] The intensive pronoun in the 3rd person singular may be used to emphasize such shades of meaning as *confirmation, negation, definition, indifference, concession, pride, esteem, respect:*

- – Синдә укыган Әнвәр түгелме соң, Әгълә? – Нәкъ **үзе**, – диде Әгълә Шакировыч, ... (Галимҗан Сәйфетдинов, Укытучы.) “Isn’t that Änwär who studied under you (i.e., who was your student), Äghlä?” “Exactly,” said Äghlä Shakirovich, ...
- ... Казан. Карап карыйк, үзеңне күрсәтә алырсыңмы икән син аңарга? Болай **үзе** синең турыда элек-электән төрле сүз йөри ... Шулай да, аллага шөкер, син әле үз урыныңда, ... (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) ... Kazan. Let’s see, will you (i.e., Kazan) be able to show yourself off to him? True, various stories have been going around about you since olden times, ... Nevertheless, thanks God, you are still in your own place.
- Ләкин планы барып чыкмады. Ресторан болай **үзе** инде ачылган булса да, кырыйдагы өстәл янында фырт киенгән бер байбәтчә белән, ... сары чәчле марҗа кызы гына утыра иде. (ibid.) But his plan didn’t work out. True, although the restaurant was already open, there were only a snobbishly clad son of a rich man and a blond Russian girl ... sitting at a table to the side.

[406] **Үзем**, **үзең**, **үзе**, etc. immediately followed by **генә** means ‘I by myself’, ‘you by yourself’, ‘he (she, it) by himself (herself, itself)’, etc., or ‘I alone’, ‘you alone’, ‘he (she, it) alone’, etc. in the sense of ‘apart from others’, ‘all by oneself’, ‘solitary’.

Examples:

- Надя. Бар **үзең генә**. Мин әле бераз монда булам. Мансур. Юк, синең **үзеңне генә** калдырып китә алмыйм. Киттек, Надя! (Риза Ишморат, Алар дүртәү иде.) Nadya. You go alone. I’ll still remain here a little. Mansur. No, I cannot go, leaving you all alone. Let’s go, Nadya!
- – Бу хатны син иң элек **үзең генә** укып чык. (Гадел Кутуй, Нишләргә.) “First you read this letter by yourself.”
- ... Кәбиров, бүлмәдән кычкырып, Мәрьямне карта уйнарга чакырды. – Уйныйсы килми, **үзегез генә** уйнагыз, – дип Мәрьям җавап кайтарды. (Шәриф Камал, Таң атканда.) ... calling from the room, Käbirov invited Märyäm to play cards. Märyäm answered, “I don’t wish to play, you play by yourselves.”
- ... икенче көнне Турай батыр ауга **үзе генә** чыгып китә. (Татар халык әкиятләре, Турай батыр.) ... the next day Turai the Strong goes out to hunt by himself.

[407] Үзем, **үзең**, **үзе**, etc. preceded by the cardinal number **бер** (written solid or separate) may have the same meaning as **үзем генә**, **үзең генә**, **үзе** генә, etc., or it may mean 'exclusive of others'; 'without anyone, anything else':

- Мохтар Шәрәфи картларга барып кергәндә карт **бер үзе** өстәл янында ... утыра иде. (Шәриф Камал, Таң атканда.) When Mokhtar dropped in at old Shäräfis', the old man was sitting all alone ... at the table (i.e., there was no one else in the room).
- – Менә син безгә бик зур хезмәт күрсәттең, без өчәүләп эшли алмаган эшне син **бер үзең** эшләдең. (Татар халык экиятләре, Өч күгәрчен.) "There, you did us a very great service. The work which we three together could not do, you did by yourself."

[408] Бер үзем, **бер үзең**, etc. immediately followed by **генә** means 'I, you, etc. all, completely alone', 'I, you, etc., all, completely by myself, yourself, etc.'

- Бик озак ул, **бер үзе** генә, яр башыннан аръяктагы ераклашып барган тракторчыларга карап тора. (Әмирхан Еники, Кояшлы иртә.) For a very long time he stood all alone, watching from the height of the (river) bank the tractor drivers, who were moving away on the other side (of the river).
- Хәзер нәрсә, ... Фатыйма **бер үзе генә** эшли, җитмәсә хатын-кызларга, ирләргә караганда, өчтән бер өлеш кенә түлиләр. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Now what, ... Fatima works all alone, and if that isn't enough, they are paying women only one third of what they are paying men.
- Даладагы ялгыз агач төсле, тау башында **берүзе генә** басып торган анасының шәүләсен күрүгә, Сөләйманның йөрәге кысылды. (Кәрим Тинчурин, Беренче мәрҗән.) It pulled at his heartstrings when Söleyman saw the silhouette of his mother standing all alone on top of the mountain like a lonely tree in the steppe.

Use of the Reflexive-Intensive Pronoun instead of the Personal Pronoun

[409] Үзем, **үзең**, **үзе**, etc. are used instead of the respective personal pronouns when the speaker (writer) wishes to draw attention to, place special emphasis on, the person who is acting or acted upon, including himself (herself). Furthermore, by using the reflexive-intensive pronoun instead of the personal pronoun, the speaker may indicate his personal attitude – respect, admiration, friendship, liking, love, closeness – towards the person he is speaking of.

Examples:

- Гыйльманов. Халык арасында сезнең бер кушаматыгыз бар диләр, **үзегезгә** билгелеме шул? (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Ghilmanov. They say that among the people you have a nickname; is that known to you? (Emphasis on 'you').
- Миңлекамал. ... Иң авыр, иң мәшәкатьле эшне сорадым. Ат караучы итеп куйдылар **үземне.** (ibid.) Minglekamal. ... I asked for the most strenuous, the most troublesome work. They placed me as a stable girl.
- М. Шуңа үпкәлим: **үзегез** авылыбызның олы кешеләре. ... сүзегез һәркем өчен ата сүзе. Ә **үзегез** авылыбызның адәм мәсхәрәсенә калуына эчегез пошмыйча, тыныч кына карап торгансыз. (ibid.) M. I am angry at this: you are the elders (i.e., the respected men) of our village. ... your word is the word of a father for everyone.

Yet, without feeling bad about it, you have quietly looked on as you became the laughingstock of the village. (The speaker criticizes them, but esteems them and wishes them well.)

- Тәлгать. ... Мин әле бала чакта ук, **үзебез** торган авылның карт көтүчесенә ияреп, басуга чыккалый идем. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Tälghät. ... Even when I was still a child I repeatedly went out into the field, accompanying the old shepherd of the village in which we lived.
- Госман. Нурсәнә, син Рәхиләнең дусты, киңәш бир **үзенә.** ... (ibid.) Ghosman. Nursänä, you are Räkhilä's friend, give her advice. ...
- Тәлгаь (Рәхиләгә). Кирәк икән, мин сөйли алам. Ләкин **үзеңә** генә ... (ibid.) Tälghät (to Räkhilä). If it is (really) necessary, I can tell. But only you ... (Expresses friendship, closeness.)
- Юк, иптәшләр, миннән булмый ... Мостафа иң мәслихәт кеше. **Үзе** яшь, көчле һәм булдыклы. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "No, comrades, for me it's not possible ... Mostafa is the man most apt and suitable (for the job). He is young, strong and capable." (Expresses esteem and admiration.)
- Илаһи, көне дә көне! **Үзе** тын, **үзе** нурлы, **үзе** җылы, әйтерсең балачакта күргән бәйрәм иртәсе! (Әмирхан Еники, Шаяру.) My God, what a (beautiful) day! It is calm, it is glorious, it is warm, as if it were a holiday morning she had seen in (her) childhood!
- Рузанов. Каһарман бабаларың белән горурланасың. Моңа хакың бар. Әмма **үзең**... Нәрсә зшлисең соң **үзең**! (Габделхәй Сабитов, Чулпан таңны уята.) Ruzanov. You are proud of your heroic forefathers. You have the right to that. But you... What are you doing then! (Emphasis and well-meant criticism.)
- Фатыйма. ... Кара әле, Сәфәр! Син Миңнулла абый белән соңгы мәртәбә кайда очраштың?
  Сафәр. ... Нигә? Каян исеңә төште әле ул?
  Фатыйма. ... Болай гына ... Исемә төште дә кызганып куйдым **үзен**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.)
  Fatima. ... Look, Säfär! Where did you last meet with Mingnulla?
  Säfär. ... Why? However did he come to mind?
  Fatima. ... Just so ... He came to mind and I suddenly felt sorry for him.

The Pronoun үз

[410] Үз preceding nouns with possessive suffixes means 'own':
Үз йортым 'my own house', үз акчаң 'your own money', үз җире 'his own land', үз китабыбыз 'our own book'.

- Ул миңа ... **үз** телендә нәрсәдер сөйли башлый. (Миргазиян Юныс, Сүәеш каналы.) ... he starts to tell me something in his own language.
- Садыйк. ... Син **үз** җаеңны үзең кара ... Сәфәр. ... Әлбәттә, **үз** җаемны үзем карармын. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Sadiq. ... You look after your own affairs yourself ... Säfär. ... Of course, I shall look after my own affairs myself.
- Садыйк. ... Без аны үзебез, **үз** кулларыбыз белән яулап алырга тиешбез. (ibid.) Sadiq. ... We must win it (i.e., a better life) ourselves, with our own hands.

Reciprocal Pronouns

[411] *Reciprocity* is expressed by: 1. Reciprocal verbs (883, 884 a.), 2. Reciprocal pronouns governed by transitive verbs or postpositions.

The reciprocal pronouns are formed by reduplication of the numeral бер: **бер-бер**, plus the possessive suffixes: бер-беребез ‘we ... each other, one another’, бер-берегез ‘you ... each other, one another’, бер-бере, бер-берсе, бер-берләре ‘they ... each other, one another’.

The various case endings required by the verb or postposition governing the reciprocal pronoun are joined to the possessive suffixes.

[412] The reciprocal pronouns are primarily used:

a) With verbs which in Tatar cannot be made into true reciprocal verbs. For example: Уку ‘to read’, эшләү ‘to work’.

b) With verbs whose reciprocal form has a different meaning. For example: Белү ‘to know’, белешү ‘to ask (about), make inquiries (about)’, бүлү ‘to interrupt’, бүлешү ‘to divide’, ‘to share’.

Examples of the use of the reciprocal pronouns:

- Алар, **бер-берен** белмиләр иде, алар Таһирны гына беләләр иде. (Хәсән Сарьян, Әткәм һөнәре.) They did not know each other, they only knew Tahir.
- Дуслар озак еллар күрешмәгән, **бер-берсен** сагынганнар, ... (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) The friends had not seen each other for long years, they had missed each other, ...
- Без **бер-беребезгә** әкренләп ияләшә башладык. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Little by little we began to get used to each other.
- Очрашканда исәнләшәбез, ә кунакка йөрешү юк. Чөнки **бер-беребездән** куркабыз. (ibid.) When we meet we greet each other, but there is no mutual visiting because we are afraid of each other.
- Аларның күңелендә әлегә, ... **бер-берсеннән** оялу-тартыну өстенлек итә иде бугай. (Нурихан Фәттах, Әтил суы ака торур.) Up to now, ... obviously, bashfulness and shyness of each other were still prevailing in their hearts.
- – Кайчан без **бер-берсе** белән талашып, ызгышып яшәгән таркау улусларны, ыруларны берләштереп, бөек Болгар йорт[1] кора алырбыз?! (ibid.) “When shall we be able to unite the tribes, the kin which live dispersed, quarreling and bickering with each other, and build a great Bolghar home (i.e., state)!”
- Хәдичә. **Бер-берегезне** әүвәлдән белә идегезмени? (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.) Khädichä. You knew each other before, didn’t you?
- – Юк, булмый, аның белән генә булмый, барысын да төптән уйларга кирәк. **Бер-береңне** сынап, **бер-береңә** тәмам ышанып беткәч кенә башларга кирәк ул тормышны. Ә менә сез ышанасызмы **бер-берегезгә**? (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) “No, it won’t work, with that (i.e., with a promise) alone it won’t work, one must think about it all thoroughly. That life (i.e., married life) one must begin only after having tested one another and after having come to completely believe in one another. Now, do you believe in each other?”

Note: For the use of the second person singular in indefinite personal sentences see 1023.

---

[1] Used without possessive to distinguish it from йорт ‘house’: Болгар йорты ‘house of a Bolghar’, ‘a Bolghar house’.

[413] Бер-бер permits *comparison*. Both components take the same possessive suffix, the first also takes the ablative case ending. The adjective denoting the higher degree of quality in the person or object expressed by the second component takes the suffix **+рак**, **+рәк**, or it appears in its basic form:

- **Берсеннән-берсе** усалрак, **берсеннән-берсе** йөгәнсезрәк угыллары да аның аталарыннан бер дә калышмыйлар иде. (Нурихан Фәттах, Әтил суы ака торур.) His sons too, one even nastier than the other, one even more unbridled than the other, were every bit like their father.
- Госман. ... **Берсеннән-берсе** чибәр ике кызым бар, ... (Хәй Вахит, Күк капусы ачыла.) Ghosman. ... I have two daughters, one even prettier than the other, ...
- – Ат чабышын карарга яратам! Җиде ат китте. **Берсеннән-берсе** сылу, зифа атлар, ... (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) “I like to watch the horse races! Seven horeses ran. Horses, one even more graceful, more slender than the other, ...”
- – Хәер, җилкенерлеге дә була шул. Ник дисәң, **берсеннән-берсе** арсланрак булып малайлар үсеп баралар. (Фатих Хөсни, Авыл өстендә йолдызлар.) “By the way, he does have something to brag about. Why, you may ask. Well, his boys (lit., *the* boys) are growing up, one even more of a lion than the other.”

Demonstrative Pronouns

[414] The demonstrative pronouns are: бу ‘this’, болар ‘these’, шушы ‘this’, ‘this (same) ... here’, шушылар ‘these’, ‘these (same) ... here’, ул ‘that’ (farther away), алар ‘those’ (farther away), шул ‘that’, ‘that (same) ... there’, шулар ‘those’, ‘those (same) ... there’, теге ‘that’ (farther away), ‘that ... there’, тегеләр ‘those’ (farther away), ‘those ... there’, мондый ‘such’ (like this), ‘this kind of’, pl. мондыйлар; шушындый ‘such’ (like this /same/ ... here), ‘this (same) kind of’, pl. шушындыйлар; андый ‘such’ (like that), ‘that kind of’, pl. андыйлар; шундый ‘such’ (like that /same/ ... there); that same kind of; pl. шундыйлар; тегенди ‘such’ (like that ... there), ‘that kind of’, pl. тегендиләр, болай ‘in this manner’, ‘in this way’, ‘so’ (like this), шушылай ‘in this (same) manner ... here’, ‘in this (same) way ... here’, ‘so’ (like this ... here), алай ‘in that manner’, ‘in that way’, ‘so’ (like that), шулай ‘in that (same) manner’, ‘in that (same) way’, ‘so’ (like that ... there), тегеләй ‘in that manner ... there’, ‘in that way ...’, ‘so’ (like that, like that ... there).

To the above may be added менә ‘this is, these are’, ‘here is, are’, and әнә ‘that is, those are’, ‘there is, are’, when they are used to point out a person or thing (for менә and әнә as particles see 711).

[415] Demonstrative pronouns can be *adjectives* or *nouns*. Exceptions are the demonstrative adverbs болай, шушылай, алай, шулай, тегеләй, and менә and әнә. Though regarded as demonstratives when pointing out persons or things, менә and әнә cannot function as nouns or adjectives.

[416] When used as *nouns*, demonstrative pronouns are declined as shown below:

SINGULAR

Nom.	бу	шушы	ул	шул	теге
Gen.	моның	шушының	аның	шуның	тегенең
Dat.	моңа	шушыңа	аңа	шуңа	тегеңә
Acc.	моны	шушыны	аны	шуны	тегене
Loc.	монда	шушында	анда	шунда	тегендә
Abl.	моннан	шушыннан	аннан	шуннан	тегеннән

PLURAL

Nom.	болар	шушылар	алар	шулар	тегеләр

The plural is declined like that of any other noun.

Бу, **шушы**, **шул**, **теге** also have the following forms:

In the dative: моңар, моңарга, шушыңар, шушыңарга.
шуңар, шуңарга, тегеңәр, тегеңәргә.
In the loccative: моңарда, шушыңарда, шуңарда, тегеңәрдә.
In the ablative: моңардан, шушыңардан, шуңардан, тегеңәрдән.

Like the corresponding forms of **ул** (comp. 396), these refer in most cases to persons, but may refer also to things.

Болай, **шушылай**, **алай**, **шулай** and **тегелэй** are, as a rule, not declined. However, they may sometimes take the dative and certain other suffixes (Examples 423).

Note: **Бу**, **шушы**, **ул**, **шул**, **теге** in the locative and ablative are also used as adverbs of place and time. The dative of **шул** – **шуңа**, **шуңарга** is used as an adverb of cause meaning ‘therefore’. **Бу**, **ул**, **шул** in their dative case in **+ар** plus the suffix **+чы** form the adverbs of time **моңарчы** ‘til, up to now’, ‘up to this time’, **аңарчы** ‘up to then’, ‘up to that time’, **шуңарчы** ‘up to that (same) time’.
Тегендә дә монда да ‘here and there’ (lit., there and here), шуннан ‘from there’. Алар анда утыралар. They are sitting there. Мин сиңа моннан ике атна элек ике хат язган идем. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) Two weeks ago I wrote (lit., had written) you two letters.

· – Алар минем укытуны яратмый өйләренә кайтып киттеләр һәм, минем фикеремчә, яңадан мәдрәсәгә килмәячәкләр. – Бу бит бездә моңарчы булган хәл түгел, Габдулла әфәнде! (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) “They did not like my teaching and left for their homes. And in my opinion, they will not come back to the medrese again.” “But this is a situation we have not had up to now, Mister Ghabdulla.”
· Кызның гадилеге, эчкерсезлеге, кешелеклелеге мине җиңде. Аңарчы үзем турында бик аз кешеләргә ачылганым бар иде ... (Гурий Тавлин, Афәт.) The girl’s simplicity, her sincerity, her decency, overwhelmed me. Up to then I had opened up about myself only to very few people ...

Монарчы, **анарчы**, etc. may be used with the dative case and a postposition governing it. However, there is no difference between this construction and the form without the dative case and postposition.

For example:

· ... ул (Фәтхи) Мәдинәнең язмышы белән шактый кызыксынды, аны күрү теләге уянды. Ләкин **моңарчыга хәтле** авылга кайтуга һич тә уңайлы вакыт туры китерә алмаган иде. Шәриф Камал, Матур туганда.) ... he (i.e., Fätkhi) became very interested in Mädinä’s fate. The wish to see her awoke (in him). But up to now he had never been able to find a suitable time to return to (i.e., visit) the village.

Use of the Demonstrative Pronouns

[417] **Бу** is used to point out persons, things, or ideas present, near in place, time, or thought, just mentioned, or spoken of *now*.

· Эйдә, без **бу** егетне үзебезнең һөнәрләргә өйрәтик әле, ... – диләр. (Татар халык экиятләре, Өч күгәрчен.) “Come, let’s teach this young man our skills, ... they say.”
· Борын заманда бар иде бер патша. **Бу** патшаның хатыны бик чибәр иде. (ibid. Ак бүре.) In ancient times there was a king. The (lit., This) king’s wife was very pretty.
· – Мин – Исәнбәк абыең ... 1904 (мең тугыз йөз дүртенче) елның 13 (унөченче) декабренда туганмын. Колак сал – унөченче ... **Бу** көнне кешеләр олы эшкә

тотынмыйлар, юлга чыкмыйлар ... (Әхсән Баянов, Декабрьның унөченче көне.) “I am your older brother Isänbäk ... I was born the thirteenth of December, 1904. Listen – the thirteenth ... On this day people do not begin any major work, they do not set out on a trip ...”

- ... бабайның **бу** сүзләре мине канәгатьләндереп /qənaɕ̡ətlənderep/ бетермәде. Юк, карт яхшылап күрмәгәндер, **бу** – ул, Нарчатка! (Габдрахман Әпсәләмов, Карт мукшы.) ... these words of the old man did not (fully) satisfy me. No, the old man had apparently not got a good look at her. This was *she*, Narchatka.

(For бетерү functioning as an auxiliary verb see 1333.)

- Идрис Курт белән таныштты: – **бу** безнең Казан кунагы, әбекәй. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) Idris introduced Kurt (to her): “This is our Kazan guest, Grandma dear.”
- – ... син безгә зур хезмәт күрсәттең, ... **Моның** өчен нәрсә белән ризалатыйк сине? (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) “... you have done us a great service, ... With what shall we repay you for this?”
- **Моны** ишеткәч, төпчек улы: – Миңа да рөхсәт бир, – диде. (ibid. Ак бүре.) After hearing this the youngest son said, “Give me permission too, ...”
- Шул вакытны **бу** кешеләрнең унберенче малайлары туа. **Моңарга** Әхмәт дип исем кушалар. (ibid. Унберенче Әхмәт.) At that time these people’s eleventh boy is born. To this one (to him) they give the name Äkhmät.
- Мостафаның хатыны Фәрхиҗамал **моңар** каршы төште. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Mostafa’s wife, Färkhijamal, opposed this.
- – Миңа **моннан** ары барырга рөхсәт юк. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) “I am not allowed to go beyond this (place).”
- **Болар** үз кул көчләре белән көн күрүче уртача тормышлы кешеләр булганнар. (ibid. Унберенче Әхмәт.) These were average people who were earning their living through the strength of their own hands.
- [Патша] ... мин **боларның** бишесенә биш кызымны бирәм, – ди. (ibid.) [The king] says: “... I’ll give my five daughters to these five” (lit., to the five of these).
- Унөч **боларны** ишеткәннән соң сөенә-сөенә чыгып китә. (ibid. Унөч.) After hearing these (words), the thirteen leave happy.

[418] Шушы is more emphatic, more concrete than **бу**. It points out persons, things, or ideas present, near in place, time, or thought to which special attention is directed, or which are known or have just been mentioned or are being mentioned, or about which further details follow. Being emphatic, **шушы** often conveys the idea of ‘this same’, ‘exactly this same’.

- – Гафу итегез, – диде Хәмит, – безгә Әхмәдуллин Мирзаһит дигән кеше кирәк иде. Ул **шушы** фатирда тора бит?
  – Әйе, ул **шушында** тора, – диде хатын.
  “Pardon me”, said Khämit, “we are looking for (lit., we would need) a man named Äkhmädullin Mirzahit. He does live here in this apartment?”
  “Yes, he lives (right) here”, said the woman.
- ... Зөннүн аллаһы тәгаләдән /təɕ̡ələdən/, ялварып сорарга тотынды ... Иртәнге намаздан соң Зөннүн һәрвакыт бала чакта әтисеннән өткән **шушы** доганы кабатлый иде. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) ... Zönnün began to beseech God ... After the morning prayer, Zönnün always repeated this (same) prayer which he had learned from his father when he was a child.

- – **Шушы** буламыни инде киявегез?
  – Булачак киявегез, – дип төзәтергә ашыкты Лена. (Әхсән Баянов, Яшьлегемне эзлим.)
  "Well, this then is your husband?"
  "Your future husband," corrected Lena hastily.
- Айдарның Һашим карт алачыгы янына кайтып китүе бик ихтимал иде. Мөгаен, ул **шушы** юлны сайлагандыр. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) It was very possible that Aidar went to the cabin of the old man Hashim. He probably chose this road here.
- – Менә **шушында** чабабыз, ... Син менә **шушыннан** ура башла, диде Мөзәкир ... (ibid.) "Here, we cut (i.e., make hay) right here, ... You start reaping right from here," said Mözakir ...
- Бергә тату яшәгән чакларда да һәр көн эштән кайткач, **шушыңар** охшашлы хәлләр турында сөйли торган иде ул. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Even when they had lived together peacefully, she had talked about things like these (i.e., similar to the things she was talking about now) every day after she returned from work.

[419] Ул is used to point out persons, things, or ideas farther away in place, time, or thought, either mentioned or not mentioned before.

- ... бер хатын ... рәсемне сеңелесе Зөлфиянең бер дус кызына охшатуын әйтте. **Ул** кыз Якты Тауда яши икән. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Телсез шаһитләр.) ... a woman ... said that the picture resembled a girl friend of Zölfiä's, her younger sister. That girl apparently lives in Yaqty Taw.
- Бәлки Саттаров хаклыдыр да. **Ул** тәҗрибәле кеше районны биш бармагы кебек белә. (ibid.) Perhaps Sattarov is right. That experienced man knows the area like the back of his hand (lit., like his five fingers).
- Минем исемгә Ялтадан бер хат килеп төште. ... Мин **ул** вакытта Симферополь Тел, әдәбият гыйльми тикшеренү институтында эшли идем. (Галимҗан Ибраһимов турында истәлекләр, К. Җаманаклы.) A letter came (unexpectedly) to my address (lit., to my name) from Yalta. ... At that time I was working at the Simferopol' Scientific Research Institute for Language and Literature.
- **Ул** гына да түгел эле. Монда шулар өстенә мине кызыксындыра торган икенче бер бик мөһим сәбәп дә бар иде. (ibid. Сәйфи Кудаш.) Not only that. In addition to those (matters), there was also another, very important reason here which interested me.
- Берничә гасыр буена бу дәүләтнең башкаласы Болгар, яки, ... Бөек Болгар шәһәре булган. Хәзерге вакытта **ул** урында Болгар авылы тора. (С.С. Айдаров, Н.Д. Аксенова, Болгар шәһәре.) For several centuries, the capital of this state was the city of Bolghar, or, ... Great Bolghar. Today, the village of Bolghar stands at that place.

Note: Берничә requires its noun in the singular.

[420] Шул is more concrete than **ул**. It is used to point out persons, things, or ideas farther away in place, time, or thought to which special attention is directed, or which are more or less known to the interlocutor, or have been mentioned before. It often conveys the idea of 'that same', 'exactly that same'.

- – ... гаризаны кире алырга кирәк. – Сез дә **шул** киңәшне бирәсезме? (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) "... the petition must be withdrawn." "You too are giving that (same) advice?"

- – Җай чыкса, минем туган авылыма кайтырга тырыш. Ул авыл Идел исемле данлыклы елга буенда. Токымыбыз **шул** тирәгә таралган. Ата-бабаларыбызның сөякләре **шул** җирдә ята. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) “When the opportunity arises, try to return to my native village. That village is on the famous river called Volga. Our clan is spread out in that neighborhood (area). Our ancestors’ bones rest in that (same) ground.”
- – Тәгаен /Täɣäjen/, Латифның этисе Талиягә бер генә хат язмагандыр. **Шуларның** бәлки берәрсе саклангандыр әле. (Атилла Расих, Каһарманнар юлы.) “Precisely, Latif’s father probably did not write Taliä only one letter. Perhaps some of them (those) are still preserved.”
- Хәбибрахман Альфредны өч көн көтте, **шуннан** соң картның сабырлыгы тәмам бетте. (ibid.) Khäbibrakhman waited three days for Alfred; after that, the old man finally lost his patience.
- Нәкъ **шул** чакта иярле атка атланган бер егет ... капкадан чыгып китте. (Әмирхан Еники, Җиз кыңгырау.) Exactly at that time a youth, riding a saddle horse, ... left through the gate.
- Хәер, минем уем аларда түгел, башкада иде: ни өчен табында яшь кәләш үзе юк – **шуңа** бик гаҗәпләнеп утырам. (ibid.) By the way, my thoughts were not with them, but with something else: Why is the young bride herself not at the table? I am very amazed at that.
- – Бу егетне кем дип беләбез инде? Хатын **шуны** көткәндәй, гаҗәп бер өлгерлек белән ... Бу ... Әхтәм була, – диде. (ibid.) “Do we know who this young man might be?” As though she had waited for (just) that, the woman said with an amazing promptness ... “This is ... Äkhtäm.”
- Рабига. ... **Шуннан** ни булды, Зилә. (Аяз Гыйләҗев, Без уникe кыз идек.) “Rabighä. ... After that what happened, Zilä?”
- Әсма. ... **шуңардан** да тәмлерәк сүз юк инде ул кызлар өчен ... (Риза Ишморат, Серле моң.) Äsma. ... For those girls there is surely no more pleasant conversation than that ...

[421] Теге is used:

a) To point out visible persons or things farther away from the speaker.
   - – Яхшы, – диде Рахманов, – **теге** бүлмәгә алып кереп сөйләшә торыгыз. Бушагач сезнең янга чыгармын. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) “Good”, said Rakhmanov, “take him into that room there and talk a while. I shall join you immediately after I am free.”
   - ... Хәким ... Усмановлар дачасын күрсәтте: – Әнә **теге** яшел түбәне күрәсезме? (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.)
   - ... Khäkim ... showed (them) the Usmanovs’ cottage: “Do you see that green roof over there?”
   - Ишек алдыннан урамга ук чыктылар. – **Теге** якка чыгыйк, – диде карт, кулы белән изәп. (ibid.) From the yard they went right out into the street. “Let’s go that way,” said the old man, waving his hand.

b) In conversation to refer to persons, things, or ideas, presenting them in a very concrete, vivid, tangible way, often conveying at the same time the speaker’s attitude towards them. Also, the persons, things, or ideas **теге** refers to are well known to the interlocutor and in most cases farther away in place, time or thought.
   - – Нигә соң **теге** вакыт шул явыз кеше белән дуслаштыгыз? (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) “Why then did you become friends with that evil man at that

time?" (i.e., at that time when all those events took place which were just related in the conversation).

- **– Теге** вакытны мин бит аның турында барын сөйләдем. (ibid.) "But at that time I told (you) everything about him."
- Ризван үзенең эш бүлмәсендә музэйдан килергә тиешле кешене көтте. **Теге** кеше килергә ун минут вакыт бар әле. (ibid.) Rizwan waited in his office for the man who was to come from the museum. There are still ten minutes left until that man comes.
- – Әйе, нәкъ менә шул көнне абый янына бер кеше керде. Хатын кеше. ... Абый **теге** хатынга кечкенә генә капчык бирде. ... **Теге** хатын капчыкны алды ... Шуннан **теге** хатын тиз генә чыгып китте. (ibid.) "Yes, exactly on that very day someone came to (my) older brother. A woman. ... (My) brother gave that woman a rather small bag ... That woman took the bag. ... Then that woman left quickly."
- ... безне тотып, комендатурага алып киттеләр. Сез кем, диделәр. Мин дәшмим. Нигә дәшмисез, диләр. Шуннан шул **теге** йөзе кара инженер барысын да сөйләп бирде. (Атилла Расих, Бәхет орлыклары.) ... they caught us and took us to the commandant's office. "Who are you", they asked (lit., said). I did not say a word. "Why don't you speak", they said (lit., say). Then that despicable engineer told them everything. (Pejorative; implies detestation, contempt, hate).

(For **шул** as intensifier see 428, инженер – мөһәндис.)

c) In opposition or contradistinction to another demonstrative pronoun, mostly **бу**. In this case, the persons or things pointed out by **теге** may be close to the speaker.
   - Йортның әле **бу**, әле **теге** ишегеннән кешеләр чыгып эшкә ашыгалар. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) People are emerging now from this door, now from that door of the house and are hurrying to work.
   - Сүзләре дә килеште, фикерләре дә бер яккарак ятты, хәтта яраткан җырлары да бер үк төсле булып чыкты. Юлдашев, шуларны уеннан кичереп, **теге-бу** турыда сөйләшкәли торды. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) They (i.e., Y. and the government official he has come to see) talked the same line, and their views too were much the same. Even the songs they loved turned out to be the same kind. With these things going through his mind, Yuldashev talked about one thing and the other (lit., about that and this).

d) In opposition or contradistinction to several other demonstrative pronouns, usually **бу** and **ул**. In this case, **теге** points to persons or things far away from the speaker, **бу** refers to persons or things near to the speaker and **ул** to persons or things at a medium distance from the speaker.
   - Хәйрулла. **Монда** шатлык! ... Монда туй! ... **Анда** моңлык, ялгызлык! ... (еракка күрсәтеп). **Тегендә** сугыш! ... канлы сугыш! ... (Гаяз Исхакый, Дүлкын эчендә.) 'Kheyrulla. Here, there is joy! ... Here, there is a wedding! .. Over there is grief, loneliness! ... (pointing into the distance). There (far away) is war! ... bloody war!

[422] Теге may mean 'other':

- Разия (асраугa). Хәзер килерләр, мин азрак өстем-башымны алыштырыйм ... (**теге** булмәдән) борыч таптыңмы? (Гаяз Исхакый, Дулкын эчендә.) Razia (to the maid). They'll come in a minute (lit., now). I'll just change a bit (my clothes) ... (from the other room), did you find pepper?
- Такта диварның **теге** ягында Туктабай ... белән Нурбак сөйләшәләр. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) On the other side of the wooden wall Tuqtabai ... and Nurbaq are talking.

Demonstrative Adjectives and Adverbs

[423] Мондый, **шушындый**, **андый**, **шундый**, **тегенди** and **болай**, **шушылай**, **алай**, **шулай**, **тегеләй**.

Мондый, **шушындый**, etc. are demonstrative adjectives, **болай**, **шушылай**, etc. are demonstrative adverbs.

The demonstrative *adjectives* are used to point out, in a general way, a property (quality), often also the degree, intensity of the property.

The demonstrative *adverbs* indicate comparison or degree.

Being derived from the demonstrative pronouns **бу**, **шушы**, **ул**, **шул**, **теге**, both the demonstrative adjectives and adverbs are used analogously to the former, i.e., they point out properties, etc. which are near or farther away in place, time, or thought.

- **Мондый** сорауга хәзерләнмәгән яшь егет ничек итеп тә җавап бирергә белмәде, ... (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) The young man, who was not prepared for such a question, didn't know how to answer, ...
- Бүген ял көне. **Мондый** көндә ничек өйдә утырмак кирәк. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) Today is a day of rest. On such a day how is one to sit at home.
- Бик күңелле, бик сөйкемле җирдә утыра икән бу Кечкенә Абзан. Мин үзем нигәдер менә **шушындый** иркен, матур табигатьтә утырган кечкенә, җыйнак авылларны күбрәк яратам. (Әмирхан Еники, Җиз кыңгырау.) It turned out that this (village of) Kechkenä Abzan sat on a very pleasant, very lovely spot. For some reason, I myself love more the small, neat villages which are set in such free, beautiful nature (as this here).
- ... ул бары тик студент һәм Гәүһәргә яхшы тормыш бүләк итәргә хыяллана гына иде. **Андый** нәрсә исә укып бетермичә мөмкин түгел. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) ... he was only a student and dreamed only of giving Gäwhär a good life. But such a thing would not be possible without finishing his studies.
- Айдар **шундый** аңлы, тере малай ... (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) Aidar is such an intelligent, lively boy ...
- ... күпләр Гәүһәрнең **шундый** сәләте барлыгын беренче тапкыр белделәр. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) ... many learned for the first time that Gäwhär had such a talent.
- Җомга көн аз гына яңгыр сибәләгән иде, ә бүген **шундый** аяз, **шундый** тын, **шундый** җылы, ... (ibid.) On Friday it drizzled a little, and today it is so clear, so quiet, so warm, ...
- Ул **тегенди-мондый** гына җырчы түгел. (Вакыйф Нуруллин, Ул яшәргә тиеш иде.) She is not just any (lit., such and such) singer (i.e., not just any average singer).
- **– Болай** булмый бит, Талия. Акназарга тәрбия кирәк. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "It can't go on like this, Taliä. Aqnazar needs an education."
- – Гөлгөл, ... кунакны син ничегрәк күз алдыңа китерәсең? ... – Мин аны менә **болайрак** итеп күз алдыма китерәм: ... (Мәхмүт Хәсәнов, Шөгеровлар.) "Gölgöl, ... how do you picture the guest – more or less?" ... "I picture him more or less like this: ..."
- Мәликә. Белмим, Хәят ханым, ни өчен ярата торганбыздыр сезне. Хәят. Нигә яратканыңны белмисеңме? Менә **шушылай** итеп әйтә алганың өчен. Упкәләр дип, ачуланыр дип куркып тормыйча. (Хәй Вахит, Мәхәббәтең чын булса.) Mälikä. I don't know, lady Khäyat, why we seem to love you. Khäyat. You don't know why you love me? Well, because you can talk to me like this (i.e., as she just did, saying

things which normally would offend a person or arouse a person's anger), without being afraid that I will be offended or get angry.

- – **Алай** өметле эш белән йөргәч нигә соң абыең каршы? (Мәхмүт Хәсәчнов, Шөтеровлар.) "Since he is occupied with such promising work (a work which is so promising), why then is your older brother against it?"
- – Аларга безнең рәхмәтебезне белдерегез. – **Шулай** итәрбез. (ibid.) "Convey our thanks to them." "We shall do so."
- – Гәүһәр, вакыт күпме соң? ... нишләп **шулай** иртә тордың? (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Gäwhär, what time is it then? ... why did you get up so early?"
- Кайчагында тормыштагы бик нәни вакыйгалар да һич көтелмәгән зур нәтиҗәләр китереп чыгара, ... Бу юлы да **шулайга** китте эш, ... (Аяз Гыйләҗев, Әтәч менгән читәнгә.) Sometimes in life, very small events lead to completely unexpected big consequences, ... This time, too, things went that way, ...
- Суфия аның тәкъдименә нә **тегеләй**, нә **болай** җавап кайтармыйча басып торуында булды. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) Sufia continued to stand (there), responding to his proposition neither one way nor the other.
- Монда беркем дә сине тегесен **тегеләй** ит, бусын **болай** ит, дип өйрәтеп тормый. (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар.) Here nobody instructs you to do that (thing there) that way, this (thing here) this way (lit., ... instructs you, saying, 'do that (thing there) that way, do this (thing here) this way').

[424] Менә, **әнә** are close in their lexical meaning to the demonstratives, **менә** pointing to persons, things, or ideas closer by in place, time, or thought, **әнә** pointing to persons, things, or ideas farther away. They may be used:

a) *Independently* as demonstrative words.

- Госман. **Менә** нәрсә, талашасың килә икән – талаш, әмма чыгырыңнан чыкмыйча. (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Ghosman. Here is what, if you do want to argue, argue, but without losing your temper.
- **Менә** авыл. ... **Менә** шарлап төшкән су тавышы ишетелде, ... – димәк, тегермән. (Иршат Вергасов, Кырым партизаннары.) Here is the village. ... Here one heard the sound of water thundering down, ... – that means, it's the mill.
- Анда ыгы-зыгы, ... Ә монда тын ... **Әнә** алтын сары күк. **Әнә** кызгылт яфтаклы тал куаклары ... **Әнә** кош сайрый, чын кош. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) Over there is commotion, ... But here it is quiet ... Over there is that golden yellow sky ... There, are those rose willows with their reddish leaves ... There, a bird is singing, a real bird!
- **Әнә** патша кызы гүзәл Нарчатка (Габдрахман Әпсәләмов, Карт мукшы.) There is the king's daughter, beautiful Narchatka.

b) *In conjunction* with demonstrative pronouns to intensify the latter's demonstratiuve meaning. **Менә** is then commonly used with demonstrative pronouns pointing to nearby persons, things, or ideas, while **әнә** is used with those referring to persons, things, or ideas farther away.

- – **Менә бу** кеше турында сүзебез бар, ... (Гомәр Бәширов, Сиваш.) "We have something to say (lit., we have a word) about this man here, ..."
- – **Менә бу** нәрсә, таныйсыңмы? – дип күрсәтте. – Алай булгач, син белмәсәң, мин әйтәм: **Менә бусы** синең өлкән агаң, **әнә ул** янында яткан ташлар аның батыр солдатлары. Алар минем сүземә каршы килделәр дә, мин аларны **менә бу** сурәткә керттем, – диде. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) "This thing here, do you recognize it?" said he, pointing at it. "So if you do not know it, I'll tell you: This

one here is your oldest brother, those stones there which are lying beside him are his brave soldiers. They disobeyed my word and I turned them into this shape here," he said.

- Васил **энә шул** сорауларга җавап эзләде. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Those were the questions Wasil sought an answer to (i.e., the question he had asked himself).
- Таныш җирләр ич болар! ... **Әнә теге** тауда әтисе белән таш чыгарганнар иде. (Аяз Гыйләҗев, Өч аршин җир.) These are familiar places, after all! ... On that mountain there he and his father had dug out rocks.
- Инде актка кул куярга өченче кеше табылмаса, ике имза җитмәгәнмени? Юлдашев **энә шулай** уй йөртте. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) If a third person won't be found to sign the report (statement), wouldn't perhaps two signatures be sufficient? Yuldashev reasoned that way.
- Василның башыннан **энә шундый** уйлар үтте. (ibid.) Such were the thoughts (i.e., the thoughts related in the preceding sentence) which passed through Wasil's head.

[425] When used as nouns, **бу**, **шушы**, **ул**, **шул**, **теге**, **мондый**, **шушындый**, **андый**, **шундый**, **тегенди** may take the possessive suffix of the third person:

Singular. **Монысы** (or: **бусы**), **шушысы**, **анысы**, **шунысы**, **тегесе**, **мондые** (mondьjь), **шушындые** (şuşьndьjь), **андые** (andьjь), **шундые** (şundьjь), **тегендие** (tegendie).

Plural. **Болары**, **шушылары**, **алары**, **шулары**, **тегеләре**, **мондыйлары**, **шушындыйлары**, **андыйлары**, **шундыйлары**, **тегендиләре**.

They are then declined as is any other noun with the possessive suffix of the third person:
Монысы (бусы), монысының (бусының), монысына (бусына), монысын (бусын), монысында (бусында), монысыннан (бусыннан).
Болары, боларының, боларына, боларын, боларында, боларыннан.
Анысы, анысының, анысына, анысын, анысында, анысыннан, etc.

[426] Demonstrative pronouns with the possessive suffix of the third person serve to refer to and to single out persons, things, or ideas which are either near or farther away in place, time, or thought and which have been mentioned before:

- Рәйхан. ... Ә минем җыр дәфтәрем! Бибкәй. Алып кайттым. Менә. Рәйхан. И, менә **монысы** өчен рәхмәт тә рәхмәт! **Монысы** миңа бигрәк тә кадерле күчтәнәч. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Reykhan. ... But my songbook! Bibkey. I brought it. Here it is. Reykhan. Oh, thanks, thanks again for this! This is for me an especially dear present.
- – Картлач, мин Рәкыйп белән сөйләштем. – Әйе ... – Кайт, ди. Чакыра. – Менә **бусы** акыллы киңәш. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) "I talked with Räqip, old fellow." "I see ..." "He's inviting me back – come back, he says." "Now, this is sensible advice."
- Тыңладым сезне, ... Күземне ачтыгыз. Куасызмы, юкмы, **анысын** үзегез хәл итәрсез, ... (ibid.) "I have listened to you, ... You have opened my eyes. Whether or not you are going to fire me, that you yourself will decide, ..."
- Беренче өч кешенең исеме әйтелде. **Алары** килмәгән булып чыкты. (Гариф Ахунов, Гомер юлы.) The names of the first three men were called. These, it turned out, had not come.
- – Ә искеләрен барыбер түләргә туры киләчәк. **Аларыннан** котылу юк. (Әхсән Баянов, Җәй белән җәй арасы.) "But the old ones (i.e., the old taxes) you'll have to pay anyway. There is no escape from those."

- – Әлбәттә, шулай. Без бу турыда үзара сөйләшкән идек инде. – Сез сөйләшкәнсездер, **анысында** шигем юк. (Сәет Шәкүров, Кыз бирү.) “Of course, that’s how it is. We had already talked about this among ourselves.” “You probably talked about it, I have no doubt about that.”
- Зәкия. ... Син **шунысын** гына кара: менә Сабира апаны ал. Кечкенә буйлы, чандыр гына, юаш кына хатын. (Мирсәй Әмир, Наилә.) Zäkiä. ... Just look at that: (Here), take Sabira. She is a small, rather slim, rather gentle woman. (But her workteam placed first, ahead of that of a strong male leader.)
- Айтуган. Тукта, Әхмәтша, **анысын** ташла, менә **монысыннан** башла. (Кәрим Тинчурин, Ил.) Aitughan. Hold it, Äkhmätsha, leave that one, here, start with this one.
- Хәдичә. ... Белмәгәннәрен Казандагы галимнәргә хат язып сорый.
  Мәргубә. **Тегеләре** дә иренми, диген.
  Хәдичә. Иренмиләр. Тагын яз, диләр, китаплар җибәрәләр. (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.)
  Khädichä. ... What she does not know she asks about by writing letters to scholars in Kazan. Märghubä. Say, they are not idle either. Khädichä. No, they are not. Write again, they say, and they send books.
- Шәйхулла. ... Сафиуллага язасыңмы?
  Фатыйма. Әйе, бабай, нәрсәләр языйм соң?
  Шәйхулла. ... Шәрифулланың орден алганын әйт.
  Мәргубә. **Анысын** язган идек инде.
  Шәйхулла. Тагын яз ...
  Мәргубә. Җамалый хатынының иргә чыгуын да әйтәсеңме?
  Шәйхулла. **Андыен** әйтеп тормасаң да ярар. ... Колхоз эшләрен яз. ... **Аларын** үзең беләсең инде. (ibid.)
  Sheykhulla. ... Are you writing to Safiulla? Fatima. Yes, Grandfather, what shall I write then? Sheykhulla. ... Say that Shärifulla has received a decoration. Märghubä. We have already written about that. Sheykhulla. Write it again ... Märghubä. Will you also say that Jamali’s (former) wife got married? Sheykhulla It would be better (lit., it would also do), if you would not say that (lit., such) ... Write about kolkhoz matters. ... Those (things) you yourself know about.
- – Эшне тиешенчә оештырып җибәргән чагында материал ташып та, **тегесебусы** өчен дә анда-монда чабып вакыт үткәрәсе юк. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) “When the work is organized properly (as it should be), they (i.e., the workers) need not waste any time fetching materials, running here and there for this or that.”
- Шәмсия. ... Кайсы моның Арсланов. **Тегесеме, монысымы**? (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Shämsiä. ... Which one is Arslanov? That one, this one?

The demonstrative pronouns may be used to avoid the repetition of a noun:

- – Бу хатларны **тегеләре** белән чагыштыр! “Compare these letters with those!”

Use of the Demonstrative Pronouns instead of the Personal Pronouns of the Third Person Singular and Plural

[427] The demonstrative pronouns are used instead of the personal pronouns of the third persons singular and plural to direct special attention to, to place special emphasis on, the persons or things referred to.

When used in this function, they preserve the same characteristics which distinguish them as demonstrative pronouns.

- – Мин **моны** каршы алдым. "I met (received) him." (The person spoken of is with the speaker and the interlocutor(s) and the former points him out to the latter.)
- – **Моны** (**боларны**) кертмә! "Don't let him (them) in!" (The speaker knows the person(s) and thinks that he (they) is (are) not worthy of being allowed in.)
- – Килмәде **бу**! "He didn't come!" (The person expected is well known to this speaker and his interlocutor(s). Also, the use of **бу** connotes a tinge of mild reproach.)

Compare also:

- – ... Нәҗип кинәт сүзсез калды. ... Күпмедер шулай телгә килә алмыйча барганнан соң, **бу** үз алдына әйткәндәй: ... (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "Näjip suddenly remained speechless. ... After walking like that for some while, unable to find words, he said as though speaking to himself: ..."
- Алпамша уйлап та тормый, ... ярыш була торган урынга китә. ... Мәйданда тезелгән булса кирәк йөзләгән халык. **Бу** да тезелә. **Моның** кием начар, көтүче булгач, **моннан** көләләр. Бервакытны **моңа** килеп җитә чират. (Татар халык әкиятләре, Алпамша.) Without thinking (twice), ... he leaves for the place where the contest is going to be. ... On the square there must have lined up hundreds of people. He too gets in line. His clothes are bad, because he is a shepherd, and they (i.e., the other contestants) laugh at him. Then the moment comes when it is his go (i.e., his turn to race).
- Җылый-җылый кайта **бу** мунчасына. Хатыны **моның** җылавына бик аптырап каршы ала. Егет әйтә **моңарга**: – Патша миңа ерткыч хайваннар арасына барып, ... **шуларның** берсен алып кайтып бирергә кушты, – ди. Хатыны әйтә: – Курыкма син аңардан, ди, син аны булдырырсың, – ди. Ул **моңарга** бер таяк бирә дә: – Бар, имән башына менеп утыр ... Алар уйный башлагачтын, имәнгә өч рәт таяк белән сугарсың да, аннан килеп чыгар өч егет. **Шуларга** әйтерсең: ... – ди. (Татар халык әкиятләре, Патша белән солдат.) He returns to their bathhouse, crying. His wife receives him, very perplexed about his crying. The young man says to her: "The king ordered me to go among beasts of prey ... and bring one of them back to him." His wife says: "Don't be afraid of that, you'll be able to do that." She gives him a stick and says: "Go, climb up on an oak tree ... After they (i.e., the beasts of prey) have begun to play, beat three times with the stick against the oak tree and three young men will emerge from it. Say to them: ..." (солдат – гаскәри).
- – Әгәр дә ошаса, син бездә берәр ел хезмәт ит, аннан соң китәрсең, – диләр. Егет, ризалык биреп, **болар** янында калырга, **боларга** аш-су хәзерләп торырга булды. ... Егет **боларда** унбиш көннәр чамасы хезмәт иткәч, өч күгәрчен-егет **моңа** җиде амбар ачкычын бирделәр. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) They said: "If you like, serve with us for a year or so, – after that you'll leave." The young man agreed and consented to stay with them and cook for them. ... When the young man had served with them for about fifteen days, the three young dove-men gave him the keys to the seven storehouses.

- Телевидение егетләре ич болар, машина да **шуларныкы**! Идрис ашыгып **шулар** янына юнәлде. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) Why, these are the television men. The car too is theirs! Idris hurried towards them.
- – Наратбашта безне укыткан Илһамия апаны беләсеңдер, шәт? – дип сорап куйды ... – Беркөн сигезенче трамвайда **шуны** очраттым бит, әй. (Әхәт Фазылҗанов, Көтелмәгән очрашу.) He suddenly asked: “You know perhaps Ilhamiä, who taught us at Naratbash?” ... “Well, I met her recently on the number eight streetcar.”
- Малайлар әле һаман таралмый. **Болар** тагын сугышып китмәсме дип, шул тирәдә таптаналар. ... Бәдри урыныннан торды, берни булмаган кебек, елмая-елмая, Хәлимнең каршысына килде, кулын сузды. ... Хәлим **тегенең** кулын алмады. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) The boys still do not disperse. They keep hanging around there, in case they (i.e., Bädri and Khälim) start fighting again. ... Bädri got up and, smiling as though nothing had happened, stepped up to Khälim (and) stretched out his hand. ... Khälim did not take his hand. (The boys who fought with one another are present and well known to the other boys. Khälim despises Bädri.)
- «Әкәм качкан!» Әле кичә үк аның качарга җыенуын /çiьnuьn/ сизүче малайлар табылды. «Сизгәч, ник миңа әйтмәдегез?» дип, Францибр **тегеләрне** кыздыра башлады. **Тегеләр**: «Без каян белик, бәлки, ул болай гына сандыгында актарынгандыр», дип котылдылар. (ibid.) “Äkäm has run away!” Boys turned up (lit., were found) who already yesterday sensed that he was preparing to run away. Frantsibr began to scold them, saying: “If you sensed it, why didn’t you tell me?” They extricated themselves, saying: “How should we know, perhaps he was just rummaging around in his chest.”
- – Кара син, нинди бөркетләр! **Моңа** кара, **тегеңәр** кара. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) “Just look, what outstanding (courageous) men (we have here)! Look at him here! Look at him over there!”

Шул and ул as Particles

[428] The demonstrative pronouns **шул** and **ул** may function as particles. In this case **шул** serves to *confirm, admit, acknowledge* the statement, property, condition, etc. expressed by the word or group of words (predicate) preceding it; **ул** *emphasizes, intensifies* the meaning of the word(s) preceding it.

- Тәлгать. Шәп көй. Рәхилә. Сүзләрен генә белмим. Сез белмисезме? Тәлгать. Юк **шул**. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Tälghät. It’s a pretty tune. Räkhilä. Only I don’t know its words. Don’t you know them? Tälghät. No, I don’t.
- Камилә. Ә, син икәнсең, әйдүк, Нурсәнә. Рәхилә янынамы? Ул дәресе белән утыра иде **шул**. (ibid.) Kamilä. Ah, it’s you, please come in, Nursänä. You want Räkhilä? Well, she was sitting at her lesson.
- Гыйльманов. Менә **шул-шул**, бу хәлнең дөрес түгеллеген беләсең. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Ghilmanov. There, exactly, you know that this situation is not right.
- Миңлекамал. Кара әле, Маһинур, Хәлим янына Мәхмүтеңне дә чыгар әле син. Маһинүр. Әйе **шул**, үзем дә шуны уйлап тора идем. (ibid.) Minglekamal. Look, Mahinur, let your Mäkhmüt (i.e., her son Mäkhmüt) also go along with Khälim, please (lit., cause to go out to Khälim’s side). Mahinur. Yes, sure, that’s what I was thinking too.
- Мәймүнә. Бүген өйдә ашыгыч эшем булды **шул**, гелән алай булмас. (ibid.) Meymünä. Today I had urgent work to do at home, you see. It won’t always be like that. (гелән, dialect; lit. form гел).

- ... Таңчулпан. Менә шул вакытлар һич хәтеремнән чыкмый. Барсын. Мин анда булмадым **шул**! Таңчулпан. Әйе, булмадың **шул** ... (Давыт Юлтый, Карагол.) Tangchulpan. Those times I'll never forget. Barsyn. I wasn't there, you know. Tangchulpan. Yes, you were *not* there ... (Pronounced with emphasis.)
- Рәхилә. Узең укытучы булып кешене көтүчелеккә үгетләү – җиңел **шул ул**. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Räkhilä. Being yourself a teacher, exhorting a man to become a shepherd is easy, indeed.
- Бәдига. ... Инде эш сездән генә калып тора. Галиябану җитез кыз **ул,** ... (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Bädighä. ... Now the matter depends only on you. Ghaliäbanu is a smart *girl,* ...
- Хәлим. Иң зур эше башкарылмаган әле. Чәчү эшен ерып чыгу уен түгел **ул**. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Khälim. Her biggest work has not yet been carried out. To struggle through the work of sowing is certainly no play.
- Җәйге каникулга чыгу бәйрәм булса, укулар башланган көн тагын бәйрәм **ул**. (Камил Кәримов, Бер арбада.) If going on summer vacation is a holiday, then the day on which studies begin is again a holiday.

Interrogative Pronouns

[429] Interrogative pronouns are: кем 'who', нәрсә 'what', ни 'what', кай, кайсы 'which', нинди 'what kind of', ничә[1] 'how many', күпме[2] 'how much', 'how many', ничәнче 'which one', 'what one', ничәшәр 'how many each', ничәләп 'approximately how many', никадәр, ничаклы, нихәтле 'how many', 'how much', 'what quantity', ничек 'how', 'in what manner', ник, нигә 'why', кайда 'where', кая 'to where, whither', кайдан, каян 'from where', 'whence', кайчан 'when'.

[430] Depending on their lexical meaning, some interrogative pronouns may be nouns or adjectives. Ничек, ник, нигә are used like interrogative adverbs of manner, кайда, кая, каян, кайдан like interrogative adverbs of place, кайчан like an interrogative adverb of time. Ничә, күпме, ничәнче, ничәшәр, ничәләп, никадәр, ничаклы, нихәтле are close in meaning to the numeral adjectives.

Note: Кайчан 'when' may take the dative and ablative case endings: Кайчанга чаклы? 'Until when?' Кайчаннан бирле? 'Since when?'

[431] Interrogative pronouns are used in asking direct questions:
Малик. Кем бар анда? Син **кем**? ... **Каян** киләсең? ... **Нигә** монда тукталдың? (Илдар Юзеев, Кыр казлары артыннан.) Malik. Who is there? Who are you? ... Where do you come from? ... Why did you stop here?

- Наҗилә. Мин бүген җиңдем. Әссар. **Кемне** җиңдең? (Юныс Әминов, Очрашырбыз Гөлсылу.) Najilä. I was victorious today. Ässar. Whom did you defeat?
- – Әйт әле, абыең соңгы вакытларда **кемнәр** белән аралашты? (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Tell me please, with whom did your older brother associate recently?"

---

[1] Ничә refers to quantities consisting of single units. For example: Ничә сум? 'How many rubles?' Ничә мәртәбә? 'How many times?' Ничә кеше? 'How many people?'

[2] Күпме refers mostly to collective quantities, but may also refer to quantities consisting of single units. For example: Күпме вакыт? 'How much time?' Күпме сөт? 'How much milk?' Күпме тора? 'How much does it cost?' Күпме тавыклар? 'How many hens, chickens?'

- Халик. Нишләдең син?... **Нәрсәне** югалтканыңны беләсеңме? (Илдар Юзеев, Кыр казлары артыннан.) Khaliq. What did you do?... Do you know what you have lost?
- – Менә шушында әзрәк сөйләшеп торыйк та, китәрмен. **Нәрсә** турында сөйләшик соң? (Рәфкать Кәрами, Очар кошлар белән янәшә.) "Let's talk here a little, then I'll go." "What shall we talk about then?"
- – Бәлки сез кеше сүзеннән куркасыздыр? ... – Мин анысыннан курыкмыйм. – Ә **нәрсәдән**? Халидә дәшмәде. **Нәрсәдән**? (ibid.) "Perhaps you are afraid of people talking? ..." "I am not afraid of that." "Then of what?" Khalidä kept silent. Of what?
- – **Нәрсәләр** күрдең, улым, **ниләр** ишеттең? – ди этисе. (Татар халык әкиятләре, Зирәк карт.) "What (things) did you see, my son, what (things) did you hear?" says his father.
- Шәмсенур. **Ни** булды, Нәҗилә? (Юныс Әминов, Очрашырбыз, Гөлсылу.) Shämsenur. What happened, Najilä?
- – Тагын сиңа **ни** кирәк? (ibid.) "What else do you need?"
- – **Ни** эзлисең, Фәрдәнә түти? (Әхәт Гаффар, Язлар моңы.) "What are you looking for, Aunt Färdänä?"
- Сәгыйдулла. ... Менә сиңа я /jə/ акча, я /jə/ печән. Икесенең берсе. **Кайсысын** сайлыйсың? (ibid.) Säghidulla. ... Here is (for you) either money or hay. One of the two. Which one do you choose?
- – Хәерле кич, Ислам! **Нинди** яңалыклар бар? (Рәисә Ишморатова, Милиция лейтенанты.) "Good evening, Islam! What's new?"
- – Гафу итегез, ә сез **кем** кызы? (Таһир Таһиров, Галия.) "Pardon me, and whose daughter are you?"
- – Сезгә **ничә** яшь? – Егерме биш. (Рәфкать Кәрами, Очар кошлар белән янәшә.) "How old are you?" "Twenty-five."
- – **Ничә ел** /jьl/ эшлисең? – Ике. (ibid.) "How many years have you been working (lit., are you working)?" "Two."
- – Шул эшләрне башкару өчен, ул сезнең музейда **ничә** тапкыр булды инде? (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "How many times has he already been in your museum to carry out those works?"
- – Әни, синең теге конференцияң **ничәсендә** ачылды әле? – Октябрьнең унтугызында. (ibid.) "Mother, on what date, now, did that conference of yours begin (lit., open)?" "On the nineteenth of October."
- – **Ничәнче** бүлмә кирәк дисез әле? – Бишенче? (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) "Which room did you say you want? Number five?"
- Вәли Бай. **Күпме** сорыйсыз? Мүсин. Бишәр мең сорыйлар. (Фәтхи Бурнаш, Таң.) Wäli bai. How much are you asking? Müsin. They are asking five thousand each.
- Нуретдин. Җыенысы **күпме**, дисең? Давыт. Дүрт йөз утыз мең. Нуретдин. Безнең өлешкә **күпмесе** төшә? (Кәрим Тинчурин, Җилкәнсезләр.) Nuretdin. How much is the total you say? David. Four hundred and thirty thousand. Nuretdin. How much of that do we have to put up (lit., falls to our share)?
- Хәкимҗан. Исәнме, Гөлбикә! Гөлбикә. Бик әйбәт әле, Хәкимҗан абзый. Үзеңнең хәлләрең **ничек** соң? (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khäkimjan. How are you, Gölbikä! Gölbikä. Very well so far, Uncle Khäkimjan. And how are things with yourself?
- Гөлсылу. **Нигә** алай иттегез инде? (Юныс Әминов, Очрашырбыз, Гөлсылу.) Gölsylu. Why then did you act like this?
- Шәмсенур. **Ник** абыеңны үртисең, Гөлсылу? (ibid.) Shämsenur. Why do you tease your older brother, Gölsylu?

- Нәҗилә. Бишлегә язганыңны **каян** беләсең? (ibid.) Najilä. How do you know that you wrote an "A" (lit., a five)?
- Ләбибә. Ай алла, аңа бирермен дип миннән 100 тәңкә акча алдың лабаса! Мөкатдимә. **Кайчан** алдым? **Кем** күрде? Аңа **кем** ышансын? (ibid.) Läbibä. O God, after all, you borrowed (lit., took) one hundred rubles from me to give to him! Möqätdimä. When did I borrow (take) them? Who saw it? Who do you expect to believe that?
- Хупҗамал. Гөлкәем, **кая** китәргә җыенганыңны беләсеңме син, юкмы? ... **Кая** карама очсыз-кырыйсыз урман, ди. Кыш көннәрендә чатнама салкын була, ди, ... (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khupjamal. My dear Göl (short for Gölbikä), do you or don't you know where you are preparing to leave for? ... Wherever you look, there are boundless woods, they say. In winter it is extremely cold, they say, ... (Gölbikä is preparing to leave for Siberia.)
- Заһир икеләнеп торды: **кайда, кемгә** бара ул? (Таһир Таһиров, Галия.) Zahir hesitated. Where, to whom is he going?
- – **Кайда** эшләргә уйлыйсың, Булат? (ibid.) "Where do you think you will work, Bulat?"
- – Акча бирүченең Жоржик икәнлеген **кайдан** белдегез? (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Where did you find out that it was Zhorzhik who gave me money?"

[432] Interrogative pronouns may be used in *indirect discourse:*

- Айсылу Мәрьямнең **кая** баруын сорады. (М.З. Зәкиев, Синтаксис һәм пунктуация.) Aisylu asked where Märyäm was going.
- Бер җиргә җыела торган ярлылар бер-берсен таныганга күрә: «Бу иптәшләре кичә **ни** эшләгән? Эш тапканмы, юкмы? **Күпме** акча тапкан? **Ни** эшләп тапкан?» кебек сөальләр белән көндәге гадәт буенча сөйләшә башладылар. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) Because the poor, gathering at the same place, knew each other, they began as a daily routine to talk about questions like "what these comrades did yesterday, whether or not they found work, how much money they earned, with what work they earned it".
- Кыз аның **нәрсә** әйтергә теләгәнен аңлады. (Рәфкать Кәрами, Очар кошлар белән янәшә.) The girl understood what he wanted to say.

[433] Interrogative pronouns are used to express *various emotions:*

- Садыйк. ... Үзең уйлап кара: соңгы ике-өч ел /jɪl/ эчендә генә **нихәтле** акчаларыбыз җилгә очты, акчалар гына түгел, акчалар белән бергә **нихәтле** матур хыяллар, **нихәтле** якты өметләребез тузанга тузды ... (Шәриф Камал, Матур туганда.) Sadiq. ... Try to think yourself: during the last two or three years alone how much money of ours has been squandered (lit., flew in the wind), (and) not only money, how many beautiful dreams, how many of our bright hopes have vanished (lit., crumbled into dust) together with the money ...
- – Ах, **нинди** матур сез бүген, Гөлшаһидә ханым. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "Oh, how beautiful you are today, lady Gölshahidä."
- Мин инде байның: «Барысы **ничеү**?» – дип соравын көтеп күзләрем белән иләкләрне саный башладым. (Гариф Гобәй, Без үскәндә.) Expecting the rich man to ask how much they were altogether, I was already beginning to count the sieves with my eyes.
- Хәят өчен ул **ниләр** генә эшләмәде! (Гадел Кутуй, Илһам.) What didn't he do for Khäyat! (i.e., he did everything).

· Кичә бу вакытта **ничек** рәхәт иде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) How pleasant it was yesterday at this time!
· **Нигә** форсаттан файдаланып калмаска! (Рәфкать Кәрами, Очар кошлар белән янәшә.) Why not take advantage of the opportunity.
· – Нурмөхәммәт абый, кадерлем, мин менә килдем. ... Күр әле, **никадәр** гүзәл икән бит Алсуың. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Өченче Вагон.) "Nurmökhämmät, my dear, here, I have come. ... Look please, how truly beautiful your Alsu is!"

Note: **Никадәр** has the expanded form **никадәрле**. The former pertains to both the literary language and the vernacular. The latter belongs more to the vernacular rather than to the literary language. However, the expanded form does occur also in contexts of literary works. Furthermore, compared with the more commonly used **никадәр**, **никадәрле** is felt to be "weightier", to sound "richer". For example: Чәйне кайнатып алып, ... чәй эчә башлады. Менә бу чәй **никадәрле** ләззәтле. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) Having brewed the tea, ... she began to drink tea. How delightful the tea was.

· [Җәмилә] ... өенә кайтып утырды. Бу өй **никадәрле** күңелсез. (ibid.) [Jämilä] ... returned home and sat down. How joyless this house is.
· [Баязитов] ... **никадәрле** генә тынычланырга тырышса да, бюро утырышында үзен гадәттәгечә иркен тота алмады. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) As much as [Bayazitov] tried to compose himself, he was unable to conduct himself as freely as usual at the office meeting.

Note 1: Interrogative pronouns may function as relative pronouns (see 446, 447).

Note 2: The pronoun **кайсы** can mean both 'which?' and 'which of?', 'some' and 'some of'. It obviously is a contraction of **кайсысы**, with **+сы** sometimes functioning as the possessive suffix, sometimes losing its original meaning and becoming part of the word.

· Габделхак. Сез шуларның **кайсын** сайладыгыз? (Шәриф Камал, Хаҗи әфәнде өйләнә.) Ghäbdelkhaq. Which one of those did you choose?
· – Күршеләрегезнең **кайсында** телефон бар? (Мәгъсүм Насыйбуллин Ярканат.) "Which of your neighbors has a telephone?"
· Өй эче кызлар белән тулы. **Кайсы** оек бәйли, **кайсы** яулык чигә, **кайсы** челтәр бәйли. (Мирсәй Әмир, Туң ачуы.) The house is crowded with girls. Some are knitting stockings, some are embroidering handkerchiefs, some are making lace.
· ... авылдагы кызларның **кайсы** кияүгә, **кайсы** шәһәргә китеп беткән иде. (Фоат Садриев, Авыш басу икмәге.) ... there were no girls left in the village, some of the girls having got married, others having gone to the city.
· **Кайсылары** Себергә, **кайсылары** Ташкент ягына. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) Some of them (were headed) for Siberia, some for Tashkent.
· Рәхилә. ... Алдыбызда төрле юллар. **Кайсыннан** китсәк, шул безнең гомер /ɢөmer/ юлыбыз булачак. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Räkhilä. ... Various paths lie before us. Whichever we may set out on will be our life's path.
· – Җомгадан башка көннәрнең **кайсы** да ярый миңа. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "Any day suits me, except Fridays."

Note: The long form carries more weight, is more concrete. For example:

· Валентина. ... Кыяфәтләре! ... белмәссең: **кайсысы** егет тә **кайсысы** кыз. (Габдрахман Минский, Синең җырың.) Valentina. ... And their appearance! ... You won't know which (of them) is the boy and which (of them) the girl.
· Рәсим сорауларның **кайсысына** башта, **кайсысына** ахырда җавап бирергә дә белми торды. (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар.) Räsim did not know which of the questions to answer first and which last.

Generalizing Pronouns

[434] Generalizing pronouns are: һәр 'every', 'each', һәрбер 'each', 'every', 'everybody', 'everyone', һәркайсы 'every', 'each', 'everyone (of them)', һәркем 'everyone', 'everybody', 'each', һәрнәрсә 'everything', бар, барлык, барча(сы) 'all', 'whole', 'entire', бөтен 'all', 'whole', 'entire', һәммә 'all', 'whole', 'entire', 'each', 'every'.

Һәр and the compounds formed with **һәр** designate all persons, things, etc., of an unspecified number, amount, or quantity but refer to each of them *separately*. They are commonly used in the singular. **һәр** is always an adjective, **һәрбер** may be an adjective or a noun, **һәркем**, **һәркайсы** and **һәрнәрсә** are always nouns.

The pronouns **бар**, **барлык**, **барча**, **бөтен**, etc. designate a number, amount, quantity of persons, things, etc., *as a whole*. They may function as adjectives and as nouns and can be used in the singular and plural. When functioning as nouns, they often form a possessive relation with their antecedent. If the antecedent is not expressed, it is denoted by the respective possessive suffix on the pronoun.

- **Һәр** сүзгә җавап бар, **һәр** яхшыга савап бар. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) There is an answer to every word, there is a reward for every good (i.e., good deed).
- ... ул ... Гүзәлнең **һәрбер** хәрәкәтен күзәтеп тора-тора иде дә, соңыннан төзәтүләр кертә иде. (Гариф Гобәй /Ɠөbəj/, Ләйсән яңгыр.) ... he was watching Güzäl's every movement and afterwards correcting her (lit., he was introducing corrections).
- Нурия. ... Иртән тор да ашарга әзерлә, кич ашарга әзерлә! Аннан соң **һәрберсен** ашарга кыстап йөр. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Nuriä. ... In the morning get up and prepare the food, in the evening prepare the food! Then keep entreating everyone to eat.
- Максудов. Анысы дөрес, Нурия, **һәрнәрсәнең** үз вакыты бар. (ibid.) Maqsudov. That is correct, Nuriä, everything has its time.
- **Һәркем** «яз» ди, **һәркем** аны эче, җаны белән сизә. **Һәрнәрсә** аның чиге булмаган матурлыгына, моңына баш ия ... (Галимҗан Ибраһимов, Яз башы.) Everybody says "spring", everybody feels it inside himself, in his heart. Everything bows to its boundless beauty, to its melody ...
- Әнә ерак таулар, урманнар, әнә матур гына дулкынланып күренә торган уҗым басуы, ..., – болар **бар** да бизәнгән, **бар** да хәтфәдәй үләннәр белән түшәлеп, сары, кызыл, ал чәчәкләр белән матурланганнар. (ibid.) Those distant mountains (and) woods there, that winter field there, which appears to sway beautifully, ..., these all are adorned, all covered with grass like velvet (and) beautified by yellow, red and scarlet flowers.
- **Бар** кешегә дә ярап бетә алмассың. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) One cannot please all people.
- **Бары** да шатланалар. (Мирсәй Әмир, Телефон.) All (of them) are glad.
- Разия. ... Җыелышта **барын** да ачык итеп әйт ... (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Razia. ... Say all (of it) frankly at the meeting ...
- Мин **барына** да риза ... (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) I agree to all of it ...
- **Барыннан** да элек, мин аңа Мәҗит Гафуриның сәламен тапшырдым. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Сәйфи Кудаш.) First of all, I conveyed Mäjit Ghafuri's greetings to him.

- Миңнулла. ... Анда тагын кемнәр була соң? Фатыйма. **Барысы** да үзебезнекеләр, чит кеше булмый. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Mingnulla. ...? Who else will be there then? Fatima. All (of them) are ours (i.e., our people), there will be no strangers.
- Ләрия. Нигә миннән сорыйсыз аны? Нигә **барыгыз** да миңа текәләсез? (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Läriä. Why do you ask me that? Why do you all stare at me?
- Самат. Мин **аларның барысы** белән уйныйм. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Samat. I play with all of them.
- – Мин **барысын** да бераздан сиңа аңлатырмын, – диде Фәрит. (Атилла Расих, Сынау.) "I shall explain all of it to you in a moment," said Färit.
- Галимҗан Ибраһимов иң элек кара тактага кечкенә-кечкенә түгәрәкләр сызды. Аннан соң ... бу вак түгәрәкләрнең **барчасын** бер зур түгәрәк белән әйләндереп куйгач, ... (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Сәйфи Кудаш.) Ghalimjan Ibrahimov first drew tiny circles on the blackboard. Then, ... surrounding all of these small circles with one large circle, (he began to speak).
- Кулдан килгән **барлык** чараны күрергә ... кирәк. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) All possible measures must be taken ...
- ... Хәйрулла агайның өлешенә тигән җирнең **барлык** игене бурычны түләргә дә җитми иде ... (Кәрим Тинчурин, Кара көннәрдә.) All the corn of the land, which fell to uncle Kheyrulla's share, did not suffice to pay the debts ...
- Әмирҗан. Миңа монда күренергә ярамый. ... Садыйк. Алай булгач, менә нәрсә, балам, ... Тузларның **барлыгы** да кайсы кая китеп беттеләр ... (Шәриф Камал, Матур туганда.) Ämirjan. I must not be seen here. Sadiq. If that is so, here is what, my child ... Each of all the bigwigs have left for somewhere ...
- Керде, идарә йортындагыларның **барысына** да күз йөртеп, **бөтенесе** белән берьюлы исәнләште, ... (Фатих Хөсни, Авыл өстендә йолдызлар.) He entered (and), running his eyes over all of those in the administration building, he greeted all (of them) simultaneously, ...
- Бер сүз белән әйткәндә, малай урамда да **бөтенесен** үз кубызына биетте. (Гариф Гобәй, Ләйсән яңгыр.) In a word, on the street too, the boy made all (of them) dance to his tune.
- ... ул ... Ялтага ял итәргә килгән кешеләрне бик шатланып кабул итә. Үзен кызыксындырган **бөтен** хәлләрне сораша. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Сәйфи Кудаш.) ... he gladly receives the people who came ... to Yalta for vacation. He asks about all the news which interests him.
- Күп тә үтмәде, әлеге шәригебез ... мәдрәсәдәге **бөтен** шәкертләрнең күзләренә чалына башлады. (ibid., Фәтхел Корбангалиев.) Soon, that same classmate of ours began to catch the eyes ... of all the students in the medrese.
- Һәрхәлдә, ул **бөтен** көчен, сәләтен җигеп, шуңа омтылырга тиеш. (Әмирхан Еники, Рәшә.) At any rate, he must muster all his strength, his talent, and strive for that (goal).
- Галимҗан аларның **һәммәсе** белән сөйләшергә сүз таба. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Гөлсем Мөхәммәдова.) Ghalimjan finds something (lit., a word) to talk about with all of them.
- «Ул мәхәббәт, ул шатлык, ул якты тереклек, якты көннәр – **һәммәсе** үтте, **һәммәсе** калды...» – диләр. (Шәриф Камал, Иптәшемә.) They say, "That love, that joy, that brilliant life, those bright days – all that has passed, all that has been left behind..."

- Галия. Мин болай дип һич уйламаган идем, Рәүф иптәш... **һәммә** җир төзәтелгән, рәтләнгән, матурланган ... (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. I never thought it would be like this, comrade Räüf... The whole place has been restored, put in order, beautified ...
- **Һәммә** башта бер хыял. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) So many men, so many dreams (lit., In each head is a dream).
- ... Кәбир ... мәҗлестәге **һәммә** сүзләрне, фикерләрне кире кагып, юкка чыгарачак. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) ... Käbir ... will reject and disprove all words (and) thoughts (expressed) at the meeting.

Note 1: **Бар**, **барча**, **барлык**, **бөтен** and **һәммә** may limit, or refer to, nouns in the plural designating several individual persons, things, or places, as well as to nouns indicating a collective whole.

Note 2: Having the same meaning ('all', 'whole', 'entire'), the usage of these pronouns is determined by 1) subtle stylistic nuances within a given context; 2) personal preference or habit; 3) to avoid undesirable repetition of the same pronoun:

- [Зиннур] Эретеп ябыштырылган кыршауларны кат-кат карады. **Барысы** да тәртиптә сыман, **һәммәсе** үз урынында кебек, **барлык** кыршаулар да һични кермәслек һәм чыкмаслык итеп ябыштырылган төсле. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) [Zinnur] examined again and again the hoops which had been welded on. All seem to be in order, all appear to be in their place, all hoops seem to have been welded on, so that nothing could get in or out. (Z. examines the interior of a huge condenser.)

Indefinite Pronouns

[435] Indefinite pronouns are formed by:
a) placing the particle **әллә** *before* the interrogative pronouns;
b) joining the suffix **+дыр**, **+дер**, **+тыр**, **+тер** to the interrogative pronouns.

әллә кем	-	кемдер	somebody, someone
әллә нәрсә	-	нәрсәдер	something
әллә ни	-	нидер	something
әллә кайсы	-	кайсыдыр	somebody, someone
әллә нинди	-	ниндидер	some kind of, something like
әллә ничә	-	ничәдер	rather many (no one knows how many)
әллә никадәр)	-	никадәрдер)	rather, pretty many, a great many
әллә нихәтле)	-	нихәтледер)	
әллә ничаклы)	-	ничаклыдыр)	
әллә күпме	-	күпмедер	some (unknown quantity)
әллә ничек	-	ничектер	somehow, in some way
әллә нигә)	-	нигәдер)	for some reason (or another)
әллә ник)	-	никтер)	
әллә кайда	-	кайдадыр	somewhere, someplace
әллә кайдан)	-	кайдандыр)	from somewhere
әллә каян)	-	каяндыр)	
әллә кая	-	каядыр	to some place, somewhere
әллә кайчан	-	кайчандыр	sometime, sometime ago

[436] The suffix **+дыр**, **+дер** (**+тыр**, **+тер**) is subject to vowel harmony. It is unstressed and always *follows* other suffixes (plural, possessive, inflective, etc.) joined to those indefinite pronouns which are nouns or function as nouns for example, кемгәдер 'to somebody, someone', нәрсәдәндер 'from something', кайсыларыдыр 'some of them'.

Meaning and Use of the Indefinite Pronouns

Formed with **әллә** and **+дыр**, **+дер**, **+тыр**, **+тер**

[437] The meaning of indefinite pronouns formed with **әллә** and that of their counterparts with **+дыр**, **+дер**, etc. is not exactly the same, and they may therefore not be used interchangeably. Differences are rather subtle and may be discerned as follows:[1)]

The forms with **әллә** generally carry more weight than those with **+дыр**, **+дер**. In a sense, the logical emphasis is, therefore, often more on the pronoun than on the action or condition. Furthermore, indefinite pronouns formed with **әллә** merely point out persons, places, things, ideas, or time. There is no indication that the speaker desires to elucidate or define. Also, the indefinite pronouns formed with **әллә** and expressing time or place, may connote that the action, condition, or event took place or prevailed long ago, or that it occurred far away.

The forms with **+дыр**, **+дер**, etc. commonly carry no particular emphasis; primary attention is directed towards the action or state. The vagueness expressed by this category appears as though requiring elucidation, and it may have a connotation of *wondering, doubt, suspicion, embarrassment.* Also, the forms with **+дыр**, **+дер**, etc. may indicate that the speaker (narrator), the acting person or the person spoken of remembers, knows, or perceives the event, action or condition only vaguely.

Note 1: In praxis, it often appears that only the speaker (narrator), (who may be "wondering", "doubting", "suspecting") would need elucidation. The person spoken of would be the one able to elucidate, should he (she) so decide.

Note 2: The "person spoken of" may be the acting person, the subject of the sentence.

Furthermore, the following may be added:[2)]

The indefinite form with **әллә** appears as though it contained a certain "internal" element of definiteness, certainty, while in the form with **+дыр**, **+дер**, etc. there seems to exist an "internal" (additional) element of indefiniteness, uncertainty, whereby "definiteness" denotes higher degree of attention, "indefiniteness" lower degree of attention.

For example: **әллә кем** сөйли 'someone is speaking' (i.e., some interesting person is speaking; the listener sits up and takes notice); **кемдер** сөйли 'someone is speaking' (said as a mere statement that someone is speaking somewhere).

[438] Indefinite pronouns are used when the speaker (writer) does not wish, or is not able, to describe a person, thing, etc., in a more precise, specific manner, or when he (she) wants to express a quantity, measure, etc., in an indefinite way. Hence, indefinite pronouns may also be called "indefinite pronouns and numerals".

- – Синең шикелле шәкертләргә генә **әллә кем** бит ул! Без андыйларны куп күргән! ... Матур киемнәр киеп, зур бантиклар тагып йөргәч, синең шикелле шәкертләр аны **әллә кем** дип уйлыйлар. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) "He is somebody only to students like you! We have seen plenty of such! ... When he dresses smartly and tacks on large bows, students like you think he is somebody."

---

1) For the difference between indefinite pronouns formed with **әллә** and those formed with **+дыр**, **+дер** see also: В.Н. Хангилдин, Татар теле грамматикасы, Казан 1959, and: З.М. Вәлиуллина, К.З. Зиннәтуллина, М.А. Сәгыйтов, Хәзерге татар әдәби теле морфологиясе, Казан 1972.

2) This information supplied by D. Phil. H. R. Qurbatov, of the Ghalimjan Ibrahimov Institute for Language, Literature and History of the Academy of Sciences of Tatarstan.

- Кинәт күрше бүлмәдән **кемнедер** чакырып еламсыраган бала тавышы ишетелде. (Атилла Расих, Ике буйдак.) Suddenly one heard from the adjacent room the whining voice of a child calling someone.
- **Кемдер** моңлы итеп баянда озын көй уйный. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Someone is melancholy playing a long tune on the accordion.
- ... студентларның бу чыгып китешләре аның **әллә нәрсәсен**, йөрәгенә якын нәрсәсен җимерә иде. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) ... this walking out of the students was destroying something in him, something which was close to his heart.
- ... аның җаны **әллә нәрсәне** юксына, **әллә нәрсәне** сагына, моңлана иде. (ibid.) ... his heart was longing for something, it was pining, grieving for something.
- Ул миңа ... үз телендә **нәрсәдер** сөйли башлый. (Миргазиян Юныс, Юл язмалары.) ... he begins to tell me something in his own language.
- Исхак ... арткарак чигенде һәм **нәрсәгәдер** абынып егылды. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) Iskhaq moved back a little and, stumbling over something, fell down.
- Газизә ... **нәрсәдер** тегеп утыра иде. (Шәриф Камал, Таң атканда.) Ghäzizä was sitting, sewing something.
- – Абый, **әллә ни** бар! – Кайда? – Әнә, әнә, кыштырдый. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) “Uncle, there is something (there)!” “Where?” “There, something is rustling!”
- Айзат вагонга керде. Халык күп булса да, төн уртасы авышканлыктан, **әллә ни** тавыш, шау-шу юк иде. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) Aizat entered the (railway) carriage. Although it was crowded, there was no sound, no noise at all, for midnight had passed.
- Ышандымы ул минем бу ялганыма, юкмы – әйтә алмыйм, ләкин **нидер** сизенде булса кирәк. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) Whether or not she believed this lie of mine – that I cannot tell, but she must have sensed something. (For булса кирәк see 1010.)
- ... чынлап та **нидер** аны борчый иде булса кирәк. (ibid.) ... really, something appeared to be troubling her.
- Алар тирәсендә без дә – малайлар, кызлар – **ниндидер** уен корып, чыр-чу килеп йөри идек. **Кайсыдыр** шунда минем хакта сүз башлап җибәрде: ... (Мирсәй Әмир, Әби васыяте.) We too, boys and girls, were carrying on some kind of a game and making a din around them. Suddenly, someone there began to talk about me: ...
- **Кемнәрдер** сораулар бирделәр, **кайсыларыдыр** Мәснәвине, **кайсыларыдыр** Фәнүзәне яклап сөйләде. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) Some people or other asked questions, and there were some others who spoke (in reply), supporting Mäsnäwi, and some others Fänüzä.
- Башта бу китаплар аның ихтыярын биләп алдылар. Ул **әллә нинди** ят дөнья эченә кереп китеп, яңа хисләр, яңа кичерешләр давылы эчендә бөтерелде ... (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) At first these books possessed his mind. He entered into some strange world and was gyrating in a storm of new emotions, of new experiences ...
- Менә бер заман **кайдадыр** бер кибет янында коточкыч тавышлар ишетелә башлый ... Анда **ниндидер** бер тәрбиясез калган бала тотылган булып чыга; чәлдергән, күрәсең ... (Мирсәй Әмир, Казан урамнарында.) Now, suddenly, somewhere in the vicinity of a shop, a terrible yelling starts up ... There, it turns out, some homeless boy (lit., a boy who has remained without an education) has been caught; it seems he has stolen (something) ...
- Ә ике йорт арасында **ниндидер** сөйләшүләр бара, **нәрсәдер** эшләргә җыеналар, мин моны сизеп торам ... (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) But between the two houses (i.e., families) some talks are going on. They are about to do something, I sense this ... (Expresses suspicion and doubt.)

- Шәһәрнең **әллә ничә** урынында яшел утраулар шикелле бакча-парклар күп. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) In rather many places of the city there are numerous gardens and parks, like green islands.
- – Төлкенең күзе яшел буламыни? – Төнлә шулай яшел булып күренә ул ... ут яктысында. Мин инде **әллә ничәне** күрдем, ... (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) "Can the eyes of the fox then be green?" "At night, in the glow of the (camp) fire, they look green like this. I have already seen quite a few, ..."
- – Бер генә колак белән тыңладым, анда да **әллә никадәр** акыллы сүз ишетеп калдым. (Фатих Хөсни, Җәй башы.) "I listened only with half an ear; even then I heard a good many clever words."
- ... диңгез өстендә **әллә нихәтле** акчарлаклар, өермәгә эләккән яфраклар төсле, буталып очыналар ... (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) ... over the sea a great many seagulls are flying about in a jumble, like leaves caught up in a storm ...
- **– Күпмедер** шулай телгә килә алмыйча барганнан соң, бу үз алдына әйткәндәй: ... дип куйды. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "After walking like that for some while, unable to find words, he finally said, as though speaking to himself: ..."
- ... Санияләргә барып йөри башлаганнан бирле, Исхак **әллә ничек** үзгәреп китте. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) Since the time he had begun to frequent Saniä's house, Iskhaq somehow changed.
- Бүген якшәмбе, Курамшинның ял көне. Ул моны, **ничектер**, онытып җибәргән иде ... (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) Today was Sunday, Quramshin's day off. Somehow he had completely forgotten this ...
- **– Әллә нигә** аркам суыксынып тора. (Аяз Гийләҗев, Берәү.) "For some reason, my back feels a little cold."
- Нуруллалардан чыккач, ул **нигәдер** басу ягына борылды. (ibid.) After he left the Nurullas, he turned for some reason or other towards the field.
- **Нигәдер** минем бу турыда сөйләшәсем килми иде. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) For some reason or other, I did not wish to talk about this.
- Хәсән **никтер**, бу сораудан уңайсызланып, кызарып китте ... (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) For some reason or other, Khäsän felt unconfortable and blushed from this question ...
- **Әллә кайларда** булып кайткан яңа иптәше булу ятим малайның китек күңелен беркадәр юатты да, ахры. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) Having a new friend, who had been to some faraway places, probably soothed to some degree the orphan's torn heart.
- **Әллә кайда**, еракларда калган туган иленә, **әллә кайчан** үткән бала чакларына күңеле китте. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) He longed for his native country, which lay (lit., remained) somewhere far away, for his childhood, which had passed sometime (long) ago.
- Әйе, **кайдадыр** ярларында пальмалар үсеп утырган шау диңгезләр бар ... (Әхәт Гаффар, Кашан җыры.) Yes, somewhere there are noisy seas on whose coasts palm trees grow ...
- Ай калыкмаган, **кайдадыр** яшеренеп тора. (Шәриф Камал, Таң атканда.) The moon has not risen; it is hiding somewhere.
- Фәйзи **каядыр** чыгып киткән, Фәрхи карчык зал якта **ниндидер** бер хатын белән сөйләшеп утыра. (Шәриф Камал, Таң атканда.) Feyzi has gone somewhere, (and) the old woman Färkhi is sitting in the saloon, talking with some woman.
- Булат, ..., сөйләп барганда, **кайдандыр, ниндидер** ... бер шау-шу ишетелә башлады. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) While Bulat was speaking, ... some kind of noise began to sound (began to be heard) ... from somewhere.

- – **Каяндыр** тәвәккәллек килде, һәм мин шул ук көнне барысын да Нәҗипкә әйтеп, эшне берьюлы бетерергә булдым. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "Somehow (lit., from somewhere) I got the courage and I decided to tell Näjip everything that same day, and, at the same time, to put an end to the matter."
- – Син аларны **әллә кайчан** онытткансың инде, Камил ... (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) "You have probably forgotten them (i.e., the letters) already – long ago, Kamil ..."
- Курамшинның калу-калмау мәсьәләсе, бәлки, **әллә кайчан** хәл ителгәндер инде?! (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) The matter of whether or not Quramshin would stay on had perhaps been already decided sometime ago!
- Хәдичәнең әтисе җибәрткән фаэтон һәм бер гади арба кунакларны **әллә кайчаннан** бирле көтә икән инде. (Атилла Расих, Ямашев.) The phaeton and an ordinary wagon, which Khädichä's father had sent, had been waiting for the guests for some time already.
- Аның бабасы да **кайчандыр** шушы юлдан йөргән ... (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) His grandfather too has walked along this road sometime ...

Бер, берәр and берәү as Indefinite Pronouns

[439] The cardinal number **бер** 'one', the distributive number **берәр** 'one each', and the collective number **берәү** 'one of them', may function as indefinite pronouns. **Бер** then means 'some', 'someone', 'somebody', reduplicated – **бер-бер** – it means 'some'; **берәр** means 'some (kind of)', 'a certain', **берәү** 'someone', 'somebody'. **Бер** and **берәр** may be adjectives or nouns, **берәү** is always a noun.

- Тукта! Монда **берсе** йөри, Әхтәрҗан! (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Wait! There is someone walking here, Äkhtärjan!
- Хәзер аның иң курыккан нәрсәсе **бер-бер** көтелмәгән хәл: янгын, талану, югалту ... **бер-бер** кардәш-ыругы белән **берәр** хәл булып, моңардан ярдәм сорап килү. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) What now frightens him most is some unexpected event: fire, robbery, loss ... some accident happening to some relative and the request to him to help.
- – Телисезме, мин сезгә **берәүнең** башыннан кичкән ... кызыклы бер тарихын сөйлим. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "If you wish, I will tell you an interesting story of what someone went through."
- ... төрле яктан ... кешеләр килә башлады. **Берәүләр** якындагы авыллардан ... килделәр, икенче **берәүләр** ерак илләрдән ... кайтып, хан янына йомышларын йомышларга ашыктылар. (Нурихан Фәттах, Әтил суы ака торур.) People began to arrive ... from various directions ... Some came from nearby villages, ... some others returned from distant countries ... and hurried to convey their messages to the Khan.
- – ... Китап ачучылар без. Фалчылар. Ишеткәнегез бардыр инде. ... – Безнең авылда да бар **берәү**, ногыт борчагы белән фал ача. (Нәзифә Кәримова, Карурманнан чыккан кешеләр.) "We interpret the (fortune) book. We are fortunetellers. You have most likely heard." ... "There is someone in our village too; he tells fortunes – reading beans."

Compound Indefinite Pronouns Formed with бер, берәр, берәү

[440] United with interrogative pronouns, **бер**, **берәр**, **берәү** form compound indefinite pronouns.

Бер is *prefixed* to **нәрсә**, **ничә**, **никадәр** (**нихәтле**, **ничаклы**) to form **бернәрсә** 'something', **берничә** 'some', 'several', **берникадәр** (**бернихәтле**, **берничаклы**) 'to some degree'. It is *attached* to **кай** and **кайсы** to form **кайбер**, **кайсыбер** 'some'.

Берәр is placed before **кем** and **нәрсә** to form **берәр кем** 'somebody', 'someone', **берәр нәрсә** 'something'.

The plural of **берәү** is combined with **кай** to form **кайберәүләр** 'some of them'.

Examples:

- Габдулла үзенең иптәшләре белән **бернәрсәне** ачык төшенеп алды: Ниндидер галим булыр өчен укырга кирәк. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Ghabdulla and his friends understood something (one thing) clearly: to become some educated person, one must study.
- Улының нигә өйләнмәвен дә **берникадәр** сизенә иде Маһибәдәр. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) Mahibädär sensed to some degree why her son was also not getting married.
- – Андый кешеләр **берничә** дистә елга, хәтта, мин әйтер идем, гасырга бер генә булалар. (Рәфкать Кәрами, Кошлар белән янәшә.) "Such people are only one in several decades, even in a century, I would say."
- – Күзгә күренеп үсәләр, ... Насыйп булса, быел **берничәсе** алма бирә башламасмы, дип торабыз, – диде Хөрмәтулла карт ... (Фатих Хөсни, Җәй башы.) "They (i.e., the apple trees) are growing visibly, ... We keep saying that, if it is granted, some of them will perhaps start bearing apples this year," said old Khörmätulla. (Lit., We keep saying: If it is granted, will some of them not start bearing apples?)
- – Синең **кайбер** сүзләрең, әлбәттә, дөрес. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "Some of your words are, of course, true."
- – Сез ят кеше, ир кеше, шуңа күрә миңа **кайбер** нәрсәләрне сөйләве бик кыен булачак. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "You are a stranger, a man; therefore, saying some things will be very difficult for me." (The speaker is a woman.)
- Биредә гомумән эреле-ваклы юллар бик күп икән. Аларның **кайберләре** борылып-борылып куе агачлыклар арасына кереп югалалар; ... (ibid.) On the whole, there turn out to be very many large and small (foot) paths here; some of them, winding along, run into dense groves and disappear; ... (For икән see 742, b.)
- Кич белән Мария аның **кайсыбер** нәрсәләренең төшкән төймәләрен тагып, сүтелгән җирләрен ямап бирде. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) In the evening Mary sewed the buttons back on which had come off some of his things, and she mended the spots which had become torn.
- – Юк, мин ашамыйм. ... Мин **берәр нәрсә** эчеп кенә утырам. (Галиәсгар /Ǥəliəsǥər/ Камал, Безнең шәһәрнең серләре.) "No, I am not eating. ... I'll sit and just drink a little something."
- Ул күзләрен ачканда П.П. та, башкалар да торып беткән, **кайберәүләр** чыгып та киткән иде. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) When he opened his eyes, P.P. and the others had already got up, and some of them were already gone.

The Indefinite Pronouns
фәлән, фәләнчә, фәлән-төгән, фәлән дә төгән, фәлән (дә) ... төгән, фәлән-фәсмәтән

[441] Фәлән, **фәләнчә** 'so and so', 'such and such'. They point out, in a general way, persons, places, or things whose name is either not specified, or not known, or whose name the speaker does not wish to mention at the moment of speaking. Joined to nouns (in writing connected with a hyphen), it adds a nuance of indefiniteness or indifference. **Фәлән** may function as an adjective, a noun, or as an adverbial modifier.

- Марина белә иде. ... Мәрвия үзе сөйләде. Бәхтигә хат язган иде ул. **Фәлән** көннең **фәлән** сәгатендә **фәлән** җиргә кил әле, бик кирәк, диде. (Кояш Тимбикова, Агым уртасында.) Marina knew. ... Märwiä told her herself. She had written Bäkhti a letter. "Please come at such and such a time on such and such a day to such and such a place; it's absolutely necessary", she (had) said.
- – Абый, мине дә эшкә алыгызчы? Җавап тагын шул ук: **Фәлән** конторага, **фәлән-фәләневич** янына. (Рафаил Төхфәтуллин, Агымсу.) "Uncle, please, take me on too?" The answer is again the same: (go) to such and such an office to Mr. So-and-so.
- Бер заман бер патшаның вәзире: «Мин патша булсам, **фәләнне фәлән**, ... итәр идем, ... – дип, ...» мактанган, ди. (Татар халык әкиятләре, Патша, вәзир, тегермәнче.) A king's minister once ... boasted (so they say): "If I were king, I would do certain things in a certain way ..."
- Берсе әйтә: «**Фәлән** йөз сум бирәм!» (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) One of them says, "I am giving you so many hundred rubles."
- **Фәлән** җирдә бик зур янгын булган, **фәлән** җирдә боз яуган, **фәлән** җирдә **фәләнчә** кеше суга баткан, **фәлән** кеше эссе булганлыктан, тәрәзә ачып яткан икән, өенә караклар кергән, **фәлән** җирдә эссе сугудан **фәләнчә** кеше вә **фәләнчә** хайван үлгән, дигән хәбәрләрдән башка хәбәрләр булмый. (Галиәсгар Камал, Эч пошканда.) There isn't (usually) any other news; besides that, at such and such place, there was a very big fire (they say); at such and such place there was a hailstorm (they say); at such and such place so and so many persons drowned (they say); because it was hot, such and such a man lay down with the window open (and) thieves entered his home (they say); at such and such place so and so many people and so and so many animals died of heatstroke (they say).

(For the use of the past tense II to relate non-witnessed action or condition see 967.)

- Өйнең әйләнәсендә **киртә-фәлән** юк. (Кәрим Әмири, Әсма.) Around the house there is no kind of a fence.
- Урман артында сыерлар мөгерәве, чыбыркы шартлаткан, эт өргән тавышлар ишетелде. Тиз генә сикереп тордым да, шушы гомер онытылып ятуым өчен үземне тирги-тирги, **сукмак-фәлән** карап тормый гына җәйләүгә таба йөгердем. (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) One could hear the sounds of the cattle lowing behind the woods, of a whip cracking, of a dog barking. I quickly jumped up and, scolding myself for having forgotten this (side of) life, ran towards the (village) pasture without so much as keeping (observing, paying attention) to any kind of a path.

[442] Фәлән-төгән, **фәлән дә төгән**, **фәлән** (дә) ... **төгән**, **фәлән-фәсмәтән** 'this and that', 'one thing and another. These indefinite pronouns are likewise used to refer to or to enumerate, in a general way, persons, things, places, conditions, conversations, etc., without

naming or specifying them. Furthermore, they are used instead of specific words to express negative evaluation, to point out negative characteristics. They are therefore often used in contexts in which disregard, disparagement, or the speaker's negative attitude towards the subject matter are expressed. Like **фәлән** alone, **фәлән-төгән**, etc., may function as an adjective, as a noun, or as an adverbial modifier. Фәлән-фәсмәтән and фәлән-төгән are synonymous.

- Анысын афишада болай дип язарбыз: «Биш бүлектә зур концерт. Катнашалар: шәһәрдән килгән мәшһүр студентлар: **Фәлән-фәлән** улы, **фәлән-төгән** кызы һәм башкалар.» (Шәриф Камал, Матур туганда.) We shall write that on the poster like this: "Big concert in five parts. Participating are: famous students who have come from the city; the son of so and so, the daughter of so and so and others."
- Тормышның бик кыен чаклары булгалады. Әмма аналары бервакытта да «атагыз **фәлән дә** атагыз **төгән**» дип тел озайтмады. (Гомәр /Ɋөmər/ Бәширов, Җидегән чишмә.) Life was very difficult at times (lit., Life had very difficult times now and then). But their mother never made any disparaging remarks (or: never spoke ill of, vilified their father) like (lit., saying) "your father is this ... and your father is that" ...

(For frequentative verbs in -гала– /-ɣala-/, -гәлә– /-gələ-/, -кала– /-qala-/, -кәлә– /-kələ/ see 1309-1316.)

- Галия. ... Нәфисә карчык улы Гомәр дигән кеше. Килгән дә монда акыл сатып утыра. Сез дигән була, абыегызга тәэсир ясый алмадыгыз, ул ахмак, **фәлән-төгән** имеш. (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. ... a man called Ghömär, old Näfisä's son. He came here and sat, talking big (giving unneeded advice). He said that I was unable to influence my (older) brother, that, as he put it, he is a fool, he is all kinds of (bad) things.
- Бер заман бер патшаның вәзире: «Мин патша булсам, **фәләнне фәлән, төгәнне төгән** итәр идем, шунсын шулай, монысын болай итәр идем, – дип ... мактанган, ди. (Татар халык экиятләре, Патша, вәзир һәм тегермәнче.) A king's minister once ... boasted (so they say): "If I were king, I would do certain things in a certain way, some other things in some other way, that thing I would do in that way, this thing I would do in this way."
- ... тиктомалдан Әдилә турында сүз башлый да минем күңел кылларын тарткалап карый. ... бер дә юкка Әдиләне яманларга тотына. Чигү-тегү эшен дә белми, имеш. **Фәлән дә төгән**, имеш. (Аяз Гыйләҗев, Язгы кәрваннар.) ... he suddenly begins to talk about Ädilä and tries to strike a chord in me (lit., to set my heartstrings vibrating). ... without any reason he starts to disparage Ädilä. Allegedly, she doesn't know embroidering or sewing either. Allegedly, she cannot do all kinds of things.
- Мин һәйкәл янына киләм дә уйланам: бу кешене өзелеп сөйгән берәр хатын-кыз булды микән бу дөньяда? Үзе исән чакта сагынып, саргаеп яраткан бердәнбер яры булганмы икән? Нишләптер бу хакта бер генә белешмәдә дә, энциклопедиядә дә язмыйлар. Ул фәлән-фәлән диңгезләрдә йөзгән, аның карамагындагы фәнни тикшеренү кораблары **фәлән дә төгән** дип аталган, аның исеме белән фәлән бугаз атала. (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) I step up to the statue and I am thinking: "Has there perhaps been in this world a woman who loved this man dearly? When he was alive did he himself perhaps have a one and only sweetheart whom he longed for, whom he loved and worried about? How come that they do not write about this either in guidebooks or in the encyclopedia. He has sailed such and such seas, the research vessels under his command carried such and such names, such and such strait is named after him."

Note: The above refers to the statue in Petropavlovsk-Kamchatski of the French navigator La Pérouse.

- ... кайбер иптәшләр куркытып маташтылар: халык җәнҗал чыгарыр, **фәлән-фәсмәтән**, имеш. (Шәриф Камал, Матур туганда.) ... some comrades tried to frighten (us): People would start a brawl and what not.
- – ... син аларның берсенә дә ышанырга тиеш түгел. Буген алар сиңа дуслык күрсәтәләр, Каюм абзый, син шулай безгә дус, **фәлән-фәсмәтән**, дип торалар икән, иртәгә шул ук кешеләрнең сине сатулары бик мөмкин. (ibid.) "... you must not believe any one of them. Today they show you friendship, telling you: Uncle Qayum, you are such a friend to us, and what not. Tomorrow it is very possible that the same people will betray you."

Negative Pronouns

[443] Negative pronouns are formed by prefixing **бер** or **һич** 'not a', 'no', to interrogative pronouns: беркем (дә) – һичкем 'nobody', 'no one', бернәрсә (дә) – һичнәрсә 'nothing', берни (дә) – һични 'nothing', бернинди (дә) – һичнинди 'none whatever', берничек (дә) – һичничек 'in no manner', 'in no way', беркайда (да) – һичкайда 'nowhere', беркая (да) – һичкая 'to nowhere', беркайдан (да) – һичкайдан 'from nowhere', беркайчан (да) һичкайчан 'never'.

Both categories of negative pronouns are synonymous and both require the predicate of the sentence to stand in the *negative*.

Negative pronouns formed with **бер** are often used with the intensive particle **да**, **дә**.

Note: Negative pronouns may be formed only from interrogative pronouns whose meaning permits this.

Examples:

- Фатыйма. ... Мин синнән бары шуны гына үтенәм: ... **Беркемгә бернәрсә** сөйләмә. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Fatima. ... I beg of you only this: ... Do not tell anybody anything.
- Бүген алар бер-берсенә **берни** эндәшмәделәр. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Today they did not say anything to one another.
- Барысы да үз урынында иде, **бернигә беркем** тимәгән иде ... (ibid.) Everything was in its place, no one had touched anything, ...
- – Ул чакларда әле Нәҗип белән минем арада дуслык дип әйтерлек **берни дә** юк иде. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "At that time there was not yet anything between Näjip and me that could be called friendship."
- – Безнең **беркемгә дә бернинди** вәгъдә биргәнебез юк. (ibid.) "We have not given any promise to anybody."
- – Мин моны теләми идем әле, мин моңа **берничек тә** әзер түрел идем. (ibid.) "I did not want this, yet I was not ready for this in any way."
- – ... әйләнеп кайтсак, авылдан **беркая да** китмибез. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) "... if we return, we shall not go anywhere away from the village."
- ... кайсы гына якка күз салсаң да, **беркайчан да** адәм кулы тимәгән карт дала сузылып ята. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) ... in whichever direction you look, there stretches the ancient steppe, which the human hand has never touched.
- Инде хәзер бу далада **беркайчан да** туктап-тынып тормаячак эш башланды. (ibid.) Work has already begun now in this steppe which will never cease.
- Минем мондый сүз һәм киңәшне **һичкемнән** ишеткәнем юк иде әле. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Сәйфи Кудаш.) I had not yet heard such talk and advice from anybody.

- Галия. Синең хезмәт юлың җимерелә икән, аңа **һичкем** гаепле түгел. Бары син үзеңне гаепләргә тиеш. (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. If your career is destroyed, it is nobody's fault. You must blame yourself alone for it.
- Рәүф. Галия! Бу ни бу? ... Еларлык **һичнәрсә** булганы юк. (ibid.) Räüf. Ghaliä! What is this? ... After all, nothing has happened to cry about.
- Галия. ... Карагыз әле, нишләп сез миңа барып чыкмыйсыз? Мин үзем **һичкайда** чыгып йөрмим, бер ялгызым бүлмәдә гел укып утырам. (ibid.) Ghaliä. ... Look please, why don't you come to see me. I do not go out anywhere. I am always sitting all alone in my room, reading.
- Кызның **һичкайчан** мондый күңелле кичәләрдә булганы юк ... (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) The girl had never been at such lively parties ...
- – Ни сөйлисең син, ...? **һични** аңламыйм... (Ранис Газизов, Күккә ябышкан болыт.) "What are you saying there, ...? I don't understand anything."
- Риан үзен, электәгечә үк, **һичнигә** исем китми дигән сыман һавалы тота. (Гурий Тавлин, Афәт.) Rian behaves haughtily, just as before, as though he doesn't care a straw.
- Дөреслек – безнең якта. Һәм моны дәлилләү дә **һичнинди** кыенлык тудырмый. (Индус Таһиров, Татарстан: кичә, бүген, иртәгә.) The truth is on our side, and proving it does not create any difficulty whatsoever.
- Әмма ләкин бер генә теләген ул **һичничек** тә җиңә алмады. Бу аның Ләйләне күз кырые белән генә булса да бер күреп каласы килү теләге иде. (Әмирхан Еники, Төнге тамчылар.) However, one desire he could in no way overcome, try as he might (lit., in any way). This desire of his was to see Leylä once (again), even if only with the corner of his eye.

[444] Һич, **бер** and **берәү** may function independently as negative pronouns:

- Галия. Мин болай дип **һич** уйламаган идем, Рәүф иптәш ... (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. I never thought that it was like this, comrade Räüf ...
- Аның бу авылда **һич** кардәш вә якыннары юк иде. (Шәриф Камал, Тормыш көе.) In this village he did not have any brothers or (other) relatives.
- Керде Исхак, өстәл янына утырды һәм гомерендә **бер дә** күргәне булмаган шоколад конфетны беренче мәртәбә шунда ашады ... (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) Iskhaq entered, sat down at the table, and there, for the first time, he ate chocolate candy, which he had never seen in his life.
- Тагын кичкә хәтле **бер дә** сөйләшмичә эшлидер идек. (Шәриф Камал, Курай тавышы.) Again we worked until evening without speaking at all. (For **-дыр**, **-дер** on conjugated verbs see 980.)
- Ул вакытта Мохтар аңа ничектер **бер дә** әһәмият бирмәгән иде. (Шәриф Камал, Таң атканда.) At that time, Mokhtar had somehow not paid any attention to him.
- Хаты нәрсә турында булды аның? **Берәү дә** белмәде. Чөнки ул моны **берәүгә дә** күрсәтмичә, **берәү** белән дә киңәшмичә язды. (Фатих Хөсни, Җәй башы.) What was her letter about? No one knew because she wrote it without showing it to anybody, without consulting anybody.

[445] Һич and **бер** (**берәү**) may be united to express categorical negation:

- Галия. ... Боларны мин сезгә үз итеп сөйлим, башка **һичбер** кешегә сөйләгәнем юк. (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. I am telling you these things, regarding you as my close friend. I have not told them to anyone else.
- Без **һичбер** нәрсәгә карамыйча, **һичбер** нәрсә уйламыйча кызу-кызу алга атладык. (Давыт Юлтый, Кан.) We marched on quickly without looking at anything, without thinking anything.

- «Мин яман», дигәнне **һичберәүдән** ишетмәссең. (Proverb.) Nobody says of himself that he is bad. (Lit., You will not hear from anybody: “I am bad”.)

Relative Pronouns

[446] In the Tatar literary language subordination is mostly rendered by participial or adverbial constructions. However, although not accepted as a norm in the literary language, in the vernacular and in poetry *simple* relative pronouns are sometimes used.[1)]

For example:

- Без черек йөкләрне өстән ташлыйбыз, **кайсылар** безне үлемдәй каплаган. (Һади Такташ, – М.З. Зәкиев, Хәзерге татар әдәби теле.) We are throwing off the rotten burdens which have covered us like death.
- Утыр аулакка, **кайда** һич кеше юк. (Габдулла Тукай, ibid.) Sit down at a secluded place where there is no one.

[447] Relative pronouns are more commonly used in *pairs* both in the literary language and in the vernacular. Such pairs consist mostly of an interrogative pronoun in the subordinate clause and a demonstrative pronoun in the main clause. Both relative pronouns agree in number, but not necessarily in case, the latter depending on the construction of their own clause. *The subordinate clause precedes the main clause.*

Examples:

- **Кем** чанасына утырсаң, **шуның** җырын җырларсың. (Proverb.) He who pays the piper calls the tune. (Lit., You sing the song of him in whose sleigh you sit).
- – Әти аннан башка бер-бер сүз әйттеме? – ди патша кызы. Малай әйтә: – Әйтте, кылычны **кем** алып килсә, кызымны **шуңа** бирәм дип әйтте ... (Татар халык әкиятләре, Тире Такыя.) The king’s daughter says, “Did my father say anything besides that?” The youth (lit., boy) says, “He did, he said ‘I’ll give my daughter to him who brings me the sword’ ...”
- **Бай әйтә боларга:** «**Кем дә кем** кызымны алып кайтса, кыз **шуңарга** була», – ди. (ibid. Серле балдак.) The rich man says to them, “Whoever brings back my daughter, the girl will be his.”
- **Ни** чәчсәң, **шуны** урырсың. (Proverb.) As ye sow so shall ye reap (lit., You reap that which you sow).
- – **Ничек** язылган, **шулай** эшләдек. (Фәрит Гыйльметдинов, Елганың борылган төшендә.) “We did it (so) as it was written.”
- – Син узең **кайдан** килдең, **шунда** кит. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) “You yourself go back there where you came from.”
- **– Кайчан** сезнең өчен җайлы булыр – **шунда** килерсез ... (Мирсәй Әмир, Телефон.) “Come (then) when it is convenient for you.”
- – Авылда **никадәр** машина күп булса, **шулкадәр** яхшырак, түгелме? (Нурихан Фәттах, Кичү.) “The greater the amount of (agricultural) machinery in a village, the better – right?”
- Башка халыклар буран булганга **ничаклы** кайгырсалар, болар **шул кадәрле** шатланалар гына иде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) Whereas (to the extent that) the other people worried about there being a snowstorm, these (i.e., these poor people) only rejoiced the more (because it provided them with work).

---

1) М.З. Зәкиев, Хәзерге татар әдәби теле (Казан 1966), p. 186.

Use of Other Parts of Speech as Pronouns

Words commonly used in this function are:

[448] Бер, **берәр**, **берәү**, **берәүләр** (439, 444).

[449] Кеше 'man', 'person':

- [Шәвәли] ... ишекне этеп ачты: – Өйдә **кеше** бармы? (Гариф Ахунов, Хәзинә.) [Shäwäli] ... pushed the door open: "Is there anybody home?"
- Карагол. ... Без монда көндезгә калмыйк. **Кеше** күзенә күренергә ярамый. (Давыт Юлтый, Карагол.) Qaraghol. ... Let's not stay here until day comes. It is not good (for us) to be seen by anybody.
- [Егет] бөтен бүлмәләрне карап чыга, бер **кешене** дә таба алмый. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) [The young man] looks through all the rooms, (but) he cannot find anybody.

[450] Эш 'work', 'matter':

- Госманның бу хәрәкәтләрендә Шакир Әсманы кимсетү сыман бер **эш** күрә, ... (Фатих Әмирхан, Сүнгәч.) In these actions of Ghosman, Shakir sees something in a way humiliating to Äsma, ...
- – ... алай булгач, синең рөхсәтеңнән башка мин монда бер **эш** тә эшләмимен, ... (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) "... if that is so, I shall do nothing here without your permission, ..."

[451] Җир 'place', 'land':

- – Минҗан, карале, бар безгә берәр нәрсә капкаларга хәзерлә. Менә Бәзги белән барасы **җир** бар. (Мәсгут Шәрифуллин, Еллар үткәч.) "Look, Minjan, please go and prepare us a little something to eat. Bäzgi and I have to go somewhere."
- – Ул һәр **җирдә** дә шулай ич. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "That is so everywhere, after all."

[452] Як 'side':

- Куркыныч, һәр **як** караңгы, ... (Һади Такташ, Җир уллары трагедиясе.) It's frightening, everywhere there is darkness ...

[453] Әйбер 'object', 'thing':

- Бер **әйбер** эшләп булмый. (Тат.-рус. сүзлек.) You (One) cannot do anything.
- Бер **әйбер** әйтмәде. (ibid.) He did not say anything.

[454] Теләсә 'if he (she, it) wishes, wants'. **Теләсә** is combined with interrogative pronouns to form compound indefinite pronouns:

Теләсә кем 'anybody', 'whoever', теләсә нәрсә 'anything', 'whatever', теләсә ничек 'somehow', 'anyhow', теләсә кайдан 'from anywhere', теләсә кайчан 'some time', 'whenever'.

[455] Compound indefinite pronouns formed with **теләсә** indicate that the action may be directed towards the person, place, or thing expressed by the pronouns, if the subject so desires.

Examples:

- – **Теләсә кем** белән сөйләшергә хакым бар (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) "I have the right to talk with anybody (i.e., with anybody I want)!"

- – Китеп кая бара ала ул? – Ә син кая барасың? – Мин **теләсә кая** китә алам... (Шәриф Камал, Таң атканда.) "When she leaves where can she go?" "And where do you go?" "I can go anywhere I want to go..."
- Киләчәктә мин аларның да серенә төшенермен, **теләсә кайсы** китапны, **теләсә кайсы** урыныннан ачып укый алырмын дип хыяллана идем. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) I was dreaming that in the future I would unriddle their (i.e., those books') secrets too, that I would be able to open any book at any place and read it.
- – Балалар әкияте! Аларга да **теләсә нинди** әкият сөйләп булмый. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "Children's story! Even to them you can't tell just any old story."

[456] Да булса, **булса да** 'if it is'. Combined with interrogative pronouns, **да булса** (**булса да**) form compound indefinite pronouns:

Кем булса да, кем дә булса 'someone', 'somebody', 'anybody', 'anyone', нәрсә дә булса 'something', 'anything', кайда да булса 'somewhere', 'anywhere', кайчан да булса, кайчан булса да 'some time', 'some, one day (in the future)', 'ever', нинди дә булса 'some, any (kind of)', ничек тә булса, ничек булса да 'somehow'.

Examples:

- Быел Зәбихулла абый базарга барган саен **нинди дә булса** бер яңа китап алып кайта торган булды. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) This year Zäbikhulla used to bring back (i.e., he assumed the habit of bringing back) some kind of new book, each time he went to the market.

(For **-а**, **-ә**, **ый**, **-и** торган булу see 991, 2 a, b.)

- Әллә берәр җирдә, **кайда да булса** еракта, минем тиклерәк энесе бармы икән? Әллә бик бала җанлы кешеме? (Гомәр Беширов, Туган ягым – яшел бишек.) Does she perhaps have some place, somewhere far away, a younger brother who is a bit like me? Or is she a person who is very fond of children?

(For **әллә** ... **әллә** see 729, a.)

- – Бар, әйт: «**Ничек тә булса** түләрбез, Бикбулат абзый, болай хәлебез җитмәсә, ашлыгыңны урып бирербез», диген. (ibid.) Go, tell him "we shall pay somehow, uncle Bikbulat, and if we cannot do so, we shall harvest your corn for you".
- Җәмилә тирләде, кызарды, **ничек булса да** самоварны агартып бетерде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) Jämilä sweated, her face reddened; somehow she got the samovar clean.
- – Син **ничек кенә булса да**, биш йөз сум алтын акча табарга тиешсең. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "Somehow (one way or other), you must find five hundred rubles in gold."

(For the intensive particle гына, генә, кына, кенә see 686 d., e.)

- – ..., беләсеңме нәрсә? – Нәрсә? – Без бит синең белән **кайчан да булса** бер бай булачакбыз. (Кәрим Тинчурин, Йөз мең.) "You know what ...?" "What?" "One day you and I, I say, will be rich."

The Indefinite Verb Нитү

[457] The Tatar language has the indefinite verb **нитү**. Obviously a contraction of **ни** 'what' and **итү** 'to do, make', it basically pertains to the vernacular. However, it has found its way also into the literary language. It is used:

1. As a past participle in **-кән** (1047) – **ниткән**. In this form it is an indefinite pronoun corresponding to **нинди**. It may express (connote) the speaker's attitude towards the person, thing, place, idea, etc., he is talking about.
   - – Синең чыгарылуга оешма ничек карый? Нишләп химая итми? – Их! **Ниткән** оешма булсын инде ул? (Шәриф Камал, Таң атканда.) "How does the organization regard your expulsion? Why doesn't it support you?" "Huh, what kind of an organization that is!" (Expresses derision.)
   - – Ай аллам, **ниткән** сүз ул тагын? – диде Сөембикә ханым, ... (Гариф Ахунов, Гомер юлы.) "O my God! What kind of talk is that again?" said lady Söyembikä. (Expresses apprehension.)
   - – Мин үзем дә **әллә ниткән** чибәр түгел дә, – диде бу бераздан, үз-үзен кимсәтеп. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) "I myself am not pretty in any way, you see," said she after a little while, belittling herself.
   - ... мин әле көньяк ярымшарының йолдызлы күген күргәнем юк иде. Болыт дисәң болыт түгел, күктә **әллә ниткән** төтен сыман дымлы бөркүлек тора һәм аның аркылы бер генә йолдыз да күренми иде. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) ... I had not seen the starry sky of the southern hemisphere before. There were no real clouds in the sky, but there was a damp, oppressive heat which hung there like some kind of smoke, and through it not a single star was visible.
2. As an ordinary verb. As such it may be conjugated in all persons and moods and may be used also with auxiliary verbs (for auxiliary verbs see 1322-1378).

   Ниту is used when the speaker is at a momentary loss to find the appropriate verb (compare also ни – the first element in ниту – as an expletive (780, 1. a-c, 1103), or when, for some reason or other, he (she) wants to avoid being direct. Like its past participle, it may also connote the speaker's attitude towards the subject matter he(she) is referring to.
   - – Яле, Гайниҗамал, әнә шушы төенчектә азрак әлеге ни ... бардыр, азрак **нитеп** алыйк, кичәдән бирле әллә нишләп аркалар өшеп торган шикелле була. Азрак шифасы булырмы әллә дип алып кергән идем. (Шәриф Камал, Авыл матур уйлый.) "Well now, Gheynijamal, in this package here there is a little of that same... er... let's have (i.e., taste, drink) a bit. Since yesterday it somehow seems to me like I've caught a chill in my whole back. I thought I'd bring this with me; perhaps it will help it a little."

   Note: The above is said in a light, half-joking tone. The speaker avoids being explicit with regard to the action (taste, drink), although it is obvious that he refers to some alcoholic beverage, probably vodka.

   - Рөстәм (елый-елый такмаклый). Койма башыннан **ниттем** ... Егылып төштем. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Röstäm (crying, laments). It was that I... er... (slipped, lost my balance) from the top of a fence – I fell.
3. As an ordinary verb forming *a pair* with other verbs. In this case, **ниту** always appears in *the same grammatical form* as the verb with which it forms a pair. The latter precedes **ниту** and in writing both are connected by a hyphen.

   In this function **ниту** gives the first component (verb) a somewhat general, abstract meaning.
   - – Уземә ышан. **Икеләнеп-нитеп** торма. Бергә-бергә күңелле булыр. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "Believe me. Don't have any further doubts. Together it will be pleasant (cheerful)." (I.e., moving together to the city and working there together in the same establishment.)

- Алар безне татарча аңламый дип уйладылар булса кирәк, **тартынмый-нитми** сөйләшә бирделәр. (Сафа Сабиров, Фирдәвес.) They must have thought that we did not understand Tatar, for they continued their conversation without feeling uncomfortable in any way.
- **Сөйләшми-нитми** генә кояшта кызындылар. Ниһаять, Закиров түзмәде. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) They were basking in the sun without saying anything at all. Finally, Zakirov couldn’t bear it any longer.
- Тудыру йортыннан кайтканның соңында да Гашия аңа карата әйтеп бетергесез игътибарлы булудан туктамады. «Чыгып йөрмә, **өзлегерсең-нитәрсең**», – дип, аңа икмәкне дә үзе алып кайта торган булды. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) Even after she (i.e., Kärimä) came out of the maternity hospital, Ghashiä did not cease being extremely considerate towards her. She told her not to go out because she could get all kinds of complications (lit., saying: Don’t go out, you’ll get all kinds of complications), she even got into the habit of getting the bread for her.
- ... Әкәм бер сүз дәшми. Берәр почмакка чүгәли дә **суксалар-нитсәләр** дип, башын куллары белән каплый, күзләрен чытырдатып йома. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) ... Äkäm doesn’t say a word. He crouches in some corner and, in case they should beat or mistreat him in any way, he covers his head with his arms and shuts his eyes tightly.

4. **Нитү** may also form pairs with nouns.
   - Уку вакытлары да **сәгатьләп-нитеп** билгеләнмәгән. Сине укытучы хәлфәнең кәефенә карап йөри. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) The lessons are not scheduled by hours or anything, either. You go (to the lessons) according to the mood of the teacher who teaches you (i.e., neither the time when the lessons are given nor their length has been fixed).

CHAPTER V – POSTPOSITIONS

General Characteristics and Formation

[458] A postposition is a word placed after a word to indicate its grammatical and syntactical relationship to the other words in the sentence. Tatar postpositions consist of:

1. Words resembling particles but differing from them in function and grammatical structure. Such postpositions originated from independent words sometime in the distant past, but today, their original meaning cannot readily be discerned any more. Having no independent lexical meaning, they cannot by themselves function as individual parts of speech. Postpositions belonging here are, for example:[1)]
   белəн, өчен, кебек (күк, кеби), кадəр /qədər/, таба(н), бирле, сыман, сымак, саен /sajьn/.
2. Verbal adverbs and participles (postpositions of verbal origin.
3. Adverbs, adjectives and nouns used in their *basic form*.

   Postpositions of the second and third group still maintain their link with the independent words from which they originated, and they are also used (some more, others less frequently) in their original meaning.

   Postpositions belonging to these two groups remain unchanged when following the word they govern.[2)]
4. Nouns functioning as postpositions may take the possessive suffixes. When preceded by the pronouns **минем**, **синең**, **безнең**, **сезнең**, the possessive endings may be omitted.

   With the third person possessive suffix, they form possessive couplets with the word they govern.

   To indicate various relationships, such as movement to, position at, or movement from a person, place, or thing, temporal or abstract relationship, most nouns functioning as postpositions take the dative, locative and ablative cases. Some may take only one or two of these cases or, like **иш** 'couple', 'pair', 'an equal' (482), take no case ending. On the other hand, **буй** 'height', 'stature', 'length' (474), is used with all three cases, with the suffix **+ча** (**буенча** /bujьnca/), as well as with the third person possessive suffix only (**буе** /bujь/).

   Note: The process of independent words being transformed into, or assuming the function of, postpositions still continues. This process has not progressed (and is not progressing) uniformly. Consequently, some postpositions (and words functioning as postpositions) are farther (some even very far) removed from the basic meanings of the independent words from which they originate, while others are closer to them.

[459] A number of postpositions and words functioning as postpositions may, depending on their origin and meaning, take the suffix **+рак**, **рəк** (572) as well as certain other suffixes (573). Furthermore, some postpositions may be substantivized. They are then treated as any other noun: they may be put into the plural, take any case ending, be governed by another postposition, etc. (see 574).

---

1) For the meaning of these postpositions see the respective paragraphs.
2) An exception is аша 'through', 'over', which is sometimes used with the possessive suffix of the third person singular and the ablative case: ашасыннан (see 470, Note).

Also, postpositions are frequently used with participles, and some of them, for example **кебек**, **сыман**, **сымак**, **шикелле**, **төсле**, may be used with conjugated verbal forms (see 576).

Like prepositions in English and other languages, Tatar postpositions may indicate one or several relationships.

Tatar postpositions are enclitic. They govern either the nominative, the genitive of personal and demonstrative pronouns, the dative or ablative.

Postpositions Governing the Nominative and the Genitive

[460] The following postpositions require the nominative if the governed word is a noun and the genitive if the governed word is a personal pronoun (except the 3rd person plural). As a rule, demonstrative pronouns in the singular are also in the genitive. However, **бу**, **ул**, **шул** may stand in the nominative.

[461] ал(д) ‘front part’.

Note: Case endings, derivational suffixes with an initial *consonant,* and the plural suffix **+лар** are joined to the short form: Минем алда ‘in front of me’; алга бару ‘to advance’; алдан әйтү ‘to foretell, predict’; бинаның алгы ягы ‘the face of the building’; аллы-артлы ‘one after the other’, ‘in single file’; ишек аллары ‘yards’.

But: ишек алды[1)] ‘yard’; өй алды ‘porch’, ‘passage’; алдын-артын уйламастан ‘rashly’, ‘thoughtlessly’.

1. **алдына**

a) ‘before’, ‘in front of’ (indicating direction, motion to):

- Аны ашап бетергәч, **минем алдыма** табада тәмле ис бөркеп торган гаять /ɢajət or ɢəjət/ зур бәлеш китереп куйды. (Сафа Сабиров, Фирдәвес.) After I had finished it (i.e., finished eating the soup), she brought on a fryingpan a gigantic, stuffed pie, which let out a pleasant aroma, and placed it before me.
- ... Мансур ... Мәдинә **ханым алдына** килеп хөрмәт белән ике кулын сузып күреште. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) ... Mansur ... stepped before lady Mädinä and, stretching out both his hands, greeted her with respect.
- Хатны укып чыккач, ул яңадан урынына ятты. Аның **күз алдына** үткән истәлекләр, татлы, куанычлы истәлекләр килеп басты. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) After he had read through the letter, he again lay down on his bed. Memories of the past (lit., passed memories), sweet, happy memories, appeared before his (mind’s) eye.

b) ‘(for) before’ (indicating time before):

- Безгә аш урыны хәзерләп маташучы татар официанты ...: – Каюм абый, **аш алдына** ниндине китерим: акнымы, әллә кызылнымы? – диде. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Каюм Мостакаев.) The Tatar waiter, who was busy preparing a table (lit., a dining place) for us ... asked (lit., said), “Uncle Qayum, which one shall I bring (for) before the meal (i.e., to drink before the meal), the white one, or the red one?”

2. **алдында**

a) ‘before’, ‘in front of’ (in position, in the presence of):

- Әйе, Шәрәф бүген күренмәде. ... башка көннәрдә алар гел шушы урында – Әминәләр **йорты алдында** очрашып, институтка бергә китәләр иде. (Габдрахман Минский, Язның беренче көне.) Yes, today Shäräf did not appear. ... on other days

---

1) More recently spelled ишегалды.

they had always met at this spot here, in front of Äminä's house, and gone together to the institute.

- ... Кәримә тора, ..., юына, **көзге алдында** чәчен тарый, киенә ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) ... Kärimä gets up, ..., washes, combs her hair before the mirror, dresses ...
- Ниһаять, Кракатау утравы сул якта кала һәм **безнең алда** зөбәрҗәттәй яшел куе үсемлекләр белән капланган таулы Ява утравы ярлары ачыла. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) Finally, the island of Krakatau lies to the left, and the shores of the mountainous island of Java, covered with dense, emerald-green vegetation, open up before us.
- Мин ефәк төенне курка-курка гына сүттем. Менә **алдымда** күн тышлы, гаҗәп зур, калын китап. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Fearfully, I untied the silk string. There, before me lay (lit., is) an amazingly large, thick, leatherbound book.

b) 'before' (indicating time):

- Бүген таң **алдында** торып сәлам сөйлим,
  Кемгә? – Белмим. (Һади Такташ, Зәңгәр күзләр.)
  Today, before dawn, I get up and say hello,
  To whom? – I do not know.
- **Таң алдында** бик көчле яңгыр явып, иртәнчәк һава салкын һәм болытлы иде. (Шәриф Камал, Козгыннар оясында.) Before dawn it rained very severely, and in the morning the weather was cold and cloudy. (иртәнчәк dial. Иртән).
- Беркөн **төш алдында** беренче неводны чыгаргач, нык кына җил кузгалды. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) One day, before noon, after they had pulled in the first sweep-net, a rather stiff wind sprang up (невод – R., җылым).

3. **алдыннан**

a) 'from, past in front of' (a place, thing, or person); also abstract relationship:

- Хәсән, киенеп бетергәч, галстугын төзәтер өчен **көзге алдына** килеп утырды. ... Хәсән, аны рәтләп куйгач та, **көзге алдыннан** китмәде ... (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) After he had got dressed, Khäsän stepped to (lit., came to) and sat down before the mirror to readjust his necktie. ... After having set it straight, Khäsän did not move away from (in front of) the mirror ...
- Үзе генә калгач, Хәлим, якты **тәрәзә алдыннан** кузгала алмыйча, бик озак басып торды. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Alone now, Khälim stood there for a very long time, unable to move away from the lighted window.
- Без ераграк киткән саен, авыл да артта кала бара. Өйләр кечерәя. Әйтерсең лә алар шулай әкрен генә җиргә сеңә баралар. Әнә инде мәчет манарасы да түбән төшә-төшә китте дә **күз алдыннан** югалды. ... Уйланам. Уйлаган саен сагышларым арта бара. Ә Гөлдәрием **күз алдымнан** китми. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) The farther we move away, the more the village remains behind. The houses become smaller. It seems they are sinking gradually into the ground. The minaret of the mosque there too has already become lower and lower and has disappeared from sight. ... I am thinking. The more I think, the more my sadness grows. But my Göldäri does not vanish from my (mind's) eye. (Göldäri: name of his pet cock.)
- Ул ... Гайфуллин икән. Почмактагы бәләкәй урам **кибете алдыннан** ... үтеп бара. (Шәриф Камал, Таң атканда.) He ... turns out to be Ghaifullin. ... He is passing in front of the little street shop at the corner.
- Ул озак уйланды. Бөтен гомере /ʤømere/ **күз алдыннан** үтте. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) She thought for a long time. Her whole life passed before her (mind's) eye.

b) 'before' (indicating time):

- Беркөнне шулай **кич алдынан** урам буйлап барганда, ул авылдашы Низамига очрады. (Садри Җәләл, Юләр.) So, one day when he was walking along the street before evening, he ran into his fellow villager Nizami.
- Ерак юлга **чыгу алдыннан** туган авылым белән дә саубуллашасым килде. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) Before setting out on the long (lit., far) way, I wanted to say goodbye also to my native village.
- Мөдирлек белән бергә, Мөслими укытучылык эшен дә алып бара, ... ярата идек. ... Сөйләгән вакытта ул «р» авазын дөрес әйтә алмый, «утырыгыз» дигәне «утыгыгыз» булып чыга ,... шук малайлар аның **дәресе алдыннан** өстәл янында ул булып кыланып көлдерәләр иде. (ibid.) Together with the duty of the principal, Möslimi also performed the work of a teacher, ... we liked him ... When he spoke, he could not pronounce the sound "r" correctly. When he said: "Utьrьǥьz" (Sit down), the "r" came out as a "gh" ... Before his class (lit., lesson), the mischievous boys (in the class) ... used to make us laugh by pretending to be him at the desk.

[462] ара 'space', 'interval, distance'.

1. **арасына**

a) 'between', 'among' (indicating direction, space to which):

- Шулай уйланып барган чакта, Закир яшь **каеннар арасына** килеп керде ... (Әбрар Шәмин, Югалган кыз.) While he was thinking and walking (so), Zakir came among young birches ...
- Без җирдән үрмәләп, авыл эченә – **өйләр арасына** яшерендек. (Мирсәй Әмир, Хикмәтуллинның маневрда күргәннәре.) We crept along on the ground and hid in the village between the houses.
- [Фирүзә] түбән карады. Кыялар, уентыклар аша, кая сикереп, кая **ташлар арасына** керә-югала чишмә ага ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Туй балдагы.) [Firüzä] looked down. Over rocks (and) ledges a spring was flowing, now junping (over), now entering and disappearing between, the rocks ...
- ... уңда яшелчә түтәлләре сузылып ята иде. Түтәлләр озын, **араларына** тирән итеп канаулар казылган... (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) ... on the right, its (i.e., the village's) vegetable beds stretched along. The beds are long. Between them deep ditches have been dug (lit., ditches have been dug deep).

b) 'into' (the midst of, the space between two or more persons or things):

- Шул **ыгы-зыгы арасына** ... мин дә килеп кердем. (Фатих Хөсни, Гыйльмениса.) I too got into (the midst of) that commotion (i.e., commotion of an aniversary celebration) ...
- Әнә, инде базар куера башлаган. Кешеләр шәһәрнең төрле урамнарыннан бире агыла торалар. Безгә дә **шулар арасына** кереп күздән югалырга кирәк. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) There, the market has already begun to stir (become crowded). People are flocking here from various streets of the town; we must get into their midst and disappear from sight. (Being two homeless children, they do not want to get caught and be put in an orphanage.)
- Җәмилә, Бәдринең киңәше буенча, эш эзләп, **шәһәр арасына** чыгып китте. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) At Bädri's advice, Jämilä went into town to look for work.

2. **арасында**

a) 'between', 'among' (indicating position where):

- ... төньягында тундра, уртасыннан янәшә ике тау сырты сузыла, **алар арасында** куе ылыслы урманнар, кырлар, ... (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.)

... in the north (i.e., in the north of Kamtchatka) there is tundra. Two parallel mountain ranges extend along its center. Between them are dense coniferous forests, fields, ...

- Авыл белән **аэродром арасында** машина йөрмәгәнгә (кар чамасыз күп иде), Әһлетдин бабай аларны ат белән озатып куйды. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Because cars did not run (there was too much snow) between the village and the airport, old Ähletdin brought them there by horse.
- Бу хакта **халык арасында** төрле хәбәрләр тарала. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) Various rumors are spreading among the people about this.
- ... аңа монда абыйсы янында, **яшьләр арасында**, үз **тиңнәре арасында** рәхәтрәк тә, күңеллерәк тә иде. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) ... here, with her older brother, among young people, among her own peers, it was both more relaxing and more pleasant for her.

b) 'between', 'among' (indicating relationship):

- – Төрле сүз йөри, балам. Елена белән **синең арада** берәр хәл бармы әллә? (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) "There are all kinds of gossip going round, my son. Is there perhaps something between Yelena and you?"
- Яңа гына ишеткән сүзләр белән бу **яулык арасында** тәгаен бер бәйләнеш барлыгын да ул сизмичә калмады. (Әмирхан Еники, Шаяру.) Also, she did not fail to notice that there was a definite connection between the words she had just heard and this kerchief.

Note: When the action or condition is *between, among* two or more persons, places, or things, the postposition белән serves, as a rule, as a conjunction.

c) 'between' (intermediate to two times, quantities, or degrees):

- – Зинһар өчен, ун белән **унбер арасында** анда бул. "Please, be there between ten and eleven o'clock."
- [Каюм Насыйри] ... татар теленең ... грамматикасын, аңлатмалы сүзлеген, матур һәм дөрес язу кагыйдәләрен төзеп, 1891-1896 **еллар арасында** бастырып чыгара. (Татар әдәбияты, XIX йөз.) [Qayum Nasiri] ... compiled his ... grammar of the Tatar language, his encyclopedic dictionary, his rules of writing well and correctly, and published them between the years 1891 and 1896.

Note: Qayum Nasiri (1825-1902) foremost Tatar educator, teacher and scholar. author of numerous academic and literary works, textbooks and treatises. Active member of the Society for Archeology, History and Ethnography at the University of Kazan. Author of the first major encyclopedic dictionary of the Tatar language.

- Яше егерме биш белән **утыз арасында** гына булса да, Фәриднең өлкән яшьтәге игенче агайларча тыйнаклык саклавы бик ошый иде Камилгә. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Kamil liked very much that Färid, although he was only between twenty-five and thirty years old, observed a modesty like (that of) the old graingrowers.
- Стәрлитамакта бездән башка тагы бер үрнәк мәктәбе бар иде. «Икенче үрнәк» дип йөри идек. «Икенче үрнәк» малайлары белән «Беренче үрнәк» **кызлары арасында** танышу-дуслашу хәлләре булган, күрәсең. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) Besides ours (lit., us), there was in Sterlitamak still another model school. We used to call it the "Second Model". There seem to have been cases of fraternization (lit., getting acquainted and becoming friends) among the boys of the "Second Model" and the girls of the "First Model".

d) 'during', 'in' (indicating time of the action):

- Шул турыда ул **эш арасында** да, өйгә кайткач та уйланды. (Атилла Расих, Айлы төннәр.) He thought about that during work, as well as after he returned home.

- Ашыгыч кына эчкән **чәй арасында** алар үзләренең гаилә тормышын сөйләп алдылар. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) During tea, which they had in a hurry, they spoke (briefly) about their family life.
- Күрешми торган бер **ел арасында** ул тагын да ... матурланып киткән. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) During the one year that they had not seen each other, she has become more ... beautiful still.
- Күрше бүлмәдә эти **йокы арасында** нидер сөйләнә. (Садри Җәлал, Инде мин аңа рәнҗемим.) In the adjacent room Father is talking to himself in (his) sleep.
- Бу зур йортта Гамзат байның мал караучысы яши икән ... һәр көнне иртән ... бөтен хуторны әйләнеп уза, ди. Янәсе, барысы да үз урынындамы? **Төн арасында** андый-мондый бәла-каза булмаганмы? (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) In this big house lives rich Ghamzat’s animaltender (so the speaker has just learned). ... Every day in the morning ... he is said to make the rounds of the entire farmstead (to check) whether everything is in order, whether during the night there hasn’t been some kind of an accident.
- Бу карардан соң күңеле азрак тынычланган төсле була. **Шул арада** никтер кинәттән аның күз алдына Фәридә килә, аның йөрәге тагын сызылып китә. (Садри Җәлал, Дим буенда.) It seems as though after this decision he (lit., his heart) has calmed down a little. At that moment, for some reason, Färidä comes suddenly before his mind’s eye, and his heart starts racing again.

e) ‘in the midst of’, ‘in’ (indicating location where):

- – Миңа беркем килми, берни китерми. Мин урманнар, **таулар арасында, атсыер арасында** яшим. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) “No one comes to see me, no one brings me anything. I am living in the midst of woods and mountains, amidst horses and cattle.”
- Тышта караңгы, салкын ... җил агачларның шәрә **ботаклары арасында** сызгыра. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Outside it is dark (and) cold ... the wind is whistling in the naked branches of the trees.
- Бәдри күптән дөнья күргәнгә күрә, **шәһәр арасында** йөрүе аның өчен авыр күренми. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) Because Bädri has long experience of life, walking about in the city does not appear difficult to her.
- ... ишек ачылып, **ишек арасында** мөлаем генә бер кыз күренде. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) ... the door opened, and in the doorway a rather pretty girl appeared.

f) ‘in’ (indicating manner):

- **Уен-көлке арасында** әйтелгән шул сүздән соң Мөршидә эчтән генә уйлана башлады. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Икмәк кадере /qədere/.) After these words, which were said in fun, Mörshidä began to ponder (inwardly).

3. **арасыннан**

a) ‘from between, among’ (indicating motion from):

- Тауның ... зур **ташлары арасыннан** шаулап куәтле елга төшә. (Галимҗан Ибраһимов, Күтүчеләр.) From between the ... big rocks of the mountain a powerful river comes thundering down.
- «Москвич» килгән иде инде. Заһид ... саубуллашу өчен ашыгып кулын сузды. Бераздан инде ул, **агачлар арасыннан** чыгып, ашыга-ашыга таудан төшеп китте. (Атилла Расих, Ике буйдак.) The “Moskvich” had already come. Zahid ... hastily stretched out his hand to say goodbye. And soon, emerging from among the trees, he hurriedly drove down from the mountain. (“Moskvitch” – make of a car.)

· ... ишан өелеп торган **китаплар арасыннан** бер яшел тышлысын тартып ала. (Әмирхан Еники, Чикерткә.) ... from among the books which were piled up the Ishan[1] pulled (lit., pulls) out one with a green cover.
· Ул шул **акчалар арасыннан** 50 тиенлек көмешне алып безгә бирде. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) He took a 50-kopeck silver coin from (lit., from among) that money and gave it to us.

b) 'between', 'among' (indicating motion between, among two or more places or things):
· Давыт, чишмә янынnan кузгалып, **каеннар арасыннан** олы юлга таба атлады. (Мәдинә Маликова, Фидая.) Moving away from the spring, David strode among the birchtrees towards the highway.
· Хафиз өстәлендәге **кәгазьләр арасыннан** бер битне эзләде. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) Khafiz looked for a (certain) page among the papers on his desk (lit., table).

c) 'from among' (indicating time):
· «Онытма!» дип әйткән ерак тавышы **еллар арасыннан** ишетелде. (Роберт Әхмәтҗанов, Вәгъдә.) Her distant voice which said "Don't forget me!" was heard from out (lit., among) the years.

d) 'through':
· Шагыйрь. Шәһәр һаман элеккечә кайный. Шәһәр шат. Әмма бөтен **шау-шу арасыннан** колакка бер үткен аваз ишетелә ... (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) The Poet. The city is still in full swing (lit., boiling) as before. The city is cheerful. But through all the noise a piercing sound strikes the ear ...
· ... идарә эче ... зәңгәр төтен белән тулды. Тәрәзәдән карап көлеп торган март кояшы **төтен арасыннан** үтеп кереп кешеләрнең сүрән йөзләрен яктырта. (Аяз Гыйләҗев, Язгы кәрваннар.) ... the inside of the (administration) office ... filled with blue smoke. The March sun, laughing through the window, cuts (lit., passes) through the smoke and lights the people's cheerless faces...
· **Агачлар арасыннан** әледән-әле Идел өсте күренеп китә. (Атилла Расих, Ике буйдак.) Every now and then the Volga (lit., the surface of the Volga) shows through the trees.

e) 'from' (indicating difference):
· Зөбәрҗәт бу йомшак, ягымлы тавышны мең төрле **тавышлар арасыннан** да аерып ала алыр иде. (Атилла Расих, Ике буйдак.) Zöbärjät would be able to tell this soft, pleasant voice even from a thousand diffferent voices.

[463] аралаш 'mixed'.

a) 'every other' (with nouns designating time):
· – Бик тәмле, бик шәп, ... Нәрсә, көн дә шулай коймак пешерәсезме сез? ... – Көн дә булмаса да, пешерәбез инде, Игер Эндрич. Кайчакта **көн аралаш**, кайчакта һәр көнне ... ничек туры килә ... (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) "Very tasty, very good, ... What, you are baking qoymaqs[2] like that daily?" "We are baking them, Igor Andrich, but not daily. Sometimes every other day, sometimes every day ... as it turns out..."

---

[1] Ishan: A religious man considered holy by his followers.
[2] qoymaq – kind of thick pancake.

- Апрель урталарына кадәр Дамир ерактагы Урманлы мәктәбендә калган Надирәсенә **көн аралаш** хат язып торды. (Газиз Кашапов, Җир җылысы.) Up to about the middle of April, Damir wrote every other day a letter to his Nadirä, who remained at the distant Urmanly school. (Урманлы ‘name of a village’.)

b) ‘in’, ‘during’, ‘through’ (indicating simultaneous action):

- Кич булса, алар без йокыга киткәч кенә кайталар иде. Мин аларның өйгә кереп чишенеп ятуларын **йокы аралаш** кына сизә торган идем. (Мәҗит Гафури, Ялчы.) In the evenings (lit., if it is evening), they would return only after we had gone to sleep. I usually sensed their coming in, undressing and lying down only in (my) sleep.
- Аның бу сүзеннән соң эшчеләр һәммәсе дә эшкә керешсәләр дә, **эш аралаш** кайберәүләр аңа бәйләнеп тә алдылар. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) Although after these words of his, all of the workers started to work, some still made carping remarks to him as they worked.
- Вәрәкыя ... **яшь аралаш** өзек-өзек тавыш белән дәвам итте ... (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Wäräqiä continued in a halting voice through tears ...

c) ‘side by side’, ‘together’:

- Нишләргә? ... **Тал аралаш** ... үскән шомырт, балан куаклары күләгәсендә балык каптырып, ... гамьсез ял итәргәме? (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) What was there to do? ... Vacation with complete unconcern, ... fishing in the shade of bird cherry trees and snowball bushes growing side by side (together) with willow trees?

d) ‘(inseparably) mixed’:

- **Яңгыр аралаш** кар ява. Rain is falling mixed with snow.
- Сәлимә (кычкырып). Син аны ник беләсең! Белмә! Ишетсен аны колагың! Мәгърүфә (**ачу аралаш** көлеп). Ярар алайса, белмим. (Мирхәйдәр Фәйзи, Яшьләр алдатмыйлар.) Sälimä (shouting). How is it that you are acquainted with him (i.e., with the teacher Shakir)! Stop the acquaintance (lit., Don’t know him)! Heed my words (lit., May your ears hear it)! Mäghrüfä (half laughing, half angry). All right then, I will not (I don’t) know him any more.
- – Иркәм, берәр җирең авыртамы әллә? – диде Ноябрина апа ягымлы тавыш белән. ... – Туңдым-м, – дидем мин **яшь аралаш**. (Нәзифә Кәримова, Карурманнан чыккан юлчылар.) “My darling, do you perhaps have some pain somewhere?” aunt Noyabrina said in a tender voice. “I am freezing,” I said all in tears.

[464] аралый ‘in’, ‘during’, ‘while’ (indicating simultaneous action).

Note: A verbal adverb of **аралау** ‘to separate, sort out’, **аралый** is used rarely.

- Бервакыт **йокы аралый** әнинең башымнан сыйпавын тойдым ... (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Once, in (my) sleep, I felt Mother stroking my head ...

[465] арка ‘back’ (of a person, a chair, etc.), ‘support’.

аркасында ‘through’, ‘thanks to’, ‘because of’, ‘due to’, ‘for’ (because of, due to):

- – Хәзер инде, рәхим итеп, хатны кычкырып укыгыз ... Кадерле кызым, – диелгән иде анда тагын, – билгеле **сәбәпләр аркасында**, хатны озын яза алмыйм. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) “Now then, please, read the letter aloud. ...” “My dear daughter,” it goes on further to say, “for obvious reasons I cannot write a lengthy letter. ...”
- Фидаяны күрүгә, аның әле генә нindидер зур фаҗига /façiǫǝ/ кичергәнен аңлап та алды. Аңа ничек авыр икәнлеген сиздe, сәбәбен сорамады. Кеше **явызлыгы аркасында** юлыкканмы ул фаҗигагә, әллә үзенең **хатасы аркасындамы** – Шәмсеҗиһан өчен анысы мөһим түгел иде. (Мәдинә Маликова, Фидая.) Upon

seeing Fidaya, she (i.e., Shämsejihan) immediately understood that she had just gone through some terrible experience. She felt how painful it was for her (i.e., for Fidaya), but she did not ask about the (its) reason for it. Whether she had gotten involved in that tragedy because of some person's evil deed or through her own fault; for Shämsejihan that was not important.

- – Кичә кычыткан тәмле булдымы? – диде Сипкел. ... – Хәтерлисеңме, теге чакта арифметикадан күчерергә бирмәгән идең. **Синең аркада** без «ике»ле алдык ул көнне. Кичә шуның өчен бүләк алдың син! (Рашат Низамиев, Кар кеше.) "The stinging nettle yesterday, was it to your taste?" Sipkel said. ... "Do you remember, at that time you didn't let us copy from your arithmetic (i.e., arithmetic class work). Because of you, we got a 'two' (i.e., 'poor') that day. Yesterday you got the reward for that!" (They had put stinging nettle into the boy's trouser pockets while he was swimming.)
- – ... аның егылуы проектка кергән **үзгәреш аркасында** түгел – моның ничектер саксызлык **күрсәтү аркасында** гына килеп чыгуы мөмкин. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) "... it is possible that his fall came about not because of the change (I) introduced in the project, but only through some carelessness (lit., because of somehow showing carelessness)."
- Нәрсә бу? ... Картая башлаумы? Әллә инде күп **эшләү аркасында** туган вакытлы гына бер хәлме? (Мансур Вәлиев, Зилә.) What is this? ... Is it the beginning of old age? Or is it just a temporary condition which has come about due to too much work?

[466] аркылы (аркыла 'cross over', 'pass by'; арка 'back', 'support').

a) 'through', 'over', 'across', 'via' (a place):

- Кире кайтырга дип машинага утырганда, караңгылык төшә башлаган иде инде. Яңадан **урман аркылы** кайтырга туры килде. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) When we got into the car to return, darkness had already begun to fall. We had to return again through the forest.
- Берникадәр кыз сул яктагы тәрәзә янында егетләр белән **тәрәзә аркылы** сөйләшеп утыралар. (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Some girls are sitting at the window to the left, talking with the young men through the window.
- Кечерәк бер **күпер аркылы** чыгып, машиналар актарып бетергән шактый ук былчырак бер урамга килеп керделәр. (Гариф Ахунов, Хуҗалар.) They walked over a small bridge and came to a rather muddy street rutted up by cars.
- **Читән аркылы** гына тыгыз итеп күрештек. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) We greeted each other (by handshake) warmly over the fence.
- Болыт дисәң болыт түгел, күктә әллә ниткән төтен сыман дымлы бөркүлек тора һәм **аның аркылы** бер генә йолдыз да күренми иде. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) There was not a cloud. In the air (lit., sky) there was a damp, oppressive heat, like some sort of smoke, and through it not one star was visible. (For дисәң as intensifier see 1017, a.)
- Мин инде унҗиде яшьлек бер үсмер. Гәрчә беркадәр әйләнгечрәк булса да, Акъегет авылына барганда **Кече Кайбыч аркылы** кайтам. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) I am already a seventeen-year-old youth. Although it is somewhat of a detour, when going to the village of Aqyeget, I return via Keche Qaibych.

b) 'through' (agency of):

- ... эти ... пальто якасы, бүрек ише әйберләр тегеп, аларны **таныш-белешләре аркылы** талчукта саттыра иде. (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) ... Father ... sewed things like coat collars, caps, and was selling them at the flea market through acquaintances.

[467] арт 'rear part'.

1. **артына** 'behind' (indicating direction to):
   - ... һәр төнне диярлек, сәгать уникеләр-берләр тирәсендә авыл башында ач бүреләр улый башлый. Кайчакта алар, күзләрен яндырып, **өй артына** ук килеп басалар кебек. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) ... almost every night around twelve or one o'clock, hungry wolves begin to howl at the edge of the village. Sometimes, they seem to come right behind the house and stand there, their eyes flashing.
   - Сәяхәт башында кояш салкын **болытлар артына** яшеренгән иде. (Миргазиян Юныс, Юлда уйланулар.) At the beginning of the voyage the sun had hidden behind cold clouds.
2. **артында** 'behind' (location):
   - Ирләр **өстәл артында** икәү генә сөйләшә калдылар. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) The men remained just a twosome behind the table, talking together.
   - ... без **алар артында** утыра идек. (Диләрә Зөбәерова, Куш өянке шаһит.) ... we were sitting behind them.
   - Мин нишлим ул кар башлы таулар белән? Алар булса ни, булмаса ни. Шулай да кайчакларда мин ул тарафларга карап уйланам. Безнең авыл әллә шул **таулар артындамы** икән? (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) What can I do with those mountains with their snow-covered summits? To me it's all the same whether they are there or not. Still, I sometimes look in that direction and wonder. Is our village perhaps behind those mountains?
3. **артыннан**

a) 'from behind' (indicating direction):
   - Атауның кызгылт **кыялары артыннан** кояш чыга башлагач, Зөннүн намаз укырга кереште. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) When the sun began to rise from behind the reddish rocks of the island, Zönnün began to say his prayer.
   - Бу якларда кояш әнә каян чыга, күрәсең. Ә безнең авылда кояш **урман артыннан** гына килеп чыга да туп-туры безнең тәрәзәгә карый торган иде. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Apparently that is where the sun rises (i.e., as though from beneath the waters of the Volga) in these regions. In our village, the sun used to rise just from behind the woods and shine (lit., look) directly into our window.
   - Пахом аз гына елмайган булды. Әмма җавап бирергә исәбе юк иде. Ул **колак артыннан** каләмен алып, кесәсеннән кечкенә генә кара савыты чыгарып өстәлгә куйды. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) Pakhom smiled just a little bit. But he had no intention of giving any answer. He took a pen from behind his ear, pulled a tiny inkpot from his pocket and placed it on the table.

b) 'after' (indicating time, order, succession, pursuit):
   - **Көн артыннан** көн үтә, **ел артыннан** ел. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) Day after day passed, year after year.
   - **Шуның артыннан** ниләр булганын ачык хәтерли алмыйм. (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) I cannot recall clearly what happened after that.
   - **Нәгыймә артыннан** Хәсән белән Саматов та төркемгә кушылдылар. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) After Näghimä, Khäsän and Samatov also joined the group.
   - **Аның артыннан** берничә кеше белән Әпкәләй килеп керә. (Давыт Юлтый, Карагол.) After him, several people and Äpkäley come in.
   - Казан күчтәнәчләре бабайга ошады ахры, ул **чынаяк артыннан** чынаяк бушата торды, теле чишелгәннән чишелә барды. (Атилла Расих, Ямашев.) The presents from Kazan (lit., the Kazan presents) obviously pleased the old man. He kept emptying cup after cup, (and) his tongue loosened more and more.

(For **бару** with past participles in the ablative followed by the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** of the same verb see 1056, c.)

- Анда **берсе артыннан икенчесе** тезелеп киткән яңа утраучыклар күренә. (Рафаэль Мостафин,«Оҗмах»ка сәяхәт.) Ahead, tiny new islands, strung out one after the other, become visible.
- – Юк инде, ..., мин **шөһрәт артыннан** куу яшеннән уздым. (Атилла Расих, Сынау.) "No, ..., I have passed the age of chasing after fame."
- Билнак, форсатны ычкындыруына гарьләнгәндәй, чинап елый-елый **куян артыннан** ташланды. Ләкин кая **тегенең артыннан** җиту! As if ashamed of having missed the opportunity, Bilnak, giving a whining howl, rushed after the hare. But how can he ever catch up with it!

[468] арты 'after' (indicating repetition); (used rarely):

- Әни ... абыйларына Казанга **хат арты хат** җибәрә. (Атилла Расих, Ишан оныгы.) Mommy ... sent letter after letter to Kazan, to her (older) brothers.

[469] ас(т) 'lower part'.

Note: Case endings, derivational suffixes with an initial *consonant*, and the plural suffix +**лар** are joined to the short form: аска 'down', 'downwards'; астан 'from below'; аскы кат 'ground floor'; аслы-өсле йорт 'a two-story house'.

But: идән асты 'cellar'; су асты көймәсе 'submarine'; астыртын кеше 'a secretive, reticent person'.

1. **астына**

a) 'under', 'at' (indicating direction):

- Җәй шулай, әмма кышлар, кышлар авыр иде. Елга боз **астына** кача, ... (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) Summer is such (as related before), but the winters – the winters were difficult (joyless). The river hides (lit., escapes) under the ice, ...
- Ишекне ачып җибәрүгә, чуар киез итектән, чикмәннән, ак шарфтан, **чикмән астына** гармонь кыстырган озын гына буйлы, ... бер егет килеп керде. (Мөхәммәт Гали, Аулак өйдә.) Upon opening the door, a rather tall young man ... in colorful felt boots, armiak, (and) a white scarf, with an accordion tucked under the armiak, entered.
- **Астыбызга** коры печән җәеп, өстебезгә ябынып ятарга калын киез бирделәр. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) They spread dry hay under us and gave us thick felts to cover ourselves up.
- Гарьләнүдән, ачудан аның йөзе таш булып катты. Тегеләргә бер сүз белән дә җавап кайтармыйча, оттырылган пинжәкне Грязинюкның **аяк астына** ташлады. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) Insulted and angry, his face hardened. Without even saying one word in reply, he threw the jacket, which he had gambled away, at Gryazinyuk's feet.

b) 'under', 'into' (subordination, influence, etc.):

- Гайнан Рәмзине һәр вакыт **канат астына** ала. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Gheynan always protects Rämzi (lit., takes Rämzi under his wings).
- Бу имәннәр – гүя җанлылар. Алар колачлы ботаклары белән бер-беренә береккәннәр дә салмак кына чайкалалар, җиһанга баһадирлыкларын белгертергә теләгәндәй, авазланып-гәпләшеп алалар. ... Алар – кеше ихтыяры белән **сак астына** алынган һәйкәл. (Мәрди Рафиков, Урманым – һәйкәлем.) These oaks are like living persons. They sway slowly, their widespread branches intertwined. Together they utter sounds as though they wish to tell the world of their fortitude. ... They are a monument which, by the will of the people, has been placed under protection.

2. **астында**

a) 'under', 'at' (location):

- Кузгалып киттек. Юл урманны кисеп сузылган югары көчәнешле электр үткәргече астыннан уза. Машина **көпчәкләре астында** имән чикләвекләре шартлап ярыла ... (Әхәт Гаффар, Бодай бөртеге һәм тегермән ташы.) We got moving. The road passed underneath a power line which cut through the woods. Under the wheels of the car, acorns were bursting with a crack ...
- Шактый салкынайткан, **аяк астында** кар шыгырдый. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) It has become rather cold. The snow is crunching under foot.
- Тося ялындырып тормады. Илюханың **аяк астында** яткан пинжәкне иелеп алды да үз иңенә салды. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) Tosya didn't have to be asked twice. Bending down, she picked up the jacket which was lying at Ilyukha's feet and put it around her shoulders.

b) 'under' (subordinate to, under influence of, etc.), 'at the disposal of':

- Алар мине эти **кул астында** эшләүче Гапсамат исемле ... бистә егетенә кияүгә бирмәкче булдылар. (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) They wanted to marry me to a young man from the suburb ... named Ghapsamat, who worked under my father.
- Шул журнал **йогынтысы астында** үземнең дә берәр әдәби әсәр язып карыйсым килә башлады. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) Under the influence of that (same) journal, the desire began to stir in me to try to write some literary work myself.
- Бакчадагы гөлләр, кырдагы игеннәр аның җылы **нурлары астында** көннән-көн матурлана баралар. (Садри Җәләл, Яз.) Under its (i.e., the sun's) warm rays the flowers in the garden, the corn in the field grow more beautiful every day.
- **– Кул астында** хәзер генә машина юк, Шамил. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) "I don't have a car at my disposal right now, Shamil."

3. **астыннан**

a) 'from under' (indicating direction):

- Аяк тавышын ишетеп, ике эт ... **баскыч астыннан** өрә-өрә атылып чыгалар. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) The two dogs, ... hearing his footsteps, come rushing out from under the staircase, barking.
- Ат тояклары һәм **тәгәрмәч астыннан** күтәрелгән тузан бер якка очып бара. (Мәсгут Шәрифуллин, Еллар үткәч.) The dust which rises from under the horse's hoofs and the wheels flies to one side.

b) 'under' (indicating movement under):

- – Эссе, – диде Усман ... да, **күпер астыннан** үткән киң арык буена төшеп, битен юа башлады. (Әбрар Шәмин, Янар таулар[1] кичкәндә.) "It's hot," said Usman ... and, descending to the broad irrigation ditch which passed under the bridge, he began to wash his face.
- **Көймә астыннан** ... балык көтүе узып бара иде. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) A school of fish ... was passing under the boat.

c) 'under', 'underneath' (garment, etc.):

- Өстендә – сырып теккән кыска бишмәт. **Бишмәтенең астыннан** чуар чәчәкле күлмәге күренеп тора. (Нәзифә Кәримова, Карурманнан чыккан юлчылар.) She has on a short, quilted overcoat. Her dress of a gaily colored, floral pattern, is visible under her overcoat.

d) 'from under' (subordination, influence, etc.):

- Туганнан алып безне әниләр саклап үстерә. Усеп җиткәч тә без әни **канаты астыннан** бөтенләйгә чыга алмыйбыз. (Миргазиян Юныс, Бәйрәм.) From birth

[1] more recent spelling: янаргау

on mothers care for and raise us. Even after we have grown up, we cannot completely get away from under a mother's wings.

- – Андый кеше, чыннан да, бар икән. ... унҗиденче елның декабрендә җинаять җаваплылыгына тартылуы мәгълүм. Хөкем булганчы ук, **сак астыннан** качкан. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) "It turns out that such a person does indeed exist. ... It is known that in December 1917, he was made answerable for a crime. (But) just before the trial he escaped from custody."

[470] аша (verbal adverb of аш 'rise', 'exceed').

a) 'through' (a place, thing):

- – Сез, дускай, **Аю-Ятар аша** үтмисезме? (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) "Don't you, my friend, pass through Ayu-Yatar?"
- Халык **бакча аша** өйгә кереп-чыгып йөри. (Фәтхи Бурнаш, Адашкан кыз.) The people are entering and leaving the house through the garden.
- **Капка аша** авылның ... урамы күренеп тора. (ibid.) Through the gate, a street of the village ... is visible.
- Өстән бик куе тоелса да, аста **томан аша** сукмак, елга ярының кызыл балчык да, өянке ботаклары да күренә иде. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) Although from above the fog appeared to be very dense, below, the path, as well as the red clay of the river bank and the willow branches were visible.
- Ул арада «Волга» кузгалып киткән, аның артындагы кызыл утлар **яңгыр аша** сибелеп, кечерәя барып җемелди иде. (Мәдинә Маликова, Фидая.) Meanwhile, the "Volga" pulled away. Its red rear lights were glittering through the rain, becoming smaller and smaller. ("Volga" – make of a car).

b) 'through' (by the agency of):

- – Телне белми. Яннарына телне белә торган бер карчык куйдым. Әлегә **шуның аша** аралашалар. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) "She does not know the language. I have assigned to them an old woman who knows the language. For the time being, they are conversing through her."
- Нур Ибәтуллин дигән бер авылдашым бар минем. ... Аның үзенә һәм **аның аша** мәктәп китапханәсенә үз китапларымны җибәргәләгән чакларым да булды. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) I have a fellow villager called Nur Ibätullin. ... At times, I have also sent my own books to him personally (lit., himself) and, through him, to the school library.

c) 'via':

- Баграждан Чаллыга турырак юл да бар ... Шыкмай, Борды **авыллары аша,** ... (Аяз Гыйләҗев, Татарстан могҗизасы.) From Baghrazh to Chelny there is a more direct road ... via the villages of Shyqmai (Shykmamayevo), Bordy (Burdy), ...
- Казаннан Дәүләкәнгә **Бәләбәй аша** да, **Уфа аша** да кайтып була. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) From Kazan one can return (or: it is possible to return) to Däwläkän either via Bäläbey or via Ufa.

d) 'across', 'over' (a place, thing):

- – Ник соң мин сезнең белән **читән аша** сөйләшеп торам, керегез әле бакчага, ... (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "But why am I still talking with you across the fence. Please, come into the garden, ..."
- – Сез Алафузов заводыннанмы? Фәрхетдин өчен Гафур әйтте. – Безнең Фәрхетдин **Идел аша** күпер сала. (Атилла Расих, Ямашев.) "Are you from the Alafuzov works?" Ghafur spoke for Färkhetdin: "Our Färkhetdin is building a bridge over the Volga."

- Без шул машиналар агымы уртасында **күпер аша** чыгып барабыз. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) We drive over the bridge in the midst of that stream of cars.
- **Тау аша** таулар үтеп, **дәрья аша** дәрьялар кичеп, **чүл аша** чүлләр гизеп, Алып Бәргән Җамна елгасына килеп чыкты. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) Traveling over mountain after mountain, crossing over river after river, passing through desert after desert, Alyp Bärgän came to the river Jamna.
- Теге мәлне ул миңа балалар йортын бик яманлап сөйләгән иде бит. Хәзер дә ул бу йорт **бусагасы аша** узарга бик үк адарынып тормый. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) After all, at that time he had spoken very ill to me of the children's home. At this moment (lit., Now) too, he was not particularly eager to step across the threshold of this house.

e) 'across', 'beyond' (farther down):

- Мин аңардан өч **өстәл аша** гына эшлим ... (Әмирхан Еники, Вөҗдан.) I work only three tables across from her ...
- – Ул тиз булмас. Бер **ишек аша** лейтенант Гафуров утыра. Аңа керегез. (Мәҗит Рафиков, Илһам авазы.) "He will be a while. One door beyond (farther down) sits lieutenant Ghafurov. Go in to him."
- Җәмил ашыгып өйдән чыгуга, үзләреннән биш-алты **өй аша** яшәгән Сәрвәрбикә апаны очратты. (Аяз Гыйләҗев, Әтәч менгән читәнгә.) Upon hurrying out of the house, Jämil met Särwärbikä, who lived five or six houses down.

f) 'by' (by means of):

- – Мин ... сезне истән чыгармаячакмын. **Хат аша** хәбәрләшербез. (Атилла Расих, Айлы төннәр.) "I shall not forget ... you. We shall keep in touch by letter."
- Бу көннәрдә аңа Юлдашев белән очрашырга туры килмәде. Ул үзе аның янына бармады да, **телефон аша** шалтыратуны да кирәкле санамады. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) In these days he did not happen to meet Yuldashev. He himself did not go to him, nor did he deem it necessary to call him by telephone.

g) 'through' (simultaneous action):

- Елена бик тиз үзен кулга алды һәм ... күз **яше аша** елмайды. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) Yelena composed herself very quickly and ... smiled through (her) tears.

h) 'apart', 'through' (with nouns indicating time):

- Туйны да икесе бер җәйдә, **атна аша** гына уздырдылар, ... (Аяз Гыйләҗев, Әтәч менгән читәнгә.) Both (of them) also had their wedding in one (and the same) summer, (and) only a week apart.
- Табигать аңа әнисе хакында сөйли. ... Тыңлый Тәбрик. Кайдадыр якында, ... яшь бала тавышы ишетелә. Тәбрикнең үз тавышы. Тәбрик үз тавышын тыңлый, **еллар аша** тыңлап, үзен кызгана ... (Әхсән Баянов, Тау ягы повесте.) Nature tells him about his mother. ... Täbrik listens. Somewhere nearby, ... the voice of a little child is heard. Täbrik's own voice. Täbrik listens to his own voice and, listening to it through the years, feels sorry for himself ...

i) 'across', 'over' (at a time):

- [Искәндәр] ... ике-өч **баскыч аша** сикерә-сикерә урамга чыкты. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) [Iskändär] ... jumping down the stairs two or three at a time, went out onto the street.

Note: **аша** is sometimes used with the possessive suffix of the 3rd person singular and the ablative case: Егет... **бакча ашасыннан** Мәрьямнәрнең йортына таба юнәлде. (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) The youth ... made his way towards Märyäm's house through the garden.

[471] баш 'head'.

1. **башына** 'up to', 'to the top of', 'upon' (indicating motion):
   - ... **болдыр башына** чыгып ашчы хатын аларны чәйгә чакырды. (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) ... stepping out onto the porch, the cook called them (i.e., the guests) to tea.
   - Атлар хәл алганнар, ..., мендерү кыен булмады. Тауны мендерү белән, дүрт атымны бер-бер артлы тездем дә, алдагы **арба башына** сикереп мендем. (Галимҗан Ибраһимов, Карт ялчы.) The horses had rested, ..., ascending (i.e., ascending from the bottom of the ravine) was not difficult. As soon as we were at the top (lit., climbed the hill), I strung my four horses in a row and jumped on the first wagon (i.e., the wagon in front).
2. **башында** 'upon', 'on', 'on top of' (indicating position):
   - Кич саен диярлек Мансур белән очраштылар, кич саен диярлек ... текә **яр башында**, таныш урындыкта, кулларны куллардан алмыйча утырып тордылар. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Almost every evening she and Mansur met. Almost every evening they ... sat on the familiar seat on the steep bank, not letting go of each other's hands.
   - **Койма башында** канатларын җилпеп кызыл әтәч кычкыра. (ibid.) On the fence, a red cock crows, flapping his wings.
   - **Мич башындагы**[1] **эш башында** була алмый. (Шәүкәт Галиев, Хикмәтле сүзләр.) The one on top of the stove cannot be on top of the work (i.e., He who lies on top of the stove cannot keep up with his work).
3. **башыннан**

a) 'from' (the top of a place or thing):
   - Шул арада **тау башыннан** төшеп килгән атлы бер кеше күренде. (Шәриф Камал, Матур туганда.) At that moment, a rider appeared, coming down (from) the mountain.
   - **Тау башыннан** чишмә ага. Тәбрик чишмә янында туктап улак башына утырды. (Әхсән Баянов, Тау игы повесте.) A spring flowed (lit., flows) from the mountain. Täbrik stopped beside the spring and sat down on a drinking trough.

b) 'by', 'per' (indicating amount):
   - Халикъ әйтә, **гектар башыннан** түләмим, **центнер башыннан** түлим, ди. (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) Khaliq says, "I am not paying by the hectar, I am paying by the centner."
   - Печәнгә йөрүчеләргә **җан башыннан** өч йөз грам он бирелә. (Нурихан Фәттах, Кичү.) Those who are making hay get three hundred grams of flour per person.

[472] белән (берлә, берлән, илә(н)); old Turkish: bir+lä < bir+i-l– 'to unite[2]. The older forms берлә and берлән still occurred in Tatar literary works written only a few decades ago; илә(н) pertains to the pre-revolutionary literary language.

The postposition **белән** expresses a rather wide range of relationships:

a) 'with' (indicating accompaniment, joint execution of, participation in, an action; comitative):
   - – Ярый, барырсың, ләкин үзең генә түгел. – **Кем белән** соң? – дидем мин. – Берәр дус **кызың белән**. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "All right, you can go (lit., you will go), but not alone." "With whom then," I said. "With some girl friend of yours."

---

[1] Мич башы – A small place on top of a brick and clay stove on which things can be dried and on which a person can sleep.

[2] (See A. von Gabain, Alttürkische Grammatik, § 276).

- – Өч ел бит инде мин **синең белән** йөрим, сине беләм, ... (Әмирхан Еники, Рәшә.) “After all, I have been going steady with you already for three years, I know you, ...”
- Рәшидә иптәшләренең бу гөнаһсыз сөйләнүләренә бер генә **сүз белән** дә катнашмады. (ibid.) Räshidä did not participate with one single word in these innocent talks of her collegues.
- ... тора-бара мин ул **малай белән** таныштым. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) In due course I became acquainted with that boy.
- – **Сезнең белән** танышуыма мин шат ... (Атилла Расих, Айлы төннәр.) “I am glad to have made your acquaintance ...”

The comitative meaning may be emphasized by placing **бергә**, **бергәләп**, less often **берлектә** ‘together’, after the postposition **белән**:

- **Алар белән бергә** тагын Мәдинәнең туганы Хәтимә яши. (Рәмзи Максудов, Шәйморза кешеләре.) Mädinä’s sister Khätimä also lives together with them.
- Тыңлаучылар **лектор белән бергә** ерак Африка илләренә сәяхәт кылдылар. (Саҗидә Сөләйманова, Гөлбадран.) Together with the lecturer, the audience (lit., the listeners) made a trip to distant African countries.
- Шәрифулла эшкә тотынды. Ул, **улы белән бергәләп**, мичнең бер өлешен сүтте, төтен юлларын көлдән, корымнан арчыды ... (Афзал Шамов, Миңнур карт.) Shärifulla started working. Together with his son he pulled down one part of the stove, cleaned the smoke paths of ash and soot ...
- 1812 елда университетта Ибраһим Хәлфин татар теле укыта башлый ... XVIII гасырда ук эшләп килгән үзенең бабасы С. **Хәлфин белән берлектә** И. Хәлфин татар телен өйрәнүгә нигез салган. (Татарстан АССР тарихы.) In 1812, Ibrahim Khälfin began (lit., begins) to teach the Tatar language at the university (i.e., University of Kazan) ... Together with his grandfather S. Khälfin, who had worked back in the 18th century, I. Khälfin laid the foundation for the study of the Tatar language.

b) ‘with’, ‘by’ (indicating instrument, means: also in abstract relationships and idiomatic expressions):

- Болгар дәүләте яшәгән чорда сөреп чәчүгә нигезләнгән игенчелек авыл хуҗалыгының төп тармагы булып әверелгән. ... Уңышны урып-җыю **урак белән** башкарылган. (Татар АССР Тарихы – IX-XIII гасырларда Идел буендагы Болгар дәүләте.) In the period when the Bolghar State existed, farming based on ploughing and sowing turned into the main branch of agriculture. ... Harvesting the crops was carried out with the sickle.
- Шул арада Мәликә әби өстәлгә олы **табак белән** аш китереп куйды. (Әмирхан Еники, Рәшә.) At that moment, Grandmother Mälikä brought in a large tureen with soup (lit., brought in soup with a large tureen) and put it on the table.
- ... ул **автобус белән** көн саен Чаллыга йөри торган булды. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) ... she started going (i.e., she assumed the habit of going) every day by autobus to Chelny.
- Без ярга төшеп, Идел **суы белән** битләребезне юып килдек. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) We went down to the bank and washed our faces with the water of the Volga.
- Ул **йодрыгы белән** капканы төйде. (Мәдинә Маликова, Фидая.) He banged at the gate with his fist.
- Ниһаять, без үзебезне Казанга тартып китергән изге бина каршында. ... бу йорт үзенең тышкы **күренеше белән** үк аерылып тора: ... (Мирсәй Әмир, Казан.) Finally, we are standing in front of (opposite) the venerable building which has attracted us to Kazan. ... this house distinguishes itself by its very appearance: ...

- Мәдрәсәдән имам-мөгаллим **исеме белән** чыккан Идрис хәлфә заманына күрә хөр фикерле укытучы була. (Мирсәй Әмир, Казан.) Instructor Idris, who had finished the medrese with the title (lit., name) of spiritual educator-teacher, was (lit., is) for his time a freethinking teacher.
- – **Шуның белән** бүгенге утырышны ябык дип игълан итәм. (Гөлсем Мөхәммәдова, Яшьлек көннәрендә.) "With this I declare today's session closed."
- Керүченең кем икәнен шунда ук белсә дә, ул ... ни **хәрәкәте**, ни **торышы белән** берни дә сиздермәде. (Әмирхан Еники, Рәшә.) Although she immediately knew who was entering, she did not ... let her feelings show either by her behaviour or by her bearing.

c) 'because of', 'with' (indicating the cause of, reason for):

- – Соңгы елларда сиңа бигрәк күп килде инде, – диде Искәндәров. – Бәлки бөтен гомәреңә тиешле кыены шушы елларда булгандыр. Ә бит син бәхетле булырга тиеш кеше. Синең **чибәрлегең, акылың, уңганлыгың белән**, синең **сөйкемлелегең белән**! (Мәдинә Маликова, Фидая.) "True, you have gone through a lot, particularly during the last few years," Iskändärov said. "The difficulties which perhaps you were destined to experience over your entire life seem to have happened in just these years. But, after all, you are a person who ought to be happy – with your beauty, your intelligence, your abilities, with your charm!"
- ... карт гозерен /ɡ͡jøzeren/ әйтергә ашыкты: – Килен, әйдә, без өлкәннәрне борчып тормыйк инде, – диде. – Менә карчыгым **сүзе белән** йөрүебез. Шушы нигезне, коены күрәсе килде аның. (Рафис Гыйззәтуллин, Сиртмәле кое.) ... the old man hastened to state his request: "Young lady (lit., daughter-in-law), come now, let's not disturb the old folks," he said. "We have come here because of my wife's urging (lit., word, constant talk). She wanted to see this house (and grounds) and the draw-well." (Нигез – here: The house and grounds of a person's ancestor(s), the house in which a person was born and raised.) (Килен – 'daughter-in-law'; also used by a woman's parents-in-law in addressing her. Furthermore, килен may be used by an older man or woman in addressing a younger woman.) In the above example the second case applies.
- Син **килмәү белән** эш тоткарланмас. (Tatar-Russian Dictionary.) Work will not be delayed (just) because you don't come (lit., because of you not coming).

d) 'on' (indicating result):

- Исәнләштеләр. Давыт аңа өмет белән карады: бу хатын юкка гына килмәгәндер. Фидаяның **чакыруы белән** килгәндер, димәк, алар очрашырга тиеш. (Мәдинә Маликова, Фидая.) They said hello to each other. David looked at her with hope. This woman had probably not come without some reason. She had probably come on Fidaya's request. That meant that they were to meet. (David had been looking for Fidaya in vain.)

e) 'with' (indicating manner):

- Мәүлет егетләргә зур **кызыксыну белән** карап торды. Альберт Хәсәнов, Фәндәм фонды.) Mäwlet had been watching the youths with great interest (lit., was looking at the youths).
- Ул көтепханәнең һәрвакыткы кунагы. Каюм укырга тәкъдим иткән китапларны ул **комсызлык белән** укый ... (Шәриф Камал, Матур туганда.) He is a regular visitor to the library. He avidly (lit., with avidity) reads the books which Qayum suggests that he read ...
- ... Имаметдин кунакларны якты **чырай белән** каршы алды. (Атилла Расих, Айлы төннәр.) ... Imametdin received the guests cordially (lit., with a friendly face).

f) ‘along’ (indicating motion along):

- Егет, иртәгесен йокыдан торып, ашап-эчкәч, карчыкка бик күп рәхмәтләр әйтеп, ... юлга чыгып китә, теге карчык өйрәткән **юл белән** көн бара, төн бара. (Татар халык әкиятләре, Көнгә күренмәс Сылу-көмеш.) After getting up in the morning and having had something to eat and drink, the youth thanked the old woman very much, ... and set out on the road. Day and night he travels along the way which that old woman had explained to him.

Note: In Tatar the verbs ‘to thank’ and ‘to set out’ are in the present tense to give more vividness and effect to the narration.

g) with predicates (both verbal and nominal) requiring the postposition белән:

- – Барыбыз исеменнән Рөстәмне туган **көне белән** тәбрикләргә рөхсәт итегез. (Сафа Сабиров, Фирдәвес.) “On behalf of all of us, allow me to congratulate Röstäm on his birthday.”
- Җырлыйлар бердән болар **шатлык белән,**
  Берсе-берсен котлый **азатлык белән**.
  (Мәҗит Гафури, Хөррият иртәсе.)
  They are singing together with joy,
  They congratulate each other on their freedom.
- [Зөфәр] киенә башлады. Киенеп беткәч, әбигә рәхмәт әйтеп, акча бирде. Аннары **кызлар белән** кул биреп саубуллашты ... (Әмирхан Еники, Рәшә.) Zöfär began to dress. After he finished dressing, he thanked the old woman and gave her money. Then he said goodbye to the girls, shaking hands with them...
- ... ул баш кагып кына **Зөфәр белән** исәнләште. (ibid.) ... she greeted Zöfär, only nodding her head.
- [Зөфәр] ишек төбендә идарә **кешеләре белән** кул биреп күреште, һәркайсын бәйрәм **белән** котлады ... (ibid.) At the door [Zöfär] greeted the administration people, shaking hands with them, (and) congratulated each of them on the holiday ...
- – Менә киленегез, әти-әни. Рәйхан. **Тумышы белән** безнең як кызы. (Барлас Камалов, Урамнар киңәя.) “Here, Dad and Mom, is your daughter-in-law, Reykhan. She is from our area.” (тумышы белән – by birth).
- Йөрү юллары **студентлар, журналистлар, нәшрият хезмәткәрләре белән** тулы. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) The aisles are filled (lit., full) with students, journalists, and employees of the publishing house.

h) followed by янәшә ‘beside’; ‘alongside of’, ‘next to’ (a person, place, or thing):

- Турат хәлне аңлаган кебек, муенчагыннан җитәкләгәнгә буйсынып, **минем белән янәшә** йөгерде. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) Turat (name of his horse), as if understanding the situation, submitted to being led by the collar and ran alongside me.
- Искәндәрнең күзләре өстәл түрендә **Рүдәл белән янәшә** утырган кызда иде. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) Iskändär’s eyes were on the girl sitting next to Rüdäl at the head of the table.

i) with verbs in the passive voice when their agent is inanimate (see also 864):

- Шәһәрнең уртасында тирә-ягы **бакчалар белән** әйләндерелгән зур бер сарайга бардык. (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) In the center of the town, we went to a large palace, which was surrounded on all sides by gardens.
- Күрәм, көймәбез **ай белән, йолдызлар белән** бизәлгән диңгез суын ерып бара. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) I can see, our ship is ploughing through the waters of the sea, which is adorned by the moon, by the stars.

- Инде кыш башланса да, күлләр, елгалар **боз белән** капланса да, кар әле төшмәгән. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) Although winter has already begun, and although lakes (and) rivers are covered with ice, snow has not yet fallen.

Note: With verbal nouns **белән** expresses temporal relationship (1186, d).
With nouns designating time **белән** forms adverbs (607). Furthermore, **белән** functions as a conjunction (622).

[473] борын ‘nose’.
1. **борынча** (with the word **өй**, **йорт** ‘house’, **капка** ‘gate’)
a) ‘to each, every’, ‘per’:
- ... пычкы **өй борынча**, һәр кешедә бар ... (Аяз Гыйләҗев, Әтәч менгән читәнгә.) ... there is a saw to every house, everybody has one ...

b) ‘from ... to’ (indicating movement):
- Авыл тегүчеләренең гадәте буенча, без **өй борынча** йөреп тегә идек. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) In keeping with the habit of the village tailors, we were moving from house to house, sewing.

2. **борынына** ‘from ... to’ (indicating movement):
- – Син нигә алай **өй борынына** кереп, теләнеп йөрисең, ...? (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) “Why are you going from house to house, begging like that, ...?”

[474] буй ‘height’, ‘stature’, ‘length’.
1. **буе** /bujь/
a) ‘for’, ‘through’, ‘throughout’ (indicating time):
- Урманда кунып ятып, **атналар буе** кайтмыйча эшләделәр. (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) They worked, sleeping out in the woods and not returning (home) for weeks.
- Ул **көне буе** йоклады һәм бары тик караңгы төшкәндә генә уянды. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) He slept all day and awoke only when darkness just began to fall.
- Каяндыр илнең урта бер җиреннән Бөек дала башлана. Аның өстеннән **сәгатьләр буе** очарга һәм бер генә җан иясе, бер генә яшеллек тә очратмаска мөмкин. (Ислам Беляев, Солдат төймәсе.) From somewhere, from a central place of the country, the Great Plain begins. One can fly over it for hours and not come across even one living thing, even one green spot.
- Аерыла алмыйм, **көне буе, төне буе** бастым. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) I cannot tear myself away (from it); I typed day and night (lit., throughout the day and night).

b) ‘on’, ‘along’ (indicating movement):
- Һәм бер көнне Фәрхетдин ... тагын Көлемсәрне һәм балаларын алырга китте. **Юл буе** нәрсә уйлаганын сорасаң, узе дә әйтә алмас иде. (Әхсән Баянов, Тау ягы повесте.) And one day Färkhetdin ... went again to fetch Kölemsär and their children. If you asked what he was thinking on the way, he himself would not be able to tell.
- Авыл да инде күптән тынды. Тик этләрнең генә **урам буе** йөри торган яшьләргә ара-тирә өргәләп куйганнары ишетелеп китә иде. (Садри Җәләл, Югары урманга җиләккә бару.) The village too had long since become quiet. Only the dogs were heard barking from time to time at some youths walking along the street.

c) ‘as ... as’, ‘like’ (indicating length, height):
- ... күзләр кармак җебенә текәлә: ... **бот буе** җаен килеп чыксачы, дип өметләнә. Шуннан кармагыңны тартып җибәрәсең. – Һәм чәнти **бармак буе** маймыч

ялтырап килеп чыга ... (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) ... the eyes are fixed on the fishing line: ... one hopes that a sheatfish as long as one's legs (lit., thigh, i.e., reaching from the ground to one's hips; waist-high) may emerge. Then you quickly pull in the hook. – And a fish as long as one's little finger comes glistening to the surface ...

(For the modal particle **-чы**, **-че** with verbs in the conditional mood see 1006, 4.).

- Башка елларда бу вакытта **кеше буе** була торган арыш быел тычкан эзләп йөргән этне дә күмә алмый ... (Кәрим Тинчурин, Кара көннәрдә.) The rye, which in other years at this time is as high as a man, cannot even cover up a dog looking for mice ...

2. **буена** /bujьna/

a) 'throughout', 'for', 'over' (indicating time):

- Бөтен **рамазан буена** Коръәнхафиз мәчеттә ... кычкырып коръән чыкты. (Әмирхан Еники, Коръәнхафиз.) All throughout the entire Ramadan Qor'änkhafiz read the Koran aloud in the mosque ...

Note: Ramadan – The ninth month of the Moslem year during which Moslems fast every day from sunrise to sunset.

- [Патша] биш **ай буена** улыннан хәбәр көтте. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) For five months [the king] waited for news from his son.
- Казан **гасырлар буена** төзелеп килгән. (Рәшит Мусин, Киләчәккә атлый Казан.) Kazan was built over centuries.
- Берничә **гасыр буена** бу дәүләтнең башкаласы Болгар, яки, борынгы рус елъязмалары буенча, Бөек Болгар шәһәре булган. (С.С. Айдаров, Н.Д. Аксенова, Болгар шәһәре.) For several centuries, the capital of this state was Bolghar, or, according to old Russian chronicles, the city of Great Bolghar.

b) 'to', 'on', 'all along' (indicating movement):

- **Урман буена** килеп җиткәч, чиләген агач төбенә куйды ... (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) After reaching the wood, she put her pail under a tree ...
- Икәүләп **Агыйдел буена** төшеп китәбез. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) We go down to the Belaya as a twosome.
- **Юл буена** ул караңгы чырайлы булды. **Юл буена** ул үзенең бәхетсез язмышы, билгесез киләчәге турында уйлады. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) All along the way he looked gloomy. All along the way he thought about his unhappy fate, his uncertain future.

3. **буенда** /bujьnda/ 'by', 'beside', 'along' (indicating position at, along a place):

- Өй эчендәге җиһаз-мөлкәтләр дә заманча – ... түр яктагы **тәрәзә буенда** телефон тора. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Also the furniture and (other) belongings in the house are in keeping with the times. ... by the window in the parlor (best room) stands a telephone.
- Болгарлар IX–XIV йөзләрдә **Урта Идел буенда** һәм Каманың түбән агымында **Идел буе** Болгар дәүләте дигән илдә яшәгән. (Болгар шәһәре.) In the 9th–14th centuries, the Bolghars lived along the Middle Volga and on the lower course of the Kama, in a country called the Volga Bolghar State.

4. **буеннан** /bujьnnan/ 'along' (indicating movement along); 'from' (indicating movement from):

- Мәктәпкә юл **урман буеннан** бара. (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) The road to the school runs along a forest.
- Ындыр арты **киртәләре буеннан**, еш-еш атлап, ... карчык урманга таба чаба иде. (ibid.) Along the fences behind the kitchen garden, ... the old woman was hurrying with quick steps towards the wood.

- **Сары-су буеннан** кузгалып китүгә дүрт көн булды дигәндә алар Диңгез-күлгә якынлаштылар. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) Almost four days after they had set out from Sary-su (Yellow Water), they approached Dinggez-kül (Sea Lake).
- Әмма Тәтиш тикле Тәтиштән тәпиләп кайткач, ... Галияттәйнең[1] **капкасы буеннан** борылып китү дә егетлек түгел. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) But after you return on foot from Tätish (i.e., from a place as far as Tätish), turning away from Aunt Ghaliä's gate is no act of daring.

(For **тикле** between two nouns to indicate emphasis see 537).

5. **буенча** /bujьnca/ expresses a very wide range of relationships. Compare the examples below.

a) 'for', 'throughout' (indicating time):
- Ул тоташ биш **сәгать буенча** дәресләрдә утырды. (Диләрә Зөбәерова, Кыр чәчәге.) He sat at his (lit., the) lessons for five hours without a break.
- Сөләйман, **өч көн, өч төн буенча** бүлмәсеннән һавага чыкмыйча, хикәя язды. (Кәрим Тинчурин, Тугызынчы мәрҗән.) Söleyman wrote a story, not getting out of his room into the air for three days (and) three nights.
- Ул улларына акча җибәргәндә һәрвакыт: «Менә, карчык, без азапланып **еллар буенча** җыйган малны улларың ничек җиңел бетерәләр!» ди. (Садри Җәләл, Дим буенда.) Each time he sends his sons money he says: "Here you see, Mother, how thoughtlessly your sons are wasting the fortune which we acquired over the years with (such) difficulty."

Note: Карчык – 'old woman'; used by an elderly husband to address his wife.

b) 'along', 'throughout' (indicating movement along, or position at, a place):
- Ямле җәйге **юл буенча** җәяүләү җиңелчә киенгән яшьләр өчен авыр булмаса да, авылга кайтып җитү белән, буыннарыбызда арыганлык сизелде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Although walking along the pleasant summer road was not difficult for lightly dressed youths, we felt fatigue in our knees (joints) when we reached the village.
- Мин трактор **эзе буенча**, ауган читәннәр, җимерелгән киртәләр аркылы үтеп, ... яланга таба йөгерә башладым. (ibid.) Passing over knocked-down fences, through ruined hedges, I began to run ... along the tractor tracks towards the field.
- Бу шөһрәтле дин әһеленең ... **бөтен дөнья буенча** гизеп йөрүен Җәгъфәр күптән белә иде. (Атилла Расих, Ямашев.) Jäghfär had known for long that this famous clergyman ... had traveled throughout the whole world.
- ... **дивар буенча** кечкенә өстәлләр куелган. (Фәтхи Бурнаш, Адашкан кыз.) ... small tables have been placed along the wall.

c) 'in', 'of' (indicating profession, trade, skill):
- Барысы да кайчандыр Галиәкбәргә **кошчылык фәне буенча** имтихан биргән ... кешеләр. (Атилла Расих, Сынау.) All of them are persons who at some time had taken the exam in poultry raising with Ghäliäkbär...
- ... күз алдына сабан туе батырыдай, кыска җиңле аксыл күлмәген кигән Җиһангиры килеп басты. ... **Гер күтәрү буенча** авылда да, районда да беренчелекне бирми. (Нурислам Хәсәнов, Ак балык.) ... before her mind's eye stepped her Jihangir in his off-white, short-sleeved shirt which he had worn as the champion of the Festival of the Plough. ... He does not cede first place in weightlifting either in the village or in the district.

---

[1] Галиыяттәй – short for Галия түтәй.

- Узенең беренче хикәясе «Гарәфә /Ģәrәfә/ кич төшемдә»не татарлардан төрле **фәннәр буенча** профессорлар, танылган язучылар ... җыелган кичәне сурәтләүгә багышлады. (Х. Хисмәтуллин, Фатих Әмирхан иҗаты.) He devoted his first story "A Holiday Eve in My Dream" to depicting an evening at which from among Tatars professors of various sciences, well-known writers, ... had assembled.
- Профессор Әбүзәр Таһиров Казанда **йөрәк авырулары буенча** иң зур белгечләрнең берсе булып санала. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Professor Äbüzär Tahirov was regarded as one of the most renowned specialists in heart diseases in Kazan.

(For the use of the present tense instead of the past tense in Tatar see 956, 5.)

- Укучы кызларга төрле фәннәрдән белем бирү өстенә аларга чигү чигү, кием тегүише кул эшләре, аш-су **әзерли белү буенча** да махсус дәресләр оештырылган. (Миркасыйм Госманов, Чәчелгән орлыклар – Голҗа татарлары.) In addition to teaching the girl students various subjects, special classes have been arranged in needlework, such as embroidering and sewing, as well as in cooking (lit., in knowing how to prepare food, meals).
- Мәктәптә эшләвен зур сыйныфларга математика укытудан башлаган, аннары **укыту эшләре буенча** мөдир дә булып торган Әсгать абзый Исхаков аз сүзлелеге, сабырлыгы белән аерылып тора торган иде. (ibid.) Äsghät Iskhaqov, who had begun his activity in the school with teaching mathematics to the senior classes, and who then became the principal (lit., director for matters of education), distinguished himself by his taciturnity and patience.
- – Таныш бул, – диде Шәмсүн, минем **хуҗалык буенча** ярдәмчем Минәт булыр бу. (Азат Вергазов, Кайту.) "Get acquainted," Shämsün said. "This is Minät, my assistant in financial (economic) matters."

d) 'by' (by means of, with the help of):

- Табышмаклар – халык авыз иҗатының иң күп таралган төрләреннән берсе. Аның җавабы табышмакта бирелгән **сурәтләр, билгеләр буенча** табыла. (С.М., 9, 1977, б. 20.) Riddles are one of the most widespread genres of folklore. Its answers to them are found by means of (with the help of) the descriptions and intimations given in the riddle.
- – Чәчү эшен без үзебез дә булдырабыз, егетләр. Яшелчә бакчасы эше икенчерәк. Әхмәт иптәш безгә аны **китаплары буенча** эшләп күрсәтсен. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "The sowing job we will manage ourselves, fellows. Work in the kitchen garden is something else. Have comrade Äkhmät demonstrate how from his books."
- **– Исемлек буенча** кемнең нindирәк кеше икәнлеген кыскача гына сөйләп чыксагыз иде, – дим. (Миргазиян Юныс, Юлда уйланулар.) "If, from (with help of) the list you would just tell me roughly what kind of a person each is," I say. (The speaker is new in a higher position and wants to get some information on the people he has to work with.)

e) 'for', 'on', 'to' (indicating purpose):

- Барый Сафин дигән егет белән таныштым. ... Мин әле бәлки аңа тиз генә сүз кушарга да кыймаган булыр идем. Такташ **шигырьләре буенча** ясаган рәсемнәремне күреп, үзе игътибар итте. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) I became acquainted with a young man called Bari Safin. ... I would perhaps not have mustered the courage to address him anytime soon. Seeing the (lit., my) pictures I had prepared for Taqtash's poems, he himself took notice of me.
- **Казан буенча** юл күрсәткеч китап. (Мирсәй Әмир.) A guide(book) to Kazan.
- **Эш буенча** аңа шәһәргә барырга туры килде. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) He had to go to town on business.

· – Кичә минем эти сезгә телефонда шалтыраткан икән. Мин шул **мәсьәлә буенча** килдем. (Габдрахман Минский, Язның беренче көне.) “Yesterday my father called you up, I understand. I have come on that matter.”

(For **икән** see 742, a.).

f) ‘by’, ‘on the basis of’:

· **Рәсемнәре буенча, ишеткәннәрем буенча,** хәтта **әсәрләре буенча** да аны таныдым: бу – Фатих Әмирхан иде. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) I recognized him by his pictures, by what I had heard, and even by his works. This was Fatikh Ämirkhan.

· – Әллә сез аны беләсезме? – Күреп тугел, газеталарда басылган **мәкаләләре буенча** гына. (Вакыйф Нуруллин, Яшьнәп үткән яшьлек.) “Then you know him?” “Not by sight, only by his articles which are printed in the newspapers.”

· Әхмәй **тәҗрибәсе буенча**, без үзебез торган йорттан ераграк, авылның икенче башынарак киткән идек. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) Based on Äkhmey’s experience, we had gone farther away from the house in which we were living more towards the other end of the village.

g) ‘from’ (on the basis of, in accordance with):

· ... аннары үзе берәр яңа көйне уйнап күрсәтә һәм шуны миңа **нота буенча** уйнарга куша. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) ... then he himself demonstrates (lit., plays and shows) some new tune and has me play it from the music (lit., by note).

h) ‘on’, ‘at’ (as a result of, because of):

· ... ул минем өчен дә бик сөенде, чөнки Салих **чакыруы буенча** баруымны белеп тора. (ibid.) ... she was also very glad for me because she knew (lit., knows) that I was going at Salikh’s invitation.

· Аның урынына Алиуллин **киңәше буенча** Иршатны куйдылар. (Рәмзи Максудов, Шәйморза кешеләре.) On Aliullin’s advice, they put Irshat in his position (i.e., in the former accountant’s position).

· Ләлә ханымның һәм Заһит Рәхмәтулловичның катгый **таләбе буенча** Альфредның этисе белән әнисенә бүләкләр дә алынды. (Фоат Садриев, Адәм әүлиясе.) At lady Lälä’s and Zahit Räkhmätullovich’s firm request (insistence), presents were bought for Alfred’s parents too.

· Фәтхинең **тәкъдиме буенча**, ... Мостафа сайланды. (Шәриф Камал, Матур туганда.) At Fätkhi’s suggestion, Mostafa was elected ...

i) ‘in’, ‘by’ (according to):

· Нәгыймнең **фикере буенча** Шихрау сайланырга тиеш иде. (ibid.) In Näghim’s opinion, Shikhraw ought to have been elected.

· Фәтхи **карашы буенча** да бу киңәш дөрес иде. Ул шулай эшләде дә. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) In Fätkhi’s view too this advice (i.e., the advice given him) was right, and he proceeded accordingly.

j) ‘after’ (indicating manner, ‘according to’):

· Мөмкин булган очракта күмәкләп «Дүртенче биеклек» **әсәре буенча** эшләнгән кинофильм карала. (С.М., 12, 1977, 6. 25.) The movie made after the work “The Fourth Height” is to be watched collectively (i.e., by the whole class), if that is possible.

k) ‘according to’ (in agreement with, in accordance with, as stated or shown by):

· Борынгыдан килә торган **гадәт буенча** кунакка барырга берничә ай элек әзерләнә башлыйлар. (Рәмзи Максудов, Шәйморза кешеләре.) According to long-standing tradition, they begin preparing themselves for visits several months in advance.

- Минем **исәп буенча** инде өч түгел, ун минут узарга тиеш иде. (Гариф Гобәй /Ǫǰøbəj/, Без үскәндә.) According to my calculation, not three but ten minutes must already have passed.
- Картларның **сүзе буенча**, элек, унтугызынчы гасырның ахырларында, бу хәрабә Исхак мирза гаиләсенең кайнап торган оясы булган. (Садри Җәләл, Дим буенда.) According to what the old folks relate, these ruins were once, around the end of the nineteenth century, the busy estate (lit., nest) of Mirza Iskhaq's family.
- Мәкальләрне урындагы **сөйләшләр буенча** язып алганда, анда кайбер урынчылык, кабиләчелек сүзләре очрый. Урындагы диалектларны өйрәнү өчен аларны шул **әйтелешләре буенча** язып алу әһәмиятле. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) As the proverbs are recorded in accordance in the local vernacular, one will come across some words there which pertain to local or tribal idioms. Recording them in accordance with those pronunciations is important for the study of local dialects.
- Әнисә. ... **Кагыйдә буенча**, тирәнлек кимендә егерме сантиметр булырга тиеш. Өрлек бу хәлендә калса, ярты елдан түшәм бөтенләй ишелеп төшәчәк. (Гамир Насрый, Кушамат.) Änisä. ... According to the rules, the depth must be at least twenty centimeters. If the girder stays in this position (i.e., with its end only six centimeters in the wall), the whole ceiling will collapse in half a year.

l) 'about' (concerning):
- – Юк, кайбер **мәсьәләләр буенча** без барыбыз да, кызганычка каршы, бертөрле уйламыйбыз әле. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) "No, about some matters all of us do, unfortunately, not yet think the same way."
- – Мин дә нәкъ шундый **мәсьәләләр буенча** килгән идем, бергә сөйләшик әле! (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "I have come exactly about such matters; so let's talk together."
- – Миңа Шаһзаманов **эше буенча** чыгыш ясау икеләтә кыен, – диде Биккинин авыр сулап. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) "To make a speech about (concerning) Shahzamanov's case is for me difficult in two ways (or: doubly difficult)," Bikkinin said, taking a deep breath.
- Очрашкан саен ул мине **эшем буенча** югары оешмаларга ник язмыйсың дип тинтерәтә. (Гурий Тавлин, Афәт.) Each time we meet, she gets on my nerves by saying why don't I write to higher authorities (departments) about my case.

m) 'on', 'with' (about, concerning, engaged upon):
- Укучыларга түбәндәге ике сорау тәкъдим ителә: ... Беренче **сорау буенча** әңгәмә алып барганда, үсемлекләрнең кешегә туклану азыгы ..., шулай ук кием-салым ... йорт җиһазлары ... h.б. була алуы аңлатыла. (С.М., 8, 1977, б. 41.) The following two questions (lit., The two questions which are below) are put to the pupils: ... During the discussion held on the first question it will be explained (i.e., the teacher explains) that plants can be food for man ..., as well as clothing, ... furniture, ..., etc.
- Хаби миңа **тарих, география буенча** ярдәм итә, ... (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) Khabi helps me with history, geography, ...

n) 'by' (indicating origin):
- Зариф **тумышы буенча** Казан арты районнарының берсеннән икән. (Атилла Расих, Сынау.) It turned out that by birth Zarif was from one of the districts behind Kazan.

o) 'from' (indicating source):
- «Татарча Театр». «Йолдыз» газетасында ... «Г. Тукай» имзасы белән басылган. Г. Тукай кулъязмалары арасында да бар. Текст **кулъязма буенча** алынды. (Габдулла Тукай – Әсәрләр.) (The article) "Tatar Theatre" was published in the

newspaper “The Star” ... with the signature “Gh. Tuqai”. It (i.e., the article) is also among Gh. Tuqai’s manuscripts. The text has been taken from the manuscript.

p) ‘due to’ (indicating cause):

- Кемнәр аркасында, нинди **сәбәпләр буенча** булганлыгын әйтеп тормыйм, мин җиде яшемдә чагымда укырга-язарга өйрәнгән идем. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) I am not saying through whom and due to what reasons it happened, (but) I had learned to read and write at age seven.

[475] буйлап, **буйлый** (**буйлый** is used rarely), **буйлатып** ‘along’, ‘throughout’, ‘through’ (indicating motion, extent, **буйла** ‘go, walk along’; ‘measure’):

- ... без дә **башкалабыз буйлап** сәяхәткә чыктык. Көннең-көн буе **шәһәр буйлап** йөрдек ... (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) ... we too set out on a tour of our capital. All day long we traveled throughout the city ...
- Фәрит ишек төбендә бераз көткәннән соң, профессорны тиз генә күрә алудан өметен өзеп, **баскыч буйлап** түбән төшә башлады. (Атилла Расих, Сынау.) After waiting a little at the door, Färit gave up hope of being able to see the professor soon and began to walk down the stairs (lit., walk down by, along the stairs).
- Мин, **тәнем буйлап** йөгергән калтырауны басар өчен, беркавым сарай буенда торырга мәҗбүр булдым. (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) In order to calm the shiver which ran through (all along) my body, I was forced to pause for a while beside the shed.
- Тубәндә кечкенә елгачык, шул **елгачык буйлап** сузылып киткән Каракош авылы җәелеп ята. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) Below is a little river. The village of Qaraqosh lies spread out along that little river.
- Бу романнарның даны белән бергә, татар әдәбиятының да даны **ил буйлап** яңгырады. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) Together with the fame of these novels, the fame of Tatar literature too rang out throughout the country.
- Чишмәдән чыккан кебек саф, салкын су **агач улак буйлап** чиләккә агып кына төшә. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) The water, clear and cool as though coming from a spring, simply flows through a wooden trough into the pail.
- ... ул ... өч-дүрт метр киңлегендәге боздай салкын су аша чыкты да, тагын **яр буйлатып** китеп барды. (Нурихан Фәттах, Артта калган юллар.) ... she ... walked through the three or four meter wide, ice-cold water and continued again along the bank.
- ... әңгәмәләре түгәрәкләнеп тә җитмәде, ферма көтүен әйдәп, **инеш буйлатып** килгән Гайнан белән Дилбәр күренде. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) ... Their conversation had not come to an end (when) Gheynan and Dilbär appeared, coming along the brook driving the farm herd.

[476] буйлата.

a) ‘along’ (indicating motion):

- Төш вакыты җитәр алдыннан **яр буйлата** шәһәр ягына ике төркем балык тотучы малайлар үтеп киттеләр. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Before midday appoached, two groups of boys, who had been fishing, were walking along the banks towards the town.
- Шәһәр һәм аның тирәсендәге **юллар буйлата** таныш машина – карасу-зәңгәр «Волга» уза. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) Through the city and along the roads around it passes a familiar car – a dark blue “Volga”.

b) ‘from’, ‘according to’ (indicating source):

- Бары тик Сәләхи генә, Шихрайдан **ишетүе буйлата**, Нәгыймнең ... фронттан ... качканлыгын белә иде. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Only Säläkhi knew, from what he had heard from Shikhrai, that Näghim ... had run away from the front.

[477] буларак (verbal adverb plus **+рак** of **бул** ‘be’, ‘become’).
‘as’ (‘in the capacity of’, with a connotation of ‘that being so’, ‘because of’):

- **Хуҗа буларак**, Исәнтәй бераз гына алдан барды. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) As the host, Isäntey went just a little ahead.
- ... ул үзе дә югары күтәрелде, фән, культура **эшлеклесе буларак**, бер Татарстанда гына түгел, бөтен ил күләмендә танылды. (Мансур Хәсәнов, Галимҗан Ибраһимов.) ... he himself too rose high (i.e., to a high position). As a scientist (and) cultural worker, he was known not only in Tatarstan but throughout the entire country.
- Әдәби **тәнкыйтьче буларак** Ибраһимовның исеме матбугатта 1910 елдан алып күренә башлый. (ibid.) As a literary critic, Ibrahimov’s name began (lit., begins) to appear in the press from 1910 on.
- 30 нчы елларда, төп игътибарын драматургия өлкәсенә юнәлткән хәлдә, Бурнаш **шагыйрь буларак** та шактый зур әһәмиятле әсәрләр иҗат итә. (Бәян Гыйззәт, Фәтхи Бурнаш.) Though in the 1930’s he directed his main attention to the field of dramaturgy, Burnash created (lit., creates) works of rather great importance also as a poet.
- Университет бетергәннән соң биш ел бue кеше өстендә яшәү, язып утырырга ныклы бер урын булмау, шуларның барысы өстенә Матбугат йорты белән Казан урамнарыннан башканы күрмәү мине ялыктыра башлаган иде. Гел шулай барса, минем, **язучы буларак**, төпсез көймәгә утырып калуым да бик мөмкин иде. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) Living as a roomer for five years after finishing the university, having no set (permanent) place to write and, in addition to all that, not seeing anything else besides the House of the Press and the streets of Kazan had begun to vex me. If things continued like that, it might be very possible that, as a writer, I’d be in a hopeless situation (lit., be getting in a boat without a bottom).

[478] булып (verbal adverb of **бул** ‘be’, ‘become’).
a) ‘as’ (in the function, condition, sense of):

- Ул 1947 елдан **ташчы булып** эшли башлады ... (Кызыл таң.) From 1947 on he began to work as a bricklayer ....
- Сәлих ... Нукай сигезьеллык мәктәбендә **укытучы булып** эшләгән. (ibid.) Sälikh ... worked as a teacher in the eight-grade (lit., eight-year) school of Nuqai.
- Революциядән соң Галимҗан Ибраһимов **язучы булып** кына түгел, тел-әдәбият **белгече, тарихчы** һәм тырыш җәмәгать **эшлеклесе булып** та танылды. (Г. Халит, Галимҗан Ибраһимов.) After the revolution, Ghalimjan Ibrahimov was known not only as a writer but also as a scholar of language and literature, as a historian, and as a zealous social worker.
- Аның ... «Татар телен ничек укытырга?», «Тел сабаклары» исемле хезмәтләре кат-кат басылып чыктылар, озак еллар мәктәпләрдә **дәреслек-кулланма булып** хезмәт иттеләр. (Мансур Хәсәнов, Галимҗан Ибраһимов.) His works ... “How to Teach the Tatar Language?”, “Language Lessons” were published many times over and for many years served as textbooks and manuals in schools.

b) *'as'* (role, character of):

- Гаяз кыза төште: – Сиңа килешүдә эш түгел. Авыл **кызы булып** киен! (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Ghayaz got excited: "The thing is not whether it suits you. Get dressed as a country girl!"
- ... яныбызга ашыга-ашыга Гаяз килеп җитте. Ул **Хәлил булып** киенеп, бизәнеп өлгергән иде инде. (ibid.) ... Ghayaz came hurriedly to us. He had already managed to dress as (i.e., as the character of) Khälil and to put on makeup.

c) 'like' (similar to):

- Күзләре **ут булып** яна башлады. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Her eyes began to burn like fire.
- Йолдызлар нуры, Киек каз юлы яктысы күктән серле **көч булып** агыла иде. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) The sparkle of the stars, the light of the Milky Way flowed from the sky like a mysterious power.

Note 1.: Preceded and followed by the same noun, **булып** has the meaning of **хәтта** 'even' (see 1263).

Note 2.: For reasons of style (for example, to avoid repeating the same postposition in short succession in a sentence), **буларак** and **булып** may be used in parallel construction. But note that they are not fundamentally sunonymic. They are 'synonyms' in 'such constructions' however.
For example: Мин сезгә бу сүзләрне рәсми кеше **булып** түгел, ә сезне якын күрүче кеше **буларак** әйтәм. (Атилла Расих, Ике буйдак.) I am not telling you this as an official person, but as a person who regards you as one close.

[479] бәрабәр 'equal'; 'corresponding'.
бәрабәренә 'at the price of', 'for'; 'instead'; 'in return for':

- Бу җиңү күп **корбан бәрабәренә** яулана. (Нияз Хәкимуллин, Арктика киңлекләрендә.) This victory was (lit., is) won at the price of much sacrifice.
- – Бөтенесен бәхетсез иттем, үземнең сафлыгымны югалттым, ә **шулар бәрабәренә** ни таптым, ни алдым? (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "I made all of them unhappy. I lost my purity, and what did I gain, what did I get in return for (all) that?"
- Эш хәзер аерата авыр, ләкин **шуның бәрабәренә** күнелле дә. (Атилла Расих, Бәхет орлыклары.) The work is especially heavy now, but for (all) that, cheering.
- – Ихтимал булган **җәнҗаллар бәрабәренә** минем белән килешергә тырышуың күңелне йомшарта төште. (Әхсән Баянов, Аргы яр.) "Your endeavor to become reconciled with me, instead of quarelling (as you might have done), somewhat softened my heart."
- – Кадерле кунаклар, – диде конферансье егет. – Безнең атаклы җырчыбыз Сабир әфәнде Шәрипов бүген сырхаулап тора, сезне җыры белән бүләкләүдән гаҗиз ʤəçiz/. Әмма, **аның бәрабәренә** Сабир әфәнде безгә ... – скрипкада милли көйләребезне башкарачак! (Ибраһим Салахов, Имәннәр тамыр җәйгәндә.) "Dear guests," the young master of ceremonies said. "Our illustrious singer, Mister Sabir Shäripov is ill today and incapable of presenting you with his songs. But instead, Mister Sabir will perform (some) national melodies for us on the violin ...!"

[480] вакыт 'time'.
вакытында, **вакытта** 'during', 'for', 'as' (indicating time):

- Өч сәгатькә сузылган **сөйләшү вакытында** ул бик нык арыды ... (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) During the conversation, which stretched out three hours, he became very tired ...
- – Сабыр итегез, ... әйтәсе сүзегезне **фикер алышу вакытында** әйтерсез. (Мөхәммәт Шәйми, Сынау.) "Be patient, ... what you have to say you will say during the discussion period."

- Икенче **тәнәфес вакытында** алар янына доцент Янгура килде ... (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) During the second recess, assistant professor Yangghura came to them ...
- Монда бытбылдык, тургай тавышлары, аның **кыз вакытта**, үзенең тиңдәшләре белән урак урып, печән җыйнап йөргән заманнарын искәртә иделәр. (Шәриф Камал, Козгыннар оясында.) Here, the voices of the quail and the lark reminded her of her years (lit., times) when, as a girl, she reaped (and) gathered hay with her equals (i.e., girls her age).
- Ул һәр ике-өч көндә бер тапкыр керләр алып, тыныч вакытта гына елгага төшә һәм берәр **сәгать чамасы вакытта** керләр чайкап, юып, рәхәтләнеп кайта иде. (ibid.) Once every two or three days, at a quiet time, she would take the linen and go down to the river, and, for about an hour, she would rinse and wash linen and return contented.

[481] итеп (verbal adverb of **итү** 'to do', 'to make').
'as' (in the role, function, capacity, form, or sense of):

Note: With certain verbs (usually verbs of choosing, calling, naming, and making) a noun with **итеп** may correspond to a predicate objective (complementary object), or to a predicate nominative (subject complement) in English. It corresponds to the former when the verb is in the active, to the latter when it is in the passive voice.

- – Мин бит сезне аның белән чибәр **түташ итеп** кенә түгел, ә бигрәк тә булачак **музыкант итеп** таныштырдым. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "After all, I did not introduce you to him just as a pretty young lady, but above all, as a future musician. "
- Ул үзен Җагпар Солтанбековның **агасы итеп** танытты. He introduced himself as the older brother of Jaghpar Soltanbekov.
- Ул бу кульъязманы **китап итеп** бастырырга бик хыяллана иде. He was dreaming very much of having this manuscript published as a book.
- ... Фәрит бу эшне кемгәдер башка кешегә йөкләргә җөрьәт итмәде, аны өстәмә бер **эш итеп** үз кулына алды. (Атилла Расих, Сынау.) ... Färit did not dare to charge some other person with this work, (but) took it on himself as an additional task.
- Ул 1928 елда Дәүләт сәнгать фәннәре академиясенең хакыйкый **әгъзасы итеп** сайланды. (Мансур Хәсәнов, Галимҗан Ибраһимов.) In 1928 he (i.e., Ghalimjan Ibrahimov) was elected a full member of the State Academy of Arts and Sciences.
- ... Ибраһимов аның ярдәмчеләреннән **берсе итеп** билгеләнә ... (Г. Халит, Галимҗан Ибраһимов.) Ibrahimov was (lit., is) appointed one of his (i.e., Wakhitov's) assistants ...
- Алар (яшьләр) ... халыкка хезмәт итүне үзләренә **бурыч итеп** куялар. (Бәян Гыйззәт, Кәрим Тинчурин /1887-1947/.) They (the youths) made (lit., make) it a duty to serve ... the people (or: made serving ... the people a duty).

Note: Kərim Tincurin (1887-1947). Writer, playright, actor and stage director. Author of numerous stage plays (dramas, comedies, etc.) and novellas.

[482] иш 'a pair'; 'an equal', 'kind'.
ише 'like', 'such as' (compares two or more of a class):

- Ул бит **минем ише** теләсә кемнән сорый ала һәм беркем дә аның үтенечен кире какмаячак. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) After all, she can ask anybody like me (i.e., any of the executives) and no one will refuse her request.

- – Ә эш ничек соң? ... – Утын ваклау, утын кертү, ишек алдын, капка алдыларын себерү һәм башка **шуның ише** вак-төяк эшләр. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) “And what work is it then?” ... “Chopping wood, carrying in wood, sweeping the yard, the front of the gate and other minor jobs like these.”
- ... хәзрәткә сәдака итеп **сарык, сыер, ат, дөя ише** мал-туар тагып килүчеләр җәен дә, кышын да тукталмый. (Атилла Расих, Ямашев.) ... those coming to His Excellency (His Holiness), driving lifestock, such as sheep, cattle, horses and camels as a gift (i.e., as alms, charity), do not stop summer and winter.
- – **Синең ише** яшьрәк кешеләр өчен бер урында озак утыру файдалы түгел. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) “Remaining (lit., sitting) for a long time in one position (i.e., job) is not good for young people like you.”

Note: Final **+е** of **ише** can have two functions.

1. It may function as the possessive suffix third person singular of the noun **иш**. In that case, **ише** takes the case endings ordinarily joined to such possessive stems: ишенең, ишенә, ишен, ишендә, ишеннән.
2. Final **+е** may form an integral part of **ише**, making it a simple noun. **Ише** is then treated as any other noun. For example:

- ... бу кабиләләрнең бер **ишесе** көнбатышка таба юл тота. (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) ... one part of these tribes moved towards the west.
- – ... Мин аның **ишегә** сүз югалтасым да килми. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) “ ... I do not wish to waste any words on something like that.”
- Үзе инде югары белемле һөнәр иясе. Минем **ишеләрне** укытачак. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) She is already a specialist (expert, master) with a higher education. She will teach the likes of me.
- ... көчлеләр кирәк, ... – Хәсәннәр кебек, Морат **ишеләрдәй.** (Хәниф Хәйруллин, Картлык кемгә шатлык?) ... we need strong men, ... – like Khäsän, such ones as Morat.

[483] йөз ‘face’, ‘surface’.

1. **йөзенә** (most frequently with the words күк ‘sky’, җир ‘earth’, дөнья ‘world’) ‘on’, ‘upon’, ‘in’ (indicating movement to the face, surface of):
   - Бара торгач, кояш җиңеп чыкты,
Җир йөзенә карап көлде ул.
(Мәҗит Гафури, Кояш җиңде.)
Little by little the sun gained the upper hand,
It laughed down upon the earth.
2. **йөзендә**

a) (in this function mostly with the words күк, җир, дөнья) ‘on’, ‘upon’ (position on the face, surface):
   - Зәңгәр **күк йөзендә** алама бер болыт кисәгеннән гайре /ʤәjre/ берни күзгә чалынмый. (Рөстәм Кутуй, Сөенче.) Except for a thin shred of clouds, nothing catches the eye in the blue sky.
   - Ул минутта **дөнья йөзендә** миннән дә бәхетсезрәк беркем дә булмагандыр. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) That minute there was probably no one on the face of the earth more unhappy than I.

b) ‘in’ (people, things):
   - **Альфред йөзендә** ул гөнаһсыз, тәҗрибәсез авылны таныды, әнә шул җене котырган нәрсәләрдән вакытлыча булса да күз күрмәслек еракка алып китүче затны күрде. (Фоат Садриев, Адәм әүлиясе.) In Alfred she (Rufina) discerned the

simple, crude (lit., inexperienced) village, saw the person who would, if only temporarily, take her far away from those things (i.e., the din, street noise, the crowded streetcars, etc.) which angered her.

3. **йөзеннән**

a) (in this function mostly with the words күк, җир, дөнья) ‘from’ (indicating direction, from the face, surface of):
   - Караңгы **күк йөзеннән** вак-вак күбәләкләр шикелле карлар очып кешеләр өстенә сырыша ... (Шәриф Камал, Таң атканда.) From the dark sky snow is flying down like tiny butterflies and clinging to the people ...

b) (in this function mostly with the words күк, җир, дөнья) ‘in’, ‘over’ (indicating movement along):
   - **Күк йөзеннән** бер-бер артлы ак болытлар йөзәләр. (Әбрар Шәмин, Камай күпере.) In the sky white clouds are drifting by, one after the other.

c) ‘out of’ (for the sake of, for the purpose of), ‘in order to’:
   - Кунакчыл хуҗасына **ихтирам йөзеннән** Тома бу үтенечкә риза да була. (Иршат Вергасов, Кырым партизаннары.) Toma agrees to this request out of esteem for the hospitable hostess.
   - – **Мактау йөзеннән** түгел, ә чын дөресен әйтәм. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) “I don’t say it in order to praise, but I am speaking the real truth.”
   - Шул бурычны **үтәү йөзеннән**, амбарларга тутырылган орлыкларны тикшереп йөргәндә, бер амбарда чистартылмаган бодай очратты ул. (Мирсәй Әмир, Безнең авыл кешесе.) While, in order to carry out that duty, he was inspecting the seeds which had been stored (lit., filled) in granaries, he came, in one granary, upon wheat which had not been cleaned.
   - Белорус кызы Таня миңа үз өйләреннән укырга китаплар ташый иде. **Рәхмәт йөзеннән** мин аңа китапларын төпләп бирә идем. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) The Belorussian girl Tanya was bringing (lit., was carrying) me books to read from their home (lit. their own home). As a way of saying thank you, I was making (paper) covers for her books.

d) ‘as’ (indicating capacity, example):
   - Җәза **бирү йөзеннән**. As punishment.
   - **Мисал йөзеннән** әйтү. To say as an example.
   - Мондый мәкальләрнең кайберләре ... **киңәш йөзеннән** ... әйтеләләр. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Some such proverbs ... are used (lit., said) ... as advice.

[484] кат ‘place beside, close to a person, place, or thing’.

1. **катына** ‘to’, ‘before’, ‘at’ (indicating motion towards):
   - **Мәгъсүмә катына** йөреп ияләшкән бия юл аерылышында кинәт кенә сулга каерды. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) The mare, which had got used to going to Mäghsümä, suddenly turned to the left at the fork of the road.
   - Якуп ... **Хәлим катына** килеп, малайның башына кулын салды. (ibid.) Jacob ... came over to Khälim and put his hand on the boy’s head.
   - – Кыбырсынма инде! Утыр әле **минем катка**. (Рөстәм Кутуй, Бер дә бер көзне.) “Now, don’t fuss about! Sit down beside me, please.”
   - – **Синең катыңа**, улым, зарланырга дип кермәдем. (Марсель Галиев, Ерак урман авазы.) “I did not come (in) to you, my son, in order to complain.”
   - Мин кичен азан әйткәнне тыңларга **мәчет катына** барам. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) In the evening I go to the mosque to hear the call to prayer.

- Авылдан авылга йөрибез. Басу капкасыннан килеп керүгә Җәмил абый: – Алма сатам, алма! – дип кычкырып җибәрә ... олылар ашыкмый гына ... алмалы **арба катына** якынаялар. (ibid.) We are moving from village to village. As soon as we enter through the village gate (i.e., the gate at the outskirts of a village on the road to the fields), uncle Jämil cries out: “I’m selling apples, apples!” ... unhurriedly ... the adults come up to the apple cart.

2. **катында** ‘beside’, ‘at’ (location):
   - – Ни булды? Син бит үзем киләм димәгән идең? – дип килүчене өйгә чакырырга да онытып, **ишек катында** терәлеп калды ул. (Ринат Мөхәммәдиев, Сират күпере.) “What happened? You hadn’t said that you would come yourself, had you?” he said, and remained standing (motionless) at the door, even forgetting to invite his (lit., the) visitor into the house.
   - – Үз гаебеңне кешегә аударма, – диде шул ара Шәмсүн Хәдискә һәм **күз катында** яткан кәгазьгә ишарәләп өстәп куйды ... (Азат Вергазов, Кайту.) Meanwhile, Shämsün said to Khädis: “Don’t shift the (lit., your) blame onto somebody else, and, motioning to the paper which lay there open to view (lit., before the eye), he added ...”
3. **катыннан** ‘from’ the direction of a place or thing):
   - – Башка вакытта сөйләрсең йомышыңны, – диде ул шактый коры итеп, – хәзер вакытым юк. – Ул картны бер селтәү белән **күз катыннан** юкка чыгарган кыяфәт белән өстәл өстендәге кәгазьләрен актарырга тотынды. (Азат Вергазов, Кайту.) “You’ll submit (lit., say) your request at another time,” he said rather severely. “I have no time now.” With an expression as if, with one motion, he had made the old man disappear from his sight, he began to go through his papers on the desk.
   - **Мич катыннан** өйне икегә бүлеп сузылган бүлмә тактасы буенда ... иске генә тимер карават. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) Along the room divider which, extending from the stove, divided the room in half (lit., two), is a ... rather old iron bed.

[485] катнаш ‘mixed’. As a postposition it indicates

a) simultaneous actions:
   - ... Артыкбикә тагын да ныграк борчылды. **Елау катнаш** ялыну тавышы белән Гаязны кире кайтырга өнди башлады. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... Artyqbikä started to worry (lit., worried) still more. With an imploring and crying voice she began to call upon Ghayaz to turn back.
   - Аның карт кипкән йөзенә, тирән, эчкә баткан күзләренә **рәнҗү катнаш ачу** ялкыны чыкты. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) There appeared in his old, shriveled face, in his deep-set eyes, a glint of anger (mixed with) resentment.

b) ‘side by side’, ‘together’:

   Каен катнаш нарат урманы. (T.T.A.C.) A pine forest mixed (interspersed) with birches (i.e., a forest in which pines are standing side by side with birches).
   - Болгар дәүләтендә, бигрәк тә далалы һәм урман **катнаш** далалы урыннарда, терлекчелек тә хуҗалыкның мөстәкыйль тармагы булып киткән. (Татарстан АССР тарихы, XI–XIII гасырларда Идел буендагы Болгар дәүләте.) In the Bolghar State, particularly in the steppe and forest-steppe areas, stockraising too was carried on as an independent branch of the economy.

c) inseparably mixed:
   - ... иртә белән күбәләк кар ява, җирнең өстен агартып ташлый, төш җиткәч, ул **кар катнаш яңгырга** әйләнә. (Давыт Юлты Кан.) ... in the morning, flakes of snow fall (and) quickly turn the ground (lit., surface of the earth) white. At midday (lit., when, after midday arrived), it turned (lit., turns) into rain mixed with snow.

[486] катыш 'mixed'. As a postposition it indicates

a) simultaneous actions:

- Йөзендә **аптырау катыш** каушау сизелә, ... (Мөхәммәт Шәйми, Сынау.) On his face one senses confusion together with embarrassment, ...
- Кучәрбай **елау катыш** калтыравыклы тавыш белән үзенең гаепсез икәнлеген аңлатырга теләде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) In a trembling and crying voice, Quchärbai tried to explain that he was innocent.
- Ул **үпкә катыш** ачу белән Аязгуловның күзләренә карады. (ibid.) He looked into Ayazghulov's eyes with anger and resentment (lit., anger mixed with resentment).
- Әни, **шаяру катыш** шелтә белән каршы алып, үзенең көтә-көтә арып беткәнлеген аңлатты. (ibid.) Receiving us with mock reproach, Mother explained that she had become tired waiting (for us).

b) inseparably mixed:

- Сөякләргә үтеп исә торган ачы җил ярма сыман каты **кар катыш** ком бөртекләре алып килде. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) A penetrating wind, which cut right through to the bone, carried along grains of sand mixed with hard, granular snow.
- Караңгы. **Кар катыш** яңгыр ява. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) It is dark. Rain is falling mixed with snow.
- ... бүлмәдә тәмәке **төтене катыш** көнбагыш мае, төтәсләнгән балык һәм кер сабыны исләре аңкый. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) ... in the room there was a smell of sunflower oil, smoked fish, and laundry soap mixed with that of tobacco smoke.

c) 'side by side', 'together':

- Юл янәшәсендә, сул яклап, **каен катыш имән** урманы башланды. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) Beside the road, on the left, a forest of birches and oaks (i.e., birches and oaks standing beside each other) began.
- ... мәйданда **гаскәр** /ɢjəskər/ белән **эшчеләр катыш** митинг булды. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) ... at the square there was a meeting of workers side by side with soldiers. (митинг – зур җыелыш).

[487] кебек (күк, кеби) – (кеб 'model', 'form').
'as ... as', 'like' (similar to', in comparisons).

Note: **Кебек** is commonly used in today's Tatar language. **Күк** belongs to the spoken language but is also used in poetry and prose. The form **кеби** pertains to the older Tatar literary language.

1.
- – Мин дә өйләнәм! **Синеке кебек** матур хатын алам! (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) "I too shall get married! I shall take a woman who is as pretty as yours!"
- Бүре әйтә: – Син, нәкъ **минем кебек** үк, бүтән җан ияләре исәбенә яшисең. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) The wolf says, "You are just like me; you live at the expense of other creatures."
- Шәүрә егетне кулыннан алды. Алар шундук берсен-берсе әллә кайчангы **белешләр, дуслар кебек** хис итә башладылар. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Shäwrä took the young man by the hand. They instantly began to feel like acquaintances, friends who had known each other a long time.
- Биш **бармак кебек** яхшы белә ул Уфаны. (Атилла Расих, Айлы төннәр.) He knows Ufa well, like the back of his hand (lit., like his five fingers).
- Көн салкынча, мамык **кисәкләре кебек** эре-эре кар ява. (Рәфкать Кәрами, Сагышлы кояш.) The day is chilly; snow is falling in large flakes like shreds of cotton.
- Көтүчеләр тапкан **чишмә кебек**,
  Җырым минем, син дә улаксыз.

Шул **чишмә күк** син дә тыныч актың,
Шул **чишмә күк** син дә гөнаһсыз.
(Сибгать Хәким.)
Like the spring the shepherds come upon,
You too, my song, have no (confining) channel
(i.e., you are completely free, unbound).
You too have run quietly like that spring,
You too are without sin like that spring.

- Ул чыдый алмады. Гайникамал абыстайга да, ..., **бүгенге кеби** шәриф кичне гыйбадәт беләнрәк уздырырга тырышырга кирәк дип уйлаганын белдертте, ... (Фатих Әмирхан, Бәйрәмнәр, 1908.) He could not bear it. He let Lady Gheynikamal know that he thought she too should, ..., (like he himself) endeavor to spend a holy evening like today's more with prayer, ... (Rather than praying, Gh. was making preparations for the guests they expected the next day.)

2. A noun combined with **кебек** and repeated after the postposition in its required case form expresses emphasis (in English mostly rendered by 'even'):
   - Мондый энҗе гасырга бер генә мәртәбә табыла. Мондый байлыкны еш тудырырга **диңгез кебек диңгезнең** дә көче җитми. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) Such a pearl is found only once in a century. Even the power of the sea is not sufficient to produce such richness often.
3. Used in enumerations of objects of similar kind, **кебек** means 'such as' (for example):
   - Рифгатьнең алдында төрле зурлыктагы тәлинкәләрдә **тозлы кәбестә, кыяр, помидор, тозлы балык кебек** сыйлар тезелеп тора, ... (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) Before Rifghät, on plates of various sizes, are placed refreshments, such as salted cabbage, cucumbers, tomatoes, and salted fish, ...
4. **Кебек** with possessive suffixes and **бар** expresses politeness, often with a shade of humility or respectfulness:
   - – Төп теләгем күрешеп, хәлегезне белеп чыгу иде, Сания апа, – диде Рифгать һәм бераз уңайсызланыбрак өстәп куйды: – Кечкенә йомыш **кебегем** дә **бар**. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) "I mainly wanted to say hello and to inquire after your health, Mrs. Saniä," Rifghät said, and, somewhat uncomfortably, he added, "I would also have a small request."

[488] килеш 'appearance', 'semblance', 'look', 'state', 'way', 'manner', 'order'.

- Used as a postposition, **килеш** means 'as' (in the capacity, function, or sense of): ... Йосыф гомеренең ахырынача аңа тугры кала ... Зөләйха үлгәннән соң да яңадан өйләнми, бәлки, **тол килеш** кала биреп, балаларын тәрбияләү белән шөгельләнә. (Миркасыйм Госманов, Кол Гали – халык хәтерендә сигез гасыр.) ... Joseph remained faithful to her right to the end of his life ... Also after Zöleykha's death, he did not remarry, but lived on (lit., stays on) as a widower, busying himself with bringing up his children.

(For the use of the present tense instead of the past tense see 956, 5.)

- Әмма, гадәтенчә, бу эшне дә тагын кичектерде Чыңгыз. Ә үзе көтте, һаман көтте, һаман ялгыз килеш, **буйдак килеш** йөри бирде. (Заһир Садыйков, Ясалма чәчәкләр.) But, as was his habit, Chynggyz put this matter (i.e., proposing to a girl) off again. And he waited, and waited, continuing to live alone as a bachelor.
- ... хыялым – **хыял килеш** калды. (Гариф Гобәй, Без үскәндә.) ... my dream remained a dream.

[489] кырый (in the vernacular also **кыр**) 'edge', 'border'.

1. **кырыена** /qьrъjьna/ 'to' (the edge of), 'beside', 'next to' (indicating movement very close to):
   - Сәмигулла ... печән белән бүрәнәләрне каплый калды ... **Абзар кырыена** сөйрәлеп килгән бүрәнә эзләрен югалту нияте белән йорт тирәсен дә себергәләп алды. (Мәсгут Шәрифуллин, Еллар үткәч.) Sämighulla ... covered the logs with hay ... To cover up the tracks of the logs (left) by dragging them right up to the (cow) barn, he also swept here and there around the house.
   - Барысыннан да алдан килгән Фаягөл белән Миңлеҗамал кичәге урыннарына урнаштылар ... **Болар кырыена** Фәгыйлә, Нәсимә, тагын берничә хатын килеп утырды. (Нәзифә Кәримова, Карурманнан чыккан юлчылар.) Fayagöl and Minglejamal, who arrived before everybody else, took the seats they had the day before ... Fäghilä, Näsimä, and several other women came and sat down next to them.
2. **кырыенда** /qьrъjьnda/ 'beside', 'next to' (position very close to):
   - Зәйнәп, **гармончы кырыенда** утырган егет янына барып, нәрсәдер әйтте. (Мәсгут Шәрифуллин, Еллар үткәч.) Zeynäp walked over to the youth sitting right next to the accordion player and said something to him.
   - Мин белә башлаганнан бирле, безнең өебезгә генә орынып, юан кәүсәле шомырт агачы үсә ... Ә заманында шул **шомырт агачы кырыенда** калай түбәле, әйбәт каралты-куралы бай гына йорт та булган. (Нәзифә Кәримова, Карурманнан чыккан юлчылар.) As long as I can remember (lit., Since the time I began to think), a bird-cherry tree with a thick trunk has been growing (lit., is growing) quite close to our house ... And at one time, next to that bird-cherry tree, there were also a rather stately home with a metal roof, as well as (various) nice service buildings (work quarters).
3. **кырыеннан** /qьrъjьnnan/, **кырыннан** (vernacular) 'beside' (movement very close past):
   - **Йорт кырыеннан** гына аккан ... чишмәнең чылтыраганы таң атканда ишетелә торган ... тавышларга кушыла иде. (Мәсгут Шәрифуллин, Еллар үткәч.) The murmur of the ... spring, which flowed right by the house, mingled with the ... sounds heard at dawn.
   - Наиләнең тагын бер җитди шиге бар иде ... хәзер ... анысын да ачып салды. «Иртән, хуҗалар йоклаган **бүлмә кырыннан** үтеп барам, ишек ярым ачык, эчтә сөйләшәләр ...» (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) Nailä had still another serious doubt (suspicion) ... now ... she came out with that too: "In the morning when I was passing by the room in which the hosts sleep, the door was half-open and inside they were talking ..." (N. tells this to her husband. Both are guests in the home of her husband's rich brother, where they experience some very strange things.)

[490] көй 'shape', 'form', 'appearance'; 'way', 'manner', 'order'.
Used postpositionally, **көе**, **көенчә**, **көенә** express
a) 'as' (in the capacity, function, role, or sense of):
   - Соңгы вакытларда да Мәдинәнең кияүгә чыкмыйча **тол көе** яшәвен авыл кешеләреннән ишетеп белгәч, аның Мәдинә турындагы элекке уе /ujь/ тагын да ныгый төште. (Шәриф Камал, Матур туганда.) And after he learned from the village folks that Mädinä, not having remarried, was living in recent years as a widow, his earlier opinion of Mädinä became even more definite (stronger).
   - [Тәбәнәкев] әллә кайчан инде, **малай көенчә** үк ... Ялантаудан чыгып киткән булган. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) [Täbänäkev] (so they say) had already left Yalantaw a long time ago, when he was still a boy ...

b) manner, way:

- – Нишләп монда төшеп калдың? – диде хатыны, үпкәләгән сыман ... – **Үз көемә** җәяүлеп кенә кайтасым килгән иде, – дип акланды Җиһангир. (Нурислам Хәсәнов, Ак балык.) "Why did you get out (of the car) here?" his wife asked as though (a bit) angry ... "I had just wanted to walk home by myself, on foot," Jihangir said, apologizing. (J. is ill and walks with a cane. The car could have brought him right to his house. His wife, seeing her husband from the window, had hurried to meet him).

[491] нам (P.) 'name'.
намына
a) 'to' (in toasts):

- Тостлар башланды – кунаклар исәнлегенә, алдагы **уңышлар ... намына**. (Әхсән Баянов, Таш китап.) The toasts began – to the guests' health, to future successes, ...

b) 'for the sake of':

- **Җиңү намына** 'for the sake of victory'.

[492] нигез 'basis', 'foundation'.
нигезендә 'on the basis of', 'based on':

- Ул **карар нигезендә** губернада җыелышлар уздыру рөхсәт ителмәячәк, ... (Атилла Расих, Ямашев.) On the basis of that decree, holding meetings will not be permitted in the province, ...
- Билгеле инде, дәресләр барысы да мәгариф бүлегеннән бирелгән төп **программа нигезендә** алып барыла. (Ибраһим Салахов, Томаннарга төренгән яшьлек турында.) Of course, all classes (lit., lessons) are conducted on the basis of the original program issued by the Department of Education.
- **Шулар нигезендә** мәктәпнең бер бүлмәсендә язучы музеен оештырырга ниятлиләр. (Мәктәпкә – язучы исеме, К.У. 10, 1991.) On the basis of those (i.e., books, documents, pictures, etc. mentioned before), it is intended to organize, in one room of the school, a museum dedicated to the writer (i.e., to Afzal Shamov).

[493] нәзед (P.) 'nearness', 'closeness'.
нәзедендә (obs.) 'near', 'close', 'beside', 'at':

- Аңладыңмы, и гүзәл! Бәс җаным ул я /jә/ җаным ал,
  Ит бәни **нәздәңдә** үлмәклә сәгадәт наиле.
  (Габдулла Тукай, Мәхү идәрмисән? 1906.)
  In contemporary Tatar: Аңладыңмы, и гүзәл! Я /Jә/ җаным бул, я /jә/ җанымны ал, – Мине яныңда үлү белән бәхетле ит. (Юк итәрсеңме?) Did you understand, O beautiful one! Either be my sweetheart – or take my soul. Make me happy with death at your side.

Note: Җан 'soul' – also used as a term of endearment.

[494] нәтиҗә 'result'.
нәтиҗәсендә 'as a result of', 'resulting from', 'in consequence of', 'owing to', 'due to', 'because of', 'through':

- Бу чорда телләрнең әле язма формалары булмаган. Шуңа күрә төрле тарихи **сәбәпләр нәтиҗәсендә** бу телләр төрле үзгәрешләргә бик тиз бирелгәннәр. (М.З. Зәкиев, Татар халкы теленең барлыкка килүе.) In this period, languages did not yet have a written form. Therefore, as a result of various historical causes, these languages very quickly yielded to various changes.

- Ел коры килсә дә, **сугару нәтиҗәсендә** уңыш әйбәт көтелә. (Социалистик Татарстан.) Although the year is coming on dry, the harvest is expected to be good, owing to (due to) irrigation.
- **Шулар нәтиҗәсендә** безне бөтен авыл бик тиз белеп алды. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) In consequence of those (works), the whole village very quickly got to know us.

[495] рәвеш 'shape', 'form', 'appearance'.

1. **рәвешендә** 'like' (similar to; in comparisons); 'as' (in the capacity of), by way of:
   - Юлыбыз тыныч булмады, көймәбез куәтле дулкыннар арасына ташланган кечек бер **йомычка рәвешендә** әйләнгән чаклар күп булды. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) Our voyage (lit., way) was not calm. There were many moments when our ship gyrated like a small chip thrown into the midst of powerful waves.
   - ... су астында тоташ мәрҗән урманы башланды. Мәрҗәннең күбесе урман **абагасы рәвешендә** үсә. (Миргазиян Юныс, Бездән яшерен зәңгәр дөнья.) ... under water a continuous coral forest began. Most corals were (lit., are) growing like forest fern.
   - ... [көймә] бераздан бер батып, бер калкып уйнаган кармак **калкавычы рәвешендә** генә күренә башлады. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) ... soon, [the boat] began to look only like the bobbing (lit., playing) float of a fishing rod, now going down, now rising.
   - – ... **киңәш рәвешендә**, бер-ике сүз әйтәсем килә сезгә. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) "... I wish to say to you a few words by way of advice."
2. **рәвештә** 'like' (similar to), 'as' (in the capacity of), 'by way of', 'in' (the form of):
   - ... хезмәт халыкларының тормыш, социаль-тарихи тәҗрибәләрен мәкальләрнең үзенчәлекле чагылдыруларын да (яки **үрнәк рәвештә** калыпка салуларын) бу китапта җитәрлек табачакбыз. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) In this book, we shall also find in abundance that proverbs reflect characteristically (or put into a mould by way of example) the social-historical (and) life experience of the working people. (социаль – иҗтимагый).
   - ... **башлангыч рәвештә** бу турыда кайбер фикерләремне әйтеп үтмәкче булам. (ibid.) ... as a beginning, I wish to mention some thoughts of mine about this.

   (For үтмәкче булу see 1223 a, 1224 b, 1225, 1228, 1230.)
   - Теләгән кеше соравын **язма рәвештә** дә бирә ала ... (Габдрахман Минский, Язның беренче көне.) Any person who wants to can submit his question in writing as well ...
3. **рәвешле**, **рәвешчә** 'like' (similar to):
   - ... Ильяс эчкә узды һәм ишекне сак кына япты. Бүлмә караңгы булганлыктан башта Рәгыйдә күзгә күренмичә, аның караватта ятып торганын чамаларга гына мөмкин иде. Шулай да бераздан бүлмә ярыклары аша төшкән зәгыйфь яктылык күзгә чалына башлап, аннары **шәүлә рәвешле** генә гәүдә барлыкка килде. (Әхсән Баянов, Җәй белән җәй арасы.) ... Ilyas entered and cautiously closed the door. As the room was dark, he could not see Rägidä at first. He could only guess that she was lying in bed. However, after a little while, the scant light falling through the cracks of the room began to strike the eye, and then (her) body emerged as a silhouette.
   - Мәкальләрне җыю бер эш, әмма аларны нинди тәртиптә бирергә? ... Эшнең **бу рәвешле** торуы җыелган мәкальләрнең дә матбугатка чыкмый ятуына төп сәбәпләрнең берсе булып тора дияргә мөмкин. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Collecting proverbs is one thing, but in what order do you present (lit.,

give) them? ... That (lit., That the matter stands like this) is, one can say, one of the principal reasons why collected proverbs are also not being published.
- [Бизгәк] бераздан **Казандагы рәвешчә** бөтен тамырларны дерелдәтә башлады. (Габдулла Тукай, Т.Т.А.С.) [The fever], like that (a short time ago) in Kazan, soon began to make all my (lit., the) veins tremble.

[496] саен /sajьn/ (сан 'number', 'figure').

a) 'every', 'each' (indicating recurrence):
- Эштән соң алар һәр **көн саен** икәүләп велосипедта күнегүләр ясыйлар. (Мәгъсүм Гәрәев, Җиңелмәс капитан.) Every day after work, they both train together on bicycles.
- **Бәйрәм саен** я /jə/ үзе кунак чакыра, я /jə/ ... дусларына бара. (Рәфкать Кәрами, Сагышлы кояш.) Each holiday, either he himself invites guests, or he goes to ... his friends.
- Журнал **ай саен** татар телендә чыга. The journal appears monthly in the Tatar language.
- Җиргәндә яши торган татарларның үз араларында да **урам** яки **тыкрык саен** диярлек бер шивә. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) Also among the Tatars themselves who live in Jirgän a different dialect is spoken in almost every street or lane.
- Элеккеләрне сагынып утырырмын. **Җыелыш саен** сөйли идем бит, ... (Габдрахман Әпсәләмов, Идел хикәяте.) I shall be sitting, longing for what was in former times. After all, I was speaking at every meeting, ...
- Нәнәү дә **хат саен** диярлек чакырып яза. (Сәрвәр Әдһәмова, Нәфисә апа.) Nänäw too invites her almost with every letter.

b) 'each', 'per', 'to' (indicating equality, uniformity on the basis of a unit):
- ... **бүлмә саен** өчәр-дүртәр кеше утыра, ... (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) ... in each room there are sitting three to four people, ...
- Капка **төбе саен** диярлек, икешәр-өчәре бергә җыелган кешеләр ... безне күзәтәләр. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Almost at every gate people ... gathered together in groups of two or three (each), are watching us.
- ... әйләнә-тирәбездә алты-җиделәп көймә. **Көймә саен** өч-дүрт кеше. (Мирсәй Әмир, Балыкчы ялганнары.) ... there are about six or seven boats around us. In each boat there are three or four men.
- Ашханә залы гаҗәп зур, матур. Ап-ак ашъяулык җәелгән өстәлләр ... **кеше саен** кашыгы, чәнечкесе, пычагы куелган. (Галимҗан Ибраһимов турында истәлекләр, Исмәгыйль Рәмиев.) The restaurant room is amazingly large (and) beautiful. The tables are covered with snow-white table cloths (lit., There are tables covered ...) ... For each person a spoon, a fork, (and) a knife have been laid out.

Note: The expression **аның саен** means: 'all the' (with the comparative of adjectives), 'in spite of'; 'still', 'constantly':
- Тавышы гел бер көе, битараф, хиссез. Ә хаттагы сүзләрнең тәэсире **аның саен** көчлерәк ... иде. (Әхәт Гаффар, Бишек.) His voice was (lit., is) completely even, neutral, unemotional. But the effect of the words in the letter was all that much stronger ...
- Зәйтүнә ... урыныннан торып, бүлмәгә чыкты, җәелмәле ятакка урын әзерләргә кереште. Ә кухняда Лариса **аның саен** җанланып сөйли иде. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) Zeytünä ... got up, went into the room and began to prepare a place on the folding bed. But in the kitchen Larisa was talking all the livelier.

· Нинди кеше мин? Нигә кирәк миңа ул Мәдинә? Ләкин Мәдинә **аның саен** күз алдыннан китми ... иде. (Атилла Расих, Ике буйдак.) What kind of a man am I? What do I need that Mädinä for? But Mädinä still did not disappear from his mind's eye ...
· «Ай-һай бай яши хәзерге балалар» – дип сокланып куйды ул. Тик соклануның чиге булмады: малайлар **аның саен** акча санадылар: йөз, биш йөз, мең. (Камил Кәримов, Алдавыч көз.) "Oh, do today's children live affluently," she said to herself in wonder. But the wonder did not end there. The boys still kept on counting out money – one hundred, five hundred, a thousand.

[497] сая /sajə/ (P. saya) 'shade', 'shadow'; 'protection'.
саясендә /sajəsendə/ (obs.), corresponds to **аркасында**, **сәбәпле**:
· Шәриф һаман сүз башламый, бүген мәшәкать белән үзенең **уңганлыгы саясендә** генә акча тапканлыгын белдерер бер сурәттә тора иде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар, 1907.) Shärif was standing (there), still without speaking, and in a manner which let it be known that today he had earned money only with difficulty and through his dexterity.
· Мин хәзер инде Думага сайландым, ... Мин бу дәрәҗәгә алланың миңа **ярдәме саясендә** генә ирештем. (Галиәсгар /Ɑ̃əliəsɑ̃ər/ Камал, Депутатлар озату, 1907.) Now I have already been elected to the Duma[1] ... I have reached this rank only through God's help to me.
· ... Габбас яшь пишкадәмнәрдән улса (булса) да, **зәкавәте саясендә** (сәләтлелеге аркасында) карт хәлфәләрдән дә гыйльме артык иде. (Закир Һади, Бәхетле кыз, 1904.) ... although Ghabbas was a young pishqädäm[2], through (due to) his giftedness his knowledge was superior to that of the old teachers.

[498] сурәт 'picture', 'appearance', 'shape', 'form'.
сурәтендә 'as' (similar to):
· Син **тәрбияче** һәм **ана сурәтендә** итә башлаган бу яңа гомереңнән тагы үзенә башка бер кызык табарсың. (Габдулла Тукай, Икенче мәктүп, Фатыйма Гайшәгә.) You will find again some new (special, particular) interest in your new life which you have begun as an educator and a mother. (мәктүп – хат).
· **Җен җегетләре сурәтендә** кырык кыз юлбасарлык кыла икән, дигән хәбәрләр күптән йөри. (Батулла, Сөембикә кыйссасы.) Reports have been circulating for a long time claiming that forty girls, appearing (i.e., clad and behaving) as men possessed by evil spirits, are waylaying travelers.
· Тәбәнәк буйлы булса да, утырган чагында ул ничектер көчле бер **кеше сурәтендә** иде. (Рөстәм Кутуй, Бер дә бер көзне.) Although he was rather short, when he was sitting, he somehow looked (lit., was) like a strong man.

[499] сыйфат 'quality', 'character', 'capacity'.
a) **сыйфатында**, **сыйфаты белән** 'as' (in the capacity, quality of):
· ... мин аны һаман көлеп, шаярып, гел кызык сүзләр генә сөйләп утыручы бер **кеше сыйфатында** күрергә әзерләнгән идем. (Мирсәй Әмир, Казан.) ... I had been prepared to see him as a man who always laughs, jokes, always says only interesting things.

---

[1] Parliament in Czarist Russia.
[2] A person who has finished the complete course of the old medrese.

- Сәлим бу ачы сүзләрен эчке тантана белән, **җиңүче сыйфатында** әйтте. (Рәфкать Кәрами, Сагышлы кояш.) Sälim said these (his) bitter words with an inner triumph, as the victor.
- – ... **тәрҗемәчегез сыйфатында** мин сезне озатып йөриячәкмен, – диде ... (Ислам Беляев, Солдат төймәсе.) "... I shall accompany you as your interpreter; he said ..."
- Ильяс, ике көтүченең **берсе сыйфатында**, шул авыр эшне һич җиксенмичә үз өстенә алды. (Әхсән Баянов, Җәй белән җәй арасы.) ... as one of two shepherds, Ilyas took that heavy work upon himself without any reluctance.

b) 'like' (similar to):

- Ильяс бирге ярның актык чигенәчә килде дә, шунда үзе кагарга җыенган казыкларның **берсе сыйфатында** катты да калды. (ibid.) Ilyas advanced to the very edge of his side of the (river) bank and suddenly stood there as if rooted to the spot like one of the stakes he was about to drive into the ground.

[500] сыман, **сымак** 'like' (somewhat similar to), 'as' (in the capacity of).
Сыман and **сымак** are synonymous. They are used to make comparisons indicating qualified similarity, resemblance. For example: ук сыман 'arrow-shaped', кеше сыман 'resembling a man', кеше сыман маймыл 'anthropoid ape'.

Compare the examples below:

- Болыт дысәң болыт түгел, күктә әллә ниткән **төтен сыман** дымлы бөркүлек тора һәм аның аркылы бер генә йолдыз да күренми иде. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) There was not a cloud. In the air (lit., sky) there was a damp, oppressive heat like some sort of smoke, and through it not one star was visible.

(For дисәң as intensifier see 1017 d.)

- Бу ике нарат безгә чыннан да картаеп бөкрәйгән **карт** белән **карчык сыман** күренә башлыйлар. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) These two pines begin to look to us really like (somewhat similar to) an old man and an old woman who, growing old, have become stooped.
- **Бәрхәт сыман** яшел үсентеләр белән капланган, өстенә су җибәрелгән дөге басулары кояшта ялтырый. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) The irrigated rice fields covered with velvety green shoots, glisten in the sun.
- Ташлары әнә бүген дә, җимерелгән хыял **хәрабәләре сыман**, җирдә аунап ята. (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар.) Even today its stones lie on the ground like the ruins of a shattered dream.
- Ниһаять, беркөнне шушы хакта **хикәя сымак** бер нәрсә яздым. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) At last, one day I wrote something like a story about this.
- Һади абый бит ул миңа **этием сымак** кеше! (Кояш Тимбикова, Агым уртасында.) Uncle Hadi is, after all, like a father to me (lit., a person like, similar to, a father)!
- ... ул Рушадка авыру **кеше**, ә икенче төрле әйтсәң, **бала сымак** итеп карый. (Габдрахман Әпсәләмов, Идел хикәяте.) ... she regards Rushad as a sick man, in other words, as a child.

Note: **Сыман** and **сымак** may serve as word forming elements. For example: күбәләк 'butterfly' – күбәләксыманнар 'papilionaseous plants'; олы 'older', 'elderly', 'adult', 'venerable' – олысымаклану 'to put on airs', 'to give oneself airs'.

[501] сын 'figure', 'picture', 'image', 'sculpture', 'portrayal'.
сынлы 'like', 'as', 'similar to':

- Ул үзен һавалы тота; кызыл өйгә еш-еш /jьş-jьş/ кереп китә дә, аннан моңа бик мөһим эш , вазыйфа тапшырылган **адәм сынлы** чыгып һәм халыкка эре вә югарыдан карап: ... Таралмагыз, китмәгез! – дип кычкыра. (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) He behaves arrogantly. He frequently goes into the red house and, emerging from it like a man charged with a very important task and great responsibility, haughtily looking down upon the people, he cries: ... "Don't go away, don't leave!"
- Аля авылында да бу **Казантау сынлы** тау бар. (Ибраһим Салахов, Имәннәр тамыр җәйгәндә.) In the village of Alya there is also a mountain like this Qazantaw here.
- Менә хәзер тишек **капчык сынлы**, сөйләгәндә берәү бүлдерсә, уем төшә дә кала. (ibid.) Now it's like a bag with holes. If somebody interrupts me while I'm speaking, I immediately lose my thoughts (train of thought) (lit., my thoughts get lost immediately).

(For төшә дә кала see 1377.)

- – ... Мачы Гыйлаҗ кызын әйтәм, урам аша гына тора. Менә дигән, кура **җиләк сынлы**. (ibid.) " ... I mean Machy Ghilaj's daughter who lives just across the street. She is really something – like a raspberry."

[502] сәбәп 'cause', 'reason', 'ground'.
сәбәпле 'because of', 'due to', 'on account of', 'since':

- Ай чамасы вакыт үткәч, бүтән эшкә **күчерелүе сәбәпле** ул автобус белән көн саен Чаллыга йөри торган булды. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) After about a month had passed, (and) because of (due to) her having been transferred to another job, she started going (i.e., she assumed the habit of going) to Chelny by autobus every day.
- Укытучыларның хезмәт хаклары **арту сәбәпле**, Солтанга бүген узган айлары өчен өстәмә түләделәр. (Гадел /Ɑ̃ədel/ Кутуй, Солтанның бер көне.) Due to the increase in teachers' salaries, they paid Soltan today additionally for past months.
- Залда халык артык күп булса да, урынының бик **зурлыгы сәбәпле**, тыгызлык тоелмый иде. (Фатих Әмирхан, Фәтхулла хәзрәт.) Although there were a great many people in the hall, no overcrowding was felt, due to the great magnitude of the place.

[503] тараф 'side', 'direction'.

1. **тарафына** 'to', 'towards' (indicating direction):
   - Ул урыныннан сикереп торды, ... Капка ягына илле адым, бинага таба кире илле адым ... Тагын **капка тарафына**, янә кирегә ... (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) He jumped up from his seat, ... To the gate (it is) fifty paces, back to the building fifty paces ... Again to the gate, again back ...
   - ... кешеләр **аның тарафына** борылып карамыйча үтмиләр. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) ... people do not pass without turning round and looking at her.
   - [Мусин-Азман] ... урам чатындагы **йорт тарафына** ымлап: – Әйдә, шунда барып килик әле, – диде. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) ... motioning towards the house on the street corner, [Musin-Azman] said: "Come on, let's go there now."
2. **тарафында** 'about' (concerning), (used rarely in this function):
   - **Кем тарафында** сүз бара? (Татарча-русча сүзлек.) About whom is the conversation?

3. **тарафыннан**

a) 'from', 'for one's part', 'in' (indicating starting point, source):

- Талипов. ... мин **үз тарафыннан** мөмкин булган бөтен чараларны эшләдем, иптәшләр. (Шәриф Камал, Габбас Галин.) Talipov. ... for my part, I have taken (lit., done) all actions which were possible, comrades.
- Кызның ... моңа кадәр **һичкем тарафыннан** бу кадәр ягымлы сүзләрне ишеткәне юк иде. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) Up to now, the girl ... had not heard such endearing words from anybody.
- **Җәнүп тарафыннан** болытлар төн ягына таба агылалар. (Садри Җәләл, Дим буенда.) Clouds are drifting from the south towards the north. (җәнүп – көньяк 'south').

b) 'by' (indicating an animate agent with verbs in the passive voice; see also 861, 862):

- Җыентыкка кергән күпчелек мәкаләләр, истәлекләр, белешмәләр төрле урыннарда театр төзүдә турыдан-туры үзләре катнашкан, йә булмаса шул вакыйгаларның җанлы шаһите[1)] булган **кешеләр тарафыннан** язылган һәм боларның һәммәсен яхшы **белүчеләр тарафыннан** бастырып чыгарылган. (Татар совет театры.) The majority of the articles, recollections, communications included in the collection have been written by persons who themselves have directly participated in establishing theatres in various places, or who have at least been living witnesses of those events, and they have been published by persons who knew all of these well.
- Пахом, бу икмәк кисәгенең **дусты тарафыннан** соңгы кабат бүләк төсле итеп бирелгәнлеген сизә. Бу – аерылышу минутлары иде. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) Pakhom realized (lit., realizes, feels) that this piece of bread was (lit., is) being given to him by his friend as a final gift. These were the moments of their final parting.
- Ногман үз **баласы тарафыннан** әйтелгән бу сүзне әз генә дә авырга алмады, ... (Мирсәй Әмир, Карамалы егете.) Noghman did not resent these words spoken by his own son even a bit, ...

[504] тирә 'surroundings', 'environment', 'environs'.

1. **тирәсенә** 'around' (movement to and around):

- Кергәч, чәй табыны әзерләнгән **өстәл тирәсенә** утырыштык. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) After entering, we sat down (together) around the table, which was set for tea.
- Башкалар да **минем тирәгә** тупландылар. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) The others too gathered around me.
- Мостафа, Каюм һәм башкалар **Һидият** /Hidiət/ **тирәсенә** җыйналдылар. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Mostafa, Qayum and the others gathered around Hidiät.

2. **тирәсендә**

a) 'around' (movement about the central point of):

- Җир **Кояш тирәсендә** ... әйләнә, Ай исә **Җир тирәсендә** әйләнеп йөри. (Гөлсем Мөхәммәдова, Яшьлек көннәре.) The Earth revolves around the Sun ... as for the Moon, it revolves around the Earth.
- Урам **утлары тирәсендә** кар бөртекләре ак күбәләкләр кебек бөтереләләр. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Snowflakes are whirling around the street lights like white butterflies.

b) 'around' (movement, position in the vicinity of, about, near, at):

- Хафиз. **Синең тирәңдә** башка егетләр буталуын яратмыйм. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Khafiz. I do not like other (young) men hanging about you.

[1)] Also used with back vowel suffixes: шаһиты.

- Нәсимә белән Хәмидә **казаннар тирәсендә** мавыгалар. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Näsimä and Khämidä are busy around the kettles.
- Бу **сукмаклар тирәсендә** кош оялары бар иде. (Социалистик Татарстан.) Around these paths there were (i.e., there used to be) bird's nests.
- Гөлнур. Мин дә **шул тирәдә** торам, Җәгъфәр картта. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Gölnur. I too live around there, with old (man) Jäghfär.
- И, матур йорт ул! Яшелгә буялган калай түбәле. **Тирәсендә** алма, чия бакчасы. Ә **бакча тирәсендә** биек коймалар. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Oh, how beautiful that house is! It has a (sheet) iron roof painted green. Around it is a garden with apple and cherry trees. And around the garden are high fences.

c) 'around' (approximately – with time of day, date, age, weight, price, etc.):
- Буген сәгать **унберләр тирәсендә** офыкта төтенләп баручы морҗалар сафы күренде. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) Today, around eleven o'clock, a row of smokestacks, which were emitting smoke, appeared at the horizon.
- Төхфәттән башка монда тагын өч татар бар иде. Аларның икәвесе егерме биш **яшьләр тирәсендә**, берсе шактый өлкән ... кеше иде. (Шәриф Камал, Таң атканда.) Besides Tökhfät, there were still three Tatars here. Two of them were around twenty-five years old, one was an elderly man ...
- Шәфи Шамилнең улы Заһид 1870-71 **еллар тирәсендә** Калугада дөньяга килгән. (Ибраһим Нуруллин, Фатих Әмирхан.) Shäfi Shamil's son Zahid was born in Kaluga around the years of 1870-71.
- Капал – бик кечкенә бер шәһәр. Анда яшәүче халыкның да саны унбер-унике **мең тирәсендә** генә. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) Qapal is a very small town. Also the number of people living in it is only around eleven or twelve thousand.

d) 'about' (concerning):
- ... Мохтар ул **мәсьәлә тирәсендә** байтак уйлады. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) ... Mokhtar thought much about that matter.
- Чынлап та, сүз **Гариф тирәсендә** барган чагында, Газизәнең /Ǫəzizənen/ күз алдына Гарифның кыяфәте /qiafəte/ килеп баскан. (ibid.) Indeed, while the conversation went on about Gharif, Gharif's figure appeared before Ghäzizä's (inner) eye.

3. **тирәсеннән**

a) 'around' (movement around and along a surface):
- Алар **чыршы тирәсеннән** бергәләп әйләнделәр дә ... тар юлдан клубка кереп киттеләр. They walked together around the New Year's tree (lit., fir-tree) and entered the club by the narrow path ...
- Печән базары **тирәсеннән** узышлый мондагы үзгәрешләргә хәйран калдым. (Гомәр Бәширов, И язмыш, язмыш.) ... when passing Haymarket, I was amazed at the changes (which had taken place) here.
- Сорауларым күп иде. Тик иркенләп сөйләшеп булмый. ... аркылы чыгучы көймәләрне урап узарга кирәк. Сөйләшүгә мавыгып китеп, **кораб тирәсеннән** үтеп торган көймәләрне батырып ташлавың бар. (Миргазиян Юныс, Юлда уйланулар.) I had many questions. But it was (lit., is) impossible to talk freely (i.e., without interference). We had (lit., have) to ... navigate around the boats which were (lit., are) going across (i.e., across the Bosporus). If we (i.e., the speaker and the ship's pilot) were to become engrossed in conversation, we might sink the boats which pass by the ship.

b) ‘from around’:

- Кан басымы ике йөз утыз-ике йөз **кырык тирәсеннән** төшми, ... (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) His blood pressure does not fall from around two hundred thirty, two hundred forty, ...

[505] тирәли (verbal adverb of тирәләү ‘to fence in’, ‘to border, edge with; тирәләп йөрү (очу) ‘to walk (fly) around something’).
‘around’ (both position and movement):

- Ул, ..., **өстәл тирәли** утырган Сабиров, һәм Фирсовларга сөзеп карап алды, ... (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) ..., he glanced intently at Sabirov and Firsov, who were sitting around the table, ...
- Әбүзәр күзлеген киде дә, **өстәл тирәли** йөреп, чәчәкләрнең һәрберсен аерым-аерым карый башлады. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Äbüzär put on his glasses and, walking around the table, began to look at each of the flowers separately.

[506] тиң ‘equal’ (in height, depth, width, length, etc.).
тиңентен, **тиңеннән** ‘up to’ (equal to ... in height, depth, etc.):

- Аларга көлке, ә мин **тубык тиңентен** суда. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) To them it is funny, but I am up to the ankles in water.
- Александр. ... иелде һәм ... идәннән зур йомры таш алды. Хасил булган тишеккә **терсәк тиңентен** кулын тыкты да ... металл таяк тартып чыгарды, ... (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) Alexander. ... bent down and ... lifted a large, round stone from the floor. He put his arm up to the elbow into the hole which had appeared, and pulled out a metal rod, ...
- **Бил тиңентен** булып үскән куе кычытканлыклар арасыннан сержант: – Москвыч! Автомашина!! – дип кычкырып җибәрде. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) From dense thickets of waist-high stinging nettles (lit., growing waist-high) the sergeant cried out: “A Moskvich! A car!!”
- Авылга кергәнче Абу бабага **тез тиңеннән** кар ерып барырга туры килде. (Булат Сөләйман, Абу баба.) Until he entered the village, Abu Baba had to struggle on, breaking a way through the knee-deep snow.

[507] туры ‘straight’, ‘direct’.

1. **турысына**, **турына** ‘about’, ‘around’, ‘near’, ‘opposite’ (indicating movement to the vicinity of a place or thing):
   - Тагы бераз сөйләшеп йөргәч, **Мәдинәләр турына** килеп җиттеләр. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) After they had walked and talked still a little more, they arrived near Mädinä’s place.
   - Без Хәбирә әбиләр **тыкрыгы турысына** җиткәч тә тыкрыкта ниндидер карачкылар күрдек һәм шунда ташландык. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Upon arriving near Grandma Khäbirä’s lane, we saw in the lane some dark silhouettes, and rushed there.
   - Күргәзмә **парк турысына** урнашкан. (Татарча-русча сүзлек.) The exhibition is located opposite the park.
2. **турында**, **турыда**, **турысында**

a) ‘about’ (concerning):

Note: The form **турыда** is used with demonstrative pronouns in the *nominative* (бу, ул, шул, etc.) and with personal pronouns (except that of the 3rd person singular and plural) in the possessive case. However, with the latter **турыда** may also take the possessive suffixes. For example: синең турыда, or: синең турыңда ‘about you’.

· Үз-үзен миннән зуррак, өстенрәк итеп тотты. Ничәнче елгысың, диде; кайдан килдең, кайда укыдың, диде; әтиең-әниең бармы, ... диде. Шуннан соң **Уфа турында, шәһәр тормышы турында** сораштыра башлады. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) He comported himself as though he were older than I, as though he were superior. He asked (lit., said) how old I was; he asked (said) where I came from, where I studied; he asked (said) whether I had parents, ... Then he began to inquire about Ufa, about city life.

(For indirect discourse see 432, analytical, 1265, c-e.).

· Мин Гаязга Имәлинең кем **булуы турында** сөйли башладым. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) I began to tell Ghayaz about who Imäli was.

· Мин **бу турыда** уйламый булдыра алмадым. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Телсез шаһитләр.) I could not help thinking about this.

· – ... сез, Елена ... **үзегез турында** сөйләгез ... (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) .".. you, Yelena. ... talk about yourself."

· Кичә Мәдинәдән алган **хат турысында** уйланулар ... аның йокысын качырганнар иде, ... (Шәриф Камал, Матур туганда.) The thoughts about Mädinä's letter, which he had received yesterday, ... had prevented him from sleeping, ...

· Кызчыкның безнең белән озак сөйләшәсе килмәде, бик зур **эш турысында** сөйләгән кыяфәт алып, Низаминың колагына нәрсәдер пышылдады. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) The little girl did not wish to talk with us for long. Assuming an air as if speaking about a very important matter, she whispered something into Nizami's ear.

(For the future participle in **-асы** etc. plus **килү** see 1143.)

b) **турысында**, **турыда** 'opposite', 'around', 'near' (ind. position):

· ... менә, инде кыш кергәч, чатлама суык төннәрнең берсендә Нигъмәтулла узып баручы эшелоннан **авыл турысында** сикереп төшеп кала. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) ... there, on one freezing cold night, after winter had already arrived (lit., entered), Nighmätulla jumped (lit., jumps) down from a passing troop train, near the village.

· **Бу турыда** тирән ярлары астына яшеренгән Тын елга борылмалы тугайлы урыннарда ара-тирә күзгә чагылгалап китә. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Around here (lit., Around this (i.e., this spot, place here), the river Tyn, hidden under its steep (lit., deep) banks, now and then catches one's eye at curvy, grassy spots.

3. **турысыннан**, **турыннан**

a) 'by' (indicating movement past a place or thing):

· Ул **мәчет турысыннан** үткәч тә, атны урам юлыннан Хөснулла капкасына таба борды. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Right after passing by the mosque, he turned the horse along the street towards Khösnulla's gate.

· Авылда бер нәрсә дә яшерә алмыйсың: ... кич саен синең **Борһаннар турыннан** үтеп киткәнеңне күреп торалар. (Аяз Гыйләҗев, Җомга көн, кич белән.) In the village you can't hide anything: ... they see that every evening you walk past the Borhans' (house).

b) 'from around' (indicating movement from around):

· Моратбакыйның тәрәзәсеннән караганда, иртәнге кояш гел шушы **өянке турысыннан** күтәрелә иде. (Марсель Галиев, Ерак урман авазы.) When looking out from Moratbaqi's window, (one always sees) the morning sun rising from around this willow tree (i.e., from this same willow tree mentioned just before).

· Борылып караса – өлкән яшьтәге таза гына милиционер. – Егет, **бу турыдан** юлны аркылы чыгарга ярамый, – диде ул. (Фоат Садриев, Адәм әүлиясе.) When he turned around and looked, there was an elderly, strapping policeman. "Young man," he said, "it is not permitted to cross the road at this spot."

Note 1: The case endings used with possessive stems of the 3rd person singular may be joined to **туры** either directly (турына, турында, турыннан) or to its expanded possessive stem турысы (турысына, турысында, турысыннан). When joined directly, final -ы of **туры** functions like a possessive suffix.
Note 2: турыда, турында, турысында, etc. have the archaic forms тугрыда, тугрында, тугрысында, etc.

[508] тәртип 'order', 'discipline'.
тәртибендә 'as' (in the capacity of), 'by way of':

- **Сорау-җавап тәртибендә** без чибәр егетнең кем булуы һәм ничек итеп аның мондый авыр хәлгә төшүе тарихын бик тиз белеп алдык. (Мирсәй Әмир, Балыкчы ялганнары.) By way of question and answer, we learned very quickly who the handsome young man was and the history of how he got into such a difficult situation.

[509] төп 'bottom', 'base'.

1. **төбенә** 'under', 'at', 'to' (indicating direction):
   - Урман буена килеп җиткәч, чиләген **агач төбенә** куйды ... (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) When she reached the forest, she put her pail under a tree ...
   - Ул арада **капка төбенә** җиңел машина килеп туктады. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) At that moment, an automobile pulled up and stopped at the gate.
   - Искәндәр ... әле **тәрәзә төбенә**, әле ишек катына килде. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) ... Iskändär moved now to the window, now to the door.
2. **төбендә** 'under', 'at', 'beside', 'at the base of', 'in' (position):
   - Юл буенда бер биек, зур **агач төбендә** утырган карчыкка очраган. (Татар халык экиятләре, Чакма ташы.) Along the way he met an old woman, who was sitting under a big, tall tree.
   - Урамда, **ишек төбендә**, машина көтеп тора иде. (Габдрахман Әпсәләмов, Агыла болыт.) In the street, a car was waiting before (at) the door.
   - Гәрәй белән Нәсимә иртәгесен әнә шул текә **кыяташ төбендә** очраштылар. (Сафа Сабиров, Гәрәйнең бер җәе.) In the morning Gärey and Näsimä met at (the base of) that (same) steep rock there.
   - Гөлбиби аны **баскыч төбендә** көтеп тора иде. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Gölbibi was awaiting him at the staircase.
   - **Телефон төбендә** бер ярты сәгатьләр чамасы азаплангач, ул аны тапты, хәлне аңлатып бирде. (Гариф Ахунов, Хәзинә.) After wearing himself out at the telephone for about half an hour, he reached (lit., found) him (and) explained the situation.
   - Чыннан да, бу көннәрдә Бибисаның **колак төбендә** таныш исем яңгырап торды ... (Саҗидә Сөләйманова, Гөлбадран.) Indeed, in these days a familiar name kept ringing in Bibisa's ears ...
3. **төбеннән** 'from under', 'from', 'past' (a place, point):
   - – Әйдә безгә, ди, чәй эчәрсең, ди ... Мин **алмагач төбеннән** көчкә кузгалам. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) "Come on, to us," she says. "Have tea," she says ... I move with difficulty from under the apple tree.
   - Утырышып кына бетүгә, **капка төбеннән** сәлам биргән тавыш ишетелде. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) They had just sat down when from the gate a voice was heard saying hello.
   - Ул арада кояш та чыгарга җыенды. **Капка төбеннән** дөбер-дөбер базарчылар уза башлады. (ibid.) Meanwhile, the sun too was about to rise (was preparing to rise). The market men were beginning to rumble past the gate.

[510] төс 'color'; 'air', 'appearance', 'aspect', 'look'.

1. **төсле** 'as', 'like', 'similar to' (in making comparisons):
   - Аның чалара башлаган озын чәче якасын каплап тора, бөтен битен **чәче төсле** үк соры сакал-мыек баскан, ... (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) His long hair, which has begun to turn grey, covers his collar. A beard and moustache, which are just as grey as his hair, cover his whole face, ...
   - Тәлгать /Təlɕət/ исемле иде ул, Кәшшаф җизнинең **үзе төсле** тыныч кына, сабыр гына бер малай иде. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) His name was Tälghät. He was a rather quiet, rather patient boy, like brother-in-law Käshshaf himself.
   - Иртыш безнең Иделгә дә, Чулманга да охшамаган иде. Аның суы **Иделнеке төсле** каралҗым да, **Чулманныкы төсле** кызгылт-комлы да түгел иде. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) The Irtysh resembled neither our Volga nor our Kama. Its water was not darkish like that of the Volga, nor was it reddish-sandy like that of the Kama.
   - – ... **синең төсле** сеңелем булса, мин нинди бәхетле булыр идем ... (Кәрим Тинчурин, Утыз өч көн.) "... if I had a (younger) sister like you, how happy I would be ..."
   - **Бу төсле** матур чәчәкләрне күргәнем юк иде. I had not seen such beautiful flowers.

   Note: Before **төсле**, the demonstrative pronouns may stand in the nominative.

2. **төсендә** 'as' (in the capacity of); 'by way of':
   - Кинаяле /kinajəle/ мәкальләр чынбарлыктан алынган берәр шигъри **мисал төсендә** читләтеп әйтеләләр. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Allegorical proverbs are used (lit., said) metaphorically as some poetic example taken from reality.
   - Мәкальләрнең күпчелеген **киная, ишарә, читләтем төсендә** карап була. (ibid.) The majority of proverbs can be regarded as allegory, allusion, metaphor.
   - ... яшь балыкчыларга **киңәш төсендә** кайбер тәҗрибәләремне уртаклашасым килә. (Мирсәй Әмир, Балыкчы ялганнары.) ... I wish to share some of my experiences by way of advice to young fishermen.

[511] угрында (arch.) 'by way of', 'for':
   - Укымак – хәзерге көннәрне киләсе көннәр өчен, бу көнге мәсьәләләрне киләчәктәге мәсьәләләрне **чишү угрында** ташламак димәктер. (Габдулла Тукай, Хиссияте миллия, 1906.) To study means to give up the present days for future days, [to leave] today's matters (problems) for solving the matters (problems) of the future. (укымак – уку, ташламак – ташлау).
   - Хатыннар **ирке угрында** үләрмен мин. (Габдулла Тукай, Хатыннар хөррияте, 1909.) I shall die (i.e., I am ready to die) for the freedom of women.

[512] урта 'middle', 'center'.

1. **уртасына** 'to, into the middle, center of', 'into the midst of':
   - **Урам уртасына** чыгарып куелган кечкенә өстәл тирәсен бик күп халык сырып алган. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) A great many people are crowding the space around a small table, which has been pulled out into the middle of the street.
   - Бикбулат, мәртәбәле булырга тырышып кына, **мәҗлес уртасынарак** узды ... да вәкарь белән сүз башлады ... (Җәмит Рәхимов, Батырша.) Bikbulat, endeavoring to be authoritative, moved more to the center of the meeting and ... began to speak ceremoniously: ...

2. **уртасында** 'in the middle, center of', 'in the midst of':
   - **Урам уртасында** бер кое /qoјь/ бар. (Мирсәй Әмир, Әбелгата күпере.) In the middle of the street there is a well.

- Басуларда эш кыза барды ... **Җәй уртасында** бөгелгән билләр көзгә кадәр языла алмады. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Work in the fields became more hectic ... The backs, which had (begun to) bend in the middle of summer, could not straighten out until autumn.
- Күрешү кичәбездә дә **игътибар уртасында** булачагымны сизенеп, кыенсынуларым юкка чыкты. (Диләрә Зөбәерова, Куш өянке шаһит.) Sensing that I will be in the center of attention also at our (school) reunion party, my timidity disappeared.

3. **уртасыннан** 'from, along the middle, center of':
   - Хәзер инде Амантай кемгә юлыгуларын төшенгән иде. Шуңа күрә, Балҗанны кулыннан җитәкләп, тизрәк шикле **төркем уртасыннан** чыгып котылырга омтылды. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) By now, Amantai had realized whom they had run into. Therefore, leading Baljan by her hand, he endeavored to get out from the midst of the suspicious crowd in a hurry and disappear (escape, get away).
   - **Үзән уртасыннан**, нәкъ электәгечә, көмеш кебек чишмә ага. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) Just as before, a spring like silver is flowing along the middle of the valley.
   - Ул **урам уртасыннан** алпан-тилпән килеп, туры Шәрифҗаннарга кайтты. (Аяз Гыйләҗев, Өч аршин җир.) Walking unsteadily along the middle of the street, he returned straight to the Shärifjans.

[513] урын 'place'.

1. **урынына**

a) 'instead of':
- Наил **җавап урынына** елмайгач, Фәез яне сорады ... (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) When Nail smiled instead of (giving) an answer, Fäyez asked again ...
- Тик ул вакытта залда мулла юк иде инде. **Аның урынына** зур ак сакаллы бер карт сүз алды. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) But at that time the mulla was no longer in the hall. In his place, an old man with a large, white beard began to speak.
- Түгәрәккә язылган егерме **кеше урынына** йөз кеше килгән. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Instead of the twenty people registered for the circle, a hundred people have come.

b) 'like' (similar to):
- Таҗи бер нәрсәне бик яхшы аңлап алды: бу йортта Вәсиләне **ат урынына** җиккәннәр. (Гариф Ахунов, Хуҗалар.) One thing Taji understood very well: In this house they have roped in (lit., they have harnessed) Wäsilä like a horse.
- ... илләр белән илләр, халыклар белән халыклар бәрелешкән. Кешеләр **чебен урынына** кырылган, ... (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) ... countries have clashed with countries, nations with nations. People have been crushed like flies, ...

c) 'as' (in the capacity of):
- Бу китап берәүдә дә юк. ... монда укып яткан мәрхүм Зәйнетдин шәкерттән **мирас урынына** калган китап бу. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Nobody has this book, ... This is a book which has remained as a legacy from the deceased student Zeynetdin, who ... studied here.
- ... ул каганнар тамырының иң карт кешесе, бөтен ыруга **ата урынына** калган кеше. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) ... he is the oldest man of the khakan stock. He is a man who has remained as a father to the whole tribe.

2. **урынында** 'as' (in lieu of):
   - ... карт ... егетне күрде. Күрде, ләкин күрмәмешкә салышты. Егетнең бернинди сүз дә кушмыйча тыныч кына карап торуына **җавап урынында** карт, аңа караганда

да тынычрак итеп, бер карап алды да шунда ук күзләрен башка ноктага күчерде. (Фатих Хөсни, Идел тынычсызлана.) ... the old man saw the youth, ... He saw him, but pretended not to see him. As an answer to the youth's gazing at him silently without saying a single word, the old man, even more silently than he, took one look at him and immediately turned his eyes to another point.

(For **урында**, **урынга** with the future participle in **-асы**, **-әсе** etc. see 1150.)

[514] уңай 'direction'; 'favorable', 'suitable'.

1. **уңаена**

a) 'with' (indicating direction):

- ... коры яфраклар, сары күбәләкләрдәй, һавада уйнаклап алдылар да, **җил уңаена** очып, Бәдәр себергән якка төшә башладылар. (Мөхәммәт Шәйми, Сынау.) ... dry leaves fluttered up in the air like yellow butterflies and, flying with the wind, began to fall where Bädär was sweeping.
- Башка чара калмагач, мин батмас өчен **агым уңаена** акрын гына йөзә бирдем. (Сафа Сабиров, Фирдәвес.) As there was no other alternative, I kept swimming slowly with the stream so as not to drown.

b) 'in time to', 'while' (indicating simultaneous actions):

- Ул, мөгаен /møɢəjen/ ... каенга сөялеп, айга карап җырлыйдыр. **Көе** /køje/ **уңаена** акрын гына башын боргалыйдыр. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) He probably is singing, leaning against a birch ... and looking at the moon. He probably is moving his head slowly in time to his song. (Expresses supposition.)

2. **уңае**, **уңаенда**, **уңаеннан** 'while' (with certain nouns, indicating simultaneous actions carried out by the same agent or by different agents):

- Район үзәгеннән ул **юл уңае** туры килгән, шылтырап таралыр хәлгә җитеп тузган машинага утырып кайтты. (Әхияр Хәкимов, Гомер /Ɋømer/.) He returned from the district center, sitting in a rattling, battered car which had reached the stage of falling apart, and which he happened to encounter while on the road.
- Ниһаять, менә Агыйдел дә, **юл уңаенда** үзенә килеп сыенган бик күп инешләрне эченә ала-ала ... Камага килеп җитте. Кушылды. Хәзер инде безнең алда Кама гына калды. (Мирсәй Әмир, Усә төшкәч.) Accepting on its way a great many streams which came running into it, the Byelaya too ... finally reached the Kama and joined up with it. Now only the Kama remained before us.
- Фидаяның башын кая куярга белмәгән чаклары була. Ялгыз калганда, кичләрен-төннәрен күңелгә бигрәк авыр уйлар килә. Шундый сәгатьләрнең берсе аны **юл уңаенда** чишмә буена китерде. (Мәдинә Маликова, Фидая.) There were times when Fidaya became very despondent (lit., did not know where to put her head). Especially in the evenings and at night when she was alone, gloomy thoughts came to her mind. One such time (lit., one of such hours) brought her to the spring while she was on her way (i.e., on her way to another village).
- **Юл уңаеннан** «Үзәк»кә кагылып чыгарга уйладылар. (ibid.) While on their way, they intended to (briefly) stop at the "Center". («Узәк» – "Center"; name of a collective farm.)

3. **уңаенда** following a noun denoting *time*, indicates approximateness.

- **Кич уңаенда** гына Мәрьям «Чишмә» ашханәсенә барып керде. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) Towards (in the) evening Märyäm went to the "Chishmä" (Spring) restaurant.

4. **уңае белән**

a) 'while' (same as **унае**, **уңаеда**, **уңаеннан**):

- Ул ... төенчек эчендәге әйберне балаларның икесенә бүлеп бирергә уйлаган иде. Ләкин шул **уй уңае белән** төенчекне тагын бер тапкыр тотып карагач, ул уеннан ваз кичте. (Шәриф Камал, Матур туганда.) ... he had thought to divide and give the things in the little parcel to both the children. But, when with that thought (in mind), he took the little parcel once again in his hands and looked at it, he gave up that idea.
- Рузаевка станциясендә минем Байбиков дигән танышларым бар иде. **Юл уңае белән** шунда туктап, берәр көн кунак булырга уйладым. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) At the Ruzayevka station I had acquaintances called Baibikov. I thought that, while on the way, I would stop there and stay a day as (their) guest.

b) ‘in connection with’, ‘on the occasion of’:

- Шуларны уку минем күңелемдә читкә китү фикерен тудырган иде. Иптәшләрнең **соравы уңае белән**, минем шул теләгем күз алдына килеп басты ... (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) Reading those things had given rise to the thought in me (lit., in my heart) to go to foreign parts. In connection with (my) comrades’ question, that wish of mine appeared before my mind’s eye ...
- ... «Вакыт» газетасының чыга башлавына өч ел **тулу уңае белән**, кечкенә генә бер җыелыш үткәрелде. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) ... a small meeting was held on the occasion of the completion of three years since the newspaper “Waqyt” had begun to appear.

Note: сүз уңаенда, сүз уңаеннан means ‘by the way’.

[515] хак ‘right’, ‘benefit’.

1. **хакында**, **хакта** ‘about’ (concerning):

Note: The form **хакта** is used with demonstrative pronouns in the nominative (бу, ул, шул, etc.) and with personal pronouns (except that of the 3rd person singular and plural) in the possessive case. However, with the latter **хакта** may also take the possessive suffixes. For example: синең хакта, or синең хакыңда ‘about you’.
The latter applies also to **хак** in the dative: минем хакка, or минем хакыма ‘for my sake’.

- Авылдагы **хәлләр хакында** бераз сөйләшкәч, басуларга чыгып киттек. (Әхсән Баянов, Аязучан болытлы һава.) After we had talked a little about conditions in the village, we went out to the fields.
- **Ул хакта** мин соңыннанрак сөйләрмен, ... (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) About that I shall speak a little later, ...
- Наилә. Сөйләшмик бу хакта, син борчыласың. (Аяз Гыйләҗев, Без уникe кыз идек.) Nailä. Let’s not talk about this; you are upset (worried).
- – ... Гөлчирә миңа андагы кешеләрнең барысы турында да сөйләгән иде, никтер **сезнең хакта** гына берни дә әйтмәде. (Сафа Сабиров, Фирдәвес.) “... Gölchirä had told me about all the people who were there. Only about you she did for some reason not say anything.”
- Егетләр **аның хакында** нидер әйтмәкчеләр иде бугай – үзен шәйләгәч, тындылар. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) Apparently, the young men intended to say something about him, (but) when they noticed him, they fell silent.

2. **хакына**, **хакка** ‘for the sake of’, ‘thanks to’, ‘for’ (for the benefit of):

- – Нишлим мин, киңәш бирегез, **алла хакына.** (Атилла Расих, Ямашев.) “What am I to do; for God’s sake, give me advice.”
- – Тынычлан, кызым, тынычлан! – диде ана. – Язмыштан узмыш юк. **Әтиең хакына**... **минем хакка**... (Әбрар Шәмин, Янар тауны кичкәндә.) “Calm down,

my daughter, calm down!" the mother said. "There is no escape from fate. For your father's sake..., for my sake..."

- **Мәхәббәте хакына** ул (ягъни Галиябану) үзендә кыюлык таба, ... атасына каршы төшә. (Барлас Камалов, Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Thanks to her love, she (i.e., Ghaliäbanu) finds the courage in herself; she ... stands up to her father. (Her father wants her to marry a man she does not love).
- – Искә алмаган көннәре юк, **синең хакка** дога кылалар. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) "There is no day when they do not remember you. They pray for you."
- ... Тукай саулыгына, татар мәдәнияте һәм әдәбиятының алга **китүе хакына** тостлар күтәрелгәннән соң, мәҗлес тынычрак рәвеш алды. (И. Нуруллин, Көзге җилләр исәр алдыннан.) After toasts had been proposed to ... Tuqai's health, for the advancement of Tatar culture and literature, the party took on a quieter character.

[516] хосус 'matter', 'case', 'subject'.
хосусында, **хосуста** (arch.) 'regarding', 'in respect of', 'in relation to', 'about':

- Сабирның остазы Габдулла хәзрәт тәкъва вә риясыз бер имам иде ... Узенең шәкерде мулла **Сабир хосусында** дәхи ул кадәр разый түгел иде. (Галиәсгар Камал, Сабир хәзрәт, 1900.) Sabir's mentor, His Excellency (His Holiness) Ghabdulla, was a pious and sincere imam ... He was also not particularly (lit., that much) pleased with regard to his (former) student, Mulla Sabir.
  (шәкерд, now spelled шәкерт, дәхи (arch.) 'also', 'still', 'again'; разый – риза 'pleased', 'agreeable').
- **Бу хосуста** һичкемгә мөшәвәрә вә киңәш итмәк лязем түгел. (ibid.) About this it is not necessary to deliberate and consult with anybody.
  (мөшәвәрә (arch.) 'consultation', 'deliberation', лязем, лазим (arch.) кирәк 'necessary'; итмәк – итү).

[517] хәл 'state', 'condition', 'situation', 'circumstance'.
хәлендә 'as', 'like' (in the capacity, role of):

- Бу эштә Хәмитов үзен нәкъ чит кешеләрчә тотты. **Күзәтүче хәлендә.** (Әхсән Баянов, Таш китап.) In this matter Khämitov conducted himself exactly like a stranger – as an observer.
- Бары тик ... унтугыз яшьлек бер **егет хәлендә** бәхет эзләргә чыгып киткәч кенә беренче мәртәбә поездга утыра алдым. (Сәйфи Кудаш, Яшьлек эзләре буйлап.) I got (had an opportunity) to board a train for the first time only when ... as a nineteen-year-old youth, I went out to seek my fortune.

[518] чак 'time'.
чак, with or without possessive suffixes in the locative, 'while', 'during'; 'when', 'as':

- Хәниф абый кесәсеннән авыз гармунын кулына алды ... – Әтием бүләк иткән иде, – диде. – Бик күптән. Әле синең кебек **малай чагымда**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Uncle Khänif took a mouthorgan from his pocket ... "My dad gave it to me as a present," he said. "Very long ago. When I was still a boy like you."
- Маһирә ханым чак кына кызарып куйды. **Кыз чагында** Янгура аңа игътибар итеп йөргән кешеләрнең берсе иде. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Lady Mahirä nearly blushed. Yangghura was one of the persons who had noticed her when she was a girl (i.e., unmarried).
- Ул, үсмер **егет чагында** шушы йортка кунак булып килгән вакытта, Мәдинәгә гашыйк /ʁaşiq/ булган иде. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) He had fallen in love with Mädinä when, as a teenager, he had come to this house as a guest.

· – ... минем әнкәем мин кечкенә **бала чакта** матур әкиятләр сөйлидер иде. (ibid.) "... when I was a little child, my mommy told me (lit., was telling me) beautiful stories."

Note: For **-дыр**, **-дер** etc. see 693, d. In the above example, **-дер** indicates emphasis. The speaker wants the woman to whom she is talking to tell, not to read, to her a story.

· **Малай чакта** куна йөргән аланнарга ... барып чыгам. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) I am going out to the glades where, as a boy, I often spent the night ...

[519] чама 'approximate measure, dimension'.
чамасы, **чама(сын)да** 'about', 'approximately' (indicating approximate quantity, distance, length, height, size, weight, depth, time, age, etc.):

· 150 ел /jьl/ элек бу урында 150 **кеше чамасы** җирле халык яши торган кечкенә генә балыкчылар авылы булган. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) One hundred and fifty years ago, there was in this place a rather small fishing village in which about one hundred and fifty local people lived.

· Алар икәү иде. Менә алар аннан бер ун **адым чамасы** җирдә туктап калдылар. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) They were two. There, they stopped at a spot some ten paces from him.

· – Миндә **бер мең чамасы** бар, – диде ул ... – Мин сиңа биреп торырмын. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) "I have about a thousand (rubles)," he said. "I am prepared to give them to you."

· Ул әле бүген төш вакытында гына су алырга барган коены исенә төшерде. Ул коеның тирәнлеге, күп булса, ике-өч **метр чамасы** булырга тиеш иде. (ibid.) She recalled the well to which she had gone to fetch water only this noon. The depth of that well must have been approximately two or three meters at the most.

· Көрәш бер-ике **минут чамасы** гына дәвам итте. Мансур Илгизне дә күтәреп бәрде. (ibid.) The (wrestling) match lasted only about one or two minutes. Mansur lifted and threw Ilgiz too.

· Әйтүләренә караганда, беренче басуның озынлыгы сигез **чакрым чамасы** булырга тиеш иде. (ibid.) According to what they say, the length of the first field must have been about eight versts.

· Беренче караштa Галләметдин Әхмәткә кырык биш **яшьләр чамасында** урта яшьле кеше булып күренгән иде. (Шәриф Камал, Матур туганда.) At first glance, Ghällämetdin had appeared to Äkhmät to be a middle-aged man of about forty-five.

[520] шикелле (шәкел 'form', 'figure') 'like', 'as', 'similar to':

· **Уенчык шикелле** җыйнак өйләр тау итәгенә сыенып утырганнар. (Рөстәм Кутуй, Сөенче.) The cheerful houses were nestled like toys at the foot of the mountain.

· Мин кемнән ким? Мин дә **аның шикелле**, ул да минем кебек. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) To whom am I inferior? I am like him, he (too) is like me.

· ... Киек каз юлы ялтыравык **бәс шикелле**, эчтән яктырып торган тузан бөртекләредей йолдызлар белән җемелди. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) ... the Milky Way shimmers with stars like glittering hoar-frost, like specks of dust shining from within.

· Сөенеченнән аңа бөтен дөнья **үзе шикелле** бәхетледер сыман тоела ... (Рәмзи Максудов, Шәйморза кешеләре.) In her joy, it seems to her as though the whole world is as happy as she ...

(For **сыман** with relational adjectives and conjugated verbal forms see 575).

[521] эч ‘interior’, ‘internal part’.

1. **эченә** ‘into’:
   - Гаяз мине **бакча эченә** алып кереп ... өстәл янындагы скәмьягә (эскәмиәгә) утыртты. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Ghayaz took me into the garden and had me sit on a bench beside the ... table.
   - Егет, аларның бу сүзләрен ишетүе белән, атына менде дә ... киң даланың **караңгылыгы эченә** кереп югалды. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) Upon hearing these words (of theirs), the young man mounted his horse and ... disappeared into the darkness of the wide steppe.
   - Урманда **үз эченә** бикләнеп, гел бертөрле генә яшәргә гадәтләнгән бу күңелсез, сүрән **гаилә эченә** Йомабай үзе белән җанлылык, ягымлылык алып керде. (Гомәр Бәширов, Кунак егет.) Yomabai brought with him liveliness (and) kindness into this cheerless, listless family, which, retired into itself in the forest, had become used to living a monotonous life (lit., living always the same way).

2. **эчендә**

a) ‘in’, ‘inside’, ‘within’ (position where):
   - Ул ... чанага ничек чыгып утырганын да хәтерләмәде. Тирә-як **томан эчендә** күк тоелды аңа. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) She did not remember either how she got into the sleigh ... The surroundings appeared to her as though in a haze.
   - Тирән **тынлык эчендә** берничә секунд вакыт үтте. (Габдрахман Әпсәләмов, Зәңгәр иртә.) Several seconds passed in the deep stillness (of the forest).
   - [Ай] ... акрын гына киң **күк эчендә** йөзеп китә. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) [The moon] ... is floating slowly in the wide sky.
   - Алар киенеп урамга чыктылар. Көне буе диярлек **бина эчендә** булганга, һава сулап туймаслык татлы тоела. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) They dressed and went out into the street. As they had been inside the building almost all day, breathing (fresh) air felt (lit., seems) infinitely good (lit., sweet).
   - Яктырганда Босфорга килеп җиттек ... Эчкә керә башлагач, чайкалу сүнде. **Бугаз эчендә** безне тынлык кочаклап алды. (Миргазиян Юныс, Юлда уйланулар.) When it was getting light, we reached the Bosphorus ... As we were getting into it, the rocking (of the ship) ceased. Inside the strait a stillness embraced us.
   - Безгә бу нәмәкәйне почта белән салганнар. Хәзер **шәһәр эчендә** дә хатлар ташбака тизлеге белән йөри. Ким дигәндә, өч көн үтә. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) This was sent to us by mail. At present, letters go with the speed of a turtle even within the city. They take at least three days.
   (нәмәкәй – dialect of the Mishar Tatars – нәрсә).

b) ‘among’ (a group, people, etc.):
   - Бү җирдә торып **калганнарының эчендә** ... Шәриф дигән кеше дә бар иде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) Among those (men) who remained standing in this place was also a man named Shärif ...
   - Бу **яшьләр эчендә** ирләр һәм хатын-кызлар бергә һәм бер булып эшлиләр. (Галимҗан Ибраһимов турында истәлекләр, Шәһит Әхмәдиев.) Among these young people men and women are working together as one (body).

c) ‘within’, ‘in’ (indicating time):
   - Монда мәктәпләр, китапханәләр ... кинотеатрлар күп, урамнар иркен ... Шуларның барысы егерме биш-утыз **ел эчендә** салынды. (Г. Ахунов, М. Зарипов, И кадерле туган як.) Here are many schools, libraries ... cinemas, the streets are wide ... All of these were built within twenty-five, thirty years.

- Йөз километрга якын араны барлы-юклы сәгать **ярым эчендә** узып, Талбазыга килеп тә җиттек. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) We arrived in Talbazy, covering the distance of approximately one hundred kilometers in a mere hour and a half.

3. **эченнән**

a) 'from within', 'from among', 'out of':

- ... конвертны кулыма алдым. **Аның эченнән** дүрт хат килеп чыкты. (Газиз Мөхәммәтшин, Табылдык хатлар.) ... I took the envelope in my hand. From (within) it four letters came out.
- ... хатын, бер генә сүз дә дәшмичә ... мич алдына барды. **Учак эченнән** таш табак белән аш чыгарып, ян тәрәзә төбендә торган өстәл өстенә китереп куйды. (Мирсәй Әмир, Безнең авыл кешесе.) ... without saying a word, the woman ... went to the stove. From (within) the fireplace she took out food in a stoneware dish and put it on the table, which was standing at the side window.
- Ике кат сары төрем кәгазен сүтеп ташлаганнан соң, **кәгазьләр эченнән** фиолет төсендә ефәк баш яулыгы һәм **яулык эченнән** хат чыкты. (Шәриф Камал, Матур туганда.) After the two layers of yellow wrapping paper were undone, a violet silk headscarf came out of the paper, and from within the scarf came a letter.
(фиолет – шәмәхә).
- Әкрен генә күбәләк-күбәләк кар ява ... Шул **кар эченнән** Диләфрүз килеп чыкты. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Snow is slowly falling in dense flakes ... Out of that snow Diläfrüz emerged.
- Бик ерактан, **томан эченнән** Гөлшаһидә шәүләсе калка. (ibid.) Very far away, Gölshahidä's shadow rises out of the mist.

b) 'in' (indicating movement in, inside):

- Трамвайдан төшүчеләр ..., туфлиләрен кулларына тотып, туп-туры су эченә сикерәләр иде. Кыям белән бу кыз да, туфлиләрен салып, **су эченнән** ... ялан аяк киттеләр. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) Taking ..., their shoes in their hands, the people descending from the streetcar jumped right into the water. Qiam and this girl took off their shoes too and walked barefoot in the water, ...
- Анда яшел таллы **чокыр эченнән** матур булып елга ага. (Мирсәй Әмир, Хикмәтуллинның маневрда күргәннәре.) There, in the ravine covered with green willows, a river flows beautifully.
- Җил дулый, күзләргә ком тула. Сәхип **ком эченнән** бата-чума һаман алга бара. (Шәриф Камал, Таң атканда.) The wind is raging, the eyes fill with sand. Sinking in the sand, Säkhip keeps moving on.

c) 'to', 'by' (myself, yourself, etc.):

- Алдама, мин әйтәм **эчемнән** генә. (Мирсәй Әмир, Хикмәтуллинның маневрда күргәннәре.) "Don't deceive me," I say to myself.
- «Шунысы гына җитмәгән!» – дип Хөснулла **эченнән** уйлап куйды. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "That's all I need!" Khösnulla thought to himself.

[522] юл 'way', 'road'.

юлында, **юлы белән** 'in the way of', 'by', 'through', 'by way of':

- Ул әнисе пешергән ипиләрнең тәмлелеген күрсәтер өчен, капчыгыннан бер ипине чыгарып, шәкертләргә авыз иттерә-иттерә анасының абруен **саклау юлында** бер бөтен ипинең беткәнен сизми дә калды. (Кәрим Тинчурин, Икенче мәрҗән.) In order to demonstrate the tastiness of the breads his mom had baked, he pulled a bread from his bag, and having the students taste it, he didn't even notice that through protecting his mother's reputation a whole bread was finished off.

- Шушы елларда басылган күп санлы мәкаләләрдә аның татар сәнгатен /sənɋəten/ **үстерү юлында** күрсәткән тырышлыгы ачык чагылган. (Бәян Гыйззәт, Фәтхи Бурнаш.) The zeal which he displayed in the way of developing Tatar art is clearly reflected in numerous articles printed in these (same) years.
- ... ул башка шәкертләр шикелле, мәчеткә барып коръән уку ... сәдака **алу юлы белән** түгел, бәлки үз кул көче белән эшләп яшәргә тырыша. (Татар Әдәбияты, Габдулла Тукай.) ... he (i.e., Tuqai) did (lit., does) not endeavor to make a living (lit., live) by going to the mosque and reading the Koran ... receiving alms like other students, but by working with his own hands.
- Әгәр 1905 нче елга чаклы шагыйрь тормышны, башлыча, **мәгърифәтчелек юлы белән** үзгәртергә мөмкин дип караган булса, ... (Мәҗит Гафури, Сайланма әсәрләр, Introduction.) If until 1905, the poet had the opinion that living conditions (lit., life) could be changed mainly through enlightenment, ...

[523] як ‘side’.

1. **ягына** ‘to’, ‘towards’ (in direction of):
   - Бүген алар Әптелбәр белән **Бакалтай ягына** ... бардылар. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Today they went with Äptelbär to Lake Baqaltai ...
   - – Әнә алар! – Грязинюк кичке эңгергә урала башлаган алма **бакчасы ягына** кул изәде. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) “There they are!” Gryazinyuk motioned with his hand towards the orchard, which was becoming enveloped in dusk.
   - Фидаяров күз кырыйлары белән генә **ир-егетләр ягына** карап алды. (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) From the corner of his eye Fidayarov cast a glance towards the men.

2. **ягында**

a) ‘at’, ‘beside’ (position where):
   - Сеңлем Сажидә өйдә юк, **Арча ягында** тракторда эшли иде. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) My younger sister Sajidä was not at home. She was working at Arsk on a tractor.
   - ... тәрәзәсез **дивар ягында** шәһәр йортларында була торган зур шифоньер, әйбәт урындыклар ... бу йортта шактый ук мул тормышлы кешеләр яшәгәнне әйтеп тора иде. (Гариф Ахунов, Хуҗалар.) ... the large chiffonier at the windowless wall, which is usually (found) in the city homes, the fine chairs ... showed (lit., spoke) that there lived in this house rather well-to-do people.

b) ‘for’ (in favor of, in support of):
   - – Юк, Зариф Салихович, мин сез әйткән тәкъдимне кабул итә алмыйм. Мөмкин түгел. Мин яхшы башлангычны бууга юл **куйдырмау ягында**! (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) “No, Zarif Salikhovich, I cannot accept the suggestion which you have proposed. It is not possible. I am not for permitting a good beginning to be stifled.” (lit., for permitting to stifle a good beginning.)

3. **ягыннан**

a) ‘from’ (from the direction of):
   - Юлда ул **басу ягыннан** кайтып килүче яшьләрне очратты. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) On the road he met the youths who were returning from the field.
   - **Бакча ягыннан** алма исе аңкый. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) The fragrance of apples emanates from the garden.
   - ... үзем генә калгач, көтмәгәндә кайдандыр Хәйрүш килеп чыкты. Әлеге **Нөгеш ягыннан** безгә кармак чыбыклары алып кайта торган иптәшем. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) ... after I was left alone, Kheyrüsh, that same friend of mine

who used to bring us fishingrods from Nögesh, appeared unexpectedly from somewhere.

b) ‘in’, ‘by’ (indicating age, origin, background, etc.):

- Туйга без **эти-әни ягыннан** булган туганнарны, тирә-күршене чакырдык. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) To the wedding we invited the relatives on Dad’s and Mommy’s side as well as the neighbors.
- Иң күп таралган һәм фән өчен иң әһәмиятле төркемләү – телләрне **туганлыгы ягыннан**, ягъни килеп чыгышлары буенча төркемләү. (М.З. Зәкиев, Татар халкы теленең барлыкка килүе.) The most common, and for linguistics (lit., science) the most important classification, is the classification of languages by relationship; that means, according to their origin.

c) ‘as to’, ‘from the point of view of’, ‘from the standpoint of’:

- **Яшь ягыннан** ул Фәездән ундүрт яшькә зур ... (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) As regards age, he was fourteen years older than Fäyez ...
- ... **ашау-эчү ягыннан** мәҗлес матур бара. (Әбрар Шәмин, Эт белән мәче.) ... as to food, the party is going beautifully.
- ... мәкальләрне **мәгънә ягыннан** ике төркемгә бүлеп була. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) ... from the point of view of meaning, it is possible to divide proverbs into two groups.
- Дөресен генә әйткәндә, җырга-музыкага **сәләтлелегем ягыннан** мактаныр җирем юк. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) To tell the truth, regarding (as to) my talent for song (singing) and music, I have nothing to be proud of.

[524] ян ‘side’.

1. **янына** ‘to’, ‘up to’, ‘at’ (in the direction of, towards a person, thing, or place):

- Машина ике-өч минуттан **яшьләр янына** килеп тә туктады. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Two or three minutes later (lit., in, after two or three minutes), the car came up to the youths and stopped.
- Шәрифҗан ... яңадан **телефон янына** килеп, аның тоткасын бора башлады. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Shärifjan ... went (lit., came) again to the telephone and began to turn its crank-handle.
- Шул ук **сабырлык янына** татарның тыйнаклыгын да кушарга кирәк. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) To that (same) patience must also be added the Tatar’s unpretentiousness.
- Урыныннан күзгалды да **минем яныма** килде. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) She (i.e., my mom) got up from her seat and came over to me.
- Мохтар ... китапны алып, **өстәл янына** утырды. (Шәриф Камал, Таң атканда.) Mokhtar took the book ... and sat down at the table.
- – Сәгать кичке җиделәргә **минем янга** керерсең. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) “You shall come to me by about seven o’clock at night.”

2. **янында**.

a) ‘at’, ‘beside’ (position where):

- Кичке сигез туларга биш минут калганда, Фәез Лазаревлар **ишеге янында** иде инде. (ibid.) At five minutes to eight in the evening Fäyez was already at the Lazarevs’ door.
- ... Гыйльмулла кереп, аш хәзер булганлыкны әйтте. Болар бүлмәдән чыкканда, Корбангали карт **өстәл янында** көтеп утыра иде инде. (Шәриф Камал, Таң атканда.) ... Ghilmulla entered and said that the meal was ready. When they came out of the room, the old man Qorbanghäli was already sitting at the table waiting.

- Һәркемдә булган кебек, безнең ындырыбыз бар иде. **Өй янында** кечкенә бәрәңге бакчабыз. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) We had our Kitchengarden, just as everybody else did. Beside the house was (lit., is) our little potato garden.
- – Син йокламыйсыңмы? – ди бер тавыш. Башымны күтәрсәм, **янымда** Миргали басып тора. (Локман Бадыйкшан, Ерак диңгездә.) "You aren't sleeping?" a voice said. When I raised my head, there was Mirghäli standing beside me (at my side). (For the use of the Tatar present tense instead of the past see 956, 5.)

b) 'at', 'with' (at house of, in company of):

- – **Атаң янында** башка кеше торыр, син көтүгә бар, диделәр. (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) "Someone else will stay with your father, you go to the (cattle) herd," they said.
- Иртәгесен билгеләнгән вакытта Галимҗан **Ибраһимов янында** идем инде. **Янында** кунагы булуына карамастан, мине ачык йөз белән каршы алды. (Истәлекләр, Бакый Урманчы.) Next morning, at the scheduled time, I was at Ghalimjan Ibrahim's (place). Despite his having a guest (visitor) with him, he received me in a friendly manner (lit., with an open face).

c) 'on, with' (on person):

- Яшь егет. Садрый абзый, миңа иртәгә кадәр ун тәңкә акча биреп торыгыз әле, мин сезгә иртәгә иртә үк кертеп бирермин. Садрый. **Минем янымда** ул кадәр үк акча юк. (Галиәсгар Камал, Безнең шәһәрнең серләре.) The young man. Uncle Sadri, lend (lit., give) me ten rubles until tomorrow, please, I'll give it back (lit., bring and give it) to you tomorrow morning right away. Sadri. I don't have that much money with me.

d) 'at', 'during' (meal, etc.):

- Сәгыйтҗан белән Миһри **чәй янында** шактый озак сөйләшеп, киңәшеп утырдылар. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Säghitjan and Mihri sat at tea, talking and discussing for a rather long time.
- **Аш янында** сүз Казан хәлләре, андагы хөкүмәт мәктәпләрендә укучы татар яшьләре, матбугат ... һәм шуларга охшашлы башка мәсьәләләр турында барды. (Истәлекләр, Каюм Мостакаев.) During the meal, the conversation was about events in Kazan, about the Tatar youths studying at government schools there, the press ... and other matters similar to those.

3. **яныннан** 'from', 'by', 'past' (the side of a person, thing, or place):
   - Тәрҗимә ат җигеп кайткач, Тимершәех ... **өстәл яныннан** торды. (Хәсән Сарьян, Бер ананың улы.) After Tärjimä had harnassed the horse and returned, Timershäyekh ... got up from the table.
   - **Корбанов яныннан** мин тәмам тынычланып чыктым. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) I came away (lit., out) from Qorbanov completely calmed down.
   - Бер ярты сәгатьтән еракта Көктугай күренде. ... яшьләр шифер түбәле яңа **йортлар яныннан**, төзүчеләрнең яшел **чатырлары яныннан** ... выжлап узып киттеләр дә иске Көктугайга килеп керделәр. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) After about half an hour, Köktughai appeared in the distance. ... the youths zipped past the new slate roof houses and the green tents of the construction workers ... and entered old Köktughai.

[525] ярдәм 'help', 'assistance'.
ярдәмендә 'by means of', 'by', 'through', 'with the help of':

- Тартым төшенчәсен тартым **кушымчасы ярдәмендә** белдереп була. (С.М., но. 7, 1976.) Possession (lit., the concept of possession) can be rendered by means of possessive suffixes.

- Дәреснең темасы – «Үсемлекләрнең **бөҗәкләр ярдәмендә** читтән серкәләнүе.» (ibid.) The subject of the lesson is “Cross-pollination of Plants by (through) Insects”.
- ... аның беренче хикәяләре «М. Гали» имзасы белән «Аң» журналында басыла башлыйлар. Язучының әйтүенә караганда, алар «Хөсәения» мәдрәсәсенең әдәбият укытучысы Нәҗиб Гасрый тәэсире белән язылалар һәм шул **укытучы ярдәмендә** басылалар. (Гази Кашшаф, Мөхәммәт Гали.) ... his first stories with the signature “M. Ghäli” began to be published (printed) in the journal “Awareness”. According to the writer (lit., According to what the writer says), they were written under (lit., with) the influence of Näjib Ghasri, the teacher of literature at the “Khösäyeniye” medrese, and they were published with the help of that (same) teacher.

[526] өс(т) ‘top’, ‘upper part’, ‘surface’.

Note: Case endings, derivational suffixes with an initial *consonant*, and the plural suffix **+лар** are joined to the short form: өскә ‘up’, ‘upward’; өстә ‘above’; өстән ‘from above’, ‘from the top’; өскә алу ‘to take upon oneself’; өскә чыгу ‘to win a victory’; өске кат ‘the top floor’; өсләр ‘the upper parts’; ‘tops’, ‘surfaces’.

1. **өстенә**

a) ‘on’, ‘upon’, ‘over’ (indicating movement to):
- **Шәһәр өстенә** кара, куе болыт ябырылып килә. Тиздән яңгыр явасы. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) Dark, dense clouds are gathering over the city. Soon it will rain.
- Вакыт соң. **Идел өстенә** төн салкыны төшеп килә. (ibid.) It is late. The cold of the night is settling upon the Volga.
- Минем инде сөйләшергә хәлем юк иде ... Калтырандым. Хәниф абый мине тапчанга яткырды, **өстемә** юрган япты. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) I was no longer able to speak ... I shivered. Uncle Khänif laid me down on the tapchan and put a blanket over me. (тапчан – piece of furniture used both as a chair and a bed).
- Ул **кәгазь өстенә** иелеп, ... яза башлый, ... (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) Bending over the paper, ... he begins to write, ...

b) ‘on’, ‘upon’ (indicating a person or collective assuming, or being charged with, a task, responsibility):
- Өйдә инәсеннән кала иң өлкәне ул – Габделхәй. Бөтен җаваплылык **аның өстенә** төшә. Дөресрәге, инәсенең ул беренче ярдәмчесе, уң кулы. (Нурихан Фәттах, Кичү.) Next to his mother, he, Ghäbdelkhey, is the oldest in the house. All responsibility falls upon him. More precisely, he is his mother’s first assistant, her right hand.
- Без нишли алабыз – булган хәлне сөйләп бирүдән башка чара калмады. Төп гаепне мин **үз өстемә** алдым. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) What could we do? We had no other choice but to tell what had happened. I took the main blame upon myself.
- Көн-көннән авырая бара, ләкин әллә ни эшләр хәл юк, син яллангансың, **өстеңә** алган эшне башкарырга тиешлесең. (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) From day to day it becomes more difficult. But there isn’t anything you can do. You have hired yourself out and you are obliged to carry out the work which you have taken upon yourself.

c) ‘in addition to’:
- Күзәтү манарасы, чыннан да, ныклы, тотрыклы, **шуның өстенә** матур һәм күренекле дә иде. (Флүс Латыйфи, Хыянәт.) The observation tower was indeed firm, sturdy, and, what is more, it was beautiful and splendid as well.
- Гәүһәршад бикә Сөембикәгә янә сокланып бакты: бу дала кызы, **гүзәллек өстенә**, зиһен иясе дә икән, кара. (Батулла, Сөембикә кыйссасы.) Lady Gäwhärshad looked again with delight at Söyembikä. Just think (lit., look)! In addition to being beautiful,

this girl from the steppe turned out to have a mind as well. (Expresses admiration and surprise.)

- Үз туган телләрен **белү өстенә** алар гарәп һәм фарсы телләрен дә бик яхшы белгәннәр. In addition to their native language, they also knew Arabic and Persian very well.

2. **өстендә**

a) 'on', 'upon', 'over', 'above' (position where):

- Стәрлетамак-Уфа **юлы өстендә** С. дигән бер авыл бар. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) On the road from Sterlitamak to Ufa there is a village called S.
- **Һәркемнең өстендә** эш киеме иде, ... (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Everybody had working clothes on, ... (lit., On everybody were working clothes).
- **Су өстендә** акчарлаклар оча. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Seagulls are flying over the water.
- **Камышлар өстендә** ак томан йөзә. (ibid.) A white fog floats over the reeds.
- Без хәзер **шәһәр өстендә**. Иң югарыда. Иң биек йортларның да бирәдән түбәләре генә күренә. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) We are now above the city – at the highest point. From here one can see only the roofs of even the highest buildings.

b) 'on', 'at' (engaged upon):

- Рианның хәзергә матбугатта чыккан әйбәрләре юк. Ул көн-төн ... исемле шигъри роман өстендә утыра. (Гурий Тавлин, Афәт.) So far, Rian has nothing (i.e., no piece of writing) which has appeared in print. He works day and night at (lit., he sits day and night over) a novel in verse entitled ...
- ... моңа кадәр һәр елны ул ... Беренче май бәйрәмен ... кырда-басуда – **эш өстендә** каршылады. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) ... every year until now (lit., until this) ... he had observed (lit., received) the First of May holiday in the fields – at work ...
- ... ул һәр көн диярлек **үз өстендә** эшләргә, үзенең белемен арттыра барырга, ... вакыт таба. (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) ... almost every day he finds the time to work on himself, to advance his education, ...

c) 'with' (at house of):

- ... кече баҗа хәзергә әле **кеше өстендә** бер бүлмәдә генә яши ... (Әмирхан Еники, Ике баҗа турында хикәя.) ... the younger brother-in-law has been up till now lodging with some people (i.e., in some people's house), in only one room ...

3. **өстеннән**

a) 'from upon', 'from top of':

- Җиһан әби ... кеткелдәп көлеп җибәрде. Ашыгып кына **сандык өстеннән** төшеп, кече якка, чыжлый башлаган самавары янына китте. (Марсель Галиев, Ул чакта.) ... Grandma Jihan chuckled. She hurriedly came down from the chest and went into the kitchen, to her samovar, which had begun to sizzle.
- Урамга чыккач, **Камил өстеннән** авыр йөк төшкәндәй, җиңел сулап куйды. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) After getting out into the street, Kamil breathed a sigh of relief as though a heavy load had fallen from him.

b) 'over' (movement on, along, or over):

- Алар, сөргән **җир өстеннән** әле күптән түгел генә салынган юл буйлап, күксел тауларга таба киттеләр. (Мәдинә Маликова, Юлдашлар.) They drove towards the bluish mountains along a road which had only recently been built over ploughed land.
- Закир абый безне **инеш өстеннән** сикертеп уйнатты. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Uncle Zakir made us play at jumping over the brook.
- Яңгура **хат өстеннән** күзләрен тиз-тиз йөртте дә, агарынып, хатны өстәлгә ташлады. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Yangghura quickly glanced over the letter and, paling, threw the letter on the table.

· Әле **Казан өстеннән** очкан чакта ук ул күзләре белән Федосеев дамбасын эзләде. (ibid.) While she was still flying over Kazan, her eyes were searching for the Fedoseyev Dam.

c) ‘over’ (garments, etc.):

· Башта энҗеле кәләпүш, өстә ак күлмәк, **күлмәк өстеннән** җиңсез камзул, **камзул өстеннән** бишмәт, **бишмәт өстеннән**, елның фасылына карап, я /jə/ җиңел җилән, я төлке толып. (ibid.) On his (lit., the) head is a skullcap embroidered with pearls. On him is a white shirt, over the shirt a sleeveless camisole, over the camisole a beshmet (a quilted jacket), over the beshmet, according to the season, either a light coat or fox coat.

d) ‘over’ (the glasses, shoulder, etc.):

· Шәүрәнең фатир карчыгы ... баскыч төбендә ... утыра иде. Егеткә **күзлек өстеннән** дә, күзлек аша да тыныч кына карап утырганнан соң: – китте, – диде. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Shäwrä’s old landlady ... was sitting at the staircase ... After looking calmly at the young man over her glasses as well as through her glasses, she said, “She’s left.”

e) ‘on’, ‘against’:

· – Сез нәрсә, миңа **этием-энием өстеннән** әләк сөйләргә кушасызмы? (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) What do you want, are you ordering me to inform on my parents?

· Ул теге вакытта ... Мансур **Таһиров** һәм аңа килеп кушылган Юматша **Әхмәтшин** ... **өстеннән** зур шикаять /şikəjət/ язган иде. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) At that time ... he had written a big complaint against Mansur Tahirov and (against) Yumatsha Äkhmätshin ... who had sided with him (i.e., had sided with the former).

[527] өчен (old Turkish: uč ‘aim’, ‘cause’, ‘end’ – uču > üčü) ‘aim at’?[1)]

a) ‘for’, ‘(in order) to’ (indicating intention, aim, purpose):

· «Москвич» килгән иде инде. Заһид ... **саубуллашу өчен** ашыгып кулын сузды. (Атилла Расих, Ике буйдак.) The “Moskvich” had already come. Zahid ... hastily stretched out his hand to say goodbye. (Moskvich – make of car.)

· Төрле яктан чолгап алган ... дошманнардан үзен-үзе **саклау өчен**, үзенең бүгенгесен, киләчәген, ... **яклау өчен** ул аларны, ... тар-мар итеп ташларга тиеш иде. Ләкин **моның өчен** әлегә тиешле сәбәбе, җитәрлек сылтавы булмады. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) To protect himself from the enemies ... who surrounded him from various sides, to safeguard his present (lit., present day), his future, ... he would have to destroy them. But for the time being, he had no good reason, no sufficient pretext for this.

· – ... эш моның белән генә бетми. Сез монда **шуның өчен** генә килмәдегез. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) “... work does not end with this alone. You did not come here just for that.”

b) ‘for’, ‘about’ (with regard to, concerning):

· **Безнең өчен** аның сүзләре яңа түгел иде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) For us his words were not new.

· – ... синең бик әйбәт язылган озын хатыңны алу **минем өчен** зур бәйрәм булды. (Шәриф Камал, Матур туганда.) “... receiving your long, very beautifully written letter was for me a big event.”

· – Ал, – диде. – Сезгә кирәк булыр. Биредә бераз акча да бар. – Анысы да синә калсын, – диде Барлас. – **Безнең өчен** кайгырма. Без акчага аптырамабыз ... (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) “Take it,” he said. “You’ll need it. Here is also

1) See also A.v. Gabain, Alttürkische Grammatik, p. 142.

some money.” “You keep that too,” Barlas said. “Don’t worry about us. We won’t be short of money.”

- Вәдүтнең эшкә **урнашуы өчен** һич кенә дә борчылыр җир юк иде. Аны дүрт куллап кабул иткәннәр. (Барлас Камалов, Урамнар киңәя.) There wasn’t the slightest reason to worry about Wädüt’s getting placed in a job. They received him most readily.

c) ‘for’ (because of, therefore, reason):

- Зөһрәбану түти Вәдүтне ... хат-хәбәр **язмавы өчен** тиргәргә дә ниятләгән иде дә, Морзахан абзый, ..., карчыгына тел озайтырга җай калдырмады. (Барлас Камалов, Урамнар киңәя.) Aunt Zöhräbanu had intended to give Wädüt a real scolding ... for not having written any letter or news, but uncle Morzakhan, ..., did not give his wife a chance (lit., possibility) to start an argument.
- – Сез миңа ачуланмыйсызмы, Гөлшаһидә? ... **Ни өчен** мин сезгә ачуланырга тиеш. (Габдрахман Әмсәмәмов, Ак чәчәкләр.) “Aren’t you angry at me, Gөlshahidä?” ... “Why (for what) should I be angry at you?”
- Әбинең мине шәпләп сыйлыйсы килде. Ләкин каймагы кар базында икән, үзе анда төшә алмый, ..., **шуның өчен** каймак алырга мине чакырды. (Мирсәй Әмир, Әби васыяте /wasiəte/.) Grandmother wanted to feed me nicely. But it turned out that her cream was in the cold (storage) cellar. She herself could not go down there, ... Therefore (for that reason), she had me get the cream.

d) ‘for’ (for the benefit, sake of):

- Тыйнак холыклы ул безнең әни. **Әти өчен, безнең өчен** аһ итеп яши. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) She is of a retiring nature, our mother. She lives, caring for Father, for us.
- Татар милләтенең **үсүе өчен** файдалы бер эш эшләү, аңар файдалы кеше булу – безнең максатның иң зурысы иде. (Мәхмүт Бөдәйли, Ул тормышны сөя иде.) Our greatest aim was to do a useful work for the development of the Tatar nation, to become men useful to it.

Note: Reference is to the Tatar-Bashkir poet Шәехзадә Бабич (1895-1919).

- – Мин **синең өчен** бик шатмын, Асия /Asiə/. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) “I am very glad for you, Asiä.”

e) ‘for’ (in exchange, return):

- Без, кара-каршы утырып, тамак ялгадык. Буфеттан чәй алып эчтек. **Аның өчен** түләргә дип мин никадәр генә тырышсам да, ул миннән акча түләтмәде. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) Sitting opposite to one another, we had a little to eat. From the counter we got some tea. Try as I might to pay for it, he did not let me (pay).
- – Кичерегез, бай. Мин сезгә карт **үгезегез өчен** биш мең кирпеч сугып бирдем ләбаса? Нишанбай елмаеп куйды. – ... Эш беткәч, бер пот бодайны кем бирде сиңа? Моннан тыш, **үгез өчен** тагын килеп эшләрмен димәдеңмени? (Әбрар Шәмин, Янар тауны кичкәндә.) “Pardon me, Master. I made you five thousand bricks for your old ox, didn’t I?” Nishanbai gave a smile. ... “Who gave you a pood (16.38 kg) of wheat when the work was finished? Besides, didn’t you say that you would come and work again for the ox?”
- Сүз дә юк, чибәр кыз ... Әмма бу **кыз өчен** күпме калым бирер икән ул? (ibid.) Undoubtedly, she is a pretty girl ... But how much bride-money will he possibly pay for this girl?

f) ‘for’ (representing, instead of):

- – Сайлап куйдык, сайлап! – диде Белугин, **барысы өчен** дә җавап биреп. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) “We elected him, elected him!” Belugin said, answering for all of them.

· Хәзер ул Фәридәне бөтенләй эшләтмәде, **аның өчен** сабанын да чистартты, тракторын да чистартты. (ibid.) Now he did not let Färidä work at all. He cleaned her plough and cleaned her tractor also for her.

g) 'for', 'to' (indicating suitability):

· Биргиделне үзләренә хезмәт **иттерү өчен**, табигать иҗат иткән елга тармагы белән генә канәгатьләнмичә ... Яңа ерым ачканнар. Нәтиҗәдә, Биргидел зурайган, саллар авылның янына ук килә башлаганнар ... Биргидел киң күңелле булып чыкты. Ул агач байларына хезмәт итеп кенә калмады ... Бала-чагага **су керү, балык тоту, каз көтү өчен** шуннан да кулай, шуннан да ямьле урын бар идеме икән дөньяда? – шулай тоела иде безгә. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) Not satisfied with the arm of the river just as nature had created it, they (i.e., the lumber barons) ... opened up the Yanga Yyrym (New Ravine) to make the Birgidel serviceable to them. As a result, the Birgidel became larger and (timber) rafts began to come right down to the village ... The Birgidel turned out to be kind. It didn't just serve the lumber barons ... Could there possibly be a place in the world which was more convenient, more pleasant for children to swim, fish and tend geese? To us it seemed that way (i.e., that there wasn't). (Birgidel – a small arm of the Aƣidel/Belaya.)

h) 'for' (indicating a time period for which something is due or designated):

· Мондый кадер-хөрмәткә лаек булган кеше – ... Айсылу апа иде. Май аеның беренче **яртысы өчен** ул хәзер эш хакы алып килгән иде. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) The person deserving such esteem was ... Aunt Aisylu. She had brought the wages for the first half of May.

· Укытучыларның хезмәт хаклары арту сәбәпле, Солтанга бүген узган **айлары өчен** өстәмә түләделәр. (Гадел /Ƣädel/ Кутуй, Солтанның бер көне.) Due to the increase in teachers' salaries, they paid Soltan today additionally for past months.

[528] үтә, **үтәли** (**үт** 'cross, go, pass through').

'beyond', 'through':

· Урамның ике як рәтендәге өйләрдән **тәрәзә үтә** лампа яктылары караңгылыкны ертып кар өстенә төштеләр. From the houses standing in a row on either side of the street, the lights of the lamps, shining through the windows, pierced the darkness and fell upon the snow.

· ... Сулар агызам тирән күлләрдән.
... **Болыт үтә** төшкән ай шәүләсен
Төшереп куям Күлнең төбенә.
(Һади Такташ, Кояш күктә шулай мәңге йөзәр.)
... I make the waters flow from deep lakes.
... The reflection of the moon which falls through the clouds
I send down to the bottom of the lake.

· Яхшыбай өйалды баскычыннан төшеп җитүгә эт ... ачык **капка үтәли** ишек алдына[1] кереп килә иде инде. (Мирсәй Әмир, Ашмасов.) Just when Yakhshybai had descended the stairs to the porch, the dog ... was already coming into the yard through the open gate.

(For җитү as auxiliary verb see 1374, a; for the verbal noun in the dative see 1177, a.)

---

1) New spelling: ишегалдына.

Postpositions Governing the Nominative, the Genitive, or the Dative

[529] The postpositions **кадәр** /qədər/, **тикле** (**тиклем**), **хәтле**, **чаклы** (**чикле**).

[530] These postpositions govern either the nominative of nouns, the genitive of the personal pronouns (except that of the third person plural), or the dative, and their meaning changes accordingly. With the *dative*, they express *spatial*, *temporal*, and a *variety of other relationships* (for details see below). With the *nominative* (*genitive of the personal pronouns*), they express *comparison in extent, size, quantity, quality, degree, property, characteristics.* Also, when expressing comparison, they mostly emphasize the noun (pronoun) which they govern.

[531] **кадәр** (qadr – Arabic, meaning 'extent', 'scope', 'scale', 'quantity', 'measure', 'degree').

a) 'to', until', 'as far as' (indicating distance):

- Изге Өмет **борынына кадәр** /qədər/ ике көнлек юл калды. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) A two days' voyage remained to the Cape of Good Hope.
- ... җырчылар, ... биючеләр, ... сәхнәдән **түшәмгә кадәр** баскычлы таган ясаучы акробатлар – һәммәсе сокланырлык матур ... (Мөхәммәт Шәйми, Сынау.) ... the singers, ... the dancers, ... the acrobats, who are building a stepped pyramid (lit., trivet) from the stage to the ceiling – all are enchantingly beautiful ...
- [Мөршидә] Зөлфәт белән Фәһимәне ишегалдына озата чыкты. Аннары урам **чатына кадәр** үк барды. (Рәисә Ишморатова, Язмышлар.) [Mörshidä] saw Zölfät and Fähimä out to the yard. Then she went with them even to (as far as) the corner of the street.
- Хәзер алар икесе дә Җиргәнгә алып бара. Турыга киткәне – Йомак авылы аша. Димәк, Йомакның үзенә барып җитәргә ике-өч чакрым чамасы да, аннан соң **Җиргәнгә кадәр** җиде чакрым исәпләнә. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) Now both of them (i.e., both roads) lead to Jirgän. The one running straight ahead goes through the village of Yomaq. That means, it is about two or three versts to Yomaq itself and then (lit., after that) seven versts to Jirgän.

b) '(up, down) to' (including):

- Алар арасында берсе, шомарып, ялтырап торган тоташ кап-кара күн киемнән иде. Аягыннан алып **башына кадәр** күн. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) One of (lit., among) them was in a polished, shining, entirely raven-black leather suit. From head to foot (lit., From his feet up to his head) it was leather.
- Һәр санын көтеп алам. Аны башыннан **ахырына кадәр** укып чыгам. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) I wait impatiently for each number (i.e., issue of the newspaper). I read it through from the (lit., its) beginning to the (lit., its) end.

c) 'until', 'till', 'to' (indicating time limit):

- Сәгать ике ... **Җидегә кадәр** биш сәгать бар әле. (Мирсәй Әмир, Аюханов.) It is two o'clock ... There are still five hours until seven.
- Ул көнне без эти белән иртәдән **кичкә кадәр** кырда булып, кояш баеган вакытта гына кайтып кердек. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) That day Dad and I were in the field from morning till evening, and we returned home only at sundown.
- Ул быел яздан **көзгә кадәр** Бикбулатларга хезмәтче булып ялланган. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) He has been hired to work as a farmhand with the Bikbulats this year from spring to fall.

- Унбер **яшькә кадәр** Галимҗан авыл мәктәбендә укый, ... (Татар совет әдәбияты тарихы, Галимҗан Ибраһимов.) Until the age of eleven, Ghalimjan studied (lit., studies) in a village school, ...

d) ‘before’ (indicating time, order, rank):

- Торатау түбәсендә җәй **уртасына кадәр** кар эреп бетмәгән еллар еш кына була. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) Years in which the snow on top of Torataw (mountain) does not melt completely before the middle of summer occur rather frequent.
- Болай ук та моңлы, болай ук та тирән итеп бу җырны **аңа кадәр** бер кем дә җырлый алмагандыр ... (Марсель Галиев, Ул чакта.) Before him, no one has probably been able to sing this song in such a melancholy way, in such a soul-stirring way ...
- Күңелдә тагын да тирәнрәк эз калдырган урын – Агыйделнең Камага кушылган урыны иде. Бу юлдан **безгә кадәр** узган кешеләрдән ишеткәнебез бар иде инде. Дөрес икән. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) A place which left a still deeper imprint in one’s heart was the place where the Belaya joins the Kama. We had already heard this from people who had passed on this way before us. It turned out to be true.

e) ‘for’ (‘up to’, indicating time period):

- Яткачтын бераз **вакытка кадәр** төрле кешеләр вә манзаралар аның күз алдына берәм-берәм генә килеп торсалар да, ахырда һәммәсе буталып китә. (Шәриф Камал, Сукбай.) Although for a little while after lying down the various people and sights come one by one to his mind’s eye, they eventually all get mixed together.

(For яткачтын see 1277 b; вә – һәм.)

- Корычагач кырык метрга буй үстерә, бер метр юанлыкка җитә, ..., өч йөз **елга кадәр** яши. (Мәрди Рафиков, Урманым – һәйкәлем.) The ash-tree grows a trunk up to forty meters tall (and) reaches a thickness of one meter. ... It lives for (up to) three hundred years.

f) ‘for’ (as long as, time period):

- Ул күзен алмыйча биш **минут кадәр** тәрәзәгә карап торды. (Шәриф Камал, Уяну.) Without taking his eyes away, he gazed at the window for (as long as) five minutes.

g) ‘as much as’, ‘as many as’ (indicating time, or quantity, amount):

- Бу вакыйгага (waqiɋəgə) инде **ел ярым кадәр** заман узып китте. (Галиәсгар Камал, Үз хәлебез.) As much as a year and a half have already passed since this event.
- ... быел әүвәлдәге дүрт-биш студент урынына, университетта **егерме кадәр** мөселман студентлары бар. (Галиәсгар Камал, Мөселман студентларыбыз.) Instead of the previous four or five students, there are this year as many as twenty Moslem students at the university.
- ... уку хакы буларак, университетка елына йөз **сум кадәр** акча түләргә кирәк. (ibid.) ... as tuition fee one must pay the university as much as one hundred rubles per year.
- Кечкенә чагында миңа бервакыт утыз **тиен кадәр**, бакыр акча бирделәр. (Габдулла Тукай, Сыбызгы.) When I was little they once gave me as much as thirty kopecks in copper coins.
- – Безнең гасыр башында, беләсезме, бу тирәдә урман күпме булган? Барлык җирнең өчтән **бере кадәр.** (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) “Do you know how much woodland there was around here at the beginning of the century? As much as one third of all the land.”

h) ‘as’, ‘as ... as’, ‘like’ (in making comparisons):

- Чыннан да, бу әтәчне минем әтием каяндыр үзе алып кайткан иде. Ул чакта Гөлдери **йодрык кадәр** генә бер йолкыш чеби иде. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) In fact, my father had brought home this cock himself from somewhere. At that time, Gölderi was a flabby chick only as big as a fist.
- Аңа төшенү өчен, **дөнья кадәр** белем өстенә, **тау кадәр** тәҗрибә кирәк. (Мөхәммәт Шәйми, Сынау.) To understand it (i.e., life), one needs, in addition to knowledge as wide as the world, experience as big as a mountain.
- Ихтимал, ул чагында миннән дә бәхетлерәк бер генә кеше дә юк идедер. Үзенең сөйгән кызын унике башлы дию пәриеннән коткарган әкият батыры да **минем кадәр** үк куанмагандыр. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) At that time there was probably no one happier than I. Even the fairy tale hero who saved his beloved girl from the twelve-headed demon was probably not as happy as I.
- – Мине **шул кадәр** беркатлы дип уйлыйсыңмы? (Габдрахман Әпсәләмов, Идел хикәяте.) “Do you think that I am that naive (as naive as that)?”

i) ‘even’ (as intensive particle):

- Укуымның өченче елында әти мине ... Каенсар авылының кадим /qədim/ мәдрәсәсенә илтеп ташлады. Моңа әни дә, бөтен өй эче дә каршы иде. **Кардәш-ыруларга** /qərdəş-ьrularoja/ **кадәр** борчылды. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) In the third year of my studies, Father ... transferred me to the old-style medrese in the village of Qayynsar. Mother, as well as everybody in the house,was against this. Even the relatives worried.
- Без, тыела алмыйча, тәгәрәшеп көләргә тотындык. Хәтта **этигә кадәр** көлмичә булдыра алмады. (ibid.) Unable to control ourselves, we began to double up with laughter. Even Father could not help laughing.

Note: The use of both the intensive particle **хәтта** and the postposition **кадәр** expresses strongest emphasis.

[532] The postposition **кадәр** has the expanded forms **кадәре** and **кадәрле**. All three forms may be regarded as parallel forms without any difference in meaning. Their use depends on euphony (for example, to achieve a greater ease of pronunciation when the following word begins with a consonant), rhythm of speech, as well as on individual preference. It seems, however, that **кадәр** conveys a certain concreteness, that it is somewhat more definite than, for example, **кадәре**.

- Бу **көнгә кадәре** Җәмилә Шәехнең үлекме, терекме икәнен, кая киткәнен белмәде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) Up to this day, Jämilä did not know whether Shäyekh was dead or alive, (or) where he had gone.
- **Ул кадәре** инглизчә мин дә беләм. That much English I know too (i.e., very little).
- ... Зәйнәп егетенең башыннан **аягына кадәре** карап чыкты. (Мәсгут Шәрифуллин, Еллар үткәч.) ... Zeynäp scrutinized her boy friend (lit., her young man) from head to foot.
- ... ни **кадәре** генә тавыш чыгармаска тырышса да ... коймага бәрелеп, төнге тынлыкны бозды. (ibid.) ... however much he tried not to make any noise ... he bumped against the fence and broke the stillness of the night.
- Музыка тынып кала. Көндезге **ялга кадәрле** инде ул бүгән яңгырамаячак. (Равил Вәлиев, Көчле агым.) The music ceases. Today it will not sound again until the lunch break.
- – Абый, руль артына утырып бер генә әйләним инде, теге **башка кадәрле** генә алып барыйм әле. (Мәсгут Шәрифуллин, Еллар үткәч.) “Uncle, please, let me sit behind the wheel and do just one turn. I’ll take it (i.e., the tractor) only as far as the other end (of the village).”

- Без **тәүлек кадәрле** баргач, Казанга килеп кереп бер урында туктадык. (Габдулла Тукай, Исемдә калганнар.) After we had traveled for as long as a whole day, we entered Kazan and stopped at a certain place.

[533] тик (arch.) 'like' (in making comparisons):

- Дәрвиш. ... Ай **тик** йөзең, бал **тик** телең белән, алла юлында тузан булган бер дәрвишкә ни өчен ялган сөйлисең? (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) The Dervish. With your face like the moon, your tongue like honey, why do you lie to a dervish, who is dust on God's path?
- – Карап-карап торам да, аптырыйм бән сезгә, – дип башлады Абдулла, салмак кына. – **Үгез тик** егетләр үзегез, вәләкин зарланышып йөрүдән бушамыйсыз. (Җәмит Рәхимов, Батырша.) "I have been watching you, and I am puzzled at you," Abdulla began in a measured tone. "You are men strong as oxen, but you go on merely complaining." (Implies that they ought to act.) (бән – мин).

[534] тикле, **тиклем**.

a) 'to', 'until', 'as far as' (indicating distance):

- Көзен алсу әнисләр алмагач ботагыннан **тәрәзәгә тикле** сузылалар. (Рәмзи Максудов, Шәйморза кешеләре.) In fall the pinkish anise apples extend along the branches of the apple-tree to the window.
- – Менә **шунда тикле** укып килерсең. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) "You will read up to there. "

Note: монда, шушында 'here', анда, шунда 'there', тегендә 'there', indicate both position at and movement to a place. For example: Без монда. 'We are here.' Монда кил! 'Come here!' Монда хәтле (чаклы, кадәр). 'Up to here.' Алар анда утыралар. 'They are sitting there.' Анда барма! 'Don't go there!'

- Әни утырган арба артыннан барам ... Бабай атка сукты. Ат чаба, мин йөгерәм ... **Күпергә тикле** йөгердем, артык йөгерә алмадым. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) I walk behind the wagon on which Mother is sitting ... The old man hit out at the horse. The horse galops, I run ... I ran as far as the bridge, I could not run any further.
- Мин аны борынынннан **койрык очына тиклем** сабынлап юып чыктым. (Рөстәм Кутуй, Бер дә бер көзне.) I washed him (i.e., the dog) with soap from his nose to the tip of his tail.

b) 'up, down) to' (including):

- Бик соң инде. Инде без генә, чана шуучы малайлар гына калдык ... Киез итек белән бияләйләр дә гел боз гына. Бүтәнне әйткән дә юк, шуып төшкән саен егыла-мәтәлә торгач, **чалбарларга тикле** сыгып ташлардай булган. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) It is already very late. Only we, the boys who are tobogganing, have remained ... The felt boots and the mittens are all frozen. Not to mention everything else. Since we are falling, rolling head over heels, each time we slide down, everything down to the trousers has become wringing wet.

c) 'until', 'till', 'by', 'before' (indicating time limit):

- ... шул биш тәңкә өчен тагын ике капчык бәрәңге җыеп бирергә күңелемне беркеттем. Әмма көндәлек мәшәкатьләр миңа вәгъдәмне үтәргә ирек бирмәде, ул бурыч шушы **көнгә тикле** минем өстемдә асылынып тора. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) ... In my heart I made the firm resolution to pick another two sacks of potatoes and give them to her for the five rubles (i.e., the five rubles she had given the boy in addition to the ten rubles he had asked for two sacks of potatoes). But the daily worries did not permit me to fulfill my promise, and that debt has been hanging over me until this very day.

- Хәзергә мин әйткәннән башка берни дә билгеле түгел. Икенче **әңгәмәгә тикле**, бәлки яңа хәбәрләр алыныр. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Except for what I have said, nothing is known up to now. Perhaps, new information will be received by the time we have the next talk.
- Анау елны ... яңгыр яумады, күлгә әллә ничә басудан торбалар тыгып, җәй буе суын суырттылар. **Көзгә тиклем** күл төбендә ындыр табагы хәтле генә су калды дип сөйләделәр. (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) That year ... it did not rain. They said that from several fields they put pipes into the lake, and all summer long they drained (lit., sucked out) the water from it. By the autumn, only as much water as (the size of) a threshing floor had remained at the bottom of the lake. (анау – dial. әнә шул, әнә теге).

d) ‘before’ (indicating time, order, rank):
- Ул Таһирҗанның килгәнен **Гүзәлгә тикле** үк күргән иде. (Гариф Гобәй, Ләйсән яңгыр.) He had seen Tahirjan coming even before Güzäl (had).

e) ‘as’, ‘as ... as’ (in making comparisons):
- Йортларда **тычкан күзе тикле** ут күренми ... халык шәфәкъ сүнү белән йокларга ята. (Гомәр Бәширов, И язмыш, язмыш.) There isn’t even a tiny light (lit., a light as tiny as the eye of a mouse) visible in the houses ... people lie down to sleep as soon as the glow of the sunset is gone.
- – Кабаланма **ул тиклем**, мин киткәч чыгарырсың. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) “Don’t hurry so much. You’ll go out after I have left.”

f) ‘even’ (as intensive particle):
- Моңарчы ... шаулашып барган малайлар берьюлы тындылар. Әхмәттән көнләшеп, юл буе үчекләп килгән **Нимҗанга тикле** телсез калды. (Гомәр Бәширов, Туган як – яшел бишек.) The boys, who until now had walked noisily, ... all of a sudden fell silent. Even Nimjan, who was jealous of Äkhmät and had teased him all along the way, stopped talking.

Note: Of the two forms **тикле** and **тиклем** the former is the most commonly used form.

[535] хәтле (hadd – Arabic, meaning ‘edge’, ‘border’, ‘limit’).

a) ‘to’, ‘until’, ‘as far as’ (indicating distance):
- Кала бит ул, Өчиле түгел. Аның бер очыннан икенче **очына хәтле** җәяү йөреп кара! (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) After all, this is a city, not (the village of) Öchile. Try to walk from one end of it to the other!
- – Әйдә мин сине **почмакка хәтле** кире озатыйм, – диде Хәлим. «Куркырсың»ны сылтау итеп, Хәлим аны башта **почмакка хәтле**, аннары **мәчеткә кадәр**, шуннан соң һичбер сылтаусыз **өйләренә тикле** озатты. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) “Come on, I’ll accompany you back as far as the corner,” Khälim said. Using the pretext: “You will be afraid”, he accompanied her first to the corner, then to the mosque, and after that, without any pretext, up to their house.
- Авылдашлары аны үсмер чакта ук чыгып киткән дә, шуннан бирле ярты дөньяны айкаган, диләр ... бөтен Себерне кыдырганнан соң, хәтта Манҗурия дигән җир белән **Кытайга хәтле** барып чыккан. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) His countrymen (fellow villagers) say that he left when he was still a young lad, and that since then he has roamed around half the world ... after wandering around all of Siberia, he even got as far as Manchuria (lit., the land called Manchuria) and China.

b) ‘(up, down) to’ (including):
- Көтмәгәндә Хәлимнең кулына клиндер тоттырдылар. Хәлим аны икегә сындырып, яртысын кесәсенә тыкты. Калган яртысын ... коелган **валчыкларына хәтле** ...

ашап бетерде. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Suddenly (unexpectedly), someone put a small ring-shaped cracker into Khälim's hand. Khälim broke it in two and put one half into his pocket. The other (lit., remaining) half ... he ate up ... down to (i.e., including) the crumbs which had fallen down.

- ... гарьләнү тойгысы егетне тәмам биләп алды. Күзләреннән атылып чыккан яшь, юеш чәчләреннән тамган су тамчыларына кушылып, ике яңагы буйлап акты. Кинәт, бизгәк тоткан кебек, бөтен тәне дер-дер килә башлады. Шунда гына ул үзенең **җеп бөртегенә хәтле** чыланган булуын, көзге төннең салкынча җиле **җелегенә кадәр** үтеп өшүен сизде. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) ... the feeling of being humiliated completely overwhelmed the young man. The tears bursting from his eyes mixed with the rain (lit., water) drops which dropped from his wet hair and ran down both his cheeks. Suddenly, as if gripped by fever, his whole body began to tremble. Only then did he feel that he had become soaked to the skin, and that the cold wind of the autumn night was penetrating to his bone marrow, making him shiver with cold.

c) 'up to' (indicating limit):

- Шулай бер дә уйламаганда, тире ташуны ташлап, җир казучыга әйләндем. Бердән, бу эш бик якын, икенчедән, чыннан да «көрәкне батырып эшләсәң», ..., – 70-80 тиен, хәтта **бер сумга хәтле** «төшереп» була икән. (Ибраһим Салахов, Томаннарга төренгән яшьлек турында.) So, without thinking twice, I quit hauling hides and turned laborer-excavator. Firstly, this work was very familiar (lit., close), and, secondly, if you really "dug in your shovel", ..., it seems you could "fetch" 70-80 kopecks, even as much as one ruble. (In his old job the speaker earned 20 kopecks.)
- Аннары, андагы эшләр кими төшкәч, хатыны белән бергә Мангышлакка күчте һәм шунда зур **идарә җитәкчесенә хәтле** үсте. (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) Then, when the work there fell off, he moved with his wife to Manghyshlaq and there rose to the post of manager of a large department.

d) 'until', 'till', 'to' (indicating time limit):

- ... җомга көннәрдә, сәгать унбердән **икегә хәтле** ... бөтен шәкертләр эштән азат ителәләр. (Кәрим Тинчурин, Өченче мәрҗән.) ... on Fridays, from eleven to two o'clock, ... all students are excused from work.
- – Син яшь бит әле, мин кайтканда, егермең дә тулмаган була. – Мин **кырыкка хәтле** көтәргә дә риза. (Мирсәй Әмир, Карамалы егете.) "You are still young, after all. When I return, you will not even have completed your twentieth year." "I am ready to wait even till I am forty."
- Закир Һади 1904 нче елның азагыннан алып 1906 нчы елның **язына хәтле** Одесса шәһәрендә укыта. (Каюм Мостакай, Закир Һади.) From the end of 1904 until the spring of 1906 Zakir Hadi taught (lit., teaches) in the city of Odessa.[1)]

e) 'before', 'ahead of' (indicating time, order, rank):

- Мохтар, Гайфуллинның **сугышка хәтле** мөгаллим булганлыгын ишеткәне бар. (Шәриф Камал, Таң атканда.) Mokhtar has heard that before the war Ghaifullin was a teacher.
- **Исламга хәтле** борынгы заманнарда бездә ай, ел, көн исемнәре үз телебезчә булган, кайберләре әле дә әйтелгәли. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) In ancient times, before Islam, we had names of the months, years, (and) days in our own language. Some of them are still used (lit., said) from time to time.
- **Фәезгә хәтле** ул баш инженер булырга тиеш иде. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) He should have become the chief engineer ahead of Fäyez.

---

1) Zakir Hadi (1863-1933) Tatar writer.

f) ‘for’ (up to, indicating time period):

· Ул (Мохтар) бүлмәсенә кереп йокларга яткач та, бераз **вакытка хәтле**, нотариус Бродскийның ... кульяулык белән җилләнүләре аның күз алдына килеп торды. (Шәриф Камал, Таң атканда.) He (Mokhtar) entered his room, and after he had lain down for a little while, notary Brodskiy stood before his mind’s eye, fanning himself ... with a handkerchief.

g) ‘as’, ‘as ... as’, ‘like’ (in making comparisons):

· – ... мин аны үземә алып кайтам, ... – Юк, ..., диде Ибрай. – Син **минем хәтле** тәрбияли алмассың. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) “... I’ll take him to my place, ...” “No, ...,” Ibrai said. “You will not be able to take care of him as I can.”

· – Мин анысын «Разия» дип йөри башлыйм. Ләкин ул **сезнең хәтле** үк матур түгел, – дип, мин Разияны култыкладым. (Фатих Әмирхан, Кадерле минутлар.) “That one (i.e., that star) I shall from now on call (lit., I shall begin to call) Razia. But it is not as pretty as you,” I said, taking Razia’s arm.

· Узенең Аркылы тыкрыктагы тавык **кетәге хәтле** генә бүлмәсеннән соң, бу егерме метрлык бүлмә аңа искиткеч зур булып тоелды. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) After her room on Arqyly Lane, which was only as big as a hen-coop, this twenty-meter room appeared to her wonderfully large.

· – Ни өчен **бу хәтле** арттырасыз, иптәш Гыйльманов? (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) “Why are you exaggerating like this, comrade Ghilmanov?”

· Көн **ул хәтле** суык түгел, ләкин шактый кискен җил исә. (ibid.) The day is not that cold, but a rather sharp wind is blowing.

h) ‘even’ (as intensive particle):

· Аның көй ритмына куллары гына тугел, **иңбашларына хәтле** уйнаклый, ... (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Not only her hands, even her shoulders moved to the rhythm of her song, ...

· Иртән чыккан кеше, көндез мин инде авылда идем. Шул арада авыл бик сагындырган. Үз авылыңның читәнгә кунган **чыпчыкларына**, тал ботагында тибрәнгән **каргаларына хәтле** күңелгә якын. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) Leaving as I did (lit., being a man who left) in the morning, I was already in the village at noontime. It was that I (had) pined (lit., the village had made me pine) very much for the village all that time. Even the sparrows of one’s own village, which sit on the fences, the ravens, which swing on the willow branches, are close to the heart.

[536] чаклы (in some dialects also **чикле**; **чик** ‘border’, ‘edge’, **чикле** ‘limited’, ‘having a limit, border’).

a) ‘to’, ‘until’, ‘as far as’ (indicating distance):

· Салих ... артык кыстап тормады һәм **урамга чаклы** озата да чыкты. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) Salikh ... no longer tried to persuade me and even accompanied me out to the street.

· – ... өченче автобусны эзләп тап. Аның белән Салават **тукталышына чаклы** бар да Тынычлык урамы буйлап китәрсең. (Гариф Ахунов, Хәзинә.) “... look for the number three bus. Go with it until (as far as) the Salawat stop and walk along Tynychlyq (Peace) Street.”

· Умарталыктан өч **километрга чаклы** арада юкә агачларын кисү тыела. (Мәрди Рафиков, Урманым – һәйкәлем.) Cutting down lindentrees is prohibited within a distance of (as far as) three kilometers from an apiary.

b) ‘(up, down) to’ (including):

· Кулъязманы өстәлгә салды, укырга ашыкмады, **энәсеннән җебенә чаклы** минем тормышымны, кайда укуымны, кайчаннан бирле әдәби эш белән шөгыльләнүемне,

сораштырды, ... (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) He put the manuscript on the table. He did not hurry to read it (but) questioned me about my life down to the smallest detail; where was I studying, since when had I been engaged in literary work, ...

c) ‘until’, ‘till’ (indicating time limit):
- – Мин риза. Тик вакыты кичке сәгать биштән **җидегә чаклы** булсын иде. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) “I agree. Only let the time be in the evening from five o’clock until seven.”
- – Марат өчен бер дә борчылма, **көзгә чаклы** миндә торыр. (Сафа Сабиров, Фирдәвес.) “Do not worry at all about Marat. He can (lit., will) stay with me until fall.”

d) ‘before’ (indicating time, order, rank):
- Таҗи бай хуҗалыгында бишенче ай хезмәт итә ул. Ә **моңа чаклы** – ятим балалар йорты, теләнче сабый ... (Әбрар Шәмин, Янар тауны кичкәндә.) He is working the fifth month now on Taji Bai’s estate. And before this – the orphanage, a beggar child ...
- Эчтән көләм үземнән: **Миңа чаклы** бер җүләр дә төнлә бу түбәгә менеп бөтен авыл каршында гармун тартып утырмагандыр! – дим. (Мәҗит Рафиков, Илһам авазы.) Inwardly I am laughing about myself. Before me no fool has probably climbed to this summit during the night and played the accordion, before the whole village.

e) ‘for’ (up to, indicating time period):
- Ул нихәтле арыган булса да, йокысы качкан иде. Әллә **кайвакытка чаклы** күзләрен ачып караңгылыкка карап ятты. (Шәриф Камал, Сукбай.) Tired as he was, sleep escaped him. For some time he lay with open eyes, looking into the darkness (lit., he lay, his eyes open and looking).
- Бу халәт бер **атнага чаклы** барды, аннары җиңеллек килде, ... (Гариф Ахунов, Хәзинә.) This condition lasted for (up to) a week, then relief came, ...

f) ‘as ... as’, ‘like’ (in making comparisons):
- Каршыда **капка чаклы** киң ишек, ... (Саҗидә Сөләйманова, Гөлбадран.) Opposite is a door as wide as a gate, ...
- Безнең авыл шактый зур. **Аның чаклы** башка татар авылларында өч-дүрт мәчет ... булса, безнең авылда бар булганы ике мәчет, ... (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) Our village is rather large. Whereas, ... in other Tatar villages which are as large as it there are three or four mosques; in our village there are only two mosques, ...
- – Кычкырма **ул чаклы**! – диде Җәмилә пышылдап. (Нурихан Фәттах, Кичү.) “Don’t shout like that!” Jämilä whispered.

g) ‘even’ (as intensive particle):
- – ... ул Хисами кайда соң монда? – Хисамимы? Хисами сугыш беткәч тә ... күчеп китте ... Бик әйбәт тора, диләр. **Күркәсенә чаклы** асрый икән. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) “... that Khisami, where (around) here is he (i.e., does he live), then?” “Khisami? Khisami moved away to ... immediately after the war ended ... He is doing very well, they say. He is even raising turkeys (so they say).”

h) Examples with **чикле**:
- Кичен без уку йортында сәгать **унга-унбергә чикле** утырабыз. (Татар теленең диалектологик сүзлеге.) In the evenings we sit in the educational institution until ten or eleven o’clock.
- ... мин язгы **сабанга чикле** ике йөз сум акча табам ... (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл чәчәкләр.) ... by (the time of) the spring ploughing I shall make two hundred rubles ...

[537] Emphasis may also be expressed by combining a noun in the nominative with **кадәр**, **тикле**, **хәтле**, or **чаклы** and repeating the same noun after the postposition, putting it (the noun) in the required case form. These constructions express various emotions, such as pride, surprise, belief, trust, disappointment, doubt, conviction, etc.:

- – Ә хәзер... мин ни әйтергә дә белмим... Менә **йорт кадәр йорт** алгансың – аны миннән яшергәнсең, ... (Әмирхан Еники, Рәшә.) "And now... I don't know what to say... Look here! You have even bought a house. You have hidden that from me, ..." (Expresses disappointment.)
- Борисович безгә карап исе китеп калган. Ничек болай, **акча кадәр акчаны** алырга теләмиләр? дип гаҗәпләнә, күрәсең. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) Looking at us, Borisovich was amazed. "How is that, he seemed to wonder, "they don't even want to take the money?"
- – Туй иткәч, Чаллыга кайтабыз. Бөтенләйгә ... Рәйхан бер мәл эндәшмәде ... – Синең туганнарың безне ничек кабул күрер? ... Без алар белән бер куышка сыя алырбызмы? – Бер куышка сыеша алмасак, **шәһәр тикле шәһәр** калыккан төштә төзүче белән укытучы урамда торып калыр дисеңме? (Барлас Камалов, Урамнар киңәя.) "After getting married we go back to Chelny. For good. ..." For a while Reykhan was silent. ... "How will your relatives receive us? ... Will we be able to fit in with them in one house?" "If we can't fit in in one house, do you think that in a place where a city is rising a builder and a teacher will be left to live in the street?"
- Шигырь сөйләүгә, күрәсең, шундый да остарып киткәнбез, бер елны хәтта безне **Арча хәтле Арчага** алып барып сөйләттеләр. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) It seems that in reciting poems, we had become such masters that one year they even took us to such a city (i.e., such an important, such a large city) as Archa (Arsk) to have us recite (there). (Expresses pride.)
- Әлбәттә, шулайдыр. **Эти чаклы эти** шулай дип әйтеп торгач, шулай булмыйча соң. (Фатих Хөсни, Утызынчы ел.) Of course it is so. If even Father says so, then how can it not be so. (Expresses belief, trust, conviction.)

Note: **кадәр**, **тикле**, **хәтле**, **чаклы** (**чикле**) have the same meaning. Their choice depends on the personal preference of the speaker (writer), as well as on which of them appears to be more euphonic within the context.

[538] дип (verbal adverb of **дию** 'to say').

After nouns in the nominative, **дип** means 'for', 'for the sake of'; after nouns in the dative, it means 'for', expressing intention, aim, for the benefit of. After nouns in the dative denoting time, it expresses temporal relationship:

- Бәйрәм **көн дип** өстәлләргә яхшырак, затлырак азыклар куелды. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) For the holiday better, fancier food was put on the tables.
- Яңа докторны күрергә килүчеләр арасында Зәмзәмия дә булды. ... **Ни дип** килә ул? (Габдрахман Минский, Язның беренче көне.) Among those who were coming (lit., who are coming) to see the new doctor was also Zämzämiä ... For what is she coming?
- Бәнат ... иртәнге чәйгә **суга дип** күл буена төшеп китте. (ibid.) Bänat ... went down to the lake for water for the morning tea.
- Ул ... кайтып кергәндә, өйдә инде күптән ашаганнар иде. **Аңа дип** калдырылган карабодай боткасы ... әллә кайчан суынып беткән ... (Сафа Сабиров, Үз каным.) When he returned and entered, ... they had already eaten in the house long ago. The buckwheat porridge ... which had been left for him had got cold long ago ...
- Бер-ике генә **сәгатькә дип** кергән булсалар да, дөнья хәлләрен сөйләшеп утыра торгач, самовар артыннан самовар яңартып, төн узып китте, таң да беләнде.

(Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Мохтар Ибраһимов.) Although they had come in for only one or two hours, after discussing the world situation and heating up (lit., renewing) samovar after samovar, the night passed and it began to dawn.

[539] каршы. The word functions as a postposition proper and as a postpositional word of nominal origin. As the former, it remains unchanged and always governs the dative. As a postpositional word – as a noun it means 'opposite side', as an adjective 'opposite', 'adverse' – it takes the possessive suffixes, the dative, locative, or ablative case and requires the nominative of nouns, the genitive of personal and demonstrative pronouns. When preceded by the pronouns **минем**, **синең**, **безнең**, **сезнең**, the possessive suffix may be omitted.

Note also that the *case endings* used with nouns plus the possessive suffix of the 3rd person singular are joined to **каршы** either directly or with the possessive suffix **+сы**, i.e., каршына, каршысына, каршында, каршысында, каршыннан, каршысыннан. When joined directly, final **ы** of **каршы** functions as the possessive suffix.

1. **каршы** means

a) 'against' (indicating opposition, protest):

- Фәтхи **моңар каршы** ләм-мим сүз әйтмәде. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Fätkhi did not say a single word against this.
- Бу юлы аның чыгышы аерым кешеләргә, Әхмәт һәм **миңа каршы** төбәлгән. (ibid.) This time, his speech was directed against specific people, (against) Äkhmät and me.
- **Кояшка каршы** өйләрнең тәрәзә капкачлары ябык. (Г. Ибраһимов, Көтүчеләр.) The shutters of the houses are closed against the sun.
- Ул аларга су уңаена гына йөзүнең ансат булуын, әмма **суга каршы** йөзүнең башкачарак икәнен төшендерергә тырышты. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) He tried to make them understand that just swimming with the stream (lit., water) was easy, but that swimming against the stream (water) was something else.

b) 'at' (position at):

- **Өстәлгә каршы**, аңа аркасы белән, нидер язып утырган ак күлмәкле егет аның ишектән килеп керүен сизенмәде булса кирәк, ... (ibid.) The young man in a white shirt, sitting at the table with his back towards him and writing something, must not have noticed that he entered (lit., his coming through the door), ...

(For булса кирәк see 1010.)

c) 'opposite' (both position at and movement to):

- Менә шул **сазлыкка каршы** гына кечкенә вә бик иске бер өйнең бер бүлмәсендә, хатыны вә бер баласы белән, искече бер карт ... тора иделәр. (Шәриф Камал, Ата.) In one room of a small and very old house, just opposite that (same) swamp, an old junkman was living with his wife and one child ...
- Уңда һәм сулда **бер-берсенә каршы** ике ишек. (Габдрахман Минский, Язның беренче көне.) On the right and on the left there are two doors opposite each other.
- Ул арада егетләрнең **берсенә каршы** зәңгәр күлмәкле, ал яулыклы, яшел алъяпкыч япкан бер кыз чыкты. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Meanwhile, a girl in a blue dress (and) a pink scarf, and a green apron on, stepped opposite one of the young men.
- Шәпеш хәлфә өстәл янына килеп **балаларга каршы** утырды ... (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) The teacher Shäpesh came to the table and sat down opposite the children ...

d) 'to' (indicating cause):

- Әлфиянең **гаҗәпләнүенә каршы**, бу нәрсәләр Сафура өчен яңа түгел. (Атилла Расих, Сынау.) To Älfiä's surprise, these things are nothing new for Safura.

· Compare also: үкенечкә каршы ‘to (one’s) regret’; бәхеткә каршы ‘fortunately’; бәхетсезлеккә каршы ‘unfortunately’.

e) ‘to’ (concerning, regarding):

· – Әллә сөйлисеңме? Сафинның бу **соравына каршы** Игнат бер генә сүз белән җавап бирде: – Сөйлим. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) “Shall you speak?” To this question of Safin’s Ignat replied with only one word: “Yes.” (lit., “I shall speak.”).

f) ‘towards’ (indicating time):

· Кояш түбәнәя, күк йөзе ачык, һава саф, бөтен дөньяны **кичкә каршы** гына була торган бер рәхәт тынлык чолгый. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) The sun is going down, the sky is clear, the air clean, a serene tranquillity, which (usually) occurs only towards evening, envelops the whole world.

· **Төнгә каршы** Красноборга барып җиттем. (Мирсәй Әмир, Киңәш.) Towards night I arrived at Krasnobor.

g) ‘for’ (in return):

· Мин аңар аз-маз бурыч биргәләп торганым бар. **Шуңар каршы** ул да миңа шактый файда иткәләде. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) I have been giving him small loans from time to time. For that (in return) he too has repeatedly been rather useful to me.

h) ‘before’ (indicating time):

· Май **бәйрәменә каршы** төнне Хафизның һич онытасы юк. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) Khafiz is not going to ever forget the night before the May Day celebrations.

(For the participle in **-асы**, **-әсе**, **-ыйсы**, **-исе** plus **бар** or **юк** see 1129, 1. a-d, 2.; 1130 1133.)

Note also: яңа **елга каршы** төндә ‘on New Year’s eve’.

· Августның 14 еннән 15 **енә каршы** төндә ... (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) During the night of August 14 to August 15 ...

i) in figurative speech:

· – Менә егет иде, мескен. Өч **кешегә каршы** эшли иде бит ул, – диде Насрый. (Шәриф Камал, Козгыннар оясында.) “He was a good fellow, the poor soul. He did the work of three men, he did,” Nasri said.

2. **каршына**, **каршысына**.

a) ‘opposite’, ‘towards’ (indicating movement to):

· Кабинетның ... зур **тәрәзәсе каршына** чүлмәкләр белән берничә гөл утыртылган ... (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Opposite the large window ... of the office pots have been placed with a few flowers in them ...

· Сафин өстәл артына, Сабиров **аның каршысына** утырды. (ibid.) Safin sat down behind the desk, Sabirov sat down opposite him.

· ... үз урамына борылуга, **Кадыйр каршысына** килүче Зөһрәне күрде. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Хәтер ярлары.) ... the moment he turned into his own street, Qadir saw Zöhrä coming towards him.

b) ‘to’, ‘before’, ‘towards’ (indicating movement to, movement into the presence of):

· ... Мәгъсүмә яңадан бүлмәгә керде һәм бик арыган, талчыккан кыяфәт белән **өстәл каршына** килеп утырды, ... (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Mäghsümä again entered the room and, with a very tired, weary look, came to the table and sat down, ...

· Без икенче катка күтәрелеп, бизәкле **ишек каршысына** килеп туктадык. (Миргазиян Юныс, Тозлы җил.) We walked up to the second floor and stopped (lit., came to and stopped) in front of an ornamented door.

- Мин тетрәнеп киттем. Әйтәм аны, җир астыннан чыккандай, кинәт кенә **каршыма** килеп басты. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) I began to shake. I tell you, he suddenly stepped in front of me as if by magic (lit., as if he emerged from the ground).
- ... күрше өстәлдәге бер кыз **Зөһрә** белән **Табибә каршына** уймак кадәре генә кечкенә чынаякларга салынган кофе китереп куйды. (Кояш Тимбикова, Агым уртасында.) ... a girl at the next table brought coffee in cups as small as a thimble and placed it before Zöhrä and Tabibä.

3. **каршында**, **каршысында**.

a) 'opposite', 'before', 'in front of', 'at' (indicating position at a place; in the presence of):

- Көзгегә баксам, **каршымда** ыспай гына бер егет басып тора. (Диләрә Зөбәерова, Куш өянке шаһит.) I look into the mirror; there is a rather elegant young man standing before (opposite) me.
- ... **Өстәл каршында** аңа арты белән утырганы кинәт борылды ... (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) ... the one sitting at (before) the table with his back towards him, suddenly turned around ...
- Якуп бик арып кайтты. Ул мичкә ягарга, **ут каршында** утырырга бик ярата иде. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Jacob returned very tired. He loved very much to light the stove and sit at the fire.
- Энебездән сорау алырга тотындык. Менә ул, гаепле кыяфәттә башын иеп, **каршыбызда** басып тора. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) We began to question our little (lit., younger) brother. There he was standing before us, hanging his head in a posture of guilt.
- Гомереңне үткәрмә син юкны теләп,
  Хак каршында кабул булмас мондый теләк.
  (Мәҗит Гафури, Ярканат белән карлыгач.)
  Don't you spend your life wishing the impossible
  (wishing a senseless thing),
  Such a wish will not be acceptable before God
  (in the eyes of God).
- Тукта, чү! Ямьсез тавышлы Әллә нәрсә кычкыра. Сискәнеп безнең егет Катып кала аягүрә, Аңламастан, **каршысында** Әллә нинди «ят» күрә. (Габдулла Тукай, Шүрәле.) Stop, hark! Something is howling With a horrible voice. Startled, our youth Stands petrified, At a loss to understand, he sees before him, something "strange".
- Мине дүртенчедән туры алтынчыга күчерделәр. Бу хәл минем күңелемне дә, **малайлар каршында** дәрәҗәмне дә күтәреп җибәрде. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) They moved me from the fourth grade directly up to the sixth grade. This event raised my spirits (lit., heart) as well as my standing with the boys.

b) 'with', 'in', 'at' (an institution, etc.):

- **Бүлек каршында** оештырылган әдәбият түгәрәгенең эше торган саен җанлана бара. (Казан утлары но. 5, 1971.) The activity of the Literary Circle established with the department is getting more and more lively.
- Татар дәүләт академия **театры каршында** башта «Программа-Мәҗмуга», соңрак «Тамашачы» исемле махсус театр журналы чыга башлый. (Татар совет театры, Кереш.) At (i.e., under the direction, management of) the Tatar State Academy Theatre a special theatre journal began (lit., begins) to appear, first under the name "Program-Almanac", later "Spectator".

c) 'against' (facing, be faced, confronted with):

- Каеннар сары яфракларын җиргә түшәгәннәр, сирәк-мирәк кенә шәрә нечкә тармакларда сары, көрән яфраклар тирбәлә, алар ятим, кызганыч, ачы **җилләр**

каршында чарасыз булып тоелалар. (Мәдинә Маликова, Фидая.) The birch trees have spread their yellow leaves on the ground. The sparse yellow and brown leaves on the bare, thin twigs are quivering. They are orphans, pitiful. They seem forlorn, facing the piercing winds.

4. **каршыннан**, **каршысыннан** 'from (in front of)', 'past', 'by', 'opposite' (indicating movement):
   · Марина да **көзге каршыннан** борылып, Мәрвия чакырган кызны көтеп алды. (Кояш Тимбикова, Агым уртасында.) Marina too turned around from (in front of) the mirror and awaited the girl whom Märwiä had invited.
   · – Котбетдин абый, әле генә **каршыгыздан** узып барадыр идем ... (Габдрахман Әпсәләмов, Күк күкрәр.) "Qotbetdin, I was just going past your place (lit., past you) ... " (**-дыр**, **-дер**, **тыр**, **-тер**, see 980).
   · Чыннан да төш урталарында безнең **тәрәзә каршыннан** гына атка атланган берничә кеше узып китте. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) And indeed, around noon, several men on horseback passed just by our window.
   · – Әйдә, утырыгыз әле, – диде карт ... Үзе Фәрит урынына утырды, Рәмзигә **каршысыннан** урын күрсәтте. (Атилла Расих, Сынау.) "Come, sit down, please," the old man said ... he himself sat down in Färit's place, (and) to Rämzi he offered a seat opposite him.

[540] янәшә. This postpositional word is used in its basic form as well as with possessive suffixes plus the dative, locative, or ablative case. Used in its basic form, it governs the dative. With possessive suffixes and case endings, it requires the nominative of nouns, the genitive of personal and demonstrative pronouns.

1. **янәшә** means '(close) beside', 'side by side', 'next to':
   · Казарманың һәрбер урынында чәй эчүләр башланды. Менә Сибгать **бабайларга янәшә** генә, яшь кенә хатынлы һәм кечкенә балалы берәү кәефләнеп чәй эчә. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) At every place in the barracks tea drinking has begun. Here, just next to the old Sibghäts, someone with a rather young wife and small child is enjoying tea.
   · Дерибас урамына җиткәндә ашханәләр ачыла башлаган иде инде. Зур **универмагка янәшә** бер ашханәгә чәй эчәргә кердем. (Миргазиян Юныс, Тозлы җил.) When I reached Deribas Street, the restaurants had already begun to open. I went into a restaurant next to a large department store to have tea.
   · Порт Сәид артта калды. Инде өч сәгать каналда барабыз. ... Уңда, Африка ягында, **ярга янәшә** асфальт юл сузылган. (Миргазиян Юныс, Юлда уйланулар.) Port Said remained behind (us). We had already been traveling on the (Suez) Canal for three hours. ... On the right, the African side, an asphalt road ran beside the bank.
2. **янәшәсенә** 'beside' (indicating movement close to the side of a person or thing):
   · ... машинаның арткы урынында Михсеевның юлдашлары, мине уртада калдырып, икесе ике ягыма утырдылар. Михсеев үзе **шофер янәшәсенә** урнашты. (Гурий Тавлин, Афәт.) ... in the back of the car, Mikhseyev's two companions sat down, one on either side of me, leaving me in the middle. Mikhseyev himself took a seat beside the chauffeur.
   · З. тукталышында, ..., бер өер яшьләр керде. Урыннар буш иде, ..., **янәшәмә** дә, каршыма да утырыштылар. (Мирсәй Әмир, Балыкчы ялганнары.) At the Z. stop, ..., a crowd of youths entered (i.e., entered the railway carriage). There were seats vacant, ..., (and) they sat down together beside me and opposite me.

3. **янәшәсендә** ‘beside’ (indicating position or movement close beside):

- Иркен, бай өйдә, ялкынланып янган **учак янәшәсендә** алар икәүдән-икәү генә утырдылар. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) In the spacious, rich (i.e., richly furnished) house they both sat together alone beside the brightly burning fireplace.
- Зур зал. Без барып кергәндә, анда ... Минһаҗ Сәйфи, **аның янәшәсендә** озын кара чәчле, кыскартылган кара мыеклы, таза гәүдәле бер кеше утыра иде. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Тимер Алюк.) A large hall. When we entered, Minhaj Seyfi, (and) beside him a strongly built man with long, black hair and short-trimmed moustache, were sitting there.
- Сөмбел каршылык күрсәтмәде, тын гына **аның янәшәсендә** атлый бирде. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) Sömbel did not resist. She kept walking silently beside him.

4. **янәшәсеннән**

a) ‘beside’ (indicating movement beside, side by side):

- Салих минем якка чыкты, ләкин аз гына ара калдырып **янәшәмнән** атлады. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) Salikh came to my side, but he walked beside me, leaving a little bit of space (between us).
- Күзгә күренү белән ике ягыннан ике эт ташланды. Җайдакны аты белән бергә тотып ашардай булып, өрә-өрә **янәшәсеннән** чабалар, ... (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) The moment he appeared, two dogs came rushing out from two sides. As if ready to devour the rider together with his horse, they kept running beside him, barking, ...

b) ‘beside’ (indicating movement past or away from a person or thing):

- Җитәкләшкән кулларын да ычкындырмый, **янәшәмнән** узып киттеләр. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) They walked past me hand in hand, without even letting go of one another’s hands.

Postpositions Governing the Dative

[541] бинаән ‘on the basis of’, ‘by virtue of’, ‘by dint of’, ‘through’ (Arabic: banā ‘to build, erect’, binā’an ‘alā ‘on the basis of’, ‘by virtue of’):

- – Менә шушы **сәбәпләргә бинаән** без сезгә: ... дибез. (Фатих Әмирхан, Мөтәгассыйп Казан татарларына ачык хат, 1907.) “It is for these reasons (by virtue of these reasons) that we say to you: ...” (мөтәгассыйп – arch. ‘fanatic’).
- ... шул шаян хат-газета, көтелмәгән берәр **могҗизага бинаән** кайдадыр сакланган булып, бүген миңа аны күрергә туры килсә? Ихтимал, хәзер тасвирланганга туры килеп бетмәгән урыннары да табылыр иде. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч, 1979.) What if by dint of some unexpected miracle that satirical newsletter ... has been preserved somewhere and I should see it today? Probably, one would find (in it) some spots which do not quite correspond to what I have described now.

Note: In today’s Tatar literary language бинаән is used infrequently.

[542] гаит /ɑaid/ (arch. ‘about’, ‘regarding’, ‘concerning’ (Arabic: ‘āda ‘to refer, relate to’):

- Җөмлә фикрем кичә-көндез **сезгә гаит**, милләтем. (Габдулла Тукай, Милләтә, 1906.) In contemporary Tatar: Барлык уем /ujьm/ кичен дә, көндезен дә сезнең турыда, милләтем. Day and night all my thoughts are about you, my nation. (милләтә-милләткә).

- «Заманымызның әдип вә **мөхәррирләренә гаит»** мәкаләсенә гаит. (ibid., heading of an article, 1906.) In contemporary Tatar: «Заманыбызның язучы һәм журналистлары турында» дигән мәкалә турында. About the article “About Writers and Journalists of Our Times”.

[543] даир (arch.) ‘regarding’, ‘concerning’; (Arabic, dâ‘ir ‘turning’, ‘revolving’):
- ... ул хикәятләр вә мәкальләр һәркайсы **әхлакка** вә **мәгыйшәткә даир** булган сүзләр иде. (Закир Һади, Бәхетле кыз, 1904.) ... every one of those stories and proverbs were (words) concerning ethics and everyday life (мәгыйшәт – тормыш).

[544] караганда (past participle in the locative of кара ‘look’).
‘judging by’, ‘according to’:
- Ул үзен шул тирәдәге бер авылның мулласы итеп танытты. **Кыяфәтенә караганда**, чыннан да мулла төсле иде ул. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Мөхәммәт Бикбулатов.) He introduced himself as the mulla of a village in that area. Judging by his appearance, he really looked like a mulla.
- Профессорның **сөйләвенә караганда**, сынаулар әле тагын җәелергә ... тора. (Атилла Расих, Сынау.) According to what the professor says, the experiments are about to be extended still more ...
- Һава торышы турындагы соңгы **мәгълүматларга караганда**, безгә каршы көчле давыл килә. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) According to the latest weather report (lit., report about the weather situation, state of the weather), a strong storm is coming towards us.

[545] карамастан (negative future participle in the ablative of кара ‘look’) ‘despite’, ‘in spite of’:
- Ул, яшь **булуына карамастан**, байтак кына нәрсәне белә ... (Фатих Хөсни, Утызынчы ел.) Despite her being young, she knows quite a lot of things ...
- Шулай **үзгәрүгә карамастан**, ул миңа борынгы вакыттан да матур һәм сөйкемле күренде. (Мәҗит Гафури, Кара йөзләр.) In spite of having so changed, she appeared to me still more beautiful and charming than in the old days.

[546] карап (verbal adverb of кара ‘look’).
a) ‘towards’ (indicating direction):
- Без һаман бөек диңгез өстеннән кыйбла **якка карап** барабыз. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) We are still traveling over the great sea towards the south.
- Менә шушы юл буенча **көнчыгышка** – Иртыш **ягына карап** китсәң, Көктугайга барып чыгасың. **Көнбатышка карап** китсәң, кая барып чыгасың? (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) If you travel along this road (here) towards the east, towards the Irtysh, you get to Köktughai. If you travel towards the west, where do you get?

b) ‘according to’ (in proportion to):
- **Юрганыңа карап** аягыңны суз. (Proverb) Cut your coat according to your cloth (lit., Stretch your feet according to your blanket).
- Бер йортта эшне бетерәбез дә икенчесенә күчәбез. Кайсында бер кич кунылa, кайсында икене, өчне. Эшнең **бетүенә карап.** (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) We finish work in one house and move on to the next. In some one night is spent, in others two, three – according to when the work is finished.

c) ‘by’, ‘according to’ (as stated or shown by):

- ... күп очракта без кеше турында аның тышкы **кыяфәтенә карап** хөкем йөртәбез ... (Мәгъсүм Насыйбуллин, Телсез шаһитләр.) ... in many cases, we judge (about) people by their appearance ...
- **Хәрәкәтләренә карап**, өйгә керүченең әби икәнен чамаладык. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) By her movements (i.e., by the manner in which she moved), we guessed that the one entering the house was the grandmother.

d) ‘by’ (indicating means):

- – Ай саен төяп килмәсә ни, минем әле яңадан сукмаган бер әвен арышым бар, ... – Юк инде, абый, авылда тормаган кешегә әйт син аны, ..., син инде шул бер әвен **арышыңа карап** яңа икмәккә кадәр ачлы-туклы торасың, ... (Мөхәммәт Гали, Кала кешеләре.) “If I can’t bring a load (i.e., a load of oats to sell in the city) each month (of the year), so what. I still have one barn of rye not yet threshed ...” “No way, brother, you tell that to people who haven’t lived in the country (lit., village), ..., you really live by that one barn of rye, half-strarving until the new crop, ...” (Әвен: a structure /barn, shed, etc./ equipped for drying grain before threshing.)

e) ‘on account of’ (on the basis of):

- Менә безгә ... очраган бер кеше **сүзенә карап** теләсә нинди дуамал адымнар ясаудан сакланырга кирәк. (Шәриф Камал, Матур туганда.) There, we must ... guard against taking any hasty steps whatsoever on the basis of the word of some man we have chanced to meet.

f) (most frequently with **аңа**, **аңар**, **шуңар**) ‘in spite of (that)’, ‘all the same’, ‘for all that’:

- Рәйхтрман ... йөгереп чыгып китте һәм каядыр качты. Фәйзулла аның артыннан куа чыкканда, ул югалган иде инде. Ләкин **аңа карап** Фәйзулланың ачуы басылмады. (Фатих Хөсни, Гармоньчы.) Reykhtrman ... ran out and fled somewhere. When Feyzulla, chasing after him, came out (from the house), he had already disappeared. But in spite of that (But nevertheless), Feyzulla’s anger did not abate.
- ... Нәсимәнең әнисе Гөлсем ханым Гәрәйгә кырын карый, кызының Гәрәй белән дус булуын теләми ... Нәсимә белән Гәрәй, **аңар карап**, әлбәттә, очрашмый калмыйлар, ... (Сафа Сабиров, Гәрәйнең бер җәе.) ... Näsimä’s mother, Lady Gölsem, looks askance at Gärey. She does not wish her daughter to be friends with Gärey ... In spite of that, Näsimä and Gärey continue, of course, to meet each other, ...
- Алар озак кына, матур гына итеп уйлаштылар, ләкин **аңа карап** аларның тамаклары туймады. (Фатих Хөсни, Гармоньчы.) They discussed (lit., thought) long and nicely together (how to earn some money), but for all that, they did not have enough to eat.
- Кичәнең программасы ... шактый күп нәрсә вәгъдә итә иде. **Шуңа карап**, әлбәттә, билет бәяләре дә түбән куелмаган. (Шәриф Камал, Таң атканда.) The program of the soirėe ... promised rather much. ... Therefore (Because of that), the ticket prices have not been set low, of course.
- Мәликә ханымны мәктәпкә чакырып, баласы өчен оялтудан туктамадылар. Малайга өйдә дә эләкмәде түгел. Ләкин ничек кенә каты булмасыннар, **аңа карап**, Мәликә ханымны мәктәпкә чакыру сирәгәймәде. (Фатих Хөсни, Моң.) They did not stop calling Mrs. Mälikä to the school and make her feel ashamed for her son. It’s not that the boy didn’t get it at home too. But however severe they were, calling Mrs. Mälikä to the school did not become less frequent.

Note: Карап may function as a conjunction meaning ‘because’, ‘still’ (in the sense of ‘notwithstanding’).

- Доктор бераз туктап тора да, тагы сүзендә дәвам итә: – ... Хәлең авыр икәнен үзем дә күрәм. Ләкин аңар бөтенләй бирелергә, корган планнарны бер кызның

алдавына карап болай җимереп ташларга ярамый. (Садри Җәләл, Дим буенда.) The doctor paused a little and then continued: "... That your condition is serious I can see myself. But to abandon yourself completely to it and to throw out (destroy) the plans which you made just like that – because a girl deceived you is not proper."

[547] карата (verbal adverb of карат 'cause to, make look').

a) 'to' (when addressing someone):

· Мин, турыдан-туры **үземә карата** куелган бу сорауга ни дип җавап бирергә белмичә, аптырап калдым. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) I was at a loss, not knowing what answer to give to this question, which was put directly to me.

b) 'regarding', 'concerning':

· Дөрес түгел, һәрхәлдә, **миңа карата** дөрес түгел. (Габдрахман Әпсәләмов, Идел хикәяте.) It is not true. At any rate, it is not true with regard to me.

· Мин үзем **иҗатыма карата** тәнкыйть сүзе ишетмәсәм дә, мине гел мактап килсәләр дә, тәнкыйтьне кирәк дип карыйм. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) Though I myself do not hear any words of criticism with regard to my (literary) works, and although they always acclaim them (lit., praise me), I consider criticism necessary.

· Бу **мәсьәләгә карата** Хәкимовның ныклап уйланылган планы ... бар. (Мөхәммәт Шәйми, Сынау.) Regarding this matter, Khäkimov has a thoroughly thought-out plan, ...

c) 'about' (concerning), 'towards' (in relation to), 'for', 'on' (with regard to, concerning):

· Вәлишинның эзен **югалтуга карата** да Хәкимовның фикере башкачарак икән. (ibid.) Also about losing trace of Wälishin, Khäkimov's opinion appeared to be somewhat different.

· Туган **телебезгә карата** мәхәббәт тәрбияли алган укытучы бәхетле укытучы ул. Кеше рухын тәрбияли алган укытучы ул. Рәмзия апаны мин әнә шундый укытучы дип саныйм һәм шуңа күрә дә без, аның шәкертләре, **аңа карата** күңелебездә рәхмәт хисе саклап йөрибез. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) A teacher who is able to instill love for the native language certainly is a lucky teacher. He (She) is a teacher able to educate (a person's mind). I consider Aunt Rämziä to be just such a teacher, and, therefore, we, her students, carry in our hearts a feeling of thankfulness towards her.

· Сәмитов тайгак юлда түгел ... Тыңлаусыз иде, үз сүзле иде ... **Яшенә карата** буйга-сынга да зур һәм тотрыклы булгангадыр, яшьтәшләренә өстәнрәк карау гадәте дә бар иде. (Барлас Камалов, Урамнар киңәя.) Sämitov was not straying from the straight and narrow ... He was recalcitrant, he was stubborn ... Perhaps because he was physically tall and strong for his age, he also had the habit of looking somewhat down on boys of his age.

· Бу оешма авылларда мәктәпләр, китапханәләр ача, төрле фәнни китаплар, бигрәк тә авыл **хуҗалыгына карата** файдалы булган нәрсәләрне бастырып тарата, юллар, күперләр төзәтә иде. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) This organization was opening schools (and) libraries in villages. It printed and distributed various scientific books, especially books which were useful for agriculture, (and) it repaired roads, bridges.

· ... Хәмит Госманов алдынгы укучылардан иде ... Шул чорга хас булган төрле мәүзугъларга аеруча әдәбият **мәсьәләләренә карата** язган мәкаләләрен ярата идем. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) ... Khämit Ghosmanov was one of the foremost students ... I liked his articles on various topics pertaining to that period, particularly, literary subjects.

d) ‘towards’ (in direction of):

- Мине иялртеп алып килгән танышым көлемсерәп **миңа карата** ишарә ясады да: – Менә кунак алып килдем сиңа, – диде, ... (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) My acquaintance, who had taken me with him, smiled and, motioning towards me, said: “Here, I have brought you a guest, ...”

[548] каратып ‘according to’ (verbal adverb of карат ‘cause to, make look’):

- – Менә бу әлифба ысуле мәтдиянең иң асат вә яңа **кагыйдәләренә** /qaɑʤidələrenə/ **каратып** тәртип кылынган нәрсә, – диде мөгаллим. (Шәриф Камал, Чуар манзара.) “This alphabet here is something which has been arranged according to the easiest and newest rules of the phonetic method,” the teacher said. (ысуле мәтдия ‘phonetic method’ – ысулы җәдит ‘new method’, i.e., the new phonetic method used at the beginning of this century to teach reading and writing with the Arabic alphabet. – асат – (vernacular) – ансат)

[549] килгәндә (past participle in the locative of кил ‘come’).
‘regarding’, ‘concerning’:

- ... аңа әллә нинди озын шигыйрьләр кирәкми ... инде ... Ун-унбиш юл җитә ... Язу **хакына килгәндә**, без анысын кызганмабыз. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) “... she does not need any long poems ... Ten or fifteen lines will do ... as to the writer’s fee (lit., writing fee), we shall not be stingy.”
- – Хәзергә әйтүе кыен /qьin/. Беренчедән, ул әле китмәгән, икенчедән, кемне сайлыйлар бит. Ә **үземә килгәндә**, минем өчен барыбер. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) “For now it is difficult to say. First of all, he has not gone yet. Secondly, whom will they elect then. But as far as I am concerned, it is all the same.”

[550] күрә (verbal adverb of күр ‘see’).
a) ‘according to’, ‘by’ (as stated or shown by; in agreement with, in proportion to):

- Хәсәннең **ишетүенә күрә**, бу кыз егетләргә бер дә игътибар итми торган ... киберле кыз иде. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) According to what Khäsän heard, this girl was a presumptious girl who did not pay any attention to (young) men ... (киберле – горур, эре, тәккәббер).
- **Сәгатемә** /səɑʤətemə/ **күрә**, сәгать өч. By my watch it is three o’clock.
- **Эшенә күрә** ашы дигәндәй, айлыгы – өч йөз-өч йөз илле сум. (Рәмзи Максудов, Шәйморза кешеләре.) One says one earns (lit., one’s meal is) according to one’s work – his monthly salary is three hundred, three hundred and fifty rubles.
- ... һәркайсы, үзенең **дәрәҗәсенә күрә**, сәдака җыйныйлар. Муллага егерме биш тиен икән, мәзингә егерме, мәхдүмгә унбиш. (Шәриф Камал, Матур туганда.) ... each of them collects alms in accordance with his rank. If for the mulla it is twenty-five kopecks, for the muezzin it is twenty, for the mulla’s son fifteen.

b) ‘at’ (in consequence of):

- Марзияның **кыставына күрә** ул, скамья читенә утырып ... (ibid.) Upon Marzia’s urging, she sat down on the edge of the bench and ... (скамья – эскәмия, утыргыч).

c) ‘for’ (considering):

- ... Казанда еш-еш мәдрәсәләр алмаштырганнан соң, 14-15 яшьлек үсмер **заманына күрә** алдынгырак саналган «Мөхәммәдия»дә ятып укый башлый. (Ибраһим Нуруллин, XX йөз башы татар әдәбияты, Галиәсгар Камал.) ... after frequently changing medreses in Kazan, the 14 or 15-year-old youth begins to live and study at the “Muhammediye” (medrese) which, for its time, was regarded as more progressive.

- Инде уникедә булсам да ... **яшемә күрә** буйга кечкенә һәм бик арык идем. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) Although I was already in my twelfth year (lit., in the twelve) ... I was small for my age and very thin.

d) 'because of':

- Мөбарәкне **юашлыгына күрә**, Бүләкне чаялыгы өчен сөя бугай ул. (Батулла, Сөембикә кыйссасы.) He (i.e., Khan Safa Gärey) loved Möbaräk because of his gentleness, Büläk for his boldness, it seems.
- – Анысында сүз да юк, Халыйк абзый. Тик әле башта икеләнебрәк җавап **бирүеңә күрә** кабатлап соравым. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "That is not the issue, brother Khaliq. I am only repeating my question because, at first, you answered (lit., because of your answering) somewhat hesitatingly."

e) 'therefore' (with the demonstrative pronoun шул):

- Галимҗан Хәнәфи белән ачуланышмаска, сүзгә кермәскә тырыша иде. **Шуңа күрә** ул сабыр гына җавап бирде. (Аяз Гыйләҗев, Үги ана яфраклары.) Ghalimjan was trying not to get angry, not to have words with Khänäfi. Therefore he answered patiently.

[551] муафыйк (Arabic) 'in accordance with', 'according to', 'corresponding to':

- Гайникамал картының һәр елны, гарәфә /ɑ͡ʒərəfə/ кич, шулай күңелсез була торган гадәтен белә вә шуңар күрә **шуңар муафыйк** төскә керә вә **хәлгә муафыйк** сүзләр генә сөйли иде. (Фатих Әмирхан, Бәйрәмнәр.) Gheynikamal knew her husband's (lit., her old man's) habit of being melancholy like that every year on the eve of a religious holiday, and, therefore, she assumed a mien corresponding to that and said only things suited to the situation.
- **Максатка муафыйк**. According to the aim.

[552] таба, **табан**

a) 'to', 'towards' (in the direction of):

- Яшькелт-соры төстәге машина ... тимер капка аша чыгып аэродром **ягына таба** юл алды. (Разил Вәлиев, Яшисе килә.) The greenish-gray car ... left through the iron gate and took the road to the airport.
- Иделнең уң ягындагы җирләрне – **көнбатышка таба** Зөя елгасына кадәр һәм **көньякка таба** хәзерге Тәтеш шәһәренә кадәр булган җирләрне дә Казан ханлыгының төп җирләре исәбенә кертергә мөмкин. (Татарстан АССР тарихы.) The territories on the right bank of the Volga, to the west as far as the river Sviyaga, and the territories to the south as far as the present town Tetyushi can also be included in the original territories of the Khanate of Kazan.
- Ул ... **Халикъка таба** иелеп, аның белән озак кына сөйләште ... (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) He ... bent over towards Khaliq and talked with him for a rather long time.
- Без акрынлап кына **өйгә табан** атладык. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) We walked slowly towards the house.

b) 'towards' (indicating time):

- **Төшкә таба** күк йөзе ачылып, көн бөтенләй аязып китте ... (Фатих Хөсни, Авыл өстендә йолдызлар.) Towards noon the sky (lit., the face of the sky) brightened up, and the day became completely clear ...
- Урак өсте җиткәндә халык шактый иркен сулый башлаган иде инде. **Җәй азакларына, көзгә таба** авыл җанланганнан-җанлана, ямьләнгәннән-ямьләнә барды. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) When the harvesting (time) was approaching, the people had already begun to breath rather freely (i.e., because the

harvest would end the lack of grain). Towards the end of summer and the (beginning of) autumn, the village became more lively, more pleasant.

[553] хилаф (arch.) 'against', 'contrary to', 'despite', 'notwithstanding' (khiläf /Arabic/ 'contrast', 'contrariety'):

- ... Зина, Хәсәннең **теләвенә хилаф**, аз сөйли, ... иде. (Ф. Әмирхан, Урталыкта, 1912.) ... contrary to Khäsän's desire, Zina was saying little, ...
- Чәй куелды ... **гадәткә хилаф** уларак, минем алдыма бер шакмак шикәр дә куйдылар. (Габдулла Тукай, Исемдә калганнар, 1909.) Tea was served ... as an unusual thing, they put before me also a cube of sugar. (уларак, arch. буларак)

[554] якын. As an adjective, якын means 'near', 'close by'. When functioning as a postposition, it means

a) 'nearly', 'about', approximately':

- Бу – уртача тизлек сәгатенә 35 **километрга якын** дигән сүз. (Мәгъсүм Гәрәев, Җиңелмәс капитан.) This means that the average speed is approximately 35 kilometers per hour.
- Разия. Әйдә, Әнвәр, уз. Безгә инде синең ике **айга якын** килгәнең юк. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Raziä. Come on in, Änvär. You haven't come to see us for nearly two months now.

b) '(approximately) like' (similar to):

- Халикъ **ышануга якын** мәгънә аңлата торган тавыш белән Нәгыймнең сүзен җупләде (хуплады). (Шәриф Камал, Матур туганда.) With a voice indicating something (lit., a meaning) like belief, Khaliq approved of Näghim's words.
- Бу хатның кемнән икәнлеген Мәдинәнең йөрәге шунда ук сизде. Ләкин шатланудан бигрәк аның йөрәгендә **куркуга якын** бер тойгы туды. (ibid.) In her heart Mädinä sensed (lit., Mädinä's heart sensed) right away from whom this letter was. But rather than joy, there arose in her heart a feeling like fear.

Postpositions Governing the Nominative and the Ablative

[555] соңра (соң 'end'; 'late').

Соңра is a dialect word[1] which, as an adverb, means 'afterwards', 'then', 'later'. As a postposition meaning 'after', **соңра** was used in the older Tatar literary language. In today's Tatar literary language it is no longer used in this function, its equivalent being **соң** (see 567).

When governing the nominative, соңра indicates order, with the ablative it indicates time:

- Өч-дүрт бүре **берсе соңра** кача берсе,
  Өченчесе, **аннан соңра** дүртенчесе ...
  (Габдулла Тукай, Кәҗә белән сарык хикәясе, 1910.)
  The three or four wolves are taking flight one after the other,
  The third one, after that the fourth ...

---

1) See T.T.A.C., volume 3, p. 665.

- – Безне Орски ягына ... барырга кушалар. – Кайчан китәргә. – **Иртәдән соңра** китәргә. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында, 1929-1931.) "They are ordering us to go to Orsk ... When are we to leave?" "We are to leave after tomorrow."

Note: **соңра** is the only postposition governing these two cases.

Postpositions Governing the Dative or the Ablative

[556] кала (verbal adverb of кал 'remain', 'stay').

1. When governing the dative, кала means

a) 'from' (indicating distance):

- Әниләре яшәгән **йортка** йөз илле-ике йөз **метрлар** чамасы **кала**, урам чатында тукталды машина. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) The car stopped at the street corner, about one hundred fifty or two hundred meters from the house in which her mother lived.
- Мин **Алмайга** биш-алты **чакрым каларак** Идел аръягына борылам. (Сает Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) I am turning off to the other side of the Volga, about five or six versts before Almai.

(For postpositions with **+рак**, **+рәк** see 572.)

b) 'before', 'to' (indicating time before):

- Яңа ай **башына** ярты тәүлек **кала** ул да ... кузгалырга булды. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) Half a (twenty-four-hour's) day before the beginning of the new month (or: new moon), he too decided to set out.

(For **°-рга**, **°-ргә** with **булу** see 1159).

- Сәгать **алтыга** ун минут **кала**. At ten minutes to six.
- ... бәйрәмгә дүрт-биш **көн кала**, мәктәп ишегалдына аклы-каралы шакмаклар төшерелгән машина килеп туктый. (Газиз Кашапов, Җир җылысы.) ... four or five days before the holiday, a black and white checkered car pulled into the schoolyard (lit., comes into and stops).

2. When governing the ablative, **кала** means

a) 'next to' (indicating order):

- Ул чорда Кави Нәҗми минем өчен, **Такташтан кала** – бәлки аның белән бер дәрәҗәдә үктер әле – иң кызыклы язучы булгандыр. (Мирсәй Әмир, Казан.) Next to Taqtash – perhaps even in the same degree as he (lit., with him) – Qawi Näjmi was for me at that time probably the most interesting writer.

Note 1: Кави Нәҗми (1901-1957). Tatar novelist and poet, author of numerous literary works.

Note 2: Һади Такташ (1901-1931). One of the most outstanding Tatar poets, who also excelled in the fields of dramatics, prose, literary criticism and journalism. One of his most renowned works, his tragedy «Җир Уллары» ("Sons of the Earth"), is based on the biblical story of Cain and Abel. Written in a poetic form, it was first performed in 1923. Despite the comparatively short span of time of his literary activities, Taqtash had a deep influence on the subsequent development of Tatar literature.

- **Аттан кала** безнең мәкальләрдә безгә файдалы сыер, сарыклар иң күп урынны алырга тиеш кебек булса да, эт ала. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Although it would appear that, next to the horse, cows (and) sheep, which are useful to us, should take the foremost place in our proverbs, the dog takes it.

(For **кебек** with conjugated verbal forms see 576.)

b) 'except for':

- Әйләнә-тирәдә дулаган җил-буран **тавышыннан кала**, башка тавышлар юк иде. (Гурий Тавлин, Буран.) Except for the sound of the wind and the blizzard raging all around, there were no other sounds.

- Бераздан Оля: – Ирек, нигә мине рәнҗетәсең? – диде. – Минем **синнән кала** бер якын кешем дә юк бит. (Гурий Тавлин, Афәт.) After a little while, Olya said: "Irek, why do you hurt (offend) me? After all, except for you, I have no one else who is close to me."

Postpositions Governing the Ablative

[557] алып (verbal adverb of ал 'take', 'receive').

a) 'from', 'from ... on', 'since' (indicating the beginning at a specified time):

- Шул **көннән алып** без аның белән йөрешә башладык, ... (Галимҗан Ибраһимов, Табигать балалары.) From that day on he and I began to date each other, ... (lit., we, i.e., I, began to go with him).
- Икенче айның **башыннан алып** хезмәт хакымны сиксән сумга, берничә айдан соң йөз сумга кадәр җиткерделәр. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Гыйниятулла Терегулов.) From the beginning of the second month, they raised my salary to eighty rubles and after a few months, to a hundred rubles.

b) 'from' (with a specified point or time as the first of two limits; with a specified quantity, measure, etc. the lowest of two amounts):

Note: **алып** is often used in conjunction with the postpositions **кадәр**, **тикле**, **хәтле**, **чаклы** to form pairs denoting 'from ... to', 'from ... till/until'.

- **Урамнан алып** инешкә төшеп җиткәнче, алабуга, кычыткан, әрекмән басып бетергән буш җир җәелеп ята. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) A vacant lot (parcel of land), which is completely overgrown with goosefoot, stinging nettle and burdock, stretches from the street until it reaches the brook.
- ... ул шушы тәрәзә янына бер утырып, бер торып аны көтте. **Иртәдән алып** төнгә хәтле көтте. (Шәриф Камал, Матур туганда.) ... she waited for him, now sitting down, now standing at this window. She waited for him from morning till night.

(For бер ... бер see 651).

- Һәммә кеше иртә үк торган. **Картлардан алып**, бала-чагаларга кадәр, хәлле хәленчә киенгәннәр. (Мөхәммәт Гали, Сабан туенда.) Everybody has got up early. From the old folks to the children, they have dressed according to their (financial) means.
- Бугазның ... тирәнлеге егерме җиде **метрдан алып** йөз егерме метрга кадәр. (Миргазиян Юныс, Истамбул һәм Сүәеш каналы аша Ямәнгә сәяхәт.) The strait's ... depth is from twenty-seven meters to one hundred and twenty meters.

[558] ары

a) 'beyond' (farther away than; on the far side):

- **Тымызыктан ары** Наҗар киңрәк сулар күрде – Кама, Бөек Идел. (Әхсән Баянов, Аргы яр.) Beyond the (river) Tymyzyq, Najar saw wider rivers (lit., waters) – the Kama, the Great Volga.
- – Миңа **моннан ары** барырга рөхсәт юк. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) "I am not allowed to go beyond this (point)."
- Алда буа, буада иске тегермән ... **тегермәннән ары** ферма каралтылары күренә. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) In front there is a pond (i.e., a pond created by damming a brook, etc.), on the pond there is an old mill ... beyond the mill, farm buildings are visible.

b) 'from' (indicating distance from, beyond a point):

- **Бездән** ярты гына чакрым **ары** Каенлык дигән авыл бар иде ... (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) Just half a verst from us (i.e., from our village) was the village of Qayynlyq /Qajьnlьq/ (Birch Grove) ...
- Урман **бездән** ике-өч чакрымнар **ары** иде. (ibid.) The forest was about two or three versts from us (i.e., from our village).

c) 'after', 'beyond' (in a specified time):

- – Мин үз фикеремне яклаучыларны табармын! Ә сезгә соң булыр, үкенерсез. Уйлагыз, – диде Юлдашев. **Шуннан ары** инде аларның гәпләре алга тәгәри алмады. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) "I shall find people who will support my opinion! But for you it will be too late, you will regret it – think," Yuldashev said. After that their talk could no longer move forward.
- – Унбиш-егерме **елдан ары** бармас, минемчә, – диде Гыйльманов. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "In my opinion it will not go (i.e., last, continue) beyond fifteen or twenty years," Ghilmanov said.

d) 'beyond' (surpassing, exceeding, past the limits):

- Ул туп-туры әйтте: – Синдә өмет бар, Ахунов. Хикәя өчен кирәкле вакыйга тапкансың. Ләкин осталыгың шул вакыйга **табудан ары** узмаган. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) He put it straight to me: "You have prospects (of success), Akhunov. You have found a suitable plot for the story. But your proficiency has not gone beyond finding that plot."
- Борис белән аралар һаман ... суына бара. Рәсми **сөйләшүдән ары** китеш юк. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) (His) relations with Boris continue to ... cool. They do not go (lit., there is no going) beyond official communication.
- Белеме дүрт **сыйныфтан ары** узмаган ... (Нурихан Фәттах, Кичү.) His (formal) education did not go beyond the fourth grade (lit., beyond four classes) ...

e) 'more' (with a connotation of 'beyond'):

- Бераз вакыт сүзсез генә эшләгәч, картәтәй үз алдына зарланып куйды. – Юкагач ташуы авырайды, – диде. – Бер барганда **биш-алтыдан ары** күтәреп булмый. Бик бирештем быел, улым. (ibid.) After working silently for a little while, Grandpa, talking to himself, complained: "Fetching lindentrees has become difficult. I can't carry more than five or six at a time (i.e., each time he goes). I have grown very weak this year, my son." (Reference is to very young trees.)

Note: картәтәй – Минзәлә (Menzelinsk) and Оренбург (Orenburg) dialect – бабай.

- – Аңа кара ... Кем аңа кырык бишне бирер? **Утыз биштән ары** бирәү дә бирмәс. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) "Look at her ... Who would say that she is (lit., Who would give her) forty-five? Nobody would think her (lit., give her) more (i.e., older) than thirty-five."
- Хәсән. Үткән ел йомыркалардан гына егерме мең сум алдык. Гаделша. Егерме мең, ә? Менә бит ул акча кайда ята. Егерме! Моны алу өчен бит йөз **гектардан ары** иген игәргә кирәк. (Риза Ишморат, Серле моң.) Khäsän. Last year we made twenty thousand rubles on eggs alone. Ghädelsha. Twenty thousand you say? It's here where the money is! Twenty (thousand)! Why, to earn that much, you have to grow more than one hundred hectares of grain.

[559] башка (башка 'other'; баш 'head'); 'besides', 'except', 'without':

- Анның чыгып китүен **миннән башка** берәү дә күрмәде ... (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Nobody besides me saw him leave ...
- – **Җомгадан башка** көннәрнең кайсы да ярый миңа. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "Any day except Fridays suits me."

- Тын урманда чаңгыларның җиңелчә **чыжлавыннан башка** һичнәрсә ишетелмәде. (Габдрахман Әпсәләмов, Зәңгәр иртә.) Except for the light swishing of the skis, one heard nothing in the quiet forest.
- – ... синең **ризалыгыңнан башка** ул дәү эшне эшләп булмый. (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) "... without your consent it is impossible to do that big thing."

(For the verbal adverb in **°-п** with **булу** see 1258.)

- – **Синнән башка** көн юк миңа, Рокыя ... (ibid.) "Without you life (lit., the day) is nothing for me, Röqiä."

[560] башлап (verbal adverb of башла 'begin').

a) 'from', 'from ... on', 'since' (indicating the beginning at a specified time):

- XV гасыр **азагыннан башлап** Казанда даими ике базар булган. (Татарстан АССР тарихы.) From the end of the 15th century on there were two permanent markets in Kazan.
- – Кайчан юлга чыгабыз? – Августта. Көнен бергәләп ачыкларбыз. Шул **көннән башлап** күңелем белән Казанда идем инде. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) "When are we going to leave?" "In August. We'll fix the day together." From that day on I was in my mind (lit., heart) already in Kazan.
- Шул **еллардан башлап**, Мәрьям апа һаман укытучы булып килде. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) Since those years (my) older sister Märyäm has always been a teacher.

b) 'from' (with a specified point or time as the first of two limits).

Note: **башлап** is often used in conjunction with the postpositions **кадәр**, **тикле**, **хәтле**, **чаклы** to form pairs denoting 'from ... to', 'from ... until/till':

- Очраклы юлдашым ... үзенең фикерләү-саташуларын шулай **Ангарскидан башлап** Омскига кайтып җиткәнче сөйли-сөйли саруымны кайнатты. (Гурий Тавлин, Афәт.) My chance traveling companion ... annoyed me, going on and on expounding his nonsensical ideas all the way from Angarsk until we arrived back at Omsk.
- Кыпчаклар XI **йөздән башлап** XIII йөзнең яртыларына кадәр Идел һәм Дунай елгалары арасындагы далаларда, Үзәк һәм Көнбатыш Казакстанда, Кара диңгез буенда, Кырымда һәм Кавказда күчмә кабиләләр булып яшәгәннәр. (В.Х. Хаков, Татар милли әдәби теленең барлыкка килүе һәм үсеше.) From the 11th century until approximately the middle of the 13th century, the Qypchaqs lived as nomadic tribes in the steppes between the Volga and Danube rivers, in Central and Western Kazakstan, along the Black Sea, in the Crimea, and in the Caucasus.

[561] бирле (бире+ле, бире 'here') 'for', 'since', 'from ... on' (continuously or without exception or interruption from the time given until now; during the period between the time given and now):

- Әхмәт аны ике-өч **елдан бирле** белә. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Äkhmät has known (lit., knows) him for two or three years.
- Мин Зөләйха туташ белән бер **атнадан бирле** таныш инде. (Кәрим Тинчурин, Утыз өч көн.) I have been (lit., I am) acquainted with Miss Zöleykha for a week already.
- Ул **заманнардан бирле** инде утыз елдан артык вакыт узган. (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) Since those times more than thirty years have already passed.
- Шул **вакыттан бирле** мин аның белән бик дус яшәдем. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) From that time on I became (lit., lived) very friendly with him.
- **Иртәдән бирле** күренмәгән ... Солтан да көндезге аш вакытында башкалар белән бергә аланлыкка килде. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Soltan, who ...

had not been seen since morning, also came at lunch time to the glade together with the others.

[562] борын (борын ‘ancient’; ‘nose’).
a) ‘before’ (in preference to; having precedence of):

· Ходайга дога кыйлып, бер Ярканат
Шушылайча дога кыйлды кабат-кабат ...
Теләгем күп, ләкин **һәммәсеннән борын**
Җир йөзеннән алсаң иде кояш нурын ...
(Мәҗит Гафури, Ярканат белән Карлыгач.)
Praying to the Lord, a Bat
Prayed thus again and again ...
My wishes are many, but before all,
If you would only take the sunlight
off the face of the earth ...

Note: кыйлып, кыйлды are now spelled кылып, кылды.

b) ‘before’ (earlier than; preceding in time):

· ... алар **аннан** да **борын** кайсы заманнарда чыккан, Болгар чорындамы, башкамы, аларын билгеләве кыен /qiɒn/. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальәре.) ... at what time before that (i.e., before the period of the Khanate of Kazan) they (i.e., ancient proverbs) originated, whether in the Bolghar period or in some other (period), (that) is difficult to determine.
· ... икесе дә намазны истән чыгармыйлар, уразаны өч ай **борын** сөйли вә көтәләр. (Шәриф Камал, Эч пошулы.) ... the two of them do not forget the prayer. They talk about and wait for the fast, three months ahead.
· (өч ай борын, i.e., **моннан (аннан, шуннан)** өч ай **борын**).

[563] бүтән (бүтән ‘other’, ‘different’) ‘besides’, ‘except’ ‘(nothing) but’:

· Маратның **бабасыннан бүтән** беркеме дә юк иде. (Әбрар Шәмин, Гөрләвекләр акканда.) Marat had no one besides his grandfather.
· Анда ... бала арбасы тәгәрәтүче яшь **хатыннан бүтән** кеше күренмәде. (Гурий Тавлин, Афәт.) There ... was no one to see, except a young woman pushing a baby carriage.
· Без сиңа, балам, **изгелектән бүтән** бер ни дә теләмибез. (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) We, my child, wish you nothing but good.

[564] гайре /ɑ̆əjre/ (Arabic – ghair ‘other than’; ghaira ‘except’, ‘save’, ‘but’) ‘besides’, ‘except’, ‘save’:

· Сыерчык оясы хәтле генә **өйләреннән**, өч-дүрт баш **сарыкларыннан** һәм бер **кәҗәләреннән гайре** телгә алып сөйләрлек маллары юк иде аларның. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) Besides their house, which was only as large as a nesting box for starlings, three or four heads of sheep and one goat, they had no property worth mentioning.
· Зәңгәр күк йөзендә алама бер болыт **кисәгеннән гайре** берни күзгә чалынмый. (Рөстәм Кутуй, Сөенче.) Except for a thin shred of clouds, nothing catches the eye in the blue sky.
· Кулында **эшләпәсеннән**, **таягыннан гайре** бер нәрсәсе юк иде. (Ибраһим Гази, Кызыл томаннар артында.) He had nothing in his hand except his hat and his walking stick.

Note: гайре means also ‘other’. Furthermore – mostly in the older language, infrequently in contemporary Tatar – гайре functions as a particle corresponding to such English negative prefixes as **non+**, **un+**, **in+**, etc. For example: гайре рәсми ‘nonofficial’, ‘unofficial’, гайре табигый ‘unnatural’, гайре мөмкин ‘impossible’, гайре ихтыяри ‘involuntary’.

[565] игътибарән (arch.), (Arabic: i‘tibâran) ‘from’, ‘as of’, ‘beginning’ (indicating the beginning at a specified time):

- Минә шул **вакыттан игътибарән** безнең тормышыбызда бертөрле үзгәрү сизелә башлады. (Шәриф Камал, Бер картның тойгылары.) From that time on, a certain change began to be felt in our life.

[566] мөкаддәм, **мөкатдәм** /møqəddəm/ (Arabic: muqaddam ‘anteceding’, ‘preceding’) ‘before’, ‘ago’:

- Менә аның шәкерт вакытында, **моннан** унбиш ел **мөкаддәм** алдырган портреты. (Фатих Әмирхан, Картайдым, 1909.) Here is his portrait which he had taken fifteen years ago during his student days.
- Хәдичә – **моннан** 30-35 еллар гына **мөкатдәм**... Бәдретдин дигән кешенең бердәнбер генә сөекле кызы улып, унбиш-уналты яшьләре тулып килгәндә ... тирә-якта «Җаек Хәдичә» дип дан тоткан бер кыз иде. (Сәгыйть Рәмиев, Галәветдин хаҗи корбаны – Җаек Хәдичә, 1909.) Just about 30 or 35 years ago, ... Khädichä was born the only beloved daughter to a man called Bädretdin, and when she attained the age of fifteen or sixteen, she ... was a girl famous all around as “Khädichä from the (river) Ural”. (улып. obs. – булып).

Note: In today’s literary language, мөкатдәм is used infrequently.

[567] соң ‘end’; ‘late’.

a) ‘after’ (later in time):

- Шул **көннән соң** авыл минем күңелемне тарта башлады. (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) After that day, the village began to tug at my heart.
- Бер-ике **сәгатьтән соң** мин, саубуллашып, китәргә җыендым. (Афзал Шамов, Авыр көннәрдә.) After one or two hours I said goodbye and prepared to leave.
- **Чәйдән соң** мин ишек алдына чыктым. (Мирсәй Әмир, Куркыныч урыннар.) After tea I went out into the yard. (ишек алды, now spelled ишегалды).
- ... беренче исәнләшү **сүзләреннән соң**, Фәезнең карашы өстәлдәге дәфтәрләргә төште. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) ... after the first words of greeting, Fäyez’ eyes fell on the notebooks, which were on the table.
- Җаек һәм Сакмар елгалары, **ташудан соң**, әле дә ярларына кире кайтмаган. (Атилла Расих, Айлы төннәр.) After the flood, the Ural and Sakmara rivers have still not retreated to their banks.

b) ‘after’ (indicating order):

- Стәрлетамак мәктәбен тәмамлагач, 1925 елның җәендә мин Яңа Карамалы дигән авылга килдем. ... **Стәрлетамактан соң** миңа Карамалы бик фәкыйрь күренде. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) After finishing school in Sterlitamak I moved to the village of Yanga Qaramaly in the summer of 1925. ... After Sterlitamak Qaramaly appeared to me very poor.
- Мондый тавыш мең елга бер генә туадыр. Болай ук та моңлы, болай ук та тирән итеп бу җырны аңа кадәр бер кем дә җырлый алмагандыр, **аннан соң** да булмас... (Марсель Галиев, Ул чакта.) Such a voice is probably born only once in a thousand years. Before him no one probably had been able to sing this song in such a melancholy way, in such a soul-stirring way, and there will (perhaps) be no one after him either...

[568] тотынып (verbal adverb of тотын ‘begin’, ‘set about’, ‘get down to’) ‘from’ (indicating starting point):

- [Фәйзулла] иң зур **гармоньнан тотынып** иң кечкенә гармоньга чаклы, аннары киресенчә, иң **кечкенәсеннән тотынып** иң зурысына хәтле, барлык гармоньнарында да уйнады ... (Фатих Хөсни, Гармоньчы.) [Feyzulla] played on all the accordions, from the largest accordion to the smallest accordion, then, conversely, from the smallest to the largest ...

[569] тыш (тыш ‘exterior’, ‘outer part’) ‘besides’, ‘in addition to’:

- Гадәти **чүлмәкләрдән тыш**, биредә чит илләрдән китерелгән кыйммәтле савытлар ... табылды. (С.С. Айдаров, Н.Д. Аксенова, Болгар шәһәре.) Besides ordinary earthenware, costly vessels ... imported from abroad, were found here.
- Өстәл тирәсендә дәү апа белән **Газизәдән тыш** тагынниндидер ике яшь һәм бер картрак хатын ашап утыралар иде. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Besides the oldest sister and Ghäzizä, there were still some other women, two of them young, one elderly, sitting around the table and eating.
- Өстәл янындагы урындыкларга утырган әлеге ике **хатыннан тыш**, аягүрә басып торучы без биш кеше белән бүлмәнең эче бөтенләйгә тулып киткән иде. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) With us five men standing, in addition to the same two women, who were seated on chairs beside (at) the table, the room (lit., the interior of the room) had become completely crowded (lit., full).

[570] элек (элек, adverb, ‘first’, ‘at first’).

a) ‘before’ (earlier than, preceding in time):

- **Керүеңнән элек** чыгуыңны уйла. (Proverb.) Before you enter think of your way out.
- Бу **хәлләрдән** бер ай **элек** ... тымызык күл буенда Хәйри кармак салып утыра иде. (Әбрар Шәмин, Камай күпере.) A month before these events ... Kheyri was sitting by the quiet lake ... casting his fishhook (lit., fishing rod).

b) ‘ago’:

- Мин сиңа **моннан** ике атна **элек** ике хат язган идем. Ләкин җибәрмичә калдым. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) Two weeks ago I wrote (lit., had written) you two letters. But I did not send them off.
- [Фирдия] /Firdiə/ ... **моннан** сигез ел **элек** ... булган вакыйгаларны исенә төшерде. (Рәфкать Кәрами, Сагышлы кояш.) [Firdiä] ... recalled the events which took place eight years before ...

c) ‘before’, ‘above’ (ahead in order, rank, or importance):

- Ләкин ул, **барыннан да элек**, хезмәт ияләренә яшәү өчен уңайлы шартлар тудыруны күздә тотып төзелгән. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) But it (i.e., the city) was built above all with a view to creating favorable living conditions for the employees.

[571] әүвәл

This postposition is the Arabic equivalent of **элек**. As a postposition it is used rarely in today’s Tatar literary language:

- **Моннан** биш ел **әүвәл**, мин бу шәһәрдә торган елны, бу йорт ... бөтенләй болай түгел иде. (Фатих Әмирхан, Бер хәрабәдә, 1912.) Five years ago, the year I lived in this town, this house ... was not at all like this (i.e., in this dilapidated state).

- Майның бер якшәмбесе, көндезге сәгать өчләр иде. Бер сәгать кенә **моннан әүвәл** явып киткән җиңел яңгыр шәһәр урамнарының тузанын баскан ... иде. (Фатих Әмирхан, Хәят.) It was a Sunday in May, about three o'clock in the afternoon. The light rain which had fallen just an hour ago had settled away (lit., covered) the dust of the city streets ...
- Исламов, **барыннан** да **әүвәл**, эшчеләр өчен пешерелгән ашны татып карады. (Фатих Хөсни, Зәңгәр җыр, 1935.) Before anything else, Islamov tasted the food cooked for the workers.

Postpositions with +рак, +рәк

[572] The suffix **+рак**, **+рәк** is joined to postpositions used in their basic form as well as to nouns and adjectives functioning as postpositions. To the former it is joined directly, with the latter it is attached to the case endings.

A postposition with the suffix **+рак**, **+рәк** indicates relationship in an incomplete degree. Бу мәсьәләдә үзе **кебегрәк** уйлаган башка бер кыз белән дуслашып алды. She made friends with another girl who thought more like herself in this matter.

- – Кәефем минем начар түгел. Сәламәтлек яхшыра, ... Әмма рухым минем бүтәнчәрәк. Төшенке димәс идем мин аны. Юк, төшенке түгел! Ләкин ничегрәк дип аңлатырга? Тын кырлар өстенә яткан кичке шәфәкъ вакыты **кебегрәк** димме, – үзем дә белмим. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "I am not in a bad mood (lit., My mood is not bad). (My) health is improving, ... But my state of mind is somewhat different. I would not call it depressed. No, it is not depressed! But, how is it ever to be explained? Should I say that it is somewhat like the time when the evening glow settles (lit., lies) over the quiet fields? I don't know myself."
- Гөлнур. Мин дә шул тирәдә торам, Җәгъфәр картта. Сәлимҗан. Әйе, ул безгә **каршырак** кына. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Gölnur. I too live around there; with the old man Jäghfär. Sälimjan. Yes, he is (i.e., lives, dwells) just about opposite us.
- – Син минем буяуларыма бала шаяруы **төслерәк** итеп карыйсың. (Габдрахман Әпсәләмов, Идел хикәяте.) "You look at my paintings as if they were more like a child's joke."
- – Ялынырга туры килде ..., – диде Рәзинә, гаепле кеше **сыманрак** миңа туры карамый гына. (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) "One had to beg ...," Räzinä said, much like a guilty person, not looking straight at me.
- Тын гына аккан елгага уйга талып карап торганда шаулашкан тавышлар ишетелде. Яр **өстенәрәк** мендем. (ibid.) While, immersed in thought, I was looking at the slowly flowing river, there was the sound of loud voices. I climbed a little more up the bank.
- Ул, ..., як-ягына карангалап алды һәм, **янымарак** килеп, «тыңла, серемне ачам», дип пышылдады, ... (ibid.) ... she repeatedly looked around (herself) and, moving (lit., coming) closer to me, she whispered: "Listen, I am going to reveal my secret," ...

(For the suffix **-гала**, **-гәлә** see 1310, 2; 1311, a-c.).

- Гайния мич янында нидер эшли. ... Мәдинә энисе **янындарак** басып тора. (Риза Ишморат, Мәдинә.) Gheyniä is doing something beside the stove. ... Mädinä is standing fairly close to her mother.

Postpositions with **+гы** /ǥь/, **+ге** /ge/, **+кы** /qь/, **+ке** /ke/

[573] The suffix **+гы**, **+ге**, **+кы**, **+ке** is joined directly to certain postpositions used in their basic form. With nouns and adjectives functioning as postpositions and taking case endings, **+гы**, **+ге** is attached to the locative case (**+да+гы**, **+дә+ге**, **+та+гы**; **+тә+ге**). A postposition augmented by the suffix **+гы**, **+ге**, **+кы**, **+ке** becomes an attribute to the noun following it while at the same time retaining its character and function as a postposition.

- Бу сорауга җавап бирү өчен без Госман атлы малайның **моңа кадерге** тормышына да күз салырга тиеш булабыз. (Рашат Низамиев, Кар кеше.) To answer this question (i.e., the question of why he ran away from home), we must take a look at the life the boy called Ghosman has had up to now.
- Моннан ике ел **әүвәлге** Әсма җуялып, аның урынына тагы кичәге Әсма, ... килеп басты. (Фатих Әмирхан, Сүнгәч.) The Äsma of two years ago faded away, (and) in her place stepped again the Äsma of yesterday, ... (җуялып – vernacular, югалып).
- Шул арада авылның Сакмарга **табангы** башында ... эт улаган тавыш ишетелде. (Шәриф Камал, Матур туганда.) At that moment the ... barking of dogs was heard (or: one heard the ... barking of dogs) at the village end which lay towards the Sakmara (river).
- Ул дүрт сыйныф авыл мәктәбен үткән кыштан **элекке** кышын бетергән иде. (ibid.) She had finished the four-grade village school the winter before last (winter).
- Сәмигуллин Фәтхинең ул **турындагы** фикерләренә күшылганлыгын белдерде ... (ibid.) Sämighullin stated that he concurred with Fätkhi's thoughts about that.
- Төшке аш вакытында һәммәсе дә Тын елга **буендагы** матур аланлыкка җыелды. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) At lunch time, all (of them) gathered together at the beautiful glade (which was) on the Tyn river.
- – Тырышканнар бит, Шәрифә, – диде Рушад, бүлмә **уртасындагы** гади урындыкка утырып. (Габдрахман Әпсәләмов, Идел хикәяте.) "They surely did their best, Shärifä," Rushad said, sitting down on the simple chair, which stood in the middle of the room.
- Урман **эчендәге** җылы өйдә аш гаҗәп тәмле тоелды. (ibid.) In the warm house (which stood) in the forest the meal seemed amazingly tasty.
- Менә алар университет **алдындагы** бакчага килеп җиттеләр. (Габдрахман Минский, Язның беренче көне.) Here they arrived at the park (which was) in front of the university.

Note: When not used in their function as postpositions, nouns, adjectives, adverbs, etc. augmented by the suffixes **+гы**, **+ге**, **+кы**, **+ке**, **+дагы**, **+дәге, +тагы, +теге** become relational adjectives (comp. 248, 251).

- **Соңгы** вакытларда чирек гасыр чамасы еллар эчендә татар әдәбияты һәм татар теле тарихының **борынгы** чорлары турында аерым хезмәтләр, мәкаләләр күренде. (Борынгы татар әдәбияты, Кереш.) During recent times (and) within approximately a quarter century special works and articles appeared about the ancient periods of the history of Tatar literature and Tatar language.
- Аннан соң **әүвәлге** тынычлык урнашты. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) After that the previous calm settled in again.
- [Имәли] ... иң **арттагы** урындыкка гына утырды. (ibid.) [Imäli] ... sat down on the very farthest seat in the back.
- **Алгы** бүлмәгә байтак кеше чакырылган, ә **эчке** бүлмәдә бюро утырышы бара. (Мөхәммәт Шәйми, Сынау.) A lot of people have been called to the anteroom, but in the inner room an office meeting is taking place.
- Якындагы ун ел эчендә ... (Марсель Зарипов, Отышлы әйләнеш.) In the next ten years ...

The expanded form **кадәрле** (532) of the postposition **кадәр** may also function attributively.

- Сентябрь керү белән ... унбиш баланы туплап, укыта башлады. Болар – беренчедән алып **дүртенчегә кадәрле** балалар иде. (Хәсән Сарьян, Җәза.) As soon as September arrived ... she gathered together the fifteen children and began to teach. They were children from the first to the fourth grade.
- Анда [Ислам] мең төрле радиоалгычлар җыйды, **папирос тартмасы кадәрле** генә транзисторлар ясады. (Мәхмүт Хәсәнов, Инженерлар.) There [Islam] assembled radio sets of many (lit., a thousand) different kinds, (and) he made transistors (which were) only the size of a cigarette pack.

Substantivized Postpositions

[574] The postpositions **кебек**, **сыман/сымак**, **шикелле**, **төсле**, **кадәр**, **тикле**, **хәтле**, **чаклы** indicating comparison, and a few others, such as **башка** and **каршы**, as well as postpositions with the suffix **+дагы**, **+дәге**, **+тагы**, **+тәге**, may be substantivized. They are then treated as any other noun; they may be put into the plural, may take possessive suffixes and case endings, be the object of a verb or even of another postposition, without, however, losing their character and function as postpositions:

- Андыйлар сирәк, ә безнең **кебекләр** белән дөнья тулы. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) Such (i.e., engineers) are rare, but the world is full with the likes of us.
- Фәнүзә **кебекләре** юк анда ... (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) There arn't any there like Fänüzä ...
- – Мин дә өйләнәм! Синеке кебек матур хатын алам! – Табарсың микән минеке **кебекне**... – дип көлде Хәлим. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) "I too shall get married! I shall take a woman who is as pretty as yours!" "I wonder if you will find one like mine," ... Khälim said, laughing.
- ... минут саен көчәя барган суыктан ... бармы-юкмы юрган **кебегеңне** тартыбрак ябыну белән генә дә котыла алмыйсың. (Мирсәй Әмир, Казан.) You cannot escape from the cold, which is increasing by the minute, just by ... pulling that something like your scanty blanket more over you.
- Аның бик ансат кына, сүзләренең мәгънәсенә юш килеп кенә тора торган көй **сыманы** да бар иде. (Гомәр Бәширов, Туган ягым-яшел бишек.) It (i.e., the poem) had also something like a melody which was very simple (and) which corresponded to the meaning of its words.
- Асыл суга батмас, дип синең **шикеллеләрне** әйткәннәр, кызым. (Афзал Шамов, quoted by Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Saying that a precious thing will not go under, they meant (lit., spoke, said) the likes of you, my daughter.
- 8 нче санга бар **кадәремне** җибәрдем. (Габдулла Тукай, Зәйнәп Хәсәнигә.) For the 8th issue I sent you all I had.
- Сылуның чаялыгын мин яхшы беләидем. Шулай да бу **кадәргә** барып җитәр дип уйламаган идем. (Гадел Кутуй, Нишләргә.) I knew Sylu's boldness well. However, I had not thought that she would go as far as this (that she would go to this extent).
- Бу **тиклесен** Юлдашев бик ачык төшенә. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) This much (as this) Yuldashev understands very clearly.
- Эш инде бу **тиклегә** җиткәч, кранчы каушыйрак калды һәм җавап кайтару урынына үзе сорады ... (ibid.) When it got to this point, the crane operator (girl) became somewhat frightened and, instead of answering, she herself asked ...

- Нинди генә чәчәкләр юк монда! ... Вак кына күгәрчен күзе **хәтлеләреннән** алып, олы кешенең йодрыгы зурлыгы чәчәкләр ... (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) What flowers there are here! ... From those as small as a pigeon’s eye (to) flowers the size of an adult person’s fist ...
- Эш әйбәт бара, бу **чаклысында** Зиннурның шиге юк иде. Тик менә шушы көннәрдә килеп төшкән Хәмидә аның тынычлыгын бозды да куйды. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Work is progressing (lit., going) nicely; about this much Zinnur had no doubt. But Khämidä, who had recently arrived unexpectedly, spoiled his peace of mind.
- Сыбызгы ясаудан **башканы** белмәде, бер генә һөнәре юк иде. (Рөстәм Кутуй, Сөенче.) He did not know anything except making whistles. He had not one trade.
- – Иптәшләр, Нәгыймгә сүз бирү ягында булган кешеләр кулларын күтәрәләр, **каршылар** торып калалар. (Шәриф Камал, Матур туганда.) “Comrades, those of you who support allowing Näghim to speak raise their hands, those opposed stand up.”
- Укыган җиде кат җир **астындагын** күрә, укымаган җир **өстендәген** дә күрми. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) An educated person (lit., he who has studied) sees what is under seven layers of the earth (i.e., he is clever, quick-witted), an uneducated person (lit., he who has not studied) does not even see what is above ground.
- Борын **астындагын** яхшы белми, ботак **башындагын** белгән. (ibid.) That which is under his nose he does not know well, (but) that which is on top of the branches he finds out (lit., has found out). (Said about people who do not see their own faults but judge others.)

Postpositions with Relational Adjectives

[575] The postpositions **кебек**, **сыман**, **сымак**, **төсле** and **шикелле**, governing a relational adjective, indicate that the condition, state exists at a certain place or time, or that the action is carried out, in the same manner as at the time or place expressed by the adjective.

- Балалар Кырлай **мәдрәсәсендәге кебек** сәкегә яисә коры идәнгә түгел, белки тәбәнәк кенә тар һәм озын өстәлләр арасына кереп дүртәр-дүртәр булып тезелеп утыралар. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) The children do not sit on plank-benches or on the bare floor as they do in the medrese at Qyrlai but enter between rather low, narrow, long desks and sit in rows of four each.
- Озак та үтмәде, котчыккыч кәрван **баягы кебек** җил-давыл куптарып, кире әйләнеп кайтты һәм Госмановларның капкасы алдында тукталды. (ibid.) It was not long before the frightening caravan with great noise and commotion as before turned back and stopped dead in front of the Ghosmanovs’ gate.
- Габдулла хәзер элекке **килүендәге сыман** кешеләргә исе китеп карамый ... (ibid.) Now Ghabdulla does not look at the people with amazement as he had on his previous visit (lit., coming) ...
- ... томан да таралды һәм, нәкъ **экияттәге сыман**, аның эченнән бер кыз килеп чыкты. (ibid.) The mist dispersed, and, as in a story, a girl emerged from it.
- Егет ... кызурак атлый башлады. Әйтерсең, аны озаткан **кичтәге шикелле** зарыгып Нәсимәсе көтеп тора. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) ... the young man began to walk faster as though his Näsimä were waiting, yearning for him as on the evening when she saw him off.

- Агыйдел! **Рәсемдәге төсле** матур, **экияттәге төсле** серле, **җырдагы төсле** моңлы елга ул Агыйдел! (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) The Belaya! A river as beautiful as in a picture, as mysterious as in a story, as tuneful as in a song. The Belaya!
- Урман кары кузгалгач, таудан ... гөрләвек-ташкыннар төште, ә ул башка **еллардагы төсле**, айлы кичтә, капка баганасына аркасын терәп су тавышын тыңлап хозурланмады. (Аяз Гыйләҗев, Җомга көн, кич белән.) After the snow in the forest melted (lit., moved), streams came rushing down from the mountain ... but, she did not listen and enjoy the sound of the water on moonlit evenings, leaning her back against the gate-post as she had in other years.
- Бу аңа **төштәге сымаграк** булып тоелды. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) She felt this was more like (in) a dream.
- «Берәүнең дә өендә **бездәге кебек** авыр хәсрәт юктыр», – дип уйлана Рөстәм. (Рәисә Ишморатова, Язмышлар.) "There is, perhaps, in no one else's house such a deep sorrow as with us," Röstäm muses.
- Бүлмә **электәге** төсле үк караңгыга чумып, тынып калды. (Кәрим Тинчурин, Утыз өч көн.) The room sank into darkness and became quiet just as before.

Note: The above constructions correspond to English adverbial prepositional phrases led in by 'as' or 'like'.

Postpositions with Conjugated Verbal Forms

[576] The postpositions **кебек**, **сыман**, **сымак**, **төсле**, **шикелле** and **чамасы**, when used with conjugated verbal forms, express *uncertainty, doubt*; in English mostly expressed by 'to seem', 'to appear' (in the sense of 'to appear to one's own mind or opinion), 'as if', 'as though' (in the sense of 'supposedly', 'seemingly').

Note: In this use **чамасы** corresponds to **кебек**, **шикелле**.

- Ул бик нык үзгәрде, холкы да алмашынды **кебек.** (Табдрахман Әпсәләмов, Идел хикәяте.) He changed very much. His character too seemed to have changed.
- Валлаһи, урманда кыш үткәрсәм, савыгып китәр идем **төсле**. (ibid.) By God, if I spend the winter in the woods, I might regain my health (it would seem that I would regain my health).
- Барысы да тәртиптә **сыман**, һәммәсе үз урынында **кебек**, барлык кыршаулар да һични кермәслек һәм чыкмаслык итеп ябыштырылган **төсле**. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) All seems to be in order, all appears to be in its place, all the hoops seem to have been welded in such a manner that nothing can penetrate or (lit., and) escape.
- Галимә белән борынгы кебек сөйләшәсем, аны үзем белән сөйләштерәсем килсә дә, моңа юл юк **кебек**, ярамас **кебек** булып күренә, хәзер сүз башларга килешмәс **төсле** була иде. (Мәҗит Гафури, Кара йөзләр.)Although I would like to talk with Ghälimä, to have her talk with me as (we did) in former times, it appeared as though there was no way for that, as though it would not be proper. It seemed like it would not be fitting to start a conversation now.

(For the participle in **-асы**, **-әсе** and **килү** see 1143.)

- Җил акрынайган. Болытлар да тарала **кебек.** (Риза Ишморат, Ватан.) The wind has slowed down. The clouds too seem to be dispersing.
- – Барам дип әйткәнем юк ич мин сиңа. – Миңа шулай тоелды. Барырга риза булган **шикелле** булдың. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "I didn't say to you that I would go, did I." "To me it appeared that way. You seemed to agree to go."

- Начар йоклаган, күрәсең: күзләре шешенеп чыккан иде. Нидәндер курка, сагая **сымак**. (Әбрар Шәмин, Янар тауны кичкәндә.) He had slept badly, it seems. His eyes were swollen. He appeared (lit., appears) to be afraid, to be wary of something.
- Сәмигуллин да аның бу сыйфатларына тискәре яктан карап җиткерми **чамасы**. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Sämighullin too does not seem to look (i.e., does not seem to have come to look) at these character traits of his from the negative side.

(For җиткерү as an auxiliary verb see 1375.)

[577] The postpositions **кебек**, **сыман**, **сымак**, **шикелле** and **төсле** may be used in pairs to express cautious comparison. It is possible to combine any two of them in any sequence, but by far the most common combination is **кебек шикелле** (in this sequence).

- Гөлсинә (укый). «Үзе матур, үзе сөйкемле, үзе усал ...» Ничек, ничек? Әнвәр. «Үзе бер дә усал түгел **кебек шикелле».** (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Gölsinä (reads). “She is beautiful, she is lovely, she is naughty ...” What, what? Änwär. “She seems as not to be naughty at all.”

Note: The use of үзе before each of several homogeneous adjectives intensifies, puts special emphasis on the meanings expressed by the adjectives (comp. also 409).

- Аның яратуы да чын **сыман шикелле** бит. (Шәйхи Маннур, Чын сөю бармы?) It seems as though her love too is true after all.

[578] Some postpositions (for example: аркылы, аша, каршы) may enter into a close relationship with verbs. In such formations, the postposition loses its original function and serves as an auxiliary element which (very much like the German verbs with separable prefixes) either indicates the direction of the action expressed by the basic verb or serves to form new verbs with a different lexical meaning. Furthermore, a postposition in this function no longer governs an object, the cases of both the direct and indirect object being determined by the verb. For example: аркылы чыгу ‘to cross’, ‘to get across’; аркылы төшү (килү) ‘to cut somebody off’, ‘to prevent, hinder’; каршы алу ‘to meet’, ‘to receive’ (the latter in the sense of ‘to greet, welcome’).

- Өч көннән соң без йортның **тәрәзәсенә аркылы** такта **кагып,** кола бияне арбага җигеп ... юлга чыктык. (Гариф Ахунов, Хуҗалар.) After three days we boarded up the windows (nailed boards across the windows), harnassed the light bay mare to the wagon ... and set out on the road.
- Камил ... олы **юлны аркылы чыгып**, Ак чишмәгә менә торган киң сукмакка төште. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Kamil ... crossed the highway and came onto the broad path which climbed (lit., climbs) up to Aq Chishmä (White Spring).
- Вадим белән Донна **аны** тукталышка чыгып **каршы алдылар**. (Мәдинә Маликова, Янартаулар актысында.) Vadim and Donna went out to the (bus) stop and met her.
- ... солдатлар **аларны тирәли чолгап алдылар**. (Садри Җәләл, Инде мин аңа рәнҗемим.) ... the soldiers surrounded them.
- Note also: алга бару ‘to advance’, ‘to progress’; алдан күрү ‘to foresee’; алдан әйтү ‘to predict’; артта калу ‘to remain behind’, ‘to be backward’; соңга калу ‘to be late’; өскә чыгу ‘to gain, win a victory (over).’

Use of Prepositions in Tatar

[579] The older Tatar literary language (including the language of Tatar classical literature) made use of some Arabic and Persian prepositions. Depending on the preposition, relationship with its object is established by

a) Placing the preposition before its object:
  - **Фи** ахырел гомер – гомеренең азагында (or: ахырында) 'at the end of someone's life'.
  - Тәңре гыйшкында шәһадәт итсәләр **дәр** Гәрбәла Бән (Мин) шәһидем **дәр** мәхәббәт, дәр бәлаем,ниләем (ни эшлим)? (Габдулла Тукай, Дәрдемәнд дәгелмием? 1906.) In contemporary Tatar: Әгәр Гәрбәладә тәңре гыйшкы**нда** шәһит булсалар, Мин мәхәббәт **юлында**, бәла **юлында** шәһитмен, ни эшлим? (Хәсрәт чигүче түгелме мин?) If in Kerbala they become martyrs in love of God, I am a martyr in (by way of) love, in (by way of) sorrow, what can I do? (Am I not a mourner?)

b) Merging prepositions with the Arabic definite article and joining both to their object:
  - Юк тәгали, гашыйка **бәйнел-әһали** та әбәт, Санки бән (мин) **тәхтәссәрадә** бер сәраем, ниләем (ни эшлим). (ibid.) In contemporary Tatar: Гашыйклар **кешеләр арасында** берчакта да өстен була алмыйлар, Гүя мин **туфрак астында** бер бөртек түфракмын, ни эшлим? People in love can never prevail among other people. I am like a grain of soil under the ground (beneath the soil), what can I do? (тәгали – бөек булу 'to be, become great', бәйнәл-әһали – халык арасында 'among people', әбәт – мәңге 'eternal', 'ever', санки – гүя /gyjə/ 'as if, though', 'like', тәхт – астында 'under' сәра – туфрак 'soil', 'grain of soil').
  - **Бил**ахыр – ахырда 'in the end'; **бил**илтифат – илтифат **белән**, игътибар **белән** 'with attention', 'with interest'.

c) Joining prepositions directly to their object: **Ба**тәртип – тәртип **белән** 'with order', **би**хәбәр – хәбәрсез 'without news', **би**хисап – хисапсыз 'countless', **би**тараф 'neutral', **би**һуш – һушсыз 'unconscious'.

d) Connecting prepositions to their object by the Persian izafet: **тәхте** тәсаррыф – берәүнең җитәкчелеге **астында** 'under someone's supervision, control', **хилафе** канун – канунга **каршы** 'against the law'.

  For example:
  - Кычкырып торган **хилафе канун** эш кылгансың. (Барлас Камалов, Урамнар киңәя, 1972.) You have done something which is glaringly against the law. (Lit., You have done a thing against the law which cries out).

Note 1: Хилаф is also used as a postposition governing the dative (compare 553).

Note 2: Some prepositions, like тәхт, ба, or фи, have become completely obsolete. Others, such as би (see under c. above), or дәр – дәрхәл 'immediately', 'at once', дәррәү – 'right away', 'suddenly', are still used in some compounds.

CHAPTER VI – ADVERBS

General characteristics and Formation of Adverbs

[580] Adverbs are words which modify verbs, adjectives, or other adverbs. They indicate various circumstances of action or the state of a person, thing, etc., his (her, its) quality, or condition.

Tatar adverbs may be simple, derivational, or compound. Furthermore, nominal and verbal forms, as well as word combinations in the function of adverbial modifiers, may be used as adverbs. Accordingly,Tatar adverbs may be divided into: 1) simple adverbs; 2) derivational adverbs; 3) compound adverbs; 4) adverbs (adverbial phrases) formed by means of case suffixes; 5) adverbs (adverbial phrases) formed with the possessive suffix of the third person; 6) adverbs (adverbial phrases) formed with **булып** and **итеп**; 7) adverbs (adverbial phrases) formed with **килеш**, **көе** /køje/, (**көенчә**, **көйгә**, **көенә**), **рәвештә** (**рәвешле**, **рәвешчә**), **сурәттә**, **төстә**, **уңайга**, **хәлдә**; 8) adverbs formed with other postpositions; 9) verbal adverbs.

Simple Adverbs

[581] Simple adverbs are words which modify verbs, adjectives, or other adverbs *without changing their basic form:* инде ‘already’, ‘now’, ‘no longer’, ‘any more’, хәзер ‘now’, тиз ‘fast’, ‘quickly’, юри ‘purposely’, ‘on purpose’, җәяү ‘on foot’, яхшы ‘well’ (as adjective: good), матур ‘beautifully’ (as adjective: beautiful), дөрес ‘correctly’ (as adjective: correct), иртә ‘early’ (as noun: morning), вакыт ‘when’ (as noun: time).

- Ул татарча **яхшы** сөйләшә. He speaks Tatar well. Мин сезне **яхшы** аңлыйм. I understand you well. Быел /Вьјьl/ кыш **соң** килде. This year winter arrived late. Ул елны яз бик **иртә** килде. That year spring came very early. Сез **бик яшь** әле. You are still very young.
- **Яхшы** җыештырылган бүлмә. (Кәрим Тинчурин, Назлы кияү.) A well-kept room.
- Рамазан, хатыннар **акрын** үзара сөйләшәләр ... (ibid.) Ramazan and the women are conversing in a low voice ...
- Ляля керә. **Матур** киенгән. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Lalä enters. She is dressed beautifully.
- Икенче көнне Айзат бүлмәдәгеләрнең барысыннан да соң уянды. ... Петр Петрович **нәкъ** кичәге урынында, **нәкъ** кичәгечә чәй эчеп утыра. Айзатка елмаеп карады да: – Хәерле иртә! Яңа урында **әйбәт** йокладыңмы? – диде. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) The next day Aizat awoke later than all the other people in the room. ... Peter Petrovich was sitting exactly where he had sat the day before and was drinking tea just as he had the day before. Smiling, he looked at Aizat and said, “Good morning! Did you sleep well in your new spot? “
- Исак. ... Әтәчләр кычкыра... (... сәгать карый). Сәгать **инде** дүрт була. (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Isaq. ... The cocks are crowing... (... he looks at the clock.) It is already four o’clock.
- Рәйхан. Әбием! Без утырткан алмагачларның алмасы бармы **инде**? (Шәриф Хөсәенов, Әниемнең ак күлмәге.) Reykhan. Grandma! Do the apple trees we planted have apples yet?
- Фәрит. Калдыр син аны! Ул бит **инде** кечкенә бала түгел. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Färit. You leave her alone! After all, she is not a little child any more.

· Менә буш класста, өстәл янында ул берүзе утыра, **инде** бер бала да аңа берәр йомыш белән мөрәҗәгать итмәс. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел яр.) Here she is sitting all alone at the desk in the empty classroom. No longer will even one child with some need turn to her (seeking advice).

The simple adverb **чак** has several meanings, and depending on these meanings, it requires the verb (or verbal form) it modifies in either the *negative* or the *affirmative.*

a) **Чак** can be a *restrictive adverb* indicating that the action expressed by the predicate verb is (was) *almost* performed. The verb is in the *negative*:

· Шатлыгымнан **чак** кына кычкырып **җибәрмәдем**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) I almost cried out with joy.

· ... милиционерларның берсе шактый озын гәүдәле иде. Аның ... кара бүреге **чак** кына түшәмгә **тимәде**. (Рәфкать /Rəfqət/ Кәрами, Каргалыш юллар.) ... one of the militiamen was very tall. His black cap ... almost touched the ceiling.

· Садыйк карт куркуыннан кинәт сикереп, **чак** кына арка өстенә **егылмады**. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Suddenly jumping with fear, old Sadiq almost fell on his back.

b) **Чак** may indicate that the action is performed with some measure or degree of *effort* or *difficulty*. The verb modified by **чак** is in the *affirmative:*

· Без хәзер бу акчалар беләнниләр генә эшләмәбез, ... Шатлык эчемне кытыклый, **чак түзеп утырам**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) What aren't we going to do (i.e., we are going to do many things) with this money ... Joy is tickling my innards, and I am sitting here, hardly able to contain myself.

c) **Чак** may indicate that the action of the verb it modifies is performed to a *slight extent* or *degree.* The verb is in the *affirmative:*

· ... Мәдинәнең йөзендә ... **чак-чак** кына **сизелерлек** шатлык елмаюы **уйный иде**. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) ... a hardly noticeable smile of happiness played over Mädinä's face.

· ... ул Фәтхине күреп алгач та эшендә дәвам итеп, **чак** кына **көлемсерәгән** хәлдә эндәшмичә аны **каршылады**. (ibid.) ... even after seeing Fätkhi, she continued with her work and received him, smiling just a bit without saying anything.

d) **Чак** may express a *polite request,* while at the same time encouraging the interlocutor to *agree* to, or to *perform,* the action requested. The verb is in the *affirmative:*

· – Ярар, Нәсимә җиңгине һәм аның борчылуын **чак** кына читкә **куеп торыйк**, Халыйк абзый. – **Чак** кына түгел, син аны бөтенләй читкә **куеп тора аласың** да бит ... (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "All right, let's just leave (lit., put) Aunt Näsimä and her worries aside for a moment, Uncle Khaliq." "Not just for a moment – (as far as I am concerned,) you can leave (put) her aside for good..."

Note: The adverb **чак** is frequently used with the particle **кына**.

Derivational Adverbs

[582] Derivational adverbs are formed by means of suffixes. Such suffixes are:

[583] +дай, +дәй, +тай, +тәй

This suffix, which is subject to both vowel harmony and initial consonant change, is joined to nouns (including proper nouns), relational adjectives, personal pronouns (except that of the 3rd person singular), demonstrative pronouns in the plural, and to participles (for the latter see 1080-1082; 1112, 1113).

1. Attached to *nouns* in the singular or plural, to *personal pronouns* and to *demonstrative pronouns*, it forms adverbs indicating comparison, similarity of the quality inherent in the person or thing denoted by the noun or pronoun: **аюдай** таза ‘strong as a bear’; **төндәй** караңгы ‘dark as night’; юл **уктай** туры ‘the road is straight as an arrow’; **болардай** ‘like these’.
   · Ишегалларына, урамнарга, тыкрыкларга, койма өсләренә, өй түбәләренә ... **шикәрдәй** ак, **мамыктай** йомшак кар җәймәсе җәелгән. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) A snow blanket as white as sugar, as soft as cotton has spread on the yards, on the streets, lanes, the fence tops, (and) on the roofs ...
   · Без, иске **танышлардай**, икәү бергә залга керәбез. (Габдрахман Минский, Язгы уяну.) Like old acquaintances, we two enter the auditorium together.
   · Менә елгачык ... Суы **зөбәрҗәттәй** яшькелт ... (Әмирхан Еники, Җиз кыңгырау.) Here is the little river ... Its water is greenish like an emerald...
   · Рәхим дә аны туган **сеңелеседәй** яратты. (Атилла Расих, Ике буйдак.) Räkhim too loved her like his own sister.
   · – ... минем өем **сездәй** кунак өчен һәрвакыт ачык. (Атилла Расих, Ямашев.) “... my house is always open for guests like you.”
   · Болгар-Татар илләрендә бәхет артсын, Шат гомерләр Чулман кебек ага торсын, Йосыф кебек ир-егетләр печән чапсын, **Зөләйхадай** сылу кызлар урак урсын. (Гамил Афзал, Тагын бер ел... Кол Гали.) May good fortune flourish in the Bolghar-Tatar lands, May happy life flow like the Kama, May men like Joseph make (lit., cut) hay, May graceful girls like Zöleykha reap (harvest corn).

   Note: Йосыф, Зөләйха: The two principal characters in Qol Ghäli’s «Кыйссаи Йосыф» (written in the first half of the 13th century), also known as «Йосыф Китабы» and, more recently, as «Йосыф вә Зөләйха».

2. With *relational adjectives* formed by means of the suffixes **+гы**, **+ге**, **+кы**, **+ке**, or **+дагы**, **+дәге**, **+тагы**, **+тәге**, **+дай**, **+дәй**, indicates that the condition, state exists, or the action is carried out, in the same manner as at the time or place expressed by the adjective: Ул вакыттагыдай ‘as (like) at that time’; Казандагыдай ‘as in Kazan’; элеккедәй ‘as before’; бүгенгедәй ‘as today’.
   · Күптән, бик күптән булган вакыйга, әмма **бүгенгедәй** күз алдымда. (Әмирхан Еники, Матурлык.) It is an event which happened long ago, very long ago, but it is before my eyes as (if it had happened) today.
   · Сания, алынганына инде биш-алты ел булса да, **бүгенгедәй** өр-яңа килеш торган имән буфетны ачып җибәрде. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Saniä opened up the oak sideboard, which, although it had been bought five or six years ago, had remained brand new (i.e., like one bought today).
   · Моннан да матуррак, **мондагыдай** да игелеклерәк, җанга якынрак җир бүтән беркайда да юк, диде әнием миңа. (Газиз Кашапов, Җир җылысы.) My mother said to me that there is no land anywhere more beautiful than this one (here), more benevolent and dearer to the heart than this one here.
   · Зур тәрәзәләреннән кай якка күз салсаң да – уч **төбендәгедәй** – ап-анык булып, ерак-ерак аралар күренә. (Зәки Нури, Батырлар һәм матурлар поэмасы.) In whichever direction you look through its large windows, the distant expanses appear completely clear as if (they were) in the palm of one’s hand.

   Note 1: With the singular of the demonstrative pronouns бу, ул, шул, теге, the suffix **+дай**, **+дәй** forms the demonstrative adjectives бу + дай > мондый, ул + дай > андый, шул + дай > шундый, теге + дәй > тегенди.

   Note 2: Adverbs formed with the suffix **+дай**, **+дәй**, etc. may be used as nouns. In that case they are treated as any other noun.

- – **Синдәйләр** миндә инсаниятнең язмышына карата ышаныч тудыра. (Атилла Расих, Айлы төннәр.) “People like you raise faith in me in (lit., regarding) the fate of mankind.”
- ... сезнең тормыш **бездәйләрнең** күбесенә үрнәк булырлык тормыш ул. (Атилла Расих, Ямашев.) ... your life is a life which can be an example for many like us.

[584] +лай, +лей

This suffix is attached to adjectives, certain numerals, some pronouns and, occasionally, to nouns, indicating their function as predicate complements, as well as to form adverbs of manner and degree.

For example: тереләй ‘alive’, урталай ‘in half’, ‘half-and-half’, болай ‘so’, ‘in this way, manner’, алай ‘in that way, manner’, шулай ‘in that (same) way, manner’, тегеләй ‘in that way, manner’, беренчеләй ‘for the first time’, икенчеләй ‘the second time’, ‘for the second time’, **алай** да **болай** да ‘this way and that’; **алай** да түгел, **болай** да түгел ‘neither this way nor that’; кофены **корылай** эчү ‘to drink coffee without milk or sugar’.

- Газиз белән Гөлниса бик **яшьләй** өйләнешеп бергә тора башладылар. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Ghäziz and Gölnisa married and began to live together (when) very young.
- – ... Акча сорамыйм. Китап, дәфтәр, каләмне /qələmne/ үзем **бушлай** бирәм. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) “... I am not asking for money. The books, exercise books, pens I give free (of charge.”
- Айсылу капкадан **яртылай** гына чыга. (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Aisylu emerges only half-way from the gate.
- Көтелмәгән бу очрашудан Фәләх **бөтенләй** коелып төште: нишләргә? Алдашыргамы? Әллә исемен дөрес әйтергәме? (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) Fäläkh was completely taken aback by this unexpected encounter. What should he do? Tell a lie? Or should he give (lit., say) his name correctly?
- – ... Менә **кайсылай** таба китте эшләр ... (Шәйхи Маннур, Чын сөю бармы.) “There, that is where things have got to.”
- **Кайсылай** гына атласам да, күз алдымда бары тик Зөһрә генә. (ibid.) Wherever I go, I have only Zöhrä in my mind.
- Өй бүлмә тактасы белән **урталай** бүленгән. (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) The house is divided in half by a room divider.
- ... лампаның кызгылт шәүләсе аның **тегеләй** дә саргылт чыраена каралҗым яшел төс биреп тора иде. (Шәриф Камал, Матур туганда.) ... the reddish reflection of the lamp was giving a darkish-green colour to his face, (which was) yellowish anyway.
- Мин аны **тегеләй** генә әйттем. (ibid.) I didn’t really mean it.

[585] +лап, +ләп

1. Joined to *adjectives*, this suffix forms adverbs of manner. Such adverbs often imply intensity or perfection in the manner of execution of the action:
   - Фатыйма бу эшкә **чынлап** керește. Fatima really dug into this work.
   - Зыя бу хикәяне яңадан **матурлап** язды. Zia re-wrote this story beautifully (i.e., he improved it in content as well as in form).
   - **Акрынлап** кына кояш та җир читенә якынлашып бара ... (Әмирхан Еники, Шаяру.) The sun too is slowly approaching the earth’s horizon (lit., edge)...
   - Көтепханәгә **күмәкләп** газета укырга да еш кына йөриләр. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) They also go frequently to the library to read the newspaper together.

- – Юк, әсәем, сине хәзер монда калдырып китеп булмый, – диде кызы ... – Алып китәбез. **Яхшылап** дәваларга кирәк сине. (Әмирхан Еники, Әйтелмәгән васыять.) "No, Mother, we cannot go away, leaving you here now," her daughter said ... "We are taking you with us. You must get really good medical treatment." (Әсә – Bashkir: 'mother').

2. Joined to *nouns* designating *time, dimension, volume* or *weight* **+лап**, **+ләп** forms adverbial phrases of measure (in English usually rendered with 'by'):
   - Гайнан хат килер вакытны башта **атналап**, аннан соң **көнләп**, тора-бара **сәгатьләп** саный башлады. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Gheynan began to count the time until a letter would come first by the week, then by day, and then, gradually, by the hour.
   - ... җил тына төште һәм **чиләкләп** койгандай яңгыр ява башлады. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) ... the wind abated somewhat, and the rain began to come down in torrents (lit., as though poured out by buckets).
   - (For төшү as auxiliary verb see 1363, a; for койгандай see 1080.)
   - – Мин ... сәнгать әшчесе, артист ... Безнең хезмәтне **метрлап** та, **литрлап** та, **килограммлап** та үлчәп булмый. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "I ... am a worker in the field of art, an artist, ... One cannot measure our work by the meter, by the liter, by the kilogram."

   If the noun of measure is modified by a numeral, **+лап**, **+ләп** expresses approximateness: **ярты еллап** 'about half a year'; **ике сәгатьләп** 'approximately two hours'; **дүрт метрлап** тукыма сатып алу 'to buy approximately four meters of fabric'; **биш минутлап** көтү 'to wait about five minutes'.
   - – Дөрес әйтә Борис ... кояш баерга **бер сәгатьләп** вакыт бар әле. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) "Boris is right ... there is still about an hour's time until the sun goes down."

   If a numeral is modified by another numeral, **+лап**, **+ләп** is joined to the modified numeral:
   - Шунда ук минем игътибарымны махсус зурайтылган бер фоторәсем үзенә җәлеп итте. Анда **бер унлап** авыл карты төшерелгән. (Әмирхан Еники, Әрем.) At once, a specially enlarged photo attracted my attention. About ten village elders are shown in it.

3. Joined to *other nouns,* **+лап**, **+ләп** indicates:

a) The *place of action:*
   - Бар да торып чykканнар, бар да иртәнге елга өстен **һәрьяклап** күрергә теләгәндәй, төркем-төркем күчеп йөриләр, ... (Әмирхан Еники, Шаяру.) All (i.e., All passengers of the ship) have got up and gone outside (i.e., on deck). All move in groups from one spot to another as if they want to see the river (lit., the river surface) in the morning from all sides, ... (For теләгәндәй see 1080.)
   - Баштарак алар һаман урман **читләп** яки бөтенләй урман **эчләп** кысынкы юллар буенча хәрәкәт иттеләр ... (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) At first they always moved along the edge of the forest or along narrow paths completely inside the forest...

b) *Manner:*
   - Инешкә җитәргә ике йөз метрлар калгач, атлар юыртудан туктадылар, **адымлап** кына килә башладылар. (Шәриф Камал, Матур туганда.) About two hundred meters from the brook (lit., After about two hundred meters remained until arriving at, reaching the brook), the horses ceased moving at a trot and began to approach (lit., come) only at a walking pace.

- Шәрәфи карт бу сүзләрне сөйләгән чакта, Мохтар аңар бик **дикъкатьләп** карап торды. (Шәриф Камал, Таң атканда.) While the old Shäräfi was speaking these words, Mokhtar looked very attentively at him.
- Болар Европа ысулында киенгән, ләкин башларына эшләпә урынына ак ефәк яулыкларны **өчпочмаклап** ... бәйләгән ике кыз иделәр. (Фатих Әмирхан, Яз исереклегендә.) They were two girls dressed European style. But instead of (wearing) hats, they had tied the white silk scarves on their heads in a triangle...
- Өй эчендәге ут яктысы Габдрахман белән Әгъдиянең һәр хәрәкәтен **күләгәләп** пәрдәгә төшереп тора – нәкъ кинодагы төсле. (Камил Кәримов, Алдавыч көз.) The light inside the house is projecting Ghabdrakhman's and Äghdiä's every movement as shadows on the curtain; exactly as (it is) in the cinema.

c) It forms adverbial phrases with an instrumental meaning: ике **куллап** 'with both hands'; **сөтләп** чәй эчү 'to drink tea with milk'.
- [Ул] кырын **күзләп** аңар карап алды. (Шәриф Камал, Матур туганда.) [He] gave him a sidelong glance.
- Мин ..., **сабынлап** юыну мөмкинлегеннән дә мәхрүм. (Атилла Расих, Хәвефле сынау.) ..., I am also deprived of the possibility of washing myself with soap.
- ... балта остасы да ул, **сукалап** җирен сөрүче, **учлап** иген чәчүче, **ураклап** уручы, **чабагачлап** сугучы да ... булган ул ... (Мәҗит Рафиков, Язмышлар.) ... he was also a carpenter. He also ploughed (lit., he was one who ploughed) his land with a plough, sowed the grain in handfuls, harvested it with a sickle, threshed it with a flail...
- Гайнан ... **биш бармаклап** чәчен артка сыпырырга тотынды. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Gheynan began ... to stroke his hair back with his five fingers.

[586] +лата, +ләтә

This suffix is joined:

a) To nouns designating things, and to descriptive adjectives to express manner. Акчалата 'in cash', әйберләтә түләү 'to pay in kind', чиләтә 'raw', 'in a raw state', тереләтә (or: тереләй) 'alive', корылата (or: корылай) 'dry' (used adverbially).

Note: With the latter two adjectives **+лата**, **+ләтә** is synonymous with **+лай**, **+ләй**.

- **Кайнарлата** аша! Eat it while it is hot (boiling)!
- **Салкынлата** эч! Drink it while it is cold!
- – **Акчалата** алмыйбыз, ришвәт була. Ә мондые – чәчәк, конфет ишесе гөнаһ түгел. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) "We don't take it in cash (i.e., the bonus), it would be (lit., it is) a bribe. But (accepting) things like flowers or candy is no sin."
- ... ялангач өстәл өстендә, ..., зур чуен чүлмәк белән тары өйрәсе утыра. ... . Икенче чүлмәктә **бөтенләтә** пешерелгән бәрәңге көтә – ... (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) ... on the bare table is (lit., sits) a large cast iron pot with millet soup ... . Potatoes boiled in their jackets are standing (waiting) in another pot ...
- ... **бәрәңгеләтә** түләргә хакыбыз юк. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) ... we are not permitted (lit., we have no right) to pay with potatoes (i.e., they are not permitted to barter).

b) To cardinal numbers to form multiplicative numbers (see 359, 3.).

c) To the verbal adverb in **-ә** of күрү 'to see', to express manner: күрәләтә 'on purpose', 'deliberately', 'knowingly'; 'in sight of somebody', 'before somebody's eyes'.
- Габделхәй әле беркайчан да Рамус белән **күрәләтә** бәрелешкәне дә, көч сынашканы да юк иде. (Нурихан Фәттах, Кичү.) Ghäbdelkhey had never before deliberately clashed with, or measured his strength against, Ramus.

· – Аңлатуыгыз өчен рәхмәт. Мерси, – диде ул ... **күрәләтә** салкынлык белән. (ibid.) "Thanks for your explanation. Thank you," he said ... with noticeable coolness.
· Габделхәй сүзгә катышмады ... ул үзен тоткындагы кебек хис итә. Бер атна буена шулай яңгыр яуса, нишләп утырыр икән соң ул монда **күрәләтә** артык кашык булып? (ibid.) Ghäbdelkhey did not get involved in the conversation ... He felt as though he were in jail. If it continued to rain like that for a week, how would he be able to sit around there, knowing himself to be one mouth (lit., spoon) to many. (The speaker is visiting with relatives who are very poor.)

[587] +лаш
This suffix is joined to the fractional number 'half'. It forms an indefinite numeral *adverb* indicating approximately one half of a whole, or it may indicate that an action is (was) performed, or a state, condition exists, in part, in an incomplete degree or measure.
· Ак пулат хәрабәләреннән ерак түгел, ... **яртылаш** җимерелгән таш бина калкып тора. (С.С. Айдаров, Н.Д. Аксенова, Болгар шәһәре.) Not far from the ruins of the White Palace ... there rises a stone building, which has half fallen into ruin.
· Ишегалды **яртылаш** караңгы иде. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) The yard was half dark.
· Ул, безнең алдыбыздагы **яртылаш** бушаган кечкенә чынаякларны кыстап эчертеп бетереп, яңадан чәй ясады да сөйләргә тотынды. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) After entreating us to drink up the half-emptied little cups which were in front of us, she made fresh tea and began to speak.

[588] +лый, +ли
This suffix is attached:
a) To verbal nouns in **-ш**, **ыш**, **-еш** (1215);
b) to the verbal adverb in **-ә** of үтү 'to go through, past', 'to pass through', 'to pass', to form the adverb and postposition үтәли (528);
c) to a few adjectives. For example: тоташлый 'wholly', 'completely'.
· Ризван эти-әнисеннән бик **яшьли** ятим калды. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Rizwan was left an orphan (by his parents) when very young.
d) To a few nouns denoting time: кышлый 'in winter', язлый 'in spring', көзли 'in autumn', җәйли 'in summer'.
· Бер көн бардык, бер атна бардык, бер ай бардык ... Белоруссиягә **кышлый** гына барып кердек. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) We traveled for a day, for a week, a month ... We entered Belarus only in the winter (i.e., when it was already winter).

Note: The forms кышлый, язлый, etc. are regarded as pertaining to the vernacular.[1)] The literary forms are кышын, язын, көзен, җәен (see 589).

[589] +н, **+ын**, **+ен** is mostly attached to nouns denoting time: иртән 'in the morning', кичен 'in the evening'.
· **Кышын** кар күп булса, **җәен** иген уңа. (Proverb) If there is much snow in winter, the corn thrives in summer.
· **Язын-җәен, көзен-кышын** һәркөн диярлек шәһәрнең үзәк урамнарындагы магазиннарны таптаучы бу ханым кем соң ул? (Әмирхан Еники, Күсия ханым.) Who then is this lady who tramps around the street shops in the center of the city almost every day in spring and summer, in autumn and winter?

---

1) See T.T.A.C.

- Мин һаман **төннәрен** йоклый алмый елап үткәрәм ... **Көндезләрен** серемне кешегә белдермәс өчен шат булырга тырышам ... (Садри Җәләл, Инде мин аңа рәнҗемим.) I continue to spend the nights crying, unable to sleep ... During the day, in order not to reveal my secret to anybody, I endeavor to be cheerful...
- Бу күлдән **кичләрен** дымсулык күтәрелеп менә дә тирә-юньне каплап китә, үзәннәргә, үрләргә җәелә. (Рөстәм Кутуй, Бер дә бер көзне.) In the evenings, a mist rises from this lake and, settling over the surroundings, spreads to the valleys and slopes.

[590] +тын, +тен

Joined to adjectives, this suffix forms adverbs of degree:

- Харис бирeдә утыручыларның байтагысын **якынтын** белмәде. (Шәйхи Маннур, Муса.) Many of those sitting here Kharis did not know intimately.
- Ул аларны **яшертен** генә күзәтергә тырышты. (ibid.) He endeavored to watch them secretly.
- ... ул Ризванның әйткәннәрен **тирәнтен** аңламады. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) ... she did not thoroughly understand what Rizwan said.
- Кәлимуллин шунда үз тирәсендәгеләргә **шыпыртын** гына китаптан укыганнарын сөйли. (Мирсәй Әмир, Хикмәтуллинның маневрда күргәннәре.) Kälimullin is quietly (i.e., in a low voice) telling those (who are) standing there around him what he has read in a book.

[591] +ча, +чә

Attached to *common nouns* in the *singular* and *plural,* with or without possessive suffixes, **+ча**, **+чә** forms adverbs indicating:

a) *Degree, extent:* өлешчә ‘partially’ (өлеш ‘part’, ‘portion’), чагыштырмача ‘comparatively’ (чагыштырма ‘comparison’).

- Татар халкының борынгы, урта гасырлар тарихын язганда моңарчы күбрәк Болгар дәүләте, **өлешчә** Алтын Урда һәм Казан ханлыгы заманнарына игътибар ителде. (Равил Фәхретдинов, Татар углы татармын.) In writing the ancient and medieval history of the Tatar people, attention has, up to now, been focused more on the periods of the Bolghar State and, in part, of the Golden Horde and the Khanate of Kazan.
- Алар текә агач баскычтан менгәндә басмалар сыкрап-сыктап калды ... **Чагыштырмача** якты, бәләкәй генә бүлмәгә килеп керделәр. (Рәфкать Кәрами, Каргышлы юллар.) When they ascended the steep wooden staircase, the stairs moaned and sobbed ... They came to and entered a comparatively (relatively) bright but rather small room. (‘Moaned’ and ‘sobbed’ is used figuratively. They refer to the innocent accused who walked these stairs before.)

b) *Way, manner* (in the same way, manner as):

- Узе дә, балалары да, **бәйрәмчә** киенеп, кадерле кешенең чәйгә чыгуын көттеләр. (Гадел Кутуй, Вөҗдан газабы.) Both she herself and her children dressing festively, waited for the dear man (i.e., husband) to come out for tea (i.e., come out of his room).
- Без ... **дусларча** сөйләшә идек. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) We ... were talking in a friendly way (like friends).
- Гаяз белән Рахманов якын **иптәшләрчә** кул кысыштылар. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Ghayaz and Rakhmanov shook hands like close friends.
- Кучәрбай ... куе урманны **батырларча** ерып, алдан баруында дәвам итә ... (ibid.) Heroically (like heroes) struggling through the dense forest, Quchärbai continues to march in front...

c) *According to* (as stated, shown by):
- Зиннур **исәбенчә**, әле Хәмидәнең акчасы булырга тиеш иде. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) According to Zinnur's calculation, Khämidä must still have money.
- Бу эш, Альфред **фикеренчә**, бик әйбәт. (Атилла Расих, Каһарманнар /Qəhərmannar/[1] юлы.) Doing this would be in Alfred's opinion very good.

d) *Joined to proper nouns,* **+ча**, **+чә** expresses 'way, manner', or 'according to':
- ... олы мәгънә – зур эшләрдә, шулар хакында уйларга, бигрәк тә сөйли белергә кирәк. **Насыйбуллинча** түгел, бигрәк тә **Глазовча** түгел. (Әхсән Баянов, Таш китап.) ... great importance (significance) is in big things. One must think, particularly, be able (have the ability) to speak about those things. Not like Nasibullin and especially not like Glazov.
- ... мәдрәсәдә укып кайткан безнең Сәфәргалине авылында баш әйләндергеч яңалыклар каршылый. Гыйльми җәмгыять, китапханә, **европача** киенгән яшьләр, ... (XX йөз башы татар әдәбияты, p. 34.) Dizzying innovations in his village confront our Säfärghäli, who has returned from studying at the medrese; a science society, a library, youths dressed the European way, ...
- Шулай итеп, тарихны әйдәүче куәтләрнең берсе, **Җ. Вәлидичә**,[2] акыл һәм фән. (ibid., p. 365.) Thus, according to J. Wälidi, one of the forces which drives history is reason (intellect) and science.

e) Attached to nouns in the dative denoting *place*, **+ча**, **+чә** expresses *spacial relationship* ('to', 'until', 'as far as', 'right up to'). Joined to nouns in the dative denoting *time*, it indicates that the action continues up to a certain moment or through an indeterminate period of time:
- ... көзге вак яңгыр акрын, ләкин туктаусыз һаман сибәли иде ... Өстемдә камзулдан башка һичнәрсә юк, ул да актык **җебенәчә** юешләнгән. (Галимҗан Ибраһимов, Карт ялчы.) ... the fine autumn rain kept coming down in a light drizzle but without interruption. I had nothing on except the sleeveless jacket, and that too (just like his socks and bast sandals) was soaking wet (lit., drenched through to its last thread).
- Аркадий Алексеевич Сәхәбинне ишек **төбенәчә** озата килде. (Әхсән Баянов, Таш китап.) Arkadiy Alekseyevich accompanied Säkhäbin all the way to the door.
- Судан чыкканда Сөен тутайның аягы астына күл буеннан **келәмгәчә** тире җәеп сукмак салдылар. (Батулла, Сөембикә кыйссасы.) When Söyen tutai came out of the water, they (i.e., her ladies-in-waiting) spread furs under her feet, making a footpath from the lake all the way to the carpet.

Note: Тутай used with a person's name expresses esteem, respect, exaltation. Сөен тутай is still a young girl, but will later become the queen of the Khanate of Kazan. The carpet had been spread out on a small square not far from the lake.

- Дүртенче катка менеп җитәр өчен күпме баскыч үтәсе? Шушы **көнгәчә** ул аларның санын да белмәгән. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) How many steps must she walk up (lit., pass) to get up to the fourth floor? Up to this very day she still does not know their number.
- ... гөнаһлыдыр, җиһан яралганнан бирле бу **вакыткача** һичкем кылмаган эшне кылды. (Мәҗмугы-л-хикәят, Тозакка төшкән мәхәббәт турында хикәят.) ... she is sinful, she has done something which since the creation of the world right up to this time no one has ever done.

---

[1] See Ǫabdulla Tuqai, Sajlanma Əsərlər, Qazan 1938, «Алтын Әтәч», p. 295.
[2] Çamal Wəlidi (1887-1932), Tatar literary critic, pedagogue and linguist.

f) In conjunction with *nouns in the ablative*, or such postpositions as **алып** ‘from’, **башлап** ‘from’, **+ча**, **+чә** joined to *nouns in the dative* forms pairs denoting ‘from ... right up, down to’ (including):
  · Январь **азакларыннан** февраль **ахырынача** ... (Фатих Хөсни, Мәшәкатьле озын сәфәр.) From about the end of January right to the end of February...
  · ... шкаф тулы китаплар, дәфтәр **юкалыгыннан** кирпеч **калынлыгынача**. (Әхәт Гаффар, Бодай бөртеге һәм тегермән ташы.) ... the cupboard is full of books, (ranging) from the slimness of a copybook to the thickness of a brick.
  · Ике якның да нәсел-нәсәбе, әби-бабайлардан **башлап** яңа туган **сабыйларгача**, бөтенесе телгә алынды. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) The relatives (kin, kinsfolk) of both parties, from grandmothers and grandfathers down to the new-born children, all were talked about.
  · ... мин фаҗигале хәлне белгән көннән **алып** бу **көнгәчә** үзем булдыра алган барлык эшне башкардым. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) ... from the day I learned of the tragic event right up to this day, I carried out everything which I myself was able to accomplish.
g) Attached to *nouns* in the *dative* **+ча**, **+чә** may also correspond to English ‘even’ when used as an emphatic particle: **балагача** белә ‘even a child knows’.
h) With *verbal nouns* in **-у**, **-ү**, the suffix **+ча**, **+чә** corresponds to English ‘according to’ (as stated, shown by), or ‘as’ (indicating manner):
  · **Ишетүемчә**, бөтенләйгә, торырга дип кайткан. (Атилла Расих, Каһарманнар юлы.) According to what I heard, he has returned for good, to live (here).
  · – ... **белүебезчә**, бу эшнең тамыры бик тирәнгә китә – диде Ризван. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) “... as we know, the roots of this matter go very deep,” Rizwan said.
  · Хисаметдин **әйтүенчә**, менә шул. (ibid.) According to what Khisametdin says (as Khisametdin says), this is what happened.
  · – ... **күрүебезчә**, син моны аңлый алырлык түгелсең. (XIX йөз татар, әдәбияты, Шәмсетдин Зәки-Суфи.) “... as we see, you are not capable of understanding this.”
i) The suffix **+ча**, **+чә** attached to *descriptive adjectives* – with or without the possessive suffix of the third person – forms adverbs indicating *degree, extent, manner:* вакытлыча ‘temporarily’, якынча белү ‘to know approximately’, башлыча ‘mainly’, күбесенчә ‘mostly’, башкача ‘differently’, ‘otherwise’, инглизчә сөйләшү ‘to speak English’.
  · Мостафин ... акрын, йомшак тавыш белән Наҗиягә үзенең үткән тормышын **кыскача** гына сөйләп бирде. (Әмирхан Еники, Саз чәчәге.) ... in a low, soft voice Mostafin told Najiä briefly about his past life.
  · Мостафин ... йортны салдыру эшен **тулысынча** бабасына тапшырды. (ibid.) Mostafin ... turned the matter of building the house completely over to his grandfather.
  · Ямьле җәйге юл буенча җәяүләү **җиңелчә** киенгән яшьләр өчен авыр булмаса да, авылга кайтып җиту белән, буыннарыбызда арыганлык сизелде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Although walking along the pleasant summer road was not difficult for lightly dressed youths, we felt (lit., it was felt) fatigue in our limbs when we reached the village.
  · Әбием өйрәткәнчә әйтәм мин. Урам исемнәрен без **искечә** атап йөртәбез. (Миргазиян Юныс, Юылган мәхәббәт.) I am saying it as my grandmother taught me. We call the street names the old way (i.e., by the old names).
  · – **Киресенчә**, минем андый кеше булмаганлыгымны беләсең бит, ... (Атилла Расих, Каһарманнар юлы.) “On the contrary, you know that, after all, that’s not the kind of man I am, ...”

j) Attached to *relational adjectives* formed by means of the suffixes **+гы**, **+ге**, **+кы**, **ке** or **+дагы**, **+дәге**, **+тагы**, **+тәге**, the suffix **+ча**, **+чә** indicates that the condition, state exists, or the action is carried out, in the same manner as at the time or place expresses by the adjective.
(Compare also 583, 2: Relational adjectives with **+дай**, **+дәй**, etc.)
- Нәкъ **кичәгечә** just (exactly) as yesterday.
- Мөстәкыйм. Син аның өчен кайгырма, мин сине **әүвәлгечә** сөярмен, ... (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Möstäqim. Don't you worry about that. I shall love you as before, ...
- Көн матур, кояшлы. Октябрь көннәре булуга карамастан, агачлар әле ямь-яшел яфракта. **Җәйгечә** киенгән кешеләр йөри. (Мөхәммәт Бикбулатов, Атаклы язучы турында.) The day is beautiful, sunny. Despite it being October (lit., October days), the leaves of the trees are still all green. People are walking, dressed as in summer.
- ... хатның ахырында Галимә апа хакында шушы сүзләрне язганнар иде: – Галимә апаң һаман **борынгыча**. (Мәҗит Гафури, Кара йөзләр.) ... at the end of the letter they had written these words about sister Ghälimä: "Your sister Ghälimä is still as before."
- Хикәя **түбәндәгечә** тәмам була ... (XX йөз башы татар әдәбияты, p. 363.) The story ends as follows (lit., as is below)...
- Үсмер, **мәктәбендәгечә**, аягүрә басып җавап бирде. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) The youth answered, standing up as (he did) in his school.
- Район үзәге шактый зур ... Кешеләр дә нәкъ **Казандагыча** ашыгалар. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Икмәк кадере.) The district center is rather large ... People hurry too, exactly as in Kazan.
- Мәсьәлә нәкъ XIX **гасырдагыча** хәл ителгән. (XX йөз башы татар әдәбияты, p. 368.) The matter (i.e., the matter treated in the story) has been solved exactly as it was in the XIXth century (i.e., as authors treated it in the 19th century).
- Солтан **һәркайчандагыча** монда да салкын канлылык күрсәтте. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) As always, here too, Soltan kept his cool-headedness.
- Эштә дә вакытым **гадәттәгечә** үтте. (Рафаил Төхфәтуллин, Агымсу.) At work too, my day (lit., my time) passed as usual.
- Дөрес, Зәйтүнә ирен ярата ... Әмма **Гөлҗиһандагыча** балку, **андагыча** ялкын аларның мөнәсәбәтен моңарчы яктыртканы, җылытканы юк бит әле. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) True, Zeytünä loves her husband ... But (such) a radiance as there is in Göljihan, (such) passion as there is in her, have certainly up to now not yet brightened (and) warmed their relation.
- ... яңа кибеткә сатучы эзли тордылар. ... ике кешене сатучы итеп күрсәттеләр. Тик **гелдәгечә**, авылның зуррак ягына караган мәхәллә сүзе өстен чыкты. (Камил Кәримов, Алдавыч көз.) ... a saleslady was being sought for the new shop. ... two persons were presented as salesladies. Only, as always, the judgment (lit., word) of the parish which belonged to the larger part (lit., side) of the village prevailed.

k) Joined to *personal pronouns* in the *possessive case* (except for that of the third person plural with which **+ча** is joined to the plural suffix **+лар**), to *reflexive/intensive pronouns*, and to *independent possessive pronouns*, the suffix **+ча**, **+чә** forms a great variety of adverbs and adverbial phrases.
- – Хәтерлим, – диде Гөлбикә ... Алар, **минемчә**, сездән ике өй аша гына торганнар. (Атилла Расих, Каһарманнар юлы.) "I remember," Gölbika said ... "I think (to my mind) they lived only two houses further down from you."
- ... **минемчә**, ул истәлекләр бик кадерле чыганаклар. (ibid.) ... in my opinion, those recollections are very valuable sources (i.e., sources for historical research).

- – Ярый, **сезнеңчә** булсын. Мин сезгә ял бирәм. (Миргазиян Юныс, Җәяүле философ.) “All right, let it be as you wish (let it be your way). I will give you a rest.”
- – Ау ничегрәк булды соң? – Тәгин углан сөйләшмәдемени? – диде Туңгак алып. – Сөйләде. Аның сөйләве – **аныңча**, синеке – **синеңчә**. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) “How was hunting then?” “Did Tägin Ughlan not say?” Tungghaq Alyn said. “He did say. He tells it his way, you tell it your way (lit., His telling is according to him, yours is according to you).” (The person asking wants to hear it from him). (углан ‘warrior’, алып ‘brave’, ‘heroic’; ‘a giant’).
- Максаты – батыр булу ... **Аныңча**, суга бата башлаган кешене үлемнән коткарып калу да – батырлык. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) His aspiration (desire, goal) is to be courageous ... According to him, saving a man who is about to drown, from death is also courage.
- – Ә дөрес ничек соң? Җавапны Гаяз бирде: – Синеке дөрес, – диде ул ... – Әйе, синең үзең өчен синеке дөрес! – Ә **сезнеңчә** ничек дөрес? – дип ашыктырды Низамый. – **Безнеңчә** ничек дөрес булуы да сиңа сер түгел. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) “But which is (lit., how is it) right then?” Ghayaz gave the answer: “Yours (i.e., your opinion/reasoning) is right,” he said ... “Yes, for yourself, yours is right!” “But in your opinion, which is (lit., how is it) right?” Nizami said, pressing him (for an answer). “What is (lit., how it is) right in our opinion isn’t a secret to you either.”
- Госман карт әйтә: – Мадам, дип әйткән сүз, **безнеңчә** абыстай дигән сүз була. (Шәриф Камал, Козгыннар оясы.) Old Ghosman says, “The word ‘madam’ means in our language ‘abystai’.”
- **Аларча** сөйләшү. To speak their language.
- Күрәсең, авыл байларының тормышына Бәдринең күзе күптән кызып[1] килә. **Аларча** торырга, **аларча** итенергә дәрт бик бар, тик дәрман гына җитенкерәми тора. (XX йөз башы татар әдәбияты, p. 414.) Evidently, the life of the village rich has since long been making (lit., is making) Bädri’s mouth water[1]. He has a great desire to live as they do (to live their way), to do as they do, only (his) means are not sufficient.
- «Керә алырбыз микән?» дип икеләнүебезнең, **үзебезчә**, шактый җитди сәбәбе бар иде. (Мирсәй Әмир, Казан.) In our opinion, we had a rather important reason for doubting (lit., our doubting had a ... reason) that we would be able to enter (i.e., enter, be admitted to the college).
- – Без анда нәкъ менә мин сөйләгәнчә эшләдек, ... – Ярый ... Без **үзебезчә** төзибез, **сезнекечә** түгел. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) “We worked there exactly as (the way as) I have said...” “All right, ... We build our way (i.e., as we want to), not yours (not according to your method).”
- – Бәлки **үзләренчә** дөрестер. (ibid.) “Perhaps, to their way of thinking it is the right thing (lit., right, correct).”
- Нәҗия дә тормышларындагы бу көтелмәгән үзгәрешне **үзенчә** авыр кичерә иде. (Әмирхан Еники, Саз чәчәге.) In her own way, Najiä too was taking to heart this unexpected change in their lives.
- Аның бер өлешен ... бераз **үзләренчәрәк** ... салдырмакчы булалар. (Мансур Вәлиев, Икенче каттагы бүлмә.) They want to have one part of it (i.e., of the town) built ... a little more their way ...

---

[1] Күз кызу (кызыгу) – This phraseological verb has a great variety of meanings. For example: ‘have one’s eye on’, ‘covet’, ‘hanker after’, ‘envy’, ‘be infatuated, be fascinated with’, take great interest in’, ‘arouse the desire, wish’.

l) Joined to the *demonstrative pronouns* **бу**, **ул**, **шул** in the *dative*, **+ча** forms the adverbs of time **моңача** 'until, up to now', 'until, up to this day', **аңача** 'until, up to that time', **шуңача** 'until, up to that (same) time', 'until, up to then'.
   · – Сез **моңача** районда эшләдегезме? – дип сорады Заһид, ... (Атилла Расих, Ике буйдак.) "Up to now you worked in the district?" Zahid asked, ...

Note: **Моңача**, etc. are synonymous with the more commonly used **моңарчы**, etc. (416, Note).

m) Joined to *demonstrative pronouns* in the *possessive* case *singular* and in the *nominative plural,* **+ча**, **+чә** forms adverbs which express comparison, similarity: **аныңча** 'similar to that', **шуныңча** 'similar to that (same)', **боларча** 'similar to these', **аларча** 'similar to those', **тегеләрчә** 'similar to those'.

n) Attached to some adverbs in the *dative*, **+ча**, **+чә** indicates that the action continues right up to a certain moment:
   · Безнең бу өлкәгә **хәзергәчә** тиешле игътибар юнәлткәнебез юк әле. (Нил Юзиев, Гаҗәеп талант.) Up to now, we have not yet given due attention to this field.

o) The suffix **+ча**, **+чә** may be joined to the *possessive stem* of certain *modal words* and *particles*. As with the locative and ablative cases, «н» is inserted before the suffix: тиеш 'must', 'ought to', тиешенчә 'as appropriate', 'as required'; кирәк 'necessary', кирәгенчә 'as necessary'.
   · Атның юашлыгын күреп, ул аның башыннан сыйпап алды һәм шуның белән **тиешенчә** дуслашты да тезгенне чиште. (Нурихан Фәттах, Кичү.) Seeing the horse's gentleness, he stroked its head and, having thus made friends with it in a proper way, he untied the reins.
   · Бар **барынча**, юк хәленчә. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) The wealthy man (he who has/possesses) lives according to his wealth, the poor man (he who has not; the have-not) according to his situation (circumstance).
   · Мужикның урманда балта тотып барганын бер яшь Агач күрде дә, Мужикка кычкырып: – И Агай! Зинһар ... минем тирә-ягымдагы карт Агачларны кисә күр; мин, алар каплап торганга күрә ... иркенләп, рәхәтләнеп үсә алмыйм; тамырларым да, шушы карт Агачлар тыгызлаганга күрә, **кирәгенчә** җәелә алмыйлар. (Габдулла Тукай, Яшь Агач.) A young Tree, seeing a muzhik walk in the woods, holding an ax, called out to the Muzhik: "Oh, uncle! Please ... cut down the old Trees around me; because they are crowding me ... I cannot grow freely and happily; my roots too cannot spread as they have to because these old Trees are hampering them." (muzhik – Tat. vern.: 'peasant'; 'fellow').

[592] +чан, +чән

This suffix is attached to nouns denoting clothes:
   · **Камзулчан, түбәтәйчән** генә Суфьян йөгереп чыкты. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Sufyan ran out, (dressed) only in his waistcoat and tubetey (scull-cap worn by Tatar men).
   · Башы ялангач, аягында чабата, үзе **күлмәкчән** генә ... (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) He (i.e., the old man in the picture) is bare-headed, on his feet are bast sandals, and he is dressed only in a shirt...
   · Гариф барганда Газизә **күлмәкчән** генә, кара шәл бөркәнеп ишек алды баскычында утырып тора иде. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) When Gharif left, Ghäzizä, clad only in a dress and wrapped in a black shawl, continued sitting on the stairs to the yard for a time.
   · Маһитап керә. **Яулыкчан**, алъяпкычлы. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mahitap enters. She is wearing a headscarf and an apron.

[593] +чы
Attached to the demonstrative pronouns **бу**, **ул**, **шул**, this suffix forms adverbs of time: **моңарчы** 'until, up to now', 'until, up to this day', **аңарчы** 'until, up to that time', **шуңарчы** 'until, up to that (same) time', 'until, up to then'. (See 416, Note).

[594] +ан, +эн, +н
This suffix forms Arabic adverbs from Arabic nouns and adjectives. The use of such adverbs is limited in contemporary Tatar. Some of the most frequently used Arabic adverbs are: хосусан 'especially', 'in particular' (хосус 'particularity', 'specialty', 'peculiarity'; хосусый 'special', 'private'), хакыйкатэн /xəqiqətən/ 'really', 'truly' (хакыйкать /xəqiqət/ 'truth'), гомумэн /ɠomumən/ 'generally', 'in general' (гомум 'generality', 'community', 'public'), тәхминэн 'approximately', 'about' (тәхмин 'supposition', 'assumption'), мәсәлән 'for example' (мәсьәлә /məs'ələ/ 'matter', 'question', 'problem), вакыйган /waqiɠən/ 'accidentally', 'by chance' (вакыйга /waqiɠə/ 'event', 'incident'), мотлакан 'absolutely' (мотлак /motlaq/ 'absolute'), мөкиббән 'with zeal' mukibb 'devoted', 'wholeheartedly engaged').

[595] +анә
forms Persian adverbs fron Persian nouns and Arabic adjectives and participles. The use of Persian adverbs is very limited in contemporary Tatar: дустанә 'in a friendly manner' (also used as adjective), дуст, or дус 'friend', мәгъруранә /məɠruranə/ 'sublimely', 'proudly' (мәгърур 'proud', 'haughty', 'arrogant').

Compound Adverbs

[596] Compound adverbs may be of nominal or verbal origin. They are formed:

a) By joining a pronoun or an adjective with a noun: бүген 'today' (бү 'this', көн 'day'), быел 'this year', үзара 'mutually' (үз 'self', 'own', ара 'interval', 'space'), һәрвакыт 'always', кайчак 'sometimes', яланаяк 'barefoot' (ялан 'bare', 'naked', аяк 'foot'), яланбаш 'without headgear'.
b) By joining a noun and an adjective: көнозын 'all day', 'the whole day', йөзтүбән 'face downwards'.
c) By joining various parts of speech to the cardinal number бер 'one': берьюлы 'at once', 'simultaneously', 'at the same time', бервакыт 'once', 'one day', берьяклы 'unilaterally', бераз 'a little', 'some', берөзлексез 'continuously', 'uninterruptedly', берүзе 'alone', 'lone', беркадәр 'some quantity', 'partially', беркайда 'nowhere'.
d) By attaching the cardinal number бер to a pronoun: барыбер 'all the same'.
e) By repeating the *same* noun, adjective, adverb, cardinal, or distributive number *in its basic form.* In writing, both are connected by a hyphen: вакыт-вакыт 'from time to time', төркем-төркем 'in groups', озын-озын 'very long', сирәк-сирәк 'very seldom', тиз-тиз 'very fast', аерым-аерым 'separately', 'apart', кабат-кабат 'several times', 'repeatedly', бер-бер 'by one', икешәр-икешәр 'by twos', 'in pairs'.
f) By repeating the *same* noun, adjective, pronoun, etc. *with different case endings* attached to one of them: йөзгә-йөз 'face to face', күзгә-күз 'confidentially', 'in private', көннән-көн 'from day to day', елдан-ел 'from year to year', ачыктан-ачык 'frankly', 'openly' (ачык 'clear', 'open'), турыдан-туры 'straight', 'directly', 'frankly', 'openly' (туры 'straight'), үзеннән-үзе 'independently', 'by himself (herself, itself)', чын-чыннан 'really' (чын 'real', 'true'), элек-электән 'a long time ago'.
g) By combining an adjective in **+лы**, **+ле** with an adjective in **+сыз**, **+сез** both derived from *the same* noun: ирекле-ирексез 'willy-nilly', вакытлы-вакытсыз 'inopportunely'.

h) By combining the affirmative and the negative forms of *the same* future participle in **-р**, **-ар**, **-әр**, **-ыр**, **-ер** (affirmative), **-мас**, **-мәс** (negative). (For the formation and functions of this future participle see 1108, a-b.)

The component in the *negative* form is in the nominative, locative, or ablative. Both are connected by a hyphen: теләр-теләмәс 'reluctantly', 'unwillingly', ишетелер-ишетелмәс 'almost inaudibly', белер-белмәс 'not knowing precisely, fully', 'not knowing well enough', җитәр-җитмәс 'scantily', 'having scarcely arrived', 'as soon as I (you, he, etc.) arrived', күренер-күренмәс 'almost imperceptibly', кояш чыгар-чыкмаста 'when the sun is just out', уяныр-уянмастан 'half-awake', тияр /tiər/-тимәстән 'barely touching'.

i) By repeating the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** (for its formation and functions see 1240, a-c): бара-бара 'in due course', килә-килә 'gradually', тора-тора 'from time to time'.

j) By repeating *the same* word with partial reduplication: сирәк-мирәк 'now and then', 'from time to time', берәм-сәрәм 'seldom', 'one by one', 'in snatches', 'by fits and starts', аркылы-торкылы 'crosswise', ашык-пошык 'hastily' (ашыгу 'to hasten, hurry').

k) By combing two *different* words (nouns, adjectives, verbal adverbs, conjugated verbs) having similar or contrary meaning, using *the same grammatical form:* күз-колак 'on the alert', 'on one's guard' (күз 'eye', колак 'ear'), исәпсез-хисапсыз 'countless numbers' (исәп 'quantity', 'calculation', хисап 'calculation', 'account', 'bill'), көн-төн or көне-төне 'day and night', тавышсыз-тынсыз 'silently', 'noiselessly' (тавыш 'voice', 'noise', тын 'silent'), ара-тирә 'sometimes', 'at times', 'now and then', арлы-бирле or: әрле-бирле 'hither and thither' (ары 'there', бире 'here'), тора-бара 'in due course' (verbal adverb of тору 'to stand, dwell', and бару 'to go, walk), армый-талмый 'tirelessly' (negative verbal adverb of ару 'to get tired' and талу 'to get tired'), килде-китте (past tense of килү 'to come' and китү 'to go away, leave'), or килделе-киттеле 'hither and thither', 'incoherently', 'incongruously', 'awkwardly', 'clumsily', 'absurdly'.

l) By combining two *different* words. The first is in the nominative, the second takes the dative: җан-фәрманга 'with all one's might', юк-барга 'for a paltry, trivial thing, object' (such as money), юк-барга ачулану 'to get angry over a triviality'.

Adverbs (Adverbial Phrases) Formed by Means of Case Suffixes

[597] Case suffixes most frequently used in adverbial function are those of the dative, ablative and locative. The dative and ablative suffixes are joined to nouns, adjectives, numerals, adverbs and to some modal words. The locative suffix is attached to nouns, adjectives and adverbs. The accusative occurs infrequently in adverbial function. It is used with certain nouns denoting time:

Көнгә 'for a day', берсе көнгә 'day after tomorrow', айга 'for a month', елга 'for a year', көчкә 'with difficulty', 'hardly', мәңгегә 'eternally', озакка 'for a long time', бушка 'for nothing', 'gratis', 'in vain', бергә 'together', хәзергә 'up to now', 'for now', юкка 'in vain', 'for nothing', баштан 'from the beginning', яттан 'by heart', 'from memory', уңнан 'from the right', сулдан 'from the left', муеннан 'up to the neck', яңадан 'again', 'anew', турыдан 'straight', чыннан 'really', тиздән 'quickly', ирексездән 'involuntarily', бердән 'suddenly', беренчедән 'firstly', 'first of all', 'in the first place', икенчедән 'secondly', дүртенчедән 'in the fourth place', күптән, күптәннән 'long ago', 'for a long time', соңыннан 'afterwards', 'then', 'later on', туктамастан 'incessantly', 'continually', уйламастан 'rashly', 'thought-

lessly', юктан 'without cause, motive, reason', башта 'first', 'at first', шушы көннәрдә 'in these days', ул вакытта 'at that time', һичбер вакытта 'never', төндә 'at night', ахырда 'in the end', якында 'close, near by', еракта 'in the distance', биредә 'here', югарыда 'above', елны 'in the year', 1985 нче елны 'in the year 1985', бер көнне 'one day'.

Adverbs (Adverbial Phrases) Formed with the Possessive Suffix of the Third Person with and without Case Suffixes

[598] Adverbs (adverbial phrases) formed in this manner are, for example: аннары 'afterwards', 'then', 'later on', көне-төне 'day and night',үз вакытында 'at the right time', 'timely', 'in time', бер башыннан икенче башына 'from end to end', кыскасы 'briefly', дөресрәге 'more correctly'.

Note: Joined to some adverbs the possessive suffix of the third person intensifies (emphasizes) their meaning. For example: 1955 елда аңа **нибары** егерме ике яшь иде. (Роберт Әхмәтҗанов, Җил уңаена борылма.) In 1955 he was only twenty-two years old.

- Соңгы атналарда аңа сыеклыкны тәүлегенә **нибарысы** дүрт стакан гына эчергә рөхсәт иттеләр ... (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) During the last weeks, they allowed her to drink only four glasses of liquid in all per day (i.e., 24-hour day)... (стакан R. – тустаган).

Adverbs (Adverbial Phrases) Formed with булып and итеп

[599] Булып 'being', and **итеп** 'doing', 'making', combined with *adjectives*, form adverbs (adverbial phrases) of manner or degree. Adverbs formed with **булып** are used to modify verbs expressing *intransitive* or *passive* action, or state. Adverbs formed with **итеп** are used with both transitive and intransitive verbs. They indicate the manner, way, or degree in which the agent carries out the action.

- Анда яшел таллы чокыр эченнән **матур булып** елга ага. (Мирсәй Әмир, Хикмәтуллинның маневрда күргәннәре.) There, in a ravine with green willows, a river flows beautifully.
- Аннан соң **төп-төз булып** үскән яшь имәннәрне кисә башладым. (ibid.) After that, I began to cut the young oaks which had grown perfectly straight.
- ... ул яктан, **тонык** кына **булып**, күкеләр кычкырганы ишетелә. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) ... from that direction (lit., side) one hears only (lit., is heard) faintly the cuckoos calling.
- Ул **зур булып** ачылган кара күзләре белән бер миңа, бер су өстенә карый. (ibid.) With his black eyes opened wide (lit., big), he looks now at me, now upon the water.
- Аның сипкелле бите бик **сөйкемле булып** балкый, ... (ibid.) His freckled face shines very amiably, ...
- ... кыз миңа сорау бирде: – Исемегез ничек? – Гариф. – Татар икәнсез, – дип, ул **җылы итеп** елмайды һәм татарча сөйли башлады. (Гадел Кутуй, Нишләргә.) ... the girl asked me. "What is your name?" "Gharif." "Then (evidently) you are Tatar," she smiled warmly and began to speak Tatar.

- – Утырыгыз әле, – диде Заһид, ишекне **каты итеп** ябып. (Атилла Расих, Ике буйдак.) “Please sit down,” Zahid said, firmly closing the door.
- Лариса юлда кичергәннәрен **кызык итеп** сөйләде. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) Larissa related in an interesting way what she had experienced on the road.

With *ordinal numbers,* **булып** indicates the order or rank of the subject’s position, **итеп** the order of the object:

- **– Беренче булып** кем чыга, белмисезме? – **Беренче булып** Роза Вахитова чыга, – диде ... доктор Хәкимҗанов, ... (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) “Who will take first place? Do you know?” “Rosa Wakhitova will take first place,” doctor Khäkimjanov said, ...
- Илфатның үгезе ... күпергә **соңгы булып** керде. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) Ilfat’s ox ... was the last to get onto the bridge.
- Мин бу хатны **дүртенче итеп** яздым. This was the fourth letter I wrote (lit., I wrote this letter as the fourth, making it the fourth).

With the *interrogative pronoun* **ничек**, **итеп** forms the adverb ‘how’, ‘in what way, manner’:

- Мондый сорауга хәзерләнмәгән яшь егет **ничек итеп** тә җавап бирергә белмәде ... (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) The young man, who was not prepared for such a question, did not know how (in what way, manner) to answer...

With **шулай**, **итеп** forms the *adverb of manner* **шулай итеп** ‘so’, ‘thus’, ‘in that way, manner’.

- Ат кузгалды, без киттек ... Берничә минутлар **шулай итеп** баргач, абый миңа: – Атны чаптырарак төш! – диде. (Фатих Әмирхан, Нәҗип.) The horse began to pull and we moved forward. After getting on like that for a few minutes, (my older) brother said to me: “Let the horse go more at a gallop.”

Note: шулай итеп functions also as a parenthetical expression.

Adverbs Formed with
килеш, көйгә, көе /kɵje/, көенчә, көенә, рәвештә, рәвешле, рәвешчә, сурәттә, төстә, уңайга, хәлдә

Used postpositionally, the above form adverbs (adverbial phrases) of *manner* and *degree.*

[600] килеш ‘appearance’, ‘semblance’, ‘look’, ‘state’, ‘way, manner’, ‘order’.
Used in its basic form, **килеш** is combined with adjectives, adverbs formed by nouns with case endings, demonstrative pronouns, the cardinal number бер ‘one’, and with participles (for the latter see 1072). (For килеш compare also 488.)

- Юлбарысны хайваннар бакчасында читлеккә бикләнгән хәлдә күрү, аңа кызык итеп карап тору бер хәл икән. Ә менә син аны үзенең табигый оясында күреп кара, **япа-ялгыз килеш** аның белән кыргый камышлыклар арасында очрашып кара. (Мирсәй Әмир, Якташ.) To see a tiger locked in a cage in a zoological garden, to watch him with interest, obiously is one thing. But try seeing him in his natural lair, try meeting him all alone among wild reeds!
- Шомырт карала башлаган ... бөрлегәннәр генә әлегә **яшел килеш** торалар. (Миргазиян Юныс, Табу һәм югалту.) The bird berries have begun to turn black ... only the blackberries are still standing green.

- Без бит белер-белмәс, **сукыр килеш** мәсьәләне дөрес хәл итә алмаячакбыз. (Әмирхан Еники, Яшьлек хатасы.) After all, not understanding it properly, (acting) blindly, we cannot solve the matter correctly.
- Безгә **формадан килеш** култыклашып йөрергә ярамый. (М. Әмир, Саф күңел.) We are not allowed to walk arm in arm in uniform.
- Без бераз вакыт тын гына, тик кенә **шул килеш** тордык. (Фатих Әмирхан, Кадерле минутлар.) For a little while, we stood like that (in that manner), very quietly, very silently.
- **Бер килеш** кенә торабыз. (Татарча-русча сүзлек.) We are living so-so (well enough, passably).

[601] көйгә, **көе**, **көенчә**, **көенә** are formed from the noun **көй** 'shape', 'form', 'appearance', 'way, manner', 'order', by means of: a) the dative case; b) the possessive suffix of the 3rd person singular; c) the same possessive suffix plus **+н+чә**; d) by possessive suffixes plus the dative case. All four forms are practically synonymous. They are combined with adjectives, adverbs formed by nouns with case endings, demonstrative pronouns, the pronoun үз 'own', the cardinal number бер 'one', and with past participles (for the latter see 1071 a-c). (For көе and көенчә see also 490).

- Тере көенчә 'alive', чи көенчә 'in the raw', шул көе 'in that (same) manner', бер көе (көенчә, көйгә) 'in the same manner'.
- Алар **хәрәкәтсез көе** ишек янында тора иделәр. They stood motionless by the door.
- Кешеләр бакчага бәрәңге казырга чыктылар ... Габдуллага **яланаяк көе** капчык янында кыраулы туфрак өстендә утырырга туры килде. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) People went out into the garden to dig potatoes ... Ghabdulla had to sit barefoot beside the bag on the ground, (which was covered) with the first autumn frost. (For туры килү see 840.)
- Гариф карышмады, тагын баракка китте. Барак тагын шулай ук **ямьсез, кызганыч, буш көе** тора. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) Gharif did not resist (and) went again into the barracks. The barrack still stands there, unpleasant, pitiful, empty.
- Габдулла алманы **агачта көе** үк Маликка сатты. (И. Гази, Т.Т.А.С.) Ghabdulla sold Malik the apples still on the tree.
- Сафаров. Мин ул мәсьәләне, әлбәттә, **бу көе** калдырмыйм. (Шәриф Камал, Габбас Гали.) Safarov. I shall not leave that matter like this, of course.
- Шәмсинең ... кышын-җәен гел **бер көйгә** шылтырап ага торган салкын чишмә исенә төште. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) ... the cool spring, which winter and summer always purled along in the same way, came to Shämsi's mind.
- Монда эшләп торганда, боларның хәле **бер көенчә** яхшы барды. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) While they were working here, their lives (lit., situation, circumstance) went fairly well.
- Галия. ... минем алдымда хәзер монда урнашу мәсьәләсе тора. Бу турыда инде, Рәүф иптәш, **бөтен көенчә** сезнең ярдәмгә таянырга рөхсәт итегез, яме? (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. ... before me is now the matter of establishing myself here. Regarding (lit., about) this then, comrade Räüf, may I rely fully on your help, yes?
- Юл такыр, тузан юк, күк алаша ... **үз көенә** салмак кына юырта. (Әмирхан Еники, Матурлык.) The road is even (level), there is no dust. The grey gelding ... in its own way, is moving at a slow trot.
- – Ничек оялмыйсың шулай дип әйтергә?! – димен мин ... – **Япь-яшь көеңә**! (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) "Aren't you ashamed to speak like that?" I say ... "At your very young age!"

[602] Рәвештә, **рәвешле**, **рөвешчә** are formed by joining: a) the locative suffix; b) the suffix **+ле**; c) the suffix **+чә** to the noun **рәвеш** 'manner', 'form', 'appearance'. **Рәвештә** is mostly used with adjectives and past participles (for the latter see 1072), **рәвешле** and **рәвешчә** mostly with demonstrative pronouns.
(For рәвештә, рәвешле, рәвешчә compare also 495, 1-3.)

- Рәсми рәвештә 'officially', ирекле рәвештә 'freely', туктаусыз рәвештә 'incessantly', 'continually', бу (шул) рәвешле/рәвешчә 'in this (that) manner/way.'
- Без Зина белән **очраклы рәвештә** 1953 нче елның җәендә ... танышкан идек, ... (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Zina and I had become acquainted by chance ... in the summer of 1953, ...
- Латиф **дустанә рәвештә** егетнең җилкәсенә кулын салды. (Атилла Расих, Каһарманнар юлы.) In a friendly manner, Latif put his hand on the young man's shoulder.
- Сөйләшү һәм тәмәке тарту **катгый рәвештә** тыелган. Talking and smoking is strictly prohibited.
- **Шул рәвешле**, монда язылганнар бер һәвәскәрнең хосусый карашлары ... (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) So, what is written here, are the personal views of an amateur...
- **Шул рәвешчә** татар халык мәкальләре ... бик борынгы заманнарда ук барлыкка килгән булуларын ... әйтеп була. (ibid.) So, one can say that the Tatar national proverbs ... appeared (already) in very early times ...

[603] сурәттә is the locative of the noun **сурәт** 'picture', 'appearance', 'shape', 'form'. It is used with adjectives and with other adverbs, with past participles (see 1074), and with nouns (see 498).

- Абыстай **шәфкатьле сурәттә** генә: «Белмәем, нинди эш булыр икән соң, ирең юкмыни?» – диде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) The lady said rather sympathetically, "I don't know what kind of work there might be; don't you have a husband?" (белмәем – белмим).
- **Күңелсез** генә **сурәттә** чәй эчеп тәмам иткәч, Шәриф дәхи эш эзләп чыгып китте. (ibid.) After finishing tea rather cheerlessly, Shärif left again to look for work. (дәхи – archaic; тагын, янә, яңадан).

[604] төстә is the locative of **төс** 'air', 'appearance', 'aspect', 'color'. It is used with adjectives and with past participles. (Compare also төстә, төсендә, 510, 1-2; 574-577).

- [Саниянең] Мөбинә белән бик **җитди төстә** сөйләшеп тә караганы бар. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) [Saniä] has also tried to talk very seriously with Möbinä.
- Дуслары – язган хатларында фикерләрен бик **томанлы төстә** аңлатканнар иде. (Әхәт Мушинский, Кайту.) In the letters which they had written, his friends had expressed their thoughts in a very obscure manner.
- – Сез мине Минзакир абыйларга төшереп куегыз. Анда мин Ләйлә белән уйныйм! – диде Рөстәм, һәм әтисе белән әнисенә бик **хәйләкәр төстә** карап алды. (Радик Фәйзов, Рөстәм ул берәү генә.) "Just take me down to Uncle Minzakir (and his family). There, I play with Leylä!" Röstäm said, glancing very cunningly at his father and mother.

[605] уңайга is the dative of the noun **уңай** 'way', 'manner'.

a) Used with the demonstrative pronoun **шул**, it indicates the beginning of an action immediately after the cessation of another action:

- ... капкалар ачылуга [егет] атларның авызлыкларын тартып, бер сызгырып җибәрде. **Шул уңайга** атлар да элдереп алып киттеләр. (Мөхәммәт Гали, Аулак өйдә.) ... with the opening of the gates, [the youth] pulled the horses' bits and gave a whistle. At that moment, the horses began to move at a brisk pace.

b) With the cardinal number **бер**, **уңайга** indicates that the action continues in the same manner:
   - Юл тузанлы. Арба тәгәрмәчләренең **бер уңайга** шыкылдап барулары ... күзгә йокы китерә. (Шәриф Камал, Матур туганда.) The road is dusty. The wheels of the wagon, rattling along in one and the same manner ... makes one sleepy.

   (For the use of уңайга with past participles see 1070.)

[606] хәлдә is the locative of the noun **хәл** 'state', 'condition', 'situation', 'circumstance'. It is mostly used with past participles (see 1069, a-c), less often with adjectives. (For хәлендә see 517.)
- ... кызының: – Әсәем! – дип дәшүен ишеткәч, **йокылы-уяулы хәлдә** яткан Акъәби сискәнеп күзләрен ачты ... (Әмирхан Еники, Әйтелмәгән васыять.) ... upon hearing her daughter calling out: "Mother," Aqäbi, who was lying half-awake, started and opened her eyes... (әсә – Bashkir: 'mother').
- ... Сәхәбин арган, талчыккан, әмма чиксез **бәхетле хәлдә**, дустының кулын кыса ... (Әхсән Баянов, Таш китап.) ... Säkhäbin is tired and exhausted, but boundlessly happy, he shakes his friend's hand...

Adverbs Formed with other Postpositions

[607] Many adverbial modifiers (adverbial phrases) consist of a postposition and a noun as its object: иртә белән 'in the morning', 'early', кич белән 'in the evening', вакыты белән 'in due course', төштән соң 'in the afternoon', күптәннән бирле 'a long time ago', 'for, since a long time ago', башы белән (with words like карт 'old', 'old man', яшь 'young', олы 'older', 'adult', 'grown-up', ир 'man', хатын 'woman', кыз 'girl', егет 'young man', малай 'boy', and with nouns indicating a profession, trade) 'despite', 'in spite of', 'being'. For example:
- – Кара син аны, **малай** гына **башы белән** шундый калын китап әтмәлли алган! (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) "Look at him, despite being just a boy, he has been able to put together (i.e., write) such a thick book!"

(For more examples compare the preceding chapter Postpositions. For Verbal adverbs see 1239-1307.)

Classification of Adverbs

[608] Adverbs are classified according to their meaning as: 1. adverbs of *place;* 2. adverbs of *time;* 3. adverbs of *manner;* 3. adverbs of *degree* and *measure;* 5. adverbs of *cause, purpose* and *condition.*

1. *Adverbs of place* are: монда 'here', анда 'there', аннан 'from there', аста 'below', өстә 'above', кайда 'where', кая 'where', 'whereto', кайдан 'from where', һәркайда 'everywhere', һичкайда 'nowhere', һичкайдан 'from nowhere', югары 'above', сулда 'at, on the left', сулга 'to the left', уңда 'at, on the right', уңнан 'from the right', уңга 'to the right'.

2. *Adverbs of time* are: кайчан 'when', һичкайчан, һичвакытта 'never', хәзер 'now', якында 'soon', 'next', киләчәктә 'in future', аз вакытта 'soon', ниһаять 'finally', кинәт, кинәттән 'suddenly', мөмкин кадәр тиз 'as soon as possible', язын 'in spring', җәен 'in summer', көзен 'in fall', кышын 'in winter', көндез, көндезен 'during the day', бүген 'today', быел /bъjъl/ 'this year', былтыр 'last year', һаман 'always', соң 'late', соңра, соңыннан 'then', 'later', 'afterwards', кайвакыт 'sometimes', бая 'lately', 'recently', 'a little while ago', күптән 'long ago', һәрвакыт, һәркайчан 'always', 'at all times', иртә 'early', бүген иртән 'this morning', бүген төштән соң 'this afternoon', кичен, кичкырын 'in the evening', кичә 'yesterday', кичә иртән 'yesterday morning', гел 'always', кичә төштән соң 'yesterday afternoon', кичә кич 'last night', төнлә 'at night', хәзер үк 'at once', ара-тирә 'from time to time', дәррәү 'immediately'.
3. *Adverbs of manner* are: ничек 'how', болай итеп 'in this way/manner (here)', шулай итеп 'in that (same) manner', алай итеп 'in that manner (there)', ашык-пошык 'hastily', 'in a hurry', турыдан-туры 'directly', тиз, тиздән 'quickly', шәп 'fast'; 'well', җәяү 'on foot', бергә 'together'.
4. *Adverbs of degree and measure* are: иң кимендә 'at least', шактый 'rather', диярлек 'almost', якынча 'about', 'approximately', шактый күп 'quite a lot', байтак 'rather', 'much', 'many', 'considerably', җитәрлек 'enough', бөтенләй 'completely', 'entirely', бәлки 'perhaps', бушлай, түләүсез 'gratis', аз 'little', бераз 'a little', 'a few', күп 'much', азмы-күпме 'more or less', әйе /әjje/ 'yes', юк *'no'.*

   Note: әйе and юк are adverbs used in assenting and denying.
5. *Adverbs of cause, purpose and condition* are: юкка 'in vain', 'to no purpose', юктан 'in vain', 'for no reason', юкса, югыйсә 'otherwise', алайса 'in that case', бушка, тикмәгә 'for nothing', 'to no purpose', әрәмгә 'in vain', 'for nothing', юри 'intentionally', 'on purpose', махсус 'especially'.

   Note: The above classes are not absolute, for the same adverb may be used in different sentences and thus belong to different classes.

Comparison of Adverbs

Adverbs are compared in the following manner:

[609] *Positive:*

- Хәсән **яхшы** яза. 'Khäsän writes well.'
- Фатыйма **тиз** эшли. 'Fatima works fast.'
- Галиуллин шоферга **акрын** барырга кушты. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) Ghäliullin told the chauffeur to go slowly.
- Без **еш** очраша башладык. (ibid.) We began to meet often.
- Нурзилә **бертуктаусыз** сөйләде дә сөйләде. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Nurzilä kept on talking continuously.
- Иртән **иртә** торылды. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) In the morning one got up early.
- Мәрьям буш өстәл янына утырды. Ашны **тиз** китерделәр. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) Märyäm sat down at an empty table. They brought the food quickly.

[610] *Comparative:* The comparative degree of adverbs is formed in the same way as that of adjectives, and, just like the latter, it can make an explicit comparison as well as an implicit one:

- Фәрхия. Яңлышкансың, балам. Акыллы кеше ул. **Сиңа караганда күбрәк** белә. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Färkhiä. You are mistaken, my child. He is an intelligent man. He knows more than you do.
- Анисимов. Шәймәрдәнев **Сәрвәревтән яхшырак** эшләр иде дидем. Үзеңә дә әйтәм: ул **синнән яхшырак** эшләячәк, күп **яхшырак** ... (ibid.) Anisimov. I said that Sheymärdänev would work better than Särvärev. I am telling you too: He will work better than you, much better ...
- Ул элекке кебек тавыклар кунаклау белән йокларга ятмый... **һәммәсеннән соң** ята, **һәммәсеннән иртә** тора башлады. (Сөббух Рафиков, Авыл иртәсе.) She did not (lit., does not), as before, go to bed early ... (but) she began to lie down (i.e., she assumed the habit of lying down) later than all of them, to get up earlier than all of them.
- Безгә хәзер **әүвәлгегә караганда** бик күп **артыграк** тырышып эшләргә кирәк булды. (Фатих Әмирхан, Балалар атавы.) Now we had to work a great deal harder than before.
- Бирегә килгәч тә ул күп эшләде. Хәтта **Казандагыга караганда** да нәтиҗәлерәк, күзгә **күренерлегрәк** эшләде. (Мансур Вәлиев, Икенче каттагы бүлмә.) After he came here too, he worked a great deal. He even worked more productively, more remarkably than (he had) in Kazan.

(For verbal adjectives in -р+лык, -р+лек see 1233-1235.)

- Гөлзадә ... башкалар артыннан калмаска тырышып, **кызурак** атлый башлады. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Trying not to stay behind the others ... Gölzadä began to walk faster.
- Нурзилә эшеннән **иртәрәк** кайтты. (ibid.) Nurzilä returned earlier from her work.
- – ... миңа китәргә вакыт, – диде Закир, – сез **соңрак** барсагыз да ярый. (Шәриф Камал, Матур туганда.) “... it’s time I left,” Zakir said. “If you go later, that’s quite all right!”
- Болай булгач, аңарга хәзер бу турыда **ныклабрак** сорарга нигез бар инде. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Consequently, there is now a basis for him to ask more earnestly about this.

[611] Tatar adverbs in the comparative degree used *implicitly,* may express various nuances of an *incomplete degree* of *quality.* (In English rendered by adverbs in the positive degree with or without other adverbial modifiers, such as ‘somewhat’, ‘more or less’, ‘rather’, ‘a little’, ‘real’, ‘too’, etc.)

- – Нәгыйм, мин синең белән хәзер бәхәскә керешә алмыйм. Чөнки миңа эш эшлергә һәм аны **тизрәк** бетерергә кирәк. (Шәриф Камал, Матур туганда.) “Näghim, I cannot now enter into any discussion with you. For I have work to do, and I must finish it quite fast.”
- – Фәез, ишетәсеңме, **тизрәк** кайтырга тырыш. Көтәбез сине, кайт **тизрәк**! (Әхсән Баянов, Таш китап.) “Fäyez, do you hear (me)? Try to return quickly. We are waiting for you. Come back quickly.”
- Мөмкин кадәр **тизрәк** барырга кирәк. (ibid.) One must go as soon as possible.
- Мин җиңел сулап куйдым, ләкин **иртәрәк** шатланганмын икән. Давыл ... барыбер безне куып җитте ... (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) I breathed a sigh of relief. But it turned out that I had rejoiced too soon ... The storm had caught up with us anyhow ...
- ... алар, клубтан чыккач, **азрак** сөйләшеп бардылар да, һәркайсы үз юлы белән китте. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) ... after leaving the club, they walked, talking a little, and then each of them went his own way.

- Гадəттə ул шулай **азрак** укып ята һəм күңеле тыныч булганда черем итеп тə ала торган иде. (ibid.) Usually, he would lie like that and read a little, and when he felt relaxed, he would even take a nap.

Compare: **Аз** сөйлəгəн күп ишетер. (Proverb.) He who speaks little hears much.

- ... аның бу сүзлəре кешене көлдерерлек булмаса да, үзе шуңа **балаларчарак** итеп көлə. (Мəҗит Гафури, Кара йөзлəр.) ... although these words of hers do not arouse laughter, she herself laughs at them somewhat childishly.

[612] The comparative may be further intensified by placing **тагын** (**тагы**) **да** 'still', 'even more', before the adverb in the comparative degree:

- Аның Казанда калачагын белгəч, мин **тагын да ныграк** шатландым. (Зариф Бəшири, Замандашларым белəн очрашулар.) After learning that he would stay in Kazan, I was still more delighted.
- ... Фəез **тагын да тизрəк** йөгерергə кереште. (Əхсəн Баянов, Таш китап.) ... Fäyez began to run faster yet.

[613] The comparative may be *gradually* intensified.

a) By placing **торган саен** before the adverb in the comparative degree:

- Юк, җыр бу якка якынлаша, **торган саен ачыграк** ишетелə бара ... (Шамил Бикчурин, Тирəн катлам.) No, the singing (lit., the song) is coming closer in this direction; it can be heard more and more clearly.
- ... бүлəклəр аңа **торган саен кадерлерəк** булып тоелалар. (Гомəр Бəширов, Сиваш.) ... the presents appear to be more and more dear to him.

b) By an adverb in the *ablative case* immediately followed by the *same* adverb in the *comparative degree:*

- ... безнең хəлебез **куркынычтан куркынычрак** була бара, ... (Фатих Əмирхан, Балалар атавы.) ... our situation is becoming more and more dangerous, ...

[614] *Superlative:* The superlative degree is formed in the same manner as that of the adjective (i.e., by placing the particle **иң** before the adverb): **Иң яхшы** язучы – Əнвəр. Änwär is writing best (lit., The one writing best is Änwär). **Иң тиз** эшлəүче – Кəримə. Kärimä is working fastest (lit., The one working fastest is Kärimä.) **Иң элек** шуны əйтергə кирəк: ... Firstly one must say this: ...

- **Иң соңыннан** иртəгə безгə ни эшлəргə кирəклеге мəсьəлəсенə күчтек. (Мəҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) Last of all we turned to the question (matter) of what we had to do the next day.
- Без **иң артта** торып калдык. (ibid.) We remained standing at the very back.
- Рəвеш – татар теле белемендə **иң аз** өйрəнелгəн сүз төркемнəренең берсе. (В.Н. Хангилдин, Татар теле грамматикасы, p. 246.) The adverb is one of the least studied parts of speech in Tatar linguistics.
- Монда балыкның **иң шəп** каба икəнчелеге безгə күптəн билгеле иде, **иң башлап** шунда каптырачак булдык. (Галимҗан Ибраһимов, Яз башы.) It was known to us for a long time that the fish were biting here best, (and) we decided to fish here first.

(For the future participle in **-ачак**, **əчəк** and **булу** see 995, 6.)

[615] The *emphatic superlative* of adverbs is formed:

a) By *full* reduplication:

- Мин аның һəрбер сүзе ... турында **озак-озак** уйландым. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) I thought about his every word ... for a long, long time.
- [Җəмилə] шатлык белəн **шəп-шəп** атлап өенə кайтып керде. (Мəҗит Гафури, Ярлылар.) Happy, with rapid strides, [Jämilä] returned home and went in.

- **Тиз-тиз** генә җыендык та Зөһрәләргә китеп бардык. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) We hurriedly got ready and left for the Zöhräs' (i.e., Zöhrä's house).
- Арбадан яшьрәк кенә бер егет төште, **чак-чак** кына аксаклап аты янына килде, ... (ibid.) A rather young man got down from the wagon and, limping just a bit, stepped (lit., came) to his horse, ...

b) By *partial* reduplication:

- Мәдинә ... чәчен **кып-кыска** иттереп кистергән ... (Эдуард Касыймов, Көмеш язулы кылыч.) Mädinä ... had had her hair cut real short ...
- ... **ямь-яшелдән** киенгән чибәр апабыз ... теге якка да йөгерә, бу якка да чаба. (ibid.) ... our pretty sister, dressed all in green, ... is running here and hurrying there (lit., to that side, to this side).
- Равил ... **туп-туры** өстәл янына килде, утырды да елмаеп миңа карады. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) Rawil ... came straight to the table, sat down and looked at me, smiling.
- Бераз вакыт без **тып-тын** гына барабыз. (ibid.) For a little while we walk completely silent.

c) By placing one of the following intensive words before the adverb: бик 'very', ифрат 'very', 'highly', 'extremely', бигрәк (тә) 'most', 'very', 'exceedingly', 'particularly', 'especially', артык 'extremely', гаять 'extremely', 'extraordinarily', 'utterly', 'very', 'too', 'highly', 'greatly', үтә 'very', 'extremely', 'too'.

- Ул төнне мин **бик** тыныч йокладым. Иртән гадәттәгечә, **бик** иртә тордым. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) That night I slept very quietly. In the morning, as usual, I got up very early.
- – Нәркәс булам дисез икән! – Начар исем түгел, миңа ошый, **ифрат** назлы, **ифрат** иркә яңгырый. (Әхсән Баянов, Декабрьның унөченче көне.) "You are Närkäs, you say! Not a bad name. I like it. It sounds very nice, very delicate."
- Әнвәр (кесәсеннән конвертка салган рәсемнәр чыгарып). Күр әле, Гөлсинә! ... Монысы Таһир, монысы Зөһрә. Гөлсинә (карап). Син **бигрәк тә** матур чыккансың. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Änwär (pulling from his pocket an envelope with pictures.) Look, Gölsinä! ... This is Tahir, (and) this is Zöhrä. Gölsinä (looking.) You came out very (exceedingly, particularly) beautiful.
- – Белгәнем шул булды: Клара Шәмсетдинова бик матур бер кыз икән. **Артык** матур киенергә ... ярата. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "What I learned is this: it seems that Klara Shämsetdinova is a very pretty girl. She likes to dress ... very smartly."
- Ләбип Хәнипович үзен **гаять** әдәпле, итагатьле тотты. (Мәхмүт Хәсәнов, Инженерлар.) Läbip Khänipovich behaved very courteously and humbly.
- Шунлыктандыр инде, келәт буенда, утын әрдәнәләре арасында кысылып ... пәке белән юнышып утырганым, ничектер, **үтә** анык булып истә калган. (Фатих Хөсни, Минем тәрәзәләрем.) It is probably because of that that it has somehow very clearly remained in my memory that I was sitting, squeezed between the stacks of firewood along the barn and chipping away with the pocketknife...

[616] To indicate that one or more persons (animals, things) carry out (do not carry out) an action in the *same manner* or *degree* as one or more persons (animals, things), **кебек**, **сыман**, **сымак**, **төсле**, or **шикелле** 'as ... as', 'as', 'like', is used after the last object of comparison:

- Мөхсинов, **малайлар шикелле** җитез йөгереп, баскычка менде. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) Mökhsinov mounted the staircase as nimbly as a (young) boy (lit., running as nimbly as boys).

- Әхмәтшай **песи шикелле** тавышсыз өскә күтәрелде. (ibid.) Äkhmätshai walked up (the stairs) as silently as a cat.
- Аякларымны шапылдатыбрак бастым исә, ... туфрак, **терекөмеш сыман**, якякка чәчрәп кала иде. (Мәхмүт Хәсәнов, Инженерлар.) If I shuffled my feet somewhat, ... the soil would spatter to all sides like mercury.
- Габтерәшит килә, усак **яфрагы кебек** калтырый. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Ghäbteräshit comes. He is shaking like an aspen leaf.
- Аучы карт бик озак улына ... болан баласының ничек итеп качканын сөйли. ... – Әйе, **яшен төсле** тиз куаклар арасына кереп китте. (Садри Җәләл, Аучы карт.) The old hunter tells his grandson (lit., son) in a lengthy story ... how the deer calf escaped. ... Yes, it went off into the bushes at lightning speed.
- Мылтыкчылар көймәләрдән төшеп ялга туктагандай, мылтыкларын **чатыр сыман** итеп бер-беренә сөяп өйделәр, ... (Батулла, Сөембикә кыйссасы.) Getting down from the ships, the riflemen, as if stopping over for a rest, leaned their rifles one against the other, like (in the form of) a tent, ...

Note: Compare also 583 (**+дай**, **+дәй**, etc. joined to nouns) and 591, a-e (**+ча**, **+чә** joined to nouns).

[617] Execution (non-execution) of an action in the *same manner* or existance (non existance) of a state or condition in the same way, as at a *previous time* or *place* is indicated by relational adjectives in **+гы**, **+ге**, **+кы**, **+ке** or **+дагы**, **+дәге**, **+тагы**, **+тәге** with **кебек**, **сыман**, **сымак**, **төсле**, **шикелле**.

- Ул хәзер батырланып-батырланып сөйләсә дә, **элекке кебек** матур чыкмый иде. (Шәриф Камал, Нидер җитми иде.) Although now he spoke courageously, it was not coming out as beautifully as before.

(For the reduplication of verbal adverbs in **-п**, **-ып**, **-еп** to indicate iterative action see 1253.)

- Барысы да **бүгенге кебек** күз алдында тора. (Атилла Расих, Ике буйдак.) The whole thing is before his eyes as though it were just today.
- Үткән **көннәрдәге кебек** үк, бу юлы да Солтан моңа куанды, ... (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) Just as (he was) on the days before, this time too Soltan was glad about this, ...
- – Рәхим итегез, – диде кыз һәм үз **өендәге кебек** иркенлек белән өстәл янына килеп утырды, ... (Мирсәй Әмир, Егет шә-ә-әп.) “Of course (certainly),” the girl said and, as though she were in her own house, she casually moved (lit., came) to the table and sat down, ...
- Әсма кинәт ялкынланып китте, аның зәңгәр күзләре әүвәлге **заманнардагы шикелле** җанландылар. (Фатих Әмирхан, Сүнгәч.) Äsma suddenly became animated. Her blue eyes lighted up as (they did) in former times.
- Куп тә үтмәде, еракта – Янтык янында – зәңгәрсу рәшә диңгезе артында **әкияттәге сыман** бәләкәй генә матур гына өйләр, бәрәңге бакчалары ... күренде. (Нурихан Фәттах, Кичү.) After a little while, in the distance, towards (the village of) Yantyq, beautiful little houses, potato gardens ... appeared behind a sea of bluish haze, like in a fairy tale.
- Ул вагонга кергәндә тагын, теге **кичтәге төсле**, бик озак артына әйләнеп карады, миңа нәрсәдәр әйтте, ләкин мин ишетә алмадым. (Садри Җәләл, Инде аңа рәнҗемим.) When he (Äsghät) got on the (railroad) carriage, he looked once more for a very long time back at me, like on that evening (i.e., like on that evening mentioned before), and he said something to me. But I could not hear what (the speaker was standing too far away).

- Ул **элекке кебек** тавыклар кунаклау белән йокларга ятмый, ... (Сөббух Рафиков, Авыл иртәсе.) She does not, as before, go to bed early, ...

Note 1: Compare also 583, 2; 591, j (**+дай**, **+дәй**, etc. and **+ча**, **+чә** joined to relational adjectives in **+гы**, **+ге**, etc. and **+дагы**, **+дәге**, etc.).

Note 2: In clauses of comparison of the above genre the subject of the actions or conditions compared is most often (but not exclusively) the same person or thing. The actions or conditions compared may also be performed or exist at the same time at the same place or at different places.
For example: Кәт елгасы буенда, нәкъ безнен **яклардагы кебек**, шомырт, миләш, тал, зирәк, зелпе кебек агачлар үсә. Көзләр җиттеме, нәкъ безнең **яклардагы кебек** саргаялар. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы ажаган.) Along the river Kät trees, such as bird berry, mountain ash, willow, alder and honeysuckle are growing; just like in our homeland. When autumn comes, they turn yellow just as in our homeland.

CHAPTER VII – CONJUNCTIONS

[618] In contemporary Tatar, the category of conjunctions consists of two groups: *conjunctions proper* and words and phrases *functioning as conjunctions.* Almost all of the former are of Arabic or Persian origin, having been borrowed from those languages at one time or another. Of Arabic origin are for example: **ләкин**, **әмма** 'but', 'however', **фәкать** 'only', 'but', **вә** 'and'. Of Persian origin are: **һәм** 'and', **мәгәр** 'however', 'but', **чөнки** 'because', **я (йә)** /jə/, **яки** /jəki/ 'or', **ки** 'that', **гүя** /gyjə/, **гүяки** 'as though', 'as if', **гәрчә** 'although', **әгәр** 'if'. The conjunction **ә** is an adaptation of the Russian "a" 'but', 'while', 'and'.

The conjunctional *words and phrases* which make up the second group are predominantly of Tatar origin. They consist of particles, modal words, adverbs, the verbal adverb in **-^{о}п** and the past participle of **дию** 'to say', the postposition **белән**, the numeral **бер**, pronouns with suffixes or combined with postpositions or particles, some conjugated verbal forms.

Tatar conjunctions may be

a) *simple:* **һәм** 'and', **фәкать** 'only', 'but', **ләкин**, **әмма**, **ә** 'but', **я (йә)** 'or', **тик** 'only', **тагы** 'again';
b) *compound:* **чөнки** 'because', **юкса**, **югыйсә** 'otherwise', 'or else', **яисә** /jəisə/ 'or', 'or else', **хәлбуки** 'however';
c) *correlative:* **я** ... **я (йә ... йә)**, **әллә** ... **әллә** 'either ... or', **ни** ... **ни**, **нә** ... **нә** 'neither ... nor', **әле** ... **әле** 'now ... now'.

Conjunctions are either *coordinating* or *subordinating.*

Coordinating Conjunctions

Coordinating conjunctions may be divided into *copulative*, *adversative* and *disjunctive* conjunctions.

Copulative Conjunctions

[619] **һәм** 'and'.

a) The conjunction **һәм** connects homogeneous parts of a sentence which are independent of each other. When a homogeneous word combination comprises more than two members, usually only the last two are connected by **һәм**, while the preceding members may be connected by intonation or by other conjunctions. **Һәм** then indicates that the enumeration has come to an end. Used before each homogeneous member **һәм** indicates equal stress and importance:
   - Гыйммран **гадел һәм зирәк** егет булып чыкты. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) 'Ghimran turned out to be an honest and clever lad.'
   - Бераздан алар ... сулга **борылдылар һәм** мәчеткә каршырак бер зур капкадан эчкә **кереп киттеләр**. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) After a little while, they ... turned to the left and entered through a large gate almost opposite the mosque.
   - Һава шактый **салкын һәм болытлы**. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) The weather is rather cold and cloudy.
   - Җир шарындагы **иң кечкенә, иң җылы һәм иң тыныч** диңгез – Мәрмәр диңгезе буйлап барабыз. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) We are traveling on the

smallest, the warmest, and the calmest sea on earth (lit., earth globe) – the Sea of Marmara.

- Озакламый инде таш **корылмалар һәм урамнар** яшеллекне бөтенләй кысрыклап чыгаралар. Бусы ... Истамбул ..., миңа ифрат таныш булган **тар һәм кәкре урамнар**, озын-озын **таш диварлар һәм коймалар, кофеханәләр**, ..., кечкенә-кечкенә **базарлар**. (ibid.) Soon, the green is completely supplanted by stone buildings and streets. This ... is Istanbul ..., there are the narrow and curving streets, the endless (very long) stone walls and fences, the coffe houses, ..., the tiny markets, (all) so very familiar to me.

Note: The writer is viewing the coast and the city from a freighter passing through the Bosporus.

- Күл инде кипкән, юкка чыккан, һәм аның урынында вак-төяк **түмгәкләр** дә **камыш куаклыклары һәм** камыш сыман биек, каты **үләннәр** генә торып калган. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) The lake has long since dried out, disappeared, and in its place only small tussocks and patches (lit., bushes) of reeds and grass, as high and hard as the reeds, have remained.
- Татарстан урманнарында **имән, каен, усак, чыршы, нарат һәм башка агачлар** үсәләр. In Tatarstan's forests grow oak, birch, aspen, spruce, pine, and other trees.

b) The conjunction **һәм** is used to connect *coordinate clauses* of a compound sentence, when

1. their actions follow each other in *time*:
   - Күп тә үтмәде, кабинетта ниндидер хәрәкәт башланганы ишетелде, **һәм** ишек ачылып китте. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) After a little while, some movement was heard starting up in the office, and the door opened.
   - – Аннан соң тагы газета алып сатарсың! – диде, **һәм** шулай эшләдем дә. (Давыт Юлтый, Бәләкәй Котош.) "After that you will again sell newspapers," he said, and so I did.
2. their actions take place *simultaneously*:
   - Ерактан ... ак читле күгелҗем болытлар акрын гына йөзеп киләләр, **һәм** аларның күләгәләре йомры тау түбәләре өстеннән тын гына шуып үтәләр. (Әмирхан Еники, Тауларга карап.) From faraway ... white-rimmed, bluish clouds come floating slowly, and their shadows glide silently over the rounded mountain summits.
   - ... төнге кырау инде кибеп бетеп бара, тик калай түбәләрдәге юеш таплардан төтен сыман пар күтәрелә **һәм** кыек читләреннән соңгы тамчылар ашыгып җиргә тамалар. (Әмирхан Еники, Кояшлы иртә.) ... the night frosts are already drying up; only from the wet spots on the iron roofs steam rises like smoke, and from their slanting edges the last drops are fast dripping to the ground.
3. The last clause adds *more details* to the meaning of the first, or when it *reports its result*:
   - – Мин кабатлап әйтәм: миңа беркем килмәде, **һәм** мин бернәрсә бирмәдем. – Яшермәгез, сезгә бер хатын килгән **һәм** сез аңа кровать астыннан алып, капчыкка салынган әйбер биргәнсез. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "I am telling you again, nobody came to me, and I did not give anything." "Don't hide it. A woman came to you, and you gave her an object put in a bag which you took from under the bed." (So the speaker has been informed.) (Кровать, R. – ятак.)
   - Ата ихтыярына каршы килүче булмады **һәм** Тимерҗанны ... Зәйтүнә исемле кызга өйләндерделәр. (Әмирхан Еники, Тауларга карап.) There was no one opposing Father's will, and ... they married Timerjan to a girl named Zeytünä.

c) The conjunction **һәм** is used to connect two or more subordinate clauses of a complex sentence:

- Инде ул әгәр дә Казанда булса **һәм** үч алуын дәвам **иттерсә,** һичшиксез, башка кешеләрне дә һәм, беренче чиратта, Дербышкадагы Асия Тимергалиеваны

борчыячак. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Now, if he (really) is in Kazan, and if he continues to take revenge, he will no doubt harass other people too and, first of all, Asiä Timerghälieva, in Derbyshka.

d) The conjunction **һәм** may be used in pairs, i.e., as a *correlative* conjunction:
   - Киләсе ел кайсыгыз гына булса да һичкемнән сорамый минем урынга ятсын! **Һәм** җылы **һәм** йомшак булыр. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) Next year, anyone of you may lie on my bed without asking anybody! It will be warm as well as soft (or: it will be both warm and soft.).

e) Used *postpositionally*, **һәм** means 'too', 'also':
   - Шәкерт **һәм** хәле яхшырак көннәрдә эшкә чыга иде. (Шәриф Камал, Чит илдә.) On days when his condition was better, the student too would go out to work.

[620] да, **дә**, **та**, **тә** 'and'; **да** ... **да** (**дә**, **та**, **тә**), **та** ... **та** (**тә**, **да**, **дә**) 'as well as'; with negation 'neither... nor'.

The enclitic **да**, **дә**, **та**, **тә** is subject to vowel harmony and consonant change. As a conjunction, it is used:

a) To join homogeneous verbal predicates, indicating the succession – often the prompt, immediate succession – of two or more actions. In this function **да**, **дә**, **та**, **тә** may often be replaced by **һәм**:
   - Пароход ... тагын бер кычкыртты **да**, уфылдап, дерелдәп Казан ягына юл алды. (Аяз Гыйләҗев, Берең.) The steamboat hooted once again ... and, puffing and trembling, set course for Kazan.
   - Сания баскычтан йөгереп төшеп **тә** китте. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Saniä hurried down the stairs and left.
   - – Ярар, егетләр ... иртәгә эшкә барасы бар, кайтышыйк **та** ятышыйк. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "All right, young men ... tomorrow we have to go to work; let's return (i.e., go home) and get some rest (lie down)."
   - Мин тиз генә өйгә кердем **дә**: – Әни, мин балыкка барам! – дидем. (Галимҗан Ибраһимов, Яз башы.) I quickly went into the house and said, "Mother, I am going fishing."
   - Урам тыныч. Тик балачага гына читән буена чыбыклар чәнчеп кечкенә читән үрәләр **дә** сүтәләр, киртә бәйлиләр **дә** чишәләр, койма коралар **да** җимерәләр – алар шулай уйныйлар. (Мирсәй Әмир, Карамалы егете.) The street is quiet. (There are) only the children, sticking twigs (in the ground) along the hedge, make (lit., twine) a small hedge and (then) undo it; they tie together a hedge and untie it; they build a fence and destroy it; this is the way they play.

b) To connect two or more *contrasting* members of homogeneous word combinations:
   - Җәен **дә**, кышын **да** урманнарыбыз экияттәге кебек матур. (Татарстан.) In summer, as well as in winter, our forests are beautiful like those in a fairy tale.
   - Болын искиткеч зур **да**, чәчәкле **дә**, матур **да**, шомлы **да**. (Фәүзия Бәйрәмова, Болын.) The meadow is amazingly large and full of flowers, beautiful as well as forbidding.
   - – Бу кадәр күчтәнәч! – диде Гөлшаһидә куанып **та**, аптырап **та**. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "So many presents," Gölshahidä said, both delighted and embarrassed.
   - Әбүзәр бу тәкъдимне кабул **да** итмәде, кире **дә** какмады. (ibid.) Äbüzär neither accepted this proposition, nor did he reject it.
   - Ул бүген болай да күңелсез: көлми **дә**, уйнамый **да**. (Кәрим Әмири, Әсма.) Today she is just unhappy. She neither laughs nor plays.

- Анның атасы **да**, анасы **да** юк. He has neither father nor mother.
- – Кунакка кайтасызмы, әллә бөтенләйгәме? – Кунакка **да** түгел, бөтенләйгә **дә** түгел, Настя. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "Are you coming (returning) for a visit or for good?" "Neither for a visit, nor for good, Nastya."

c) To emphasize the independent character of each member of a homogeneous word combination:

- Агачлар **да**, үләннәр белән чәчәкләр **дә**, елгалар белән кырдагы игеннәр **дә**, үзләренең гомерләрен бушка уздырмыйча, башкаларга файдалы булып яшәргә тырышалар. (Садри Җәләл, Яз.) The trees, as well as the grass and flowers, the rivers, as well as the corn in the field, are trying not to waste their lives (but) to live, (being) useful to others.
- [Фәтхулланы] мин бик еш һәм төрле вакытларда төрлечә итеп күрә идем. Ул яшь **тә** була, карт **та** була, юан **да**, нечкә **дә** була, кара күзле дә була, зәңгәр күзле **дә** була, озын буйлы **да** була, кыска буйлы **да** була иде. (Фатих Әмирхан, Минем тәрҗемәи хәлем.) I would see [Fätkhulla] very frequently and at different times in different ways. He would be young as well as old, corpulent as well as thin, he would have black eyes as well as blue eyes, he would be tall as well as short.

Note: In the above example reference is to the principal character in one of Fatikh Ämirkhan's major works.

d) To emphasize or detail them in enumerations:

- Бу урманда **нарат та, каен да, имән** дә үсә. In this forest grow pine-trees as well as birches and oaks.

e) To connect numerals:

- Ә менә узган елны безнең механизаторларның уртача айлык хезмәт хакы – ике йөз **дә** егерме бер сум чыкты. Бозау караучыларныкы – йөз **дә** туксан өч, сыер савучыларныкы – йөз **дә** җитмеш җиде сум илле өч тиен, төзүчеләрнеке – йөз **дә** алтмыш биш, шоферларныкы – йөз **дә** җитмеш өч сум. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлны табар.) And here, last year the average monthly wage of our machine operators amounted to two hundred and twenty-one rubles. That of calf-tenders to one hundred and ninety-three, that of milkmaids to one hundred and seventy-seven rubles and fifty-three kopecks, that of construction workers to one hundred and sixty-five, that of chauffeurs to one hundred and seventy-three rubles.
- Иң күп алучыга унөч сумлап, иң азына җиде сум **да** ничә тиен тиде. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) The one who received most got about thirteen rubles; the one who received least – seven rubles and a few kopecks.
- – Озатып куюыгыз өчен рәхмәт, мин кайтып җиттем, – диде Былбыл, туктап калып. – Кайтып җитәргә әле тагын йөз **дә** илле бер адым калды, – диде Хәниф. (Нурихан Фәттах, Кичү.) "Thanks for accompanying me, I am here (lit., I have arrived home)," Bylbyl said, stopping. "There are still another one hundred and fifty-one paces before we get there," Khänif said.
- Минем файдага бер **дә** ноль. (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) One to zero in my favor.

f) As a conjunction, **да**, **дә**, **та**, **тә** connects *coordinate* clauses of compound sentences. In this function it is synonymous with **һәм**:

- – Бар, кара атыңны тугар **да**, менә бу алдагы арбага китереп җик ... – диде. (Галимҗан Ибраһимов, Карт ялчы.) "Go, unharness your black horse and bring and harness it to the first wagon here," ... he said.
- – Зинһар, ди, нинди дә булса бер газетага бирәр турыда хәбәрме, мәкаләме яз **да**, шуңар мин имза куйыйм ... (Галимҗан Ибраһимов, Габдрахман Салихов.) "Please,"

he says, “write (a piece of) news or an article about something for some newspaper, and (then) let me put my signature to it...”

- Көн кыза башлый ... Әйтерсең, күк йөзе кызган тимергә әйләнде, түбәнәйде **дә** без шуның астында калдык ... (Галимҗан Ибраһимов, Табигать балалары.) The day was getting hot ... It was as if the dome of heaven turned into red-hot iron and was coming down and we remained under it.
- Алар минем сүземә каршы килделәр **дә**, мин аларны менә бу сурәткә керттем, – диде. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) “They went against my command (lit., word) and I turned them into this state,” he said.
- Җил басылды **да**, елга өсте тына башлады. The wind abated and the surface of the river began to calm.

Note: **да**, **дә**, etc. may correspond to the adversative conjunction ‘but’:
Ул тагы нәрсәдер әйтергә теләде **дә** булдыра алмады, ... (Садри Җәләл, Инде мин аңа рәнҗемим.) He still wanted to say something, but he was unable (to speak), ...

[621] вә ‘and’.
вә is synonymous with **һәм**.

- Көн эссе, һава кызу иде. Йомшак **вә** җылы суда бик рәхәт булып калды. (Галимҗан Ибраһимов, Яз башы.) The day was hot, the air torrid. In the soft and warm water it felt very pleasant.

[622] белән ‘and’.
The postposition **белән**, used as a conjunction, connects – more tightly than **һәм** – *nouns* or other parts of speech *used as nouns* which belong to the same semantic category and are arranged in a coordinate series:

- Бер авылда бер карт **белән** бер карчык булган. (Татар халык әкиятләре, Карт белән төлке.) In a village there lived (lit., were) an old man and an old woman.
- Өйдә әни **белән** үзебез генә калып иртәнге чәйне эчкәндә безгә бер кечкенә кыз бала килде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) While we (i.e., my friend and I) and Mother were alone in the house, having the morning tea, a little girl came to us.
- Борын-борын заманда бер аю **белән** бер төлке дус булганнар икән, ди ... Аю **белән** төлкенең дуслыкта гомер иткән вакытларда бергәләп җыйган бер тәпән баллары, бер тәпән сары майлары булган икән, ди. Болар бал **белән** майны бик еракка яшереп, картайган көннәрендә бергә-бергә ашарга дип сүз куешкан булганнар икән, ди. (Татар халык әкиятләре, Аю белән төлке.) Long, long ago there were a bear and a fox who were friends, it is told ... The bear and the fox had a vat with honey and a vat with butter, which they had gathered together during the time they lived in friendship, it is said. Hiding the honey and the butter at a very safe (lit., faraway) place, they promised to consume them conjointly (in the days) when they had grown old, it is said.
- Залның бер почмагында Мөхәммәт **белән** дүрт студент басып сөйләшеп торалар. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) In one corner of the hall, Mökhämmät and four students are standing and talking together.

[623] тагы(н) ‘again’.
As a conjunction, **тагы(н)** expresses repetition of the same action or succession of two or more different actions:

- Хәсән урынынннан торды да, китабына карап, бүлмә буенча йөренергә тотынды, ул да булмады, **тагы** утырды, **тагы** торып йөренде, **тагы** утырды, ләкин файда чыкмады. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) Khäsän got up from his seat and, looking

at his book, began to pace up and down in the room. That too did not help (i.e., it did not help him in learning his lessons), (and) he sat down again, again got up and paced, again sat down, but it was to no avail.

- Менә бервакыт давыл бераз акрынлаган шикелле итте. Бераздан тагын куәтләнде, **тагын** бераз акрынлады, **тагын** куәтләнде дә **тагын** бераз тынды. (Фатих Әмирхан, Нәҗип.) Sometimes it seemed as though the storm abated a bit. A little later, it again grew stronger, again abated a bit, again grew stronger and again calmed down a bit.

[624] янә /jənə/ 'again'.
Янә is a synonym of **тагы(н)**:

- ... көннәрнең берендә Харис аны янә очрата, **янә** сөйләшеп китәләр. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) One day ... Kharis meets her again, and again they get into conversation.
- ... бу хис белем сараена керүгә янә кабатланды, **янә** ул үзен тузан бөртеге кебек кенә сизә башлады. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) ... upon entering the palace of learning, he again experienced this feeling; he felt again like just a speck of dust.

[625] яңадан 'again':

- Гөлшаһидә яңадан юеш урамнар буйлап китте, **яңадан** аның күз алдына әле Мансур, әле Гөлчәчәк ... килеп басты. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Gölshahidä walked again along the wet streets, again now Mansur, now Gölchächäk ... came before her mind's eye.

[626] хәтта 'even' (indeed, moreover):

- Безнең өйгә бу кадәр халык бервакытта да җыелганы юк иде, **хәтта** өйгә сыймадылар ... (Давыт Юлтый, Төн.) That many people had never assembled in our house; there was not even room for them in the house...
- – Кулыңнан китап төшмәде, җыелышларда да, трамвайда барганда да, **хәтта** ашаганда да – һаман укуда булдың, ... (Сафа Сабиров, Хатлар язам сагынып.) "Books never left your hands. At meetings and while riding the streetcar, even while eating – you were always reading, ..."

[627] шулай ук 'as well as':
Consisting of the pronoun (demonstrative adverb) **шулай** and the particle **ук** (see 720), **шулай ук** functions as a copulative conjunction.

- Элек болгарлар ... Азов буенда, **шулай ук** Идел һәм Дон елгаларының түбәнге агымнары арасындагы җирләрдә яшәгәннәр. (Татарстан АССР тарихы, IX-XIII гасырларда Идел буендагы Болгар дәүләте.) Earlier the Bolghars lived ... along (the Sea of) Azov as well as on the territories between the Lower Volga and the Lower Don.
- Идел һәм Кама, **шулай ук** аларга кушыла торган бик күп вак елгалар ... балыкка бик бай булганнар. (ibid.) The Volga and Kama as well as the great many small rivers ... which flow into them were very rich in fish.
- Сөяк эшкәртү дә киң урын тоткан. ... Күп санда ук очлары, төрле әйбер саплары, **шулай ук** тараклар, хәситәләр, муенсалар, төймәләр ясалган. (ibid.) Working of bones too was widespread. ... Numerous arrowheads, handles for various objects, as well as combs, breast ornaments for women, neckaces, (and) buttons were made.

Note: As an adverb, **шулай ук** means 'also'. For example:
Алар **шулай ук** авыл хуҗалыгы, игенчелек һәм терлекчелек белән дә бик нык шөгыльләнгәннәр. (ibid.) They also occupied themselves very intensively with farming and animal husbandry.

[628] нә ... **нә** 'neither ... nor'.
This correlative is synonymous with **ни** ... **ни** (see further below).

- ... ул **нә** сөйләде, **нә** хәбәр итте, **нә** күрешергә теләде! (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) ... he neither spoke nor did he send news nor did he want to meet anyone.
- [Сабир] һичбер сыйфаты, **нә** җаны, **нә** кыяфәт вә табигате белән атасына да, анасына да охшамады. (ibid.) [Sabir] did not in any character trait, neither in his mind nor in his appearance and basic nature, resemble his parents .
- Торак дигәнебез ... кола ялан бер бүлмә иде. ... бернинди җиһаз заты юк иде анда: **нә** караватъ, **нә** урындык, **нә** өстәл. (Мирсәй Әмир, Казан.) What we have called a flat ... was a completely bare room. ... there was no furniture whatever: neither bed nor chair nor table. (карават, from R. кровать – ятак).

[629] ни ... **ни** 'neither ... nor', 'either ... or'.
The correlative **ни** ... **ни** connects homogeneous parts of a sentence which are of equal importance. **Ни** *precedes* each word to which it refers. The predicate of the sentence is commonly in the negative (sometimes in the affirmative).

- Син **ни** килмәдең, **ни** язмадың, **ни** хәбәр итмәдең (also possible but less common: Син **ни** килдең, **ни** яздың, **ни** хәбәр иттең). You neither came nor did you write nor did you send news.
- Моңарчы **ни** профессор, **ни** Заһид ялгышуыбыз мөмкин дип һич уйламадылар. (Атилла Расих, Ике буйдак.) Up to now, neither the professor nor Zahid had thought that they could be wrong.
- – Шулай, **ни** кинога, **ни** театрга, **ни** кунакка алып бармыйсың, ... ди. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "So," she says, "you neither take me to the cinema nor to the theatre nor to visit. ..."
- **Ни** Айсылуның, **ни** минем паспортыбыз юк. **Ни** Казанда, **ни** бүтән берәр шәһәрдә беребезнең бер туган-тумачабыз юк. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлны табар.) Neither Aisylu nor I have passports. Not one of us has any relatives, either in Kazan or in any other city.
- Төнлә **ни** ял, **ни** йокы **татымаган** сугышчылар дөя көенә сүлпән генә атлый ... иде. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) The soldiers, who had not had either rest or sleep at night (lit., had not tasted...), were marching along slowly at the pace of the camels...

Adversative Conjunctions

[630] Adversative conjunctions serve to express opposition, contrast, restriction. Conjunctions belonging to this group are: **ләкин**, **әмма** 'but', 'however', **ә** 'but', 'yet, **мәгәр** 'however', 'but', **хәлбуки** 'however'. Adversative conjunctions expressing restrictive opposition, contrast are: **бары** 'only', **тик**, **фәкать** 'only'.

[631] ләкин 'but', 'however':

- Студент садә генә, **ләкин** килешле киенгән ... егет иде. (Фатих Әмирхан, Хәят.) The student was a young man dressed rather simply but tastefully...
- Хәсән елмайды, **ләкин** җавап бирмәде. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) Khäsän smiled but did not give an answer.
- Өй эче кысан, **ләкин** әйбәт җиһазланган. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) The inside of the house is cramped but nicely furnished.

- Чыңгыз соңгы елларга кадәр авыл булып исәпләнде, **ләкин** ташып үскән Казан аны чын мәгънәсендә йотты. (ibid.) Until recent years, Chyngghyz was regarded as a village, but fast-growing Kazan swallowed it up in the true sense of the word.
- Ул ... миңа нәрсәдер әйтте, **ләкин** мин ишетә алмадым. (Садри Җәләл, Инде мин аңа рәнҗемим.) He ... said something to me, but I could not hear him.
- Иртән аяз; **ләкин** шактый салкын һәм җилле иде. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) In the morning it was clear, but it was rather cold and windy.

[632] әмма[1] 'but', 'however':
The conjunction **әмма** is close in meaning to **ләкин**. Both express a contrast, but **әмма** is not quite as restrictive as **ләкин**.

- Аны күрергә дип берничә мәртәбә шәһәр бакчасына чыктым, **әмма** ул юк иде. (Шәриф Камал, Ике яхшы.) I went out to the city park several times to see her, but she was not there.
- Студент ... – Минем хатыма каршы җавап язмадыгыз, **әмма** вәгъдәгез язарга иде, – диде. (Фатих Әмирхан, Хәят.) The student ... said: "You did not write an answer to my letter, but your promise was to write."
- Әйе, монда барысы да аңа бик таныш, **әмма** барысы да нинди үзгәргән! (Әмирхан Еники, Тауларга карап.) Yes, here everything is very well known to him, but how everything has changed!
- Яратканы уку иде, хыялланганы укытучы булу иде, **әмма** дөньяда аның өчен бөтенесеннән дә кадерлерәк нәрсә – әбисе белән бабасы иде. (ibid.) What he loved was studying, what he dreamed of was to becoms a teacher, but what was dearer to him than anything in the world were his grandmother and grandfather.

[633] ә 'but', 'yet', 'while (whereas)', 'and'.
The conjunction ә expresses various degrees of adversative relationship. It is used:
a) To connect single words, groups of words, and whole sentences (compound sentences).

- Апам үкси, **ә** мин еламыйм да, сөйләшмим дә. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) My (older) sister is sobbing, but I neither weep nor speak.
- Әнием елмая, **ә** күзләре юеш /jyeş/. (ibid.) My mother smiles, but her eyes are wet.
- ... ул нидер сөйли, **ә** мин бер нәрсә дә ишетмим. (ibid.) ... he is saying something, but I do not hear a thing.
- – Син бит аны чибәр булганы өчен түгел, Кама исемле булганы өчен яратасың. Кешене түгел, **ә** аның исемен яратасың. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) "After all, you do not love her because she is pretty, but because she has the name Kama. You do not love the person but the (lit., her) name."
- Камилә ни – Кама ни... Шулай да ник аны, чын исеме белән түгел, **ә** Кама дип йөртәсе килә икән соң? (ibid.) Kamilä or Kama, it's all the same... Nevertheless, why is it then that he does not wish to call her by her real name but (by the name) Kama?
- Башта салмак кына атлады, **ә** аннары, артта кала башлагач, адымнарын тизләтә төште. (ibid.) At first, he walked rather slowly, but then, when he began to fall behind, he quickened his steps somewhat.
- Алар кайту ягына борылдылар. Ләкин килгән юлдан түгел, **ә** тар сукмактан киттеләр. (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) They turned back. However, they did not walk along the way which they had come but along a narrow path.

---

[1] Pronounced әммә.

b) To connect two sentences, the second expressing a result contrary to what would logically be expected from the action or condition expressed in the first sentence.
- – Я, күрше, син нәрсә, Борһан абыең сине сыйлый, ә син кул күтәрәсең. (Мөхәммәт Мәһдиев, Кеше китә – җыры кала.) “Well, neighbor, what are you doing? Your uncle Borhan entertains you, and you lift your hand (against him).”
- ... кыш озак бирешмичә торды, апрель башланды, ә кар һаман ята бирде. (Әмирхан Еники, Кояшлы иртә.) ... winter did not yield for a long time. April began, but the snow still continued to lie there.
- Хәниф абый миңа карап алды, елмайды. Янәсе, ишет, сине мактыйм. Ә мин чак кына еламыйм. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Uncle Khänif glanced at me and smiled as if saying: “Listen, I’m praising you”. But I almost cry.
- Кадыйр белән мин әле генә очраштым. Ә ул инде минем бик күптәнге танышым шикелле. (ibid.) I had just met Qadir, but he was already like a very old acquaintance of mine.

c) To juxtapose two actions, states, events so as to place one against the background of the other, thereby providing contrastive focus, a degree of opposition, and a variety of other effects, often very subtle.
- – Мин фәлән патша малае, ә минем иптәш иленнән куылган вәзир малае, – ди теге егет. (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) That young man says, “I am the son of a certain king, while my friend is a vizier’s son who has been exiled from his country.”
- ... бу егет менеп җитә, ди, теге биек тау башына. ... Карый торгач, күрә бу: ... Ике тау арасында бик зур бер алан, ә шул алан уртасында утыра икән, ди, бик матур итеп эшләнгән бер йорт. (ibid. Өч күгәрчен.) ... this young man climbs to the top of that high mountain. ... Looking around, this is what he sees: ... Between the two mountains, as it turns out, there is a very large glade, and in the center of that glade there is a very beautifully built house. (For икән see 742, a; for ди see 1023, 4.)
- Галия яланбаш, ә Кама зур чәчләре өстеннән яулык бөркәнгән. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) Ghaliä was bareheaded, while Kama had covered her thick hair with a scarf.
- ... халыкның бер өлеше утырган урыннарында калды, ә бер өлеше кузгалды. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) ... one group of the people remained in their seats, while the other (group) left.
- Бер хатын бала арбасы этеп бара, ә янында ире, аның кулында транзистор. (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) A woman is walking, pushing a baby carriage, while her husband is at her side, a transistor (radio) in his hand.
- – ... Менә рецептлары. Бусы – Марзия апаңа, кан басымын төшермәгә, ә бусы – үземә. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) “Here are the prescriptions. This one is for your (older) sister Marzia, to bring down her blood pressure, whereas this one is for myself.”

d) To direct the thought to another topic.
- – Ярый, тынычлан, хәзер сөйлим. Ә син бар, Зәйтүнә, әбидән кунакларга урын-җир алып чык, ... (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) “All right, calm down, I’ll tell it now. And you go, Zeytünä, get bedding for the guests from Grandmother...”

Note: For the use of ә as a particle see 725, a-b; as an interjection 798 a-d.

[634] мәгәр ‘however’, ‘but’.

Like **эмма**, **мәгәр** is somewhat less restrictive than **ләкин**:
- Гамил ... күрешергә кулын сузды. Шунда гына бу хәрәкәтнең саксызлык күрсәтү икәнлеген төшенде, **мәгәр** соң иде инде. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.)

... Ghamil stretched out his hand to say hello. Only then did he realize that this move was an indication of thoughtlessness, but it was already too late.

- Ак бүре аңарга: – Ярый, мин сезгә рөхсәт бирәм. **Мәгәр** мин сезне бу урманнан чыгып киткәнче үзем озатып җибәрәм ... – диде. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) The White Wolf said to him, "All right, I give you permission. However, I myself will accompany you until you get out of this forest..."

[635] исә 'but', 'as for', 'as to', 'while'.

The particle **исә** (see 697, a-b), functioning as a conjunction, expresses a mild contrast. It is used postpositionally:

- – Бобик җаным, акыллым син минем! – диде ул, үтә ягымлы, мөлаем тавыш белән һәм ... аны башыннан сыйпап узды. Урамга чыгып, өч-дүрт адым җир киткәч **исә**, тагы тешләрен кысып, карганып куйды ... (Мирсәй Әмир, Ашмасов.) "Bobik, my dear, you are my clever one!" he said with a very sweet and soft voice, and ... he stroked his head as he walked past. But, after getting out into the street, and taking three or four steps away, he again began to curse him, gritting his teeth... (Bobik is the name of a dog.)
- Үз сүзләремә үзем нык ышанганга күрә, Тимерҗан да ышаныр дип уйладым. Тимерҗан **исә**, беравык тын гына барды да, үзсүзлеләнеп: – Алай түгел ул, – дип куйды. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) Because I myself believed firmly in my own words, I thought that Timerjan would also believe them. But Timerjan walked quietly for a while, and, standing his ground (not giving in, persisting in his view), remarked: "That isn't so."
- Хосусан, ул миңа һәм дә сеңелләремә артык катылык та күрсәтми ... иде. Әнкәйне **исә**, бик еш тирги ... (Шәриф Камал, Тормыш көе.) In particular, he was not too harsh (severe) to me and to my younger sisters ... But Mother he scolded (lit., scolds) ... very often.
- Искәндәрев Хәнифә ханым белән сүзсез генә баш иеп исәнләште. Хәнифә ханым **исә**, сөйкемле елмаеп, Искәндәревкә түрдән урын күрсәтә. (Әмирхан Еники, Кояшлы иртә.) Iskändärev greeted Lady Khänifä, only silently nodding his head. As for Lady Khänifä, she smiled charmingly and showed Iskändärev a seat at the head of the table. (түр 'place of honor').

[636] тик 'only', 'but':

- Бу төнне ул рәтләп йоклый алмады ... Таң алдыннан йоклап китте, **тик** йокысы тыныч булмады. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) This night he was not able to get to sleep properly ... He fell asleep before dawn, but his sleep was not quiet.
- Еллар үтә торды, **тик** егет күңелендәге сораулар җавап тапмадылар. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) The years passed, but the questions in the young man's heart found no answer.
- – Китапларның миңа кирәге дә юк, **тик** әле сезне кызганып кына 50 тиен бирәм, – диде. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) "I have no need for the books, I am giving you 50 kopecks only because I feel sorry for you," he said.
- Өй эче тын, **тик** кайдадыр күршеләрдә пианинода уйныйлар. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) It is quiet in the house, only somewhere, at the neighbor's, they are playing on the piano.

[637] фәкать 'only', 'but':

- Аларның күбрәге һәлак булдылар, **фәкать** берничәсе генә көймәләренә кереп өлгереп ... үз иптәшләре янына сыздылар. (Фатих Әмирхан, Балалар атавы.)

Most of them perished, only a few managed to get into their boats ... and escape to their (own) companions.

- Хосусан, ул миңа һәм дә сеңелләремә артык катылык та күрсәтми, **фәкать** күбесенчә йөз бирми, дүнеп тора иде. (Шәриф Камал, Тормыш көе.) In particular, he was not too harsh (severe) to me and to my younger sisters, but mostly he had no regard for us and showed a sombre face.

[638] бары ‘only’, ‘just’:

- ... тагын Дәүләкәнгә кайттым. Бернинди эшем-йомышым юк иде, **бары** өйрәнелгән гадәт буенча гына, чөнки Уфага кайтсам, Дәүләкәнгә барып килмичә түзә алмыйм. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) ... I again returned to Däwläkän. I did not have any business there but was there only out of habit; because, when I return to Ufa, I cannot help going to Däwläkän.
- Күпмедер вакыт узды. Балалар инде еламыйлар, **бары** ара-тирә үксеп-үксеп кенә куялар иде. (Афзал Шамов, Язны көткәндә.) Some time passed. The children were not crying any more, only sobbing now and then convulsively.

[639] шулай да, **алай да** ‘nevertheless’, ‘still’, ‘however’, ‘but’, ‘all the same’:

- Аз сибәләде, **шулай да** яхшы булды, ... (Галимҗан Ибраһимов, Табигать балалары.) It sprinkled a little, but it felt (lit., it was) good, ...
- Әхмәтҗан ... авылдашлары белән сөйләшеренә ышана, **шулай да** сүзнең авыр буласын белеп тора, борчыла. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) Äkhmätjan ... believes in talking with his ... fellow villagers, but still, he is worried, he knows that talking will be difficult.
- Илфат сабырын җуя баруын яхшы тоеп утырды, **алай да** кызуланып, этәчләнеп китәргә ярамаганын да белә иде. (ibid.) Ilfat was very well aware that his patience was wearing thin. But he also knew that it was not proper to get excited, to bluster.

[640] бәлки ‘but’, ‘however’:

- Яңа ел – гаилә бәйрәме. Бу бәйрәмне гаиләңнән, туганнарыңнан читтә үткәрү бернинди куаныч китерми. Бәйрәм сагынуны басмый, **бәлки** көчәйтә генә. (Миргазиян Юныс, Бәйрәм.) New Year is a family feast. Celebrating this feast away (separated) from your family and your relatives does not bring any joy. The feast does not alleviate the yearning but only makes it stronger.

[641] хәлбуки ‘however’:

- [Бибинур] гүя яшәргән, хәрәкәтләре шундый җитез, йөреше шундый кызу, әйтерсең, кыз чагы, **хәлбуки** ул шактый юанайган, чәче дә ап-ак агарган. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел яр.) It seems as if [Bibinur] has become younger. Her movements are so quick, her walk is so nimble you would think she was still a young girl. However, she has put on weight, (and) her hair has turned completely white.
- Тирә-яктагы яшь буын хатын-кызлардан Бәдига ханымда укымаган бер кешене очраттым дип торадыр идем, **хәлбуки** ул кеше дә аның шәкерте булып чыкты. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) I was thinking that I had met a person belonging to the younger generation of women in this area who did not study with lady Bädighä; however, that person too turned out to have been her student.

[642] юкса, **югыйсә** ‘if not’, ‘otherwise’, ‘or else’, ‘but’, ‘however’, ‘for’:

- Ул минем монда икәнемне белми торгандыр, **юкса** килеп җитәр иде. (Сафа Сабиров, Хатлар язам сагынып.) She probably does not know that I am here, otherwise she would come. (She: the speaker’s daughter.)

- – Иң әһәмиятлесе – тезгенне үз кулыңда тотарга, тезгенне ычкындыру ярамый. **Юкса**, ерак китә алмассың. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) "The most important thing is to hold the reins firmly in your hands. You must not slacken the reins, or else you will not be able to get far."
- Фәтхи үзенең башта әйткән сүзенә борчыла. Ул сүз мыскыллап әйткән төсле тупас булып чыкты, ахрысы, **юкса** Мәдинә күзләреннән яшьләр агызмаган булыр иде. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Fätkhi worries about the words he has spoken at the beginning. Those words, it seemed, had come out rude, as though humiliating her, otherwise Mädinä would not have shed tears (lit., tears would not have flowed from Mädinä's eyes).
- Бүген таң нинди тыныч, йомшак, нурлы булып туган иде, **югыйсә**, төшкә таба әллә каян гына җил чыкты. (Марсель Галиев, Нигез.) How calm, mellow and brilliant the dawn had come (lit., had been born) that day (lit., today). But, towards noon, wind sprang up from somewhere.
- – Кайттыңмы, улым, – диде ... – Кайттым, бабакай, – дип җавап кайтарды егет ... – Бөтенләйгәме инде? – диде дә, җавап биргәнне дә көтмәстән, иркен сулыш алды. Андый нәтиҗә ясарга, **югыйсә**, һичнинди нигез юк иде кебек. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) "Have you returned, my son," he said ... "I have returned, dear grandfather," the young man replied ... "For good then?" he said, and, without even waiting for him to answer, he breathed a contented sigh. However, there seemed to be no basis at all for drawing such a conclusion.
- Гомәр. Рәүф өйдә юкмыни, Галия ханым? Галия. Өйгә кайтканы юк шул. Сезгә кердеме әллә дип мин уйлаган идем, **юкса** кайтырга тиеш иде инде. (Шәриф Камал, Ут.) Ghömär. Räüf isn't at home, is he, Lady Ghaliä? Ghaliä. No, he hasn't returned. I thought that he had perhaps stopped to see you, for otherwise he should have been back already.

[643] түгел.

a) Used as a conjunction the modal word **түгел** 'not' expresses a mild contrast:
- Көймә – көймә **түгел**, чыннан да, караңгы төндә куәтле дулкыннар арасына ташланган йомычка иде. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) The ship was not a ship but, indeed, a (wood) chip cast among the powerful waves in the dark night.
- – Сезне кызыксындырган башка нәрсәләр турында хәзер **түгел**, башка бер очрашканда сөйләргә тырышырмын. (Гурий Тавлин, Афәт.) "About the other things which interest you I'll try to talk not now but another time when we meet."
- – Мин инде элек сез белгән ярдәмгә мохтаҗ малай **түгел**, утызга якынлашам, чәчләремә чал куна башлады. (ibid.) "I am not the boy any more who was in need of help and whom you knew before, but I am going on thirty and my hair has begun to turn gray."

b) To sharpen the contrast, **түгел** may be used 1. with certain conjunctions (most commonly with **бәлки**, **ә**, **бары**, **тик**, **хәтта**); 2. with particles (most commonly with **генә**, **гына**, **кенә**, **кына** and **да**, **дә**, **та**, **тә**; or **генә** (**гына**, **кенә**, **кына**) ... **да** (**дә**, **та**, **тә**); 3. with both conjunctions and particles.

1. *Used with conjunctions:*
- ... ул кызны Федосеев дамбасына **түгел, бәлки** Идел буена алып китте. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) ... he did not take the girl to the Fedoseyev Dam but to the Volga.
- Бу кәефсезләнү көнләшүдән **түгел, бәлки** Хәятның Әминә файдалана торган нәрсәләрдән файдаланасы килүдән ... килә иде. (Фатих Әмирхан, Хәят.) This being in low spirits did not come from being jealous but from Khäyat's desiring to enjoy the things which Äminä was enjoying...

- Алар кайту ягына борылдылар. Ләкин килгән юлдан **түгел, ә** тар сукмактан киттеләр. (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) They turned back. However, they did not walk along the way which they had come but along a narrow path.
- ... ул бу юлы Кобра йодрык көчен **түгел, ә бәлки** йөрәк чыдамлыгын сынап карарга җыена иде. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) ... this time he was going to test not the strength of Kobra's fists but rather his spiritual steadfastness.

2. *Used with particles:*
   - Бер кошлар белән балалар **гына түгел**, бөтен табигать язның килүенә куана. (Садри Җәләл, Яз.) Not only the birds and the children – all nature rejoices over the arrival of spring.
   - Төхфәт бабайга бер Рәхимҗан **гына түгел**, күп малайлар тартыла иде. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) Not only Räkhimjan but many (other) boys were attracted to Grandfather Tökhfät.
   - Бу хәбәр үз авылына **гына түгел**, күрше авылларга **да** таралып өлгерде. (Давыт Юлтый, Өмәт.) This news got to spread not only in their own village but also to the neighboring villages.
   - Әтисен сагынганлыгын сүзләре **генә түгел**, күз караш **та** сөйли иде. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) Not only his words but his eyes as well told that he had longed for his father.
   - Көймәбез, гүя, суны **гына түгел**, шул дивар кебек каты караңгылыкны **да** ярып бара. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) It is as though our ship is not only slicing through the water but also through that darkness which is compact like a wall.

3. *Used with both conjunctions and particles:*
   - – Мин моны көткән идем, – диде профессор ... Яңа даруларны яңа булганнары өчен **генә түгел, бәлки** файдалары булганда **гына** кулланырга кирәк. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "I had expected this," the professor said ... "The new drugs must not be used just because they are new but when they are beneficial."
   - ... аның ... сүзләре дә Хәяткә бер карарга килүгә ярдәм итмәделәр **генә түгел, бәлки** аны бөтенләй мәсьәләдән ераклаштырдылар **гына.** (Фатих Әмирхан, Хәят.) ... not only did her ... words not help Khäyat to come to a decision but they made her turn (her thoughts) completely away from the matter.
   - ... бу камышлык мине бик шикләндерә. Аңа якын килү **түгел, хәтта** исемен **генә** ишетү **дә** күңелгә бер каушау бирә башлый иде. (Галимҗан Ибраһимов, Яз башы.) ... this reedy place made me very suspicious. Not just going near it, even hearing its name alone, began to put fear in my heart.
   - Фәридә. Туры гына әйткәндә, син миңа иптәш, дус итеп **түгел, ә бары тик** йорт саклаучы хатын итеп **кенә** карый башладың. (Риза Ишморат, Якын дус.) Färidä. To put it quite truthfully, you have begun to regard me not as a wife and a friend but only as a housekeeper.

[644] иллә, **илла** 'but'.

- – Ярый, тикшерербез. ... **Иллә** син сөйләшми тор. (Әхсән Баянов, Аязучан болытлы һава.) "All right, we will investigate. ... But don't you talk."
- Бәйләнү булып чыкмасын дип, игътибар итмәскә тырыштым, **иллә** үз араларында низаг /nizaɢ/ барыбер чыккан. (ibid.) To avoid getting into an argument I tried not to pay attention, but a quarrel arose among them anyway.
- Хәбибулла. Бардым. Салихҗан абзыйны күрдем ... Алай-болай курыксагыз, үзем җавап бирәмен, **илла** алар акчаны алдан бирә барырлар, дидем. (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин!) Khäbibulla. I went. I saw Salikhjan ... I told him that, if

for some reason, he was afraid, I myself would take the responsibility; still, they will always give the money in advance. (бирәмен – in present-day Tatar mostly бирәм).

[645] иллә (илла) мәгәр.

- The conjunction **иллә** (**илла**) may be intensified by **мәгәр** – **иллә** (**илла**) **мәгәр** 'but', 'however'. Corresponding to **әмма ләкин**, the combination is used e.g., when speaking in *anger*, or with a *firm conviction, belief.*
- – Бер ел, ун ел торырмын монда, **иллә мәгәр** сине җибәрмәм, бел аны! (Атилла Расих, Сынау.) "I will stay here one year, ten years, but I will not let you go. Mark that!" (Said in anger).
- – Анысы болай гына, сезнең өчен генә. **Иллә мәгәр** Гөләндәмнең кайдадыр, кемнәрдер алдына чыгып җырлавы асла килешә торган эш түгел. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "That is so, – for you. However, for Göländäm to appear and sing somewhere in front of some people is a thing which one can never agree to." (Said with a firm conviction).
- Халикъ ... Ничек инде ... затлы әйберләр бар микән соң анда? Галләм. Нәрсәләр барын яхшылап белмим белүен. Әмма шулай да көмеш әйбер, кашык-аяк кебек нәрсәләр дигән иде. **Иллә мәгәр** алтыннар да булырга кирәк. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Khaliq. ... How is it now ... are there perhaps any valuables there? Ghälläm. True, I do not know precisely what there is. But, nevertheless, he (i.e., the owner of the objects burried in his garden) had said that there are things like silver objects, silverware. However, there ought to be gold coins too. (The speaker believes this). (For белмим белүен see 1206, a-b, 1).

Disjunctive Conjunctions

[646] яки /jaki/ 'or'.

- Кем белә, бәлки Рухия дә хыялына ирешкәндер, бәлки ул да Ташкент университетын тәмамлап, берәр газетада **яки** журналда эшлидер. (Вакыйф Нуруллин, Әгәр син булмасаң.) Who knows, perhaps Rukhiä too has realized her dream, perhaps she too has finished Tashkent University and is working with some newspaper or journal.

(For the particle **±дыр**, **± д̊ер**, **±тыр**, **±тер**, see 693, a).

- Бу бакча бүген генә шулай искитмәле матур һәм купшы булмаган бит. Нигә ул моңа кичә **яки** аннан элегрәк көннәрдә игътибар итмәде икән? (Табдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) After all, this park has not become so amazingly beautiful and luxuriant just today. Why had she not noticed this yesterday or in former times?

[647] я /jә/ 'or' (also spelled йә).

a) · Монда халык күп. Кайберәүләр ... бакча һавасын суларга, иптәшләре, **я** бала-чагалары белән ... әйләнгәләп керергә дип чыккан ... Кайберәүләр эшкә барышлый, **я** эштән кайтышлый гына узалар. (Гомәр Бәширов, Көннәрнең берендә.) There were a lot of people here. Some had come to take the air of the park, to ... walk around a few times with their friends or children. ... Some are only passing through on their way to or from work.

Note: In the vernacular ипгәш means also 'husband' or 'wife'.

- Нәрсә бу? Качкынмы, җенме? **Я** өрәкме, нәрсә бу? (Габдулла Тукай, Шүрәле.) What is this? Is it a fugitive, a demon? Or is it a ghost? What is it?

b) The conjunction **я (йә)**, immediately preceded and followed by the same verb, first in the affirmative and then in the negative form, or the same conjunction preceding each of the latter, indicates an action reaching its end. The observer is unable to determine with certainty the moment of its completion, the reason(s) for this being stated in the following or preceding sentence (context).

- Газизә байтак вакыт, ишек яңагына сөялгән көе, китеп баручылар артыннан карап торды. Кояш та **иңгән, я иңмәгән**! Ул якны болыт каплаган иде. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) Leaning against the doorpost, Ghäzizä gazed for quite some time after the departing men (lit., those departing). It seemed the sun had departed (lit., set) too; clouds had covered that part (of the sky).
- Һава шактый салкын һәм болытлы. Кояш әле **я калыккан, я калыкмаган иде**. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) It (i.e., The weather) was rather cold and cloudy. Whether the sun had already risen or not yet risen was not clearly discernible.

[648] яисә /jəisə/ 'or'.

- Давыл ике көнгә барды. Бу чакта эшчеләр күбрәк вакытларын карта һәм шашка уйнап, **яисә** йоклап үткәрделәр. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) The storm continued for two days. During this time, the workers spent most of their time playing cards and checkers or sleeping.
- Анасы ... – Аңсыздан дию кайтып керсә, **яисә** туганнарыннан берсе килсә, харап булырбыз, – диде. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) ... his mother said, "If the demon returns unexpectedly, or if one of its relatives comes, we shall perish."
- Табигать терелеп бетмәгән. Кошлардан чыпчык, **яисә** сыерчыклар гына чырылдашкалап үтәләр, **яисә** ала карга ачы тавышы белән каркылдап уза. (Шәриф Камал, Курай тавышы.) Nature has not yet completely awakened (lit., revived). Of the birds only sparrows or starlings go by, twittering, or a common crow passes by, croaking loudly.

Note: The conjunctions **яки** and **я** are commonly used to join words, groups of words, which denote persons, things, actions, or occurrences which are *enumerated.* The conjunction **яисә** is primarily used to join words, groups of words, etc. which denote persons, things, actions, or occurences which *alternate.* But often all three may be used interchangeably, with **яисә** expressing a shade of contrast.

[649] яки ... **яки**, **я (йә)** ... **яки**, **я (йә)** ... **я (йә)**, **я (йә)** ... **яисә** 'either ... or'.
Used as disjunctive correlatives, the above conjunctions indicate a *choice of alternatives:*

- Таһир. Шуны бел, әгәр дә хәзер аерылабыз икән, гомергә аерылабыз ... Сине гомеремдә дә онытасым юк ... Ләкин белеп тор, быел ук өйләнергә мәҗбүр булачакмын. **Яки** хәзер, **яки** бер вакытта да! (Хәй Вахит, Мәхәббәтең чын булса.) Tahir. Know this, if we do part now, we part forever ... I shall never forget you ... But understand (lit., know, realize) that I must marry (you) now, this year; it is either now or never!
- Ул беркайчан да җикеренми. Гаебең бар икән, бюрога чакырта да, **я** шелтә бирдереп җибәрә, **яки** эшеңнән азат иттерә. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлны табар.) He never shouts. If you are at fault, he has you called into the office and either has you given a dressing-down and sends you back, or he has you relieved from your work.
- Сатылачак нәрсәне үз күзең белән күрмәс борын бәясен сорау күп вакытта саташтыра гына; **йә** гайрәтне чигерә, **йә**, киресенчә, ашыгырга мәҗбүр итә. (Әмирхан Еники, Рәшә.) To ask its price before you have seen the object which is up for sale (lit., to be sold) often just confuses you; it either turns you off (damps your ardor) or, on the contrary, forces you to hurry.

- ... кайсы берләре **я** артык киң, **я** кыскарак, **я** озынрак иделәр. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) ... some of them (i.e., some of the shirts) were either too wide or somewhat short or somewhat long.
- Һәр көн ... эш эзләп тә карыйбыз ... ләкин һаман рәт чыкмый: **я** бөтен җәй буена егерме тәңкә генә бирәләр, **яисә** вакытлы эшләр генә күрсәтәләр. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) Every day ... we try to find work ... but always nothing comes of it. Either they give only twenty rubles for the whole summer or they offer only temporary work.
- Ул ... кичке чәйдән соң гына азгамы, күпкәме чыгып китә, **я** күрше бүлмәдә генә торган Мәһди янына кереп утыра, **яисә** барактагы егетләр янына керә. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) ... he goes out only after evening tea for a shorter or longer while; he either drops in on Mähdi who lives in the room just next (to his) or he goes to see the young men in the barracks.

[650] әллә ‘or’; **әллә** ... **әллә** ‘either ... or’.
Әллә and the correlative **әллә** ... **әллә** present the action, state, etc. as *doubtful, uncertain, unclear:*

- Өнме бу, **әллә** чынлап та төш кенәме? (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) Is this reality, or is it really only a dream?
- Ни көтә аны алда? Мәхәббәтме, **әллә** мавыгу гынамы? Бәхетме, **әллә** сагышмы? (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) What is waiting for her in the future? Love or only passion? Happiness, or anguish?
- Бу сүзләрдән соң егетнең **әллә** ачудан, **әллә** куркудан тетрәп киткәнлеге Ризванга ачык сизелде. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Rizwan felt distinctly that after these words the youth (suddenly) began to tremble either from anger or from fear.
- ... ул урамда улаган җилгә колак салды. Тәрәзә пыялалары юеш, **әллә** кар, **әллә** яңгыр ява. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) ... she listened to the wind howling in the street. The window panes are wet. It must be either snowing or raining.
- – Белмим, диде ул, – **әллә** син гаепле, **әллә** мин. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) “I don’t know,” he said, “either you are guilty or I am.”

[651] бер ... **бер** ‘now ... now’.

- Күк йөзеннән, айны **бер** каплап, **бер** ачып, болытлар йөзә. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) Clouds are drifting over the sky, now covering, now revealing the moon.
- Яңгыр **бер** көчәеп, **бер** иләктән иләнгәндәй вак тамчылар булып ява бирде. (Газиз Кашапов, Җир җылысы.) The rain continued, now becoming more intense, now falling in fine drops as though passed through a sieve.
- Әсма ... **бер** аңа, **бер** ишек янындагы гармоньга карап, күзләре белән ымлый башлаган иде. (Мөхәммәт Гали, Аулак өйдә.) Äsma had started to give signs with her eyes, now looking at him, now at the accordion, (which stood) near the door.

[652] әле ... **әле** ‘now ... now’.

- Хәмдия ... елмаеп **әле** балага, **әле** әнисенә карады. (Нурихан Фәттах, Артта калган юллар.) ... smiling, Khämdiä now looked at the child, now at her mother.
- Актырнак телен салындырган килеш **әле** анда, **әле** монда сугыла, үләннәрне, агач төпләрен исни. (Садри Җәләл, Аучы карт.) With his tongue hanging out, Aqtyrnaq runs now here, now there and smells the grass and the tree bases. (Aqtyrnaq – name of a dog; he is tracking a deer.)

- Аккош канатларын җәеп каршы тора. Сурка да **әле** бер яктан, **әле** икенче яктан аңар һөҗүм итәргә тырыша. (Садри Җәләл, Аккош.) Spreading its wings, the swan stands its ground. Surka tries to attack it now from one side, now from the other. (The dog Surka plays with a pet swan.)

[653] кирәк ... **кирәк** ‘whether ... or’; **кирәк** ... **вә кирәк** ‘both ... and’.

- **Кирәк** Себердән булсын, **кирәк** Грузиядән, я Латвиядән бер генә галим дә аның соравын җавапсыз калдырмаган. (Атилла Расих, Ике буйдак.) Whether it be from Siberia or from Georgia or from Latvia, not one scientist has left his inquiry unanswered.
- – Анасы, әле безнең шикәр күптер? – дип сорый иде, һәм Маһитап абыстай **кирәк** күп дип җавап бирсен, **кирәк** аз дип җавап бирсен, Сәмигулла абзый мотлак ... дип куя иде. (Фатих Әмирхан, Сәмигулла абзый.) He would ask, “Mother, do we still have plenty of sugar?” And whether Lady Mahitap would answer that there was plenty or that there was little, Sämighulla would undoubtedly say...
- Кунаклар киткәч, **кирәк** Маһитап абыстай **вә кирәк** кызы Сәмигулла абзыйны бик орыштылар. (ibid.) After the guests had left, both Lady Mahitap and her daughter severely reproached Sämighulla.

[654] булсын ... **булсын** ‘be it ... be it’, ‘both ... and’.

The third person singular imperative of **булу** ‘to be’ is used as a correlative conjunction. It is placed *after* each homogeneous part of speech:

- Бу турыда вакытлы матбугатта **булсын**, әдәби әсәрләрдә **булсын** бик күп язылды. (Гомәр Бәширов, Гореф-гадәт /Ƣөref-ƣədət/ законнан өлкәнрәк.) Much has been written about this both in periodicals and in literary works. (закон R. – канун /qanun/).
- Өйдә **булсын**, эштә **булсын**, ул бөтенләй сөйләшмәс, аралашмас булып калды. (Ринат Мөхәммәдиев, Ачык тәрәзә.) Be it at home or at work, he completely ceased to speak, to associate.

(For **-мас**, **-мәс булу** see 992, 2.-5.)

- Җыелышларда **булсын**, үзара сөйләшкәндә **булсын**, баш кешеләр әйтә килделәр: язгы кыр эшләрен мөмкин кадәр кыска вакыт эчендә тәмамларга кирәк ... (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Whether at meetings or when they talked among themselves, the leaders (leading people) kept saying: “We’re going to have to accomplish the spring field work in the shortest possible time ...”
(For килү as auxiliary verb see 1347.)

[655] теләсә ... **теләсә** ‘be it ... be it’, ‘whether ... or’.

The third person singular conditional of the verb **теләү** ‘to wish’, ‘to want’ is used as a correlative conjunction. Placed *before* each member of a homogeneous word combination, it indicates equal stress and importance.

- **Теләсә**, язгы чаптыруларда, **теләсә**, базарларда, **теләсә**, башка уеннарда без һаман үзебез теләгәнчә алып барабыз. (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл чәчәкләр.) Whether it is at the spring horse races or at the bazaars or at other games, we always carry on as we wish (i.e., we always have it our way).
- Ул **теләсә** яхшылап, **теләсә** ачуланып әйтсен, Шәрәфи агайның җавабы һаман бер. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) Whether she speaks nicely or angrily, Uncle Shäräfi’s answer is always the same.

[656] дими ... дими, etc. 'whether ... or whether', 'be it ... be it'.
The negative form (for negative verbs see 906, 911, 953 g, 954 a, 957, 966, 969, 971) of the verb **дию** 'to say' in any person present tense, past tense I, and future tense I indicative can function as a correlative conjunction. It is placed *after* each member of a homogeneous word combination, the person depending on the subject of the sentence.

Furthermore, in addition to functioning as a correlative conjunction, **дими ... дими**, etc. indicates that the subject pays no attention to, disregards all circumstances or conditions – favorable or unfavorable – in carrying out the action.

- Көн **дими**, төн **дими**, җәй, кыш **дими**, туктаусыз эшләп яталар. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) Whether it is day or night, summer or winter, they work constantly.
- Ильяс. ... Яз **димисең**, көз **димисең,** эзләнүдән өзелмисең. (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Ilyas. ... Whether it is spring or whether it is autumn, you do not stop searching.
- Кыш буе атлар карады Рәхимҗан. Салкын **димәде**, буран **димәде**, иртә таңнан кичкә кадәр атлары янында булды. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) Throughout the winter Räkhimjan took care of the horses. Whether it was cold or whether there was a snowstorm, he was with his horses from the first light of dawn until evening.
- Әсма. Аның шул инде, көн **димәс,** төн **димәс.** Яза да сыза, сыза да боза. (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Äsma. That's the way he is. Whether it is day or night, he writes and draws, he draws and erases (deletes, crosses out).
- Икесе дә күз карашларын дәшми-тынмый гына еракка, караңгы басу уңаена төбәделәр ... Әле һаман туфракны каезлый бирәләр, өя бирәләр. – Икенче җәен бит инде. ... Яңгыр **димәсләр**, ачы җил, зәһәр челлә **димәсләр**. ...! – дип пышылдады Ризван. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) Both of them gazed silently into the distance, in the direction of the dark fields. ... They (i.e., the construction workers) still continue to peel away the soil and keep piling it up. "It is the second summer now ... in spite of rain, piercing wind, or scorching heat," whispered Rizwan.
- Ә Хәнәфи исә, ..., өйалдында үзенә ятак хәстәрләргә кереште. Яңгыр тамчыларының сихерле тамуын мыштым гына тыңлап ятарга. ... Ә «Кара тау»ны тегендә, инде төн уртасы **димиләр**, җирне изрәтте **димиләр**, өя бирәләр. (ibid.) As for Khänäfi, he ... began to ready the bed for himself on the porch, to lie down and quietly listen to the magic dripping of the rain drops. ... But even though it is midnight and (the rain) has made the ground sodden, they continue piling up the "Black Mountain" there.

[657] (**+мы**) **+ме** ... **+ме**, (**+ме**) **+мы** ... **+мы** 'either ... or'.
Joined to each member of a homogeneous word combination, the particle **+мы**, **+ме** (see also 672) functions as a correlative conjunction indicating equal stress and importance.

- Зурларга 25-30 тиен түлиләр иде, безнең ише малайларга 15 **ме**, 20 **тиенме** эләкте. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) They were paying the grown-ups 25 or 30 kopecks; boys like us got either 15 or 20 kopecks.
- ... урыны белән алар, кибеп җитмәгән сыек сазлыкка һәм суларга очрап, киселеп калалар. Андый урыннарга үтеп йөрүчеләр **тактамы, ташмы** ыргыткан булалар ... (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) ... in some places, they (i.e., the trails) run into and cut through occasional boggy spots and puddles which have not dried out. At such places, people passing through have thrown down either boards or stones.

- Без һәммәсенә капка ачабыз, күбесе безгә ярты **конфетмы, прәннекме**, каткан клиндер **кисәгеме** ташлап китә. (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл чәчәкләр.) We open the gate to all of them. Most of them throw us either half a candy or a cookie or a piece of a stale (small ring-shaped) cracker.
- Сал инде аңа йөгеңне: **көлтәме** ул, **ашлыкмы, бәрәңгеме, кирпечме** яисә **утынмы** – барыбер ... тартачак ... (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) Just put your load on it; whether it is sheaves (of corn) or grain, potatoes or bricks, or firewood – it makes no difference ... he (i.e., the ox) will pull it...

[658] **кая** ... **кая** 'either ... or', 'now ... now', 'sometimes ... sometimes'.

- – Миңа бернинди партнерның да кирәге юк – дип кырт кисте Нурия ... **Кая** – кинодан, **кая** телевизордан күреп калам да шуларны кабатлыйм. Көй генә булсын! Ритм! (Кояш Тимбикова, Ярлар биек.) "I don't need any (dancing) partner," Nuriä cut her short ... "I see them (i.e., the dances) either in the cinema or on television, and I practice them (repeat the dances). All I need is a tune! Rhythm!"
- [Фирүзә] түбән карады. Кыялар, уентыклар аша, **кая** сикереп, **кая** ташлар арасына керә-югала чишмә ага, ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Туй балдагы.) [Firüzä] looked down. Over rocks (and) ledges a spring was flowing, now jumping (over), now entering and disappearing between the rocks, ...

Subordinating Conjunctions

[659] **ягъни** /jəɠni/.

a) 'that is' (id est):

- Равил иртәгәсен, **ягъни** шимбә көнне Агачбашка үзе килергә, Булат белән сөйләшеп карарга булды. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) Rawil decided to go to Aghachbash the next day himself (i.e., Saturday) to try to talk with Bulat.

(For **-рга булу** see 1159, for **-п карау** 1345, a.)

- ... әнисе бер бәләкәй шәһәрдәге кызында, **ягъни** Флүр Сәхбиевичның бертуган апасы тәрбиясендә. (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) ... his mother is with her daughter, that is, in the care of Flür Säkhbievich's older sister, (who lives) in a small town.

b) 'as if asking', 'as if inquiring' (expressing undecidedness, hesitation):

- Габдулла иптәшенә карап алды, **ягъни**: нишлибез? (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Ghabdulla glanced at his friend as if inquiring what to do (lit., as if inquiring, what should we do?).
- Габдулла белән Әһли бер-берсенә карашып куйдылар, **ягъни**: бу кешегә без нинди мөнәсәбәттә булырга тиеш? (ibid.) Ghabdulla and Ähli glanced at each other as if inquiring on what terms they should be with this man (lit., as if inquiring, what terms should we be on with this man.)

[660] **димәк** 'that means'.

- Сәмигулла шушы уйлар белән каравыл өенә килеп җитте. Анда ут яна: **димәк**, эчендә кем булса да бар. (Нәзифә Кәримова, Карурманнан чыккан юлчылар.) With these thoughts (i.e., thoughts about his future) Sämighulla arrived at the watchman's house. There was a light burning, which meant that there was someone inside.

- Хатыннар кер юа, **димәк** якын-тирәдә генә җәйләү, я торак өйләр. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) Women are washing clothes – that means, there is either a summer pasture or dwellings near by!

[661] бигрәк тә, **аннан да бигрәк** 'particularly'.

- Язның салкынчарак, хуш исле төннәре, **бигрәк тә**, ул төннәрнең шундый хуш исле булучылыгы Хәятның йөрәгендә үзенә белемсез бер тойгы уята иде. (Фатих Әмирхан, Хәят.) The somewhat chilly, fragrant spring nights, particularly those nights being so fragrant aroused in Khäyat's heart a feeling unknown to her.
- Болгар дәүләтендә, **бигрәк тә** далалы һәм урман катнаш далалы урыннарда, терлекчелек тә хуҗалыкның мөстәкыйль тармагы булып киткән. (Татарстан АССР тарихы, IX-XIII гасырларда Идел буендагы Болгар дәүләте.) In the Bolghar State, particularly in the steppe and forest-steppe areas, stock-raising too was carried on as an independent branch of the economy.
- Гәүһәр кинәт бәйләнә башлагач, үзен тыя алмады. Булатны яклап, **аннан да бигрәк**, ямьсез, ләкин гаҗәп яхшы күңелле, гаҗәп сөйкемле Нинаны да аклап, сүз әйтми калырга көче җитмәде. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) When Gäwhär suddenly started an argument (with Bulat), she (i.e., the girl student Shirinskaya) could not hold back. She did not have the strength not to speak out, supporting Bulat, and particularly, exonerating also Nina who was uncomely but amazingly kind-hearted, amazingly likable.

[662] һәрхәлдә 'at any rate'.

- Мансур Гөлшаһидәне күрми идеме, әллә күреп тә күрмәмешкә салына идеме, **һәрхәлдә** Гөлшаһидә ягына бер генә тапкыр да күтәрелеп карамады ... (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Whether Mansur did not see Gölshahidä or whether he was pretending not to see her, at any rate, he did not even once raise his eyes to look in Gölshahidä's direction.
- Зәкиевләрнең уртанчы энеләре Таҗи белән мин моннан бик күп еллар элек очрашкан идем. Ае-елы /Ајь-јьlь/ хәтердә калмаган, **һәрхәлдә** сугыштан соңгы авыр заманда. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Taji, the second oldest of the Zäkiev brothers, I had met very many years ago. The month and year I do not remember; at any rate, it was during the difficult post-war time.

[663] чөнки 'because'.

The conjunction **чөнки** introduces subordinate clauses expressing *cause*. It is one of the most active conjunctions and is used in both the literary language and the vernacular.

- Күбрәк Яңгура сөйләде, **чөнки** аның белмәгән һәм ишетмәгән нәрсәсе юк иде. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) It was mostly Yangghura who talked, because there was nothing that he did not know, that he had not heard.
- – Мин ул көнне бик яхшы хәтерлим, **чөнки** иртәгесен Кларaның туган көне уздырылачак иде. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "I remember that day very well, because on the next day Klara's birthday was to be celebrated."
- Галия. Кичә мин ул турыда аның белән сөйләшә алмадым. **Чөнки** кич сездән кайтып килгәндә, ул инде йокларга яткан иде. (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. Last night I was unable to talk with him (i.e., with her husband) about that (i.e., getting her brother another job) because, when I got home late from your place (house), he had already gone (lit. lain down) to sleep.

[664] шунлыктан, **шуңа(р) күрә**, **шуның өчен**, **шуның аркасында**, **шул сәбәпле**, **шул сәбәптән** 'therefore', 'for that reason', 'because of that', 'consequently', 'hence'.

Being derived from the demonstrative pronoun **шул** (**шун-лык-тан**), or consisting of the same pronoun and postpositions, the above function as conjunctions connecting subordinate clauses expressing *cause, reason.*

- Без ул көнне кырда эшли идек, **шунлыктан** мин Габдулланы озата да алмый калдым. (Зәкия Рәсулева, Тукай эзләреннән.) That day we were working in the field, so I could not even see Ghabdulla off.
- Аңардан (Әсгатьтән) аталарына да, миңа да һичбер хәбәр юк, **шуңа күрә** аның кая икәнен беркем дә белми иде. (Садри Җәләл, Инде мин аңа рәнҗемим.) Neither his father and family nor I had any news from him (i.e., Äsghät). Therefore, nobody knew where he was.
- Бу аланнан без күп җыя алмадык: тиз бетте. **Шуңар күрә** икенче баерак алан эзләргә киттек. (Садри Җәләл, Югары урманга җиләккә бару.) On this glade we could not gather many (i.e., berries). They were gone fast. Therefore, we went to look for another, richer glade.
- Әбинең мине шәпләп сыйлыйсы килде. Ләкин каймагы кар базында икән, үзе анда төшә алмый ... **шуның өчен** каймак алырга мине чакырды. (Мирсәй Әмир, Әби васыяте.) Grandmother wanted to feed me nicely. But it turned out that her cream was in the cold (storage) cellar. She herself could not go down there ... therefore, she called me to get the cream.
- Бүген мәктәптә мин дә фалчы булдым. Тәнәфес вакытында ... барысына да фал ачтым! **Шуның аркасында** эләкте дә соң үземә. (Нәзифә Кәримова, Карурманнан чыккан юлчылар.) Today I too became a fortuneteller at school. During the recess I ... predicted the future to all of them (i.e., to all his classmates). Did I ever get into trouble for that! (A fortuneteller had come to their village and the boy was imitating him.)
- Без авылда алар белән күрше генә торабыз. **Шул сәбәпле** Гыйлемдар белән мине алырга бер язын безнең ат килсә, икенче язда алар аты килә торган иде. (Әмирхан Еники, Матурлык.) We lived in the village right next door to them. Therefore, Ghilemdar would come to pick me up one spring with our horse, the next spring with their horse. (I.e., Pick me up from the district medrese at the end of a school term.)

[665] ни өчен (**ник**, **нигә**) **дисәң** (**дисәгез**, etc.[1]), **ни өчен** (**ник**) **дигәндә** 'because'. The conditional (see 1020) and the past participle in the locative (see 1101, a-g) of the verb **дию** 'to say' used with the interrogative words **ни өчен**?, **ник**?, **нигә**? 'why?', form a parenthetical interrogative clause which corresponds to the subordinating conjunction 'because':

- – Мин, Әхмәт Шәрипович, кырт кисеп кенә җавап бирергә кыенсынам, әлегә ... **Нигә дисәң**, Бердников бу эшне тикшергән чагында имтиханнар тапшырырга киткән идем. (Фәнил Галиев, Командировка.) "I, Äkhmät Shäripovich, dare not answer yet categorically ... because I was away to take examinations when B. investigated this case."
- Аның әле тора-бара тагын да катлаулана төшүе бик ихтимал. **Нигә дисәгез**, менә болай ... (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлны табар.) It is very possible that that (i.e., the lack of farm machinery and farm hands) will gradually become still more complex because this, now, is the situation...

---

[1] The second person singular and plural and **дигәндә** are the most frequently used forms, but it is also possible to use the first person singular and plural and the third person plural without changing the structure of the sentence.

- – ... Бу хәл минем җаваплылыкны тагын да арттыра иде. **Ни өчен дисәң**, «Уңыш» исемен йөрткән колхозның уңышы түбән булырга тиеш түгел. (ibid.) "... This situation increased my responsibility still more because the harvest (yield, success) of a collective farm named 'Success' must not be low."
- – ... Һәрхәлдә, шахтада күмер чабу тимерлектә эшләүдән дә авыр тоелмады миңа. ... **Ник дисәң**, тимерлектә без бер караңгыдан икенче караңгыга кадәр эшлибез, ә монда сигез сәгатьтән ары теләсәң дә эшли алмыйсың. (ibid.) At any rate, to hack coal in a mine did not appear to me harder than working in a forge. ... because in a forge we work from dawn to dusk, whereas here, even if you wish to, you cannot work longer than eight hours.
- Институтта уку мәктәптә укудан кыен /qьin/ түгел икән. Һәрхәлдә, минем өчен шулай булды. **Ни өчен дигәндә**, анда укыганда, кичке мәктәптәге шикелле, атнага дүрт тапкыр дәрескә барып йөрисе түгел. (ibid.) It turned out that studying at the institute was no more difficult than studying at school. At any rate, for me it was (not more difficult) because, when studying there, one does not have to attend classes four times a week as at nightschool.
- Уйландыра торган, хәл итүне сорый торган факт бу. Борчый торган факт. **Ник дигәндә**, алга таба авыл җирендә эшләү өчен механизаторлар тагын да күбрәк кирәк булачак. (ibid.) This is a fact (i.e., the tendency of young people to move from the villages to the cities) which causes one to think, which requires a solution. It is a fact which worries one because in future still more machine-operators will be needed for work in the countryside.
- Менә монысына түзә алмадым инде, гафу итсеннәр. **Ник дисәк**, мин, беренчедән, урынбасар Галибәкнең үземнекен бер селтәнүдә бәреп еккан режиссерлык сәләтеннән көнләштем. (Әхсән Баянов, Аязучан болытлы һава.) Now, with this I could not put up. They were going to have to apologize because, firstly, I envied assitant director Ghälibäk his talent (ability) as a producer which had shattered my own with one blow.
- – ... утырышны бу якын көннәрдә генә үткәрә алмаслардыр әле. **Ни өчен дисәк**, бердән бюро әгъзаларыннан берсе һаман авырып ята. Икенчедән, ... (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) "... they will probably not be able to hold the meeting in these next few days, you know, because, firstly, one of the bureau members is still lying ill. Secondly, ..."

[666] ки 'that'.

The conjunction **ки** is used in the literary language and in the vernacular. It is positioned at the very end of the *main* clause, *immediately before* the beginning of the subordinate clause, and in writing, it is always followed by a comma.

However, the use of **ки** is not obligatory and it may be omitted. For, although it indicates the connection of subordinate clauses with their main clause, **ки** does not – in contrast to other conjunctions – establish a specific relationship between them. Hence, **ки** is more a stylistic rather than grammatical means.[1]

---

[1] See e.g. М. З. Зәкиев, Хәзерге татар әдәби теле, Казан, 1974, p. 209, and М.З. Зәкиев, Х.Р. Курбатов, Современный татарский литературный язык – Синтаксис, Moscow, 1971, pp. 190 and 206.

Ки is used with:

a) Clauses of *result;* the main clause often contains such adverbs as **шулкадәр**, **шулхәтле**, etc.

- Ул (Сәми карт) **шулхәтле** сусаган **ки**, аңа бер күл суы да аз булыр төсле иде. (Давыт Юлтый, Тимеркәй фәлсәфәсе.) He (i.e., the old man Sämi) was so thirsty that even a lake(-full) of water seemed likely to be too little for him.
- Бу уйлар мине **шулкадәр** ваттылар **ки**, мин таң аткач кына йокыга китә алдым. (Фатих Әмирхан, Нәҗип.) These thoughts tormented me so much that I was able to fall asleep only when day was breaking.
- Озак та үтми, ул үзенең өстенлеген күрсәтүдә **шул дәрәҗәгә** барып җитте **ки**, миңа хәтта әти-әнием алдында шелтә ясый торган булды. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) In showing his superiority, he soon went so far as to reproaching (lit., assumed the habit of reproaching) me even in front of my parents.

(For ясый торган булды see 991, 1. a.)

b) Clauses *corresponding* to English *noun* clauses used as the *direct object* of a transitive verb.

- – Әгәр дә инде карар чыгару безнең ихтиярда булса, **ышанам ки**, без аларны аерыр идек. (Әмирхан Еники, Яшьлек хатасы.) “Now, if making a (court) decision were left to our discretion, I believe that we would grant them a divorce.”

c) Clauses *corresponding* to English *noun* clauses used as *subject.*

- Билгеле **ки**, авыл хуҗалыгында машиналаштыру зур әһәмияткә ия. (М.З. Зәкиев, Хәзерге татар әдәби теле, p. 206.) That mechanization in agriculture is of great importance is well known.

d) **Ки** may be used together with other conjunctions.

- Картның карашы шундый иде **ки**, **гүя** ул сине үтәли күрә. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) The old man’s look was such that it seemed he looked right through you.
- (Сурәттән) аңа ханша Аппак карап тора. Ул шулхәтле чын һәм ихлас итеп ясалган **ки, гүя** авызын ачып ханына дәшер кебек иде. (ibid.) The Khan’s wife Appaq looked at him (i.e., at the Khan from the picture). It (the picture) was done so real and lively, it was as though she would open her mouth and speak to the Khan.

[667] гүя /gyjə/, **гүяки** ‘as though’, ‘as if’.

The conjunction **гүя** (**гүяки**) is primarily used in the literary language. Introducing the subordinate clause, it compares its action or state with that expressed by the predicate of the main clause.

Note: There is no difference between **гүя** and **гүяки**, **ки** having only stylistic significance.

- Су өсте көзге кебек шоп-шома, тып-тыныч, **гүя** ул юаш, күндәм. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) The water surface is completely smooth like a mirror, completely calm – as though it were gentle, obedient.
- Илхан туктарга тырыша, ә кул-аяклары **гүя** аныкы да түгел, **гүя** башка бер кеше аның аякларын хәрәкәтләндерә иде. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) The Ilkhan (here: son of the Khan) tried to stop, but it was as if his arms and legs were not his own, as if some other person caused his legs to move.
- Табигатьнең хәзерге хәле хәятлы түгел; **гүя**, ул бу минутларда үз алдына, үз башына тора, **гүя**, ул үзенең башка вакыттагы колларына киберле бер салкынлык саклый; **гүя**, аның һичкемгә илтифаты юк, **гүя** ул хәзер үзен ялгыз вә ерак тота, – шуның өчен, **гүя**, җаны да беленми ... (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) Now nature does not have a living aspect; (it is) as if in these moments it stands by itself, isolated, as if it preserves a proud coldness for its slaves of other times, as if it

has no consideration for anybody, as if now it keeps aloof (lit., alone) and remote, as if, because of that, its soul does not manifest itself... (хәятлы – тере; киберле – горур, эре, тәкәббер).

- ... Фәйзинең мандолинасы өстәлдә ята. Мохтар ... кылларына чиерткәләп карады. Кыллар, **гүяки** эч пошканнан кәефсезләнеп, «кирәкмәс, кирәкмәс!» дигән төсле күңелсез тавыш чыгара иделәр. (Шәриф Камал, Таң атканда.) ... Feyzi's mandolin was lying on the table ... Mokhtar tried to pluck its strings a few times. The strings, as if in low spirits from being bored, gave out a cheerless sound as though saying, "That will do, that will do!"

(For the verbal adverb in **-п** with **карау** see 1345, a; for the iterative in **-гала**, **-кала**, **-гәлә**, **-кәлә** see 1310, 2; 1311, a-c.)

[668] әйтерсең, **әйтерсең лә** 'as if', 'as though'.
The conjunctional word **әйтерсең (лә)** is the second person singular future tense I of the verb **әйтү** 'to say'. Like **гүя**, it introduces a subordinate clause, comparing its action or state with that expressed by the predicate of the main clause.

- ... Матусов ... уң кулын Камалиевка сузды. **Әйтерсең,** боларның берсе – җинаятьче, икенчесе – тикшерүче түгел, **гүя** озак еллар буе бер-берсен күрергә зарыккан туганнар гына. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) ... Matusov ... stretched out his right hand to Kamaliev as though one of them was not the criminal and the other the investigator, (but) as though they were just brothers who had pined for years to see one another.
- Бу чокырлар үзләре зур гына, **әйтерсең лә**, монда кайчандыр күлләр булган да, хәзер аларның суы кипкән, **әйтерсең лә**, ул вакытларга инде чиксез күп еллар узган, чөнки шул корыган күлләрнең төпләрендә дә ... каеннар, усаклар үсеп утыра. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) These ravines themselves are rather large, as though at some time there were lakes here, and now their water has dried up, as though since those times a great many years have passed. Because at the bottoms of those dried-up lakes ... birches and asps are growing.
- Шулкадәр дәртләнеп, шулкадәр бирелеп җырлый иде Артыкбикә, **әйтерсең лә**, ул чын-чынлап Галиябану кичергәннәрне үз йөрәгендә кичерә. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Agtyqbikä sang with such feeling, such abandon, as though in her own heart she was really going through what Ghaliäbanu[1] had gone through.

[669] диярсең 'as if', 'as though'.
The conjunctional word **диярсең** is the second person singular future tense I of the verb **дию** 'to say'. It always *follows* the predicate of the subordinate clause.

- Кинәт, болыттан тамып төште **диярсең**, – ак койма башында кечкенә генә кара шәүлә пәйда булды. (Гариф Гобәй /Ɠʉbəj/, Лэйсән яңгыр.) Suddenly, as if it had dropped out of the clouds, a rather small, dark shadow appeared on top of the white fence.
- Йорт хуҗасы Шәйхулла абзый, акылын талап киткәннәр **диярсең**, гел бер сүзне тәкрарлый. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) The owner of the house, Sheykhulla, keeps repeating the same words as if he had been robbed of his mind.
- Фәхри карт ... бары тик узып кына китә, шуны гына сагалап торалар **диярсең**, ферма каралтылары ышыгыннан, берсе артыннан икенчесе тезелеп, унике каз

[1] Галиябану /Ɠaliəbanu/ – drama by Мирхәйдәр Фәйзи (1891-1928).

килеп чыга. (Фатих Хөсни, Ата каз.) As soon as old Fäkhri ... has passed by (lit., passes by), twelve geese, as if they are only waiting for that, file out from the shelter of the farm buildings.

Note: In syntactical constructions with **диярсең** the subordinate clause *precedes* the main clause.

[670] ±мыни, **±мени** 'as if', 'as though'.

The interrogative (modal) particle ±**мыни**, ±**мени** (see 710, a-d) is joined to the predicate of the subordinate clause. It compares its action or state with that of the main clause.

- Фәридәнең яңагына чалтыратып **суктылармыни**, ике бите, колак яфраклары, ут булып яна башлады. (Ләбибә Ихсанова, Сәгать.) Both Färidä's cheeks and ear lobes began to burn like fire as if someone had given her a resounding slap on the face.
- Офык читләре аксыл мамык шәлгә **уранганмыни** – шундый куе томан. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) The fog is so dense – it seems as if the edges of the horizon have been wrapped in a whitish cotton shawl.
- Күбәләк-күбәләк йомшак кар ява, әйтерсең күктән чәчәк коела. Бөтен дөнья ап-ак, җиңел, ак мамыкка **төренгәнмени**. (Габдрахман Әпсәләмов, Күк күкрәр.) Soft snow is falling in large flakes as if flowers are raining down from the sky. The whole environment (lit., world) is all white as if wrapped in light, white cotton.
- ... ял итәргә ташка утырдым. Авыл – уч **төбендәмени**! (Таһир Таһиров, Галия.) ... I sat down on a rock to take a rest. The village lay (lit., lies) there as if in the palm of one's hand.
- Шул тиклем куе томан төшүен күрү түгел, хәтта ишеткәнем дә юк иде. Көзге караңгы төндә, бөтен дөньяны баскан су эченнән **барабызмыни**! (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Not only had I not seen such dense fog (fall), I had not even heard (tell) of such. We are walking as though in a dark autumn night, as though through water which had flooded the whole area.

[671] -мы, **-ме** 'as soon as', 'when'.

The particle **-мы**, **-ме** is joined to predicate verbs in the *past tense I indicative.* It introduces subordinate clauses expressing *time*. The subordinate clause commonly precedes the main clause.

Note: This syntactical construction is used widely in the literary language.

- ... ул **кайттымы**, бөтен халык аңа җыела. (Давыт Юлтый, Төн.) ... as soon as he returns, all the people gather around him.
- – Сөйкигә **кердеңме**, инде кайтып җиттем дип сана, дигән иде Гыйльметдин абыйсы ... (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) "As soon as you enter Söyki, consider you have already arrived," his uncle Ghilmetdin had said ... (i.e., once he has entered the village of Söyki, it is just a stone's throw to his own village).
- Үзе җыр яратучан. Атна кич **килдеме**, кадер, мәүлид бәйрәме **булдымы**, шәкерт мәҗлесләре **башландымы**, – Баязит анда беренче каһарман. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) He loves songs (i.e., he loves to sing). As soon as Thursday comes, when it is qadr[1)] or Mohammed's birthday, and as soon as the students' gatherings start, Bayazit is the foremost hero there (i.e., he is the foremost hero because he has a wonderful voice, and people love to listen to him singing, especially when chanting the Koran in the mosque).

Note: Thursday – the last day of the Moslem week, the day before Friday, the Moslem holiday.

---

1) qadr (lailat alqadr) – the night in which the Koran was revealed; celebrated during the night between the 26th and 27th of Ramadan.

- Афишада «Шүрәле» исемен **укыдыммы**, бар эшемне ташлап театрга ашыгам. (Рашат Низамиев, Матурлыкның яшәр урыны.) As soon as I read the name "Shuräle" on the playbill (poster), I drop everything and hurry to the theatre.

Note: (Шүрәле 'Forest Demon'; story-poem by Ghabdulla Tuqai. Arranged for ballet and put to music by Färit Yarullin, 1914-1943.)

-мы, **-ме**, joined to verbs in the *past tense I indicative* may also express *condition:*

- Кулаев. Син дә, шулай минем кебек үк ачулымыни...? Локман. У-у-у ... Хода күрсәтмәсен! Бер тапкыр ачуым **кузгалдымы**, һич тотар хәл булмый. (Шәриф Камал, Габбас Галин.) Qulayev. Then you too are just as bilious (ill-tempered) as I am...? Loqman. U-u-u ... God forbid! Once I get angry, there is no way of controlling me.
- Артист – балга кунган чебен шикелле ул. Театрның, сәхнәнең тәмен белеп **алдымы**, аннан мәңге аерыла алмый. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) An actor is like a fly sitting on honey. Once he has got a taste of the theatre, the stage – he can never leave it.

[672] ±**мы** ... ±**мы** (±**ме**), ±**ме** ... ±**ме** (±**мы**) 'whether ... or (whether)', with negative verbs (or other parts of speech in the negative, or words of negation) 'whether or not'.

Functioning as a correlative conjunction, the particle ±**мы**, ±**ме** (see 657) is joined to each part of speech to which it refers.

- Урманга **чыгабызмы**, шәһәргә **барабызмы**, ул безне беркайчан да ялгыз җибәрми. (Гомәр Бәширов, Бибек нигә елгый.) Whether we go out to the woods or whether we go to town, he never lets us go alone.
- Эштән кайтып **керәме** ул, **җыелыштанмы, киноданмы**, яки **мунчаданмы** – балалар аны һәрвакыт: – Әти, нәрсә алып кайттың? – дип каршы алалар. (Мирсәй Әмир, Казан урамнарында.) Whether he comes home from work or from a meeting, whether from the cinema or from the bath, his children always meet him, asking, "Daddy, what did you bring?"
- Ул (Искәндәрев) итекләрен дә киеп өлгерми, Хәбибуллин кайтып керә. Төнлә чыгып китүеннән яңа кайтып **кердеме** ул, әллә бераз йоклап, яңадан чыгып йөрүе **булганмы** аның – әйтүе читен ... (Әмирхан Еники, Егет кунакка кайтты.) He (Iskändärev) did (lit., does) not even manage to put on his boots when Khäbibullin returned (lit., returns and enters). Whether he just returned after having been away during the night or whether he was out again after sleeping a little, that is difficult to tell...

Note again that the conjunction **яки** in the second example presents the action as a real possibility, whereas **әллә** in example 3 presents it as doubtful, uncertain, unclear.

- **Тыңлыймы, тыңламыймы** – ул кадәресе аның эше. (Әмирхан Еники, Саз чәчәге.) Whether he listens or not is up to him (is his business).
- Либерия корабына төяләсе машиналар тимер юл белән килә. Ә вагоннарның вакытында килеп **җитәме-җитмиме** икәнен тимер юлчылар үзләре дә белми иде. (Миргазиян Юныс, Юлда уйланулар.) The machines which are to be loaded on the Liberian ship arrive by railway. But even the railwaymen do not know whether or not the freight cars will arrive in time.
- – Мин бернинди дә ярамаган эш эшләмәдем. – **Яраганмы, ярамаганмы**, анысы турында сүз бармый. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "I have not done anything improper." "Whether proper or whether improper, that is not what we are talking about."

[673] әгәр, **әгәр дә**, **әгәренки** ‘if’, ‘in case’.
These conjunctions connect subordinate clauses expressing condition. However, their use depends more on stylistic rather than grammatical considerations, as the suffix **-са**, **-сә** (see 996), which is joined to the predicate verb to express condition, also connects the subordinate clause with the main clause. **Әгәр** and **әгәр дә** intensify somewhat the condition, while **әгәренки** (see also 996) expresses emotion, as for example: strong desire, apprehension, anxiety.

- – ... Аннары, **әгәр** мин дөрес аңлаган булсам, сезне авылга бәйләп тота торган нәрсә дә юк шикелле. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) “... Then, if I have understood correctly, there does not seem to be anything which keeps you tied to the village.”
- Табигать кешене, **әгәр** ул аны аңласа, яратса, яхшырта, чистарта, матурландыра. (ibid.) Nature, if man understands and loves it, improves, cleanses, enriches him (spiritually).
- – Монысы, әлбәттә, җитди мәсьәлә, – диде Башкирцев ... Ләкин, **әгәр дә** бик теләсәгез, сезне мәктәптән бөтенләй аермаска мөмкин. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) “This is, of course, a serious matter, Bashkirtsev said ... But if you want it very much, it is possible not to completely detach you from the school.”
- **Әгәр дә** Нина әйбәт кенә урнаша алса, сеңлесенең дә кубып килергә исәбе бар, имеш. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) If Nina can establish herself nicely, her younger sister too apparently plans to move here. (For **имеш** see 743, a-f; 975.)
- Әй бу оят дип әйткән нәрсә булмаса иде, ... Әй **әгәренки** шулай булса ... Сәүбанны иң алдан барып кочучы мин булыр идем. (Мирсәй Әмир, Карамалы егете.) Oh, if there were not this thing called shame, ... Oh, if it were only like that ... I would be the very first to go and embrace Säwban.

[674] әгәр дә мәгәр ‘if then’, ‘in case’, ‘provided’.
Әгәр дә мәгәр emphasizes conditions.

- **... әгәр дә мәгәр** бөтен уңышның терлекләрне туендыруга китәчәген белсәң, 80 миллион гектарлы иген кырына ниләр чәчәр идең. (Марсель Зарипов, Отышлы әйләнеш.) If you did know that the entire crop will go to feeding the livestock, what would you sow on an 80 million hectare cornfield.
- – Минем ирем бар, балам ... – Мин Сезне яратам. – Ха-ха-ха, их-ма, егеткәй, бу бит тиле яшьлек хыялы ... **Әгәр дә мәгәр** ирегездән бүген китәм дисез икән, ике дә уйламый мин Сезгә өйләнәчәкмен. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) “I have a husband, a child” ... “I love you.” “Ha, ha, ha, come now, young man, this is just a crazy youthful dream **...**” “If you were to say that you are leaving your husband today, I would marry you without thinking twice.”

[675] гәрчә ‘although’, ‘though’.
The conjunction **гәрчә** connects concessive clauses (see 1001, a-b). Like **әгәр**, **гәрчә** *intensifies* but is not essential for the *connection* of such clauses, as they are already joined to the main clause by the particle **да**, **дә** which immediately follows the conditional suffix **са**, **сә** to express concession.

- **Гәрчә** анда тумасам да, Мин бераз торган идем. (Габдулла Тукай, Шүрәле.) Although I was not born there, I lived there for a little while.
- Боерык тоны белән диярлек әйтелгән бу сүзгә Мокатдәс карт, **гәрчә** үзенең хуҗа икәнен онытмаса да, буйсынмыйча булдыра алмады. (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) Although he did not forget that he was the host, old Möqätdäs could not but bow to these words which were spoken in an almost commanding tone.

[676] дип.

The conjunctional word **дип** is the verbal adverb of the verb **дию** 'to say'. Originally used (and still being used) in direct and indirect discourse (for details see 1265, a-b; 1265, c-e), **дип** has developed into a conjunctional word which, depending on the type and form of the predicate of the subordinate clause, establishes various kinds of grammatical and syntactical relationships. In constructions with **дип**, the subordinate clause precedes (except in inversions) the main clause.

Дип connects:

1. *Causal clauses.* Cause is expressed by **дип** after a predicate consisting of:

a) A verb in the *indicative mood.*

- – Укырга алмасагыз, акча әрәм итү генә **булыр дип**, китап-дәфтәрсез генә килгән идем бүген. (Вакыйф Нуруллин, Әгәр син булмасаң.) "Today I have come without books and exercise books because, should you not accept me for study, it would only be wasting money."
- Сез мине дөрес **аңламассыз дип** уңайсызландым ... (Сафа Сабиров, Хатлар язам сагынып.) I was embarrassed that (because) you might not understand me correctly ...

b) A future participle in **-асы**, **-әсе**, **-ыйсы**, **-исе** (see 1122).

- – ... кичә мин Дербышкада үземнең туганнарда кунакта булдым. Соң булса да, иртәгә эшкә **барасы дип**, кайтып киттем. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "... yesterday I visited with my relatives in Derbyshka. Although it was late, I returned (home) since (because) I had to go to work the next day."

c) A noun with **бар** or **юк** expressing possession.

- Вакытыбыз юк **дип** юлда туктап тормадык. As we had no time, we did not stop on the road.

2. *Clauses of purpose.* Purpose is expressed by **дип** after a predicate consisting of:

a) A verb in the *imperative mood* 3rd person singular and plural.

- Мин һәр вакыт эшемне кешеләргә **охшасын дип**, кешеләргә файдалы **булсын дип** эшләргә тырышам. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлны табар.) I always do my work so that it will please the people, so that it will be advantageous for the people.
- Сөтне күбрәк **бирсеннәр дип**, ферма сыерларын ... тәүлек буена көтүдә йөртүне оештырдым. (ibid.) In order that they might give more milk, I arranged to let the farm cows graze (lit., go) on the pasture ... day and night (lit., throughout the 24 hour day).
- ... берәр аңсызы ... килеп үлән **таптамасын**, суны **пычратмасын дип** ... сакчылар көненә бер мәртәбә булса да, үзләренә билгеләнгән җирне караштырып әйләнгәлиләр иде. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) ... so that some blockhead ... would not come and trample the grass (and) pollute the water, the ... guards made their rounds at least once a day, inspecting the area assigned to them.

b) A verb in tie *optative mood.*

- ... күптән уйлап йөргән бер теләгемне **үтим дип**, төшке аштан соң шәһәр музеена киттем. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) ... in order that I might carry out a long held wish, I went to the city museum after lunch.
- Шәйхинең ... уңышны **арттырыйм дип** алай баш ватып азапланмаганын әйткән идем шикелле. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлны табар.) I have said, I think, that Sheykhi ... did not worry and bother that much to increase (lit., in order that I may increase) the yield (i.e., the yield of the land).

c) A future participle in **-р** in the *dative* (also called infinitive).
- – Сездән бер-бер эш **сорарга дип** төшкән идем. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) "I came down to ask you for some work." (For the pluperfect expressing attenuation see 983.)
- – Рәхмәт, мәшәкатьләнмәгез, – диде. – Мин Зөһрәне киногa **чакырырга дип** кенә кергән идем. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "Thank you, don't go to any bother," he said. "I only dropped in to invite Zöhrä to the cinema."
- Ул елларда ... бик күп татар яшьләре, **укырга дип**, Казанга киләләр иде. (Мирсәй Әмир, Казан.) In those years, a great many Tatar youths ... were coming to Kazan to study.
- Мохтар бүген Төхфәтнең хәле ничек икәнлекне **белергә дип** кич белән Шәрәфи картларга барып чыгарга уйлаган иде. (Шәриф Камал, Таң атканда.) Mokhtar had thought to go to the old Shäräfis tonight to inquire how Tökhfät was doing today.

d) A verb in the *future tense I.*
- ... бик сагынсам бер **карармын дип**, Минҗамалы, үзе, ике улы бергә утырып төшкән рәсемнәре белән әлеге шул ике фотоны да алган иде. (Габдулла Шәрәфи, Аккошлар кайтыр әле.) ... so that he might look at them should he pine very much, he had taken along the pictures taken of Minjamal, himself, and his two sons sitting together, as well as those same two photos (i.e., two photos mentioned earlier).
- Равил аны, истәлек **булыр дип**, кәгазьгә төреп кесәсенә салып куйган иде. (Вакыйф Нуруллин, Әгәр син булмасаң.) Rawil had wrapped it (i.e., the tooth he had lost in a fight with another boy) in paper and put it into his pocket so that it would be a memento.
- Мин аны үзебез үстергән бәрәңге, чөгендер, кишер кебекләрдән пешерелгән бөккәннәр белән **сыйларбыз дип** көзгә кунакка кайтырга чакырдым. (Гомәр Бәширов, Көзге ачы җилләрдә.) I invited him to visit with us in the fall so that we might treat him to patties prepared from things like potatoes, beets (and) carrots, which we were growing ourselves.

3. Preceding a predicate in the main clause consisting of a *transitive verb* – often a verb of telling, thinking, perceiving, asking, believing, doubting, desiring, promising, hoping or the like – **дип** connects subordinate clauses which explain, add more details to the action or state expressed in the main clause.

Note: In English, such constructions correspond to noun clauses used as direct objects of verbs of the above kinds.

- – ... минем хәлемне дөрес **аңларсыз дип** ышанам. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "... I believe that you will understand my situation correctly."
- ... Зөһрә ханым, башым **авырта, кәефем юк, дип** зарланып торды. (ibid.) ... Lady Zöhrä complained that she had a headache (and) that she was out of sorts.

(For indirect discourse see 432; 1265, d-e.)
- – Син иртәгә тагын яңгырлар **башланмас дип** уйлыйсыңмы? (Фоат Садриев, Гадәти иртә.) "Do you think that the rains will not start again tomorrow?"
- Бу ел әйбәтләп **хәзерләнәбез** дә киләсе елны укырга **керәбез дип** сүз бирделәр. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлны табар.) They promised that this year they will prepare themselves nicely, and that next year they will begin to study.

(For indirect quotations see 1265, d-e.)
- – Булдыра **алырмын дип** уйлыйсыңмы? (Гомәр Бәширов, Көзге ачы җилләрдә.) "Do you think that I can do it?"
- Гүзәл **ни дип** уйларга да белмәде, ... (Гариф Гобәй, Ләйсән яңгыр.) Güzäl did not know what to think, ...
- Ялганларга **ярамый дип** өйрәттеләр. (ibid.) They taught us that one must not lie.

- Гүзәл, ичмаса, җәен тынып **торырмын дип** өмет итә иде. Әни бик йончыган, аның урынында эшләп **торырмын**, бакчасын **карармын** ... театрларга **йөрербез дип**, хыялланып яши иде. (ibid.) Güzäl was hoping that she would at least get some peace in the summer. Mother was very worn out, and she (Güzäl) lived, dreaming that she would work in her (mothers) place, that she would take care of the garden ... that they would go to the theatre.

Note: If a conjugated form of **дию** is the predicate of the main clause, **дип** is not used:

- – Шәһәрдә торыр урын табуы да бик читен **диләр**, – диде Гөлшаһидә. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "They say that finding a place to live in the city is also very difficult," Gölshahidä said.
- Мансур аңа бервакытта да сөям **димәде** ... (ibid.) Mansur never told her that he loved her...
- – Мин дә барам **диген**. (Гариф Гобәй, Ләйсән Яңгыр.) "Say that you go too (lit., I go too)." (For indirect discourse see 1265, d-e.)
- ... Мөршидә, бүген Большой театрга барам **диде**. (ibid.) ... Mörshidä said that she was going to the Bol'shoi theatre today.
- ... барысы да миңа хәерхаһ кешеләр **дисәм**, үтә дә беркатлы кеше булыр идем. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлны табар.) ... if I said that all of them were people who wished me well, I would be an extremely naive person.

[677] дигән.

Like **дип**, **дигән** (participle in **-гән** of the verb **дию** 'to say') functions to connect subordinate clauses with their main clause. However, being a participle, **дигән** is always the grammatical attribute of the noun following it. Like **дип**, **дигән** connects:

1. *Causal clauses.*
   - Кара Пәри бәлки Казанга кайткандыр, **дигән сүзне** ишеткәч тә, шомланып, очрашуны уйлап йөрүе бик ихтимал аның. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) It is very possible that upon hearing (the word) that the Black Demon (here: nickname of a criminal) had perhaps returned to Kazan, he (the militiaman) became alarmed and kept thinking of the encounter.

   (For the verbal adverb **ишеткәч тә** see 1272.)
   - Ул ... әллә нәрсәләр булуы ихтимал, **дигән уй** белән кулына фонарь алып, өйалдына чыга. (Гариф Галиев, Бөгелмә имәнлеге.) With the thought that ... there might be something (happening), he takes a lantern in his hand and goes out on the porch.
2. *Clauses of purpose.*
   - ... Кәримә акчаны Бәхтиярдән **сорарга дигән фикердә** булды. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) ... Kärimä had the intention to request the money from Bäkhtiär.
   - ... колхоз идарәсе ... болынны сукалап ашлык **чәчәргә дигән карар** чыгарды. (Габдулла Шәрәфи, Аккошлар кайтыр әле.) ... the collective farm administration ... passed the resolution to plough the meadow and to sow corn.
   - Кем дә кем колхоз идарәсе болын турындагы карарны юкка **чыгарсын дигән тәкъдимгә** кушыла, кул күтәрегез! (ibid.) Anyone who supports the motion that the collective farm administration's resolution about the meadow be rescinded raise his hand.
   - Шулай итеп, күпчелек тавыш белән болынны сукаламаска, табигатьне саклауга җитди игътибар **бирергә дигән тәкъдим** кабул ителде. (ibid.) So the motion not to plough the meadow and to pay serious attention to conserving nature, was passed with a majority of votes.

3. **Дигән** connects subordinate clauses which explain, add more details to the action or state expressed in the main clause.

Note: In English such syntactical constructions correspond to noun clauses used as *direct object,* as *subject,* as *predicate nominative.*

- Зөһрә, чит телләр бүлегенә бер урынга җиде кеше гариза /ɕariza/ **язган, дигән хәбәрне** ишеткән иде инде. (Кояш Тимбикова, Агым уртасында.) Zöhrä had already heard the news that seven persons wrote applications to the Foreign Language Department for just one placement (i.e., for just one place available for study at the university).
- ... бу – ... картлар теләге, картлар эше генә **булыр дигән уй** һич башыма сыймый. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) The thought that this ... should be only the old folks' (i.e., parents') wish, the old folks' (parents') doings was (lit., is) absolutely incomprehensible to me.
- – Бердников та **күрәзәче түгел** бит, **дигән фикерем** белән килешерсез дип уйлыйм. (Фәнил Галиев, Командировка.) "I think that you will agree with my opinion that Berdnikov too is, after all, no magician."
- ... ул (Бибиҗамал), әгәр көннәрнең берендә улы ... өйләнсә дә, аның хатыны мондый гап-гади **булмаска тиеш дигән** бәйләнчек **фикер** белән яшәде. (Шәриф Хөсәенов, Мәхәббәт сагышы.) She (Bibijamal) lived with the fixed idea that, if one day her son should ... get married, his wife must not be so very common.

Use of Conjunctions at the Beginning of a Sentence

[678] To sharpen the contrast between ideas, conjunctions are put at the beginning of a separate sentence.

- Бүген иртә белән Хәсән чәй эчмәгән иде. **Шунлыктан** аңар бу бүлмәсендәге әүвәлге чәе аерым тәмле, аерым яхшы тоелды. **Ләкин** күрше бүлмәдәге сәгатьнең бер суккан тавышы аны чәен тиз-тиз эчеп бетерергә мәҗбүр итте. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) This morning Khäsän had not had tea. Therefore, his first tea in this room of his appeared to him particularly tasty, particularly good. But the sound of the clock in the next room, striking one, forced him to finish his tea quickly.
- Ак бүре аңарга: – Ярый, мин сезгә рөхсәт бирәм. **Мәгәр** мин сезне бу урманнан чыгып киткәнче үзем озатып җибәрәм. **Чөнки** бу урманда бик зур ерткыч җанварлар бар, алар сезгә зарар китерерләр дип куркам, – диде. (Татар халык экиятләре, Ак бүре.) The White Wolf said to him: "All right, I give you permission. However, I myself will accompany you until you get out of this forest. For in this forest there are very large beasts of prey, (and) I fear that they will do you harm."

(For the verbal adverb in **-ганчы (-канчы)**, **-гәнче (-кәнче)** see 1269).

- Шушы юлларны укыгач Фәтхи шактый уңайсызланып, бармак очлары белән чак кына җилкәсен дә кашып куйды. **Чөнки** Сәмигуллин әйткән әйберләрнең күбесен эшләү түгел, алар турында Фәтхи уйлаганы да юк ич! Ә алар һәммәсе чынлап та кирәкле, әһәмиятле әйберләр. **Шулай да** Фәтхидәге уңайсызлану тойгысы озакка сузылмады. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) After reading these lines, Fätkhi felt rather embarrassed and even scratched the back of his head a bit with his fingertips. For, not only had Fätkhi not done most of the things which Sämighullin had said (he should do), he had not even thought of them! But all of them are (were) really

necessary, important things. Nevertheless, Fätkhi's feeling of embarrassment did not last long.

- – Анысы дөрес, Шәймәк мин түгел, ул бераз кабартып сөйләргә ярата. **Әмма** эш шуңа киткәч, мин инде, җанкисәгем, ишеткәнемне әйтмичә кала алмыйм. (Фатих Хөсни, Тромбон һәм кыз.) "That is correct, I am not Sheymäk. He likes to exaggerate a bit. But since the matter has come to that, my dear, I can not but tell what I have heard."
- Хатыннар ягына кызык өчен генә булса да борылып карамады Мәликә. Гәүдәсе зифа, карашы горур, ә елмаюы... **Әйтерсең** тумыштан ук елмаеп туган. (Нәзифә Кәримова, Карурманнан чыккан юлчылар.) Mälikä did not, even out of mere curiosity, turn and look in the direction of the women. She is slender (graceful) in figure, (and) her look reflects pride, but her smile... It was as though she were born smiling.
- Ирек. Бүген акча алдым, ..., эштә бераз тоткарландым. **Югыйсә** башка көннәрне иртәрәк кайтам мин. (Рәисә Ишморатова, Яшьлек канат җәйгәндә.) Irek. Today I got paid, ..., (so) I was kept a little longer at work. On other days, though, I come home earlier.

Use of Double Conjunctions

[679] Two conjunctions (most frequently **әмма** and **ләкин** may be combined to emphasize a contrast in a higher degree.

- Бик күп йортлар искерсә дә, үзгәрсә дә миңа таныш, кемнәр торганын да яхшы беләм, **әмма ләкин** күптән инде ул йортларда хуҗалары гына түгел, аларның токымнары да яшәмиләр. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) Although a great many houses have become old, have changed – they are well known to me. I also know well who lived in them. But not only their owners, even their descendants, have not been living in those houses for a long time.
- [Мәүлиха] сүзгә катнашмый, күп вакытта сүзнең нәрсә турында барганлыгын да төшенми, **әмма ләкин** аңа барыбер рәхәт, ... (Фатих Хөсни, Утызынчы ел.) [Mäwlikha] does not participate in the conversation. Much of the time she does not even understand what the talk is about. But she is happy anyway ...
- Бу чикләр, бигрәк тә көнчыгышта һәм көньякта, әлбәттә, бик ачык түгел. **Ләкин шулай да**, ул чикләрдән тышта, бигрәк тә Идел һәм Кама елгаларының уң ягында, бу чорның истәлекләре бик сирәк очрый. (Татарстан АССР тарихы, IX-XIII гасырларда Идел буендагы Болгар дәүләте.) These borders, particularly in the east and south, are, of course, not very clear. But still, outside of those borders, especially on the right banks of the Volga and Kama, one very seldom finds monuments of this period.
- Көне буена бардылар, бер генә кеше дә очрамады. **Бары тик** кичкә таба гына зур болынга килеп чыктылар, болын тулы мал-туар иде. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) They traveled all day without encountering even a single person. It was only towards evening that they came upon a large meadow. The meadow was full of cattle.

Connection of Words, Phrases, Clauses, or Sentences by Means Other than Conjunctions

[680] In Tatar – as in other Turkic languages – words, phrases, clauses, or sentences are very frequently connected *not by conjunctions* but by *syntactical means* (e.g., by using verbal forms, such as verbal adverbs and participles, case suffixes, or by simply placing them next to each other).

These methods will be studied in the appropriate chapters.

CHAPTER VIII – PARTICLES

General Information and Classification

[681] Particles are words which cannot function as independent parts of a sentence nor can they – unlike modal words, adverbs, and interjections, for example – be transformed into a sentence or answer to questions as modal words and adverbs can. (For example: Сораулар бармы? **Бар**. Are there any questions? There are. Сез **кайчан** кайттыгыз? Сәгать биштә. When did you return? At five o'clock.)

Particles have no bearing on the actual facts related in a sentence. However, referring to single words, phrases, clauses, or entire sentences, and, in some cases, to more extended lengths of discourse, particles impart certain semantic or syntactical nuances to the part(s) of the sentence upon which they bear.

Tatar particles consist of two basic groups: so-called true particles (i.e., words which are only used as particles) and particles which are homonyms (i.e., words which function also as other parts of speech).

Some particles resemble suffixes, but, unlike suffixes, they may be joined to different parts of speech appearing in different grammatical forms. Other particles again function as separate words. Roughly half of all Tatar particles are subject to vowel harmony, with some of them also subject to consonant change. The remaining particles have only one form and remain always unchanged.

Most particles are used postpositionally, some are used prepositionally, and some may be positioned freely within a sentence. The great majority of the particles remain unstressed.

Tatar particles may function as single words or in conjunction with other particles (compound particles). Furthermore, the use of two or more particles in immediate succession is quite common.

According to their functions and the meanings they convey, Tatar particles may be grouped as follows:

1. *Particles of Degree.* Particles belonging to this group are:
a) Intensifying particles (for example: гына/генә (кына/кенә), да/дә (та/тә), инде, исә, менә, ±мы/±ме, соң, ук/үк, -чы/-че, әллә);
b) emphatic particles (for example: бит, да/дә, -дыр/-дер, менә, әнә, ±мыни/±мени, соң, тагы(н), хәтта, югыйсә, ә, әгәр);
c) attenuating particles (for example: гына/генә, инде, ич, -сана/-сәнә, ±чы/-че, әле, әллә, ла/лә);
d) limiting (restrictive particles) (for example: бары, гына/генә, диярлек, тик, инде, ичмаса(м), нибары, фәкать, ук/үк, әле);
e) particles indicating approximateness (for example: -мы/-ме);
f) specifying, underlining particles (for example: нәкъ, да/дә);
g) contrasting particles (for example: исә);
h) particles signaling comparison (for example: -мыни/-мени, да/дә);
i) particles indicating repetition (for example: тагы(н), да/дә).

2. *Comparative Particles* (for example: гына/генә, нәкъ, иң, бик, үтә, җете, ап-, буп-, зәп-, кап-, кып-, күм-, тып-, түм-, ямь-, ян-).
3. *Interrogative Particles* (for example: ±мы/±ме, ±мыни/±мени).

4. *Modal Particles* (for example: -дыр/-дер, ич, кая, ла/лә, лабаса/ләбаса, -мазар, -мыни/-мени, ни, соң, әле, әллә).
5. *Emotional-expressive Particles* (for example: бит, -гай/-гәй, гына/генә, да/дә, ди, инде, иллә, ич, ичмаса(м), ла/лә, лабаса/ләбаса, -мы/-ме, -мыни/-мени, -сана/-сәнә, соң, тагы(н), ук/үк, хәтта, -чы/-че, әле).
6. *Interjectional Particles* (for example: и, әй, гына/генә, әни, ана, менә, әнә).
7. *Negating Particles* (for example: һич).

Note 1: As the above grouping shows, a considerable number of particles are polysemantic. For this reason, and for easier reference, we will treat them in alphabetical order.

Note 2: The Tatar language is very rich in particles. Many of them have no direct equivalent in English, a language with far less particles. Instead, the various meanings and nuances of such Tatar particles are expressed in English by syntactical and morphological means, by using certain verbs, adverbs, etc., and, in some cases, by intonation only.

Use of Particles

[682] бары.

The particle **бары** is used prepositionally. It is restrictive and exclusive. It indicates that the action, condition, etc, applies only to that part of speech to which it refers. When referring to time, **бары** indicates that the action or condition, etc. occurs (occurred) later than originally or commonly expected (for this function see the 3rd example). Furthermore, **бары** may be used in conjunction with the particle **гына**, **генә**, etc. – **бары** ... **гына**, **генә**. This construction puts a stronger emphasis on the part of speech to which it refers.

- Нәфисә. Мин бу исемне гомеремдә **бары** икенче тапкыр ишетәм һәм һәр икесендә дә мине Гөлзадәгә охшаттылар. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Näfisä. I am hearing this name only for the second time in my life, and both times they have taken me for Gölzadä.
- Ул бүген көне буе **бары** шул мәсьәлә турысында, Салихка бару-бармау турысында уйлап йөрсә дә, бер карарга килеп җитә алмады. (Фатих Әмирхан, Хәят.) Although today she (i.e., Khäyat) kept thinking (all day) only about that matter (whether or not to get married to Salikh), she was unable to come to a decision.
- Әминә **бары** сәгать алты тулганда **гына** йоклап китә алды. (ibid.) Äminä fell asleep (lit., could fall asleep) only when it was six o'clock.
- Алмаз. ... Арабызга өченче берәү кермәсен. Мин **бары** шуннан **гына** куркам. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Almaz. ... May no third person come between us. That's all I am afraid of.

[683] бит.

The particle **бит** is used:

a) *After* a word, a group of words, or *at the end* of a sentence to indicate strong emotional affirmation or denial.

Note: In English translation **бит** often remains untranslated, being expressed by intonation only.

- Нияз. Дусларым, без **бит** ялгышканбыз. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Niaz. My friends, we *have erred*.
- «Тор, шәкерт! Җиттек Казанга, алдыбызда **бит** Казан!» (Габдулла Тукай, Пар ат.) "Get up, student! We have reached Kazan. There, Kazan lies directly before us!"
- Инсаф. Менә әни! Син чәчәкләр яратасың **бит**, чәчәк алып килдем әле сиңа. (Шәриф Хөсәенов, Әниемнең ак күлмәге.) Insaf. Here, Mother! You do love flowers, so I have brought you flowers.

- · Фәрит. Калдыр син аны! Ул **бит** инде кечкенә бала түгел. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Färit. You leave her alone! After all, she isn't a little child any more.

b) In an *interrogative sentence* to indicate that the speaker expects the interlocutor to agree with, to confirm, his opinion, thought, idea, etc.

- · Фәрит. ... Син **бит** мине яратасың. Яратасың **бит** син мине? Зөбәйдә. Яратмый! Яратмый ул сине! (Сәриягә) Шулай **бит**, яратмыйсыз **бит**? (ibid.) Färit. ... After all, you love me. You do love me, don't you? Zöbeydä. She doesn't! She doesn't love you! (To Säriä) Isn't that so, you don't love him, do you?
- · Галиябану. Мин мәңге аңа барачак түгелмен. Әтиләр кыстап йөдәтә башласалар, син миңа ярдәм итәрсең **бит**, Хәлил? (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Ghaliäbanu. I will never marry him. If father begins to coerce and harass me, you will help me Khälil, won't you?

(For the future tense II (**-ачак**, **-әчәк**) with **түгел** see 973.)

- · Саймә. Нихәл, сеңелем! Нәрсә булды сиңа, авырмыйсыңдыр **бит**? (Шәриф Хөсәенов, Әниемнең ак күлмәге.) Saimä. How are you, my sister! What happened to you, you aren't by chance ill, are you?

c) To put *special emphasis* on a thought, opinion, etc., expressed with conviction.

- · Шәрәф. Син әллә Искәндәр бай кызымы? Лаля. Әйе, син беләсеңме? Шәрәф (кинәт үзгәрә.) Юк, белмим. Лаля. Беләсең **бит**, Искәндәр баймы дип сорыйсың **бит**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Shäräf. Are you then perhaps the daughter of the wealthy Iskändär? Lalä. Yes, do you know him? Shäräf (suddenly changes). No, I don't know him. Lalä. But you do know him, for you do ask whether (I am the daughter) of the *wealthy* Iskändär.

d) With verbs in the *conditional mood;* see 1005, 4-5.

[684] -гыл, **-гел**, **-кыл**, **-кел**.
This particle is only joined to verbs in the imperative mood; see 942, Note.

[685] -гай /-ɢaj/, **-гәй** /-gəj/ (see also 950, 951).
This particle is joined to *negative* verbal stems (see 906). Subject to vowel harmony, it is used in all persons, taking the *possessive* type of personal endings (see 907).

a) It indicates: *Anxiety, apprehension, fear, expectation* of a *danger, cautioning* against an *unpleasant, undesirable* or a *disagreeable* action, or against the *possibility* of such an action, *threat, doubt, supposition,* a *rough guess* or *estimate*, the *possibility* of an action taking place *in the future, indifference.*

- · ... кичәдән бирле туңдырып торганга, ул авырып ук **китмәгәем** /kitməgəjem/ дип курка иде. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) Because he had been feeling cold since yesterday, he was afraid lest he fall ill.
- · Юл буе ут йотып, соңга **калмагаем** /qalmaɢajьm/ дип, бик борчылып бардым. (Сафа Сабиров, Хатлар язам сагынып.) Grieving intensely all the way, I went on, very worried that I might arrive too late.
- · Энҗе үзен энәдә утыргандай хис итте. – И ходаем, бу кешеләр гайбәт /ɢəjbət/ **таратмагайлары** /taratmaɢajlarь/. Соңга да калабыз, ..., – дип борчылды. (Мәдинә Маликова, Юлдашлар.) Enje was like a cat on hot bricks (lit., Enje felt as though she was sitting on needles). “Oh My Lord, what if these people spread slander? We will be late too, ...” she worried.
- · ... Шиһапов Кыямга ябып **куймагайлары** дип куркуын әйтте. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаепләләр /ɢəjepsez ɢəjeplelər/.) ... Shihapov told Qiam that he feared lest they lock him up. (Fear and expectation of a danger.)

· – Сез бу форсатны **ычкындырмагаегыз** /ьсqьndьrmaɢajьɢьz/ дип курыктым. “I was afraid lest you let his opportunity slip.”
· Абруй. ... Теге Каһарман берәр нәрсә **эшләмәгәе** /eşləməgəje/ дип, үзебез дә шикләнеп тора идек ... (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Abruy. We too feared lest Qaharman should do something. (Cautions against an unpleasant, undesirable action.)

(For the verbal adverb in **-п** and **тору** see 1360, a-f.)

· Әбсәләм. ... Бу, әлбәттә, Әкбәрич эше, ул маташтыра. Әх, аның белән күзгә күз очрашырга туры **килмәгәе** /kilməgəje/ урман эчендә. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Äbsäläm. ... This is, of course, Äkbärich's work. He is confusing her. Oh, just let me meet him alone in the woods! (Threat.)
· Сүрия. ... мин Фазыл турында күбрәк уйладым. Коры мавыгу гына **булмагае** /bulmaɢajь/, дип шикләндем. Ләкин юк, бу мәхәббәт. (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Süriä. I thought quite a lot about Fazyl. I suspected it might be only a hollow passion. But no, this is love.
· Зөфәр. Миңа бераз уңайсызрак, әлбәттә. Әмма шулай эшләргә туры **килмәгәе**. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Zöfär. To me this is, of course, somewhat embarrassing. But perhaps it has to be done that way. (There is no other way out.) (Supposition.)
· ... бу күперчек тә түгел, ике-өч такта киңлегендәге басма гына. Үзе бик озын, ике йөз метрлар **булмагае.** (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) ... this is no little bridge, just a crossing two or three boards wide. It is very long, perhaps as much as two hundred meters. (Rough estimate.)
· Зөфәр. Ярар, килештек. (Канәгать.) Без бу хезмәт белән кайберәүләрнең күзен **акайтмагаек** /aqajtmaɢajьq/ әле. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Zöfär. All right, we have come to an understanding (we have reached agreement). (Satifsied.) With this (scientific) work (i.e., written work) we might just surprise some people (cause some people to open their eyes wide).
· – Баш китә торган бу сеңелем. Ләкин җайларга да булыр кебек. Анда әле аларга бераз төртергә дә **кирәкмәгәе** – шундый халык инде алар. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) “This is something severely punishable, sister. But it can probably be straightened out. I suspect we might have to grease their palms (bribe them) a little there. That's the kind of people they are.”

Note: In the above example, сеңелем does not denote relationship, but is used by an older man addressing a younger woman.

· Кайтканнарын күрми **калмагаем** дип, [Ханәфи] йомырка тәбәсен дә җылытып тормыйча гына ашап чыккан иде. (Вакыйф Нуруллин, Җавап бир, кеше.) Afraid that he would miss seeing them return, [Khanäfi] had gone outside after eating his omelet without even warming it up.
· – Юк, инструктор өчен ул яшьрәк **булмагае**. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) “No, my guess is, he is too young (a bit young) to be an instructor.”
· – ... шоферлыкка укырга китәм, – ди Җәүдәт. – **Китмәгәең**, ди ... Сәлимә. – Шәһәрдә эшкә калам, – ди Җәүдәт. – **Калмагаең**, ди Сәлимә. (Марсель Галиев, Нигез.) “... I am going to learn driving,” Jäwdät says. “So go,” ... Sälimä says. “I shall stay on in the city for work,” Jäwdät says. “So stay,” Sälimä says. (Expresses indifference.)
· – Портфелеңне калдырасың? ... Ике-өч атнага? Миңа **димәгәе**, хет ике-өч ел торсын. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) “You are leaving your briefcase (with me)? ... For two or three weeks? To me it's all the same. For all I care it can stay for two or three years.” (Expresses indifference.)

b) A *negative* verbal stem with **-гае**, **гәе** followed by the *same* verb in the third person *imperative mood* indicates that the speaker attaches little importance to the action expressed by the verb.
   · **Әйтмәгәе әйтсен**. If he talks, so what, let him talk.
   · Гаптерахман. ... Син ул турыда аның белән җайлап кына сөйләш. Ачуландырмаска тырыш, кызым. Галия. **Ачуланмагае, ачулана бирсен**. (Шәриф Камал, Ут.) Ghapterakhman. ... You just talk nicely with him about that. Try not to make him angry, my Daughter. Ghaliä. If he gets angry, so what, let him get angry.

c) **-гай**, **гәй** plus the possessive kind of personal endings (907) may be used with **иде** (see 975): **-гаем иде**, **-гаең иде**, etc., or it may be used in its basic form with the personal endings joined to иде: **-гай идем**, **-гай идең**, etc. The meaning remains the same.
   · – Харап булып **куймагаең иде** дип куркам, улым, – ди карчык. (Татар халык экиятләре, Өч күгәрчен.) "I fear lest you perish, my son," the old woman says.
   · Сара. Алдан мактанма, оятлы **булмагай идең**. (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Sara. Do not boast in advance lest you find yourself in an awkward position.
   · Миркәй. Бөкре Гарифтан? Шуннан куркасыңмы син? Айсылу. Ул гына булса, бер хәер иде дә, шул тирәдә тагын әллә кемнәр йөргән кебек булды. Зәмир Дәүлие генә **булмагай иде** дип котларым да калмады. (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Mirkey. Bökre Gharif? You are afraid of him? Aisylu. If it were only him, it would be a blessing, but it seemed as though there were some others besides, walking around there. I was very afraid it might be Zämir Däwliye.
   · Карачәч. Ай, мин сезнең өчен курка башладым, ханиям, ирем кайтканчы исереп **калмагай идегез**. (Нәкый Исәнбәт, Җирән чичән белән Карачәч сылу.) Qarachäch. Oh, I begin to fear for you, my dear Khan, lest you get drunk before my husband returns (home). (ханиям – form of endearment of хан– 'khan').

   Note: **-гай**, **-гәй** forms also an optative (see 950, 951).
   · ... беренче сорауны ничек итеп бирергә белмичә уңайсызланып калам. Шулай да җәрәхәтле урынына **сугылмагаем иде** дип, сакланып кына сорыйм: ... (Әмирхан Еники, Икенче көнне.) ... I feel uncomfortable not knowing how to put the first question. Nevertheless, being very careful lest I touch her sore point, I ask: ...

[686] гына, **генә**; **кына**, **кенә**.

This particle is used postpositionally. It is subject both to vowel harmony and to initial consonant change. It may take other particles and may be substantivized. It is one of the most frequently used particles, conveying a great many nuances in meaning.

a) The particle **гына**, **генә**, etc., indicates a limit. Furthermore, it is exclusive, and, if referring to a quantity, distance, or number, it lowers its place or scale.
   · Без аңардан, кая кадәр озаттың, ... дип сорадык. – Печән базары чатына хәтле **генә**, – диде әнием. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) We asked her how far she had accompanied him, ... "Only as far as the corner of Haymarket," my mother said.
   · Китсә, Мәснәви бары тик Төмән өлкәсенә **генә** китәчәк. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) If he goes, Mäsnäwi will only go to the Tyumen region.
   · Буа янәшәсендә **генә** ике каен үсеп утыра. (Әсрар Галиев, Асыл кошым минем.) Two birches grow just beside the dam.
   · Володя. ... Миңа ошый ул кыз. Сергей. Чынлапмы? Володя. Әйе. Сергей. Син аны әле нибары бер **генә** күрдең, ... (Риза Ишморат, Давылга табан.) Volodya. ... I like that girl. Sergey. Really? Volodya. Yes. Sergey. But you have seen her only once, ...

- – Бибинур кичә **генә** китте дисеңме? (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Bibinur left only yesterday you say?"
- ... бүлмәсен бер дә бизәмәде, гүя ул монда бик аз вакытка **гына** тукталган. (ibid.) ... she did not decorate her room at all, as if she had stopped here for only a very short (lit., little) time.
- Әхтәм абзыйларның күршесе Тәкъва Арслан дигән бер сәүдәгәр, үзе **генәдерме**, тагы берничә кеше белән компания төзепме, ерактагы авыллардан бер көтү сыер кайтартты. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) The Äkhtäms' neighbor, a merchant called Täqwa Arslan, had, either alone or after forming a company with several more people, had brought in a herd of cattle from distant villages.
- ... ул минем яңадан уйнавымны көтә иде, ... һәм аның өчен **генә** тагын ике көй уйнап чыктым. (Әмирхан Еники, Гөләндәм Туташ хатирәсе.) ... he was waiting for me to play again, ... and I played two more songs just for him.
- Иделнең буе дүрт мең чакрымнан бик аз **гына** ким. (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) The length of the Volga is only a bit less than four thousand versts.
- Ничаклы тилмереп көтсәләр дә, бик аз **гынасына** эш табу насыйп булды. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) However much they languished and waited, only a very few were fortunate to find work.
- – Бәһасы ун сум! Кем арттыра? Бары ун **гына** сум. ... –Егерме сум! – Егерме сум, җәмәгать! ... – Кырык сум! –Кырык **кына** сум, җәмәгать! ... Арттыручы бармы? ... –Илле сум! (Шәриф Камал, Таң атканда.) "The bid is ten rubles! Who bids more? Only ten rubles." ... "Twenty rubles!" "Twenty rubles, citizens!" ... "Forty rubles!" "Forty rubles it is, citizens! Anybody bidding more?" ... "Fifty rubles!"

b) Following an adjective or an adverb, less often a noun, **гына**, **генә**, etc., may function as a comparative particle. In this function, it limits (scales down), intensifies, or denotes the highest degree of the quality expressed by the word it refers to.

Note: In its above functions, **гына**, **генә**, etc., corresponds to such English adverbs as 'rather', 'sufficiently', 'fairly' (limiting, scaling down), 'quite', 'very' (intensifying), 'completely', 'fully', 'all' (expressing highest degree), or it is rendered by intonation (emphasis) only; the latter often with adjectives and adverbs which, from their meaning, are either incapable of comparison or can be compared only in certain cases.

- Әби, тиз-тиз **генә** ут кабызып, Хәсәнне кыска **гына** бер коридор аркылы тар бер бүлмәгә алып керде. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) Very quickly putting on the light, the old woman led Khäsän along a rather short corridor into a narrow room. (Коридор – аралык).
- Мәҗбүрән **генә** керешкән эш хәзер аны кызыксындыра башлады. (Атилла Расих, Сынау.) The work, which he had undertaken rather unwillingly, now began to interest him.
- Әнвәр белән ничек танышып китүемне ачык **кына** хәтерләмим, ... (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) How I became acquainted with Änwär I do not remember very clearly, ...
- ... уртадагы бушап калган зал белән бүлмәләргә кемнәр кергәндер – һич **кенә** дә хәтерли алмыйм. (ibid.) ... who moved into the vacant hall and rooms on the middle (floor) I cannot even faintly recall.
- ... бу тирән чокырны без, мең шөкер, әнә шулай исән-имин **генә** үтеп китә алдык. (ibid.) ... in that way, thank God, we were able to traverse this deep ravine safe and sound.
- Китап кибете якында **гына**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) The bookstore is quite close by.

- Көннәр берсе артыннан берсе **тын гына** узып тора. (Садри Җәләл, Дим буенда.) The days pass quietly one after the other.
- Ул уйлый-уйлый да: «ни булса да булыр хәзер барып, үзенә бөтенесен сөйләп бирим, бөтенесен аңар аңгартыйм!» ди. Һәм шул ниять белән ул **әкрен генә** торып ишек алдына чыга. (ibid.) She keeps thinking for some time and then says (to herself): "I'll go now and tell him everything, explain all of it to him." With this in mind she gets up quietly and goes out into the yard.
- – Утыр әле, Хаков, – диде Биккинин **йомшак кына**. ... – Сезнең арада ни булды? Яхъя **сүзсез генә** җилкәсен сикертте. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) "Sit down, please, Khaqov," Bikkinin said softly ... "What happened between you (and him)?" Yakhya shrugged his shoulders in silence.
- Өй эче төтен **генә**. The inside of the house is all full of smoke.
- Актан **гына** киенгән. She (or: he) is dressed all in white.

c) **гына**, **генә**, etc., is used as an emphatic particle.

- Шуннан соң күп тә үтмәде, Илһамия апаны трамвайда күрмәс булдым. Ни карап-күзәтеп йөрим – юк **кына.** Самат **кына** өркетте аны, сизеп торам, бүтән берни дә түгел. (Әхәт Фазылҗанов, Көтелмәгән очрашу.) Soon after that I did not see Ilhamiä any more on the streetcar. However much I sought (lit., seek) (her) out – she just wasn't (lit., isn't) there! I feel it is just that Samat frightened her, nothing else.

(For күрмәс булдым see 992, 2-5.)

- Зилә. Синнән гаеп эзләмибез, Ләрия. Рабига. Без хакыйкатьне табарга **гына** телибез! (Аяз Гыйләҗев, Без уникe кыз идек.) Zilä. We are not trying to accuse you, Läriä. Rabighä. We only want to find the truth!
- Без һаман барабыз. Ләкин бик акрын **гына**, бик ялкау **гына**. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) We are still moving – but only very slowly, only very sluggishly.
- Һава тын, яфраклар аз **гына** да селкенми ... (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) The air is calm. The leaves do not move even a little bit...
- Сәлим. ... Син дә минем хәлемә керергә теләмәсәң, **кем генә** керер?! (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) If you do not want to put yourself in my position, who will!
- – Бер мәсьәлә буенча киңәшергә туры килә, – диде Ризван. – Сезне бары **шуңа күрә генә** чакырырга булдык. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "We must consult with you about some matter," Rizwan said. "We decided to invite you solely because of that."
- Зөбәйдә. Бер бик чибәр егет белән ресторанга барырга булдык. Җәүһәрия. **Шул гына** җитмәгән иде, унҗиде яшьтән рестораннарга сөйрәлеп **йөрисең генә** калган! (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Zöbeydä. A very handsome young man and I have decided to go to a restaurant! Jäwhäriä. That is all we would need – seventeen and already hanging about in restaurants (with men)!
- Гадилә. Бар, башта Сүрияңне монда алып кил. Фазыл. **Булды гына**, Гадилә түти, хәзер алып киләм. (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Ghädilä. Go, first bring your Süriä here. Fazyl. Done! Aunt Ghädilä, I'll bring her right away.

d) The particle **гына**, **генә**, etc., indicates that an action is carried out in an *intense* manner, or it *emphasizes* the *frequent repetition* of an action.

- Бу юлы инде Сабира дәшмәде. Көч белән баса-баса керен **юа гына** бирде. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) This time Sabira did not say anything more. Kneading vigorously, she just went on washing her linen.
- Шуннан соң мондый аңлашылмас нәрсәләр **өелеп кенә** торган. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) After that, such incomprehensible things just kept on piling up.

e) It intensifies various notions such as *desire, feeling, joy lightheartedness.*

- Шәмсия. ... Хәерле **сәфәр генә** булса ярар иде. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Shämsiä. ... It would be good if it would only be a safe journey. (Indicates a strong wish with a shade of apprehension.)
- ... Сөбханул исемле бер ... малай көн саен диярлек вокзалдан караңгы төшкәндә генә берәр капчык яки кәрзин күтәреп кайта торган иде. Урлаганын яшереп тә тормый, киресенчә, **мактанып сөйли генә**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) ... almost every day just when darkness fell, a ... boy named Söbkhanul used to return from the station, carrying some bag or basket. He did (lit., does) not even hide (the fact) that he stole them. On the contrary, he even said (lit., says) so boastfully.
- – Ритм булса, минем аякларым үзеннән-үзе бии башлый кебек. Шул ритм билгеле бер ноктага җиткәч, **очам гына**! (Кояш Тимбикова, Ярлар биек.) "If there is rhythm, my legs seem to begin to dance by themselves. Once that rhythm reaches a certain point, I really fly."

f) In *affirmative exclamatory* sentences whose Tatar predicate is in the *negative*, and in *concessive* clauses, both introduced by one of the pronouns **кем**, **нәрсә**, **ни**, **нинди**, **ничек**, **кайда**, **күпме**, etc., **гына**, **генә**, etc., intensifies the *meaning* expressed by the pronoun or increases it with regard to *quality* or *quantity.*

- **Кемнәр генә** юк иде бу вокзалда. Таякка таянган әбикәйләр дә, ... урта яшьләрдәге ир-ат та, бала-чага да, чәчрәп торган яшь-җилбәзәк – барысы да каядыр баралар, ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Who wasn't there at this station! Dear old grandmothers walking with a stick, ... middle-aged men, children (of all ages), lively youths – all going somewhere, ... (ир-ат refers collectively to 'men', 'men in general'; бала-чага refers collectively to children).
- Күңелләрегез нинди саф сезнең! Әле сезгә **кемнәр генә** очрамас, **ниләр генә** кичермәссез. (Кояш Тимбикова, Ярлар биек.) How pure your hearts are! Who will not come across your path, what things will you not experience. (Refers to the future life of school children.)
- Ул чагында **нәрсәләр генә** эшләмәдек ... (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) What things didn't we do at that time...
- Бакча чынлап та матур. **Нинди генә** чәчәкләр юк монда! (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) The garden is really beautiful. What flowers there are here!
- Энҗе. Ә хәзер катгый карарга килдем, **нәрсә генә** булмасын, мин моннан китәм. (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Enje. But now I have come to a firm decision. Whatever happens, I am going away from here.
- Мондый чакта **күпме генә** уйлама-сөйләшмә, дөрес бер карарга килүе бик читен булырга тиеш. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) However much you think and talk at such a time, it must be very difficult to come to a right decision.
- **Никадәр генә** кыен минутлары булмасын, Гөлмәрҗән ул хәтле төшенкелеккә бирелмәде. (Равил Вәлиев, Гөлмәрҗән мәкләре.) However many difficult moments she had, Gölmärjän did not abandon herself that much to despondency.
- Башкалар. ... **Кайда гына** йөрсәң дә, **ниләр генә** күрсәң дә, җиңел юллар эзләмә, ... (Хәй Вахит, Соңгы хат.) The others. ... Wherever you may go, whatever you may experience, do not seek the easy path, ... (song).
- **Күпме генә** азаплансам да, **нинди генә** планнар корсам да мин аны ялгызын очрата алмый интектем. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) However much I troubled myself, whatever plans I made, I tormented myself, unable to meet her alone.

g) The particle **гына**, **генә**, etc. is used to *attenuate* a *question.*

- Фатыйма. Исәнмесез, Гали абый! Әйбәт **кенә** килдегезме? (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Fatima. How do you do, Uncle Ghäli! Did you arrive here all right?

Note: Without **кенә** the above would be a simple, direct question sounding perhaps a little blunt. The particle conveys *politeness, respect, esteem, affection.*

Note also: Яхшы **гына** йокладыгызмы? Did you sleep well? (Said in a polite tone.)

- Гыйлманов. Нихәл, Өмми әби! Өмми. Бик шөкер әле, улым, Узең исән-сау **гынамы**? (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Ghilmanov. How are you, Grandma Ömmi! Ömmi. Many thanks, my son, are you yourself all right (lit., healthy)? (Said in an affectionate tone.)

h) **гына**, **генә**, etc. may be used as a *term of endearment* as well as to *intensify various emotions*. In most cases **гына**, **генә** is used with the possessive suffix of the first person singular. In these functions it has no firm orthographic rule, i.e., it may be written as a separate word or together with the preceding word.

- – Бар, айса, **күрше генәсе**, бар үзең. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) "Go then, dear neighbor, go yourself." (айса – dial. алайса).
- – Ай, улым, китүен китәрсең анысы, син бит минем **бергенәм**. Китеп югалсаң, синсез нишләрмен, ... (Татар халык әкиятләре, Турай батыр.) "Ah, you are going away, my son, (and) you are, after all, my only one. If you leave and get lost, what will I do without you,..." (Expresses affection with a connotation of sadness and apprehension.)
- – Нәрсә шартың, сөйлә. И бичара **адәмчек кенәм**! (Габдулла Тукай, Шүрәле.) "What is your condition, speak. Oh my dear poor little man!" (The speaker, a forest demon, addresses the man tauntingly.)
- – Син бераз кызган мине, коткарчы, и **адәм генәм**. (ibid.) "Pity me a little, save me, oh my dear man." (Caught by the man, the forest demon pleads with him.)
- Бу сүзләр ата белән анага өсләренә капыл гына бер чиләк салкын су койгандай тәэсир итте ... Һай **гыналарым**, ни сөйлисең, кызым! – дип кычкырып куйды Рәсүлә. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) These words struck (shook) (her) parents as if someone had suddenly poured a bucketful of cold water over them. ... "Oh my God, what are you saying there, my daughter!" Räsülä cried out. (Pronounced with anger and dismay. The daughter had just told her parents that she was going to marry a man her parents strongly disapproved of.)

(For гына, генә, etc. in the plural, see furhter below under j.)

Following a word with the suffix **+кай**, **+кәй**, **гына**, **генә** expresses a *higher degree* of affection, with or without the connotation of other emotions.

- Килен сүзен бетерергә өлгермәде, Бәдри карчык. – Ай, **бичаракай гынам**, ай **Зөләйхакай гынам**, – дип чыгып китә башлады. (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) The daughter-in-law hadn't managed to finish her words when old Bädri began to leave, saying: "Oh, my dearest poor one, oh, my dearest Zöleykha." (Expresses affection with the connotation of pity.)
- – **Әтәкәй генәм**! Карале боларны! – ди ул. ... Мал артыннан шулкадәр куармы кеше! Баланы азаплап! Ят, улым, менә сиңа урын! (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) "Oh Father dear! Look at what you are doing!" she says. ... "Can a man chase that much after money! Wearing the boy out! Lie down, my son, here is a bed (place) for you!" (Pronounced with affection and a tinge of mild reproach. The father, a tailor, has worked the night through, forcing his very young apprentice /the author/ to stay up too; the speaker is the tailor's wife.)
- Кичке эңгер шактый ук куера төште. Юл инде начар абайлана иде. Әмма туры алаша, рәхмәт яугыры, кай төштә юыртып китәсен, кай төштә саллы-саллы атлауга күчәсен үзе дә бик әйбәт чамалый иде. – Һайт, **малкай гына** ла! (Эдуард

Касыймов, Җир балкышы.) The evening dusk deepened considerably. Making out the road was already becoming difficult. But the brown horse, may it be blessed, understood pretty well itself where it was to move at a trot and where it had to change to a slow pace. “Hey, dear little animal!”

i) The particle **гына**, **генә** is often used with the word **әни** ‘mommy’, ‘mother’, or **ана** ‘mother’ to form an *interjection*.

- Хәмидә, куркынган хәлдә, Зиннурны каты кочаклап алды: – **Әнием генә**. Әллә җен дигән нәрсә чыннан да бар микән? – Тынычлан, әнисе, нинди җен булсын ди. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Frightened, Khämidä embraced Zinnur tightly: “Oh Mother dear, do demons (evil spirits) really exists?” “Be calm, Mother, what demon would it be then.”

Note: In the above example, әнием генә is an exclamation, әнисе a direct address of husband to wife.

- Бибигайша берничә адым эчкәрәк атлаган иде – **энекәй-генәм**! – аяк астындагы су төбе кинәт кенә юкка чыкты. (Шәриф Хөсәенов, Мәхәббәт һәм нәфрәт.) Bibigheysha had made a few more steps into (the water) when – oh, Mother dearest! – the bottom suddenly disappeared from under her feet. (Bibigheysha cannot swim, and she is terrified with fear.)
- ... ишек ачылды. Бусага төбендә – Гөлҗиһан түтәй. ... Ул безгә төбәлеп карады да: – **Әнекәйгенәм**! Вафа, син түгелме соң? – дип, ике кулын сузып, күрешергә килә башлады. (Гөлшәһидә, Минем кала алуым.) ... the door opened. On the threshold stood aunt Göljihan. ... she stared at us and, saying, “Oh, Mamma dear! Is that really you, Wafa?” she stretched out both her hands and welcomed (greeted) us. (Expresses surprise and joy.)
- ... профессор кинәт балалар кебек кулларын чәбәкләп, тезеп китте: – **Әнекәй генәем**! Нәҗүк! Художник бит син, апакаем. (ibid.) ... suddenly clapping his hands as children do, the professor let out a flood of words: “Oh, Mother dearest! Dear little Najiä! But you are an artist, my child!” (Expresses affection, surprise and delight.) (художник: R. – рәссам).

Note: The addition of the suffix **й** to **генә** – **генәй** plus the possessive suffix expresses a still higher degree of emotion. In writing **й** /j/ changes into **е** /je/. Нәҗүк – diminutive-affectionate form of the name Нәҗия. The word апаем /apajьm/ means here literally ‘my little sister’. The exact meaning of апа is ‘older sister’. However, in the Tatar districts of Bashkirstan апаем is used as an affectionate and polite address to younger persons, both girls and boys.[1)]

- ... Мәтрүнә түти чаршау артыннан чыкты һәм: – **Анакайгынам**, ни уйга батып утырасың әле! (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) ... Aunt Mätrünä came out from behind the curtain (i.e., the curtain dividing the room) and said: “Oh Mother dear, why are you still sitting there, lost in thought!”

j) In the vernacular (dialect), **гына**, **генә**, etc. is used with the plural suffix **+лар**, **+ләр**. This form emphasizes various emotions such as *admiration, praise, delight, joy, amazement, surprise, dismay*.

- – Сиңа Нәби абзый күп итеп сәлам әйтте .... – Ишледәнме? Нәбиме? ... – Ифрат **кыналар** да һәйбәт кеше ул Нәби. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) “Uncle Näbi sends you many regards.” ... “From Ishle? Näbi?” ... “Näbi is a very nice man, indeed.”
- – Балакаем, килдеңме? – ... Әбисе аркасыннан сөеп алды. – ... Кара, ничек **кенәләр** үсеп киткән безнең Кәбир, ә, Сания? (ibid.) “My dear child, have you come (to visit me)?” His grandmother stroked his back. “Just look how he has grown, our Käbir, hasn’t he, Saniä.”

---

1) The information in this note was obtained by correspondence with X.R. Qurbatov, Ph.D. (Kazan).

- Тирә-як дөм караңгы. Ишек алдында, абзар тирәсендә кычкырышкан тавышлар ишетелде. – И, ходаем, харап **кыналар** булдык. Бу әбисенең тавышы иде. (ibid.) The surrounding area was pitch-dark. Voices were heard screaming in the yard, around the stable. "O, my Lord, we are finished!" This was his grandmother's voice.

Note: A wolf had entered the stable and attacked the horses.

[687] With the interjection **әйдә**, **генә** emphasizes *agreement* with, or *readiness, preparedness* for the action.

- ... егет ... нәзек тавыш белән сөйләп китте: – ... Ишетүебезчә, Мәдинә туташ матур гына җырлый. Әйдәгез, Мәдинә туташның җырлавын үтеник. – Рәхим итсен! **Әйдәгенәм**, җырласын! (Ибраһим Салахов, Имәннәр тамыр җәйгәндә.) ... the young man ... began to speak in a pleasant voice: "... As we (i.e., I) have heard, Miss Mädinä sings beautifully. Come on, let's ask Miss Mädinä to sing." "She is welcome to! Of course, of course, have her sing!"

[688] The particle **гына**, **генә**, etc. is used:

k) in poems and songs, ecpecially in longer songs, to adjust the text to its rhythm (see 705 and Note);
l) often in conjunction with the particles **бары**, **тик**, **фәкать** and **әле** (682; 719; 721; 728, h);
m) with the adversative conjunctions **түгел**, **бәлки** (643, 2-3; 640);
n) with verbs in the imperative mood or with words used to give an order (925);
o) with verbal adverbs (1273; 1302).

[689) -гыры, **гере**, **-кыры**, **кере**, plural **-гырлары**, **-герләре** etc.
Consisting of **-гыр**, **-гер**, **-кыр**, **-кер** (plural **-гырлар**, etc.) plus the possessive suffix **+ы**, **+е**, this particle is joined to verbal stems to form an optative (see 949).

[690] да, **дә**, **та**, **тә**.
This particle is subject both to vowel harmony and to initial consonant change.

a) Used *postpositionally,* it emphasizes the *preceding word.*
   - – Безгә монда **берни дә** кирәкми, әни! Безнең **барысы да** бар! (Шәриф Хөсәенов, Әниемнең ак күлмәге.) "We here don't need a thing, Mother! We have everything!"
   - Идел, Идел, гүзәл Идел. **Тирән дә** син, **киң дә** син, **көчле дә** син, **серле дә** син, дөньяда юк сиңа тиң. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Volga, Volga, beautiful Volga. Deep you are and broad you are, strong you are and mysterious. There isn't your equal in (all) the world.
   - Хәят өстәлдәге ризыкларның **барысын да** берәм-берәм Рәсим алдына этәреп бетерде. **Май да, шикәр дә**, кыздырган **ит тә, кабартма да** бар иде табында. (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар.) Khäyat pushed all of the food items on the table one by one before Räsim. On the table there were butter, sugar, fried meat, and cookies.

b) *Preceded* and *followed* by the *same noun* or *group of nouns,* **да**, **дә**, **та**, **тә** serves to form an emphatic word combination which: 1. expresses various emotions or feelings such as *admiration, praise, delight, uncertainty, apprehension*; 2. with the connotation of various emotions, indicates that, besides the person(s), thing(s), etc., denoted by the noun(s), no one or nothing else exists or matters.
   - ... Эшләпә астыннан, арттан бүлтәеп куе чәче чыккан, борын астында гына нечкә кара мыек, аеруча күзнең явын алырдае: **таягы да таягы**... (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) From underneath his hat at the back his thick hair protruded, directly

under his nose was a narrow, fine, black moustache, (but) what was particularly dazzling was that walking stick of his. (Expresses admiration.)

- Мин агач кашыкны тутырып уртак табактан чумар ашыйм. Ай-һай тәмле **ашы да ашы**! (Роза Хафизова, Урак өсте.) Filling the wooden spoon, I eat dumplings from the common bowl. Oh, what a tasty meal! (Expresses delight and praise.)
- ... коры җир юк иде, тирә-якта **су да су**, чиксез океан киңлегендә чайкалган пароход ... әсирләрне каядыр алып бара, ... (Марсель Галиев, Нигез.) ... there was no (dry) land, all around was water, nothing but water. The ship, which pitched and tossed on the boundless expanse of the ocean, was carrying the prisoners, ... somewhere, ... (Expresses uncertainty and apprehension.)
- Тәрәзәдән шул ук шәһәр манзарасы күренә, ләкин бер яме юк. Йөрәккә тия торган **борчу да борчу** гына. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) The same cityscape shows through the window, but it is no joy to her. Her heart is filled with (lit., affected by) nothing but weariness.
- Шул көннән алып Барый өчен ир-егет дуслары бетте, күңелендә гел **Кәримә дә Кәримә**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) From that day on friends ceased to exist for Bari. In his heart there was always Kärimä, only Kärimä. (Expresses gladness, joy.)
- Әнисе дә инде Кәримәсен гел күрмәс булды, **Зөлфия кызым да, Зөлфия кызым.** (ibid.) Her mother too had already completely ceased to notice (lit., see) Kärimä. It was only “my daughter Zölfiä”, “my daughter Zölfiä”. (Kärimä is her younger daughter, but she neglects her.)

c) The particle **да**, **дә**, **та**, **тә** is first placed between a repeated word and then again repeated with the *same* word following it and *another* word, designating the subject, preceding it. This syntactical construction expresses comparison of the *quality*, *character*, or an *action* of the subject denoted by the word preceding the particle with that expressed by the repeated word. In making the comparison, the construction may connote various emotions.

- – Матур җырлый апаң. **Сандугач та сандугач**, ул да сандугач. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) “How beautifully your sister sings! A real nightingale, she is a nightingale!” (Expresses admiration, delight.)
- Кушаматы Серый. Кыяфәте – **бүре дә бүре**, бу да бүре. His nickname is Seryi (Russian meaning the gray one). His face – yes, he’s a wolf, that’s what he is! (Expresses cautioning; the subject referred to is a ruthless criminal.)
- Шәп таулар. Икесе дә. Аеруча исемсезе. **Чибәр дә чибәр, ул да чибәр**. (Әхәт Мушинский, Ак бүре.) Wonderful mountains. Both of them. Especially the nameless one. When a thing is beautiful, it’s beautiful. Yes, and this one is beautiful too.
- – И, Әбүзәр, Әбүзәр, – диде Фатихәттәй аңа каршы. – **Бала да бала, син дә бала** тормыш мәсьәләсендә. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) “Oh, Äbüzär, Äbüzär,” aunt Fatikha replied. “A child is a child, (and) in practical life you too are a child.”
- Габбани майкачан. Йөзенә карап танып булмый – **күмер дә күмер, Габбани да күмер**. (Әсрар Галиев, Асыл кошым минем.) Ghabbani works (lit., is) in a T-shirt (undershirt). Looking at his face, it’s impossible to recognize him. You’ve seen coal, well, Ghabbani is all coal.

d) Positioned between a noun in the *genitive* and the *third person possessive* form of the *same* noun, **да**, **дә**, **та**, **тә** indicates a higher degree of the emphatic superlative.

- Бу бит хәзер кешелек алдында торган **мәсьәләләрнең дә мәсьәләсе**. (Солтан Шәмси, Соңгы юаныч.) This surely is the most important question of all questions now facing mankind.

- ... кич җитеп кайтырга чыкты исә, **аптырашның да аптырашы** – «нишләргә» дигән сорау башына тау булып ишелә дә төшә. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) ... as soon as evening approaches, and he sets out on the way home, the greatest embarrassment of all, the question of "what to do", comes slowly down on his head like a mountain.

e) Preceded and followed by the *same pronoun,* **да**, **дә**, **та**, **тә** expresses emphasis (in English rendered by the intensive suffix *-soever* or *-ever* joined to the corresponding pronouns).
   - **Кем дә кем** 'whosoever', 'whoever'.
   - **Нәрсә дә нәрсә**, ләкин Рәсим бу сорауны көтмәгән иде. (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар?) Whatever the case, Räsim had not expected this question.
   - Читлек ачылу белән кош очып чыга да Арсланга әйтә: –**Кайчан да кайчан** мин сиңа кирәк булсам, «Әй, алтын кош», дип кенә әйт, мин сиңа ярдәм итәрмен, – ди. (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) As soon as the cage opened (lit., opens), the bird flew (lit., flies) out and said (lit., says) to Arslan, "Whenever you need me, just say 'Oh golden bird', and I will help you."

f) Positioned between the *same* repeated afformative or negative predicates, **да**, **дә**, **та**, **тә** serves to form a construction which expresses:

1. An *emphatic continuous, constant,* or *iterative* action.
   - Эңгер иңә башлады, ә яңгыр тымызык кына **ява да ява**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Dusk began to fall, but the rain just continued to fall quietly.
   - Соңгы айларда ул үзе рәттән берничә хат язды. Ә җавап **килмәде дә килмәде**. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) He had in recent months written several letters (in succession). But an answer was just not forthcoming.
   - Мәрфуга апа **килә дә килә**, мин аның үземне күрүен **көтәм дә көтәм**, әмма ул ... ул, үч иткән шикелле, **күрми дә күрми**! (Фатих Әмирхан, Нәҗип.) Märfugha comes closer and closer. I wait and wait for her to see me, but ... as if taking revenge, she goes on, not seeing me (i.e., she pretends not to see).
   - Сәләхетдин аңлатып тормады төнне буе керфеге йомылмады, **уйлады да уйлады**. (Аяз Гыйләҗев, Әтәч менгән читәнгә.) Säläkhetdin did not explain... He did not sleep a wink all night; he kept thinking and thinking.
   - – Очраган саен ... ниндидер хан заманы тарихларын **сөйли дә сөйли** бу миңа. Әйтерсең, мин аның белән лекция тыңлау өчен очрашам. **Сөйли дә сөйли, сөйли дә сөйли**. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Each time we meet, he ... keeps telling me about the historical events from the time of some khan. It's as if I met with him to listen to lectures. He goes on talking and talking."
   - Инде кич тә якынлашты, ә безгә поезд һаман **юк та юк**. (Садри Җәләл, Инде мин аңа рәнҗемим.) Evening was already approaching, but our train was still not there.
   - – Синең тамак **тук та тук** инде, төлке дус, ә менә мин ничегрәк итеп тамакны туйдырырмын икән, ди аю. (Татар халык әкиятләре, Аю белән төлке.) "Your stomach is always full, friend fox, but now, how am I supposed to feed myself," said the bear.
2. *Emphatic encouragement* to carry out an action.
   - – Әйдә, **мен дә мен**, – дип кычкыра башлагач, ахры менде. (Мөхәммәт Гали, Рәхмәтулла тегүче.) After they started shouting, "Come on, get on it now," he finally got on (i.e., on the rostrum).
3. The subject's firm intention, promise to carry out (not to carry out) the action, the *firm belief* that the action will (will not) be, or was (was not), carried out, or that the indicated condition exists (does not exist).

- [Илфат] – ... бөтенләйгә килгәч, мин сезгә күкеле сәгать ясап **бирәм дә бирәм** инде, Рәмзия, – диде. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) [Ilfat] said, "... after I return for good, I will without fail make you a cuckoo clock, Rämziä. "
- – Әгәр Фролов тышкы ишекне ача алмаган икән, сейфны ачу аның кулыннан **килми дә килми** бит инде! (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) "If Florov was unable to open the outer door, then he can in no way have opened the safe."
- Белмим, бу ике кешенең үзара мөнәсәбәтен мәхәббәтнең кайсы төренә буйсындырырга мөмкиндер? Таһир белән Зөһрә мәхәббәте **түгел дә түгел.** (Фатих Хөсни, Газзә белән Гарәфи.) I do not know under which variety (type, category) of love one can put the mutual relationship of these two people. It certainly is not the love of Tahir and Zöhrä.

Note: Tahir and Zөhrә – famous lovers in Tatar classical literature.

g) Following the *same* predicate, used first in its *affirmative* and then repeated in its corresponding *negative* form, **да**, **дә**, **та**, **тә** serves to form a syntactical construction indicating *partial* or *desultory* execution of the action.
   - Котбый аны **тыңлады да, тыңламады да**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Qotbi listened to her with only half his attention.
   - Гөлшаһидәнең йөзенә ниндидер күбәләк килеп бәрелә дә китабы өстенә егылып төшә. Гөлшаһидә моны **сизә дә, сизми дә**. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Some butterfly strikes Gölshahidä's face and falls down on her book. Gölshahidä hardly notices it.
   - – Төшеп кара. Үзең күрерсең. **Төшәсе дә килә, килми дә**. (Аяз Гыйләҗев, Язгы кәрваннар.) "Go down and look. You will see for yourself." He was not sure whether he wanted to go or not.
   - – Сез мине танымыйсызмы, ... диде Хәсән. – **Таныйм да, танымыйм да**. (Атилла Расих, Бәхет орлыклары.) "Don't you know me, ...?" Khäsän said. "Somehow you seem familiar to me."
   - ... күкрәгенә өч-дүрт орден-медаль таккан бу кеше **таныш та, таныш та түгел** иде. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) ... this man, who had pinned three or four orders and medals to his breast, seemed somehow familiar.
   - ... хатын рәсемгә ... бик игътибар белән карап торды. –Күргәнем **бар да** кебек, **юк та** кебек. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) ... the woman looked at the picture ... with great attention. "Somehow it seems to me that I have seen him" (i.e., the man in the picture).
   - Бу сораулар Фәйзуллинга ничектер **ошый да, ошамый да** кебек иде. Шуның өчен дә ул аларга, теләр-теләмәс кенә, өстән-өстән генә җавап бирде. (Әбрар Шәмин, Очрашу.) Somehow, Feyzullin did not seem to like these questions. Therefore, he responded to them only reluctantly, only in a general way.

h) Positioned between a repeated *onomatopoetic* word, **да**, **дә**, **та**, **тә** indicates *continuous* or *iterative* action, or its *quick, dexterous* execution.
   - Такта түбәгә **тып та тып** килеп яңгыр тамчылары төште. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) Raindrops kept falling on the wooden roof, typ, typ.
   - Тышта суык, өй бүрәнәләре **шарт та шорт** килә. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Outside it is cold – the beams of the house keep creaking.
   - Бу авылның бер егет / Киткән урманга утынга, .../
Эшкә тотынган баргач ук, / Кисә башлаган утынны,/
Балта белән **тук та тук**! (Габдулла Тукай, Шүрәле.)
From this village a youth / Went into the forest for firewood, .../
Right after getting there, he set to work / And began to cut the wood /
With the ax, – tuk – tuk.

i) The particle **да**, **дә**, **та**, **тә** may serve to introduce one or more additional elements of consideration, equal or similar to something already present (also, too, besides, as well, likewise). Used postpositionally with each added element, **да**, **дә**, **та**, **тә** is inclusive, i.e., the condition(s), action(s), etc. expressed bears (bear) on all parts of reference that are of the same nature.
  · Рәхилә. ... Китик Казанга, керик укырга. Икәү ..., бергә дәрес хәзерләрбез, кичләребезне бергәләп уздырырбыз. Тәлгать. Без биредә **дә** бергә була алабыз. Бергә эшкә барырбыз, бергәләп укырбыз. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Räkhilä. ... Let's go to Kazan, let's start our studies. Both of us ... we can prepare the lessons together, spend our evenings together. Tälghät. We can be here together just as well – go to work together and study together.
  · Искәндәр. Киленегез белән киңәшеп Казаннан Шәрәфетдинне **дә** чакырып алдык, аның белән **дә** киңәштек. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Iskändär. Consulting with your daughter-in-law, we invited Shäräfetdin from Kazan too and consulted also with him.
  · – ... сәгать уннан да калмагыз! Көрәгегезне **дә** онытмагыз, аннары үзегезгә бер өч көнлек азык **та** алыгыз. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "... don't be later than ten o'clock. Also, don't forget your spade and besides, bring food for yourself for about three days."

j) The particle **да**, **дә**, **та**, **тә** can mean 'exactly', 'precisely', 'just'.
  · Сәхәп (укый) «... Казанга барырмын. ... Ахырында онытырмын. Авыр булыр, ләкин...» ... Менә! Шундый кызны рәнҗеттем мин? Һәм миңа шул кирәк **тә**. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Säkhäp (reads) "... I will go to Kazan. ... Eventually I shall forget. It will be hard, but..." ... Here we are! I offended such a (fine) girl? Well, it just serves me right (i.e., that the girl left him).

k) **да**, **дә**, **та**, **тә**, may function as an *intensive particle.*
  · Әхнәф миңа игътибар **да** итеп тормый. (Мансур Вәлиев, Дулкын.) Äkhnäf does not even pay attention to me.
  · Егет кешегә җитмеш төрле һөнәр **дә** аз. For a young man even seventy different trades are few. (Proverb.)
  · Шәһәрчек үзе тоташ бакчада эчендә. Хәзер әле агачлар бик куе түгел, ә берничә елдан танымассың **да**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) The little town itself is in the midst of (lit., completely planted) parkland. Now the trees are not yet very dense, but in a few years you will not even recognize it (i.e., the park).

l) After the words **көн** 'day', **ай** 'month', **ел** 'year', and after certain pronouns, **да**, **дә**, **та**, **тә**, can mean 'every'.
  · Матурлык туйда кирәк, ә мәхәббәт **көн дә** кирәк ди. (Фәтхи Бурнаш, Ялгыз Ярулла.) It is said that beauty is needed at the wedding, but love is needed every day.
  · Эше юкка **көн дә** бәйрәм. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) For him who has no work every day is a holiday.
  · – Туныңны ничек кайтарырмын соң? – диде Габдрахман, уңайсызланып. – Югары очтан кергәндә өченче өй. Сул якта. Фәйзи Бибинуры дип сорасаң, **кем дә** күрсәтер. (Миргазиян Юныс, Бәйрәм.) "How can I return your fur coat then?" Ghabdrakhman said, feeling embarrassed. "When you enter (the village) from the upper end, it's the third house on the left. If you ask for Feyzi's Bibinur, anybody will direct you."

m) In poems and songs, especially in longer songs, **да**, **дә**, **та**, **тә** is used to adjust the text to the rhythm (705, Note).

n) **да**, **дә**, **та**, **тә** forms concessive clauses (1001, a-b; 1002, 3,5; 1069, c; 1073; 1074; 1254).

o) **да**, **дә**, **та**, **тә** is used with verbal adverbs (1002, 3, 5).

p) **да**, **дә**, **та**, **тә** functions as a conjunction (620 a-f).

[691] ди.

a) **ди**, third person singular present tense indicative of the verb **дию** /diy/, functions as an *emphatic particle*. It is used postpositionally.

- Әлфия. Дәү әни! Җаныем! Мин бит үз бәхетемне үз кулларым белән җимердем! Гыйльмеҗиһан. Тәүбә диген! Ниткән бәхет җимерелү **ди** ул. Бик әйбәтләп сөйләшерсез, аңлашырсыз да татулашырсыз. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Älfiä. Granny! My dear! I've gone and destroyed my happiness with my own hands, you know! Ghilmejihan. Take back those words! What happiness is destroyed that way! You'll talk together very nicely, you'll understand each other, and you'll make it up again.
- Гыйльманов (... җитди). Башбаштаклык итәсең **ди** бирегә. Ни бар? (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Ghilmanov (... seriously). You are acting here on your own head (upon your own authority)! What's the matter? (Pronounced with emphasis.)
- Нәфига. ... Дөреслек өскә чыга ул. Монда булмаса, моннан ары барыр, Миңлекамал юлын белми торган бала түгел. Мәймүнә. Шуннан ары кая барсын? Казан чаклы Казаннан килгәннәр **ди** бит. (ibid.) Näfigha. ... The truth will come out. If it does not come out here, she will pursue it further (lit., she will go beyond here). Minglekamal is not a child who doesn't know its way. Meymünä. Where else is she to pursue it? After all, they have come (i.e., come to investigate) even from Kazan, you see.

b) **ди**, immediately following a verb used in a question or statement and repeated in the answer to the question or in the response to the statement, indicates the *emphatic pretense admission, possibility* that the action expressed by the repeated verb is, has been, or will be, carried out.

- Рәшидә. Ышанмыйсың ич. Ильяс. Ярый, **ышандым ди**. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Räshidä. You really don't believe it. Ilyas. All right then, I believe it.
- Рәшидә. ... Кәлимуллин бик каты орышты үземне. Ильяс. Синең шуңа кәефең кырылып кайттымыни? Рәшидә. **Кырылган ди**. Үзеннән дә катырак итеп әйттем. (ibid.) Räshidä. ... Kälimullin scolded me very rudely. Ilyas. Then that put you in a bad mood? Räshidä. Did it ever! I told him (off) more rudely than he did (me).
- Галия. ... Сез ялгышмыйсызмы? Гөлбану. Әйе, **ялгышам, ди**... (Шәриф Камал, Ут.) Ghäliä. ... Aren't you mistaken? Gölbanu. Yes, I am mistaken ... (Pretends to be mistaken.)
- – Ел саен меңнәрчә гектар яшь урманнар утыртыла. ... Тамара. ... Нурбакның сүзен җөпләп куйды: – Әйе, әйе. Минем газетадан укыганым бар: безнең илебездә ел саен бик күп яшь урманнар **утыртыла ди**. ... (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) "Every year thousands of hectares are reforested (lit., ... young forests are planted)." ... Tamara assented to Nurbaq's words: "Yes, yes. I have read in the papers that each year a great many young forests are seeded in our country, ..." (Pronounced with emotion.)

c) The repetition, in an answer or response, of the *same* word immediately followed by **ди** indicates an emotionally colored *denial* or *rejection.*

- Мәрфуга. Әйдүк, **күрше**, әйдүк! Гыйльмеҗиһан. Ул ниткән «**күрше**» **ди**. «Кодагый» дип кенә әйтсәңче! (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Märfugha. Please, neighbor, please (come on in)! Ghilmejihan. What's that "neighbor" now (i.e., calling me "neighbor"). If only you would call me "qodaghi"! (кодагый – mother of a son-in-law or daughter-in-law).
- Ильяс. Кара аны, Рәшидә, сак бул. Йөз дә унтугыз процентың белән **масаеп** китә күрмә. Рәшидә. **Масайган ди**. Болай гына әйтәм ич. (ibid.) Iliyas. Watch it,

Räshidä, be careful. Please, don't brag about your one hundred and nineteen percent (fulfilment of the norm). Räshidä. I wasn't really bragging. It only said it that way.

Note: For **ди** with the imperative and optative see 927. For **ди** as a parenthetical word indicating that the thoughts or the words related are not one's own, see 1023, 4.

[692] диярлек.

The verbal adjective (for verbal adjectives in **-рлык**, **-рлек**. see 1233-1235) of **дию** – **диярлек** – may function as a particle. Used postpositionally, it indicates that the quality, quantity, state, or action expressed by the part of speech to which **диярлек** refers does not completely attain the usually expected norm or standard.

- Ул көнне алар көне буе **диярлек** йокладылар. Һәм бары кичке бишләрдә генә уяндылар. (Нурихан Фәттах, Кичү.) That day they slept almost all day long and awoke only at about five o'clock in the afternoon (lit., in the evening).
- Элек заманнарда шул Урал таулары тирәсендәрәк бер башкорт авылында Бикхуҗа исемле бер аучы карт яшәгән. Аның бөтен гомере **диярлек** ауда узган. (Садри Җәләл, Аучы карт.) In former times, in a Bashkir village situated near the Ural Mountains, there lived an old hunter called Bikkhuja. He spent almost all his life hunting.
- Мәдинә балалар йортындагы хезмәт һәм тормышыннан риза иде. Мондагы хезмәткә бик тиз күнегеп китте. Аны монда һәммә кеше **диярлек** ярата иделәр. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Mädinä was content with her work and life in the orphanage. She got used to the work here very quickly. Almost everybody here liked her.
- Ашлык җыйнау эшләре бетте **диярлек**. Сугып амбарга саласы гына калды. (ibid.) The corn harvest work was almost finished. What remained was only threshing and putting it in the granary.
- Ул йолдызлык мине бала чактан бирле үзенә тарта, кызыксындыра, әмма әлегә кадәр аның турында берни дә белмим **диярлек**. (Гурий Тавлин, Афәт.) That constellation (i.e., The Great Bear) had attracted and interested me since I was a child, but so far (up to now), I know almost nothing about it.

Note: Compare the example below in which **диярлек** is used as a verbal adjective:

- Укытучыбыз булачак кеше ... – Рәсем мәктәбенә килергә ниятләп, бик яхшы эшләгәнсез, – диде. ... Махсус белем хасил иткән чын мәгънәсендә рәссам **диярлек** осталарыбыз юк. (Мирсәй Әмир, Казан.) Our future teacher said: "... you did very well in deciding to enter the school of painting." ... "We (i.e., We Tatars) have no artists who have had formal training (lit., acquired a formal, special education) and who can be called painters in the true sense of the word."

Note: In the above example, reference is to the author's (1907-1908) student years in Kazan.

[693] ±дыр, ±дер, ±тыр, ±тер.

This particle is joined to noun and verb forms. It is subject both to vowel harmony and to initial consonant change.

a) The particle **±дыр**, **±дер**, **±тыр**, **±тер** is used to convey *uncertainty, doubt, supposition, imagination.*
   - ... уйчан соры күзле бу егетне ни **өчендер** хөрмәт итә идем. (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) ... for some reason, I was holding this young man with pensive, grey eyes in high esteem.
   - Гыйлаҗи, мылтыгын алып, өйалдына чыкты, анда кем **беләндер** сөйләшкәне ишетелде. (Гомәр Бәширов, Кунак егет.) Ghilaji took his rifle and went out on the porch. There, he could be heard talking with somebody.

- Юан хатын белән кызы һаман да әле шунда басып торалар. Минем турыда **сөйләшәләрдер**, кем булды бу сәер адәм, **диләрдер**. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) The corpulent woman and her daughter are still standing there. They are probably talking about me; they are probably asking who that funny man was.
- – Әйдә, ашый тор әле, улым, **ачыккансыңдыр**. (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар.) "Come, eat please, my son. You must be hungry."
- Бәлки Тәслимә инде Рәсим хәтерендә саклаган Тәслимә **түгелдер, үзгәргәндер** ул, **картайгандыр**, ... Белки инде ул Әхмәт абыйсына кияүгә **чыккандыр**. ... Тәслимә хәзер йоклап **ятадыр** инде. Ак калын толымнарын мамык мендәр өстенә таратып **ташлагандыр.** Тәрәзәсенә леп-леп килеп йомшак буран **сырышадыр.** Тын бүлмәдә келт-келт итеп сәгать **йөридер**. Тәслимәнең күзләре **ачыктыр**. Бәлки ул да шушы минутта Рәсим турында уйлап ята **торгандыр**. (ibid.) Perhaps Täslimä is no longer the Täslimä whom Räsim remembers. Perhaps, she has changed, grown older, ... Perhaps, she has married Äkhmät. ... Now, Täslimä will be asleep already. She will have spread her clean, thick plaits (plaited hair) on the cotton pillow. The soft snowflakes (lit., snowstorm) which come fluttering at her window will be clinging to it. In the quiet room the clock will be ticking. Täslimä's eyes are perhaps open. Perhaps she too is thinking of Räsim at this (very) moment. (Rasim is imagining this.)

b) It indicates *deliberate vagueness.*

- – Әйт әле, Ашмасов, менә безнең арада, хәтта алай гына да түгел, бөтен Казан шәһәрендә бер генә булса да яраткан кешең бармы синең? – **Бардыр**, конешно, ник булмасын. –Ничек инде ул «**дыр**»? Бар булса, кем ул? – Бәлки, ул тирән **сердер**. Бәлки, мин синең хатыныңны ярата **торганмындыр**? (Мирсәй Әмир, Ашмасов.) "Tell me, please, Ashmasov, do you have here among us, (and) not just here but in the whole city of Kazan, one single person who you love?" "I guess I have, of course, why shouldn't I?" "Then why (do you say) 'guess'? If you have someone, who is she?" "Maybe, it's a deep secret. It might just be I am in love with your wife?" (конешно, Russian: конечно 'of course', Tatar: әлбәттә; for ярата торганмын see 1359).

Note: In Tatar 'guess' is expressed by ±**дыр**. The last answer of Ashmasov conveys also some irony.

c) The particle ±**дыр**, ±**дер**, ±**тыр**, ±**тер** is used to put *strong emotional emphasis* on a statement made with a *firm conviction.*

- – Мин әтием кебек. – Тикшерүчедә зур түземлек, үҗәтлек, ихтыяр көче булырга **тиештер** инде ул. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "I am like my father." "An investigator must definitely have great patience, persistence, willpower."
- Үз постында һәлак булган кешене шул дәрәҗәгә җитеп күралмау мөмкинме. **Юктыр**, мөмкин **түгелдер**. Әнисе ачуы чыкканда гына **әйткәндер** бу сүзне. (ibid.) Is it possible to feel such a deep hatred for a person who has perished (been killed) at his post. No. It can't be possible. Her mother must have said these words only in anger. (Expresses strong emotional emphasis with a shade of doubt.) (күралмау – contraction of күрә алмау, see 1245, 1, 2, a-b).
- Ни генә димә, ул гомере буе падишаһка чын күңеленнән инанды, падишаһ **гаделдер, шәрәфәтле вә мәрхәмәтледер**, дип тәкрарлады. (Җәмит Рәхимов, Батырша.) Whatever you say, he (i.e., Batyrsha) had throughout his life sincerely believed the czar, and he had repeated that the czar is just, that he is honest and compassionate.

d) It is used to put *strong emphasis* on a word, as if underlining it.

- **Суккалыйдыр** балта берлән кыстырылган чөйгә бу.
  Хәйләсене әкрен-әкрен **китерәдер** көйгә бу.

Шүрәле тыккан кулын, – **селкенмидер, кузгалмыйдыр;**
Белми инсан хәйләсен, һич балтага күз **салмыйдыр**. (Габдулла Тукай, Шүрәле.)
This (youth) keeps beating away with the ax on the inserted wedge.
This (youth) gradually carries out his ruse.
The forestdemon his inserted hand does not stir, does not move.
He does not know man's ruse, he never looks at the ax. (**берлән** – old form of **белән**).

Note: Observe also the use of the *full* (Oghuz) accusative (compare 232, 12) on **хәйләсе** (хәйләсе**не**) in the first instance as against the use of the *reduced* accusative on the same word (хәйләсе**н**) in the second instance. The reason for this use of the full accusative is twofold, namely: 1. to observe the metre, and 2. to achieve a greater poetic effect. The author uses the archaic (full) accusative against the background of the ordinary, everyday (also literary) language.

e) The particle **±дыр**, **±дер**, **±тыр**, **±тер** is used in *enumeration*. (It then corresponds to English 'things like').
   - ... ашату, кием бездән булыр. Өч елга кадәр **оектыр, чолгаудыр, биялэйдер** үзеңнән булыр, менә шуңа риза булсаң, калдыр. (Кәрим Тинчурин, Кара көннәрдә.) ... food and clothing will come from us. For three years, such things as stockings, cloth for wrapping the feet, and gloves will be on you. If you agree to that, leave him (here) (i.e., leave your son here as an apprentice).
   - Сафа-Гафур өйгә керде. ... Бу юлы шәһәрдән ул эш кораллары – **балтадыр, чүкечтер, өтерге** яки **келәшчәдер** – барысын да алып килде. (Әхсән Баянов, Таш китап.) Safa-Ghafur entered the house. ... This time he had brought along tools from the city: ax, hammer, chisel, pincers, things like that – everything.

f) The particle **±дыр**, **±дер**, **±тыр**, **±тер** forms indefinite pronouns (435, a-b; 436; 437).
g) The particle **±дыр**, **±дер**, **±тыр**, **±тер** is used with the progressive past (see 980).
h) It is sometimes used as a predicate ending (copula) of the third person (see 211; 300, 301; 1027).

[694] и.

И is an interjection (see 787, a-b) which may function as a particle. Repeated with the same or with a different predicate verb immediately following it, it intensifies, emphasizes the action or state expressed by the verb.
   - Су анасыннан котылгачтын, тынычлангач, әни **И орышты, и орышты, и орышты** соң мине. (Габдулла Тукай, Су анасы.) After we had got rid of the water sprite and calmed down, did my mother ever scold me, did she scold me, did she scold me!
   - Бүре сарык бәрәнен койма аша ыргытып, артбакчада юкка чыгуга, **и тотына** көчек өрергә, **иябыша** чинарга! (Эдуард Касыймов, «Ахири» дуслар.) As soon as the wolf had thrown the lamb over the fence and had disappeared in the garden in the back, did the puppy ever start barking, did he ever start yelping (whining)! (ахири – vern., lit. form ахирәг. Ахири (Ахирәг) дүелар 'bosom friends').

[695] иллә, илла.

This particle, which remains unchanged, expresses various emotions.
   - **Иллә** дә матур икән чәчәкләрегез! (Мәдинә Маликова, Сары тюльпаннар.) Aren't your flowers beautiful! (Expresses amazement, admiration.) (тюльпан, R. – Tat. лалә).
   - Гаҗәп бит ул кеше күңеле! **Иллә** сизгер дә соң! (Ибраһим Салахов, Мәхәббәт картаямы?) The human heart is amazing, isn't it! How very sensitive it is! (The speaker marvels at this.)
   - Маһитап. **Иллә** уңган кыз да инде, Фәрхиназны әйтәм, бер генә дә кулыннан килмәгән эше юк. (Тажи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Mahitap. She is a particularly capable

girl, you know. I mean Färkhinaz. There isn't one job which she cannot do. (Expresses praise.)

- Алмаз (бармак селки.) Кара аны, **иллә** кирәгеңне алырсың! (Нәкый Исәнбәт, Зифа.) Almaz (wagging his finger.) Well, you'll see, you will get what you deserve! (Cautioning, warning.)
- Мәпә (ботын чабып). **Илла** сөйли дә инде! (Шаркылдап көлә). (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Märä (slapping her thighs.) Well, is he ever yapping (i.e., talking nonsense)! (She bursts out laughing.)

[696] инде.

The particle **инде** remains unchanged. It may be positioned anywhere in a sentence.

a) It is used to intensify various emotions or feelings.

- Ләрия. Бер заман урамнан барам шулай, каршыма ул килә. Борылды да бер ишегалдына кереп качты. Рабита. Наилә булмаган ул! Качмас иде! Ләрия. **Күрдем инде**, күрдем! (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Läriä. Once I was walking just so along a street when she came from the opposite direction. She turned around and hid in a yard. Rabighä. That probably was not Nailä! She would not hide! Läriä. But I saw her, I saw her! (Disagreement with and rejection of the words of the interlocutor.)
- Галиябаиу. Бу куаныч хәбәрне Хәлил белми бит әле. **Бүген инде** янына чыкмый калмыйм. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Ghaliäbanu. Khälil does not know this joyful news yet. I'll go to him without fail this very day. (Excitement aroused by gladness, joy.)
- – Ә син, Гәүһәр, шундый чәчәкләр бар чагында, ятим кебек, яңагыңа таянып утырасың. – Шундый **инде** мин, Зәбирә түти, ачуланма. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "But you, Gäwhär, (even) with such (beautiful) flowers, sit like an orphan, holding your head (lit., cheek) in your hands." "Well, that's how I am, aunt Zäbirä, don't be angry." (Melancholy, despondency.)
- Мин мәктәп директоры лабаса, Гәүһәр. Ничек **инде** үз укытучымны хөрмәт итмим. (ibid.) After all, I am the school principal, Gäwhär. Why shouldn't I have respect for my own teacher? (Rejection of a suggestion to the contrary.)
- – Шулмыни **инде** атаклы татар-базар? – диде чиксез аптырап Миләүшә. – Безнең Яшел Яр базары моннан бер дә ким түгел. (ibid.) "Is that then the famous Tatar market?" Miläwshä said with boundless astonishment. "Our Yashel Yar market is not smaller than this one here at all." (Astonishment with a shade of disappointment.)
- – Әй, оста да **инде** син, Фирүзә җаным! (Кояш Тимбикова, Ярлар биек.) "Oh, you are really clever, my dear Firüzä!" (Amazement.)
- Зөфәр. Ах, шайтан алгыры, ничек соң без элегрәк бу турыда уйламаганбыз. Менә бәла, кирәк бит. Зөһрә. Нишләргә соң **инде**? (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Zöfär. Oh, deuce take it, why didn't we think about this earlier. We're in trouble (here), and we deserve it. Zöhrä. Now what are we going to do? (Embarrassment.)
- – **Я** /jə/ **инде**, ак бүре, мин юл кешесе, юл кешесенең юлда булуы яхшы, син мине тотма. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) "Well now, White Wolf, I am a traveler, and for a traveler it's good to be on the road. Please don't hold me up." (Polite request.)

b) With the verb **әйтү** in the second person singular – **әйттең – инде** conveys the subject's polite disagreement with, and rejection of, praise or admiration expressed for him (her) or his (her) achievement(s); often followed by some ironic self-criticism.

- – Абау, нинди матур ясагансың. – **Әйттең инде**, табигатьнең карикатурасы. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Oh, how beautifully you have painted it (i.e., a picture of nature)." "Hardly! (I think) it's a caricature of nature."

c) **Инде** immediately followed by the particle **дә** – **инде дә** – expresses *fascination, admiration, amazement.*

- Хәмдүнә сикереп торып биленә таянды да унҗиде яшьлек сылу гәүдәсе, нечкә биле, калку күкрәге белән каршымда бөтерелергә тотынды. ... **Инде дә** матур иде Хәмдүнә! (Гомәр Бәширов, И Язмыш, язмыш.) ... Jumping up, Khämdünä put her arms akimbo, and, with her seventeen-year-old, graceful body, her slim waist and her full bosom, began to twirl before me. ... Was Khämdünä ever beautiful!

Note: In the above example all three emotions could also be expressed by intonation only, i.e., without using **инде дә**. However, without **инде дә** and with a different intonation it could also become a simple exclamation, with perhaps some emphasis on **матур** 'beautiful'. The use of **инде дә** on the other hand, leaves no alternative to interpretation of the exclamation as emotional.

d) The particle **инде** is used with verbs in the imperative mood (see 928).

e) **Инде** is used with verbs in the conditional mood (see 1005, 4).

f) In the vernacular, **инде** is used with the emphatic conditional as a subordinating conjunction expressing a sharp contrast, corresponding to English 'if', 'if however' (see 1000, 1. a).

Note: **Инде** may be a temporal adverb indicating a point of time in the past. For example:

- ... арбада ук **инде** йоклый да башлаган идек, шуңа күрә җылы өйгә керү белән безне чишендереп урынга да салдылар. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) ... We had already fallen asleep right on the wagon. Therefore, they undressed us and put us to bed immediately after entering the warm house. (For керү белән see 1189, d.)
- Алты фәннән имтихан бирәсе иде, ... Мин **инде** биш имтихан бирдем. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) We had to take (One had to take) exams in six subjects, ... I had already passed five (exams) (i.e., passed in five subjects).
- Мин **инде** байның: «Барысы ничәү?» – дип соравын көтеп күзләрем белән иләкләрне саный башладым. (Гариф Гобәй, Без үскәндә.) Expecting the rich man to ask how much they cost all together, I was already beginning to count the sieves with my eyes.

Note: Taking the *ablative case* and followed by the postposition **соң**, **инде** forms an adverbial phrase indicating the beginning of an action at a specified time. Being actually a dialect form, it is used in literature when the author wishes to associate a character in his novel, play, etc., with a specific locality.

- Кич алдыннан аның янына Зөләйха абыстай килә. Ул инде эченнән генә күптән узган кичәге эш өчен улын гафу иткән була, тик **индедән соң** аның яман эш артыннан йөрмәвен үтенергә тели ... (Садри Җәлал, Дим буенда.) Before evening, lady Zöleykha comes to him. In her deepest heart she has already long forgiven her son for what happened yesterday, but she wants to beg him from now on not to abandon himself to sinful acts ... (Her son had got drunk out of grief.)
- – Мин бит, атакай әлегә кадәр сезгә үземне начар яктан күрсәткәнем юк, **индедән соң** да күрсәтмәм дип уйлыйм, ... (ibid.) "Up to now, Dad dear, I have not shown myself to you in a bad light (lit., from a bad side), have I? Nor do I think I will from now on either."

[696] исә.

a) Immediately following a verb in the past tense I or a verbal adverb in **-гач**, **гәч**, **кач**, **кәч**, **исә** indicates that the action expressed by the predicate of the *main* clause is carried out immediately after the action expressed by the verb with **исә** has been finished.

- Сәгать кичке алты **булды исә**, бакчада музыка башлана. (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) As soon as it is six o'clock in the evening, the music begins in the park.

· Өйгә егет, яшь кеше **керде исә**, табын әзерләргә җиткән кызларны чыгаралар. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) As soon as a youth, a young man enters the house, they bring out the grown-up daughters to set the table.
· ... сүз әйтергә ярамый. **Әйттең исә**, ярсып ачулана. (Шәриф Камал, Габбас Галин.) ... it doesn't do to say anything. The moment you say something, he becomes furious.
· Төшкә хәтле эш әйбәт барды. Төшлекне ашап хәл алырга **яткач исә**, озак та узмады, безне өлкән иптәшләребез тавышы кузгатты: – Җәмәгать, торыгыз! Яңгыр килә. (Әхсән Баянов, Яшьлегемне эзлим.) Until noon work went fine. But soon after we had eaten the noon meal and had lain down to rest, the voices of our senior comrades got us moving: "Citizens, get up! It's going to rain."

b) With other parts of speech **исә** functions as an intensive-contrastive particle.
· **Хәзер исә** чират бездә кала. *Now* it is our turn.
· Әдип башка сүз әйтмәде. **Салих исә**, тиз генә миңа таба борылып: – Гөләндәм туташ, килегез әле! – диде. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) The writer fell silent. But Salikh, quickly turning around to me, said: "Miss Göländäm, come here, please!"

c) The particle **исә** functions as a conjunction (see 635).

Note: **исә** is actually the conditional of the defective auxiliary verb **и-**, and it was used as such in the older language. In contemporary Tatar, it is used rarely in this function. (For details and examples see 1004.)

[698] ич.

The particle **ич** remains unchanged.

a) Used *after* a word, a group of words, or at the end of a sentence, **ич** serves to put emotional stress on a statement, or it emphasizes one's thought, opinion. The matter discussed is known, or ought to be known, to the interlocutor.
· Садыйк. Бу сүзләрне чынлап әйтәсезме, Фатыйма? Фатыйма. Минем шаярырга яратмаганымны **беләсез ич**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Sadiq. Are you saying this in earnest, Fatima? Fatima. You know very well that I don't like to joke, don't you.
· – Сине күрәмме мин!? Ничек монда килеп чыктың? – Мин кичәге поездны да каршылаган идем. **Кайтмадың ич**. (Сафа Сабиров, Айсылу.) "Is it you I see? How did you get here? I did meet yesterday's train. You didn't arrive though."
· – Өйгә кер тизрәк, салкын **тидерәсең ич**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Come quickly into the house, or you might catch a cold."
· Тәнзилә. Синең яңа хәбәрең һәркайчан былтыргы була. Әгъзам. Ә монысы яңа гына түгел, өр-яңа. ... Тәнзилә. Бик иске хәбәр. Әгъзам. Ничек иске? Өр-яңа газета **ич** бу. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Tänzilä. Your news is always last year's. Äghzam. But this bit of news is not only new, it is the very latest. ... Tänzilä. It is very old news. Äghzam. How is it very old? After all, this is the very latest edition.
· Ул хәзер үзен-үзе орыша: – ... Нәкъ балаларча эш иттем **ич**! (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Now he chided himself: "... I acted just like a child after all."

b) In an interrogative sentence, **ич** indicates that the speaker expects the interlocutor to agree with, to confirm, his opinion, thought, idea.
· – Фирдәүсә һаман клубта эшлиме? – Шунда. – **Кияүгә чыкмагандыр ич**? (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар.) "Does Firdäwsä still work at the club?" "Yes (there)." "Then she has not married?"
· Яныма килеп җиткәч, Сафиуллин: – Исәнме, Хәсән. Ялгышмыймдыр бит, **син ич** бу? – диде. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) After coming up to me, Safiullin said, "How are you, Khäsän. I am not mistaken, am I, this is you, isn't it?"

[699] ичмаса(м).

Being a contraction of **һич булмаса**, **ичмаса(м)** is used as a particle and as a parenthetical expression (see 779, e). As a particle, it intensifies such emotions as *delight, joy, surprise, amazement.* Furthermore, it may correspond to the intensive particle **хәтта**.

- Менә **ичмасам** сөенеч! (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) If this isn't a bit of joyful news!
- Давыд Захарыч?! – диде Ризван, гадәтенчә, тыныч итеп. – Менә бу очрашу **ичмасам**. (Җәмит Рәхимов, Кыядагы чәчәкләр.) "David Zakharych!" Rizwan said in his usual, quiet manner. "If this isn't something, meeting like this!" (Indicates surprise and delight.)
- ... Вәкил, Нажарны күргә, сикереп үк торды. Менә **ичмасам** бер кеше шатланды институтта Нажар күренүгә. (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) ... upon seeing Najar, Wäkil jumped right up (from his chair). Now, here at least was one person glad about Najar's appearing at the institute.
- Әни минем сүземне кырт кисте: – Юк, тыңламыйм да, аңламыйм да, **ичмасам** колагыма да керми! (Гомәр Бәширов, И язмыш, язмыш.) Mother cut me short: "No, I'm not listening, and I'm not understanding. It isn't even entering my ear!"
- – Сез яшьләр үзегез дә кызык кына кешеләр ... Ярарга тырышыйм дигән уй **ичмасам** башыгызга да кереп чыкмый. (Садри Җәләл, Җүләр.) "You, young men, are yourselves rather strange people ... The thought of striving to please (i.e., please your employer) doesn't even cross your mind."

[700] кана.

This particle belongs to the vernacular. It corresponds to бит, ич, лабаса, ләбаса.

- – Зәйтүнә Ташкентта, улым, – диде Шәмсия карчык. Ташкентта торалар алар ... Бик чакыралар **кана**, туфрагымны ташлап китәсем килми. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) "Zeytünä is in Tashkent, my son," old Shämsiä said. "They live in Tashkent. ... They do invite me often, (but) I do not want to leave my native soil (i.e., the soil in which she wants to be buried after she dies)."

[701] кая.

The particle **кая** is used to form a rhetorical question or exclamation expressing disagreement with the opinion of the interlocutor or indicating that the reality is far from the expected or supposed state or condition.

- Сәмигуллин әйтеп тора бит инде: ике-өч көн эчендә китсәң әйбәт булыр, Фәтхи. Юк, **кая** ул ике-өч көн! Моның ише чибәр ат күз алдында торган чагында ике-өч көнгә каламы соң инде кеше! (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Now, Sämighullin says, "If you leave within two or three days, it will be fine, Fätkhi." No, why two or three days! When a beautiful horse like this one stands before your eye, do you (does one) really linger two or three days!
- Билнак, форсатны ычкындыруына гарьләнтәндәй, чинап елый-елый куян артыннан ташланды. Ләкин кая тегенең артыннан житү! As if ashamed of having missed the opportunity, Bilnak, giving a whining howl, rushed after the hare. But can he ever catch up with it!

Following a *negative* past participle, **кая** forms an *affirmative* exclamation.

- – Аша, аша, улым, менә монысын да ал! Сагынгансыңдыр. – **Сагынмаган кая** ул! – диде Хәйдәр ... (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) "Eat, eat, my son. Here, take this here too! You must have been dying (lit., pining, yearning) (for this)." "Don't think I wasn't (lit., did not pine)!" Kheydär said.

- Сөләйман. ... тиз килсен, ярармы? Бәдрелхәят. Ярар, әйтермен, **килмәгән кая** ул, очып килергә тора. (Сәгыйт Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин.) Söleyman. ... have her come quickly, all right? Bädrelkhäyat. Fine, I'll tell her. No question of her not coming, she's ready to come flying.
- Акулов. Чикләвек вата аласыңмы? Кедр чикләвеге? Әлми. **Ватмаган кая**! Унысын, йөзесен берьюлы ватам. (Габделхәй Сабитов, Чулпан таңны уята.) Akulov. Can you crack a nut? A cedar nut? Älmi. Of course I can (crack it)! I crack ten, a hundred of them at a time.
- – Китәм. Әмма ләкин куркып түгел. – **Курыкмаган кая**! Җыйналган халыкка батырып сүз әйтә алмыйсың. (Азат Вергазов, Нәзер.) "I am leaving. But not because I am afraid." "Of course you are afraid! You can't muster the courage to speak to the assembled people."

[702] ки.

Besides functioning as a conjunction (666, a-d), **ки** is used in conjunction with other parts of speech (in most cases with linking words) to give the speech a *humorous, satirical* or *ironic* tinge.

- Һәй, күп егетләр күз атты аңа, чиләкләрен җырлатып чишмәгә суга төшүен күпләр күзәтте. **Әмма ки** Газизҗанга булды Сәхәрия! (Мәгъсүм Хуҗин, Урак өсте болытлары.) Ah, many young men had their eye on her. Many (of them) watched her when, clanking (lit., causing to sing) her pails, she would go down to the spring to fetch water. But Säkhäriä became Ghäzizjan's! (Hidden humour.)
- – Күз бәйләнер чак җиткәнче, сезгә тагын кереп карыйм әле дидем. ... – Бүтән эшең юк ахры синең, Мирзаҗан, безгә ничә тапкыр кергәнеңне санамасаң. Хәер, хисапка күнеккән кеше бит әле син. **Әмма ки** сиңа ишек тәүлек буена ачык. Хәл белергә керүеңдер ич. (Мәгъсүм Хуҗин, Төп нигез.) "I thought I'd drop in on you again before darkness falls." ... "It seems you have no other work to do, Mirzajan, (that is) if you don't count the many times you have dropped in on us. But then, you are a man trained in calculation, after all. But the door is open to you all day (i.e., twenty-four hours). After all, you might drop in to inquire about our health." (Said in a humorous way, with a tinge of irony.)
- – Алар бик ошатты мине, **хәтта ки** яраттылар дияргә дә була! (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) "They liked me very much, you might say that they even loved me!" (Said with hidden irony. The speaker tells her mother about her visit to her future husband's parents, implying with hidden irony: – Look, how they received me – and you are against my marrying their son!)
- – Исәнмесез, Фәтхелислам туташ! Без егылып китә яздык: туташ, ха-ха-ха! Белеп дәшәме, эллә белмичәме, бу чукынган?! Әлбәттә, белептер, әмма ник бер уңайсызлану әсәре яки көлү галәмәте **чыксын ки** аның йөзенә! Гүя бик дөрес һәм бик урынлы дәшкән ул ... студент егеткә! (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) "Hello, Miss Fätkhelislam!" We almost fell off our feet: Miss, ha-ha-ha! Did he say this intentionally (lit., knowingly) or unintentionally (lit., unknowingly), this rascal? Intentionally most certainly, but no trace of embarrassment or sign of mockery (lit., laughing) showed on his face! As though he had addressed the young student ... very correctly and very appropriately ...! (Told in a humorous way.)
- Хак. Кайттыңмы, чибәр егет? Гаяз. Ничек шул хәтле дөрес әйттегез! Без чыннан да чибәр дә **һәм дә ки** кайттык та. (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) Khaq. Have you returned, handsome young man? Ghayaz. How truthfully you have spoken! I am (lit., we are) indeed handsome, and I (we) have returned too. (Expresses irony.)

- – Әгәр инде вакытыбыз юк дип әйтсәгез икән, беркая да чыгып йөри алмыйбыз дисез икән, ике дә уйламыйм, үзем барып алып кайтам, **хәтта ки** юлга-мазарга акча да сорамыйм. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) Now, if you say that you have no time, (if you say) that you cannot travel anywhere, I won't think twice, I'll go and get her (i.e., her granddaughter) myself. I won't even ask for money for the trip (to the village) and so on. (Said with hidden irony.)

[703] ла, **лә**.

The particle **ла**, **лә** is used postpositionally. It is subject to vowel harmony.

a) It serves to express, with a shade of familiarity, unceremoniousness, a strong *assertion, statement, confirmation*, or *denial* indicating at the same time that a certain fact must not be disregarded, as this fact explains everything.
   - – Чаянмы? – Узенә тимәсәң, **тими лә** ул. (Нәкый Исәнбәт, Гөлҗамал.) "A scorpion?" "If you don't harm it, it surely won't harm you."
   - Шамил. Усал **түгел лә** ул, ялкаурак кына бераз. (Рәисә Ишморатова, Яшьлек канат җәйгәндә.) Shamil. But she isn't nasty, only a little lazy.
   - Исмәгыйл. Кая китте? Ришат. Белмим. Исмәгыйл. Нигә артыннан бармадың? Ришат. Бала **түгел лә** ул. (ibid.) Ismäghil. Where did he go? Rishat. I don't know. Ismäghil. Why did you not go after him? Rishat. Why, he is not a child after all.
   - Мин гаебем булганга **китмим лә**. (ibid.) After all, I am not leaving because I am guilty.
   - – Кем рөхсәте белән өйдән чыктың? Әтиеңнән рөхсәт сорадыңмыни? – **Әни җибәрде лә** мине. «Әтиең кайтканчы өйдә бул», диде. (Рәисә Ишморатова, Милиция лейтенанты.) "With whose permission did you leave the house? Did you ask your father for permission?" "But Mother let me go." She said, "Be (back) at home before your father returns."

b) The particle **ла**, **лә** is used to emphasize one's *thoughts*, one's *opinion,* adding a shade of *familiarity, unceremoniousness.* Often, the speaker's statement consists of an answer contradicting, or contrasting with, someone else's previous statement.
   - – **Кадак табыла ла** инде, Корбангали абзый, син арттырыбрак җибәрәсең бугай. (Шәриф Камал, Таң атканда.) "Come on now, nails can be found, Qorbanghäli. Surely you are exaggerating somewhat."

c) The particle **ла**, **лә** is used to add various shades of intensity to such emotions or feelings as: *regret, worry, surprise, reproach, doubt, evasiveness, indifference, embarrassment, offense, anger, sarcasm.*
   - – Быел кыш үзен иртә күрсәтә, бабай, – кар ява! Урам ап-ак булды. – Ап-ак булып озак **тормый ла** ул. Бездә монда кар җиргә төшеп өлгерми, пычракка әйләнә. (Шәриф Хөсәенов, Әниемнең ак күлмәге.) "This year winter is showing itself early, Grandpa, it's snowing! The street has become all white." "But it does not stay all white for long. Here with us, the snow hardly hits the ground when it turns into slosh." (Regret.)
   - ... буран, Рәсим уйлаганча ук, **юеш түгел икән лә**. (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар?) ... it turned out that the snowstorm was after all not as heavy (wet) as Räsim had thought. (Mild surprise.)
   - Зәйтүнә. ... Инде син миңа әкият сөйлә. Бибинур. Әкият сөйләргә, син бала түгел **лә**. (Риза Ишморат, Давылга табан.) Zeytünä. ... Now, you tell me a story. Bibinur. Tell you a story? After all, you are not a child." (Mild reproach.)
   - Миңлекамал. Ә сез миңа нинди зур эш тапшырмакчы идегез соң? Гыйльманов. Нәкъ шул үзегез сораган эшне: ... Миңлекамал. **Булмас ла**, шаяртасыздыр?

(Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Minglekamal. But what kind of an important job did you want to entrust me with then? Ghilmanov. With the very job which you yourself asked for: ... Minglekamal. Impossible, you are joking, aren't you? (Doubt.)

- – Әллә бер-бер хәл булдымы соң, Сәҗидә? – **Юк ла**, берни булмады ... (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) "Has perhaps something happened, Sajidä?" "Not really, nothing happened ..." (Sajidä is evasive.)
- Рәмзи ... ничегрәк җавап бирергә белмичә уйланып торды. Аннан: – Ә, дип кул селтәде. – Андыйлар кайда да табыла **ла** ул! (Атилла Расих, Сынау.) ... not knowing really how to answer, Rämzi thought for a while. Then, waving his hand as a sign that he did not care, he said, "Oh, after all, one finds such things everywhere." (Indifference.)
- Гафур. Әллә Фатыймага күзең төштеме? Садыйк. Әй, **юк ла**, Гафур абый. Гафур. Кара, кара, нинди кызарды егет. Әллә кыек атып туры тидердемме? Садыйк. Эш турында иде **лә**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Ghafur. Have you perhaps taken a liking to Fatima? Sadiq. Oh, no, Uncle Ghafur (pronounced with embarrassment). Ghafur. Look, look, how crimson the young man has turned. Did I perhaps unwittingly hit upon the truth? Sadiq. But it was about work (i.e., about work that Sadiq had seen Fatima).
- Шамил. ... Паспортым бар. Теләгән җирдә яши алам. Эшләрмен дә, укырмын да. **Бала түгел лә**! Хурлык! (Рәисә Ишморатова, Яшьлек канат җәйгәндә.) Shamil. ... I have my passport. I can live any place I wish. I shall work and study. After all, I am not a child (any more). It is a disgrace! (Offense.)
- – Ә Мәхмүт?! Ул томана түгел **лә**! Мин ул бүтәкәгә баштук әйттем – тыңламады. (Фоат Садриев, Авыш басу икмәге.) "But Mäkhmüt! He is no blockhead after all! I told that midget right at the beginning – he would not listen." (Anger.)
- – Мин Мөнир түгел **лә**! – диде Марс авызын ерып. (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) "After all, I am not Mönir! Mars said, grinning." (Pronounced sarcastically. Mars thinks that he is smarter than Mönir.)

d) In poems andsongs, especially in longer songs, **ла**, **лә** is used to adjust the words to the rhythm (see 705 and Note).
e) The particle **ла**, **лә** is used with verbs in the imperative mood (see 929).
f) The particle **ла**, **лә** is used with verbs in the conditional mood (see 1006, 2).

[704] лабаса, **ләбаса**.

This particle is used postpositionally. Its first syllable is subject to vowel harmony.

a) It serves to sharpen (stronger than бит) a *statement*, an *opinion, assertion,* a *confirmation, supposition, denial,* or *question.*
   - – Бик кызулыйсыз, Ибраһим абзый. Чак кына утырып тын алырга ирек бирегез, ичмасам, әле яңа гына кереп җиттек **ләбаса.** (Шәриф Камал, Сафура.) "You are rushing too much, Uncle Ibrahim. At least allow us to sit down a little and to get our breath back. After all, we have just come in."
   - – Бу мәсьәлә сезгә дә кагыла **лабаса**, Хатип әфәнде, – диде Хәбир. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "After all, this matter concerns you too, Mr. Khatip," Khäbir said.
   - – Файдасы юк кына түгел, зарары куп, хәтта куркынычлы да булыр иде. – Мин дә шуны әйтәм **ләбаса**! (ibid.) "Not only doesn't it do any good, it does much harm, it would even be dangerous." "That's what I say too!"
   - Талиянең кардәше булгач, ул Акназарга яхшы мөнәсәбәттә булырга тиеш **ләбаса**! (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) Since she is Taliä's relative, she must, after all, be on good terms with Aqnazar!

- Садыйк. Нигә Зөбәйдә Сөләйманны ярата да, нигә Зарифны яратмый? Зариф бай баласы **лабаса**? (Сәгыйть Рәмиев, Яшә Зөбәйдә, яшим мин!) Sadiq. Why does Zöbeydä love Söleyman, and why does she not love Zarif? After all, he is the son of a wealthy man, isn't he?
- Хәдичә. Ай алла, белмәдем **лəбаса**. (Гариф Ахунов, Утлар яна учакта.) Khädichä: Oh God, I just did not know that.
- Гәрәй. Ай алла, бүре түгел – ашамам **лабаса**. (Шәриф Камал, Козгыннар оясында.) Gärey. Oh God, I'm no wolf. I'm not going to eat you.

b) The particle **лабаса**, **лəбаса** intensifies various emotions or feelings such as: *amazement, surprise, grief, distress, annoyance, offense, disapproval, warning, disagreement, upset, regret, reproof, reprimand, irony, rudeness, anger.*

- Сәфәр. Яшә, Фатыйма! Син матур итеп җырлый да беләсең икән **лəбаса**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Säfär. Excellent, Fatima! As I see now, you also sing beautifully. (Amazement, surprise.)
- Мулла. ... Катнашмагыз ... Афәт килә. Гарасат килә! ... Тыңла сүземне! ... Шуннан арысын сорама! Әйткәнемә ышан! ... Зөлфәт. Яшермә, хәзрәт! ... Өстеңә тау кадәр гөнаһ алма. Мулла. Я ходай! Шуңа әйтәм **лəбаса** инде. (Габделхәй Сабитов, Чулпан таңны уята.) Mulla. ... Don't join (participate) in ...! A disaster is coming. The Last Judgment is coming! ... Listen to my words! ... Don't ask me more about it. Just believe what I have said! ... Zölfät. Don't keep it all to yourself (Don't hide it), your Excellency! ... Don't take a mountain of sin upon yourself. Mulla. Oh Lord! After all, that is the very reason that I speak.
- – Кара, нигә тотасыз мине? Мин үзем дә йөри алам **лабаса**! (Шәриф Хөсәенов, Әниемнең ак күлмәге.) "Look, why are you holding me? After all, I can walk alone." (Annoyance and offense.)
- Сәлим. Шыпыртрак мөмкин түгелме? Тавышың бөтен йортка яңгырый **лабаса**. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Sälim. Can't you lower your voice? After all, your voice is sounding through the whole house! (Disapproval.)
- Үз балам ла инде **лəбаса**! (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "After all, he is still my child, isn't he!" (Disagreement with the interlocutor.)
- Фазыл. ... Акылдан шашкан! Өч ел торабыз **лабаса** без, шундый хат язарга тиеш идемени ул?! (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Fazyl. ... She is out of her mind! After all, we have been living together three years now; was it really necessary to write such a letter? (The speaker is upset.)
- Ай алла, нинди начар сүз әйттем әле мин сиңа? ... Ай алла, белмәдем **лəбаса**. ... Ай алла, ялгыштым **лабаса**. (Гариф Ахунов, Утлар яна учакта.) Oh God, how on earth could I say such bad words to you? ... Oh God, I did not know that at all. ... Oh God, I was all wrong. (Regret.)
- Зөбәйдә. Ал яңа күлмәк – барам! Габдрахман. Кияүгә чыгам дисең **лəбаса**. Киявең алыр. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Zöbeydä. Buy me a new dress and I will go! Ghabdrakhman. Well, you say that you are going to marry, don't you. Your husbvand will buy you one." (Irony.)
- Әхсәт. Исәнмесез! Зөбәйдә кайтмадымы әле? Җәүһәрия. Күрмәдем. (Әхсәтнең чыкмый торуын күреп, тупас итеп.) Әйтәм **лəбаса** сиңа, күренмәде! Кайтканы юк Зөбәйдәнең. (ibid.) Äkhsät. How are you! Hasn't Zöbeydä returned yet? Jäwhäriä. I didn't see her. (Seeing that Äkhsät is not leaving she puts in bluntly.) I told you, didn't I, she did not show. Zöbeydä has not returned.

[705] ±лай, ±ләй (лай, ләй).

This is a poetic form consisting of **ла**, **лә** plus **й**. It is subject to vowel harmony. It is joined to both nominal and verbal forms, but may also be written separately. It expresses *regret,*

sorrow, endearment, love for one's native country or *region*, etc. Furthermore, it is used to harmonize the text of a song, especially a longer song, to its rhythm.

- **Калдылай** калды туган илем. Өскә салдым соры шинелем. (Фәтхи Бурнаш, Тагы да сәлам хатлар җибәрәм.) It is left behind, (oh, how sad), it is left behind, my (beloved) native land. I put on my grey uniform.
- Ай-һай ла гына дигән ай тавышка кыр **казларылай** кача камышка. Идел буенда шаулый камышлар, сулышларым чыга сөрем булып **эчемдәгеләй** кайгы-сагышка. (Гомәр Бәширов, Урман шаулый.) At the sound of my calling out "ai-hai" and "ai" the (dear) wild geese flee into the reeds. Along the Volga rustle the reeds, my breath comes heavy, because of the grief and sorrow which is in my (poor) heart.
- Шул кара урман аша; Кара урман аша лай, кошлар сайраша лай, башлар адаша. (Мирхәйдәр Файзи, Асылъяр – Song.) Passing through that dense forest; through the dense forest, birds sing, people (lit., heads) lose their way.

Note: Besides **лай**, **ләй**, the particles **гына**, **генә** (**кына**, **кенә**), **да**, **дә** (**та**, **тә**) and **ла**, **лә** are also used in poetry and songs, especially in longer songs, to harmonize their texts to their rhythms. Furthermore, they serve to increase poetic expressiveness:
Кара **да гынай** урман, караңгы төн, Яхшы атлар кирәк **лә** үтәргә ... (From the old Tatar-Bashkir folk song "Qara urman".) Oh, how very dense this forest is, and pitch-black the night. Oh, how very necessary are good horses to get through it ...

[706] ласа, **ләса**.

This particle is identical with **лабаса**, **ләбаса**. However, it is used more in the vernacular rather than in the literary language. Its first syllable is subject to vowel harmony.

- Денисның күзләре шар булды: ул уен күңеленнән генә әйткән иде **ләса**, ә философ аның ни уйлаганын әйтте дә бирде! (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) Denis opened his eyes wide. After tall, he had thought this only to himself, but the philosopher said right out what he had been thinking. (For әйтте дә бирде see 1377, 1378.)
- Егорыч. Каян алдың ул акчаларны? Хәйдәр. Таптым. Егорыч. Алдама, Хәйдәр! Урладың? Хәйдәр. Урламадым. ... Зәйтүнә. Дөрес түгел! Бибинур. Гөнаһ **ласа** бу, энем. (Риза Ишморат, Давылга табан.) Yegorych. From where did you get that money? Kheydär. I found it. Yegorych. Don't deceive us, Kheydär! Did you steal it? Kheydär. I did not steal it. ... Zeytünä. That is not true! Bibinur. It is a sin, you know, my brother.
- – Бу мин, Шәмсинур әби, Әхмәтвәли булам. – Кем? – Әхмәтвәли, дим. ... – Ай аллам! – ди карчык, җанланып китеп. – Карасана, танымыйда торам **ласа**. Әхмәтвәли бәбкәм, син икәнсең. Исән,сау гына кайттыңмы соң? (Әмирхан Еники, Тауларга карап.) "It is I, Grandma Shämsinur, I am Äkhmätwäli." "Who?" "Äkhmätwäli, I say." ... "O my God!" the old woman says, brightening up. "Just look at that – me not even recognizing you. ..."

[707] мазар.

This particle, which is not subject to vowel harmony, is connected to nouns (seldom to verbs) to form word pairs. It expresses *uncertainty*, supposition.

- Керәләр, барысы да сиңа карап сөенәләр. Минем хәлемне сорашалар. ... **Кибет-мазардан** күчтәнәч-фәләннең агылып торган чагы. (Әсрар Галиев, Асыл кошым минем.) They come in, all of them look at you and are happy (i.e., they share my happiness). They inquire about my health. ... This was the time when presents, etc., were coming (lit., flowing) from I don't know what shops.
- Ул заманда гади солдат белән командирны аеруы ансат түгел, бу егет тә гади солдат кынамы, әллә берәр **командир-мазар** идеме, ачык кына белмәдек. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) At that time telling an ordinary soldier from a

commanding officer was not easy. Whether this young man too was only an ordinary soldier, or whether he was some kind of a commanding officer we did not learn (fully) precisely.

[708] -малы, -мәле.

This particle is joined to affirmative verb stems. Depending on the context, it indicates *possibility, permissibility, necessity.* The negative is formed with **түгел**.

Note 1: When expressing *possibility*, it is synonymous with the verbal adjective in **-рлык**, **-рлек** (see 1233-1235). When expressing *permissibility*, it has the meaning of **ярый** (see 770, b). When expressing *necessity*, it corresponds to **тиеш** (see 761).

Note 2: Tatar verbal stems with **-малы**, **-мәле** correspond to the respective modal auxiliaries in English.

- Шунда аның күзләре Кубрат хан каршындагы рәсемгә төште. Таң **калмалы** иде. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) Then his eye fell on the picture which was in front of Khan Qubrat. It was amazing.
- Ул арада кызлар килделәр, алар бик матур киенгәннәр, үзләреннән күз **алмалы** да түгел иде. (ibid.) At that time the girls arrived. They were dressed beautifully, (so that) one could not take one's eye off them.
- – Кызым, булыш әле, торып булмый. Аяк каймыкты, күрәсең, **басмалы** түгел. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "My dear (lit., My daughter), help me, please, I cannot get up. I sprained my foot, it seems. It's impossible to stand (on it)."
- Сөйләп тә **бетермәле** түгел. (Фатих Хөсни, Бәдретдин.) This cannot be expressed in words.
- Таныш, иялэнгән әйберләр булмагач, кайчандыр монда тулы бер гаилә көн иткәнлегенә **ышанмалы** да түгел. (Марсель Галиев, Ерак урман авазы.) As there are no things which are familiar, to which one is accustomed, one cannot believe that at some time a whole family lived here.
- Кызларга чынлап та сүз **әйтмәле** түгел. Бер минут та вакыт әрәм итмиләр. (Әхсән Баянов, Таш китап.) One really cannot (may not) say anything to (i.e., criticize, chide) the girls. They do not waste even one minute (i.e., they work constantly).
- – Син тыгылма, ... – дип кычкырды Әминә. – Безнең Айзат, аллага шөкер, кайберәүләр шикелле акыл сорап күршегә **кермәле** түгел. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) "Don't you interfere, ..." Äminä cried. "Thank God, unlike some, our Aizat need not go to the neighbor and ask advice."

Verb stems with **-малы**, **-мәле** may be used attributively.

- Аста – ... төзелеш кыры. Салынган һәм салынырга чират көтеп яткан, атлы арба **сыймалы** торбалар ... (Әхсән Баянов, Таш китап.) Below there is ... the construction site. There are pipes which have been laid down, and (such) which are awaiting their turn to be laid down, pipes which can hold a horse and cart (i.e., they are so big in diameter).
- Күк йөзе аксыл-зәңгәр, ... ай **үтә күренмәле** кәгазьдән ясалган кебек. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) The sky is whitish-blue, ... the moon as if made from transparent paper (paper which one can see through).
- Тышта буран тагын да котырган, аяктан **екмалы** җил дулап, бөтерелеп, карны өеме-өеме белән һавага күтәрә, әйләндерә, болгата да әллә кайларга алып китә. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) Outside, the blizzard has become still more intense. Raging and whirling, the wind, strong enough to (which can) knock a person off his feet, lifts the snow up in the air in piles, swirls it around, stirs it up and carries it off.

[709] ±мы, **±ме**.

The particle **±мы**, **±ме** is the interrogative particle in Tatar. When used with verbs, it is attached to the personal endings. In questions in which the copula is not expressed after a predicate adjective or noun, **±мы**, **±ме** is joined directly to the latter.

For example:

- Сез Казанда беренче **тапкырмы**? (Русско-татарский разговорник, p. 13.) Are you in Kazan for the first time? Сез театрга еш **йөрисезме**? (ibid.) Do you often go to the theatre? Сораулар **бармы**? (ibid. p. 7.) Are there any questions? Бу рәсем сиңа **ошыймы**? (ibid. p. 34.) Do you like this picture?
- Фәрхиназ. Бу кем? **Өнемме** бу, **төшемме**? Я булмаса **өрәкме**? (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Färkhinaz. Who is this? Is this reality, or a dream? Or is it perhaps a ghost? (For more details see 954, a-j.)

Furthermore, **±мы**, **±ме** functions:

a) As an *intensive particle*. In this function, **±мы**, **±ме** is joined to the first component of a reduplication consisting of the same noun or verbal form (in writing mostly connected by a hyphen).

- Өйдәге күрешү шатлыклары нәкъ менә **шатлыкмы-шатлык** булып истә калган. (Рафаил Төхфәтуллин, Агымсу.) The joys of reunion at home have remained in my memory as a real joy.
- ... ул аны кулында чак кына уйнаткалап та ала иде булса кирәк, **ялтырыймы-ялтырый** Казан кояшында. (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) ... he probably was making it (i.e., the walkingstick) play just a little in his hand, (for) it just glistened in the Kazan sun. (For булса кирәк see 1010.)
- Фәез ике сүзнең берендә: «Без җитәкчеләр алдан күреп эш итәргә тиешбез», дип кабатларга **яратамы-ярата**. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) Fäyez just loves to repeat with every other word that: “We leaders must work with foresight”.

b) To indicate *approximateness*.

- Сәгыйдә ... Хафизовның **дүртме, бишме** тапкыр өйләнгәнен сөйләп куйды. (Гөлшат Зәйнашева, Бүләк.) ... Säghidä remarked that Khafizov had been married about four or five times.
- Ике **көнме** баргач, поезд мине Өфегә китереп җиткезде. (Нәкый Исәнбәт, Унсигезенче елдан бер сәхифә.) After traveling for about two days, the train brought me to Ufa.
- ... бармакларында **дүртме** йөзек балкый, ... (Гөлчәчәк Әдһәмова, Үкенечкә калмасын.) ... maybe four rings sparkle on her fingers...

Approximateness is also expressed by the construction **-мы/-ме-юкмы**, or **-мы/-ме, юкмы**. Joined to the personal endings of verbs in the past tense I indicative, this construction indicates that the action expressed by the verb has ‘just about’, ‘very nearly’, ‘more or less’ been completed when a second action begins.

- Алар киенеп, ... чыгып киттеләр. Ләкин, бер ярты сәгать **үттеме-юкмы**, әйләнеп тә кайттылар. (Хәсән Сарьян, Паку!) They got dressed ... and went out. But they returned after about half an hour.
- Шул көннән соң ай **үттеме-юкмы**, этисеннән хат килде. (Мөхәммәт Мәһдиев, Мәңгелек яз.) After that day about a month passed and a letter from his father arrived.
- Ярты чакрым китәргә **өлгердекме-юкмы**, артта каты шартлау тавышы ишетелде ... (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) We had just gone about half a verst when there was the sound of a sharp explosion behind us.

- Бер стакан чәйне эчеп бетерергә **өлгердемме, юкмы** – ... Зәбир килеп керде. (Марсель Галиев, Нигез.) I had just about finished drinking one glass of tea ... when Zäbir came in. (стакан: тустаган).

c) To express 'perhaps'.
- Галим абый һәрвакыт тирән уйда була. **Шуңа күрәме**, ул һәрвакыт башын ия биреп алдан атлый. (Давыт Юлтый, Төн.) Uncle Ghälim is always in deep thought. Perhaps because of that, he always strides ahead with his head bent.

d) The particle **±мы**, **±ме** may form emphatic questions indicating that the speaker expects or prefers, desires a reply expressing the opposite of what is said in the question. The speaker resorts to this form of question to convince the audience (the interlocutor) that his (her) opinion, thoughts, ideas, etc., are the correct ones. To give a greater persuasive strength to his question, the speaker may furnish the reply himself (herself). In the latter case, he may or may not be motivated by doubt or fear that the audience (the interlocutor) might not agree with him (her).
- ... халык ... күңелендәгесен бушатып бетерергә тырышты. Колхоз рәисе Әмирханга нык эләкте: тегермәннең эшләгәне юк, ипине район үзәгеннән ташыйсы – юньле җитәкче шундый эшне **сузып торамы**? (Нияз Акмал, Күгәрчен сөте.) ... the people ... endeavored to pour out all they had on their minds (lit., in their hearts). They came down hard on Ämirkhan, the chairman of the collective farm: the mill isn't working, bread must be brought in from the district center. Is a good executive (lit., leader) then supposed to drag out such things (i.e., delay rectifying the situation)? (Implied answer: Of course, he is not supposed to delay things but to take swift remedial action.)
- Хатынының күңел күтәрелгәнен сизми калган ир **буламы**? (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) Is there then a man who does not feel when his wife is in a good mood (in good spirits)?
- – Мәскәүдә укыганда Нәҗип чирләп егылган икән! Чирле кешене эштә **яраталармы**? Мин ... беләм, яратмыйлар.) (ibid.) "While studying in Moscow, Näjip fell ill! (So the speaker has now learned.) Do you think they like sick people at work? I ... know that they don't." (The speaker says this in her capacity as a physician.)
- – Эзләгән егет кулына мал **төшмиме**, Нәҗип туганым? (ibid.) "Doesn't wealth fall into the hands of the man who seeks it, my brother Näjip?"
- – Эш кешесенә кадер **юкмы** бездә? Көчеңне кызганмыйча, ялкаулыкка бирелмичә генә эшлә – барысы да була. ... (Нияз Акмал, Күгәрчен сөте.) "Is it really so that we don't have any esteem for the working man? Just work, sparing no effort and without loafing about – and you'll have everything. ..." (In the speaker's mind, paying decent wages, adding bonuses and supplying adequate housing indicates esteem for the working people. His interlocutor disagrees.)

e) The particle **±мы**, **±ме** is joined to the personal endings of verbs in the *conditional mood* (see 1006, 3), to the verbal adverb in **-п**, (see 1256), to certain forms of the verb **дию** (see 1036, c-d).

f) For **±мы**, **±ме** as a disjunctive and subordinating conjunction compare 657; 671, 672.

[710] ±мыни, ±мени.

Consisting of the interrogative particle **±мы**, **±ме**, and the pronoun **ни** **±мыни**, **±мени** is likewise an interrogative particle. It is used:

a) To somewhat attenuate a question. Also, the person asking the question usually expects a confirming answer. However, note that that answer may not always be affirmative. sometimes the question may not require an answer at all.
- – **Китәсеңмени**? – Китәм шул. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең /Şaɑjirnen/ алтын приискасында.) "You are leaving, aren't you?" "Yes, I am."

- – Хәзер сез шул бер эш белән генә **шөгыльләнәсезмени**? – дип сорады Латиф. – Юк, андый эш мөмкин түгел ... диде профессор. (Атилла Расих, Каһарманнар юлы.) "Then you are now occupied with this one assignment only?" Latif asked. "No, such a thing is not possible," ... the professor said. (i.e., he has still other duties.)
- Госман. Эх, киявем итәр идем мин сине. Берсеннән-берсе чибәр ике кызым бар, әйдә, теләгәнеңне сайлап ал. Гайфи. Сеңелесен. Госман. Апасы **ошамыймыни**? Менә дигән ич. Эшчән, ... тәҗрибәсе бар. Әйдә, ике куллап бирәм. Гайфи. Рәмзияне. (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Ghosman. Ah, I would make you my son-in-law. I have two daughters, one prettier than the other. Come on, choose and take the one you like. Gheyfi. The younger sister. Ghosman. Then you don't like the older sister? She is really something (really nice), you know. She is hard-working ..., and she has experience. Come, I'll give her (to you) with pleasure. Gheyfi. Rämziä.

b) To ask questions expressing *surprise, joy, indignation, protest, doubt, regret, sorrow, reproach.*

- Хәйдәр елмаеп куйды һәм: – Әни! Син дә **биредәмени**? – диде, гаҗәпләнеп. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) Surprised, Kheydär gave a smile and said: "Mother! You're here too?"
- Ъинъямин. Борындык, син **бездәмени**? Хуш килдең! (Сәгыйт Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) Benjamin. Is that you, Boryndyq (who is with us)? Welcome!
- Рәшит. ... Ничә рәт рәсемеңне яздым, әмма буяулар алырга да акча бирмисең. Әлфия. Каян алыйм? ... Барлык әйберләремне сатып акчасын ашадыгыз да – **җитмимени**? (ibid.) Räshit. ... How many times have I painted your portrait, and you do not even give me money to buy paints. Älfiä. Where am I going to get it from? ... You have sold all my things and consumed the money from that too – isn't that enough? (Indignation.)
- Әнә әнисе Сәүбанны кочаклый, ә минем кочаклыйсым **килмимени**? Әнә әнисе елый, ул Сәүбанны ярата. Ә мин аны **яратмыйммыни**? Әнисенең аны җибәрәсе килми. Ә минем **киләмени**? (Миреәй Әмир, Карамалы егете.) There, his mother is embracing Säwban, don't I want to too? There, his mother is crying. She loves Säwban. Don't I too? His mother does not want to let him go. Do I? (Expresses protest.)
- – Әнкәй, әйдә икәүләп барабыз тагын? Ындыр табаклары бардыр әле бүтән җирдә. – Әйбәт булырые /bulьrъjь/ да соң – диде әнисе, теләмичә генә. – Нәрсә, рөхсәт **итмиләрмени**? **Тоталармыни**? – диде Хәмдия сагаеп. (Нурихан **Фәттах,** Артта калган юллар.) "Mother, come, shall the two of us go again? Surely, there are still threshingfloors (i.e., threshingfloors where they might find some grain to eat) in other places." "It sure would be good..." her mother said rather reluctantly. "What, do they (i.e., the authorities) not allow it then? Do they detain (people) then?" Khämdiä said guardedly. (Implies doubt.)

(булырые – булыр иде. For the contraction see 988.)

- Фазыл. Өч ел торабыз лабаса без, шундый хат язарга тиеш **идемени** ул?! (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Fazyl. After all, we have been living together three years now. Was it really necessary to write such a letter? (Regret and sorrow.)
- – Нигә ул кадәр куасың, экренрәк **булмыймыни**? Арттан куып килмиләр лә. (Сөббух Рафиков, Авыл иртәсе.) "Why are you racing that much, can't you go slower (lit., can it not be slower)? After all, nobody is chasing us." (Reproach.)

c) ±**мыни**, ±**мени** is used to make a comparison (see 670).

d) Just like the particle ±**мы**, ±**ме** (see 709 d), ±**мыни**, ±**мени** may be used in *emphatic* (*exclamatory*) *questions*:

- Бану. Хатын-кыз йөрәген аңлый торган **егетмени** ул! (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Banu. But is he then a man who understands a woman's heart? (The expected answer is: No, he is not.)

Note: The particle ±**мени**, may be contracted with the modal word **икән**(742, a-e); ±**мени** is then separated. The first component, ±**ме** drops the vowel and is prefixed to **икән**, the second component, **ни**, is joined to **микән** to form **микәнни**.

- Хәсән. Уйнап кына әйтсәң дә телемне бәйләдең... Эх, Фәйрүзә ... Шулай ук сине югалтырбыз **микәнни**? (Риза Ишморат, Серле моң.) Khäsän. Although you said it playfully, you left me speechless. ... Oh, Feyrüzä, will we lose you as well?
- Садрый. Әти, Ногман абый анда юк. Калага киткән дигән булалар. Бәдри. Ә, **шулай микәнни**? Кем әйтте алай дип? (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Sadri. Dad, Uncle Noghman isn't there. They say he went to the city. Bädri. Oh, is that so? Who told you so?

[711] менә, әнә.

Besides functioning as demonstratives and intensifiers of demonstrative pronouns (see 424, a-b), **менә** and **әнә** are used:

a) To place logical emphasis on parts of speech *immediately following them.*

- Гомәр. Мөмкинме? Рәүф. Бик мөмкин. **Менә** танышыгыз: Галия туташ Туйбикова, Гомәр Саттаров. (Шәриф Камал, Ут.) Ghömär. May I (i.e., enter)? Räüf. You are very welcome. Let's get aquainted: Miss Ghaliä Tuybikova, Ghömär Sattarov.
- Илгизәр. **Менә** кем белән киңәшергә кирәк. Нишләп мин аны бөтенләй онытканмын әле. (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) Ilgizär. He is the one I need to consult. Why then had I completely forgotten about him.
- – Мин аларның ай буена ... тапкан акчасын кайчак бер көн эчендә эшлим! ... **Менә** бүген мин, таң белән торып, Биектау районын урап кайттым. Татар авылларын. (Нияз Акмал, Күгәрчен сөте.) "Sometimes I make the money they make in a month ... in one day. Today I got up at dawn and toured the district of Biektaw, (visiting) the Tatar villages." (The speaker talks about his work as a merchant.)
- – Син, Ахо, чит ил дә чит ил, дисең, – Хәбир елмаеп җибәрде. – Ә үзең **менә** яшәр өчен бер дә чит илне сайламагансың, шушы илдә тукталгансың. (ibid.) "You, Akho, are constantly talking about (i.e., praising) foreign countries," Khäbir interjected, smiling. "But you did not choose any foreign country to live in, you have settled (lit., stopped) in this country here."
- Ишек төбендә безне ябык кына, чандыр гына гәүдәле, ... бер апа инде көтеп тора иде. Барласны күрүе булды, кинәт кенә – Бәй! – дип кычкырып җибәрде. – **Әнә** кем безгә килгән! Таныш егет, бик таныш. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) A rather skinny woman (lit., aunt) ... was already waiting for us at the door. Upon seeing Barlas, she suddenly cried out, "Well! Look who has come to us! A familiar young man, very familiar."
- – Ягез, юк-барны сөйләшеп вакыт уздырмагыз инде, – диде Мансура, ... **әнә** Сәхил вальс уйный ... (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) "Well now, don't spend the time talking trivialities," Mansura said, "... Säkhil there is playing a waltz, ..."
- Ул нәрсәләр сөйли, әллә киләчәкне юрыймы? Бәхет телиме, ачынып елыймы? Нигә еласын ди – көлә... Шатлана ул. **Әнә** ничек шаулый... У-у-у... (ibid.) What is it (i.e., the wind) saying, is it perhaps foretelling my (lit., the) future? Is it wishing me luck, or is it weeping in grief? Why should it be weeping – it is laughing... It is glad. Hear how it howls... U-u-u...

b) To intensify emotional nuances in speech.

Галия. **Менә** көтмәгәндә нинди шатлык! (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. What an unexpected pleasure!

- – Теләсәм, шул мактаулы егетләрегезнең башын шундый итеп әйләндерермен ... – Тырышып кара. – Мин тырышмам. Үзләре йөгерерләр, **менә** күрерсең. (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) "If I wish, I can (lit., I will) turn the heads of those

much-praised young men just like that ...” “Try it.” “I shall not try. They themselves will come running (lit., will run), you will see.” (The speaker is conceited and boastful.)

- – Нигә килдең? Хәлемне белергәме? **Менә** исән-саумын. (ibid.) “Why did you come? To inquire about my health? Here, I am alive and healthy.”
- «Илгизәр минем белән **менә** нәрсә өчен сөйләшми йөргән. **Менә** безнең ара нәрсә өчен бозылган. Ниһаять томан тарала башлады. Тик бик соң... бик соң... Их, вакытында аңлаган булсамчы...» (ibid.) That’s why Ilgizär hasn’t been speaking with me. That’s why our relationship has been spoiled. Finally the fog has begun to lift. But very late... very late... Oh, if only I had understood in time... (The subject is thinking the above /in Tatar indicated by quotation marks/. She has come to realize her mistakes and is despondent.)
- «Мин уку турында бөтенләй оныттым, ә Илгизәр **менә** онытмаган, укыган, хәтта институтка керү дәрәҗәсенә барып җиткән. **Әнә** бит ул нинди,» дип уйлап алдым. (ibid.) “I completely forgot about studying, but Ilgizär, he did not forget, he studied. He even reached the level of entering the Institute. There that’s what he is like,” I thought. (The subject is admiring Ilgizär.)
- – Абый, әллә ни бар! – Кайда? – **Әнә, әнә**, кыштырдый. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) “Uncle, there is something there!” “Where?” “There, there – that rustling sound!” (Expresses fear.)

c) Placed at the end of a sentence, **менә** and **әнә** emphasize the part of speech *preceding* them.

- Ризван. Баскан урынымда җир упсын **менә**, әгәр дә мин мин булмасам. (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Rizwan. May the earth at the spot where I am standing swallow me, if I am not I.
- – Син, Зәбирә түти, бик тә тормыш җанлы кеше икәнсең, мин сиңа карыйм да исем китә. Чын **менә.** (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) “You, Aunt Zäbirä, seem to be a person who has a very positive approach to life. I look at you and I am amazed. Really.”
- Батырҗан. Әй, Гайшә, әллә ни үтә матур да түгелсең дә, зәрә яратам инде үзеңне, билләһи **менә**. Гайшә. Ә! Шул-шул **менә**. Матурлык туйда кирәк, ә мәхәббәт көн дә кирәк ди. (Фәтхи Бурнаш, Ялгыз Ярулла.) Batirjän. Oh, Gheyshä, it’s not that you are so very beautiful, but I love you very much – by God, I do! Gheyshä. Why, that’s just it! They say that beauty is needed at the wedding, but love is needed every day.
- Балкыш сул күзен учы белән каплады да эчкә атлады. ... – Ни булды? – Чүп керде **менә**. ... – Өскә таба кара, – диде Зиләйлә. – Уңга, хәзер сулга. ... – Әйберкара күренми. Күз яше белән юылып чыккандыр, бәлки. ... Күзегез әйбәт карый әнә. (Мәдинә Маликова, Фидая.) Balqysh covered his left eye with the palm of his hand and walked in (i.e., walked into the first aid post) ... “What happened?” “Some dust has got right in my eye.” ... “Look upwards,” Zileylä said. “Look to the right, now to the left.” ... “I can’t see any foreign matter. Perhaps it was washed out by tears.” ... “Your eye looks just fine.”
- – Әле генә шалтыраттың лабаса, монда ята дип! Карале, алдашып торуын! – Мин бит сезнең бозауны әйттем. Теге якта күләгәдә ята **әнә**. (Фоат Садриев, Адәм әүлиясе.) “After all, you just called me and said that he is lying here! Now look how you are deceiving me!” “But I was talking about your calf. It’s lying over there in the shade, you see.” (The first speaker, a woman, has misunderstood her interlocutor, thinking that the latter had been talking about her drunk husband lying there.)

d) With such particles as **бит**, **инде**, **ич**, **менә** and **әнә** form compound particles indicating a *higher degree* of emotion.

- Гомәр. Эш турында сүзне ике минутка гына калдырып тор әле. Бу нинди туташ соң? Мин моны һич күргәнем юк бугай. Рәүф. **Менә бит**, мин әйткән эш турындагы сүз дә шушы туташка кагыла. (Шәриф Камал, Ут.) Ghömär. Please, forget about work for just a minute (lit., two minutes). Who is that young lady? I don't seem to recall ever seeing her before. Räüf. Well, you see, what I said about work concerns this same young lady.
- Соңыннан барысы да үзгәрде, утыз алты баланың холкы утыз алты төрле булып чыкты. **Менә инде** син аларның җаннарына ачкыч тап! (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) After that, everything changed. It turned out that the thirty-six children had thirty-six different characters. Now, to find the key to their hearts and minds.

Note: When *following* **менә**, **инде** forms a compound particle. When *preceding* **менә**, it is an adverb of time meaning 'now':
Г. Ай, шушы көй, өзә бит минем үзәгемне. ... **Инде менә** үз исемемне кушып җырлый башладылар. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Gh. Oh! That song goes right through me (lit., cuts right to my core). ... Now they have begun singing it, adding my name.

Note: The above example is part of a monologue.

- Хуҗа кеше буларак, әтисе озата чыкты Нуриәхмәт хәзрәтне. – Бәрәкалла, бәрәкалла. **Менә ич**, безнең егетебез эшкә дә бик әвәс икән, – дип, чыга-чыгышка Мирсәетнең тырышлыгын игътибарга алды ул. (Ринат Мөхәммәдиев, Сират күпере.) Being the host, his father saw His Holiness Nuriäkhmät out. "Well, will you just look here, your youngster really seems to love work very much," he (i.e., Nuriäkhmät) said, upon leaving taking notice of Mirsäyet's industriousness.

Note 1: The boy Mirsäyet had not just shoveled away the snow in the yard and doorways but had even swept them clean too.

Note 2: Бәрәкалла – Arabic: baraka 'to bless', allah 'God'. Used as an interjection expressing admiration, delight, amazement, praise.

- Мирсәетнең исә кәефе күтәренке. **Әнә ич**, әтисе сөйләшә башлады аның белән. Шул гына кирәк тә. – Ярар, әти, укырга ярамаса, укымам ул гәҗитне. (ibid.) As for Mirsäyet, he was in a good mood. There, after all, his father had begun to speak with him. That was exactly what he needed. "All right, Dad, if it's not appropriate, I won't read that newspaper."
- **Әнә бит**, әйләнә-тирә дөм караңгыга күмелде. Димәк, таңга ерак түгел. Таң белән кем дә булса чыкмый калмас, чыгар. Кем дә булса шушы ... юлдан узмый калмас, узар. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) There you see, the vicinity is shrouded in pitch-black darkness. That means, dawn is not far. With dawn someone is bound to go outside for sure, someone is bound to pass by on this ... road for sure.

Note: The person referred to had been lost in a severe blizzard, but, completely exhausted, finally stumbled upon a road.

- Галимә. Монда бер «әлеп» бар, атасы. Бәдри. Ә-ә-ә, таяк кебекме? **Әнә инде** шуның янында бер тырма теше кебеге дә юкмы? (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Ghalimә. There is an "alif" here, Father. Bädri. A-a-ah, something like a stick? Now then, next to this, isn't there something like the teeth of a rake?

Note: 'Stick': In Tatar, the Arabic letter 'alif' is often referred to as a 'stick' because it resembles a stick. 'Teeth of a rake' refers to the Arabic 'sin' (s) connected with the letter following it. Talking with his illiterate wife, the speaker compares it with the teeth of a rake. Both are trying to decipher the signature on a letter they found among their daughter's things.

e) In conjunction with the particle тагы(н) (717), менә – менә тагы(н) – expresses *astonishment* and *disagreement* with the interlocutor's words.
   - Мөгълифә. ... **менә тагы** иске авыздан яңа сүз, мин ни эшләп сине харап итим? (Галиәсгар Камал, Уйнаш.) Möghlifä. ... What do you know, that's news to me. Why should I do you harm?

f) **Менә** immediately followed by **дигән** (past participle of **дию** 'to say') indicates such qualities as *excellence, cleverness, capability, wonderfulness*.

- **Менә дигән** кешеләр арасында күп нәрсәне аңладым, укыдым, күзләрем ачылды дип уйлыйм. (Атилла Расих, Ямашев.) I think that among (those) wonderful (capable, clever) people my eyes opened, that I perceived, learned many things.
- Ринат бакчада үзенә **менә дигән** дуслар да тапты. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Rinat found wonderful friends in the kindergarten.
- Моның белән килешергә була. **Менә дигән** кеше, **менә дигән** җитәкче. (ibid.) With him one can communicate. He is a very good man, an excellent (a capable) leader (boss).

[712] ни.

The particle **ни** is used postpositionally. Following a noun or pronoun *in the dative*, or used with a verb, it indicates *indifference* towards the thing, idea, etc., of the person(s) denoted by the noun, pronoun, or verb.

- Дөрес, ... аларның күңелле шау-гөре түбәндә ишетелә әле, алар анда Гәүһәрне рәсемгә төшәргә көтәләр. **Балаларга ни**, аларга шул рәсемгә төшү шатлыгы да җиткән, ә Гәүһәрнең күңеле ташына, күзеннән яшь тә бәреп чыга. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) True, ... their happy din can still be heard below. They are waiting there for Gäwhär (their teacher) to be photographed (with them on their graduation day). To the children it's all the same. For them the joy of that picture-taking is sufficient, it seems. But Gäwhär is deeply moved, tears even burst from her eyes.
- Имеш, Брагин түрә, ... Тимәш, Күян, Анык вә башка авылларның күп кенә җирләрен үзләштергән. **Әмингә ни**, аның җире юк – хәбәрләрнең болары бер колагыннан керде, икенчесеннән чыкты. (Җәмит Рәхимов, Батырша.) Allegedly, the official Bragin ... had seized a lot of land from Timäsh, Quyan, Anyq and from other villages. To Ämin it is all the same – he has no land, and this news went in one ear and out the other.
- – Ярар, Сәлимҗан энекәш. **Безгә ни**, ни кушсалар, шул булыр, Сәлимҗан энекәш. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) "All right, brother Sälimjan. To us it's all the same. Whatever they order that will be (done), brother Sälimjan."

For **ни** used with verbs to express indifference see 962 and 1005, 4.

A verb in the *negative* form of the *third person singular* followed by the particle **ни** indicates *categorical negation*.

- – Иреккә ирештем дигәч тә, үз-үзеңне белми кыйланып җөрсәң, шулай **булмый ни**! (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) "You may think you have your freedom now (i.e., freedom by studying in another city, away from the parental home), but if you forget yourself and act up, it just won't do!" (җөрсәң – йөрсәң; кыйланып – кыланып).
- Нияз. Ихтыярыгыз. Мең сум өчен атып куйсалар... Мисбах. Өркетмә, егет, өркетмә... Асрау өчен аталар ди, **атмый ни**... (Кәрим Тинчурин, Җилкәнсезләр.) Niaz. Suit yourself. If they shoot you because of a thousand rubles... Misbakh. Don't frighten me, young man, don't frighten me... Shoot a person because of a servant girl ... Surely, they don't shoot one (a person)... (Pronounced emphatically.)

Note: Niaz, an officer and secretary of the Moslem Committee, has come to get the thousand rubles Misbakh's former maid claims he owes her. Misbakh is bargaining for a lesser amount.

For **ни** with verbs in the past tense I see 962; with verbs in the conditional mood, 1005, 4; with verbs in **-рга**, **-ргә**, 1155, a-b; with the negative verbal adverb in **-мый**, **-ми** and **-мыйча**, **-мичә**, 1298, 1299, 1300.

[713] нибары.

Consisting of the particles **ни** and **бары**, **нибары** is used prepositionally. It refers to numerical figures. It emphasizes that a quantity does not exceed the limit indicated by that figure. Furthermore, it may imply that the limit is lower than that normally needed or expected for the performance of a certain action or the achievement of a certain result.

- Хәсән. Фермада **нибары** өч кеше эшли. (Риза Ишморат, Серле моң.) Khäsän. Only three people work on the farm. (But the farm has a very high income.)
- Разия. Соң, бу сиңа **нибары** ике сәгатьлек эш ич. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Razia. After all, for you this (i.e., writing a report) is just a two-hour job, isn't it! (Others may need more time.)
- Володя. ... Миңа ошый ул кыз. Сертей. Чыннанмы? Володя. Әйе. Сертей. Син әле аны **нибары** бер генә күрдең... (Риза Ишморат, Давылга табан.) Volodya. ... I like that girl. Sergey. Really? Volodya. Yes. Sergey. But you have seen her just once, ...
- Абдулов. Күрдегезме? Үзем тотынсам, бик тиз тәрбия итәм мин. Миңа аны юлга салу өчен **нибары** ун минут вакыт җитә. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Abdulov. Did you see? When I make up my mind to it, I teach him very quickly. It takes me just ten minutes to straighten him out.
- Абдулов. ... Бала бит әле ул. **Нибары** ундүрт яшь. (ibid.) Abdulov. ... After all, he is still a child. He is just fourteen years old.

[714] нәкъ 'exactly', 'just'.

- **Нәкъ** Казан артында бардыр бер авыл – Кырлай диләр. (Габдулла Тукай, Шүрәле.) Just behind Kazan there is a village. They call it Qyrlai.
- – Әйе, **нәкъ** менә шул көнне абый янына бер кеше керде. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Yes, exactly on that same day a person came to see my (older) brother."
- Г. Мин **нәкъ** сез әйткәнчә эшләдем. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Gh. I did exactly as you said.

[715] -сана, -сәнә.

This particle, which is subject to vowel harmony, is joined only to verbs in the imperative and optative moods (see 930, a-c; 948).

[716] соң.

a) The particle **соң** is used to put special emphasis on a question.
- Шуннан соң Садыйк карт җитди чырай белән: – Инде син миңа шунысын әйт: бу яңа икътисади сәясәт дигән әйбер, **нәрсә соң** ул үзе? – диде. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) After that, old Sadiq said with a serious face: "Now, you tell me this: what is this then, this thing called the new economic policy?"
- Әхмәт. ... Я, мин юкта монда **ниләр булды соң**? ... Я, **ниләр эшләдең соң**? (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Äkhmät. ... Well, what happened here then while I was away? ... Well, what did you do, then?

b) In *interrogative* sentences, **соң** intensifies various shades of emotions such as *doubt, embarrassment, regrett, worry, amazement, disbelief*.
- Зәйнәп. Искәндәр, син ничек уйлыйсың? Искәндәр. Нурия әйткән материаллар чынлап та бармы икән **соң**? (Кәрим Тинчурин, Американ.) Zeynäp. Iskändär, what do you think? Iskändär. Does the material of which Nuriä is speaking really exist, then? (Doubt.)
- Инзарский. Гафу итегез туташлар. (Гөлҗамалга.) Сез Гөлҗамал туташ буласыз бит? Гөлҗамал (аптырабрак). Сез кем буласыз **соң**? (Нәкый Исәнбәт, Гөлҗамал.) Inzarski. Pardon, young ladies. (To Göljamal.) You are Miss Göljamal, aren't you? Göljamal (somewhat embarrassed). Who are you, then?

- Максудов. Бүген киногa бара алмыйбыз, Разия. Разия. Ничек инде бара алмыйбыз? Билетлар юкмы әллә? Максудов. Билетлар бар. Менә алар. Разия. **Соң**, шулай булгач? ... Максудов. Хәкимов абый бик ашыгыч эш тапшырды ... Разия. Нинди эш **соң** ул? (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Maqsudov. We can't go to the movies today, Razia. Razia. Why can't we go, then? Because there are no tickets, is that it? Maqsudov. There are tickets. Here they are. Razia. Well then, in that case... Maqsudov. Khäkimov has charged me with a very urgent assignment. ... Razia. What kind of assignment is it, then? (Regret and worry.)
- Теге егетләр моңа бик гаҗәпләнәләр: – Бабай, аны кеше итеп **буламы соң**? – диешәләр. (Татар халык әкиятләре, Тылсымлы чыбык.) Those youths are very amazed at this. "Grandfather," they say, "is it possible, then, to turn it (i.e., the sparrow) into a man?" (Amazement.)
- Миләүшә. Гөлшаян, җаным. Арслан белән сөйләштек. Никах укытыр кеше таба алсак, ... Гөлшаян. Табарбыз. Миләүшә. Кемне табарбыз икән? Кайсы авылдан? Гөлшаян. Үзебезнең мулла укыр. Миләүшә. Булмас, ул **укыймы соң**? (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Miläwshä. Gölshayan, my dear. Arslan and I have agreed. If we can find someone who will perform the wedding ceremony, ... Gölshayan. We will find someone. Miläwshä. Who will we find, then? From which village? Gölshayan. Our own mulla will perform it. Miläwshä. Impossible – he will do it? (Disbelief.)

c) In a dialogue consisting of a question and an answer to it, **соң** conveys *emphatic confirmation* or *consent.* The predicate verb in the answer is in its *negative interrogative* form, *indicative mood*, immediately followed by **соң**. It may or may not be the same verb used in the question.

- Әсма. ... ошадымы консирт? Фәйрүзә. Бик ошады, ... Әсма. ... Сәүбәннең җырлавы да ошадымы? Фәйрүзә. **Ошамыймы соң**! ... Сандугач диярсең. (Риза Ишморат, Серле моң.) Äsmä. ... did you like the concert? Feyrüzä. I liked it very much ... Äsma. ... Did you also like Säwbän's singing? Feyrüzä. Did I like it? You bet! Like a nightingale (i.e., he sings like a nightingale).
- Фәйзелкәбир. ... Ничек тиз риза булды? Әзрәк аңладымы **соң** ул мине? Хәер, нигә гаҗәп калырга? Хатын-кыз **аңламыймы соң**? Минем кебек егет шулай дип торгач, гади авыл хатыны ничек каршы тора алсын! (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Feyzelkäbir. ... Do you see how quickly she agreed? So she did understand me a little? Why be amazed, anyway? Women certainly do understand. How can a simple village woman resist when a young man like me talks like that!
- Телефон шалтырый. Разия. Тыңлыйм. Әйе. Синме бу, Гөлсинә? ... Ничек? Берсекөнгә? Шулай ук тизмени? ... Озатырга? **Бармыйммы соң**? Барам, ... (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) The telephone is ringing. Razia. Hello (lit., I am listening). Yes. Is this you, Gölsinä? ... How's that? For the day after tomorrow? So soon? ... To see you off? Am I going? Of course! I'm going.

d) If the Tatar predicate verb in the answer is in its *affirmative interrogative* form, **соң** conveys *emphatic disagreement.*

- – Сиңайтәм, Гыйсмәтнең кәләше маржа-мазар түгелдер бит? – **Буламы соң**. Өммегөлсем атлы бала, – дип куйды Банат ... (Җәмит Рәхимов, Бурыч.) "I ask you, isn't Ghismät's bride perhaps a Russian girl?" "But how can she be. She is a girl (lit., child) with the name Ömmegölsem," Banat put in (interjected) quickly. (Сиңайтәм – vernacular, contraction of Сиңа әйтәм.)

e) In *exclamatory* sentences **соң** is used to intensify various emotions and feelings.

- – Нишләп **соң** әле без монда басып торабыз, – диде Сафиуллин, – әйдә киттек, кайтабыз. Әнә минем машина. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) "Why then are we still standing here," Safiullin said. "Come on, let's go, we're going home. Here is my car." (Embarrassment.)

- Айсылу. Эштән соң Яшәр тагын өйгә кайтмады. Акбүләк. Сәбәбе нәрсәдә соң? Сөйләшеп караганың бармы? Айсылу. Бар да **соң**, әйтәмени ул. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.) Aisylu. Yäshär did not come home after work again. Aqbüläk. What is the reason then? Have you tried to talk to him? Aisylu. I surely have, but will he tell you anything? (Strong confirmation.)
- Кемгә генә охшап шундый булдың **соң** син, балам. (ibid.) Who on earth have you taken after that you have become such a man (i.e., such an evil, heartless man), my son. (Strong rebuke with a connotation of incomprehensibility.)
- – Кызым, мин үзем рәсем ясый белмәдем, сиңа **соң** кемнән күчкән бу! – диде Габбани. (Әсрар Галиев, Асыл кошым минем.) "My dear, (lit., daughter), I myself could not paint (i.e., did not know how to paint). From whom has this been passed on to you, then!" Ghabbani said. (Amazement.)
- Рәкыйп. ... Тотынма, тотынма керләргә. Шулкадәр нәрсәне күтәрергә, җаный, йөрәгең **соң**! (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Räqip. ... Don't touch it, don't touch the laundry. To lift something that heavy (lit., that much), my dear, – your heart, you know!" (Cautioning.)

f) The particle **соң** is used with verbs in the *imperative* and *conditional* moods (see 931; 1005, 4-5).

[717] тагы(н).

The particle **тагы(н)** serves:

a) To *convey* or to *intensify* various emotions.

- Хәзрәт. Кем соң ул Таждар хаҗи? Садыйк. Сөләйманның атасы. Хәзрәт. Сөләйманның атасы? Ул нинди Сөләйман **тагы**? (Сәгыйт Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин.) His Excellency (Holiness). Who is that hadji Tajdar, then? Sadiq. Söleyman's father? His Excellency (Holiness). And what Söleyman is that then? (Conveys embarrassment.)
- Нәсимә. Киенеп чыксам, аптырадым да калдым: яшүсмер кыяфәтле бер адәм! Ябык, алҗыган. **Багажы тагы**! Гади кәрзин. (Ибраһим Нуруллин, Тукай Петербургта.) Näsimä. When I got dressed and went out (to the station), I was simply stunned. A man with the looks of a teenager! Thin, worn out. And his luggage! A simple basket. (For аптырадым да калдым see 1377, 1378.)

Note 1: Näsimä had not expected the great Tatar classical poet to look as described in the example.
Note 2: Ghabdulla Tuqai (1886-1913) died young of tuberculosis.

- Газиз. ... Минемчә, аның тәкъдиме ... ничек дип әйтим ... әлегә өлгермәгән. Шакир. Син ни сөйлисең, нәрсә уйлап чыгарасың **тагын**? (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Ghäziz. ... In my opinion, his presentation (i.e., project) has ... how shall I put it ... not yet matured. Shakir. What are you saying, what are you cooking up there! (Disapproval, with a shade of anger.)
- Хәмидә. Тик тор син, атаң алдында әдәпсезләнеп сорап торма! Синең шикелле юләргә ярамаган **тагын**. (Галиәсгар Камал, Бүләк өчен.) Khämidä. Be quiet, you. Don't be insolent, asking questions in front of your father! For a fool like you it just isn't proper. (Anger and warning.)
- Мавия. ... Китермә аларны бире. Алар куркыныч. Кызбикә: Менә **тагы** яңа хәбәр! Монысына ни булган **тагы**? (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä. ... Don't bring them (i.e., the young men) here. They frighten me (lit., are frightening). Qyzbikä. Well, that's news to me. What's got into her? (Astonishment.) (For менә тагы see 711 e.)
- Бибикәй. ... Теләмәсәң чыгарсың да китәрсең **тагы**. (ibid.) Bibikey. ... If you do not want it, then just get out. (High degree of anger.)

- Ләйли. Кем сөйләгән, кем? Нәрсә булмаганны болгатып утырасың **тагы**? (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Leyli. Who said it, who? Why are you still stirring up things which never happened (i.e., things which are not true). (Severe scolding.)
- – Мин үпкәләдеңме әллә дип торам **тагы**. Зинһар, борчылмагыз. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "I really keep thinking that you were perhaps angry (or: offended). Please, do not worry."
- Мөгълифә (... каты тавыш белән). Әйдә, утыр инде, нәрсә кыланган буласың **тагы**? Бүре түгел бит ул, сине ашамас. (Галиәсгар Камал, Уйнаш.) Möghlifä (... in a severe tone). Come on, sit down now. What are you pretending there? He is no wolf, he won't eat you. (Strong reproach.)
- Камали. Син дә өйләнәсең? Син кемгә **тагын**? (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Kamali. You too are getting married? To whom, then? (Surprise.)

b) To indicate *doubt, uncertainty, apprehensiveness* or *disappoval* with regard to an *unexpected* or *unnecessary, unsolicited event* or *situation.*

- Фатыйма. Борчылма әнкәем, ... Мин начар юлда йөрмим, киресенчә – изге юлда. Нәгыймә. Ул нинди юл **тагын**? (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Fatima. Don't worry, Mother dear, ... I am not going astray. On the contrary, I am on the right path. Näghimä. What path is that, then? (Doubt, apprehensiveness.)
- – Мостафалар, Һидиятләр белән сөйләшеп карарга кирәк. Алар нәрсә киңәш бирерләр **тагын**. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "One must try to speak with Mostafa, Hidiät and their people. To find out what they might recommend, then." (Uncertainty.)
- Рөкыя. ... мин сезгә коточкыч бер серне ачарга тиешмен. Батырхан. Нәрсә?! Нинди сер **тагын**? (Кәрим Тинчурин, Җилкәнсезләр.) Röqiä. ... I must disclose a dreadful secret to you. Batyrkhan. What?! What secret, then? (Apprehensiveness.)
- Мөслимә. Нинди шау-шу анда **тагын**, ходаем, сугыш бар мәллә? (Мирсәй Әмир, Тун ачуы.) Möslimä. What in the world is that din there. My God, can there be a fight going on? (Disapproval.) (For мәллә see 729, d, Note; 954, f, Note.)

c) To express *disbelief, doubt, uncertainty* with regard to the *result* of an action, or that the *action will take place.*

- – Алайса, безнең дәрескә кайтып өлгерер, – диде Салих, елмаеп кына. – Белмим **тагын**, бәлки бүген кайтмас та. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "In that case, he will manage to return for our lesson," Salikh said, just smiling. "I really do not know, perhaps he will not even return today." (Disbelief.)
- Назиров. Халык аны сайларга риза булыр. Ансында шик тә юк. Тик аны тәкъдим итү. ... Хәер, белмим **тагы**... Үзегез беләсез... (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Nazirov. The people will agree to elect her. There's no doubt about that. But to nominate her ... Well, I don't know really. You (might) know. (Doubt.)

d) To indicate a person's *error, erroneous opinion.*

- М. Хәзер генә таныдым. Сине кайдадыр күргәнем бар. Ихлас. (Чыга). Ә. Хәтерли! Картайгач күз начарлана диләр **тагын**. (Аяз Гыйләҗев, Ефәк баулы былбыл кош.) M. I recognized you only now. I have seen you somewhere. Surely. (He leaves the room.) Ä. He remembers! And they say that one's eyesight gets bad when one gets old.

e) The particle **тагы(н)** is used with verbs in the *imperative* and *conditional* moods (see 932; 1005, 4).

f) **Тагы(н)** also indicates:

1. *Repetition of an action.*
   - Хафиза. ... Иртәгә **тагын**, шушы вакытларда монда килерсең. (Галиәсгар Камал, Хафизалам иркәм.) Khafiza. ... Tomorrow you will come here again at just about this same time.

- Беренче сөйләшүдән соң өчме, дүртме көн үткәч, мин аны кичкырын **тагын** шул кечкенә мәйданчыкта күрдем. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) Three or four days after the first conversation, I saw her again in the evening at that little square.
- **Тагын** берничә көн узды. (ibid.) Again a few days passed.

2. An addition to something already existing, already present.
   - Маһруй. ... без киттек инде. Безнең **тагын** берничә җиргә керәсебез бар әле. (Фатих Әмирхан, Тигезсезләр.) Mahguy. ... we are leaving now. We still have to call at several places, you know.
   - Аннан соң тарихтан башка **тагы** берничә сабакларны укырга кирәк икәнлеге Хәсәннең исенә келт итеп килеп төште ... (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) After that, it suddenly entered Khäsän's mind that, besides history, he had several lessons still to study.
   - Камилә. ... тәмле ашарга, матур киенергә яратам. Хәерниса. **Тагын** нәрсә яратасың? (Хәй Вахит, Ике килен-килендәш.) Kamilä. ... I like to eat tasty food and to dress beautifully. Khäyernisa. What else do you like?
3. Intensification of a comparative (compare also 309; 612).
   - Гыйльманов. ... Алдагы елда **тагын да** зуррак уңышлыкларга ирешерсез дип ышанам. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Ghilmanov. ... I believe that in the coming year you will achieve still greater successes.

[718] тек.

Тек is used in the vernacular. It is not subject to vowel harmony or consonant change. Placed between a repeated word (mostly nouns or verbs) **тек** serves:

a) To stress the existence of a condition or state as an *actual fact.*
   - – ... Чыңгызга якынлашсам, бер Маруся атлы хатынның ... ишек алдындагы агач башында тычкан утыдай булып кына фонарь яныл тора бит. Әллә, мин әйтәм, күзгә күренәме? Күзләрне уып та карыйм. Юк, **ут тек ут**. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "... as I approached Chyngghyz ... there was a flashlight glowing, just like a glowworm, in the top of a tree standing in the yard of a woman called Marusya. 'Perhaps,' I said (to myself), 'I am imagining this.' I even rubbed my eyes and looked. No, it really was a light."

Note 1: In the above example the Tatar predicate verbs appear in the present tense to give more vividness and effect to the narration.

Note 2: The orthography of ишек алды has since been changed. It is now spelled ишегалды.

b) To indicate *elation* at the *successful* execution of an action planned for some time.
   - Сизелә, уңышлы «эштән» соң алар бик шатланганнар иде. – Менә без ичмаса! – **Эшләдек тек, эшләдек**! – диде берсе. (Атилла Расих, Хәвефле сынау.) One could tell that after the successful "business" (i.e., a burglary) they were delighted. "We've made it! We've done it, we've really done it," one of them said.

c) To confirm that a person or thing is worthy of his (its) *basic features, characteristics.*
   - Бервакытны ул, бик яшь чагында, шау агачтан гына велосипед ясап, бөтен кеше алдында үзе шуңа атланып йөреп күрсәтте. Шаккатмаган малай калмагандыр. – Менә, ичмасам, бу **мастер тек мастер**! – диештеләр. (Мирсәй Әмир, Ашмасов.) Once, when he was still very young, he made a bicycle completely out of wood, and, getting on it himself, he rode it before all the people for them to see. There was probably not one boy who did not stand amazed. "Here, at least, is a real clever fellow," they said.

d) To indicate that a negative *quality* or *condition* continues to exist.
   - Эчкән кеше ул айный да, тагын ук иске эзенә төшә. Әмма эчмәгән кешенең юләрлеге бик куркыныч. Ул бит энә **юләр тек юләр**, һич айнымый, ... (Шәриф Камал, Габбас Галин.) A man who drinks sobers up and returns once again to his

former ways. But the foolishness of a man who does not drink is very dangerous. He, you know, remains always a fool, he never sobers up, ...

e) To indicate a *firm decision.*

- ... мин үзем **барам тек барам**! – дип, үзенең бер дә шикләнми китәчәген белдерде ... (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) ... he made it known that he would, without question, leave, saying: "... I myself am absolutely determined to go!"

f) To indicate the subject's *firm belief* that the action will or will not take place.

- – Аякларын алдыма куялар: «Чистарт!» – дип боералар. Мин чистартам. Ә алар, мәхлуклар, эткә сөяк ташлаган сыман итеп, миңа көмеш акча ыргытып китәләр. Валлаhи! Кимсетәләр. Ә үзләренең, әгәр аякларыннан тотып селкесәң, кесәләреннән өч тәңкәлек тә акча төшми! – Ахо, кемнедер аягыннан тотып селкегәндәй, куллары белән селтәнеп торды. – **Төшми тек төшми**! (Нияз Акмал, Күгәрчен сөте.) "They put their feet before me and command: 'Polish them (i.e.,their shoes or boots)!' I polish them. And they, these creatures, as if throwing a dog a bone, throw me a coin and leave. By God! They do humiliate me. But, if you hold them by their legs and shake them, not even as much as three rubles will fall out of their pockets." Akho waved his hands about as though holding someone by his legs and shaking him. "Absolutely nothing will fall out." (The speaker mocks those people because sometimes he makes as much money in a day as they earn in a month.)

[719] тик.

Тик is a restrictive and exclusive particle used prepositionally. It indicates that the action, condition, etc., applies only to that part of speech to which **тик** refers. Furthermore, it may assign to the action, condition, etc. a lower place in a set of criteria. **Тик** may be used in conjunction with the particle **гына**, **генә**, etc., – **тик** ... **генә** –, or with **бары** – **бары тик**. Either use puts a stronger emphasis on the part of speech to which they refer. The degree of intensity may be increased still more by using **бары тик** in conjunction with **гына**, **генә**, etc. – **бары тик** ... **генә**.

- Морза. ... Сез мине гафу итегез, мине **тик** бер әйбер борчый. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Morza. Pardon me, only one thing bothers me.
- ... йөзләгән әсирләр арасында ул **тик** бер уй белән янды: качарга, ... (Марсель Галиев, Нигез.) ... in the midst of hundreds of prisoners, he burned with only one thought: Escape, ...
- Бану. Хатын-кыз йөрәген аңлый торган егетмени! ... Әйдә, үзе теләсә нишләсен. Мин **тик** Хафизны кызганам. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Banu. But is he then a man who understands a woman's heart! ... Well, let her do what she wants. I only pity Khafiz (i.e., the man referred to in the first sentence).
- Дилбәр. Китәм, китәм. Куып торуның да кирәге юк. Хәсән (ягымлылык белән). Сине берәү дә кумый, Дилбәр акыллым. Мин **тик** үтенеп әйтәм. (Риза Ишморат, Серле моң.) Dilbär. I'm leaving, I'm leaving. There is no need to chase me away. Khäsän (with a sweet voice). No one is chasing you away, Dilbär, my clever girl. I'm just begging you.
- Фәйрүзә. Мин **тик** үз белгәнемне **генә** сөйли алам шул. (ibid.) Feyrüzä. I can only tell what I know.
- Хәсән. Кем булып эшлисең дим? Дилбәр. Фәйрүзәнең ярдәмчесе. Хәсән. Ярдәмчесе! Шул-шул, **бары тик** ярдәмчесе. Миңа Фәйрүзә, Фәйрүзә үзе кирәк. Хәзер үк! (ibid.) Khäsaän. In what capacity do you work, I mean? Dilbär. I am Feyrüzä's assistant. Khäsän. Her assistant! I see, so you are just her assistant. I need (to talk to) Feyrüzä, Feyrüzä herself. Right now!

- Зөләйхә. Сез бәлки башка берәуне көткәнсездер? Алмаз. Башка берәүне? Юк, **бары тик** сезне, сезне **генә** көттем, Зөләйхә. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Zöleykhä. Perhaps you waited for someone else? Almaz. No, I waited only for you, for you, Zöleykhä.
- – Oh Кол Шәриф хәзрәтләре, изге имам-хатиб! Читкә җибәрмә! Зинһар тыңла. Миңа **бары тик** син **генә** ярдәм итә аласың. (Флүс Латыйфи, Хыянәт.) "Oh, your Holiness, Qol Shärif, holy Imam and teacher! Don't turn me away! Please, listen (to me). (Only) you alone can help me."

[720] ук, **үк**.

This particle is used postpositionally. It is subject to vowel harmony.

a) It serves to give force to the word preceding it (corresponding to English 'even', 'exactly', or indicated by intonation).
- Нәфига. ... Бөтенләй хатын-кыз төсең калмаган. Бер дә килешми инде. **Сөйләшүләрең үк** ирләрчә. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Näfighä. ... Your femininity has completely disappeared. It really does not suit you at all. You even talk like a man.
- Садыйк. Китәм, китәм, хәзер китәм, **мәдрәсәгездән үк** чыгып китәм! (Сәгыйт Рәмиев, Низамлы мәдрәсә.) Sadiq. I am leaving, I am leaving, I am leaving now. I am even leaving your medrese!
- Булат. ... Үзегез нишләр идегез минем урында? Габдрахман. Син **эшләгәнне үк** эшләр идем, ... (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Bulat. ... What would you do in my position? Ghabdrakhman. I would do exactly what you did, ...
- Шәмсия. ... Үзең утырган ботакны **үзеңнең үк** кисеп ташлавың бар. (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Shämsiä. ... It is quite possible that you will dig your own grave (lit., It is quite possible that you yourself will cut the branch on which you are sitting).
- Нияз. Төенне үзебез төйнәдек, инде **үзебезгә үк** чишәргә кала. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Niaz. We tied the knot ourselves, now it's up to us to untie it ourselves (i.e., we have no other way).

(For **-рга**, **-ргә кала** see 1162.)
- Гата **сикереп үк** торды. (Фоат Садриев, Авыш басу икмәге.) Ghata jumped right up.

b) With *nouns* denoting *place* or *time* in the *dative,* **ук**, **үк** indicates the *definite* spacial or temporal limit.
- Ул юрганын **башына ук** тартып китерде, ... (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) He pulled the blanket right up to his head.
- – Ул исән, – диде Ризван, хатынның **йөзенә үк** текәлеп, ... (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "He is alive," Rizwan said, looking right into the woman's face, ...
- Гадәттә, без **утырышуга ук** табынга аш куела торган иде. (Роза Хафизова, Урак өсте.) Usually, the food (meal) was put on the table as soon as we had sat down.

(For the function of reciprocal verbs see 884, b; for the verbal noun in **-у**, **-ү** see 1141-1208; for куела торган иде see 984; 985, 1-3.)

c) With *nouns* in the *locative* expressing *spacial* or *temporal* relationship, **ук**, **үк** denotes 'right', 'still', 'exactly', 'already'.
- ... **арбада ук** инде йоклый да башлаган идек, шуңа күрә җылы өйгә керү белән безне чишендереп урынга да салдылар. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) ... we had already fallen asleep right on the wagon. Therefore, they undressed us and put us to bed immediately after entering the warm house.
- Галия. Ярар, ярар, әйтермен, бәлки, үзегезгә **юлда ук** очрар. (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. All right, all right, I will tell him. You may, perhaps, even meet him on your way.

- Сәлимә. Әгәр дә шулай икән, шушы **минутта ук** ... туй да ясап алабыз. Сәфәр. **Хәзер үкме**? Сәлимә. Әйе, **Хәзер үк**, менә шушы **минутта ук**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Sälimä. If that's the way it is, we are getting married right away ... Säfär. Right now? Sälimä. Yes, right now, this very moment.
- Галиябану. Монда **башта ук** зур ялгышлык булган. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Ghaliäbanu. There has been a big mistake here – right at the beginning.
- Бүген Минаев үзенең эш көнен сәгать **җидедә үк** башлады. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) Today Minayev began his working day exactly at seven o'clock.

d) With *nouns* in the *ablative* and with *adverbs* formed by means of the *ablative*, **ук**, **үк** indicates the *inception* of an action, state, or condition *immediately* from a *place* or *time*, or movement *right along* a place.
   - Яр **буеннан ук** башланган гүзәл бакчага кызыксынып карый-карый бардылар. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) They walked, looking with interest at the beautiful park, which began right at the shore.
   - Бакча **кырыеннан ук** кечкенә генә инеш ага ... (Хәниф Хәйруллин, Картлык кемгә шатлык.) Right along the edge of the garden flows a rather small stream...
   - – Ләкин мин сезгә **баштан ук** сөйлим... (Мансур Вәлиев, Дулкын.) "But I will tell it to you right from the beginning..."
   - Володя. ... Казан миңа бала **чагымнан ук** таныш. (Риза Ишморат, Давылга табан.) Volodya. ... I have known Kazan ever since my childhood.
   - Кремлев. ... Сезне борчуым өчен **алдан ук** гафу үтенәм. (ibid.) Kremlev. ... I apologize in advance for troubling you.

e) With *other adverbs*, **ук**, **үк** denotes 'immediately', 'there and then', 'on the spot', 'right then', 'very'; with *adjectives*, 'very', 'particularly'.
   - Әнкәем алтын таракны тиз генә эзләп табып, Атты да тышка, **тиз үк** куйды тәрәзәне ябып. (Габдулла Тукай, Су анасы.) Quickly finding the golden comb, my mother flung it outside and immediately closed the window.
   - Дилбәр. Ә ул бүлмәне, әлбәттә, бушатырга кирәк. ... – Бушатырлар, **бүген үк.** ... бүлмәне **хәзер үк** бушатыр. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Dilbär. And that room must be cleared out, of course. ... They will clear it out today. ... they will clear the room out right now.
   - – Әни әйтмешли, кулың җиңел, күрәмсең, чәчкән бер орлыгың икенче **көнне үк** тишелеп чыга, ... (Әсрар Галиев, Асыл кошым минем.) "As Mother says, you have a green thumb (lit., your hand is light). It seems that a seed which you sow begins to grow the very next day." (күрәмсең – күрәсеңме).
   - Рабига. **Чибәр үк** димим, сөйкемле, акыллы, сабыр. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Rabighä. I don't say that he is very handsome, but he is likable, intelligent, patient.

f) The particle **үк**, following the numeral **бер**, means 'the same', pronounced with emphasis.
   - **Бер үк** елганың суын эчеп үскәнбез. **Бер үк** телдә сөйләшәбез. **Бер үк** радионы тыңлыйбыз. **Бер үк** китаплар укыйбыз. **Бер үк** киноларны карыйбыз. Ә колхоз эшенә мөнәсәбәтләребез – җир белән күк. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) We have grown up, drinking the water of the same river. We speak (in) the same language. We listen to the same radio. We read the same books. We see the same movies. But our attitude towards the kolkhoz work is (as different) as earth and sky.
   - ... мин Рәхиләне Уфада очраттым, аннары Дәүләкәндә дә **бер үк** вакытта булдык. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) ... I met Räkhilä in Ufa, (and) later on, we were also in Däwläkän at the same time.

Note: **берүк** means ‘please’, expressing a persuasive request or strong wish: –Берүк, шуны эшли кур инде. (Please, be sure to do this.) (For эшли күр see 917.)

g) With *adverbs* or *postpositions* expressing *comparison*, **ук**, **үк** denotes ‘exactly’, ‘just’.
- – Юынып аласыңмы? – Әлбәттә, – дидем. – Әйдә алайса. Безнең монда **шәһәрдәгечә үк** түгел инде, җәй көннәре тышта юынабыз. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) “Are you going to wash (quickly)?” “Of course,” I said. “Come on then. With us here it’s not exactly as it is in the city, you know. On summer days, we wash (ourselves) outside.”
- Наилә. Ашыкма, Зилә. Син уйлаганча **ук** түгел... (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Naliä. Don’t jump to conclusions, Zilä. It isn’t exactly as you think...
- Зилә. Мине, актрисаны, Наилә **шикелле үк** җиңел акыллы ... дип санадыңмы? (ibid.) Zilä. Did you regard me, the actress, as being just as light-headed ... as Nailä?
- Искәндәр. ... Бик чибәрләре бар иде. Ләкин, сеңелем, ... синең **хәтле үк** матуры булмады, ... (Шәриф Камал, Ут.) Iskändär. ... There were very pretty ones. But, my sister, ... there were none quite as beautiful as you, ...

h) With some *pronouns,* **ук**, **үк** denotes the following: **шундый ук** ‘exactly the same’ (comparison), **шул ук** ‘that same’ (still the same, not changed; said of a person, thing, or place); ‘that same’ (ind. time); **шунда ук** ‘exactly, right there’; ‘immediately’, ‘without delay’; **шушында ук** ‘exactly, right there’; **болай ук**, **шулай ук** ‘also’, or indicating emphasis.
- Шакиров та **шундый ук** фикердә иде. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) Shakirov too was of exactly the same opinion.
- Шуннан соң, **шул ук** Бибинур ... ялгыз бер хатында бүлмә табып бирде. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) After that, the same Bibinur found her a room with a woman who lived alone ...
- Гәүһәр **шул ук** көнне Акназарның әнисенә хат язды. Талия килмәде. Икенче хатка да **шул ук** җавап, дөресрәге, бертөрле дә җавап юк иде. (ibid.) The same day Gäwhär wrote Aqnazar’s mother a letter. Taliä did not come. To the second letter there was the same answer too, more precisely, there was no answer at all.
- ... бакчада күлдәвекләр, **шунда ук** аккошлар да йөзеп йөри. (ibid.) ... in the park there are ponds, and swans swimming right in them.
- Мәдинә чәйнеген өстәлгә куеп, ашыгып чыгып китә. **Шунда ук** әйләнеп керә. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Putting the teapot on the table, Mädinä hurries out of the room. She immediately comes back in.
- – Юк, мин көлмим, – диде ул, **шунда ук** җитдиләнеп. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) “No, I am not laughing,” he said, immediately becoming serious.
- ... баласына менә дигән ипле тәрбия булыр, ди. **Шушында ук** укыталар да икән. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) ... her child will get a very fine education, he says. He will also be taught right there.
- – Тәмле йокы, матур төшләр сезгә, туташлар! – Сезгә дә **шулай ук**, – дидем мин, кулымны биреп. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) “Sleep well, sweet dreams, young ladies!” “The same to you, too,” I said, stretching out my hand.
- – Мин бит сезне көн озын көтеп тордым! – **Шулай укмыни**?! (ibid.) “But I waited for you all day long!” “Is that so?”
- Гөлсинә. Рәхмәт, әбкәй. Хәзер машина килә. Тәнзилә. **Шулай ук** тизме? (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Gölsinä. Thank you, Grandma dear. The car is coming now. Tänzilä. So soon?
- Фирүзә улына сәерсенеп карады. Ул әле аны **болай ук** җитди фикер йөртердәй кешегә санамый да иде. (Кояш Тимбикова, Ярлар биек.) Firüzä looked at her son

in amazement. She had not yet even thought of him as a person capable of thinking that deeply.

Note: The particle **ук**, **үк** is sometimes contracted with the preceding word. The final vowel of that word is then dropped, final ‘**к**’ changes into ‘**г**’.

- – Ник соң аны **баштук** (instead of башта ук) әйтмәдегез, **танышкандук** (instead of танышканда ук)? (Шәйхи Маннур, Муса.) “Why, then, did you not say it at the beginning, right when introducing yourself?”
- – ... Казанда **чактук** (instead of чакта ук) мин сезне күреп беләсем килгән иде. (ibid.) “... I had wished to meet you back in the days when I was in Kazan.”
- Хәмит сискәнеп китте, ләкин **шундук** (instead of шунда ук) айныды. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Khämit started, but immediately controlled himself.
- Алар **иртүк** (instead of иртә үк) килделәр. They came very early in the morning.
- Мин карак-угры түгел; юл да кисмимен, шулай да мин **бигүк** (instead of бик үк) түгры түгел. (Габдулла Тукай, Шүрәле.) I am no thief or robber; I don’t waylay (people) either. However, I am not particularly honest.

i) For **ук**, **үк** with the *past participle* in the *locative* see 1055, a; with the *verbal adverbs* in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч** and **-ганчы**, **-гәнче**, **-канчы**, **-кәнче** see 1272; 1268; and with the *verbal noun* in -^{О}ш plus **+ли**, **+лый** (-^{О}шли, -^{О}шлый) see 1217.

Note: In some cases, the particle **ук**, **үк** is left untranslated in English.

[721] фәкать.

This particle, which is of Arabic origin, is used prepositionally. Like **бары** and **тик**, it is restrictive and exclusive. It may be used in conjunction with the particle **гына**, **генә**, etc.

- Фазыл. ... мин синең **фәкать** бәхетле булуыңны телим. (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Fazyl. ... I wish only that you may be happy.
- Сүрия. Аның бит бәхетле булырга хакы бар. Аңа бит әле **фәкать** егерме биш яшь. (ibid.) Süriä. He has the right to be happy, hasn’t he? After all, he is still only twenty-five years old.
- Күренеп тора, үзе ул тамчы да каушамаган, моны **фәкать** сүзне ипле башлап җибәрү өчен **генә** әйткән иде. (Мәдинә Маликова, Фидая.) It was obvious that he was not even a bit embarrassed, that he had said this only to start the conversation politely.

[722] **хәтта** ‘even’.

This particle intensifies the meaning of the word, or group of words, which it precedes or follows (compare also 626).

- Фәләх **хәтта** Гасимә ягына карарга да читенсенеп, ... концертның тизрәк бетүен көтеп утырды. Концерт бетү белән, мин хәзер дип, ... театрдан чыгып китте. Саубуллашып та тормады **хәтта**. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) Fäläkh was ashamed to even look in Ghasimä’s direction, ... and he sat, waiting for the concert to end soon. As soon as the concert ended, he said that he would be right back, ... and left the theatre. He did not even say goodbye.
- **Хәтта** безгә таныш булмаган кешеләр ярдәм иттеләр. Even people unknown to us helped us.
- Кыдаш буе тугайлары, тау сыртлары һәм **хәтта** авыл урамы да яшеллеккә күмелгән. (Ризван Хәмид, Актамырлар иле.) The (low-lying) meadows along the (river) Qydash, the mountain ridges, and even the village street, are buried in verdure.

[723] **-чы**, **-че**.

This particle, which is subject to vowel harmony, is only used with verbs in the *imperative*, *optative* and *conditional* moods (933-936; 1006, 4).

[724] югыйсә (юкса).
This particle expresses varying degrees of emphasis. Furthermore, it gives speech a colloquial tinge, makes it sound richer, more colorful. Depending on the context, it is sometimes very close in meaning to бит, ич, лабаса, ләбаса. However, substituting the latter for югыйсә (юкса) in such cases would make the speech sound more concrete, would cause it to lose its colloquial, colorful flavor.

· Җитмеш яштә бит инде **югыйсә**, ә бездән яшь күренә, ... (Марсель Галиев, Нигез.) Just imagine, he is already seventy years old, and he looks younger than we do, ...
· Элек аның төмсә йөзе ошамый иде бит **югыйсә,** ... хәзер менә сагынам үзен. (ibid.) Before, I didn't like his sombre face ... but now, wouldn't you know, I long for him.
· – Ай аллам! Нишләдең син, ә?! Әллә сине пәри алмаштырдымы? ... Әллә **югыйсә** Мәскәүдә укып кайткачтыннан авыл кызы ошамый башладымы, мине тиң күрмисеңме? (Гомәр Бәширов, И, язмыш, язмыш.) "O, my God! What has happened to you? Has some demon changed you? ... Or wouldn't it be that, after studying in Moscow, you don't care for the village girl any more, you don't regard me as an equal?"
· – Әйе, бер Бариевлар гаиләсе өчен генә түгел, шушы авыл, шушы кыр-басулар өчен дә иң кирәк кеше бит инде ул **югыйсә**. Нигә моны аңламый икән ул кызый? (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) "Yes, he is, after all, the person most needed, don't you see, not only for the Bariev family, but for the village, for these fields. Why won't that girl understand this?"
· Ахиярга бу фаҗига /façiɑ̃ə/ турысында иртәнге өчтә килеп әйттеләр. Төнге уникедә генә кайтып яткан иде, **югыйсә**. Торды, идарәгә килде. (Мөхәммәт Мәһдиев, Мәңгелек яз.) They came and told Akhiyar about this tragedy at three o'clock in the morning. Just think, he had come home and not got to bed until twelve o'clock at night. Still, he got up and went to the (administrative) office.
· Турыга китсәң, Фукс бакчасына барып чыгасың. Әллә бүген дә барыргамы **югыйсә**? (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) If you walk (If one walks) straight ahead, you get (one gets) to Fuks Park. Should she, after all, be going that way today too?
· Хаҗиләр бөтенләй аптырап калалар. Бу ни хәл? **Юкса**, кыямәт /qiamət/ булдымы? (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) The pilgrims are completely confused. It can't be that doomsday has arrived, can it?

[725] ә.
The particle **ә** is used:
a) At the *beginning* or at the *end* of an *interrogative* or *exclamatory* sentence to give more force to the question or exclamation.

· Хәйдәр. **Ә** син кая барасың? Зәйтүнә. Синең белән чыгам. (Риза Ишморат, Давылга табан.) Kheydär. And where are you going? Zeytünä. I am going with you.
· Әхтәмова. Иптәш Әхметова, әлбәттә, начар укытучы түгел ... Тик, мактап газетага язарга булгач, аның күрсәткечләре дә бик шәп булырга тиештер бит, минемчә? Хәмит. **Ә** аның күрсәткечләре начармы? (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Äkhtämova. Comrade Äkhmetova is, of course, not a bad teacher. ... But, if she is to be praised in the newspaper, then – as I see it – her work charts ought to be very good – isn't that so? Khämit. Are her work charts bad then?
· Хәйдәр. Әгәр син дә мине шулай яратсаң, ул чагында мин тауларны күтәрә алырлык көчкә ия булыр идем кебек. Наилә (әкрен). **Ә** мин сине яратам, Хәйдәр. (Риза Ишморат, Якын дус.) Kheydär. If you loved me the same way too (i.e., as he

loves her), then, I think, I would have the strength to move mountains. Nailä (in a low voice). But I do love you, Kheydär.

- Энҗе. (Фазыл каршысына килә). Ә Сүрия апа кайтыр ул. Кайтыр, Фазыл абый! (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Enje. (She steps before Fazyl.) But Süriä will return. She will return, Fazyl!
- Зәйтүнә. ... (Балага карап.) Я, йоклыйсыңмы инде, ә? (Риза Ишморат, Давылга табан.) Zeytünä. ... (Looking at the child.) Oh, will you sleep now?
- Бибикәй. ... Нишләргә миңа хәзер, ә? (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Bibikey. ... What am I to do now, then?
- Ильяс. ... Безнең өчен хәзер иң әһәмиятлесе – өченче бригаданы ныгыту. Диләра, ни дисең? ... җиң сызганып тотынсаң, ә? (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Ilyas. ... The most important thing for us now is strengthening the third (work) brigade. Dilära, what do you say? ... what if you rolled up your sleeves and set about it?

b) At the *end* of an *interrogative* or *exclamatory* sentence to intensify such emotions as *amazement, delight, joy, anger.*
   - Сәрвәрев. Мин? Студент? Сәрвәрев студент, ә? (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Särwärev. I? A student? Särwärev a student? Well. (Amazement.)
   - Төшем түгелдер ич бу? Кара әле, исән икәнсең ләбаса, ә? (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) This cannot be a dream, can it? Just look, you are alive and healthy after all. (The speaker, the mother, is surprised and overjoyed that her son is alive.)
   - Хәлфәләр. Бу нинди эш бу, ә? Бу хурлыкларны ничек күтәрик без, ә? Хурлык бит, валлаһи! (Сәгыйт Рәмиев, Низамлы мәдрәсә.) The Instructors. Just what kind of a thing is this? How on earth are we to endure this disgrace? It is a disgrace, by God, it is! (Anger.)

c) At the *beginning* of a sentence, to draw a person's attention to the speaker's following words.
   - – .. әйт әле: синең берәр вакыт туйганчы ашаганың булдымы? – Туйганчы ашаганым дисеңме? ... Хәтерләмим. Ә, искә төште. Туйганчы ук булмаса да туя язган идем төсле. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) "... tell me, please, have you ever at any time eaten until you had your fill?" "Eaten until I had my fill, you say? ... I don't remember. Wait, it just came to my mind. Although it was not exactly until I had my fill, it seemed that I was almost full."
   - Искәндәр. Ә, менә минем дус килә. (Шәриф Камал, Ут.) Iskändär. Look, here comes my friend.

d) When for some reason asking a person to repeat his words.
   - – Әни ... әни! – диде ул, ... – Әти кайта! Үзем күрдем. – Ә? Ни сөйлисең, улым? (Равил Вәлиев, Гөлмәрҗән мәкләре.) "Mother ... Mother!" he said, ... "Daddy is returning! I saw him." "Eh? What are you saying, my son?"
   - Исемә килгәндә юл кырыенда утыра идем. Яныма автобус туктаган. ... – Әй, кая барасың? – ди шофер. – Ә? – Кая барасың диләр сиңа. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) When I came to my senses, I was sitting at the roadside. A bus had pulled up beside me. ... "Well, where are you going?" the driver asks. "Eh?" "I am asking you where you are going."

   (For the emphatic use of the third person plural, present tense, of the verb **дию** see 1023, 5.)
   - Син нәрсә дидең, ә? "*What* did you say?"

e) Pronounced in a lengthened tone, **ә** gives greater force to such phrases as **шулаймы(ни)**? 'is that so?', **шулай булдымы(ни)**? 'is that how it happened?', **шулай була ул** 'that is how it is'.

- – Нихәл, сеңлем, абыең өйдәме? – дим. – Китте бит ул, – ди, – Свердловскига. ... Назикә апа белән икесен җибәрделәр. ... **Ә-ә-ә шулаймыни**? – дип мыгырдандым да ычкындым тизрәк ул тирәдән. (Шәйхи Манур, Чын сөю бармы?) “How are you, miss (lit., my sister), is your (older) brother at home?” I say. “He went away, you know, to Sverdlovsk,” she says. ... “They sent both him and Nazikä.” ... “Is that so, then?” I grumbled and quickly left the neighborhood.
- – Бу ни эшең? – диде бабай. ... мөселман түгел син, юк, Мөселман түгел. Явыз бәндә икәнсең. Күпме малны әрәм иттең, Баязит! – **Ә**, **шулаймы**, кызганасыңмы? (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) “What have you done?” the old man said. ... “You are no Moslem, no, no Moslem. You are an evil man. How much goods you have destroyed, Bayazit!” “So, that’s how you feel, you are upset about that?” (Before departing the war-torn area, Bayazit has put fire to his store, destroying all his goods, including groceries, rather than giving them to the people.)

[726] әгәр.
As a particle, **әгәр** serves to emphasize the word immediately preceding it.

- ... Марзия ... берсен иренә дә сузды: – Мәле, иснәп карале! – диде. **Чын әгәр**, ... батист кулъяулыктан әле һаман хушбуй исләре аңкый иде. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) ... Marzia ... held one of them (i.e., one of the handkerchiefs) out to her husband: “Here, take it, please, just smell it!” she said. And indeed, the fragrance of perfume still emanated from the batiste handkerchief ... (мәле: contraction of мә әле; карале contraction of кара әле).
- – Кирәк булсам, әйтегез, мин дә булышам, **чын әгәр**. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) “If I am needed, tell me, I too (will) help you, certainly.”
- – Көз көне, урманнан кайтканда, – ..., якында гына мылтык тавышы ишеткәнсез, аннары бер йөк төягән кеше очраткансыз, шулаймы? ... Йөк хуҗасы менә шушы адәм түгел идеме? Малайлар тагын телсез калдылар: мыш-мыш килеп, текәлешеп карап тордылар. Шулай аптырашып торганда, Тубалбаш кинәт сикереп куйды. – Шушы кеше! **Валлаһи әгәр** шушы. Таныдык. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) “On an autumn day, while you were returning from the woods ... you heard the sound of a rifle (shot) nearby. Then you met a man with a loaded cart, correst? ... Isn’t this man here the owner of the load (cart)?” The boys fell silent again. Breathing heavily, they kept staring (at the man). (All of them) being (thus) confused, Tubalbash suddenly jumped up. “This is the man! By God, it’s him. We recognize him (lit., we recognized him).”

[727] әй.
Әй is an interjection (see 799, a-e) which may function as a particle. Repeated with the predicate verb immediately following it, it intensifies, emphasizes the action or state expressed by the verb.

- Фәрхәнә. ... Кичә мине чәйгә чакырганнар иде. **Әй мактыйлар, әй мактыйлар** сине. (Таҗи Гыйззәт, Чаткылар.) Färkhänä. ... Yesterday they had invited me for tea. Do they praise you, do they ever praise you!
- **Әй орышты**, Хәниф абый мине, **әй орышты**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Did uncle Khänif scold me, did he ever scold me!
- Авылда минем үз этәчем бар иде. Ә биредә – бәрән. Авыл малайлары күрсә, **әй көнләшер** иде, **әй көнләшер** иде. (ibid.) In the village I had my own cock. And now (lit., And here) – a lamb. If the village boys should see it, would they be jealous, would they ever be jealous!

· Апасы да, Габдулла үзе дә **эй куаналар, эй куаналар**. (Ә. Фәйзи, Тукай.) Do Ghabdulla himself and his (older) sister rejoice, do they ever rejoice!

[728] әле.

a) The particle **әле** is used to increase the effect of an *opinion, thought, idea,* or as if to underline a *remark* or *fact.*
   · Гөлнар. Өч ел буенча күңелемдә асраган сүземне әйтә алмый калдым ... Рөкия. Әйтмәвең, бәлки, хәерлегәдер **әле** ... (Кәрим Тинчурин, Җилкәнсезләр.) Gölnar. For three years I have been unable to say the words which I have been keeping in my heart. Röqiä. Perhaps it is only to the good that you did not say them.
   · Әхмәт. Сөйләшеп кайткач, сине дә калага алып китәргә уйлыйм **әле** мин. (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Äkhmät. You know, I am thinking of taking you too to the city after I have talked (there) and returned.
   · Әбсәләм. ... Бездә эшләгән кеше, Сәлим абый, картаймый. Дөрес булса **әле**, яшәгән саен яшәрә генә бара, диләр. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Äbsäläm. ... A person who works with us, Uncle Sälim, does not grow old. If what they say is true, he only gets younger the longer he lives.
   · Ачуланма, яме, ни әйтсәң дә син **әле** минем өчен малай гына. (Рәисә Ишморатова, Яшьлек канат җәйгәндә.) Don't be angry, will you, (but) whatever you say, for me you are still only a boy.
   · Рәйхан. Әбием! Без утырткан алмагачларның алмасы бармы инде? Ана. Юк **әле**, кызым! Алмагач өч-дүрт елсыз җимеш бирми **әле** ул. (Шәриф Хөсәенов, Әниемнең ак күлмәге.) Reykhan. Grandma! Do the apple-trees which we planted have apples yet? Ana. No, my dear (lit., daughter)! Apple trees do not bear fruit before they are three or four years old, you know.

b) With verbs in the *present* or *future* tense, indicative, and with verbs in the *negative past* tense, indicative, **әле** indicates *continuous, unfinished* action, or the possibility of it's being carried out in the future.
   · Ләля. ... Син **кайтмыйсыңмы әле**? Шәрәф. Азрак **утырам әле**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Lalä. ... You are not returning yet? Shäräf. I'll still sit a little (while).
   · Ул **әле** мәктәпне бетермәгән. He has not yet finished school.
   · Ул кайтып кергәндә Роза да, Розалия дә йокларга **ятмаганнар иде әле**. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) When he returned, both Roza and Rozaliä had not yet lain down to sleep.
   · Әхмәт. Ике-өч көннән тагы китәм. Гөлшаян. Озаккамы? Әхмәт. Бу юлы озакка **булмас әле**. (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Äkhmät. I'll leave again after two or three days. Gölshayan. For long? Äkhmät. This time it will not be for long.
   · Зөһрә. Ярый иптәшләр, сез бәхәсне дәвам итегез, миңа кайтырга вакыт. Наилә. Мин соңарак **керермен әле** сиңа. (Риза Ишморат, Якын дус.) Zöhrä. All right, friends, you continue the discussion, it's time for me to go home. Nailä. I'm still dropping in on you later.

c) With verbs in the *past* tense, indicative, **әле** indicates an *unexpected action,* or an *action* or *fact* related as *fresh news.*
   · Шәрәф. Мин сине бүген килер дип **уйламаган** да **идем әле**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Shäräf. I did not even think that you would come today.
   · Инсаф. Менә әни! Син чәчәк яратасың бит, чәчәк алып **килдем әле** сиңа. (Шәриф Хөсәенов, Әниемнең ак күлмәге.) Insaf. Here, Mother! You do love flowers, so I have brought you flowers.
   · – Беркөнне, сине эзләп, монда да **килгән иде әле**. (Кояш Тимбикова, Ярлар биек.) "One day she even came here, looking for you, you know."

- – Миңа күптән вәгъдә иткән ике бүлмәле квартира бирделәр. ... Кичә генә **күчтек әле**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) “They gave me a two-room apartment, which they had promised me long ago. ... Just yesterday we moved in, you know.” (квартира – фатир).

d) With verbs in the *past* tense, indicative, **әле** intensifies such emotions as *doubt, uncertainty, confusion, embarrassment.* With verbs in the *future* tense, indicative, it conveys a shade of *indifference.*
   - Садыйк. Фатыйма! Шул кыюсыз егет – мин. Әйе, мин үзем. Ул егетнең үлеп яраткан кыз – син. Әйе, син, Фатыйма. ... Фатыйма. Юри генә, шаяртып кына **әйтә торгансыздыр, әле**? (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Sadiq. Fatima! That timid young man is me. Yes, me myself. The girl with whom that young man is desperately in love is you. Yes, you, Fatima. ... Fatima. You probably say this only for fun, only in jest, or?
   - Гайнетдин. ... Сүз нәрсә турында **иде әле**? Гыймади. Әхмәтша турында. (Кәрим Әмири, Печән базары.) Gheynetdin. ... What was it we were talking about then? Ghimadi. About Ähmätsha.
   - Гыйлай. Сорама, балыксыз кайткан вакытта минем кеше белән сөйләшәсем килми. Арслан. Эләкмәдемени? Гыйлай. Эләкмәде шул. Арслан. **Эләгер әле**. (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Ghilai. Don’t ask. When I come back without fish, I don’t want to talk to anybody. Arslan. So you didn’t catch any? Ghilai. No, I didn’t catch any. Arslan. You will yet (or freely translated: There is always another day)! (Polite answer with a shade of indifference.)

e) In *temporal* sentences, **әле** indicates temporal *limit* or *continuation.*
   - Рәзилә. ... Мин юкта Яшәр кайтып китмәдеме? Сәрия. Күрмәдем. Рәзилә. Син гел өйдә булдыңмы? Сәрия. **Әле кайтып кердем**. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.) Räzilä. ... Was Yäshär here while I was away? Säriä. I did not see him. Räzilä. Were you at home all the time? Säriä. I just came home.
   - Чыннан да мондый матур урында **булганы юк иде әле** аның. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) Indeed, she had not yet been to such a beautiful place.
   - ... **әле** күл өсте ныклап **туңмаган**, чын Себер салкыннары **килеп җитмәгән иде**. Кар да **әле** тирән **түгел**, ... (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) ... the surface of the lake had not yet been frozen solid. The real Siberian cold had not yet arrived. Also the snow was not deep yet.
   - **Әле** ярты сәгать **вакыт бар**. (ibid.) There is still half an hour’s time.
   - ... җыелыш башланырга **әле** унбиш минут **вакыт бар**. (Әбрар Шәмин, Яңа язлар.) ... there are still fifteen minutes until the meeting begins.
   - Сәгать **әле** иртәнге ун **тулмаган иде**. (ibid.) It was not yet ten o’clock in the morning.
   - – Син **әле һаман да** тегендә сакчы булып торасыңмы? (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) “Are you still working there as a guard?”

f) Used with *interrogative pronouns*, **әле** expresses *uncertainty, vagueness.*
   - Гариф. **Әле кайчан** кайттың? Күптәнме? (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Gharif. When did you return, then? A long time ago?
   - – Сез **нигә әле** кинәттән генә Ләмига турында сүз башладыгыз? (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) “Just why did you start talking so suddenly about Lämighä?”
   - Латыйпов. Сез **кайдан әле**? Әхметова. Йөз дә беренче мәктәптән. ... Латыйпов. Ә, әйе, хәтерлим. Фамилиягез **ничек** иде **әле**? Әхметова. Әхметова. Латыйпов. Ә, әйе, хәтерлим. **Нәрсә** вәгъдә иткән идем **әле** мин сезгә? (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Latipov. Where are you from, then? Ähmetova. From school number 101 ... Latipov. Oh, yes, I remember. What was your name, then? Ähmetova. Ähmetova. Latipov. Oh, yes, I remember. What is it, then, that I had promised you?

g) Together with the particle **бит эле** usually intensifies the notion of *uncertainty, doubt, hesitation.*

- – Быел алар шуннан бик оста файдаланып калдылар, кырык чакрым юллары әзер. Киләсе ел нинди булыр **бит эле**? Теләкләре яңадан да кабынырмы? (Марсель Зарипов, Көнделләргә юл ярганда.) "This year they used it (i.e., the time between sowing and harvesting) well; forty versts of their roads are finished. But then, how will it be next year? Will their ambitions (zeal) be rekindled?"
- Разия. ... Минем турыда уйлыйсыңмы? Мин нишләрмен авылда? Сәүбән. Калабыз дип әйтмәдем **бит эле**. (Хәй Вахит, Ике килен-килендәш.) Razia. ... Do you think about me? What am I going to do in the village? Säwbän. I did not say that we will remain there, or did I?
- Зариф. Мин **бит эле** шул кызны алырга йөридер идем **бит эле**. (Сәгыйт Рәмиев, Яшә Зөбәйдә, яшим мин.) Zarif. Well, I have (for some time) been thinking of marrying that girl, you know. (He is not sure, he hesitates.)

h) Used in conjunction with the particle **гына**, **генә**, etc., and a verb in the *past* tense, **эле** indicates an action accomplished 'just now', 'just recently'.

- Инзарский. **Әле генә** якын кибеттән Арскаяга китерергә чәчәк сатып алдым, ... (Нәкый Исәнбәт, Гөлҗамал.) Inzarskiy. Just now I bought flowers from the nearby shop to bring to Arskaya. (Arskaya – name of an actress.)
- Рәйхан. ... син үтүкли тор, мин чәй генә куеп җибәрим. Бибкәй. Миңа булса кирәкми, Рәйхан апа, **эле генә** эчеп килдем. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Reykhan. ... you keep ironing, I'll just put on the tea. Bibkey. If it's for me, it isn't necessary, Reykhan, I just had tea.
- Бөтен лагерь тирән йокыда, кояш **эле** күтәрелеп **кенә** килә иде. (Марсель Галиев, Нигез.) The whole camp lay in deep sleep. The sun was just now rising.

i) In conjunction with the particle **дә**, (**эле дә**) **эле** indicates that the action or condition still continues or exists as before.

- Гөлҗамал. Ул **эле дә** анда булыр, бар, аны монда җибәр. (Нәкый Исәнбәт, Гөлҗамал.) Göljamal. He will still be there. Go, send him here.
- Сәетҗан. Юк, **эле дә** соң түгел. Без аны коткара алабыз. (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Säjetjan. No, it is still not too late. We can save her.
- Хөсәен. Я әле, утыр әле, син бит әле генә бала идең. Мине шулай ярата идең. **Әле дә** шулай яратасың, шулай бит? (Фәтхи Бурнаш, Хөсәен мирза.) Khösäyen. Now, sit down, please. Only recently you were still a child, weren't you. You loved me that way (i.e., the way a daughter loves her father). You still love me that way, don't you?

k) The particle **эле** is used with verbs in the *imperative* and *optative* moods (see 937-939; 948).

[729] әллә.

The particle **әллә** is used:

a) To *attenuate* a *question.*

- – Нәрсә булды,...? – дип сорады да, җавап көтмичә, түшенке тавыш белән: – **Әллә** мин сезгә уңайсызладыммы? – диде. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) "What happened...?" he asked, and, without waiting for an answer, he said in a dispirited voice, "Have I perhaps embarrassed you?"
- – Бу көннәрдә сабакка килмәдегез, **әллә** кәефсез идегезме? (ibid.) "You haven't come to the class recently, were you perhaps indisposed?"
- – Абау, кем ул, – юл читендә кеше барлыкны әле генә сизенгәндәй итте кыз. – **Әллә** синме, Рәхимҗан? (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) "Oh, who is

that," the girl said, pretending to have noticed only now that there was a man at the roadside. "Can that be you, Rakhimjan?"

b) To give force to a *rhetorical question*, an *exclamation* or a *statement.*
  - (Нурия ялгыз). Самоварым кайнаган, чәй эчәргә кеше юк. Кукраеп үзем генә эчеп утырыйммы **эллә**? (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) (Nuriä. Alone.) My samovar is boiling, (but) there is no one to have tea with. Should I perhaps put on airs and have tea all by myself?
  - Зөлфәт. Әссаләммәгаләйкем, авылдашлар! Сабир. Бә-ә! Зөлфәт! Күктән төштеңме **эллә**, туганкай! (Габделхәй Сабитов, Чулпан таңны уята.) Zölfät. Peace be with you, (my) fellow villagers! Sabir. Well! Zölfät! Did you perhaps fall (descend) from the sky, my dear friend!

c) To express *uncertainty.*
  - Шәрәф. Син **эллә** Искәндәр бай кызымы? (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Shäräf. Can you be the daughter of wealthy Iskändär?
  - Латыйпов. ... Әхметова турында языгыз. Хәмит. Әхметова? Нинди Әхметова? Латыйпов. **Эллә** үзегез дә беләсез? Бәлки ул сезгә таныштыр? (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Latipov. ... Write about Ähmetova. Khämit. Ähmetova? What Ähmetova? Latipov. Maybe you yourself know her? Maybe you are acquainted with her?

d) **Эллә** together with the particle **тагы(н)** means 'unknown', 'I do not know'.
  - – Карагыз әле, әби, сезнең шәлгә охшамаганмы? Әби әйләндерә-әйләндерә шәлне карады да: – **Эллә тагы**, – дип куйды. – Карагыз, әйбәтләп карагыз, – диде Ризван. ... – **Эллә тагы**, – дип куйды әби, – бер дә минеке дип әйтә алмыйм. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Look, please, Grandma, does it not resemble your shawl?" Turning it over and over, the old woman examined the shawl and said: "I don't know." "Look at it, look at it well," Rizwan said ... "I don't know," the old woman said. ... "I cannot say for certain that it is mine."
  - Җиһанша. Нинди духтыр турында сөйли ул? Мөстәкыйм. **Эллә тагы**, үзем дә аңламадым. (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Jihansha. What doctor is he talking about? Möstäqim. I don't know, I didn't understand myself.

Note: **Эллә** and the interrogative particle **±ме** may be contracted to **мәллә**. For example:
  - Гәрәй. ... мин сиңа ничә әйттем инде, күчтәнәч алип кайтып йөрмә дип, кечкенә бала **мәллә** мин? (Мирсәй Әмир, Тун ачуы.) Gärey. ... how many times have I told you not to bring me presents when you return. Am I a little child, then?
  - Рәхилә. Ашыйсың килә **мәллә**? (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Räkhilä. Perhaps you wish something to eat?

[730] һич.

The particle **һич** intensifies a *negation.* For example: һич шөбһәсез 'without any doubt', һич сәбәпсез 'without any reason', һич кичекмәстән 'without any delay'.
  - Галия. Мин болай дип **һич** уйламаган идем, ... (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. I had never thought that it is like this, ...
  - Галия. ... Соңгы вакытларда сездән **һич** хәбәр алганым юк иде. (ibid.) Ghaliä. ... Recently I have not had any news at all from you.
  - Гөлҗамал. ... мин моның белән **һич** килешә алмыйм. (Нәкый Исәнбәт, Гөлҗамал.) Göljamal. ... I cannot at all agree with this.

Note: For such intensive particles and words as иң, бик, үтә, бигрәк, ифрат, дөм, өр, etc. compare 311-313, 314, c.

CHAPTER IX – MODAL WORDS

[731] Tatar modal words may be of nominal or of verbal origin. Hence, they are related to nouns, adjectives, adverbs, or verbs. Some are also used as conjunctions.
Depending on their meaning and syntactical functions, modal words may be divided into two groups:
1. *Predicating words,* i.e., words used as predicates or parts of predicates.
2. Modal words used as *parenthetical words.*

Modal words belonging to the first group are:

[732] бар, **юк**.
These modal words are used as the predicate of a sentence to indicate the *presence* or *absence* of persons, things, etc. They are used only in the *present tense* and in the *past tense* I, *indicative.* The latter is formed by placing a conjugated form of the defective auxiliary **-и** (идем, идеӊ, иде, etc., see 974, 975) after them. In all other tenses and moods **булу** ‘to be’, **булмау** ‘not to be’ (see 976, 977) is used instead of **бар** and **юк**. Except when used as nouns (see further below), **бар** and **юк** take no personal endings.

· Җирнеӊ уртасында суы кипкән күл **бар**. (Галимҗан Ибраһимов, Табигать балалары.) In the middle of the field there is a lake whose water has dried out.
· Җәмилә. Камилә, кайда син? Бар, әнә ишектә кеше **бар**, ... (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Jämilä. Kamilä, where are you? Go, there is somebody there at the door, ...
· Наилә. ... Дөнья шул кадәр кызык ич! Сәнгать, музыка, спорт, театрлар, эш-хезмәт **бар**. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Nailä. ... The world is so interesting, you know! There is art, music, sport, theatres, (one’s) work.
· Шәрәфи карт тыныч кына: – Әле вакыт **бар**, – диде. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) Old Shäräfi said calmly, “There is still time.”
· Зөбәйдә. Нихәл. Ни хәлләр **бар** сездә? (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин.) Zöbeydä. How are you. How are things with you?
· – ... сездән китүчеләр **бармы** соӊ? – Бик **юк** шул, яшьләрдән генә бераз **бар**, – диде Хәкимулла. (Хәниф Хәйруллин, Канатлар талмасын.) “... are there any leaving you (lit., going away from you then?” “There are very few, only a few of the young people,” Khäkimulla said.
· Утызлап кына кеше **бар иде**. (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) There were only some thirty people.
· ... шуннан соӊ аларныӊ дуслыклары тагын да артты. Бу дуслыкны арттыра торган башка сәбәпләр дә **бар иде**. (Кәрим Тинчурин, Икенче мәрҗән.) ... after that, their friendship grew still more. There were also other reasons which caused this friendship to grow.
· Анда син дә **бар идеӊ**? (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күӊел.) You too were (present) there?
· ... күк йөзендә бер генә болыт кисәге дә **юк**. (Кәрим Әмири, Югалган малай.) ... there is not even a small cloud in the sky.
· ... урманда аныӊ йөрмәгән һәм белмәгән җире **юк**. (Садри Җәләл, Аккош.) ... in the woods there is no place where he has not walked, which he does not know.
· Җаныӊ ни тели, барысы да **бар**. ... Тик зур шәһәргә бәхет эзләп килгән Сөләйманга эш кенә **юк**. (Кәрим Тинчурин, Беренче мәрҗән.) What (ever) your heart desires, it is all there. ... Only there is no work for Söleyman, who had come to the big city to seek his fortune.

- – Китик, миңа башка юл **юк**! (Атилла Расих, Сынау.) "Let's go away. There is no other way for me!"
- Сәлимә. Әйдәгез, йөреп сөйләшик? Безгә утырырга урын **юк** бит бире. (Фатих Әмирхан, Тигезсезләр.) Sälimä. Come on, shall we talk as we walk? After all, there is no room here for us to sit down.
- Аз гына яктылык биреп торган лампадан башка өстәл өстендә бернәрсә дә **юк иде**. (Шәриф Камал, Уяну.) There was nothing on the table except a lamp, which gave rather little light.
- Һава кичәгегә караганда шәп иде. Җил **юк иде**, ... (Ш. Камал, Акчарлаклар.) The weather was nicer than yesterday's. There was no wind, ...
- Хәзер аңа бер кем дә **юк иде**. (Атилла Расих, Сынау.) Now she had nobody.
- Киләчәк турында уйларлык көч тә, ихтыяр да **юк иде** анда. (Кәрим Әмири, Завод мәктәбендә.) He had in him neither the strength nor the will (to enable him) to think about the future.

(For the verbal adjective in **-р+лык**, **-р+лек** see 1233-1235.)

- Исхакка хат та, хәбәр дә **юк иде**. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) For Iskhaq there was neither a letter nor a message.

[733] The form **бар иде.**

This form is also used to express *politeness, modesty, respectfulness.*

- – Газиз абый, – диде ул, ..., – минем сезгә бер бик кирәкле соравым **бар иде**. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) "Uncle Ghäziz," she said, "I would like to ask you a very important question."
- – Минем сезгә әйтәсе сүзем **бар иде**, Җәгъфәр. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "I would have a word to say to you, Jäghfär."
- Карт ... : – Я, нишлибез, анасы? Узеңме чәй ясыйсың? – диде. – Минем әле азрак эшләрем **бар иде**, үзең генә башкара тор әле, – диде карчык. (Ш. Камал, Акчарлаклар.) The old man ... said, "Now, how do we do it, Mother? Will you be making the tea?" ... "I thought I would still get to do a few things. You go ahead with it, please," the old woman said.

[734] бар and **юк**

may be the predicate of *synthetic subordinate clauses.* (For the latter see Index.)

- ... акчасы **бар** кешегә кибет тулы товар. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) ... for people who have money the store is full of goods.
- **Бар** нәрсәнең кадере юк. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) A thing which one has is not appreciated (has no value).
- Ил **бар** җирдә ир бар, ир **бар** җирдә ил бар. (ibid.) Where there is a country, there is a man. Where there is a man, there is a country.
- Комы **юк** су булмас. (ibid.) There cannot be any water which does not have sand.
- Сандугач **юк** елны карга дан тотар. (ibid.) The year when there are no nightingales, the crows will win (lit., seize, catch, hold) fame.
- Ул (Лиана) өйдә **юк** чакны Сафурага җиңелрәк иде. (Атилла Расих, Сынау.) For Safura it was easier at the time when she (Liana) was not in the house.

[735] бар and **юк** may be used *attributively.*

- – Нигә аңа исең китте, ул **бар эш**. "Why are you amazed at that; it is a fact (lit., it is an existing thing, matter)."
- Габделкәрим. Нинди **юк сүз** бу! Бәдигыльҗамал. Бер дә **юк сүз** түгел. (Галиәсгар Камал, Кайниш.) Ghäbdelkärim. What empty talk this is! Bädigheljamal. It is not empty talk at all.

- **Юк кешедән юк сүз** чыгар. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) From a shallow person a shallow word will come forth.
- «Балалар кала, – диде ул һәм тамак төбе белән: – Бәдәр!» – дип кычкырды. Баягы хатын **юк җирдән** бар булды, ... (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) "The children stay here," he said and (then) shouted at the top of his lungs: "Bädär!" The same woman appeared from nowhere, ...

[736] бар and **юк** used in the *dative* or *ablative case*, indicate *cause, reason.*

- Наилә. Матур яшисез, Наҗия. Ирең дә менә дигән уңган кеше. ... Мактар җире **барга** мактыйм. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Nailä. You live beautifully, Najiä. Your husband too is an extremely clever man. ... I am praising him because he has a laudable trait.
- ... заманы шул. Ирек булса, берегез дә оялаcы түгел, тик ирек **юктан** гына аптыраш. (Фатих Әмирхан, Рәхәт көн.) ... times are like that. If there were freedom (i.e., freedom from narrow customs), not one of you would have to be ashamed; only because there is no freedom is there embarrassment. (For -асы түгел see 1125, a-c.)
- Ул алай күп уйланып, **юкка-барга** йөрәк бозып яшәргә күнекмәгән иде. (Нурихан Фәттах, Кичү.) He was not used to living that way, thinking a lot and worrying (losing his spirits) because of a petty little matter.

[737] Used in the *locative case* (with or without the possessive suffix of the third person singular), **бар** and **юк** indicate *time.*

- Акчаң **барда** юк чагын истә тот. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) When you have money, remember the time when you had none.
- – И дусым, син мин **барында** курыкма. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) "Oh my friend, don't be afraid, I am here."
- Гайшә. Кеше **юкта**, тыныч чакта рәхәтләнеп утырыйк әле. (Таҗи Гыйззәт, Кыю кызлар.) Gheyshä. While there is no one (around), while it is quiet, let's sit and enjoy ourselves.
- Алчын. Ярар, ул **юкта** син бире нишлисең? (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) Alchyn. All right, what are you doing here in his absence?
- Хатыны Хәдичә әйтә: – Алайса, мин дә туганнарымны күреп кайтыйм, барыбер монда миңа якты көн булмас син **югында**, – ди. (Татар халык әкиятләре, Чибәр кыз Хәдичә.) His wife Khädichä says, "If that is so, I too will go away to visit my relatives, for I shall not have a happy day here with you away."

[738] бар and **юк** may function as nouns.

- **Бар** – бакыр, **юк** – алтын. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) What you possess is copper, what you do not possess is gold (i.e., things which one has are not appreciated).
- Аты **барның** канаты бар, сыеры **барның** сые /sыjь/ бар. (Proverb.) He who has a horse has wings, he who has a cow has fare (has something to offer his guests).
- – Анда син дә бар идеңме? Мин синең **барыңны** белмәдем. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) "You too were there? I did not note your presence."
- Ярулла. Эше **юкның** ашы да булмас, ... (Фәтхи Бурнаш, Ялгыз Ярулла.) Yarulla. He who has no work won't have any food either, ...
- Эше **юкка** көн дә бәйрәм. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) For him who has no work every day is a holiday.
- **Юкны бар** итеп сөйләү. To speak, making something out of nothing (i.e., To make a mountain out of a mole-hill).
- **Юктан бар** булу. To arise (spring up) from nothing.

[739] Furthermore, **бар** and **юк** are used:
a) To render 'to have', 'to possess'; 'not to have', 'not to possess' (see 206, 207).
b) With the past participle in **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән** (see 1076, a-f).
c) With future participles (see 1118; 1129, 1. a-d, 2; 1130; 1132; 1133).
d) With the verbal noun in **-у**, **-ү** (see 1193, 1194).
e) **Юк** is used in denying, corresponding to English 'no'.

[740] бугай.
This modal word expresses *supposition* (probably, must, as it appears/seems, it seems, I(we) believe).

- – Башлыйбыз, иптәшләр! ... Барыбыз да җыелып беттек **бугай**. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) "Let's begin, colleagues! ... All of us are here (assembled), I believe."
- Бу очрашуга алар икесе дә шат **бугай**. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) It seems that they are both happy about their running into each other like this.
- – Вакытсызрак килеп төштек **бугай**, гафу итегез, – диде Тәүзих. (Мәдинә Маликова, Фидая.) "It seems we have come at a somewhat inconvenient time. We beg your pardon," Täwzikh said.
- Нәҗип сүз кыстырырга тырышмады, сүзе дә юк иде **бугай**. (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) Näjip did not attempt to throw in any remark. It seemed he had nothing to say.

[741] бәлки.
This modal word attenuates a *request* or *demand,* i.e., it indicates the speaker's *polite restraint* in making his (her) request or demand. The attenuated verb is in the future tense I.

- – Мин менә, гадәтемчә, йолдызларымны барларга чыктым. ... – Мөмкин булса, иренмәсәгез, **бәлки** Җидегән турында сөйләрсез миңа. (Гурий Тавлин, Афәт.) "Well, I came out to scan my stars, as is my habit." ... "If possible and if you don't mind, perhaps you could talk to me about the Great Bear?"
- – Миңа ут комачаулый бит, **бәлки** сүндерерсез? (ibid.) "The light disturbs me, you know, would you put it out?"
- – Башта **бәлки** сез сөйләрсез, аннары – мин. (ibid.) "Perhaps you will talk first – then I will."
- – Теге көнне мин үзем турында сөйләгән идем, бүген **бәлки** сез үзегез турында сөйләрсез? – диде Оля, мине күлтыклап. (ibid.) "The other day I talked about myself, perhaps you'll talk today about yourself?" Olya said, putting her arm through mine.
- Потопов, Хөрмәтле әфәнделәр! Кекин. Әгәр хәзер үк моннан китмәсәгез, ул чагында мин... Потопов. Хөрмәтле әфәнделәр! Кекин. Мин үзем китәм! Әйе, әйе! Әйе! Потопов. Сез **бәлки** бераз тынып торырсыз, Кекин әфәнде? (Риза Ишморат, Давылга табан.) Potopov. Esteemed gentlemen! Kekin. If you don't leave here immediately I'll... Potopov. Esteemed gentlemen! Kekin. I am leaving! Yes, yes! Yes! Potopov. Perhaps you'll calm down a bit, Mr. Kekin? (Potopov is having a meeting with university students to hear their complaints. Some students think that Potopov is biased and Kekin keeps interrupting him.)

[742] икән.
Икән is a participle (see 975) of the defective auxiliary verb **и-** (see 974, a-d).
As a modal word it is used:
a) To indicate *assumption* or *knowledge based on hearsay.*

- – Син мине дөрес аңламагансың **икән**, ... (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) "You didn't understand me correctly, it seems, ..."

- Өзелеп-өзелеп сайрыйлар, көнозын сайрыйлар. Туймаслар **икән**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) They (i.e., the skylarks) are warbling at the top of their voices. They warble all day long. They can't get enough of it, it seems.
- Минем ул озын көйне кайчандыр ишеткәнем бар иде. Фәтхи миңа аның тарихын сөйләргә кереште: – Шушы Идел буендагы авылларның берсендә, бик күп еллар моннан элгәре, ярлы гына бер кеше яшәгән, ди. ... Бар **икән** ди, моның Сәфәр исемле бердәнбер улы. Егет матур да, җитез дә **икән**. Ул җыралаганда шул, аны ишеткәннәр эшен ташлап ... хәйран калып тыңлыйлар **икән**. Шулай тыңлыйлар **икән** дә: «Әй, Сәфәр, ... Син туганда, баш очында былбыл сайрап тордымы **икән** эллә, югыйсә?» – дип әйтәләр **икән**.

  Менә шул җырчы егет өстенә, бер заман, урман кискәндә, агач ауган да, ул шунда ук үлгән. ... Атасы тамагына ашамый, йокысын йокламый, әйткәнне аңламый башлаган. ... Аны юатырга авылның иң оста гармоньчылары, скрипкачылары, җырчылары киләләр, уйныйлар, җырлыйлар **икән**. Тик берсе дә атаның күңелен таба алмый, ди. Ул әйтә **икән**: «Юк, дусларым, күңелем тынычланмый, ...» ди **икән**. Тагын уйныйлар **икән**, ул тагын шулай дип әйтә **икән.** ... (Гомәр Бәширов, Урман шаулый.) I had heard this long song at one time. Fätkhi set about telling me its history: –They say that a great many years ago there lived in one of these villages along the Volga a rather poor man. ... He had, they say, only one son, called Säfär. The young man is said to have been both handsome and clever. – And when he sang, the people who heard him would stop their work ... and listen in amazement, they say. They would listen (like that) and say: "Oh, Säfär, ... When you were born, must there not have been a nightingale singing at the head of your bed?"

  Now, once, when that young singer was felling trees, a tree fell upon him, and he died instantly. ... His father, they say, began not taking food, sleeping, or understanding what was said to him. ... To console him, the most skilfull accordionists, violinists and singers of the village came and played and sang, they say. But none of them could cheer the father up. He is said to have told them: "No, my friends, my heart cannot be soothed, ..." They would play again, but he would say the same again, they say.

b) To relate an actual event or state which has become clear, obvious, or manifest to the apprehension of the narrator's mind through *his own observation* or *experience.*

- Фәез инде кайтыр якка борылды. Күпмедер баргач, күзгә таныш шәүлә чалынды. Борис **икән**. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) Fäyez was already turning back. After he had walked a short distance, a familiar silhouette struck his eye. It turned out to be Boris.
- Янбулат бик киң күңелле, табигате белән тыйнак бер кеше **икән**. (Габдрахман Минский, Язгы ояну.) Yanbulat turned out to be a very broad-minded and, by nature, modest man.
- Карагыз әле, аның бит иртәдән бирле ашаганы да юк **икән**, бу турыда тик менә хәзер генә исенә төште. (Фатих Хөсни, Утызынчы ел.) Look here, obviously, he has not had a bite to eat since morning. He has become aware of this only just now.
- – Мин – Уфа ягы, ә бу иптәш Златоуст ягыннан була, ... хатын, безнең бу сүзебезне ишеткәч, тагын да кызыксына биреп: – Уфа ягыннан **икән**! Алай булгач, безгә якташ буласыз бит. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) "I am from Ufa, and my friend here is from Zlatoust." ... hearing these words of ours, the woman became still more interested: "From Ufa you say! Then you are a countryman of ours."
- – Тавышың бик матур **икән**, Зөһрә, – дидем. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) "Your voice is very beautiful (I hear), Zöhrä," I said.

- Келәтнең үз йозагы бар **икән**, өйне бикләргә дә бер иске богау йозагы бар **икән** әле, ... (Әмирхан Еники, Әйтелмәгән васыять.) It turned out that the storeroom had its own lock, and that there was also still an old chain lock to lock the house, ...
- Без малай чакта Сәгъди абзый Өчиле авылыннан Кырлайга асрамага дип бер малай алып кайтты. Малай Габдулла исемле иде. (Ул вакытта аны инде Казаннан Өчилегә китергән булганнар **икән**.) (Зәкия Рәсулева, Тукай эзләреннән.) When I was a boy, Uncle Säghdi returned to Qyrlai from the village of Öchile, bringing with him a boy as a foster child. The boy's name was Ghabdulla. (At that time they had already brought him from Kazan to Öchile.) (The writer relates some recollections of a contemporary of Tuqai's and adds a remark emphasizing an actual event which she has a good knowledge of, but has not witnessed herself.)
- Камил Миләүшәнең үзе, аның уку эшләре турында сорашырга күчте. Миләүшә университетка имтихан бирү өчен Казанга килгән булган **икән**. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Kamil switched to inquiring about Miläwshä herself, her studies. It turned out that (as she told Kamil) Miläwshä had come to Kazan to take the (entrance) exam for the university.

c) Depending on the context, **икән** serves to express, or intensify various modalities, such as *surprise, amazement, supposition, apprehensiveness, regret, uncertainty, doubt, disbelief, hesitation, wondering, unfulfilled desire* (with the conditional in **-са**, **-сә**), *reflectiveness, pensiveness.*

These modalities arise from a context of emotionality, i.e., the subject's becoming affected by the event or state as described under a) and b).

Note: The examples listed below will naturally also fall under categories a) and b).

- Ә офыкларда болытлар, болытлар. Без шул якка таба барабыз. Анда тагын нәрсәләр бар **икән**? Еракмы **икән**, якынмы **икән** ул алма, чия, хөрмә җирләре? (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) And on the horizon there are clouds and clouds. We travel in that direction. I wonder, what else might there be? Were those places where apples, cherries and dates grow, far or near?
- ... минем турыда уйлыйлар **микән**? Кайларда гына яши, дип әйтәләр **микән**? ... Are they (the boys back home) thinking of me, I wonder. Do they talk about where I (lit., he) might be living?

Note: **Икән** may be contracted with the interrogative particles ±**ме** and ±**мени**.

- Хәсән белән Хәлимә һаман кайтып җитә алмыйлар әле. Кайтмаска булдылар **микәнни**? (Вакыйф Нуруллин, Җавап бир, кеше.) Khäsän and Khälimä are still unable to return. Have they perhaps decided not to return then?
- – Ни кирәклеген үзегез белмәгәч, мин каян белермен **икән**? – диде ул. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) "If you yourself don't know what you need, how, then, can I know?" she said.
- Булышырга теләсәм дә, ул риза булыр иде **микән**. (Фәнил Галиев, Командировка.) Although I want to help him, still, I wonder if he would agree (to it). (The speaker has doubts, is uncertain.)
- – Син **икәнсең**! – Бик вакытсыз йөрисең! – диде [карт]. (Галимҗан Ибраһимов, Татар хатыны ниләр күрми.) "It is you! You are coming at a very inconvenient time!" said [the old man].
- Әй, Хәдичә апа, син **икәнсең**! Әйдә кер. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) Oh, Khädichä, it is you! Come on in. (The speaker is surprised.)
- Дәшми торуы яхшырак булган **икән**. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт хаты.) It would (obviously, evidently, plainly) have been better if he had kept silent. (Pronounced with regret.)

- Туганын, яисә бүтән бер якын кешесен эзләп килгән ят кеше кирәк йортны ничек таба **икән**? (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) How, then, is a stranger, looking for his relatives or for another close person, going to find the right house? (The speaker wonders.)
- Гөлбану. Нәрсә генә әйтим **икән** сезгә, нинди генә теләкләр телим **икән**? (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) Gölbanu. What shall I say to you then, what shall I wish you, then? (The speaker wonders. She is at a (momentary) loss as to what to say, what kind of wishes to express.)
- Әгәр минем мәхәббәтем сүнгән булса, ... Мәликәне хәтеремдә саклый идемме **икән**? (Габдрахман Минский, Язгы уяну.) If my love had died, ... would I then really have been able to preserve Mälikä in my memory? (Obviously not, I doubt it very much.)
- Заркай. Сиңа теге вакытта ук ... егетнең үзе белән сөйләшергә генә кирәк булган **икән**. (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Zarkai. Obviously, you should have talked with the young man himself right at that time (you really should have...).
- Ләйли. Монда да күренми, кайда **икән** соң бу? (ibid.) Leyli. I don't see her here either; wherever can she be, then?
- – Борчылырлык бер нәрсә дә юк, әнкәй. ... – Аллага шөкер **икән**! – диде Мәликә ... (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) "There is nothing to worry about, Mummy." ... "Thank God!" Mälikä said ... (Emphasis, Mälikä is relieved that there is nothing to worry about.)
- – Елена кирәк иде, өйдә юкмыни? – Юк иде шул, бик хаҗәтмени соң? – Күрәсе бар иде. Тиз кайтырмы **икән**? (ibid.) "I am looking for Yelena; is she perhaps at home?" "No, she wouldn't be, do you need to see her very urgently?" "I really would like to. Will she perhaps return soon?" (The speaker wonders.)
- Әйшә. И, болар тәрәзәләренә яңа тюль алганнар **икән**, карачы. (Нәкый Исәнбәт, Зифа.) Eyshä. Oh! It seems they have bought new curtain lace for their windows, – just look! (Surprise, amazement.)
- Эсмеральда. Ләкин мин уйлыйм, ул эшегез үтмәс. Иван. Aha! Ни өчен үтмәс **икән**? (ibid.) Esmeralda. But I think that work of yours will not pass. Ivan: Oho! Why shouldn't it pass? (Disbelief, doubt.)
- Эсмеральда. Кара, бүген төнлә төш күргәмен **икән**, шулай көзгегә карыйм да чәч тарыйм **икән**. (ibid.) Esmeralda. You know, last night I had a dream; it seems I was (lit.: am) looking into the mirror like this and combing my hair. (The narrator relates an actual event in a pensive way, telling what she remembers.)
- – Ах, шул кошларның берсе **булсаң икән**. (Әхсән Баянов, Декабрьның унөченче көне.) "Oh, if one could only be one of those birds." (Strong wish with connotation of regret.)
- – ... Ул мине үзе белән чакырган иде бит, ... Их, шунда ник кенә бармадым **икән** соң мин? Бәхетеңне кайчан табасыңны **белсәң икән**! Белмәдем шул мин, белмәдем. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) "... She had invited me to go with her, after all, ... Alas, why on earth didn't I go, then? If one only knew when one will (is to) find one's happiness! That's what I didn't know, I didn't know!" (Deep regret, unfulfilled desire.)

Note: If several homogeneous predicates refer to the same subject, **икән** may be used only once, after the last one:

- Димәк, авылдан килгән кичне Шәүкәт Мәрьям белән юри ызгышырга теләгән **икән**. Ул Мәрьямнең аңа үпкәләп китүен **теләгән**, аерылышуда аны гаеплисе **килгән**, яңа танышыннан Мәрьямнең начаррак икәненә үзен-үзе ышандырырга **тырышкан икән**. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) That means (as

Märyäm now realizes), on that evening, when Shäwkät returned from the village, he had intentionally quarreled with her. He wanted Märyäm to leave angry at him, wanted to accuse her of breaking with him and tried to convince himself that Märyäm was inferior to his new acquaintance.

d) **Икэн** placed between a *repeated* verb in the **-рга**, **-ргэ** form (compare also its use with the *unrepeated* **-рга**, **-ргэ** form, 1169), indicates the *firm determination* or *decision* of the agent(s) to carry out the action.

- – Юк ла, җыелыш та, утырыш та түгел, без менә Хәнәфи Бариевич белән сезнең янга бераз гәпләшеп алыр өчен ... килгән идек. ... – **Гәпләшергә икән гәпләшергә**. Без әзер! дип елмайды нәкъ Акбашев каршында, өстәлнең икенче ягында урнашып алган ярыйсы ук өлкән яшьләрдәге хатын. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) “No, it’s not a meeting or session. Khänäfi Barievich and I thought we would come and have a little talk with you ...” “Talk! We are ready!” a woman of rather advanced age, who was seated on the other side of the table, exactly opposite Aqbashev, said smiling. (гәпләшү – vern. сөйләшү).
- – Барырга кирәк дисеңме? – ... Күзгә-күз карап, ачыктан-ачык сөйләшергә кирәк. – Ярый алайса, **барырга икән, барырга**, – диде Илһам, ныклы карарга килеп. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) “You mean it’s necessary to go (i.e., that I go)?” ... “You must face them and talk to them openly (frankly).” “All right then, I’ll go,” Ilham said, coming to a firm decision.

e) **Икән**, placed between a repeated *noun*, indicates *concession* or *resoluteness.*

- Беренче кызына исемне Гөлбикә куштырган иде, икенчесенә исемне Якуб үзе сайлады. Гөлбикә каршы төшмәде. Әйдә, **Кәримә икән Кәримә** булсын, исемне ата кушса кыз бала бәхетле була, диләр. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Gölbikä had given the name to their first daughter. Yaqub chose the name for the second one himself. Gölbikä did not object. So let it be Kärimä. If the father gives the name, the daughter will be happy (lucky), they say.

[743] имеш.

Имеш is an old participle of the auxiliary verb **и-**. Functioning as a modal word, it is used:

a) To indicate that the information, news, etc., related by the speaker (writer) is based on what he (she) has heard or been told.

- Нурия. Тегүчегә барып кайтам да, аннан клубка китәм. Буген зур җыелыш була, **имеш**. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Nuriä. I’m going to the tailor, and after I come back I’ll go to the club. They say there is a big meeting today.
- – Ә сез Тукайның үзен күрдегезме? – Күрдем, бәгырь, күрдем! ... – **Имеш**, ул буйга кечкенә, арык кына бер кеше булган диләр, дөресме шул? (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) “And did you see Tuqai himself?” “(Yes) my dear, I did see him!”... “They say he was a short, rather lean man. Is that true?”
- Институтка керергә дип Әгерже районыннан килгән дә, теләге насыйп булмагач, **имеш,** вакытлыча гына ашханәдә эшләп калган. (Вахит Имамов, Күке.) She has come from the district of Agryz to enter (attend) the institute, and, since her wish was not granted, she has, as she says, stayed on only temporarily, working in the dininghall.

b) To emphasize the *predicate.*

- Хәниф абый бераз тынып торды. Беләм, аның да күңелендә хәсрәт тыпырчына. Сиздерми генә. Ир кеше **имеш**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Uncle Khänif remained silent for a little while. I know (I realize) that grief is gnawing at his heart too. He just doesn’t show it. He is a man, after all (i.e., a man is not supposed to show that he grieves).

c) To indicate *uncertainty, doubt, suspicion.*

- Аларга өр-яңа квартирны ... йортның бишенче катыннан бирделәр. Өлкәнрәк яшьтәгеләр өчен бераз югарырак инде югарылыкка, әмма артык зыяны булмастыр, шәт: лифт дигәннәре өзелми эшләп торачак, **имеш**. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) They gave them a brand-new apartment on the fifth floor of the ... house. True, for people of advanced age it is a bit high, but, perhaps, it won't be too much trouble. They say the elevator will work (function) at all times. (The speaker has doubts about that.)

(For the form югарырак югарылыкка see 1238, b.)

- – Таһир белән башта киңәшим әле. Нигез урыны билгеләмәс микән? Йөрәгем дерт итеп куйды. Моңарчы үз акылы белән генә яшәгән кеше Таһир абыйның киңәшенә мохтаҗ, **имеш**! (Нәбирә Гыйматдинова, Ханым-солтаным.) "I still want to consult Tahir first. Perhaps he can determine the site for the foundation?" My heart began to throb. As if a person, who up to now has gotten along using her own judgment (mind), needed Tahir's advice! (The speaker is suspicious of the woman's motive.)

d) To relate the contents of a *dream*, or things existing only in one's *imagination.*

- [Әгъзәм] төш күрә. ... Гәүһәр бик матур бакчада утыра, **имеш**. Тыңлый. Сандугач сайрый. Әгъзәм дә шунда, **имеш**. ... Зәбирә түти дә чыккан икән. Ул, кулын изәп, Әгъзәмне янына чакыра, **имеш**. Әгъзәм аңа таба бара, ләкин алда ниндидер зәңгәр урман. Шунда балалар уйнап йөриләр, **имеш**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) [Äghzäm] has a dream. ... It is as though Gäwhär is sitting in a very beautiful garden. She is listening. A nightingale is singing. It is as though Äghzäm is also there ... Aunt Zäbirä has gone there too, it seems. She is waving her hand as though calling Äghzäm to her side. Äghzäm walks towards her, but there is some kind of blue forest. Children seem to be playing there.

e) To express various modal nuances such as *dissatisfaction, disagreement, dislike, hesitation, irony, contempt, disgust, anger.* The speaker (writer) repeats his (her) interlocutor's words either verbatim or with slight changes and adds **имеш**.

Note: **Имеш** also converts a direct quotation into an indirect quotation.

- Разия. Син инде гафу ит, Барый. Мин бара алмыйм. Үзең генә бар. Барый. Үзем генә?! Башлап үзең шалтыраттың. Киев профессорын каршы алырга мине дә алып бар, аның белән таныштыр дидең. Хәзер инде бармыйм, **имеш**. (Рәисә Ишморатова, Яшьлек канат җәйгәндә.) Razia. You must forgive me, Bari. I can't go. Just go alone. Bari. Alone? At first you yourself called me and asked me to take you along to meet the professor from Kiev and to introduce you to him. And now you say that you are not going. (Expresses dissatisfaction.)
- Гариф. Эх, Дилбәр. Белмисең, Дилбәр. Аңламыйсың, Дилбәр. Күрмисең, Дилбәр. Дилбәр. Дилбәр, Дилбәр! Аңламыйсың да белмисең, **имеш**. Ык-мык итеп сөйләмичә генә әйт инде ичмасам, ... (Риза Ишморат, Серле моң.) Gharif. Oh, Dilbär. You don't know, Dilbär. You don't understand, Dilbär. You don't see, Dilbär. Dilbär. Dilbär, Dilbär! You don't understand and don't know (what it is all about)! At least, say it straight out (lit., without talking incoherently), ... (Pronounced with slight irony.)
- [Наилнең укытучысы] ... көлемсереп беравык карап торды да өстәде: – Сез, Хәдичә ханым, хафаланмагыз, ирегез чакыра икән – җыеныгыз да китегез, ... Җыеныгыз да китегез, **имеш**. Әйтергә генә ансат. ... (Фатих Хөсни, Мәйдан.) ... Smiling, [Nail's teacher] looked at her for a while and added, "And you, Lady Khädichä, don't worry. If your husband calls you, get ready (for the journey) and leave, ..." Just get ready and leave. Well, that's easy to say. (Considering the circumstances, Khädichä is hesitant to accept the teacher's advice.)

(For **икән** expressing condition see 1000, 1. a-b.)

- Зәкия. Халыкны җыймакчы булдым. Юк, зинһар, **имеш**, эш бүлдереп йөрми торыгыз. Миңа сүз кирәкми, **имеш**, эш кирәк. Зиннәт үзе шулай диде. (Мирсәй Әмир, Наилә.) Zäkiä. I wanted to call the people together. But no, please, don't keep interrupting the work! I don't need talk, I need work! Zinnät himself said that. (Pronounced with frustration and irony.)
- Сәфәр. ... 12 не сукмый таралмаслар дип уйлаган идем. Офицер. Уйлаган идем, **имеш**. Бу – уй белән эшләнә торган эш түгел. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Säfär. ... I thought they would not disperse before the stroke of twelve. The officer. I thought, he says. This is no matter for thinking. (Expresses anger and contempt.)
- Үзе һаман сөйли: ул шагыйрь **имеш**, ул газаплана, аңар матурлык кирәк, **имеш**. Ул йолдызлар белән сөйләшә, ... аларга гашыйк, **имеш**, аларның берсен тапмыйча адашып йөргән, **имеш**, ул аны хәзер генә тапкан, ул йолдыз гүя мин, **имеш**. ... Ул шуннан тагын үзенең шагыйрьлеген сөйләп китте. Аның күңеле бик саф, **имеш**, күңелендә тузан хәтле дә усаллык юк, **имеш**, ... Ул дөнья тормышында шул хәтле фәкыйрь, хатын тәрбия кылырлыгы да юк, **имеш**, ... әмма мәгънәвияте шул хәтле олуг, шул хәтле югары, ... ул өйләнү кебек вак эшләрдән өстен тора, **имеш**. ... Кичә генә Нәфига апай килгән иде. ... аңардан бу кешене сорадым. Ул әйтте: «Хәлфә икәнлеген беләм – **имеш** – шагыйрьлеген белмим» ... «Хатыны һәм дә дүрт баласы белән бергә ... мәчет йортында ук торалар» ди! Кара инде! Оятыңнан җир ярыгына чәнчелеп кит бит. ... Шагыйрь **имеш**, мәшһүр **имеш**, өйләнми **имеш**: бер-ике атна башымны әйләндереп чыгарды бит, каһәр! (Шәриф Камал, Сердәш.) He went on about being a poet, about being tormented and needing beauty. He conversed with the stars, ... was fascinated by them. He had wandered all over, never finding one, and only now had he found one – me. I was just that star, he said. After that, he kept on about his being a poet. His heart was so pure, there was not a speck of evil in it ... He claimed to be so poor in this worldly life, that he couldn't support a wife ..., but his spirituality – that was so great, exalted ... he was above such petty things as marriage. ... Yesterday, Näfighä came. ... I asked her about this man. She said, "I know he is a teacher at a medrese, but I don't know how much of a poet he is." She said that he lives together with his wife and four children ... in the mosque building! Just imagine! I was so ashamed, I could have gone through the floor. A poet! Famous! And not married! And he turned my head for a week or two, the scoundrel.

  Note: The above example is an excerpt from a letter in which the writer gives her (girl) friend an account of her experience with that man.

f) In a monologue, to indicate the subject's *mental relation to an event or state affecting him.*

- Менә тиздән ул пенсиягә чыгар. ... Шулай да кыендыр /qiьndьr/ ул җан сөйгән эшеңнән, ... иптәшләреңнән аерылу. Үзең турында гына уйлап, үз мәнфәгатеңне генә кайгыртып гомер сөр, **имеш**. (Җәмит Рәхимов, Кыядагы чәчәкләр.) There, soon he will retire. ... Yet, parting from one's beloved work, ... from one's colleagues ... will probably be difficult. Just imagine, leading a life thinking only about yourself, caring only about your own interests.

[744] ихтимал.

An Arabic loanword (verbal noun), **ихтимал** denotes *probability, possibility.* In Tatar it is used both as an *adjective* and as a *noun.*

- Кондрат. ... анда булулары бик **ихтимал**. (Давыт Юлтый, Карагол.) Kondrat. ... it is very probable that they are there.

- Садыйк. Бер дә **ихтималы** юк. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Sadiq. There is no possibility of that at all.
- Нәгыйм. **Ихтималы** юк түгел. (ibid.) Näghim. It is not impossible.

[745] кирәк.

a) The modal word **кирәк** expresses *necessity, compulsion* or *obligation, duty, need, requirement, probability, supposition*, or *expectation*. With the first person it may also express *insistence* or *fixed resolve*. Except when indicating probability, supposition, **кирәк** requires the *dative* of the acting person or thing and the participle in **-р**, **-мас/-мәс** in the *dative* of verbs.[1]
   - Морат. ... **миңа** хәзер **китәргә кирәк**. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Morat. ... I have to leave now.
   - ... **миңа** иртә **торырга кирәк**. (Шәриф Камал, Сукбай.) ... I have to get up early.
   - Хәким. Син борчылма, Шәмсия апа. **Хафизга** бераз хәл **җыярга,** йоклап **алырга кирәк.** (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Khäkim. Don't you worry, Shämsiä. Xhafiz must rest a little (and) sleep for a while.
   - Нәҗип. **Нишләргә кирәк** инде, Хак абзый? (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) Näjip. What are we to do now, Uncle Khaq? (нишләргә – contraction of ни эшләргә).
   - Исән. Зинһар китеп тор, Хисам дус. **Миңа** аның үзе белән генә **сөйләшергә кирәк**. (Мирсәй Әмир, Наилә.) Isän. Please, leave (for a while), friend Khisam. I must speak with her alone.

b) When indicating *probability, supposition* (expressed by **булырга кирәк**), the acting person or thing (the subject of the sentence) is in the *nominative.*
   - **Иркәбай карт** балык ауларга киткән **булырга кирәк**, аның алачагында кем дә юк иде. (Садри Җәләл, Аккош.) The old man Irkäbai must have gone fishing, (for) there was nobody in his cabin.

   Note: Probability, supposition may also be expressed by **булса кирәк** (see 1010).

c) When indicating *probability, supposition* plus *possession*, the person or thing possessing something is in the *genitive*, the thing possessed takes the possessive suffix of the third person.
   - Әхмәт. ... зинһар миңа бер ун-унбиш сум гына акча биреп тор. Мин тиздән бирермен. Исмәгыйль. ... Миндә юк, әнә син Ногманнан сора, **аның** акчасы күп **булырга кирәк**. (Галиәсгар Камал, Өйләнәм... ник өйләндем.) Äkhmät. ... please, give me (for a limited time) just some ten or fifteen rubles. I shall repay them quickly. Ismäghil. ... I don't have it. There, ask Noghman, he must have a lot of money.

d) The action may also be expressed by a *verbal noun* in **-у**, **-ү** (see 1195). In this case, the verbal noun becomes the logical subject of the Tatar sentence and, consequently, stands in the *nominative.* When indicated, the acting person or thing is in the *dative.*
   - Гариф хәлфә дә өстәп куйды: – **Укырга**, һөнәрле **булырга кирәк**! ... Истәй карт үзе җавап бирергә тотынды: – **Уку**, һөнәрле **булу кирәк**, әлбәттә, – диде ул, ... (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) The teacher Gharif too added, "One must study, one must acquire a trade." ... The old man Istey set about answering, "Studying, acquiring a trade is, of course, necessary." (хәлфә: teacher in a medrese).
   - Әхметова. Утырыгыз Сәрби апа. Сезне **күрү миңа** бик **кирәк иде**. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Äkhmetova. Sit down, Särbi. I need very much to speak with you (lit., I needed very much to see you).

---

[1] This form designates the infinitive in some grammars. For its functions see Index I under 'Infinitive'.

e) **Кирәк**, used with a personal form of the verbal noun in **-у**, **-ү**, indicates the subject's *inner compulsion* to carry out the action regardless of possible obstacles, or it indicates the subject's *absolute obligation* to perform the action expressed by the verbal noun. When indicated, the subject appears in the *genitive.*

- ... үзе борын эченнән генә нәрсәдер җырлый, чит җирләрдә торуның кыенлыгыннан зарлана, туган иленә кайтасы килгәнне сөйли: – Кайтыр идем – илем ерак, кайтмасам – яна йөрәк, – ди, тагы шуның артыннан ук кемгәдер ачуланган сыман: – Карлар түгел, боз яуса да, илгә **кайтуым кирәк**! – ди. (Садри Җәләл, Дим буенда.) ... he is humming some song, complaining about the hardship of living away from the homeland, and says that he desires to return to his homeland: "I would return, but my country is far away – still, if I don't return – o, my heart aches." Then, right after that and, as if angry at someone, he continues, saying: "Even if it doesn't just snow but hails, I *must* return to my country!"
- Һидият кичә шәһәргә киткән иде, бүген кичкырын ул кайтырга тиеш. Киңәшмәдә әлбәттә **аның** да **булуы кирәк**. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Hidiät traveled to the city yesterday. He is due to return this evening. He too *must*, of course, be at the meeting. (Hidiät is one of the important personalities.)

f) A noun or pronoun denoting the person or thing *needed* stands in the *nominative.* The person or thing *needing* someone or something is in the *dative.*

- Рәшидә. Гафу итегез, **сезгә кем кирәк**? (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт бүлмәсе.) Räshidä. Pardon me, who do you want?
- – **Сиңа** миннән **ни кирәк**? (Габдулла Тукай, Шүрәле.) "What do you want from me?"
- Официант. **Сәзгә нәрсә кирәк**? (Кәрим Әмири, Печән базары.) The waiter. What will you have?
- Сәйфуллин. Әйдә, бергә китәбез, Муса. Муса. Юк, Шәрәф, Мөмкин түгел бу. **Мин** монда **кирәк** хәзер. (Риза Ишморат, Улмәс җыр.) Seyfullin. Come, let's leave together, Musa. Musa. No, Shäräf, this is not possible. I am needed here now.

g) **Кирәк** may express a need in the sense of 'having use for', 'being desirable, wanted'.

- – Куян табып бирә алам. Ун тәңкә. **Кирәкме**? – **Кирәк**, – дидем мин. ... Алма ал. Күпме **кирәк.** ... яхшыларын сайлап ал. (Рөстәм Кутуй, Бер дә бер көзне.) "I can get you a hare. Ten rubles. Do you want it?" (Do you have use for it?) "I do (want it)," I said. ... "Take some apples. As many as you want (have use for) ... pick good ones."

[746] *Tenses* and *moods* are formed by placing the defective auxiliary **-и** (974, a, c; 975) or the auxiliary **булу** (974, b; 976) after кирәк.

- **Миңа** Казанга **кайтырга кирәк иде.** (Мирсәй Әмир, Сәдака.) I had to return to Kazan.
- ... Артыкбикәнең безнең янда каласы килмәдеме, әллә чынлап та **аңа китү кирәк идеме**, ул безне калдырды. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... whether it was that Artyqbikä did not wish to remain with us or that she really had to leave, she left us alone.
- ... мин ... гади бер кеше булып калырга теләдем, шунлыктан **миңа** яңа баштан укырга **тотынырга кирәк булды**. (Фатих Әмирхан, Минем тәрҗемәи хәлем.) ... I ... wanted to be an ordinary man. Therefore, I had to (it became necessary for me to) start studying all over again. (Up to then he had studied in a religious school.) (For the difference between **булды** and **иде** see 977, 3, and Note; 975.)
- Аларның **икесенә**, йөреп туңгач, җылынып чыгарга **урын кирәк булган**, ... менә ни өчен алар кергәннәр. (Фатих Әмирхан, Сүнгәч.) After walking and feeling cold, both of them must have needed a place to warm up, ... This is (probably) why

they dropped in. (The acting person is thinking, supposing this.) (For the past tense II see 966.)

- Күчәрбай ... җавап бирде: – **Миңа** бу авылдан **китәргә кирәк булыр**, иркәм. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Küchärbai ... answered, “I will have to leave this village, my dear.”
- – Ә бәлки **аңа** ... берәр **ярдәмче кирәк булыр**, ... (Атилла Расих, Сынау.) But perhaps she will ... need some assistant, ...
- Кәлимуллин. Аларны **өйрәтү өчен**, кимендә бер ел **вакыт кирәк булачак**. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Kälimullin. To teach them will require at least a year’s time.
- Хөсәен. Егетләр, кызлар, берегез дә китмәгез, **сез миңа кирәк булырсыз**. (Фәтхи Бурнаш, Хөсәен мирза.) Khösäyen. Men, girls, don’t leave – not one of you. I shall need you.
- – Әле тикшерү бара. **Кирәк булсаң**, үзебез чакырырбыз, – диделәр. (Эдуард Касыймов, Гомер ике килми.) “The investigation is still continuing. If we need you, we will call you ourselves,” they said.
- Рөкыя. ... **Кирәк булса**, мин сиңа аның хатын бирим, апа. (Фатих Әмирхан, Тигезсезләр.) Röqiä. If necessary (needed), I will give you his letter, sister.

[747] кирәк. Formation of the negative.

a) The *negative* of **кирәк** is formed by placing **түгел** (түгел иде) or a negative form of **булу** after **кирәк**.
   - Мөгълифә. Синең миңа **ышануың** һич **кирәк түгел**. (Галиәсгар Камал, Уйнаш.) Möghlifä. You don’t have to believe me at all.
   - Фәнүсә. Безгә **синең бер тиен** акчаң **да** кирәк **түгел** һәм шулай ук ... **Үзең** дә **кирәк түгел**. Хуш, Әбелгаяз. (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) Fänüsä. We don’t need even one penny of your money, and ... we don’t need you either. Goodbye Äbelghayaz!
   - Ничә көн, ничә атналар буе, караңгы төшсә дә, Сөембикә ут кабызырга, чырак яндырырга кушмады. Хәтта көндезләрен дә ул тәрәзәләрдәге кояш каплавычларын ачтырмады. Яктылык та, җылылык та, һава да аңа **кирәк түгел иде.** (Батулла, Сөембикә кыйссасы.) For how many days and how many weeks, even when darkness fell, Söyembikä did not permit (or: order) a light to be made, a torch to be lighted (i.e., a torch to light the room). During the day, she did not even have the (window) shutters opened to let in the sun. She needed neither light nor warmth nor air.
   - **Аңа** эшне сәгатькә карап эшләүнең ни дәрәҗәдә файдалы икәнлеген белү өчен артык зур тәҗрибә **кирәк булмады**. (Атилла Расих, Ике буйдак.) He did not need too great experience to realize how advantageous it was to perform his duties by the clock (i.e., strictly schedule his time, dividing it between taking care of his children and doing his job).
   - – Чоланнарыннан үткәндә әзрәк бәхетеңне сынарга туры килер. Шулай булмаса, **батырлык** та **кирәк булмас иде**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) “When passing the storerooms, you will have to try your luck a little. If that were not so, courage would not be necessary.”
   - Илдерхан. Кирәкле кәгазьләр ... алдыңмы инде? Инде артык **кирәк булмаммы**? Хәерле юл үзеңә. (Нәкый Исәнбәт, Зифа.) Ilderkhan. Have you already received the necessary papers, ...? Then I shall not be needed any more? Have a good trip.

b) The modal word **кирәк** may be used with negative future participles in **-мас/-мәс** in the dative, or with *negative verbal nouns* in **-мау**, **-мәү**. This construction expresses a *suggestion* or *command* not to perform the action.

· Мортаза. Минемчә ... Эшне ул дәрәҗәгә **җиткермәскә кирәк**. (Риза Ишморат, Якын дус.) Mortaza. In my opinion ... one must not carry the matter to that extent (lit., degree).
· Ярулла. **Бирешмәскә кирәк**, күрше, нык булырга кирәк. (Фәтхи Бурнаш, Ялгыз Ярулла.) Yarulla. You must not give in, neighbor, you must be firm.

[748] кирәк иде and **кирәк булган.**

a) **кирәк иде** may correspond to the modal auxiliaries 'should', 'ought to' in English, referring to *present* or *past*. **Кирәк булган** may correspond to 'should have', 'ought to have'.
· Хөсәен. Оятсыз. Ходайдан курыкмасаң, бераз карт-корыдан **оялырга кирәк иде**. (Фатих Әмирхан, Яшьләр.) Khösäyen. Shameless (boy). If you don't fear the Lord, you should (ought to) (at least) be ashamed a little in front of the old folks.
· Хөсәен. Миңнулла, син бик борчылгансың бит. Сиңа азрак хәл **алырга кирәк иде.** (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Khösäyen. Mingnulla, you have had a lot of troubles (worries). You ought to take a rest.
· Абдулов. ... Бармадым. Нигә барыйм? Марго ханым. **Барырга, аңлашырга кирәк иде**. Абдулов, Юк, бармыйм. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Abdulov. ... I did not go. Why should I go? Lady Margo. You should go, have a talk (with her). Abdulov. No, I am not going.
· Әнвәр. Менә килдем бит. Нурия. Күптән **килергә кирәк иде**. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Änwär. Here, I have come, haven't I. Nuriä. You ought to have come long ago.
· – Күптән шулай дип **әйтү кирәк иде**, – диде Галләм ... (Әмирхан Еники, Рәхмәт, иптәшләр.) "You should have said that long ago," Ghälläm said ...
· Хәмит. Ул сезне машинага утыртып җибәргән, үзе торып калган. Искәндәр. Әйе шул. ... Искәндәр. Шунда миңа, сикереп төшәргә дә, үз урыныма аны утыртып **җибәрергә кирәк булган**. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Khämit. (As I was told) she (i.e., the interlocutor's teacher) put you on the bus and sent you off, while she herself remained standing outside. Iskändär. Yes, that's right. ... Iskändär. I should have jumped off (i.e., jumped off the bus) and had her sit in my seat right there.
· Мәдинә. Бәлки **миңа** барысы турында Вилгә **сөйләргә кирәк булгандыр**. (Риза Ишморат, Мәдинә.) Mädinä. Perhaps I should have spoken to Vil about all that.
· Гөлсинә. Бүген мин Сәлим абый белән кычкырыштым, әбкәй. Аңа бик каты сүзләр әйттем. Фәрхия. Я алла! Ник алай эшләдең инде, балам? ... Ни генә булса да, авыр сүзләр **әйтмәскә кирәк иде**. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Gölsinä. Today I quarreled with uncle Salim, dear Grandma. I said very harsh words to him. Färkhiä. Oh God! Why did you do so, my child? ... Whatever it was, you should not have said hard words.

b) **Кирәк иде** may express *politeness, respectfulness, modesty.*
· – Миңа бер мәсьәлә хакында сөйләшеп алырга **кирәк иде**. (Фәнил Галиев, Командировка.) "I'd have some matter to talk over briefly."
· – Миңа бәлки сез дә ярдәм итә алырсыз? – дидем мин. – Рәхим итегез! – диде ханым. – Миңа Һәдия Вафинаны күрергә **кирәк иде**. (Мәхмүт Хәсәнов, Кама таңнары.) "Perhaps you could help me?" I said. "Please," the lady said. "I'd have to see Hädiä Wafina."
· Рәхим ... – Сезгә берәр кеше **кирәк идеме**? – дип сорады. – Миңа Заһид Сафич **кирәк иде**, – диде хатын. (Атилла Расих, Ике буйдак.) Räkhim ... asked. "Are you perhaps looking for someone?" "I'd like to see Zahid Safich," the woman said.

[749] The modal word **кирәк** may express an *order.*

- ... иртүк аларны быргы, барабан тавышы уята: – Торыгы-ыз! дип Аблак остаз кычкыра. – Калкыны-гы-ыз! Таң салкынында эшләп калыш **кирәк**! (Батулла, Сөембикә кыссасы.) ... early in the morning they are awakened by the sounds of trumpets and drums, "Get up!" instructor Ablaq cries. "Ri-i-se! Work must be done in the cool of the dawn!"
- ... ишегалдында һәм ындыр тирәсендә аның боерулы авазы яңгырар: – Яхъя олан, тимерче Ычтапанга барып кайтырга **кирәк**! (Җәмит Рәхимов, Батырша.) ... in the yard and around the barn her commanding voice would ring out: "Yakhya (John), my boy, you must go to Stephan the blacksmith!"

[750] **Кирәк** preceded by **ничек** and followed by **алай** expresses the performance of an action to the extent possible under existing conditions or circumstances.

- Мин аңа ничек **кирәк** алай кереп урнашкач, сержант тартма ишеген тыш яктан ябып шалтыратып бикләп куйды. (Гурий Тавлин, Афәт.) After I had gotten inside (i.e., inside the box-like narrow room) and accommodated myself as well as I could, the sergeant closed the door from the outside and noisily locked it.
- – Әнә киемнәрең, киен. ... Ничек **кирәк** алай киендем. (ibid.) "There are your clothes, get dressed." I put them on as well as I could. (They have searched his clothes, ripping up seams, tearing out the lining, cutting off all buttons.)

[751] **Кирәк** may assume verbal qualities and function as a verb. In that case, **кирәк** becomes a verb stem i.e., suffixes forming tenses or moods, the negative suffix **-мә** as well as suffixes forming various other verb forms (verbal nouns, participles, etc.), are joined *directly* to **кирәк** in its basic form. For example: **киркми** 'it is not necessary, needed', **кирәкмәс** 'it will not be necessary, needed', **кирәгер** 'it will be necessary, needed', **кирәксә** 'if necessary, needed'.

Note: In its function as a verb, **кирәк** is used mainly in the negative.

The difference between the verbal forms of кирәк and кирәк plus түгел, or кирәк and a conjugated form of булу, is one of emphasis, the former being more emphatic than the latter.

- Сәрвәрев. Минемчә, бу турыда баш **ватарга кирәкми** ... (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Särwärev. In my opinion, we need not rack our brains over this, ...
- Сәхәп. Морат иптәш, **сиңа** хәзер алар авылына **барырга кирәкми** бит. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Säkhäp. But Morat, my friend, you must not go to their village now.
- Наилә. **Миңа** кеше **әйтүе кирәкми**. (Мирсәй Әмир, Наилә.) Nailä. The last thing I need is people telling me what to do.
- [Сафа]. – **Миңа** Сажидәдән бүтән **берәү** дә **кирәкми**, – диде. (Мәхмүт Галәү, Болганчык еллар.) "I don't want (lit., need) anybody else but Sajidä," [Safa] said. (Said in a categorical tone.)
- Гөлзадә. Тиздән менә Рәшит килер, аның белән киңәшербез. Сания. Юк, юк! Гөлзадә җаным, **кирәкми**! (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Gölzadä. Soon Räshit will come; we will consult with him. Saniä. No, no! Gölzadä, my dear, that's not necessary (i.e., let's not do that).
- Әхтәм. Ул чакта мин ил өчен кирәк идем, ә хәзер **кирәкмим**. (Туфан Миңнуллин, Ир егетләр.) Äkhtäm. At that time the country needed me (lit., I was needed for the country), but now I am not needed. (Pronounced with emphasis.)
- Сәрия. Фәрит кайчан кайта? Миңа **ул кирәк**. Зөбәйдә. Ә **сез** аңа **кирәкмисез**. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Säriä. When will Färit be back? I need him. Zöbeydä. But he does not need you. (Pronounced emphatically.)

- ... **аңа** шуннан башка хәзер бүтән **берни** дә **кирәкмәде**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) ... besides that, she did not need anything else now.
- **Сәҗидәгә киңәш кирәкми иде** инде. (Мәхмүт Галәү, Болганчык еллар.) Sajidä did not need any advice any more.
- Болар миңа **кирәкми иде**. (Фатих Әмирхан, Яшьләр.) I did not need those things.
- Бүген ..., кичәге һәм аннан элекке уйларына Гәүһәр үзе дә гаҗәпләнде: башны алай кайгыга **салырга кирәкмәгән** шул. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) Today ... Gäwhär herself wondered at the thoughts she had had yesterday and prior to that. There really had been no need to abandon herself to such despair.
- Суфия. **Кирәкмәс**, Айсылу, мин хәзер барысын да үзем сөйлим. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Sufia. That will (definitely) not be necessary, Aisylu. I will tell everything myself.
- Айсылу. Анысы **кирәкми** лә. Рәшидә. Нишләп **кирәкмәсен** ... (ibid.) Aisylu. But that is not necessary. Räshidä. Why whouldn't it be necessary...
- – **Кирәксә**, артыграгын да көтәрбез, исән-сау кайт кына. (Камил Кәримов, Көзнең соңгы төне.) "If necessary, we will wait even longer – just return safely."
- – Уйлашыр өчен ничә сәгать вакыт **кирәгер** сезгә? (Гөлчәчәк Әдһәмова, Үкенечкә калмасын.) "How many hours will you need then, to think it over? "
- Һөнәреңнең беркемгә дә **кирәкмәвен** күрү авыр. (Ризван Хәмид, Майның унбишләрендә.) It is hard when you see that your trade is not needed by anyone.
- Вакыт дигәнең сәер ич ул. Кайчак аның ничек киткәнлеген дә сизми, абайламый каласың. Ә син көткәндә, сиңа **кирәккәндә**, ул ташбакадан да болайрак кыймылдый, гүя туктап тора. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри читлек кошы.) Time is a strange thing, you know. Sometimes, you don't even feel, don't even notice how it passes by. But when you are waiting, when you need it (to pass quickly), it advances (lit., moves) in a way even slower than a turtle, as if it were standing still.
- Соңгы ике көн эчендә Галимә апа, уяу вакытында, җиңеләеп китте. Ул ... шатланган сыман булып, **кирәк-кирәкмәс** сүзләр әйтә, аның бу сүзләре кешене көлдерерлек булмаса да, үзе шуңа балаларчарак итеп көлә ... иде. (Мәҗит Гафури, Кара йөзләр.) During the last two days, when she was alert, sister Ghalimä felt better. ... as though she were happy, she uttered some meaningless words (lit., needed-unneeded words) and, although these words of hers could not bring others (people) to laugh, she herself laughed at them childishly.
- Хупҗамал. Әптәри үлгәч, Хаҗиәхмәтне йортка кертеп караган идем. Анысы **кирәкмәгән** кире, усал кеше булып чыкты. ... моннан соң кияүгә чыгасым юк. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khupjamal. After Äptäri died, I had tried to live with (lit., take into the house) Khajiäkhmät. He turned out to be an obstinate, nasty man I did not need. ... after this I am not going to marry (again).

[752] Кирәк with the postposition **өчен**.

Кирәк may be used with the postposition **өчен**. This construction indicates that someone or something is *necessary for, needed by,* a person or thing. The latter appears in the case required by the postposition.

- Әхметова. **Бүләк өчен** моның **кирәге** юк. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Äkhmetova. Büläk does not need this (i.e., private tuition).
- ... **алар өчен** хәзер берни дә **кирәк** түгел, ... (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) ... now they do not need anything, ...
- Бу минутта **безнең өчен аның** тизрәк **китүе кирәк иде**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) What we needed most at that moment was for her to leave. (The speaker is impatient, wants to see her leave quickly.)

[753] Кирәк as attribute.
Кирәк may be used *attributively.*

- Ишкәк ярдәме белән боргалап, көймәне нәкъ **кирәк ноктага** китердем ... (Мирсәй Әмир, Склероз.) Maneuvering it (lit., turning it repeatedly) with the oar, I brought the boat exactly to the required spot...
- Госман сораша торды, Рива исә үзенең куен /qujьn/ дәфтәренә бар **кирәк нәрсәне** терки барды. (Э. Касыймов, Һаваларда тургай.) Ghosman kept asking (the questions), while Riwa wrote down all necessary things in her notebook.
- **Кирәк ташның** авырлыгы юк. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) The stone you must have has no weight. (Lit., The needed stone has no weight.)

[754] кирәк as predicate.
Кирәк may be the predicate (part of the predicate) of *synthetic subordinate clauses* (for details on such clauses see 'Index I').

- – Менә мотоциклны сатам, – диде. – **Кирәк** кеше юк микән, белмисезме? (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) "Here, I am selling the motorcycle," he said. "Do you know if there isn't perhaps some person who needs one? "
- Ләйсән. Туктагыз, зинһар, сез ялгышасыз. **Сезгә кирәк кеше** безгә каршы ишектә. (Юныс Сафиуллин, Менә без дә үсеп җиттек.) Leysän. Wait, please, you are mistaken. The person you want is (i.e., lives) at the door opposite us.

[755] кирәк as noun.
Кирәк may function as a *noun.*

- **Кирәк** юкны бар итә. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Necessity is the mother of invention. (Lit., Necessity makes something of nothing.)
- **Аңарга** безнең **кирәгебез** юк. (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) It (i.e., the city) has no need of us.
- – Аны **белүнең сезгә кирәге** юк. (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) "There is no need for you to know that."
- – Бәлки **миңа** анда барып **йөрүнең кирәге** дә юктыр. (Атилла Расих, Сынау.) "Perhaps I do not even have to travel there."
- Ул иң **кирәген** генә хәтерләргә тырышты. (Әхәт Гаффар, Бишек.) He tried to remember only what was most necessary.

[756] кирәкле.
Кирәк has the expanded form **кирәкле**. Meaning 'necessary', 'required', 'requisite', 'essential', **кирәкле** is used both as a *predicate* and as an *attributive adjective.*

- – Бу – эш өчен, менә фән өчен **кирәкле**. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "This is necessary for the work, for science, you see."
- – Сезнеңчә, **кирәкле** эш ул бары сезнеке генә. – Әйе, минем эшем **кирәкле**. (ibid.) "In your opinion, only yours is essential work." "Yes, my work is essential."
- Муса. **Кирәкле** кешеләрнең барына дамы хәбәр иттең? Солтан. Барына да. (Фәтхи Бурнаш, Хөсәен мирза.) Musa. You informed all of the important (lit., necessary) people? Soltan. All of them.

[757] Кирәкле may be the *predicate* (part of the predicate) of *synthetic subordinate clauses.*

- Искәндәр. Түгәрәк өчен **кирәкле** тарихи материалларны кулга төшерү өчен юл табылды. (Кәрим Тинчурин, Американ.) Iskändär. A way has been found to get into our hands the historical material which is necessary for the society.

- Ул фаэтончы татарны һаман куалый, тизрәк барырга куша, үзенең йөрәге никтер дөп-дөп тибә, ул нәрсәдер көтә. Аңар энә шул ялтырап утлары күренә торган шәһәр эчендә үзе өчен бик **кирәкле** бер нәрсә бардыр төсле тоела. (Садри Җәләл, Дим буенда.) He keeps urging the Tatar phaeton driver on, ordering him to go faster. For some reason, his heart is thumping; he expects something (to happen). He feels as if there is some thing very important for him in that city, whose lights can be seen glittering there.

[758] мохтаҗ.

a) This modal word is an Arabic loanword (participle) meaning 'in need', 'in want'. It is only used with nouns and pronouns. The person or thing being in need, want of a person or thing is in the *nominative*. The person, thing, etc., being needed is in the *dative*. Tenses are formed by placing a conjugated form of the defective auxiliary **-и** (идем, идең, иде, etc. 974, a, c; 975) or of **булу** (974, b; 976) after **мохтаҗ**. The negative is formed by **түгел** (идем, идең, etc.) or by negative forms of **булу**.
   - Мансур. Аңар ярдәм итәргә кирәк, ... **ул** синең **ярдәмеңә мохтаҗ** дип уйлыйм. (Риза Ишморат, Якын дус.) Mansur. He must be helped, ... I think that he needs your help.
   - Мансур. Юк. ялгышасың, Рәхим. Кирәк ул сиңа дуслык. Кирәк. ... Бигрәк тә хәзер **мохтаҗ син аңа**. (ibid.) Mansur. No, you are mistaken, Räkhim. You do need friendship. You do ... You need it especially now.
   - Наилә. Минемчә, **аңа мохтаҗ түгел ул.** (ibid.) Nailä. In my opinion, he does not need that.
   - – Юатуыгыз өчен рәхмәт. – Юк, мин юатмыйм, **сез аңа мохтаҗ** да **түгел**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Thank you for comforting me." "No, I do not comfort you; you have no need for it even."
   - Рәфикъка /Rəfiqqə/ хат язып җибәрдем. Аңа ... хәзер **ярдәмгә мохтаҗ булмавымны** әйттем. (Тәүфикъ Әйди, Божра.) I wrote (lit., wrote and sent) Räfiq a letter. I told him that ... now, I did not need any help. (For the form булмавымны see 1179.)
   - – Ә бит **мин** синең **яклавыңа мохтаҗ түгел**, Салават. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "But I do not need your support, Salawat."
   - Хәдичә. Үзебез укыйбыз, үзебез ашыйбыз, үзебез киенәбез. Бернәрсәдә дә **сезгә мохтаҗ түгелбез.** (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Khädichä. We study on our own, we feed ourselves, we clothe ourselves. We do not need you for anything.
   - – Сезнең акыллы **киңәшләрегезгә без** һәрвакыт **мохтаҗ булачакбыз.** (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) "We shall always stand in need of your wise counsel."

b) **Мохтаҗ** may be the *predicate* (or part of the predicate) of *synthetic subordinate clauses.*
   - – **Ул**, минемчә, сезнең **ярдәмгә** һич **мохтаҗ** кеше түгел, Мәдинәкәй. – Юк, ул мохтаҗ. Гомумән, кешенең **ярдәменә мохтаҗ булмаган** кеше юк дөньяда. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "In my opinion, he is not at all a man who needs your help, dear Mädinä." "No, he does need it. In general, there is no person in the world who does not need somebody's help."
   - Мин инде элек сез белгән **ярдәмгә мохтаҗ** малай түгел, утызга якынлашам, ... (Гурий Тавлин, Афәт.) "I am not any more the boy, whom you knew before and who needed help. I am going on thirty..."

[759] мәҗбүр.

This modal word is an Arabic loanword (participle) meaning 'forced', 'compelled'. It requires the *nominative* of the acting person or thing and the future participle in **-р**, **-мас/-мәс**

in the *dative* of the verb of action. In the present tense, **мәҗбүр** may – but need not – take the pronominal personal endings. The other tenses are formed by placing a conjugated form of the defective auxiliary **и-** (идем, идең, etc.) or of **булу** after **мәҗбүр**.

- Диләрә. Рабига, теләмәгәннәр сөйләмәс, диден. ... Рабига. Тик **без** фикернең эзлеклелеген **югалтмаска мәҗбүр**. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Dilärä. Rabighä, you said that those who do not want to will not speak ... Rabighä. But we must not lose consistency of thought.
- **Гаяз** ... хәлдән таеп **туктарга мәҗбүр була**. (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) ... exhausted, Ghayaz is (absolutely) forced to stop (i.e., stop dancing).
- ... бик җиңел генә җөмләләрне аңлар өчен дә **Хәсән** әллә ничәшәр кат укып **чыгарга мәҗбүр була иде**. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) How many times didn't Khäsän have to read each of even the easy sentences in order to understand them.
- **Алар**, торган саен үзләренең укучыларын югалтып, иң азагында **тукталырга мәҗбүр булдылар**. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) Little by little, they (i.e., the newspapers) lost their readers and eventually were forced to cease publication.
- **Мин** ... кешеләр белән күп **аралашмаска**, тел йотып **утырырга мәҗбүр идем**. (ibid.) I was forced to keep silent, ... not to associate much with people.
- Рәшидә. Белегез: тизрәк булмасагыз, **мин** бу эшне бүген үк прокурорга **җиткерергә мәҗбүр булачакмын**. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт бүлмәсе.) Räshidä. Know this; if you do not act fast, I shall be forced to place this matter in the hands of the public prosecutor this very day.
- Шамил. **Мин** сине эшеңнән **алырга мәҗбүрмен**. Сәгыйт. Мин сезне аңлыйм. **Сез** бу адымны **атларга мәҗбүр булгансыз**. (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Shamil. I am compelled to relieve you of your assignment. Säghit. I understand you. You have been forced to take this step.

Note: **мәҗбүр** and the verb **итү** 'to make, do' form a transitive phraseological verb (837-856). For example: – Гафу итегез, ханымнар! – диде ул аларга. – Без мөһим бер эш белән мәшгуль булганлыктан, ... сезне бераз көтәргә **мәҗбүр иттек**. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) "Pardon me, ladies!" he said to them. "We ... made you wait a little because we were occupied with an important matter."

[760] мөмкин.

An Arabic loanword (participle), **мөмкин** expresses *possibility, ability, permission.* When used with verbs, it requires the *dative* of the future participle in **-р**, **-мас/-мәс**. Used with the *verbal noun* in **-у**, **-ү**, it requires the *nominative*. The acting person, thing, etc. is in the *dative*. The various tenses and moods – both affirmative and negative – are formed in the same manner as those of **кирәк** used in its basic form.

- – **Миңа** да **катнашырга мөмкинме**? (Кәрим Тинчурин, Тугызынчы мәрҗән.) "May I also participate?"
- – **Керергә мөмкинме**? – дип сорады Әхмәт. ... **Мөмкин, мөмкин**, – дип җавап бирде ул. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "May I enter?" Äkhmät asked. ... "You may, you may," she replied.
- Бану. Әгәр көтәм дисәң, Гөлзадә бүлмәсенә кереп укып **утырырга мөмкин**. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Banu. If you want to wait, you may go into Gölzadä's room and read.
- – Сезнең янгызга **утырырга мөмкинме**, Әсма туташ? (Фатих Әмирхан, Сүнгәч.) "May I sit down at your side, Miss Äsma?"
- Миңлекамал. Соңыннан кирәк **булуы мөмкин**. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Minglekamal. ... It is possible that they (i.e., the seeds) may be needed later.

- Фәрид. Бу турыда сезнең **карашыгызның** минем өчен чынлап та хәл кылгыч **булуы мөмкин**. (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.) Färid. Your opinion about this may just resolve this for me.
- – Сезне тагын бер уңыш белән **котларга мөмкин** дип ишеттем, – диде майор Айбулатны күрүгә. (Тәүфикъ Әйди, Бoжра.) “I hear (lit., have heard) that you can be congratulated on still another success,” the major said upon seeing Aibulat.
- – Акчагыз булмаса, соңыннан да кереп алып **чыгарга мөмкин булыр**. (Кәрим Тинчурин, Тугызынчы мәрҗән.) “If you have no money (now), I could come in and get it later.”
- Абдулова. Билгеле, сезне бу хәлдә **калдыру мөмкин түгел**. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт бүлмәсе.) Abdulova. It is, of course, impossible to leave you in this situation.
- Рәйхан. Мондый кешене **яратмау мөмкин түгел**. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Reykhan. It is impossible not to love such a person.
- Әлфия ...: Борчылма, – диде, – бигрәк тә әйбәт, **безгә** барыбер бер **сөйләшми мөмкин түгел** бит. (Атилла Расих, Сынау.) Älfiä ... said: “Don’t worry, it’s perfectly all right (that she has found out). We’d have to talk about this anyway, after all.”
- – ... Гатауллин барысын да әйтеп **бетермәскә** дә **мөмкин**. (Тәүфикъ Әйди, Бoжра.) “... it is also possible that Ghataullin will not tell everything.”
- ... аларның хаклы икәнлеген **күрмәскә**, дөреслекнең алар ягында булуына **ышанмаска мөмкин түгел иде**. (Мирсәй Әмир, Зур гәүдәле, кечкенә башлы.) ... it was impossible not to see that they were right, not to believe that the truth was on their side.
- Мондый яңгыр астында юлны дәвам **итү** һич тә **мөмкин түгел иде**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) It was not at all possible to continue on the way in such rain.
- Галия. **Мөмкин булса**, әйдә, мине озатыгыз, иптәш Рәүф. Зинһар дип әйтәм. (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. If possible, come, accompany me, my friend Räüf. I beg you.

[761] тиеш.

a) The modal word **тиеш** is a verbal noun of the verb **тию** ‘to touch’, ‘to hit’, ‘to fall to one’s lot’. **Тиеш** expresses *necessity, compulsion* or *obligation, duty, requirement, probability, supposition,* or *expectation.* **Тиеш** requires the *nominative* of the acting person or thing and the future participle in **-р**, **-мас/-мәс** in the *dative* (infinitive) (1151) of verbs. In the *present tense,* **тиеш** may – but need not – take the pronominal personal endings. The other tenses are formed by placing a conjugated form of the defective auxiliary **и-** (идем, идең, иде, etc; 974, a, c; 975) or of **булу** (974, b; 976) after **тиеш**.

- – Заһид, тыңлачы мине, – диде ул ... **Без** бергә **булырга тиеш**. (Атилла Расих, Ике буйдак.) “Zahid, please, listen to me,” she said ... “We must be together.”
- – Юк, ярамый, – диде Заһид, – **син аңларга тиеш**, Зөбәрҗәт. (ibid.) “No, it is not proper,” Zahid said. “You must understand, Zöbärjät.”
- – **Син** дә **укырга тиеш**, институтка **керергә тиеш**! (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) “You too must study. You must enter the institute.”
- Наилә. ... **Дуслар** бер-берсе өчен бөтен нәрсәне **эшләргә тиешләр**. (Риза Ишморат, Якын дус.) Nailä. ... Friends must do everything for each other.
- Йолдыз. Бу сорауга җавапны **син үзең табарга тиеш**. (Гамир Насрый, Кушнарат.) Yoldyz. You must find the answer to this question yourself.

- – Безнең эшебез авыр, ... Ләкин, шуңа карамастан, язгы чәчүне **без** вакытында башкарып **чыгарга тиешбез**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) “Our work is hard, ... But in spite of that, we must accomplish the spring sowing on time.”
- – **Сез** мине гафу **итәргә тиешсез**, Мәдинә, мин сезгә вәгъдә иткән урынны саклап кала алмадым бит. (Атилла Расих, Ике буйдак.) “You must forgive me, Mädinä. I have not been able, after all, to save the position which I promised you.”
- Ул хәзер өйдә **булырга тиеш**. (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) She must now be at home. (Supposition.)
- Зөһрә. Озакламыйча **эни** эштән **кайтырга тиеш**. (Риза Ишморат, Якын дус.) Zöhrä. Mother will be returning from work shortly. (Expectation.)
- – ... Эльвира Хәкимовна, мин сезгә ышанам. **Сез** эшнең гыйльми ягын **җитәкләргә тиеш буласыз**. (Атилла Расих, Сынау.) “... Elvira Khäkimovna, I believe in you. You must direct the scientific part (lit., side) of the work.”

Note: The use of the present tense of **булу** – **буласыз** – after **тиеш** in the above example expresses *absolute* necessity, obligation. The speaker urges Elvira that she really, absolutely, definitely *must* direct ... Compare also: – Мин аңлыйм, – диде профессор. – Ләкин мин аңлаган хәлдә дә шуны әйтергә **тиеш булам** ... (Атилла Расих, Ике буйдак.) “I understand,” the professor said. “But though I understand, I *must* tell you this. ...”
(For the participle in **-ган** plus **хәлдә** see 606; 1069 c.)

- Гөлбану. Гаяз ... үскәнем, син болар Фәнүсәгә бер беленер дип уйламадыңмыни? **Ул** кайчан булса да **белергә тиеш иде** бит. Гаяз. **Мин** дә кайчан булса да дөресен **әйтергә тиеш идем**. (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) Gölbanu. Ghayaz ... my dear, didn’t you consider that, some day, these things would become known to Fänüsä? After all, she was bound to find out some time or other. Ghayaz. And I was bound to tell the truth some time, too.
- (үскәнем – lit., ‘my grown-up’; it is a term of endearment used in addressing a person younger than the speaker).
- ... ул көнне бакчага **мин керергә тиеш идем**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... that day, I was to enter the garden (i.e., it was my turn).
- Гаяз белән минем тарафтан ... билгеләнгән план буенча, ..., **без** ... Агыйдел агышын **күзәтергә тиеш идек**. (ibid.) According to the plan set up by Ghayaz and me, ..., we were to ... observe the flow of the Belaya.
- – Күп булса, бер елдан соң **сез күченергә тиеш булырсыз**. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) “You will have to move (resettle) after a year at the very most.”
- – Аңлашылды, – диде Эльвира, ... Димәк, **ул** шушы көннәрдә үк Казанга **кайтырга тиеш булачак**. (Атилла Расих, Сынау.) “I understand,” Elvira said, ... “It means that he will have to return to Kazan in the next few days.”

b) The *negative* of **тиеш** is formed by placing **түгел** (түгел идем, идең, иде, etc.) or a negative form of **булу** after **тиеш**.
   - Әнисә. Адәм рәтле **кеше**, хакы булса да, **мактанырга тиеш түгел**. (Гамир Насрый, Кушнарат.) Änisä. A decent man, even if he is right, must not brag.
   - Рәйхан. Миңа ул **кеше** хат **язарга тиеш түгел**. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Reykhan. That man must not write me letters.
   - Аңа калса, **Гөлшаһидә** аңа хат **язарга тиеш түгел иде**. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) As for him, Gölshahidä did not have to write him letters.

c) The modal word **тиеш** may be used with *negative* future participles in **-мас/-мәс** in the *dative*. The negative formed in this manner is used to draw attention to the action expressed by the verb.
   - Илгизәр. Каушама. **Кызлар** егетләрнең каушавын **сизмәскә тиеш**. (Туфан Миңнуллин, Яшьлегем-юләрлегем.) Ilgizär. Don’t show any embarrassment. Girls mustn’t (or: shouldn’t) (be allowed to) notice young men’s embarrassment.

- Вафа. Әлбәттә, әлбәттә. Без аек кешеләр. Үзебезнең киләчәгебез турында да **онытмаска тиешбез**. (Ибраһим Нуруллин, Тукай Петербургта.) Wafa. Of course, of course. We are sensible men. We must not forget about our (own) future either.
- Саттаров. Белмим... Мин бу турыда уйларга тиеш. Бер көн, ике көн. ... Мәдинә. Шуңа кадәр мин әниемне **күрмәскә тиеш буламмы**? Саттаров. Билгеле. Мәдинә. Юк. Ул исән икән инде, мин аны бүген үк күрергә тиеш. (Риза Ишморат, Мәдинә.) Sattarov. I don't know... I must think about that. One or two days. ... Mädinä. And until then I shall not see my mommy? Sattarov. Obviously not. Mädinä. No. Since it has turned out that she is alive, I must see her this very day.

d) Depending on the situation (context), **тиеш**, followed by **идем**, **идең**, **иде**, etc., may express what would certainly *be,* or *have been*, expected in the case supposed; or it may indicate a *duty, or moral obligation* which *should be* (should not be), or *should have been* (should not have been), performed.

Note: In this function, **тиеш идем**, etc. corresponds to the modal auxiliaries 'should', 'ought to' in English, referring both to present and past.

- Хәзер инде Сафа үз сүзен әйтергә тиеш иде. Ул кайсы якка кушылса, шул **як җиңәргә тиеш иде**. (Мәхмүт Галәү /Ǯələw/, Болганчык еллар.) Now Safa had to say his word. Whichever side he joined, that side ought to win.
- Әле эш вакыты иде, **Мәрьям** кибеттә **булырга тиеш иде**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) It was still working time. Märyäm ought to be in the store.
- Каршыда гына, якында гына ул (Һарун) ниндидер куаклар күреп алды. Юл өстендә бит Көктугайга кайтып җиткәнче, бернинди куак-фәлән **булмаска тиеш иде**. Әллә адаштымы соң ул? (ibid.) Just ahead, quite close by, he (Harun) caught sight of some bushes. But, until reaching Köktughai, there ought not to be any kind of bushes on the road. Had he then perhaps lost his way?
- Зиннур исәбенә, әле Хәмидәнең **акчасы булырга тиеш иде**. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) According to Zinnur's calculation, Khämidä should still have money.
- Бәдри. Исмәгыйльнең теге халык арасына чыккан сүзе рас булса, **ул** әйткәнен эшләми **калмаска тиеш иде**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Bädri. If those words of Ismäghil's which have spread among the people are true, he should certainly do what he said he would.
- – Әмма, мин сезне беркайчан да исемнән чыгармадым, беркайчан да! Сез көтәргә **тиеш идегез**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) "But I never got you out of my mind, never! You ought to have waited (for me)."
- Рәмзия. Барырбыз дип ышандырдым да сүземдә тормадым. **Мин тиеш идем**. Газиз. Юк, **тиеш түгел идең**. ... мин үзем гаепле. **Чакырмаска тиеш идем, аңларга тиеш идем**. (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Rämziä. I made you believe that we are going (i.e., going to the cinema), but I did not keep my word. I should have. Ghäziz. No, you should not have ... it's my own fault. I should not have invited you, I should have understood.
- – Син үзең гаепле. **Син** йомшаклык **күрсәтергә тиеш түгел идең**. (Атилла Расих, Сынау.) "It is your own fault. You ought not to have shown compliancy."
- Мәхмүт. ... **без** бер-беребезне **онытырга тиеш түгел идек**. (Фатих Хөсни, Бертуган Таһировлар.) Mäkhmüt. ... we should not have forgotten each other.
- Сөләйман. Болар минем серләрем иде. ... Бу нәрсәләрне ... берәүгә дә, берәүгә дә **әйтмәскә**, бигрәк тә сиңа **әйтмәскә тиеш идем**. (Фатих Әмирхан, Тигезсезләр.) Söleyman. These (things) were my secrets. These things I ought not to have told to anybody, to anybody, especially not to you.

e) The modal word **тиеш** may be the *predicate* (part of the predicate) of *synthetic subordinate clauses* (for details on such clauses see Index I).

- Янгузов. ... Нәрсә турында шундый кайнар бәхәс алып барасыз? Муса. Газетага бирелергә **тиеш** материал турында. (Риза Ишморат, Улмәс җыр.) Yanghuzov. About what are you having such a heated discussion? Musa. About the material which must be given to the newspaper (i.e., for publication in the newspaper).
- Олы кеше дә бәхетсезлекне тиз онытa һәм яңа уңай шартларны «шулай булырга **тиеш** гади хәл» итеп күрә башлый. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Also an older person (an adult) quickly forgets misfortune and begins to see the new, comfortable conditions as "a normal situation" which ought to be (so).

f) **тиеш** may be used as a noun.

- Бакый. ... Мин үземә **тиешен** итеп, менә сегатьне алдым. (Мирхәйдәр Фәйзи, Ак калфак.) Baqi. ... I carried out what I had to, and I received this watch here.
- Ул (Заһид) Рәхимнең сүзләрен ... тыңлаганнан соң: – Сез, минемчә, Рәхим туган, ул эшегезгә **тиешеннән** артыграк игътибар бирәсез, – диде. (Атилла Расих, Ике буйдак.) After listening ... to Räkhim's words he (Zahid) said, "In my opinion, you, friend (lit., brother) Räkhim, are giving that work of your's more attention than is necessary."

g) When governing a noun or pronoun, **тиеш** means 'owe', 'due to', 'be entitled'. The person or thing owing something is in the *nominative* or *ablative,* the person or thing to whom or which something is owed is in the *dative*.

- – **Ул миңа** бер тиен дә **тиеш** түгел. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "He does not owe me even one kopeck."
- Җирән (ак ефәк шәл чыгарып.) Тиң күреп ал! Илтабан. Монысы ни аңлатыр? Тукта! Әлмикәт (Илтабанга.) **Синнән** дә **аңа** бер бүләк **тиеш**. Ил җоласы. (Нәкый Исәнбәт, Җирән чичән белән Карачәч сылу.) Jirän (pulls out a white silk shawl). Accept it, regarding me as an equal (i.e., as a person of equal standing, knowledge, skill, etc.)! Iltaban. What will this mean? Wait! Älmikät (to Iltaban). You in turn owe him a present. It's the custom of the land. (җирән – red-haired: here used as the name of a person).

Note: The speaker gives the shawl to his bride in an ancient wedding ceremony.Чичән – In ancient times a poet of the people; a master of elegant artistic language and a poet-improvisator.

- – Җитте, җитте! – дип кычкыралар кешеләр, – **шәл Фазылга тиеш**! (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) "Enough, enough!" the people cry, "the shawl is Fazyl's due (Fazyl deserves, is entitled to the shawl)!"

Note: The shawl given to the victor in the wrestling competition at the "Sabantuy", the Tatar festival of the plough celebrated in spring.

[762] тиешле.

Тиеш has the expanded form **тиешле**. This form is used:

a) As the predicate of a sentence *emphatically* stating the necessity, obligation, duty, etc. to carry out the action.

- Шәехмирза. ... Мин аның философ икәнлеген тәгаен /təɑ̯əjen/ беләм. Европада ... зур галимнәрдән **саналырга тиешле**. (Кәрим Тинчурин, Американ.) Shäyekhmirza. ... I know for sure that he is a philosopher. In Europe he (undoubtedly, indisputably) must ... be regarded as a great scholar.
- – **Мин** сиңа күптән телеграмма **сугарга тиешле** идем. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "I (absolutely) ought to have sent you a telegram long ago."
- Исмәгыйль. Кара, сүзеңдә нык тор. Аларның вәгъдәләре бик нык. Син шуны җимерергә **тиешле**. Булдыра алмасаң, икегезгә дә яхшы булмас. (Мирхәйдәр

Фәйзи, Галиябану.) Ismäghil. Look, hold firm to your word. Their engagement (i.e., their promises to marry) is very firm. You *must* undo it. If you are unable to accomplish this, it will not be good for you two (i.e., for the girl's parents).

b) As an attribute.
   - – **Тиешле** күрсәтмә соңыннан бирелер. (Хәниф Хәйруллин, Канатлар талмасын.) "The necessary (required) directive will be given later."
   - – Аның өчен **тиешле** кешеләр куелган. Анысын аларга калдырыгыз. (ibid.) "For that (i.e., for taking care of things on a district scale) competent (right, suitable) people have been put in office. Leave that to them."
   - Муса. Шулай булгач, син **тиешле** кешеләрнең барын да күрә алмагансыңдыр. (Фәтхи Бурнаш, Хөсәен мирза.) Musa. Then, you have apparently been unable to see all of the necessary (right, suitable) people.
   - – Шуның белән сүзне бетерик. ... мин үзем **тиешле** чараларны күрермен, – диде Әхмәт. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "Let's end the conversation with that. ... I shall take the necessary measures myself," Äkhmät said.

c) As the predicate (part of the predicate) of *synthetic subordinate clauses*.
   - Аерылышырга **тиешле** урам чатына килеп җиттек. (Эдуард Касыймов, Гомер ике килми.) We came to the street corner where we had to part.
   - – Сезнең кул астында, ... бары ике кеше. ... Ә сез буйсынырга **тиешле** кешеләр бишәү. ... (Атилла Расих, Ике буйдак.) "Under you (i.e., working under you) ... you have only two persons ... But there are five persons to whom you must subordinate yourself. ..."
   - – ... менә сезгә җәйге айларда башкарылырга **тиешле** эшләрнең исемлеге. (ibid.) "... here is a list for you of the work which must be carried out in the summer months."

d) Note this special function of **тиешле** when used with words denoting relatives (kinsmen, kinswomen): The noun denoting the person related is followed by **тиешле** and appears in the *nominative*. The noun indicating the person to whom someone is related is in the *dative*. Furthermore, **тиешле** may take grammatical suffixes and particles. However, in English translation, **тиешле** is always disregarded (omitted); but suffixes, etc., joined to it are not. They are treated as if they were attached to the noun denoting the person related.
   - **Безгә кияү тиешле**. He is our son-in-law.
   - Ул **миңа баҗа тиешле**. He is my brother-in-law.
   - – Бәлки, ул сезнең өчен бик кадерле кешедер? Бәлки, ул **туган тиешлегездер**? (Атилла Расих, Бәхет орлыклары.) "Perhaps, he is a person very dear to you? Perhaps, he is a relative of your's?"

   Note: Instead of **тиешле**, **тиеш** and a participle of **булу** may be used to indicate relationship.
   - Әти ягыннан туган **тиеш булган** агай-энеләрем ягына соңгы тапкыр кунакка кайтып китүемә дә егерме биш ел тулып узган иде. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) Fully twenty-five years had passed since the time I had last visited my relatives on father's side.

[763] түгел.

Түгел corresponds to all persons of 'to be' in the negative. In the *present tense*, **түгел** may – but need not – take the pronominal personal endings (except the third person singular which takes no ending). The *past tense* I is formed by placing a conjugated form of the defective auxiliary **и-** (идем, идең, иде, etc. – 974 a, c; 975) after **түгел**. With one exception (see 769), **түгел** is used only in the *present tense* and in the *past tense* I.

· Мондый сораугa җавап бирүе авыр **түгел**. (Атилла Расих, Сынау.) Giving an answer to such a question is not difficult.
· Зөһрә. Әгәр син кирәк табасың икән, мин каршы **түгел**. (Риза Ишморат, якын дус.) Zöhrä. If you do find it necessary, I am not against it. (For әгәр ... икән see 1000, 1. a.)
· – Галикәйне беләсең, җайсыз кеше **түгел**. (Аяз Гыйләҗев, Җомга көн, кич белән.) “You know Ghälikey, he is not an unpleasant man.”
· Нәфисә. ... Мин аңа: «Сез ялгышасыз, мин Гөлзадә **түгел**, Нәфисә», – дидем. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Näfisä. ... I told him: “You are mistaken, I am not Gölzadä, I am Näfisä.”
· Нәфисә. ... мине Гөлзадәгә охшаттылар. Димәк, бу очраклы **түгел**. Әйтегез, кем соң ул Гөлзадә? Хәким. Әллә сез таныш **түгелме**? Менә сезнең каршыгызда ул Гөлзадә. (ibid.) Näfisä. ... they took me for Gölzadä. That means, this is not accidental. Tell me, who then is that Gölzadä? Khäkim. Are you perhaps not acquainted? Here, right before you, this is Gölzadä.

Note: **Түгелме** is also used rhetorically. For example:
Зөһрә. Сараны көтәсез **түгелме**? (Фатих Әмирхан, Яшьләр.) Zöhrä. You are waiting for Sarah, aren’t you?

· Ул чагында мин Казанда **түгел идем**. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) At that time I was not in Kazan.
· Мин бакчага чыктым, әле дә караңгы **түгел иде**. (Шәриф Камал, Ике яхшы.) I went out into the garden. It was not yet dark.
· Гыйльфан. Мин әйттем. Әллә дөрес **түгел идеме**? (Гамир Насрый, Кушнарат.) Ghilfan. I said it. Was I (lit., it) perhaps not right?
· Гаяз сөйләгән бу сүзләр, бу фикерләр минем өчен яңалык **түгелләр иде**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) These words, these thoughts which Ghayaz put forward (lit., spoke, said) were not new to me.

[764] Use of **түгел** with **юк** or with a negative verb.

a) **Түгел** may be used after **юк** or after a *negative* verb in the present or past tenses *indicative* to give varying emphasis to a positive idea.
  · Малай Урта Азиядә шахтада эшли, ялга кайтты. Эш табылса, бөтенләй дә калырга исәбе **юк түгел**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) The lad works in a mine in Central Asia (and) has returned for vacation. He does entertain the idea of remaining (here) for good if work can be found.
  · Акча бездә күп түгел, Кирәгенә **юк түгел**, Килә тора, китә тора, Кирәгенә җитә тора. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) We do not have much money. But it is not insufficient for our necessities. It comes, it goes. It is sufficient for our necessities.
  · Гафифә. Мактап җырлыйсыз ич, ... Гөлҗамал. Тәнкыйть тә **юк түгел**. (Мирсәй Әмир, Наилә.) Ghäfifä. Well, you sing his praises, ... Göljamal. It is not without criticism though.
  · Әбүбәкер. Мин сезне өйләнәсез дип ишеткән идем. Рәшит. Әйе, ният **юк түгел**. (Кәрим Тинчурин, Назлы кияү.) Äbübäker. I had heard that you are getting married. Räshit. Yes, I am contemplating it.
  · Дөрес, матбугат вә әдәбият дөньясында күзгә күренерлек уңышларыбыз да **юк түгел**. Ләкин ... (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) True, in the field (lit., world) of press and literature, we are not without visible achievements. But ...
  · Сафура үзен тынычландыру өчен генә шулай уйлый иде. Ул күңел күзе белән Әлфиянең үзеннән өстенлекләрен **күрми түгел**. (Атилла Расих, Сынау.) Safura

thought so only to reassure herself. Having a very observant eye, she was not unaware of Älfiä's virtues being superior to hers.

- Гомәр. ... Минемчә, егет ярамаслык түгел ... Хәер, мин анысына катышмыйм, үзең аны **белмисең түгел**. (Фатих Әмирхан, Тигезсезләр.) Ghömär. ... In my opinion, the young man is not unsuitable ... But I do not want to meddle in this; he is not unknown to you.
- Хәдичәнең дә бу турыда уйлаган чаклары **булмады түгел,** ... (Фатих Хөсни, Шәһәр читендә.) Khädichä too was not without her moments when she thought about this, ...
- Мәдинә. Ул балагыз нишләп соң алай булдыра алмый икән? Бер генә бала булгач, кадер дә **булмаган түгелдер** инде? (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Mädinä. Why then does that child of yours seem to be so unable to cope (i.e., cope with his lessons at school)? Being the only child, care has probably not been lacking, has it?

b) The positive meaning of **юк**, or of a *negative verb* in the present or past tenses, indicative, followed by **түгел**, may be intensified by placing **бар** after **юк түгел**, or by repeating the negative verb in its *affirmative* form, respectively.

- Безнең фермада ... мул сөтле сыерлар **юк түгел, бар**. (Әмирхан Еники, Рәхмәт, иптәшләр.) On our farm we do have ... cows which give plenty of milk. (It's not that on our farm there are no ... cows which give plenty of milk. There are.)
- Госман. Сания, мин бит **эшләмәдем түгел, эшләдем**! (Гамир Насрый, Кушнарат.) Ghosman. Saniä, after all, I did work, I really did!
- Җәүдәт. Әни, миңа әйтер сүзең бар мәллә? Хәдичә. Бар, улым, бар. **Көтмәдем түгел, көттем**. (Гариф Ахунов, Утлар яна учакта.) Jävdät. Mother, do you perhaps have something to say to me? Khädichä. I have, my son, I have. I have really been waiting (for a chance) to.
- Галикәйнең сүзе аңа **ошамады түгел**, бик **ошады**. (Аяз Гыйләҗев, Җомга көн, кич белән.) Ghälikey's words did not displease her, they pleased her very much.

[765] Түгел may be the *predicate* of *synthetic subordinate clauses* (for details on such clauses see Index I).

- Кеше **түгел** аю да биергә өйрәнә. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) Even the bear, which is not a human, learns to dance.
- Мария уртача гына буйлы, симез дә **түгел**, арык та **түгел** гәүдәле, ... кыз иде. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) Maria was a girl of only medium height, with a body (which was) neither full (lit., fat) nor lean...

[766] Түгел may be used as an *attribute*. In this function, it often corresponds to the English prefixes *-in, -im, -un* meaning 'not', 'lacking', 'without'.

- – Тор, улым, килеп җиттек, – ди бервакыт нindидер таныш **түгел** тавыш. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) "Get up (i.e., wake up), my son, we have arrived," an unfamiliar (unknown) voice says suddenly (lit., some time, some moment).
- Авыл аркылы узып китүчеләр, яки шуннан ерак **түгел** тау башыннан чаптырып ага торган, халык телендә «Шифалы чишмә» дип даны чыккан чишмәгә юынырга, суын алырга йөрүче карчык-корчыклар, бигрәк тә җәй башында сабан туйларына кунакка кайтучы шәһәр кешеләре, ..., бу яклардан, әлбәттә, сәрхуш калалар, ... (Фатих Хөсни, Мәйдан.) The people passing through the village or the old women who go to wash and fetch water from the spring, which comes rushing through it from the not too distant mountain top and which has become famous among the people as the "Medical Spring", and particularly the city folks who come here as guests for the

Festival of the Plough at the beginning of summer, ... become, of course, intoxicated with the (beautiful) area, ...

[767] With the suffix **+ге**, **түгел** becomes an attributive adjective.

· ... ул (Заһид) Зөбәрҗәт белән үзенең күптән **түгелге** сәяхәте турында уйлый башлады. (Атилла Расих, Ике буйдак.) ... he (Zahid) began to think about this recent trip with Zöbärjät.

[768] Түгел may assume a nominal quality by taking the possessive suffix of the third person singular **+е**; **+е** then functions like a definite article: **түгеле** 'the one who is not'.

· Моннан карагы да, карак **түгеле** дә үткән, берсе дә тамга салып калдырмаган иде. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) Both the thief and he who was no thief had passed through here, (and) neither of them had left a track.

[769] Түгел may take the *suffix of negation* **+мә** plus the suffix of the conditional **-сә** when used with **ярый**, **ярар** (for ярый, ярар see 770-774). This is standard literary use.

· – Син күбрәк беләсең, бабай, радиодан аерылмыйсың. Айкала дөнья, чайкала, чайкалып **түгелмәсә ярар** иде дисең. (Туфан Миңнуллин, Монда түдык, монда үстек.) "You know more (than others do), Grandpa, you never leave the radio. You say the world is shaking and rocking and, hopefully, won't crack up."

Note: With the demonstrative pronoun **ул** and the particle **да түгел** forms the idiomatic adverbial expression **ул да түгел** which indicates
a) an action is succeeded by one or more *other* actions within an *extremely short* lapse of time;
b) the *quick repetition* of the *same action in a different way,* so as to produce a different result.

· – Улым, Хәйдәрем, син түгелме соң? Син ич, син! **Ул да түгел**, ана Хәйдәрне кысып кочаклап алды һәм елап җибәрде. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) "My son, my Kheydär, isn't that you? Oh, it is you, you!" The next moment, breaking into tears, the mother hugged Kheydär.

· Кемдер шунда: – Әбәткә! дип кичкырды. **Ул да түгел**, кыңгырау тавышы да ишетелеп китте. (ibid.) Somebody there called out, "To lunch!" Right after that, there came the sound of the bell.

Note: әбәт – Tatar naturalized form of the Russian word обед 'dinner'. Used in the Tatar vernacular, әбәт means 'lunch' (usually lunch in the field). The literary word for 'lunch' is төшке аш or төшке чәй.

· Менә алар очраштылар, бик аз гына сөйләшеп тордылар. Аннары ... кабалана-ашыга агачлар арасына кереп киттеләр, **ул да түгел** әйләнеп тә чыктылар. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) There they met, and, for only a very brief moment, they stood and talked. Then, ... they hurried in among the trees and emerged again in an instant.

· ... Кируш скрипкәсен уйнарга тотына. ... Нинди генә үзәк өзгеч моң-зар чыкмый ул скрипкәдән! Аннан елаган тавыш та килә, ыңгырашкан тавыш та, **ул да түгел**, ерак Себернең кышкы салкында бураннар улаганны да ишеткәндәй буласың. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) ... Kirush begins to play his violin. ... What heart-rending, plaintive sounds do not come out of that violin. ... From it emanates a weeping sound as well as a moaning sound, and the next moment you think you hear the howling of snowstorms in the wintery cold of far-away Siberia.

[770] ярый, **ярар**; negative **ярамый**, **ярамас**.
Ярый, ярар, etc., are the third person singular, present tense and future tense I, indicative of the verb **ярау** 'to be suited', 'to be fit', 'to suit'. They are used:

a) As exclamatory expressions denoting *agreement* or *disagreement.* (English: 'very well', 'good', 'all right', 'O.K.', 'agreed', 'impossible'.)
   · – Бик яхшы, мин башлыйм, ә сез миңа кушылыгыз. **Ярыймы**? – **Ярый**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Very good, I'll begin (to sing) and you join me. All right?" "All right."
   · Мөстәкыйм. Фәрхиназга сәлам әйтерсең. Абруй. **Ярый, ярый**, әйтермен. (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Möstäqim. Give my regards to Färkhinaz. Abruy. All right, all right, I will.
   · – Без конкретрак итеп мин әйләнеп килгәч сөйләшербез, **ярыймы**? – **Ярар**. (Тәүфикъ Әйди, Бождра.) "We shall talk in more concrete terms after I return, okay?" "Okay."
   · Халидә. Тор, Газимә апа. Көлтәләрне эскертләргә кирәк. Газимә. Әз генә черем итеп алыйк инде, әз генә ... Халидә. **Ярамый**, Газимә апа. Яңгыр килә. (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.) Khalidä. Get up, Ghazimä. We must stack the sheaves. Ghazimä. Let's have just a little nap, please, just a little ... Khalidä. Impossible, Ghazimä. Rain is coming.

b) As words of predication expressing *permissibility, possibility,* or *impermissibility, impossibility, respectively.* In this function, all four forms require the *dative* of the acting person or thing and the *dative* of the future participle in **-р**[1] of the verb of action. When used with *nouns* or with *verbal nouns* in **-у**, **-ү**, they require the *nominative.*
   · Батыршин. Сезне озата **барырга ярыймы**? (Риза Ишморат, Улмәс җыр.) Batyrshin. May I accompany you?
   · Ләйлә. Эш беткәч кенә **уйнарга ярый**, егетләр. (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) Leylä. You may play only after work is finished, fellows.
   · – ... **миңа** соңга **калырга ярамый** ... (Фатих Әмирхан, Кадерле минутлар.) "... I must not be late."
   · Искәндәр. **Миңа ишетергә ярамыймы**? Серме? Хәмит. Алай ук сер түгел. Шулай да **сезгә ишетергә ярамый**. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Iskändär. May I not hear it? Is it a secret? Khämit. It's not such a secret. Nevertheless, you may not hear it.
   · Бинъямин. Салкын су бирегез, туташ. Әлфия. **Сиңа** салкын су **ярамый**, ... (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) Benjamin. Give me cold water, Miss. Älfiä. You are not allowed cold water ...
   · Шәүкәт. Әнисә! Син тагын шаярасың! Әнисә. Нигә, **шаярырга ярамыймыни**? (Гамир Насрый, Кушамат.) Shäwkät. Änisä! You are joking again! Änisä. What, can't one joke, then?
   · ... мәҗлескә Нәҗибәне дә алып **барырга ярамый иде**. (Тәүфикъ Әйди, Бождра.) ... he could not (i.e., it was not permissible) take Näjibä to the party either.
   · Сәрби. ... Менә шул чәен дә алып куегыз әле, ... Кызыгыз яратмаса, **үзегезгә ярар**, ... (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Särbi. ... Here, take this tea also, please, ... If your daughter does not like it, you may enjoy it, ...
   · Мостафа. ... **сузарга ярамас**. Бер чара күрергә туры килер. (Мирсәй Әмир, Җыр дәвам итә.) Mostafa. ... it will not be good to delay it. We will have to take measures.
   · Әхмәт. Юк, мулла кешене болай коры гына **озату ярамас**, ... чәй эчәрбез, самоварың әзерме, Гөлшаян? (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Äkhmät. No, sending a mulla off dry like this is not (lit., will not be) proper, ... we will have tea. Is your samovar ready, Gölshayan?

---

[1] This verbal form is also called infinitive. For its functions see Index I under 'Infinitive'.

[771] Ярый (**ярар**) followed by **инде** expresses *reluctant agreement, consent; offence,* kind or friendly *admonishment.*

- Володя. **Ярар инде**, Мостафа дус, аның өчен тавыш күтәрмик. (Мирсәй Әмир, Җыр дәвам итә.) Volodya. All right then, friend Mostafa, let's not kick up a row because of that (i.e., the speaker agrees reluctantly to correct the mistake).
- Закир. Ай алла, телеңә салындың лабаса. **Ярар инде**, ярар. Алып барыйм ... Бар, тиз генә әзерләнеп кил. (Мирсәй Әмир, Мактанчык.) Zakir. Oh God, are you ever persistent. Okay then, okay. I'll take you along ... Go, get ready quickly.
- Таңчулпан. Мин аны беркемгә дә сөйләгәнем юк. Минем күңелемнең иң ерак җирендә саклана! Барсын (үпкәләгән сымак.) **Ярый инде**, дуслыгың шул икән! (Давыт Юлтый, Карагол.) Tangchulpan. I have not told it to anybody. It is hidden in the farthest corner of my heart! Barsyn (as though offended). Fine, so that is your friendship!
- Нәгыймә. **Ярар инде** кызым. Эштән арып кайткан килеш азапланма, бүгенгә җитәр. Калганын иртәгә үзем юып бетерермен. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Näghimä. All right now, my dear (lit., daughter). You've come back tired from work, don't overdo it. It's enough for today. I'll finish washing the rest myself tomorrow.

[772] Ярый followed by **ла** expresses *doubt, hesitation.*

- Заһит. ... эш сорый. Әле җитмәсә, специальносте буенча эшләргә тели. **Ярый ла**, ул без уйлаганча булып чыкса? Әгәр алай булмыйча, соңыннан безгә җавап бирергә туры килсә? (Фатих Хөсни, Бертуган Таһировлар.) Zahit. ... he is asking for work. What's more, he wants to work in his line. All will be well if he will work out as we think. But what if he shouldn't, and we have to answer for it later? (специальность – белгечлек).
- – Ни булса, шул, мин бөтен җаваплылыкны үз өстемә алам. – **Ярый ла** соңы начар булып бетмәсә. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) "Whatever happens, I take full responsibility upon myself." "Very well, let's hope it doesn't turn out bad."

[773] Ярый used together with **әле** (**дә**) indicates *satisfaction.*

- – Рәхмәт, Садир Хәлимович – **ярый әле** сез бар. (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) "Thank you, Sadir Khalimovich, good there is someone like you."
- Сәгыйдулла. ... **Ярый әле** вакытында килеп өлгердегез. (Мирсәй Әмир, Хөррият.) Säghidulla. ... Good that you managed to come in time.
- **Әле дә ярый** вакытында килеп җиттегез. (Фәтхи Бурнаш, Адашкан кыз.) It's really good that you arrived in time.
- Йөрәге чыдый алмаслык дәрәҗәгә җитеп сыкранган чакларда ул: **әле дә ярый** бу дөньяда Миңсылу белән нәни улым бар, дип уйлаштыргалый иде. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) At times when he was sick at heart to an unbearable degree he would think: "It's a good thing, really, that in this world there are Mingsylu and my little son." (For the iterative **-штыр-гала** see 1318.)
- Садриның бу юлы да сабырлыгы сынды. – **Әле дә ярый**, бөтен кеше синең кебек уйламый – диде төксе генә. (Мәхмүт Хәсәнов, Сыймас Садри.) This time too, Sadri's patience snapped. "It's a good thing, really, that everyone doesn't think like you," he said rather rudely.

[774] Ярый plus the possessive suffix **+сы** – **ярыйсы** –
indicates that someone or something is neither very good nor very bad, that a quality is satisfactory, passable, tolerable. In this function **ярыйсы** may be an adverb, a predicate, or an attributive adjective.

- Мәргүбә. Исәнме, улым! Фәрид. **Ярыйсы**, әби, **ярыйсы**. (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.) Märgübä. How are you, my son! Färid. So-so, Grandma, so-so.
- Искәндәр. ... Өйне караңгылап торалар ич. Монда ничек укырга кирәк? Бүләк. Минем үземнең бүлмәдә яктырак. Искәндәр (Бүләк бүлмәсенең ишеген ачып карап.) Бусы **ярыйсы**. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Iskändär. ... They (i.e., the flowers) make the house dark though. How is one to study (read) here? Büläk. In my (own) room it is lighter. Iskändär (opening the door to Büläk's room and looking): It is satisfactory here (this room).
- Закир (Гөләндәмгә ишарәләп.) ... Кирәгеннән артык күпне белергә маташуын исәпкә алмаганда, **ярыйсы** кеше болай. (Фатих Хөсни, Бертуган Таһировлар.) Zakir (motioning towards Göländäm). ... If we disregard her trying to know more than she ought, she is a decent person in herself.

Note: **Ярый**, **ярар** are used with the conditional (see 1011; 1011, 2.).

CHAPTER X – PARENTHETICAL EXPRESSIONS

[775] A parenthetical expression is a word or a phrase inserted in a sentence without being essential for the grammatical completeness of the sentence. It may be placed at the beginning, in the middle, or at the end of a sentence. In writing set off by commas or dashes, it interrupts the general flow of the sentence.

[776] A parenthetical expression may consist of words functioning exclusively, or nearly exclusively, as parenthetical expressions such as: әлбәттә 'of course', янәсе 'supposedly', 'allegedly', 'ostensibly', 'they say', 'he (she, it) says', зинһар 'please', ахры, ахрысы 'it seems', мәсәлән 'for instance', 'for example', шаять, шәт 'probably', 'possibly', 'perhaps', 'maybe', бәлки 'perhaps', шөбһәсез, шиксез 'without doubt', 'doubtless', хәер 'by the way', 'incidentally', 'however', 'nevertheless', һәрхәлдә 'anyhow', 'in any case', кыскасы 'briefly', 'to sum up'.

[777] Parenthetical expressions may consist of *nouns* in their basic form, declined in various cases (mostly in the dative, locative or ablative), with or without postpositions, or of nouns with other suffixes: ниһаять 'finally', нигездә 'on the whole', 'basically', 'in general', шул исәптән 'among others', 'including', мисал өчен 'for example', бәхеткә каршы 'fortunately', бәхетсезлеккә каршы, кызганычка каршы 'unfortunately', гадәттәгечә 'as usual'.

[778] Other parts of speech which may function as parenthetical expressions are:

a) *Adjectives, adverbs, numerals, pronouns* and *some modal words.* Just like nouns used as parenthetical expressions, these too may appear in their basic form or with various case or other suffixes, in conjunction with postpositions. For example: билгеле, табигый 'of course', 'naturally', дөрес 'true', дөресрәге 'more precisely'; гомумән 'in general', һичшиксез 'doubtlessly', чыннан да, чынлап та, хакыйкатән 'really', 'indeed', 'truly', киресенчә 'on the contrary'; беренчедән 'firstly', икенчедән 'secondly'; минемчә 'in my opinion', синеңчә 'in your opinion', никтер, ни өчендер 'somehow', 'for some reason'; ихтимал 'possibly', 'probably', мөмкин 'possibly', имеш 'it seems', 'they say', 'he (she, it) says', юк 'no', алайса(м) 'if so', 'in that case', 'then'.

b) Parenthetical expressions may be formed by, or with, verbs: күрәсең 'evidently', 'obviously', димәк 'that means', 'well then', шулай итеп 'so', 'in this manner', кыскача әйткәндә, кыскача итеп әйткәндә 'in short', 'in brief', җыеп әйткәндә 'to sum up', башкача әйткәндә 'in other words', бер сүз белән әйткәндә 'in a word', дөресен әйткәндә, турысын әйткәндә 'to tell the truth', әйтергә мөмкин 'one can say', әйтергә кирәк 'one must say', әйтергә дә түгел 'it cannot be denied', әйтик, фараз итик 'let's assume', беләсең килсә 'if you want to know', тыңла (әле) 'listen', тукта (әле) 'wait (please)', кара инде 'look please', and others.

[779] Parenthetical expressions serve to express various modalities. According to their meaning, they may be grouped as follows:

a) Parenthetical expressions indicating the *firm conviction* that the information conveyed is (was, will be) *a fact.*
   - Миңнулла. Мин аны, **әлбәттә**, күрергә тиеш. (Кәрим Әмири, Таң атканда.) Mingnulla. I must, of course, see him.
   - – **Әлбәттә**, Фатих әфәнде белән мөмкин кадәр тизрәк очрашырга тырышырмын. (Гөлсем Мөхәммәдова, Сикәлтәле туры юл.) "Of course, I shall endeavor to meet with Mister Fatikh as soon as possible."

- Абдулова. **Билгеле**, сезне бу хәлдә калдыру мөмкин түгел. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт бүлмәсе.) Abdulova. Of course, leaving you in this situation is impossible.
- **Билгеле**, әгәр заманалар үзгәрмәгән булса, болар, ихтимал, коры хыял гына да булып калмаган булыр иде. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) Of course, if times had not changed, these (i.e., dreams) would, probably, not have remained just unfulfillable dreams.
- Танышларымнан берсе миңа шундый киңәш бирде: – Әгәр дә укытучы булсаң, сине, **һичшиксез**, Казанга, зуррак уку йортына җибәрәчәкләр, – диде. (ibid.) One of my acquaintances gave me this advice: “If you become a teacher, they will, without doubt, send you to Kazan, to a major institute of learning,” he said.
- Әнием башын селкеде. – Менә монысы, **чыннан да**, ир кешегә килешми. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) My mother shook her head. “This, now, is, really, not proper for a man.”
- Хәдичә. Юк, рәхмәт, **чынлап та**, минем бер дә эчәсем килми. (Фәтхи Бурнаш, Адашкан кыз.) Khädichä. No, thanks, really, I don’t want to drink anything.
- Юк, анысына ул ялгыша, бик нык ялгыша! **Дөрес**, минем әле ул әйткән китапларны – физика, химия дәреслекләрен кулыма да алганым юк. Ләкин дөньяда бит андый дәреслекләрдән башка да китаплар җитәрлек! (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) No, in that he is mistaken, very much mistaken! True, the books he talked about – textbooks on physics and chemistry – I haven’t even had them in (lit., taken into) my hands. But, after all, besides such textbooks, there are enough (other) books in the world.

b) Parenthetical expressions indicating that the statement made, or the information conveyed, *relates a fact* which is more or less generally known.
- **Билгеле**, бу кап-кара урманда һәр ерткыч та бар, ... (Габдулла Тукай, Шүрәле.) Of course (As is generally known), there are also all kinds of wild beasts in this dense forest, ...
- **Мәгълүм булганча**, бездә шәфталы белән хөрмәләр дә, башка «җәннәт» җимешләре дә үсми. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) As is known, peaches and dates, as well as other “paradisiacal” fruits, do not grow in our region.
- Чатнап торган кышкы аяз төннәрнең берендә Гәрәй, **гадәттәгечә**, иптәш егетләре белән урамга чыкты. (Мирсәй Әмир, Тун ачуы.) On a very cold, clear, winter night, Gärey went out into the street with his young friends, as was his habit.
- Бер көнне кич, **гадәттәгечә**, баскычта моңаеп утырам – капка ачылган тавыш ишетелде. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) One day, in the evening, I was, as usual, sitting on the stairs in low spirits, when I heard the sound of the gate being opened.

c) Parenthetical expressions indicating that the information or statement is *doubtful, uncertain.*
- Иртә белән әни, **мөгаен**, каймаклы катык ашатыр, **бәлки**, коймак та пешерер әле. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) In the morning, Mother will probably feed us qatyq with sour cream, and maybe, she will bake qoymaq too. (катык: kind of kefir; коймак: kind of thick pancake).
- Рәүф. Хәтта булдыра алган тәкъдирдә дә, ни файда чыгар дип уйлыйсың? Барыбер шушы ук хәл, **бәлки**, тагын да начаррак рәвештә кабатланыр. (Шәриф Камал, Ут.) Räüf. Even in case I could manage (do) it, of what use would it be, do you think? The same situation will repeat itself anyway, perhaps, in a worse manner still.
- – Гафу итегез, рөхсәтсез кердем. – Һәр вакыттагыча, **мөгаен**, ашыгыч эшегез бардыр. (Риза Ишморат, Давылга табан.) “Pardon me, I entered without permission.” “Evidently, as always, you have some urgent business.”

- Тышта давыл котыра. Тәрәзәләр дегет кебек кап-кара, **күрәсең**, урам утлары да янмый. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Outside a storm is raging. The windows are pitch dark, the street lamps are not on, it seems.
- – **Ихтимал**, шулайдыр. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) “That’s probably the way it is.”
- – Бу сүзләрне җыелышта сөйләсәң, **ихтимал**, кем булса да колак салыр яки кул чабар иде, ... (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) “If you said these words at a meeting, someone, probably, would listen or clap his hands, ...”
- Фарукҗан ... кинәт уянды. Тышта инде яктырган, әмма кәрвансарайда тынлык саклануына караганда, таң әле яңа гына аткан иде, **ахры**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Faruqjan ... suddenly awoke. Outside it had already become light, but, judging by the quiet which prevailed in the caravanserai, dawn had just broken, it seemed.
- Мин, **шаять**, анда барырмын. I shall, probably, go there.
- Сөләйман. Ялган хәбәр ул. Әхмәт. **Белмим**, ялганга охшамый. (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин.) Söleyman. That news report is false. Äkhmät. I don’t know (I’m not sure), it doesn’t seem to be false.

d) Parenthetical expressions indicating the *source* of a *statement, communication, opinion, thought*.

- Җиһангир. ... Юк! **Минемчә**, ул бер дә дивана түгел (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) Jihangir. ... No! In my opinion, he is no fool at all!
- Ул көннәр буе ялгыз ята. **Минем уемча**, бу китап аның да бераз күңелен ачарга тиеш иде. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) She (i.e., the old woman who is lying ill) was lying there alone for days. To my mind, this book ought to cheer her up somewhat.
- **Аның уенча**, Зөлфия алай итмәскә тиеш иде. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) To her thinking, Zölfiä ought not to have acted that way (i.e., she ought not to have run away).

e) Parenthetical expressions denoting various emotions and feelings such as *regret, gladness*, the feeling of having had *unexpected luck, satisfaction, protestation, assertion, impatience, disagreement, irony*.

Some parenthetical expressions of this group, notably **ичмасам** and **янәсе** can express a great variety of emotions and feelings. The former functions also as a particle (see 699).

Янәсе is used in explaining in words the meaning of a *gesture, facial expression,* etc., made by an individual to express his (her) *thought, opinion, feelings, intention, attitude*.

Furthermore, **янәсе** indicates *doubt, uncertainty* that a statement, news, etc., is true, or that the speaker *disagrees* with someone’s words, thoughts or opinion.

- **Кызганычка каршы**, эш ярты юлда калды. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Unfortunately, the work remained half finished.
- **Бәхеткә каршы**, Галим абый шунда булып чыкты. Мин аңа үземнең хәлне сөйләп бирдем. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) Fortunately, (uncle) Ghälim turned out to be there (i.e., in the office). I conveyed my problem (lit., situation) to him.
- Ахун. Йөздән бер алтын ким булса да алмыйсыңмы? Хуҗа. **Валлаһи**, алмыйм. (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) The Akhun. And if it is just one gold piece less than a hundred you are not going to accept it? Khuja. By God, I won’t accept it.
- Шига. Мин бит белмәдем, **валлаһи**, белмәдем. (Фәтхи Бурнаш, Адашкан кыз.) Shigha. I didn’t know it, by God, I didn’t.

- Сөләймановка, **юк**, бер Сөләймановка түгел, ә аны тәнкыйть итүчеләрнең барысына да үзенең ничек эшли алуын күрсәтәсе килә. (Әмирхан Еники, Рәхмәт, иптәшләр.) He wants to show Söleymanov – no, not only Söleymanov, but all of those who are criticizing him – how he can work.
- Разия. ... сөйләмә, Марат. **Ичмасам**, ул турыда хәзер генә булса да сөйләмә. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Razia. ... don't say it, Marat. At least, if only for now, don't talk about that.
- Өмми. Әйдә, **ичмасам**, бер-ике чынаяк булса да, чәй эчеп чык. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Ömmi. Come on, have some tea at least, if only one or two cups.
- – **Ичмасам**, сезнең Фәрдәнә килсен иде тизрәк, – дип куйды Камил, сабырсызланып. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) "If your Färdänä at least would come soon," Kamil remarked, becoming impatient.
- – ... Килмәскә булдылар микәнни? Ә миңа тизрәк кеше алырга кирәк. **Ичмасам**, килмәүләре турында хәбәр җибәрсеннәр иде. Биредә сорап йөрүчеләр дә бар. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "... Have they perhaps decided not to come? But I have to hire people soon. If only they would at least send word that they are not coming. There are people inquiring (for work) here too."
- Гыйльманов чырае һәм тыш кыяфәте белән җәберсенгән булып күренергә тырышты. **Янәсе**, урынсыз шик астына алалар, урынсыз түбәнәйтәләр. (ibid.) Ghilmanov endeavoured, by his facial expressions and outward bearing, to create the impression that he felt hurt. As though (to say) they were placing him under suspicion without reason, demoting him without reason.
- – Элекке йорт хуҗаларына бүлмә бирү турында шәһәр советының карары бар, **янәсе.** (ibid.) "He says he has a notice from the City Council about giving the former owners of the house a room." (The speaker has doubts that this is true.) (совет – шура).
- «Ишек алдылары себерәсеңмени», – ди. «Күреп торасың ич!» – дим. «Ярар, ярар, чистарак себер алайса», – ди, мыскыл итә **янәсе**. (ibid.) "So you are sweeping the yard," he says. "As you can very well see!" I say. "All right, all right, sweep it cleaner then," he says, as if making fun of me. (The speaker is retelling his conversation, but is not completely sure that his interlocutor was making fun of him.)
- ... торыш-кыяфәтендә, күз карашларында, бердәнбер сорау: «Сез нәрсә дә булса аңлыйсызмы?» Минем дә җавабым бер, җилкәмне сикертү: һични аңламыйм, **янәсе**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) ... in her posture, on her face and in her eyes is one single question: "Do you understand anything of this at all?" My only answer to this is to shrug my shoulders, indicating that I don't understand a thing.
- Әниемә карадым, ә ул матур елмая. Ире бик уңган булып чыкты, **янәсе**. (Нәби Дәүли. Язмышка юл.) I looked at my mommy. She smiled happily as though to say that her (new) husband had turned out to be very clever.
- – ... Әгәр разый булмасаң, без сине җибәрмәячәкбез. Алып Бәргән тәбәнәк буйлы ир-затларга карап елмайды: утызын берьюлы билбавына кыстырып, үзем белән алып китә алам мин аларны, **янәсе**. (Батулла, Алып Батыр маҗаралары.) "... If you don't agree, we shall not let you depart." Looking at the little men, Alyp Bärgän smiled as though to say he could put thirty of them in his belt and take them with him. (Smiling, Alyp Bärgän makes light of the speaker's words.)
- – **Димәк**, мин дә китәм. Бу сүзнең чын булуын теләсә дә, Садир Нажарның чыраена карап аптырабрак калды: «Шаяртамы, чынлап әйтәме?» **янәсе**. (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) "That means, I too am leaving (i.e., resigning)." Although he wished that these words were true, Sadir looked into Najar's face rather confused, as if he were thinking: "Is he joking, or does he really mean it?"

- – Эти ... барлык гаепне аның өстенә аударды. **Янәсе**, ул мине тәрбияли дә белмәгән, ... (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) “Father, ... put all the blame on her (i.e., on the speaker’s mother). (To his way of thinking) she had not known how to bring me up properly, ...” (The speaker disagrees with her father.)

f) Parenthetical expressions serving to *draw attention to the speaker’s words.*

- Хаммат. **Тукта**, син ничек монда? (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) Khammat. Wait a moment, how come you are here?
- Хуҗа. Иртәгә егерме биш, аннан иртәгә тагын егерме биш сумын бирсәм, күпме кала тагын? Бики. Өч сум. Хуҗа. Соң шулай булгач? Өч сум өчен минем йөземне ертып, казый әфәнде алдына килеп, тавыш күтәреп йөрергә оялмыйсыңмы? Колый. **Кара, кара**, ни ди ул? **Туктале**, синең кылмышларың ул гына түгел, чыгар гаризаңны, Бики! (ibid.) Khuja (i.e., Hodja Nasreddin). If I give you twenty-five rubles tomorrow and the day after tomorrow again twenty-five rubles (i.e., of the money I owe you), how much will remain then? Biki. Three rubles. Khuja. So then? Aren’t you ashamed to humiliate me, to go before the honorable judge and kick up a row over three rubles? Qoli. Look, look, what is he saying? Just wait, your offenses aren’t just that. Biki, get out your petition!
- **Беләсең килсә**, иң акыллы, иң батыр кеше әнә шулар инде! (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) If you want to know, the most clever, the most courageous people are exactly those (i.e., those people previously mentioned).
- Рәшидә. **Гафу итегез**, минем кешегә тыгызлап торасым килми. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт бүлмәсе.) Räshidä. Pardon me, I do not wish to reduce a person’s living space. (The speaker tells her interlocutor that she wants to move out of their room.)

g) Parenthetical expressions expressing a *persuasive request.*

- Рәүф. Туктагыз әле, кызмыйча гына сөйләшегез, **зинһар**. (Шәриф Камал, Ут.) Räüf. Just wait, speak without getting excited, please.
- – Алайса без бүген театрга барыйк! – Театрга? Юк, Нәгыймәкәй, **зинһар**, театрга бармыйк әле. (Атилла Расих, Урланган Хәзинә.) “In that case, let’s go to the theatre today!” “To the theatre? No, dear Näghimä, please, let’s not go to the theatre.”

h) Parenthetical expressions serving to establish a *connection with the preceding statement.* In this function they may express *explanation, comparision, enumeration, contrast, supposition.*

- Иртәгә әнисе ... эшли, Зөлфия апасы консерваториядә, **димәк**, һичкемнән курыкмыйча иркенләп чыгып китәргә була. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Tomorrow her mother ... is at work, her (older) sister Zölfiä at the conservatory, that means, she can leave freely, without being afraid of anybody.
- Бүлмәдән-бүлмәгә, **шул исәптән**, эчкәреге – хатын-кызлар ягына – кереп актарыну да, каралты-кураны тентү дә бүтән табыш китермәде. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Rummaging through room after room, among others (including), the inner ones – the women’s quarters – and searching the various buildings in the yard did not yield any further result (lit., find).
- Заманасына күрә безнең эти яңалыкны яратучы, алдынгы карашлы кеше иде булса кирәк. Ул, **мәсәлән**, авылда берүзе диярлек җимеш һәм яшелчә бакчасы үстерде, ... (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) For his times, our dad must have been a man who loved innovations, who was forward-looking. For example, in the village he was almost the only one who cultivated a fruit and vegetable garden, ...
- **Гомумән алганда**, ул әсәрләрем турында укучының да, тәнкыйтьнең дә фикере уңай булды. (ibid.) Generally taken, both the readers’ and critics’ (lit., critique’s) opinion of those works of mine was favorable.

- **Ниһаять**, Гәүһәр тынычланды ... (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) Finally, Gäwhär calmed down ...
- **Кыскасы**, һәркем үзе белгәнне әйтеп калырга тырыша иде. (Мирсәй Әмир, Казан урамнарында.) In short, everybody endeavoured to tell what he knew.
- – Безгә, минемчә, **һәрхәлдә**, моны анықларга кирәк. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "We must, in my opinion anyhow, define it more accurately."
- ... бу йөрү шулай да кызыклы булыр сыман иде. **Бердән**, мин малай чакта ук этинең Томски дә Томски дип күпме мактап сөйләгәне бар, ... **Икенчедән**, анда берәр укуга эләгеп булмас иде микән, ... **Өченчедән**, иптәш тә бар! ... (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) ... this trip seemed to be interesting anyway. Firstly, when I was still a boy (when saying this the speaker is a teenager), Dad always talked about and praised Tomsk, ... Secondly, I wondered whether it wouldn't be possible for me to get admitted to some study program, ... Thirdly, I do have a companion (friend)! ...
- Гали. Ләкин Гайшә ханым нигәдер бүген үзен күңелсез тота. Гайшә. Ни өчен? **Киресенчә**, мин үземне әйбәт хис иттем. (Фәтхи Бурнаш, Адашкан кыз.) Ghäli. But for some reason (somehow), lady Gheyshä looks downcast today. Gheyshä. Why do you say that? On the contrary, I've been feeling fine.
- – Беренче кар! ... дип пышылдады Зөлфә ... – Рива, кара әле: тагы да куера төште. – Бер айдан авылда чана юлы төшәр инде, **алайсам**. (Эдуард Касыймов, Һаваларда тургай.) "The first show!" Zölfä wispered ... "Just look, Riwa, it's got even denser." "In that case, a sleigh road will form in the village within a month."

i) Parenthetical expressions reflecting the subject's *attitude* with regard to the *statement made,* or the *opinion, thought. expressed.*
   - – Шул чагымда алдандым. **Турысын әйткәндә**, алдады бу мине. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "At that time I was deceived. To tell the truth, he deceived me."
   - – **Дөресен әйткәндә**, мин аның исем-фамилиясен дә юньләп белмим, ... (ibid.) "To tell the truth, I don't even know his first name and surname clearly, ..."
   - Нишлисең, барысын да сөйләп бирдем этигә. **Дөресрәге**, кичәге күңелсезлекләрне. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) What was I to do? I told dad everything. Specifically, the unpleasant experiences I had yesterday.
   - Ләкин Нуретдин абзый сүзенең ахырында гына Нургали һич көтмәгән, җыелышны гаять кызыксындырган һәм, **әйтергә кирәк**, аны яңадан кыздырып җибәргән бер мәсьәлә кузгатты. (Әмирхан Еники, Рәхмәт Иптәшләр.) But at the very end of his words (speech), Nuretdin raised a matter which interested the meeting very much, one which Nurghäli had not expected at all and, it must be said, got him excited again.
   - **Әйтергә дә түгел**, акыллы, өйрәнгән кош иде. (Садри Җәләл, Аккош.) It cannot be denied (One has to admit), it was a smart, trained bird.
   - Вәлиев. Сез бильярд төртәсезме? Хансафаров. Мин, **хәер**, яратмыйм, алай да әйдәгез. (Фәтхи Бурнаш, Адашкан кыз.) Wäliev. Do you play billiards? Khansafarov. I don't care for the game, by the way, but come on anyway.

CHAPTER XI – THE EXPLETIVES НИ AND КЕМ

[780] ни.

1. The expletive **ни** is used to fill pauses in speech arising when the speaker has forgotten a word, tries to recall something, hesitates, falters, ponders, momentarily cannot find the right word. Furthermore, **ни** may express various emotions, or emphasis.
   - Валентина. Ә нишләп ул сезнең доктор икәнегезне белә? Мөнирә. Ә без ... **ни** ... танышып өлгердек. (Габдрахман Минский, Синең җырың.) Valentina. Oh, how come he knows that you are a doctor? Mönirä. We... er... had occasion of getting acquainted. (Mönirä is embarrassed.)
   - – Шәйдулла ага, **ни** ... – Мирзаҗан капылт туктады. – Әйт соң. – Картайдым мин. (Мәгъсум Хуҗин, Төп нигез.) “Mister Sheydulla, er...” – Mirzajan suddenly stopped. “Come on, tell me.” “I have gotten old.”
   - – Менә, Әхсән сиңа чәчәкләр кертергә кушкан иде. – Ә-ә, шулаймыни, рәхмәт инде. Үзе кертә алмый идемени? – Лекциягә ашыкты. – Ә син ашыкмыйсыңмыни? – Мин **ни**-и, мин өлгерәм әле. (Шәмсия Җиһангирова, Мәхәббәт бизмәне.) “Here, Äkhsän has charged me with bringing you flowers.” “Ah, is that so, many thanks. He couldn’t bring them in himself, then?” “He was hurrying to the lecture.” “And you are not in a hurry (yourself)?” “I, well, er... I can still make it.” (Expresses a high degree of embarrassment.)
   - Хәмзә. Кая барасың? Шамил. Футболга. Ике мәктәп ярыша. Хәмзә. ... Ой, харап та яратам шул футболны. Кичә ничек уйнадылар, телевизордан карадык. Теге **ниләр** белән... Англияләр уйнады. ... (Телефон шалтырый.) Шамил. Исәнмесез, Барый абый... Әни кайтмады әле... Хәлләрем яхшы... Әйе, хушыгыз... Хәмзә. Теге кеше шалтыратамыни? Шамил. Кайсы кеше. Хәмзә. Теге **ни**, Барый дисең бит. (Рәисә Ишморатова, Яшьләр канат җәйгәндә.) Khämzä. Where are you going? Shamil. To a soccer game. There is a match between two schools. Khämzä. ... Oh, I am terribly fond of soccer. How they played yesterday! We watched it on television. They played against (lit., with), er... what do you call them, the Englishmen. ... (The telephone rings.) Shamil. How are you, Uncle Bari... Mother hasn’t returned yet... I am fine... Yes, goodbye... Khämzä. That man is calling? Shamil. What man. Khämzä. That, er, Bari you call him. (Khämzä emphasizes her words, with a tinge of excitement.)
2. The expletive **кем** may be used when *adressing someone,* or when referring to a *person* or *persons* not present. It serves:

a) To fill a pause in speech when the speaker tries to recall, or does not know, the name of the person he is addressing.
   - Мисбах. Машалла! Чү, чү, сөбхан алла! Син соң теге **кем**, ни түгелме? Я, ходай, син ич! (Кәрим Тинчурин, Җилкәнсезләр.) Misbakh. By God! Eh, by Jove! Aren’t you the (gentleman), ... er...? O Lord, it is you after all! (The speaker is extremely surprised to meet the person he addresses at a place and in a capacity he had never expected to see him.)
   - Ибәт. Исәннәр генәмесез? Сау-сәламәт килеп җитә алдыгызмы? Ульянцев. Бик исән. Бик әйбәт килдек. Ә... **кем**... Ибәт. Ибәт атлы булабыз. (Габдрахман Минский, Синең җырың.) Ibät. How are you? Did you manage to arrive safe and sound (lit., have you been able to arrive...)? Ulyantsev. We are very well. We arrived just fine. But... er... Ibät. My name is Ibät.
   - Рәйхан. Кем соң ул җиңги? Бибкәй. Ни ... Гайнижамал диде, ахры, энем бар дип сөйләде ... Рәйхан апаң аны бик белә инде, **кем** ... ә, Морат исемлеме диде? (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Reykhan. Who then is that (elderly) woman? Bibkey. Er ... Gheynijamal she said, it seems. She said that she has a younger brother ... and that you, Aunt Reykhan, know him very well; she said his name was, I think ... oh yes, was it Morat?

- Мәдинә. Узеңнең нихәл соң, **кем**, исемеңне дә сорамадым бугай. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Mädinä. And how are you then, er ... I didn't even ask your name, it seems.

b) To anticipate, lead up to the actual subject word. The latter may be the name or title of the person addressed, or some other word of address as, for example, эфәнде 'sir', 'mister', иптәш 'comrade', 'colleague', or a term of endearment. When **кем** is used in referring to a third person (or to third persons) not present, the actual subject word may be expressed by any word denoting persons.
   - Шакирҗан. Я, исән-сау гына торасызмы, **кем**, **Госман**? (Гамир Насрый, Кушнарат.) Shakirjan. Hi! How are you doing, I say, Ghosman?
   - Йолдыз. Әткәй, мин клубка барам. Киткәндә утны сүндерергә онытма. (Китә.) Шакирҗан. Бик әйбәт кыз үстергәнсең бит, **кем**, **Госман**. (ibid.) Yoldyz. Daddy, I'm going to the club. Don't forget to put out the light when you leave. (She leaves.) Shakirjan. You have raised a very nice daughter, I say, Ghosman.
   - Талип. Тукта әле, **кем**, **Миңлекамал**, саташтырма әле син мине. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Talip. Wait a moment, I say, Minglekamal, don't confuse me, please.
   - – Кара әле, ни, син, **кем**, **мелла егет**... 15 тиен көмеш акчаң бармы синең? (Фатих Әмирхан, Фәтхулла хәзрәт.) "Look, er... you, I say, young mulla... would you have (could you spare) fifteen kopecks?"
   - Олаучы ... үзенең төп уй юнәлешен югалтмады, ..., шул ук бер ноктага бәрде. – Алай дип әйтмә, **кем**, **алтыным**, – диде. (Мирсәй Әмир, Сәдака.) The coachman ... did not lose his basic train of thought, ..., he took the same line. "Don't say that, er ... my dear sir," he said. (Алтыным – lit., 'my gold' – used as a term of endearment in addressing a person.)
   - Мәргубә. (Утырып.) Фатыйма өйдә юк, ахрысы? Хәдичә. Өйдә тора торган чаклары түгел инде аларның. Уракка хәзерләнәләр. Мәргубә. Шулайдыр шул. Хат яздырып алыйммы әллә дигән идем дә ... Хәдичә. Язып бирер. Бүген кырга чыкмыйбыз бит әле. Мәргубә. Вакытлары да бик тыгыз шул. Бигрәк авырга килде, **кем**, **яшьләргә** дә. (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.) Märghubä (sits down). Fatima isn't at home, then? Khädichä. They don't have (free) hours to stay at home now. They are preparing for the harvest. Märghubä. It certainly is so. I had thought that, perhaps, I'd had her write a letter, but ... Khädichä. She'll write it. We are not yet going out into the field today, after all. Märghubä. Their time is very limited, for sure. It's particularly hard, I say, for the young people.

c) The expletive **кем** may be used in direct discourse without the name, title, etc., of the interlocutor, although the latter is known to the speaker.
   - Мисбах. Кара әле, **кем**, капка төбендә бер кыз очрады, урын-фәлән эзлиме әллә? (Кәрим Тинчурин, Җилкәнсезләр.) Misbakh. Look. I say, at the gate I met a girl. Is she perhaps looking for a position or something?
   - Мисбах. Ә, **кем**, акчаны үзенә үз кулым белән бирермен, син шаһит булырсың, яме! (ibid.) Misbakh. Oh, you see, I'll give her the money personally (lit., with my own hands). And you'll be the witness – how's that!

d) If the speaker does not know or cannot recall the name of the person he is addressing, and if he uses a form of address which commonly precedes the name, the expletive **кем** may follow the word of address.
   - Ризван Гатаулланы каршысына утыртты да булган хәлне яңадан сөйләргә кушты. – Әйтергә була, **иптәш кем**, болай булды инде ул, – диде Гатаулла ... (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Rizwan seated Ghataulla opposite himself and directed him to relate once again what had happened. "I (lit., One) can explain it (lit., tell you), comrade ... er ... now, this is the way it happened," Ghataulla said...

CHAPTER XII – INTERJECTIONS

[781] An interjection is a cry or other exclamatory sound serving to express some emotion or feeling.

Interjections have usually no *grammatical* connection in a sentence. They are capable of standing alone and of forming independent sentences. Interjections are invariable in form. They may be simple, or they may consist of pairs.

Most interjections are polysemantic, their meaning being determined by the manner of utterance and the situation (context) (the latter especially when forming their own sentence), or the sentence with which they are connected or in which they are used. Hence, one and the same interjection can express several emotions or feelings occurring *simultaneously.* On the other hand, the *same* emotion or feeling can often be expressed by several different interjections, the choice of the interjection being the speaker's.

Enabling the speaker to comment and simultaneously indicate, in a very brief manner, his opinion or view of, or his reaction to, a statement or remark, the interjection has a particularly important place in conversation and dialogue.

Frequently used interjections are:

[782] абау, **әбәү**.
This interjection expresses *delight, astonishment, amazement, fear, disagreement, pain, anger, disgust.*

- **Абау**, нинди куркыныч. Oh, how dreadful. (Expresses fear.)
- Бикбулат. Эчендәге хатларын укытсаң, бирәм. Мәстүрә (чинап). **Әбәү**, юк, юк, ярамый! (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Bikbulat. If you let me read the letters which are in it (i.e., in the handbag) I'll give it (i.e., give it back) to you. Mästürä (with a shrill voice). Oh, no, no, impossible! (Expresses fear.)
- Мәстүрә (чинап.) Я, сөйлә инде, тизрәк бул. Хәлимә. **Абау**, Мәстүрә, ни дип болай тилерәсең! (ibid.) Mästürä (with a shrill voice). Come on, tell me right now. Khälimä. What's the matter, Mästürä, why are you going crazy like that! (Expresses astonishment.)
- Ильяс. Бакчаларда сандугачлар, кырда тургайлар, күлләрдә бакалар сайрыйлар иде. Мәстүрә. **Абау**, бака сайрыймыни, ул кычкыра ич. (ibid.) Ilyas. Nightingales were singing in the gardens, larks in the field, frogs in the lake. Mästürä. Come on, does a frog sing! It croaks (lit., calls), that's what. (Expresses disagreement.)
- Хупҗамал. **Әбәү**, ни өчен? Синең ни гаебең бар? (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khupjamal. Oh, why? What fault is it of yours? (Expresses disagreement.)
- Рамазан. Мин ... Мәтәч авылында тудым. Өйләнгәч, ягъни хәзер, Төрекстан ягында торам. Биби. **Абау**, бигрәк еракта торасыз икән. (Кәрим Тинчурин, Назлы кияү.) Ramazan. I was born ... in the village of Mätäch. Since marrying, that is now, I have been living in Turkestan. Bibi. Oh, then you live very far away. (Expresses amazement.)
- Кәләмзә. ... (Кинәт чинап.) Ай-й, эчем бора! **Абау**, **абау**! (Нәкый Исәнбәт, Зифа.) Kälämzä. ... (He suddenly screams.) Ouch, I have a stomach (belly) ache! Oh, oh!
- Сәфәргали. ... Кер, яме. (Чеметә.) Настя. **Абау**, җүнсез, ни дип чеметәсең? (Кәрим Тинчурин, Йосыф белән Зөләйха.) Säfärghäli. ... Come on in, will you! (He pinches her.) Nastya. Ouch, scoundrel, why do you pinch me! (Expresses pain and anger.)
- Сафия. Айсылу шулмыни? **Абау**, шушы кыяфәтем белән кешегә күренмәм! (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Safiä. Is that Aisylu? Ugh, if I looked like that, I would not show myself to people! (Expresses disgust.)

- – Нигә? Ни булды соң? Мин нәрсә әйттем ул кадәр? – **Абау** ямьсез сүз әйттең син, Хәдичә апа! – диде Сания. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) "Why? What happened then? What did I say then?" "Oh, shame on you! You said some ugly words, Khädichä!" Saniä said. (Expresses anger mixed with disgust, reproach and offence.)
- – Шөкер, наным, шөкер, – диде карчык самовар борынынннан чәй агыза-агыза. ... **Абау**, шикәрең бик татлы. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) "Thank you, my dear, thank you," the old woman said, pouring tea from the spout of the samovar. "... Ah, your sugar is sweet!" (Expresses delight.) (For the form агыза-агыза see 1240, a-c.)

[783] ай.

Ай expresses *delight, astonishment, wondering, praise, remembering, dissatisfaction, pain, anger, pity, grief, despair, fear, irony, offence, hesitation, pride.* Also, **ай** is used in *direct address.*

- Әдрән диңгез, гүзәл диңгез, **Ай**, гүзәл диңгез ... (Song: Җырлар китабы, Әдрән диңгез.) Adriatic Sea, beautiful sea, Oh, beautiful sea! (Expresses delight.)
- Гөлбикә. **Ай**, оныта язганмын. Эшләпәмне алып чыгыйм әле. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Gölbikä. Oh, I almost forgot. I'll just go and get my hat. (She suddenly remembers.)
- Гөлбану. Сәлвием! **Ай**! Җибәрегез! Җибәрегез! (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) Gölbanu. My Sälwi! Oh! Let her go! Let her go! (Expresses despair.)
- Гөлбану. **Ай**! Нәрсә бу? Шәһәрне камыйлар? Киләләр. **Ай**, **ай**! (ibid.) Gölbanu. Oh! What is this? Are they surrounding the city? They are coming! Oh, oh! (Expresses fear.)
- Зөбәрҗәт. **Ай** куркам! **Ай**, куркам мин синнән. (ibid.) Zöbärjät. Oh, I am afraid! Oh, I am afraid of you!
- Гыймай. Тотыгыз үзен! (Зөбәрҗәтне тота.) **Ай**! Кулымны тешләде, ...! (ibid.) Ghimai. Seize her! (He seizes Zöbärjät.) Ouch! She bit my hand, ...!
- Дәүләт. **Ай** кулым, **ай** аягым! Байтирәк. Ни булды? Нигъмәт. Кул-аягын өшетте. (Таҗи Гыйззәт, Кыю кызлыр.) Däwlät. Oh, my hands, oh, my feet! Baitiräk. What happened? Nighmät. He got his hands and feet frozen.
- Сәлимә (әсәренеп). **Ай алла**, син аны каян белдең? (Мирхәйдәр Фәйзи, Яшьләр алдатмыйлар.) Sälimä (astonished). Oh God, where did you learn that?
- Шәмси. **Ай** рәхмәт төшкере, рәхмәт төшкере, рәхмәт төшкере. Бик рәхмәт! Бик күп ярдәм иттең инде аңа. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Shämsi. Oh, may you be blessed, may you be blessed, may you be blessed! Thank you very much! You have already helped him a great deal. (Expresses praise.)
- – **Ай**! – диде Мөхсинов, чын-чынлап гаҗәпләнгән кеше булып. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) "Oh!" Mökhsinov said like a man who is really surprised.
- Хафиз. ... Мин Ташкентка Шакирлар янына китәм. ... Мин бүген үк китәм. Шәмсия. **Ай**, улым, нишләп алай бик тиз булды соң әле бу? (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Khafiz. ... I am going away to Tashkent, to the Shakirs. ... I am leaving this very day. Shämsiä. Oh, my son, why did this happen so very quickly then? (Expresses grief.)
- Җәүһәрия. **Ай**, курыктым! Тез буыннарым калтырый башлады. Хи-хи-хи-хи! (Риза Ишморат, Якты юл.) Jäwhäriä. Oh, was I afraid! My knees were beginning to shake. Hi-hi-hi-hi! (Expresses irony.)
- **Ай** алла-а-а ... Нәрсә әйттем соң? (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Oh God ... What have I said then? (She wonders.)
- Гөлшаян. **Ай** мескен, мәхдүм, авырыйсызмыни? Ни булды? (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Gölshayan. Oh, poor you, Mäkhdüm! Are you ill then? What happened?

(Gölshayan pretends to pity him.) (Мәхдүм – deferential appellation for ecclesiastics and their male relatives.)

- Мулла. **Ай**, оятсыз, кешенең эш хакын түләми килдеңме? Түлә, түлә. (ibid.) The mulla. Well, you shameless fellow! You have not been paying the man's wages? Pay, pay.
- Закир. Я, Халидә, алда бик зур эш тора бит. Кайда соң Фатыйма? Халидә. Һаман кайтып җитмәгән, ахры. Закир. **Ай**, ул кирәк иде. (Мирсәй Әмир, Җыр дәвам итә.) Zakir. Well, Khalidä, (we) really have a very big job ahead of us. Where is Fatima then? Khalidä. It seems she has not yet returned. Zakir. Oh, we would need her! (Expresses dissatisfaction.)
- Фәйзи. **Ай**, рәхмәт, Ибраһим абый, шатландырдың безне. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Feyzi. Oh, thank you, Uncle Ibrahim, you have made us so happy.

[784] ай-яй, **ай-һай**.

These interjections express *delight, surprise, joy, amazement, reproach, disagreement, criticism, doubt, disbelief, apprehension, regret, yearning, irony.* Also, **ай-яй**, **ай-һай** are used in *direct address.*

- Саимә. Бүләгең шушымы соң? (Төенчекне чишә.) Зәки. Шушы. Алсу, Гөлнур. **Ай-яй**, яхшы икән шул. (Риза Ишморат, Ил өчен.) Saimä. Is this your present then (i.e., the present he has received)? (She unwraps the package.) Zäki. Yes, that's it. Alsu, Gölnur. Oh, isn't that beautiful! (Expresses delight.)
- Бәдри (куанып). Карасана, безгә бит, безгә җырлыйлар. ... **Ай-яй**, усаллар, көй дә чыгарып өлгерделәр. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Bädri (delighted). Look, they are singing to us – to us! ... Oho, those wicked ones, they even managed to come up with a song! (Expresses surprise and delight.)
- Бану. Әйдә, бераз җәфалансын әле, шул кирәк аңа. Фазыл. **Ай-яй**, усал син, Гөлбану, көнчел! (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Banu. Come, let her worry a little, that's what she deserves. Fazyl. Well, arent you nasty, Gölbanu, jealous girl! (Reproach.)
- Рамай. **Ай-һай**, Гобәй абзый, безнең әти бурыч түләми торган кеше түгел иде бит. (Таҗи Гыйззәт, Чаткылар.) Ramai. Come now, Uncle Ghöbey, our father was certainly not a man who did not pay his debts. (Expresses disagreement.)
- Колый. Биреп тор миңа йөз алтын, янымда акчам юк. Ахун. Минем дә янымда юк. Әнә Бики бай, ул әле генә йөз алтын ваклатты. Колый. **Ай-һай**, бирерме ул саран? (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) Qoli. Give (lend) me (for a while) a hundred gold pieces. I do not have my money with me. The Akhun. I don't either. There is Biki Bai, he has just had a hundred gold pieces changed. Qoli. That miser, is he really likely to give (anything)? (Expresses doubt.)

Note: Ахун – a senior Moslem clergyman.

- Сәгыйт. Өйрәтәсе, кисәтәсе, төзәтәсе урынга, сез нишлисез? Тотасыз да урыныннан аласыз. **Ай-яй-яй-яй**. (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Säghit. Instead of teaching, warning, improving (correcting), you do what? You just dismiss (a person). Shame on you! (Expresses criticism.)

Note: Used as an auxiliary verb in any person and tense, **тоту** forms clauses of *manner. Preceding* another verb, it indicates: 1) The sudden, abrupt, unexpected execution of the action expressed by the verb following it; its execution without notice or warning; 2) the resolute, courageous performance of the action; 3) execution of the action regardless of its involving the taking of chances, risks.

- Нияз. Ибраһим абый, сезгә ярамый. ... Ибраһим. **Ай-яй**, саран хуҗа булып чыктың син, Нияз. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Niaz. Uncle Ibrahim, it is not good (not

permissible) for you (i.e., to drink alcohol). ... Ibrahim. Well, you have turned out to be a stingy host, Niaz! (Expresses irony.)

- Сәрбиҗамал. ... мин андый кеше түгел, мин намуслы хатын. Ул кеше монда мине мыскыл итәргә генә кергән. Хуҗа. **Ай-һай**, алай булыр микән? (Галиәсгар Камал, Уйнаш.) Särbijamal. ... I am no such person. I am a respectable woman. That man came in here only to humiliate me. The landlord. Really, is that so! (Expresses irony and disbelief.)
- Әни ... хәйран булып башын чайкый: – **Ай-һай-һай**, ни тикле халык! Нинди уеннар! – ди. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Amazed, Mother ... shakes her head and says, "My! How many people! What games!" (Expresses amazement.)
- Бүген әтәчләр дә вакытсыз кычкырды, әнә бакалар да бик сәер тавыш бирә. **Ай-һай**, яумагае. (ibid.) Not only did the cocks crow at the wrong time today, the frogs are even making a very strange noise over there too. Oh, if only it doesn't rain!
- Шулай да кайчакларда мин ул тарафларга карап уйланам. Безнең авыл әллә шул таулар артындамы икән? **Ай-һай**, еракта, бик еракта. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Nevertheless, sometimes I think, looking in that direction. I muse (wonder), does our village perhaps lie behind those mountains? Alas, it is far, very far off. (Expresses yearning and regret.)
- Ләля (...җырлап утыра). **Ай-һай**, аккош, матур кош, ике әйлән дә монда төш; Канат очыңа хат куям, җаныем кайда, шунда төш! (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Lalä (...sits, singing). "Oh, swan, beautiful bird, circle twice and alight here; I'll put a letter to the tip of your wing, (and) you alight there, where my beloved is!"

[785] ах, **ah**.

Ах, ah expresses *joy, delight, strong wish, desire, sudden remembering, regret, sorrow, despair, grief, apprehensiveness, alarm, fear, disapproval, anger, confusion.*

- Галиябану. **Ах**, шатлыгымнан шашам инде, әйтми чыдый алмыйм. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Ghaliäbanu. Oh, I am out of my mind with joy. I cannot bear not telling you.
- Бәдри. **Ах**, Исмәгыйль. Алайса без ялгышканбыз. Без син дип белдек. (ibid.) Bädri. Alas, Ismäghil. Then we have been mistaken. We thought that it was you! (i.e., you whom our daughter wants).
- Мавия. **Ах**, мин нинди зур ялгыштым. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä. Ah, what a big mistake I made! (Expresses regret.)
- Мавия. Саматны өйләндергәннәр. Баласы да булган. Бәлки аны да көчләп кенә өйләндергәннәрдер. **Ах**, белсәң иде ничек торганын. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä. They have made Samat marry (so I have been told). There's a child. Most likely they forced him to marry. Ah, if one only knew how he is living (now). (Expresses a strong wish mixed with regret and sorrow.)
- Мавия. **Ах**, мин сезне таныштырырга да онытттым. (ibid.) Mawiä. Oh, I've forgotten to introduce you. (She suddenly remembers.)
- Мавия. (Аяк тавышлары ишетелә.) **Ah**! теге кешеләр микән? Юньлерәк кешеләр була күрсеннәр, илаһем. (ibid.) Mawiä. (One hears footsteps.) Oh, can it be those people? My God, please let them be decent people! (Expresses apprehensiveness.)
- Фәрхәнә. **Ах**! Нинди йомшак, нинди матур. (Таҗи Гыйззәт, Чаткылар.) Färkhänä. Ah! How soft, how beautiful! (Reference is to a fur.)
- Ишегалды ягтан ... Гаяз керә. Саклык белән килеп ишек шакылдата. Маhи чыга. Маhи. **Ах**! Бу кем? Гаяз. Курыкма, Маhи, бу мин. (ibid.) Ghayaz ... enters from the

yard. Cautiously he comes and knocks at the door. Mahi comes out. Mahi. Oh! Who is it? Ghayaz. Do not be afraid, Mahi, it is I. (Expresses fear, alarm.)

- Гөлйөзем. **Ах**, харап булдык, ...! (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Gölyözem. Oh, we are in trouble, ...! (Expresses fear.)
- Сәрби (Исакка сарыла). **Ах**, бабай. Дөньяда бар кеше дә синең кебек яхшы булса иде, ...' (ibid.) Särbi (hugs Isaq). Oh, Grandpa. If only all people in the world would be as good as you are, ... (Expresses a strong desire.)
- Гофрай. Я рабби! Кая барыйм мин? Кемгә күреним? **Ah, ah**! (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Ghofrai. Oh Lord! Where can I go? By whom can I let myself be seen? Oh, oh! (Expresses despair.)
- Вахит. **Ah**, әгәр дә син ул эшләрнең авырлыгын белсәң иде, минем хәзерге күңелсезлегемне гафу итәр идең. (Кәрим Тинчурин, Соңгы сәлам.) Wakhit. Oh, if you knew how difficult those things were (lit., if you knew the difficulty of those things), you would forgive my present melancholy (depression).
- Бики. **Ах**, эле шулаймыни? Кызыңны байгышка бирәсеңмени? (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) Biki. Ah, so things do still stand the same way? You are then marrying your daughter to a pauper then? (Expresses disapproval and disappointment.)
- **Ах**, сез моңсу, моңсу ... Елмаймыйсыз ... (Нур Баян.) Ah, you are melancholy, melancholy! ... You do not smile ... (Indicates sorrow.)
- **Ah**, кая китте горурлыгым! Җанны алды аның бер каравы. (Нәкый Исәнбәт, Әбүгалисина.) Ah, where did my pride go! One look of his took away my soul. (Expresses confusion.)

[786] бәй.

Бәй indicates:

a) *Strong surprise.*

- – **Бәй**, кемне күрәм! "Hello! Whom do I see!"
- – **Бәй**, син нишләп монда, Даниал? – диде апа. (Хәсән Сарьян, Җәза.) "I say, how come you are here, Danial?" (my) sister said.
- – **Бәй**, Рәхимҗан, син түгелме? (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) "Well, now, Räkhimjan! Is it really you?"

b) *Encouragement.*

- – Апа, без чынлап та концертка барыр идек. – **Бәй**, нинди сүз инде ул тагын. Барыгыз бар. Бер дә борчылмагыз. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "Auntie, we really would (like to) go to the concert." "Come now, what kind of talk is that now again. Just go! Don't worry at all." (For барыгыз бар see 914.)
- Без дә концертка барырбыз дигән идек, – диде Хәлил. – **Бәй**, бара гына күрегез. Балаң турында кайгырма, шундаен иттереп карармын. (ibid.) "We too had thought that we would go to the concert," Khälil said. "Why, go right ahead – please. Don't worry about your child. I'll watch over (the baby) ever so well." (шундаен – шундый)

c) **Бәй** is used apologetically, to attenuate a question asked or a statement, remark, etc., made earlier.

- – Ирең-фәлән түгелдер бит. Түгелме?... – **Бәй**, шаяртып кына әйтүем... (ibid.) "He isn't perhaps your husband, is he. He isn't?... Well, I am just joking..."

[787] и.

И is used:

a) In a *direct address* to *draw attention* to, to *indicate* the person, thing, etc. addressed.

- ... ак бүре килеп очрады һәм әйтте: – И, **егет**, син монда нишләп йөрисең, кая барасың, кайдан килдең? (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) ... the White Wolf

came up to him and said, “Well, young man, how come you are walking here? Where are you going, where did you come from?”

- – И, **дусым, ак бүре**, минә сиңа сүзем шулдыр: ... (ibid.) “Oh, my friend, White Wolf, here is what I have to say to you ...”
- Вахит. И **сез, бәхетле акчарлаклар**! Кайда болай ашыгып очасыз? (Кәрим Тинчурин, Соңгы сәлам.) Wakhit. Oh you, happy seagulls! Where are you flying so hurriedly?
- – И **илаһым, тәңрем, аллаһы тәгаләм** /təɢələm/, кодрәтеңнән вә шәфкатеңнән /şəfqəteŋnən/ мәхрүм итмә! (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) “Oh, my God, my God, my Most High, do not deprive me of your power and your mercy!”

b) In a *direct address*, as well as in *other sentences,* to express various emotions and feelings such as: *happiness, delight, joy, love, caress, comfort, reassurance, surprise, amazement, compassion, regret, sorrow, grief, imploration, weariness, disagreement, disapproval, reproach, indifference.*

- Галиябану. И, мин нинди бәхетле, нинди бәхетле. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Ghaliäbanu. Oh, how happy, how happy I am!
- Ләля. И матур, и матур, җаным. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Lalä. Oh, how beautiful (i.e., the red berries she has just gathered), oh, how beautiful they are, my dear!
- Шәрәф. И аллам, мин ничек итеп ялгыз торырмын. (ibid.) Shäräf. Oh, my God, how am I going to live alone (as an orphan boy). (Expresses grief.)
- Ләля. Кайда ул вәгъдәләр? Кайда ул антлар? И Шәрәф, Шәрәф, син мине ни эшләттең? (Елый.) (ibid.) Lalä. What of (lit., Where are) those promises? What of those oaths? Oh, Shäräf, Shäräf, what have you done to me! (She weeps.) (Expresses grief and despair.)
- Вәлия. Ләля, әйдә, калма! Ләля. И, мин арыдым инде, әнкәй. (ibid.) Wäliä. Lalä, come on, don’t fall behind! Lalä. Oh, I am tired, Mommy.
- Зөһрә (Бибигә.) И, нәрсәгә аның белән сөйләшеп торырга! Үз эшебезне үзебез белербез. (Кәрим Тинчурин, Назлы кияү.) Zöhrä. (To Bibi.) Well, why talk with him! We will know what we have to do ourselves. (Expresses disagreement.)
- Нәрсә шартың, сөйлә. И бичара адәмчек кенәм! (Габдулла Тукай, Шүрәле.) What is your condition, say. Oh my dear poor little man! (Indicates pity and a tinge of irony.)

Note: The speaker, a forest demon, asks the young man to state the condition under which he will play with the demon.

- Әни авыр сулап куйды: – И, әрәм генә иттеләр, бигрәктә күңелле иде. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Breathing heavily, Mother said, “Alas, they spoiled it for no reason at all. And things were particularly merry.” (Expresses regret and disappointment.)
- Фаизә. Кеше сөйләгәч, ачу килә шул. Сәфәргали. И, кеше ни сөйләми ул. Миңа да синең хакта әллә нәрсәләр сөйлиләр. (Кәрим Тинчурин, Йосыф белән Зөләйха.) Faizä. When people talk, one really gets angry. Säfärghäli. Well, people are saying a lot of things. They are telling me all kinds of things about you too. (Expresses indifference, unconcern.)
- Фәрдәнә. И онытканмын – сине бит Вилданың алып китә. (Әхәт Гаффар, Язлар моңы.) Färdänä. Oh, I forgot, your Wildan is going to take you away, after all. (She suddenly remembers.)
- Айсылу. И ходаем, нахак бәла ягалар бит! Һичбер генә дә гөнаһыбыз юк бит. (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Aisylu. Oh, my Lord, they are accusing us (casting aspersions upon us) unjustly. And we are not guilty of anything whatsoever. (Expresses imploration.)

- – И, мактанмасана инде, – диде Диләфрүз, чак кына кызарып. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "Oh, don't boast – please," Diläfrüz said, blushing slightly! (She is embarrassed.)
- – И, Бибисара апа, юкны сөйләмә әле, – диде аңа каршы Сәхипҗамал. – Кеше чын дип ышаныр тагы. (ibid.) "Now, Bibisara, do not talk nonsense – please," Säkhipjamal contradicted. "People might even believe it is true." (Expresses rebuke, reproach.)
- – И-и, Саҗидә апа, ни сөйлисез сез? Юкка хафаланып йөрмәгез. Морат сезне чыгам дисәгез дә эштән җибәрмәячәк. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) "Oh, Sajidä, what are you saying there!" "Don't worry for nothing. Although you (may) think that Morat will fire you, he will not." (Expresses comfort, reassurance.)
- Әкрен генә юрган астыннан чыктым да тәрәзәдән тышка карадым. И-и, ни күрәм? Дөньяны тутырып кар явып куйган. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Slowly I got out from under the blanket and looked out of the window. Oh, what did (lit., do) I see? It had (lit., has) snowed, covering the whole surrounding area. (Expresses surprise.)
- Абына-сөртенә килеп [карчык] егетне кочып алды. – И-и, җан кисәгем, кайттыңмыни? (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) Walking unsteadily, [the old woman] came and embraced the youth. "Oh, my dear, have you returned?" (Expresses joy mixed with love, caress.)

[788] их.

This interjection expresses *delight, joy, wondering, amazement, excitement, praise,* a *strong wish, desire, dissatisfaction, disagreement, disapproval, regret, pity, grief, anger, disdain, insult, disappointment, envy, jealousness.*

- Тирәкләрдә кычкыра кәккүк, кәккүк, **Их**, матур, матур шул чак, шул чак... (Song, Җырлар китабы, Кичке Идел.) In the poplars the cuckoo, the cuckoo is calling, Oh, beautiful, beautiful is that time, (that time)! ... (Expresses delight.)
- **Их**, шаян син кызыкай, кызыкай! Кемгә насыйп булырсың, кызыкай! (ibid. Гөлйөзем ариясе.) Oh, little girl, little girl. Are you playful! For whom are you meant (Whose will you be), little girl! (Expresses delight and wondering.)
- Шәрәф. **Их**, нинди күңелле! (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Shäräf. Oh, how pleasant!
- Хәмит. **Их**, син күрсәң иде аны, белсәң иде аның йөрәген. (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Khämit. Oh, if you only could see him (the interlocutor cannot because he is blind), if you only knew how kindhearted he is! (lit., if you only knew his heart). (Strong wish.)
- Кыям. **Их**, Хәмит дус, безнең көннәр, безнең язлар үткәннәр инде. (ibid.) Qiam. Alas, friend Khämit, our days, our springs have already passed!
- Бибкәй. **Их**, Байтирәк абый, мин сине болай булырсың дип уйламаган идем. (Таҗи Гыйззәт, Кыю кызлар.) Bibkey. Well, Uncle Baitiräk, I had no idea you would be like this! (Pronounced in an angry tone.)
- Бибкәй. **Их** сез, бичаралар. Бигрәк тә беркатлы кызлар икәнсез. Аның кем икәнен беләсезме соң. (ibid.) Bibkey. Oh, you poor things! You are very naive girls. Do you know who she is, then? (She pities the girls.)
- Рамай. **Их** сез, куян йөрәкләр. (Таҗи Гыйззәт, Чаткылар.) Ramai. Oh you, chicken-hearted ones! (Expresses disdain.)
- Шәриф. **Их**, бабай. Ничек итеп болай оста чыгардың? (ibid.) Shärif. Oh, Grandpa! How did you compose it (i.e., the poem) so masterfully? (Expresses amazement.)

- Исак. **Их**, кешеләр, кешеләр! Берсен берсе кызгануны онытканнар. (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Isaq. Alas, the people, the people! They have forgotten to have compassion for each other.
- – **Их**, нинди баһадирлар иде. (Мәхмүт Хәсәнов, Шөгеровлар.) "Oh, what heroes they were!" (Expresses praise.)
- – **Их, эти**! Менә күрдеңме инде ниләр килеп чыкканны? Бер түгел, күп мәртәбәләр әйттем мин сиңа, ... (ibid.) "Father! Here, do you see now what has come of it? I have told you not once, but many times! ..." (Expresses disapproval.)
- – Мин моңа ышанмыйм, – диде Солтания. ... – Хәй Фәләхи сезгә бернинди начарлык та эшләмәячәк. – **Их**, сез, газетчиклар! Нәрсә беләсез соң? (Кояш Тимбикова, Тәңкәле тау.) "I do not believe this," Soltaniä said. "Khey Fäläkhi will not do you any harm." "Oh, you, newspaper people! What do you know, after all?"
- – **Их**, әни, әни! Син дә аңламадың. (Нәбирә Гыйматдинова, Бердәнберем хакына.) "Oh, Mother, Mother! You did not understand either." (Expresses disappointment.)
- Сафаров. **Их**, бәхетле халык Кырымга китә. (Шәриф Камал, Габбас Галин.) Safarov. Oh, the lucky people are going to the Crimea. (Expresses mild envy, jealousness.)

[789] йа.
Йа is used to express *delight, amazement, admiration,* a *strong wish, imploration,* etc.
- Ниһаять, бер көнне алар Кама буена төштеләр. **Йа** алла, монда нинди матурлык, нинди киңлек! (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) Finally, one day they went down to the Kama. Oh God, what beauty, what expanse is here! (Expresses delight and amazement.)
- Сәхилә (фил янында). **Йа**! Җиһангирның сугыш филе шушымыни инде? (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) Säkhilä (standing beside the elephant). Wow! So this then is Jihangir's war elephant? (Expresses amazement and admiration.)
- – **Йа** рабби, шул мәлдә уйларыгызга ходай җылылык иңдерсен. (Әхсән Баянов, Аязучан болытлы һава.) "Oh Lord, may the Lord at that time (i.e., when you read this letter) instill some warmth into your thoughts."

[790] кая.
This interjection is used to draw someone's attention to, or to prompt someone to do, something.
- – Лыгырдама, ..., ботка бик тәмле булган! **Кая**, тагын бер табак бирегез әле, ... (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) "Don't talk rubbish, ..., the porridge was very tasty! Come on, give me another plateful – please, ..."
- Рәкыйп. **Кая**, почта алып кайттыңмы? (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Räqip. Now, did you get the mail?
- Ләрия. Уз, Наиләкәй, уз! Бәрәңге пешерергә җыенып йөрим. Наилә. **Кая**, тагын бер пычагың бармы? (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Läriä. Go on in, my dear Nailä, come on in! I am about to cook potatoes. Nailä. Well then, do you have another knife?

[791] мә (мәгез).
Мә is the familiar form used in addressing one person. **Мәгез** is the familiar form in addressing several persons as well as the polite form used in addressing one or several persons.

It expresses varying degrees of *emphasis*. It is used, for instance, when handing something to somebody, when striking someone or something, when throwing something, when being embarrassed by an unexpected event or situation, when cursing someone. It is often used with verbs in the imperative mood.

- – Мин сезне өйләнештеләр дип ишеткән идем. – Безнеме? Безнең инде күрешмәгәнгә дә ярты ел. – Менә сиңа **мә**! – дип аптырады Газиз. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) “I had heard that you got married.” “We?” “It’s been half a year now that we haven’t seen each other.” “There, you have it! Ghäziz said, embarrassed.
- Лилия (куен дәфтәрен алып яза да дәфтәрне Илгизәргә суза). **Мәгез**, югалтмагыз. (Туфан Миңнуллин, Яшьлегем – юләрлегем.) Liliä (takes his notebook, writes (writes down her address) and hands the book (back) to Ilgizär). Here you are, don’t lose it.
- Гыймран. **Мә**, моны Җәүдәткә бирерсез. (Гариф Ахунов, Утлар яна учакта.) Ghimran. Here, give this to Jäwdät.
- Чикләвек, өрек, бәрәңге яңгыр кебек явып тора. Гәрәй (ата). **Мә** күзеңә! **Мә** борыныңа! **Мә** авызыңа! (Мирхәйдәр Фәйзи, Кызыл йолдыз.) Hazelnuts, apricots, potatoes (i.e., chopped potatoes) are falling like rain. Gärey (throws). Here (is one) on your eyes! Here (is one) on your nose! Here (is one) on your mouth!

Note: Throwing hazelnuts, apricots, chopped potatoes, etc., is an old Tatar wedding custom.

- Фәтхулла. Күпме дисез моңа? Фәрәү. ... сатулашмасаң, **мә**, 25 сум. (Кәрим Әмири, Печән базары.) Fätkhulla. How much do you say this is? Färäw. ... if you do not bargain – here, twenty-five rubles.
- Хаҗия. Җитәр! **Мә** паспортыңны, **мәгәз**, кадалыгыз, **мәгәз**, чәнчелегез! (Таҗи Гыйззәт, Кыю кызлар.) Khajiä. That’s enough! Here, your passport (take it) now, beat it, (and) the deuce take you!

[792] тс.

Тс is an exclamation requesting silence.

- Нәфисә. Әй, Ильяс абый, әкият булсын иде. Ильяс. **Тс, тс, тс!** Мин сезгә нәрсә дидем? ... Ильяс. Бу матур урыннар, сез беләмсез, кайда иде? Хәлимә. Кайда? **Тс, тс**! Минем туган илемдә. Шулай да мин шул матур урыннарга кайтмадым. Нәфисә. Ник? Ильяс. **Тс, тс, тс**! ... Ильяс. ... шул биек тауларның астыннан, ташлар арасыннан, ... чылдырап, җырлашып, көмеш саф сулар ага. Мәстүрә. Абау, су җырлыймыни! Ильяс. **Тс, тс**. Нәфисә, Хәлимә. **Тс, тсс**! (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Näfisä. Oh, Uncle Ilyas, if we could only have a story! Ilyas. Hush, hush, hush! What did I tell you? ... Ilyas. These beautiful places; do you know where they were? Khälimä. Where? Ilyas. Hush, hush! In my native country. Nevertheless, I did not return to those beautiful places. Näfisä. Why not? Ilyas. Hush, hush, hush! ... Ilyas. ... From beneath those high mountains, from among the rocks, ... pure, silvery waters flow, murmering and singing. Mästürä. Oh, water doesn’t really sing, does it! Ilyas. Hush, hush. Näfisä and Khälimä. Hush, hush! (чылдырау – vernacular; literary form чылтырау.)

Note: абый ‘uncle’: Used by a younger person in addressing an older man.

[793] тфү.

This interjection is used:

a) To express *anger, disgust, disdain, repugnance.*

- Сәфәргали (ялгызы. Ишек кагалар.) Сәфәргали. Керегез, дим ич! Рәхим итегез! Тыштан һаман кагалар. Сәфәргали. **Тфү**! Керегез, дим мин сезгә! Кем анда, кем бар? Тыштан һаман кагалар. ... Сәфәргали. Кая кагасың, чәнчелгере! (Ача. Муллаҗанны күреп.) **Тфү**! Каһәр төшкән имгәк, син икәнсең әле?! (Кәрим Тинчурин, Йосыф белән Зөләйха.) Säfärghäli (is alone. Someone knocks at the door). Säfärghäli. Come in, I say. Please! There is still knocking outside. Säfärghäli.

Damn! Come in I tell you! Who is there? Who is it? There is still knocking outside. ... Säfärghäli. Damn it, what are you knocking for, go to hell! (He opens. Seeing Mullajan.) Ugh! Damn the luck, it is you! (Expresses anger and disdain. Säfärghäli owes Mullajan some money which he has not repaid as promised.)

- Камилә. Чү, ни кылануың бу?! Карчык кешеләргә йодрык күрсәтәләрмени, юньсез! ... **Тфү, тфү**! (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Kamilä. Well, what kind of behavior (of yours) is this? Does one show the fist to old women, you good-for-nothing! ... Ugh, ugh! (Expresses anger and disgust.)
- Госман. ... **Тфү**, исемен телгә аласым да килми ... Күрсәтәм әле мин аңа. (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Ghosman. ... Ugh, I don't even like to utter his name (lit., to put his name on my tongue), ... But I'm going to show him.

b) It imitates the sound of spitting, while also expressing the above emotions.
- Мәгъри. Бусагагызга – **тфү**, ишек башыгызга – **тфү**! (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Mäghri. On your threshold – tf! On your (door) header – tf! (She spits in disdain, disgust and anger.)

c) It is used when *retracting one's word,* when *repenting.*
- Сәлимә. Киленегезнең ата-анасы бармы? Гөлбану. Бар. Нәгыймә. Юк ич, әнкәй! Гөлбану. **Тфү, тфү**, ялгыш әйтәм. Ата-анасы юк. (Кәрим Тинчурин, Назлы кияү.) Sälimä. Does your daughter-in-law have parents (living)? Gölbanu. Yes, she has. Näghimä. But she doesn't, Mother! Gölbanu. I am sorry, I am wrong. She has no parents (living). (She retracts her word.)
- Гөлбану. Бетте, углым бетте. Тәүбә, диген, тәүбә! **Тфү, тфү**! Әйттем исә кайттым, тәүбә, тәүбә, әстәгъфирулла, ... (ibid.) Gölbanu. It's enough, my son, it's enough. Say that you repent, repent! Ugh, ugh! If I said something (i.e., something bad), I take it back. I repent, I repent, God forgive (me), ... (әстәгъфирулла is used to express one's perplexity, bewilderment, confusion, embarrassment, discontent, displeasure, dissatisfaction.)

[794] уф.

This interjection expresses:

a) *Relief* from a difficult task or work, or escape from a dangerous situation.
- Хаммат. **Уф**! Ярый, хәерле бетте! (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) Khammat. Whew! Good, it has ended happily!
- Сәфәргали. **Уф**! Көчкә-көчкә генә котылдым. (Кәрим Тинчурин, Йосыф белән Зөләйха.) Säfärghäli. Whew! I just barely escaped.

b) *Exhaustion, complaint, pain, ache, dismay, despair, annoyance, fear, alarm, doubt, regret.*
- **Уф**, арыдым! Oh, am I tired!
- Самат. **Уф**, башым әйләнде. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Samat. Oh, I feel dizzy (my head is reeling).
- Кәрим. **Уф**, бик эссе! Тәрәзәне дә ачмаганнар. (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Kärim. Oh, it's hot! They have not even opened the window.
- Фаизә. (Азапланып тора). **Уф-уф**, әллә буран булыр инде, бөтен сөякләрем авыртып тора. (Кәрим Тинчурин, Йосыф белән Зөләйха.) Faizä (getting up with difficulty). Oh, oh, there will probably be a snowstorm. All my bones are aching.
- Мәхмүзә. Кума, барыбер чыкмыйм. (Утыра.) Ирбулат. **Уфф**! Теңкәгә тидең бит. (Риза Ишморат, Кайту.) Mäkhmüzä. Don't chase me out. I won't leave anyway. (She sits down.) Irbulat. Whew! You have really got on my nerves! (Expresses dismay.)
- Садыйк. **Уф**, беттем! Харап булдым! Сиксән мең! (Шәриф Камал, Матур туганда.) Sadiq. Ah, I am finished! I am ruined! Eighty thousand! (Expresses lament and despair; Sadiq has been robbed of eighty thousand rubles.)

- Бикәмәт. **Уф**, өрмә әле миңа шул төтенеңне. ... (Нәкый Исәнбәт, Зифа.) Bikämät. Ugh, don't blow that smoke of yours at me, please. ... (Expresses annoyance.)
- – Кер инде, кер, курыкма, – диде егет. – **Уф**, нишләп куркыйм, ди мин синнән, – диде Кәримә, тик бусага аша атлавы булды, тәүге курку хисе янә кузгалып куйды. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "Come on in, come in, don't be afraid," the young man said. "Well, why ever should I be afraid of you?" Kärimä said. But as soon as she stepped across the threshold, her previous feeling of fear arose again.
- Җамали чыдамады. Башын ике кулы белән учлады: – **Уф-ф**! Мием әйләнде. Харап булдык! Харап булдык! Ни дип кенә без бу эшкә килеп тыгылдык! (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) Jamali could not bear it. He held his head with both hands (and said), "Oh! My brain is in a whirl. We are finished! We are finished! Why did we ever get mixed up in this matter!" (Expresses regret and grief.)

[795] чү (чүгез, чүегез).
This interjection is used:
a) To draw someone's attention to something.
- Тукта, **чү**! Ямьсез тавышлы әллә нәрсә кычкыра. (Габдулла Тукай, Шүрәле.) Wait, listen! Something is howling with an ugly voice.
- ... әнә камышым селкенә! **Чү**, кузгала ... (Галимҗан Ибраһимов, Яз башы.) ... there, my fishing rod is swaying! Wow! It is moving ...

b) To caution someone against something.
- Камилә. **Чү**, алай димә, бәла-казага очрарсың. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Kamilä. Hush, don't say that. You will have bad luck.
- Гөлбикә. **Чү**, әкрен! Әнә, урамнан Хәкимҗан абзый килә. (ibid.) Gölbikä. Shh, quiet! There, uncle Khäkimjan is coming down the street.
- Сабир. **Чү**, Гаяз. Алай кызу канлы булырга ярамый. (Таҗи Гыйззәт, Чаткылар.) Sabir. Hold it, Ghayaz. You must not be so hot-tempered.
- Исак. **Чү**, балам, **чү**! Сабыр итегез, сабыр итегез! (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Isaq. Stop, my child, stop! Be patient, be patient!
- Гөлбану. **Чүгез**, балакайлар, **чүгез** ... улым, син юкка дулыйсың. (Кәрим Тинчурин, Назлы кияү.) Gölbanu. Stop it, dear children, stop it ... my son, you are getting into a rage for nothing.

c) To calm down, soothe, a child.
- Әхмәт (кечкенә баланы селкеп). **Чү! Чү! Чү!** (Галиәсгар Камал, Өйләнәм ... ник өйләндем.) Äkhmät (dandling the small child). Hush! Hush! Hush!

[796] эх, әх.
Эх or **әх** expresses *delight, amazement, surprise, disagreement, regret, reproach, offence, strong wish/desire, contempt, grief, sorrow, envy.*
- Самат. **Эх**, нинди рәхәт хәзер. Күргән михнәтләрем бер дә булмаган кебек югалды. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Samat. Oh, what bliss now! The agony I have suffered has gone away as if it had never been. (Expresses delight and relief.)
- Самат. **Эх**, ул миңа хатынлыкка килсә. (ibid.) Samat. Oh, if she would (only) become my wife! (Expresses a strong wish.)
- Алпамша ат янына бара. – **Эх** син, нишләп торасың монда? – ди. (Татар халык экиятләре, Алпамша.) Alpamsha steps to the horse. "Well, you, how come you are standing here?" he says.

- Гөлбикә. **Эх**, апам җаным, син бит Себер турында искергән әкиятләр сөйлисең. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Gölbikä. Well, my dear sister, you are telling antiquated stories about Siberia, you know. (Expresses disagreement.)
- Фазыл. Син мине кешеләр алдында мәсхәрә итәргә, институттан кудыртырга телисең, шулаймы? Сания. Куркасың? **Эх**! Син! Студент! Тфү!! (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Fazyl. You want to put me to shame before the people, to have me chased from the institute, don't you? Saniä. Are you afraid? Huh! You! Student! Ugh! (Expresses contempt.)
- **Эх**, теге вакытта укырга киткәндә ныклабрак уйлаган булсам соң! (Шәйхи Маннур, Чын сөю бармы.) Oh, if I had only thought more seriously at the time I went (away, left) to study. (Expresses regret.)
- Әхмәт. **Әх** син! Һичнәрсә ишетергә теләми. Шулай, аның башын әйләндергәннәр. **Әх**, Гайния, Гайния. (Фәтхи Бурнаш, Ялгыз Ярулла.) Äkhmät. Oh you! She does not want to hear anything. So, they have turned her head. Oh, Gheyniä, Gheyniä. (Expresses grief, sorrow.)
- Өстәвенә, ул әле миңа өч-дүрт чәйгә җитәрлек сохари бирде. **Әх**, шундый кызлар күбрәк булса. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) In addition, she gave me still more rusks, enough for having tea three or four times. Oh, if there were only more such girls! (Expresses a strong wish.) (сохари, vernacular, Russian, сухари.)
- Лена: – **Әх**, белгән булсам, мин дә барган булыр идем, дип куйды. (Әхсән Баянов, Яшьлегемне эзлим.) "Oh, if I had known, I would also have gone," Lena remarked. (Expresses regret.)
- – **Әх** туган, ...! Кызганам мин сине! (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) "Oh, friend, ...! I pity you!"
- **Әх**, егетләр, егетләр, нәрсә җитмәгән үзегезгә, – күз тигән бәбкәләр кебек чукышасыз, алай ярамый бит. (ibid.) "Well now, (you) young men, what is the matter with you! You are pecking at each other like goslings which have been bewitched by the evil eye. That isn't proper, you know." (He reproaches them.)

[797] я (ягез) /jə, jəgez/.
This interjection has two forms. **Я** is the familiar form used in addressing one person. **Ягез** is the familiar form used in addressing several persons, or the polite form in addressing one or several persons. The interjection is used:
a) To *ask, request, invite, urge* someone to carry out (or not to carry out) an action, also, with a tinge of varying emotions.
   - Вәли. **Ягез**, киттек, егетләр. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Wäli. Well, let's go, (young) men!
   - Хәйретдин. **Я**, хуш, Сәрби, елама! (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Kheyretdin. Well, then, goodbye, Särbi! Don't cry! (Pronounced with a tinge of consolation.)
   - – **Я**, сөйлә! Авылданиләр күрдең, ниләр бетердең? (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) "Well, tell me! What did you see, what did you do in the village?" (Tinge of excitement, curiosity.)
   - Галимә. **Я**, әйдә, без моннан чыгыйк инде, ... (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Ghalimä. Well, come on, let's get out of here now, ...
   - Гали (ачу белән). ... **Я**, бар. Анаңны чакыр әле, керсен монда. (Мирхәйдәр Фәйзи, Яшьләр алдатмыйлар.) Ghäli (angrily). ... Now, go! Call your mother. Have her come in here.
   - – **Ягез**, юк-барны сөйләшеп вакыт уздырмагыз инде, – диде Мансура, ... әнә Сәхил вальс уйный, ... (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) "Well now, don't spend the time talking trivialities," Mansura said, ... "Säkhil there is playing a waltz, ..."

b) To *ask, urge* the interlocutor to *continue* to *speak*, or to *hurry* him for an *answer* to a *question.*
   · Нәкыя. Сез элек тагы да усалрак сүзле, тагы да шаянрак идегез; хәзер әллә нигә юашынкырадыгыз. Сезнең кайгыгыз... (туктый.) Бәкер (уңайсызланкырый.) **Я**, нигә әйтмисез? (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Näqiä. Formerly you talked even more caustically, you were even naughtier (more mischievous); now, for some reason, you have mellowed a little. Your grief... (she stops.) Bäker (feels a little uneasy). Well, why don't you say it? (For the suffix -(ы)нкыра/-(е)нкерә, see 1321.)
   · Хупҗамал. **Я**, укуыңны бетереп кайттыңмы? Бөтенләйгәме? (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khupjamal. Well, have you finished your studies and returned? For good?
   · Сафура. **Я**, ничек, Хаҗия, ошадымы? (Таҗи Гыйззәт, Кыю кызлар.) Safura. Well? How is it Khajiä, did you like them? (Reference is to girls to be sent to Central Asia.)

c) In an interrogative sentence, to indicate *disagreement, disapproval,* while at the same time *reproaching* the interlocutor, or making him feel *ashamed.*
   · Ильяс. Уйнар идем дә, анагыз күрер бит. Мөршидә. Күрмәс, күрмәс. Ул өйдә юк. Саҗидә. **Я**, сырланма. Уйнасаң уйна, уйнамасаң, табаның ялтырат! **Я**, уйныйсыңмы? (Кәрим Тинчурин, Казан сөлгесе.) Ilyas. I would play, but then, your mother will see. Mörshidä. She will not see, she will not see. She is not at home. Sajidä. Well, don't make a fuss. If you want to play, play, if you do not want to play, get lost! Now, are you going to play?

   Note: табан(ны) ялтырату is an idiomatic expression. It may be used with or without the accusative suffix.

   · Гөлбикә. **Я**, әйт әле, оят түгелме сиңа? (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Gölbikä. Now, tell me, are you not ashamed of yourself?

d) With the interrogative suffix **+ме** joined to я, to ask the interlocutor's *consent* to carry out an action and to simultaneously indicate one's *promise* to do so.
   · – Килергә ярый торган булса, мин иртәгә кич синең яныңа килеп белешермен, **яме**? (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) "If it is all right, I shall come to you and inquire tomorrow evening, okay?"
   · Лаля. Мин синең дусың булырмын. Бергә уйнарбыз, безгә кунакка барырсың. **Яме**? (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Lalä. I shall be your friend. We shall play together, and you will come to us to visit. All right?

e) With the interrogative suffix **+ме**, to *ask, request, invite, urge* the interlocutor to carry out (or not to carry out) the action expressed by the verb.
   · – Иртәгә килегез, **яме**? (Шәриф Камал, Таң атканда.) "Come tomorrow, will you?"
   · – Килгәнең өчен сиңа рәхмәт, Харис. Килгәләп йөр, **яме**? (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) "Thank you for coming, Kharis. Come again, will you?"
   · – Син, улым, булмас нәрсә белән кыстама мине, **яме**. (ibid.) "(You), my son, don't press me about something which cannot be, all right?"
   · Бу хатны төн уртасында язам дисәм, гаҗәпләнмә, **яме**. (ibid.) Well, don't be surprised now if I tell you that I am writing this letter in the middle of the night.

f) With the words **алла**, **хода(й)**, **рабби**, **илаhи**, to express *joy, delight, amazement, despair, lament, imploration,* etc.
   · Мавия. **Я алла**, мин нинди шат хәзер. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä. Oh God, how happy I am now!
   · Мавия (баласын кочаклап). **Ярабби**, кая гына барыйм? (ibid.) Mawiä (embracing her child). Oh Lord, where can I go? (Expresses despair.)
   · Мавия. **Ярабби**, мин бу хурлыкларга ничек кенә түзеп торам соң? (ibid.) Mawiä. Oh Lord, how am I to endure these humiliations?

   Note: The interjection **я** and the word **рабби** are sometimes written together.

- Искәндәр. **Я раббем**, гафу ит! (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Iskändär. Oh my Lord, forgive me!
- **Я ходай**! Һава ни дәрәҗәдә саф, бөтен тирә-якта ничаклы матурлык! (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) Oh Lord! How clean the air is, how much beauty there is all around! (Expresses amazement.)
- Дәһшәтле күкрәү авызларыннан чылтырап, тәрәзә пыялары селкенә. – **Я раббым**, ходаем, үзең сакла. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) The window panes are rattling from the terrible claps of thunder. "Oh my God, Oh my Lord, save us."

g) With the particle **әле**, to indicate a *request, invitation,* or *mild order.*

- – **Я әле**, минә синең белән киңәшләшеп карыйк. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) "Come now, let's (let you and I) talk it over."
- Бикташ. **Я әле**, карт, уйнап җибәр, ә син кызый, җырларсың. (Таҗи Гыйззәт, Наемщик.) Biktash. Come now, old man, strike up a tune (or: start playing), and you, little girl, you (will) sing. (Наемщик – Russian. In Tsarist Russia a person who agreed to do military service in place of someone else.)

h) With the particle **инде** or **сәнә** (for details on **сана**, **сәнә** see 715; 930 a-c; 948), to indicate a *request.*

- **Я инде**, бетте, сөйлә, ләкин, зинһар, аңлатыбрак сөйли күр. (Кәрим Тинчурин, Гыйшык.) All right, then, I'll stop. Speak, but, please, speak more comprehensibly.

Note: In the above example **бетте** functions as an interjection (exclamation) expressing the speaker's promise not to repeat or continue the action which he has been carrying out. He had irritated his interlocutor by constantly interrupting the latter's tale with remarks and questions.

- Әпрәү. **Я инде**, җаным, шаярма. ... (Шәлен ачмакчы була, кыз ачтырмый.) **Я инде**, җаным! Әллә ояласыңмы, ә? ... **Я**, ач **инде**, тилмертмә! (Мирхәйдәр Фәйзи, Кызыл йолдыз.) Äpräw. Come now, my darling, don't banter. ... (He attempts (lit., intends) to pull back her shawl (to uncover her face), but the girl does not let him pull it back.) Come on now, my darling! Are you perhaps ashamed? ... Come, pull it back now, don't tease me.

[798] ә.

Ә is used:

a) When *recognizing* someone.

- Рәшит. (Ишеккә бара.) Кем бар анда? Ә! Халикъ икән. (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) Räshit (goes to the door). Who is there? Oh! It's Khaliq.
- Нуретдин. Бу кем? Давыт. Минем танышым, шәһәребезнең яшьләреннән, таныш булыгыз! Батырхан. **Ә**, Сөнгать әфәнде. Без таныш, исәнмесез! (Кәрим Тинчурин, Җилкәнсезләр.) Nuretdin. Who is this? Dawyl. My acquaintance, one of our town's youths. Get acquainted (let me introduce you). Batyrkhan. Oh, Mister Sönghät. We already know each other, how are you!

b) When (suddenly) *remembering, understanding, realizing* something.

- Хафиз. **Ә** ... онытканмын икән. Ике атна элек Рәшиттән егерме сум акча алып торган идем. Син, зинһар, минем шул бурычымны тапшырчы, менә. (Акча бирә.) (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Khafiz. Oh ... I forgot, I see. Two weeks ago I borrowed twenty rubles from Räshit. Please, hand him this money I owe him – here. (He gives him the money.)
- – **Ә**! – ди кинәт, нидер исенә төшеп, Сафуш, – белдем, белдем. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) "That's it!" Safush suddenly says, remembering something. "I have it, I have it."
- – Тор, улым, килеп җиттек, – ди бервакыт таныш түгел тавыш. Ул (Габдулла) күзләрен ача. Кайда ул? Кырлайдамы? Юк, ул Кырлайдан чыгып китте бит. ... **Ә**! Бу Кушлавыч, **ә** тавыш – Бәдри абзыйныкы! (ibid.) "Get up (i.e., wake up), my son,

we have arrived," an unfamiliar (unknown) voice says suddenly. He (Ghabdulla) opens his eyes. Where is he? In Qyrlai? No, he left Qyrlai, didn't he. ... Wait! This is Qushlawych, and the voice is that of uncle Bädri!

- Мәхүп (ишектән ашыгып кереп). Менә син, ә, харап булдым бит, ялгышлык белән харап булдым бит! (Галиәсгар Камал, Бүләк өчен.) Mäkhüp (hurriedly entering through the door). Here you have it, oh, I really am in trouble, through a blunder – really in trouble!

c) When *asking, inquiring again* to make sure one has understood an instruction, order, request, etc. correctly.

- Мөршидә (трубканы алып). ... Әйе, тыңлыйм. Өч ат, сигез кеше? ... Ә? Иртәгә сәгать унга районга килергә тиешләр? ... (Риза Ишморат, Кайту.) Mörshidä (taking the receiver). ... Yes, I am listening. Three horses, eight people? ... Eh? They must come to the district (i.e., district center) by ten o'clock tomorrow? ...

d) To express varying emotions and feelings such as: *surprise, amazement, anger, joy, consent, disagreement, embarrassment, disbelief.*

Ишнияз. Ә, үзең дә монда икәнсең. (Риза Ишморат, Кайту.) Ishniaz. Oh, you're here too! (He is surprised.)

- Факиһә. **Я**, әйт инде, кая киттеләр? Биби. Әй лә, әйтмим! Факиһә. Театргамы? Биби. Ә! Узе дә белә икән. Аны сиңа кем әйтте? (Галиәсгар Камал, Беренче театр.) Fakihä. Well, come on, tell me, where did they go? Bibi. No, I won't tell! Fakihä. To the theatre? Bibi. Oh! She herself knows it, I see. Who told you (that)? (She is surprised.)
- Биби. ... ул син кайтканчы ук чыгып китте. ... Шунда китте. Хәмзә. Кая шунда? Биби. Шунда инде, театрга китте. Хәмзә. Ә! Театрга? Кемнән сорап китте? Биби. Берәүдән дә сорамады. Вәли кияү белән Хәбибрахманнар да киткәч, мин генә нишләп калыйм, диде дә китте. Хәмзә. Ә, ни дисең? Вәли кияү дә китте дисеңме? (ibid.) Bibi. ... he had left just before you returned. ... He went there. Khämzä. There where? Bibi. Why, he went there, to the theatre. Khämzä. What? To the theatre? To whom did he speak (i.e., ask for permission) about going? Bibi. He didn't ask anyone. After (your) son-in-law Wäli and the Khäbibrakhmans too went, he said "whyever should I remain," – and left. Khämzä. What, what are you saying? Are you saying that (my) son-in-law Wäli also went? (He is angry.)
- Сания (агачлар арасыннан йөгереп чыгып яр буена килә). – Ә ... менә сез кайда! Кабамы балык? (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Saniä (emerges running from among the trees and comes to the (river) bank). Oh ... this is where you are! Are the fish biting? (Expresses joy.)
- Шамил. ... имзасы да кирәк булыр инде аның. Ильяс. Ә, әйе, әйе (кул куя). (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Shamil. ... now, his signature will also be needed. Ilyas. Oh, yes, yes (he signs). (Expresses consent.)
- Мәрьям. Эшне зурга җибәргәнсез, әле соң түгел, әллә кире аласызмы? Шамил. Ә юк, кире алышу юк инде. (ibid.) Märyäm. You have overdone the matter. It is not yet too late, perhaps you will cancel it (i.e., cancel the order to work more and faster)? Shamil. Oh no, there is no cancelling it now. (Expresses disagreement.)
- Нияз. Нәрсә әйтергә уйлаганымны оныттым да инде. Ә, әйе, хуш, Зөһрә, без аерылышабыз. Мин шәһәрдә калмыйм, китәргә булдым. Зөһрә (тәмам аптырап кала). Ә? Китәсең? (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Niaz. I have already forgotten what I meant to say. Oh, yes, goodbye, Zöhrä, we are parting. I am not staying in the city. I have decided to leave. Zöhrä (completely perplexed). What? You are leaving?
- Мирсәет. Без гектарына йөз кырык пот бодай уңышы алачакбыз. Гафур. Ә? Йөз кырык? ... (Риза Ишморат, Якты юл.) Mirsäyet. We shall get a yield of one hundred

and forty poods of wheat per hectare. Ghafur. What? One hundred and forty? ... (Expresses disbelief.)

- Шактый гомер үткәч, безнең янга кечкенә кызчык йөгереп килде. – **Ә-ә-ә**, мин сезне тагын бер туташ белән таныштырыйм әле, – дип, кызчыкны күтәреп алып, беләгенә утыртты, ... (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) After quite some time had passed, a little girl came running to us. "Well now, let me introduce you to (still) another young lady," he said and, lifting the little girl up, took her onto his arms, ... (Expresses (fatherly) joy and pride.)

[799] әй.

This interjection is used:

a) When *addressing* or *calling* someone.

- Сәлим. **Әй**, малайлар, килегез әле монда. (Шәриф Камал, Таулар.) Sälim. Hey, boys, come here, please.
- – **Әй** сез, кайтасызмы-юкмы? Мин киттем. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) "Hey, you, are you going back or not? I am leaving!" (A cabman calls out to passengers who want to make a return trip.)
- – **Әй** син, сеңелкәй, туктале, кил әле бире. Курыкма миннән. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "Hey, you, little girl, wait, please, come here, please. Don't be afraid of me."
- – **Әй** нишләп утырасың анда, төш монда, – ди бу. (Тагар халык әкиятләре, Чибәр кыз Хәдичә.) "Hey, what are you sitting there for, come down here," he says.

b) When *remembering* something.

- Икенче көнне чәй янында Бәдри абзыйның исенә төште. – **Әй**, оныткамнмын, – диде ул. – Кайтып килгәндә, Әтнә юлында синең әтиеңне очраттым бит. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) The next day, while (they were) having tea, Uncle Bädri remembered. "Oh, I forgot," he said. "When I was coming back, I met your father on the road to Ätnä, you know."

c) When *interrupting* someone's speech.

- Нәгыймә кинәт кенә Мәрьямнең сүзен бүлде: – **Әй**, шуны әйтим әле: мин бүген бик яман төш күрдем ... (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) Näghimä suddenly interrupted Märyäm's words. "Oh, let me say this, please. I have had a very bad dream today ..."

d) To express varying emotions and feelings such as: *amazement, surprise, humiliation, wondering, praise,* a *strong wish, desire, reproach, disbelief, indifference, concern, comforting, pity, compassion, regret, imploration, despair, grief, sorrow, delight, disgust, doubt, apprehensiveness, anger, offence, irony, joy, contempt.*

- – **Әй**, оста да инде син, Фирүзә җаным! (Кояш Тимбикова, Ярлар биек.) "Oh, you are really clever, my dear Firüzä!" (Expresses amazement and praise.)
- – **Әй** генәм, кемне күрәм! – дип кычкырып җибәрде ул, ... (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "Oh my dear, whom do I see!" she exclaimed, ...
- **Әй** кимсенде, **әй** гарьләнде, **әй** хурланды Гөлшаһидә! (ibid.) Oh, did Gölshahidä feel humiliated, oh, did she feel offended, oh, did she feel shamed!
- Нәгыйм. Нәрсә, алтыннарны әйтәсеңме? Хөснулла. Әйе. Нәгыйм. **Әй**, ул алтыннарның монда булуына ышанмый башладым инде мин. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Näghim. What, are you talking about the gold pieces? Khösnulla. Yes. Näghim. Well, I have already ceased to believe that those gold pieces are here. (He wonders.)

(For ышанмый башладым see 1331.)

- – **Әй** остасың икән, Гөлзаһирә, ... (Таһир Таһиров, Галия.) “Well, you really are an expert, Gölzahirä, ...” (Expresses praise.)
- Әндәр. Ярый, мин китим инде. Эшем көтә. ... **Әй** яшь чак булса ... (Риза Ишморат, Ил өчен.) Ändär. All right, I am leaving now. My work is waiting. ... Oh, if I only had my youth! ... (Expresses a strong wish.)
- Фаизә. **Әй**, Сәфәргали, Сәфәргали, нигә син мине алдадың? (Кәрим Тинчурин, Йосыф белән Зөләйха.) Faizä. Oh Säfärghäli, Säfärghäli, why did you deceive me? (Expresses reproach.)
- Хупҗамал. **Әй**, булмаганны сөйләмәсәнә, барыбер ышанмыйм. (Гамир Насрый. Яшеел эшләпә.) Khupjamal. Oh, come on, don’t tell me stories! I do not believe you anyway. (Expresses disbelief and doubt.)
- Хупҗамал. **Әй**, нигә соң борчылырга! Бәлки, килешеп тә куярлар әле. (ibid.) Khupjamal. Well, why worry, then! Perhaps, they will still become reconciled.
- Ире әйтә: – **Әй**, нәрсәгә безгә ул алмагач, киссәк кисәрбез, – ди. (Татар халык әкиятләре, Аучы белән асрау кыз.) Her husband says, “What do we need that apple-tree for anyway; we will just cut it down.” (Expresses indifference.)

(For the form киссәк кисәрбез see 1014, b.)

- Анасы ... : – **Әй** улым, сиңа нәрсә булды, әллә авырыйсыңмы ... ? – ди. (Татар халык әкиятләре, Көнгә күренмәс Сылу-көмеш.) ... his mother says, “Oh, my son, what happened to you, are you perhaps ill, ... ?” (Expresses concern.)
- – **Әй** улым, – ди атасы, – аның өчен кайгырма син, ... (Татар халык әкиятләре, Зирәк карт.) “Come, my son,” his father says, “don’t you worry about that, ...” (He consoles his son.)
- [Асрау кыз]: – **Әй** алмагач, – ди, – бик матур идең, хәзер сине кисәләр инде, – ди. (Татар халык әкиятләре, Аучы белән асрау кыз.) [The housemaid] says, “Oh, apple-tree, you were very beautiful, (and) now they are going to cut you down.” (She pities the tree.)
- Мәгърүфә. Ярар. **Әй**, бичара, кунакка барса да, борчылып кына утыра инде. (Мирхәйдәр Фәйзи, Яшьләр алдатмыйлар.) Mäghrüfä. All right. Oh, that poor one; although she will go (and make this) visit, she will just sit, worrying. (Expresses pity, compassion.)
- Хәкимҗан. **Әй**, Суфый, без бәхетсез гасырда дөньяга туган. (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Khäkimjan. Oh, Sufi, we were born to an unhappy century! (Expresses regret.) (Sufi – A Moslem mystic.)
- Мавия. **Әй**, ходаем, Маһитап апа ничек тә бер ярдәм итә алсачы. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä. Oh, my Lord, if only Mahitap could somehow help me! (Expresses despair and imploration.)
- **Әй**, ходаем, **әй**, раббым, хуҗам! Адәм бу чаклы да үзгәрсә үзгәрер икән ... (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) O, my Lord. O, my Lord, my Master! That a person can change so much ...! (Expresses surprise mixed with grief, sorrow.)
- [Әнисе] зур гына телем икмәк кисеп, аның өстенә калын гына итеп бал ягып бирде. **Әй** тәмле дә булды соң! (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Cutting off a large slice of bread, [his mother] spread honey on it real thick and gave it to him. Oh, was it ever tasty! (Expresses delight.)
- Айсылу. **Әй** имансыз, күзгә карап ялганлый бит! (Таҗи Гыйззәт, Наемщик.) Aisylu. Oh, the dishonest (shameless) woman, she is lying to your face, you see! (Expresses disgust.)
- Садри. **Әй**, мәгънәсез кеше лә ул Хәлил. (Шәриф Камал, Козгыннар оясында.) Sadri. Oh, that Khälil is really a stupid man! (Indicates contempt.)

[800] һай.

This interjection is used:

a) When *addressing, calling* someone.

- Дәрвиш. **Һай**, Хуҗа! (Кулы белән ишарә итеп аска чакыра.) (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) The dervish. Hey, Hodja! (Motioning with his hand, he calls him down.)

b) To express various emotions and feelings such as *delight, amazement, fear, joy, cautioning, doubt, disapproval, despair, pity, anger, regret, worry, indifference, confusion, bewilderment.*

- Бибкәй (Галигә.) **Һай**, бик тәмле пешергәнсең, телләрдә бетте эреп! (Нәкый Исәнбәт, Әбүгалисина.) Bibkey (to Ghäli). Oh, you have baked it very tasty. It melts in the mouth (lit., on the tongue)! (Expresses delight.)
- Халык. **Һай**, ни ди ул. Баксана, үзе куша патшага! (ibid.) The crowd. Hark what he says. Look, he commands (the presence of) the king! (Expresses amazement.)
- Бибкәй. Сау бул, егет, хуш, егет! (Алтын тәңкә ташлый.) Гали. **Һай**, ни булды, зиһенем ава, Тәңкә кулдан югала. (ibid.) Bibkey. Goodbye, young man, goodbye, young man! (She throws him a gold coin.) Ghäli. Oh, what is this (what has happened), I am losing my wits. The coin (even) falls from my hand.
- Бибкәй Солтан. **Һай**, нишләдең? Алар килә эзләреңнән! Ишетәсеңме? Кач тиз хәзер күзләреннән. (ibid.) Bibkey Soltan. Oh, what did you do? They are coming on your trail! Do you hear them? Escape quickly now from their eyes! (Expresses fear.)
- **Һай**! Иркәләрмен, дидем, кич килермен, дидем, ... **Һай**! Картлар күрер, ярамый, җаным, ди. Сул битеннән үзен суырып үптем, ... **Һай**! Картлар безгә карамый, җаным, дип. (From the Bashkir folk song Ирәндек, Җырлар китабы.) "Oh! I will hug and kiss you, I will come this evening," I said, ... "Oh! The old folks will see, it is not proper, my dear," she says, ... I kissed her with a smack on her left cheek, ... saying. "Ah, come, the old folks aren't watching us now, my darling!" (Expresses joy and cautioning.)
- Хуҗа. **Һай**, ялгышмыйсыңмы, ...? (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) Hodja. Well, are you not mistaken, ...? (Expresses doubt.)
- – **Һай**, бу кешеләр! Нигә бер-берләренә шулай гамьсезләр икән? (Җәмит Рәхимов, Тәвәккәл таш яра.) "Oh, these people! Why on earth are they so uncaring towards each other?" (Expresses disapproval.)
- Сәрбиҗамал. **Һай** йөрәгем! Нихәл итеп бу хурлыкларга түзим? (Елый.) **Һай**, бәдбәхет карчык. ... Ah, беттем, беттем. (Галиәсгар Камал, Уйнаш.) Särbijamal. Oh, my heart! How can I bear this humiliation? (She weeps.) Oh, damned old woman. ... Oh, I am finished, I am finished! (Expresses despair.)
- – **Һай**, мескеннәр! Харап кына булдылар! Бөтен авылы кырылды. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) "Oh, the poor people! They are ruined. Their whole village has been destroyed." (Expresses pity.)
- Ул катырак кычкыра башлады. – **Һай**, Галимҗан, **һай** бу килде-китте лыкылдаучы телне! He (i.e., Father) began to shout louder. "Oh, Ghälimjan, this tongue of yours – babbling on senselessly!" (Expresses anger.)
- **Һай**, җиңел түгел икән шул япь-яшь көе туган йортыңнан кубарылып китүләре! (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) Oh, parting at that very young age from the home where one was born is certainly not easy! (Expresses regret.)
- Бану. Ят, сиңа тынычлык кирәк. (Башын тотып.) **Һай**, башың кайнар икән. Температураң күтәрелгән. (Илдар Юзеев, Сөйгәнемнең туган көне.) Banu. Lie down, you need a rest. (She feels her head.) Oh yes, you are burning up. Your temperature has risen. (Banu is worried.)

[801] Among interjections are properly included calls to animals. For example: на-на-на – used to urge on horses; тырр, трр – used to stop a horse; маһ, маһ – used to call dogs; бәрә-бәрә – used to call together sheep; пес-пес – used to call cats; көш-көш – used to scare away birds; чәбә – used to chase away a dog; перес – used to frighten a cat.

Exclamatory Expressions

[802] Almost any part of speech may be used as an exclamation. Conveying a strong emotion, an exclamation may consist of a single word – a verb, noun, adjective, an adverb, etc. – or of a group of words – a phrase, clause, sentence. For example:
Җитәр! 'Enough!', 'It will be enough!', 'This will do!' Тукта! 'Wait!', 'Stop!', 'Hold it!' Әйдә! 'Come on!' Иминлек! 'Peace!' Баш өсте! 'Yes, Sir!', 'At your service!', 'With pleasure!' (used in answer to an order); Афәрин! 'Bravo!' Алга! 'Forward!' Әссәламегаләйкем! /Əssələmeɋələjkem/ 'Peace be with you!' Исәнмесез! 'How do you do!' Исән булыгыз! 'Good luck!', 'Goodbye!' Сау бул! 'Goodbye!', 'Fare well!' Хуш! Хушыгыз! 'Goodbye!' Хуш килдегез! 'Welocome!' Хәерле кич! 'Good evening!'; Хәерле иртә! 'Good morning!' Каһәр /qəhər/ суккыры! 'Be damned/cursed!', 'May he be damned/cursed!' Менә аның сере кайда икән! 'That's what is/was behind it all!', 'That's the problem!'; Менә сиңа кирәк булса! 'Here you have it!', 'What a disappointment!' Менәтерәк! 'There you/we have it!'

[803] Many exclamations are of a religious nature. For example: Әстәгъфирулла! 'I ask God's forgiveness!' Тәүбә! 'I repent!' Аллага шөкер! 'Thank God!' Алла сакласын! 'God forbid!' Валлаһи! 'Oh God!', 'Cross my heart!' Сөбханалла! (exclamation of surprise) 'Praise the Lord!', 'God be praised!' Бәрәкалла! 'Bravo!', 'Excellent!', 'Well done!' Иншалла! 'God willing!'

- – ... Бу әйберләр урланмаган микән дигән шигем бар. – **Әстәгъфирулла тәүбә**! – диде Гашия, исе китеп. ... Шушы сүзне башка берәү әйтсә, бугазына ябышыр идем, **валлаһи**. ... – Син урлагансың дип әйтмим. Алай аңлама. – **Аллам сакласын**, юләр. Үз гомеремдә кешенең энәсенә тигән булсам, менә шушында **кулым корысын**! (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) "... I have my doubts whether these things are not stolen." "I ask God's forgiveness, I repent!" Ghashiä said, dumbfounded. ... "If someone else would say this, I would grab him by the throat, by God." ... "I do not say that you stole them. Do not understand it that way." "God forbid, you fool. May my arm wither on the spot if ever in my life I have stolen the least thing from anyone (lit., touched/reached for a person's needle)!"
- Шәйхезаман. **Бәрәкалла**, бигрәк тә яхшы булыр. (Таҗи Гыйззәт, Кыю кызлар.) Sheykhezaman. Excellent, this will be very good.
- Шәйхезаман. **Иншалла**, морадыгызга ирешәчәксез. (ibid.) Sheykhezaman. God willing, you will achieve your object.

CHAPTER XIII – ONOMATOPOETIC WORDS AND WORDS NOT REPRESENTING SOUNDS

[804] Onomatopoetic words are words which imitate or represent sounds produced by man and his actions, by animals, objects, or by nature. They may be 1) simple words, 2) reduplications, 3) word pairs, 4) word triplets, 5) compounds.

Reduplications are formed by repeating a simple word. *Word pairs* consist of two simple words combined. *Word triplets* are formed by repeating three times a single vowel or a syllable consisting of either a consonant and a vowel or two consonants separated by a vowel. On the whole, word triplets are used to imitate only sounds produced by persons or animals. *Compounds* are formed by joining simple words to reduplications or to word pairs.

Basically, onomatopoetic words may be divided according to the source of the sounds which they imitate or represent. However, it must be borne in mind that they are often polysemantic. Hence, the same word may imitate two or more different sounds which may or may not be produced by the same source category. Vice versa, different onomatopoetic words may represent the same sound.

[805] Words imitating sounds produced by *man* are:
Ха-ха-ха, һа-һа-һа – used to imitate laughter; хи-хи-хи, һи-һи-һи, һе-һе – used to imitate giggling; чыш-пыш, пыш-пыш, пышы-пышы – used to imitate whispering. бытыр-бытыр-бытыр – imitates constant chatter, jabber; кых-кых – imitates uninterrupted coughing; мыш-мыш – used to imitate sneezing; шап-шоп, лап-лоп – used to imitate the sound of heavy footsteps; фи-ийт – imitates a whistle; гыр-гыр – imitates snoring; тыпыр-тыпыр – imitates the tramping of feet; леп-леп – imitates a quickened heart-beat; керт-керт – imitates a crunching sound, as when biting or chewing with a noisy crackling sound; шып-тып – same as тыпыр-тыпыр but imitates also the sound produced by large drops (rain, water, etc.) falling on a hard surface; голт-голт – imitates the sound of swallowing a liquid; пых-пых – imitates heavy breathing.

[806] Words imitating sounds produced by *animals* are:
Вау-вау, һау-һау, һам-һам – used to imitate the barking of dogs; мияу-мияу – used to imitate the meowing of cats; кикерикүк – used to imitate the crowing of a cock; кыт-кытыйк – imitates the cackling of a hen; иһи-иһи – imitates the neighing of a horse; микикики – imitates the bleating of a goat; кар-кар – used to imitate the croaking of a crow; кәкүк, кәкүк, күк-күк-кү, кү-кү – imitates the call of a cuckoo; у-у-у-у-у – imitates the howl of a wolf; ба-ка-ка – imitates the croaking of frogs; чак-чок – imitates the sound produced by the hoofs of a horse; кыйгак-кыйгак – used to imitate the cackle of geese; чи – imitates a squeaking, peeping sound (for example, of a mouse); бак – used to imitate the croaking of frogs or the quacking of ducks.

[807] Words imitating sounds produced by *objects* are:
даң-даң-даң, даңгыр-доңгыр – used to imitate the ringing of church bells; чең-чең, чың-чың – used to imitate the sound of a small bell; тек-тек – imitates the ticking of a clock; даң-даң, диң-диң, зиң-зиң – used to imitate the striking of a clock; чыш-пыш – imitates the sound of burning of damp wood; чыжж – used to imitate the sound produced by a match when striking it; шыгыр-шыгыр – imitates the squeaking, creaking of a cart; чымыр-чымыр – imitates the fizzing sound of certain beverages; шып-шып – imitates the sound produced by drops (rain, water, etc.) falling one after the other, or by a light object falling

on something; чалт, чалт-чолт – imitates the sound of beating, or of an object hitting another; чалтыр, чалтыр-чолтыр – imitates the sound of broken glass falling to the ground; шалт-шолт – imitates the sound produced by a hammer hitting a nail being driven into wood; шалтыр – imitates the sound produced by a falling object breaking, rolling along, or hitting something; тыр-тыр – imitates the sound of an engine (tractor, car, etc.); эш-ч-ту-туф – imitates the sound made by a locomotive; тук-тук-тук – used to imitate the sound of knocking; шак-шок – used to imitate the sound of women's high heels; кыштыр-кыштыр – imitates a rustling sound.

[808] Words imitating sounds produced by *nature* are:
Дөбер-дөбер, дөбер-шатыр, шатыр-шотыр – imitates the sound of thunder; дөп-дөп – imitates the sound produced by dripping snow, water, etc., (also used to imitate the sound of a heart-beat); шыбыр-шыбыр – used to imitate the sound produced by rain or by water coming from a pipe; челтер-челтер, чылтыр-чылтыр – imitates the murmur of a brook or stream; виж-виж – imitates the sound of a sharp wind.

[809] *Words not representing sounds* are closely related to onomatopoetic words. Structured in the same manner as the latter, they serve to specify particular aspects of light (both natural and artificial), movement, action, or condition. They may be divided into three groups:

1. Words used to describe the *manner* in which *light* emanates or spreads from its various sources, or the *manner* in which *objects, surfaces,* etc. respond to *light.*
   Җем-җем – expresses the twinkling, sparkling of stars, the glistening of snow, the glitter of distant city lights, the sparkling of water in sunlight, the radiant smile or laughter of a person (or personified animal or thing), the shining of hair, etc.; җылтыр-җылтыр – expresses the twinkling, sparkling of stars; ялтыр-йолтыр, ялт-йолт, ялт да йолт – express the flash of lightning, the flashing or glinting of an object (metal, mirror, window panes, etc.) in the sun; ялык-йолык – expresses the glitter of multi-colored city lights; гөлт – expresses the flash of a bright light, the light of a lamp, the flare-up of a flame or fire, the light of the moon; елтыр-елтыр – expresses the twinkling of the eye; елт-елт – expresses the flashing of the eye.
2. Words expressing various kinds of *movement* or *action.*
   Тыз-быз – expresses a quick movement back and forth; ялт-йолт – expresses a quick movement (for example: ялт-йолт якка карангалап алу 'to look quickly around/to all sides'), also, the quick movement of a passing car; челт-челт – expresses the quick, repeated blinking, twinkling of the eye; җил-җил, җәлт-җәлт – express hurried movement; кырт – expresses the sudden, quick cessation of an action (speech, music, etc.); мыж-мыж, мыж килү – 'to swarm, team with'; дер-дер – expresses strong trembling, shivering of the body or members of the body; дөп-дөп, дөрт-дөрт, тук-тук – expresses the throbbing of the heart; леп-леп – expresses the throbbing of the heart or pulse.
3. Words describing a person's *appearance* or *character.*
   Фыр-фыр – is used with regard to hair-do (curled, frizzed hair); фырт – is used to describe a foppishly, smartly dressed person; тырт-мырт conveys the image of a stubborn, capricious, easily annoyed person.

[810] Both onomatopoetic words and related words not representing sounds may also imitate or represent sounds, movements, etc. which reflect *emotions*, as, for example, *joy, anger, fear, nervousness,* etc.

Onomatopoetic words and related words not representing sounds are highly expressive. They represent sounds, particular aspects of light, movements, etc. in a very *realistic, vivid* and *concrete* manner.

Unlike interjections, they do not belong to the independent elements of a sentence. Hence, they cannot stand alone but must be used in conjunction with an independent verb. Functioning like adverbs of manner, they are used with the verb in their *basic form*, or combined with the *verbal adverbs* in **-еп** of **итү**, **килү** or **китерү**. Moreover, with the latter verbs they can form *phraseological verbs* (for details see 837-856) and function like any other verb.

- **Шатыр-шотыр** күк күкрәде. The thunder struck.
- **Шатыр-шотыр итеп** агач ауды.The tree fell with a crash.
- Без бәләкәй чакта авылда бер кешедә генә мылтык иде. Айлы төннәрдә ишек алдына чыга иде дә **шатыр-шотыр** күккә ата торган иде. (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) When we were little, only one man in the village had a rifle. On moonlit nights, he would come out in the yard and take shots at the sky. (Ишек алды – latest spelling. ишегалды.)
- Алдыма күелган шикәр кисәген ... **шатыр-шотыр** чәйнәп бетерәм ... (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) I chew up the piece of sugar laid before me with a crunching sound ...
- Җепшек карга **шыгырт-шыгырт** басып урамга таба атлыйм. (ibid.) I step out into the street, making a crunching sound as I stride in the wet snow.
- Бергәләп урам буйлап атладылар. Дүрт табан астында калып, кар **шыгыр-шыгыр килә**. (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) Together they walked along the street. The snow crunched under the four soles.
- Кар бөртекләре **шыгыр-шыгыр килеп** барган вагон тәрәзәләренә бәреләләр ... (ibid.) The snowflakes beat against the windows of the (railroad) car, which moves along, clanking ...
- ... сарыклар борыннарын җиргә төртеп, үзләре бер туктаусыз **«бә-э-әү»** дип кычкыра-кычкыра **кырт-кырт** үлән йолкалар. (Мөхәммәт Гали, Көтүчеләр.) ... the sheep, pushing their noses to the ground and constantly crying "baa-baa", tear off the grass with a crunching sound.
- **Шыбыр-шыбыр** яңгыр ява өй түбәсе калайга. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) Rain falls, drumming on the iron roof of the house.
- Көн кояшлы икән бүген, җылы, **шыбыр-шыбыр** тамчы тама. (ibid.) Today, you see, the day is sunny, warm. (Heavy) drops of melting snow are falling, drip-drip.
- Күзләрдән яшь **шыбыр-шыбыр** коела. (ibid.) Tears are streaming from (my) eyes.
- Кояшлы көннәрдә карның күзгә күренеп сыза барган чагы, түбә читләреннән тамчының **чат-чот** тамган чагы ... иде. (ibid.) It was the time, when on sunny days the snow visibly diminishes, the time, when (heavy) drops of melting snow splash down from the roof edges.
- Апрель киче. Юеш, җылы, томанлы. Караңгы, тын урамнарда **тып-тып** тамчылар тама. (Әмирхан Еники, Төнге тамчылар.) An April evening. It is damp, warm, foggy. In the dark, quiet streets (heavy) drops (of melting snow) are falling drip-drip.
- Гәрәй **тып итеп** урындыкка утырды. (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) Gärey flopped into the chair.
- Бөтен бала «**дөбер-р» килеп** аягүрә басты. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) All the children rose to their feet with a rumble.
- **Дөбер-дөбер** күк күкри, ... (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) The thunder strikes ...

- Иртәгесен алтыдан ук **дөбер-шатыр** куып ишек алдына чыгардылар. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) Right after six o'clock in the morning they noisily chased us into the yard.
- ... шигырь саен **шау-гөр китереп** кул чаба башладылар ... (ibid.) ... after each poem (i.e., after each poem the poet recited) they clapped their hands noisily ...
- Бер өй эчендә безнең белән ун бала хәзер. ... **шау-гөр килеп** ятабыз. (ibid.) With us (i.e., Together with us), there are now ten children in the house ... we lie down, making a din.
- Айлар, еллар үтә, – һаман шунда: «**Даң! доң! – Даң! доң!**» эшлиләр. (Һади Такташ, Эшлиләр.) Months, years pass – they are still working there. Ding! Dong! – Ding! Dong!
- Мине ... бер тар гына камерага кергезеп, өстемнән **шалтыр-шолтыр китереп** йозаклап алдылар. (Сәгыйть Рәмиев, Йорт басучылар.) They ... led me into a very narrow cell ... and locked me up with a jangling noise. (Кергезү – dial. кертү.)
- Аннары су белән сабынлаган чәчне **шытыр-шытыр китереп** кыра башлый. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) Then, with a scraping sound, he begins to shave his beard (lit., the hair) which he has lathered with soap and water.
- Шул ике яктагы ике зур куласасы белән Иделне **лапыр-лопыр** ярып, суларны **гөбер-гөбер китереп**, яңадан әйләнде дә китеп тә барды ул. (ibid.) Cutting (the water of) the Volga with these two big paddle wheels on both sides with a splashing noise and making the water seethe, it (the paddle steamer) turned around again and departed.
- Аннары елак тавыш белән **мышык-мышык килеп** әйттем: ... (ibid.) Then, with a whining voice, I said sobbingly, ...
- ... дәресне ике-өч кат укып чыктым, аннары яндагы малайлар белән **чыш-пыш килеп**, карандаш очлаган булып, пәкеләр күрсәтештек. (ibid.) ... I read through the lesson two or three times. Then, talking in whispers with the boys next to me, and pretending to sharpen the pencils, we showed each other our (lit., the) pocketknives.
- Әллә нәрсәләр **шарт-шорт килүе** ишетелә. (ibid.) Some things are heard bursting.
- Киртә буенда гына казыкка бәйләнгән бер яшь сарык **кетер-кетер** чәчәкле үлән кимереп йөри. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) Tied to a stake, a young sheep is moving along the hedge, munching the grass interspersed with flowers.
- Тиз барып җиткән егет, ... Кисә башлаган утынны, Балта белән **тук та тук**! (Габдулла Тукай, Шүрәле.) Quickly, the young man arrived, ... And began to cut the wood, With the ax – chop, chop!
- Берничә минуттан соң, ..., **лаштыр-лоштыр** авыр адымнар белән берәү капкага таба килә башлады. (Кәрим Тинчурин, Әтәч.) After a few minutes ... somebody started towards the gate, shuffling with heavy steps.
- Ул, ..., зур канатларын **шап-шап** бәрде дә юан тавыш белән сузып: «**Кәки-ри-кү-ү!**» – дип кычкырып җибәрде. (ibid.) It (i.e., the cock), ..., flapped its big wings, and, with a deep voice, gave a long cry, "Cock-a-doodle-doo!"
- Лиза ярсып машинага менеп утырды һәм **шап иттереп** ишекне япты. (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) Furious, Lisa climbed into the car, sat down and banged the door shut.
- Тау астында салкын чишмә **чилтыр-чылтыр** агадыр. (Кәрим Тинчурин, Зәңгәр шәл.) At the foot of the mountain a cold spring flows, murmuring.
- Кара карга, карга кунып, **Кар-кар килеп** каңгырып, ... (Song, ibid. Ил.) The rook alights on the snow, croaking and miserable, ...
- ... бозланып каткан тәрәзәдән бер кул күләгәсе күренеп, «**шык-шык**» чирткән тавыш ишетелә башлады. (Мөхәммәт Гали, Аулак өйдә.) ... through the window,

which was iced over, the shadow of a hand appeared, and the sound of someone tapping with his finger could be heard.

- «**И-ююююуу**!» Бүре бит бу, малайлар! – диде Гәрәй, кинәт куркып-агарынып китеп ... Ул арада «**И-ююююуу**!» дигән коточкыч нечкә тавыш бу юлы тагын да якындарак ишетелде. Нинди сабыр Баһадир да ул тавышка түзә алмыйча, «**Ыммо**!» дип үкереп куйды ... (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) "I-yuuu!" "This is a wolf, you know, boys!" Gärey said, suddenly paling with fear. ... At that moment the dreadful, shrill howl of "I-yuuu" was heard; this time closer still. Ever so patient Bahadir too was unable to stand that howl and bellowed, "Moo!" ... (Баһадир, – here, name of a draft-ox.)
- Йөрәк **дөп-дөп** тибә, хәзер үк, шушы сулышта ук әлләниләр, әллә ниләр сөйләп китәсе килә. Юк шул, күп пышылдап булмый, кулын гына кысам. (Шәйхи Маннур, Чын сөю бармы?) My heart is throbbing. How many things do I wish to say right now, in one breath. But no, it is not possible to whisper much. I only press her hand.
- [Садыйк] ... **дөп-дөп** басып чыгып китә. (Сәгыйть Рәмиев, Низамлы мәдрәсә.) ... [Sadiq] leaves, striding with muffled steps.
- Бала **дер-дер** калтырый. (ibid.) The child is trembling all over (i.e., trembling with fear).
- Аның киемнәренең тишекләреннән суык кыш көненең, декабрь аеның рәхимсез җилләре өреп, аны **дер-дер** калтырата иде. (Сәгыйть Рәмиев, Галәветдин хаҗи корбаны – Җаек Хәдичә.) The biting wind of a cold winter day in December blowing through the holes in her clothes made her shiver all over.

Note: Җаек /Çajьq/ – Uralsk (town); also the Ural river.

- Һичберебезнең бер генә дә гаебе булмауга карамастан, безнең йөрәкләребез **дер-дер** тибә башлады. (Мәҗит Гафури, Кара йөзләр.) Although none of us was guilty at all, our hearts began to throb.
- ... минем тешләр тешкә орына: **шык-шык-шак! Дерррр-дерр**! (Шәйхи Маннур, Чын сөю бармы?) ... striking against each other, my teeth chatter, clatter.
- Менә елгачык үзе дә. ... Суы зөбәрҗәттәй яшькелт, бик чиста; күләгә урыннарда караңгыланып китә, кояшлы җирләрдә **җем-җем** уйнакларга тотына, ... (Әмирхан Еники, Җиз кыңгырау.) Here is the little river itself. ... Its water is greenish like an emerald, very clean. In shady places it becomes dark, in sunny spots, it begins to sparkle, ...
- – Әй, чәчкәләр, сезгә кемнәр дуслар? Кемнәр дошманнар? – дип сорадым. Гүя алар шунда җанландылар, Нурлар чәчеп **җем-җем** көлделәр, Әкрен генә искән җил аркылы миңа болай җавап бирделәр: ... (Мәҗит Гафури, Гөлләр бакчасында.) "Hey, flowers, who are your friends? Who are your foes?" I asked. As if they came to life right there, they laughed radiantly, emitting beams of light, (and) through the gently blowing wind they answered me like this: ...
- Харис нәрсәнедер исенә төшергәндәй күзен **челт-челт** йомып торды да кычкырып көлеп җибәрде. ... (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) As if remembering something, Kharis' eyes twinkled, and he burst out laughing loudly. ...
- Маһруйбикә түти ... күзләрен **челт-челт** йомгандай итте, бусы моның чынлап та күзләре **элҗе-мөлҗе килгәннән** иде – ... (Фатих Хөсни, Асылмалы лампа.) Aunt Mahruybikä ... seemed to blink. This was because her eyes had really grown misty.
- Урыссу ягыннан олы юлда кызыллы-зәңгәрле «Волга» күренде. Ул тәрәзәләрен **ялт-йолт** уйнатып килде дә кинәт бу якка борылды. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) From the direction of Uryssu a red and blue "Volga" appeared on the highway. It approached, its windows glinting, and suddenly turned off to this side.

- Ялтырый, **ялт-йолт киләдер**, Эчкә баткан күзләре. (Габдулла Тукай, Шүрәле.) His eyes, which are like hollows in his face, are glittering, flashing.
- Алар белән бергә, «кайда, кемнәр килә?» дигән төсле, **ялт-йолт** каранып ... этләр атылып чыкты. (Әмирхан Еники, Җиз кыңгырау.) Together with them the dogs ... come out running, looking (quickly) around as if saying. "Where, who is coming?"
- Җәүһәриянең ирен кырыйлары дерелдәп китте, күзләре **елт-елт** /jьlt-jьlt/ **килеп** әле Камилгә, әле Ризванга текәлделәр. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Jäwhäriä's lips (lit., the edges of Jäwhäriä's lips) began to quiver and her eyes flashed, turning now to Kamil, now to Rizwan.
- Келәт янына беркем бармый, ... Бары ... бер елгыр яшь хатын гына озын чәч үргеченә таккан чулпыларын чыңлатып, **тыз-быз** кергәләп-чыккалап йөри. (Әмирхан Еники, Җиз кыңгырау.) Nobody goes near the barn, ... Only a clever young woman, ... jingling the coins plaited into her long braid, dashes in and out.

Note: чулпы – coins fastened to a string or ribbon and plaited as an adornment into a woman's or girl's braid.

- Бал кортларының **тыз-быз** кайнашуына шаккатып, рәшәткә аркылы карап тордык. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) Over a fence we watched with amazement the bees swarming busily around.
- Баһадир кинәт туктап калды. ... бөтен гәүдәсе **шыбыр** су, ... (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) Bahadir suddenly stopped. ... his whole body was drenched (with sweat), ...
- Кыска гына вакыт эчендә **гөлт итеп** кабынып киткән шатлык хисе шундук юк булды. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) The feeling of joy, which had briefly flared up in her, immediately disappeared.
- Халисә тыңлый башлады. Җиңелчә генә кызарды, елмаюлы йөзе җитдиләнеп китте. Аннары **ялт итеп** кенә минем якка күз ташлап алды. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) Khalisä began to listen. She blushed slightly, (and) her smiling face turned serious. Then she flashed a brief look in my direction.

In contrast to most interjections[1)], onomatopoetic words and words serving to specify particular aspects of *light*, *movement,* etc. can form *verbs* and *nouns* by taking certain suffixes.

Suffixes forming *verbs* are:

[811] -а, -ә.
чылтыр-а-у 'to murmur', 'jingle'; ялтыр-а-у 'to glisten, glitter, sparkle, twinkle, flash'.

[812] гыл-да, -гел-дә.
зың-гыл-да-у, 'to ring, clank'; зең-гел-дә-ү 'to ring, clink'.

[813] -да, -дә.
шатыр-да-у 'to crunch, crack, crackle'; тыпыр-да-у 'to stamp (one's feet)'; шыбыр-да-у 'to rustle, make a rustling sound (as of leaves), make a dull, muffled sound, drum (for example: rain)'; дөбер-дә-ү 'to knock, thunder, rumble, lumber, rattle, crash, bang'.

[1)] Exceptions are, for example **уф**: уф-ыл-да-у 'to sigh, moan, sigh, breathe heavily'; уф-ла-у 'to sigh, moan, heave a sigh'; уф-та-н-у 'to sigh, moan, pity, be sorry'; уф-ыр-у 'to grieve, mourn; **әй**: әй-дәү 'to urge (on)'; ай: ай-һай-ла-у 'to scream (of fright)', 'to shout "ai-hai"; **ах**: ах-ыл-да-у; **аһ**: аһ-ыл-да-у 'to gasp', 'sigh'.

[814] -ыл-да, **-ел-дә**.
шакыл-да-у ‘to knock’; тук-ыл-да-у ‘to knock’; пыш-ыл-да-у ‘to whisper’; дер-ел-дә-ү ‘to shake, tremble’; җем-ел-дә-ү ‘to twinkle, sparkle, glisten’; гөр-ел-дә-ү ‘to roar, rumble, thunder’; черк-ел-дә-ү ‘to chirr, twitter, chirp’; тек-ел-дә-ү ‘to tick’.

[815] -ла, **-лә**.
кыйгак-ла-у ‘to cackle’; шарт-ла-у ‘to burst, explode, blow up’; гөр-лә-ү ‘to make a noise’, ‘to murmur’ (brook, etc.).

[816] -на, **-нә**.
чи-на-у ‘to squeak’ (for example: mouse); мыш-на-у ‘to sniff, snuffle’.

Suffixes forming *nouns* are:

[817] +а, **+ә**.
бак (бак-бак) – imitates the quacking of a duck or the croaking of a frog; бак+а ‘frog’.

[818] +га.
кар (кар-кар) – imitates the croaking of a crow; кар+га ‘crow’.

[819] +ылты, **+елте**.
гөр+елте ‘the roar’, ‘low rumble’.

Note: Final **к** (representing the sounds “k” and “q”) and **п** of onomatopoetic words are *not* subject to consonant change when suffixes with an initial vowel are joined to them.

Some onomatopoetic words are used as *nouns* in their *basic form*. For example: шау-шу ‘noise’, ‘din’, ‘racket’, ‘hubbub’, ‘row’; ыгы-зыгы ‘commotion’, ‘bustle’, ‘turmoil’; чыр-чу ‘squeal’, ‘screech’, ‘hubbub’, ‘din’, ‘row’; шау-гөр ‘noise’, ‘hubbub’, ‘uproar’.

CHAPTER XIV – VERBS

Formation of Verbs

[820] Tatar verbs may be 1) radical verbs; 2) verbs formed from parts of speech other than verbs; 3) phraseological verbs; 4) verbs formed from other verbs.

[821] *Radical verbs* are verbs whose stems are identical with their roots: итү 'to make, do', stem: ит-, килү 'to come', stem. кил-, язу 'to write', stem: яз-, кую 'to put', stem: куй-, күрү 'to see, look', stem: күр-, карау 'to look, gaze, watch', stem: кара-, юу 'to wash', stem: ю-, бару 'to go, walk', stem: бар-, казу 'to dig', stem: казы-, кимү 'to become less', 'decrease', stem: киме-.

Note: The form in **-у**, **-ү** is a verbal noun (see 1171), which also functions as an infinitive. It is also the form in which Tatar verbs are listed in dictionaries. The stem of most verbs is obtained by dropping the ending **-у**, **-ү**. Only a smaller number of verb stems end in **-ы**, **-е** (for a list of such verbs see 909). But note that the verbal noun/infinitive form of the latter is also **-у**, **-ү** (-ы+у=у, -е+ү=ү).

[822] Verbs formed from *parts of speech other than verbs* are verbs formed, by means of suffixes, from nouns, adjectives, numerals, adverbs, postpositions (postpositional words), pronouns, onomatopoetic words or interjections.

Suffixes forming such verbs are:

[823] **+а-**, **+ә-**.
This suffix forms both transitive and intransitive verbs: аш 'food', аша- 'eat', сан 'figure, number', сана- 'count', яшь 'young', 'age', яшә- 'live', чылтыр 'tinkling', 'clattering', чылтыра- 'tinkle', 'jingle', 'clatter'.

[824] **+ай-**, **+әй-** forms intransitive verbs:
зур 'big', 'large', зурай- 'become big(ger), large(r)', озын 'long', озынай- 'become long(er), карт 'old', картай- 'become old', киң 'broad', 'wide', киңәй- 'become broad(er), wide(r)', күп 'much', 'many', күбәй- 'increase' (in number).

[825] **+да-**, **+дә-** forms transitive and intransitive verbs:
ал 'cunning', 'craft', 'trick', алда- 'deceive, cheat', кыштыр 'rustle' (noun), 'rustling', кыштырда- 'rustle' (verb), өн 'sound', 'tone', өндә- 'call'.

[826] With the augment **+ыл**, **+ел** the suffix **+да-**, **+дә-** forms verbs from onomatopoetic words and from interjections. For example: шак describes the knocking of an object, шакылда- 'knock', 'make a knocking noise', гөп describes a dull sound (for example, the sound of a heavy wooden object or a human body falling to the ground), гөпелдә- 'produce a dull sound', уф 'oh', уфылда- 'sigh', 'moan', ах, аһ, 'oh', ахылда-, аһылда- 'gasp', 'sigh'.

[827] **+гар-**, **+гәр-**, **+кар-**, **+кәр-** forms transitive verbs:
су 'water', сугар- /suɢar-/ 'water', 'irrigate', баш 'head', башкар- /başqar-/ 'carry out', 'fulfill', җил 'wind', җилгәр- 'blow softly' (of the wind); 'fan', 'winnow' (grain), ис memory', 'remembrance', искәр- 'note', 'make a note'.

[828] **+л-**, **+ал-**, **+әл-** forms transitive verbs (mostly from adjectives) designating a development or a change from one state to another:

кара ‘black’, карал- ‘turn/become black, dark’, тере ‘alive’, терел- ‘recover’, ‘get better’, төз ‘straight’, төзәл- ‘improve’ (intrans.).

[829] +ла-, **+лә-** is one of the most productive suffixes. It forms transitive and intransitive verbs from nouns, adjectives, some pronouns, postpositions, adverbs, and onomatopoetic words:
баш ‘head’, башла- ‘begin’, җыр ‘song’, җырла- ‘sing’, май ‘oil’, ‘grease’ (noun), майла- ‘lubricate’, ‘grease’, эш ‘work’ (noun), эшлә- ‘work’ (verb), соң ‘late’, соңла- ‘be late’, тиз ‘fast’, ‘quick’, тизлә- ‘hasten’, ‘expedite’, син ‘you’, синлә- address s.o. with the familiar ‘thou’, каршы ‘against’, каршыла- ‘meet’, чың-чың describes the sound of a hammer, чыңла- ‘produce a ringing sound’.

[830] +лан-, **+лән-** forms verbs designating a development or a change from one state to another: файда ‘use’, ‘benefit’, файдалан- ‘make use of’, ‘profit’, ачу ‘anger’, ачулан- ‘get, be angry’, өй ‘house’, өйлән- ‘get married’ (of a man), шик ‘doubt’ (noun), шиклән- ‘doubt’ (verb), сабырсыз ‘impatient’, сабырсызлан- ‘become impatient’, шат ‘glad’, шатлан- ‘be glad’, ‘rejoice’, гаҗәп /ɢʝəçəp/ ‘amazement’, ‘amazing’, гаҗәплән- /ɢʝəçəplən-/ ‘be amazed’, кире ‘reverse’, ‘back’, ‘opposite’, кирелән- ‘be obstinate’, ‘resist’, гадәт / ɢʝədət/ ‘habit’, гадәтлән- /ɢʝədətlən/ ‘get accustomed/used to’, мин ‘I’, мин-минлән- ‘swagger’, ‘boast’, ‘be haughty’, ‘conceited’.

[831] +лаш-, **+ләш-** has about the same meaning as **+лан-**, **+лән-**. Some verbs in **+лаш-**, **+ләш-** express a varying degree of reciprocity, sometimes reflexivity: үзәк ‘center’, үзәкләш- ‘centralize’, индустрия ‘industry’. индустрияләш- ‘industrialize’, күмәк ‘collective’, күмәкләш- ‘become collectivized’, бер ‘one’, берләш- ‘unite’, якын ‘near’, якынлаш- ‘come near(er)’, ерак /jьraq/ ‘far’, ‘distant’, ераклаш- /jьraqlaş-/ ‘move away’, ‘become estranged’, дус ‘friend’, дуслаш- ‘become friends’, үз ‘own’, үзләш- or үзлән- ‘familiarize (oneself) with’, исән ‘healthy’, исәнләш- ‘greet (each other), хуш ‘goodbye’, хушлаш- ‘say goodbye’.

[832] +р-, **+ар-**, **+әр-** forms intransitive verbs: кайгы ‘grief’, ‘sorrow’, кайгыр- ‘grieve’, ‘mourn’, кыска ‘short’, кыскар- ‘become short’, ак ‘white’, агар- ‘become white’, ‘turn pale’, күк ‘blue’, күгәр- ‘become blue’, ‘become mouldy’, ‘rust’, яшь ‘young’, яшәр- ‘grow young again’.

[833] +са-, **+сә-** (mostly **+са-**) indicates a desire, wish: су ‘water’, суса- ‘feel thirsty’.

[834] +сы-, **+се-** is a variant of **+са-**, **+сә-**: җир ‘land’, ‘ground’, ‘earth’, ‘place’, җирсе- ‘yearn, pine for one’s native land’, коргак ‘dry’, ‘droughty’, коргаксы- ‘dry’, ‘wither’.

When augmented by the reflexive suffix **-н-** (see 876, 877) or by the factitive suffix **-т-** (see 894, 6), it forms reflexive or factitive verbs. With the reflexive suffix, it can also mean ‘regard, consider as’, ‘pay attention to’; or it may indicate a feeling, experience: ким ‘less’, кимсен- ‘humiliate oneself’, кимсет- ‘humiliate’, кызык ‘interest’, ‘interesting’, кызыксын- ‘be interested in’, ‘take an interest in’, вак ‘small’, ваксын- ‘humiliate’, тар ‘narrow’, тарсын- ‘regard as restrictive for oneself’ (spiritually), ‘regard as burdensome’, яхшы ‘good’, яхшысын- ‘regard as good, preferable’, кирәк ‘necessary’, кирәксен- ‘feel as necessary’, гаҗәп ‘surprise’, ‘amazement’, гаҗәпсен- ‘be amazed’.

[835] +ы-, **+е-** (rare): нык ‘strong’, ‘firm’, ‘sturdy’, ныгы- ‘become strong(er), firm(er), sturdy, sturdier’, ким ‘less’, киме- ‘become less’, ‘decrease’.

[836] +ык-, +ек- (rare): сау 'healthy', савык- 'recover', ач 'hunger', ачык- 'be hungry', зар 'complaint', зарык- 'pine', 'languish', кич 'evening', кичек- 'be late', 'be delayed', бер 'one', берек- 'unite'.

[837] *Phraseological verbs* are combinations of nominal parts of speech with certain independent verbs functioning as auxiliaries. Such verbs are: итү 'to make, do', булу 'to be', 'to become', килү 'to come', күрү 'to see, look', алу 'to take, receive', бирү 'to give', китү 'to leave', калу 'to remain', тарту 'to pull', 'to draw', 'to attract', уку 'to read', әйтү 'to say', кылу 'to make, do', төшү 'to fall', төшерү 'to cause to fall', ачу 'to open', керү 'to enter', сөрү 'to chase', 'to drive', 'to pursue'.

Note: The verb **итү** is mostly used as an auxiliary verb. As an independent verb it occurs mainly in the vernacular and in dialects.

Forming a single lexical whole with the verb (predicate), the nominal part of phraseological verbs may appear: a) in its basic (zero-) form; b) as a direct object; c) as an indirect object; d) as an adverbial complement; e) (infrequently) as a subject.
Depending on the meaning of their nominal part and the verb used in their formation, phraseological verbs can be transitive or intransitive.

[838] итү.
Phraseological verbs formed with **итү** may be transitive or intransitive. Words (nouns, adjectives, etc.) combined with **итү** are mostly of Arabic or Persian, less often of Tatar, origin. They usually appear in their basic (zero-) form: хезмәт итү 'to serve' (хезмәт 'service'), хәл итү 'to resolve' (хәл 'solution'), ярдәм итү 'to help' (ярдәм 'help'), юк итү 'to destroy' (юк 'no', 'nothing'), гафу итү 'to forgive (гафу 'forgiveness', 'pardon'), карар итү 'to decide, resolve' (карар 'decision'), мәгълүм итү 'to make known' (мәгълүм 'known'), итагать итү 'to obey' (итагать 'obedience'), ихтирам итү 'to esteem' (ихтирам 'esteem'), мәҗбүр итү 'to force' (мәҗбүр 'forced', 'obliged'), дәвам итү 'to continue' (intransitive, sometimes used transitively) (дәвам 'continuation', 'duration'), ял итү 'to rest, relax' (ял 'rest', 'relaxation', 'vacation').

[839] булу.
Phraseological verbs formed with **булу** are intransitive. As with **итү**, words combined with **булу** are mostly of Arabic or Persian origin: мәгълүм булу 'to become known' (мәгълүм 'known'), юк булу 'to disappear', 'to vanish', 'to be lost', 'to perish' (юк 'no', 'nothing'), билгеле булу 'to come to light', 'to be revealed' (билгеле 'known', 'familiar'), мөмкин булу 'to be possible' (мөмкин 'possible'), мәҗбүр булу 'to be forced/obliged' (мәҗбүр 'forced', 'obliged'), мохтаҗ булу 'to need' (мохтаҗ 'needy', 'indigent'), кирәк булу 'to be necessary' (кирәк 'necessary').

[840] килү.
туры килү 'to fit, suit', 'to coincide', 'to correspond to', 'to have occasion, the opportunity to', 'to be obliged, compelled, forced to', 'to be necessary for', туры 'straight', 'true'.

Besides a great variety of meanings, **туры килү** has also modal qualities. Used in the third person singular, it indicates that, for some reason or other, the subject is *obliged, compelled, forced,* or that it is *necessary* for him (her), to perform the action denoted by the verb. As with the modal words кирәк, тиеш, etc., the verb appears as an infinitive in **-рга**, **-ргә**[1] (see 1151-1170). If named, the agent is in the dative case.

---

[1] Future participle in the dative.

- Хуҗалар өйдә юк. **Сиңа** Җәмил Гайнуллин сеңелесенең кайтуын **көтәргә туры килер**. (Тәүфикъ Әйди, Божра.) “The owners are not at home. You’ll have to wait for Jämil Gheynullin’s (younger) sister.”
- Миронов. ... гамьсезлегең /ɑjəmsezlegen/ өчен **сиңа** барыбер җавап **бирергә туры киләчәк**. (Риза Ишморат, Якын дус.) Mironov. ... in any case, you’ll have to answer for your carelessness.
- Мансур. ... мин ... Себергә үзем теләп бардым. ... Юллар, шахталар төзүдә дә катнаштым. ... урманнар аша юл **салырга** күп кенә **туры килде безгә**. (ibid.) Mansur. ... I ... went to Siberia of my own free will. ... I also participated in the construction of roads and mines ..., we had to build roads through forests rather often.

Note 1: **Килү** is frequently used to form phraseological verbs with onomatopoetic words (see 810).

Note 2: The nominal parts in phraseological verbs formed with verbs other than **итү** (**кылу**) or **булу** are frequently of Tatar origin.

[841] күрү.
чара күрү ‘to take measures’ (чара ‘measure’), көн күрү ‘to live’, ‘to exist’ (көн ‘day’), якын күрү ‘to regard as close, as one’s own’ (якын ‘close’, ‘near’), рәхәт(ен) күрү ‘to be blissfully happy’ (рәхәт ‘bliss’, ‘delight’), алдан күрү ‘to foresee’ (алдан ‘beforehand’).

[842] алу.
ләззәт алу ‘to enjoy’ (ләззәт ‘pleasure’), үч алу ‘to take revenge’ (үч ‘revenge’), каршы алу ‘to meet’ (каршы ‘against’), кулга алу ‘to arrest’ (кул ‘hand’), искә алу ‘to take into consideration’, ‘to remember’ (ис ‘memory’, ‘recollection’).

[843] бирү.
вәгъдә бирү (итү) ‘to promise’ (вәгъдә ‘promise’), җавап бирү (кайтару) ‘to answer, reply’ (җавап ‘the answer, reply’), рөхсәт бирү (итү) ‘to permit’ (рөхсәт ‘permission’).

[844] китү.
акыл китү ‘to lose one’s head’ (акыл ‘reason’, ‘mind’), ис китү ‘to be amazed’ (ис ‘consciousness’).

[845] калу.
хәйран калу ‘to be amazed’ (хәйран ‘amazing’, ‘wonderful’, ‘marvellous’), таң(га) калу ‘to be (extremely) amazed’ (таң ‘surprisingly beautiful’), соңга калу ‘to be late’ (соң ‘late’), артта калу ‘to lag, drag behind’ (арт ‘back part’, ‘rear part’, ‘lag’, n.).

[846] тарту.
баш тарту ‘to refuse, decline’ (баш ‘head’), гармонь тарту ‘to play the accordion’ (гармонь ‘accordion’), җавапка тарту ‘to make answerable’ (җавап ‘answer’, ‘reply’).

[847] уку.
намаз уку ‘to pray’ (намаз ‘prayer’), рәхмәт уку ‘to thank (repeatedly) from the bottom of one’s heart’ (рәхмәт ‘thanks’), ләгънәт уку (итү, орү, яудыру, әйтү) ‘to curse’ (ләгънәт ‘curse’, ‘damnation’, ‘malediction’), никах уку ‘to perform the Moslem marriage ceremonies’ (никах ‘marriage’).

[848] әйтү.
рәхмәт әйтү ‘to thank’, азан әйтү ‘to call (the faithful) to prayer’ (азан ‘call (of the muezzin) to prayer’), нәзер әйтү (итү) ‘to vow’, ‘to make a vow’ (нәзер ‘vow’, ‘promise’).

[849] кылу.
дога кылу ‘to pray’ (дога ‘prayer’), сәҗдә кылу (итү) ‘to worship, kneeling down and touching the ground with one’s head’ (сәҗдә ‘the touching of the ground with one’s head during worship’).

[850] төшү, **төшерү**.
искә төшү ‘to come to one’s mind’, ‘to remember’, искә төшерү ‘to remind’, рәсемгә төшү ‘to be photographed’, ‘to have one’s photo taken’, рәсем төшерү ‘to photograph’, ‘to take a photograph’ (рәсем ‘picture’), кайгыга төшү ‘to grieve’, ‘to be sad’, кайгыга төшерү ‘to cause to grieve’, ‘to cause to be sad’ (кайгы ‘grief’), арага төшү ‘to interfere’, ‘to cut in’ (ара ‘gap’, ‘space’, ‘interval’), акча төшерү ‘to earn’, ‘to make money’ (акча ‘money’), кулга төшерү ‘to seize’ (кул ‘hand’).

[851] ачу.
күңел ачу ‘to amuse oneself’ (күңел ‘heart’), фал ачу ‘to tell fortunes’ (фал ‘fortunetelling’, ‘prophesy’, ‘prediction’).

[852] керү.
хәл керү ‘to regain one’s strength’ (хәл ‘strength’), акыл керү ‘to grow wiser’ (акыл ‘reason’, ‘mind’, ‘intellect’), су керү ‘to bathe, swim’ (in the river, etc.) (су ‘water’), мунча керү ‘to wash oneself in a bath-house’ (мунча ‘bathhouse’), арага керү ‘to interfere’, ‘to intervene’.

[853] сөрү.
гомер /ɢөmer/ сөрү ‘to live’ (гомер ‘life’), хөкем сөрү ‘to rule (over)’ (хөкем ‘rule’, ‘dominion’), алга сөрү ‘to put, bring forward’, ‘to raise’.

[854] *Note also:* хәл бетү ‘to be exhausted’, акылга утырту ‘to bring someone to his (her) senses’ (утырту factitive of утыру ‘to sit’), акылдан шашу (or язу) ‘to go crazy’, ‘to be out of one’s senses, mind’ (шашу ‘to pass, go beyond the limit’, for example, emotion), (язу ‘to lose’, ‘to be bereft, deprived of’), юл кую ‘to permit, allow’ (юл ‘way’, ‘road’, кую ‘to put’), чик кую ‘to limit, restrict’, ‘to put an end to’ (чик ‘border’, ‘limit’, ‘end’).

[855] Some phraseological verbs have parallel forms derived from their nominal component by means of the suffix **+ла-**, **+лә-**. For example: исбат итү or исбатлау ‘to prove’, вәгъдә итү or вәгъдәләү ‘to promise’, тәмам итү or гәмамлау ‘to end’, ишарә итү or ишарәләү ‘to gesture’, ‘to hint’, исәп итү or исәпләү ‘to intend’, тасвир итү or тасвирлау ‘to describe, depict’, тәнкыйть итү or тәнкыйтләү ‘to criticize’, тәрбия итү or тәрбияләү ‘to educate’, ‘to bring up’, ләгънәт уку or ләгънәтләү ‘to curse’, каршы алу or каршылау ‘to meet’, соңга калу or соңлау ‘to be late’.

[856] Some phraseological verbs are formed with verbal adverbs in **-п**, **-ып**, **-еп**. For example: сатып алу ‘to buy’ (сату ‘to sell’), эзләп табу ‘to find’ (эзләү ‘to seek, look for’), уйлап табу (чыгару) ‘to invent’ (уйлау ‘to think’, табу ‘to find’, чыгару ‘to pull out’), эшләп чыгару ‘to produce’ (эшләү ‘to work’), килеп чыгу ‘to arise’, ‘to spring, crop up’, ‘to appear’ (чыгу ‘to go, step out’), алып бару ‘to conduct, direct’, ‘to lead’ (алу ‘to take’, бару ‘to go, walk’).

[857] Verbs formed from *other verbs* by means of suffixes. Depending on the suffix, such verbs can be *passive, reflexive, reciprocal, factitive, frequentative* (for the latter formed by

the suffixes **-гала-**, **-гәлә-**, **-кала-**, **-кәлә-** and **-(ы)штыр-**, **-(е)штер-** see 1310, 1317), or verbs expressing a *partial* or *less intensive* execution of an action (for such verbs formed by means of the suffix **-(ы)мсыра-**, **-(е)мсерә-**, or **-(ы)нкыра-**, **-(е)нкерә-** see 1320, 1321).

Furthermore, the suffixes forming passive, reflexive, reciprocal or factitive verbs form also verbs with various other meanings (see the respective paragraphs on the following pages).

Passive Verbs

[858] Passive verbs are formed by joining:

a) **-л-** to verb stems ending in a *vowel* except bi-syllabic verbs whose first syllable ends in **-л-**,[1] verb stems ending in **-и-**, **-у-** or -**ла**-, -**лә**-;

b) **-ел-**, **-ыл-** to verb stems ending in **-и-**, **-у-** or a consonant except **-л-**;

c) **-н-** to verb stems ending in **-ла-**, **-лә-** or bisyllabic verbs whose first syllable ends in **-л**, its second in a vowel;

d) **-ын-**, **-ен-** to verb stems ending in **-л-**.

[859] Passive verbs are formed from *transitive verbs,* but a number of intransitive verbs (mostly expressing motion or state) may also have a passive form: яса- 'do, make', ясал- 'be done, made', укы- 'read', укыл- 'be read', бизә- 'adorn', бизәл- 'be adorned', әрче- 'peel' (for example: potatoes), әрчел- 'be peeled', ю- 'wash', юыл- 'be washed', ку- 'chase', куыл- 'be chased', ди- 'he (she, it) says', диелә 'it is said', ки- 'dress', 'put on', киел- 'be worn (old)', for example: киелгән киемнәр 'worn (old) clothes', яз- 'write', языл- 'be written', тап- 'find', табыл- 'be found', оныт- 'forget', онытыл- 'be forgotten', кис- 'cut (off)', кисел- 'be cut (off)', бир- 'give', бирел- 'be given', өйрәт- 'teach', өйрәтел- 'be taught', ташла- 'throw', ташлан- 'be thrown', сайла- 'choose', 'elect', сайлан- 'be chosen, elected', эшлә- 'work', эшлән- 'be worked', сөйлә- 'say', 'tell', сөйлән- 'be said, told', алда- 'deceive', 'cheat', алдан- 'be deceived, cheated', үлчә- 'measure', 'weigh', үлчән- 'be measured, weighed', ал 'take', алын- 'be taken', сал- 'put', 'take off', (clothes, shoes, etc.), 'build', салын- 'be put, taken off, built', бел- 'know', белен- 'be known', бар- 'go', барыла 'one goes', кил- 'come', киленә 'one comes', йөр-, йөре- 'march', 'walk', йөрелә 'one marches, walks', йөгер- 'run', йөгерелә 'one runs', йокла- 'sleep', йоклана 'one sleeps'.

[860] In an ordinary Tatar sentence, *passive verb* stems formed from *transitive verbs* may be conjugated in all three persons, singular and plural. The agent or agency by whom (which) the action expressed by the passive verb is performed may or may not be named.

The speaker/writer may choose *not to name* the agent (agency) because he may deem it unnecessary for a variety of reasons such as: The agent is commonly known; is known to the interlocutor/reader from the situation or context; is of little or no importance; the speaker/writer does, for one reason or other, not wish to specify the agent or agency.

In such sentences, the speaker/writer directs the interlocutor's/reader's attention away from the agent and more towards the action and its receiver.

- Көз көне ул (Г. Ибраһимов) Уфага китә, ... Шул елны мин армиягә **алындым**. (Галимҗан Ибраһимов турында истәлекләр, Шакирҗан Ибраһимов, Хәким Ибраһимов.) In autumn he (Ghalimjan Ibrahimov) went to Ufa, ... That (same) year I was drafted into the army. (The agent (authority) is commonly known to the public.)

---

[1] Verbs of this category are only a few.

- ... кайбер эшчеләр билгесез вакытка кадәр эшсез калдылар, кайсыберләре икенче бер эшкә **күчерелделәр**, ... (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) ... some workers remained out of work for an indeterminate time; some were transferred to another job, ... (The agent (the employer) is known from the context.)
- Фәрхиназ. Харап булдык, **тотылдык**. Әнә, мине эзләп киләләр. (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Färkhinaz. We are in trouble. We have been caught. There, they are coming, looking for me. (The agents (their pursuers) are known from the context.)
- Бу гасырның соңгы ун елында халкыбызның мәшһүр композиторы Салих Сәйдәшев истәлеге зурлап билгеләп **үтеләчәк**. (Сәйдәш истәлегенә, Казан утлары, 1, 1992, б. 189.) During the last decade of this century, Salikh Seydäshev, our nation's great composer, will be remembered in ceremonies, which will be held on a large scale. (The agency, or agencies which will hold the ceremonies are not specified at this time.)

Note: Salikh Seydäsh (1900-1954). One of the most outstanding Tatar composers. Wrote the music for a great many Tatar stage plays. Regarded as having paved the way for the introduction of the musical drama in Tatar theatres. Especially beloved among his people for his popular folk songs and music.

- Редакциягә килгән кулъязмалар кире **кайтарылмый**. (Казан утлары.) Manuscripts sent to the editorial office will not be returned. (The agent is known from the context.)
- Госман. Кайда соң бу Арсланов? ... Шатлыклы хәбәрне беренче булып үзем әйтермен дигән идем. Аның хезмәте **кабул ителде**. ... Беравыздан **расланды**. (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Ghosman. Where is this Arslanov then? ... I had thought to be the first to convey this joyful news to him. His (scientific) work has been accepted. ... It was unanimously approved. (The agency is known to the interlocutor.)
- ... өйдә асылмалы лампага ут **алынган**, алты тәрәзәнең дә зур, авыр пәрдәләре **төшерелгән** иде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... in the house the hanging lamp had been lit, and the large, heavy curtains of the six windows had been drawn (lit., lowered). (The agent is of no importance but may be assumed to be one of the family members.)
- Батыр хөрмәтенә падишаһ моңарчы **күрелмәгән**, моңарчы **ишетелмәгән** сый мәҗлесе уздырды. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) In honor of the hero, the king gave a banquet such as up to then (lit.,now) had not been seen, had not been heard of. (Had not been seen, not been heard of by the public, the people.)

[861] When the agent or agency, by whom or by which the action expressed by the passive verb is performed, is named, attention is directed to both the agent and the action of the passive verb. There is no particular stress on either.

However, a distinction must be made between a so-called "passive of action" and a "passive of condition or state". With the former the action is carried out by an animate agent such as a person, people, etc., or by an agency made up of persons, as, for example, government, administration, bank corporation, club, any kind of movement, etc., or by an agent thought of as animate (for example, Nature as a creator). With a "passive of condition or state" the agent is inanimate, incapable of performing an action in the true sense of the word.

[862] When the passive verb expresses an *action*, the agent, or agency is indicated by the possessive form of **тараф** (in most cases of the third person, singular) in the ablative case (compare also 503, 3 b).

- ... [Хәят] һичкайчан һәм **һичкем тарафыннан җырланмаган** җырларны җырлар иде. (Гадел Кутуй, Илһам.) ... [Khäyat] would sing songs which had never been sung by anybody before.
- Кулъязмалар, **автор тарафыннан** почта чыгымнары алдан **түләнгән** очракта, кире җибәреләр. (Казан утлары.) Manuscripts are returned if postage has been paid in advance by the author.

· М. Гафури **халык, революция тарафыннан яуланган** казанышларны 1906 нчы елның эше итеп гәүдәләндерә, ... (Мәҗит Гафури, Сайланма әсәрләр, Ялкынлы трибун язучы, б. 5.) Mäjit Ghafuri portrays the achievements won by the people through the revolution (of 1905) as the (albeit unfinished) work of the year 1906, ... (The work of consolidating and further expanding the achievements.)

Note: In the above example reference is to M. Ghafuri's poem «1906 елдан 1907 елга васыять». "The Legacy of the Year 1906 to the year 1907." Mäjit Ghafuri, writer and poet, June 20, 1880 – October 28, 1934.

· Бу әсәр, Г. Ибраһимов **тарафыннан рецензияләнеп**, бастырып чыгарырга ярарлык табылган иде. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Ә. Бикмурзин.) This work, having been reviewed by Gh. Ibrahimov, had been found suitable for publication.

· ... Казан Үзәк архивыннан да эзләп карадым, ләкин **музей тарафыннан** да, **Мәгариф комиссариаты тарафыннан** да **тапшырылган** документлар арасыннан бу акт килеп чыкмады. (ibid. Гөлсем Мөхәммәдова.) ... I tried to find it in the Kazan Central Archives, but this statement did not turn up among the documents handed over by either the museum or the Commissariat for Education.

· ... үземнең дә шулар җөмләседә буласым килә, **редакция тарафыннан** аларга мөрәҗәгать итеп **әйтелгән** сүзләрне турыдан-туры миңа да кагылалар кебек кабул итә идем. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) ... I too wanted to belong among them (i.e., among the reporters and journalists), and I was accepting the words addressed to them by the editorial office (staff) as directly concerning me too.

· ... тавыш та табигать бүләге. Ләкин табигать ул бүләкне кешегә генә түгел, сандугачка да, каргага да биргән, ... Ә көлү! Көлү – **табигать тарафыннан** фәкать кешегә, бары тик кешегә генә **бирелгән** бүләк! (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч, ibid.). ... the voice too is a gift from Nature. But Nature has given that gift not only to man but also to the nightingale, the crow, ... But laughing! Laughing is a gift bestowed by Nature only on man, on man alone!

· Әдәбият галимнәренең раславынча, әдипнең иҗат тәҗрибәсе үзбәк, таҗик, кыргыз **әдәбиятлары тарафыннан** да киң **файдаланылган.** (Галимҗан Ибраһимов, Әсәрләр, Галимҗан Ибраһимов, б. 47.) As scholars of literature confirm, the writer's (i.e., Gh. Ibrahimov's) experience was widely used (made use of) in creating literary works also by the Uzbek, Tajik and Kyrghyz literatures.

[863] If **тараф** is preceded by a possessive pronoun, the possessive suffixes may be omitted.

· Гаяз белән **минем тарафтан ... билгеләнгән** план буенча ... (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) According to the plan set up by Ghayaz and me ...

[864] If the passive is a "passive of condition or state", the real agent is usually not named, the passive verb expressing a condition or state brought about by the actual action or process. The inanimate "doer" is indicated by the postposition **белән** (compare also 472, i).

· Ул (Зөһрәгөл) көзге алдында чәчләрен үреп утыра иде. ... Бүлмәнең бердәнбер нәни тәрәзәсе калын **пәрдә белән капланганлыктан** ..., аңа төн һаман дәвам итәдер төсле тоела иде. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) She (i.e., Zöhrägöl) was sitting before the mirror, braiding her hair, ... Since the tiny, single window of the room was covered by a thick curtain ... it seemed to her that it was still night (lit., as if night was still continuing). (For the past tense/participle in **-ган** plus **+лык** and the ablative see 1096.)

· Каршы якта, ике катлы зур йорттан озын гына **койма белән аерылган** һәм үзенә башкарак утырган бер катлы агач йорт күренә иде. (Әмирхан Еники, Рәшә.) On the opposite side (of the street) a wooden one-story house was visible,

which was separated from a large, two-story house by a rather long fence and was standing more or less by itself.

- Тау итәге яшел болыннар, ал **чәчәкләр белән капланган**. (Миргазиян Юныс, Шәрык белән очрашу.) The foot of the mountain is all green meadows. They are covered with scarlet flowers.

[865] As with animate agents, inanimate "doers" may not be named when attention is to be directed to the action (condition, state) expressed by the passive verb.

- Урам яхшы **яктыртылган**. The street is well lit., (for example, by street lamps).
- Төньяк төрбә Көнчыгыш төрбәгә караганда шактый нык **җимерелгән**. (С.С. Айдаров, Н.Д. Аксенова, Болгар шәһәре.) The Northern (burial) vault has been damaged much more severely than the Eastern vault (for example, by time, climate, weather).
- «Олы манара» Болгар шәһәрендә әле дә **сакланган** «Кече манара»га охшаш. (ibid.) The "Big Minaret" resembles the "Little Minaret" which is still preserved (i.e., is still in good condition) in the city of Bolghar.

[866] The *third person singular* of *transitive verbs* in the *passive voice* may be used indefinitely when referring to people in general (compare also 1023, 1-2). In this function, the passive verb retains an active meaning.

- Коралсыз кое /qoɉь/ **казылмый**. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) One does not dig a well without tools.
- Кояшның кадере баегач **сизелә**. (ibid.) You appreciate the sun (lit. You become aware of the value of the sun) after it has set.
- Бер кешелек аш өчен 100 г сөякле ит, 20-25 г кипкән гөмбә яисә 150-200 г яңа җыелган гөмбә, 40-50 г токмач, 15 г кишер, 20 г суган **алына**. (Токмачлы гөмбә ашы, Ю.Ә. Әхмәтҗанов, Табигать Хәзинәсеннән Ашлар.) For a meal for one person one needs (lit. takes) 100 grams meat with bones, 20-25 grams dried mushrooms or 150-200 grams freshly gathered mushrooms, 40-50 grams noodles, 15 grams carrots, 20 grams onions.

[867] Besides being used indefinitely, the *third person singular* of *transitive verbs* in the *passive voice* may also be used in an *indefinite personal way.* In sentences of this kind, the agent (the logical, not grtammatical, subject), if named, appears as an *indirect object* in the *dative case*.

Though passive in form, such syntactical constructions retain an active meaning. Depending on the situation (context), they are more expressive, carry more weight than their simple active equivalents. They are used to underline, emphasize, give more importance to a particular event or happening. Furthermore, they may imply that the (logical) agent is compelled in some degree by the nature of the circumstances to perform or undergo the action.

If the (logical) agent is not named, attention is concentrated on the *action itself* rather then on the agent, the latter, however, being known from the situation or context. The verb (predicate) *always refers to the person in which the previously mentioned agent appears,* i.e., it can refer to *all three persons,* singular and plural.

If the (logical) agent of the action denoted by the *passive transitive* verb is named, attention is extended to the agent (appearing in the dative case).

Examples in which the logical agent is not named:

- Бер көнне кич, гадәттәгечә, баскычта моңаеп утырам – капка ачылган тавыш **ишетелде**. Мин дерт итеп киттем. Кемдер килә. Кем икән? Равилме, Тимерҗанмы? (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) One evening, (when), as usual, I was sitting on the steps of the staircase, feeling despondent, there came (i.e., I heard) the sound of the gate opening. I started. There was someone coming. Who might it be? Rawil, or Timerjan?
- Үзебезнең урамга борылган чакта, якында гына көчле шакылдау тавышы **ишетелде**. Кинәт **ишетелгән** бу тавыштан сискәнеп, артыбызга борылдык. Артыбыздан ашыга-ашыга атлап, Имәли җитеп килә иде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) When we turned into our street, our attention was struck by a strong, knocking sound rather close by. Startled by this sudden sound, we turned around. Hurrying after us, Imäli came up to us.

Note: Being the village night watchman, Imäli carried a large, hammerlike wooden instrument with which he produced a knocking sound to attract people's attention.

- Кар яуган иде инде, абый ... Казанга үзе илтеп куярга булды. Әлбәттә, вак-төяк йомышлары да **табылды** бугай, ләкин сизеп торам, күңеле йомшарган, юк йомышны бар итеп минем өчен юри бара. (Фатих Хөсни, Минем тәрәзәләрем.) Snow had already fallen ... (my older) brother decided to bring me to Kazan himself. He did, of course, find various little things to do there too, but I feel that his heart was softened and, finding an excuse, he really went for my sake.
- Зуфирә ... иренә җентекләбрәк, төпченебрәк карады. Бергә яшәгәндә кешенең картайганы, үзгәргәне артык **сизелми**, уналты ел эчендә Зуфирәгә ире гел үзгәрмәгән шикелле тоела иде. Ә хәзер менә аның картайганлыгы нык сизелә. (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) ... Zufirä looked at her husband closer, more carefully. Living together, one does not particularly notice that a person ages and changes (lit., a person's aging and changing). For sixteen years, it had appeared to Zufirä as if her husband had not changed at all. But now she sees (lit., feels) clearly (lit., strongly) that he has aged.
- Менә нинди икән ул – гейзер! ... Монда – җирнең кайнар кан тамырлары ачылган, йөрәк тибәше **ишетелә**, сулыш алганы **сизелә** иде. (ibid.) So that's what a geyser was! ... Here, the earth's boiling arteries had burst. We (You) could hear it's very heartbeat, feel it breathe.

Examples in which the agent is named:

- – Клублары ошадымы соң? – Ошады. Бик ошады. ... – Равил ошадымы соң? ... – Ул да ошады, – диде. ... – Аксаклыгы гына бар, – диде. – ... ләкин ул миңа ошый. ... Мин эндәшмәдем. – **Миңа** аның аксаклыгы бөтенләй **сизелми**, – диде бу, яңадан сүзгә башлап. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) "Did you like their club?" "I liked it. I liked it very much." ... "Did you like Rawil?" ... "I liked him too," she said ... "It's just that he has a limp ..., but I like him. ..." I remained silent. "I don't notice his limp at all," she said, beginning to talk again.
- Аларның бөтен сүзләре **Әхәткә** ап-ачык **ишетелә**. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) Äkhät is able to hear distinctly all they are saying (lit., all their words).

Note: The above could also be rendered as a simple statement in the active voice. Әхәт аларның бөтен сүзләрен ап-ачык **ишетә**.

However, this would not fit the situation. Äkhät has been following a man and the girl Äkhät loves. He hides in order not to be seen and overhears their conversation because they have approached and remained standing close to his hiding-place.

- ... безнең мыдыр-мыдыр гранка укуыбыз (берәвебез кычкырып укый, икенчебез оригиналны карап бара) хәреф **җыючыларга**, хәреф җыючыларның эш арасында

шаяртып сөйләшүләре, үзара кычкырып көлүләре ... **безгә** аермачык **ишетелеп** тора иде. Тик Зәкәрия абзый чыгып, тегеләрне тәртипкә чакырганнан соң гына, бераз басылгандай булалар иде. (Фатих Хөсни, Минем тәрәзәләрем.) ... the typesetters had to hear our constant loud reading of the galleys (one of us reads aloud, the other follows the original), and we couldn't but hear very clearly ... the typesetters telling jokes and laughing loudly among themselves during their work ... Only after uncle Zäkäriä went and called them to order, did they seem to quiet down a bit.

Note: The situation described above had arisen from the fact that their work-places were rather close to one another, and there was no divider between them.

- Без аннан: – Я, шул алтын **сиңа табылса**, ни эшләр идең? – дип сорадык. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) We asked him. "Well, if you had found that gold (gold nugget), what would you have done?" (One of the workers in the gold mine had found a gold nugget "as big as a horse's head" and had turned it over to the owner of the mine.)
- Миңа да берничә көн эшсез калырга туры килде. Ләкин эшсез калу **миңа** авыр булып **сизелмәде**. Чөнки мин ялгыз. (ibid.) I too had to (was obliged to) remain without work for several days. But I didn't feel being unemployed as a hardship (lit., as hard) because I was alone (unmarried).
- Өч-дүрт көн эшсез йөргәннән соң, **миңа** да эш **табылды**. (ibid.) After going without work for three or four days, I too found work (work was found for me too).

[868] *Intransitive verbs* in the *passive voice* have the same functions as transitive passive verbs used in the third person singular (see the preceding paragraph), the only difference being that the (logical) agent, though known from the situation (context), cannot be *grammatically* connected with the *passive intransitive verb* (one cannot say, for example, **миңа** барыла, **сиңа** кайтылды). In other words, the (logical) agent may not be named in sentences with an *intransitive* passive verb and, consequently, attention is always concentrated on the *action*.

Intransitive passive verbs can be used in the *third person singular* only. They cannot be conjugated in other persons.

Note: Passive verbs used indefinitely or in an indefinite personal way are rather common in the Tatar literary language.

- – Юлдан килгәч чәй дә эчмәдегез, ял итмәдегез. Монда күпме **йөрелде**[1]. Бераз тамак ялгап алыйк. (Әхсән Баянов, Таш китап.) "You have not had tea nor have you rested since you arrived. We've done a lot of walking about here (there has been a lot of walking here). Let's have a bit to eat." (The person addressed is a government executive who has arrived to inspect the progress of a construction project. To carry out this duty, he is obliged to do a lot of walking at the construction site.)
- Мин ... алар янына утырып чәй эчтем дә, иртәгә эшкә барачагымны уйлап, ... казармада йокларга яттым. Иртән иртә **торылды**. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) I ... sat down beside them and drank (my) tea and, thinking that I would go to work the next day, ... I lay down to sleep in the ... barracks. ... We rose early in the morning (there was early ricing in the morning) (i.e., circumstances compelled them; the old-timers had to go to work, and the speaker, a newcomer, had to apply for work early in the morning).
- Исән генә кайтып җитсәк, анда инде аны саклап калырлар, әлбәттә. Тик юл әле ерак – күп булса, биш чакрым җир **киленде**. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) If only we are able to get her back safe and sound! They will take care of her there, of course

[1] Compare the syntactical construction in German: Auf dem Fest wurde viel gelacht.

(the girl has had an accident). But it is still a long way. We have come five versts at the most.

- Өйдән июньдә чыгып киткән идек, Январьда **кайтылды**. (Миргазиян Юныс, Юлда уйланулар.) We had left home in June, and (we) made our return in January. (The speaker has a position on a freighter. He directs attention to, stresses, the fact that they returned in January, i.e., at a time when it was bitter cold and the summer clothes he was wearing were utterly inadequate.)
- Яңгыр астында кайттык. Шуңа соңга **калынды** да. (Аяз Гыйләҗев, Җомга көн, кич белән.) We returned in the rain. Therefore, we were delayed.
- Өйлә якынлашып килә, ә безнең әле һаман да тиешле урыныбызга барып җитә алганыбыз юк. Бик соң **чыгылды** шул юлга. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Midday is drawing near, but we have still not been able to reach the place we must get to.We had set out on that trip (road) very late. (Considering the difficult terrain, they should have left earlier.)
- Ялга тукталу өчен иртә иде әле. Дөресрәге, вакыт шактый күп үтеп, инде көн кичкә авышып барса да, тиешенчә ерак **кителмәгән** иде. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) It was still too early to stop for rest. More precisely, rather a long time had passed and, although the day was already declining, they had not gotten as far as they should have.

[869] Verb stems ending in **-ла-**, **-лә-** or in **-л-** and, consequently, forming their passive with **-н-**, **-ын-**, **-ен-**, may take an additional **-ыл-**, **-ел-** (double passive). The double passive focuses attention on the action itself rather than the receiver or the logical agent of the action.

Furthermore, it may indicate that the action is carried out habitually, as a rule, or that the action was carried out long ago and in a final way (implying that it is not worth talking about any more). Like the simple passive of verbs, both transitive and intransitive, it may also imply some degree of *compulsion* or *involuntariness* on the part of the logical (not the grammatical) subject.

The additional **-ыл-**, **-ел-** is also used to avoid ambiguity. For instance, the reflexive (877) of verbs in **-ла-**, **-лә-** coincides in form with the passive. For example:

- Президент **сайланылды**. The president has been elected (attention is concentrated on the action).
- Ул президент итеп сайланды. He was elected president (attention is concentrated on the receiver of the action).
- Хисап безнең тарафтан **түләнелгән**. The bill was paid by us (long ago, final).
- Бу хисап безнең тарафтан түләнгән. This bill was paid by us.
- – Син бу әйбер өчен түләдеңме? – **Түләнелде** шул. "Did you pay for this thing?" "Yes, it's paid for." (Pronounced as though the subject tries to explain his action as carried out as a matter of course and without giving it much thought.)
- – Рәис итеп шушы кешене сайладыгызмы? – **Сайланылды** шул. "Did you elect that man as the chairman?" "Yeah, he was elected" (i.e., we had no other choice, his election was a matter of course).
- – Аның барлык әйткәннәрен дә тыңлап тордыңмы? – **Тыңланылды** шул. "Did you listen to all that he said?" "Yeah, I did." (I had no other choice, I listened without much attention.)
- Compare also: ... беренче дәресне поэзия дәресе итеп үткәрергә мөмкин. Болай эшләгәндә, беренчедән, үзләре ошаткан шигыйрьләрне укырга мөмкинлек ачыла, икенчедән, моңа кадәр укылган шигырьләре **кабатланыла,** ... (С. М. 8, 1976,

page 23). ... the first lesson can be given as a poetry lesson. When proceeding this way, the possibility (opportunity) is given (lit., opened), firstly, to ... read the poems which they (the students) like; secondly, to have the poems, which have been read previously, repeated ... (поэзия – шигърият).

- Нажар үзенең бәләкәй чакларын төштә күбрәк күрә. Җәй – яшел әкият, аны гомер буе сөйләп тә бетерә торган түгел. Ләкин моңарчы беркемгә дә **сөйләнелмәгән**. (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) In his dreams, Najar often sees his younger days (lit., his times when he was little). Summer is a green fairy tale. Even when telling it all one's life through, one cannot finish it. But up to now, it has not been told to anybody (i.e., he has not told it to anybody).
- Карт ... телевизорны күрсәтеп: – Кичә бу юньсезгә алданып утырылган да озаграк **йоклаңылган**, – дип сүз башлады. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Pointing at the television set ... the old man began to talk: "Last night I (one) was sitting, enticed by this good-for-nothing thing, and I have slept longer." (Кичә 'last night' – obs. in this meaning; кичә кич белән 'yesterday evening', 'last night'.)
- Мондый җавап ишетеп Һарун хәтта эшеннән туктап калды һәм кызга таба әйләнде дә, чынлап әйтәме бу, юри генә әйтәме дигән шикелле сораулы бер караш белән тынып калды. Фәридә исә чынлап әйткән иде. Әйе, барысы да **уйланылган**, **исәпләнелгән** иде, тик менә бу турыда гына **уйланылмаган** иде. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Hearing such an answer, Harun even stopped his work and turned around towards the girl. He fell silent, giving her (lit., with) an inquiring look which seemed to say "Is she saying this in earnest or just saying it (for some ulterior purpose)?" But Färidä had spoken in earnest. Yes, he (one) had thought out, figured out everything (everything had been thought out/assumed/presupposed, figured out), but he had not counted on (figured out) this (i.e., that the girl would answer in the negative).

[870] Some *transitive* verbs, taking **-л-**, **-ыл-**, **-ел-** or **-н-**, respectively, become either *passive* or *reflexive*, with some of the latter taking on the character of *intransitive* verbs but often with modification of their basic meaning:
ас- 'hang', асыл- 'be hanged', 'be hung', or: 'hang oneself (on)', аер- /ajьr-/ 'separate', 'detach', аерыл- 'be separated, detached', or: 'separate, detach oneself', ач- 'open', ачыл- 'be opened', or: 'open', 'open (itself)', җый- 'collect', 'gather', җыел- 'be collected, gathered', or: 'meet', 'assemble', 'gather together', бор- 'twirl', 'turn', борыл- 'be turned, twirled', or: 'turn (around)', җәй- 'spread', җәел- 'be spread'; or: 'spread', 'extend', 'stretch', куш- 'put together', 'mix', 'unite', кушыл- 'be put together, mixed, united', or: 'mix', 'merge', 'unite with', 'join', яз- 'write', языл- 'be written', or: 'register', 'enter one's name', 'subscribe to', күтәр- 'lift up', күтәрел- 'be lifted up', or: 'rise', 'mount', 'walk up' (stairs), 'clear' (sky), бас- 'press', 'print', басыл- 'be pressed, printed', or: 'calm down', abate', башла- 'begin' (trans.), башлан- 'be begun, or: 'begin(s)', (for example, festivities, school), җимер- 'destroy', 'ruin', җимерел- 'be destroyed, demolished', or: 'go to ruin', 'become dilapidated', 'decay', өз- 'tear off', 'break off', өзел- 'be torn off, broken off', or: '(become detached and) fall', кой 'pour', 'shed', коел- 'be poured, shed', or: 'fall' (leaves, fruit), сук- 'beat', 'mint', thrash', сугыл- 'be beaten' minted, thrashed', or: 'call on, drop in on someone'.

- Аннары җыйнаулашып кулына **асылалар**, сыгып төшермәкче булалар. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Then, they (i.e., the boys) all hung on his arm, intending to bend it down. (for -макчы, -мәкче булу see 1223 a).
- Уналты яшем тулгач, мин туган-үскән җирдән дә, ата-ана оясыннан да **аерылдым.** (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) After completion of my sixteenth year, I left (lit., separated from) my birth place as well as my parental home (lit., nest).

- ... беребез дә өметсезлеккә **бирелмәде**. (Мирсәй Әмир, Казан.) ... none of us abandoned himself to despair.
- Йосыф ... тегеләргә таба шуышып китте. Клин белән без дә Йосыф артыннан **өстерәлдек**. (Гариф Гобәй /Ɑʝɵbəj/, Без үскәндә.) Joseph ... crept towards them. Klin and I crawled (lit., dragged ourselves) after Joseph.
- Сәгатьтән артык барган яңгыр туктады. Күк **ачылды**. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) The rain, which had continued for more than an hour, stopped. The sky cleared up.
- ... ишек яртылаш **ачылды** һәм ... көмеш тавыш **ишетелде**: – Мөмкинме? (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... the door opened half-way, and a silvery voice was heard ... (saying), “May I (come in)?”
- Аязгулов белән күрешеп беткәч, мин Иделбаевага **борылдым**. (ibid.) Having said hello to Ayazghulov, I turned towards Idelbayeva.
- Узебезнең урамга **борылган** чакта, якында гына көчле шакылдау тавышы **ишетелде**. Кинәт ишетелгән бу тавыштан сискенеп, артыбызга **борылдык**. (ibid.) When we turned into our street, we heard (lit., it was heard; one heard) a strong knocking sound rather close by. Startled by this sudden sound, we turned around.
- Шофер егет тышкы яктан ишекне ачты. – Килеп җиттек, абзый кеше. Хәзер без Чакмалыга **борылабыз**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) The young driver opened the door (of the truck) from the outside. “We are here (We have arrived), Uncle. Now we are (i.e., I am) turning off to Chaqmaly.”
- Аның күз алдында иксез-чиксез киңлек **җәелде**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) A boundless expanse stretched before his eyes.
- Гази ... авылдашларын күздән кичерде. Халык кичәгегә караганда да күбрәк **җыелган**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Ghazi ... glanced at his fellow villagers. Even more people had gathered than (had) the day before.
- Капка төбенә башта бала-чага, аннан барысын да күреп, ишетеп калырга яраткан хатын-кызлар, күрше-тирәләр **җыелды**. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) First the children, then the women and neighbors, who loved to see and hear all, assembled at the gate.
- Быел да җәй бик коры. Болытлар **җыелалар** да кич белән таралалар. (ibid.) This year too summer is very dry. Clouds accumulate and in the evening they disperse.
- Без, Мансур белән мин, аларга **кушылмадык**. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) We, Mansur and I, did not join them.
- Нәгыймә артыннан Хәсән белән Саматов та төркемгә **кушылдылар**. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) After Näghimä, Khäsän and Samatov too joined the group.
- – Ярый, болай булгач, гәзитәңә **язылам**. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) “All right, in that case, I’ll subscribe to your newspaper.”
- ... мин яңа уку елы башыннан гыйльми түгәрәккә **язылдым**. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) ... with the beginning of the new academic year, I registered with the scientific society.
- Авыр ишекне ачып вестибюльгә кергәч, киң мәрмәр баскычтан өскә **күтәрелә** башладык. (Миргазиян Юныс, Тозлы җил.) After opening the heavy oak door and entering the lobby, we began to walk up the marble stairs.
- Тышта җил **күтәрелгән** иде. Кечкенә генә бүлмәнең бердәнбер тәрәзәсе шапылдап **ябылды**. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) Outside a wind had sprung up. The only window of the rather small room banged shut.
- Эшкә килгәндә бүлектә берәү дә юк иде әле. ... Эш сәгате **башланмаган** ич әле. (Заһир Садыйков, Тавык боты.) When he came to work, there wasn’t anyone in the department yet. ... After all, (the hour of) work had not yet begun.

- Җилләр исте, яфраклар селкенде, ләкин алма **коелмады**. (ibid.) The wind blew, the leaves quivered, but no apple fell.
- ... ике сәгать, өч сәгать утырды. ... әмма алма **өзелмәде**. (ibid.) ... he waited two hours, three hours (he sat for two hours, three hours). ... but no apple (came detached and) fell.
- Без юлда. Көн аязса да, җил **басылмады**, ... (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) We are on the way. Although the weather (lit., day) cleared up, the wind did not abate ...
- Нәҗип һәркөнне эштән кайтышлый, юл уңаендагы азык-төлек кибетенә **сугылып** чыга иде. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) Every day, returning from work, Näjip stopped at the grocery store, which was on his (lit., the) way.

[871] The verb **асылу** ‘to be hanged’, or (in dialect) ‘to hang (on)’ has the expanded form **асылыну**. This form is always reflexive or intransitive, never passive.

- Мин ишегалдына йөгереп чыктым да, мотоциклымны кабызырга тотындым. Шул чак әллә ничә егет өстемә килеп **асылынды**. (Рафаил Төхфәтуллин, Агымсу.) I ran out in the yard and began to start my motorcycle. At that time several youths came and hung on me.
- – Сине дә, үземне дә күралмыйм! **Асылынам**, хәзер үк **асылынам**, – дип кычкырды ... (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) “I hate both you and myself! I’ll hang myself, I’ll hang myself right now,” she cried ...
- – Бу бит... үткән ел **асылынып** үлгән Цветова йорты, – диде кайсыдыр. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) “But... this is Tsvetova’s house who died hanging herself last year,” someone said.
- Бу вакытта яз якынлаша башлаган иде инде. Өй түбәләреннән озын-озын булып **асылынып** торган бозлардан тып-тып тамчы тама. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) At this time, spring had already begun to draw near. Water drops – drip, drip, – from the (very) long icicles hanging from the roof tops.
- Чыннан да, өенең өй диярлеге юк, ... баскычы җимерек, эчке ишеге хәтта сыңар күгәндә генә **асылынып** тора иде. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Indeed, his house couldn’t be called a house, ... its stairway was falling to pieces, its inner door was even hanging on only a single hinge.

[872] The *transitive* verb **аңлау** ‘to understand’, forms the passive not from its basic stem (**аңла**) but – like many *intransitive* verbs – from its *factitive* stem (903) **аңлат** ‘make understand’, ‘explain’, ‘elucidate’: **аңлатыл** ‘be made understood’, ‘be explained, elucidated’.

[873] Most *intransitive* verbs cannot form the passive directly from their basic stems. They must first be converted into *transitive* verbs by means of the factitive suffixes (893; 894, 1-8). Verbs belonging to this category are:

a) Verb stems derived from adjectives by means of the suffixes **+ай-**, **+әй-** and **+ар-**, **+әр-**, **+р-** as well as a few other verb stems expressing the emergence or the development of a characteristic: зураю ‘to grow larger, bigger’, зурайтылу ‘to be enlarged’, ‘to be made larger, bigger’, якынаю ‘to approach’, ‘to draw, come nearer’, якынайтылу ‘to be approached, drawn, brought together’, көчәю ‘to become stronger’, көчәйтелү ‘to be strengthened’, җиңеләю ‘to become easier, lighter’, җиңеләйтелү ‘to be made easier, lighter’, ‘to be alleviated’, яхшыру ‘to become better’, ‘to improve’, яхшыртылу ‘to be made better’, ‘to be improved’, яктыру ‘to brighten, clear up’, ‘to dawn’, яктыртылу ‘to be lighted, illuminated’, арту ‘to increase’, арттырылу ‘to be increased’, киму ‘to de-

crease', киметелү 'to be decreased', үзгәрү 'to change', үзгәртелү 'to be changed', үсү 'to grow', үстерелү 'to be grown'.

b) Verb stems ending in **+лаш-**, **+ләш-**: формалашу 'to take shape', 'to form itself', формалаштырылу 'to be formed', татарлашу 'to become, turn into a Tatar', татарлаштырылу 'to be, become Tatarized', үзләшү 'to adjust to', 'to acclimatize onself', үзләштерелү 'to be made familiar (with)', 'to be adopted, mastered', күмәкләшү 'to become collectivized', күмәкләштерелү 'to be collectivized'.

c) Verb stems in **-ыг-** /-ъɣ-/, **-ег-**, **-лыг-** /-lъɣ-/, **-лег-**: ныгу 'to get stronger', ныгытылу 'to be strengthened', интегү 'to worry', 'to torment oneself', интектерелү 'to be worried, tormented', күнегү 'to get accustomed, used to', күнектерелү 'to be caused to get accustomed, used to', 'to be trained', карлыгу 'to get hoarse', карлыктырылу 'to be caused to get hoarse'.

d) Verb stems expressing a physical state, or emotion: үлү 'to die', үтерелү 'to be killed', үпкәләү 'to take offence', үпкәләтелү 'to be offended', елау /jъlaw/ 'to cry', елатылу 'to be caused to cry', елмаю /jъlmaju/ 'to smile', елмайтылу 'to be caused to smile'.

e) Verb stems describing sound: шартлау 'to burst, explode', шартлатылу 'to be exploded', шалтырау 'to ring', 'to sound', шалтыратылу 'to be rung, sounded'.

[874] The intransitive verb **туктау** forms a second intransitive by taking **-л-**, **тукталу**. Both forms have about the same lexical meaning, i.e., 'to stop' (come to a stop), 'cease', 'come to an end', 'pause', 'pull up' (automobile, carriage), 'to stop suddenly', 'to stop temporarily', 'to dwell on', 'to become, fall silent'.

Туктау indicates that the subject simply performs the action denoted by this verb.

Тукталу, though passive in form, is never used as a grammatical passive. It does, however, borrow from the passive meaning, while remaining grammatically active (intransitive), the idea or notion that the subject is compelled in some way from the outside or even by himself to perform the action of the verb with varying degrees of voluntary acquiescence on his own part. Like **туктау**, **тукталу** may be conjugated in all persons.

Examples of **туктау**:

- Надя, мине күрүгә, иптәш кызларыннан аерылып, каршыма йөгерде. Өч-дүрт адым кала, кинәт **туктады**. Мин дә **туктадым**. (Рафаил Төхфәтуллин, Агымсу.) Upon seeing me, Nadya left her girl companions and ran towards me. Three or four steps from me she suddenly stopped. I too stopped.
- ... көлеш, шау-шу бер минутка да **туктамады**. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) ... the laughter and din did not stop for a minute.
- Качма! Качма! **Тукта! Тукта**, и карак! (Габдулла Тукай, Су анасы.) Don't run! Don't run! Stop! Stop, thief!
- Балтасы кулда, егет Эштән бераз **туктап** тора; **Тукта**, чү! Ямьсез тавышлы Әлләнәрсә кычкыра. (Габдулла Тукай, Шүрәле.) The ax in his hand, the youth pauses with his work; Wait, listen! Something is howling with an ugly voice.

Examples of **тукталу**:

- Габдулла, үзе дә сизмәстән, **тукталып** калды, ... (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Without realizing it himself, Ghabdulla stopped, ...
- Озак та үтмәде, котчыккыч кәрван баягы кебек җил-давыл куптарып, кире әйләнеп кайтты һәм Госмановларның капкасы алдында **тукталды**. (ibid.) It was not long before the strange caravan, with great noise and commotion as before, turned back and stopped dead in front of the Ghosmanov's gate.
- Биредә мин иҗади эшләрнең берничә төренә генә **тукталдым**. (С. М., 10, 1977, p. 25.) I have dwelled here only on a few aspects of creative work.

- – Бәлки юл өстеннән, берничә көнгә, Казанда **тукталырсың**? ... – Һичшиксез, Казанда берничә көнгә **тукталырга** кирәк булыр миңа. (Гөлсем Мөхәммәдова, Сикәлтәле туры юл.) "Perhaps you will, on your way, stop over for a few days in Kazan?" ... "(Yes) I shall undoubtedly have to stop over in Kazan for a few days."
- Ишегалдына чыккач, Клара хәйран булып, **тукталып** калды: йортның киртәсеннән кул сузымы җирдә генә иген кыры башланып китә. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) After stepping out into the yard, Klara paused in amazement: there, but an arm's length from the fence of the house was (began) a cornfield.
- Чалулы тыкрык юлын инде үтеп барганда, ... Зәйтүнәнең чанасы чалулап, йөге бер якка авып төште. Иректе-ирексез **тукталырга** туры килде аңа. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) When she had already just about passed through the sloping lane, ... Zeytünä's sledge tilted, and its load tipped over to one side. Willy-nilly she had to stop.

[875] When used indefinitely or in an indefinite personal way, **тукталу** takes the passive suffix **-ын-**:

- Дәреснең беренче өлешендә әңгәмә үткәрелә, болында, юл буйларында, калкулыкларда, чокырлар тирәсендә үсә торган үсемлекләр һәм аларның терлекчелек өчен әһәмиятенә **тукталына**. (С. М., 10, 1971, б. 26.) In the first part of the lesson, one is to hold (i.e., the teacher holds) a discussion. One is to concentrate on the plants growing in meadows, along roads, on hills (hillsides) and around ravines, and on their importance for stockbreeding.

Note: The above example is from a class plan specifying (or: stipulating) the procedure to follow during the lesson.

Reflexive Verbs

[876] Reflexive verbs (compare also 398, 2; 399-403) are formed by joining **-н-** to verb stems ending in a vowel other than **-у-**, **-и-,** and **-ын-**, **-ен-** to verb stems ending in a consonant or in **-у-**, **-и-**: ю- 'wash', юын- 'wash oneself', ки- 'put on', 'don', киен- 'dress oneself', 'get dressed', сөрт- 'dry', сөртен- 'dry oneself', яшер- 'hide', яшерен- 'hide oneself', тара- 'comb', таран- 'comb oneself', макта- 'praise', мактан- 'praise oneself', 'boast', ялга- 'join', 'attach', ялган- 'join', 'attach oneself', бизә- 'adorn', бизән- 'adorn oneself', яп- 'close', 'cover', ябын- 'cover oneself'.

- Бит-яңагын мул итеп сабынлады да ... **кырына** башлады. **Юынып-сөртенгәннән** соң, ..., яңадан караваты янына килде, ... (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) He lathered his face and cheeks generously ... and began to shave (himself), ... After having washed and dried himself, he went again to his bed, ...
- Тордым. Күзләрне уа-уа ... **киендем**. (Мирсәй Әмир, Хикмәтуллинның маневрда күргәннәре.) I got up. Rubbing my eyes, I dressed ...
- Акрынлап **чишенә** башлый. Яртылай **чишенгәч**, уйга батып, туктала. Башта нииндидер чышелмәгән уйлар тулып кайнашалар. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) Slowly she begins to undress. Half undressed, she (suddenly) pauses, sunk in thought. Unresolved thoughts stir restlessly in her mind.
- Хәлим, **яшеренгән** җиреннән чыгып, капчыклар артыннан башын сузып карады. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Getting out from the place where he had hidden, Khälim stuck his head out from behind the sacks and looked.
- Диңгез кошларын күрмәвебезгә байтак вакыт үткән иде инде. Шуңа күрә ... ап-ак альбатросны күрүгә барыбыз да **шатландык**. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка

сәяхәт.) A considerable time had already passed since we had seen sea birds. Therefore, ... all of us were glad to see the snow-white albatross ...

- Мин әле мәктәпкә йөрми идем, ..., шулай да бу китапларга бик **сөендем**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) I was not going to school yet, ..., nevertheless, I was very pleased with these books.
- Низами ... бер урында унике ел эшләве белән **мактанырга** ярата. (Садри Җәләл, Юләр.) Nizami ... likes to boast about working twelve years in the same place.

[877] The reflexive of verbs in **-ла-**, **-лә-** coincides with the passive. Consequently, depending on their lexical meaning and the context, some of these verbs can be either reflexive or passive. For example:

- Рабига. ... **Акланма**, сиңа килешми. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Rabighä. ... Don't justify yourself; it doesn't become you. (Rabighä thinks that her interlocutor isn't exactly innocent, that she has something to hide.)
- Зөбәйдә ... имтиханга **хәзерләнә**. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Zöbeydä ... prepares (herself) for the exam.
- Чәй **хәзерләнде**. (Мирсәй Әмир, Пар күгәрчен.) Tea has been prepared.
- Фәрит. ... Мин өйдә юк! Бүлмәсенә кереп **бикләнә**. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Färit. ... I am not at home! He goes into his room and locks himself in.
- Абзый кеше, авызы йозак белән **бикләнгән** кебек, бер сүз дәшми. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) The man (i.e., the man older than the speaker) does not say a word, as if his mouth is locked with a padlock.
- Акчарлаклар, канатларын җәеп, суга **ташланалар**. (ibid.) Spreading their wings, the seagulls dive (lit., throw themselves) into the water.
- ... суга **ташланган** йомычка кебек, үз-үземне белми генә хәрәкәт итә идем. (Шәриф Камал, Ике яхшы.) ... completely confounded, I tossed like a wood chip cast to the will of (lit., into) the waters.

[878] With certain transitive verbs, **-н-**, **-ын-**, **-ен-** forms reflexive verbs whose action does not directly refer back to the subject but is carried out by the subject on his (her, its) own behalf, for himself (herself, itself). Furthermore, such verbs may indicate that the action is carried out with great interest, eagerness, enthusiasm, or with intensity, concentration. For example: пешеренү 'to be occupied with cooking, preparing the meal', тикшеренү 'to be occupied with research', тегенү 'to be occupied with sewing', 'to be keen on sewing'.

- Миңсылу мич алдында табалар белән матавыклана: **пешеренә-төшеренә**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Mingsylu busies herself before the stove with the fryingpans. She has her hands full, preparing the meal and setting the table.
- Тикшерүләр башланды. Бик җентекләп инәсеннән-җебенә кадәр **казындылар**. (ibid.) The investigations began. They dug into it thoroughly and in all detail.
- ... үзе (Ризван) куйган сорауларга җавап эзләде, ләкин артык тирәнгә кереп **эзләнергә** аның вакыты юк иде. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) ... he (Rizwan) searched for an answer to the questions he had asked (of himself), but he had no time to search overly deep into them.
- Руль тәгәрмәчендәге бармак эзләренең әлеге Касыйм Сабировныкы булуы беленде. Нык **тикшеренә** торгач, машинаның уң як ишек тоткасында тагы берничә бармак эзе табылды. (ibid.) The fingerprints on the steering wheel proved to be those of that same Qasim Sabirov (i.e., that same Qasim Sabirov mentioned before). After searching (investigating) thoroughly, they found some more fingerprints on the door handle on the right side of the car (or: ... some more fingerprints were found on ...).

- Динә төн буе керфек тә какмады, төн буе бала елаган тавыш ишетелмиме, дип **тыңланып** ятты. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) Dinä did not sleep a wink all night. All night she lay, listening intently, wondering whether she would not hear the child cry.
- Төне буе **уйланып** чиктым ... сиңа нинди җавап бирергә дип. (Нурихан Фәттах, Мәдинә.) All night long I thought... about what answer to give you.
- Минһаҗ башына гаҗәп тә кирәкле бер яңа уй килде. ... Дулкынланып ... **уйланырга** тотынды. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) A new idea, one that would serve wonderfully, occurred to Minhaj. ... Excited, he ... began to ponder.

[879] Some verbs in their reflexive form can be used with nouns in the accusative mostly denoting things worn by man, such as clothes, footwear, headgear, etc.

- Төннең бер вакытында, ... сикереп торып, тиз генә **өс-башын киенде** дә аяк очларына гына басып өйдән чыгып китте. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) At one time during the night she jumped up, ... quickly put on her clothes and tiptoed out of the house.
- ... егетне ... **өстен чишенергә** бик нык кыстасалар да, ул **чишенеп** тормады. (Мөхәммәт Гали, Аулак өйдә.) ... although they urged the young man ... very strongly to take off his outer clothing, he did not undress. (The young man had come into the warm house to pick up and bring two persons in his horse-drawn sleigh to the next village.)
- Наташам үзенең ап-ак бүреген киде, җилкәсенә ... йон **шарфын** әйбәтләп **ябынды**. (Әхсән Баянов, Декабрьның унөченче көне.) My Natasha put on her snow-white cap and wrapped her woolen shawl ... neatly around her shoulders.

[880] Some reflexive verbs have no basic stem: ычкын- ‘tear oneself away (from)’, куан- ‘be pleased, glad’, таян- ‘lean on, against’, ышан- ‘believe’, инан- ‘be convinced of’, ‘believe’, сагын- ‘long, yearn for’, өйлән- ‘marry’ (said of a man).

A few such verbs form both the reflexive and the factitive from the same root: юан- ‘console oneself’, юат- ‘console’ (trans.), уян- ‘awake’, ‘wake up’, уят- ‘wake up’, ‘waken’, ‘rouse’, өйрән- ‘learn’, өйрәт- ‘teach’, суын- ‘get cold’, суыт- ‘cool’ (trans.).

[881] The suffix **-н-**, **-ын-**, **-ен-**, joined to transitive and intransitive verb stems, may express *desultory* execution of an action, the *desultory repetition* of an action, or simply *repetition.* Transitive verbs expanded with this suffix may govern a direct object.

Яз- ‘write’, язын- ‘write desultorily’, укы- ‘read’, укын- ‘read desultorily’, ‘read to oneself’, сөйлә- ‘speak’, сөйлән- ‘speak aimlessly’, кычкыр- ‘shout’, кычкырын- ‘shout repeatedly (and aimlessly)’, йөре- ‘walk’, йөрен- ‘walk frequently (hence, to get the run-around)’, ‘to walk aimlessly’, сикер- ‘jump’, сикерен- ‘jump repeatedly (and aimlessly)’.

- – Кит, **булмаслыкны сөйләнмә**! (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) “Come on, don’t tell stories!”
- ... Шәриф тукталды, залда калган **кешеләрне каранып** чыкты да тыныч кына, ләкин ачулы тавыш белән: – ... диде. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) ... Shärif stopped and, looking the people over who had remaind in the auditorium, he said with a calm but angry voice, ...
- – Дамир! «Эштәдер. Бик әйбәт. Бераз **җыештырынырмын**». (Мөсәгыйть Хәбибуллин, Туй балдагы.) “Damir!” “He is probably at work. Very good. I’ll tidy up (the room) a bit (tidy up here and there).”

Note: The use of quotation marks in the above example indicates that the subject thinks (or utters to himself/herself) the words enclosed in them.

- Алар ары киттеләр. Кыз бертуктаусыз **сөйләнде**. (Рәфкать Кәрами, Өзелгән чәчәк.) They walked on. The girl talked on and on.
- Йосыф сүзендә торды – бүтән **соранырга** чыкмады. (Гариф Гобәй, Без үскәндә.) Joseph kept his word. He did not go begging any more.
- Киң канатлы ак, зәңгәр күбәләкләр, чәчәктән чәчәккә **очынып**, уйнашып йөриләр. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) Broad-winged, white (and) blue butterflies are playing together, flying from flower to flower.
- Габдулла, ... тар бүлмәсе буенча арлы-бирле **йөренергә** тотынды. (Атилла Расих, Ямашев.) ... Ghabdulla began to walk up and down in his small (lit., narrow) room.

[882] Some verbs take on a different meaning when **-н-**, **-ын-**, **-ен-** is joined to them. For example: сиз- 'feel', сизен- 'guess', 'suspect', төш- 'fall', 'decrease', 'alight, get off' (train, bus, etc.), төшен- 'understand', 'guess', кой- 'pour', 'shed' (leaves), коен- 'bathe', сөй 'love', сөен- 'be glad', тарт- 'pull', тартын- 'feel shy', тот- 'hold', 'take', тотын- 'begin'.
Агачлар яфрагын **коя**. The trees are shedding their leaves.

- Ай яктысы. Бөтен дөнья яшькелт-зәңгәр салкын нурда **коена**. (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) Moonlight. The whole area is bathed in a greenish-blue, cold light.
- Товарларның бәясе **төште**. The prices of the goods fell.
- Трамвайдан **төшкәч**, Гөлшаһидә Әбүзәр абзыйны култыклап алды. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) After getting off the streetcar, Gölshahidä linked arms with uncle Äbüzär.

(For the verbal adverb in **-гач-**, **-гәч-**, **-кач-**, **-кәч** see 1270.)

- – Бик азга **төшенгәнсең**. – Ә мин аларга гына түгел, кичә Имәли әйткән сүзләргә дә **төшендем**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "You have understood very little (it seems to me)." "Not only did I understand them, I also understood what (lit., the words which) Imäli said yesterday."

Note: Төшенү governs the dative.

- Кыям бик шатланып кызның кулларыннан **тотты**. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) Very pleased, Qiam held (took) the girl by her hands.
- Трамвайдан төшүчеләр, ботинкаларын, түфлиләрен кулларына **тотып**, туп-туры су эченә сикерәләр иде. (ibid.) The people alighting from the streetcar took their boots (and) shoes in their hands and jumped right into the water (i.e., the water which had flooded the streets after a heavy downpour).
- Кыям, бүлмәне бераз тәртипкә керткәч, сәгатенә карап алды да идәнне себерергә **тотынды**. (ibid.) After having tidied up the room a bit, Qiam glanced at his watch and began to sweep the floor.

Reciprocal Verbs

[883] Reciprocal verbs are formed by adding **-ш-** to verb stems ending in a vowel other than **-у-**, **-и-**, and **-ыш-**, **-еш-** to verb stems ending in a consonant or in the vowels **-у-**, **-и-**.

The reciprocal suffix may be joined to *transitive* and *intransitive* verb stems in their *basic* (zero-)form, to *reflexive* verb stems formed by the suffixes **-н-**, **-ын-**, **-ен-** as well as to verb stems ending in **-л-**, **-ыл-**, **-ел-**, both reflexive or having the character of *intransitivity,* and it may be used with *factitive* verbs. The reciprocal suffix *cannot* be joined to *passive* verb stems.

Examples: кочакла- ‘embrace’, кочаклаш- ‘embrace each other’, очра- ‘meet’, ‘encounter’, ‘run into’, очраш- ‘meet each other’, бие- ‘dance’, биеш- ‘dance together’, ‘dance with each other’, яз- ‘write’, языш- ‘write each other’, үп- ‘kiss’, үбеш- ‘kiss each other’, утыр- ‘sit (down)’, утырыш- ‘sit (down) together’, (the action is carried out jointly by two or more persons), җый- /çi-/ ‘gather’, ‘collect’, җыеш- /çiьş-/ ‘help gather, collect’, ю- ‘wash’, юыш- ‘help wash’, ди- ‘say’, диеш- ‘say jointly’, мактан- ‘boast’, ‘praise oneself’, мактанышалар ‘they boast, praise themselves’ (two or more persons), аер- ‘separate’, ‘detach’, ‘disjoin’, аерыл- ‘part with’, аерылыш- ‘part from each other’, ‘get divorced’, җыел- ‘assemble’, ‘gather’, ‘meet’, җыелыш- ‘assemble’, ‘gather’, ‘meet’ (two or more persons), тезел- ‘form a line’, тезелеш- ‘form a line together’.

[884] The reciprocal expresses:

a) *Reciprocity.*

Reciprocal verbs expressing reciprocity may be formed from transitive and intransitive verbs. The action is performed by two or more persons, animals or things, each of whom being both the subject and the direct or indirect object of the action.

- ... бу ике хатын, ..., бик нык **дуслашып**, киләчәктә үзара **очрашып**, телефон **шалтыратышып** торырга һәм кунакка **йөрешергә** сүз **куешып аерылыштылар**. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) ... these two women, ..., became very close friends and parted, promising each other to meet each other in the future, to call each other on the phone and to visit each other.
- Без **кочаклашып**, бер-беребезгә карап, беркавым **куанышып** тордык. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) For a while, we stood, overjoyed, embracing each other and looking at each other. (Беркавым – vernacular; literary language: беравык.) (Куанышып – the action is not reciprocal but is carried out by more than one person. For details see b. of this chapter.)
- Зилә. ... Син аның белән **язышасыңмы**? (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Zilä. Do you and he correspond with (write) each other?
- Куллар **кысышып күрештеләр**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) They greeted each other, shaking hands (with each other).
- Бу соңгы бер ел эчендә без бөтенләй **күрешми** тордык. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) In this last year we didn’t see each other at all.

Note: Reciprocity may also be expressed by the basic active verb stem and the reciprocal pronoun **бер-бер** (compare 411; 412, a-b).

Furthermore, depending on the situation (context) and language usage, reciprocity may be expressed by both a reciprocal verb and the reciprocal pronoun. For example:

- ... **бер-берсен** әллә кайчан ук **яратышкан** бу ике яшьнең иртәме, соңмы бергә буласы алдан ук күренеп тора иде. (Гомәр Бәширов, Таң беленгәч.) ... that these two young people, who had been in love with each other ever so long, were, sooner or later, bound to be together, was apparent in advance.
- ... кайтышлый болында йөгерештеләр, **бер-берсен куыштылар**. (ibid.) On their return ... they raced and chased one another in the meadow.
- Малайлар **бер-беренә карашып елмаештылар**. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) The boys looked and smiled at each other.
- ... алар да төшеп җитте, **бер-берсенә** сәлам **бирешә-бирешә**, бәләкләре белән тукмап, кер юарга да керештеләр. (Аяз Гыйләҗев, Җомга көн, кич белән.) ... they (i.e., the daughters-in-law) came down also (i.e., to the water). Greeting each other, they began to wash the linen, beating it with their battledores.

- Нидер көткән сыман, **бер-беребезгә карашып** тик тордык. (Нурихан Фәттах, Мөдир Сажидә.) As if waiting for something, we stood motionless (or: we remained silent), looking at one another.
- ... аллеяның аргы башыннан Алиягә каршы атлаучы ир заты күренде. ... **Бер-берсенә** хәерле иртә **теләштеләр**. (Кояш Тимбикова, Тын бакчада.) Aliä saw a man who was walking towards her from the opposite end of the path ... They wished each other a good morning.

Note: In the above examples it is possible to express reciprocity by using the verbs in their basic form. However, in the context from which the examples were taken, using both the reciprocal verbs and the reciprocal pronoun sounds more natural, being in accord with linguistic usage. For this reason, it creates a more favorable and smoother effect with the reader (listener).

b) *Joint execution of, or participation in, an action.*
Each of several persons, animals, or things carries out the same action in his (her, its) own way, or one or more persons, animals, or things participate with others in its execution.
- Табын әйләнәсенә **утырыштылар**. Гарифә чәй ясый башлады. (Әмирхан Еники, Әйтелмәгән васыять.) They sat down together around the table. Gharifä began to make tea.
- Нуретдин. ... **Утырышыгыз**, әфәнделәр! (Кәрим Тинчурин, Җилкәнсезләр.) Nuretdin. ... Be seated, gentlemen!
- Тал-тирәкләрдә кошлар **чыркылдаша**, ... (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) Birds are twittering in the willows and poplars, ...
- ... казлар бөтен көтүе белән бер якка **йөгерешергә** тотындылар. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) ... the whole flock of geese started running to one side.
- Без **җаваплашырга** уйласак та, булдыра алмадык. Кызлар үзара нидер **әйтешеп**, шаркылдап **көлештеләр** ... (Галимҗан Ибраһимов, Табигать балалары.) Although we intended to answer, we were unable to do so. The girls spoke among themselves and then laughed loudly ...
- Хәерлебәнат белән Сания аны **шатланышып** каршы алдылар. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) Khäyerlebänat and Saniä received him joyfully (lit., being glad, rejoicing together).
- ... егетләр, кулга кул **тотынышып**, киек казлардай **тезелештеләр**. (Әмирхан Еники, Җиз кыңгырау.) ... grabbing each other's hands, the youths formed a line as wild geese do (i.e., one behind the other).
- Без, сәнәкләребезне күтәреп, **шаулаша-шаулаша** капка төбенә **җыелыштык**. (Мирсәй Әмир, Пар күгәрчен.) Carrying our pitchforks and making a lot of noise, we gathered at the gate.

c) *Assistance in carrying out an action.*
Assistance may be by one or several persons to one or several persons, or it may be reciprocal. The person (or persons) receiving assistance is (are) in the dative.
- Сәхия этисенә әйберләр **тутырышты**. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) Säkhiä helped her father to pack (lit., fill, put in) (his) things.
- Шул көннән башлап, ул (Әкәм) кухаркага бәрәңге **чистартышты**, ... (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) From that day on, he (Äkäm) helped the cook to peel potatoes, ... (Кухарка, archaic, аш пешерүче хатын-кыз.)
- Франц Йосифич аны су тегермәне **төзәтешергә** җибәрде. (ibid.) Frants Yosifich sent him to help repair a water mill.
- Разия өйдә юк икән. Дус кызына дәрес **әзерләшергә** киткән. (Габдрахман Минский, Канәфер чәчәге.) It turned out that Razia was not at home. She had gone to her girl companion to help prepare the lesson.

d) *Competition in the execution of an action.*

Some verbs – mostly verbs denoting motion – assume in their reciprocal form the *connotation* of competition.

· Малайлар, малайлардан соң үсмер егетләр көч **сынашкач**, ниһаять, чират чын көрәшчеләргә дә җитте. (Әмирхан Еники, Сабан туен без дә күрдек.) After them (the boys), and after the boys the teenagers, had matched their strength, it was finally the turn of the real wrestlers.

· [Хәкимҗан] ... яшел пәрдә арасына кереп югалды. Сәхнә идәненә кадәр агылып төшкән пәрдә берьюлы селкенеп куйды: әйтерсең, бер-берсен **куышып**, яшел дулкыннар **йөгерешә**. (Рашат Низамиев, Матурлыкның яшәр урыны.) [Khäkimjan] ... went through the green curtain and disappeared. The curtain, which flowed right down to the stage floor, suddenly undulated as if green waves were chasing and racing each other.

· ... кайтышлый болында **йөгерештеләр** ... (Гомәр Бәширов, Таң беленгәч.) On their return ... they raced one another in the meadow.

[885] The suffix **-ш-**, **-ыш-**, **-еш-**, with both *transitive* and *intransitive* verb stems, may express *repetition* or *intensification* of an action.

· Кичә Заһид телефон аша Мәдинә турында **белеште**. (Атилла Расих, Ике буйдак.) Yesterday, Zahid inquired by telephone about Mädinä.

· Рәхим институт хәлләрен **сораша** башлады. (ibid.) Räkhim began to inquire about conditions at the institute (lit., institute conditions).

· ... күк йөзендә йолдызлар ... **ялтырашалар**. (Шәриф Камал, Таң атканда.) ... in the sky the stars are twinkling ...

· ... Нәҗибә аның өчен үләрдәй булып йөрде, тилереп хәтта берничә мәртәбә минем белән дә **ачуланышты**. (Нурихан Фәттах, Мәдинә.) ... Näjibä behaved as if she could die for him. Going out of her mind, she even got mad at me several times.

[886] The suffix **-ш-**, **-ыш-**, **-еш-** with *transitive* verbs may express an action *characteristic of the subject,* or an action with which the subject *occupies* himself (herself). Taking the above suffix, such verbs lose their transitivity and, consequently, cannot take a direct object.

· – Мин сине алдадым, – ди Айдар, ... – Мин синең **алдашканыңны** белдем, – ди Тәзкирә, суга уйчан гына карап торган хәлдә. (Фатих Хөсни, Авыл өстендә йолдызлар.) “I cheated you,” Aidar says ... “I knew that you were cheating (all the time),” Täzkirä says, looking pensively into the water.

· ... каяндыр Титак Габделхак килеп чыкты да Сәхия янына килеп басты. – Нәрсә, **урлашырга** килдеңме? – диде ул, ... – Колхоз малын урлыйбызмы? – Мал түгел ул, йомычка, – диде Сәхия. – Ә-ә, шулаймыни? Мал түгелмени? Бәлки әле син **урлашмыйсыңдыр** да, ә? – **Урлашмыйм** шул. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) ... from somewhere Titaq Ghäbdelkhaq emerged and stepped over to Säkhiä. “What, have you come to steal?” he said, ... “Are we stealing kolkhoz property?” “That isn’t property, it’s wood shavings,” Säkhiä said. “Ah, is that what it is? It isn’t property? Then you are perhaps not stealing either, eh?” “No, I’m not stealing.”

· Димәк, ул мине алдаган! Холыксызлыгы өстенә, аның әле **алдаша** торган гадәте дә бар икән. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) That means that she has deceived me! It turns out that, in addition to her unbalanced character, she also has the habit of deceiving (one).

[887] Depending on their meaning, reciprocal verbs may take the *passive* suffix **-ыл-**, **-ел-** and be used indefinitely or in an indefinite personal way. For example:

- Атлар җигелде. **Саубуллашылды**. Дога укып юлга чыктык. The horses were harnessed. We (one) said goodbye to each other. We said a prayer and set out on our way.
- Госман башкаларны томанлы гына хәтерләде, ул чактан бирле кайларда булынмаган да, кеммнәр белән **күрешелмәгән**? (Ибраһим Салахов, Имәннәр тамыр җәйгәндә.) Ghosman remembered the others only vaguely. Where hadn't he been, what people (lit., with whom) hadn't he met since then!

[888] The rather frequently used verb **аңлашылу** 'to be understood', 'to be, become clear, intelligible, understandable'; 'to turn out' is likewise used both indefinitely and in an indefinite personal way. If expressed, the subject (agent of the action) appears in the *dative* case.

- – Тынычлык, тулы тынычлык! ... Сезгә хәзер шуннан башка бүтән берни кирәкми. **Аңлашылдымы**? – **Аңлашылды**, – диде Ләйлә коры гына, нык итеп. (Нурихан Фәттах, Ләйлә.) "Rest, complete rest! ... Besides that, you don't need anything else now. Do you understand? (or: Is that understood? Is that clear?)" "I understand (It's clear)," Leylä said dryly and firmly.
- Зуфирә театрга килеп яхшы эшләде, күңеле сафланып, рухы үсеп китте, әмма Вадимның кинаясе /kinajəse/ барыбер **аңлашылмады**. (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) By coming to the theatre, Zufirä did the right thing. Her worries (dismal, gloomy thoughts) disappeared, her spirits rose, however, she still did not get Vadim's hint (Vadim's hint was not comprehensible to her).
- Ләрия. Хәзер барысы да **аңлашылды**. Син гаепле монда, Зилә, син! (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Läriä. Now I understand everything (everything has become clear). You are guilty in this (in this matter) Zilä, you are!
- Наилә. ... бар бит дөньяда шундый сүзләр, алар әйтмичә дә **аңлашылырга** тиеш. Әйтсәң, кадере кими. (ibid.) Nailä. ... there are, after all, such words in the world; one (we) must understand them without uttering them. If you utter them, their value diminishes.

(For verbs in the 2nd person singular used indefinitely see 1023.)

- Әхмәтгәрәй әфәнденең Галимҗан Ибраһимовны журналдан җибәрәсе килмәве **аңлашыла** иде, ... (Гөлсем Мөхәммәдова, Сикәлтәле туры юл.) It was clear (obvious, understandable) that Mister Äkhmätgärey did not wish Ghälimjan Ibrahimov to leave the journal, ...
- Бу чаклысы **картка** бөтенләй **аңлашылмый** иде, шулай да ул хәзергә артык төпченмәскә булды. (Фатих Хөсни, Авыл өстендә йолдызлар.) A thing like this was completely unintelligible to the old man. However, he decided for now not to inquire too thoroughly into it.
- Маһирәнең болай өзгәләнүләре **миңа аңлашыла**, ул бик аптырашта. (Фатих Хөсни, Язмыш шуклыгы.) I understand Mahirä's despairing like this. She is in a very difficult situation.
- **Миңа аңлашылып** бетмәгән бер сер бу: ни өчен кешеләрнең күңеле әллә кайларга, читләргә тартыла икән? (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) This is a mystery which I have never been able to fathom; why do people (lit., people's hearts) feel drawn towards some place, towards foreign parts?

If the subject is expressed, it may also be used with the postposition **өчен**.

- ... биредәге кешеләр арасында аның **Зуфирә өчен** бик үк **аңлашылып** җитмәгән абруе бар иде. (ibid.) ... among the local people, he had a prestige which for Zufirä was not at all understandable.

[889] The verb **сөйләшү** (reciprocal of сөйләү) 'to speak, talk (with)', 'to converse', 'to agree, come to an agreement', 'to arrange', may take the suffix **-ен-**. Used in an indefinite personal way, it assumes a passive character but retains an active meaning.

- Тиз генә кәгазь-каләм алып, хат язарга утырды кыз. Шунда ук кәгазьнең башына «Алдакчы Айдар» дип язып та куйды.. ... Ләкин ... «Нигә ул кадәр дуамал кубарга? Әле бит **сөйләшенмәгән**, тикшерелмәгән. Бәлки, кеше сүзе генәдер», – дип фикер йөртте Тәзкирә. (Фатих Хөсни, Авыл өстендә йолдызлар.) Quickly, the girl took paper and a pen and sat down to write him a letter. At the top of the paper she right away put down "To the cheater Aidar" ... But ... "Why put it so rudely? After all, I have not yet talked (to him) about it (i.e., about the rumour that he has been seen with another girl), I have not yet looked into it. Perhaps, people are just talking," Täzkirä mused ...
- – Безгә, Айдар, бик ныклап сөйләшергә кирәк. – Тагын сөйләшергә. Мин инде сөйләшәсе сүз **сөйләшенеп** бетте, ... (ibid.) "We, Aidar, must have a very serious talk together." "Again talk. What I have to say has been said (I have said) ..."
- Азатның җавабы сүлпәнрәк яңгырады, чөнки яңабаштан бәхәскә керәсе ... килми иде аның. Бүген болай да күп **сөйләшенде**, ... (Солтан Шәмси, Кала-тау өне.) Azat's answer sounded somewhat torpid because he did not wish to enter again into a dispute ... Today one (i.e., they) had talked a lot already ...

[890] Here belongs also the verb **килешү** (reciprocal of килү) 'to agree, consent'.

- Әни ашыкмыйча гына дәвам иттерде: – Аннары түбән очка Мәрфуга йортына төшәрсең. Һәммәсе **сөйләшенгән, килешенгән**. (Гомәр Бәширов, И язмыш, язмыш.) Without any hurry Mother continued, "Then you go down to the lower end (of the village), to Märfugha's house. Everything has been arranged, has been agreed on (we have arranged, have agreed on, everything).
- Без бодай белән карабодайны үз өстебезгә алдык. Килешүгә кул куелган. ... Вак-төяк эшкә тарткаламаска **килешенде**. (Кояш Тимбикова, Тын бакчада.) We have taken upon ourselves (the sowing of) the wheat and buckwheat. We (i.e., you and we) have signed the contract (The contract has been signed). ... We (i.e., you and we) have agreed (It has been agreed) that we not be called upon for little (unimportant) tasks.

[891] With a very few verbs **-ш-**, **-ыш-**, **-еш-** is an inseparable part of their stem. For example: алмаш- (vernacular: алыш-) 'exchange, barter (for)', көнләш- 'be jealous of', көрәш- 'fight', 'wrestle', катнаш- 'participate', 'join', катыш- 'mix', 'blend'; 'interfere', тырыш- 'endeavor', урнаш- 'find room', 'go', 'fit in', укмаш- 'crumple', 'curdle' (intrans.), ызгыш- 'quarrel'.

[892] Some verbs take on a different meaning when **-ш-**, **-ыш-**, **-еш-** is joined to them. For example: күр- 'see', күреш- 'greet each other', 'visit each other'; кил- 'come', килеш- 'agree among each other', 'come to a mutual understanding'; ал- 'take', алыш- 'take jointly, together'; 'exchange, barter(for)'; кер- 'enter', кереш- 'visit each other'; 'begin', 'take to'; җит- 'suffice', 'be sufficient'; 'get to', 'arrive at', җитеш- 'ripen'; 'have time'; тарт 'pull', 'draw', тартыш- 'pull, draw jointly, together'; 'quarrel'.

Factitive Verbs

[893] Factitive verbs can be formed from any verb except verbs in the passive voice. For example: башла- 'begin', башлат- 'make, cause to begin'; яз- 'write', яздыр- 'make, cause to write'; көл- 'laugh', көлдер- 'make laugh; кач- 'escape', качыр- 'make, let escape', макта- 'praise', мактат- 'cause to praise', 'commend', мактан- 'boast', 'praise oneself', мактандыр- 'cause, permit to boast, praise oneself'; суын- 'get cold', суындыр- 'let get cold'; очраш- 'meet each other', очраштыр- 'cause to meet each other'; сөйлән- 'talk desultorily', сөйләндер- 'cause to talk desultorily', 'cause to enter into a conversation'.

[894] The factitive is formed by means of the following suffixes:

1. **-ар-**, **-әр-**. This suffix is attached to only a limited number of verb stems: чык- 'go, come out', чыгар- 'make go, come out'; take, let, lead out', кайт- 'return', 'come back', кайтар- 'return', 'give back', кит- 'go away', 'leave', китәр- 'remove (beard, hair)'.
2. **-дар-**, **-дәр-**, **-тар-**, **-тәр-** is used with a few verb stems only: ау- 'fall (down); 'overturn', 'tip over', 'capsize', аудар- 'bring, throw down', 'overthrow', 'overturn' (trans.), 'topple over', куп- 'rise', 'get, jump up'; 'come, peel off', 'detach itself', куптар- 'raise', 'lift off', 'rip off', түн- (vern.) 'turn over', 'capsize', түнтәр- (vern.) 'cause to overturn, capsize'.
3. **-дыр-**, **-дер-**, **-тыр-**, **-тер-**:
   -дыр-, **-дер-** is joined to:

a) All monosyllabic verb stems ending in **-и-**, **-у-**, or the diphthongs **-ай-**, **-ой-**, **-уй-**, **-ый-**, **-әй-**, **-өй-**;

b) Most verb stems ending in **-л-** or **-н-** and a number of verb stems ending in a voiced consonant other than **-л-** or **-н-**; **-тыр-**, **-тер-** is attached to verb stems ending in a voiceless consonant. ки- 'dress', кидер- 'make, cause to dress'; ти- 'touch', 'hit', тидер- 'make, cause to touch, hit'; ю- 'wash', юдыр- 'make, cause to wash'; ку- 'chase', кудыр- 'cause to chase'; тай- 'slip (away)', тайдыр- 'cause to slip (away)'; кой- 'pour', койдыр- 'make pour'; куй- 'put', куйдыр- 'cause to put'; җый- 'gather', 'collect', җыйдыр- 'cause to gather, collect'; җәй- 'spread', җәйдер- 'cause to spread'; сөй- 'love', сөйдер- 'cause to love'; ал- 'take', алдыр- 'cause to take'; бел- 'know', белдер- 'make known', 'inform'; мен- 'mount', 'get on', 'climb on', мендер- 'cause, help to mount'; 'lift up'; ян- 'burn' (intrans.), яндыр- 'light', 'set fire to', 'burn' (trans.); шатлан- 'be pleased, glad', шатландыр- 'cause to be pleased, glad'; гаҗәплән- 'be astonished, surprised, amazed', гаҗәпләндер- 'astonish', 'surprise', 'amaze'; яз- 'write', яздыр- 'cause to write'; дуслаш- 'become friends', дуслаштыр- 'cause to become friends'; көнләш- 'be jealous', көнләштер- 'make jealous', 'cause to be jealous'.

   Some verb stems with final **-л-** form the factitive with **-тыр-**, **-тер-**, instead of with the regular **-дыр-**, **-дер-**. The **-л-** of the stem is then dropped. үл- 'die', үтер- (not үлдер) 'kill'; кил- 'come', китер- (not килдер) 'bring'; тул- 'fill' (intrans.), 'become full', тутыр- (not тулдыр) 'fill', 'make full'.

4. **-гар-**, **-гәр-**, **-газ-**, **-гәз-**, **-кар-**, **-кәр-**, **-каз-**, **-кәз-**, **-гыр-**, **-гер-**, **-гыз-**, **-гез-**, **-кыр-**, **-кер-**, **-кыз-**, **-кез-** are attached to a small number of verb stems ending in **-р-** or **-т-** and to some verbs ending in other consonants. күр- 'see', күргәз- (arch. see күрсәт-) 'show' (make see); үт- 'pass', үткәр- or үткәз- 'let go past'; 'carry out'; 'spend' (time); мен- 'climb', 'mount'; 'rise', менгер- or менгез- 'lift', 'raise'; 'board' (train, etc.); кер- 'enter', кергез- 'lead into'; тор- 'stand'; 'get up', торгыз- 'cause to stand, get up';

‘raise’; ят- ‘lie’, яткыр- or яткыз- ‘cause to lie down’, ‘lay (down)’; җит- ‘reach’, җиткер- or җиткез- ‘lead’ (there).

5. **-сәт-**: күр ‘see’, күрсәт ‘show’.
6. **-т-**, **-ыт-**, **-ет-**:
   -т- is joined to verb stems of two or more syllables and ending in a vowel (except -у-, -и-) and to verb stems derived from adjectives by means of the suffixes **+ай-**, **+әй-**, **+ар-**, **+әр-**, **+р-**:
   -ыт-, **-ет-** is joined to verb stems ending in **-к-** /-k-, -q-/: аша- ‘eat’, ашат- ‘feed’ (make eat); тукта- ‘stop’ (intrans.), туктат- ‘stop’ (trans.); бие- ‘dance’, биет- ‘make dance’; сөйлә- ‘speak’, ‘tell’, сөйләт- ‘make speak, tell’; зурай- ‘grow larger, bigger’, зурайт- ‘enlarge’, ‘make larger, bigger’; күбәй- ‘become more’, ‘increase’, күбәйт- ‘cause to become more’, ‘make increase’; яхшыр- ‘become better’, яхшырт- ‘make better’, ‘improve’ (trans.); үзгәр- ‘change’ (intrans.), үзгәрт- ‘change’ (trans.); кызар- ‘become red’, ‘blush’, кызарт- ‘cause to become red’, ‘cause to blush’; өрек- ‘be afraid’, ‘be frightened’, өркет- ‘frighten’; селек- ‘shake’, ‘tremble’, селкет- ‘cause to shake, tremble’; курык- ‘be afraid’, ‘be frightened’, куркыт- ‘frighten’.
7. **-ыр-**, **-ер-** is attached to a few verb stems ending in **-ч-**, **-ш-**, **-т-**: кач- ‘escape’, качыр- ‘let, make escape’; оч- ‘fly’, очыр- ‘let fly’; бат- ‘sink’, ‘go down’, батыр- ‘sink’ (trans.); күч- ‘resettle’, ‘move to another place’ (intrans.), күчер- ‘cause to resettle’, ‘resettle’ (trans.); пеш- ‘cook’, ‘bake’, пешер- ‘cook’, ‘bake’ (trans.); бет- ‘end’, ‘finish’, ‘come to an end’, бетер- ‘end’, ‘finish’, ‘bring to an end’.
8. **-ыз-**, **-ез-** is used with a few verb stems ending in **-м-** or **-к-**: там- ‘drip’, ‘dribble’, тамыз- ‘make or let drip, dribble’; им- ‘suck’, имез- ‘make or let suck’, ‘nurse’; ак- ‘flow’, агыз- ‘pour out’, ‘make flow’.
   Note: All factitive suffixes end in **р**, **т**, or **з**.

[895] The factitive indicates that a person or thing (or several persons or things) is (are) caused by another person or thing (or other persons or things) to perform the action expressed by the given factitive verb. Depending on the situation (context of the sentence), causing the agent(s) to carry out the action may take the form of an order, a request, permission, or the presenting of a possibility, opportunity by the subject(s).

If the factitive verb is formed from the basic stem of a *transitive* verb, the subject(s) may be expressed either by a separate word or by the personal ending of the verb. The doer(s) of the action may likewise be expressed by a separate word or may not be indicated at all.

If expressed by a separate word, the subject(s) is (are) in the *nominative*, the doer(s) of the action in the *ablative*.

- – Безнең менә дигән яшь белгечебез бар. ... Операцияне дә шул **хирургтан ясатырбыз**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) “We have an excellent young specialist ... We will have that surgeon perform the operation.”
- – ... **миннән ясатмавыгызның** һич югы сәбәбен әйтегез. (ibid.) “... at least give (tell) me the reason why you won’t let me perform it (lit., the reason for your not letting me perform it).”
- Икесе дә елга ягыннан искән талгын **җилдән** йөзләрен **сыйпаттылар**. (ibid.) Both let the mild wind, which was blowing from the direction of the river, caress their faces.
- Тайбыр шул язуны әлеге вәзирнең **этеннән урлаткан**. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) Taibyr got that (same) minister’s dog to steal that document. (Тайбыр – name of a dog.)

- Гади кәпәчен **салдырып** ыргыттылар да алтын ука белән чигелгән чалма **кигезделәр**. (ibid.) They made him take off his simple skullcap and threw it away and made him put (helped him to put) on a turban embroidered with gold lace.
- Корацгышны су **эчерергә** алып төшү сылтавы белән Алып Бәргән басма янында кызны көтте. (ibid.) Under the pretext of taking Qorangghysh down for watering (make, let him drink), Alyp Bärgän waited for the girl beside the staircase. (Корацгыш – name of a horse.)
- Гөлбәгыйзә. Әти, син барысын да **чакыртмагансың** бит! Ишморза. Кемне **чакыртмаганмын**. Барысын да **чакырттым**. (Давыт Юлтый, Карагол.) Gölbäghizä. Father, you surely haven't had them all invited! Ishmorza. Whom have I not had invited. I have had them all invited.
- – Мин сине **укыта** алмадым, балам. (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) "I was not able (i.e., I did not have the means) to let (have) you study, my son (child)."
- Үзе укып чыканнан соң, шигыйрьне укучыларның **үзләреннән укытты**. (Гадел Кутуй, Солтанның бер көне.) After he read it, he had the students themselves read the poem.

Instead of standing in the ablative, the indirect object (the doer of the action) may be followed by the postposition **аркылы** 'through', 'by means of', 'by way of'.

- ... әти ... пальто якасы, бүрек ише әйберләр тегеп, аларны **таныш-белешләре аркылы** талчукта саттыра иде. (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) ... Father ... sewed things like coat collars, caps and was having them sold at the flea market through acquaintances.

[896] *Intransitive* verb stems expanded with a factitive suffix differ somewhat from each other in that their factitive quality varies considerably. Depending on their *basic* lexical meaning and/or the given situation (context of the sentence), three basic groups can be distinguished.

1. Intransitive verb stems belonging to this group become *factitive.* For example: бие- 'dance', биет- 'make, cause to dance'; оч- 'fly', очыр- 'let, make fly'; көл- 'laugh', көлдер- 'make laugh'; сүн- 'go, die out' (for ex. fire), сүндер- 'put, blow out' (for ex. candle), 'extinguish'; 'switch off' (for ex. radio, television, electric light).
2. With this group of verb stems, the factitive weakens to a point as to be practically non-existent, and the intransitive verb stems expanded with a factitive suffix are converted into *simple transitive* verbs. For example: ян- 'burn' (intrans.), яндыр- 'burn', 'set fire to', 'light' (for ex. lamp); тул- 'fill' (intrans.), тутыр- 'fill' (trans.); пеш- 'cook', 'bake' (intrans.), пешер- 'cook', 'bake' (trans.); үзгәр- 'change' (intrans.), үзгәрт- 'change' (trans.); ау- 'fall (down)'. 'tip over', 'capsize', аудар- 'bring down', 'overthrow', 'overturn'.

   To convert verbs of this group into factitive verbs, a second factitive suffix must be added. If the first suffix ends in **-р-** the second suffix is **-т-**; if it ends in **-з-**, **-дыр-**, **-дер-** is added, and if it ends in **-т-**, it takes **-тыр-**, **-тер-**. For example: яндырт- 'make burn', 'set fire to', 'light', тутырт- 'cause to fill', пешерт- 'cause to cook, bake', аударт- 'cause to bring down, overthrow, overturn', туктаттыр- 'cause to stop, cease, discontinue'.
3. Verbs of the third group can be both factitive and just transitive. For example: чык- 'go, come out', чыгар- 'make, cause to go, come out', 'take, lead, let out'; 'pull out', 'extract' (for ex. tooth), 'export', 'publish'; кайт- 'return', 'go, come back', кайтар- 'cause to return, go, come back'; 'give back'; тор- 'stand', 'get up', торгыз- 'cause to stand, get up', 'raise'; утыр- 'sit (down)' утырт- 'cause to sit (down); 'plant'; үс- 'grow', үстер-

‘make grow’; ‘grow’ (trans.), ‘raise’; үт- ‘pass’, үткәр- ‘let go past’, ‘carry out’, ‘spend’ (time).

[897] *Factitive* verbs formed from *basic intransitive* verb stems, or from *transitive* verb stems formed from *basic intransitive* verb stems, indicate that the subject causes an *agent* to perform the action expressed by the basic or expanded verb stem. Depending on the formation of the verb, the action carried out by the *agent* can be *intransitive* or *transitive.*

[898] The action expressed by a *simple transitive* verb formed from an *intransitive* verb stem is performed by the *subject* itself.

- – Кеше **көлдереп** йөрмә инде, – диде Фәрдия һәм ире алдыннан бушаган тәлинкәне алып өстәл читенә куйды, чәй **агыза** башлады. (Рәфкать Кәрами, Сагышлы кояш.) “Now, don’t make people laugh,” Firdiä said and, taking the empty plate away from (in front of) her husband, she put it down at the edge of the table and began to pour tea.
- Арслан килеп кергәч, патша моңа бик зурлап баш иеп, аны үз янына **утыртты**. (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) When Arslan entered, the king, bending his head, paid him great honors and had him seated beside him.
- Кәбир аны тагын да үртәп, аның янына диванга утырмакчы булган иде, Сәгадәт куллары белән эткәләп аны **утыртмады**. (Мөхәммәт Гали, Бер мәхәббәт.) Teasing her again, Käbir wanted to sit down beside her on the sofa, (but) Säghädät, pushing him away with her hands, did not let (permit) him (to) sit down.
- ... эткәләп-төрткәләп, **кычкыртып-кычкыртып**, Карп-Ваняны урыныннан **торгыздылар**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) ... pushing and poking him, and making him scream (i.e., making him scream again and again), they made Karp-Vanya get up from his place.
- – Әллә төнгә дә без барабыз? – диде Фәридә, күрәләтә ризасызлык белдереп. – Тракторны тик **торгызып** булмый ич инде, – диде Һарун, тыныч кына. (ibid.) “You mean we’ll be going on the nightshift too?” Färidä said, visibly conveying her disagreement. “After all, you can’t let the tractor stand idle,” Harun said calmly.
- Зартугай халкы печәнгә әзерләнә башлады. ... карт-коры, чалгы селтәячәк гайрәтле ирләргә дип, тәкә **симертә**, башладылар. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) The people of Zartughai began to prepare for haymaking. ... the old folks began to fatten a ram for the sturdy men who would swing the scythes.
- Ай ... шәрә толымнарын **салындырып** сакта торган ак каеннарны үзенең йомшак алсу нурына **коендырган**. (Гариф Гобәй, Без үскәндә.) The moon has immersed in its soft, pinkish light the ... white birches, which stand guard, letting their bare catkins hang down.
- Мәрфуга. Аш-су өлгерде, балалар. Әйдәгез, **суындырмагыз**. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Märfugha. Dinner (lit., The meal) is ready, children. Come on, don’t let it get cold.
- Мәгънәви. Ялгыш абынгансың икән, күтәреп **торгызырбыз**. Үзең егылсаң – бездән гафу көтмә. (Ризван Хәмид, Синең урыныңа кайттым.) Mäghnäwi. If you have stumbled by mistake, we will lift you up and put you on your feet (lit., make you stand). If you fall by your own fault, don’t expect pardon from us.
- Фәнүзә китеп бер-ике сәгать үттеме-юкмы, ... икенче язу **меңгезделәр**. (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) One or two hours had passed after Fänüzä left, ... when they brought up another written message.
- Суга батучыны коткару – казалы эш икән ләбаса! Ярый, ниһаять, көймәгә тартып **менгерделәр** аны, ... (Рашат Низамиев, Матурлыкның яшәр урыны.) After all,

saving the drowning man turned out to be a troublesome task. All right, eventually, they pulled him out and lifted him into the boat, ...

[899] *Reflexive* verb stems ending in **-н-**, **-ын-**, **-ен-** and verb stems ending in **-л-**, **-ыл-**, **-ел-** which are *reflexive* or have the character of *intransitivity,* taking a factitive suffix (mostly **-дыр-**, **-дер-**), become *factitive* or *simple transitive* verbs. In the latter case, they add a second factitive suffix (**-т-**) to become factitive. Furthermore, **-дыр-**, **-дер-** may also be joined to verb stems expanded with **-н-**, **-ын-**, **-ен-** but not denoting reflexivity. For example: киен- 'dress oneself', 'get dressed', киендер- 'help (someone) to dress', 'dress' (trans.), киендерт- 'cause, permit (someone) to dress'; чишен- 'undress' (refl.), чишендер- 'undress' (trans.), чишендерт- 'cause (someone) to undress'; юын- 'wash oneself', юындыр- 'cause (someone) to wash', 'wash' (trans.); чагыл- 'reflect' (intrans.), чагылдыр- 'reflect' (trans.), 'blind', 'dazzle'; җәел- 'stretch (itself)', 'reach', җәелдер- 'extend', 'stretch' (trans.); борчыл 'worry', 'be anxious', борчылдыр 'worry', 'make anxious', 'excite'; сөйлән 'talk desultorily, constantly, repeatedly', сөйләндер 'cause to talk constantly, repeatedly', 'make enter into a conversation'.

[900] If the verb becomes *factitive*, it indicates that the subject causes an *agent* to perform the action expressed by the reflexive, intransitive, etc. verb stem. If it becomes a *simple transitive* verb, the *subject* itself carries out the action.

- Апасының клубта эшләве аны (Сәхияне) бик **шатландырды**. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак, каз кычкыра.) That her (older) sister worked in the club (lit., Her (older) sister working ...) made her (Säkhiä) very happy (glad).
- Тик Сәхияне бу җиңү **сөендермәде** ... (ibid.) But this victory did not make Sakhiä happy (glad).
- Аны, ... егерменче елның салкын кышында ... Мамлеевларның Хәнифә исемле кызына **өйләндерделәр**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) In the cold winter of the year 1920, they married him (caused him to get married), ..., to the Mamleyevs' daughter, who was named Khänifä ...
- Кунак егете беркөн Гөләндәмгә **ялындырган** кебек ялындырмый. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) The young visitor does not make her beg (i.e., to dance with her), as he had had Göländäm beg him the other day.
- Үзенең бик нык киңәйгән вакытында Болгар ... көньякта Самара тугайлыгын биләгән, төньякта һәм көнчыгышта мари, удмурт һәм башкорт халыкларына беркадәр йогынтысын **җәелдергән**. (Татар АССР тарихы, Болгар территориясе.) During the period when the Bolghar state expanded considerably, ... it occupied the Samara Bend in the south and extended some (of its) influence to the Mari, Udmurt and Bashkir peoples in the north and east.
- Югарыда, тау башында, ..., күккә ашкан мәһабәт чиркәү гөмбәзләре күренә, аларның алтын тәреләре кояшка каршы күзләрне **чагылдырып** җемелди. (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) Above, on top of the hill, one can see ... the cupolas of a church rising majestically into the sky. Its golden crosses glitter in (lit., against) the sun, dazzling the eye.
- Мин күп сөйләргә яратмыйм, ләкин кешене **сөйләндерә** беләм. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) I don't like to talk much myself, but I can get people to talk (make people enter into a conversation).

[901] Verb stems expanded by the suffix **-ш-**, **-ыш-**, **-еш-** to express reciprocity, joint execution of an action, assistance in carrying out an action, etc., are converted into factitive verbs by joining the factitive suffix **-тыр-**, **-тер-** to them. They indicate that the subject

(subjects) causes (cause) an *agent*, or several agents, to perform the action expressed by the verb stem.

For example: очрашу 'to meet each other', очраштыру 'to cause to meet each other', 'to bring together', 'to confront'; күрешү 'to greet each other', 'to visit each other', күрештерү 'to make see, greet, meet each other'; йөзешү 'to swim together', 'to swim a race with each other', йөзештерү 'to make, let swim together', 'to cause to swim a race with each other'; көнләшү 'to be jealous'; 'to envy', көнләштерү 'to make jealous', 'to cause to envy'.

- – Минемчә, ... күзгә-күз **очраштырырга** кирәк аларны. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "In my opinion, ... one ought to have them confront one another (make them meet face to face)."
- Таныш профессорың белән **күрештермәссеңме** икән? (Рөстәм Вәлиев, Дөнья гаме.) Won't you perhaps have me see (meet) the professor you know?
- Иң соңыннан өч кешене ... бер-берсе беләч **көрәштерделәр** дә, батыр калганга зур бер сөлге бирделәр. (Мөхәммәт Гали, Сабан туенда.) At the very end they ... had three men wrestle each other. The hero (victor) was given a large towel.

Note: Сөлге – 'towel'. Given to the victor in the various contests held during the сабан туе /saban tujь/, the "festival of the plough", a traditional Tatar national festival now held after the end of the spring sowing.

[902] The suffix **-ш-**, **-ыш-**, **-еш-** may in turn be joined to verb stems expanded by a factitive suffix. Depending on the meaning of the expanded verb stem (factitive or simple transitive), the action expressed by such verbs is performed by an *agent* (or agents) or by the *subject* itself (subjects themselves).

For example: арт- 'increase' (intrans.), арттыр- 'make increase', 'raise', арттырыш- 'raise together'; торгыз- 'cause to stand', 'cause to get up'; 'build', 'erect', йорт торгызыш- 'help build a house'; өйләндер- 'marry' (trans.), 'cause to marry', өйләндереш- 'jointly cause to marry', 'help to marry', 'make it possible to marry'; пешер- 'cook', 'bake', пешереш- 'cause to, help to cook, bake'.

- ... берсеннән-берсе уздырып, бәя **арттырышалар**. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) ... outbidding each other, they raise (make, cause to increase) the amount (lit., price).
- ... Төхфәт абый хәрби хезмәттән бушангач, яңадан шахтага төшкән, Гайнеттин абый аңа кыз яучылап, **өйләндерешеп** йөргән. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) ... after being discharged from military service, uncle Tökhfät returned (came again) to the mine (to work). Uncle Gheynettin proposed a girl for him and helped to marry them.
- – Һай, Мәфтүха! Әйтәм җирле, ул сездә күренми. – Чакырдык, бик чакырдык үзен, – диде Хөбәйбулла, ачынып. – ... чәкчәк **пешерешергә** дә килмәде. (Әмирхан Еники, Җиз кыңгырау.) "Ah, Mäftükha! I'm telling you, this is why we don't see her at your house." "We invited her repeatedly," Khöbeybulla said sadly. "... she didn't come to help bake chekchek either."

Note: Чәкчәк – Tatar national dish consisting of small pieces of dough fried in butter and mixed with boiling honey and granulated sugar. It is eaten cold.

[903] *Passive factitive* verbs are formed by joining the passive suffix to the factitive stem. For example: укыт- 'cause to read, study', укытыл- 'cause to be read, studied'; яздыр- 'cause to write', яздырыл- 'cause to be written'; сөен- 'be glad', 'rejoice', сөендер- 'make glad', 'cause to rejoice', сөендерел- 'be made glad', 'be caused to rejoice'.

- Соңгы күнегүнең а өлеше дә б өлеше дә башта барлык **укучылардан** да **җырлатыла**. (С. М., 10, 1977, p. 16.) First, all pupils are required to sing both part

a) and part b) of the last exercise. (Lit., Both part a) and part b) of the last exercise are first required to be sung by all pupils.)

- Аннары әсәр аларның **үзләреннән укытыла** һәм магнитофон тасмасына **яздырыла**. (С. М., 12, 1977, p. 25.) Then, they (i.e., the students themselves) are required to read the work and to record it on magnetic tape. (Lit., Then the work is required to be read and to be recorded on magnetic tape by them – i.e., by the students themselves.)
- Дәрес тиешенчә **җиһазландырылган** татар теле һәм әдәбияты кабинетында **үткәрелә**. (С. М., 8, 1976, p. 23.) The lesson is held in the workroom properly equipped for Tatar language and literature.
- Тракторлар сөрә торган кырның һәр ике башында олы-олы су савытлары **утыртыла**. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) Large water containers are placed at both ends of the field which the tractors are ploughing.

[904] A factitive verb may represent the subject as the receiver of the action expressed by it. More precisely, the subject *permits, makes it possible for,* the action to take place and himself to become its receiver. In this case, the factitive is close in meaning to the passive, the difference being that the *subject* itself is the doer of the action.

In English such syntactical constructions are best rendered in the passive voice.

- Бу хәйләсе бәлки озакка барган булыр иде, ләкин Сәхия **үзен-үзе тоттырды**. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) This ruse of hers would perhaps have worked for a long time, but Säkhiä let herself be caught.
- Әгәр Сәкинә егет кеше булса, **үзен рәнҗеттерер** идеме? (ibid.) If Säkinä were a man, would she permit herself to be offended?
- – Кәефләрегез ничек, ... – Минеке зыянсыз, ә сезнеке ... – Мин бик терелеп бетә алмыйм бугай әле ... Ике ел рәттән ял итмәү дә **үзен сиздерә**. (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) "How are you feeling ...?" "I feel pretty good, but you ..." "I still seem to be unable to recover fully. ... Not taking a vacation for two years in a row also makes itself felt."
- – **Кочаклатмыйсың** да, – диде үпкәләп Мирзаһит. (Аяз Гыйләҗев, Җомга көн, кич белән.) "You don't even allow yourself to be embraced," said Mirzahit, feeling hurt.

[905] To indicate that an action is not carried out by the first person addressed, but that it is assigned to a second, third, or even fourth person, several factitive suffixes can be attached in a sequence to the same verb stem.

The first suffix can be any of the factitive suffixes discussed in the preceding paragraphs on factitive verbs. After that, only **-дыр-**, **-дер-**, **-тыр-**, **-тер-** and **-т-** are used, with **-т-** following the former and **-тыр-**, **-тер-** following **-т-**.

For example: яз 'write' (the action is carried out by the person assigned), яздыр- (яз-дыр) 'cause to write', 'make write' (the first person causes a second person to carry out the action), яздырт- (яз-дыр-т) 'make someone cause someone else to write' (the first person causes a second person to cause a third person to carry out the action), яздырттыр- (яз-дыр-т-тыр) 'make a fourth person write through a second and third person' (the action is carried out by a fourth person); әйт 'say', 'tell', әйттер (әйт-тер) 'cause to, make say, tell', әйттерт (әйт-тер-т) 'make someone cause someone else to say, tell', әйттерттер (әйт-тер-т-тер)'make a fourth person say, tell something through a second and third person; имездер (им-ез-дер) 'have nurse', имездерт (им-ез-дер-т) 'have someone cause someone else to nurse'.

Note: In the above examples, the verb is in the imperative mood. It goes without saying that, with the verb in other moods, the number of persons involved is reduced by one. язам ‘I write’, яздырам ‘I cause someone to write’, яздыртам ‘I make someone cause someone else to write’, яздырттырам ‘I make a third person write through a first and second person’.

- Шәмсия, төп нөсхәне үзендә калдырып, Җәмилгә күчермәне **бирдертте**. (Тәүфикъ Әйди, Божра.) Keeping the original with herself, Shämsiä had the copy given to Jämil. (Shämsiä had someone cause someone else to give the copy to Jämil.)
- Гайшә, ... : ... Шуннан соң **җибәрттерәсеңме**? – диде. – **Җибәрттерәм**! (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Gheyshä ... said, “... Will you have me released after that? (i.e., have someone release me).” “I’ll have you released (have someone release you).”
- ... патша кичен йокларга ятканда, кызының чатыры янына кырык сакчы **куйдыртты**. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) ... at night, when the king lay down to sleep, he ordered forty guards to be stationed at his daughter’s tent (i.e., the person receiving the order had a second person station the guards).
- Ә мин, ..., малайлардан **тидерттермим**, ... (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) But I, ... did not (lit., do not) let any of the boys hurt him, ...
- Аккош: «Нигә мине шундый комсыз, усал кешеләрдән **җәберләттерәсең** ...», – дигән кебек хуҗасына мөлдерәп карап тора. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) Aqqosh is standing there, looking dolefully at his master as if saying, “Why do you let such greedy, evil people all abuse me (have me abused)?” (Аккош – name of a horse.)

Negative Verbs

[906] Negative verb stems are formed by joining **-ма-**, **-мә-** to affirmative verb stems. For example: бар- ‘go’, барма- ‘not go’; күр- ‘see’, ‘look’, күрмә- ‘not see’, ‘not look’; языл- ‘be written’, язылма- ‘not be written’; киен- ‘dress oneself’, киенмә- ‘not dress oneself’; языш- ‘write each other’, язышма- ‘not write each other’; башлат- ‘make (cause to) begin’, башлатма- ‘not make (cause to) begin’; качыр- ‘let escape’, качырма- ‘not let escape’.

CHAPTER XV – INFLECTION OF VERBS

[907] Tatar verbs have two numbers, three persons, four moods. Depending on the personal endings, two kinds of conjugation may be distinguished: The *pronominal* and the *possessive* kind, called so due to the similarity of these endings to the personal pronouns and the possessive suffixes, respectively.

Мин сөйли-**мен**, син сөйли-**сең**, без сөйли-**без**, сез сөйли-**сез** 'I speak, you speak, we speak, you speak';

кил-д-**ем**, кил-д-**eң**, кил-д-**е** 'I came, you came, he, she, it came'.
Compare: эш+**ем**, эш+**eң**, эш+**е** 'my, your, his work'.

This distinction is important for the position of the accent.

Verbs in the past tense I indicative, in the second person plural imperative, in the optative and in the conditional require the *possessive* kind of suffixes.

Verbs in the present tense, past tense II, future tense I and II, indicative require the *pronominal* kind of suffixes.

Verbs in the third person of the imperative mood take special endings.

[908] The verb stem[1] is obtained by dropping the ending **-у**, **-ү**, (**-ю**) from the verbal noun/ infinitive.
For example: язу 'to write', яз- 'write!'; бару 'to go', бар- 'go!'; килү 'to come', кил- 'come!'; йөгерү 'to run', йөгер- 'run!'; кую 'to put', куй- 'put!'; сөю 'to love', сөй- 'love!'; аңлау 'to understand', аңла- 'understand!'; карау 'to look', кара- 'look!'; сөйләү 'to speak', сөйлә- 'speak!'; эшләү 'to do/work', эшлә- 'do!', 'work!; юыну 'to wash oneself', юын- 'wash yourself!'; кызыксыну 'to be interested', кызыксын- 'be interested!'; гаҗәпләнү 'to be amazed', гаҗәплән- 'be amazed!'; очраштыру 'to cause to meet', очраштыр-! 'cause to meet!'; канәгатьләндерү 'to satisfy', канәгатьләндер- 'satisfy!'.

[909] The following verbs are exceptions to this rule:

VERBAL NOUN/ INFINITIVE		VERB STEM
авыру	to be/fall ill; to ache, have pain	авыры or авыр[2]
айну	to grow sober, recover, come to oneself, regain consciousness; to lose the fragrance	айны
алжу	to get tired, fatigued	алҗы
ару	to get tired	ары
арчу (dial.)	to peel, clean	арчы
ачу	to turn sour; to ferment	ачы
аңку	to be fragrant, to exhale fragrance	аңкы
баю /baju/	to become rich; to set (sun)	бае /bajь/
бию /biy/	to dance	бие
борчу	to trouble (trans.)	борчы
игү	to till, cultivate	иге

[1] The stem of a verb may be identical with its root. It is always identical with the imperative 2nd person singular.
[2] The imperative and the future II indicative stem may be авыры or авыр. The present indicative stem is always авыры. All other tenses and moods are formed from the stem авыр.

йончу	to get tired, fatigued	йончы
йөрү	to walk, march	йөре or йөр[3]
казу	to dig	казы
кашу	to scratch	кашы
каю	to embroider	кае /qajь/
кимү	to become less, to decrease	киме
кору	to dry	коры[4]
ныгу	to become stronger	ныгы
ою	to drowse; to become numb; to curdle	ое /ојь/
рэнжү	to take offense, to be/feel hurt, to suffer, to have a pain	рэнҗе
сарку	to soak; to penetrate	саркы
сасу	to smell bad; to go bad, become rotten	сасы
сирпү	to splash, squirt, gush; to cast, fling	сирпе
тану	to know, recognize	таны[5]
тару	to meet unexpectedly with, to encounter, run into (difficulties, misfortune, etc.)	тары
тату	to try, taste	таты
ташу	to carry, transport	ташы[6]
тентү	to investigate	тенте
тузгу	to become tousled, disheveled; to rise (dust), to clear away (smoke)	тузгы
туку	to weave. to repeat over and over again, to reiterate	тукы
тынчу	to go bad, become rotten	тынчы
төзү	to build; to compose, form	төзе
уку	to read, study	укы
черү	to rot	чере
чоку	to hollow, chisel, dig	чокы
чуку	to peck out	чукы
чэнчү	to split, crack; to stick, thrust, into	чэнче
чэрчү	to chatter, jabber; to get excited, into a passion	чэрче
чүкү	to rivet, forge	чүке
шаку	to knock (for example: at the door)	шакы
шыңшу	to whine, whimper	шыңшы
ышку	to rub	ышкы
эрү	to melt	эре
ярсу	to get angry, upset	ярсы
әрнү	to ache, feel a stinging pain	әрне
әрчү	to peel	әрче
әчү	to turn sour; to ferment	әче
өшү	to feel cold, to freeze	өше
үксү	to sob	үксе
үрчү	to breed, propagate	үрче
җебү	to become limp, to lose courage, to collapse	җебе
җилпү	to flap, wave	җилпе

[3] The imperative may be йөре or йөр. The present indicative stem is always йөре. In the formation of all other tenses and moods the short stem is preferred.
[4] But. кору 'to build', stem. кор.
[5] But. тану 'to deny, disclaim', stem. тан.
[6] But. ташу 'to spill, overflow', stem. таш.

A few bisyllabic verbs containing a consonant cluster (commonly **лк** /lk, lq/, **рк** /rk, rq/ have two stems: one stem ending in **е** or **ы** preceded by the cluster, and another ending in the second consonant of the cluster (commonly **к** /k, q/ preceded by **е** or **ы**.

For example: селкү 'to wave', селке or селек (imperative and stem), ул селкеде (селекте) 'he waved', селки (in older literature also селкә) 'he waves', селкесә (селексә) 'if he waves'; бөркү 'to sprinkle', бөрке or бөрек (imperative and stem), бөркедем (бөректем) 'I sprinkled', бөрки (бөркә) 'he sprinkles', бөркемә 'do not sprinkle', бөркегән 'sprinkled' (participle); йолку 'to pull', йолкы or йолык (imperative and stem), йолкыган 'pulled' (participle), йолыкса (йолкыса) 'if he pulls', йолкый (йолка) 'he pulls', җитен йолка торган машина 'flax puller'; балку 'to shine', балкы or балык (imperative and stem), кояш балкый 'the sun is shining', балкыды (балыкты) 'shone', кояш балкыса (балыкса) 'if the sun shines'; сарку 'to leak', саркы or сарык (imperative and stem), саркый 'it is leaking', саркысын (сарыксын) 'may it leak'; өркү 'to start, be afraid', өрке or өрек (imperative and stem), өркисең 'you are afraid'.

Note: The above group does not follow the general rule regarding the change of final **к** /k, q/ to **г** /g, ɠ/.

CHAPTER XVI – IMPERATIVE MOOD

[910] The imperative has both numbers, the *singular* and the *plural,* and two persons, the *second* and the *third.* The *second* person *singular* is identical with the verb stem. The *second* person *plural* is formed by joining **-гыз**, **-гез** to verb stems ending in a *vowel* except those in **и**, **у** (**ю**), and **-ыгыз**, **-егез** to verb stems ending in a *consonant* or in **и**, **у** (**ю**). The *third* person *singular* adds **-сын**, **-сен**, the *plural* **-сыннар**, **-сеннәр**.

[911] Table showing the conjugation of the verb in the imperative mood.

VERB STEM ENDS IN	SECOND PERS. SINGULAR	SECOND PERS. PLURAL	THIRD PERS. SINGULAR	THIRD PERS. PLURAL
а	башла	башлагыз	башласын	башласыннар
ә	эшлә	эшләгез	эшләсен	эшләсеннәр
я /ja/	буя	буягыз	буясын	буясыннар
ы	укы	укыгыз	укысын	укысыннар
е /jь/	бае /bajь/	баегыз /bajьƣьz/	баесын /bajьsьn/	баесыннар /bajьsьnnar/
е /e/	бие /bie/	биегез /biegez/	биесен /biesen/	биесеннәр /biesennər/
и	ки	киегез /kiegez/	кисен	кисеннәр
у	ку	куыгыз	кусын	кусыннар
ю	ю /ju/	юыгыз /juьƣьz/	юсын	юсыннар
ау	сау	савыгыз /sawьƣьz/	саусын	саусыннар
ай	зурай /zuraj/	зураегыз /zurajьƣьz/	зурайсын	зурайсыннар
әй	җәй	җәегез /çəjegez/	җәйсен	җәйсеннәр
ой	кой	коегыз /qojьƣьz/	койсын	койсыннар
уй	куй	куегыз /qujьƣьz/	куйсын	куйсыннар
ый	җый /çi/	җыегыз /çiьƣьz/	җыйсын /çisьn/	җыйсыннар /çisьnnar/
өй	сөй /søj/	сөегез /søjegez/	сөйсен	сөйсеннәр
a consonant	яз	языгыз	язсын	язсыннар
	кил	килегез	килсен	килсеннәр
a neg.verb stem	язма	язмагыз	язмасын	язмасыннар
	килмә	килмәгез	килмәсен	килмәсеннәр

Imperative of the verb
дию /diy/

[912] The second person *plural* and the third person *singular* and *plural* of **дию** are formed regularly, according to the rules for verbs whose stems end in **-и**: **диегез!**, **дисен!**, **дисеннәр!**

The *second person singular* is irregular: **диген!** – less often: **диң!** (диең!) 'say!'.
For example: Гөлсем. Бар, ... Касыймны монда чакыр. Гөлсем апа чакырды, **диген**. (Кәрим Әмири, Печән базары.) Gölsem. Go, ... call Qasim here. Say that Aunt Gölsem is calling him.

- – Әйе, Гаяз туган, эш зур, эш җитди. Тик менә шуны кайдан башлап җибәргә? – Кайдан **димә** инде син, Ильяс дус, – диде Гаяз. – Кайчан **диген**! (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "Yes, brother Ghayaz, the task is a big one (the task is a serious one). Just where do we get started with it?" "Now, don't say where, my friend Ilyas," Ghayaz said, "say when!"
- – Синең әмер белән ике ишкәкчене диңгезгә ташладык. – Калганнарын әйбәтләп сыйлагыз. Диңгезгә ташлаганнарын су анасы сорады **диң**, юкса барыбыз да диңгез төбендә булыр идек **диң**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) "As you have ordered, we have thrown the two oarsmen into the sea." "Feed the remaining ones well. Tell them that the watersprite claimed those thrown into the sea. Say that otherwise all of us would be at the bottom of the sea."

Use of the Imperative

[913] The Tatar imperative expresses an *order, command, request, exhortation, inducement, advice, invitation, entreaty, plea, wish, reassurance, prohibition* (negative command). Furthermore, depending on tone and context, the imperative may express various *emotions* and *feelings.*

When expressing a *command* or *categorical request,* the imperative often stands at the beginning of the sentence.

The subject of an imperative is usually not expressed unless it is emphatic. When expressed, it mostly precedes, less often follows, the imperative.

- Искәндәр (каты итеп). **Кил** монда! (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Iskändär (categorically). Come here!
- Ләля (аяк тибеп кычкыра.) **Югал** моннан! Бер минут тормый бездән **китегез**! (ibid.) Lalä (stamping her foot). Get out (lit., get lost) of here! Leave us this very minute (lit., without staying a minute)!
- Габдрахман. (Ишеккә бара-) Ярты сәгатьтән мин өйдә булам. Фәрит кайтса, чыгып **китмәсен**! (Шәриф Хөсәенев, Зөбәйдә – адәм баласы.) Ghäbdrakhman (goes to the door). I shall be home in half an hour. If Färit returns, don't let him go out (again)! (Categorical order, prohibition.)
- Кызбикә. Малайлар, килсәгез, миннән яхшылык **көтмәгез**, **карагыз** аны! Хәзер тәсбих тартырга утырам; тәһлилемне бүлдереп **йөрмәгез**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Qyzbikä. Fellows, if you come here, don't expect any good from me, watch out! I'll now sit and tell my beads. Don't you interrupt my tählil. (Expresses a warning, threat and prohibition.)

Note: тәһлил – prayer pronouncing the belief in the oneness of God.

- – Кабатлап әйтәм: **Түз, сабыр ит**! – Бу сүзләр катгый киңәш тә, җитди боерык та булып яңгырады. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы ажаган.) I repeat, “Bear it, be patient!” These words sounded both like a firm advice and a stern order.
- Шәйхи. Я /jə/, егетләр, юл кешесенең юлда булганы яхшы, **әзерләнегез**! (Кәрим Тинчурин, Зәңгәр шәл.) Sheykhi. Well, young men, it’s good for a traveler to be on the road – get ready!
- Нәгыймә. Сәлимәне дә **чакырып чык**, ул да **булсын**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Näghimä. Go and invite Sälimä also. She should be here too. (Simple request.)
- Зөбәйдә. **Калдырма** мине, Булат, **ал** үзең белән! (Шәриф Хөсәенев, Зөбәйдә – адәм баласы.) Zöbeydä. Don’t leave me (here), Bulat, take me with you! (Expresses an entreaty.)
- Гөлҗамал. Фәрхиназ, андый сүзләр **сөйләмә**, болай да бит безгә бик авыр. (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Göljamal. Färkhinaz, don’t say such words. After all, for us it’s very difficult as it is. (Plea.)
- Сәфәр. Садыйк, нинди җилләр ташлады сине монда? **Әйдә, әйдә, рәхим ит, уз, утыр**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Säfär. Sadiq, what winds brought you here? Come on, come on, please, go on through, sit down! (Invitation.)
- Ун-унбиш минуттан алар өстәл янына утырдылар. – Я /Jə/, **рәхим итегез, һәркем** теләгәнен **алсын**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) After ten or fifteen minutes they sat down at the table. “Now, please, everybody take what you like (lit., he likes).” (Invitation.)
- – ... менә шушы сукмактан киттек. Ул яр буена алып чыга, аннары яр буйлап китә. **Һәркем** теләгәнчә **барсын**, ашыгасы юк, – диде Җәгъфәр. (ibid.) “... let’s walk along this path here. It leads to the bank (i.e., the bank of the Volga) and then runs along the bank. Everybody walk as you please (lit., walks as he pleases). There is no need to hurry,” Jäghfär said. (Invitation.)

Note: In the above two examples, the Tatar indefinite pronoun ‘everybody’ is third person singular. However, being used vocatively, it must be considered second person, in English rendered by the second person of the imperative. But note that Tatar retains the third person singular imperative, conformable with the indefinite pronoun.

- Кәримә. Ничек синеңчә, Зөбәйдә, бу бала чыннан да аныкымы икән? Зөбәйдә. Кайгың шул гына булса, Кәримә, өеңә **кайт** та **ят** та **йокла**. Юк белән башымны **катырма**. (Шәриф Хөсәенев, Зөбәйдә – адәм баласы.) Kärimä. What’s your opinion, Zöbeydä, is this child perhaps really his? Zöbeydä. If your worry is just that, Kärimä, go back home, lie down and sleep. Don’t bother me with trifles. (Advice and exhortation.)
- Адресы мәгълүм булганнан соң, Гөлсемнән авылдашлар өзелмәде. Тегe яки бу йомыш белән шәһәргә кем генә килмәсен – аларда туктала иде. Йорты зур, ишегалды иркен, күңеле киң. Ат белән килсәләр дә урын җитәрлек. Атыңны **туар** да, алдына печән **сал, йөр** аннары тыныч кына шәһәр буйлап. (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) After her address became known, (her) fellow villagers did not cease dropping in on Gölsem. Whoever came to the city on this or that business stayed with them (i.e., with Gölsem and her husband). Their house is big, its yard spacious, and her heart is generous (lit., wide). Even if they come with a horse (and wagon), there is sufficient room. Just unharness your horse, put hay before it, and then walk around in the city with your mind at rest. (Expresses open invitation and reassurance.)
- Мавия. Самат, җаным, **ташла** бу сүзләрне, **ташла** ... **Кит син** алар янына! Алар янына **кит**. Бәхетеңне шуннан **эзлә**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä. Samat, my dear, stop this talk, stop it ... Do go to them! Go to them. Seek your happiness there. (Persuasive request with a connotation of apprehension.)

- Мавия. **Әйтмә**! Акылсыз малай! ... **Кит! Кит!** Яхшы чакта **китеп котыл**. Бу безне бәхетле итми. (ibid.) Mawiä. Don't say that! Silly boy! ... Go! Go! Get away (from me) in time. This before we do something foolish) will not make us happy. (Persuasive request with a connotation of apprehensiveness.)
- Женя. Ә нишләргә соң? Зөләйхә. Акылга утыртырга кирәк. Онытылмаслык **булсын**. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Zhenya. Then what shall we do? Zöleykhä. We must bring him to his senses. Let it be something he will not be able to forget. (Advice.)

(For verb stems with **-маслык** see 1110, 1233-1235.)

- Зөбәйдә. Берничә сүз әйтергә **рөхсәт итегез**, иптәшләр. (Шәриф Хөсәенев, Зөбәйдә – адәм баласы.) Zöbeydä. Permit me to say a few words, friends. (Polite request.)
- Гали. ... икенче кылмам, актыгы **булсын**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Яшләр алдатмыйлар.) Ghäli. ... I won't do it again. This will be the last time. (Reassurance, promise.)
- Искәндәр. Атлар хәзер. ... Шәрәф улым, алла ак юл **бирсен**! (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Iskändär. The horses are ready. ... Shäräf, my son, may God grant you a good journey! (Wish.)
- Нәгыймә. Ярый инде, алла юлдашың **булсын**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Näghimä. All right then, God be with you (lit., may God be your traveling companion). (Wish.)
- Садыйк. Әйтимме? Фатыйма. Ихтыярыгыз. Ярамаса, **әйтмәгез**. (ibid.) Sadiq. Shall I say it? Fatima. As you wish. If it isn't appropriate, don't say it. (Advice with a tinge of indifference.)
- Мавия (кулын тартып алып). **Җибәр**! Якын **килмәгез**! (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä (withdrawing her hand). Let go! Don't come near me! (Categorical order and prohibition.)
- – Балалар бакчада **уйнамасыннар**! "Don't let the children play in the garden!" (Or: "The children shall not play in the garden!") (Prohibition.)
- – Ярый, хуш, – диде Сафия. – Тыныч йокы, тәмле төш. – Нишләп, әле чәй эчәбез дигән идең бит? – ... Наргизә күптән йоклый инде, тәрәзәдә ут юк бит. – Йокласын, аның безгә кирәге юк. (Мәдинә Маликова, Басып сайрар талы бар.) "All right, good night!" Safiä said. "Sleep well, pleasant dreams." "Why, didn't you say we were going to have tea now?" ... "Nargizä has been asleep a long time now. There is no light in the window." "Let her sleep, we don't need her." (Nargizä is Safiä's roommate.) (Expresses indifference, unconcern.)
- Роза. (Тәрәзә янына килеп.) ... кем ул анда машина белән килеп туктады? Зөләйхә. Марго ханым бит бу. Роза. Шул үзе. Безгә килә. Зөләйхә. Нишләп **ул** безгә **килсен**? (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Roza (stepping to the window). ... who is that who has stopped in the car there? Zoöleykhä. But that's lady Margo. Roza. Really, it's she. She is coming to us. Zöleykhä. Why should she come to us? (Amazement with a tinge of disbelief.)
- Зөбәйдә. Җүләр икәнлегемне мин синнән башка да беләм. Берәр яңа нәрсә **әйт син**. (Шәриф Хөсәенев, Зөбәйдә – адәм баласы.) Zöbeydä. That I am a fool I know without you (telling me). Do say something new. (Anger.)
- Зөбәйдә. Ничек – китәчәк? Габдрахман. Әллә мин аны мәңге үз өемдә тотыйммы? Зөбәйдә. Бала белән кая **барсын ул**? (ibid.) Zöbeydä. How – he will leave? Ghäbdrakhman. Am I supposed to keep him in my house forever? Zöbeydä. Where is he to go with a child? (Zöbeydä is upset by her father's decision.)
- Рәзилә. ... Ә мин аны табам. Табачакмын һәм... Сәрия. Төнгә каршы? Җитмәсә шундый шомлы җил. Рәзилә. **Булсын**. Сәрия. Күрәсеңме тәрәзәгә ничек бәрә. Рәзилә. **Бәрсен**. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар!) Räzilä. ... But I'll find him. I shall find him and... Säriä. At night? Besides, there is such a dreadful wind.

Räzilä. Let there be. Säriä. Do you see how it beats against the window? Räzilä. Let it beat. (Defiance.)

[914] To *emphasize* an order, request, etc. or to make it *more expressive*, the imperative is used first in the second person *plural* and then repeated in the second person *singular*. In writing, both are always separated by a comma.

The order, request, etc. may be directed to *one* or *several* persons, *polite* form, or to *several* persons, *familiar* form.

- – **Сөйләгез, сөйлә**, – диде Ризван, – барын да сөйләгез. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Now, tell me," Rizwan said. "Tell (me) everything." (One person is addressed.)
- Зөләйхә. Хәзер язып кына бетерәм дә сөйләшербез. Шамил. **Язьгыз, яз**, Зөләйхә апа. Мин көтәрмен. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Zöleykhä. I'll just finish writing (this), and then we shall talk. Shamil. Go ahead, write, Zöleykhä. I'll wait.
- Фазыл. Сез хәзер эштә булырга тиешме? Кәүсәрия. Эштә. Фазыл. Алайса, эш урыныгызда булыгыз, Кәүсәрия ханым, **барыгыз, бар**, монда җыен чепуха белән минем башымны катырмагыз. (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Fazyl. Shouldn't you be at work now? Käwsäriä. Yes, at work. Fazyl. If that's so, then be at your work, Lady Käwsäriä. Go now, and don't bother me here with all kinds of nonsense. (Чепуха – Russian; буш сүз, юк-бар, юк нәрсә.)
- Фәрхиназ. Җибәрегез, тотмагыз! Аңар хатын булганчы, суга гарык булырмын! (Ычкынып буага таба йөгерә.) Абруй. **Тотыгыз, тот**! Буага ташлана! (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Färkhinaz. Let me go, don't hold me! Rather than becoming his wife I'll drown myself! (She tears herself loose and runs towards the millpond.) Abruy. Catch her, catch her! She will throw herself into the millpond! (Several persons are addressed, polite form.)
- Таипов. **Керегез, кер**, егетләр, әйдәгез. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Taipov. Come on in, young men, come in. (Several persons are addressed, polite form.)
- Һилал. Әйе. Ярый, дуслар, хушыгыз. Әмәк. Шәмәк. Хуш иптәш, хат яз! Һилал. **Хушыгыз, хуш**! (Кәрим Тинчурин, Кандыр буе.) Hilal. Yes. All right, friends, goodbye. Ämäk and Shämäk. Goodbye, friend, write us! Hilal. Goodbye, goodbye! (Several persons are addressed, familiar form.)

[915] A command loses its categorical character when it is given as a general statement.

- Тимерне кызуында **сук**. Strike while the iron is hot. (Prov.)
- Көчледән **курыкма**, үчледән **курык**. Do not fear the strong; fear the vindictive. (Prov.)
- **Карама** йөзенә, **кара** күзенә, **Карама** беләгенә, **кара** йөрәгенә. Do not judge by the face (lit., Do not look at the face), judge by the eyes. Do not judge by the (strength of the) arm, judge by the (strength of the) heart. (Prov.)
- Сез аларга **әйтегез**, алар бүген түгел, иртәгә **килсеннәр**. Tell them to come tomorrow, not today!

[916] Depending on the context, the *third person* of the *affirmative* imperative of two or more verbs connected by the conjunction **ни ... ни** 'neither ... nor' may express. a) several ordinary orders; b) a general (timeless) statement that the subject (the third person) executes neither the one nor the other action expressed by the imperatives. In this case, the meaning is indicative rather than imperative. However, it differs from the indicative in that there is the addition of *subjective surprise* or *disappointment* that the action has not been carried out.

For example: Ул ни **килсен**, ни **язсын**, ни **шалтыратсын**. Let him neither come nor write nor telephone. Or: He doesn't come, he doesn't write, he doesn't telephone. (The speaker is disappointed that these actions have not taken place.)

[917] The imperative of the verb **күрү** in its affirmative or negative form immediately following a verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** (1240) expresses a *friendly, polite request,* a *plea,* a *warning,* or *apprehensiveness.*

- – Әллә соңга калдыммы? **Гафу итә күрегез**, – диде Хөсәен. (Рәмзи Максудов, Шәйморза кешеләре.) "Am I perhaps late? Pardon me, please," Khösäyen said.
- ... **сез** миңа **үпкәли күрмәгез** тагын. Бу Хәнифә бигрәк мәнсез, безнең белән утырып бер чынаяк чәй дә эчми дип **рәнҗи күрмәгез**. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) ... please, don't you be angry with me. Please, don't be offended, saying that (this) Khänifä is very bad, that she doesn't sit down and doesn't have even one cup of tea with us.

(For тагы(н) as intensifier see 932.)

- Сәүбән. Менә, бир шушы хатларны Фәйрүзәгә. Дилбәр (алып). Барысын дамы? Сәүбән. Барысын да бир. ... Тик зинһар башка кешегә **күрсәтә күрмә**. (Риза Ишморат, Серле моң.) Säwbän. Here, give these letters to Feyrüzä. Dilbär (taking them). All of them? Säwbän. Give her all of them ... But please, don't show them to anybody else. (Friendly request with connotation of apprehensiveness.)
- Явыз булган Саз патшасы кисәтеп әйткән боларга: «Әй, адәм балалары, моңа кадәр бернинди җан иясе басмаган чикләренә **керә күрмәгез**. Үтеп керсәгез, миннән рәхим-шәфкать булмас, мин сезне йотачакмын» – дигән. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) The Swamp King, who was evil, warned them (so they tell), "Human beings, do not enter upon the boundaries which up to now no living soul whatever has set foot. If you do, there will be no mercy from me. I shall swallow you up." (Warning.)
- Зөбәйдә. Ул хәбәр – юк хәбәр ул. Сөләйман. Юк кына **була күрсен**, югыйсә бөтенләй дөнья харап. (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин.) Zöbeydä. That's only an empty rumour. Söleyman. Let's hope there is nothing to it, or we're done for! (Apprehensive.)
- – Баланы су буена ялгызын **җибәрә күрмә**. Ишетәсеңме?! (Миргазиян Юныс, Табу һәм югалту.) "Don't let the child go alone near the water (i.e., lake, river, etc.), please! Do you hear me?" (Warning and apprehensiveness.)
- Бабай да әйтә куйды: – Еракка китеп йөрмәгез. Хуторда хуҗасыз этләр күп хәзер. Бәрәнеңә **ташлана күрмәсеннәр**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Grandpa too remarked, "Don't go far. There are a lot of stray dogs at the farm now. Don't let them attack your lamb." (Warning.)
- – Саграк **була күр**, – дип пышылдады Таһир. – Ашыкма! Минем кергәнне көт. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) "Be quite careful, please," Tahir whispered. "Don't hurry! Wait for me to come in." (Polite, friendly warning.)

[918] In *interrogative sentences*, the imperative is used in the third person singular and plural to express:

a) A *direct request* for permission to carry out an action.
   - Ул да бирегә **килсенме**? May he too come here?

b) The *impossibility* of proceeding, or of something (condition, fact, etc.) being, otherwise. If the verb stands in the *negative* imperative, the answer is *affirmative.* If it appears in the *affirmative* imperative, the answer is *negative.*

- **Ник** Булат алтмыш яшьтә **булсын**? Булмас! How could Bulat be sixty years old? He cannot be!
- Моннан соң, **ничек** итеп аларга ышанырга мөмкин **булсын**? After this, how can one believe them?
- Зөбәйдә. Нияз безнеке. Мәрвәр. Күр әле, **кайдан** килеп сезнеке **булсын** ул?! Шаштыңмы әллә син! (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Zöbeydä. Niaz is ours. Märwär. Look here, how can he be yours? Perhaps you are not in your right mind!
- Мавия. Ничә кеше барасыз? Миңа урын булырмы анда? Нәкыя. **Ник булмасын**, бергә барырбыз. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä. How many of you are going? Will there be a seat for me there? Näqiä. Why shouldn't there be. We'll go together.

[919] In *exclamatory* sentences, the *third* person *singular of* the *affirmative* imperative followed by **да**, **дә** and a verb in its *negative* imperative, *third* person *singular,* expresses the impossibility of proceeding, or of something being, otherwise.

- Шулай көннәрдән бер көнне Мәхмүт аларга килгәч: – Менә, кичә Такташ абыең сиңа нинди матур шигырь бүләк итте. Укып кара, ошыймы? – диде. – Ошамыймы соң! Такташ абыйсы **язсын да, ошамасын**! (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) Thus, one day, when Mäkhmüt came to them, he said. "Well, what a beautiful poem your uncle Taqtash gave you as a present yesterday. Read it and see whether you like it." "Of course I like it! If one's uncle Taqtash has written it, can one not like it?"

[920] The third person singular of the *negative imperative* augmented by the interrogative particle **-мы**, **-ме** indicates a *sudden, unexpected* action, event, etc., which took place in the past, and which the speaker relates with *astonishment, surprise, amazement, consternation.* Although negative in form, its meaning is affirmative.

- Ике-өч көннән соң Уварова җилләнеп килеп **кермәсенме**. (Фәнил Галиев, Командировка.) After two or three days, what if Uvarova didn't come in (i.e., come into the narrator's house) in a white rage.
- Бүрегемне салдым да биш уч он тутырып алдым. Шул чак кемдер муен тамырыма **тондырмасынмы**? (Рөстәм Вәлиев, Дөнья гаме.) I took off my cap and quickly filled in five handfuls of flour. At that moment wouldn't someone just give me a blow to my neck!
- Инеш сукмагы буйлатып үзалдына нидер уйланып барганда, әрәмәлек арасыннан кинәт кенә Мәстүрә белән Сәгадәт килеп **чыкмасынмы**! (Азат Вергазов, Нәзер.) While he was walking along the brook path, thinking something to himself, what if Mästürä and Säghädät didn't suddenly emerge from among the ärämä! (Әрәмә – grove of trees or shrubs growing in the low-lying land along a river, stream, brook, etc.)
- Гөнаһ шомлыгына каршы, Сәгадәт белән Исмай үзләре яныннан узып барганда гына айгыр пошкырып **куймасынмы**?! (ibid.) Unfortunately, just when Säghädät and Ismai passed by them, wouldn't the stallion give a snort! (Indicates unexpected action with a connotation of consternation, dismay.)

[921] The interrogative pronoun **ник** or **нигә**, combined with the *third* person singular of the *affirmative* imperative, expresses an *unfulfilled desire* or *wish,* with a connotation of various emotions such as *regret, worry, concern, apprehensiveness, delight, satisfaction,* etc., or it simply indicates that the action is *not performed* or that the state, condition does *not exist at all.*

- Өйләр авылдагыга охшаган, ләкин **ник** кенә бер этәч **кычкырсын** да, **ник** кенә бер мал-туар тавышы **яңгырасын** ... (Хәким Хәйруллин, Ургыл.) The houses were like those in the village, but if only there were crowing of the cock or the sounds of livestock ...
- [Мәхмүт] ... уйга калды. Нишләргә? ... Ичмасам, чаттагы ашханәгә кереп ашап чыгасы иде. Ләкин кесәсендә **ник** бер тиен акча **булсын**. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) [Mäkhmüt] ... stood there, thinking. What am I to do? ... I ought at least go into the restaurant at the corner and have something to eat. If only there were one kopeck in (my) pocket. (For чыгасы иде see 1128 a-c.)
- Нияз абый сезгә купме хатлар язды, **ник** бер генә җавап **алсын**. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Niaz wrote you many letters. If he had only received just one answer!
- Язгы ташулар үтеп, җир өсте куе /qujь/ яшеллеккә күмелгәннән соң **ник** бер яңгыр тамчысы **төшсен, ник** күк йөзендә бер болыт әсәре **күренсен**. (Флүс Латыйфи, Хыянәт.) After the spring floodings had ended and the land had become enveloped in deep green, not one drop of rain fell, and in the sky not even a trace of a cloud became visible. (Connotates worry, concern.)
- Өйләр ... зур, биек, төзек. Авыл урамнары тигез, киң, **ник** бер чүп **булсын**! (Гөлчәчәк Әдһәмова, Өметләр өзелмәгән.) The houses are large, tall and in good repair ... The village streets are even and wide, and there is not a bit of litter. (The observer is favorably impressed by and pleased with the cleanliness of the streets.)
- Казан йоклый. **Ник** бер эт **өрсен** дә адашкан җәяүленең тавышы **ишетелсен**. (Флүс Латыйфи, Хыянәт.) Kazan is asleep. There isn’t a dog barking, nor does one hear the sound of a pedestrian who has lost his way.
- Гәүһәр ... карый. Бу сәгатьтә Кама бик матур. Никадәр тынлык һәм тынычлык. **Ник** бер генә дулкын **тибрәнсен**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) Gäwhär looks ... At this hour the Kama is very beautiful. What calm, what peace. There is not the least wave (moving).
- Чалт аяз иде. **Ник** шунда бер энә очы кадәр болыт кисәге **күренсен**. (Әсрар Галиев, Асыл кошым минем.) It (i.e., the day) is completely clear. Not the slightest trace of a cloud (lit., a cloud the size of a needle’s tip) can be seen.
- Мин үзем дә бераз шүрлим. Тирә-якта **нигә** бер генә кеше **күренсен**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) I myself am also a little afraid (uneasy). If one could see just a single person in the neighborhood.
- Көтү әкрен генә безнең алдан узып китте. Без дә бара тордык. Бервакыт артка әйләнеп карасам, **нигә** бер генә сарык **күренсен**. Көтү үзенең чабаны белән бергә каядыр китеп югалган. (ibid.) The flock (of sheep) slowly passed in front of us. We too kept moving. When, after a while, I turned around and looked back, there wasn’t one sheep to be seen. The flock, together with its shepherd, had disappeared somewhere.

[922] The imperative of the *third* person singular or plural followed by the *third* person singular, past tense, of the auxiliary verb **и-**, **иде** ‘he (she, it) was’ (see 974, a-c; 975), expresses an *urgent* but *polite invitation, request* or a *wish,* often with a connotation of *regret.*

- – Мин риза. Тик вакыты кичке сәгать биштән җидегә чаклы **булсын иде**. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) “I agree. But the time (i.e., the time of the lessons) should be in the evening from five to seven o’clock.”
- Аның ... үз дөньясы бар. Һич югында берәр сорау **бирсен иде**. Болай, үпкәләгән кеше сыман, дәшми **тормасын иде**. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт хаты.) He has ... his own world. If at least he would ask one question. If only he would not be so silent, like someone offended.

- – Ичмасам, сезнең Фәрдәнә **килсен иде** тизрәк, – дип куйды Камил, сабырсызланып. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) “If your Färdänä at least would come soon,” Kamil remarked, becoming impatient.
- Менә шулай трактордан төшмичә барасы да барасы иде, көн-төн барасы иде, атналар-айлар барасы иде. Икәүдән-икәү генә ... һәрвакыт таң алды **булсын иде**, елга буе, карт тирәк **булсын иде**, елга өстеннән салкынча томан **күтәрелсен иде**, һәм якында гына йокымсырап, бер-берсенә тавыш биреп, бакалар **кычкырышсын иде**. Аннан соң кояш **чыксын иде**, һәрвакыт шулай якты, җылы булып **торсын иде**, беркайчан да җил дә, болыт та **булмасын иде**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) He would like to go on and on, (go on) night and day, (go on) weeks and months like this, without getting down from the tractor. Just the two of them alone ... it should always be before dawn. On the river there should be an old poplar. Cool fog should rise over the river, and near by frogs should croak, sleepily calling out to each other. Then, the sun should rise and always be bright and warm like this. There should never be any wind or clouds.

[923] The imperative of the *second* person *singular* followed by the *second* person *singular, past tense*, of the auxiliary verb **и-** – **идең** ‘you were’, or the *second* person *plural* of the imperative followed by the *third* person *singular*, of the same auxiliary verb – **иде** ‘he (she, it) was’, expresses a *strong, unfulfillable desire, wish.*

- Әйтик, 50 еллык бәйрәмдә журналның бөтен саннары булсын иде әле редакциядә. Күргәзмә **оештыр идең, күрсәт идең**, тотып, актарып **кара идең**! (Равил Фәйзуллин, Журналның үз архивын булдырыйк.) Let’s assume that on the day of its 50th anniversary all issues of the journal would still be (available) in the editor’s office. Why, would one ever organize an exhibition, show them off, pick them up and peruse them!
- Саҗидә. Үз сәгатеңне укытып **чык идең** дә **котыл идең**. (Хәй Вахит, Мәхәббәтең чын булса.) Sajidä. After teaching your lesson, you might want to leave and get away from it all. (Implying one cannot because a teacher’s work never ends.)
- Сәгыйдулла бабай, ... үз-үзе белән сөйләшкәндәй итеп, тын гына әйтте: – И-их, үтә гомер, ... Нигә килә бу яңа еллар? Вакыт үз көенә аксын иде ул, син үзең теләгән вакытта поездан төшеп калган сыман, аннан төшеп **кал идең**. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) Old Säghidulla, ... as though talking to himself, said calmly, “Alas, life passes, ... Why do these new years come? If time would only flow in its own way, and you would just get off as you get off the train at the time you yourself want to.”
- – Синең тарафлардан да хәбәр-хәтер булмады бит, Гөлүсә. Ым гына **как идең**, сәгате-минуты белән сине эзләп сәфәр чыккан булыр идем. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) “After all, from your side there was no news either, Gölüsä. If you had only so much as given a hint, I would have set out to look for you that very hour, that very minute.”
- Өйгә кайткач та тынмады Мәхмүтнең энисе. – ... Үз тиңең юкмыни синең? – Нинди тиң? – Әнә, Зәйнәп ахирәт кызы – Мөршидә. – Нигә ул миңа? – Ничек нигә? Мең мәртәбә әйттем бит инде! Бишектә чакта ук синнән колагын тешләттереп куйдык. – **Тешләтмәгез иде**. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) Even after they returned home, Mäkhmüt’s mother did not calm down. “... Isn’t there one who is your equal?” (Meaning social equal for the purpose of marriage.) “What equal?” “Well, there is Mörshidä, the daughter of my bosom friend Zeynäp.” “Why she (How does she concern me)?” “What do you mean ‘why’? Haven’t I told you already a

thousand times! We had you bite her ear when she was still lying in the cradle." "If only you hadn't made me bite it."

Note: Колагын тешләтү – an old Tatar custom. To have a boy bite a girl's ear as a sign that she is to be his future bride.

[924] The *second* and *third* persons of the *imperative* followed by **иден**, **иде** can be the predicates of *consequence clauses* of *conditional sentences* or of such clauses used *independently*. In this function, they express a tinge of *criticism* directed toward the agent for failing to perform his (her) *duty*. These forms pertain to the vernacular, but they are used in literary works to give greater credibility, authenticity to the speech of certain characters.

- Күчтәнәчләремне алмады, – диде Гыйззәтбану түти ... Көчләп калдыра алмыйм ич мин. – Өстәлендә **калдыр** да чыгып **кит иден**. (Якүб Зәнкиев, Иртеш таңнары.) "He didn't accept my presents," aunt Ghizzätbanu said ... "I can't force them upon him, can I." "You should have left them on his table and walked out."
- Йосыф сөйләп торды, бүтәннәр дә ап-ачык күргәннәр, ... теге урман өрәкләре килеп чыккач та Айсетдин артка карап томылган! Егет булса, **качмасын иде,** ... (ibid.) Joseph told all about it, the others too have seen it clearly (as he said), ... immediately after those forest ghosts appeared, Aisetdin dashed back (so Joseph said)! If he were a (real) man, he shouldn't have run away ...

Further nuances in the meaning of the imperative can be achieved by using it with certain particles. Particles most frequently used with the imperative are:

[925] гына, **генә**, **кына**, **кенә**.

This particle serves to intensify a *request, advice, wish, desire*, as well as various *feelings* and *emotions* expressed in the imperative mood.

- Апуш. Булса шулай итәр иден дә, юк бит әле ул. Шулай булгач, **тыңлап кына тор**: ... (Мирсәй Әмир, Тун ачуы.) Apush. If you had it (i.e., the power), you would do it that way. But you don't have it. So just listen then: ... (Expresses a strong request and advice.)
- Зилә. Ялгыз башың белән бала алып кайтырга җөрьәт итәсеңме? Гайбәтчеләр сине тотып кимерәчәк. Наилә. Барысы хәл ителгән. ... Башка эшкә күчәм! Исән-аман **тусын гына**. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Zilä. Being single, do you dare have a child? The slanderers will seize you and harass you. Nailä. Everything has been resolved. ... I'll switch to another job. If only it's born healthy. (Strong wish.)
- – Акназар, интернатка күчерсәләр, риза булыр иденме? ... – Мин риза, **алсыннар гына**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Aqnazar, if they transferred you to a boardingschool, would you agree?" ... "I'm agreeable, if only they will admit me." (Expresses a strong wish with a connotation of doubt.)
- Малай: – Бетте, әби, бетте, – дияргә ашыкты. – Керәм, ваннага да керәм, **зарланма гына**! (Кояш Тимбикова, Ярлар биек.) The boy hastened to say. "All right, Grandma, all right. I'll go in (i.e., into the bathroom), I'll also take a bath, only don't complain!" (Expresses a strong plea.)
- Дөнья рәхәтенең бер ишеге ябыла, мең ишеге ачыла, **эзләп таба гына бел**! (ibid.) One door to a blissful life closes, a thousand open. Just know (how) to look for them! (Expresses a truism.)
- Ходайбирдин. Тукта әле. Гайни. Я, **тиз генә**, эшем ашыгыч. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Khodaibirdin. Wait, please. Gheyni. Please do be quick; my work is urgent. (Gheyni urges her interlocutor on.)
- – Вакыт, бик вакыт. **Өйләнсен генә**. (Хәмит Рәхимов, Бурыч.) "It's time, high time. He really ought to marry." (Strong consent.)

- Галия. Әй, зинһар дип әйтәм, шул сүзең белән **үчектермә генә**, ичмасам! (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. Oh, I beg you, if you would only not annoy me by saying that! (Expresses a strong plea with a connotation of discontent.)
- Зарифа (усалланган булып). Ну мин аны! **Кайтсын гына** әле өйгә. (Габдрахман Минский, Синең җырың.) Zarifa (getting angry). Well, I'll show him! Just let him come home... (Expresses a strong warning and threat.)
- Хәрәкәт, бары тик хәрәкәт кенә коткара ала, йөгер, сикер, бие, чүгәләп-чүгәләп ал, **туктама гына**! (Камил Кәримов, Көзнең соңгы төне.) Motion, only motion can save (him) (i.e., save from freezing). Run, jump, dance, squat again and again, only don't stop (stand still). (Cautioning.)
- Гыймран. ... сез әйтәсез, акча алганы юк ... Алганы юк икән, үзе гаепле. Үстергәч алсын ... Азамат. Гыймран ага, бәхәсләшмибез. **Ала гына күрсен**. Имән турында сөйләгез сез ... (Гариф Ахунов, Утлар яна учакта.) Ghimran. ... you say that he didn't take any money ... If he didn't take any, it's his own fault. If he raised them (i.e., the two children), he should take it ... Azamat. Uncle Ghimran, we don't dispute it. Let him take it then. Tell us (the story) about the oak tree ... (Expresses indifference.)

[926] ди.

A verb in its *affirmative* or *negative* imperative *third* person singular, immediately followed by **ди** indicates *emphasis.*

- Ильяс. Менә нәрсә, Әлфия, минем дә сиңа бер үтенечем бар: киләчәктә без яхшы иптәшләр булып калыйк. Ярый, безнең арада якын мөнәсәбәтләр **булмасын ди**. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Ilyas. Here now, Älfiä, I too have a favor to ask you. In the future let's remain (just) good friends. That would be best – let there be no close relationship between us.
- – Әнием генә. Әллә җен дигән нәрсә чыннан да бар микән? – Тынычлан, әнисе, нинди җен **булсын ди**. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) "Oh Mother dear! Do demons (evil spirits) really exist?" "Be calm, Mother, really what demon (evil spirit) would there be?"
- «Бу кыз Кадимбикәгә охшаганмы?» – дип сорадым мин үз-үземнән. Ә нигә **охшамасын ди**? (Мәдинә Маликова, Басып сайрар талы бар.) I asked myself, "Does this girl (meaning herself) look like Qadimbika?" But why shouldn't she?

[927] A *rhetorical question* may contain an *interrogative pronoun,* a verb in its *affirmative* or *negative imperative* plus **ди**. With the *affirmative* imperative, this construction expresses the *impossibility* of imagining that the action or state denoted by it will be carried out, come about, or exist. With the *negative* imperative, it expresses the *impossibility* of imagining that the action or state will *not* be carried out, will *not* come about, or does *not* exist.

- – Зинһар, борчыла күрмәгез. Бар да һәйбәт булыр. Бу бер аңлашылмаучылык кына, вакытлыча хәл. **Кем ышансын ди** андый тузга язмаган мәгънәсез нәрсәләргә? (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) "Please, don't worry. Everything will be all rignt (fine). This is only a misunderstanding, a situation which will pass (which will be cleared up). Who, after all, is likely to believe such nonsense, such gibberish?"
- Рәшидә. Самовар куярга күмер юк ич. Чолан ачкычы базга төшеп киткән. ... Ильяс. Я, әйт әле, усал кыз, ачкычны базга кем төшерде. Рәшидә. **Нишләп төшсен ди.** Юри генә әйттем ич. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Räshidä. There are no coals to set up the samovar, you know. The key to the storeroom fell into the basement. ... Ilyas. Now, tell me, please, you naughty girl, who dropped the key

into the basement? Räshidä. However could it have fallen (there). I just said it as an excuse, you know. (Räshidä did not want to make tea for a guest she disliked.)

- Ильяс. Рәхмәт. Соңрак кереп сезне борчымадыммы? Гыйльмеҗиһан. Юкны сөйләмә, улым. **Каян** килеп соң **булсын ди**? (ibid.) Ilyas. Thank you. Have I disturbed you coming in so late? Ghilmejihan. Nonsense (lit., Don't talk nonsense), my son. How can you call it late? (i.e., It isn't.)
- Әлфия. Бәлки аны абыең яратмыйдыр? Шуңа күрә Айсылу борчыла торгандыр. Рәшидә. **Нишләп яратмасын ди**? Яратмаслык кыз түгел лә ул. (ibid.) Älfiä. Perhaps your brother doesn't like (love) her? Perhaps that is why Aisylu worries. Räshidä. Whyever shouldn't he like (love) her? After all, she isn't an unlovable girl.
- «... Әгәр дә Наҗарны аяктан еккан хәбәр Фәнүзәгә дә сугылып узган булса? Шулайдыр, мөгаен, шулайдыр. Югыйсә **ник килмәсен ди** Фәнүзә?» (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) "... What if the news which knocked Najar off his feet has also reached Fänüzä? It probably did, it probably did. Otherwise why should Fänüzä not come?"

[928] инде.

This particle is used to *attenuate* or to *intensify* a *request,* a *plea, wish.* Furthermore, it *intensifies* various *emotions* and *feelings* expressed in the imperative mood.

- Хөсәен. Ярый, иптәшләр, сыегыз /sъjьǫjьz/ өчен бик рәхмәт, хәзер миңа китәргә **рөхсәт итегез инде**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Khösäyen. All right, friends, many thanks for your hospitality. Permit me to leave now, please. (Attenuated request.)
- Энесе ... – **Инде** сез сау-сәламәт көенчә кире өйгә кайтып **китегез**, – диде. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) His (younger) brother said, ... "Now see you return home safely." (Affectionate command.)
- – ... Ходаем! Артык күрергә насыйп **булмасын инде**. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "... My Lord! May I never have to see him again." (Strong wish.)
- Сүрия. Фазыл, **китмә инде, барма инде**. Минем янымда гына **бул инде**. (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Süriä. Fazyl, don't leave, please, don't go, please. Just stay with me, please. (Expresses a strong plea.)
- Сөләйман. **Тукта инде, үпкәләмә инде**, җаный. (Сәет Шәкүров, Туган туфрак.) Söleyman. Wait, please, don't be angry, (my) dear.
- – **Кит инде**, шаярып сөйли торгансыңдыр, Нәсимә! (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "Come on, you must be joking, Näsimä!" (Expresses strong disbelief.)
- Кулаев. Белмәмешкә **салышмагыз инде**. (Шәриф Камал, Габбас Галин.) Kulayev. Now, don't you pretend not to know. (Strong disbelief.)

[929] ла, лә.

Ла, лә *intensifies* – with a certain shade of *familiarity, unceremoniousness* – a *request, entreaty,* or *indifference.*

For example: Шакир бу китапны **алсын ла**! Please, do let Shakir take this book! (Persuasive request.) Шакир белән Кәрим бу китапларны **укысыннар ла**! Please, do permit Shakir and Kärim to read these books! (Persuasive request.) Монда утырыйммы? **Утыр ла**! May I sit here? Sit down then! (Indifference.) Төштән соң урманга чыгыйкмы? **Чыгыгыз ла**! May we go into the wood this afternoon? Go then! (It makes no difference to me.) Шакир белән Кәрим бу китапларны укысыннармы? **Укысыннар ла**! May Shakir and Kärim read these books? Let them read them! (Whether they read them or not, it makes no difference to me.)

[930] сана, **сәнә**.
This particle occurs only with verbs in the *imperative* and *optative* moods (for the latter see 948) and with the imperative *interjections* **мә**, **әйдә** and **я** /jə/. It is subject to vowel harmony.

With *verbs* in the *imperative* mood it is used:
a) To *attenuate* an *order,* a *request, invitation.*

- Ана. Улым, берәр савытка су салып **кертсәнә**! (Шәриф Хәсәнов, Әниемнең ак күлмәге.) The mother. Would you be good enough to fetch some container with water, my son!
- Әбсәләм. Шатлыгым **бүлсәнә**, Шатланып **йөрсәнә**, Шаркылдап **көлсәнә**, Алтыным Нурсәнә, Хатыным Нурсәнә! (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт, song.) Äbsäläm. Share my joy, please, Keep rejoicing, please. Shout with laughter, please, My precious one, Nursänä, My wife, Nursänä!

Note 1: The word алтын 'gold' is used in Tatar as a term of endearment.

Note 2: The syllable +сәнә in the woman's name Нурсәнә is not the particle **сәнә** but part of the name which is of Arabic origin meaning 'radiance', 'radiant, bright light'. (Татар исемнәре сүзлеге, p. 148.)

b) To *attenuate* or to *intensify* a *plea,* as well as various *emotions* and *feelings.*

- Рәхилә (гаҗәпләнеп). Укымадыгыз? **Китсәнә**?! Ничек түзә алдыгыз? Хәзер укыйбыз аны. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Räkhilä (amazed). You didn't read it (i.e., the letter)? That's impossible! How could you bear (not reading) it? We'll read it now. (Disbelief and amazement.)
- Нәҗия. Белмим-белмим дип **утырмагызсана**! Барыбыз да беләбез. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Najiä. Please, don't sit there and keep saying that you don't know (lit., ... saying. I don't know, I don't know)! We all know. (Polite criticism with a shade of irony.)
- Сәет, ерагая барган казларга дымлы күзләре белән сокланып караган килеш, кул изәргә тотынды: – **Күрегезсәнә**, нинди матур булып тезелделәр! (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Looking with moist eyes enraptured at the geese which were flying farther and farther away, Säyet began to wave his arms: "Just look, how beautifully they are lined up!"(Säyet is delighted and all excited.)
- Миләүшә. **Китсәнә**, син бер дә уйламый сөйлисең. (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Miläwshä. Impossible, you talk without thinking. (Polite remark with a connotation of disbelief, doubt.)
- – Мин андый эшләр белән шөгыльләнмим. Нәрсә ул, үз акылындамы соң? ... – И, **кыланмасана**! (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) "I don't engage in such things. What's the matter with her, is she in her right mind?" ... "Come on, stop pretending!" (Pronounced with sarcasm.)
- – Тамара! Ә мин синең нигә һәм кемгә ачуланганыңны аңламыйм! – **Карасана**, аңламый, бусы да аңламый! (Ләлә Хәйдәрова, Кырым хикәясә.) "Tamara! But I don't understand why and with whom you are angry!" "Just look at that, she doesn't understand, she too doesn't understand." (Expresses irony.)
- ... шушы хикмәтле сүзләр мине бөтенләй әсир итте, дулкынландырды. **Карасана**, бу китапта нәкъ минем күңелемдәген сизгән шикелле язылган бит. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) ... these profound words completely captivated and excited me. Just imagine – this book was written as though (its author) had felt exactly what was in my heart. (Expresses excitement and amazement.)
- – Ярар, болай акыллы баш булгач, теләсәң **нишләсәнә**. (Рөстәм Вәлиев, Дөнья гаме.) "All right, if you are such a clever man, do as you please." (Expresses displeasure and irony.)

- Хәсән, ... эченнән генә: – Кайтмаса, хәерле **булсын сана**! ... дип уйланып, ... өстен киенергә тотынды. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) ... Khäsän began to ... dress, thinking to himself: “If she doesn’t return, it’s just as good ...” (Although Khäsän pretends not to care, he is angry.)

c) With the imperative interjections **мә**, **я** /jə/, **әйдә**, **сәнә** *attenuates* a *request*, an *order*.

- Гайнетдин. ... **әйдә сәнә**! Көн кичли бит. Куй башыңа, **мә, мә сәнә**! (Нәкый Исәнбәт, Аулак өй.) Gheynetdin. ... Please come! See, the day is drawing to a close. Here, here, please, put it on your head!
- **Я сәнә**, Нарспи, чәеңне суытып бетермә әле. (Гомәр Бәширов, Т.Т.А.С. 3, p. 617.) Come, please, Narspi, don’t let your tea get cold.

[931] соң.

Соң with the imperative *attenuates* a *request,* an *invitation.* Furthermore, it *intensifies* various *emotions* and *feelings*.

- – Аэропортта кунарга түземлек җитмәде – менә сине эзләп килдем, гаеп итмәссең. – **Чишен соң**! Мин монда ялгызым гына. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) “I didn’t have the patience to spend the night at the airport. So I came to look you up. Please, forgive me.” “Do take off your things! I live here all alone.”
- Разия. Гөлсинә кайтмадымыни, кызлар? Кызлар. Юк әле. Разия. ... Әнвәр килмәдеме? Тәнзилә. Юк. Әллә киләм дигән идеме? Ләбибә. Нигә **килсен соң** ул. Хәзер алар бер-берсе белән сөйләшмиләр дә ич. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Razia. Gölsinä hasn’t returned, has she, girls? The girls. Not yet. Razia. ... Hasn’t Änwär come? Tänzilä. No. Did he perhaps say that he would come? Läbibä. After all, why should he come? They are not even talking to each other nowadays. (Emphasizes doubt, with a shade of reproach.)
- Айсылу. ... Күрерләр. Миркәй. Күрә **бирсеннәр соң**! (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Aisylu. ... They will see it (i.e., her face). Mirkey. So let them see it! (Mirkey urges Aisylu not to pay attention to the people.)

[932] тагы(н).

Immediately following a verb in the imperative тагы(н) *intensifies* various *emotions* and *feelings*.

- Сүрия. Туйдан безне калдыра **күрмә тагын**, Гадилә түти. (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Süriä. Please, Aunt Ghädilä, don’t exclude us from the wedding celebration. (Expresses a strong wish.)
- Кызбикә. ... Туташ, син **рәнҗемә тагы** уйнап әйткән сүзләр өчен. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Qyzbikä. Please, don’t be offended, Miss, because of words said playfully. (Expresses a plea with a connotation of embarrassment.)
- Нурия (хат биреп.) Менә алайса, тагын бер шатлык синә. Разия. Әтидәнме әллә? Нурия. Әтиеңнән булмый, кемнән **булсын тагын**. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Nuriä (giving her a letter). Now here’s something else to make you happy. Razia. Perhaps from Father? Nuriä. If not from your father, who else would it be from (i.e., it cannot be from someone else).
- Нияз. Син минем өчен борчыла **күрмә тагын**. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Niaz. Don’t worry about me, please. (Niaz reassures his interlocutor.)
- Зөһрә. Мин, Зөфәр, театрга бара алмам, ахры. Кәефем юк. Башым авыртып тора. Зөфәр. Мин дә бармыйм. Син ят, авырып китә **күрмә тагын**. (ibid.) Zöhrä. Zöfär, I’ll probably not be able to go to the theatre. I don’t feel well. My head aches. Zöfär. I’m not going either. You lie down (now), and, please, don’t get ill. (Zöfär is apprehensive.)

- Рәйхан. Сез аның шулай сөйләвенә **гаҗәпләнмәгез тагын**, ... (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Reykhan. Don't be at all surprised when he talks like that, ... (i.e., he always talks like that).
- Бибкәй. Зинһар өчен мине сезнең эшегез белән кызыксына дип **уйлама тагын**. (ibid.) Bibkey. Please, don't imagine (think) that I am interested in your affairs. (Bibkey cautions her interlocutor.)
- Саймә. Шаярып әйткәнне чынга **алма тагын**, әни. (Шәриф Хөсәенов, Әниемнең ак күлмәге.) Saimä. Don't take seriously what was said in jest, Mother.
- Кыз. Кала кызлары да җырласын иде. Маһи. Ягез, иркәләрем, авыл кызлары безгә юл бирмиләр дип **утырмагыз тагы**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) A girl. If only the city girls would sing too. Mahi. Well then, dears, don't just sit there and say that the village girls aren't letting you (sing). (Joking remark.)
- Садыйк. Син дә мулла, мин дә мулла, атка печән кем сала булып **чыкмасын тагын**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Sadiq. Well, let's hope it doesn't turn out to be a case of you and I (both) being mullas; who will give hay to the horse then. (Said laughingly, meaning that nothing would be done then.)

[933] -чы, -че.
This particle occurs only with verbs in the *imperative, optative* and *conditional* (see 1006, 4). Subject to vowel harmony, it is joined to any of the above.

[934] Attached to the *second* person singular or plural of the imperative, **-чы**, **-че** attenuates an *order, request,* often with a connotation of *exhortation, persuasion.* Furthermore, depending on the context and tone, it *intensifies,* in a polite manner, various *emotions* and *feelings.*

- – Адресын **бирегезче**, зинһар, Рәфкать Сабирович. (Атилла Расих, Каһарманнар юлы.) "Please, give me his address, Räfqät Sabirovich." (Expresses a polite request.)
- Бану. ... әле син ниндидер бер бик матур көй уйнаган идең, тагын шуны **уйначы**. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Banu. ... you just played a very beautiful tune. Please, play it again. (Polite request.)
- Разия йөзендә җәелә барган елмаюны күреп, Зариф кисәткән сыман әйтеп куйды: – Елмаерга /jьlmajьrɢa/ **ашыкмагызчы** әле. Тыңлап бетерегез башта. (Габдрахман Минский, Канәфер чәчәге.) Seeing the smile which was spreading over Razia's face, Zarif remarked as if warning her. "Don't you smile yet, please. First listen to the end." (Polite exhortation and cautioning.)
- Сәхәп. Бибкәй! **Туктачы**, бер генә минутка. Утенәм мин синнән. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Säkhäp. Bibkey! Please wait, just one minute. I beg you. (Persuasive request, with connotation of supplication.)
- **Күрче** никадәр тамашачы җыелган. Кемне тыңларга җыелганнар? Аның, Кәримәнең апасын. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Just look, how many spectators have gathered. Whom have they gathered to hear? Her, Kärimä's (older) sister. (Expresses amazement and real pride.)

[935] -чы, **-че**, joined to the *third* person *singular* of the *affirmative* imperative, indicates that the subject *regrets,* is *disappointed* that the action expressed by the imperative does (did) not take place, or that its result is not favorable.

- Ах, валлаһи, нинди яман, нинди күңелсезлек! Бик зур балык көткәндә буш кармак **чыксынчы**! (Галимҗан Ибраһимов, Яз башы.) Ah, by God, how bad, what a miserable thing! Expecting a very large fish, you pull out an empty hook.

[936] Attached to a verb in the third person singular of the affirmative imperative and combined with the interrogative pronoun **ник** or **нигә** (compare 921), **-чы**, **-че** intensifies the various emotions and feelings expressed by this syntactical construction.

- – Юксыну, ачы сагыш минем дә гомерлек юлдашыма әверелде. Узең уйлап кара, Гази, мин көткән яклардан **ник** бер хат, **ник** бер сәлам, **ник** сыңар сүз генә **килсенче**! (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) "Longing and bitter pining became my constant companions too. Think for yourself, Ghazi, if only one letter had come from you, one greeting, one single word (lit., from the places I expected)."
- Шунда күрделәр: тирә-юньдә шәрә шомлы бушлык. Нindидер кыргый урын. Кереп ышыкланырга **ник** берәр аулак җир **булсынчы**. (ibid.) Then they saw: all around a bare, awful emptiness. Some sort of wild place. If only there were at least some comfortable place in which to find shelter.
- ... аудиториягә килеп кергәч, ул (Рәхим) аптырап калды: арткы өстәлләрнең берсендә ак халат кигән Заһид Сафич утыра иде. Әлбәттә, аның тикшерергә хакы бар. Ләкин моңарчы ул **ник** бер тапкыр Рәхимнең ... дәресләрендә, лекциясендә **булсынчы**! (Атилла Расих, Ике буйдак.) When he (Räkhim) entered the lecture hall ... he was perplexed. At one of the desks in the back there was Zahid Safich sitting in a white coat. Of course, he had the right to check (i.e., check how Räkhim lectures). But up to now he hadn't even once been present at Rakhim's ... classes and lectures! (Zahid Safich, the institute's director, had chosen just the time when Räkhim was in serious professional trouble.)

[937] әле.

This particle attenuates an *order, request, inducement, solicitation, apeal, invitation, reproach,* often with the connotation of various *emotions* or *feelings.*

- – **Әйтегез әле**, нindирәк кеше иде ул? (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "Tell me, please, what kind of a man was he, would you say?" (Expresses a polite request.)
- Нурия (телефонга килә, шалтырата.) ... **Кара әле**, Наҗия, чәй эчәргә **төш әле** минем янга. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Nuriä (goes to the telephone and makes a call). ... Look, Najiä, how about coming on down for tea? (Polite invitation.)
- Наилә. **Әйт әле**, син мине дус күрәсеңме, Хәйдәр? (Риза Ишморат, Якын дус.) Nailä. Tell me, please, do you regard me as a friend, Kheydär? (Persuasive request.)
- Миңлекамал. Маһинур бирегә **керсен әле**. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Minglekamal. Tell Mahinur to please come in here. (Expresses a polite order.)
- Мазлума. Ай, атасы, берүк каршы сүз әйтә күрмә. Алла сакласын. Тимергали. **Китче әле** моннан, бар, үз эшеңдә бул. (Мирсәй Әмир, Хөррият.) Mazluma. Oh, Father, please, don't contradict him. God forbid! Timerghäli. Just leave us alone, please (lit., Just go away from here, please), go, do your own work. (Expresses a polite but firm request.)
- – Студентлар файдасына чәчәк сатып **алыгыз әле**! (Кәрим Әмири, Печән базары.) "Please, buy a flower for the benefit of students." (Polite solicitation.)
- Ут сүнә. Без көтәбез. Сабирәттәй, тынычланып, урынына менеп **ятсын әле**. (Марсель Галиев, Нигез.) The light goes out. We wait. Just let Aunt Sabira calm down and climb into her bed (lit., climb up and lie down).(Moderate order, inducement.)
- – **Тукта әле**, мин әйтәм, бу эшнең ахыры ни булып бетәр икән, дим. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Just wait, I say (to myself), let's see how this matter will end, I say." (Expresses a decision, with the connotation of wondering.)
- Зөбәйдә балалар белән туп атышып уйный башлый. Җәүһәрия. **Кайтсын әле** этиең. Уйнатыр әле ул сиңа туп. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.)

Zöbeydä starts to play ball with the children. Jäwhäriä. Just wait until your father gets back! See if he will let you play ball! (Expresses a mild reproach with a connotation of warning.)

· Зөбәйдә. Нигә син мине уңайсыз хәлдә калдырасың? Кәримә. **Күр эле**, син үзең мине уңайсыз хәлдә калдырасың. (ibid.)

· Zöbeydä. Why are you putting me in an awkward situation? Kärimä. But look, it is you who are putting me in an awkward situation. (Polite disagreement.)

· Җәүһәрия. (Мәрвәрне ишеккә таба төрткәләп.) Син нәрсә – сугышырга килдеңме? **Бар эле** чыгып кит моннан! (ibid.) Jäwhäriä (pushing Märwär towards the door). What do you want? Did you come here to fight? Go, please, get out of here! (Polite order with a connotation of anger.)

[938] **эле** with the imperative *third* person *singular* emphasizes such feelings as *surprise, pride.*

· Башкирцев, ... күптәнге танышын очраткан шикелле, Камилгә карап елмайды да: «Нихәл, Камил? Әйдә, киттекме?» – дип, аны култыклап алды. ... Аның өчен бик зур дәрәҗә иде бу. Башкирцев чаклы Башкирцев сине **белсен эле**! «Камил!» дип, исемең белән **дәшсен эле**! (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Bashkirtsev, ... as if meeting an old acquaintance, smiled at Kamil and, linking arms with him, said, "How are you, Kamil? Come on, shall we go?" ... For him (i.e., for Kamil) this was a great honor. (To think that) Bashkirtsev (i.e., such a high-ranking man as Bashkirtsev) would even know you (i.e., me)! That he would address you (i.e., me) with your (i.e., my) first name "Kamil"! (Kamil is very surprised and feels very proud.)

(For киттек – first person plural past tense I – used to express an inducement or invitation (optative), see 960, a-b.)

[939] **эле** following an *imperative interjection* (or any word used as an imperative) *attenuates* a *request*, an *order.*

· Мансур. **Әйдәгез эле**, бакчага чыгып сөйләшик. (Риза Ишморат, Якын дус.) Mansur. Come, please, let's go into the garden and talk. (Polite request.)

· Бәдри. **Чү эле**, чү! Кем бу килә? (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Bädri. Quiet, please, quiet! Who is this coming here? (Mild order with connotation of cautioning.)

· ... Марзия ... берсен иренә дә сузды: – **Мәле**, иснәп карале! – диде. ... батист кулъяулыктан әле һаман хушбуй исләре аңкый иде. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) ... Marzia ... held one of them (i.e., one of the handkerchiefs) out to her husband. "Here, take it, please, just smell it!" she said. ... the fragrance of perfume still emanated from the batiste handkerchief.

Note: The particle **эле** may be contracted with the imperative second person singular when the latter ends in the vowels **а** or **ә**. For example: тукта эле – туктале, кара эле – карале, кызма эле – кызмале, сөйләшмә эле – сөйләшмәле.
The same applies to imperative interjections ending in one of the above vowels. For example: мә эле – мәле, я эле – яле, әйдә эле – әйдәле.

[940] The imperative of the *third* person singular followed by the postposition **өчен** or the verbal adverb of дию – **дип** – forms clauses of *purpose.*

· – ... кабатлап әйтәм, җитәкчене кешеләр хөрмәт **итсен өчен**, иң элек алар аңа ышанырга тиеш. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) "... I repeat, in order that the people may esteem the leader, they must first believe in him."

· Бу сүзләрне Гөлүсә тик сүз **булсынга**, тик Гази кирәкмәгән ямьсез уй-хисләргә, өметсезлеккә **бирелмәсен өчен** генә сөйләде. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Gölüsä said these words only in order to say something, (in order) that Ghazi should

not abandon himself to unnecessary, unpleasant thoughts and feelings, to despondency. (For the dative on non-nominal forms of the verb and on the postposition **өчен** compare 229.)

- Вакыт **үтсен өченгә**, тәрәзә пыялаларын чистартырга тотындым. (Җәмит Рәхимов, Өлешемә тигән көмешем.) Just so that the time might pass, I began to clean the window panes.
- Зәйтүнәгә бу әкият бик ошады. Ул ... – ... синнән өйрәнгән сабаклар **онытылмасын өчен**, нишләргә кирәк? – дип сорап куйды. (Кәрим Тинчурин, Алтынчы мәрҗән.) Zeytünä liked this story very much. ... she put this question: "... what must I do in order not to forget (lit., that ... will not be forgotten) the lessons which I have learned from you?"
- Буш вакыт әрәм **үтмәсен өчен**, ... төшке аштан соң шәһәр музеена /muzejьna/ киттем. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) That (my) free time might not go wasted, I went after lunch to the city museum, ...
- – Әни, кайттымы әле ул? – диде ... – Каян? – диде карчык. – Мәскәүдән соң! Мәскәүгә китте, дип язган идегез ич. – Нинди Мәскәү! – диде карчык, кулын селтәп. – Бармады ул анда. Без сиңа **кайгырмасын дип** шулай яздык, балам. (Нурихан Фәттах, Ләйлә.) "Mother, has he (i.e., her husband) returned yet?" she (i.e., Leylä) asked (lit., said) ... "From where?" the old woman asked. "Well, from Moscow! You wrote (me) that he had gone to Moscow, didn't you." "What, Moscow!" the old woman said, waving her hand. "He didn't go there. We wrote you that so you wouldn't worry, my child."
- Настя. Әүвәл ул бер сум алды, аннары алтмыш тиен, аннары төгәл өч сум **булсын дип**, берьюлы бер сум кырык тиен алды. (Кәрим Тинчурин, Йосыф белән Зөләйха.) Nastya. At first he borrowed (lit., took) one ruble, then sixty kopecks, then, that it might be a round three rubles, he borrowed (took) at once one ruble and forty kopecks.
- Шәрәф. Читкә җибәрүләрендә бер хәйлә **булмасын дип** никадәр сакландым, шулай да ауларына төшкәнмен. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Shäräf. No matter what precaution I took, thinking there might be some ruse in their sending me away, I still fell into their nets.

Note: Читкә җибәрү 'to send away' – i.e., to send away to another city, village, district, etc. The term читкә бару, китү is a frequently used term in Tatar, meaning 'to go away from, to leave, one's home or homeland', to work (or, especially in Czarist Russia, to search for work), to study, etc. in another city, province, etc. The term may also mean 'to go abroad', 'go to a foreign country'.

[941] The second person singular of the imperative may express existing *possibility.*

- Магнитофон тасмалары да җитәрлек. Җае чыкса, Кадыйрның тавышын да язып алырга була. Аннары теләсәң кайчан **утыр** да **тыңла**. (Кояш Тимбикова, Кышкы талпыну.) There are also enough (blank) tapes. If the opportunity presents itself, it will be possible even to record Qadir's voice. Then, whenever you wish, you will be able to sit down and listen to it.

[942] The second person singular of the imperative may express *necessity, obligation.*

- Иң кыены останың аз сүзлелеге иде. Көннәр буе авызыннан сүз чыкмый, көлми, елмаймый, ничек эшлисен күрсәтеп тә бирми. Әйтмичә, күрсәтмичә дә **бел**, үзең **өйрән**! (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) The most difficult thing was the master's taciturnity. For days he didn't utter one word. He didn't laugh, he didn't smile, he didn't show you how it (i.e., the work) must be done. You find out, you learn without him telling (and) showing you!

Note: The older Tatar language had an imperative in **-гыл**, **-гел**, **-кыл**, **-кел**, as well as one in **-ң**, **-ың**, **-ең**. Both forms were used for the second person *singular and plural.*

Both imperatives no longer exist in the *contemporary Tatar literary language.* However, they may still be used in some of today's literary works, such as historical novels and tales in which the author has his characters speak in an old-fashioned language in order to achieve a more realistic portrayal of the people of that specific epoch to which he is taking his readers back.

Furthermore, it should be noted that the imperative in **-ң**, **-ың**, **-ең** continues to exist in all of today's Tatar dialects.[1]

The form **-гыл**, **-гел**, **-кыл**, **-кел** expresses a *polite request* or a *wish*, with or without the connotation of some emotional nuance.

- – Хубдыр. Каргалыга бергә барабыз. Вә дәхи ... Гәбделсаттар, һәр тарафлардан хәбәрләр җыең! Вәләкин узең сүзләшмәенчә гайреләрнең сүзенә колак **салып торгыл**! вә ни хәбәр аңласаң, шуны безләргә **белдергел**. (Җәмит Рәхимов, Батырша, Казан утлары 7, 1992, p. 72.) "All right. We shall travel together to Qarghaly. And you ... Gäbdelsattar, gather news again from all around. But listen in to other people's talk without saying anything yourself, and whatever news you collect, convey to us (i.e., me)." (Сүзләшмәенчә – сүзләшмичә; хубдыр – хуп; безләргә – безгә, дәхи – arch., again.)
- – Әй, ... Исмагул, – диде ул [Батырша], шәкертнең исемен мишәрчә бозып, – **баргыл**, бу намәне ... Чурагол муллага тапшыр вә аңа **әйткел** ... (ibid., p. 82.) "Hey, Ismaghul," he (i.e., Batyrsha) said, pronouncing the student's name in the Mishar dialect. "Go ... deliver this (written) message to Mulla Churaghol and tell him ..."

Note: The above two examples are excerpts from a historical novel whose plot is set in the 18th century.

- Сөембикә кычкырып елый ... – Йа Ходаем, мин нишләрмен синнән башка, үзең булмасаң да каберең юаныч иде, инде хәзер кабер туфрагыннан да аералар, ... – Ни сәбәпдин булдым инде гөнаһкяр? Гөнаһымны **әйтеп биргел**, җәллядлар! (Батулла, Сөембикә кыйссасы.) Söyembikä[2] wailed ... "Oh, my Lord, what am I to do without you. Although you are no longer here (with me), your grave has given me consolation, and now, they are going to take me away even from the soil of your grave, ... For what reason have I become a culprit now? Tell me what I am guilty of, hangmen (executioners)!" (Сәбәпдин – сәбәптән.)

Note: Said by Söyembikä (Сөембикә/Səjembikə) at the grave of her husband, Khan Safa Gärey (Сафа Гәрәй/Safa Gərəj) of the Khanate of Kazan before being taken away and brought to Moscow as a prisoner after the Russian conquest of the Khanate in 1552. After her husband's death their youngest son, Ütämesh (Үтәмеш/Ytəmeş), became Khan, but Söyembikä ruled as a regent from 1549-1551.[3] Among Tatars she is still revered very much even today.

The form in **-ң**, **-ың**, **-ең** expresses a *straight, unqualified order*, a *polite order* or *request,* an *advice, recommendation* or *cautioning.*

- Тынычлыкны ... Яубасар бозды: – Әйа, хәзрәт, ашыга күр – ... Мәгәр юлың ерак вә хәтәр, Батыршаһ, үзең белән берәр дистә егет **алың**! (Җәмит Рәхимов, Батырша, Казан утлары, 8, 1992, p. 41.) Yawbasar ... broke the silence. "Oh, Your Holiness,

---

[1] For the imperative in **-н**, **-ың**, **-ең**, see. Ф.Ю. Юсупов, Изучение татарского глагола, Казан, 1986, pp. 192-197.

[2] The vowel 'e' is pronounced towards 'ö' – Söyömbikä (comp. 56).

[3] See Татарстан АССР Тарихы, Т. 1, Татарстан Китап Нәшрияты, Казан, 1959, б. 147.

please, hurry ... But your road is long (lit., far) and dangerous, Batyrshah. Take with you some tens of men!”

- – Әйа, хәзрәт. ... «Батыршаһны алмый кайтма,» – дип җибәрделәр Карышбашлар. **Утырың**, әле, **утырың**. (ibid., Казан утлары 7, 1992, p. 54.) “Oh, Your Holiness. ... The people of Qaryshbash sent me. They told me not to return without Batyrshah. Get on, please, get on (i.e., on the wagon).”
- Җомга узгач, мөнбәр алдына Яныш үзе чыгып басты. – Җәмәгать, **тыңлаң**! – диде ул, тавышын бөереннән чыгарып. (ibid. p. 60). The Friday prayer over, Yanysh himself stepped behind (lit., before) the rostrum. “Citizens, listen!” he said with a haughty voice.
- **Җәң**, ахирәткәйләрем, ханыгызга һөнәрегезне **күрсәтеп бирең**. (Батулла, Сөембикә кыйссасы, Казан утлары, 9, 1991, p. 25.) “Hey, come on, my dear friends, show your Khan your skills (i.e., equestiran skills).” (Said by Söyembikä.) (Җәң – ягез (йәгез); күрсәтеп бирең – күрсәтеп бирегез.)

CHAPTER XVII – OPTATIVE MOOD

Formation

The Tatar optative has three different forms, each having its own meanings and range of application.

[943] The most common form of the optative occurs only in the *first* person, *singular* and *plural*. It is formed in the following way:

1. Verb stems ending in a *consonant*, in **и**, **у**, **ю** or in a *diphthong*, take **-ыйм** [-ый-м), **-им** (-и-м) in the singular and **-ыйк** (-ый-к), **-ик** (-и-к) in the plural. For example: яз! 'write!', языйм! 'let me write!', языйк! 'let us write!'; кил! 'come!', килим! 'let me come!', килик! 'let us come!'; ки! 'dress!', киим! 'let me dress!', киик! 'let us dress!'; ку! 'chase!', куыйм! 'let me chase!', куыйк! 'let us chase!; ю! 'wash!', юыйм! 'let me wash!', юыйк! 'let us wash!'; сау! 'milk!', савыйм! 'let me milk!', савыйк! 'let us milk!'; тай! 'slip off, away!', тайыйм! 'let me slip off, away!', тайыйк! 'let us slip off, away!'; җәй! 'spread!', җәйим! 'let me spread!', җәйик! 'let us spread!'; кой! 'pour!', койыйм! 'let me pour!', койыйк! 'let us pour!'; куй! 'put!', куйыйм! 'let me put!', куйыйк! 'let us put!'; җый! 'gather!', җыйыйм! 'let me gather!', җыйыйк! 'let us gather!'; сөй! 'love!', сөйим! 'let me love!', сөйик! 'let us love!'.
2. Verb stems ending in **а**, **ә**, **е** /e/, drop the vowel and take the same endings as the verbs under 1. For example: башла! 'begin!', башлыйм! 'let me begin!', башлыйк! 'let us begin!'; эшлә! 'do!', 'make!', 'work!', эшлим! 'let me do, make, work!', эшлик! 'let us do, make, work!'; бие! 'dance!', бийм! 'let me dance!', биик! 'let us dance!'.
3. Verb stems ending in **е** /јь/ and **ы**, add **-им**, **-ик**. In writing, **е** is then changed to **йы**. For example: бае! /ьајь/ 'get rich!', байыйм! 'let me get rich!', байыйк! 'let us get rich!'; укы! 'read!', укыйм! 'let me read!', укыйк! 'let us read!'.
4. Verb stems ending in **я** /ja/ and **я** /jә/ drop the vowel and take **-ыйм**, **-ыйк**, **-им**, **-ик**. In writing, **я** is changed to **й**. For example: буя! /buja/ 'paint!', буйыйм! 'let me paint!', буйыйк! 'let us paint!'; төя! /tөjә/ 'load!', төйим! 'let me load!', төйик! 'let us load!'.
5. *Negative* verb stems follow the same rules as affirmative verb stems ending in **а**, **ә**. For example: язма! 'do not write!', язмыйм! 'let me not write!', язмыйк! 'let us not write!'; килмә! 'do not come!', килмим! 'let me not come!', килмик! 'let us not come!'.

Meaning and Use of the Optative Mood

[944] The *first* person *singular* expresses a *wish*, *desire*, an *intention,* a *voluntary decision* or a *request for permission* to carry out or not to carry out, the action.

- Моны ишеткәч, төпчек улы: – Инде алар кайтмады, берәр хәл булгандыр. Миңа да рөхсәт бир, мин дә **китим**, – диде. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) After hearing this, his youngest son said, "Well, they haven't returned yet, something has probably happened (to them). Give permission to me also; I'll go too."
- ... ак бүре егеткә әйтте: – Я, егет, син озак юл кешесе, мин белгәнем кадәр юлларыңны **өйрәтим**, бәлки минем әйткәннәрем сиңа файда булып төшәр. (ibid.) ... the white wolf said to the young man. "Well, young man. You are one on a long journey. Let me instruct you about the roads as far as (to the extent that) I know them. Perhaps, what I tell you will be of advantage (of use) to you."

- Ахун. **Барыйм**, тизрәк гаризаларына кул **куйыйм** да, берьюлы эшне **бетерим**! (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) The Akhun. I'll go. I'll sign their petition right away and conclude the matter at the same time!

Note: Ахун – a senior Moslem clergyman.

- Зөбәйдә. Сез укыгыз, мин тыңлап кына **торыйм**. Сөләйман. Алайса, әүвәл мин берәр чынаяк чәй **ясыйм**, аннан укырбыз. (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин!) Zöbeydä. You read (i.e., read the letter), I'll just listen. Söleyman. In that case, let me first make a cup of tea, and we will read it afterwards.
- Айсылу. И, **җырламыйм** ла, оялам. (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Aisylu. Oh, I'll not sing; I'm ashamed.
- Зәйнәп. Кара әле, мин бүген әниләргә барып кайтмакчы идем, **барыйммы**? Ибраһим. Ярар, ярар, бар. (Галиәсгар Камал, Кайниш.) Zeynäp. Look, I wanted to go to Mother's today, may I go? Ibrahim. All right, all right, go.

[945] The first person *plural* expresses an *advice, inducement,* or an *invitation* to others to carry out, or not to carry out, a joint action.

- Әлеге карт вәзир тагы да моңарга әйтә инде: – Без аны үз кулыбыз белән **үтермик**, аны бер дә кайта алмастай бер җиргә **җибәрик**. (Татар халык әкиятләре, Патша белән солдат.) But that same old minister again says to him (i.e., to the king). "Let's not kill him with our own hands, let's send him to a place from where he can never return."
- Рабига. Ул әйтә торсын, сүзеңне дәвам ит, Ләрия. Бүлдермәгез аны. Ачуыгызга юл бирмәгез, сабыр **булыйк**. Гаделлек белән **тыңлыйк**. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Rabighä. Let her speak. Continue, Läriä. Don't interrupt her. Don't give way to your anger. Let's be patient. Let's listen with impartiality.
- Наилә. **Сөйләшмик** бу хакта, син борчыласың. (ibid.) Najlä. Let's not talk about this, you are upset (excited, worried).
- – Монда туктап бераз ял **итик**, ... (Татар халык әкиятләре, Турай батыр.) "Let's stop here and rest a little, ..."
- Миркәй. ... Монда калма. Миңа чык та **китик** без, Айсылу. (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Mirkey. ... don't stay here. Marry me and (then) let's go away, Aisylu.
- Караңгылана, карчык. **Соңламыйк**! (ibid.) "It's getting dark, old girl. Let's not be late!"
- – Ярар, егетләр, җитәр, – диде, – ... иртәгә эшкә барасы бар, **кайтышыйк** та **ятышыйк**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "All right, young men, this will do," he said, "... tomorrow we have to go to work, let's go home and lie down."

[946] In *interrogative sentences*, both the singular and the plural of the optative, are used to express:

a) A direct request for advice or permission.

- Атасы моңа әйтте: – Рөхсәт иттем, сиңа ниләр **бирим**? – диде. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) His father said to him. "You have my permission (I'll give you permission), (i.e., permission to leave), what shall I give you?"
- Ханнан. Сагаламаслармы үзеңне? Әллә шул тирәдә **булыйммы**? (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Khannan. Will they not lie in wait for you? Shouldn't I perhaps be in the vicinity?
- Әхтәрҗан. Тәрәзәсендә ут бар. **Сызгырыйммы**? (ibid.) Äkhtärjan. There is light in her window. Shall I whistle?

- Патша сорый: – Кайда **җибәрик** соң без аны? (Татар халык әкиятләре, Патша белән солдат.) The king asks, “Where shall we send him then?”
- Рабига. Габбасыма гына шалтыратып **алыймчы**? (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Rabighä. May I just make a brief call to my Ghabbas, please? (Rabighä asks permission.)

(For the verbal adverb in **-п** and **алу** as auxiliary see 1325, a-e.)

b) The *impossibility* of *proceeding*, or of something (condition, fact, etc.) *being*, otherwise. If the verb is in the affirmative optative, the answer is negative. If it is in the negative optative, the answer is affirmative.
- Зифа. Кем язуы бу? Айдар. Каян **белим** мин? (Нәкый Исәнбәт, Зифа.) Zifa. Whose note is this? Aidar. How should I know?
- Әйшә. Син, нәрсә, Эсмеральданы аклыйсыңмы? Илдерхан. Ник **аклыйм**, акламыйм. (ibid.) Eyshä. What, are you exonerating Esmeralda? Ilderkhan. How can I exonorate her, I’m not exonerating her.
- Ләрия. Бер мин гаепле булып **калыйммы**? Һәммәгез гаепле, барыгыз да. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Läriä. Does it turn out that I alone should be at fault? You all are at fault, all of you.
- Хыялетдин. ... мондый гөнаһе кәбирне ничек болай **калдырыйк**, җәмәгать? Тавышлар. Дөрес, хәзрәт, дөрес. Болай калдырырга ярамый. (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Khialetdin. ... how can we disregard (lit., leave this way; i.e., leave unpunished) such a big sin, citizens? Voices. True, Your Excellency, true. It is not right to disregard it. (Гөнаһе кәбир – зур гөнаһ.)
- Наилә. Җүләр син ... сезнең тигез, тату тормышны күреп **сөенмимме** мин? (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Naila. You are a fool ... seeing your friendly, peaceful life, should I not rejoice?

[947] The optative is used in *exclamations.*
- – Нишләп **шатланмыйм**! Әлбәттә, шатланам. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) “Why shouldn’t I be glad! Of course, I’m glad.”
- – Нигә син куркасың, малай? – диде ул кеше, минем уйларымны белеп торган сыман итеп. ... – Курыкмыйм, нигә **куркыйм**! – дим мин, батыраеп китеп. (Вакыйф Нуруллин, Ул яшәргә тиеш иде.) “Why are you afraid, boy?” the man said in a way as if he knew my thoughts (the boy had thought that the man was a burglar). ... “I am not afraid, why should I be afraid!” I said, getting brave.
- – Йөрәге тибә, бозау тере! – диде ул шатланып. – Әйдәгез, тизрәк абзарга – җылыга **кертик**, сөт **эчертеп карыйк** үзенә! (Азат Вергазов, Кайту.) “Its heart is beating, the calf is alive!” she said joyfully. “Come on, quick, let’s bring it into the cow barn, into the warmth, let’s try to give it (lit., have it drink) some milk!”

[948] Verbs in the optative mood may, of course, also be used with particles to achieve further nuances in their meaning.
- – Алайса без бүген театрга барыйк. – Театрга? Юк, Нәгыймәкәй, зинһар, театрга **бармыйк әле**. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) “If that is so, let’s go to the theatre today.” “To the theatre? No, my dear Näghimä, please, let’s not go to the theatre.”
- Дилбәр. ... Апа, бер генә минутка **чыгыйк әле**, синдә йомышым бар иде. (Кәрим Тинчурин, Җилкәнсезләр.) Dilbär. ... Sis, let’s step out for just a minute, please, I was meaning to discuss something with you.

- Сәрбиҗамал. Әби, зинһар **утырмыйк ла**, әллә нишләп бик куркам, кеше күрер. Зинһар бүгенгә кайтып **торыйк ла**, ... (Галиәсгар Камал, Уйнаш.) Särbijamal. Grandma, please, let us not sit down; somehow I am very afraid people will see. Please, do let us go home for today, ...
- – Абый бәгырем, кире сезгә **кайтыймсана**. Яши алмыйм мин ул Дамир белән. (Рәисә Ишморатова, Милиция лейтенанты.) “Brother, my dear, please, let me come back to you (i.e., to your house). I cannot live with that Damir.”
- Искәндәр. Ярар, без **кайтыйк инде**. Кичкә калдык. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Iskändär. All right, let’s go home now, we are late. (Expresses impatience.)

Verbs Forming a Second Optative

[949] Some verbs may form a second optative by taking the suffix **-гыр**, **-гер**, **-кыр**, **-кер** plus the possessive suffixes, most commonly, the possessive suffix of the *third* person *singular* in its regular or reduplicated form, or the possessive suffix of the *third* person *plural*. The other possessive suffixes occur very rarely with this optative form.

The optative formed in this manner is mostly used in standard expressions of emotional character (usually curses, blessings, etc.).

Verbs which can form this optative are, e.g., ал ‘take’, бул ‘be’, кер ‘enter’, кит ‘go away’, ‘leave’, ор ‘beat’, сук ‘beat’, төш ‘fall’, ‘descend’, чык ‘step out’, ‘go out’, яу ‘pour’, ‘fall’ (rain).

Examples: Рәхмәт яугыры! ‘May he (she, it) be blessed!’ Авызларына чөй кергере! ‘May their mouths be gagged (lit., May a wedge be put into their mouths)!’

- Шәмси. Ай, **рәхмәт төшкере, рәхмәт төшкере**. Бик күп ярдәм иттең инде аңа. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) ‘Shämsi. Oh, may you be blessed, may you be blessed, You really have helped him very much.’
- Мофлихун. Кара син кыяфәтләрен, **нәгъләт төшкерләре**, имансызлар. Алла **суккырлары**! (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Moflikhun. Just look at their appearance. May they be damned, the infidels. May God strike them down!
- Мәгъри. Чыгам, чыгам. Әйтмәсәгез дә чыгам. **Бәддога төшкерләре**. ... (ibid.) Mäghri. I’m leaving, I’m leaving. I’m leaving even without you telling me. May a curse fall on you!
- Җиһанша. Мордар, яэҗүҗ-мәэҗүҗгә **азык булгыры**! (Кәрим Тинчурин, Зәңгәр шәл.) Jihansha. You good-for-nothing, may you be food for Gog and Magog!
- Әмма мин яратуымны Халисәнең үзенә сиздергәнем юк. ... Күңелемнән аның белән үзем теләгәнчә сөйләшәм. ... Шулай да хыялда гына түгел, чынлап торып сөйләшеп карыйсы килә бер, **шайтан алгырысы**! (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) But I haven’t let Khalisä herself sense that I love her ... In my heart I talk with her as much as I want. ... Still, I wish to try to talk with her once, not only in my imagination but in reality, deuce take it!
- Госман. Ләгънәт сиңа, **ходай оргыры**. (Шәриф Камал, Козгыннар оясында.) Ghosman. Damn you, may the Lord punish you.
- – Ходаның **каһәре** /qəhəre/ **суккыры**... (Шәриф Камал, Матур туганда.) “May the Lord’s wrath strike them ...”
- ... Һаҗәр әби дә бәрхәттәй йомшак тавышы белән: «Менә, Таһирымның дуслары килгән, **рәхмәт төшкерләре**, ...!» – дип каршы ала иде. (Әмирхан Еники, Соңгы

китап.) ... Grandma Hajär too used to receive us, saying in her velvety voice, "Well, here are my Tahir's friends. May you be blessed, ...!"

- Акъәби ...: «Улым, килдеңмени, **рәхмәт төшкерем**!» – диде. (Әмирхан Еники, Әйтелмәгән васыять.) Aqäbi said, ... "My son, if you have come after all, bless you!" (Pleasant surprise.)

The Optative Formed with -ма-гай, -мә-гәй

[950] The optative formed with **-ма-гай**, **-мә-гәй** (compare 685, a-c).
This optative, which is formed only from *negative verb stems,* expresses:

1. *Fear, apprehensiveness, worry, expectation* of a *danger, cautioning* against an *unpleasant, undesirable* action or against the *possibility* of such an action.
2. Various notions, such as *indifference, threat, doubt, supposition*, *without* any fear, apprehensiveness, worry, etc. that the action will take place.

When expressing fear, worry, etc. the optative in **-ма-гай**, **-мә-гәй** raises the possibility of *two contradictory outcomes.*

a) The subject fears, worries, etc. that the action or event *will take place* while entertaining the *hope, desire, wish* that it *will not.*
   - ... Шиһапов Кыямга ябып **куймагайлары** дип куркуын әйтте. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) ... Shihapov told Qiam that he feared lest they lock him up.

b) The subject fears, worries, etc. that the action or event will *not* take place while *desiring, wishing* that it *will.*

The negation **-ма-**, **-мә-** mostly corresponds to the *affirmative* in English (i.e., it is not a true negation).

- – Сез бу форсатны **ычкындырмагаез** дип курыктым. "I was afraid lest you let this opportunity slip."

[951] When expressing *cautioning* against an action or against the possibility of such an action, the negation **-ма-**, **-мә-** may be a true negation.

- Дәүли. Капка артында тора... Әхтәрҗан. Миркәйне көтепме? Дәүли. Миркәйне көтеп? Мин әйтәм, ач, Айсылу, мине керт, дим. Әхтәрҗан. Ачмый? Дәүли. Ачмый. Кит, ди, кычкырам, ди. Әхтәрҗан. Ә син әйттең... Дәүли. Ә мин әйттем, **кычкырмагаең**! Мин әле сине тиң күреп килгән, мин – Зәмир Дәүлие, мин әйттем! (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Däwli. She was standing behind the door (lit., gate)... Äkhtärjan. Waiting for Mirkey? Däwli. Waiting for Mirkey? I said, open up, Aisylu, let me in, I said. Äkhtärjan. She didn't open? Däwli. She didn't open. Go away, she said, I'll scream, she said. Äkhtärjan. And you said... Däwli. And I said, I just wish you wouldn't scream! I have come (to you), regarding you as (my) equal, I – Zämir Däwli, I said!

Note: Däwli is a wealthy man with considerable influence in the village, while Aisylu is just a poor girl. Däwli tells what happened when he tried to court her.

- Хупҗамал (ачуланган булып). Әй, тиле, ачуым **килмәгәе**! Иртәдән бирле телеңдә һаман Хәкимҗан да Хәкимҗан. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khupjamal (pretending to get angry). Oh, you fool, don't get me angry! You've been going on about Khäkimjan all morning now.

CHAPTER XVII – INDICATIVE MOOD

[952] The indicative mood indicates that the denoted action or state is perceived as an actual fact. The action is carried out in the present, past or future. Furthermore, the various tenses express the aspect from which the action is viewed; for instance, continuous, completed, habitual, repeated action.

According to their formation, tenses ar *simple* and *compound.*

Simple Tenses

The indicative has five simple tenses: present tense, past tense I, past tense II, future tense I, future tense II. It has three persons and two numbers.

Present Tense

Formation

[953] The basic form of the present tense – which is also its third person singular – is identical with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**, neg. **-мый**, **-ми** (1240, a-c; 1241, 1282). It is formed in the following manner:

a) *Verb stems* ending in a *consonant*, the vowel **у** (ю) or the diphthong **ау**, **(яу)** take **-а**, **-ә**. Final **к** /k, q/ and **п** change to **г** /g, ɢ/ and **б**, **у** of the diphthongs changes to **в**. For example: яз- 'write', яза 'he (she, it) writes (is writing); кил- 'come', килә 'he (she, it) comes (is coming)'; ку- 'chase', куа 'he (she, it) chases (is chasing)'; ю- 'wash', юа 'he (she, it) washes (is washing)'; чык- 'go out', чыга /сьɢa/ 'he (she, it) goes out (is going out)'; түк- 'pour out', түгә 'he (she, it) pours out (is pouring out)'; тап- 'find', таба 'he (she, it) finds (is finding)'; үп- 'kiss', үбә 'he (she, it) kisses (is kissing)'; сау- 'milk', сава 'he (she, it) milks (is milking)'; яу- 'fall' for example, rain, snow, яңгыр ява /janˌɢьr jawa/ 'it rains (is raining)'.

b) Stems ending in the vowel **и** add **-я** /-ə/: ки- 'dress', кия /kiə/ 'he (she, it) dresses (is dressing)'; ти- 'touch', тия /tiə/ 'he (she, it) touches (is touching)'.

c) An exception is the verb **дию** /diy/ 'to say'. Although its stem ends in **-и**, it does not add **-я**, its *present tense* stem being identical with its basic stem: ди 'he (she, it) says (is saying)'.

d) Verb stems with final **а**, **ә**, **е** /e/ change **а** to **ый**, **ә** and **е** to **и**, and stems ending in **ы** add **-й**. For example: кара- 'look', карый 'he (she, it) looks (is looking)'; эшлә- 'work', 'make', 'do', эшли 'he (she, it) works, makes, does (is working, making, doing)'; барма- 'not to go', бармый 'he (she, it) does not go (is not going)'; эшләмә- 'not to work, make, do', эшләми 'he (she, it) does not work, make, do (is not working, making, doing); укы- 'read', укый 'he (she, it) reads (is reading)'.

e) Verb stems ending in **я** /ja/ and **е** /jь/ change **я** and **е** to **й** and add **-ый**, those with final **я** /jə/ change **я** to **й** and add **и**. For example: буя- 'paint', буйый 'he (she, it) paints (is painting)'; бае- /bajь-/ 'grow rich', байый 'he (she, it) grows rich (is growing rich)'; кояш байый 'the sun sets (is setting)'; төя- 'load', төйи 'he (she, it) loads (is loading)'.

f) Verb stems ending in the *diphthongs* **ай**, **эй**, **ой**, **уй**, **ый** and **өй** change **й** to **я** /ja, jə/. For example: тай- 'slip away', тая /taja/ 'he (she, it) slips away (is slipping away)'; җәй- 'stretch', җәя /çəjə/ 'he (she, it) stretches (is stretching)'; кой- 'pour', коя /qoja/ 'he (she, it) pours (is pouring)'; куй- 'put', куя /quja/ 'he (she, it) puts (is putting)'; җый- /çi-/ 'gather', җыя /çia/ 'he (she, it) gathers (is gathering)'; сөй- 'love', сөя /søjə/ 'he (she, it) loves (is loving)'.

Note: In some local dialects, verb stems ending in **-а**, **-ә** form their third person singular by adding **й** /j/. For example: җырлай, аңлай, эшләй, язмай, китмәй, килмәй.

g) The other persons are formed by adding the *pronominal* personal endings **-м** (-мын, -мен), **-сың**, **-сең**, **-быз**, **-без**, **-сыз**, **-сез**, **-лар**, **-ләр** to the present stem:

мин	язам (язамын)	киләм (киләмен)	юам (юамын)	карыйм (карыймын)	киям (киямен)	/kiəm/ /kiəmen/	дим (димен)
син	язасың	киләсең	юасың	карыйсың	киясең	/kiəsen/	дисең
ул	яза	килә	юа	карый	кия	/kiə/	ди
без	язабыз	киләбез	юабыз	карыйбыз	киябез	/kiəbez/	дибез
сез	язасыз	киләсез	юасыз	карыйсыз	киясез	/kiəsez/	дисез
алар	язалар	киләләр	юалар	карыйлар	кияләр	/kiələr/	диләр
мин	эшлим (эшлимен)	төзим (төзимен)	укыйм (укыймын)	буйыйм (буйыймын)	байыйм (байыймын)		
син	эшлисең	төзисең	укыйсың	буйыйсың	байыйсың		
ул	эшли etc.	төзи etc.	укый etc.	буйый etc.	байый etc.		
мин	төйим (төйимен)	куям (куямын)	сөям (сөямен)	язмыйм (язмыймын)	килмим (килмимен)		
син	төйисең	куясың	сөясең	язмыйсың	килмисең		
ул	төйи etc.	куя etc.	сөя etc.	язмый etc.	килми etc.		

The first person singular has two forms, a full and a reduced form. In the contemporary Tatar literary language the former is used very infrequently. The reduced form in **-ыйм**, **-им** coincides formally, but not in meaning, with the first person singular of the optative (see 943, 2).

h) In the older language the third person singular had the ending **-дыр**, **-дер** (язадыр, киләдер, укыйдыр, эшләмидер, etc.). In the present language, **-дыр**, **-дер** is mostly used as a modal particle (see 693, a-f).

[954] a) The *interrogative* form of a verb is obtained by joining the interrogative particle **-мы**, **-ме** to the personal endings. This rule applies to verbs in all moods and tenses. For example, *affirmative:* Мин язаммы? Син язасыңмы? Ул язамы? Без язабызмы? Сез язасызмы? Алар язалармы? Мин киләмме? Син киләсеңме? Ул киләме? Без киләбезме? Сез киләсезме? Алар киләләрме? *Negative:* Мин Язмыйммы? Син язмыйсыңмы? Ул язмыймы? etc. Мин килмимме? Син килмисеңме? Ул килмиме? etc.

Note: The interrogative particle *precedes* the personal ending in the salutation: Исәнмесез? 'How are you?' In the vernacular, the particle **-мы**, **-ме** sometimes precedes the personal ending when the verb is in the *present indicative.* Its vowel (ы, е) is then dropped. For example: Беләмсең? 'Do you know?' Ишетәмсең? 'Do you hear?'

· Рәхим. Гайфетдиновны **хәтерлимсең**? (Риза Ишморат, Якын дус.) Räkhim. Do you remember Gheyfetdinov?

b) In the literary language, **-мы**, **-ме** is joined to the predicate[1)] of a sentence. If the question refers to another part of the sentence, that part receives the logical stress and, as a rule, is positioned immediately before the predicate.

- Зилә. ... Син аның белән **язышасыңмы**? (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Zilä. ... Do you and he write each other?
- Бүлмәдә телефон шалтырый. Габбас. Миңа Ләрия кирәк иде. Зилә. ... Ләриягә трубканы бирә. Габбас. Нигә өйдә түгел? Сәгать **ничә икәнен беләсеңме**? (ibid.) The telephone rings in the room. Ghabbas. Could I talk to Läriä? (lit., I would need Läriä.) Zilä ...gives Läriä the receiver. Ghabbas. Why are you not at home (i.e., Why didn't you come home)? Do you know how late (what time) it is?
- – Сез Нур Сибгатуллин белән **күптән танышмы**? ... – Күптән. ... – Ул сезгә Болгар хәзинәсе турында **ни булса да сөйләдеме**? ... – Инде тагын бер сорау, – диде Ризван. – Хәтерләгез әле, сез Хәмиткә Нурның теге хәзинәгә карата булган **барлык серләрен чиштегезме**? – Нинди серләр тагын ул? ... – Ә теге нииндидер **серле язу турындамы**? – Әйе, менә шуны **Хәмиткә әйткән идегезме**? – Әйтелгәндер инде. ... – Сез шул Болгар хәзинәсенең музейдан **урланганлыгын беләсезме**? (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Have you been acquainted with Nur Sibghatullin for a long time now?" ... "For a long time." ... "Has he told you anything whatsoever about the Bolghar treasure?" ... "Still one more question," Rizwan said. "Please, remember, did you disclose to Khämit all of Nur's secrets regarding that treasure?" "What secrets are those again? ... Oh, yes, about those sort of mysterious inscriptions (i.e., inscriptions on some ancient coins)?" "Yes, did you tell Khämit about those (things)?" "Well, I guess I did." ... "Do you know that that Bolghar treasure has been stolen from the museum?"

Note: The above are excerpts from a police interrogation.

- Наилә. Бергә! Син шул сүзнең тирән, газаплы мәгънәсен **аңлыйсыңмы**? (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Nailä. Together! Do you understand the profound, painful meaning of that word?
- Сания (агачлар арасыннан йөгереп чыгып яр буена килә). Ә менә сез кайда! **Кабамы** балык? (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Saniä (emerging from among the trees, comes running to the bank) (of the river). Ah, that's where you are! Are the fish biting?
- Шәһәргә кереп, абыйларын эзли башлый. Очраган бер кешедән: «Бу шәһәрдә **ун егет тормыймы**?» – дип сораша. (Татар халык экиятләре, Унберенче Әхмәт.) He enters the town and begins to search for his (older) brothers. He inquires of a man he encounters, "Aren't there (perhaps) ten young men living (i.e., living together) in this town?"

Note: In some dialects the interrogative particle is joined to that part of speech to which the question refers. For example: Син кичә Сәлимә белән кинода **булдыңмы**? '*Were* you with Sälimä at the cinema yesterday?' Син Сәлимә белән кинода **кичәме** булдың? 'Were you *yesterday* with Sälimä at the cinema?' Син кичә кинода **Сәлимә беләнме** булдың? 'Were you *with Sälimä* at the cinema yesterday?' Кичә кинода Сәлимә белән **синме** булдың, әллә **Җәүдәтме**? 'Were *you* at the cinema with Sälimä yesterday, or (was it) *Jäwdät*?'

c) The interrogative particle is not used when the interrogative character of a sentence is already made apparent by an interrogative pronoun or adverb.
Наилә. Хуш. Ләрия. Тагын керерсеңме? **Кайчан керәсең**? (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Nailä. Goodbye. Läriä. Will you drop in again? When will you drop in?

[1)] For exceptions see paragraphs g) and h) below.

- – Зөһрә ханым, бүген сез **нишләргә уйлыйсыз**? (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) “Lady Zöhrä, what do you intend to do today?”
- Шәйхезаман. Мин синнән сорыйм, **нигә** җавап **бирмисең**? (Таҗи Гыйззәт, Кыю кызлар.) Sheykhezaman. I am asking you (a question); why don’t you answer?
- Әнвәр. ... Гафу итегез, булдыра алмам моны. ... Анисимов. Аңламыйм, **ни өчен булдыра алмыйсың**? (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Änwär. ... Pardon me, I won’t be able to do that (i.e., give lessons). ... Anisimov. I don’t understand, why can’t you do it?
- Хәйдәр. **Кая** болай **ашыгасыз**, Зөһрә? (Риза Ишморат, Якын дус.) Kheydär. Where are you hurrying like that, Zöhrä?

d) In a *rhetorical question* which is asked in reply to the interlocutor’s question and repeats some or all of the latter’s words, the predicate takes the interrogative particle also when the question contains an interrogative pronoun or adverb.

- Сережа ...: «**Ни кирәк** сезгә миннән, нигә килдегез?» – дип кычкырынырга тотынды. Сәхия аның сүрелә төшкәнен көтте. – Тынычрак сөйләшик әле, – диде ул. – **Ни кирәкме**? Дөресен генә әйткәндә, ни кирәген үзем дә белмим әле, ләкин кирәк. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) Serezha ... began to shout (repeatedly), “What do you want (lit., need) from me, why did you come here?” Säkhiä waited for him to quiet down a bit. “Let’s talk calmly, please,” she said. “What do I want (need)? To tell the truth, I don’t know myself yet what has to be done (is necessary), but something has to be done (is necessary) (i.e., to get the boy out of the children’s home).”

e) Sometimes, depending on the situation (context), syntax and style, a question may be expressed by intonation only.

- Бакый. Гафу үтенәм, туташ, сине азрак алдадым. Мин ул җырны ишетеп уяндым да җырлаучының янына бардым. Хәмдия. Алайса син аны **беләсең**? (Мирхәйдәр Фәйзи, Ак калфак.) Baqi. I beg your pardon, Miss. I deceived you a little. I awoke, hearing that song and went over to the person singing it. Khämdiä. Then you know him?
- Рәүф. Үзең уйлап кара: эткәй карт белән әнкәй карчыкның шатланулары үзе генә дә минем өчен күңелле булмаска мөмкин түгел. ... Галия. Димәк, карт белән карчыкның шатланулары да сине **шатландыра**, хәсрәтләнүләре сине **хәсрәтләндерә**? (Шәриф Камал, Ут.) Räüf. Think for yourself: My old daddy’s and mommy’s rejoycing cannot but make me happy. ... Ghäliä. That means that your old parents’ rejoycing makes you rejoyce and their worrying makes you worry?
- Нәфисә. Сез, шулай булгач, китаплар **күп укыйсыздыр**? (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Näfisä. If that is so, then you probably read a lot of books?

f) The modal word **икән** and the particles **соң** and **әллә**, in conjunction with the interrogative particle ±**мы**, ±**ме** on the predicate of a sentence, somewhat attenuates a question. **Икән** and **соң** always follow the predicate, **әллә** may stand anywhere in a sentence.

Note 1: **Икән** and **әллә** may be contracted with the interrogative particle. In that case, the latter drops its vowel and **м** is prefixed to **икән** and **әллә** to form **микән** and **мәллә**.

Note 2: This contraction is much more common with **икән** than with **әллә**.

- Ләйсән. Кешеләр ни өчен бер төрле **сөйли,** икенче төрле **эшли икән**? (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) Leysän. Why do people talk one way and act another way?
- – Ә ни өчен бу хәтле шау-шу? ... шаулашмыйчарак мөмкин **түгелме икән**? (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) “But why so much noise? ... wouldn’t it perhaps be possible (i.e., possible that the children eat their meals) without making noise?”

- Сәйфи. Хәкимҗан абзый, беләсеңме, **болар өйдәләр микән**? (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Seyfi. Uncle Khäkimjan, would you know whether they are at home?
- Гөлбикә. Эх, апам җаным, йөрәктән кичергән хисне тел белән генә **аңлатып буламы соң**? (Җырлый.) ... Хупҗамал. Менә монысын дөрес әйттең, Гөлкәем. (Алъяпкыч кесәсеннән кәгазь алып.) Акылы бар кеше менә шушындый хат **язамы соң**? ... Гөлбикә. Хатны баштанаяк укып **чыктыңмы соң**? (ibid.) Gölbikä. Oh, my sister, my dear, is it possible then to express the feelings which pierce the heart with words alone? (She sings.) Khupjamal. You are right, my dear Gölkey. (She takes a letter (lit., paper) from the pocket of her apron.) Does a man in his right mind really write such a letter? ... Gölbikä. Did you read the letter through from the beginning to the end, then?
- Шакир. Әти, мин Ризванны чакырып хат салган идем, һаман да күренми. **Әллә** син дә **язып карыйсыңмы**? Яз әле. (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Shakir. Dad, I dropped a letter to Rizwan, inviting him, but he still hasn't shown up. Perhaps you will try writing him? Write, please.
- Гөлбикә. **Әллә** мине берни дә сизми дип **беләсеңме**? Хәкимҗан абзый үзеңне кайчагыннан бирле күзләп йөри бит. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Gölbikä. Do you perhaps think that I don't notice anything? Khäkimjan has been watching you for quite some time.
- Хәким. Ә мин сине бит киногa чакырырга дип кергән идем, Хафиз дус! **Әллә барабызмы**? (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Khäkim. And I thought I'd drop in to invite you to the movies, my friend Khafiz! Are we going?
- Гаделша. ... Кеше **әллә** үзе өчен генә **киенәме**? Күбрәк ул башкалар өчен киенә. (Риза Ишморат, Серле моң.) Ghädelsha. ... Does a person then perhaps dress (up) only for himself (herself)? He (she) dresses (up) more for others.
- Хәсән. Чү әле, бу ни дигән сүзең инде, Фәйрүзә. Фәйрүзә. Нигә, дөрес **түгелме әллә**? (ibid.) Khäsän. Careful! What are you saying there, Feyrüzä? Feyrüzä. Why, is it perhaps not true (i.e., that the farm chairman is inefficient)?
- Тәлгать. Минем эчәсем килми, рәхмәт. Рәхилә. Ашыйсың **килә мәллә**? (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Tälghät. I don't want anything to drink. Räkhilä. Perhaps you wish something to eat?

Әллә is sometimes used without the interrogative particle on the predicate. For example:

- Зөлфия. Исәнме, апа, **әллә** эшеңне **бүлдем** инде? (Риза Ишморат, Якты юл.) Zölfiä. How are you, Auntie, have I perhaps interrupted your work?

g) The particle **да**, **дә**, **та**, **тә**, which cannot be separated by other parts of speech from the word it modifies and thus is tightly connected with it, takes the interrogative particle when modifying a predicate expressing a question.

- Бәдри. Алар нишләп утыра соң анда? Садрый. Хәлил абый гармонь уйный, Сибгать абый бии. Бәдри. Тагы нишлиләр? ... Галимә. **Җырлыйлар дамы**? (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Bädri. What are they doing then, sitting there (i.e., on the riverbank). Sadri. Uncle Khälil is playing the accordion, Uncle Sibghät is dancing. Bädri. What else are they doing? ... Ghalimä. Are they (also) singing?

h) The postposition **өчен** takes the interrogative particle when – together with the third person imperative – it forms a clause of purpose used to express a question.

- Әнвәр. ... Сиңа ни кирәк? Яхшы итеп эшләргәме? Эшлә! Аңа берәү дә каршы килми. Тик нигә аны яңа тәкъдим дип күтәреп чыгарга? Синең турыңда мактап **сөйләсеннәр**, газетага **язсыннар өченме**? (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Änwär. What do you want (lit., need)? Do a good job (work well)? Do it! No one is against that. But why make it a new proposal? In order that they might praise you? Write about you in the newspaper?

i) The conditional clause (protasis) of a subordinate conditional sentence may be used to express a question (see 1007, c).

j) In the contemporary Tatar literary language, the predicate of a sentence in the *present tense, indicative*, or expressing *timelessness*, need not necessarily be a verb, but can be any other part of speech (noun, pronoun, adjective, adverb, modal word, etc.).

With the predicate endings commonly omitted in the present literary language (see also 211, b; 300), such parts of speech function as predicates *by themselves* (i.e., without a copula).[1] Consequently, when expressing a question, the interrogative particle is joined *directly* to them, or to words belonging to them, including postpositions, other particles, interjections, onomatopoetic words, etc.

Furthermore, the interrogative particle may also be used with elliptical sentences in which the verb has been omitted, as well as with exclamatory questions consisting of one or more words other than verbs.

As with predicate verbs, the interrogative particle is not used when the sentence contains an interrogative word or when the question is expressed by intonation as outlined in e) above.

For an illustration of the use of the interrogative particle with predicates other than verbs see the examples below.

- Ләйсән. Ул сезнең **ирегезме**? Фәнүсә. Кызымның этисе. (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) Leysän. Is he your husband? Fänüsä. He is my daughter's father.
- Фәридә. ... Рәхим, бу **синме**? (Риза Ишморат, Якын дус.) Färidä. Räkhim, is that you?
- Сез Нур Сибгатуллин белән **күптән танышмы**? (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Have you been acquainted with Nur Sibghatullin for a long time now?
- Җәүһәрия. ... Шул җыелышларны җенем сөйми. Шау да шу анда. ... Мирсәет абый **шундамы**? (Риза Ишморат, Якты юл.) Jäwhäriä. ... I hate those meetings. There is a lot of noise there. ... Is Uncle Mirsäyit there?
- Рушан. Ни эшләп иртә тордың? Бакый (Хәмдияне сәламләп.) Сез дә иртә торгансыз. Рушан. Без ятканыбыз юк. Син дә **шулай мәллә**? (Мирхәйдар Фәйзи, Ак калфак.) Rushan. Why did you get up so early? Baqi (saying hello to Khämdiä). You too got up early, it seems. Rushan. We haven't slept at all. Perhaps you haven't either?
- Саттаров. Әтиең, әниең **бармы** синең? (Риза Ишморат, Мәдинә.) Sattarov. Are your father and mother still alive?
- Шәмсия. Бер-бер кайгың **бармы** әллә? (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Shämsiä. Do you perhaps have some problem?
- – Хәлим энем, сиңа бер сүзем бар, өйләнергә уйлыйсыңмы, **юкмы**, син? (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) "Khälim, my boy, I have something to talk about with you, are you thinking of getting married or not?"
- Нәфисә. ... Әйтегез, кем соң **ул Гөлзадә**? Хәким. Әллә сез **таныш түгелме**? Менә сезнең каршыгызда ул **Гөлзадә**. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Näfisä. ... Tell me, who then is that Gölzadä? Khäkim. Are you perhaps not acquainted? Here, right before you, this is Gölzadä.
- Хәким. Ул көнне онытырга **мөмкинме соң**?! Син бит «Гөлзадә»не шул көнне беренче тапкыр җырладың. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Khäkim. Is it possible then to forget that day? On that day you sang "Gölzäda" for the first time.

---

[1] In certain cases **булу** in its present tense may correspond to the copula of other languages.

- Хәят. Син минем ярдәмемә **мохтаҗмы**? (Хәй Вахит, Мәхәббәтең чын булса.) Khäyat. Do you need my help?
- Ләйлә. Бие! Нәҗип. Аю шикелле **лап-лопмы**? Булмый. Ләйлә. Булмаса, җырла! Нәҗип. Бозык **патефон шикелләме**? (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) Leylä. Dance! Näjip. Tramp around like a bear? Impossible (i.e., I can't). Leylä. If not, sing! Näjip. Like a defective gramophone?
- – Инде тагын бер сорау, – диде Ризван. – Хәтерләгез әле, сез Хәмиткә Нурның теге хәзинәгә карата булган барлык серләрен чиштегезме? – Нинди серләр тагын ул? ... – Ә теге ниндидер серле **язу турындамы**? (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Still one more question," Rizwan said. "Please, remember, did you disclose to Khämit all of Nur's secrets regarding that treasure?" "What secrets are those again? ... Oh, yes, about those sort of mysterious inscriptions (i.e., inscriptions on some ancient coins)?"
- Сәрби. Аннан соң ни эшләрсең? Хәйретдин. **Аннан соңмы**? Әгәр шул вәгъдәңдә тормасаң, билләһи... (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Särbi. What will you do then (lit., after that)? Kheyretdin. Then (After that)? If you don't stand by your word, by God...
- Гөлбану (Гайнигә). Бар самоварны яңарт! Рәшит. Юк, кирәкми, кофе гына китерегез миңа. Гайни. **Каймак белән̆ме**? (Кәрим Тинчурин, Назлы кияү.) Gölbanu (to Gheyni). Go, heat the Samovar up again! Räshit. No, it's not necessary, just bring me coffee. Gheyni. With cream?
- Шаһтимер. Син көтүче? Син Сәлим мирзаның көтүчесе? Бакый. Әйе, мин алты айдан бирле Сәлим мирзаның көтүчесе. Шаһтимер (һаман шикләнеп карый). Яшерми әйт, егет, син бары **көтүче генәме**? (Мирхәйдәр Фәйзи, Ак калфак.) Shahtimer. Are you a shepherd? Are you Mirza Sälim's shepherd? Baqi. Yes, I have been Mirza Sälim's shepherd for six months now. Shahtimer (looks at him still in doubt). Tell me, young man, is that all you are, really – just a shepherd?
- Зөләйхә. Сез өйдә **ялгыз гынамы**? (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Zöleykhä. Are you alone at home?
- Сәүбән. Менә, бир шушы хатларны Фәйрүзәгә. (Берничә хат бирә.) Дилбәр (алып). **Барысын дамы**? (Риза Ишморат, Серле моң.) Säwbän. Here, give these letters to Feyrüzä. (He gives her several letters.) Dilbär (taking them). All of them?
- Рәхим. Мансур килә! Фәридә. Мансур? Менә шатлык! Аны күрмәгәнгә ничә ел бит инде! Рәхим. Нәкъ сигез ел. ... Ә менә бүген ... бүген ул бирелә булачак. Фәридә. Ничек? **Бүген үкме**? (Риза Ишморат, Якын дус.) Räkhim. Mansur is coming! Färidä. Mansur? What a joy! How many years has it been now since we saw him last! Räkhim. Exactly eight years. ... But today ... today he will be here. Färidä. How? Today still?
- Зөләйхә. Әгәр Алмаз килеп чыкса, син аңа Марго ханымның безгә килгәнен сөйләми тор әле, **яме**? (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Zöleykhä. If Almaz drops in, please, don't tell him that Lady Margo visited us, O.K.?
- Бакый. Менә бу хатны мирза кызына тапшырсаң, йөзек синеке. Гафия. Мирза кызына **хат**? Бакый. Әйе, сылу. Гафия (көлеп). Көтүчедән **мирза кызына**? (Мирхәйдәр фәйзи, Ак калфак.) Baqi. If you deliver this letter here to the Mirza's daughter, the ring is yours. Ghafiä. A letter for the Mirza's daughter? Baqi. Yes, (my) beautiful one. Ghafiä (laughing). From a shepherd to the Mirza's daughter? (Mirza – Title of distinction.)

[955] The interrogative particle **±мы, ±ме** may be augmented by the interrogative pronoun **ни** – **±мыни, ±мени**. (See 710, a-d.)

Use of the Present Tense

[956] The present tense of the indicative denotes:

1. An action or state occurring or excisting at the *moment of speaking.*
   - Көн ул хәтле суык **түгел**, ләкин шактый кискен җил **исә**. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) The day is not that cold, but a rather sharp wind is blowing.
   - Көн матур, кояшлы. Октябрь көннәре булуга карамастан, агачлар әле ямь-яшел яфракта. Җәйгечә киенгән кешеләр **йөри**. (Мөхәммәт Бикбулатов, Атаклы язучы турында.) The day is beautiful and sunny. Despite its being October (lit., October days), the leaves of the trees are still all green. People are walking about, dressed as in summer.
   - Кояш **түбәнәя,** күк йөзе ачык, һава саф, бөтен дөньяны кичкә каршы гына була торган бер рәхәт тынлык **чолгый**. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) The sun is going down, the sky is clear, the air clean, a serene tranquility, which (usually) occurs only towards evening, envelops the whole world.
   - Без һаман **барабыз**. Ләкин бик акрын гына, ... Кичә һаман тын, халык һаман **йоклый**. Тик койрыкчы гына, күзләрен бер йолдызга текәп, урынында катып калган кебек, югалып **утыра**. ... **Дәшми, тынмый**, кузгалыш белән тирән тынлыкны **бозмый**. (ibid.) We move continually on. But very slowly, ... The night is still quiet, the people are still asleep. Only the helmsman, fixing his eyes onto a single star, sits at his place as if frozen, immersed in thought. ... He does not speak, he does not rest, he does not with any movement disturb the deep silence.
   - Шакирҗан. Җәй көне, мин әйтәм, әлеге мең баш умартаны шул басуга күчерсәң? Госман. Балы да була, карабодае да уңа, **дисеңме**? Ә? Шакирҗан. ... Шулай **димен** шул, ... (Гамир Насрый, Кушнарат.) Shakirjan. I say, what if you move those thousand bees to that field in the summer? Ghosman. Are you saying that there will be both honey and a good buckweat crop? Eh? Shakirjan. ... Yes, that's what I am saying, ...
   - Мәргубә. Бик акыллы бала. ... Хәдичә. Мин дә шулай **дим**. (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.) Märghubä. He is a very intelligent boy. ... Khädichä. I think (lit., say) so too.

2. An action or state occurring *regularly* or *repeatedly*, or an action or state performed or existing *usually, habitually* or *customarily.*

   Note: Often, repeated action is indicated by the verb in conjunction with other parts of speech (adverbs of time, certain postpositions, etc.) expressing or implying repetition. Furthermore, any habitual action is almost always iterative.

   - Январь – ел башы, кыш уртасы һәм безнең якларда елның иң салкын ае /ајь/. Январьда еш кына бураннар **була**, кар **ява**, басуларда карның калынлыгы 30-50 см га **җитә**. Январьда елга һәм сулыкларда боз катлавы көннән-көн **калыная**. ... Март – язның беренче ае. ... Көннәр җылыну белән, кар катламы **йомшара, җимерелә**, ә төнге сәгатьләрдә **бозлана**. Кар өемнәре көннән-көн **кими**. ... Майда урман һәм бакчадагы агачлар яфрак белән **каплана** ... Авылда һәм шәһәрдә карлыгачлар **күренә**. (С. М., но. 1, 1977, pp. 16-20.) January is the beginning of the (new) year, the middle of winter and, in our regions, the coldest month of the year. In January there are often snowstorms; it snows, and in the fields the depth of the snow reaches 30 to 50 centimeters. In January the ice (layer) on rivers and reservoirs grows thicker from day to day. ... March is the first month of spring. ... As the days get warmer, the ice (layer) softens and breaks, but during the night hours it freezes. The snowdrifts grow smaller from day to day. ... In May the trees in the woods and parks (gardens) are covered with leaves, ... Swallows appear in the villages and towns.

- Бер йортта эшне **бетерәбез** дә икенчесенә **күчәбез**. Кайсында бер кич **куныла**, кайсында икене, өчне. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) We finish work in one house and move on to the next. In some (houses) we (or: you or one) spend one night, in another – two or three.
- ... җомга көннәрдә, сәгать унбердән икегә хәтле ... бөтен шәкертләр эштән азат **ителәләр**. (Кәрим Тинчурин, Өченче мәрҗән.) ... on Fridays, from eleven to two o'clock. ... all students are excused from work.
- Безнең авылдан ерак түгел күл бар. Яз көне күлгә кыр үрдәкләре очып **килә**. (Русско-татарский разговорник, pp. 125/126.) Not far from our village there is a lake. In spring wild ducks fly (in) to this lake.
- Җәй көне авылда эш күп **була**. (ibid. p. 125.) There is usually a lot of work on a summer day in the village.
- Бу – Тукай һәйкәле. Тукай һәйкәле янында ел саен шигырь бәйрәме **була**. (ibid. pp. 115/116.) This is the Tuqai monument. At the Tuqai monument, every year, the Festival of the Poem takes place.
- Туй көне. Бу көнне ике йорт та умарта күчедәй гүләп **тора.** Берсендә туйны каршы алырга якын кардәш-ыру, никах мәҗлесенә чакырылган кунаклар **җыела**. Капка төбендә – бала-чагалар. Икенче йортның ишек алдына туйга баручыларның кыңгыраулар тагып, парлап җиккән атлары **тула**. ... Туй **кузгала**. Атлар, капкадан чыгу белән, бик кызу чаптырып **китәләр**, авыл өстен кыңгырау тавышлары **яңгыратып җибәрә**. ... (Срур Сүнчәләй, Каргалыда татар туе.) The Wedding Day. On this day both houses (i.e., the houses of the bride and bridegroom) are buzzing like a swarm of bees. In one of them the close relatives and wedding guests assemble to receive the wedding procession. The children are at the gate. The yard of the other house is filled with horses belonging to those going to the wedding. The horses are hitched in pairs and bells are fastened to them. ... The wedding procession begins to move. Urged on as soon as they pass through the gate, the horses start running at a very brisk pace, sending the sounds of the bells over the village.

3. A statement viewed as *permanent.*
    - С. Хәким[1)] турында сөйләгәндә, бер дә шикләнмичә, ул туган ягын чын ярату белән **ярата** дип **әйтергә була**. ... Шуңа күрә дә, шагыйрьнең күңел түреннән чыккан эчкерсез шигъри юлларын укыганда битараф **калып булмый**. Алар сине артларыннан **ияртәләр**, һәм түбәндәге юлларны автор белән бергә, син дә **кабатлыйсың**: ... (Рафаэль Мостафин, Шигърият чишмәсе.) When speaking about S. (Sibghat) Khäkim, one can say without having any doubt that he truly loves his homeland. ... Therefore, when reading his sincere, poetic lines emanating from the depth of the poet's heart, one cannot remain indifferent. They grip you (lit., make you follow them), and, together with the author, you too repeat the lines below: ...
4. *Generic* statements or statements of *timeless validity, indisputable facts.* In this case, the present tense practically denotes timelessness.
    - Казаннан түбәнрәк төшкәч, Идел үзенә Кама суын **кабул итеп ала** ... (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) After coming somewhat below Kazan, the Volga receives the waters of the Kama ...
    - Җир үз күчәрендә һәм Кояш тирәсендә **әйләнә**. (Д.Г. Тумашева, З.М. Вәлиуллина, Ф.С. Фасеев, Татар теле, 5 нче класс өчен дәреслек, p. 124.) The Earth turns on its own axis and around the Sun.

---

1) Сибгат Хәким – One of the most beloved Tatar poets (1911-1986).

- Борынгы татар әдәбияты теленең нигезендә татар халкының борынгы дәвер сөйләү теле **ята**. (Борынгы татар әдәбияты, Кереш.) The language of the old Tatar literature is based on the vernacular of the Tatar people of ancient times.

5. The present tense is used *stylistically* to actualize, to give more vividness and effect to, the *narration of an event* which took place in the *past.*
   - Хәзер Диләфрүз көн саен, әле караңгылы-яктылы бер вакытта ук, хирургия клиникасы каршына килеп чыга башлады. Кайчак ул, башын күтәреп, югары катлардагы тәрәзәләрнең берсенә карап **тора**, кайчак подъездка кереп ике-өч минут кемнәр беләндер сөйләшеп **чыга** да, яңадан элекке урынына килеп басып, тагын берничә минут югарыга карап **тора**, аннары башын игән килеш әкрен генә китеп **бара**. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Diläfrüz now began to appear in front of the surgical clinic every day at a time when dawn was just breaking. Sometimes she would raise her head and stare at one of the upper floor windows, sometimes she would enter the doorway, talk with some persons for two or three minutes, emerge, and going again to her previous spot, she would stand there and continue for several minutes to stare upward. Then, her head bent, she would slowly depart.
   - ... Фәтхи килеп керде. Исәнләштеләр. ... Фәтхи ... ашыкмыйча гына тәмәке кабызды. Моңар рөхсәт фәлән сорарга кирәксенмәде, чөнки Әхмәт үзе тартып утыра иде. Бүлмә зур **түгел**, бер генә тәрәзә. Ләкин тәрәзәнең зур форточкасы **бар**. ... Форточка ачык булуга карамастан, бүлмәдә тәмәке төтене катыш көнбагыш мае, төтәсләнгән балык һәм кер сабыны исләре **аңкый**. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) ... Fätkhi came in. They greeted each other. ... Fätkhi ... lit a cigarette unhurriedly. He did not deem it necessary to ask permission because Äkhmät himself was sitting (there), smoking. The room was not large. It had only one window. But the window had a large glass vent. ... Although the vent was open, there was a smell of sunflower oil, smoked fish and laundry soap mixed with that of tobacco smoke in the room.
   - Утырыштылар да капкадан чыгып киттеләр. Мин дә урамга йөгереп чыктым. Әни утырган арба артыннан **барам**. ... Бабай атка сукты. Ат **чаба**, мин **йөгерәм**. Күпергә тикле йөгердем, артык йөгерә алмадым. Туктадым. Китеп барган арба артыннан шашып карап **торам**. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) They got on (the wagon) and left through the gate. I too ran into the street. I walked (walk) behind the wagon on which Mother was sitting. ... The old man whipped (whips) the horse. The horse galloped off (gallops off). ... I run, I ran as far as the bridge. I could not run any further. I stopped. Being beside myself, I stood (stand) and gazed (gaze) in a frenzy after the wagon as it moved (moves) away.
   - **Була** әүвәл заманда бер ярлы кеше. ... Моның **була** ике улы. Улларын теләнеп кенә **туйдыра**. Карт белән карчык бер көнне үлеп **китәләр.** Болардан малайларга һичбер нәрсә **калмый**. (Татар халык әкиятләре, Эшлексез кеше.) Once upon a time there lived a poor man. ... He had two sons. He fed his sons only by begging. One day the old man and woman passed away. They did not leave the boys anything.

6. The present tense is used to actualize, to give mor vividness and effect to, *biographies* and *recollections.*
   - Мирхәйдәр Фәйзи – бик үзенчәлекле драматург, ... Аның иҗат гомере нибары егерме ел дәвам **итә**, әмма ул бай мирас калдырырга **өлгерә**. Мирхәйдәр Мостафа улы Фәйзуллин 1891 елның 1 ноябрендә элекке Оренбург губернасы Орск өязенең Күкшел авылында туган. Башта ул кызлар укытучы абыстайга йөреп укырга **өйрәнә**, аннары Орск һәм «Хөсәения» мәдрәсәләрендә **укый**. Әдәби әсәрләр язу

дәрте аңарда 1905 елларда ук **уяна**, ... Мирхәйдәр Фәйзинең беренче драма әсәрләре 1912 елда дөньяга **чыгалар**. (Барлас Камалов, Мирхәйдәр Фәйзи.) Mirkheydär Feyzi was a very original playwright, ... His creative life lasted only twenty years, but he succeeded in leaving behind a rich heritage. Mirkheydär, son of Mostafa Feyzullin, was born on the first of November, 1891, in the village of Kükshel, district of Orsk, in the former province of Orenburg. First, he learned to read with the wife of a mulla, who taught girls. After that, he studied at the medrese at Orsk and at the "Khösäyeniä" medrese[1]. The urge to write literary works awakened in him around 1905, ... Mirkheydär Feyzi's first dramas appeared in the year of 1912.[2]

- Әле дә хәтердә. Бервакыт без кечкенә арба ясау белән мавыгып киттек. Безгә аны зурлар да ясап бирергә әзер **торалар**, тик үзебезнең ясыйсыбыз **килә**. Без әле рәтләп пычкы да тота **белмибез**, шулай да үзебез **ясыйбыз**, үзебез **эшлибез**. Ниһаять, арбабыз эшләнеп бетте. Ул арба исемә төшсә, хәзер дә әле елмаймыйча булдыра алмыйм. ... Көпчәкләре юан колгалардан киселеп ясалган. Дүртесе дүрт эздән **бара**. Шулай да ул безнең өчен авылдагы иң матур, иң җыйнак арбалардан. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Мохтар Ибраһимов.) I still remember it. Once we went crazy about building (lit., making) a small cart. The grown-ups were also ready to build it for us, but we wished to build it ourselves. We could not even hold a saw properly yet. Nevertheless, we built it ourselves, we did the work ourselves. Finally, our cart was finished. When I remember that cart, I still cannot (do so) but smile even now. ... Its wheels were cut from thick poles. The four of them ran in four (different) tracks. However, for us it was one of the most beautiful, one of the neatest carts in the village.

7. The present tense is used in reviews of *literary works* and in *stage directions*.
   - «Галиябану» /Ǥaliəbanu/ драмасында инде без гадәттән тыш шәхесләр һәм гадәттән тыш хисләр белән **очрашмыйбыз**. Галиябану – гади /ǥadi/ авыл кызы. Аның иң зур идеалы, сөйгән егетенә кияүгә чыгып, бәхәтле булу. Бүтән кызлар кебек үк **киенә**, эшен **эшли**, чигү **чигә**, шулай ук **шатлана**, шулай ук **кайгыра**. Хәлилнең сүзләре, үз-үзен тотышы, гадәт-холкы да яучы карчык сүзләрен раслап **тора**. Авылда ул беренче гармончы. ... «Сөйгәне өчен корбан булудан яшь егет баш тартырмы» дип **җырлый**, соңыннан исә моны эш белән **раслый.** (XX йөз башы татар әдәбияты, Мирхәйдәр Фәйзи.) In his drama "Ghaliäbanu", we no longer encounter extraordinary personages and extreme emotions. Ghaliäbanu is an ordinary village girl. Her greatest ideal is to get married to the man she loves, to be happy. She dresses, works and embroiders just like the other girls, rejoices just as they do and grieves the way they do. Khälil's words, the way he conducts himself, his habits and character confirm the words of the old match-maker woman. He is the best accordionist in the village. ... "Would a young man ever refuse to sacrifice himself for his beloved," he sings. And later on, he proves this (i.e., that no young man would refuse) by his deeds.
   - Сибгать **җырлый**. Хәлил «Җәмилә» көен уйный **башлый**. Бер кабат уйнаганнан соң Галиябану белән Сәгыйдә **кушылалар**. (ibid.) Sibghät sings. Khälil begins to play the tune "Jämilä". After he has played it once, Ghaliäbanu and Säghidä join in.
   - Газиз агачлар арасына **китә**. Сәхнәдәге кешеләр акрын гына бер-берсе белән **сөйләшәләр**, **йөреналәр**, Зәкәрия, Зыя, Әхмәт **керәләр**. (Фатих Әмирхан, Яшьләр.) Ghäziz steps between the trees. The people on stage are conversing in a low voice. They walk around. Zäkäriä, Zia, Äkhmät enter.

---

[1] Khösäyeniä medrese – Located in Kazan.
[2] Мирхәйдәр Фәйзи (1891-1928).

8. The present tense is used to inform (in a known context) of an action which will definitely take place *in the future*. The subject performs the action out of his own free will or as a result of some outside compulsion.
   · – Ярты сәгатьтән мин өйдә **булам**. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) “I shall be home in half an hour.”
   · Заһид ... кыю адымнар белән аудиториягә керәчәк һәм ... лекциясен башлап җибәрәчәк. Һәм менә әле генә авыр, газаплы булып күренгән эш шунда дәртләндерә, илһамландыра торган күңелле бер нәрсәгә әвереләчәк. Ул белә: башта сүлпәнрәк тыңлаган аудитория әкренләп игътибарын **көчәйтә**, ә бераздан ул Заһиднең лекциясе белән, ... бөтенләй мавыгып **китә**, әсир **ителә**. Шулай тыңлаучылар белән лектор арасында җепләр **ныгыганнан-ныгый**, ... Әле шундый бер минут **була**: барлык күзләр аңа гына **текәлә** ... Әйе, ул вакыт барлык әйткәннәре бөтен төгәллеге белән тыңлаучыларга барып **җитә**, алар сөйләүче белән бергә тирән рәхәтлек **кичерәләр**. Юк, алай гына да түгел, алар үзләренең остазлары белән **горурланалар**, аны эчкерсез ярату белән **ярата башлыйлар**, Заһид боларның барын да тоеп, кичереп белә. Тик шулай да һәр лекциясе алдыннан каушый. (Атилла Расих, Ике буйдак.) ... Zahid will enter the lecture hall with firm steps and ... he will begin his lecture. And the matter which just a minute ago had looked difficult and painful (distressing) will at once turn into something stimulating (encouraging), inspiring and cheerful. He knows that the audience, listening at first somewhat languidly, will gradually increase its attention and, after a little while, will ... become completely enraptured and captivated by Zahid’s lecture. In this way, the bonds between the listeners and the lecturer will grow firmer and firmer, ... Now there will come a moment such that all eyes will be fixed only on him ... Yes, at that time everything that he says will reach the listeners with all its subtlety (scope, exactitude). Together with the lecturer (lit., speaker), they will experience a profound satisfaction. No, not only that, they will be proud of their teacher, they will begin to love him sincerely. Zahid knows all this, having felt and experienced it. But, nevertheless, he becomes embarrassed before every lecture. (For the forms ныгыганнан-ныгый see 1056, c.)
   · ... ак бүре ... әйтте: – ... Монда минем рөхсәтемнән башка үләннәрне таптату җитмәгән, тагы урмандагы кошларны атарга барасың, – диде. Егет бүрегә: – Бик арыдым, талдым. Бик ерак җирдән килдем. Инде алай булса, синең рөхсәтеңнән башка мин монда бер эш тә **эшләмимен**, кошыңны да **атмыйм**, атымны да **ашатмыйм**. ... **Чыгам** да **китәм**, – диде. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) ... the White Wolf said, “... it’s not enough that you trample on the grass here without my permission, you also go and shoot the birds (which are) in the forest.” The young man said to the wolf, “I am very tired and exhausted. I have come from a very distant place. Well, if that’s how it is, I shall not do anything here without your permission. I shall neither shoot your birds nor shall I feed my horse. ... I shall get out (of the forest) right away.”
9. When referring to the future, the *second person singular* and *plural* of a verb in the present tense may express various nuances of an *order, instruction,* a *demand* or *recommendation* to perform an action.
   · – Дөресен генә, бернәрсәне дә яшермичә генә сөйләп **бирәсез**, – диде ул (Ризван), сүз башлап. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) He (Rizwan) began, saying to him, “Just you tell us the truth, without hiding anything.”
   · – Сөйләштек алайса, – диде Ризван. – Минем белән һәрвакыт бәйләнештә **буласыз**. (ibid.) “Then we are agreed,” Rizwan said. “You stay in contact with me at all times.”

- Ләкин улының үзе каршында кулын кесәсенә тыгып, салынкы гына карап торуына йөрәге түзмәде – ачуы өскә бәреп чыкты. Ул ... яңадан улына борылып: – Хәзергә шул: өйдә **утырасың.** Беркая да **чыкмыйсың**! – диде. (Рәисә Ишморатова, Милиция лейтенанты.) But his son, standing (there) before him with his hands in his pockets and looking at him apathetically – his heart could not bear (that). His anger burst to the surface ... he turned again to his son and said, "For now, this: You will stay at home. You won't go anywhere!"

Past Tense I

Formation

[957] The basic form – identical with the third person singular – of the past tense I is obtained by joining **-ды-**, **-де-** to stems ending in a vowel or in a voiced consonant, **-ты-**, **-те-** to stems ending in a voiceless consonant. The other persons are formed by adding the personal endings of the *possessive type* to the basic form.

	укы read	**эшлә** work	**яз** write	**кил** come	**укыт** teach	**төш** fall
мин	укыдым	эшләдем	яздым	килдем	укыттым	төштем
син	укыдың	эшләдең	яздың	килдең	укыттың	төштең
ул	укыды	эшләде	язды	килде	укытты	төште
без	укыдык	эшләдек	яздык	килдек	укыттык	төштек
сез	укыдыгыз	эшләдегез	яздыгыз	килдегез	укыттыгыз	төштегез
алар	укыдылар	эшләделәр	яздылар	килделәр	укыттылар	төштеләр

	Negative Form			Interrogative Form	
мин	укымадым	килмәдем	мин	укыдыммы?	килдемме?
син	укымадың	килмәдең	син	укыдыңмы?	килдеңме?
ул	укымады	килмәде	ул	укыдымы?	килдеме?
без	укымадык	килмәдек	без	укыдыкмы?	килдекме?
сез	укымадыгыз	килмәдегез	сез	укыдыгызмы?	килдегезме?
алар	укымадылар	килмәделәр	алар	укыдылармы?	килделәрме?

Use of the Past Tense I

[958]

1. The past tense I expresses actions in which the speaker (or writer) has *participated*, which he has *personally witnessed*, or which he *remembers* and *knows well.*. The actions are viewed as completed.
   - Моннан бер ел чамасы элек булган иде ул вакыйга. Көз ахыры **иде**, көннәр шактый **суытты**, тугай өстенә ак бәс **кунды**, ниһаять, менә Дим култыгы, Комач өсте дә күксел боз белән тигез генә **капланды**. ... Бер-ике-өч көн узуга Комач бозы безнең ише малайларны күтәрерлек ныгып та **өлгерде**. Әнә шундый көннәрнең берсендә өч кыз Арыслангәрәй тыкрыгыннан су буена **төштеләр**. Болар безнең каршыдагы Таифә апа һәм Гайшә апа белән Һаҗәр **иде**. Мин аларны яр башында **очраттым** һәм нишләптер үзем дә аларга ияреп **төштем**. ...

Һаҗәр күргәч, иярмичә булдыра **алмадым** инде. **Төштек** шулай, мин шунда ук боз өстенә кереп **киттем**– ул тәмам ныгыган, зурларны да күтәрерлек **иде**. Кызлар да әзрәк таптанып **тордылар** да сакланып кына бозга **бастылар**. Шуа-шуа гына **киттек**. ... Шулай бара торгач, шактый киң Комачның аръягына да чыгып **җиттек**. ... Без, бераз тын алгач, кире үзебезнең якка чыга **башладык**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) That event happened about one year before this (i.e., before a certain point of time in the past). It was the end of autumn. The days got rather cold. White hoarfrost settled on the meadow, and, finally, the bay of the (river) Dim, and also the surface of the Qomach, got covered evenly with bluish ice. ... After one, two or three days passed, the ice on the Qomach became strong enough to carry boys like us. On one of those days, three girls from the Aryslangärey Lane went down to the river (lit., water). They were Taifä, Gheyshä and Hajär, who lived across from us. I encountered them at the top of the (river) bank and, somehow, accompanied them. ... after seeing Hajär, I just couldn't but follow them. Thus, we walked down, and I immediately went out upon the ice. It had become completely firm and could carry adult persons also. The girls too stomped around a little and cautiously stepped on the ice. We moved along, sliding. ... Walking like that, we crossed to the other side of the rather wide Qomach. ... After a little rest we began to move back to our side.

· ... капитан башта Фәрхәткә мөрәҗәгать **итте**: – Әйтче, Фадик, синең абыең янына килеп йөргән кеше шушы **идеме**? Үсмер, мәктәбендәгечә, аягүрә басып җавап **бирде**: – Шушы үзе, мин аны яхшы таныйм. ... – Ул абыеңа моннан ике ай чамасы элек Казанга этисенең кайтуын **әйттеме**? – **Әйтте**. Минем бик ачык хәтеремдә калган ... – Менә тагын бер сорау. Унтугызынчы октябрьда төнлә абыең нинди кешегә ... кечкенә капчык белән әйбер алып **бирде**? Фадик көлемсереп Маһинурга **текәлде**: – Менә шул апа **иде** ул капчыкны алып китүче. – Ничек **таныдың**? – Исемә **төште**. Алкасын, менә шушы зур алтын алкасын **хәтерләдем**. Аннан буен, аннан тагы йөзен дә. Шул инде, шул. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) ... first, the captain addressed Färkhät: "Tell me, Fadik, was this the man who (repeatedly) dropped in on your (older) brother?" The youth, standing up the way they did at school, answered, "This is he, I know him well." ... "Did he tell your brother approximately two months ago that his father was returning to Kazan?" "He did, I remember very clearly ..." "One more question. During the night of October 19, to what person did your brother give an object in a small bag ...?" Fadik smiled and fixed his eyes on Mahinur, "There, that woman (lit., sister) was the one who took away the bag." "How did you recognize her?" "It came to my mind. I remembered her earrings, those large golden earrings of hers. Then her figure and then also her face. It is she all right."

2. The past tense I relates the *process* of actions which took place in the past (mostly in narratives).

· Кама суының да рәхимле кояш нурларына җаны эреп **китте** ахрысы: йөзе **яктырды**, көзге кебек **булды**. Ул **тынычланды** – **мөлаемләнде**, үзенең җылы, йомшак кочагына кешеләрне чакырып тора **башлады**. Ә Ялантау кешеләренә шул гына кирәк **иде**. Җәйнең ямьле көннәренең берсе **иде.** Хәтта алай гына да түгел, озак көттереп килгән җәйдә булган ямьле көннәрнең дә иң шәбе **иде**. Өстәвенә шундый матур көн якшәмбегә туры **килде**. Ялантау кешеләре Кама буена **ябырылдылар**. Кояш офыктан аерылып нарат биеклеге күтәрелгән вакытта, Кама өсте чуп-чуар **иде** инде. Хисапсыз күп сандагы ап-ак каеклар, эреле-ваклы моторкалар, ... балыкчы көймәләре – өзлексез аргы як ярга таба агылып **тордылар**. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Apparently under the beneficial rays of the sun, the Kama too relented (lit., the heart of the waters of the Kama

melted). It's face brightened, became like a mirror. It calmed down, became gentle and began to invite the people into its warm, soft embrace. And that was just what the people of Yalantaw needed. It was one of the pleasant days of summer. And what was more, it was the best of the pleasant days which happened in a summer which had been a long time in coming. In addition, that (lit., such a) beautiful day fell on a Sunday. The people of Yalantaw rushed to the Kama. By the time the sun separated from the horizon and rose to the height of the pines, there was already a motley crowd on the Kama. A great many snow-white (row) boats, large and small motor boats, ... and fishing boats were constantly going towards the opposite bank. (Моторка – vernacular, моторлы көймә.)

3. The past tense I expresses actions which took place *once* in the *recent* past. (For example: In every-day conversation, in communications, reports, news, etc., worded in concrete form.)
   - Разия. Әни, Марат **шалтыратмадымы**? Нурия. Юк. Разия. Без аның белән кинога бармакчы **идек**. Нурия. Кинога? Үткән атнаны театрга **бардыгыз**, бүген кинога. ... (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Razia. Mother, hasn't Marat called? Nuriä, No. Razia. He and I had meant (intended) to go to the movies. Nuriä. To the movies? Last week you went to the theatre, today to the movies. ...
   - Йолдыз. Саумы, әткәй! Күр әле кабинетың матурланып киткән. Госман. Бик озак **йөрдең**, кызым. Бер атна дигәнең ике атнага **сузылды**. Йолдыз. Киңәшмәдән соң, семинар **үткәрделәр**. Мин бит сезгә хат язган идем. Госман. Хатыңны **алдык**. Я, исән-сау йөреп **кайттыңмы**, кызым. Йолдыз. Кайтып **кердем** дә. Өйдә беркем дә юк. Әнкәй дә эштә икән. Сине эзләп **килдем**. (Гамир Насрый, Кушнарат.) Yoldyz. How are you, Father dear! Just look, your office has been brightened up. Ghosman. You were away for a very long time, my dear (lit., my daughter). What you said would take one week lasted two weeks. Yoldyz. They held a seminar after the conference. I did write you a letter. Ghosman. We received your letter. Well, did you get home safe and sound, dear (lit., my daughter)? Yoldyz. I did. There was nobody in the house. Mother was at work, it seems. (So) I came to (find) you.
   - ... Сентябрь аенда Татарстан Фәннәр Академиясендә энциклопедияне төзүче өлкән мөхәррирләрнең утырышы **булды**. Анда шәһәребез югары уку йортлары, фәнни тикшеренү институтлары галимнәре, Фәннәр Академиясе әгъзалары **катнашты**. Утырышны Татарстан Фәннәр Академиясе президенты, академик М. Хәсәнова **алып барды**. (Галимнәр киңәшә, Казан утлары, 10, 1992, б. 191.) ... In September, the senior authors (editors) who are working on the preparation of an encyclopedia at the Academy of Sciences of Tatarstan held a conference. Participating in it were scholars from our city's (i.e., Kazan) establishments of higher education, from scientific research institutions and members of the Academy of Sciences. The conference was conducted by the president of the Academy of Sciences of Tatarstan, academician M. Khäsänova.
4. The past tense I expresses actions performed *repeatedly* in the past.
   - Казанның югары уку йортлары ел саен илгә халык хуҗалыгының төрле тармакларында эшләү өчен кирәк булган йөзләрчә ... белгечләр **бирделәр**. (Татарстан АССР тарихы, 2. т.) The higher educational institutions in Kazan have given the country each year hundreds of ... experts needed for work in various branches of the national economy.
5. The past tense I may be used stylistically, in order to give greater *authority* and *credibility* to the narrator's, or writer's, words as well as to the *events* and *conditions* related but

not witnessed by him and which, consequently, would ordinarily be conveyed in past tense II (966; 967, 1-8). Such use of the past tense I occurs mainly:

a) In *history* books and texts.

- Беренче рус революциясе татар культурасы үсешендә куәтле этәреш **ясады**. ... Революция алдыннан үзгәртелгән (җәдит) мәктәпләр саны шактый **артты**. ... Вакытлы матбугат барлыкка **килде**. 1906-1907 нче елларда татар телендә 19 газета һәм 12 журнал **басылды**. ... Алдынгы татар яшьләре 90 нчы елларда театр оештырырга омтылып **карадылар**. ... Беренче рус революциясе татар театрын оештыруны **тизләтте**. (Татарстан АССР тарихы.) The first Russian Revolution produced a strong upswing in the development of Tatar culture. ... The number of schools which had been changed (reformed) before the revolution increased considerably. ... A contemporary press came into existence. During the years 1906-1907, 19 newspapers and 12 journals appeared in the Tatar language. ... In the 1890's, forward-looking young Tatars attempted to organize a Tatar theatre. ... The first Russian Revolution accelerated the founding of the Tatar theatre. (Культура – мәдәният.)
- Аның хакында ... Уйгырстан тарихчылары болай язалар: «Төрле фәннәрне яңача укыткан ... бу мәктәп, Эле өлкәсендә генә түгел, бәлки бөтен төньяк Шенҗаң буенча да бердәнбер атаклы мәктәп **иде**. Бу мәктәптә бер татар балалары гына түгел, бәлки кардәш милләтләрдән уйгыр, үзбәк, казакъ, кыргызларның да балалары **укыдылар**. ... дөңгәннәрнең дә уллары, кызлары **укый иделәр**. ...» (Миркасыйм Госманов, Чәчелгән орлыклар – Голҗа татарлары.) About it (i.e., about the new school) historians in Uigurstan ... write as follows: "This school, which taught the various subjects in a modern way, ... was the only famous school, not just in the district of Ili, but throughout all of Northern Sinkiang. Not only Tatar children but also children from kindred nations, Uigurs, Uzbeks, Kazaks and Kyrgyz studied in this school ... even the sons and daughters of Dzungans were attending it. ..." (lit., were learning/studying in it).

Note: Tatar history books published during the Soviet period are commonly written in past tense II up to the beginning of the 20th century and in past tense I after that.

b) In religious texts, including translations from the Koran, Bible, etc.

- Мөддәте тулгач, Муса, хатын вә бала-чагаларын ияртеп, юлга **чыкты**. Тау янында ул ниндидер ут күреп, үзенең гаиләсенә **әйтте**: ... (Коръән, «Касас» сүрәсе, 29-30 аятьләр. Quoted from: Гариф Гобәй, Коръән серләре.) When the (alotted) time had passed, Moses took his wife and children and set out on the way. Near a mountain he saw a fire of some sort and said to his family: ...
- 41. Аның ата-анасы ел саен Иерусалимга Пасха бәйрәменә бара торган **иделәр**. 42. Аңа унике яшь тулгач, алар гадәттәгечә тагын Иерусалимга бәйрәмгә **бардылар**. 43. Бәйрәм көннәре үткәч өйгә кайтырга дип юлга **чыктылар**, яшүсмер Гайсә /ɑ̈jəjsə/ Иерусалимда **калды**; әмма ата-анасы моны **белмәде**. (Luke 2.) 41. Now his parents went to Jerusalem every year at the feast of the Passover. 42. And when he was twelve years old they went up (again) according to custom; 43. and when the feast was ended, as they were returning, the boy Jesus stayed behind in Jerusalem. His parents did not know it. (Tatar text quoted from a publication by the Institute for Bible Translation, Stockholm.)

6. The past tense I is used instead of the past tense II (966) to express humor.

- Мин 188* ел гыйнварның таңында **тудым**. ... һәрбер татар шикелле, мин дә тугач та: «Нәрсәгә дип **тудым** мин?» дип уйлап **мәшәкатьләнмәдем**, ата-баба эшләгәнне эшләргә кирәк дип, акырып елый **башладым**, ... (Фатих Әмирхан, Минем тәрҗемәи хәлем.) I was born in January of 188* at dawn. ... Like every

Tatar, I too, right after being born, did not bother to think why I was born, but (saying) that I must do what my forefathers did, I began to cry at the top of my voice, ...

7. The past tense I may indicate an action or state which began at some unspecified point in the past and continues at the time of speaking. In this sense, the past tense I often occurs in exclamations.
   - Сания кулындагы киез итекләрне урындык өстенә куйды да ишеккә таба кузгалды. Гашия берни аңламаган кеше кыяфәтендә аның артыннан ташланды. – Кая **киттең**, Сания җаным, тукта, берәр чынаяк чәй эчеп чыгарсың! диде. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Saniä put the felt boots which she had in her hands on a chair and moved towards the door. Ghashiä, like a person who does not understand, ran after her. “Where are you off to, Saniä, my dear, wait, have a cup of tea before leaving!” she said.
   - Самат. Уф, башым **әйләнде**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Samat. Oh, my head is in a spin!
   - Гөлйөзем. Ах, харап **булдык**, ...! (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Gölyözem. Oh, are we in trouble, ...
   - Егет бүрегә: – ... Бик **арыдым, талдым**. Бик ерак җирдән килдем, ... – диде. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) The young man said to the wolf, “... I am tired out, completely exhausted. I have come from a very distant place ...”
   - – Нинди машина булыр бу? – Ибраһим булырга тиеш. – Мин аның белән кайтып китәм. Егет үз колакларына үзе ышанмады. – Син миңа **үпкәләдеңме**? (Аяз Гыйләҗев, Үги ана яфраклары.) “What car would that be?” “It must be Ibrahim. I’ll go back with him.” The young man did not believe his ears. “Are you angry with me?”
   - Сәйдәр аны шундук танып алды, ул теге юлы танышкан ханым иде. – Миңа Наташа Жеребцова кирәк иде. – Мин булам – кем син? – Без сезнең белән... – А-а-а, керегез, кер... мин **хәтерләдем** сезне. Сез... (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) Seydär recognized her immediately. She was the lady he had got acquainted with at that time (i.e., the time mentioned before). “I would like to see Natasha Zherebtsova.” “I am she, who are you?” “You and I...” “Oh yes, do come in... I remember you. You...”
8. The past tense I may express an action which will definitely take place if a certain condition is fulfilled.
   - Бер капчык он. Әгәр барып ала башлагач кына, су анасы якаңнан эләктереп алса? **Киттең** аннары су төбенә. Яңасалага гомердә әйләнеп кайта алмассың. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) A bag of flour (i.e., a bag of flour floating in the water). What if you go and the waterspirit seizes you by the collar just when you reach for it? You’ll go down to the bottom of the lake (lit., water) then. You will never be able to return to Yangasala.

[959] The first person singular of the past tense I, used in exclamations, indicates that the speaker is going to *immediately* carry out the action.

- Ганбәр. Мин аңа, сөенче, дип тә әйтә аламмы әллә? Мавия. Аңа катгый вәгъдә бирәм. ... Ганбәр (куанып сикерә). Менә шатлык! ... Менә рәхмәт! ... Мин **киттем**, китү генә түгел, **очтым**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Ghänbär. Can I perhaps give him some good news too? Mawiä. I give him a firm promise. ... Ghänbär (jumps up joyfully). What joy! ... What bliss! ... I’m off. I’m not just going off, I’m flying off!

- Телефонда Гөлүсә тавышы. ... – Гази, ишетәсеңме? Хәзер янына барам. ... Көт, Гази, синең янга **йөгердем**. Көт яме! (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы ажаган.) On the telephone is Gölüsä's voice. "... Ghazi, do you hear me? I am coming (lit., going) to you now. ... Wait, Ghazi, I am running to you. Wait, will you?"

[960] The first person plural of the past tense I is used:

a) Instead of the optative to indicate an *invitation* to others to *immediately* carry out a *joint* action.
   - Вәли. Ягез, **киттек**, егетләр. Хуш әби! (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Wäli. Well, let's go now, (young) men. Goodbye, Grandma!
   - Әнвәр. Әйдә, Гөлсинә, **киттекме**? (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Änwär. Come on, Gölsinä, shall we go now?
   - – **Башладык**, иптәшләр. ... сезгә беренче сүз. (Аяз Гыйләҗев, Шамил Усманов.) "Let's begin now, comrades. ... you speak first."
   - – Ишетәсеңме, Галимҗан абый? – Ишетәм, Сөмәя. Зәй ягыннан берсе кайта. – **Йөгердекме**, Галимҗан абый? Сөрелгән җир өсләп кенә юлга йөгерделәр. (Аяз Гыйләҗев, Үги ана яфраклары.) "Do you hear, Uncle Ghalimjan?" "I hear, Sömäyä. Someone is returning from the (river) Zey." "Shall we run, Uncle Ghalimjan?" They ran right over ploughed land to the road.

b) The first person plural of the past tense I is used in forms of salutation. It then refers to the first person singular or plural.
   - Галимә. **Хуш иттек**, балакайлар! (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Ghalimä. Goodbye now, dears (lit., dear children)!
   - Ильяс керә. **Сәлам бирдек**. Низами. Исәнмесез, Ильяс. (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Ilyas enters. Greetings! Nizami. How are you, Ilyas?

[961] A verb in the *affirmative* past tense I immediately followed by the *negative modal word* **юк** *emphatically* denotes that the subject will *definitely not perform* the action expressed by the verb. The non-performance of the action may depend on the subject's *own determination,* or it may be *involuntary*, due to some outside circumstances leaving him (her) no other choice.

In such construction, the past tense I expresses *future* time. When referring to the *first person,* the verb is often in the *third* person singular.

- Илфат. Юк инде, агай-эне, моннан **кузгалдым юк**. Миңа табигатьне сакла диделәр, менә саклыйм. (Туфан Миңнуллин, Монда тудык монда үстек.) Ilfat. No, friends, I will definitely not move from here (not leave here). They told me to guard the nature here (i.e., trees and plants in the park), and, here, I am guarding it.
- Чүлдәге афган җилен хәтерләткән җилләр исә, кар бөтереп буран уйный. Әмма берсеннән дә **курыктым юк**! (Зәки Нури, Батырлар һәм матурлар поэмасы.) Winds are blowing which remind one of the Afghan desert winds. Blizzards are raging with driving (whirling) snow. But I will not fear either one!
- Гази да шунда. Аяктан егылыр хәлгә җитеп арыса да, сер **бирде юк**: әнә, печән кабартучы кызлар арасында аның йөрәк парәсе Гөлүсә дә бар. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы ажаган.) Ghazi is also there. Although he is tired to the point of falling off his feet, he will positively not show it (lit., he will positively not give away the secret): there, among the girls tedding the hay, is his sweetheart (lit., part of his heart), Gölüsä.

- Мәскәүгә килүемнең сәбәбен **әйтте юк** хәзер. Нәфисә ападан бик шәп сабак алдым. (Атилла Расих, Ишан оныгы.) This time I am definitely not going to tell the reason for my coming to Moscow. I was taught quite a lesson by Aunt Näfisä.
- Кичә генә шунда уйнап йөрдек. Тик бу турыда әнигә **әйтте юк**. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) We were playing there (i.e., on thin ice) yesterday. But I definitely won't tell Mother about it.
- Җитмәсә тагын, шул барлы-юклы өч бәбкәне сакларга әни мине китереп такты. Бер адым **китте юк**, тагылып йөрим шулар артыннан, кулда озын чыбык. (Фатих Хөсни, Кыр казлары.) On top of it all, Mother has saddled me with watching those unimportant three goslings. I won't take one step away (from them). I'll walk closely behind them, a long switch in my hand.
- – Иптәшләр! ... Акттан күренгәнчә, тирә-юньне нефть баскан, янәшәдәге иген басуына агып кергән ... Нишләмәк кирәк, тиешле җәзадан **котылды юк**. Киләчәктә ачы сабак булыр. (Мәхмүт Хәсәнов, Шөгеровлар.) Fellow workers! ... As can be seen from the report, oil has flooded the surrounding area and has flowed into the adjoining grain field ... What shall we do now; we will surely not escape our deserved punishment. It will be a bitter lesson for the future.

[962] A verb in the *affirmative* past tense I, repeated in the *affirmative* or *negative* form – but not necessarily in the same person – and each followed by **ни**, expresses *indifference* of the speaker towards the action, or it denotes that carrying out the action is *useless, futile, of no avail.* The past tense I refers to the present or future.

- – ... Ул **алды ни**, мин **алдым ни**, ике исәп – бер хисап. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) "... Whether he buys it or I buy it; whichever way you figure it, it amounts to the same thing (i.e., it makes no difference)."
- – ... Тукта әле, нигә миңа сөйлисең аны? Миңа **сөйләдең ни**, шушы таякка **сөйләдең ни**. (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) "... Wait, please, why are you telling me that? Whether you tell me or whether you tell it to this (walking)stick here, it's all the same (i.e., telling him is useless because he is in no position to do anything about it)."
- ... Мәүлиханы да кушып санасак, тугыз. Ә Мәүлиханы исәпкә **керттеләр ни, кертмәделәр ни**, ул барыбер утыра. (Фатих Хөсни, Утызынчы ел.) ... if we add Mäwlikha also, there are nine. But whether or not they include Mäwlikha, she sits (in) anyway.
- – Сөмбелгә сөйләгәнең бармы соң? – Аңа **сөйләдең ни** дә **сөйләмәдең ни**. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) "Have you told Sömbel then?" "Whether you tell her or not, it's all the same (i.e., it is useless)."

[963] A verb in the past tense I plus the particle **-мы**, **-ме** may express *time* or *condition* (compare also 1000, 5).

- Кәт елгасы буенда, нәкъ безнең яклардагы кебек, шомырт, миләш, тал, зирек, зелпе кебек агачлар үсә. Көзләр **җиттеме**, нәкъ безнең яклардагы кебек саргаялар. Күңелдә билгесез моң кузгату өчен шул бик җитә иде. Соңрак ул якларга карый алмас булдым. Су буйларына күз **салдыммы** – сары сагыш, тайга ягына баксам – кара кайгы. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Along the river Kät trees, such as bird berry, mountain ash, willow, alder and honeysuckle, were growing; just like in our homeland. When autumn comes, they turn yellow; just as in our homeland. That was

plenty to become despondent about. Later on I could not (bear to) look any more in that direction. If I looked at the river banks, I felt very depressed, if I looked at the taiga, I felt intense grief.

(For the form карый булмас булдым see 992, 3.)

[964] A verb in the *negative* past tense I, used with an *interrogative pronoun* or with certain *adverbs,* indicates strong emphasis. Though negative in form, such constructions have an affirmative meaning. (Compare also 686, f.)

- Шәһәр уртасындагы бу бакчада **нинди** генә агачлар да **нинди** генә үсемлекләр **юк иде**. (Гөлсем Мөхәммәдова, Сикәлтәле туры юл.) What trees, what plants weren't there in this park (which was) in the center of town.
- Ул **чак** кына **егылмады**. (Ибраһим Салахов, Имәннәр тамыр җәйгәндә.) He almost fell.
- Госман **чак** кына көлеп **җибәрмәде**. (ibid.) Ghosman almost burst out laughing.

[965] In the vernacular, the past tense I is sometimes used in consequence clauses of conditional sentences.

- Әх, артист булсаң! Чыгып бер җырлаган **булдың**, я **биедең**, һәм – эшең **бетте**! (Шәйхи Маннур, Муса.) Oh, if one were only an artist! One would make an appearance and sing a song, or one would dance, and – one's work would be finished! (Pronounced with irony.)

(For җырлаган булдың see also 995,3.)

Note: In Tatar dialects the past tense I in *all persons* may be followed by **иде**: Мин әйттем иде, син әйттең иде, ул әйтте иде, etc. Though infrequently, these forms are used also in literary works to lend greater authenticity, realism to the speech of certain characters.

The past tense I followed by **иде** denotes:

a) The *result* of an action performed in past time.

b) An action performed shortly or just before the moment of speaking. The speaker has witnessed the action or knows it well.

- Галимә. Ни **әйттең иде** дә бит, балам, белмим шул. Сугыш яман ... (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Ghalimä. What have you said there, my son. I don't know about that. War is bad ...

c) It may be used in consequence clauses of conditional sentences (corresponding to 'would' and 'should' in English.[1])

Past Tense II

Formation

[966] The past tense II is formed by joining **-ган**, **-гән** /-ɢan, -gən/ to stems ending in a vowel or a voiced consonant, **-кан**, **-кән** /-qan, -kən/ to stems ending in a voiceless consonant. This form, which is actually a past participle (see 1047, 1048), is identical with the third person singular. The other persons are formed by adding the *pronominal* personal endings.

---

[1] See also Ф.Ю. Юсупов, Изучение татарского глагола, Казан, 1986, pp. 178-180.

	язган	таныган	күргән	эшләгән
	wrote	knew	saw	worked
мин	язганмын	таныганмын	күргәнмен	эшләгәнмен
син	язгансың	таныгансың	күргәнсең	эшләгәнсең
ул	язган	таныган	күргән	эшләгән
без	язганбыз	таныганбыз	күргәнбез	эшләгәнбез
сез	язгансыз	таныгансыз	күргәнсез	эшләгәнсез
алар	язганнар	таныганнар	күргәннәр	эшләгәннәр

	тоткан	киткән		
	held	left	Negative Forms	
мин	тотканмын	киткәнмен	язмаганмын	эшләмәгәнмен
син	тоткансың	киткәнсең	язмагансың	эшләмәгәнсең
ул	тоткан	киткән	язмаган	эшләмәгән
без	тотканбыз	киткәнбез	язмаганбыз	эшләмәгәнбез
сез	тоткансыз	киткәнсез	язмагансыз	эшләмәгәнсез
алар	тотканнар	киткәннәр	язмаганнар	эшләмәгәннәр

Use of the Past Tense II

[967] The past tense II has a wide range of application. It may, for example, function as an imperfect, present perfect, present perfect of result, past perfect (past perfect of result), be timeless, denote both non-witnessed and witnessed actions and conditions. It often occurs together with verbs in the present tense when the latter are used stylistically to actualize, to give more vividness and effect to the speech (or narration).
Following is a detailed review of its functions and meanings.

1. The past tense II denotes an action or the resultant state of an action which the speaker (or writer) has *not personally witnessed,* which he relates on the basis of information received. The action was completed or its resultant state realized at some point in the past.
   - Аннары үзе турында сөйләргә кереште. Район мәгариф бүлегенең мөдире булып эшли икән. Педагогия институтын тәмамлагач, без укыган мәктәптә тарих **укыткан.** Аннан директор **иткәннәр**. Аннан районга **алганнар**. Мәктәптән китәсе **килмәгән**, аяк терәп каршы **торган**. **Күндергәннәр**. Ләкин һаман да мәктәпне, укытучы булган чакларын сагына икән. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) Then he began to talk about himself. It turned out that he was working as the director of the Education Department of the district. After graduating from the Pedagogical Institute, he had taught history at the school which we had attended. Later he had been made its principal. After that he had been transferred (lit., they took him) to the district (administration). He had not wanted to leave the school and had steadfastly resisted. But he had been persuaded to do so. He still yearned for the school though, for the time he had been a teacher.
   - Йормаш карт Алып Бәргәнгә барын да сөйләп бирде. Яхур патша яшь чакта бик тәртипле, итагатьле бер бала булып **үскән икән**. Йормаш карт аның остазы **булган**. Шулай бик матур **яшәгәннәр** алар. Егет булып җиткәч, шаһзадә дөнья гүзәле Җәмлиягә **өйләнгән**. Ипле, сабыр бу кызны Йормаш-вәзир үзе табып **димләгән**. Өйләнгән көнне үк Яхур патша үзгәрә **башлаган**. **Кырысланган**, ... (Батулла, Алып Батыр маҗаралары.) The old man Yormash told Alyp Bärgän everything. As it turned out, King Yakhur had in his young years grown up as a very

courteous, obedient child. The old man Yormash had been his tutor. They had lived very nicely in this way. When he reached manhood, the prince married Jämliä, a world-famous beauty. Vizir Yormash himself had found and induced this well-mannered and patient girl (to marry the prince). The very day King Yakhur got married, he began to change. He became severe, ...

2. The past tense II indicates an action or state which the speaker (writer) has completely forgotten or which he remembers only vaguely.
   - Мин үзем, билгеле, бу чәйни заманын бөтенләй диярлек хәтерләмим, бик кечкенә **булганмын** әле, – әйтик, ике белән биш арасында гына. Аннары без чәйнинең үзендә түгел, ә күршедәге икенче бер йортта **торганбыз**. ... мин, әйтүләренә караганда ... бик тере бер малай **булганмын**. Бер генә минут та бер урында тик кенә утыра **белмәгәнмен**, ... (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) I myself, of course, have almost no remembrance at all of the time of the teahouse. I was very little – let's say, only between two and five years old. Then, we lived not in the teahouse itself, but in another house in the neighborhood. ... according to what they (people) say, I was a very lively boy. I couldn't sit still in the same place for even one minute ...

   Note: Чәйни – vernacular, чәйханә.

   - Әтине мин бик начар хәтерлим. ... Фотосы юк. Әнинең әйтүенчә, фотога төшәргә **яратмаган**. ... Ул кырык биш яшендә һәлак **булган**. ... Ул ... көчле **булган**. Үзенә юл ярып максатына **омтылган, үскән, күтәрелгән**. Бүтәннәр шикелле бүрәнә өстендә акыл сатып утыруга вакытын әрәм **итмәгән**. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) I remember Father very vaguely. ... There is no photograph of him. As Mother said, he did not like to be photographed. ... He was killed (i.e., was killed during the war) when he was forty-five years old. ... He was a strong man ... He endeavoured to attain the goal which he had set for himself. He developed and rose in life. Unlike others, he did not waste his time sitting on a tree trunk and talking big.

3. The past tense II is used to indicate one's date and place of birth.
   - Мин ... 1901 нче елның 7 нче гыйнварында **туганмын**. ... Мин Яңасала авылында **туганмын**. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) I was born on January 7, 1901. ... I was born in the village of Yangasala.

4. The past tense II expresses actions which took place over a period of time in the *distant* past (for example, in the narration of historical events and in fairy tales).
   - Урта гасырларда шәһәрләр, бигрәк тә башкала ролен үтәгәннәре, гадәттә икегә **бүленгәннәр**. Беренче өлеше кальга /qəlʤə/ дип **аталган** һәм анда дәүләт башлыгы, хөкүмәт әгъзалары, югары дәрәҗәле руханилар **урнашкан**. Бистә яки шәһәр дип йөртелгән икенче өлешендә һөнәрчеләр, сәүдәгәрләр һәм шуның ише «кара халык» **яшәгән**. XVI гасырда Казан шәһәрендә дә шундый бүләнеш **булган**. ... Хан сараена якында гына кальганең һәм бөтен ханлыкның баш мәчете калкып **торган**. Сигез манаралы шушы мәчет янәшәсендә зур мәдрәсә, китапханә, Казан дәүләтендә ислам дине башлыгы булып саналган сәетнең йорты урнашкан **булган**. ... Хан мәчете янындагы зур мәдрәсә һәм китапханәдән тыш Казанда башка мәктәп һәм мәдрәсәләр дә **булган**. ... 1523 елга кадәр Казаннан җиде чакрым читтә, Казан елгасы Иделгә койган урында каршы утрауда һәр ел саен июнь аенда ярминкә **уздырылган**. Казанның үзенә һәм шул ярминкәгә килеп, бик күп илләрнең сәүдәгәрләре үзара алыш-биреш **иткәннәр**. Казан халыкара сәүдәнең зур үзәгенә **әверелгән**. Европа һәм Азия илләрен бер-берләре белән бәйләнешкә **кертешкән**. Шәһәрдә рус һәм әрмән бистәләре барлыкка **килгән**. ... Казан татарлары үзләре дә чит шәһәрләр, илләр белән сәүдә мөнәсәбәтләрендә **торганнар**. ... Казанның үзәгендә ике базар булып, аларның берсе хәзерге Беренче

Май мәйданын **биләгән**. Икенчесе аннан аста Болак буенда **булган**. (Сәлам Алишев, Казанның 800 еллыгына – тарихтан бер сәхифә.) In the middle ages, cities, especially those functioning as capitals, were usually divided in two parts. The first part was called the fortress, and the head of state, members of the government and the high-ranking clergymen lived there. In the second part, called the suburb or city, lived the craftsmen, merchants and similar "common people". In the 16th century such a division existed also in the city of Kazan. ... Close to the Khan's palace rose the main mosque of the fortress and of the whole Khanate. Beside this mosque, which had eight minarets, were a large medrese, a library and the house of the sayid, who was regarded as the head of the Islamic religion in the Kazan state. ... in addition to the large medrese and the library, there were also other schools and medreses in Kazan. ... Until 1523, a fair was held each year in June on an island situated at a spot seven versts from Kazan where the Kazanka flows into the Volga. Merchants from a great many countries, who came to Kazan itself and to that fair, traded among themselves. Kazan became an important international trading center and brought European and Asian countries into contact with each other. In the city, Russian and Armenian quarters came into existence ... The Kazan Tatars themselves too had trade relations with foreign cities and countries ... In the center of Kazan were two markets. One of them occupied the present First of May Square. The other was farther down on the Bulak.

- Борын-борын заманда бер кешенең ике кызы, бер улы **булган**. Кызларның берсе үги булганга, аны бер дә **яратмаганнар**. Беркөн киңәш **иткәннәр** дә үги кызны урманга илтеп адаштырмакчы **булганнар**. Бу үги кызга агасы **әйткән**: ... (Татар халык әкиятләре, Үги кыз.) Once upon a time there was a man who had two daughters and a son. Because one of the daughters was a stepchild, they did not like her at all. One day, they consulted with each other and decided (lit., intended) to take the stepdaughter into the forest and have her lose her way. Her brother said to the stepdaughter: ...

5. The past tense II indicates *indefinite manner of speech*, often with a tinge of *modesty, supposition, doubt, uncertainty,* frequently in conjunction with parenthetical expressions or particles expressing these nuances.
   - Әсхәт. Мин Бүрекле белән Күреклегә яңа оя ясадым. Күрдеңме? Зөбәйдә. Әһе. Әсхәт. Матур **булган** бит? (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Äskhät. I made a new dovecot (lit., nest) for Bürekle and Kürekle. Have you seen it? Zöbeydä. Ehe (yes). Äskhät. It turned out beautiful, didn't it? (Äskhät is not sure that Zöbeydä shares his opinion.) (Bürekle, Kürekle – names of pigeons.)
   - Рафаэль. Беләсеңме, алар электән танышлар, алар дуслар. Зөһрә. Булмас. Ышанмыйм. Мөмкин эш түгел. Ялгыш **күргәнсең**. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Rafael. Do you know, they have known each other for a long time, they are friends. Zöhrä. It cannot be. I don't believe it. It's (something) impossible. You must have got it wrong.
   - Матурлыкның гадилектә икәнлеген мин чын-чыннан, ихтимал, әнә шунда аңлый **башлаганмын**. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) It probably was then that I really began to understand that beauty lies in simplicity.
   - Күрәсең, бу бөек серне, ..., без һаман да ачып **җиткермәгәнбез** әле. (ibid.) Apparently, we still have not completely uncovered this great secret, ...

   Note: I.e., the secret why Ghabdulla Tuqai's poetry had, and still has, such a strong emotional effect on the reader. (Gh. Tuqai, 1886-1913.)

   - – Исәнме бабай, – диде Гөлшаһидә. – Иске йортлардан бу урамда синеке генә **калган**, ахрысы. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "How are you, Grandpa,"

Gölshahidä said ... "Of (all) the old houses in this street yours alone seems to have remained."

6. The past tense II describes or presents as a *fact* the *result, state, condition* or *situation* produced or created by an action and still existing at the *moment of speaking* or having existed in the *past.* In the latter event, it links the result, etc., up with the moment of speaking. The result, state, or condition has been witnessed by the speaker. The action which produced the result, etc., may or may not have been witnessed or carried out by the speaker.
   - Пар нарат бөтенләй корып бетә **язган**, алардан инде көзләрен мул булып күркә дә коелмый, баш түбәләрендә бүрек тикле генә булып эленеп торган сирәк ылысларыннан күләгә дә төшми, кабыклары да кубып, карт тәннәре шәрәләнеп **калган**. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) The pair of pine-trees have withered almost completely. In autumn there are also not many cones falling from them, and their thinly growing needles, which sit (lit., hang) like a cap only on their tops, do not give any shade either. Their bark too has peeled off and their old trunks have become bare.
   - Тышка күз салсам, безнең тирәдә яңгыр **туктаган**, авыл өстенә утлы-яшелле, сарылы-зәңгәрле булып, бик биек, бик матур салават күпере **күтәрелгән**. (ibid.) I threw a look outside. Around us the rain had stopped, a fiery-greenish, yellowish-bluish, very high, very beautiful rainbow had risen over the village.
   - Без Тимерҗаннарга барып җиткәндә, аның әнисен инде өйгә алып кергәннәр иде. Ул инде һушына **килгән**. Караватта чалкан сузылып ята. Шунда ук ике-өч хатын кайнаша. Алар аңа су **бөркегәннәр**, киемнәрен чылатып **бетергәннәр**. Кемдер башына юеш сөлге бәйләп **куйган**, кемдер аягы астына мендәр **кыстырган**. – Аягы **тайган**, аягы – диештеләр хатыннар мин килеп кергәч тә. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) When we arrived at the Timerjans', they had already brought his mother into the house. She had already regained consciousness. She lay stretched out on her back. Two or three women were busying themselves there. They had sprinkled water on her, and they had wetted and rolled up her clothes. Someone had put a wet towel on her head, and someone had tucked a pillow under her foot. "She has dislocated her foot, her foot!" the women said when I entered.
   - Әкрен генә борылдым. Каршымда Әминә басып тора. Бераз гына да **үзгәрмәгән**. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) Slowly I turned around. Before me stood Äminä. She had not changed a bit.
   - ... көз үзен сиздерә. Сукмак кырыйларындагы өрәңгеләрнең яфраклары яшел әле, ләкин ныклабрак карасаң, алар да төс сала **башлаганнар, коңгыртланганнар, катыланганнар**, ... (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) ... autumn makes itself felt. The leaves of the maples beside the pathway are still green, but if you look closely, they too have begun to take on color. They have turned brownish, have hardened (have become inelastic) ...
   - – Әниең белән без сине **тудырган, устергән**, белем **биргән**. Сине кеше итәр өчен күпме көннәр, күпме йокысыз төннәр **үткәргәнбез**. Шулай булгач, синең киләчәгеңә дә битараф булып кала алмыйбыз. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) "Your mother and I have brought you into the world. We have raised you and given you an education. How many days, how many sleepless nights have we spent to set you up (in the world). Therefore (Consequently), we cannot remain indifferent to your future."

Note: In the vernacular, the personal ending of the first person singular and plural of the past tense II is sometimes omitted.

- Ләкин бервакыт тегүче абыйның кайтып кергәнен сизмирәк **калганмын**, ул инде өйгә килеп **кергән**, минем Хуҗа Насретдин мәзәкләрен укуымны тыңлап, башкалар белән рәхәтләнеп көлә иде. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) But once I somehow failed to notice that the master tailor had returned. He had already entered the house. Hearing me read Hodja Nasreddin's jokes, he and the others were laughing with delight.
- Зөфәр. Чыннан да мәкалә профессор кулына **эләккәнме**? ... димәк, ул **биргән**. Зөһрә. Я, тынычлан, әле эш **узмаган**. Әле мәкалә әти кулына барып **кермәгән**. Зөфәр. Ничек? Зөһрә. Мәкалә миндә. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Zöfär. Has the article really come into the professor's hands? ... that means, he has given it to him. Zöhrä. Well, calm down. That has not yet happened. The article has not yet got into Father's hands. Zöfär. How come? Zöhrä. The article is with me.
- Нияз. Дусларым, без бит **ялгышканбыз**. Безнең фәнни хезмәт дип йөргән нәрсәбез – ... адашу, буш куык. Зөфәр. Нәрсә? Нияз. Методикабыз дөрес **булмаган**. Ялгыш юлдан **барганбыз**. Шунлыктан ясаган нәтиҗәбез дә ялгыш. Нигезсез. Зөфәр. Булмас. Мөмкин түгел. Нияз. Өч көн чыкмыйча лабораториядә яттым, сынау үткәрдем. Өч мәртәбә кабатладым, нәтиҗә шул бер үк – ялгыш. ... Зөфәр. Ах, шайтан алгыры, ничек соң без элегрәк бу турыда **уйламаганбыз**. (ibid.) Niaz. Friends, we have erred. What we call our scientific work is ... a delusion, an empty bubble. Zöfär. What? Niaz. Our method has not been correct. We have taken the wrong way (road). Therefore, the conclusion which we have drawn is also incorrect, without foundation. Zöfär. This cannot be; it is not possible. Niaz. I spent three days in a row in the laboratory, carrying out a test. I repeated it three times. The result is the same – incorrect. ... Zöfär. Oh, deuce take it, why is it that we did not think of this earlier.
- – Турысын әйтергә кирәк, улым: син бик нык **шомаргансың**, матур итеп сөйләргә **өйрәнгәнсең**. ... Мин хәзер сиңа ышана яздым. Ләкин теге кешеләрне ышандыра алуыма үзем ышана алмыйм. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "To tell the truth, my son, you have become very refined (polished), you have learned to speak beautifully. ... I almost believed you just now. But I cannot believe that I will be able to convince those people."

7. The past tense II denotes *timelessness,* as for example, in stage directions or in descriptions of general characteristics.
   - Авыл. Урамнарны кар **каплаган**, өйләрнең түбәләре белән тәрәзәләре генә күренә. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) A village. Snow covers the streets, only the roofs and windows of the houses are visible.
   - Кояш **күтәрелгән**. Күптән инде эш көне **башланган**. Бүлмәдә берәү дә юк. Дивандагы урын-җир **җыелган**, урындыклар үз урыннарына **куелган**. Ишектән сөйләшә-сөйләшә Нияз белән Зөфәр керә. ... Зөфәр нык **дулкынланган**, Ниязга нидер исбат итәргә тырыша. (ibid.) The sun has risen. The working day has already begun long ago. There is no one in the room. The bed on the sofa has been made, the chairs have been put in their places. Niaz and Zöfär enter, talking together. ... Zöfär is very excited. He is trying to prove something to Niaz.
   - Хәзер инде бу урамда бер-ике катлы иске йортлар бөтенләй диярлек **калмаган**. Алар урынына яңа таш йортлар калкып **чыккан**. Урамга асфальт **җәелгән**, яшь агачлар **утыртылган**. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Now almost no old, one- or two-story houses remain on this street. In their place, new brick houses have risen. The street has been asphalted, young trees have been planted.

- Тынлык. Ай **калыкмаган** әле. Көзнең ачык күгендә йолдызлар аеруча кыю җемелдиләр. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Quietude. The moon has not yet risen. In the clear autumn sky the stars sparkle especially cheerfully.
- Хәзер Казан шәһәре – зур бер төзелеш мәйданы. Кая гына карама – зур куәтле краннар үзләренең укларын күккә **сузганнар**. (Рөстәм Надиев, Борынгы шәһәрнең икенче яшьлеге.) Now the city of Kazan is a large building site. Wherever one looks, big, powerful cranes stretch[1] their jibs towards the sky.

8. The past tense II indicates that the speaker (writer) lacked thorough knowledge or understanding of the result or product of an action, even though he himself may have carried out the action. Also, it may imply a tinge of modesty on the speaker's (writer's) part.
   - Г. Ибраһимовның күп әсәрләрен мин бала чагымда **укыганмын**. «Укыдым» димичә, «укыганмын» дип язуым очраклы түгел. ... бала чагымда миңа әдәби культура **җитмәгән**. Кулыма эләккән бер китапны йотылып укый идем. Ләкин аларны кем язганлыгы турында кызыксыну бөтенләй юк иде. (Мирсәй Әмир, Гүзәл тойгылар уятучы әдип.) When I was a child, I read many works by Gh. Ibrahimov. It is not accidental that I am writing "uqьƣanmьn" and not "uqьdьm". ... as a child, I lacked literary culture. I would devour every book that got into my hands. However, I was not interested at all in who had written them.
   - Булат. Мин синең Габдрахман абыйның туганы икәнеңне белми идем. Кәримә. Кайчак шулай да була икән шул. Мин дә бит кайбер нәрсәләрне белми **йөргәнмен**. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Bulat. I did not know that you were a relative of Uncle Ghäbdrakhman. Kärimä. Sometimes, things do turn out that way. After all, I too have been ignorant of a few things.

Future Tense I

Formation

[968] The *affirmative* future tense I is formed by joining **-р**, **-ар**, **-әр**, **-ыр**, **-ер** to the verb stem.[2]

-р is joined to stems ending in **-а**, **-ә**, **-я** /-ja, -jə/, **-ы**, **-е** /e/ and **-е** /-jь/. For example: аша- 'eat', ашар 'he (she, it) will eat'; эшлә- 'work', эшләр 'he (she, it) will work'; буя- /buja-/ 'paint', буяр 'he (she, it) will paint'; төя- /tөjə-/ 'load', төяр 'he (she, it) will load'; укы- 'read', укыр 'he (she, it) will read'; төзе- 'build', төзер 'he (she, it) will build'; бае- /bajь-/ 'grow rich', баер /bajьr/ 'he (she, it) will grow rich'.

-ар, **-әр** is attached to *monosyllabic* stems ending in **-з**, **-й**, **-к** /k, q/, **-м**, **-н**, **-ң**, **-п**, **-с**, **-ч**, **-ш**, **-у** (-ю) and **-ау**. Stems ending in **-й** change **-й** into **-я** and add **-р**, stems ending in **-ау**, **-яу** change **-у** into **-в**.

Note: There are no verb stems ending in б, д, ж, ф, х, җ.

---

1) In Tatar past tense II. The action has been performed, but the result is linked to the moment of speaking.
2) The verbal form in **-р**, **-ар**, **-әр**, **-ыр**, **-ер** is actually a future participle (see 1108).

Examples: яз- ‘write’, язар ‘he (she, it) will write’; сиз- ‘feel’, сизәр ‘he (she, it) will feel’; куй- ‘put’, куяр ‘he (she, it) will put’; җый- ‘gather’, җыяр /çiar/ ‘he (she, it) will gather’; сөй- ‘love’, сөяр /søjər/ ‘he (she, it) will love’; түк- /tyk-/ ‘pour out’, ‘spill’, түгәр ‘he (she, it) will pour out, spill’; сук- /suq-/ ‘beat’, сугар /suʊȷar/ ‘he (she, it) will beat’; там- ‘drip’, ‘dribble’, тамар ‘he (she, it) will drip, dribble’; күм- ‘bury’, күмәр ‘he (she, it) will bury’; ян- ‘burn’ (intrans.), янар ‘he (she, it) will burn’; мен- ‘climb’, менәр ‘he (she, it) will climb’; туң- ‘freeze’ (intrans.), туңар ‘he (she, it) will freeze’; җиң- ‘be victorious’, ‘win’, җиңәр ‘he (she, it) will be victorious, will win’; тап- ‘find’, табар ‘he (she, it) will find’; үп- ‘kiss’, үбәр ‘he (she, it) will kiss’; кыс- ‘press’, кысар ‘he (she, it) will press’; кис- ‘cut’, кисәр ‘he (she, it) will cut’; ач- ‘open’, ачар ‘he (she, it) will open’; эч- ‘drink’, эчәр ‘he (she, it) will drink’; куш- ‘add’, ‘join’, кушар ‘he (she, it) will add, join’; төш- ‘fall’, ‘descend’, төшәр ‘he (she, it) will fall, descend’; ку- ‘chase’, куар ‘he (she, it) will chase’; ю- ‘wash’, юар ‘he (she, it) will wash’; сау- ‘milk’, савар ‘he (she, it) will milk’; яу- ‘pour’ (rain), ‘fall’ (rain, snow), явар ‘it will pour’, ‘(rain, snow) will fall’.

Monosyllabic stems ending in **-и** add **-я** /-ə. For example: ки- ‘dress’, кияр /kiər/ ‘he (she, it) will dress’; ти- ‘touch’, тияр /tiər/ ‘he (she, it) will touch’.

-ыр, **-ер** is joined to *polysyllabic* stems ending in a consonant. Final **-й** is changed into **-е** /-jь/. For example: утыр- ‘sit’, утырыр ‘he (she, it) will sit’; булыш- ‘help’, булышыр ‘he (she, it) will help’; юын- ‘wash yourself’, юыныр ‘he (she, it) will wash himself (herself, itself)’; күңелсезлән- ‘lose courage’, ‘be despondent’, күңелсезләнер ‘he (she, it) will lose courage, will be despondent’; китер- ‘bring’, китерер ‘he (she, it) will bring’; дәртләндерел- ‘be encouraged’, ‘be inspired’, дәртләндерелер ‘he (she, it) will be encouraged, inspired’; күрсәт- ‘show’, күрсәтер ‘he (she, it) will show’; елмай- /jьlmaj/ ‘smile’, елмаер /jьlmajьr/ ‘he (she, it) will smile’.

Monosyllabic stems ending in **-л**, **-р** or **-т** take **-ар**, **-әр** or **-ыр**, **-ер**. There is no set rule as to which verbs in this group take **-ар**, **-әр** and which add **-ыр**, **-ер**. The following is a list showing the formation of the future tense I of the most frequently used verbs whose stems end in **-л**, **-р** or **-т**:

ал-	take	алыр
ат-	throw, shoot	атар
бар-	go	барыр
бат-	sink (intrans.)	батар
бел-	know	белер
бет-	end (intrans.)	бетәр
бир-	give	бирер
бор-	turn	борыр
бул-	be, become	булыр
бүл-	divide	бүләр
ват-	break	ватар
ер- /jьr-/	dig, dig through, break through	ерыр /jьrьr/
ит-	do, make	итәр
йот-	swallow	йотар
кайт-	return	кайтыр
кал-	remain, stay	калыр
кер-	enter	керер
кил-	come	килер
кит-	go away, leave	китәр

кор-	build	корыр
кыл-	make	кылыр
кыр-	break; rub, scrape, shave	кырыр
көл-	laugh	көләр
көт-	wait	көтәр
күр-	see	күрер
ор-	beat	орыр
сал-	put down, build	салыр
сат-	sell	сатар
сул-	fade, wither	сулыр
сыр-	quilt; crowd around	сырыр
сөр-	chase; plough	сөрер
сүт-	unwind, untwist, unplait, disassemble	сүтәр
тет-	flog, thrash; crumple	тетәр
тор-	live, dwell; last	торыр
тот-	hold, catch	тотар
тул-	fill (intrans.)	тулыр
ур-	reap	урыр
чал-	kill, slaughter	чалыр
шыт-	spring up, sprout	шытар
эт-	push	этәр
ят-	lie, lie down	ятар
әйт-	say, tell	әйтер
өр-	bark	өрер
өт-	burn, scorch, singe; rob, plunder	өтәр
үл-	die	үләр
үр-	braid, plait	үрер
үт-	pass	үтәр
җит-	suffice	җитәр

The other persons are formed by adding the *pronominal* personal endings to the future stem:

	кара look	**эшлә** work	**булыш** help	**күрсәт** show
мин	карармын	эшләрмен	булышырмын	күрсәтермен
син	карарсың	эшләрсең	булышырсың	күрсәтерсең
ул	карар	эшләр	булышыр	күрсәтер
без	карарбыз	эшләрбез	булышырбыз	күрсәтербез
сез	карарсыз	эшләрсез	булышырсыз	күрсәтерсез
алар	карарлар	эшләрләр	булышырлар	күрсәтерләр

[969] The *negative* future tense I is formed by adding **-с** to the negative verb stem: язма- 'not to write', язмас 'he (she, it) will not write'; сөйләмә- 'not to speak, say', сөйләмәс 'he (she, it) will not speak, say'.

The other persons are formed by adding the *pronominal* personal endings. However, the endings of the *first* persons *singular* and *plural* are joined directly to the negative stem:

	карама do not look	**сөйләмә** do not speak
мин	карамам	сөйләмәм
син	карамассың	сөйләмәссең
ул	карамас	сөйләмәс
без	карамабыз	сөйләмәбез
сез	карамассыз	сөйләмәссез
алар	карамаслар	сөйләмәсләр

Note: In old Tatar the negative of the first persons singular and plural of the future tense I retained the **-с**.

Use of the Future Tense I

[970] The future tense I denotes:

1. An action or state the realization of which in the future is somewhat *uncertain, doubtful,* or *suppositional.* Uncertainty, doubt, supposition may or may not be supported by other parts of speech (modal words, particles, adverbs, etc.) expressing these nuances.
   - – Апа, синең ялың бер айлык ич, китәргә **ашыкмассыз** әле, – диде Рәмзия апасы. – Белмим шул, – диде Әнвәрнең әнисе, икеләнебрәк. – Өй ялгыз бит, алай бик озак торып **булмас**. (Әмирхан Еники, Кунакта.) “But you have a month’s vacation, sister, so you won’t be in a hurry to leave,” Aunt Rämziä said. “I really don’t know,” Änwär’s mother said somewhat hesitantly. “After all, the house is empty. It can’t stay that way for very long.”
   - Әлфия. Без татар театры өчен бар нәрсәдән: рәхәттән, бәхеттән мәхрүм яшибез. Бөтен авырлыкларга чыдыйбыз. Әмма уйлыйм: үтәр айлар, үтәр еллар. Бәлки, чыннан да шатлыклы заманнар **килер**. Бәлки, ул заманга **ирешербез** әле. Бәлки, шул вакыт чынлап безнең хезмәтне тәкъдир **итәрләр** һәм, татар халкының сәнгатен тудыручылар дип, безне тәбрик **итәрләр**. Безгә шуннан да зур бәхет була **алырмы**? (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) Älfiä. We are living for the Tatar theatre, deprived of everything – enjoyment, happiness. We are enduring all difficulties. But I think (this) – the months and years will pass. Perhaps, joyful times will really come. Perhaps, we may still see (lit., reach) such a time. Perhaps, they (i.e., the people) will then really appreciate our work and praise (commend, honour, congratulate) us as the founders of Tatar art. Can there be a greater happiness for us than that?
   - Хөрмәтле укучыбыз! Сез «Казан утлары» журналын үзегез генә алып **калмассыз**, журналыбызны алдыруга башка иптәшләргә дә **булышырсыз**, аларга журналга язылу тәртипләрен аңлатып **бирерсез** дип өметләнәбез. (Казан утлары, но. 8, 1975.) Dear readers! We hope that you will not just get the journal “Qazan Utlary” yourselves, but that you will help other friends to get our journal, that you will explain to them the subscription procedures for the journal.
   - – Мин тиздән китәм. Бәлки Казанда **очрашырбыз**, сезгә үземнең телефонны калдырыйммы? (Әмирхан Еники, Рәшә.) “I am leaving soon. Perhaps, we will meet in Kazan. Shall I leave you my telephone number?”
   - – Соңгы сүз сезнеке. Ташлама ясасагыз, без ихтимал килешә **алырбыз**. (ibid.) “The last word is yours. If you make some allowance, we will probably be able to agree.”

- Рәшидә (Шәриповка). Хәзергә шушы бүлмә безнең икебезгә дә җитеп **торыр** бит? Шәрипов. Әлбәттә. Абдулова. Ни сөйлисез сез, **үкенмәссезме**? Соңыннан **таптырмассызмы**? (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт бүлмәсе.) Räshidä (to Shäripov). For now, this room will suffice for both of us, won't it? Shäripov. Of course. Abdulova. What are you saying there? Won't you regret it? Won't you make me provide (another room) later on?

2. An action or state the realization of which the subject strongly desires in his (her, its) imagination or thoughts.
   - Сания ... Тәлгатьне көтүендә булды. Эштә дә көтте, кер уганда да, Лилияне юындырганда да, хәтта төшендә дә көтте. ... Сания, ишек катында кыңгырау яңгыраса, сискәнеп китә, ишектән ул килеп **керер** кебек тоела аңа. Менә ул килеп **керер** дә: «Кайттым әле мин» – **дияр**. Сания аңа бер генә үпкә сүзе дә **әйтмәс**, кулын аның күкрәгенә куеп, яшь кенә коеп **алыр**, аннары алар, каракаршы утырып, чәй **эчәрләр** дә яслегә Лилияне алып кайтырга **барырлар**. Шуннан артыгына аның башы җитми иде. (Әхәт Мушинский, Кайту.) Saniä ... continued (i.e., she never ceased) to wait for Tälghät. She waited at work, she waited while doing the washing, while washing Liliä. She even waited in her dreams ... When Saniä heard the doorbell ring, she started, and it seemed to her as though he would come through the door. There, he would enter and say. "I have come back." Saniä would not say even one word of reproach to him. She would put her hands on his chest and shed some tears. Then, they would sit opposite each other, have tea and (then) go to the creche to get Liliä. More than that she could not conceive.
   - Әмин тагын суга кереп китә ... әллә нинди өмет белән кызыл ләм тулы күлмәген бушатып карый. Бусында бик зур балык **эләгер** төсле, беләк буе чуртан балыгы күтәреп, өенә **кайтыр** төсле була ул. Балыкны әнисенең кулына **тоттырыр**, әнисе аны **чистартыр**. Әмин, аның балык чистартканын карап торганда, ничек тотуын сөйләп **бирер.** Әнисе балык шулпасы **пешерер**, барысы да Әминне мактый-мактый тәмле шулпа **ашарлар**, ә ул, бик зур кеше, булдыклы егет сыман, дәшми генә **утырыр**. ... Юк бит, эләкмәгәч, эләкми. Теге тәмле уйлар тагын җимерелә. (Кәрим Әмири, Югалган малай.) Ämin went again into the water (of the little river) ... With some hope he emptied and searched his shirt, which was full of red silt (the little boy Ämin tries to catch fish, using his shirt as a net). He fancied to himself that this time (lit., in this one) there would be a very large fish, that he would return home, carrying a pike the length of his arm. He would hand the fish to his mother. Mother would clean it. While watching her clean the fish, Ämin would tell her how he caught it. Mother would cook a fish soup, and all would eat the tasty soup, commending Ämin. But he, like a very big man, a clever young man, would just sit (there), saying nothing. ... But no, absolutely nothing got caught. Those sweet dreams (lit., thoughts) are shattered again. (For эләкмәгәч, эләкми see 1307.)

3. The future tense I expresses actions which will take place (or will not take place) *with certainty, without any doubt,* or actions the realization of which in the future the speaker (writer) *strongly desires* and in which he *firmly believes* (in the latter case usually pronounced with emotion).

   In this function, the future tense I distinguishes itself from the future tense II (971) only stylistically. The former is preferred in the vernacular and in Tatar dialects, whereas the latter is considered to be more of a book form.[1)]

[1)] See Современный татарский литературный язык, Москва, 1969, p. 233.

- Рәшит. Анда бер карчык килгән, сине сорый. Халикъ. Нинди карчык? Рәшит. Чыгып кара, **күрерсең**. Залда утыра. (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) Räshit. There's an old woman here. She's asking for you. Khaliq. What old woman. Räshit. Go and look, you will see. She is sitting in the hall.
- Карчык әйткән ...: – И улым, шушы агач башына мен (агачның эче куыш икән), шуның төбендә бер чакма ташы **булыр**, шул ташны алып бирсәнә, – дигән. – Анда төшкәч **күрерсең**: өч ишек **булыр**, берсенә керсәң, бер бүлмә **булыр.** Ул бүлмәдә бер зур сандык бакыр акча **булыр**. Шуның өстендә бер зур эт **утырыр**, күзе чынаяк чокыры кебек зур **булыр**. ... Ул эт сандык өстеннән **төшәр**, сиңа **тимәс** ... Аннан икенче бүлмәдә дәхи зур сандык **булыр**, эче тулы көмеш тәңкә **булыр**. Аның өстендә дәхи баягы кебек **эт утырыр**. (Татар халык әкиятләре, Чакма ташы.) The old woman said ...: Here, my son, climb to the top of this tree (the tree turned out to be hollow). At its base will be a flint. Bring me this flint, please. After getting down there you will see (that) there will be three doors. If you walk through one, there will be a room. In that room will be a large trunk with copper money. On it a dog will be sitting. His eyes will be as big as cups. ... That dog will get down from the trunk. It will not harm you. ... Then, in the second room, there will again be a large trunk. It will be full of silver coins. Again, on it a dog will be sitting like the first one. (дәхи – archaic, яңадан, янә.)
- – Тукта, – диде Бәхтияр, ... –Мин сиңа адресымны бирмәдем бит. – Әйе, бирегез. Мин сезгә чынлап та хат **язармын**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "Wait," Bäkhtiär said, ... "But I haven't given you my address." "That's so, do give it to me. I will surely write you."
- – Сез шәһәргә кайчан кайтасыз? – Бер-ике атнадан. – Мин сезнең шалтыратуыгызны **көтәрмен**. (Әмирхан Еники, Рәшә.) "When will you return to the city?" "In one or two weeks." "I shall wait for your call."
- – Иртәгә син миңа тагын шушы вакытларда шалтырат. Мин шул чакта сиңа кайда очрашуыбызны тәгаен **әйтермен**. (ibid.) "Call me again tomorrow at about this time. I shall then tell you definitely where we will meet."
- – Хуш, Рәшидә, хуш! Ләкин иртәгә шалтыратырга онытa күрмә! – Юк, **онытмам**! Хуш! (ibid.) "Goodbye, Räshidä, goodbye! But, please, don't forget to call me tomorrow!" "No, I shall not forget! Goodbye!"
- Хәкимҗан. Зинһар, миңа бәйләнмә әле. Суфый. Бәйләнәм шул һәм **бәйләнермен**. (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Khäkimjan. Please, don't you pick on me. The Sufi. I am picking on you, and I will be picking on you.
- Хәмит. Син, Кыям, теләсәң ни әйт, әмма мин доктор **булырмын**. ... я доктор **булырмын**, я шул юлда **үләрмен**. Әмма тоткан юлымнан **аерылмам**! (ibid.) Khämit. You, Qiam, say what you want, but I shall become a doctor. ... Either I shall become a doctor or I shall die on that path. But I will not deviate from my path.
- **Узар** еллар, бу тирәләр танымаслык булып **үзгәрер, матурланыр**. Вах шәһәреннән ... Черек күл нефть чыганагына сазны ярып бетон җәелгән киң автострада **үтәр**. Бу баганалы олы юлдан тоташ ташкын булып буровой җиһазлары, торбалар, инструментлар ... төялгән йөк машиналары, ... җиңел автомобильләр йөреп **торыр**. Шунда эшкә баручылар юл буеннан ерак түгел генә ялан саз эчендә күренеп торган маяк сыман нәрсәгә игътибар итми **калмаслар**. Бу – Мәснәви белән Фәнүзәгә куелган һәйкәл. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) Years will pass. These environs (This region, area) will change, become beautiful, so as to be unrecognizable. A broad, concrete superhighway will traverse the swamp from the town of Wakh ... to the oil deposit of Cherek Kül. On

this highway built on piles, a constant stream of trucks loaded with drilling equipment, pipes, tools, ... passenger cars will move. People, going to work there, will undoubtedly pay attention to a structure (lit., something) similar to a lighthouse, visible in the open swamp not far from the road. This is the monument erected for Mäsnäwi and Fänüzä.

4. The future tense I may be used *stylistically* to express:

   A *present continuous habitual* action or state.

   · Хәдичә. Теге егетең чәй эчәргә килер микән? Фатима. Нинди егетем булсын минем! Хәдичә. Шул Фәрид дигән егетне әйтәм. Фатыйма. Колхозга эш белән килгән кешеләр күп **булыр**. (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.) Khädichä. Will that (young) man of yours perhaps come for tea? Fatima. What (young) man would I have! Khädichä. I mean that (young) man Färid. Fatima. There are many people coming on business to the collective farm.

   · Шул заманнан бирле базарда хан катибе Хафизны күрә башлыйлар. Аның янында хан казначысы **булыр**, Хафиз теләгән китапларны капчыкка тутыра **барыр**, акчасын **түләр** һәм бертуктаусыз **сукраныр**: «Хөрмәтлем, бу хәтле китап сиңа нәрсәгә, ...?» (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) From that time on one begins to see the Khan's scribe, Khafiz, at the market. At his side usually is (lit., will be) the Khan's treasurer. He keeps putting (lit., he will keep putting) the books which Khafiz wants into a bag, pays (will pay) for them and constantly laments (will constantly lament), "Your honour (lit., My honourable one), why do you need this many books, ...?"

5. A *continuous* action or state *characteristic* of the acting person or thing.

   · Себер татарлары борын-борыннан киң күңелле, кунакчыл халык. Әгәр дә төнлә берәр юлаучы яки узгынчы килеп, ишек шакый икән, аның кем булуына карамастан өенә **кертер, ашатыр, эчертер** һәм түрдән йокларга урын җәеп **бирер**. Бу – борынгыдан килгән гадәт. (Булат Сөләйман, Абу баба.) From time immemorial the Siberian Tatars have been a magnanimous, hospitable people. If at night some traveler or transient comes and knocks at the door, whoever he may be, they will take him in, give him food and drink and prepare a place to sleep in the best room. This is an ancient custom.

   · Закир. ... Фатыйма **бирешмәс**. Фатыйма андый кеше түгел ул. (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.) Zakir. ... Fatima does not let things get her down. Fatima isn't such a person.

   · Ул урта буйлы, нык бәдәнле, матур, ... кеше иде. Беркайчан да чыгырыннан **чыкмас**, үзен һәрдаим рухи тигезлектә **тотар**. (Атилла Расих, Ишан оныгы.) He was a handsome man of medium height, with a strong body, ... He would never lose his patience and always keep his composure.

6. *Timelessness,* as, for example, in proverbs and sayings.

   · Аз сөйләгән күп **эшләр**. He who talks little achieves much.

   · Артыңа баксаң, каян килгәнеңне **күрерсең**, Алдыңа баксаң, кая барырыңны **белерсең**. If you look back, you see where you have come from. If you look ahead, you know where you are going.

   · Тәгәрәгән ташны мүк **басмас.** A rolling stone gathers no moss.

   · Әрләнөненә печән-салам күп ташыса, кыш салкын **булыр**. If the hamster carries a lot of hay and straw into his burrow, the winter will be cold.

   · Кояш баеганда яңгырява башласа, тиз **туктар**. If it starts to rain at sundown, it will stop soon.

   (Proverbs and sayings quoted from: Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре, V. 1, pp. 319, 397, 465, 887, 898.)

7. The *second person singular* and *plural* of a verb in the future tense I may express various nuances of the *imperative* (an order, instruction, a direction, or an invitation to carry out an action).
   - – Ярый, Филипов, бу сүзне тагын дәвам иттерербез. Сәгать кичке җиделәргә минем янга **керерсең**. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) “All right, Filipov, we shall continue this conversation. You will come to see me at about seven tonight.”
   - Хәйрүш. Сәләхи! Талипованың сәбәпсез эшкә чыкмый калуы беренче мәртәбәме? Сәләхи. Беренче мәртәбә. Хәйрүш. Сәбәбен ачыкла. Иртәгә миңа хәбәр **итәрсең**! (Гариф Ахунов, Утлар яна учакта.) Kheyrüsh. Säläkhi! Is this the first time that Talipova hasn’t come to work without an excuse (lit., without reason)? Säläkhi. It’s the first time. Kheyrüsh. Find out the reason. You’ll report to me tomorrow!
   - Минем өр-яңа китабымнан беренче биттәге беренче тыныш арасын күрсәтте. – Менә шунда тикле укып **килерсең**. Белмәсәң, апаңнан сора, йә абыеңнан. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) She pointed to the part (up to) the first period on the first page of my brand-new book. “You will read up to here. If you don’t understand, ask your older sister or your older brother.”
   - Кәримәнең әнисе, күз сөрткәләп алды һәм, юмартланып китүен раслау өченме, Барыйга егерме биш сум акча сузды. – Мәле, һич югы шул акчаны **бирерсең** үзенә. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Kärimä’s mother dried (repeatedly) her eyes, and, perhaps to prove that she was becoming generous, she held out twenty-five rubles to Bari. “Here, take it, please, at least give her this money.”
   - Кемдер мине дәшә. Исемем белән эндәшә. ... Гөлнисаның әнисе Фатыйма икән. – Әйдә безгә, ди, чәй **эчәрсең**, ди. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) Someone is speaking to me, is addressing me by (my) name. ... It turned out to be Gölnisa’s mother Fatima. “Come, let’s go to our place,” she says. “You’ll have tea,” she says.
   - Ильяс. ... мин сезне ашыктырмыйм. Җавапны иртәгә **бирерсез**. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Ilyas. ... I am not rushing you. You’ll give me the answer tomorrow.
   - Мансур. Мин бераз урамнан әйләнеп керәм, сораса, өйдә юк **диярсез**. (Риза Ишморат, Якын дус.) Mansur. I’ll take a walk along the street and then come back. If he asks for me, tell him that I am not at home.
   - Ахун. Җиһангир хәзрәтләре янына ничек барыйм мин? Түбәтәйчәнме? Хуҗа. Аңа син **бармассың**, мин барырмын. (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) The Akhun. How am I to go to his Excellency, Jihangir? With a skullcap? Hodja. You won’t go to him. I’ll go.
8. Used *impersonally*, a verb in the future tense I may denote the *possibility* or *impossibility* of performing an action.
   - Закир. Нәрсәгә шатландың ул кадәр, Мәгузә, нигә көләсең? Мәгузә. Көлми ничек **түзәрсең**! Син күрсәң, ... (Мирсәй Әмир, Мактанчык.) Zakir. What are you so glad about, Mäghuzä, why are you laughing? Mäghuzä. How can you (i.e., How can one) bear that without laughing? If you would see her, ... (Mäghuzä is laughing about the bizarre hair-do of a girl she has just passed in the street.)
   - Хәдичә. Бу хәзерге заман яшьләрен **аңламассың**. (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.) Khädichä. One can’t understand these young people of nowadays.
   - Белдерү тактасында беренче курска кабул ителүчеләрнең исемлеге эленгән. Исемлек башында – Габдуллин Мәхмүт. Моңа ничек **куанмассың** да ничек **горурланмассың**! (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) A list of those being admitted to the first course has been posted on the information board. At the head of the list is Ghabdullin Mäkhmüt. How can you (i.e., one) not be glad about that, how can you (one) not be proud of that!

9. *Depending on the context and intonation,* the *second person singular* and *plural* of a verb in its *negative interrogative* form of the future tense I may denote a *mild request.*
 · Хуҗа. Ярый. мин сине коткарымын, ләкин син элекке кебек **һаваланмассыңмы**? ... Моннан соң минем эшемә тыгылып, минем белән **булышмассыңмы**? (Нәкый Исәнбәт, Хуҗа Насретдин.) Hodja. All right, I will save you, and you won't be arrogant any longer as (you were) before? You will from now on not interfere in my affairs and not bother me?
 · Харис. Бер йомыш әйтсәм, **авырсынмассыңмы**? (Гамир Насрый, Кушнарат.) Kharis. You wouldn't consider it burdensome, if I asked you a favor?

Future Tense II

Formation

[971] The future tense II is formed by adding **-ачак** /-acaq/, **-әчәк** /-əcək/ [1] to verb stems ending in a *consonant*, in **-у**, or the diphtong **-ау**. Verb stems ending in **-й** change **-й-а** into **-я** /-ja/, **-й-ә** into **-я** /-jə/. The **у** of the diphthong **-ау** is changed into **в**.

Examples: яз- 'write', язачак 'he (she, it) will write'; бар- 'go', барачак 'he (she, it) will go'; кайт- 'return', 'come back', кайтачак 'he (she, it) will return, come back'; кил- 'come', киләчәк 'he (she, it) will come'; кит- 'leave', китәчәк 'he (she, it) will leave'; ту- 'be born', туачак 'he (she, it) will be born'; ку- 'chase', куачак 'he (she, it) will chase'; ю- 'wash', юачак 'he (she, it) will wash'; куй- /quj-/ 'put', куячак /qujacaq/ 'he (she, it) will put'; кой- /koj-/ 'pour', коячак /qojacaq/ 'he (she, it) will pour'; җый- /çi-/ 'gather', җыячак /çiacaq/ 'he (she, it) will gather'; сөй- /səj-/ 'love', сөячәк /səjəcək/ 'he (she, it) will love'; җәй- /çəj-/ 'spread', җәячәк /çəjəcək/ 'he (she, it) will spread'; сау- 'milk', савачак /sawacaq/ 'he (she, it) will milk'.

Verb stems ending in a vowel other than **у** add **-ячак** /-jacaq/, **-ячәк** /-jəcək/. However, although taking **-ячәк**, stems in **-и** are pronounced -i̯əcək (compare 109 b, Note).

Examples: кара- 'look', караячак 'he (she, it) will look'; аңла- 'understand', аңлаячак 'he (she, it) will understand'; эшлә- 'work', 'do', эшләячәк 'he (she, it) will work, do'; сөйлә- 'speak', сөйләячәк 'he (she, it) will speak'; укы- 'read', укыячак 'he (she, it) will read'; бае- /bajь-/ 'grow rich', баеячак /bajьjacaq/ 'he (she, it) will grow rich'; төзе- 'build', төзеячәк 'he (she, it) will build'; бие- 'dance', биеячәк 'he (she, it) will dance'; йөр(е)- 'walk', йөреячәк 'he (she, it) will walk'; ки- 'dress', киячәк /kiəcək/ 'he (she, it) will dress'; ти- 'touch', тиячәк /tiəcək/ 'he (she, it) will touch'.

Note: In the vernacular, there is a tendency to change final **-а**, **-ә**, **-е** of the stem to **-ы**, **-и**. As far as verb stems in **-е** are concerned, this tendency can also be observed in the literary language. For example: төз**и**ячәк instead of төз**е**ячәк, йөр**и**ячәк instead of йөр**е**ячәк (compare the first example below).

[1] The verbal form in **-ачак**, **-әчәк**, **-ячак**, **-ячәк** is actually a future participle (see 1117).

The other persons are formed by adding the *pronominal* personal endings:

Affirmative

мин	язачакмын	киләчәкмен	караячакмын	эшләячәкмен
син	язачаксың	киләчәксең	караячаксың	эшләячәксең
ул	язачак	киләчәк	караячак	эшләячәк
без	язачакбыз	киләчәкбез	караячакбыз	эшләячәкбез
сез	язачаксыз	киләчәксез	караячаксыз	эшләячәксез
алар	язачаклар	киләчәкләр	караячаклар	эшләячәкләр

Negative

мин	язмаячакмын	килмәячәкмен
син	язмаячаксың	килмәячәксең
ул	язмаячак	килмәячәк
без	язмаячакбыз	килмәячәкбез
сез	язмаячаксыз	килмәячәксез
алар	язмаячаклар	килмәячәкләр

Use of the Future Tense II

[972]

1. The future tense II denotes that an action or state will (will not) *with certainty, without any doubt* be accomplished or come about at a point in future time.
   - Теләсәң ничек һәм теләсәң ни кадәр уйна, җырла, бие. ... Мохтар карт **ишетмәячәк**, ул эчке өйдә. Өстәвенә колакка да саграк. Ә кызы... Кызы шат кына **булачак**. Гөлбану кебек яшүсмер кызга җыр-гармун булса, ул биеп кенә **йөриячәк**. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) Play, sing, dance any way you like and as much as you like ... Old Mokhtar will not hear it. He is in the interior of the house. In addition, he is hard of hearing. And his daughter – his daughter will only be glad. If there is singing and an accordion for a young girl like Gölbanu, she will just keep dancing.
   - Хәмит. Юк, минем фаразларым, хыялларым коры фаразлар, буш хыяллар гына булып **калмаячаклар**. Мин карар бирдем инде. Кыям. (көлеп) Студент булыргамы? Хәмит. Әйе, доктор булырга. ... Бу карар минем өчен мөкатдәс. Бу карарны әҗәлемнән башка нәрсә боза алмас. Кыям. Матур сүзләр. Хәмит. Бу карарларны мин эш белән исбат **итәчәкмен**. (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Khämit. No, my visions and dreams will not remain just unrealized visions and empty dreams. I have made a resolution. Qiam (laughing). To become a student? Khämit. Yes, to become a doctor. ... This resolution is holy for me. Nothing but my demise will be able to thwart this resolution. Qiam. Beautiful words. Khämit. I shall make good this resolution – by my effort.
   - Озын юл аңа уйларын бер ноктага җыярга, ... мөмкинлек бирде. Мревлиевны кулга алырга әле иртәрәк булыр, дип уйлады лейтенант. Җинаятьне фаш итү җиңел **булмаячак** ... Мревлиев, әлбәттә, бөтен гаепләрен күзгә карап **таначак**. Һич югы, башкаларга **аударачак.** ... (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) The long route gave him the possibility to concentrate his thoughts on one point, ... It would still be too early to arrest Mrevliev, the lieutenant thought. To solve the crime

will not be easy. ... Mrevliev will, of course, deny any guilt right to one's face. ... If he has no way out (If things come to the worst for him), he will shift it to others. ...

2. The future tense II may express an action the subject will (is to) perform *without fail* at some point in the future *as the result of circumstances* arising *suddenly, unexpectedly.*
   - Без аңардан барыбыз да шүрлибез. Аның бик ачы телле булуы, кешене хурлау, мыскыл итү аның өчен чүпкә дә тормавы безгә ошамый. ... Искәндәр безнең барыбызга да бик ямьсез, хурлыклы кушаматлар тагып бетерде. ... Күп еллар күрешми торганнан соң мин аны, көтмәгәндә, Казанда трамвайда барганда бер **очратачакмын** әле. Аның кыяфәтенә, үз-үзен тотышына хәйран **калачакмын**. Минем алдымда ... усал Искәндәр түгел – ә бәлки ..., көләч, хәтта чибәр үк дияр идем, бер егет басып **торачак**. (Атилла Расих, Ишан оныгы.) We all were afraid of him. We didn't like his all too sharp tongue and his not caring a hoot about offending and humiliating a person. ... Iskändär gave all of us very unpleasant and offending nicknames. ... After not seeing each other for many years, I was fated to meet him once again unexpectedly on the streetcar in Kazan, and I was to be surprised at his appearance and the way he comported himself. Before me would stand not the malicious Iskändär ... but a courteous (friendly) young man ... whom I would even call handsome.
   - Жоржикның апасы ... буйчан, тулырак гәүдәле, ... кыз. Аларда бер елга якын яшәсәк тә, безнең арада әз генә дә күңелсезлекләр булмады. ... Мин әле ул ягымлы апаны сугыштан соң да **очратачакмын**. Без әле аның белән туганнарча **сөйләшәчәкбез**. Жоржикны да **күрәчәкмен**. Ул, Казан төзелеш институтын тәмамлап, зур абруйлы инженер **булачак**. (ibid.) Zhorzhik's older sister ... was a tall, rather full-bodied ... girl. Although we lived with them (i.e., in their house) for close to a year, there wasn't the slightest disagreement (quarrel) between us. ... I was destined to meet that pleasant sister (of his) again after the war, and she and I would talk with each other the way relatives do. I was bound to meet Zhorzhik too. Finishing the Institute of Engineering (lit., Construction) in Kazan, he was (destined) to become a very prestigious (civil) engineer.

3. Like the present tense, the future tense II – as well as the future tense I – may be used to *actualize*, to give more *vividness* and *effect* to the narration of an event which took place in the *past.*

   The following example will illustrate this use of the future tenses. In it the author reminisces about his trips to his mother. Singling out one particular trip, he has the reader vividly live through all of them. Together with the future tenses, he also uses the present tense to vividly picture "future" events and states.
   - Әмма, әйткәнемчә, мин кышкы һәм язгы каникулларда – Шәледә, әнием янында. ... Юл, ни әйтсәң дә, газаплы: кышкы суыкта юка киемнәрдән бик тиз туңдыра, ... Ләкин шулай да Шәлегә барулары миңа бик күңелле. Каникулымны әнием белән **уздырачакмын**. Ул, үз авызыннан өзеп булса да, тәмле-томлысын минем өчен күптән әзерли башлаган. Скрипка минем үзем белән, Шәледә аның кирәге **чыгачак.** Мин беләм, без – иртүк юлга чыккан кешеләр – караңгы төшкәч кенә авылга **барып керәчәкбез**. Бу вакыт утлар алынган **булачак**, авыл этләре безне һау-һаулап каршы **алыр**. ... Мин таныш өй яныннан узганда, ат туктаганчы ук чанадан сикереп төшеп, әнием янына **йөгерәчәкмен**. Әни һәм Настя апа мине шатланып каршы **алачаклар**. Әнием туңып кызарган кулларымны ышкып җылытырга **тырышачак**, мин исә, никадәр рәхәт булмасын, Настя ападан уңайсызланып **тартыначакмын**. ... әмма мин бик **шат**, елмаерга **тырышам**, әниемнең табынга куйган тәмле әйберләреннән **авыз итәм**, тик үтереп йокы

килә башлый. Әни моны ачык **күрә**, ул **көлә**, үзе мине **кызгана** да. Ул тиз генә йомшак итеп урын **җәя**. Мин беләм, ул әле бик озак дәфтәрләр карап **утырачак**, аннан минем керләремне **уачак**. Иртән, мин уянганда, өй шактый суык булганын да **беләм**. Сәйфулла абзыйның олыгайган, бик аз сүзле җәмәгате ... кочак тутырып салам **алып керәчәк**. Өй эченә әчкелтем төтен исе **җәелер**. Мич авызыннан йөзгә рәхәт җылылык **бәрелер**. Саламның чытырдап, гөрләп янганы **ишетелер**. But, as I have said, during the winter and spring vacation I was in Shäle, with my mother. ... No matter what, the journey was exhaustive. In the winter cold one felt the chill very quickly in one's thin clothes, ... But in spite of that, the trips to Shäle were very joyful for me. I would spend my vacation with my mother. Even if that meant taking the very bread from her own mouth, she would have begun long before (I arrived) to prepare some tasty goodies for me. The violin would be with me, for in Shäle I would need it. I knew, we – the travelers who had set out on the road early in the morning – would enter the village only after dark. At this time, the lights would have been put on, and the village dogs would greet us with (their) barking. ... Passing by the familiar house, I would jump down from the sleigh even before the horse had come to a stop, and I would run to my mother. Mommy and (my) older sister Nastya would meet me joyfully. My mommy would try to warm my hands, which would be frozen red, by rubbing them, but, however pleasant that would be, I would feel uncomfortable before sister Nastya and pull back. ... but I would be very glad and would endeavor to smile. I would try the tasty things my mother would put on the table, but sleep would begin to overwhelm me. Mother would see this clearly. She would laugh and pity me. Quickly, she would prepare (lit., spread) a soft bed. I knew, she would still sit for a very long time and look through some exercise books, and after that, she would wash my linen. I knew that in the morning, when I awoke, the house would be rather cold. Uncle Seyfulla's very taciturn, elderly spouse would bring in ... an armful of straw. The smell of tart smoke would spread in the house. From the stove door a pleasant warmth would hit one's face. One would hear the straw burning merrily with a crackling sound. (Excerpt from Atilla Rasikh's novel «Ишан Оныгы».)

[973] The *negative* of the future tense II may also be expressed by the *affirmative* future stem followed by the negative **түгел**.

мин	язачак	түгел(мен)	без	язачак	түгел(без)
син	язачак	түгел(сең)	сез	язачак	түгел(сез)
ул	язачак	түгел	алар	язачак	түгел(ләр)

This form is more emphatic than the simple negative. It is used, for example, to emphasize a *fact*, a *statement*, a *realization.*

Furthermore, it emphasizes the subject's determination not to carry out the action. Depending on the context, it may also indicate that the subject *does not intend* to, or *must not* perform the action.

- ... төптәнрәк уйласаң, тормышны алып баручы Җәгъфәр. ... дача, машина, затлы кием-салым... Гәүһәрнең эш хакына боларны гомердә дә **күрәчәк түгелсең**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) ... strictly speaking (lit., if you think deeper), the one providing for their living is Jäghfär. ... the country cottage, the car, the quality clothes... With Gäwhär's salary you (one) will never see such things (i.e., you will never be able to afford them).
- Әлфия. Белгәнемне, күргәнемне сөйлим мин, дәү әни. ... Мин аны беркайчан да гафу **итәчәк түгел**. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Älfiä. I am telling you

what I have learned, what I have seen, Grandma. ... I shall (definitely) never forgive him.

- Сара. Мин аны бервакытта да **оныта алачак түгелмен**. (М. Әмир, Җыр дәвам итә.) Sara. I shall never be able to forget him.
- – Биредә пәке, пычак, хәтта шырпы да йөртергә рөхсәт ителми. Пәкеңне өстәлгә китереп куйган бул. Барлас телсез калды шикелле. Бераз уйланып торды. Пәкесен яңадан япты да кесәсенә салды. – Юк, – диде. – Юк, бу пәке әтием бүләге. Беркемгә дә **бирәчәк түгелмен**. Кулым белән йолкып алсалар гына. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) "Here (i.e., in the orphanage) it is not permitted to carry a pocketknife, a knife or even matches. Take your pocketknife to the table and put it down." Barlas was left speechless, it seemed. For a moment he stood there, thinking. Then he folded his pocketknife and put it into his pocket. "No," he said. "No, this pocketknife is a present from my dad. I shall not hand it over to anybody. Only if they tear my hand off together with it."
- Әмма нәрсә генә булмасын, мин инде авылга – абый белән җиңги янына икенче мәртәбә кире борылып **кайтачак түгел**, үземә-үзем шулай сүз биреп куйдым. (Фатих Хөсни, Минем тәрәзәләрем.) But no matter what happens, I will not return (i.e., I definitely do not intend to return) to the village a second time – to (my) older brother and sister-in-law. This I have promised myself.
- – Мин килүдән элек һичбер нәрсә **эшләячәк түгелсең**. "You shall not (i.e., you must not) do anything before I come."

Compound Tenses

The Auxiliary Verb и- and the Verb (Auxiliary Verb) булу

[974] Compound tenses of the *indicative* are formed by combining the basic forms of the simple tenses with a) the *past tense I* of the auxiliary verb **и-**; b) the auxiliary verb **булу**; c) **булу** and the *past tense I* of the auxiliary **и-** together.

[975] The auxiliary **и-** is a defective verb. In contemporary Tatar, it has preserved only the past tense I, indicative: **мин идем** 'I was', **син идең** 'you were', **ул иде** 'he (she, it) was', **без идек** 'we were', **сез идегез** 'you were', **алар иде(ләр)** 'they were'; the participle **икән** (see 1095, Note); the verbal noun **икәнлек** (see 1095); the indefinite (dubitative) **имеш** (see 743, a-f, and Note); the conditional **исә** (see 697 a-b, and Note).

Besides forming compound tenses, the past tense I of **и-** is used independently. For example: Сәгать кичке җиде **иде**; без өйдә **идек**. It was seven o'clock at night; we were at home.

- Алар сабый чактан ук танышлар **иде**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) They were acquaintances since childhood.
- Мин бик яшь **идем**,... өстәвенә талчыбыктай нечкә-арык та **идем**, ... (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) I was still very young, ... besides, I was skinny and slim as a willow switch, ...

[976] **Булу** is a regular verb meaning 'to be', 'to be present', 'to become', 'to turn', 'to grow', 'to happen', 'to take place', 'to spend', 'to visit', 'to stay'. It can be conjugated in all persons, tenses, and moods. It functions both as auxiliary and as an independent verb.

[977] It is used:

1. To fill those forms which the defective auxiliary verb **и-** is lacking. For example:
   - Казан ханлыгының төп халкы Казан татарлары **булган.** (Татарстан АССР тарихы, p. 112.) The principal people of the Khanate of Kazan were the Kazan Tatars.
   - Казан ханлыгы халкының күпчелеге авылларда яшәгән. Шәһәрләр аз **булган**. (ibid., p. 124.) The majority of the population in the Khanate of Kazan lived in villages. There were few cities.
   - Лаля. Мин синең дусың **булырмын**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Lalä. I shall be your friend.
   - Гайния. Инде безнең арада һәммәсе бетте. Без синең белән бервакытта да дус **булмабыз**. (Фәтхи Бурнаш, Ялгыз Ярулла.) Gheyniä. Between us everything is finished now. You and I will never be friends.
   - Шәрипов. ... Камали бабай, бу синең өчен бик мөһим. Ул син теләсәң дә, теләмәсәң дә шулай **булачак**. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Shäripov. ... Grandpa Kamali, this is very important for you. Whether you like it or not, that's the way it's going to be.
   - Кунак **булсаң**, тыйнак **бул**. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) When you are a guest be modest.
2. In the *present tense*.

a) To express the *general, habitual* present.

Note: Like other verbs in the present tense, **булу** in this tense may refer to the *near future*.

- Январьда еш кына бураннар **була**. (С. М., 1, 1977, p. 16.) In January there are often snowstorms.
- Җәй көне авылда эш күп **була**. (Русско-татарский разговорник, p. 125.) There is usually a lot of work on a summer day in the village.
- Бер бәхетсезлекнең бер бәхетле ягы **була**. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) A misfortune usually has a good side.
- Кайчагында тел белән әйтә алмаган сүзләрне каләм /qələm/ белән әйтүе җиңелрәк **була**. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) Sometimes it is easier to say with the pen the words which one cannot speak.
- Хат алгач, җавап та язарга кирәк **була**. (ibid.) If one receives (After receiving) a letter, one must write an answer (it is /will be/ necessary to write an answer).
- Шакиров. Нәрсәгәдер бу арада сирәк күренәсез. Шәрифә. Мин һаман клубта **булам**, курста **булам**. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Shakirov. Somehow, one sees you seldom nowadays. Shärifä. I am always at the club (or) in class (at my course).

b) In some cases, **булу** is used also when the action or state is related in a *concrete manner*; **булу** corresponds then to the auxiliary (copula) "to be" of other (for example, Germanic, Romance) languages.

- – Сез кем **буласыз** соң? – дидем мин, ... – Мин Зөһрә **булам**, – диде кыз җиңел генә. (Нурихан Фәттах, Мөдир Сәҗидә.) "Who are you then?" I said, ... "I am Zöhrä," the girl said lightly.
- Мин Һарун Баймурзин **булам**, ә бу, – ул яшь егеткә кулы белән күрсәтте, – минем улым Зөфәр **була**. (Булат Сөләйман, Абу баба.) "I am Harun Baymurzin. And this – he pointed with his hand at the young man, – is my son Zöfär."
- Питрәчкә икенче автобус кайчан **була**? Икенче автобус өч сәгатьтән **була**. (Русско-татарский разговорник, p. 180.) "When is (will be) the next bus to Pestretsov?" "The next bus will be in three hours."

Note: In general, **булу** is not used in the *present tense* if an action or state is related in a *concrete manner.*

- – Мин монда яңа кеше – ялгышмасам, без таныш та түгел әле. Сез кем буласыз? **Мин Сафа Корбанов**, – дип күрешергә кулын сузды. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) "I am new here. If I'm not mistaken, we haven't met yet. Who are you?" "I'm Safa Qorbanov," he said, holding out his hand in greeting.
- Безнең шәһәр борынгы һәм зур. Шәһәребезнең исеме – Казан. Иң зур мәйдан – Ирек мәйданы. Җиде катлы Сөембикә манарасы аеруча матур. (Русско-татарский разговорник, pp. 114-117.) Our city is ancient and big. The name of our city is Kazan. The largest square is Liberty Square. The seven-story Soyembikä[1)] Tower is especially beautiful.

Note: If the predicate of a sentence is a noun, and the subject is not a pronoun, the copula is expressed in writing by a long dash (—).

3. In the *past tense I*. This tense of **булу** is a non-narrative past stressing, with a shade of perfectiveness, the *fact* that the *action* rather than its process, its course, has taken place. Furthermore, it expresses an element of newness, of something which did not exist or take place before.
   - Быел апрель салкын килде. Майның әүвәлге ике атнасы болытлы, яңгырлы **булды**. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) This year April was cold. The first two weeks of May were cloudy and rainy.
   - ... шул турыда бүтән сүз кузгатып торуның кирәге **булмады**. (Фатих Хөсни, Гыйльмениса һәм аның күршеләре.) ... there was no need to talk about this any more.
   - ... Хәбир белән торганда ялган дигән нәрсәне белми иде Мәликә ханым. Җитешмәүчелек **булды**, фатир кысанлыгы **булды**, үпкәләшүләр **булды**, әмма ялганлашу, алдашу **булмады** ... (Фатих Хөсни, Моң.) ... when she lived with Khäbir, lady Mälikä did not know anything like a lie. There were shortcomings, there were cramped living conditions, they had (their) grudges, but there was no lying, no deceiving one another ...
   - Шуннан соң Фәйзулла Зинаида Римны күрмәде, ә күрәсе килгән минутлар аз **булмадылар**. (Фатих Хөсни, Гармоньчы.) After that, Feyzulla did not see Zinaida Rim, but there were not a few moments when he wished to see her.
   - – Үзем укытырга китәчәк районда, укытачак мәктәбемдә **булдым**, ... – диде ул. (Фатих Хөсни, Өзелгән җыр.) "I've been to the school in the district where I am going to teach," ... he said.
   - Шәрипов. Камали бабай, мин синең йортыңда күп **булдым**. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Shäripov. Grandpa Kamali, I have often been in your house.
   - Ярулла. ... Без синең белән өч ел бер түшәм астында яшәдек ... Син һәрвакыт яхшы иптәш **булдың**. (Фәтхи Бурнаш, Ялгыз Ярулла.) Yarulla. ... For three years you and I have lived under the same roof (lit., ceiling), ... You have always been a good friend.

   Note: Depending on the context, the past tense I of **булу** may imply a certain degree of *rudeness* or *exactingness*. For example: Әйт миңа, Фатыйма, кичә кайда **булдың**? Tell me, Fatima, where were you yesterday?

   The use of **идең** instead of **булдың** in the above example would be more polite, more tactful.

4. In the *future tense* I. Like any other verb, **булу** in the future tense I indicates that the action will take place in the future. However, in the older Tatar language, the future tense I form of the contemporary language expressed present tense. (Compare also

---

[1)] "e" is pronounced towards "ö".

Turkish where this form is present tense/aorist.) Now archaic in this latter function, it, nevertheless, still occurs in today's Tatar literary language, conveying a more elevated level of speech.

- – Яхур патша шушы **булыр**! (Батулла, Алып Батыр маҗаралары.) "This is King Yakhur!"
- – Мин бая Яхур патша әйткән Йормаш карт **булырмын**. (ibid.) "I am the old man Yormash whom King Yakhur mentioned a little while ago."

5. To express 'to become', 'to happen', 'to take place', etc.
   - – Галия, сезгә артистка **булырга** кирәк. ... Сез атаклы җырчы **булырсыз**. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) "Ghaliä, you must become an actress. ... You will become a famous vocalist."
   - Башта ук әйттем, бу тарих моннан күп еллар элек **булды**. (Фатих Хөсни, Чия төше.) I said right at the beginning (that) this event happened many years ago.
   - Тукай һәйкәле янында ел саен шигырь бәйрәме **була**. (Русско-татарский разговорник.) Every year, the Festival of the Poem takes place at the Tuqai monument.
   - Һава эссе һәм бөркү **булды**. The air grew hot and sultry.
   - Вәли ачуыннан кып-кызыл **булды**. Wäli turned purple with rage.
   - Ул җыелышта мөдир үзе **булды**. At that meeting the director himself was present.

Continuous Past (Imperfect)

Formation and Use

[978] The continuous past (imperfect) is formed by combining the *present tense stem* of the verb with **идем**, **идең**, **иде**, etc.

Affirmative

1st	p. sing.	яза идем	килә идем	укый идем	сөйли идем
2nd	p. sing.	яза идең	килә идең	укый идең	сөйли идең
3rd	p. sing	яза иде	килә иде	укый иде	сөйли иде
1st	p. pl.	яза идек	килә идек	укый идек	сөйли идек
2nd	p. pl.	яза идегез	килә идегез	укый идегез	сөйли идегез
3rd	p. pl.	язалар иде, яза иде(ләр)	киләләр иде, килә иде(ләр)	укыйлар иде, укый иде(ләр)	сөйлиләр иде, сөйли иде(ләр)

Negative

1st	p. sing.	карамый идем	сөйләми идем
2nd	p. sing.	карамый идең	сөйләми идең
3rd	p. sing.	карамый иде	сөйләми иде
1st	p. pl.	карамый идек	сөйләми идек
2nd	p. pl.	карамый идегез	сөйләми идегез
3rd	p. pl.	карамыйлар иде, карамый иде(ләр)	сөйләмиләр иде, сөйләми иде(ләр)

The plural suffix of the 3rd person plural may be joined either to the basic verb or to the auxiliary. Or, it is altogether omitted. (For agreement of the predicate verb with the subject see 1030 and Note, 1031-1034.)

[979] The continuous past (imperfect) indicates:

1. An action or state, continuing *at the time referred to,* or taking place when a *second action* or *state* occurs. The time referred to may be expressed by adverbs of time or by various verbal forms.
   - **Ул елны** мин Чиләбедә укытучылык **итә идем**. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, К. Гыйрфанов.) That year I was working as a teacher in Chelyabinsk.
   - **Бу вакытта** Хәдичә ишектән ерак түгел бер эскәмия өстендә, үзенең бер иптәш кызы белән, искереп беткән нинди дер бер китап карап **утыра иде**. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) At this time Khädichä was sitting with a girl friend of hers on a bench not far from the door, looking at some worn-out book.
   - Бу мәдрәсәгә укытырга **килгәнгә чаклы** без аны зур әдип, телче, тәнкыйтьче һәм тарихчы итеп кенә **белә идек** әле. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Сәйфи Кудаш.) Before he came as a teacher to this medrese, we knew him only as a great writer, linguist, critic and historian.
   - **Хәзер** мин аларга, көндез вәгъдәләшү буенча, үземнең Гафурида яткан кульъязмаларымны алыр өчен **бара идем.** Мин барып **кергән чакта** Гафури язып **утыра иде**. (ibid.) As agreed during the day, I was now on my way (lit., going) to them to get my manuscripts, which were with Ghafuri. When I came in, Ghafuri was sitting (there), writing.
   - Беренче тапкыр мин аны, бирегә килеп төшкәч, икенчеме, өченчеме көнне күрдем. Ләкин бик кыска ара: мин ашханәгә кереп **барганда**, ул чыгып **килә иде**. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) The first time I saw her was on the second or third day after I arrived here. But very briefly. She was leaving the restaurant when I was about to enter.
2. An action performed more or less *regularly, repeatedly* or *habitually.*
   - Ул (Закир Һади) Ярәмкә авылына, Мөхәммәтшин Ибәтуллага еш кына хатлар язып торды. Мин Закирдан килгән хатларны укып, аңа җавап **яза идем**. (Б. Гафиятуллин, Закир Һади.) He (Zakir Hadi) frequently wrote letters to the village of Yärämkä, to Mökhämmätshin Ibätulla. I (used to) read the letters which came from Zakir and answered him (regularly).
   - – Сөйлә, нинди кайгың бар синең? Ник бу кадәр үзгәрдең? Сәбәп нәрсә? ... һәр кич музыка **уйный идең** – музыкаңны ташладың. Һәр иртә саен докторлык диссертацияң өстендә **эшли идең** – инде аңа да кул тидермисең. Һәр атна театр, кинога, концертка **йөри идек** – анда да хәзер чакырмыйсың. (Гадел Кутуй, Вөҗдан газабы.) “Tell me, what’s bothering you (what problems do you have)? Why have you changed so much? What is the reason? ... You used to play music every evening – you have dropped your music. Every morning you would work on your doctoral thesis – now you don’t touch it. Every week we used to go to the theatre, cinema or concert – you don’t ask me to go now.”
   - Әйе, Шәрәф бүген күренмәде. ... башка көннәрдә алар гел шушы урында – Әминәләр йорты алдында очрашып, институтка бергә **китәләр иде**. (Габдрахман Минский, Язның беренче көне.) Yes, today Shäräf did not appear. ... on other days they always met at this spot here – in front of Äminä’s house and went together to the institute.
   - Ул (Габдулла Тукай) урта гына буйлы, гади киенә торган матур гына кеше иде. Күп вакыт яланбаш **була**, сирәк кенә кара кәләпүш тә **кия иде**. ... Ул үзенә кеше килгәнне бик **ярата иде**, ахрысы, чөнки бүлмәсенә кеше күп **килә иде**. Аның өстәле бер дә буш **булмый иде**. Ул кайчан бүлмәсендә, ә кайчан безнең ашау залына чыгып **ашый иде**. Булмәсендә күп вакыт язып утыра. Язып утыра-утыра да салкын су **сорый иде**. (Зәкия Рәсулева, Тукай эзләреннән.) He (Ghabdulla

Tuqai) was a rather handsome man of medium height who dressed rather simply. Most of the time he went bareheaded, and only seldom did he put on a black scullcap. ... He apparently enjoyed people visiting him very much, for a lot of people used to come into his room. His table would never be empty. Sometimes, he would eat in his room, and sometimes he would come into our dining room to eat. Most of the time he sat in his room, writing. And when he sat writing, he would ask for cold water.

3. A *permanent characteristic, quality* of the subject.
   - Галимҗан Ибраһимовның гүзәл сыйфатларыннан берсе – ул һәрвакыт яшьләр иҗаты белән **кызыксына иде**, яшьләргә **ышана иде**. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, М. Максуд.) One of Ghalimjan Ibrahimov's fine characteristics was that he was always interested in the creative work of the young, that he believed in young people.
   - Мин кече яшьтән китап укырга **ярата идем**. (Гөлшәһидә, Минем кала алуым.) I have loved reading books since childhood.
   - Ул тагын бер һәйкәл янына туктады. Бусы башкалардан үзенең натурализмга әйләнгән чынлыгы белән аерылып **тора иде**. (Миргазиян Юныс, «Безнең өй өянке астында иде...».) He stopped at still another statue. This one distinguished itself by its reality turned into naturalism.
4. The reason for the action described in the preceding sentence or text.
   - Кинәт диңгез төбен дулкынланып торган карасу-яшькелт пәрдә каплап китте. Көймә астыннан җимле урын эзләп йөргән балык көтүе узып **бара иде**. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) Suddenly, an undulating, blackish-greenish curtain covered the bottom of the sea. A school of fish, searching for a feeding ground, was passing underneath the boat.
   - Офык сизелер-сизелмәс кенә кызара башлады, сарыланды, зәңгәрсу-шәмәхә төскә кереп уйнарга тотынды. Атауның кызгылт кыялары артыннан кызыл кояш калкып чыгып **килә иде**. (ibid.) Barely perceptibly, the horizon began to turn red, yellow. (Then) it began to change, taking a bluish-purple tinge. The red sun was rising from behind the island's reddish rocks.
   - Клара туры Каракошның үзенә тугел, ә ... Зиреклебаш авылына кайтырга тиеш иде. Чөнки аларның кайтып төшәрлек бердәнбер якын кардәшләре Зиреклебашта **тора иде**. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) Klara did not directly return to Qaraqosh itself but had to go to the village of Zireklebash ... because their only close relatives with whom she could stay were living in Zireklebash.
5. The continuous past (imperfect) may serve as a *background* for the development of other events.
   - Кич булып **килә иде**. Өйнең морҗасыннан, куе наратлар диңгезен түбән калдырып, туп-туры күккә таба аксыл төтен баганасы күтәрелә башлады. (Гомәр Бәширов, Кунак егете.) Evening was drawing near. From the chimney of the house, leaving the sea of dense pines far below, a column of whitish smoke began to rise straight to the sky.
   - Чынлап та, алда, Корысазлык ягыннан юлга таба, көтү чыгып **килә иде**. Рәхим абыйсы атын кызулата төште, һәм алар тузан, йон, сөт исе аңкыган көтүнең нәкъ алдыннан уздылар. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) Indeed, in front, from the direction of Qorysazlyq, a flock (of sheep) was moving towards the road. Uncle Räkhim urged his horse on, and they passed just ahead of the flock, which smelled of dust, wool and milk.
   - Урамда кар **ява иде**. Ак урамнан кара киемле кешеләр ашыга-ашыга **баралар иде**. «Суфияга бу хәбәрне ничек әйтергә?» – дип уйлады. Ул бит инде зур өметләр белән көтә. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) In the street it was snowing.

People dressed in dark clothes were hurrying along the white street. “How do I tell Sufia this news?” he thought. After all, she is waiting (for it) with great hopes. (For the verbal form in **-рга**, **-ргә** see 1154 e.)

6. The continuous past (imperfect) is used *stylistically* to *actualize* to give more *vividness* and *effect* to the narration of an event or events.
   · ... алар күптәнге танышлар булсалар да, бер-берсе алдында бәйсез горурлык саклап **маташалар иде**. Карт үзенең кайчандыр Таибә абыстай кебек талчыкчы хатыннарны чүпкә дә санамаган шәүкәтле чакларын исеннән **чыгармый иде**; ә абыстай үзенең хәзерге өстенлеген, картның алар кулыннан икмәк ашап йөргән бер хәерче булуын гел исендә **тота иде**. Ләкин алар арасындагы бу бер-берсенә карата булган эчке нәфрәт бервакытта да тышка бәреп **чыкмый иде**. Киресенчә, алар үзара мөнәсәбәттә бик әдәпле кыланырга **тырышалар иде**. (Әмирхан Еники, Рәшә.) ... although they were old acquaintances, they tried to keep themselves proudly independent of each other. The old man could not forget the grand old time when he didn’t care a fig for women like lady Taibä who, at one time, dealt in second-hand (old) clothes; and the lady held fast to the idea of her present superiority, to the fact that the old man was a beggar now, eating bread from their (i.e., her and her son’s) hands. But the inner contempt (disdain, aversion), which they felt for each other, never surfaced. On the contrary, they endeavoured to behave politely (respectfully) in their mutual dealings (relationships).
   · ... ханым кичке аш алдыннан гына әлеге кечкенә мәйданчыкка чыгып, читтәге эскәмияләрнең берсендә ялгыз утырып торырга **ярата иде.** Мин аның каядыр шунда утырып торуын, күзем белән күрмәс борын ук, күңелем белән **сизә идем**. Һәм чыннан да **алданмый идем**, **күрә идем**, ләкин, – гаҗәпләнмәгез, – янына барырга **ашыкмый идем**. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) The lady ... loved to go out to that same little square just before dinner and sit alone on one of the benches (which were) on its edge. Even before I saw her with my eyes, I felt in my heart that she was sitting somewhere around there. And indeed, I was not mistaken. I saw her, but, don’t be surprised, I did not hasten to walk up to her.
7. The continuous past (imperfect) may indicate an action occurring *at the moment of speaking*.
   · Карт, ... – Сез, егетләр, берәр кешене көтәсез мәллә? – дип, безнең монда утыруыбызның сәбәбен сорады. – Әйе, управляющийны **көтә идек**. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) The old man, ... asking why we were sitting here, said, “Are you, young men, perhaps waiting for someone?” “Yes, we are waiting for the manager.” (Управляющий – Russian, идарә итүче, башкаручы, җитәкчелек итүче).
   · Ләрия. Хәзер Габбасым, хәзер. Чыгып **бара идем**. (Аяз Гыйләҗев, Без уникe кыз идек.) Läriä. Right now, my Ghabbas, right now. I was just leaving.

[980] The past tense in **-а иде**, **-ә иде**, etc. has the expanded form **-адыр иде**, **-әдер иде**, etc. Though regarded as dialect, this form occurs also in belles-lettres.[1] For example:
   · Зәйнәп. Мин элекке вакытта бик әйбәт бакчалар **күрәдер идем**. Ямь-яшел яфраклар, аллы-зәңгәрле чәчәкләр арасында матур күбәләкләр очканны **карыйдыр идем**. Кояш кыздыра, аның яктысы күзләрне чагылдыра иде. Бик озак – озак карап торып, мин аларга **кызыгадыр идем**. Үзем дә матур күбәләк булып очасым **киләдер иде**. (Шәриф Камал, Ут.) Zeynäp. In former times I used

---

[1] See Д. Г. Тумашева, Татарский глагол, Казан 1986, p. 45.

to see very pretty gardens. I used to watch beautiful butterflies flying among bright-green leaves and pink and blue colored flowers. The sun would burn, its brightness would dazzle the eyes. Watching them for a long time, I would envy them. I would desire to fly like a beautiful butterfly myself.

Note: The speaker has lost her eyesight and reminisces about what she used to see before she lost it.

Past Perfect (Pluperfect)

Formation and Use

[981] The past perfect (pluperfect) is formed by combining the past tense II stem (past participle) of the verb with идем, идең, иде, etc.

1st p. sing.	язган идем	киткән идем	язмаган идем	китмәгән идем
2nd p. sing.	язган идең	киткән идең	язмаган идең	китмәгән идең
3rd p. sing.	язган иде	киткән иде	язмаган иде	китмәгән иде
1st p. pl.	язган идек	киткән идек	язмаган идек	китмәгән идек
2nd p. pl.	язган идегез	киткән идегез	язмаган идегез	китмәгән идегез
3rd p. pl.	язганнар иде	киткәннәр иде	язмаганнар иде	китмәгәннәр иде
	язган иде(ләр)	киткән иде(ләр)	язмаган иде(ләр)	китмәгән иде(ләр)

[982] The past perfect (pluperfect) denotes:

1. A past action which preceded another past action and was completed before the latter occurred. The two (or more) actions may be expressed in one sentence, or each action may be conveyed in a separate sentence. The verb designating the second action may appear in a variety of forms.
   - Без авылга **кергәндә** кояш **баткан иде** инде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) The sun had already set when we were entering the village.
   - Үзем **күргәнче** үк аның турында малайлардан **ишеткән идем** инде. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) Before I saw it myself, I had already heard about it from the boys.
   - Алар **таралышканда** кояш та **баемаган иде** әле. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) The sun had not yet set when they parted.
   - Гаяз **кергәндә**, Таһир әле өстәл яныннан **кузгалмаган иде**. (Хәсән Сарьян, Әткәм һөнәре.) When Ghayaz entered, Tahir had not yet gotten up (moved away) from the table.
   - Ул **килгәндә** әле җиде **тулмаган иде**. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) It was not yet seven o'clock (lit., The clock had not yet completed seven) when he arrived.
   - Зөһрәбану түти ... сүзсез **калды**. Бигрәк затлы, бигрәк матур гәрәбә муенса **алганнар иде** аңа. (Барлас Камалов, Урамнар киңәя.) ... Aunt Zöhräbanu remained speechless. They had bought her an especially valuable, especially beautiful amber necklace.
   - Юлның калган ягын сөйләшми диярлек **кайттылар**. Зәйни Моратов та, Солтан да үз уйларына **күмелгәннәр иде**. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) The rest of the way they traveled almost without talking. Both Zeyni Moratov and Soltan had become immersed in their own thoughts.

- Ул Дамир белән никахлашкан көннәрен исенә **төшерде**. Алар Загска чәчәкләр белән бизәлгән дүрт «Волга» белән **барганнар иде**. (Рәисә Ишморатова, Язмышлар.) She recalled the days when she and Damir got married. They had gone to the registry office in four "Volgas" adorned with flowers.

2. Instead of *following* the verb designating the second action – as it does in the above examples – the verb in the past perfect tense may also *precede* it, either in the same sentence or in the context. In this case, the action expressed by the verb in the *latter part* of the sentence or in the *following sentence* often *interrupts* or *prevents* the action expressed by the verb in the past perfect tense (see examples under a)), or it *contradicts* the action, leads to a result which is *contrary to expectation* (see examples under b)).

   Examples of a):
   - Васил аңа булган хәлне сөйләп бирү өчен авызын гына **ачкан иде**. Никитин аны шунда ук **бүлдерде**. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Wasil had just begun to speak (lit., had just opened his mouth) to tell him what happened. Nikitin interrupted him right there ...
   - Ул нидер әйтергә **җыенган иде**. Нариманов аннан алда **башлады**: ... (ibid.) He was about to say something. Narimanov began before him: ...
   - Зөһрәбану түти Вәдүтне ... хат-хәбәр язмавы өчен тиргәргә дә **ниятләгән иде** дә, Морзахан абзый ... карчыгына тел озайтырга җай **калдырмады**. (Барлас Камалов, Урамнар киңәя.) Aunt Zöhräbanu had intended to ... also scold Wädüt for not writing any letters, but uncle Morzakhan gave his wife no opportunity to start an argument.

   Examples of b):
   - – Мин сезне, Айзат дускай, әле өйләнмәгән егет дип **уйлаган идем. Ялгышканмын икән**. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) "I had thought that you, my friend Aizat, were still single. It turns out that I have been mistaken."
   - Эшләр шулай күңелле генә **башланган иде**. Ә менә соңга таба күңелгә төрле уйлар **килә башлады**. (Мирсәй Әмир, Пар күгәрчен.) Things had begun rather pleasantly. But now, towards the end, all kinds of thoughts began to enter (my) mind (lit., heart).
   - Җыелышны тиз генә үткәрербез **дигән идем, нәкъ өч сәгать вакыт үтте**. Өч сәгать! (Рәисә Ишморатова, Язмышлар.) I had thought that we would finish the meeting quickly; exactly three hours have passed. Three hours!
   - Урманга куна бару? Җитмәсә – ике-өч көнгә! ... Әни дә каршы килер дип **уйлаган идем**, ләкин **исе китмәде**. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) Go in the woods? And what's more, for two or three days! ... I had thought that Mother would object, but she didn't mind.

2. An action performed at some point in past time.
   - Әти өйдә **чакта ук** кыр эшләренең нәрсә икәнен күрә **башлаган идем** инде. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) I had already begun to see what field work was like when Father was still at home.
   - Ул дүрт сыйныф авыл мәктәбен **үткән кыштан элекке кышны бетергән иде**. (Шәриф Камал, Матур туганда.) She had finished the four-grade village school the winter before last.
   - – Минем проект белән төзелгән йортлар, әлбәттә, булачак, менә күрерсең! Шулай **дигән иде** Мәрьям. Әмма **ул чакта** аның проектлары буенча нинди дә булса биналар төзеләчәгенә үзе дә **ышанып бетмәгән иде**. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) "Of course, there will be houses built according to my plans, you'll see!" That's what Märyäm had said. But at that time she herself hadn't even believed that any buildings at all would be built according to her plans.

- Ул (Фирәзә) килгәндә инде берничә вагонны бергә кушып-кушып ясалган ашханә төннәрнең берсендә янып **киткән** һәм аның урынына бөтен эшне ташлап хәзерге ашханәне **өлгертеп куйганнар иде**. (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) When she (Firäzä) came here, the dining hall, which had been created by putting several (railroad) cars together, had already burned down one night, and, dropping all work, they had replaced it with (lit., had readied in its place) the present dining hall.
- Аларның сөйлисе сүзләре **күптән сөйләнгән**, әйтергә теләгәннәре **күптән әйтелгән иде** инде. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) The words they had had to say had been said already long ago; what they had wanted to tell had been told already long ago.

3. The *result* of a past action or the *state* resulting from a past action. In this case the form in **-ган иде**, etc. is similar to that in **-ган**. But, unlike the latter, which refers to the *moment of speaking*, the past perfect form refers to *some point in past time.*
   - Биредә әле кыш кышлыгын итә, агач төпләрендә ап-ак карлар шикәрдәй агарып ята, тар урман юлы да нәкъ кышка хас карлы һәм ачык кырлардагы шикелле **каралмаган**, **шадраланмаган иде**. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Here (i.e., in the forest), winter still reigns. At the base of the trees the snow lies white like sugar. The narrow forest road is also covered with snow just as in winter, and it has not been blackened, not become speckled as that in the open fields.
   - Айзат чыккан уңайга, кызыксынып шәһәргә карап торды. Шәһәрнең бу урыннары тигез җирдә булып, калган яртысы сөзәк тау итәгенә **салынган иде**. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) While leaving (the station), Aizat gazed at the city with interest. These parts (lit., places) of the city (i.e., the parts around the station) were on flat ground, the remaining half was built at the foot of a sloping mountain.
   - – Менә монысы Рәифә апаң язган китап, – диде әни. Тышында чынлап та «Рәифә Гыйбадуллина» дип **язылган иде**. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) “Here, this is the book which your (older) sister Räifä wrote,” Mother said. “Räifä Ghibadullin” was indeed written on its cover.

4. A past action which is *in close connection* with the *moment of speaking.* In this case, the past perfect may be replaced by the Tatar perfect form in **-ган**, **-гән**, -кан, -кән.
   Шәйбәк. Батырхан туган, син әйтәсең, бик картаймыйсыңмы, дисең. **Картайган идем.** Бик **картайган идем**. (Галимҗан Ибраһимов, Яңа кешеләр.) Sheybäk. My friend Batyrkhan, you ask if I’m not getting old. (Yes) I have aged. I have aged very much.
   - – Монда башлыклар бармы соң? Миңа берничә көн шушында яшәп торырсыз дип **әйткәннәр иде.** – Бар. Беатриса түтәй. Йортлар идарәсенә **киткән иде**. Хәзер кайтыр. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) “Are there any bosses here? I have been told that I’ll (have to) stay here for a couple of days.” “There is one. Aunt Beatrice. She has gone to the housing administration. She’ll return any moment (lit., now).”
   - – Мин картым әйткәннәрне генә сөйли алам. Аны минем карт яхшы белә иде. Әгәр көтсәң, ул озакламый кайтыр. Урманга чыгып **киткән иде**. (Атилла Расих, Бәхәт орлыклары.) “I can only say what my husband told me. My husband knew him well. If you wait, he will be back shortly.He has gone out into the woods.”

5. An action completed in the *more distant past* but closely connected with the *subject* (*topic*) of the conversation (discussion).
   - Гөлҗамал. «Нур» турында, минем турымда шулай әйтергә? Сез! Туктагыз! Ничек батырчылык итәсез, Хафиз әфәнде? Исегезгә төшерик. «Сәйяр»дан киткәндә, сез миңа ни **дигән идегез**? (Нәкый Исәнбәт, Гөлҗамал.) Göljamal. To talk about

"Nur", about me in such a way! You! Stop it! How dare you, Mister Khafiz? Let's refresh your memory. What did you tell me when I left "Seyyar"?

Note: «Сэйяр» – first Tatar professional theatre company, formed 1906. «Нур» – second Tatar professional theatre company formed 1912.

- ... Фирәзә каушавын, эченә салкын йөгерә башлавын тойды. Бик сирәк була торган хәл иде бу. Бары тик бер тапкыр, теге вакытта райүзәктән кайтканда Җиләкле аланында туктагач кына **булган иде** Фирәзә белән мондый хәл. (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) ... Firäzä felt a trembling, a coldness begin to enter her heart. This was a state she experienced very rarely. It had happened to Firäzä only once, at that time (i.e., 25 years ago), after they (i.e., she and the young man she was going with) had stopped at the Berry-rich Glade on their way back from the district center.
- Диңгез буендагы халыклар арасында кылычборыннан һәлак булган балыкчылар турында байтак риваятьләр бар. Моннан берничә ел элек Италиядә чыккан газеталар танкерга һөҗүм иткән кылычборын турында **язганнар иде**. (Миргазиян Юныс, Бездән яшерен зәңгәр дөнья.) Among the peoples living on the sea are a great many legends about fishermen who lost their lives through spearfish. Newspapers which appeared in Italy several years ago, reported (lit., wrote about) a spearfish attacking a tanker.

6. The past perfect is used in the narration of events which took place in the more distant past. In this function the past perfect is used infrequently.
   - Көзге аяз, җылы, бераз ямансу көннәрнең берсендә Разия шушы йортның ишегеннән көрәк күтәреп **чыккан иде**. ... Бераздан Разия янына бер егет чыкты, алар икәүләшеп нечкә кәүсәле каен агачын утыртып куйдылар. ... Разия алып килгән агачлар гына **җитмәгән иде** ул чакта, ... егетләрне тагын агач алып килергә **җибәргәннәр иде**. Тулай торакта яшәүчеләрнең тәрбияче Разия Хөсәенова белән танышуы шул рәвешле **булган иде**. (Мәдинә Маликова, Чәчәкләргә бай тормыш.) On a clear, warm, but somewhat dull day, Razia had come out of the door of this same house, carrying a spade. ... After a little while, a young man joined Razia, and together they planted the birches (i.e., the birches mentioned in the preceding context) with the delicate bark. ... The trees, which Razia had brought, had not been sufficient at that time, ... They had sent the young men to get more trees. That was the way the occupants of the hostel had got to know the teacher (educator) Razia Khösäyenova.
7. The past perfect may be used emphatically to intensify a completed action (perfect).
   - Хатынның соңгы сүзләрен буран йотты. Берничә минуттан аның торган урынын да кар **сылап киткән иде** инде. (Миргазиян Юныс, Бәйрәм.) The woman's last words were swallowed by the blizzard. A few minutes later snow had already covered the spot where she had stood.
   - Печәнне ... тапшырып, чәй эчеп җылынгач, Габдрахман кайтыр юлга чыкты. Караңгы төшәр алдыннан ул Кырымсарай авылына килеп җитте. Тун хуҗасы өенә **кайтмаган иде**. (ibid.) Having delivered the hay ... and having drunk tea and warmed himself, Ghäbdrakhman set out on the way back. He arrived at the village of Qyrymsarai before darkness fell. The owner of the fur coat had not returned home.

   Note: Having given her fur coat to the thinly clad young man, the woman had not made it to her near-by village.

   - Зилә. Юк, Өлфәт абый, булдыра алмыйм. ... Мәрзия ханым өйдә, әйдә, бүген ул уйнасын ... Наилә безнең иң якын дустыбыз иде. Иң якыны! Унике кыз бергә **үскән идек** без, Өлфәт абый. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Zilä. No, Uncle Ölfät, today I cannot ... Lady Märziä is at home, let her play today. ... Nailä was our closest friend. Our closest! We twelve girls had grown up together, Uncle Ölfät.

- – Бу ни? – диде ул, ... – Бу ... Газизгә күрсәтмәкче идем. – Ә миңа, миңа күрсәтмисеңмени? ... – Син миңа вәгъдә **биргән идең** бит! (Мәдинә Маликова. Казан каласы – таш кала.) "What's this?" he said, ... "This ... I meant to show it to Ghäziz." "And me, you're not showing it to me? ... After all, you did promise me!"
- Зөләйхә. Сез сөйләгез. Сез бит мине аңлашырга дип **чакырган идегез**. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Zöleykhä. You speak. After all, you did invite me to explain things to me.
- – Әйдә, этиләргә барыйк. – Этиләргә? Мин аларда кичә генә булдым шул, Ризванкай. Кичә сәламнәрен **тапшырган идем** ич. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Come, let's go to Father's house." "To Father's? I was there only yesterday, dear Rizwan. I did give you their regards yesterday."

8. The past perfect is used in the conclusion of conditional and concessive sentences (see 999; 1001 a).

[983] Идем, **идең**, **иде**, etc., combined with the past tense II stem (past participle) in **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән**, has also modal qualities. Outwardly looking like the past perfect, it is used to express a) *doubt* or *uncertainty;* b) *politeness*, often with a shade of *humility, respectfulness, modesty, apology,* with or without an admixture of doubt or uncertainty.

- – Бүген ябылгандыр инде. Иртәгә ачылуына ... сугыл әле син анда. Нәкъ сиңа яраклы ... чалбарлар **күргән идем** мин анда. (Рафаил Төхфәтуллин, Агымсу.) "It (i.e., the shop) is probably already closed today. Drop in there ... when it opens tomorrow. I have seen ... trousers there which are exactly right for you." (The speaker is not sure whether they are still there.)
- – Бик матур уйнадың, Надя, – диде ул. – Тик менә дүртенче тактны югарырак алдың шикелле. ... – Мин, әни, ул урынны үземчә уйнарга **теләгән идем**. (ibid.) "You played very beautifully, Nadya," she said. "Only it seems that you took the fourth bar a bit high." "I thought I would like to play that passage in my own fashion, Mother." (Politeness with a shade of respectfulness. Her mother is a music teacher.)
- – Фатих абый – диде Салих түбәнчелек белән генә. – Рөхсәт итсәгез, мин Гөләндәм туташны сезнең белән таныштырырга **теләгән идем**. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "Uncle Fatikh," Salikh said rather humbly. "If you permit me, I would like to introduce Miss Göländäm to you."
- – Сабакка китердеңме, Бибизөһрә? – дип сорады ... остабикә. ... – Шулай **дигән идек**, абыстай, – диде бераз каушабрак Зөһрә апа, – кабул күрсәгез ... Шул арада Зөһрә апа ашъяулыкны чишеп, икмәкләрне алды да: – Менә сәдакасы итеп алып **килгән идем**, абыстай, – диде. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) "Are you bringing him in for lessons, Bibizohra?" ... asked the mulla's wife. ... "That's what we have had in mind, abistai," said sister Zöhrä somewhat embarrassed, "if you will accept him ..." Meanwhile sister Zöhrä untied her tablecloth, took out the loaves of bread and said, "Here, I thought I'd bring these as the gift (i.e., the gift in payment for the lessons), abistai." (Respectful politeness.) (Абыстай – address to the wife of a mulla.)
- – Ә-ә, син идеңмени, Асия? Тавышың начар ишетелә. Нәрсә булды? Тыңлыйм сине, Асия... – Берни булмады. Болай гына **шалтыраткан идем**, – диде. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) '"A-ah, is it you, Asiä? I don't hear you (lit., your voice) clearly. What's happened? I'm listening, Asiä..." "Nothing has happened. I just thought I'd call you," she said.

Note: Asiä speaks in a subdued voice with a tinge of uncertainty. Through her own fault, she has had a falling-out with her friend, a high-placed government executive. Having not heard from him for some time, she decides to call him at his office, but she is not sure how he will react.

- ... Мәрьям ... сүз башлады: – Беләсеңме, мин Сажидә апа янына барып кунарга вәгъдә **биргән идем** бүген. Вилдан хатынының ни әйткәнен тиз генә аңлый алмады, күрәсең. Бераз торгач кына телгә килде: – Ник? – Ну, мин сиңа **әйткән идем** ич инде. Аның ире үлде. Бик кыен аңа хәзер. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) ... Märyäm ... began (to speak). “You know, I promised Sajidä today that I would go to her and stay overnight with her.” It seemed that Wildan couldn’t immediately understand what his wife was saying. It was only after a few moments that he managed to say, “Why?” “Well, I think I already told you. Her husband has died. It’s very hard for her now.” (Politeness with a tinge of apology.)

Note: **Идем**, **идең**, **иде**, etc. may also be used with other parts of speech (for example, the modal words **бар** and **кирәк**, the future participles, the infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc.) (future I participle in the dative) to express various modal qualaities. These will be studied in the respective paragraphs.

The Past Tense in
-а, -ә, -ый, -и (negative -мый, -ми) торган иде

[984] This past tense is formed by combining the present tense stem (**-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**) with the past participle of the verb **тору** followed by **идем**, **идең**, **иде**, etc.

Мин яза торган идем ‘I used to write’, син яза торган идең ‘you used to write’, ул яза торган иде ‘he (she, it) used to write’, etc.

[985] The past tense in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** (**-мый**, **-ми**) **торган иде** indicates:

1. An action *habitually repeated at some point* in past time.
   - Шәрәф. Әнием миңа гел хикәяләр **сөйли торган иде**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Shäräf. My mother always told me stories.
   - Кайбер көннәрдә, укып арыгач, Мансур рояльдә **уйный**, Гөлшаһидә аңа кушылып **җырлый торган иде**. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) On some days, after getting tired reading (studying), Mansur would play the piano, (and) Gölshahidä, joining him, would sing.
   - ... без – Дәүләкән малайлары еш кына шул күлгә балыкка **килә торган идек**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) ... we, the boys of Däwläkän, often used to go fishing at that lake.
   - Ул вакытта Арча базары дүшәмбе көн **була торган иде**. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) At that time, the Arsk market used to be on a Monday (i.e., each Monday).
2. A *regular, constant* or *continuous* action or state performed or having existed, prevailed at *some point* in past time, or a past action denoting a *habit, characteristic* of the agent.
   - Бу балалар бер дә урамга чыкмыйлар иде, мин дә аларга керергә һич тә кыймый идем (капкалары да һәрвакытта бикле **була торган иде**), ... (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) These children never used to come out into the street, nor did I dare to go in to them (their gates too were locked at all times), ...
   - ... без ..., үзебезнең тел, хисап шикелләреләрне яратып укыдык. Хисап дигәне кызык кына **укытыла торган иде**. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) ... we ... liked studying subjects like ..., our language, arithmetic. Arithmetic was being taught in a rather interesting way.
   - Хәкимҗан элек, кечерәк чагында, сөйләшмичә теңкәгә **тия торган иде**. (ibid.) Before, when he was younger, Khäkimjan used to irritate me by not speaking (by saying nothing).

- Әти үртәгәнне **күтәрми торган иде**. Шулай да ачуланмады. (ibid.) Father would not put up with teasing. Nevertheless, he did not get angry.
- Ул заманда китапларның беренче битендә һәм төсле шәмаилләрдә ... матур бакчалар, бай шәһәрләр, зиннәтле сарай сурәтләре **бирелә торган иде**. (ibid.) In those times, pictures of beautiful gardens, rich cities, magnificent palaces ... used to be given on the first pages of the (school) books and on the color prints with religious texts.
- Ул моның кебек зур сүзләрне, ... әйтергә **ярата торган иде**. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) ... he loved to use (lit., say, speak) big words like this one.

3. Often, the past tense in **-а торган иде** and the continuous past in **-а иде** are interchangeable and are sometimes used together in the same context.[1)]
   - – Үткән елларда син безнең белән аулак өйләргә **йөри торган идең**, җылы мунчаларда **була идең**, болын буйларында безгә кызлар турында язган бәетләреңне **укый идең**. Җәйге кичләрдә койма буйларында төрле әкиятләр **сөйли торган идең**. Быел нигәдер бик эреләнеп киттең әле син! (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) “In past years you used to go with us to evening get-togethers (in houses in which the parents were absent). You were with us (repeatedly) in warm bathhouses, and in the meadow you used to read to us the verses (poems, rhymes) which you had written about the girls. On summer nights, beside the fence, you used to tell us all kinds of stories. This year, for some reason, you have become very arrogant.”
   - Әле дә ачык хәтеремдә: таяк тоткан, ... Мәҗит агай аксый биребрәк, безнең капкадан ук: «Сәгыйт!» дип тавыш салып, килеп **керә торган иде**. Тавышын ишетүгә, өйдән я җизни, я Сәгыйт абый чыгып, аны каршы **алалар иде**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) I still remember clearly: Holding a cane, ... and limping a little, Mister Mäjit would enter through our gate, calling out, “Säghit!” Upon hearing his voice, either (my) brother-in-law or uncle Säghit would go out and meet him.

The Habitual Past in
-р, -ар, -әр, -ыр, -ер (-мас, -мәс) иде

[986] In contemporary Tatar, the form in **-р**, **-ар**, **-әр**, **-ыр**, **-ер** (**-мас**, **-мәс**) **иде** is mostly used in the conclusion of conditional sentences in which the condition is contrary – to – fact. Used independently, it indicates a *habitual continuous* or *repeated* action performed in past time. In this function, it is synonymous with the continuous past (imperfect) in **-а**, **-ә иде** and the past tense in **-а**, **-ә торган иде**. However, in contrast to these forms, the habitual past in **-р**, **-ар**, **-әр**, **-ыр**, **-ер** (**-мас**, **-мәс**) **иде** is rather limited in its use, occurring mainly in recollections of actions and events which used to take place continuously or repeatedly in the past.[2)]

- Ул һәрвакыт шулай булды. Бала вакытыннан ук. Табигать кочагына чыгып **китәр иде** дә, анда чәчәкләр җыеп, күбәләкләр куып, кошлар сайравын, урман шаулавын тыңлап **җырлар** да **җырлар иде**. Кошларга охшарга тырышып **сайрар иде**, урман шавын басарга тырышып **кычкырыр иде**. Аннан үз авазын үзе **тыңлар иде**. Тагы **кычкырыр иде**, тагы **җырлар иде**. Төрле-төрле аһәң-моң **өстәлер иде** аның тавышына. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) He was

---

1) See: Современный татарский литературный язык, I, p. 231.
2) See also: Д.Т. Тумашева, Татарский глагол, Kazan 1986, p. 62.

always like that. Even from childhood. He would go out into the lap of nature and there, gathering flowers, chasing butterflies and listening to the twittering of the birds and the rustle of the forest, he would sing, sing. He would sing (lit., trill), trying to imitate the birds. He would shout, trying to drown the noise of the forest. Then, he would listen to his own voice. Again he would shout, again he would sing. Various accords and tunes would be added to his voice.

- Әле булса хәтерендә. ... Хәвефле һәм куркыныч иде милиция капитанының хезмәте. Кайчак атналар буена өйгә кайтып кермәде, ... ул көннәрдә Гөлбикә эллә ниләр уйлап бетерә торган иде. ... Ләкин ире исән-сау кайтып керүгә, бу турыда оныта. Ә инде ире йокыга киткәч, аның керләрен уганда күлмәк киемендә кан таплары **күрер иде** дә йөрәге жу итеп **китәр иде**. «Якубҗан, бу кан таплары каян?» – дип **сорар иде**. «Бер бандит пычак белән селтәнде, кулга тиеп киткәндер, күрәсең», – дип, һични булмаган кебек җавап **бирер иде** ире. Аның шул сүзләреннән соң, Гөлбикә күз яше белән елап **утырыр**, ә Якубҗан **килер иде** дә аның аркасыннан сөя-сөя аны **юатыр, назлар иде**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) She still remembers: ... The duty of the militia captain was dangerous and frightening. Sometimes he didn't come home for weeks. ... during those days Gölbikä used to think all kinds of things. ... But the moment her husband returned safe and sound she forgot about that. But then, while she was washing his underwear after her husband had gone to sleep, she would see blood stains on his shirt and would take fright. "Yakubjan, where do these blood stains come from?" she would ask. "Some bandit brandished a knife, he got me in the arm, it seems," her husband would answer as though nothing had happened. After those words of his Gölbikä would sit down all in tears, and Yakubjan would come and, stroking her back, would console and coddle her.

Use of «иде» with the Future II stem in -ачак, -әчәк, ячак, ячәк

[987] Like the form in **-ар**, **-әр**, etc. plus **иде**, this form too is mostly used in the conditional/subjunctive mood. Used independently, it indicates that the action *was to be completed without fail* at some point in the *future* relative to the past moment of speech or temporal reference point.

- Анда аңа Өлкә комитетына барырга, һич югында, авыл хуҗалыгы бүлегенең мөдир урынбасарына күрсәтергә киңәш иттеләр. Рәхим анысына да каршы килмәде. Чөнки, аның фикеренчә, хәзер һәр адым файда **китерәчәк иде**. (Атилла Расих, Ике буйдак.) There (i.e., at the ministry) they advised him to go to the Regional Committee and show it (i.e., the letter) at least to the assistant director of the Department for Agriculture. Räkhim certainly did not object to that. For, in his opinion, every step was now bound to be of benefit.
- – Әйтегез, – диде капитан, – унсигезенче октябрьда сез кайда булдыгыз? – Мин ул көнне бик яхшы хәтерлим, чөнки иртәгесен Кларaның туган көне **уздырылачак иде**. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Tell me," the captain said, "where were you on the eighteenth of October?" "I remember that day very well because Klara's birthday was to be celebrated the next day."
- Шул рәвешчә сөйләшә һәм сатулаша торгач, ниһаять, өч мең сумга килештеләр. Өч меңнең ике мең сумы төреклнең иптәшенә, бер меңе үзенә булачак булды.

Алтыннарны китереп тапшыру илә ике мең сумны байдан алып, иң әүвәл иптәше шәһәрдән китәчәк. Берничә көннән соң калган мең сумны алгач, төрек үзе дә ватанына сәфәр **итәчәк иде**. (Галиәсгар Камал, Күгәргән алтыннар.) After discussing and bargaining that way, they eventually agreed on three thousand rubles. Of the three thousand two thousand rubles (they decided) would go to the Turk's companion, one thousand to himself. Upon delivery of the gold pieces, his companion would (was to) receive the two thousand rubles from the rich man and be the first to leave town. A few days later, after receiving the remaining one thousand rubles, the Turk himself too would (was to) set out on the journey to his country.

Note: Pretending to have found a large amount of gold coins, the Turk and his companion sold them to a wealthy Tatar merchant who, unfortunately, discovered too late that he had been sold fake coins made of copper.

[988] In the vernacular, the «д» in **идем**, **идең**, **иде**, etc. is often omitted and the remaining part – **ием**, **иең**, **ие**, etc. – used either as a separate word or joined to the preceding part of speech. In the latter case, it becomes subject to vowel harmony (if joined to a word belonging to the back vowel group, its front vowels «и» and «е» change into their back vowel correlatives «ый» and «ы»; written «ые»).

Furthermore, final **к** /q, k/, **п** of the preceding word change into **г** /ɢ, g/, **б**.

Note: The vernacular forms of «иде» are used rather frequently in literary works.

- Безнең уртак сүзебез-эшебез **жук ие** (юк иде). (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) We had nothing in common either in word or deed.
- – Адресы юкмыни? Хатны ничек язасыз соң аңа? – Хәбәрне Госман аша **йөртәиек**. (ibid.) "Then you don't have her address? How do you write her (letters) then?" "We used to convey messages (news) through Ghosman."
- Мин дә яратам ич ул бәбкәләрне. Тилгәннән кем саклый? Мин булмасам, бер үзе нишли **алырые** ул! Мин булмасам, кем аның бәбкәләрен ипи белән **туйдырырые**. Кем аның үзенә ипи катысы **ыргытырые**, кем ул бәбкәләргә ... су **эчертерие**? (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) I too love those goslings. Who protects them from the kites? If I were not (here), what would she (i.e., the mother goose) alone be able to do! If I were not (here), who would feed bread to her goslings? Who would throw her bread crusts, who would give water ... to drink to those goslings?
- – Мөслим абый, мин сезгә эш белән **килгәнием**, – дидем. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) "Uncle Möslim, I thought I would come and see you on a matter of business," I said.
- – Әйт: гомергә шушында торып **калырыеңмы**? (ibid.) "Say, would you remain here (in this village) for good?"
- – Ышанмагач, чакырмаска **кирәгие**, – дидем каты гына. (ibid.) "If you have no faith (in doctors), you ought not have called me," I said rather sharply.
- – Шунда катнашырга без сине чакырмакчы **булганыек**. (ibid.) "We had intended to invite you to participate in it (i.e., in the theatre play)."
- Безнең авылда Биктаһир карт дигән бер карт **бар ие** ... (Фатих Хөсни, Парикмахерскийда.) In our village there was an old man called Grandfather Biktahir.

Note: Although joined to a back vowel word, **ие** sometimes preserves its original vowel harmony. For example:
Мәгънәви. Ни кирәк? Йомышны әйткәнче исәнләшә **торганнарие**! (Ризван Хәмид, Синең урыныңа кайттым.) Mäghnävi. What do you wish? Before making a request, people used to say hello.

Compound Tenses formed with булу

Construction with the Present Tense Stem

[989] -а, **-ә**, **-ый**, **-и булган**(**нар**).
This form is used in the narration of events which continued over a certain period of time in the *past* and to which the narrator himself was not an eyewitness. Furthermore, it stresses the *result* of the action, the *fact* that the action has taken place. These latter features distinguish it from the continuous past **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и иде**, which describes the *process*, the *course*, of an action as witnessed by the narrator. The form **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и булган** is used infrequently.

- Безнең Идел-Кама болгарлары да ислам кергәнчегә кадәр ... «су алласы», «урман алласы» һ.б. (һәм башка) аллаларга корбан **чала булганнар.** (Гариф Гобәй, Коръән серләре.) Until they accepted Islam, our Volga-Kama Bolghars too made sacrificial offerings to the "water god", the "forest god" and to other gods.
- – ... теге купшы ата каз, Фәхри килгәндә инде, бүксәне тәмам тутырып, кукрайган бер кыяфәт белән сосланның өстендә үк басып **тора булган**. (Фатих Хөсни, Ата каз.) "... when Fäkhri came, that foppish gander had already completely filled his crop and was standing on the (wheat) stack, putting on airs." (The narrator has not himself witnessed the action.)

Construction with the Past Tense II Stem

[990] 1. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән була**(**лар**).
This form has a narrative character. It is often used in contexts in which the other verbs appear in the present tense to give more vividness and effect to the narration. It may refer to the *past, present* and *future.*

a) The process described has been completed and has rendered *a result before the time of speaking.*

- ... 921 нче елны май урталары. Багдад шәһәренә ... Идел буена урнашкан Болгар дәүләтеннән илче килеп төшә. ... Бу вакытта инде Багдадта Идел буе болгарлары турында, Болгар ханының ислам дине кабул итүе хакында **ишеткән булалар**. (Равил Фәхретдинов, Болгар тарихына яңа истәлекләр.) ... it is around the middle of May, 921. An envoy from ... the State of Bolghar established on the Volga arrives in Baghdad. ... At this time they have already heard in Baghdad about the Volga Bolghars, about the Bolghar Khan's acceptance of the Islamic religion.
- Хуҗа башта ишегалдын әйләнеп, ... абзардагы малларны карап чыга, шуннан соң гына өй ишегенә килә. Бу вакытта әле өйдәгеләр **ятмаган була**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) The master (owner) first makes a round of the yard, checks the ... animals in their stables (sheds, pens). Only after that does he walk to the front door. At this time the people in the house have not yet gone to bed.
- Иртә белән әнием яныма килеп: «Тор улым,» – дип мине йокыдан уята. Инде күптән кояш **чыккан була**. Тәрәзә каршындагы алача агачында чыпчыклар шыбырдаша. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) In the morning my mother came (lit., comes) and woke (lit., wakes) me up, saying, "Get up, my son." The sun had (has) already risen long ago. The sparrows were (lit., are) rustling in the alycha tree before the window.
- ... бәхет томаны бераз тарала төшкәч һәм Биктимер ... иске бүрекле Биктимер булып калгач, ул, айнып, күзләрен ачып җибәрә. Бу вакытта инде, кояш баеп, күктә беренче йолдызлар күренә **башлаган була**. (Фатих Хөсни, Сөйләнмәгән

хикәя.) ... after the mist of happiness dissolves a little, and Biktemir ... turns back again into Biktemir with the old cap, he sobers up and suddenly opens his eyes. By this time the sun has already set, and the first stars have begun to appear in the sky.

b) Referring to the *present*, this form indicates that an action is performed *habitually, repeatedly,* or an action *characteristic of its subject* occurs and renders *a result* at some point in *present time.*

Note: With actions characteristic of their subjects, the above form practically indicates timelessness.

· Шушы тыкрыкларның берсенең башында ... тагын бер бәләкәй генә агач йорт бар. Аның кыйшаеп беткән капкасы төбендә чәчәк сатучы Мортаза бабай **утырган була**. Әнә бүген дә ул шунда. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) At the entrance to one of these lanes there is yet another small wooden house ... In front of its rickety gate, Grandfather Mortaza usually sits selling flowers. He is there again today.

· Кыш көне Себердә төннәр бик озын, көннәр бик кыска булганлыктан, сәгать өчләрдә караңгы **төшкән була** инде. (Булат Сөләйман, Абу баба.) Because in winter, in Siberia, the nights are very long and the days very short, it is already dark (darkness falls) around three o'clock.

c) The auxiliary verb **булу**, being in the present tense, can, like any other verb, express the future. Consequently, this form may refer to the future or the future anterior. It then denotes that the action will take place and render *a result* at a certain point in *future time* or *before another action will begin.*

· Арадан берәү мине туктатырга тели: – Сабыр ит, Гөлләрия, – ди. – Бераз төзәткәлә дә кабаттан керт. **Оныткан була** ул, үткәреп тә җибәрә. (Кояш Тимбикова, Табылдык хатлар сере.) One of them wants to stop me. "Be patient, Gölläriä," he says. "Change it (i.e., the article) a little here and there and submit it (take it in) again. He (i.e., the editor-in-chief) will have forgotten and will pass it on (to the printer."

d) The form **-ган**, **-гән була** may occur also in the conclusion of conditional sentences.

· Менә су өсте күренде, кыз суга җитсә, ул аны **тота алмаган була**. Егет соңгы мәлдә генә, диңгез читенә бик аз калгач кына кызны куып тотты. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) There, the surface of the water could be seen. If the girl reaches the water, he will not be able to catch her. The young man caught up with the girl only at the last moment, when there remained only a very little stretch to the seashore.

Note: The form **-ган була** may imply pretense, irony, dissatisfaction. (See 995, 1 a, 2-3.)

2. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән булган**.

a) This form indicates that the action or state spoken of has been completed by the time another action occurred, and that the narrator has *not* witnessed it. Furthermore, it expresses the *result* of an action or the *fact* that it took place. Comparing it with the past perfect in **-ган иде**, the form in **-ган булган** could be called the *unwitnessed* past perfect.

· Ишетүемә караганда, кайчандыр, Дәүләкәннән Стәрлетамакка юл салырга уйлаганнар һәм бу дамбаны шуның өчен **күтәргән булганнар**. Ләкин соңыннан юл үткәрүне бу төштә кирәксез табып, эшне туктатканнар. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) According to what I heard, they had thought at one time to build a road from Däwläkän to Sterlitamak and, therefore, had raised this dam. But later they found it unnecessary to lay a road through this spot and stopped the work.

· ... имеш-мимешләргә караганда, эш болай булган. Теге Әзмәвер – Мәрфуганың авылдашы икән. Яшь чакларында алар үзара сөешеп йөргәннәр, өйләнешергә дә

сүз **куешкан булганнар**. (Вакыйф Нуруллин, Җавап бир, кеше.) According to rumors ... it happened like this. That Äzmäwer was (they say) a fellow villager of Märfugha's. In their young years, they had been in love with each other and had promised to marry each other.

· Болгарның көньяк-көнчыгыш чиге XIII йөзгә таба Җаек елгасының урта агышына, хәзерге Оренбург тирәләренә кадәр **сузылган булган**. (Равил Фәхретдинов, Болгар тарихына яңа истәлекләр.) Towards the 13th century, the southeastern border of the Bolghar State had extended to the middle course of the Ural river, to the area around present-day Orenburg.

· Кадрлар бүлеге башлыгы ... уртача сәләтле, начаррак холыклы бер кеше икән. ... Ул моңа кадәр милиция идарәсендә **эшләгән булган**. (Миргазиян Юныс, Тозлы җил.) The head of the personnel department ... turned out to be a rather ill-tempered man of average abilities. ... Up to now, he had worked in the militia administration (they say).

· Шуннан соң күп тә үтмәде, Дидаровны баш инженер итеп куйдылар. Галимҗан моңа аз да гаҗәпләнмәде. Дидаров элек тә югары урыннарда күп эшләгән. Соңыннан нindидер хаталары өчен аны эшеннән **алган булганнар**. Инде хаталарын төзәткәч, кем аңа ачу сакласын. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) Shortly after that they made Didarov chief engineer. Ghalimjan wasn't even a bit surprised at this. As they say, before that too, Didarov had worked a great deal in higher positions. Later, they had dismissed him because of some mistakes he had made. But who was to bear him a grudge after he corrected his mistakes.

b) With the auxiliary verb in the *first* or *second person*, the form assumes the meaning of an *emphatic perfect*.[1)]

· – ... нишләп болай хәбәрсез китеп баруымны сорама. ... – Ә туй? – Ә Миләүшәң? – Ул турыда шулай ук кузгатма, әнкәй. Без икебез дә – син дә, мин дә – ялгыш юлдан **киткән булганбыз**. (Фатих Хөсни, Өзелгән җыр.) "... don't ask why I went away like this, without (giving you) any notice." ... "But the wedding? But your Miläwshä?" "Don't start about that either, Mommy. Both of us – you as well as I – have gone the wrong way."

· Сез минем Рәшит исемле малайны белмисездер әле. Дөресен әйткәндә, мин аны үзем дә ныклап белеп **җиткермәгән булганмын**. (Фатих Хөсни, Чыбыркы.) You probably don't know my son Räshit (yet). To tell the truth, I haven't come to know him that well myself.

3. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән** and the *future tense* I of **булу**.
This form denotes a) that the action expressed by the verb *will definitely have taken place* at a certain point in *future time* as the *result* of conditions set forth in a given context; b) that an action is performed *habitually, repeatedly* and renders *a result* at some point in *present time*. In this meaning, the form **-ган булыр** is synonymous with that of **-ган була**.

Examples of a):

· Вахит. ... Юк, мин яшәгәндә, ул ялкын бервакытта да сүнмәс. Ул сүнгәндә мин булмам. ... күзләрем, ул сүнгәндә, күптән **йомылган булырлар**. (Кәрим Тинчурин, Соңгы сәлам.) Wakhit. ... No, as long as I live that flame (i.e., his love) will never die. When it dies I will be no more. When it dies my eyes, ... will have long been closed.

· Шәрипов. Без иптәшләр белән сөйләшеп, туйны иртәгә үк ясарга карар бирдек. Нәфисә. Чынлапмы? ... Шәрипов. ... Иртәгә кичкә клуб бөтене белән безнең туй

---

1) See also: Д. Г. Тумашева, Татарский глагол, p. 67.

өчен **хәзерләнгән булыр**. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Shäripov. My friends and I talked together, and we decided to have the wedding right tomorrow. Näfisä. Really? ... Shäripov. ... by tomorrow night the whole club will be (will have been) prepared for the wedding.

- – Дружкаларның тәртәсе иртәгә **өлгергән булыр**, Шакир. (Фатих Хөсни, Сабирҗан абзый.) "The cab's shaft will be (will have been) finished tomorrow, Shakir."
- Сез бу хатны минем укыганда, Мин бик күптән **улгән булырмын**, Еллар бер-бер артлы **үткән булыр**. Исмем сезгә җитмәс – онытылыр ... (Һади Такташ, Киләчәккә хатлар.) When you read this letter of mine, I shall long be dead. The years will have passed one after the other. My name will not reach your ears (lit., reach you) – it will be forgotten ...

Examples of b):

- Кояшлы җылы көннәрдә өстәлнең һичкайчан буш торганы юк, бер ише домино сугар, ә аларны вакыт әрәм итүчеләр уратып **алган булыр**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) On warm, sunny days the table never stands empty. One pair would play dominos, and some idlers would cluster round them.
- ... сөйкемле хатын иде, ләкин өйдә берни дә эшләми иде шикелле. Ничә кермә, бу абыстай идәндәге ак киез өстендә ... **утырган**, янына улы Гарифны да шулай әйбәтләп **утырткан булыр**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) ... she was a pretty woman, but it seems, she didn't do anything in the house. Whenever you entered, this lady would be sitting on the white felt on the floor ... (and) she would have seated her son, Gharif nicely beside her.

Note: The past tense II stem in the *negative* but having an *affirmative* meaning, followed by **булыр**, may indicate that the action expressed by it is *immediately* followed by another action.

- Егет ... ишекнең уң ягындагы электр кыңгыравының төймәсен басты. Кыңгырау челдерәп тә **өлгермәгән булыр** – эчтән каты басып, аяк тавышы килде, ... (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) The young man ... pressed the button of the electric bell to the right of the door. The bell had hardly rung when the sound of firm footsteps came from the inside (of the house), ... (Челдерәү – vernacular, челтерәү.)

Note: The construction **-ган булыр** may have various modal qualities. (See 995, 5.)

4. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән** and the *future tense II* of **булу**.

This form indicates that the action expressed by the basic verb *will definitely have taken place* as the *result* of conditions set forth in a given context. It is synonymous with that in **-ган булыр**, except that it is *explicitly categorical.*[1)]

- Капитан. ... Хәзер без эзләренә төштек. Берничә сәгатьтән алар **камалган булачак**. (Фәтхи Бурнаш, Хөсәен мирза.) The captain. ... We have come upon their track. In a couple of hours they will be (will have been) surrounded.
- Хәдичә. Моңа кадәр мин үземне төрлечә юата аладыр идем әле. Ләкин бүгеннән соң бит мин тормышым белән бәйләнгән бөтен мәсьәләне хәл **иткән булачакмын**. Рауза. Һәм бик шәп **иткән булачаксың**. (Фәтхи Бурнаш, Адашкан кыз.) Khädichä. I have been able to console myself up to now in various ways. But after today (i.e., after getting married) I shall, after all, have solved all things connected with my life. Rawza. And you will have solved them very well.

---

1) See also: Д. Г. Тумашева, Татарский глагол, p. 66.

Булу with the Present Tense Stem and the Past Participle of the Verb тору

[991] 1. **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и торган була**(**лар**).

This form indicates:

a) A *permanent character trait* of the *subject*, or the *frequent repetition* of the action as a *regular habit.* In this function, it may refer to the *present or past*, with even a *shade* of *timelessness.*

- Белгәнебезчә, әниләр үз балаларының һәммәсен дә яраталар. Ләкин кайвакыт арадан берсен артыграк та **ярата торган булалар**. (Газиз Иделле, Иҗат җимешләре.) As we know, a mother loves (lit., mothers love) all her (their) children. But sometimes she will love (lit., they usually love) one of them more.
- – Егет кеше күп **сөйли торган булмый** ул. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) “A young man doesn’t talk much, you know.”
- Туганым апа нәни чакта төрле йомыш белән дә, сабан туе чорларында күкәй җыя йөргәндә дә Сәгъди абзыйларга **керә торган була**. (Зәкия Рәсулева, Тукай эзләреннән.) When my older sister was a small child, she used (lit., uses) to come to uncle Säghdi’s house (family) with all kinds of errands as well as when collecting eggs for the Festival of the Plough.

b) The simple continuation of an action.

- Ниһаять ул хәбәрче Багдад шәһәренә килеп җитә. Шәһәрдә бәйрәм икән, шәһәрнең падишасы, шаһзадәләр, картлар, яшьләр бәйрәм **итә торган булалар**. (Дастан Бабахан, text prepared by Нәкый Исәнбәт, Борынгы татар әдәбияты, p. 301). Finally, the messenger reaches Baghdad. It turns out that there is a festival (held) in the city. The city’s king, the princes, old and young are celebrating a holiday.

2. **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и торган** and the *past tense I* of **булу**.

This form indicates a) that the subject *assumed the habit* of carrying out or – with *negative* verb stems – of not carrying out, the action; b) that a *habitual action* was carried out *repeatedly over a certain period of time.*

Examples of a):

- Без көн саен **очраша торган булдык**. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) We got into the habit of meeting every day.
- Мансур белән Гөлшаһидә көннәр, кичләр буе анда **утыра торган булдылар**. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Mansur and Gölshahidä assumed the habit of sitting there (i.e., in the library of Mansur’s father) whole days and evenings.
- Мин, үз дигәнемә ирешмичә, бер генә эштән дә **туктамый торган булдым**. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) I made it a habit not to abandon any work (affair, thing) without achieving what I intended to do.

Examples of b):

- Шушы елны без аена икешәр утырыш **җыа**, ... кимендә бишәр мәртәбә нефтьчеләр алдында чыгыш **ясый торган булдык**. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) That year we called two meetings per month, ..., (and) spoke at least five times before oil-industry workers.

3. **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и торган булган**(**нар**).

This form indicates a) an action *habitually repeated at some point in past time;* b) a *regular, constant* or *continuous* action performed *at some point in past time,* or a past action denoting a *habit, characteristic* of the agent.

The speaker (narrator) has *not witnessed* the action. Furthermore, this form stresses the *result*, not the process, of the action. These latter features distinguish it from the past tense in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и торган иде**.

Examples of a):

- Көн аралаш дип әйтерлек, кичләрен Зәйнәп белән очраштылар. Кыз шәһәрнең икенче очында торучы апаларында яши иде. Ул элек тә җәй саен аларга кунакка **килә торган булган**. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) He and Zeynäp met almost every other day at night. The girl was living with her older sister and family at the other end of town. She had visited them every summer before, as well.
- Каргалыда 150 елдан артыграк яшәп килгән нигезебез бар – бу минем бабакай Әхмәтҗан карт йорты. Менә шушы нигезгә атакай белән инәй еш кына кунакка **кайта торган булганнар**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) In Qarghaly we have our more than 150-year-old homestead. It is the house of my dear old grandfather Äkhmätjan. My dear father and mother had often returned there (to that homestead) as guests (so I have been told). (Инәй: dialect, әни.)
- Габдулла безгә еш килгән. ... Ул үзе ишегалдындагы өйалды тәрәзәсенә **килә торган булган**. Аның килүен күрү белән бабай әбигә: «Син Габдуллага тизрәк ашарга хәзерлә, ашат», – дип, **әйтә торган булган**. (Зәкия Рәсулева, Тукай эзләреннән.) (As I am told) Ghabdulla came to us often. ... He used to come to the verandah window in the yard. Upon seeing that he had come, Grandfather used to say to Grandmother: "Prepare something quickly for Ghabdulla to eat. Feed him."

Examples of b):

- Бу вакытта инде унбиш яше тулган Габдулла абый Газизә Госманова апаларда яшәгән һәм мәдрәсәдә **укый торган булган**. (ibid.) At this time, Ghabdulla, who had already completed his fifteenth year, lived with Ghäzizä Ghosmanova's family and studied at the medrese.
- Бай һәм гомумән югары катлау балалары, югары белемне элек-электән күбесенчә Төркиядә, Мисырда яисә башка берәр Көнчыгыш илендә укып **ала торган булганнар**. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) Since olden times the children of the rich and, generally, of the upper class, used to get their higher education studying mostly in Turkey, Egypt, or in some other country of the East.
- Әмма бакчачы шулай да әле тулысынча бәхетле була алмаган, чөнки аның бер хыялы бар икән. Ул төннәр буе йокламыйча шул турыда **уйлана торган булган**. Аның җаны нindидер бер гүзәл чәчәкне эзләгән, көткән. (Фирдәвес Әһлиуллина, Гөлбакчада.) But for all that (it is said) the gardener could still not be completely happy because he had a dream. Lying awake at night, he would think about that. His soul (they say) looked and waited for some beautiful flower.

4. **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и торган** with the *future tense I* or *II* of **булу**.
   These forms are used very rarely. They indicate that a *habitual,* a *typical* action will be *repeatedly* performed in the *future.*
   - Мин сиңа очып **килә торган булырмын**. I shall be flying to you (repeatedly).
   - Әгъзам. ... Яңа машина. Аның белән кырыксаң, мехлар көзге кебек **ялтырый торган булачак**. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Äghzam. ... It's a new machine. If you trim with it (i.e., each time you trim with it), the furs will shine like a mirror. (Мех: Russian, тире.)

Forms with the Future Tense I Stem

[992] The future tense I stem in **-р**, **-ар**, **-әр**, **-ыр**, **-ер/-мас**, **-мәс/** and **булу** indicate a) the *assuming* or, respectively, *discontinuation, cessation* of a *habitual* action or state; b) the *transition, change* fron one action, state, characteristic, or quality to *another, new* one. Tenses are determined by the auxiliary verb.

1. **-р булу**.
   The *affirmative* form is used very rarely, the form **-а торган бул-** being used instead.
   · Ишетелмәгән сүз вә күрелмәгән нәрсә һәрберсе гыйлем булганлыктан, табигый, мин дә бу сүзне яратып отып алдым. Һәм шуны үземнән надан малайлар каршында тәкрарлап, аларны көлдереп **йөрер булдым**. (Габдулла Тукай, Исемдә калганнар.) As a word not heard (before) and a thing not seen (before) becomes (new) knowledge (education), I too, naturally, loved this word and memorized it. And repeating it before the boys who were more ignorant than I, I would make them laugh.
   · Кәрим клубка йөри башлагач, оркестр гел танго **уйнар булды**. After Kärim began to frequent the club, the orchestra got into the habit of always playing a tango.
   · ... өстәнрәк – кечкенә алан. Уртасында ике бөдрә каен ... . Шул каеннар янында **очрашыр булдылар**. (Таһир Таһиров, Галия.) ... further up is a little clearing. In the middle of it there are two bushy (leafy) birches ... . They would meet beside those birches.
2. **-мас**, **-мәс була**.
   The form **-мас**, **-мәс** with the *present tense* of **булу** is used rarely.
   · Бар дөнья чистарып, ап-ак төскә төренә. Тик аның әтисе генә сула, үз эченә бикләнә кыш җиткәч. Берәүгә дә, хәтта кызына да **дәшмәс була**, ... Бер урында гына **утыра алмас була**, ... (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) Everything (in nature) becomes clean, shrouded all in white. Only her dad becomes languid, withdrawn when winter arrives. He ceases to speak to anybody, even to his daughter, ... He becomes unable to just sit in one place ...
   · Шлюзны ябалар. Турбинага су **кермәс була**. (Әхәт Гаффар, Бодай бөртеге һәм тегермән ташы.) They are closing the sluice. The water is ceasing to flow (lit., enter) into the turbine.
   · Кичке чәйдән соң авыл халкы акрынлап йокыга тала башлый. Иң элек бала-чага **күренмәс була**. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) After supper (lit., After the evening tea), the village people slowly begin to get sleepy. At first, the children disappear (lit., cease to be visible).
3. **-мас**, **-мәс** and **булу** in the *past tense I.*
   This is the most frequently used form.
   · Ул әле Хәлим янына тагын берничә кат килде. Аннары **килмәс булды**. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) She came a few times more to (see) Khälim. Then she stopped coming.
   · Ике елдан соң эти нәрсә өчендер әлеге бакчага яшелчә **утыртмас булды**. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) After two years Father ceased, for some reason, planting vegetables in that (same) garden.
   · ... Фәридә алдан китеп барды һәм бераздан куаклар арасында **күренмәс булды**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) ... Färidä went ahead and, after a little while, disappeared from sight (lit., ceased to be visible) among the shrubs.
   · Мин **көлмәс, елмаймас булдым**. Хәтта Таня белән дә элеккечә иркенләп сөйләшми башладым. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) I did not laugh and smile anymore. Even with Tanya I stopped talking as freely as I did before.

- Әйе, алар арасында беркайчан да чын дуслык булмады. Ә бер хәлдән соң Нәүфәл аның белән бөтенләй **сөйләшмәс булды**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Хәтер ярлары.) Yes, there never was (existed) a true friendship between them. And, after an incident (that occurred), Näwfäl stopped talking to her altogether.

4. **-мас**, **-мәс булган**(**нар**).
   This form has the meaning of a *perfect tense.*
   - Шул арада кояш **күренмәс булган**, бөтен күк йөзен сорылы-зәңгәрле яңгыр болытлары каплап алган. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) In the meantime, the sun had disappeared (has ceased to be visible). Grayish and bluish rain clouds had covered the whole sky.
5. **-мас**, **-мәс булыр**.
   This form is used very rarely.

Булу with the Future Tense II Stem

[993] Forms of **булу** with the future tense II stem of a verb have mostly modal qualities (995, 6). In the indicative mood, only one form – **-ачак**, **-әчәк булган** – occurs. It compares with the form **ачак**, **-әчәк иде** but distinguishes itself from the latter insofar as it expresses the *result* of the action, states the *fact* that the action has taken place. Furthermore, it indicates that the speaker has *not witnessed* the action. The form is used rarely.

- Өйләренең түбәсе узган елны **төзәтеләчәк булган**, әмма этиләре үлү сәбәпле алар моны гамәлгә ашыра алмаганнар. The roof of their house was to have been repaired last year, but because of their father's death, they were unable to carry this out (so the narrator has been told).

Note: The form **-ачак**, **-әчәк булган** can also have modal qualities.

Compound Tenses Formed with булу and иде together

[994] 1. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән була идем**, **идең**, etc.

a) This form denotes an action *habitually, repeatedly* performed at a certain point in *past time.* Furthermore, it stresses the *result* of the action, rather than its process.
   - Иртә белән без уянганда, эти белән әни күптән инде эшкә **керешкән булалар иде**. (М. Кутуева, Минем эти дә тәрәзәче иде.) When we awoke in the morning (Each time we awoke in the morning), Father and Mother would already have long begun to work.
   - Асия. Ай, синең этиең нинди балта остасы иде! Син дә балта тотып **йөргән була идең**. (Абдулла Әхмәт, Аның белән генә.) Asiä. Oh, what a (skillful) carpenter your father was. You too were usually carrying an ax (i.e., when he was still a boy accompanying his father).
   - Мин бу баскыч такталарын бик яхшы хәтерлим. Ул чакта алар сап-сары итеп **юылган булалар иде**. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) I remember these stairs very well. At that time, they used to be washed very bright (i.e., washed to their natural wood color).

b) Depending on conditions set forth in the preceding context, the above form may also indicate that the action *would have been* completed at some point in the past.
- Карачәч. Сез булмасагыз, мин аның белән иркенләп **сөйләшкән була идем**, икегез ике кулымнан тотып өстерәп алдыгыз да киттегез ич. (Нәкый Исәнбәт, Җирән чичән белән Карачәч сылу.) Qarachäch. If you hadn't been there, I would have talked with him freely (without feeling shy), but the two of you grabbed me by both hands and just dragged me away.
- – Өй үзеңнекеме, Дәүран? – Үземнеке. Үзем салдым. ... Киләсеңне белгән булсам, диварларыма аккош сурәтләре **төшергән була идем**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) "Is the house yours, Däwran?" "It is mine. I built it myself. Had I known that you were to come, I would have painted pictures of swans on my walls."

2. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән булган идем**, **идең**, etc.

This form is a *past perfect tense* expressing the *result,* the *fact* as such rather than the process of the action. The speaker has witnessed the action. The form is used infrequently. It may also express irony, sarcasm.
- Рәхәтен рәхәт тә, шулай да кем соң без монда? Аптырагач, чакыра килгән кешеләрнең берсенә шулай дип әйтеп тә **караган булган идем**. Авыз да ачтырмады. «Кем булсаң да бул, син бүген безнең кунак ...» (Фатих Хөсни, Сабан туе.) True, it is pleasant (being invited). Still, who were (lit., are) we here, after all? Embarrassed, I had tried to tell this to one of the people who kept inviting us. He didn't even let me open my mouth. "Whoever you may be, you are our guest today ..."

(For the form рәхәтен рәхәт see 1238 a; for the verbal adverb in **-п** with the verb карау see 1345 a.)
- Башта әйтми **маташкан булганнар иде** дә, барыбер беленде. (Фатих Хөсни, Минем беренче елмаюым.) At first, they had tried to hide it (lit., tried not to tell it), but it became known anyway.

3. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән булыр/булачак идем**, **идең**, etc.

These forms are used in forming conditional sentences. (See 999.)

Булу with Tense Stems; Constructions Expressing Time and Modality

[995] 1. **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** and **булу** in the *present tense.*

This form is used very rarely. It is a modal form expressing:

a) *Irony* or *disbelief* with regard to the opinion of the interlocutor. The construction refers to the *continuous present.*

Note: In the above construction, the personal endings may be joined either to the second or to the first component. If joined to the *second* (to булу), emphasis is on the *modality* (the action or state). If joined to the *first* component (the basic verb), the logical stress falls on the *agent.*
- – Синеңчә (сезнеңчә, аныңча, аларча), ул өйдә берни дә эшләмичә тик **утыра була**. "So in your (your, pl. his, her, its, their) opinion, he sits at home, usually doing nothing."
- – Синеңчә, ул Казанда **яши була**, Уфада түгел. "So in your opinion, he lives in Kazan, not in Ufa." (Expresses disbelief.)
- – Сезнеңчә, мин көн дә соңга **кала булам**. "In your opinion, I'm late every day." (Expresses irony.)
- – Димәк, мин ул турыда **белмим була**. "That means, I don't know about that." (Pronounced with irony.)

b) The speaker's *agreement* with the opinion of his (her) interlocutor, his finding out of something *new*, his beginning to *understand, realize* or *surmise* something. The sentence may be introduced by **димэк** 'that means, then', 'so, then', or **түгелме** 'isn't it true', 'right', may be used at its conclusion.
  - – **Димэк**, мин тагын соңга **кала булам**. "That means, then, I'm late again." (Expresses the speaker's agreement.)
  - – **Димэк**, ул юкны бушка **йөри була**. "That means, then, he busies himself with trifling matters (or: he is talking rubbish)." (The speaker agrees with his interlocutor.)
  - – Болай булгач, мин соңга **кала булам түгелме**? "In that case, then (This being so), I'm (I'll be) late, right?"
  - – Болай булгач, мин соңга **калам була түгелме**? "In that case then (This being so), I'm (I'll be) late, right?"
  - – **Димэк**, бүгенге поездга мин соңга **кала булам**. "So, then, I'm late for the today's train."

c) **Булу** in its interrogative form of the third person singular, present tense, following the *negative* present tense stem of a verb; forms an exclamatory question indicating that it is *impossible not* to carry out the action denoted by the verb.
  - – Мин сорыйм, син җавап бир. Килештекме? – Баш өсте, Мэргэн. **Килешми буламы**? (Мөсэгыйт Хэбибуллин, Илчегэ үлем юк.) "I ask you, and you answer. Are we agreed?" "At your service, Märgän. Can I possibly not agree? (Surely, I cannot disagree.)" (Märgän has just taken the speaker prisoner.)
  - – Ярый соң, – диде Барый ... – Кайчан көтим сине? Кайтырсыңмы? **Кайтмый буламы**, Барыйҗан. Өчесендэ мин өйдэ. Сагынмады дисеңмени Казанымны. Энине, Зөлфия апаны, ... (Мөсэгыйт Хэбибуллин, Сулар үргэ акса да.) "All right then," Bari said ... "When can (lit., shall) I expect you? You will return, won't you?" "Can I not return, Bari dear? On the third I shall be at home. Do you perhaps think I don't yean for my Kazan, my mommy, my (older) sister Zölfiä, ..."
  - Җик Мэргэн Бачман баһадирның сеңелесе Зэйтүнэгэ гашыйк икэн. ... Кыз үзе дэ бик чая, үткен, кыю икэн – ... ир-аттан бер дэ калышмый икэн. Иш-ишне **тапмый буламы**? Табышканнар энэ. (Мөсэгыйт Хэбибуллин, Илчегэ үлем юк.) Jik Märgän is in love, (they say), with Zeytünä, the bogatyr Bachman's younger sister. ... The girl too, it seems (they say), is very smart, sharp, brave. ... she is a match for a man, in every way. Is it possible that birds of a feather do not flock together? They have found each other.

d) With an *affirmative* verb stem, the same construction indicates that it is impossible to perform the action expressed by the verb.
  - Нигэ кирэк ул ризык адэм баласына теге дөньяда, үлгэн кеше **ашый буламы**? (Мөсэгыйт Хэбибуллин, Илчегэ үлем юк.) What does a man need that food for in the next world; can a dead man eat?
  - – Курыкма, кэтиб. – Э мин курыкмыйм, ... Гомере кыл өстендэ торган кеше ханнан **курка буламы**? (ibid.) "Don't be afraid, scribe." "But I am not afraid, ... Surely, can a man whose life is hanging by a thread be afraid of the Khan?"
  - Кол ул, хан колы. Кол кешегэ кияүгэ **бирэ буламы** хан кадэр ханның гүзэл кызын? (ibid.) He is a slave, the Khan's slave. Is it permissible (possible) then to marry the beautiful daughter of the Khan (i.e., of such a great man as the Khan) to a slave?
  - Остага Күчтем сэүдэгэрнең киң күңеллелеге ошады, эчкерсезлеге, акчаны мулдан түлэве. Эйе, алтын кулга кергэндэ тимер **кызгана буламы**, корал-кылычны күп озатты шул. Яхшы кешегэ мал **кызгана буламы** оста Эхмэт. (ibid.) The master liked the merchant Küchtem's generosity, his frankness, his paying generously. Yes,

can one be miserly with iron when gold comes into one's hand? He dispatched plenty of weapons, swords. Can master Äkhmät be stingy with goods for a good man?

2. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән булам**, **буласың**, **була**, etc.
   Besides the functions studied in 990, this construction may express:

a) *Pretense.*
   · Үзем белән йөртә торган «Хуҗа Насретдин» китабын **актарган булам** да, әмма алмадан күзне алып кына булмый! (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) I pretend to leaf through the "Hodja Nasreddin" book, which I habitually carry with me, but it's just impossible to take my eyes off the apples.

b) With **булу** in the *first person,* the form indicates the avoidance of a direct answer, either out of modesty or out of reluctance to speak about one's personal affairs.
   · – Я, Әхмәт, Үзең ни эшләр каерасың? Һаман союзда эшлисеңме әле? – диде [Каюм]. – Һаман шунда **эшләгән булабыз**. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "Well, Äkhmät, what work do you do? Do you still work with the union?" [Qayum] said. "I (lit., we) still work there." (For the use of the first person plural instead of the singular to express modesty see 1023 3.)

Note: Depending on the context and intonation, this form can – like most other verb forms, both simple and compound – express irony. For example:
– Ә син буталып йөрмә монда, сантый, – диде минем иптәшем, тупас кына итеп. ... Җитмәсә, тагын үзеңне механизатор дип **атаган буласың**. (Фатих Хөсни, Чуар йөрәк.) "Don't you loaf about here, blockhead," my friend said rather rudely. ... "And on top of that (i.e., loafing) you have the nerve to call yourself a machine-operator (i.e., you pretend to be a machine-operator)." (Pronounced with irony.)

3. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән булдым**, **булдың**, **булды**, etc.
   This is by far the most frequently used construction. It denotes *pretense, dissatisfaction, disappointment, modesty, indifference, irony, embarrassment,* or *reluctance* to speak about one's personal affairs. Furthermore, it indicates that the action is performed *partially, gradually, carelessly, superficially, not with full energy,* or in a *cursory, fleeting* way.

   The various modalities may be supported or elucidated by the overall contents of the text or parts of it. The form refers to *past* action or condition.
   · – Бәй, Рәхимҗан, син түгелме? Ашыгып баруым иде, күрми кала язганмын, – дип **гаҗәпләнгән булды** кыз. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) "Hullo, that's not you, Räkhimjan, is it? I was walking in a hurry and almost didn't see you," the girl said, feigning surprise.
   · – Ник килдегез әле монда? Кем кушты мине озатырга? – дип **ачуланган булды** Курамшин. Үзе аларның килүенә сөенә, игътибар итүләре өчен горурлана да иде. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) "Why did you come here? Who told you to see me off?" Quramshin said, pretending to be angry. He was glad that they had come, and he was even proud of the consideration (esteem) they showed him.
   · Эшсез тормас өчен ул моторның теге-бу нәрсәсен **караштырган булды**, ләкин моторда берни дә юк иде, ... (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) In order not to stand around without doing anything, he checked this and that part of the engine, but there was nothing wrong with it, ... (He pretended to check the engine, but did so superficially, in a cursory way.)
   · – Туктарга димәдем, барыгызга да кире борылырга куштым, – диде Нигъмәт абзый, кырыс кына тавыш белән. Егетләр дәшмәделәр. Башта берберсенә **карашкан булдылар**, сүзсез генә елмаештылар. Берсе кесәсеннән көзге чыгарып, комбинезон якасын **рәтләгән булды**. Янәсе, алда мылтык тотып баскан Нигъмәт абзый алар өчен вак мәсьәлә иде. (Альберт Хәсәнов, Яшь наратлар.) "I didn't say

you should stop; I ordered all of you to turn back," Nighmät said in a rather sharp voice. The youths did not say anything. At first, they just exchanged glances and smiled without saying a word. (Then), one of them pulled a mirror from his pocket and pretended to adjust the collar of his overalls. As though Nighmät standing in front of them with a rifle was to them a minor matter. (Besides pretense, expresses indifference with a tinge of irony and superficial, cursory execution of the action.)

- – Мин сине сагынырмын инде, Сания. – Әй, – дип **көлгән булды** кыз. Ә үзенең күзләре тулы яшь иде. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) "I'll miss you very much, Saniä." "Oh," said the girl and gave a laugh. But her eyes were filled with tears.
- Садыйк ясалма рәвештә бераз **көлгән булды** ... (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Sadiq gave a little artificial laugh ...
- – Әгәр рөхсәт итсәгез, туташ ... Рөхсәт **сораган булды**, әмма текәлгән үткен карашы каршы килеп булмаслык итеп боера... иде. (Фатих Хөсни, Алтын ээәүчеләр.) "If you allow me, Miss"... He pretended to ask permission, but his sharp eyes fixed on her, he commanded, ..., making it impossible to resist.
- Кунак тыйнаклык йөзеннән, әлбәттә, каршы **килгән булды**, урыныннан кузгалып, китәргә җыйналды. (ibid.) Of course, for the sake of modesty, the guest declined and, getting up (from his seat), prepared to leave.
- – Я, шулай итеп, син дә монда килдеңмени? ... – **Килгән булдым** инде шунда ... дип, әкрен һәм сүлпән тавыш белән генә җавап кайтарды Нәзир. "Well, so you have got here too?" ... "Yeah, I have got here, after all ...," replied Näzir slowly and in a rather listless tone. (Expresses reluctance to speak about one's personal affairs.)
- Аннары өйләнештеләр. Бик олыдан купмыйча гына туй **иткән булдылар**. (Фатих Хөсни, Моң.) Then they got married. They had the wedding without any great pomp (i.e., in a modest way).
- – Син телевизорда бер генә тапкыр күземә **чалынган булдың** да юкка чыктың. Кай тирәдәрәк утырдыгыз? (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "Only once did you appear for a moment on television and then you vanished. About where were you sitting?" (Expresses disappointment, dissatisfaction.)
- – Күзләреңнән күреп торам, ..., рәт чыккан синнән, менә дигән көтүче булып кайткансың. Узган ел күпме вакытлар ноталар күтәреп музыка мәктәбенә **йөргән булдың**, ..., болай куанганыңны бер генә тапкыр да күргәнем булмады. (Фатих Хөсни, Чыбыркы.) "I can see it from your eyes, ..., you have become somebody. You have returned (i.e., returned from a long vacation in his grandmother's village) a perfect shepherd. Last year you trudged off many times to music school, carrying your music, ..., (but) not once have I (ever) seen you so happy (as now)." (The speaker, the father, is now convinced that his son went to the music school with less than full satisfaction.)
- Тагын сүз бетте. – Нишләп алай ятим бала кебек торасың, утырып тор, – **дигән булдым** мин бераздан. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) Again conversation ceased. "Why are you standing there like an orphan, sit down," I said after a short while. (Pronounced with a tinge of embarrassment.)
- Рәүф. Синең бик нык сорауларыңа каршы тора алмыйча, мин аны бары икенче урынга күчерү белән **канәгатьләнгән булдым**, ... (Шәриф Камал, Ут.) Räüf. Unable to withstand your insistent pleas, I contented myself with only transferring him to another position, ... (i.e., instead of dismissing him). (Expresses partial action.)

Note: In the above functions, **булу** may also appear as a verbal adverb. For example: Минем көлмичә тын гына утыруымны күреп, ул бик гаҗәпләнде. – Сез әллә күрмәдегезме? – Кемне, нәрсәне? – **дигән булдым** мин, юри **аңламаган булып**. (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) Seeing me sit there quietly and not laugh, she was very surprised. "You mean to say you didn't notice?" "Who(m)? What?" I said, (acting a part) and purposely pretending not to understand. (For the verbal adverb in **-п** see 1247-1265.)

4. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән булган**.
Besides indicating tense, this form may have a connotation of *supposition.* The narrator has not witnessed the action itself but *supposes,* on the basis of some evidence, that it has taken place at some point in the past.
   · Зөфәр. Теге кызмы, әле генә биредә булган кыз? Дилбәр. Әйе, мин аның биредән чыкканын күрдем. Ул **елаган булган**, күзләре кып-кызыл иде. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Zöfär. Is she that girl, the girl who was here just now? Dilbär. Yes, I saw her come out of here. She had been crying, it seemed, her eyes were all red.

5. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән булыр**.
The construction of the past participle with the third person singular, future tense I of **булу** – **булыр** – may, besides indicating tense (990, 3 a-b), expresses *supposition, probability, belief.*
   · Фәрхетдин. ... Рәүф энекәш, мин синең белән бик нык оршышырга килдем. Нәрсә өчен икәнлеген үзең дә беләсеңдер, җиңги **сөйләгән булыр** ... Яңадан кабатлап тормыйм. Тик шуны әйтәм: ... (Шәриф Камал, Ут.) Färkhetdin. ... Räüf, my boy, I have come to have some very sharp words with you. What it is about you probably know yourself. My sister-in-law (Rauf's mother) will have told you (I suppose) ... I'm not going to repeat it. I (will) say only this: ...

6. **-ачак**, **-әчәк**, **-ячак**, **-ячәк булдым**, **булдың**, etc.; **булган идем**, **булган идең**, etc.; **булам**, **буласың**, etc. (used infrequently).
These constructions denote the subject's *decision, promise, agreement, consent* to perform the action expressed by the future II stem (participle).
   · Монда балыкның иң шәп каба икәнчелеге безгә күптән билгеле иде, иң башлап шунда **каптырачак булдык**. (Галимҗан Ибраһимов, Яз башы.) It was long known to us that the fish were biting best here, and we decided to fish here first.
   · Бүген күрешү көне икән. Язуларын күрсәткәч, карчыкны эчкә кerттеләр. Булатлар шунда, капка төбендә, аны **көтәчәк булдылар**. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) It turned out to be visiting day today. When the old woman showed her documents, they let her enter. Bulat and his companions promised to wait for her there, at the gate.
   · Садыйк телефонга килде. Машина турында Башкарма белән үзе сөйләшеп, хәзер җавап **бирәчәк булды**. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) Sadiq answered the telephone. He promised to speak with the Executive about the car himself and to give the answer at once.
   · Әхми, Иванов, Гыймади карт, баш иеп, бирелгән җәзаны **чигәчәк булдылар**. (ibid.) Äkhmi, Ivanov (and) the old Ghimadi, bending their heads, agreed to serve the sentence given them.
   · Салахиев яклаучыдан башта ук ваз кичкән, үзен-үзе **яклаячак булган иде**. (ibid.) Salakhiev had right at the beginning refused counsel and had decided to conduct his defense himself.

7. **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән** followed by the *imperative* of **булу**. This form indicates:

a) An order implying the demand to produce a result of the action expressed by the past tense II stem (past participle). Hence, this form is more categorical than the simple imperative.
   · – Биредә пәке, пычак, хәтта шырпы да йөртергә рөхсәт ителми. Пәкеңне өстәлгә китереп **куйган бул**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) "Here (i.e., in the orphanage) it is not permitted to carry a pocketknife, a knife, or even matches. Take your pocketknife to the table and put it down."

- ... кайсыдыр түзмәде, шактый зәһәрле тавыш белән әйтеп куйды. – Әй, әй, чибәр апай, телеңә салынып, чиратсыз тыкшынганыңны **онытып җибәргән булма** әле. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) ... someone (in the line) didn't tolerate this and said with a rather vitriolic voice. "Look here, pretty lady, chattering there (with another woman near the head of the line), don't you forget that you jumped the queue."
- Муса. Ярты сәгатьтән атлар **иярләгән**, арбалар **җигелгән**, һәммәгез дә сугышка **хәзерләнгән булсын**. (Фәтхи Бурнаш, Хөсәен мирза.) Musa. Have the horses saddled, the wagons hitched up in half an hour, and all of you be ready for battle.
- – Бу үзара гына **әйтелгән булсын**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) "Let this just be between ourselves."

b) An order to *pretend* the action expressed by the past tense II stem (past participle).

- Әйдә, алай **мактаган булма**, яме! Күзеңнән күреп торам бит, бигрәк җубалгы икән бу кызый, дип уйлаганыңны. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) Come on, don't make such a pretense of praising it (i.e., the room and its furniture) that much, will you! After all, I can see in your eyes that you think that this girl seems to be especially untidy. (Җубалгы – юбалгы.)
- Зөләйха, дустының ачулы сүзләренә әһәмият бирмәгән булып, аңа карап елмаюын дәвам итте. – Аларның ашларын яратмасаң да, **ашаган бул**. Seeming not to lend any significance to her friend's angry words, Zöleykha, looking at her, continued to smile. "Even if you don't like their food, eat for appearance's sake!"

8. **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и торган** with the *imperative* of **булу**.
   With **булу** in the *affirmative,* the form expresses an *order* or an *advice* to *habitually* carry out the action. With **булу** in the *negative*, it expresses a *rebuke, reproach* or an *order*, a *warning not to assume, not to repeat* the action *as a habit.*
   - Йокың туйсын өчен иртәрәк **ята торган бул**. To get enough sleep make it a habit to go to bed earlier.
   - – Син, Халисә түти, икенче болай **эшли торган булма**, ... (Фатих Хөсни, Без яшь идек.) "You, Aunt Khalisä, don't do this (don't act this way) a second time, ..."
   - – **Шаулый торган булма**! Син үзең гаепле! Нигә аны юкка рәнҗетергә? (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл чәчәкләр.) "Don't kick up a fuss! It's your own fault! Why insult him for nothing?"

CHAPTER XIX – CONDITIONAL MOOD

Formation

[996] The Tatar conditional is formed by joining the suffix **-са**, **-сә** to the verb stem. Person and number are indicated by the personal endings of the possessive kind attached to **-са**, **-сә**.

мин	укысам	if I read, etc.	мин	килсәм	if I come, etc.
син	укысаң		син	килсәң	
ул	укыса		ул	килсә	
без	укысак		без	килсәк	
сез	укысагыз		сез	килсәгез	
алар	укысалар		алар	килсәләр	
мин	укымасам	if I do not read, etc.	мин	килмәсәм	if I do not come, etc.
син	укымасаң		син	килмәсәң	
ул	укымаса		ул	килмәсә	
без	укымасак		без	килмәсәк	
сез	укымасагыз		сез	килмәсәгез	
алар	укымасалар		алар	килмәсәләр	

The conditional formed in the above manner may express conditions which are 1) *non-committal* (real), 2) *potential*, or 3) *contrary to fact* (unreal). Depending on the context and the tense of the predicate of the consequence clause (apodosis), it may refer to the *present, past,* or *future*. Time may, however, be specified by using compounds with **булу** in the conditional clause (protasis).

Though the condition is already expressed by the suffix **-са**, **-сә**, it is often additionally rendered by placing **әгәр**, **әгәр дә**, **әгәренки** 'if', 'in case' at the beginning of the sentence (compare 673; 726).

The Non-committal (Real) Conditional

[997] A condition is non-committal (real) when it implies nothing as to the truth or falsity of the case supposed. A non-committal condition may refer to the *present, past,* or *future.* It may be expressed by the simple form in **-са**, **-сә** and by the compounds **-ган**, **-гән булсам**, **булсаң**, etc., **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и торган булсам**, **булсаң**, etc., **-р/-мас, мәс булсам, булсаң**, etc., **-ачак**, **-әчәк булсам**, **булсаң**, etc. and by **-асы**, **-әсе**, **-ыйсы**, **-исе булсам**, **булсаң**, etc. (For details on this latter participle see 1122-1150.) The conclusion may be in *any form that the sense allows.*

If the predicate of the conclusion is a verb in the *present* or *future I* and the condition is expressed by **-са**, **-сә**, the action may be *habitual* or *iterative*. The form **-ган булса** expresses a tinge of *resultativeness.* The compounds -ᴼр/мас булса and **-ачак**, **-әчәк булса** indicates *decision, consent, necessity, wish*, or *intention.*

Non-committal (real) conditions expressed by:

a) The simple form in **-са**, **-сә**.

- Хәзер шуларны **уйласам**, үземнең түзүемә **гаҗәпләнәм**. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) If I think about those things now, I am amazed at my patience.
- Ул **килмәсә, боега, үпкәли**, хәтта каты-каты сүзләр **әйтеп тирги** дә. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) If he doesn't come, she becomes despondent, is offended and even scolds him, using sharp words.

- Кулында эшең **булса, эч пошырга** вакыт юк. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) If you have work, you have no time to be bored.
- – Алайса – хәзер туп-туры загска! – Минем шартларга риза **булсаң – әйе**. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) “In that case (If that is so) – straight to the registry office now!” “If you agree to my conditions, yes.”
- Туйга **барсаң**, борын **бар**, борын **барсаң**, урын **бар**. (Proverb.) If you go to a wedding, go early; if you go early, you will find room (lit., there is room).
- Закир. Әгәр дә бу эш хакында мин үзем гаепле **булсам**, моннан котылырга миңа бер юл табарга **кирәк**. (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Zakir. If I myself am guilty about this thing, I must find a way to break away from it (i.e., from the habit of stealing).
- – Сиңа ул китап бик кирәк **булса**, мин аны табарга **тырышырмын**. (Гөлсем Мөхәммәдова, Сикәлтәле туры юл.) “If you need that book very much, I shall try to find it.”
- – Акчагыз **булмаса**, соңыннан да кереп алып чыгарга мөмкин **булыр**. (Кәрим Тинчурин, Тугызынчы мәрҗән.) “If you have no money (now), I can (it will be possible to) come in and get it later.”
- Син **өйрәнмәсәң**, заман үзе **өйрәтер**. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) If you don’t learn (i.e., of your own free will), time itself will teach you.
- – Бер сорау **бирсәм, ачуланмассызмы**? (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) “If I ask you a question, you won’t be angry, will you?”
- Аннары, ... – **Әгәр** үзегез дә **килә алсагыз**, бигрәк тә шат **булачакмын**! – дип тә өстәп куйды. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) Then ... she added besides, “If you can come too, I shall be especially pleased!”
- ... **әгәр** артык **онытылып китсәк**, бабай ... бер сүз әйтмәстән, зәһәр тал чыбыгы белән чыжлатып безне тәртипкә **утырта иде**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) ... if we forgot ourselves too much, the old man ... without saying a word, would bring us to order by making his willow switch whoosh viciously. (For the form әйтмәстән see 1115.)
- Рәйханә ханымның талканы бик коры: бер **кызып китсә** утлар чыгарып, яшеннәр яшьнәтмичә **туктамый торган иде**. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) Lady Reykhanä was very ill-tempered. Once she got excited, she wouldn’t stop (talking), using sharp words and flashing her eyes.
- **Әгәр** шул ун көн эчендә эшче яшьләрдән бер волейбол командасы оештырып, аякка бастырып **китә алсам**, мин үземнең күп сүзлелегемне **аклаган булырмын**. (Фатих Хөсни, Зәңгәр җыр.) If in these ten days I am able to organize and get a volleyball team of working youths off the ground, I shall have justified my verbosity.
- ... юл ерак, урык-сурык кына йөргән болытлар бергә укмашып, җир өстенә ярма кар коя башладылар. Буран күтәрелмәсә ярар иде. Эссәт ... дә борчылып кайта, кар явып, юлны **басып китсә**, иртәгә бу юлдан ничек **узасы булыр**?! (Якуб Зәнкиев, Иртеш таңнары.) ... the road is long. The clouds, which had been drifting in snatches, gathered, and granular snow began to fall on the ground. If only there won’t be a blizzard ... Essät too was (lit., is) returning, worrying. If snow falls and lies thickly on the road, how will one be able to get along it tomorrow? (His friend was to return by that road the next day.)
- Гайни. Вакытның күпме икәнен **беләсең килсә**, сәгатеңне **кара**. (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Gheyni. If you want to know what time it is, look at your watch.
- – Алтын суны **эзләсәң**, монда күп **утырма**, юлыңда **бул**, – ди моңа карт. (Татар халык әкиятләре, Алтын балык.) “If you are looking for the golden water, don’t sit here for long, be on your way,” the old man says to him.

- – Я, егет, китердеңме алтын суны? – ди. – Китердем, – ди егет. – **Китерсәң**, суны **алып кил** монда, – диде патша. (ibid.) "Well, young man, did you bring the golden water?" he (the king) said. "I have brought it," the young man said. "If you have, then bring the water here," the king said.
- Хөсәен. ... мин алай тора алмыйм **дисәң**, ул вакытта ходай ак юл **бирсен**. (Фатих Әмирхан, Яшьләр.) Khösäyen. ... if you say that you cannot live like that, then may God grant you a happy journey.
- Ибраһим. Алай **булса**, Зыя әфәндедән сорап **карыйк**. (ibid.) Ibrahim. In that case, let's try asking Mister Zia.

b) The form **-ган**, **-гән булсам**, **булсаң**, etc.

- Гайни. Ул вакытларда **әйтмәгән булсам**, менә хәзер **әйтәм**, алай миңа вакытлы-вакытсыз килеп борчып йөрмә! (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Gheyni. If, at those times, I didn't say it, then I say it now: Don't come to me like that at any time (you please) and bother me!
- ... иртәге чәйгә **чакырылган булмаса**, сәгать тугызларга кадәр истирахәт **итә торган иде**. (Галиәсгар Камал, Күгәргән алтыннар.) ... if he was not invited for a morning tea, he would rest (he usually rested) until about nine o'clock. (Истирахәт итү – ял итү.)
- – Бу ялган, Җәгъфәр, **әгәр** сиңа бер-бер нәрсә **сөйләгән булсалар, ышанма**, – диде. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "This is a lie, Jäghfär. If they have told you some things or other, don't believe (them)," she said.
- – **Әгәренки** ул баланы син үзең яратып, артыннан йөреп **алган булсаң**, мин синең өйләнүеңә каршы **түгел. Хуплыйм** да әле мин сине, **әгәр** шулай **булган булса**. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) "If you yourself have courted that girl (lit., child) because you love her, I am not against your marrying her. If this has been the case, I even commend you."

c) The form **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и торган булсам**, **булсаң**, etc.

- Вәли. Мин сиңа әйттем инде. Теләсәң нәрсә ки, дим. Гафифә. Алай булгач, **ярый торган булса**, мин бернәрсә дә **кимим**, шушы өстемдәге күлмәгем белән генә **барам**. (Галиәсгар Камал, Беренче театр.) Wäli. After all, I have told you already. Put on whatever you like. Ghäfifä. In that case, if it is all right, I'm not going to put on anything, I'm going in this dress which I have on now.

d) The forms **-^{О}р/-мас**, **-мәс булсам**, **булсаң**, etc. and **-ачак**, **-әчәк булсам**, **булсаң**, etc.

- Карт бикә, бер җиргә **барыр булса**, Бәдеркәйдән башка **бармас**, ... (Закир Һади, Мәгъсум.) If the old lady decides to go somewhere, she will not go without Bäderkey ...
- – Һәммәсен дә **уйлаган булсаң**, Вәдүт, уйларыңнан **кайтмас булсаң**, мин **риза**, – диде Рәйхан. (Барлас Камалов, Урамнар киңәя.) "If you have considered everything, Wädüt, and if you won't (if you don't intend to) change your mind, I consent," Reykhan said.
- Хәмит. Сиңа бу якка теләгән кай җиргә барырга мөмкин. Ләкин монда **әйләнәчәк булсаң**, мин синең тормышың өчен җавап **бирә алмыйм**. (Фәтхи Бурнаш, Адашкан кыз.) Khämit. In this direction you can go wherever you please. But if you decide to come back here, I cannot answer for your life.
- Юныс (хәзрәткә.) Я! Әйтегез инде, **әйтәчәк булсагыз**! (Сәгыйть Рәмиев, Низамлы мәдрәсә.) Yunys (to the exalted mulla). Well! Now, say it, if you want (intend) to say it!

e) The form **-асы**, **-әсе**, **-ыйсы**, **-исе булсам**, **булсаң**, etc.

- Шул еллардан бирле кыз һаман үзенең мөгаллимә абыстаен ярата һәм хәзер дә, киңәш-табыш **итәсе булса**, аның янына **килә иде**. (Мәхмүт Галәү, Болганчык

еллар.) Ever since those years the girl loved her lady teacher, and now too, if she needed to consult (with someone), she would come to her.

- – Тыңла әле, сузма зинһар, **әйтәсе булсаң – әйт**. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) “Listen, please! Don’t drag it out, please! If you intend to say it, say it.”
- Нәкъ кирәк чагында гына Җиһаншин да, ишек шакып, килеп керде. – **Китәсе булсаң, әйдә**, машина әзер, – диде ул. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) Just at the time when he was needed, Jihanshin knocked at the door and came in. “If you want (intend) to leave, come on, the car is ready,” he said.

The Potential Conditional

[998] The potential conditional refers to the *future.* It implies that the supposed case is *not now a fact,* but can have a *potential for future realization.* It may be expressed by the simple form in **-са**, **-сә** and by the compounds **-ган**, **-гән булсам**, etc. and **-асы**, **-әсе**, **-ыйсы**, **-исе булсам**, **булсаң**, etc. The predicate of the consequence clause is most frequently a verb in the future tense I stem followed by **идем**, **идең**, etc. But other predicates are also possible.

- – Бу сүзләрне җыелышта **сөйләсәң**, ихтимал, кем булса да колак салып яки кул **чабар иде**, ... (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) “If you should say these words at a meeting, it’s possible that someone might listen or clap his hands, ...”
- – Минем группада ямь-яшел бала-чага, алар – мине, мин аларны аңламыйм, **ачуланмасаң**, синең белән **дуслашыр идем** мин, ... (Кояш Тимбикова, Кышкы талпыну.) “In my group the girls are very young. They don’t understand me, and I don’t understand them. If you won’t take it amiss (that is, my asking you), I would (like to) make friends with you.” (Группа – төркем.)
- Бәдри. Исмәгыйльнең теге халык арасына чыккан сүзе рас **булса**, ул әйткәнен эшләми калмаска **тиеш иде**. (Мирхәйдар Фәйзи, Галиябану.) Bädri. If those words of Ismäghil’s which have spread among the people should be true, he would certainly have to do what he said.
- – Имтихан нәрсә ул? Хәзер **бирә алмаган булсам**, көз **бирер идем**, – диде. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) “What’s an exam? If I shouldn’t be able to pass it now, I would take it in the fall,” she said.
- – Син **барасы булсаң**, Сәмигуллин бер сүз дә әйтмичә хәзер үк **җибәрә** бит. (Шәриф Камал, Матур туганда.) “If you should agree (decide) to go (fishing), Sämighullin will send you along (let you go along) right now, without saying a word, you know.”

Conditions Contrary to Fact

[999] A condition is contrary to fact (unreal) when it implies that the supposed case *is* not or *was* not true.

Conditions contrary to fact may be expressed by a) the simple form in **-са**, **-сә**; b) the form **-ган**, **-гән булсам**, **булсаң**, etc.; c) **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и торган булсам**, **булсаң**, etc.; d) **-асы**, **-әсе**, **-ыйсы**, **-исе булсам**, **булсаң**, etc.; e) **-сам**, **-сәм**, **-саң**, **-сәң**, **-са**, **-сә**, etc., **иде**; f) **-ган**, **-гән булсам**, **булсаң**, **булса**, etc. **иде**.

The latter two forms pertain more to the older literary language. In contemporary Tatar, they are used rarely to indicate conditions contrary to fact, the form **-сам**, **-сәм**, **-саң**, **-сәң**, **-са**, **-сә**, etc. **иде** being mostly used to express various modal nuances (see further below).

The predicate of the consequence clause may be a verb in **-^{о}р/-мас**, **-мэс**, or **-ачак**, **-эчэк**, followed by **идем**, **идең**, etc., or it may be expressed by the forms **-ган**, **-гэн**, **-кан**, **-кэн булыр идем**, **идең**, etc., **-ган**, **-гэн идем**, **идең**, etc., **-а**, **-э**, **-ый**, **-и идем**, **идең**, etc., **-ган**, **-гэн була идем**, **идең**, etc., **-асы**, **-эсе**, **-ыйсы**, **-исе булганмын**, **булгансың**, etc., **-асы**, etc., **булмас идем**, **идең**, etc., etc.

Depending on the context, the forms **-^{о}р/-мас**, **-мэс/ идем**, **идең**, etc. and **-ачак**, **-эчэк идем**, **идең**, etc. can refer to *present* or *past time* (corresponding to English ‘should’, ‘would’, ‘should have’, ‘would have’). Furthermore, the second form is somewhat categorical.

The form **-ган**, **-гэн идем**, **идең**, etc. corresponds to that of **-ган**, **-гэн булыр идем**, **идең**, etc., but it is more categorical than the latter. The form **-а**, **-э идем**, **идең**, etc., by virtue of its indicating a continuous action, is less categorical.[1)]

Examples of a):

- Сара. Синең урыныңда **булсам** беразга **китеп торыр идем** мин. (Әхәт Гаффар, Язлар моңы.) Sara. If I were you, I would go away for a while.
- Әнием исемә төште. **Әгәр** ул исән **булса**, мин шундый хәлгә **калыр идемме** соң? (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) My mother came to my mind. If she were alive, would I then be in such a situation?
- Шулай **булмаса**, батырлык та кирәк **булмас иде**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) If that were not so (i.e., if there were no element of danger), courage would not be needed.
- Котлыбаев урынында башка берәү **булса**, әлбәттә, җавапсыз **калмас иде**. Ләкин ул дәшмәде**.** (Гамир Насрый, Котлыбаев тәнкыйть итә.) If someone else had been in Qotlybayev’s place, he would, of course, not have left it (i.e., his interlocutor’s criticism) unanswered. But he kept quiet.
- **Әгәр дә** ярдәм **килеп җитмәсә**, ачлыкның корбаннары, һичшиксез, тагы да күбрәк **булачак иде**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) If aid had not arrived, the victims of the famine would, without doubt, have been more numerous still.
- – Теге кичне мин кычкырганга әти **чыкмаса**, син ... ябышып **чыгар идеңме**? (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) “If that night Father had not come out to my scream ..., would you have eloped (to be married to your beloved)?”
- ... **әгәренки** апай Әхәткә **чыкса**, болай **аерылышасы булмас**, мин аны көн саен **күргән булыр идем**. (ibid.) ... if (my) dear sister had married Äkhät, we wouldn’t have to part like this, (and) I would have visited (seen) her every day.
- **Әгәр** барыр юлны **белсә**, адресын **хәтерләсә**, ике дә уйлап **тормас**, күптән юлга **чыккан булыр иде**. (Ринат Мөхәммәдиев, Ачык тәрәзә.) If he had known the way to go, if he had remembered her address, he would not have thought twice, he would have been on his way long ago.
- Закир. **Әгәр** өемдә генә **ятсам**, начар эшләргә **катнашмаган булсам**, ата-анамның биргән үгет-нәсихәтләрен **тотсам**, мондый бәлаләргә дучар **булмаган булыр идем**. (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Zakir. If I had stayed at home, if I had not participated in base actions, if I had kept to my parents’ advice, I would not have gotten into such troubles.
- Рәйхан. ... **Әгәр дә** миңа Гәрәй кебек алга омтылып торган егет **очрамаса**, мин белмим, мин ни хәлдә **калган булыр идем**. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Reykhan. ... If I had not met a young man such as Gärey who was striving to get ahead, I don’t know in what circumstances I would be (now).

---

1) See also: Д. Г. Тумашева, Татарский глагол, Kazan, 1986, p. 123.

- Ул вакытларда **әгәр** безне бер яхшы кеше күреп: – Кая барасыз, балакайлар? – дип **сораса**, без: – Кая булсын, базарга, – дип кенә җавап **биргән булыр идек**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) If in those days some good-hearted person had seen us and asked us, "Where are you going, dear children?" We would have answered, "Where else but to the market."
- Икенчесе әйтә: – Син юкны сөйләмә әле, ди, кара айгырга атланып килгән егет **булмаса**, бездән бер эш тә **чыкмый иде** бит, – ди. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) The other (i.e., the other young man) says, "Don't say what isn't true, please. If it hadn't been for the young man who came riding a black stallion, we wouldn't have accomplished anything after all."

Examples of b):

- ... концерттан кайтышлый шул хәтле **чишелмәсә** һәм үзенең авылча беркатлылыгын **күрсәтмәгән булса**, әлбәттә, эшләр болай ук тирәнгә **китмәячәк иде**. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) ... if, while returning from the concert, she hadn't revealed her innermost thoughts to such an extent, and if she hadn't shown her village naïvité, things would, of course, not have gone that far (lit., that deep).

(For the form кайтышлый see 1216, 1217.)

- **Әгәр** дачага үзе генә **килгән булса**, Фәләхне дә, кызын да шунда бик ныклап бер **орышыр иде** дә – шуның белән **беткән булыр иде**. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) If he (i.e., the father) had come alone to the cottage, he (the father) would have given both Fäläkh and his (own) daughter a very thorough scolding, and it would have ended with that.
- Мин дә уйнап йөрмәгән бит .... бер җылы сүз **әйткән булсаң** – шул бик **җиткән иде** бит, – дип бар булган үпкәсен әйтеп бирде. (ibid.) Speaking out on all her grievances (displeasure), she said, "After all, I haven't been playing around either. ... if you had said one warm word (to me), that would really have been enough."
- Гомәр. ... Менә бу елгы алты айга Гайсага 12 проценттан файда бирдем. Син күбрәк акча кушарга **курыкмаган булсаң**, ул файда хәзер синең акчага **бирелгән була иде**. (Фатих Әмирхан, Тигезсезләр.) Ghömär. ... See now, for the six months of this year I gave Ghaisa a twelve percent profit. If you hadn't been afraid to invest more money, that profit would by now have accrued to your investment (money).
- – Нигә иртәрәк кайтмадың? Ичмасам бер көн генә иртәрәк **кайткан булсаң** да бу хәлләрне **күрми идек** бит! – дип кабатлады. (Якуб Зәнкиев, Иртеш таңнары.) "Why didn't you return earlier? At least, if you had returned only one day earlier, these things wouldn't have happened to us (lit., we wouldn't have seen these things), would they!" she repeated.
- – Элегрәк хат язып **сораган булсаң**, мин ул китапны сиңа почта белән дә **җибәргән булыр идем**. (Гөлсем Мөхәммәдова, Сикәлтәле туры юл.) "If you had written and asked for it earlier, I would have sent you that book by mail."
- Теге, туктап, әйләнеп карарга мәҗбүр булды – әйләнеп **карамаган булса**, тукталмаган килеш чыгып **китсә**, бәлки, яхшырак **буласы булгандыр**. (Фатих Хөсни, Мәйдан.) He (the person just mentioned) was compelled to stop, turn around and look. It would probably have been better, if (at that moment) he had not turned around and looked, if he had left without stopping. (For the construction -ган килеш see 1072.)

Examples of c):

- – Синнән дә **курка торган булсам**, күптән куркып **үлгән булырыем** инде мин. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) "If I were afraid of someone like you, I should have died of fear long ago." (Pronounced with irony.)

(Булырыем – булыр идем, see 988.)

Examples of d):

- Ярый әле, юл яхшы. Кар ерып **барасы булса, нишләр идек**. (Роза Хафизова, Сөенечле хәбәр.) Fortunately, the road was good. If we had had to work our way through snow, what would we have done?

Examples of e):

- Зәйнәп. Ах, әни, бу көннәрдә минем никадәр йөрәгем кайнаганын **белсәң иде**, нинди кайгылар йотканымны **белсәң иде**, **кызганыр идең**. (Фатих Әмирхан, Яшьләр.) Zeynäp. Oh, Mommy, if you knew how much I have worried during these days, if you knew how much I have grieved, you would pity me.
- Бәгъзе вакытта: «Ни сәбәптән безнең авылда манаралы мәсҗед юк? Безнең авылда да башка авыллардагы кеби манаралы мәсҗед **булса иде**, авылыбыз күркәм **булыр иде**,» – дип атасына әйтә иде. (Закир Һади, Бәхетле кыз.) Sometimes, he would say to his father, "Why is there no mosque with a minaret in our village? If there were a mosque with a minaret in our village too, as (there is) in other villages, our village would be beautiful." (Мәсҗед – мәчет; кеби – кебек.)
- Сәрби. Ах, бабай. Дөньяда бар кеше дә синең кебек яхшы **булса иде**, минем кебек бәхетсезләр дә **кимер иде**. (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Särbi. Oh, Grandpa. If all people in the world would be as good as you, there would be less unfortunate people like me.
- Җәмилә. Әхмәт, сиңа әйтәм, ... Синең атаң урынында Кәрим абзаң **булса иде**, бер минут та **тотмас иде**. Хәзер **кырдырып ташлар иде**. (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Jämilä. Äkhmät, I'm telling you, ... If your uncle Kärim were in your father's place, he wouldn't tolerate (take) it (i.e., Äkhmät's wearing his hair rather long) even for one minute. He would have you cut it right now.

Examples of f):

- Сөләйман. Рокия, син нинди үскәнсең, тагы да матурлангансың! Синең белән инде «синләп» сөйләшергә дә уңайсыз булып калган. **Әгәр** син узең «Сөләйман абзый» дип дәшмичә, «Сөләйман әфәнде» дип **дәшкән булсаң иде**, мин синең белән «син» дип **сөйләшә дә алмас идем**. (Фатих Әмирхан, Тигезсәзләр.) Söleyman. Röqiä, how you have grown, you have become even more beautiful! Addressing you with (the familiar) "sin" (thou) has become ackward now. If you yourself had addressed me not with "Uncle Söleyman" but with "Mister Söleyman", I could not have addressed you with "sin" (thou).
- Сөләйман. Әмма шул кешегезгә кияүгә **чыккан булсагыз иде**, хәзер инде, бәлки, ул мәхәббәттән бернәрсә дә **калмаган булыр иде**. (ibid.) Söleyman. But if you had married that man (you loved then), perhaps, by now, nothing would have remained of that love.

Conditions Expressed by Other Parts of Speech

[1000]

1. a) Conditions expressed by the *modal word* **икән**.
   - **Икән** is used in sentences in which the condition expressed by it contrasts with the consequence clause (cause-effect). It is mostly used with verbs in the *present tense* or *past tense II indicative*, but it may also be combined with *non-verbal* parts of speech. In this latter case, **икән** assumes the function of a verb. Conditions formed with **икән**

are *non-committal* (real). The condition may lie in the *past, present,* or *future*. The predicate of the consequence clause may refer to the *present* or *future*.

- – Мин аны тәкъдим **итәм икән**, димәк, бу эшне алып бара алырына ышанам. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) "If I propose him, that means I believe that he can do the work."
- Бу дөньяда **яшисең икән**, өзлексез көрәшергә кирәк. Since you live in this world, you have to struggle constantly.
- Мәгънәви. Ялгыш **абынгансың икән**, күтәреп торгызырбыз. (Ризван Хәмид, Синең урыныңа кайттым.) Mäghnäwi. If you have stumbled by mistake, we will lift you up and put you on your feet.
- Әйтик, машина мәсьәләсе. ... машина алырга мөмкинлек **тудырганбыз икән**, без аңа ул машинада йөрергә дә мөмкинлек тудырырга тиешбез. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) "Let's take the matter of the car. ... Since we have made it possible for him to get a car, we must also make it possible for him to drive about in that car (i.e., reasonable work hours with sufficient free time)."
- – **Килгәнсең икән**, бар кер, нигә мине борчып йөрисең, – диде бу, мыгырданып кына. (Әмирхан Еники, Мәчет җылый.) "Since you have come, (just) go on in. Why do you keep bothering me," he grumbled.
- Мине хатынлыкка алырга **риза икәнсең**, сузма вакытны, әйдә, су буйлатып, җәяүләп кенә Челәнле күл авылына барып никах укытыйк. (Фатих Хөсни, Гыйльмениса.) "Since you agree to take me as your wife, don't delay it, come on, let's walk along the water to the village of Chelänle Kül and have the marriage performed."
- – Дуслармы без? ... **әгәр шулай икән**, ачыктан-ачык сөйләшик әле. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) "We are friends, aren't we? ... So, then, please, let's talk frankly."
- Хупҗамал. Әйтәсе сүзең **бар икән**, нигә инде аны тарткалап-сузгалап торырга? (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khupjamal. If you have something to say, why, then, keep procrastinating?

b) The particle **инде**, used with **икән**, intensifies the contrast between the two parts of the sentence.

- – Ул аңларга тиеш. Хатаңны төзәт, ... диячәкбез. **Инде** сүзне тыңламый **икән**, тиешле чаралар күрергә мәҗбүр булырбыз. (Атилла Расих, Сынау.) "He has got to understand. We will tell him to correct his mistake, ... If then he does not listen, we will be forced to take the proper measures."
- Мәдинә ... сүзендә дәвам итә иде. – Менә шушы шартларда синең миңа өйләнүең үзеңне үзең җәберләү булыр иде. Син моны әлбәттә яхшы аңлыйсың. Ә **инде** өйләнмичә генә мине үз тирәңдә тотарга телисең **икән**, ул чагында ялгышкан буласың. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Mädinä ... continued, "Now, marrying me under these conditions would be debasing yourself. You understand this very well, of course. However, if you think you are going to keep me around just like that, without marrying me, then you are mistaken."

2. Conditions expressed by the *past participle* in **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән** in the *locative* (for details on this past participle see 1047; in the locative see 1055 b.).

When expressing a condition, the past participle in **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән** in the locative can refer to *past time*, or it can indicate that the action denoted by it is performed *simultaneously* with that expressed by the predicate of the consequence clause. Furthermore, depending on the latter, it can denote conditions which are non-committal (real), potential, or contrary to fact (unreal). The conditional clause may be introduced by **әгәр**.

- **Әгәр укытканда, өйрәткәндә**, чын рәссам чыкмас идемени?! (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) If they had let him study, learn, wouldn't he, then, have become a real painter?
- Сәйдәр – ... Ни өчен утырттылар? – дип сорап куйды. Искәндәр моңа үпкәләмәде, чөнки бу сорау табигый иде. Бер **караганда** эшкә алу рәсмиләштерелгәнгә кадәр үк сорасалар да үпкәли алмыйсың. (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) Seydär suddenly asked. "... Why did they put you away?" Iskändär took no offense at this because this question was natural. If you thought about it, you couldn't be offended if they asked before confirming employment.
- Дөрес, менә шушылай, машинада утырган килеш кенә, берәр сәгать **йоклап алганда** зыян итмәс иде дә, ләкин вакытында өйдә булырга кирәк. (В. Нуруллин, Һәлакәт.) True, it would do no harm if he, sitting in the car just like that, would take a nap for an hour or so, but he had (lit., has) to be at home in time.
- Билгеле, үзем ихтирам иткән кешедән хикәягә карата уңайрак фикер **ишеткәндә** күңеллерәк буласы иде дә бит. Нихәл итмәк кирәк? (Гомәр Бәширов, Көзге ачы җилләрдә.) Of course, it would certainly have been more pleasant if I had heard a more favorable opinion of (my) story from the man I respected. What can you do?

3. Conditions expressed by the *past participle* in **-тан**, **-тән**, **-кан**, **-кән** immediately followed by **тәкъдирдә** 'in case', 'if', **хәлдә** 'in case', 'if', or **сурәттә** 'in case', 'if' (see also 1069; 1073; 1074).
   - ... карт сүзе дә дөрес: ... нәкъ вакытында ике арага барып керә белергә кирәк. Әлбәттә, йорт аңа **ошаган тәкъдирдә** генә бу исәпләрне истә тотарга ярый. (Әмирхан Еники, Рәшә.) ... the old man is right: ... one (i.e., he, Zöfär) must be able to come between the two (i.e., between the seller and the potential buyer) just at the right moment. Of course, these plans are in order only if he likes the house.
   - ... алмагачка үрмәләдем, **түзмәгән тәкъдирдә** сикереп төшәргә чамалап, ботакка бастым. (Гариф Гобәй, Без үскәндә.) ... I climbed the apple tree, and, intending to jump down in case it did not bear (my weight), I stepped onto the branch.
   - ... Кәбир урынында иркәләнеп ята бирде. Аруы җитеп, ул хәтта пинжәген дә салырга оныткан. Хәер, әйбәт булган – **салган хәлдә**, күлмәгенең җиңсез икәнлеген күргән булыр иде Нәстүк. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) ... Käbir continued to lie comfortably on his bed. When he had gotten tired (sleepy), he had even forgotten to take off his jacket. However, that was good, for, had he taken it off, Nästük would have seen that his shirt had no sleeves.
   - Ул [Кәбир] үзен гомергә булмагандай көчле тойды. ... Көчле генә түгел, ул бай да иде. Бик бай иде. Дөньяда аңардан бай кеше юк, **әгәр булган хәлдә**, ул үз байлыгын барыбер алыштырмас иде. (ibid.) He (i.e., Käbir) felt strong as ever in his life. ... He was not only strong but also rich (i.e., spiritually rich). He was very rich. There was no one in the world richer than he, and if there were, he would not in any case exchange the wealth that was his.
   - – **Теләгән сурәттә** сез әле япь-яшь кызга да өйләнә аласыз. (Мәхмүт Хәсәнов, Кама таңнары.) "If you want to, you can even marry a girl who is still very young."
   - Кара көнгә дип, бишмәт чабуына тегелгән бер червонецым бар барын. Ләкин мин аны барга санамыйм. Аңа иң актык чиккә **житкән сурәттә** генә кагылырга мөмкин – бер кайдан бер тиен табарга чара калмаганда гына. (Мирсәй Әмир, Казан.) True, there is a tchervonetz (ten-ruble banknote) sewn into the skirt of my coat against a rainy day. But I consider it as not being there. It can only be touched if the worst comes to the worst, if there remains no way of getting a kopeck anywhere. (For бар барын see 1238, a.)

4. Conditions expressed by the *verbal adverb* in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч** (for details on this verbal adverb see 1270-1281; 1304-1307).

   Referring to the *past*, the verbal adverb in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч** expresses a *non-committal* (real) condition, with a tinge of assumption.

   · Хат **алгач**, җавап та язарга кирәк була. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) If one has received a letter, one must write an answer.
   · Низами. Булырмикән? Шамил. Мин **әйткәч** булыр! (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Nizami. Will it be possible then? Shamil. If I said it, it will.
   · – Син җавап **язмагач**, мин аңа үзем язган идем. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) "Since you didn't answer her, I thought I'd write her myself."
   · Ул: «Камаловны мин дә **белмәгәч**, инде кем белсен?» диде. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) She said, "If I don't know Kamalov, then who should know him?"

5. Conditions expressed by the *interrogative particle* **-мы**, **-ме**.
   The interrogative particle **-мы**, **-ме**, joined to verbs in the *past tense I indicative*, expresses a *non-committal* (real) condition which may refer to *present* or *past* time. Furthermore, it indicates the quick, sudden inception of the action indicated by the verb. (Compare 963.)

   · Без яңадан кузгалып киттек. Бераз бардык-бардык та, тагын каядыр борылдык. Без шулай күпме генә йөрсәк тә шәһәр очына барып чыгалмас идек шикелле. Әнием дөрес әйтә: Биредә **адаштыңмы**, югалдым дип бел. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) We got moving again. We kept walking on for a little while and again turned off somewhere. No matter how much we walked like that, we wouldn't come to the outskirts (lit., end) of the city. Mother put it quite right when she said, "If you lose your way here, then realize that you are really lost."
   · Шуңа да карамастан, Мирсәетнең бу эшне ташларга җыенганы юк, буш вакыты **булдымы** өстәл янына утыра. Тәрҗемә итә ... (Ринат Мөхәммәдиев, Сират күпере.) In spite of that (i.e., of the fact that some chapters of his translation had got lost), Mirsäyet had no intention of abandoning this work. As soon as he had some free time, he sat down at the table. He translated ...
   · Көннәрнең берендә янә очратты ул аны. Бу юлы да кыз теге вакыттагы кебек ике егет янәшәсендә иде. Әмма күзләре – Мирсәеттә. Аны **күрдеме** – уңайсызлана, ояла, үз-үзен кая куярга белми башлады. (Ринат Мөхәммәдиев, Сират күпере.) On one of these days he met her again. As at that (other) time (i.e., when he had seen her for the first time), this time too, she was in the company of two young men. But her eyes were on Mirsäyet. As soon as she saw him, she began to feel embarrassed, coy, unable to know what to do with herself.

6. A *categorical condition* may be expressed by a *negative verbal adverb* in **-мыйча**, **-мичә** (1282-1283), or, less often, in **-мый**, **-ми** (1282-1283). The verb of the apodosis is in the third person, *imperative*, or in the *optative.* It is *exclamatory* or expresses a *rhetorical question* contrasting it with the protasis.

   Note: The negative verbal adverb in **-мый**, **-ми** is in form identical with the negative third person singular of a verb in the indicative.

   · – Мин **өйрәтмичә**, кем **өйрәтсен** сине! (Әмирхан Еники, Саз чәчәге.) "If I don't teach you, who would!"
   · – Болар әллә синең малайларыңмы? – дип сорады Гыйльмениса, ... – Ә кемнеке **булсын**, минеке **булмыйча**? – Хафиз сорауга каршы сорау белән җавап кайтарды. (Фатих Хөсни, Гыйльмениса.) "Are these perhaps your boys?" Ghilmenisa asked ...

“And whose would they be if not mine?” Khafiz replied with a question to the question.

- Хәйретдин. Әйе, бүләк. Хәйретдиннән Сәрбиҗамалга бүләк. Сәрби. Миңа! (Шатлана.) Хәйретдин. Синә **булмыйча**, кемгә **китерим** тагын мин! Синә. (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Kheyretdin. Yes, a present. A present from Kheyretdin to Särbijamal. Särbi (rejoices), For me! Kheyretdin. If not for you, for whom then would I bring (presents)! It’s for you.
- Ул **сөенми** кем **сөенсен**. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) If he isn’t glad, who should be.
- Лемара. Син **булмый** кем **булсын**? (Хәй Васит, Карлыгач канат кага.) Lemara. If not you who would it be?
- Аның өс-башын без **карамый**, кем **карасын**? (Нәбирә Гыйматдинова, Ханымсолтаным.) If we don’t take care of his (outer) clothes, who would take care of them?

Concessive Clauses

[1001]

a) To express a concession, the particle **да**, **дә**, **та**, **тә** is placed after the conditional. **Әгәр** may not be used in this kind of sentence; however, a concessive clause may be introduced by **гәрчә**.

- Көн кичкә **авышса да**, һаман **эссе**. (Таһир Таһиров, Галия.) Although evening is drawing on, it is still hot.
- Бүтән замана, бүтән кешеләр. Тик авылны уратып алган урман гына, бераз **картайса да**, һаман **ямь-яшел**, һаман **матур**. (ibid.) Other times, other people. Only the forest surrounding the village, although aged a little, is still deep green, still beautiful.
- Ямьле җәйге юл буенча җәяүләү җиңелчә киенгән яшьләр өчен авыр **булмаса да**, авылга кайтып җитү белән буыннарыбызда арганлык **сизелде**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Although walking along the pleasant summer road was not hard for lightly dressed young men, we felt a weariness in our limbs when we reached the village.
- **Гәрчә** анда **тумасам да**, Мин бераз **торган идем**, җирне әз-мәз тырмалап, **Чәчкән идем, урган идем**. (Габдулла Тукай, Шүрәле.) Although I wasn’t born there, I had lived there for a short time; I had tilled and sowed the land a little (and) I had reaped.
- ... ата белән ананың күңелендә тонык кына **булса да** бер өмет шәме әлегә **янган була иде** ... (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) ... although only faint, there was ... still one glimmer (lit., candle) of hope burning in the parents’ hearts.
- Гөмбәзләнеп менгән түшәм астында чебен **очса да** ишетерлек авыр тынлык урнашты. (Флүс Латыйфи, Хыянәт.) A deep (An ominous) silence settled (in the room) so that, even if a fly had flown under the vaulted ceiling, it would have been possible to hear it.

b) A concessive clause may be introduced, or may contain, an *interrogative pronoun* (corresponding to the relative pronouns ‘wherever’, ‘whoever’, ‘whose’, ‘whatever’, ‘however much’, etc. in English).

- **Кайда барсам, кайда торсам, нишләсәм дә**, Хәтеремдә мәңге калыр туган илем. (Габдулла Тукай.) Wherever I go, wherever I stay, whatever I do, my native country will forever be in my memory.

- **Күпме** генә **үкенсә дә, никадәр** генә **өзгәләнсә дә**, Фәләх хәзер бер нәрсә дә кире кайтара да, үзгәртә дә алмый. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) However much he regrets it, however much he torments himself, Fäläkh can now neither bring back nor change anything.
- Мин **ни әйтсәм** – шуны эшли, мин **ни кушсам** – шуны үти. (ibid.) Whatever I say, he does it, whatever I charge him with, he carries it out.
- – ... сез **нәрсә дисәгез**, мин шуңа риза, ... (Юныс Әминов, Очрашырбыз, Гөлсылу.) "... whatever you say, I agree, ..."
- – **Кем дә кем** кызымны алып **кайтса**, кыз шуңарга була, ... (Татар халык экиятләре, Тире Такыя.) "Whoever brings back my daughter, she will belong to him, ..."
- **Ни чәчсәң**, шуны урырсың. (Proverb.) As ye sow so shall ye reap (lit., you reap what you sow).
- Ләйсән ишекне **ничек ачкан булса**, шулай тиз генә ябып та куйды. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) However quickly Leysän had opened the door, she closed it just as quickly.

[1002] Concession may also be expressed:

1. By the *third person singular* of the *affirmative* or *negative imperative.*
   - Тышта **иссен** ачы җилләр, **тузсын** карлар; өй түбәсе саламнары **килсен** тармар; Суыклыктан очар кошлар оча **алмасын**, – Сезнең өйләр җылы, әйбәт: ни кайгы бар? (Габдулла Тукай, Кышкы кич.) Though biting winds are blowing outside, though snow is swirling (all about), though the straw of the roofs of the houses is coming apart; though the birds cannot fly because of the cold, – your houses are warm (and) pleasant. What troubles do you have?
2. By the *second* person *singular*, or the *third* person *singular* or *plural* of the *negative imperative.* The clause is introduced, or contains, an *interrogative pronoun* (in English introduced by 'however', 'whoever', 'whatever', 'however much', etc.). The Tatar interrogative pronoun may or may not be followed by the intensive particle **гына**, **генә**, **кына**, **кенә**.

   Though negative in form, such contructions have an affirmative meaning.

   - **Кая гына карама** – зур, куәтле краннар үзләренең укларын күккә сузганнар. (Рөстәм Надиев, Борынгы шәһәрнең икенче яшьлеге.) Wherever one looks, big, powerful cranes stretch their jibs towards the sky.

   Note: сузганнар – 'stretch': In Tatar past tense II. The action has been performed, but its result is linked to the moment of speaking.

   - **Кая карама** – халык. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Wherever you look, there are people.
   - – **Нинди генә** чибәр **булмасыннар**, миңа синнән дә чибәре, синнән дә якыны юк. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) "However beautiful they are, for me there is no one more beautiful than you, no one closer than you are."
   - ... әдәбиятның һәм сәнгатьнең **нинди генә** төрен яки тармагын **алма**, аларның һәркайсының башлангыч адымы, төп чыганагы һәркайчан халык иҗатына барып тоташкан була. (Гомәр Бәширов, Тылсымнар дөньясында.) ... whichever genre or branch of literature or (lit., and) art you take (one takes), (you find that) the first (initial) step, the basic source of each of them is always connected with folk art (people's art).
   - Кеше **никадәр генә** акыллы, **никадәр генә** көчле **булмасын**, ул да үзе теләгәннең һәммәсен дә булдыра алмый. (ibid.) However intelligent, however strong a man may be, even he cannot accomplish all that he wishes.

- **Кайда гына булмасын**, гел өстен чыгарга, **ни генә әйтмәсен**, хаклы булып калырга гадәтләнгән Бүре Бадул кинәт хәвефкә калды. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) Büre Badul, who was used to always prevailing wherever he was, to being right in whatever he said, suddenly became frightened.
- Мансур күңеленнән **күпме генә карышмасын**, авылын **күпме** онытырга **тырышмасын** – булдыра алмады, җиңелде. (Әхияр Хәкимов, Гомер.) However much Mansur resisted in his heart, however much he tried to forget his village, he could not; he was defeated.
- Ул **күпме генә** баш **ватмасын**, үзенең бу уйларына, бу сорауларына төпле җавап таба алмады. (Мансур Вәлиев, Зилә.) However much he racked his brain, he could not find a convincing answer to these thoughts of his, to these questions of his.
- Әлфия. Исәнмесез кызлар! **Кайчан гына карама**, сез һаман бергә. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Älfiä. How do you do, girls! Whenever one sees you (lit., Whenever one looks), you are always together.
- Айсылу. **Ничек кенә булмасын**, сүземдә торам, ... (ibid.) Aisylu. Whatever happens, I'll keep my word, ...

3. By the *verbal adverb* in **-п**, **-ып**, **-еп** and the particle **та**, **тә**.
   - Тегүче абыйның каты куллы булуы, иртә таңнан торып ярты төннәр узганчы эшләтүе ул вакытта шактый ук кыенга килде. Ләкин ул да нишләсен? Балачагасы ишле, өе иске. Гомер буе шулай **эшләп тә**, ул очын очка көч-хәл белән генә ялгый иде. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмагы.) That the (master) tailor was a stern man, that he got up with the first light of dawn and made (me) work until past midnight was rather hard (for me) at that time. But what could he do? He had many children (and) his house was old. Although he worked like that all his life, he made ends meet only with difficulty.
   - Бер генә хәрәкәт, бер генә сүз белән дә әйтелмәгән, бары йөзләрендә һәм күзләрендә генә әнә шулай бик тирән, бик тыйнак булып чагылган аларның бу шатлыкларын читтән **карап торып та** хис итмичә һәм шуңа тәэсирләнмичә калу мөмкин түгел иде. (Әмирхан Еники, Узып барышлый.) Even if one watched from a distance this happiness of their's, which was not expressed by even one movement, one spoken word, but was reflected (thus) very deeply, very modestly only in their faces and in their eyes, it was impossible not to feel it, not to be affected by it.
4. By the noun **баш** 'head' with the possessive suffix and followed by the postposition **белән**.
   - – Син, шәкерт **башың белән**, шуны да белмисеңмени? – диде кече кодача, ... "You are a student and you don't know that?" the little sister-in-law said, ...
   - Яшь **башы белән** безгә акыл өйрәтеп маташа. Young as he is, he tries to lecture us.
5. By placing the particle **да**, **дә**, **та**, **тә** immediately after the past participle in **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән** in the *locative*, or with **тәкъдирдә**, **хәлдә**, **сурәттә**, or after the verbal adverb in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч**.
   - Ул елларны тормыш минем өчен ал да гөл генә, ... Бер сынык икмәк белән ике бәрәңге ашап, алтышар сәгать дәрес тыңларга туры **килгәндә дә** мин шат һәм көләч идем. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) In those years, life was beautiful for me ... Although, I had to attend lectures for six hours each (day) with only a piece of bread and two potatoes for a meal, I was happy and cheerful.
   - Бу дәфтәр үзебез өчен файда **китермәгәндә дә** – балаларыбызга, киләчәк буынга ата-аналарының тормышлары турында бер документ булыр. (ibid.) Although this diary won't be any benefit to us, it will be a document for our children, for the future generation, of their parents' life.

- Рәүф. Хәзер инде булдыра алмыйм шул. ... Хәтта булдыра **алган тәкъдирдә дә**, ни файда чыгар дип уйлыйсың? (Шәриф Камал, Ут.) Räüf. Right now I cannot do it. ... Even if I could, what help do you think it would be?
- ... балык **булмаган тәкъдирдә дә** алар һичнәрсә югалтмыйлар. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) ... even if there are no fish (i.e., if they do not catch any fish because there aren't any), they don't lose anything (i.e., they get paid in spite of that).
- Ул [Кәбир] авылларда туктамаска, **туктаган хәлдә дә**, бары тик вак авылларда, анда да авыл читендәге өйләрдә һәм төнлеккә генә туктарга карар итте. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) He (i.e., Käbir) decided not to stop in villages and, if he stopped, then only in small villages, and there too, only in houses at the edge of a village and just for the night.
- – Мин аңлыйм, – диде профессор. – Ләкин мин **аңлаган хәлдә дә** сезгә шуны әйтергә тиеш булам. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "I understand," the professor said. "But even though I understand, I must tell you this."
- ... Галинур бер генә кешегә дә кычкырмас, ... хәтта берәрсе ялгыш **эшләгән суләттә дә**, ... (Гариф Ахунов, Гомер юлы.) ... Ghälinur would not shout at anybody, ... even if someone had acted wrongly (made a mistake), ... (See also 1074.)
- Диләфрүз бик моңсу утыра иде, Гөлшаһидә сөйләштереп **карагач та**, күңеле ачылмады. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Diläfrüz was sitting there very sad, and although Gölshahidä tried to make her talk, she did not cheer up.

Alternative Conditions

[1003] Alternative conditions are rendered by:

a) The *affirmative* conditional and the particle **да**, **дә**, **та**, **тә** followed by the *negative* conditional of the *same* verb and the *same* particle.
   - Шәрипов. Ул син **теләсәң дә, теләмәсәң дә** шулай булачак. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Shäripov. Whether you like it or not, it will be that way.
   - Ул чакларда ... җитәкче кешеләр, кирәк **булса да, булмаса да** кичләрен эшләгән җирләренә барып утыралар иде. (Әмирхан Еники, Саз чәчәге.) In those days ... whether necessary or not, those in leading positions used to spend their evenings at their place of work (lit., used to go to and sit at their place where they worked).
   - Безнең якта базарга йомышы **булса да**, йомышы **булмаса да** чыгалар. (Фатих Хөсни, Кайсына өйләним?.) In our area people go to the market whether they need anything or not.

b) The *affirmative* conditional followed by the *negative* conditional of the *same* verb (in writing connected by a hyphen), with or without the particle **да**, **дә**, etc.
   - ... **чыкса-чыкмаса**, мин Ык буенда яшәүче кешеләр турында сөйләргә җыйналдым. (Фатих Хөсни, Мәйдан.) ... it (the story) may turn out successfully or not, (but) I intend to tell about the people living along the (river) Ik.
   - Башта дәүләт кибетләренә кереп чыкты. Рәтле кышкы бүрек очрата алмады. Шуннан соң **теләсә-теләмәсә дә** хосусый кибеткә керде. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) At first, he went into state shops. He could not find a decent cap for the winter (lit., there). Then, not really wanting to (like it or not), he entered a private store.

c) A conjugated verb with the interrogative particle **-мы**, **-ме** followed (in writing connected with a hyphen) by **юк** and the interrogative particle.
   - – Җәгъфәр, – диде, – болай артык яшәп булмый бит. Син **телисеңме, юкмы**, безгә аңлашырга кирәк. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Jäghfär," she said,

"it's impossible to go on living like this. Whether you want it or not, we must come to an understanding."

- – Ярый, көтеп тор бераз. Төшкә туктаган арада егетләр белән сөйләшеп карарбыз. **Алырлармы-юкмы**? (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) "All right, wait a little. During lunch-time I'll talk with the men and find out whether they will accept you or not (i.e., accept in their (work-)team)."
- Искәндәр! Сиңа **языйммы-юкмыдыр**, төгәл генә белмим, бәлки сине борчуга салырмын. Ләкин ... (ibid.) Iskändär! I am not completely sure whether to write you or not. Perhaps I shall make you worry. But ...

The Conditional исә

[1004] In contemporary Tatar, **исә** – conditional of the defective auxiliary и- – is mainly used a) as a *conjunction* (635); b) as an *intensive particle* (697 a-c; 975); c) with *conjugated* verbs in the *past tense I*. In this latter function, **исә** expresses *non-committal* (real) condition. Furthermore, the construction also indicates the *quick, sudden inception* of an action (compare 697, a). It may refer to the present or past time.

Note: In the vernacular, **исә** may be contracted with the verb. The personal endings are then joined to **исә** (see examples 3 and 4).

- **Бактың исә**, барысы да үзебезнекеләр, ... (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) If you take a quick look, all of them (at the meeting) are ours (i.e., our people), ...
- – Ярар, **әйттем исә** кайттым, – диде Яңгура ... (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәклер.) "All right, if I said it, I take it back," Yangghura said.
- Бер фәкыйрьнең бер кисәк икмәккә мохтаҗ калганын ... **күрдисәм**, мин кайгырам да чын күңелдән кызганам. (Мәҗит Гафури, Кызганам.) If I catch sight of a poor person in need of a piece of bread ... I am sad, and I pity him sincerely.
- Буш вакыты **булдисә**, әни әйтмешли, китапка кадала. (Марсель Галиев, Нигез.) If he (The moment he) has some free time, he buries himself in a book, as Mother says.

In the older literary language, **исә** was also used instead of **булса**. For example: Бу йортларны рәһенгә салып акча табу мөмкин **исә дә** (булса да), аңарга шәрикләреннән ризалык алырга кирәк булачак. (Галиәсгар Камал, Күгәргән алтыннар, 1909.) Although it is possible to raise money by mortgaging these houses, he will have to get his partners' consent to it.

Other Uses and Meanings of the Conditional

[1005]

1. The conditional is used to give the effect of *greater vividness*, to exprtess, point out, something *unexpected* or *unusual.*
   - Уракчылар янынnan кайтып килә идем. Агачлар арасында ак нәрсә күренде. **Карасам**, кемдер утыра. (Таһир Таһиров, Галия.) I was returning from the reapers. Among the trees something white appeared. I look – someone is sitting (there).
   - ... күз иярмәслек тизлек белән тыз-быз очкан яр карлыгачлары кинәт юк булдылар. **Караса**, ни күрсен, еракта, бөтен офыкны иңләп, күгелҗем-кара болыт укмашып маташа иде. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) ... the sandmartins, which had been

dashing about with a speed impossible to follow with the eye, suddenly disappeared. When he looks, what does he see: in the distance, enveloping the whole horizon, a bluish-black cloud was gradually gathering.

· Кайчан йокыга китүен ул хәтерләми. Күзләрен ачып **җибәрсә**, бүлмә тулы кояш. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) She did not remember when she went to sleep. When she opened her eyes, the room was full of sunshine.

· ... бер авылга кунарга керергә була. Керә бу авыл читендәге кечкенә генә бер өйгә. **Керсә**, ак сакаллы бер карт утыра. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) ... he decides to go into a village to spend the night there. He enters a rather small house on the edge of the village. When he enters, (he sees) an old man with a white beard sitting there.

(For керергә була see 1159.)

2. In a *dialogue* consisting of an *exclamatory sentence* and an answer to it, the predicate verb of the exclamatory sentence may be *repeated* in the answer in its *third person singular conditional* to express *emphatic* acceptance of an *undesirable situation* or *make light* of another person's objections.

   · Расиха. И ходаем, үзләренең кеше сараенда яшәгәннәрен белми! Саймә. **Яшәсә**! Яңа йорт салынып беткәнче генә ич ул, көзгә хәтле генә! ... Расиха. Һа, бөтен бакча эшен әнидән эшләтеп ятар иде бугай! Саймә. **Ятса**! Җиләк җыешканнан гына әллә ни булмас әле әнигә. ... Ислам. Абыйга килсәң, рәтле тормыш булмаячак сиңа, әни! Саймә ул ашаган табагын юарга да иренә! Саймә. **Иренсә**! Син килеп юмыйсың ич аны! (Шәриф Хөсәенов, Әниемнең ак күлмәге.) Rasikha. O God, she (Mother) does not know that her people are living in somebody's shed! Saimä. So what if we are! It's only until the new house is finished, it's only until fall! Rasikha. Ha, I suppose you would have Mother do all the garden work! Saimä. What if we do! It will not do Mother any harm to pick a few berries. Islam. If you go (to stay with) the (older) brother, you won't have a decent life, Mother! Saimä is too lazy to even wash her plate from which she has eaten! Saimä. What if I am! You are not coming over to wash it.

3. In a *dialogue* consisting of a *statement, remark*, etc. and a reply to it, the predicate verb of the statement, etc., *repeated* in the answer in its *conditional*, form expresses the speaker's *indifference* to what is communicated to him (her). The speaker's indifference may be emphasized by additional words (remarks).

   · – Акыл сатма, ... сеңелем. Болай булсаң, сине бер егет тә яратмаячак. – **Яратмаса**. Ә мин алардан яраттырырга җыенганым да юк әле. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "Don't show off your intelligence, ... sister. If you behave that way the (young) men won't like you." "So what if they don't. I haven't made any effort to have them like me up to now."

   · Габделбәр. Зур эш бар, Гарифҗан абзый: болар бүген төнлә моннан алтынны шуыталар. Гарифҗан. **Шуытса**? Сиңа нәрсә? (Нәкый Исәнбәт, Мулланур Вахитов.) Ghäbdelbär. A big thing is going on, Gharifjan. They are going to move (i.e., steal) the gold from here tonight. Gharifjan. What if they move (steal) it? What's that to you?

4. *Indifference* may also be emphasized by *repeating* the predicate verb of the statement in its *conditional* form followed by **бит**, **инде**, **ни**, **соң**, or **тагы(н)**.

   · Сәрия. Яшәр бүген дә кайтмады. Айсылу (эшендә дәвам итеп). **Кайтмаса бит**. Сәрия. Рәзилә өзгәләнә. Айсылу. **Өзгәләнсә бит**. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.) Säriä. Yäshär didn't return (come home) today either. Aisylu (continuing with her work). If he didn't return, so what. Säriä. Räzilä is desperate. Aisylu. So let her be desperate.

- Миңсрур. ... Яраксыз син, улым. Яшәр. Синең хакың юк, әни. Миңсрур. Иптәшләрең дә шул ук сүзне әйтәчәк. Яшәр. **Әйтсә бит**. (ibid.) Mingsrur. ... you are good for nothing, my son. Yäshär. You are wrong, Mother. Mingsrur. Your friends will say the same. Yäshär. If they do, so what.
- Җәүһәрия. ... Сөендек киттемени? Зөбәйдә (китаплары янына утырып.) **Китсә инде**! (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Jäwhäriä. ... Söyendek left, didn't he? Zöbeydä (sitting down at her books). If he left, so what!
- Зөфәр. Бүген көне матур. Җил дә басылган. Зөбәйдә. **Басылса ни**! Зөфәр. Көймәдә йөрергә әйбәт. Зөбәйдә. **Булса ни**! Зөфәр. Кабан күленә ике аккош җибәргәннәр. Зөбәйдә. **Җибәрсәләр ни**! (ibid.) Zöfär. Today is a beautiful day. The wind has also calmed down. Zöbeydä. If it has calmed down, so what! Zöfär. It's fine for a boat ride. Zöbeydä. What if it is! Zöfär. They have sent (they say) two swans to Qaban Lake. Zöbeydä. So what if they have sent them!
- – Калыйк, – дидем мин. Минем өчен барыбер – **кайтсак ни дә, кайтмасак ни**. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) "Let's stay," I said. For me it was the same – whether we returned (home) or not.
- Сәетҗан. Әгәр аны тотсалар, беләсеңме, әни, нәрсә булачак? Файзә. **Булса соң**, анда синең ни эшең бар? (Таҗи Гыйззәт, Фәрхиназ.) Säyetjan. Do you know, Mother, what will happen (to him) if they catch him? Faizä. So what. What business is it of yours?
- Рәхим. ... Минем белән сөйләшү өчен дию сылтау гына аның. Наилә янына килгән ул. Фәридә. Наилә янына **килсә соң**? Ул бала түгел ич инде. (Риза Ишморат, Якын дус.) Räkhim. ... That he says he wants to talk with me is only an excuse of his. He has come to (see) Nailä. Färidä. What if he has come to (see) Nailä? She isn't a child anymore, you know.
- Мәрфуга. Кычкырмый гына сөйләш дим, абыең ишетмәсен. Рәшидә. **Ишетсә соң**! (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Märfugha. Talk quietly I say, don't let your brother hear. Räshidä. If he hears, so what?
- Бибкәй. ... Сәхәп, юньсез, аны Гәрәй абый өстенә алып килгән. Гөлбикә. **Килсә тагы**. Яшь вакытта булган эшләр инде. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Bibkey. ... that blockhead Säkhäp has taken him to Gärey, it seems. Gölbikä. What if he has. Those are things which happened when they were young.
- Кызбикә. Кайтып киткәндер, ... я берәр җирдә ятадыр. Мәрьям. Егетләр беләнме? Хи-хи-хи. Кызбикә. **Булса тагы**. Минем кулыма тапшырылган кыз түгел. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Qyzbikä. She may have gone back (home), ... Or she is perhaps resting some place. Märyäm. With the boys? Ha-ha-ha. Qyzbikä. If she is, so what. She is not a girl who has been put under my care.

5. The particles **бит** and **соң** following a verb in the *conditional* may emphasize also other emotions.
   - Нәкыя. Ай ... нишлим соң? Минем өчен харап **булса бит**, алла сакласын. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Näqiä. Oh ... what am I to do then? God forbid that she should ruin herself for my sake.
   - Ильяс. Болай вакытсыз нишләп йөрисең, әни? Мәрфуга (ачу белән.) **Йөрсә соң**! Минем килүемне әллә гаепкә санар идеңме? (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Ilyas. What are you coming here for at such an inopportune moment, Mother? Märfugha (with anger). What if I do come here. Would you fault me for coming?
   - – Ә бит синең, мөгаен, көчле, батыр буласың киләдер. – **Килсә соң**! (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) "But, after all, you probably want to be strong, brave." "And what if I want to!" (Pronounced with anger and a tinge of aloofness.)

The Conditional with Other Particles

[1006]

1. **гына**, **генә**.
   The particle **гына**, **генә**, following a verb in the conditional, both *emphasizes* and *limits* the condition.
   - – Мин менә әнигә боларны кайтарып куям әле. Көт мине. – Тиз **чыксаң гына**. – Хәзер. (Рәисә Ишморатова, Язмышлар.) “Here, I just bring these (i.e., milk and bread) in to Mother. Wait for me.” “Only if you come out quickly.” “I’ll be right back.”
   - Җәй җиттеме, соңгы көзгәчә тормыш бакчага күчә. Кунак-төшем **килсә генә** өйгә керәбез. (Әсрар Галиев, Асыл кошым минем.) As soon as summer comes, life shifts to the garden right up to late autumn. We go into the house only if guests come.
2. **ла**, **лә**.
   The particle **ла**, **лә** emphasizes a *wish, request,* etc., while adding a shade of *familiarity, unceremoniousness.*
   - Шакир. Алай бик ашыккач, чыгып йөрмә. Үзем машина җибәрермен. Ризван. **Борчылмасагыз ла**. (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Shakir. Don’t leave in such a great hurry. I’ll send you a car. Rizwan. Oh, please, don’t bother.
   - Сөләйман. Бәдрелхәят абыстай, зинһар, сез шушыны Зөбәйдәгә **бирсәгез лә**? (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин.) Söleyman. Lady Bädrelkhäyat, would you please give this (i.e., this letter here) to Zöbeydä?
   - Дирижер. Әфәнделәр, шауламый гына **утырсагыз ла**, ... (Галиәсгар Камал, Безнең шәһәрнең серләре.) The bandleader. Gentlemen, if you would please remain seated and not make any noise, ...
3. **-мы**, **-ме**.
   The particle **-мы**, **-ме**, joined to the personal endings of a verb in the conditional, emphasizes such emotions as *longing, regret, anger, disagreement, threat, admonition.*
   - Син исән **булсаңмы**, әни, бәгырем! Нинди бәхетле кеше булыр идем мин ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Унсигезенче яз.) If only you were alive, Mother dear! What a happy man I would be, ...
   - – **Әгәр** иртәгә шушы билгеләрне яттан **белмәсәңме**, – диде аңа апасы, – эткәйгә әйтеп, сыртыңны каезлатам мин синең! (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) “If by tomorrow you don’t know these (mathematical) symbols by heart, I shall tell Daddy and have him whip your back,” his (older) sister said to him. (The speaker admonishes and threatens her younger brother.)
   - Мин шул чорда **яшәсәмме**, күрсәтер идем мин аңа. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) If only I had lived in that epoch, I would have shown him. (Expresses disagreement and anger.)
   - Миркәй. Мин моны болай **калдырсаммы**? ... Судка **бирмәсәмме** мин аларны? (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Mirkey. Surely, you do not think that I am going to leave it like this? That I’m not taking them to court? (Mirkey is extremely incensed and threatens to carry out the actions.)
4. **-чы**, **-че**.
   The particle **-чы**, **-че**, joined to the personal endings of a verb in the conditional, emphasizes such emotions as: *regret, repentance, despair, reproach,* a *plea, wish*, or a *polite request, suggestion, inducement.*
   - Рабига. Бармаган **булсамчы**! Күрмәгән **булсамчы**! Ул сүзне башламаган **булсамчы**! Хәзер бәлки барыбызга да җиңелрәк булыр иде. (Аяз Гыйләҗев, Без

унике кыз идек.) Rabighä. If only I hadn't gone! If only I hadn't seen her! If only I hadn't started that conversation! Perhaps it would now be easier for all of us. (Expresses regret.)

- Мөршидә риза булды. Ләкин ай, риза булмаган **булсачы**! (Гариф Гобәй, Ләйсән яңгыр.) Mörshidä agreed. But, oh, if only she hadn't agreed. (Expresses regret.)
- – Гази! Аерылабыз да микәнни! Яа-а, йөрәккәем, ярылмыйча **түзсәңче**. Мәңгегә хушлашабыз бит. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) "Ghazi! We are parting from each other then! Oh, my poor heart, if only you will bear it without breaking. We are saying farewell to each other for ever." (Expresses despair.)
- Йөрәк леп-леп тибә башлый, күзләр кармак җебенә текәлә, чуртан каптымы, әллә чабакмы дисең, ә күңелнең бер почмагы, һәй, бот буе җаен килеп **чыксачы**, дип өметләнә. (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) Your heart begins to throb, your eyes are fixed on the fishing line: You wonder (lit., say) whether a pike or perhaps a roach bit, but deep inside you hope (lit., a corner of the heart hopes) ardently that a sheatfish as long as your legs (lit., thigh, i.e., reaching from the ground to one's hips; waist-high) may emerge.
- Мавия. Әй ходаем, Маһитап апа ничек тә бер ярдәм итә **алсачы**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä. O my Lord, if only Mahitap could somehow help me. (Expresses a plea with a tinge of despair.)
- Фәйрүзә. Ачык кына **әйтсәңче**, ... нәрсә бар? (Риза Ишморат, Серле моң.) Feyrüzä. If only you would make yourself clear, ... what is it? (Expresses a wish.)
- – Их, вакытында аңлаган **булсамчы**. (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) "Alas, if only I had understood this in time." (Expresses a strong wish with a connotation of regret.)
- Нәгыймә. Әй, зинһар, үзеңне **кыстырмасаңчы**! (Шәриф Камал, Габбас Галин.) Näghimä. Oh, please, don't interfere! (Expresses a mild reproach.)
- – Алайса, бик күңелле яшисез? – Аның әле бөтенләй күңеллесе атна азагында була. Шимбә белән якшәмбе кичләрендә. ... Безнең клубка бер кичне килеп **карасагызчы**! (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) "In that case, you are living very happily?" "The happiest part of it is the weekends. Saturday and Sunday nights. ... You should try to come to our club one evening!"

[1007] Used without its conclusion (apodosis), a conditional clause (the protasis) may serve to express a rather wide range of modalities.

For example, depending on intonation, it may express:

a) A *mild inducement, polite request, stipulation,* or *suggestion.*

- ... Бузбала ...: – **Тыңлар булсагыз**, бөек каган – дип сүз башлады. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) ... Buzbala ... began to speak, "If you would kindly listen, great Khakan."
- – ... Син инде кешеләрне үзеңә тупларга туры килер. ... – Менә бүген минем белән шәп егетләр килде, әгәр дә аларны миңа **бирсәгез**... (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) "... As it is, you'll have to assemble the men yourself. ..." "Well, there are some nice young men who came together with me today (i.e., to apply for work). If you'd assign (lit., give) them to me..."
- – Атны сугарып килик мәллә, улым? – Юк, Усылыны кичкәндә суны мул гына чөмерде. – Шулай ук мул гына чөмердеме? – Бабасы хәйләкәр елмаеп тагын сорап куйды. – Бүтән эчмәсме? – Эчмәс. – Малай хуҗаларча кырт кисте. – Дымлы үлән белән аркасындагы тозын **сыдырсак** кына ... (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) "How about watering the horse, my son?" "No, it slurped plenty of water when we passed through (the village of) Usyly." "So it slurped plenty?" His grandfather asked

again, smiling cunningly: “It won’t drink more?” “It will not drink,” the boy said categorically with an air of a proprietor. “If we just rubbed off the salt from his back with some damp grass...”

- Яңгура. Ах, качкын! Әйтәм бит, бу шул Җирән чичән. Тоткавыл. Сез аны башта ук кулга алырга **кушкан булсагыз**... (Нәкый Исәнбәт, Җирән чичән белән Карачәч сылу.) Yangghura. Ah, the fugitive! I’m telling you, this is that Jirän Chichän. Totqawyl. If you had ordered his arrest right at the beginning...

Note: җирән – red-haired; чичән – in ancient times a poet of the people. Җирән чичән – here used as the name of such a poet.

b) A *strong wish* or *yearning* for someone or something.

In this case, the conditional clause is usually used as an exclamation.

- Хак. Их, үземнең унҗиде яшьлек чагым **булса**! (Газиз Мөхәммәтшин, Тынгысыз төн.) Khaq. Oh, if it were only the time when I was seventeen!
- – Гәүһәр апа, көрсенмәгез, зинһар. Бар да яхшы булыр. Яшел Яр ул йөрәк яраларын төзәтә. – Яшел Яр шундый сихәтле **булса**! (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) “Gäwhär, don’t sigh like that, please. Everything will turn out well. Yäshel Yar heals aching hearts.” “If only Yäshel Yar were so beneficial!” (Yäshel Yar – Name of a small town.)

c) Used by itself, as an interrogative clause, the conditional clause may express a *suggestion, stipulation,* or *apprehensiveness, uncertainty, doubt, hesitation, offense, anger.*

In this function, the conditional clause does *not* take the interrogative particle **-мы**, **-ме**, the question being expressed by intonation only.

Note: This use of the conditional with the conclusion omitted occurs rather frequently in Tatar, especially in dialogue.

- Бәдри. Көндез булса сиңа әйтеп тә тормас идем. Беләсең бит кич күземнең язу укый алмаганын. Галимә. Ут янынарак барып **карасаң**? (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Bädri. If there were daylight, I wouldn’t even ask you (i.e., ask you to read the letter). But you know that I can’t read any writing when it is dark (lit., evening). Ghalimä. If you tried to, stepping closer to the light?
- Гөлниса. Кара әле, ялгызыбыз гына булганда, мин сезгә, якын итеп, син дип, Рәҗәп дип кенә **эндәшсәм**? (Риза Ишморат, Мәдинә.) Gölnisa. Look, please, what if I addressed you with the familiar “thou” and (your first name) Räjäp when we are alone?
- Гөләндәм. ... Туташ, егетләрнең берсе үз атыңа көй чыгарып җырласа, аны ни белән куендырыр идең? Хәмдия. Ул минем киявем булыр иде. ... Гафия. Туташ, әгәр ул көй чыгарган кеше Солтангәрәй мирза кебек карт бераү **булса**? ... Ерактан җырланган тавыш килә: Хәмдиянең ак калфагы. ... Хәмдия. Уз көем! Хәмдия көе! ... Рушан, нинди матур көй! ... Әйдә, ул якын бугай. Аңа гына яр булып ярылганымны белдерим ... Рушан. Шаһиттимер **булмаса**? Хәмдия. Нигә ул булмасын? ... Чынлап та, ул Шаһиттимер **булмаса**? Шаһиттимерем, син бит бу? Син бит? ... Рушан. Аңа **җитә алмасаң**? Усаллар кулына **төшсәң**? Бакыйны гына җибәрик, туташ ... Хәмдия (куркып.) Ул **югалса**? (Мирхәйдәр Фәйзи, Ак калфак.) Göländäm. ... Miss, if one of the (young) men composes a song on your name, with what would you reward him? Khämdiä. He would become my companion for life (fiancé, bridgegroom) ... Ghafiä. Miss, what if that person composing the song turns out to be someone as old as Mirza Soltangärey? ... From the distance comes the voice of someone singing: Khämdiä’s white qalfaq. ... Khämdiä. My song! Khämdiä’s song! ... Rushan, what a beautiful song! ... Come, let’s go, he seems to be nearby. I’ll tell him that I was born for him alone, to be his sweetheart. ... Rushan. What if he isn’t

Shahittimer? Khämdiä. Why shouldn't it be he? ... (But) indeed, if he isn't Shahittimer? My Shahittimer, it is you, isn't it? It is you? ... Rushan. What if you can't get to him? What if you fall into the hands of evil men? Let's send Baqi, Miss. ... Khämdiä (frightened). But if he disappears (i.e., the person singing)?

Note 1: Khämdiä is the daughter of a Mirza, Rushan is one of her servants. Baqi is the Mirza's shepherd.

Note 2: Qalfaq – National headgear for women. Embroidered with beads or pearls.

· – Туктале! Әнә, күрдеңме? Бер капчык он! Әнә, әнә агып бара! Ул зур булып ачылган кара күзләре белән бер миңа, бер су өстенә карый. – Карале, **әгәренки** аны су анасы юри **чыгарган булса**? Безне кызыктырыр өчен! (Гомәр Бәширов, Туган ягым, – яшел бишек.) "Just wait! There, did you see it? A bag of flour. There, it's floating there!" Her black eyes wide open, she now looked at me, now on the water (of the lake). "What if the water-sprite has put it out intentionally? To entice us!"

· Рабига. ... Акланма, сиңа килешми. Наилә. Акланмыйм. Рабига. Нигә көлеп торасың алайса? Наилә. Сорама, Рабига. Рабига. **Сорасам**? Бәлки сорарга дип килгәнмендер. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Rabighä. ... Don't justify yourself, it isn't proper for you. Nailä. I'm not justifying myself. Rabighä. Why are you laughing then? Nailä. Don't ask me, Rabighä. Rabighä. And if I ask? Perhaps (the reason) I have come (is) to ask? (Pronounced with a tinge of anger and offense.)

d) In a *dialogue* consisting of a *question* in the *conditional* and an answer to it, the verb in the answer may – just like in the conclusion of conditional sentences – appear in the *continuous past.*

· Хәдичәнең башы аска иелгәннән иелә барды. Ниһаять, ул ниндидер бөтенләй үзенекенә охшамаган ят, арыган тавыш белән:
– Моны күтәреп син ничек яши алдың? – дип сорады.
– Үзең әйткәнне көттем... Менә бит – әйттең. Мин дә әйттем...
– Әгәр **әйтмәгән булсам**?
– Мин дә **әйтми идем**. Син минем бөтенесен дә белгәнемне уйлап та карамаячак идең. Ялгыш уй белән **китә идең** дөньядан... бу берни дә сизмәде дип. (Фоат Садриев, Таң җиле.)
Khädichä's head bent lower and lower. Finally, she asked in some strange, tired voice, which did not resemble her own at all:
"How could you live, bearing this?" (i.e., knowing that Khädichä had an affair with her interlocutor's husband.)
"I waited for you to tell me yourself. Now, there, you have told me. (And) I have told you too..."
"What if I hadn't told you?
"I wouldn't have said anything either. You wouldn't have had the slightest idea that I knew everything... You would have left the world with the false assumption that she didn't sense anything."

[1008] Used *by itself, without* a consequence clause, the conditional followed by **иде** indicates the speaker's *desire* or *wish* for the execution of the action expressed by the conditional, or it denotes a *polite request, stipulation, repentance* or *regret.*

· Заһирны уйлап утырам. Ул да уйлый микән? **Уйласа иде**! (Таһир Таһиров, Галия.) I am sitting, thinking of Zahir. I wonder if he too is thinking (of me). If only he would!

· – Син, Якубҗан, күзгә ташлана торган кеше бит, гади кеше түгелсең. Иң әүвәл шул турыда **онытмасаң иде**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "You,

Yaqubjan, are, after all, a man who attracts attention (he is a militia captain), you are no ordinary man. Above all, you should not forget that." (Expresses a strong wish with a tinge of reproach.)

- Тәлгать. Камилә апа! Тик минем өчен **борчылмасагыз иде**. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Tälghät. Auntie Kamilä! If only you would not worry about me.
- Сәлим. ... Ах, кичерә **алсаң иде** син мине. Беләм, мин гаепле ... (ibid.) Sälim. ... Oh, if you could forgive me. I know, I am guilty, ...
- – Синең шалтыратуыңны нинди түземсезлек белән көткәнемне **белсәң иде**. (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) "If you had known with what impatience I waited for your (telephone) call." (Expresses regret.)
- – Әнә минем баштагы сорауга кыска гына җавап **бирсәгез иде** ... (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "If you would just give a short answer to my initial question ..."
- Сара. Күземнән **юк булсаң иде**, ярабби! (Әхәт Гаффар, Ярлар моңы.) Sara. O God, if you would only get out of my sight.
- Мавия. Нәкыя ханым, Ганбәр, сез мине Бәкер абзый белән генә **калдырсагыз иде**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä. Lady Näqiä, Ghänbär, would you please leave me alone with Bäker.

[1009] The conditional followed by the modal word **икән** emphasizes to varying degrees the speaker's *wish, desire, request, invitation* to *fulfill* (or *not fulfill*) the action. Furthermore, it may indicate strong *apprehensiveness, repentance,* or *regret* of having (or not having) performed the action.

- – Монда шәп шул, экияттәге өйдә кебек миңа. Һавасын сулап туймаслык. Син берәр җәй көне **килсәң икән**! (Фәнил Галиев, Командировка.) "Here it's really nice. For me it's like living in a fairy-tale house. One can't get enough of breathing the air here. You should come over some summer day!"
- Балта остасы ... тукучы янына барды: – Агачтан бер нәрсә ясадым, һичкемнең андыйны күргәне юк. Миңа ярдәм **итсәң** һәм минем белән сахрага **барсаң икән**. ... Бу тылсымны кулланып, сынап карыйк ... – диде. (Мәҗмугы-л-хикәят, Патша кияве «Җәбраил» маҗаралары.) The carpenter ... went to the weaver and said. "I have made some thing of wood. No one has ever seen such a thing. If you would only help me and come along (go) with me into the desert. ... Let's try to use and test this magic thing, ..."
- Шаһзадә ...: – Солтанның шахматка оста кызы бар икән, аның белән **күрешсәм икән**, – диде. (Мәҗмугы-л-хикәят, Җәйсур хикәяте.) The prince ... said. "The Sultan has a daughter who is a master at playing chess, it seems (as they told me). I would very much like to meet with her."
- Нинди әйбәт кешеләр икәнлеген **белсәгез икән**! Аларда ике елга якын яшәдем. (Фәнил Галиев, Командировка.) If you knew what good people they were! I lived with them for nearly two years.
- – Мин дә синә охшый **алсам икән**. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) "If only I could be like you."
- – Ах, шул кошларның берсе **булсаң икән**! Әкиятләр илен барып күрер идем мин! (Әхсән Баянов, Декабрьның унөченче көне.) "Oh, if one were only one of those birds! I would go and see the land of fairy tales!"
- Бәхетеңне кайчан табасыңны **белсәң икән**! Белмәдем шул мин, белмәдем! (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) If one only knew when to find one's luck (happiness)! I surely didn't know, I didn't!

- [Кыз] күңелендә әйтте: «Бармаган гына **булсам икән**, бу егетне күрмәгән генә **булсам икән**!» (Мәҗмугы-л-хикәят, Таз бакчасы турында хикәят.) [The girl] said to herself (lit., in her heart), “If only I hadn’t gone, if only I hadn’t seen this young man!” (Expresses extremely strong regret and apprehensiveness.)
- ... Фидаяров ... юлдан читкәрәк төште һәм үзенә ошаган урынны табып, машинасын туктатты да ял итеп алырга булды. Әгәр дә ул үз юлыннан икенче тапкыр читкә борылмаган **булса икән**! (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) ... Fidayarov ... departed somewhat from the road and, finding a place he liked, stopped his car (intending) to take a rest. If only he hadn’t turned off his road for the second time! (He would have avoided getting into a situation which changed his life in an extremely unpleasant and harmful way.)

[1010] A verb in the *conditional* followed by **кирәк**, or a verb in the *indicative* followed by **булса кирәк**, expresses a *supposition, probability.*

- Телдән әйтелмәгән бу үпкәне этисе үзе дә **сизсә кирәк**, өйдә вакытта гел улы белән була, уенчыклар алып кайта, ... (Сафа Сабиров, Үз каным.) Father himself too must feel this unspoken resentment. When he is at home, he is always with his son, brings home toys for him, ...
- Рәхим сорарга мәҗбүр булды. – Сез музыкант **булсагыз кирәк**? (Атилла Расих, Ике буйдак.) Räkhim was forced to ask, “Would you be a musician?”
- ... ул яхшы күңелле, намуслы кеше булган булырга тиеш ... Заһидә апаны бәхетсезлектән йолып, ничәмә йөз чакрым җирдән атасы йортына китерүе шуны **расласа кирәк**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) ... he must have been a good-hearted, honest man. ... That he rescued Zahidä from her troubles and brought her to her father’s home from a place hundreds of versts away would confirm that.
- – Кичә генә миндә Бәшири булды. – Бүген сиңа килерме ул? – **Килсә кирәк иде**. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) “Yesterday Bäshiri was with me.” “Will he come today to you?” “He ought to (should) come.”
- 1966 нчы елның җәй башында **булса кирәк**, сабан туйларында катнашу өчен, без – дүрт татар язучысы – Мамадыш районына киттек. (Фатих Хөсни, Кичке дога.) It must have been at the beginning of the summer in the year 1966, when we – four Tatar writers – traveled to the district of Mamadysh to participate in the festivities of the plough.
- ... ул хәзер Алтынчәчтән читләшә, аның белән араны бөтенләй өзәргә **ниятли булса кирәк**. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) ... he now avoids (keeps away from) Altynchäch. He probably intends to break completely with her.
- Ул мине аяк тавышларымнан ук **таныды булса кирәк** ... (Атилла Расих, Хәвефле сынау.) He must have recognized me right away by my footsteps ...
- Сөләйманның соңгы сүзләре кызны уңайсыз хәлгә **калдырды булса кирәк**. (Кәрим Тинчурин, Тугызынчы мәрҗән.) Söleyman’s last words must have left the girl in an awkward position.
- Сөләйманның керсез, ... бу сүзләре өстәл артында утырган кешегә **ошады булса кирәк**. Ул елмаеп: – Ярый, барыгыз, уйлагыз. ... (ibid.) The man sitting behind the desk must have liked these sincere, ... words of Söleyman’s. Smiling, (he said), “All right, go, think about it.”
- – Сезнең шикләнүегезнең серенә төшенәм бераз, – диде ул. – Сез минем эшемнең методик алымнары белән **танышкан булсагыз кирәк**, ... (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) “I understand a bit why you are having doubts,” he said. “You probably have made yourself familiar with the methodical ways of my work, ...”

[1011] A verb in the conditional followed by:

1. **да**, **дә**, **та**, **тә** and the modal word **ярый**, **ярар** expresses

   a) the *possibility, permissibility* to carry out, or not to carry out, the action; b) a *reproach* or *friendly advice.*

   · – Һаман ышанып бетмим әле. ... Такси белән килдек. Әйберләрне иртәгә **алып килсәк тә ярар**. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) "I still don't fully believe it (i.e., that they got their own apartment) ... We came by taxi. We can bring our things here tomorrow. ..."

   · Ул минем дустым. Авылдаш **дисәң дә ярый**. (Кәрим Тинчурин, Өченче мәрҗән.) He is my friend. You can (may) also call him a fellow villager.

   · Хәйдәр. Бер вакыт табып, шул хатны аңа тапшыра алмассыңмы? Хәмит. Мөмкин булыр, дип уйлыйм. Хәйдәр. Хат ашыгыч түгел. Кайчан **тапшырсаң да ярый**. (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Kheydär. If you find the time, couldn't you deliver that letter to him? Khämit. I think it will be possible. Kheydär. The letter is not urgent. You can (may) deliver it at any time.

   · – ... рәхим итегез, җавапны хәзер үк **бирмәсәгез дә ярый**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) "... please, you need not (don't have to) give the answer right now." (Or: "... please, it's all right if you don't give the answer right now.")

   · Арслан. Ай-һай, Гөлшаян, эреләнгәнсең, исәнләшмисең дә. Гөлшаян. Башлап үзең **исәнләшсәң дә ярар**. Әзме-күпме мин сиңа апа кеше. (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Arslan. I must say, Gölshayan, it seems you have become quite proud. You don't even greet people. Gölshayan. It would be proper if you greeted me first. I am somewhat older than you. (Expresses a mild reproach.)

   · Сания. ... үзеңне кунак итеп **санамасаң да ярар**. Миңа булышыр идең. (Мирсәй Әмир, Җыр дәвам итә.) Saniä. ... If only you wouldn't regard yourself as a guest. If you would only help me. (Expresses a reproach.)

   · Өмми. Миңлекамал бередәме, Хәерниса? Хәерниса. Биредәсен биредә дә, эше бик тыгыз әле аның. Тиз генә бушый алмас. **Кайтып торсаң да ярар**. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Ömmi. Is Minglekamal here, Khäyernisa? Khäyernisa. She is here, but her affairs are still very strained. She won't be free soon. You had better return (home). (Expresses a friendly advice.) (For биредәсен биредә see 1238, c.)

   · Бәдри. Бүген бик суык бит, инде **чыкмасаң да ярар**. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) Bädri. It is very cold today, after all. It would be better if you didn't go out anymore.

2. A verb in the conditional followed by **ярар иде** or **гына**, **генә**, **кына**, **кенә ярар иде** expresses a *wish, polite request, apprehensiveness, fear.*

   · Зәкия. ... «Һай илгәзәк тә инде бу Бибинур! Кичкә безгә ашка керәсе бар, тагын каядыр чыгып китте әле. Кайтып җитәр җитүен, бик озак юанып **көттермәсә генә ярар иде**!» дип уйлады. (Аяз Гыйләҗев, Җомга көн, кич белән.) Zäkiä ... thought, "Oh, is this Bibinur ever smooth-spoken! She is (supposed) to come to us for dinner and she has gone off somewhere (else) again. She'll manage to get here (sometime). If only she doesn't tarry too long and make us wait."

   (For җитәр җитүен see 1206 a, b 1.)

   · Вафа. ... Мәшәкать булмаса, минә шушы мәкаләне карап **чыксагыз ярар иде**. (Ибраһим Нуруллин, Тукай Петербургта.) Wafa. ... If it isn't inconvenient, I would like you to look over (review) this article here.

   · Шапырдап су чәчрәгән тавышка әйләнеп караса, Шәфика инде суның тирән җиренә үк кереп җиткән иде. Йә ходаем, **батмаса гына ярар иде**. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) When, upon the sound of the splashing water, she turned

around and looked, (she saw) Shäfiqa had already reached the spot where the water was deep. O my God, if only she won't drown.

- Сәрби. Минә рәхмәт сиңа Мәфтуха бәгърем. **Калдырмасаң ярар иде** дип котым очып торды. (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Särbi. Thank you, Mäftukha, my dear. I was terrified that you would leave me.

[1012] The conditional followed by **да**, **дә**, **та**, **тә** and the *third person singular* of **булу** – mostly in the *present tense indicative,* less often in other tenses – expresses the *possibility, admissibility* to carry out, or not to carry out, the action denoted by the verb in the conditional. Furthermore, it indicates an invitation to carry out (not to carry out) the action.

- Инде **кузгалсак та була,** ... (Гөлсем Мөхәммәдова, Яшьлек көннәре.) "We can get going now ..."
- – Минә хәзер **уйнасаң да була**. ... Искәндәр ... пианино каршына килеп утырды. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) "Now you can play." ... Iskändär ... stepped to the piano and sat down.
- – Шушында **туктатсагыз да була**, юкса сезгә борылуы читен булыр, – диде Рәхим. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "You can stop right here; otherwise it will be difficult for you to turn around (with the car)," Räkhim said.
- – Торуын үзебездә генә торырлар, анысы өчен баш **ватмасагыз да була**. (Альберт Хәсәнов, Әбием ядкаре /jədkəre/.) "They will, of course, stay with us. You need not rack your brain over that."
- Райман. Алар алдында үзеңнән гафу үтенермен. Гөлия. Миннән **гафу үтенмәсәң дә була**. (Рөстәм Мингалим, Өченче бүлмәдә эт яши.) Raiman. I shall apologize to you in front of them. Göliä. You need not apologize to me. (It's all right if you don't apologize to me.)
- Димәк, бу тарафтан Туры карт үз максатына иреште **дисәң дә була иде**. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) That means, one could say that from this point of view, old Tury had achieved what he had intended.
- – Ә бит ул дөрес эшләмәде! Без аңа ярдәмгә килдек. Без монда чит кешеләр. Безгә **килмәсәк тә булыр иде**. Шулай булгач, ул безгә алай ук караңгы чырай күрсәтергә тиеш түгел. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) "But he didn't act right after all! We came here to help him. We are strangers here. We could also not have come here. Considering that, he ought not behave in so unfriendly a manner (show us a somber face)."
- [Валия] ... Хәзер **борылсаң да була**, – диде. (Батулла, Юл буенда зәңгәр чәчәк.) "... Now you may turn around," [Wäliä] said.

[1013] A verb in the *affirmative* conditional, immediately followed by the *same* verb in its *respective negative* conjugated form of the *past tense I indicative*, expresses *impatience.*

- **Башласалар башламадылар**, парга әйләнеп, морҗадан очар вакыт җитте монда. (Фатих Хөсни, Утызынчы ел.) When are they going to start – if they are ever going to. People in here are ready to turn into steam and fly through the chimney.
- Бер якта тышкы баскычка чыгып баскан хатын, икенче якта – ... ир, өченче якта «**җиксәләр җикмәделәр**, болар нишләр минем белән?» дигәндәй, әллә нидә бер калын иреннәрен шапылдатып куйгалаучы алаша – торалар да торалар басып. (ibid.) They remain standing there; on one side, the woman, who has stepped out on the outer staircase, across from her (on the other side) – the husband ..., and beside him, (on the third side) the horse, now and again champing his thick lips as if saying, "What are they going to do with me, are they ever going to harness me?"

[1014] A verb in the *affirmative* or *negative conditional* followed by the *same* verb in its *respective affirmative* or *negative* conjugated form in the *present, past,* or *future* tense *indicative,* or by a verb in the *imperative* or *optative* expresses:

a) varying degrees of *concession*, with or without a tinge of *indifference, unconcern, possibility, resignation;* b) *indifference, unconcern;* c) *agreement, consent;* d) *possibility, probability;* e) *reproach;* f) *determination, courage, resolution;* g) *emphasis, intensiveness;* h) an action the *reason(s)* for which is (are) given in *concrete terms* by successive words (statements, etc.).

The two verbal forms may be separated by the particle **да**, **дә**; the conditional clause and the conclusion may be contrastive.

Note: When expressing concession it may sometimes have the meaning of such concessive expressions as 'true', 'I admit', 'to be sure', 'certainly', 'indeed'.

Examples of a):

- Мин, әлбәттә, аның иртәгә чаклы хикәяне укып чыгарына ышанмадым. ... **ышанмасам, ышанмадым**, ... төп-төгәл унга ... килеп кердем. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) I did not, of course, believe that he would read through (review) the story until the next morning. ... though I did not really believe it, I entered (the room of the Writers' Union), ... precisely at ten o'clock.
- Узгандагыларны искә **төшерсә төшерә**, ә менә «хәзергеләрдән» аерылып китә алмый, ... (Фатих Хөсни, Яз галәмәте.) He does recall what is past, but he cannot part "from what is now", ...
- Урман юлы белән бара торгач, бу юл тар гына бер сукмакка әйләнә. «**Адашсам адаштым** инде, барыйм әле мин шул сукмак беткәнче», дип уйлый бу. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) After he walked for some time along the forest road, this road turned into a rather narrow path. "Even if I lose my way, I'll follow this path until it ends," he thought. (Connotes possibility.)
- ... карчык чыдамады: – Ходайның язмышы булыр! Ни **күрсәм, күрермен**, ... – дип, авылга китәргә риза булды. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) ... the old woman did not resist. Saying: "What God wills will be! Whatever I am to face, I shall face, ...," she agreed to travel to the village.
- **Ашамасам ашамыйм, йокламасам йокламыйм**, әмма ызбаны менә дигән итеп салдырам. (Фатих Хөсни, Куркыныч йорт.) Even if I don't eat, even if I don't sleep, I'll still have the house built in the grand style. (Ызба – dialect: өй.)
- Камилә. **Әйтсәм әйтим** инде, Мәхупҗамал, мин сиңа яучы булып килгән идем. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Kamilä. Let me tell you then, Mäkhupjamal, I have come to you as a match-maker.

Examples of b):

- – Бу минем сыер, ... – Үземә кайтарыгыз, юкса казыйга барам, – ди бай. – **Барсаң барырсың**, сыерны сиңа кайтарыр өчен асрамадык, – ди бабай. (Татар халык әкиятләре, Мактанчык бай.) "This is my cow, ... Return it to me, otherwise I go to the judge," the rich man said. "If you go, so what, we didn't rear the cow to return it to you," the old man said.
- «**Барса да барыр** шул», диештеләр авылдашлар, «җылап калыр кешесе юк, ...» (Аяз Гыйләҗев, Әтәч менгән читәнгә.) "If he goes, so what," the fellow villagers said, "he has no one who will remain (behind) and cry, ..."
- Алмагач әйтә: – **Киссәләр кисәрләр**, беренче чәчрәгән йомычкамны артыгыздагы күлгә илтеп ташласана, – ди. (Татар халык әкиятләре, Аучы белән асрау кыз.) The apple tree says to her, "If they cut me down, let them. Please, throw the first of my chips which fly into the lake behind you."

Examples of c):

- Камилә. Сәлим, Тәлгатьне укырга урнаштыру чарасын күрәбезме әллә? Бәлки, Госман ярдәм итәр, ... Әллә соң Госман белән сөйләшеп карыйммы, дим. ... Сәлим. Әйдә, **сөйләшсәң сөйләш** инде. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Kamilä. Sälim, shouldn't we see about some way of getting Tälghät placed for (higher) education? Perhaps, Ghosman would help, ... I mean, perhaps I should try talking to Ghosman then. ... Sälim. Right, go ahead and talk with him.
- Мулла ... миңа әйтте: – Әйдә, кайтыйк инде, Гыймадетдин, ди. Бу бик хозур булды, ди. – Ярый, мин әйтәм, **кайтсак-кайтыйк**, дим. (Галимҗан Ибраhимов, Тирән тамырлар.) The mulla ... said to me, "Come on, let's return now, Ghimadetdin. It was very enjoyable." "All right," I said, "if you say so, then let's return."

Examples of d):

- – Ирегез үлгән икән, ә? ... Бу әнә маңгайга бәреп сорады. **Чыдасаң, чыда**, авыр булса, ела да җибәр. (Кояш Тимбикова, Тын бакчада.) "Your husband died, right?" ... He put the question right to her. "Bear it, if you can. If it is too difficult, cry out."
- Шуннан соң бу егеткә карчык: – Улым, ... син сораган нәрсәне мин белмим, аны минем тутам **белсә белер**, иртәгә шуның янына барырсың, ..., – ди. (Татар халык әкиятләре, Көнгә күренмәс Сылу-көмеш.) After that the old woman says to the young man, "My son, ... the thing you asked I don't know, my (older) sister probably knows it. You'll go to her tomorrow ..." (Тута – dialect: апа.)
- Әй, ходаем, әй, раббым, хуҗам! Адәм бу чаклы да **үзгәрсә үзгәрер** икән. (Галимҗан Ибраhимов, Яшь йөрәкләр.) O, my God, o, my Lord, my Master! That a man can change so much!

Examples of e):

- Тик әллә нинди шатлык вә дуслык минутларында гына, ярым шелтә вә ярым иркәләү катыштырып: – Куйчы, балам! Кайдан тапкансың шул җыен койрыксыз киемнәреңне! – дип **куйса куя**. (Галимҗан Ибраhимов, Яшь йөрәкләр.) Only at certain moments of gladness and friendliness would she put it directly to him, half reproachfully and half caressingly, "Come on now, my child! Where did you get all these funny-looking clothes of yours!"

Examples of f):

- Бара, бара, барып керә бер кара урманга. Моңарга шул кара урманның эчендә бер сарай күренә башлый. «Ни **булса да булыр**, шул сарайга барып керим әле» – ди егет. (Татар халык әкиятләре, Аучы белән асрау кыз.) Walking for some time, he comes into a dense forest. In that dense forest he catches sight of a palace. The young man thinks (lit., says), "Whatever happens, I'll go to that palace and enter it."
- Егет әйтә: – Әй хатын, **әйтсәм әйтеп бирим**. Минем кешегә күрендерми торган бүрегем бар. (ibid.) The young man says, "Oh, woman, let me tell you straight out. I have a cap that makes me invisible to man."
- Ире әйтә: – Әй, нәрсәгә безгә ул алмагач, **киссәк кисәрбез**, – ди. (ibid.) Her husband says: "Oh, why do we keep that apple tree, what if we just cut it down?"

Examples of g):

- – Без бит барыбер бергә булачак. Безне хәзер инде кабер генә **аерса аера алыр**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы ажаган.) "After all, we will be together anyway. Now nothing but the grave can separate us."
- ... Рөстәме дә итәкләре бозга катып кайтып керә иде бит. Итек эчләренә ... кар тулган булыр иде. Соңыннан радиаторга әле аркасын, әле аякларын терәп бик озак җылыныр иде. Суык **тимәсә дә тими** икән бу бала-чагага. (Ләбибә Ихсанова, Ана көндәлеге.) ... after all, her Röstäm too used to come home with the lower part

of his coat frozen stiff. His boots would be filled with ... snow. Then he would warm himself for a very long time, now leaning his back onto the radiator, now holding his feet, against it. These children never seem to catch cold.

Examples of h):

- – Тулаем алганда, кешеләр яхшы сезнең совхозда. ... **Йокламасалар йокламадылар**, игеннәрне вакытында җыеп бетерделәр. (Фатих Хөсни, Зәңгәр җыр.) "Taken as a whole, the people on your State farm are good ... They certainly did not sleep. They brought in (lit., gathered) the corn on time."
- Ул (Галимҗан) кул-аякларын гына өшетеп калмаган, бик каты салкын да тидергән иде. Шулай да Хөсәен бирешмәде, җитәрлек **ял итмәсә итмәде**, тик газетаны вакытында әзерләп барды. (Атилла Расих, Айлы төннәр.) Not only had his (i.e., Ghalimjan's) hands and feet become frostbitten, he had also gotten a very severe cold. Still, Khösäyen did not give in. True, he didn't get sufficient rest, but he continued to get the newspaper ready on time. (The newspaper which the two men were publishing.)
- ... Ситдыйк каты итеп санап әйтте: **Гаепләсәң, гаепләрсең** инде, Миңзифа тутай! Сине сыйларлык хәлебез юк. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән Тамырлар.) ... Enumerating (the reasons), Sitdiq said bluntly, "You may blame us for it, Aunt Mingzifa! But we are in no position to offer you anything (i.e., food)."
- Варшаваларны, Берлиннарны узып киттем. **Китсәм киттем**, ә күкне җиргә тоташтырган әлеге серле сызыкны барыбер куып җитә алмадым. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) I had passed through such cities as Warsaw and Berlin. True, I had traveled that far (i.e., I had had the possibility of passing through), but still, I was unable to catch that mysterious line which joins the sky to the earth.

[1015] A verb in the *affirmative conditional* and repeated in the *negative conditional*, and each of them followed by the particle **да, дә** and the *same* verb in its *respective affirmative* conjugated form of the *indicative* or in the *imperative*, indicates that the subject performs the action *reluctantly*, that existing circumstances or moral considerations *force, compel* the agent, leave the agent no choice to carry out the action.

The two pairs of such constructions may be separated from each other by other parts of speech. The last component of the second pair is sometimes omitted.

- Кинотеатр ишек төбенә җиткәч, Тәнзилә Мәхмүткә акча сузды: – Мә, билет ал. **Алса да алды** Мәхмүт акчаны Тәнзилә кулыннан, **алмаса да алды**. Аның башка чарасы юк иде. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) When they came to the doors of the cinema, Tänzilä held out the money to Mäkhmüt, "Here, get the tickets." Reluctantly, Mäkhmüt took the money from Tänzilä's hand. He had no other choice. (He himself had no money to pay for the tickets.)
- Хатыннар дәшми генә чәй эчә башладылар. Дүрт стаканга чәй ясап куелган иде. Сәгадәт **утырса да утырды, утырмаса да утырды**. (Саҗидә Сөләйманова, Йолдызларга йодрык.) The women began to drink tea without saying anything. Tea had been poured into the four glasses. Säghadät sat down reluctantly.
- Айсылу (авыр сулап.) Мең чуалчык ... мең бәла ... Барысы да бер башыңа синең, Айсылу. **Чишәлсәң чиш, чишәлмәсәң дә чиш**. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.) Aisylu (breathing heavily): A thousand dilemmas, a thousand troubles. All of them fall on your head alone, Aisylu. Solve them however you can (i.e., you have no choice). (чишәлсәң, чишәлмәсәң – contractions of чишә алсаң, чишә алмасаң, 1245, 1, 2 a-b).
- Мондый хәлләрдә әнисе нишләсен, **күнсә дә күнде**, **күнмәсә дә күнде** Рәмиләнең китүенә. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) Under such circumstances what should

her mother do. Reluctantly she agreed to Rämilä's departure. (The mother had no choice, she was helpless.)

- Бу атасына көн-төн ирек бирмичә сорый торгач, атасы инде моңа рөхсәтне **бирсә дә бирде, бирмәсә дә бирде**. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) When he kept asking his father, not giving him peace day and night, his father reluctantly gave him permission.
- – Актык йөз тәңкә, ди, **алсаң да ал, алмасаң да ал**, моннан соң миннән акча кайтып сорама. (Татар халык әкиятләре, Һөнәрле югалмас.) "These are the last hundred rubles," he says. "You take them (since you are broke you have no choice), (but) after this don't ask me again for money."
- Ниһаять, Илгәзәк канәгатьләнде. Дөресен әйткәндә, **канәгатьләнсә дә канәгатьләнде, канәгатьләнмәсә дә**, чөнки аның вакыты беткән иде инде. (Мирсәй Әмир, Егет шә-ә-әп.) Finally, Ilgäzäk was satisfied. To tell the truth, he had to (was obliged to) be satisfied because he had no more time.

[1016] A verb in the *affirmative conditional*, followed by the *same* verb in its *respective affirmative* conjugated form of the *indicative* or *imperative* and repeated in the *negative conditional* followed by **юк**, expresses the speaker's *indifference* towards, or *resignation* to, the action.

- – Ул әнә өенә кайтып **керсә керә, кермәсә юк**. Хәер, аның кайтып кермәве яхшырак та. (Нурихан Фәттах, Кол Гали.) "If he doesn't come home, so what. Anyway, it's even better if he doesn't."
- Сүзне Мансурның авызыннан келәшчә белән тартып алырга кирәк. ... тәртибе белән бервакытта да сөйләп бирми. ... **Аңласаң аңла, аңламасаң юк**. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) The words have to be pulled from Mansur's mouth as if with pincers. ... he never tells things in an orderly fashion and (all) at the same time. ... If you don't understand it, so what.
- Малайлар белән дә бик җиңел түгел дөнья. ... кайтканчы җиңгәгез алардан тәмаммы туя, минем ... кайтып керүем була, өчесен берьюлы минем өскә өсләтеп җибәрә. **Чыдасаң, чыда, чыдамасаң – юк**. (Гариф Ахунов, Хуҗалар.) With boys it isn't all very easy either. By the time I return (home) ... your sister-in-law is thoroughly fed up with them and, as soon as I come home, ..., she sets the three of them on me together. What can you do, you just bear it. (For керүем була see 1201, b.)
- ... ишек янында торган хатын: – Ашыга халык, ..., – дип үзалдына сөйләнеп калды. ... Якуб бу сүзләрне **ишетсә ишетте, ишетмәсә юк**. Ул шат иде. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) ... talking to herself, the woman standing at the door said, "People are in a hurry ..." ... Yaqub paid no attention to these words. He was happy.

The conditional of the verb дию

[1017]

a) The conditional of the verb **дию** 'to say' in the *second person singular* – **дисәң** – placed between the reduplication of a noun word – mostly substantive – *emphasizes* the *positive* or *negative* qualities expressed by the reduplicated word. **Дисәң** may or may not be followed by the particle **дә**.

- – Менә **егет дисәң дә егет** бу Кәрим! (Ибраһим Салахов, Имәннәр тамыр җәйгәндә.) "Indeed, he is a real man, this Kärim!"

- Менә ичмаса сөенеч! **Сөенеч дисәң дә сөенеч**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Here at least was good news! Real good news, indeed.
- Сәйфи. **Юләр дисәң дә юләр** инде мин. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Seyfi. Well, I am really a fool.
- Матур Зартугай яклары. **Урманы дисәң – урманы, даласы дисәң – даласы.** (Гариф Ахунов, Идел кызы.) The area of Zartughai is beautiful. What forests, what a steppe it has.

b) Placed between the reduplication of an *adverb of time,* **дисәң** emphasizes the *time* denoted by the adverb.
   - Хәзер, сүз дә юк, тормыш әйбәт. Җитешмәгән нәрсәбез юк. Минем **бүген дисәң бүген** «Жигули» алырлык рәтем бар. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) There is no question about it, life is good now. There is nothing missing. I have the means to buy myself a "Zhiguli" right now, today. (Zhiguli – make of an automobile.)

c) The modal word **түгел**, the modal word **юк**, or a *verb* in its *negative form,* following the *second component* of the reduplication, negates the meaning of the construction, or it indicates *uncertainty.* When followed by a verb, the second component appears in the case governed by the verb.
   - Нәрсә ул техникум бетергән кеше? **Надан дисәң, надан түгел, белемле дисәң белемле түгел**. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) What is a person who has finished the technical school. He (she) isn't really uneducated nor is he (she) really educated.
   - Көн болытлы, күңелсез иде. Өстәп, **яңгыр дисәң яңгыр түгел, кар дисәң кар түгел**, салкын дым ява. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) The day was cloudy and dull. In addition, no real rain, no real snow, but a cold dampness came down.
   - Сәет моңарчы бер дә татымаган тирән һәм татлы йокыга талды. Ул, имеш, ниндидер сихерле бер дөньяда йөзә, **су дисәң, су түгел, күк дисәң, күк түгел**. Идел өстендәге вак томандай сыек та, үтә күренмәле дә бер җисем. (Флүс Латыйфи, Хыянәт.) Säyet sank into a deep and pleasant sleep such as he had never experienced before. It was as though he was floating in some mysterious world. It wasn't really water nor was it really the sky. It was some matter, thin and transparent, like a fine mist over the Volga.
   - Гайни. ... Миңа бар, сине хатынлыкка алам, ди. Биби. Соң ник бармыйсың? Алай бик яраткач, бару кирәк иде! Гайни. Барам менә! Мин аның нәрсәсенә кызыгып барыйм? **Акчасы дисәң, акчасы юк, кыяфәте дисәң, кыяфәте юк**. Бигрәк сөйкемсез нәрсә. Мин аның белән йөрсәм дә, акчасы өчен генә йөрдем. (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Gheyni. ... Marry me, I'll take you as my wife, he says. Bibi. So, why don't you marry him? Since you love him so very much, you ought to marry him! Gheyni. Me, marry him! What does he have that I should care for him and marry him? As for money, he has no money, and as for looks, he is not good looking. He is a very unpleasant fellow. If I was going with him, it was only for his money. (The young man used to have plenty of money, taking it from his father's cash register. But his father had put a stop to that.)
   - Акрынлап атлыйбыз, кара күләгәләр дә якынлаша. **Ат дисәң, атлы түгел, кеше дисәң, кешегә дә охшамаган**. (Аяз Гыйләҗев, Язгы кәрваннар.) We march slowly. The dark shadows too come nearer. They aren't horses and riders nor do they resemble people.

d) Used like a particle, **дисәң** emphasizes the words preceding it, while contrasting them with the words following it.

- Егет әзрәк уйланып торды. – Хәзер апаңнарга бергә барсак та була! Әлфия утырган урынында сикереп алды. «Нинди кеше бу, ә? Ябышкак сагыз, **дисәң**, йөзе ягымлы!» (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) The young man thought for a little while. “Now (i.e., Now that we have introduced ourselves to one another) we can go together to your (older) sister (and family)!” Älfiä jumped up at the place where she was sitting. “Just what kind of a person was this? He sticks to one like sticky pitch, but his face is likable (attractive)!” (Älfiä thought).

Note: Älfiä is on her way from a village to her older sister in Kazan. The young man has attached himself to her even before boarding the train and stays with her also after their arrival in Kazan.

[1018] The *negative* of дисәң – димәсәң – may be used in an emphatic answer to express the speaker’s rebuke, rejection of, disagreement with his (her) interlocutor’s statement, remark, assumption, etc.

Though used in its negative form, димәсәң has then an affirmative meaning.

- – Әгәр дә мәгәр ирегездән бүген китәм дисез икән, ике дә уйламый мин Сезгә өйләнәчәкмен. ... Егетнең сүзләрендә шулкадәр ихласлык ята сыман тоелды аңа, туктап ук калды. – – Менә **тиле димәсәң тиле** инде. Беткәнме сиңа кызлар, балалы хатынга яратам **димәсәң**! (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) “If you say that you will leave your husband today, I’ll marry you without thinking twice.” ... To her it seemed that there was such a sincerity in the young man’s words that she even stopped (walking). “Now, aren’t you crazy. Don’t you have enough girls that you say to a woman who has a child that you love her!”

Note: A similar construction is possible also with other verbs in the conditional mood. For example: – Инде хәзинә артыннан йөрмиләр дисәң, бу сазлы урманнарда аларга ни калган? – Бәлки дару үләннәре җыялардыр? – дип карады Сорокин. Рәхмәтулла кулын гына селкеде. – Бу җәһәннәм сазлыгына **кермәсәләр**, бүтән урын беткәнме аларга? (Якуб Зәнкиев, Иртеш таңнары.) “Now, if you think (say) that they aren’t after the treasure, what else remains there for them (to do) in this swampy forest?” “Perhaps they are gathering medicinal herbs?” Sorokin ventured. “Aren’t there enough other places for them that they have to go into this infernal swamp?”

[1019] a) The conditional of **дию** in the *first person* can express various emotions such as an *unrealizable desire, grief.*

- – Минем тиңдәшләрем әнә анда – зәңгәр томан илендә бит, ә нигә мин һаман бу ясалма күлнең ләменә капланып ятам? Очыйм **дисәм** – канатларым юк, йөрим **дисәм** – җир өстендә яши алмыйм, ә җаным, ә уйларым нәкъ аларныкы кебек бит, нәкъ аларныкы кебек. (Фәүзия Бәйрәмова, Күл балыгы.) “After all, my kind is there, in the country of blue mist; but why am I still lying here covered (or: face down) in the silt of this artificial lake? I want to fly, but I have no wings. I want to walk, but I cannot live on land. But my soul, but my thoughts are, after all, just like theirs, just like theirs (i.e., like those of other people).”

b) The conditional of **дию** may express *cautioning* that the performance of the action indicated in the sentence requires some effort, or that the result of the action turns out to be unsatisfactory.

Note: Дию may also mean ‘to think’, ‘to intend’.

- Бер текә, биек кыяга менәбез дә, инде җиттек **дисәк**, алдыбызда тагын да текәрәк, биегрәк кыя тора. (Ибраһим Салахов, Карлыгач.) We climbed a steep, high mountain, and just when we thought that we had made it, there was still another, steeper and higher mountain in front of us.
- – Кая табарак юл тотасың, солдат? – диде үги әти. – Туган якларга **дисәң**, бик ерак бит. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) “Whereabouts are you headed, soldier?”

(my) stepfather said. "If you are thinking of going (If you intend to go) to (your) homeland, it's very far, you know."

- ... Төхфәт карт үзалдына зарланып куйды: – Бу колонка суының бер генә дә тәмнәре юк. Чәйгә **дисәң**, чәе чыкмый. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) ... talking to himself, old Tökhfät complained: "The water from this main has no taste at all. You make tea and it doesn't turn out to be much of a tea at all."

c) The conditional of **дию**, following a verb in the *optative mood,* indicates that a second action begins within a moment after the beginning, or just before or immediately upon, the completion of the action denoted by the verb in the optative mood. Furthermore, the construction may connote *surprise.*

- Егет эшләпәсен эзләп китте. ... тузгыган пакус өстендә яткан тула эшләпәсен **күтәреп алыйм дисә**, аның астында тәлгәшләп җыелган кып-кызыл җиләк учмасы **күреп алды**. (Җәмит Рәхимов, Батырша.) The young man went to look for his hat. He took up his cloth hat, which lay on a ruffled swatch cut through the grass (by the scythes of the haymakers) ... and there was (lit., he discovered) a bunch of bright red strawberries placed together (lit., gathered) under it in clusters.

[1020] The affirmative conditional of **дию** in *any person;* used with the interrogatives **ни өчен**? **ник**? **нигә**? 'why?', forms a parenthetical interrogative clause which corresponds to the subordinating conjunction 'because' (see 665).

[1021] The *conditional* is also used:

a) In parenthetical words and phrases such as **алайса(м)** 'if that is so', 'in that (such a) case'; **булмаса** 'at least', **ичмаса(м)** 'at least'; **җитмәсә** 'not enough', 'if that isn't (wasn't) enough', 'on top of that';

b) In the conjunctions **юкса**, **югыйсә**, **юк исә** 'if not', 'otherwise', 'or else', 'but', 'however'; **яисә** 'or', **теләсә** ... **теләсә** 'be it ... be it', 'whether ... or'; **ни (ник нигә) дисәң**, **дисәгез**, etc. 'because';

c) With **булу** and the modal word **кирәк**: **булса кирәк** 'probably', 'apparently', 'must' (supposition);

d) In phrases with pronouns: **ни әйтсәң дә** 'whatever you say'; **теләсә кем** 'anybody'; **теләсә кайчан** 'at any time'; **теләсә ничек** 'however'; and others.

Independent Use of Consequence Clauses

[1022] The forms **-ᴼр/-мас**, **-мәс идем**, **идең**, **иде**, etc., **-ачак**, **-әчәк идем**, **идең**, **иде**, etc., **-ган**, **-гән булыр**, **идем**, **идең**, **иде**, etc. and **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и идем**, **идең**, **иде**, etc. may be used in *simple sentences* and *independent clauses.*

Corresponding to English 'would', 'should', the form **-ᴼр идем** (first person singular) expresses *volition,* or it *attenuates* the speaker's words. The form **-ᴼр идең**, **идегез** (second person singular and plural) denotes a *mild inducement,* a *polite suggestion,* or *supposition.* The future II stem **-ачак**, **-әчәк** with **идем**, **идең**, etc. has the same function as **-ᴼр идем**, **идең**, etc. but is somewhat categorical. The form **-ган**, **-гән булыр идем**, **идең**, etc. often implies a tinge of *regret* that the action was not realized because circumstances did not permit it. The form **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и идем**, **идең**, etc. is, in certain contexts, synonymous with that of **-ᴼр идем**, **идең**, etc.

As in consequence clauses of conditional sentences, the forms **-ᴼр/-мас**, **-мәс идем**, etc. and **-ачак**, **-әчәк идем**, etc. can refer to *present, future* or *past time,* the context determining which tense is meant.

- – Мин моны беләм. Тик сезгә ул хакта Дәмин белән сөйләшми торырга **киңәш итәр идем**. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) "I know this. But I would advise you not to talk about it with Dämin."
- – Миңа калса, бу төр спорт кызларга бер дә килешми. ... Мин сине башка урында күрергә **теләр идем**. Гимнастка итеп, мәсәлән. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Хәтер ярлары.) "As far as I am concerned, this kind of sport is not proper at all for girls. ... I should like to see you in another spot. As a gymnast, for example."
- – Юк, алай дип әйтәсем килми. Һәрхәлдә, ниндидер нәтиҗә ясауны ашыктырмаска **дияр идем**. (ibid.) "No, I don't want to put (lit., say) it that way. Still, I would say you shouldn't jump to any conclusions."
- – Атаңнан хат бар, җавап **язар идең**, ичмасам. (ibid.) "There is a letter from your father. You should answer it, at least."
- – Сез, Хәсән, боларны ныграк **укыр идегез**. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) "You should study these things more thoroughly, Khäsän."
- – Һәрхәлдә, болар ачыкланырга тиеш. Менә шул эштә сез безгә бик зур ярдәм **күрсәтә алыр идегез**. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "At any rate, these things must be clarified. In this work you could help us a great deal."
- Мәрьям аңа башка бер сүз әйтмәде. Алар икесе ике телдә сөйләшәләр һәм барыбер берсен-берсе **аңлый алмаячаклар иде**. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) Märyäm did not say any more to him. The two of them spoke two (different) languages and would not be able to understand each other anyway (i.e., they talked at cross-purposes).
- Аңа бары белгеч кенә дөрес җавап **бирә алачак иде**, бары ул гына аның буталган уйларын тәртипкә **китерә алачак иде.** (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Only an expert would be able to give him a correct answer, only he would be able to put his confused thoughts in order.
- – ... ә нишләп болай хәбәрсез китеп баруымны сорама. Анысын үземә үзем дә **әйтә алмаган булыр идем**. (Фатих Хөсни, Өзелгән җыр.) "... but don't ask why I left like that, without leaving a message. I wouldn't have been able to explain (lit., tell) that even to myself."
- – Абый, нишләп телеграмма бирмәдең, каршы **чыккан булыр идек**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Brother, why didn't you send a telegram? We would have met you (at the station)."
- ... песнәк, өркеп, пыр итеп очып китте. Дамир кычкырып көлә башлады, соңыннан иптәшенә: ... – Очса соң, аның канатлары бар ич. Менә син **очар идең дә**, канатың юк. – Ул **очмыйдыр иде**, син аны куркыттың. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) ... frightened, the titmouse flew away in a flutter. Damir began to laugh loudly, then said to his friend, "... If it flies away, so what, it has wings, hasn't it? You too would fly, but you have no wings." "It probably wouldn't have flown away. You frightened it."
- Бай сорый болардан: – Нигә кызымны алып кайтмадыгыз? – ди. Егетләрнең берсе әйтә: – Бик каты сугыштык, ди, **алып кайта идек** тә, кыз тугыз башлы аждаһа кулына күчкән икән, – ди. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) The rich man asks them: "Why didn't you bring back my daughter?" One of the young men says: "We fought very hard. We would have brought her back, but it turned out that the girl got into the hands of the nine-headed dragon."

CHAPTER XX – INDEFINITE USE OF PERSONAL VERB FORMS

[1023]

1. The *second person singular* and *third person plural* of verbs in the active voice in *various moods* and *tenses*, the *third person singular* of verbs in the *passive voice,* and the *third person singular* and *plural* of the verb **дию** in the *active voice, indicative, present tense*, may be used *indefinitely* (i.e., for 'one' or 'people in general'.)

   If the verb is in the present or future I tense of the indicative, it may express, or imply, *possibility* or *impossibility*. If it is in the *second person singular imperative*, it may indicate, or imply, a *duty,* an *obligation, necessity* or *possibility.*

   - – Синең кебек укыган кешеләрне күрсәм, авылга иптәшләр кайтса, студентлар, күңел тузына башлый. Кыен була, **көнләшәсең, кызыгасың**. Эшкә **чыктың исә**, онытыла. (Нурихан Фәттах, Мөдир Сажидә.) "When I see educated people like you, when friends return to the village, students, my heart begins to beat with excitement. It becomes difficult, you are (i.e., one is) jealous, you envy (one envies) them. But as soon as you have gone out (one has gone out) to work, it's forgotten."
   - Бәйрәм алды һәрбер кешенең күңелен дулкынландыра, җилкендерә бит ул. ... Көтелмәгән яңалык-шатлык **өмет итәсең**. Яңа көн туган саен әнә шул сөенечкә якынлашкан кебек **сабырсызланасың**. Тизрәк-тизрәк бәйрәм җитсә иде, **дисең**. Зарыгып **көтәсең** ул өметле көнне. (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) Before the feast, everybody gets excited, carried away (lit., every person's heart is caused to get excited, carried away), doesn't he. ... You hope (One hopes, People hope) for some unexpected news and some joyous happening. With each newborn day you grow (one grows) more impatient, as you seem (one seems) to get closer to that time of good tidings. If only the feast would be here soon, soon, you say. You wait (one waits), yearning for that hopeful day.
   - Белдерү тактасында беренче курска кабул ителүчеләрнең исемлеге эленгән. Исемлек башында – Габдуллин Мәхмүт. Моңа ничек **куанмассың** да ничек **горурланмассың**! (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) A list of those being admitted to the first course has been posted on the information board. At the head of the list is Ghabdullin Mäkhmüt. How can you (i.e., one) not be glad about that, how can you (one) not be proud of that.
   - Кешегә чокыр **казыма**, үзең **төшәрсең**. (Proverb.) Do not dig a pit for others lest you yourself fall into it (i.e., He that mischief hatches mischief catches).
   - ... менә өйгә кайткач, телевизор карыйсы ... урында, шушы мәгънәсез «гариза»ны укып, эч пошырып **утыр** менә! (Мәдинә Маликова, Басып сайрар талы бар.) ... there, after coming home, instead of watching television, ... you have to sit (i.e., you are (one is) obliged to sit) and get bored, reading that silly "application".
   - Караватка утырдым. ... сузылып карадым – нинди рәхәт. Бер кеше кысмый-этми, сүгенми, теләгәнчә **сузыл**. (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) I sat down on the bed. ... I tried stretching out. How comfortable. There, stretch out as you like, without somebody cramping, pushing and cursing (you).
   - ... җәйнең кыска төне үткән, ни арада таң да аткан була. **Син** тагы торырга, тагы. ... сыерлар артыннан чабарга **мәҗбүрсең**. (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) ... the short summer night has passed. Before you know it it's dawning. Again you have (one has) to get up, again you have (one has) to run after the ... cows.

- Кара диңгез тынычсызлана – авыр дулкыннар ярга сугылалар. Аларның тонык тавышы, авыр сулышы монда, без басып торган верандага хәтле **ишетелә**. (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) The Black Sea becomes restless. The heavy waves pound the shore. One hears their faint sound, their heavy breathing all the way to the veranda here on which we are standing.
- Бергә яшәгәндә кешенең картайганы, үзгәргәне артык **сизелми**, ... (Мәдинә Маликова, Янартаулар яктысында.) Living together, one does not particularly notice that a person ages and changes (lit., a person's aging and changing), ...
- Саубуллашканда, гадәттә, иң кирәкле сүзләр **онытыла**. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) When saying goodbye one usually forgets the most important words.
- Санаулы көн тиз үтә, **диләр**. (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) It is said (They say, People say) that days you count pass quickly.
- Өй эче тын, тик кайдадыр күршеләрдә пианинода **уйныйлар**. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) It is quiet in the house, only somewhere, at the neighbor's, they are (one, someone is) playing on the piano.
- Һәр көн ... эш эзләп тә карыйбыз ... ләкин һаман рәт чыкмый: я бөтен җәй буена егерме тәңкә генә **бирәләр**, яисә вакытлы эшләр генә **күрсәтәләр**. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) Every day ... we try to find work, ... but nothing ever comes of it. Either they are giving only twenty rubles for the whole summer or they are offering only temporary work.
- Миңлекамал. Эшлекле кеше күп сөйләшми **диләр**. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Minglekamal. It is said that an industrious person doesn't talk much.
- Кызның өстендә зәңгәрсу күлмәк. Әйтерсең лә бу күлмәкне юл буендагы һиндыба чәчәгеннән **теккәннәр**. (Батулла, Юл буенда зәңгәр чәчәк.) The girl has a bluish dress on. This dress might have been sewn together from the chicories (which grow) along the road.

2. The *third person singular* of a verb in the *passive voice,* or the *first person plural* of verbs in *various moods* is often used by writers, in editorial articles as well as in scholarly books and lectures, etc., to maintain an impersonal character or to avoid the egotistical sound of a repeated «мин» 'I'.
   - Укучыга тәкъдим **ителә торган** «Шәҗәрә» китабы 1982 елда **тәмамланган**, ... «Шәҗәрә» киң катлау укучыларын күз алдында тотып **язылды**. ... Аеруча әһәмиятле дип **уйланылган** фикерләрнең, фактларның чыганаклары **күрсәтелде** һәм китап ахырында **файдаланылган** хезмәтләр исемлеге **бирелде** ... «Шәҗәрә» дә тел һәм тарих турында яңача фикерләү **тәкъдим ителә**. (Нурихан Фәттах, Шәҗәрә, Башлау.) The book (entitled) "Genealogy" which is being offered (i.e., which I am offering) to the reader was finished (i.e., I finished) in 1982, ... "Genealogy" was written (I wrote), bearing in mind a broad readership ... The sources of thoughts (opinions) and facts considered (I considered) especially important, have been indicated (I have indicated), and a list of works used (I used) has been given (i.e., I have given) at the end of the book. ... In "Genealogy", a new way of thinking about language and history is offered (i.e., I offer a new way of thinking ...).
   - Бу китапта **без** татар сөйләм теленең барлыкка килүе һәм үсеше тарихына кереш ясауны максат итеп **куйдык**. (М.З. Зәкиев, Татар халкы теленең барлыкка килүе.) In this book we (i.e., I) have aimed at giving (lit., making) an introduction to the history of the origin and development of spoken Tatar.
   - Язма әдәбият бик аз таралган чорда, бигрәк тә аннан да элегрәк, гади халык өчен экият, җыр һәм бәет тыңлау күңел ачу чараларының иң ансаты, ... булган

дисәк, шәт, **ялгышмабыз**. (Гомәр Бәширов, Тылсымнар дөньясында.) We are (i.e., I am) probably not mistaken if we (I) say that in the epoch when written literature had spread very little, and particularly even before that, listening to stories (tales), songs and humorous verses was for the ordinary people the simplest ... means of amusement (entertainment). (Шәт – шаять.)

3. The *first person plural* may be used a) by a sovereign ruler when speaking of himself (plural of majesty) and by other persons of higher standing; b) to express modesty; c) to diminish oneself or magnify the person addressed in order to establish a level of equality, to identify oneself, establish some closeness, with him; d) to express a heightened sense of cordiality towards a person of equal social, professional, etc., standing.
   - Хан. Сездәй үткен акыллы, туры, намуслы хатыннар булмаса, ... **без** баш булган бу дәүләттә ... (Нәкый Исәнбәт, Җирән чичән белән Карачәч сылу.) The Khan. If there were no sharp-witted, sincere and honest women like you, ... then in this state of which we are (I am) the ruler ...
   - Таипов. Сез кем буласыз, сезгә нәрсә кирәк? ... Хәзрәт. ... **без,** ... шушы илнең имамы **булабыз**. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Taipov. Who are you, what do you want? His Holiness. ... we are (I am) this country's Imam.
   - Алпавыт әйтте: – Син **безне** алдаган икәнсең, анда бернәрсә дә юк иде, – диде. Мужик әйтте: Качыргансыңдыр, диде, **безнең** алай алдалый торган **гадәтебез** юк, алдалый да **белмибез**, диде, бай абзый, диде, ни генә **сөйләшсәк** тә, сез **безгә** ышанмыйсыз инде, – диде. Алпавыт: Дөресен сөйләшсәң, ник **ышанмыйк**, **ышанырбыз**, диде. (Татар халык әкиятләре, Мужик белән алпавыт.) The landowner said. "It has turned out that you have deceived us (me), there was nothing there." The peasant said. "You probably let it escape. We (I) don't have the habit of cheating like that. We (I) don't even know how to cheat, Bai. But whatever we (I) say, you don't believe me." The landowner said. "If you speak the truth, why shouldn't we (I) believe you. We (I) will believe you."

   Note: Бай 'rich', 'wealthy'; before the revolution used to address a wealthy person.

   - Әкми. Әссәламәгаләйкем, байлар. (Фәтхерахман сәлам ала.) Габделвәли (Фәтхерахманга.) **Безнең** Фәтхулла абзыйның улы. Фәтхерахман ... Хуш, син кичә дә шушында булдыңмы? ... үзең дә кереп карагандыр син. Әкми. Театрларын әйтәсезме? Анда керергә, алла сакласын. ... **без** дә мәдрәсә ишеге күргән бит, бай. (Клубка ишарә кылып.) **Без** ул эшне алданрак сизми калдык. (Нәкый Исәнбәт, Гөлҗамал.) Äkmi. Peace be on you, Bais. (Fätkherakhman returns the greeting.) Ghäbdelwäli (to Fätkherakhman). He is the son of our (i.e., my) older brother Fätkhulla. Fätkherakhman. ... Well, were you also there yesterday? ... you too probably went in and watched (i.e., the theatre performance). Äkmi. You mean their theatre? God forbid that I should go in there ... we (i.e., I) too have seen the medrese door, after all, Bai. (He motions towards the club.) We (I) didn't notice (sense) that matter earlier.
   - Ильяс. Сәлам **бирдек**. Низами. Исәнмесез, Ильяс Гаязович. (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Ilyas. Greetings. Nizami. How are you, Ilyas Ghayazovich.
   - – Кәрзин үрү төбеннән башлана. **Без** дә шуннан башлап **өйрәник**, яле, әнә теге нечкәрәк талчыбыкларны бир әле, – дип, Максим Максимович мине үз янына утыртып, һөнәренә өйрәтә башлады. (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) "Making baskets begins with their bottoms. So now, we'll (i.e., you will) begin learning from there too, just get me those thinner osiers over there," Maksim Maksimovich said, and, having me sit beside him, he began to teach me his craft.
   - – Җитте, җитте. Сыйладың, рәхмәт. Иртән иртүк коймa буена утын китереп аударырмын. ... Кирәк булсам, мине урман хуҗалыгында табаласың. Яхшы, **хуш**

иттек, – дип минем иңбашымны какты да кочаклап ук алды. (Рөстәм Кутуй, Бер дә бер көзне.) "Enough, enough. You treated me (to food and drink), thank you. Tomorrow morning I shall drop some (fire)wood at the fence ... If I'm needed, you can reach me at the forestry. All right, goodbye," he said, and he slapped me on the shoulder and even gave me a hug.

Note: The speaker, a forester, caught a medical doctor gathering (fire)wood in the woods. The forester threatened to fine him but relented when the doctor pointed out that he (i.e., the forester) had a throat ailment which needed treatment. At the end, the forester became very friendly, showing a high degree of cordiality.

4. The *third person singular* of the verb **дию** may be used for 'one', 'the people', 'they'.
   - Бездән бик ерак бер шәһәрдә бер бик ярлы карчык булган, **ди**. Бу карчыкның бер генә баласы булган, **ди**. ... Бу шәһәр бик зур шәһәр икән, **ди**. (Татар халык экиятләре, Көнгә күренмәс Сылу-көмеш.) They say that in a city very far from us there was a very poor old woman. This old woman had only one child, they say. ... This city was a very big city, they say.
5. The *third person plural* of the verb **дию** may be used emphatically for the *first* person *singular.*
   - Исемә килгәндә юл кырыенда утыра идем. Яныма автобус туктаган. ... – Әй, кая барасың? – ди шофер. – Ә? Кая барасың **диләр** сиңа. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) When I came to my senses, I was sitting at the roadside. A bus had stopped beside me. ... "Hey, where are you going?" the driver said (lit., says). "What?" "I'm asking where you are going."
   - Сәлимә. Әйдә! Әхмәт. Кая? Сәлимә. Канцеляриягә барабыз. Әхмәт. Бармыйм. Сәлимә. Әйдә инде, ... Әхмәт (ачуланып.) Бармыйм **диләр** ич инде сиңа. Нигә каныгасың? (Фәтхи Бурнаш, Ялгыз Ярулла.) Sälimä. Come on! Äkhmät. Where to? Sälimä. We are going to the office. Äkhmät. I'm not going. Sälimä. Come on now, ... Äkhmät (getting angry). I'm not going, I tell you. Why are you badgering me?
   - Хөснетдин. ... Минем сүзем бетте. Илле сум бирәсезме, юкмы? Хаҗи. Бирә алмыйм, ... егерме биш сум бирәм. Хөснетдин. Булмый. Хаҗи. Тукта әле, тукта дим, ... Хөснетдин. Вакытым юк. (Чыга.) Хаҗи (тәрәзәгә тыгыла.) Хөснетдин, Хөснетдин әфәнде! Кил әле монда, кайт әле монда. Бирәм, Бирәм **диләр** сиңа. (Шәриф Камал, Хаҗи әфәнде өйләнә.) Khösnetdin. ... I have said my last word. Are you or are you not giving (me) fifty rubles? The Hadji. I can't ... I'll give you twenty-five rubles. Khösnetdin. It won't do. The Hadji. Wait, please, wait, I say. ... Khösnetdin. I have no time. (He leaves.) The Hadji (leans out of the window). Khösnetdin, Mister Khösnetdin! Come here, please, come back here, please. I'll give it (to you), I tell you, I'll give it to you.

Agreement of the Predicate with the Subject

Agreement in Person

[1024] As a rule, a predicate verb, or a predicate formed with an auxiliary verb agrees with the subject in the *first* and *second person singular* and *plural.* It also agrees with the subject in the *third person*, however, not necessarily in number.

Note: For exceptions see further below.

- **Мин** моны **аңламыйм**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) I do not understand this.

- [**Егет**] Бер ун адым гына **киткән иде**, баягы ак **бүре** килеп **очрады** һәм **әйтте**: – И егет, **син** монда нишләп **йөрисең**, кая **барасың**, кайдан **килдең**. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) [The young man] had only made about ten steps when the same white wolf met him and said: "Oh, young man, what are you doing here, where are you going, where did you come from?"
- Диңгез өсте тын, **ул**, шома көзге кебек, ... ялтырап **ята**. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) The surface of the sea is quiet, ... it shines like a polished mirror.
- – Бу хакта **без** әле **уйлашырбыз**. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) We shall still think about this.
- Искәндәр әфәнде, **сез** ни **эшләдегез**? (Фәтхи Бурнаш, Таң.) "Mister Iskändär, what have you done?"
- – **Мин** сездә бишенче аемны **хезмәт итәм** инде, **ди**, **сез** иртә чыгып **китәсез**, кич **кайтасыз**, нишләп **йөрисез** соң **сез**? – **ди**. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) "It's already my fifth month in your service," he says. "You leave in the morning and return at night. What are you doing then?" he says.
- Хәзер **болар** – дүрт егет, бер кыз – бишәүләп утырып **ашадылар**, **эчтеләр**, ... (ibid.) Now they, four young men and one girl, sat as a fivesome, eating and drinking, ...
- **Мин** әле бик **яшь идем**,... өстәвенә талчыбыктай **нечке-арык** та **идем**, ... (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) I was still very young ... besides, I was skinny and slim as a willow switch, (lit., skinnier than ...) ...
- Шәрипов. ... **ул син теләсәң** дә, **теләмәсәң** дә шулай **булачак**. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Shäripov. ... Whether you like it or not, it will be that way.
- Бер **бәхетсезлекнең** бер бәхетле **ягы була**. (Нәкый Исәнбәт, Татар халык мәкальләре.) A misfortune usually has a good side.
- Майның әүвәлге ике **атнасы болытлы, яңгырлы булды**. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) The first two weeks of May were cloudy and rainy.

[1025] If the subject is compound and consists of two or more simple subjects expressed by *nouns, personal pronouns* differing in person and joined by *copulative* conjunctions, the following rules apply:

1. If one of the simple subjects making up the compound subject is expressed by a personal pronoun in the *first person singular,* the predicate verb appears in the *first person plural.*
   - **Син** һәм **мин** мәктәпкә **барабыз**. You and I are going to school. **Мин** һәм **сез** бергәләп мәктәпкә **барабыз**. You and I (сез refers to one person, polite address) are going to school together.
   - **Мин** дә, **башкалар** да бу фикергә **кушылдык**. (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) I, as well as the others, agreed with this opinion.
2. If the compound subject is expressed by personal pronouns, nouns in the *second* and *third persons singular* or *plural*, the predicate verb stands in the *second person plural.*
   - **Ул** да, **син** дә Фатыйма белән **танышсыз**. Both you (thou) and he are acquainted with Fatima. **Алар** да, **сез** дә бер-берләрегезне күрергә **телисез**. You (ye) and they wish to see each other.

[1026] If subjects of *different persons* are connected by *disjunctive* conjunctions, the predicate agrees with the nearer.

For example: Яки мин, яки син язарсың. Either I or you will write. Яки сез, яки мин язармын. Either you or I shall write. Я Булат, я без үзебез барачакбыз. Either Bulat or we ourselves shall go. Я без үзебез, я Булат барачак. Either we ourselves or Bulat will go.

Яки алар, яки сез килерсез. Either they or you will come. Я син, я Кәримә укыр. Either you or Kärimä will read.

If the subject is a *noun* or *adjective*, agreement is understood in all persons without being expressed by (copulative) personal endings. If the subject is a *personal pronoun* of the *first* or *second person,* and the predicate is a *noun*, a dash is used between them in writing when *both are emphasized.* If they are not emphasized, or if the predicate is an *adjective*, the dash is not used.

If the subject is a *personal pronoun* of the *third person*, a *demonstrative pronoun,* or a *noun,* and the predicate is a *noun*, the dash is always used.

For example: Мин – эшче (мин эшче) 'I am a worker', син – язучы (син язучы) 'you are a writer', ул – укытучы 'he is a teacher'; бу – кечкенә бала 'this is a small child', (compare: ул укытучы 'that teacher'; бу кечкенә бала 'this small child'); без – шәкертләр (без шәкертләр) 'we are students'; сез – балыкчылар (сез балыкчылар) 'you are fishermen', сез – балыкчы (сез балыкчы) 'you are a fisherman'; мин риза 'I agree'; сез хаклы 'you are right'; бу урын бушмы? 'is this seat vacant?'; син көчле 'you are strong'; ул арыган 'he is tired'; Якшәмбе – ял көне 'Sunday is a day of rest'; Азат – тимерче 'Azat is a blacksmith'.

Compare also:

- Мәдинә. **Сез, сез Мирзахан Байчурин**?! Саттаров. **Син** элеге кечкенә **кыз**. ... Менә нинди очрашу. (Риза Ишморат, Мәдинә.) Mädinä. You, you are Mirzakhan Baichurin? Sattarov. You are that same little girl. ... What a surprise meeting.
- Дөресен әйткәндә, **без** – булдыксыз **балыкчылар**. (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) To tell the truth, we are untalented fishermen.
- **Ул** – безнең **якташыбыз**. (ibid.) He is our fellow countryman.
- Сәгыйт. ... Кешеләр белән **җитәкчелек итү** – алар белән бергә **эшләү** ул, дисез. ... сезнең иң **әһәмиятлесе – хезмәт**. Аңлыйм. (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Säghit. ... To lead people is to work together with them, you say. ... for you the most important thing is work. I understand that.

[1027] Agreement of a predicate *noun* or *adjective* with the subject may also be expressed by joining the *personal endings* of the *pronominal* kind to the predicate. In the *third person* the predicate takes the copulative suffix **+дыр**, **+дер**, **+тыр**, **+тер**. However, it should be noted that copulative personal suffixes pertain in the first place to the older Tatar literary language. In contemporary Tatar, they are used less often and in most cases for stylistic reasons (for example, to emphasize a predicate).

- Дунганнар бер авыз белән көйләп: – ... безнең аларга һич катнашыбыз юк, **алар** безгә бөтенләй **башкалардыр**. Без ... сезнең күләгәгездә яшәдек, ..., сезнең юлыгызда **корбаннарбыз**. ... диделәр. (Галиәсгар Камал, Кытай хикәяте, 1907.) Flattering him (i.e., the ruler), the Dungans said with one voice: "... we have no connections with them (i.e., to the various parties hostile to the ruler) at all, they are completely different from us. We ... have lived in your shadow, ..., we are victims on your way (road). ..."
- Әллә нинди нәрсә бу! **Борыны** кәп-кәкре **бөгелгәндер** – Тәмам кармак кеби. (Габдулла Тукай, Шүрәле, 1907.) What a thing this is! Its nose is bent in a curve, just like a fishingrod.
- Зурмы? – дисәң, **зур түгелдер**, Бу авыл бик кечкенә. (ibid.) If you ask whether it is large, it isn't large. This village is very small.
- Хаҗи. ... Хәзердә аның **никахы** үз **ихтиярындадыр**. Шул сәбәптән сезгә һич тә әйтер **сүзем юктыр**. (Закир Һади, Җиһанша хәзрәт, 1908.) The Hadji. ... Now her

(i.e., the speaker's daughter's) marriage is at her own discretion. For that reason, I have nothing whatsoever to say to you.

- Ата белән ана: – Һи-и, **танышларсыз** икән алайса, узыгыз, утырыгыз, солдатлар, – дип самавыр хәстәрли башладылар. (Батулла, Юл буенда зәңгәр чәчәк, 1988.) "Hullo, it turns out then that you (and our daughter) are acquaintances. Come on in, sit down, soldiers," the parents said, beginning to prepare the samovar.
- Күлмәк кан кызыл төстә булыр, сәдәфләре **көмештер**, яка өсте алтын җепләр белән **чигелгәндер**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан, 1984.) The shirts are blood-red, their buttons are silver, the collars are embroidered with gold thread.

Omission of Personal Endings

[1028] The personal endings of the *first* and *second persons, singular* and *plural*, of the predicate verb are sometimes omitted, i.e., in certain cases subject and predicate may not grammatically agree in person. Such omission of the personal endings occurs mostly in the vernacular, in familiar discourse and in rapid speech where the full forms are often felt to be clumsy. In some instances, the omission tends to emphasize the action of the verb and de-emphasize the subject.

Note: The omission of the personal endings of the *first* and *second persons plural* is admissible also in the literary language. (See also D. G. Tumasheva, Tatarskiy Glagol, p. 159.)

- Шамил. Ашыйсыңмы? Әйдә, **мин** дә **ашамаган**, бераз капкалап алыйк әле. (Рәисә Ишморатова, Яшьлек канат җәйгәндә.) Shamil. Are you going to eat something? Come on, I haven't eaten, either. Let's have a snack.
- – Ә син барыбер алай ук дорфа сөйләшергә тиеш түгел идең минем белән. **Мин** дә уйнап **йөрмәгән** бит. Синең шикелле үк, эштән кайтып, аш **әзерләгән**. Аннары борчылып көтеп **торган**! ... дип бар булган үпкәсен әйтеп бирде. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) "And anyway, you should not speak to me so rudely. After all, I wasn't playing either. I came home from work just like you, and I prepared dinner. Then I waited (for you), worrying (i.e., worrying because he was late) ...," she said, giving vent to all her frustrations.
- – Бик зур гөнаһлы мин, Мәдәния, гөнаһлы. ... – Нинди гөнаһ булсын ул, Камил абый? Юри **эшләмәгән** бит. **Сез** шулай **аңлаган**, ә мин бүтәнчә. (Гомәр Бәширов, Казан утлары, 1, 1971, p. 126.) "I am very guilty, Mädäniä, guilty ..." "How can you talk of guilt (What guilt would that be), Uncle Kamil? Surely, you didn't do it intentionally. You understood it one way (that way) and I in another way."
- Нәсимә. Мондый эштә шаярып сөйләшмиләр, Әгъзам, белдеңме шуны? Әгъзам. Белдем, карчыгым, белдем, бетте. Синең алда моннан соң шаярып та **сөйләде юк**. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Näsimä. One doesn't speak lightly of such things, Äghzam, you know? Äghzam. I know my (old) dear, I know. It's finished. From now on I will definitely not joke anymore in your presence.
- Рәисә бик матур булып күренде аңа. ... Нигә моңарчы күренмәгән ул чибәрлек? Нигә эчкә яшеренгән ул матурлык? Юк, яшеренмәгән. **Без күрмәгән, без ишетмәгән, без** сукыр **булган**! (Батулла, Юл буенда зәңгәр чәчәк.) Räisä appeared very beautiful to him. ... Why had that beauty not shown itself up to now? Why had that beauty hidden inside? No, it hadn't hidden. We (i.e., I) didn't see, we (I) didn't hear, we (I) have been blind!
- **Без көлә** дип син көлмә, ... (Фатих Хөсни, Мәйдан.) Don't you laugh just because we are laughing, ...

[1029] The personal endings are often omitted in noun clauses as objects of verbs of saying, telling, thinking, believing (in English often introduced by the subordinating conjunction 'that'). In Tatar, the noun clause (the analytical subordinate clause expressing the object of action) is joined with the main clause by the verbal adverb **дип**. The logical subject of the subordinate clause appears in the accusative as the direct object of the main verb, or it remains in the nominative.

Note 1: The use of the accusative appears to be more frequent, although the choice of nominative or accusative constitutes a problem of Tatar syntax, which has as yet not been sufficiently studied and clarified. In some instances, the use of the accusative tends to emphasize the subject.

Note 2: If a conjugated form of **дию** (for example: диләр) is the predicate verb of the main clause, **дип** is not used.

- Ул бу хатны **мин язган** дип уйлый. (Х. Курбатов, Татар теленең синтаксис һәм стилистика мәсьәләләре, p. 119.) He thinks that I have written this letter.
- Ул бу хатны **син язган** дип уйлый. (ibid.) He thinks that you have written this letter.
- Илдус кичә радиодан **мин җырлый**[1] дип уйлаган. (ibid., p. 118.) It seems that Ildus thought that it was me singing on the radio yesterday.
- Сүрия. Кем әйтте сиңа **мине көнләшә** дип? (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Süriä. Who told you that I was jealous?
- Фәйзулла. Сәйфулла! **Сине** Камали Маһирәсе артыннан **йөри** дип сөйлиләр! (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Feyzulla. Seyfulla! They say that you are courting Kamali's (daughter) Mahirä!
- – Бу турыда **мине уйламый** дип беләсеңме? (Сания Гыйффәт, Тормыш көзгесе.) "Do you believe that I am not thinking about this?"
- – ...**сине** уку бетереп **кайткан**, чирләрне **дәвалый** диләр. Дөресме? (Якуб Зәнкиев, Иртеш таңнары.) "... they say that you have finished your studies and returned, and that you are treating (people's) illnesses. Is that true?"
- – **Сине** китап **яза**, диләр, дөресме? (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) "They say that you write books. Is that true?"

Agreement in Number

[1030] If the subject is a *noun* in the *plural*, the *pronoun* of the *third person plural* – алар – or a *compound* subject consisting of two or more simple subjects, the *predicate verb* may stand in the third person, *singular* or *plural*. There is no definite rule as to the choice of number.

Note: According to M. Z. Zekiev, the predicate verb agrees with its subject (i.e., it appears in the plural, only for stylistic reasons. See: М. З. Зәкиев, Хәзерге татар әдәби теле, p. 97. D.G. Tumasheva gives the following explanation: If the action of the verb is viewed as 'unseparated', 'undivided' – i.e., if it is performed as a whole by all members (parts, units) making up the subjects in the plural – the predicate verb is in the singular). If the action is viewed as 'distributed' – i.e., performed as separate actions by each individual forming part of the subject in the plural – the predicate verb appears in the plural. Examples: Кунаклар килә. The guests are coming (arriving). Кунаклар киләләр. The guests are coming (arriving) (one after the other). See: Д.Г. Тумашева, Татарский глагол, pp. 163/164.

While this latter explanation is borne out in many instances, style appears to take precedence in others.

---

[1] The use of the full form in this sentence – besides being felt as clumsy – could produce ambiguity. «Мин җырлыйм дип уйлаган» normally would mean that Ildus intended to sing on the radio himself.

Compare the examples below:

- **Акчарлаклар**, канатларын җәеп, суга **ташланалар**. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Spreading their wings, the seagulls dive (lit., throw themselves) into the water.
- ... Идрис бензин багын алды, **башкалар** кем нәрсә күтәренеп, шау-шу килеп Иделгә таба **киттеләр**. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) ... Idris took the gasoline can, each of the others picked up something, and noisily they marched toward the Volga.
- **Алар** кайту ягына **борылдылар**. Ләкин килгән юлдан түгел, ә тар сукмактан **киттеләр**. (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) They turned back. However, they did not walk along the way they had come but along a narrow path.
- **Кызлар** үзара нидер әйтешеп, шаркылдап **көлештеләр**. (Галимҗан Ибраһимов, Табигать балалары.) The girls said something among themselves and laughed out loudly.
- ... күк йөзендә **йолдызлар** ... **ялтырашалар**. (Шәриф Камал, Таң атканда.) ... in the sky the stars are twinkling, ...
- Ерактан ... ак читле күгелҗем болытлар акрын гына йөзеп **киләләр** һәм аларның **күләгәләре** йомры тау түбәләре өстеннән тын гына шуып **үтәләр**. (Әмирхан Еники, Тауларга карап.) From far away ... white-rimmed, bluish clouds come floating slowly, and their shadows glide silently over the roundish mountain summits.
- Зәңгәрсу чәчәкләр өстендә зәңгәрсу **күбәләкләр оча**. (Батулла, Юл буенда зәңгәр чәчәк.) Bluish butterflies are flying over bluish flowers.
- **Алар** җитәкләшеп зәңгәр тауга менеп **киттеләр**. ... Таудан **алар** урманга таба **китте**. (ibid.) Hand in hand, they climbed up the blue hill. ... From the hill they went towards the forest.
- Шулпа сыек, әмма иллә дә тәмле иде. **Алар** сөйләшмичә генә **ашый**. (ibid.) The soup was watery, but was it ever tasty. They ate (lit., eat) without talking.
- Хәсән, Фатыймага табарак карап: – **Кунаклар** һәммәсе берьюлы **килделәр**, ахры, – диде ... (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) Looking towards Fatima, Khäsän said, “The guests arrived all together (at the same time), it seems.”
- **Эшләр** шулай күңелле генә **башланган иде**. Ә менә соңга таба күңелгә төрле **уйлар** килә **башлады**. (Мирсәй Әмир, Пар күгәрчен.) Things had begun rather pleasantly. But now, towards the end, all kinds of thoughts began to enter (my) mind (lit., heart).
- Тал-тирәкләрдә **кошлар чыркылдаша,** ... (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) Birds are twittering in the willows and poplars, ...
- Югарыда, тау башында, ... күккә ашкан мәһабәт чиркәү **гөмбәзләре күренә**, аларның алтын **тәреләре** кояшка каршы күзләрне чагылдырып **җемелди**. (Гариф Ахунов, Марсель Зарипов, И кадерле туган як.) Above, on top of the hill, ... the cupolas of a church, rising majestically into the sky, are visible. Its golden crosses glitter in (lit., against) the sun, dazzling the eye.
- **Еллар үтә торды**, тик егет күңелендәге **сораулар** җавап **тапмадылар**. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) The years passed, but the questions in the young man’s heart did not find an answer.
- **Көннәр, төннәр, айлар, атналар үтте**. (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) Days, nights, weeks, months passed by.
- **Узар еллар**, бу **тирәләр** танылмаслык булып **үзгәрер, матурланыр.** (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) Years will pass. These environs will change, become beautiful, so as to be unrecognizable.
- – Эчке **мәҗлесләре** кешеләрне **дуслаштыра** диләр бит. – **Сугыштыра** дисәгез, дөресрәк булыр. (Кәрим Тинчурин, Тугызынчы мәрҗән.) “After all, they say that

drinking sessions make people become friends with each other." "It would be more correct if you said that they make them fight each other."

- Бакча башына җиткәч, Факиһә белән Ярмөхәммәткә **Рәүф, Галимхан, Исламнур**, алар артыннан **бертуганнар Әхнәф белән Кәримулла килеп кушылды**. (Батулла, Юл буенда зәңгәр чәчәк.) When Fakihä and Yarmökhämmät reached the beginning of the park, Räüf, Ghalimkhan, Islamnur and, after them, the brothers Äkhnäf and Kärimulla, came and joined them.
- **Гөлчиһрә, Закир, Галиев** һәм **Гомәр** дә террасага **киләләр** дә өстәл тирәсенә **утырышалар**. (Фатих Әмирхан, Тигезсезләр.) Gölchihrä, Zakir, Ghäliev and Ghömär also go on the terrace and sit down around the table.
- Аның бу кыяфәтен күреп, **Айдулла** белән **Хисбулла** тыела алмыйча **еладылар**. (Батулла, Юл буенда зәңгәр чәчәк.) Seeing it (i.e., the horse) in this state, Aidulla and Khisbulla were unable to refrain from crying.
- **Айдаш карт** белән **Ярмөхәммәт** өйгә **узды**. (ibid.) The old man Aidash and Yarmökhämmät went on into the house.

[1031] The predicate verb may also be in the *singular* or *plural* of the *third person* if the members of a compound subject are united by a *collective word*, usually a pronoun or a word used as a pronoun, like **һәммәсе дә**, **барысы да**, **бөтенесе**, etc.

- «Ул **мәхәббәт**, ул **шатлык**, ул якты **тереклек**, якты **көннәр – һәммәсе үтте, һәммәсе калды** ...» – диләр. (Шәриф Камал, Иптәшемә.) They say, "That love, that joy, that brilliant life, those bright days – all that has passed, all that has been left behind."
- Авылның киң кырларында **арыш** та, **бодай** да, **солы** да, **арпа** да – **һәммәсе** дә бик яхшы **уңалар**. In the broad field of the village rye, wheat, oats, barley, all are growing very well.
- Иртәнге саф һавада ... Чулман аръягындагы **таулар**, тагын да ерактарак, рәшә аша зәңгәрсуланып торган **урманнар – барысы** да аермачык булып **күренәләр**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) In the clean morning air ... the mountains on the other side of the Kama, (and) still farther away, forests looming bluish through the haze (lit., mirage), all are very clearly visible.

[1032] If the subject is preceded by a *numeral* requiring the subject to appear in the *singular,* the predicate verb may be used in the *plural.*

- Залның бер почмагында Мөхәммәт белән **дүрт студент** басып сөйләшеп **торалар**. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) In one corner of the hall Mökhämmät and four students are standing and talking together.
- Сөләйман (әле Гомәргә, әле Рокыягә карап.) Сезнең арада дөньяга **ике** төрле **караш чарпышалар** икән. (Фатих Әмирхан, Тигезсезләр.) Söleyman (looking now at Ghömär, now at Röqiä). Between you two different world views clash, it seems. (Чарпышу, vern. – көрәшү, бик нык бәрелешү.)
- Менә хәзер күзләремне йомам да сине эзлим. Әгәр **ике йөрәк** бер-берсен бик-бик **яратса,** өзелеп **сагынса**, бер-берсенең тавышларын **ишетәләр** һәм бер-берсен **күрәләр**, диләр. (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) Now I close my eyes and seek you. They say that, if two hearts love each other very much and miss each other very badly, they (the two hearts) will hear each other's voices and see each other.

[1033] If the subject is a *collective noun* in the *singular,* the verb may appear in the *plural.*

- Караңгылык тагы бераз сыегая. **Халык** җанланып, шул тавышка таба **атлыйлар**. ... Манарада тавыш киселә, мөэзин төшә. **Халык**, сафларга тезелеп, сәҗдәгә **китә.** (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) The darkness lifts still a bit more.

Coming to life, the people walk towards that voice. ... The voice on the minaret ceases, the muezzin descends. The people line up and worship (worship, kneeling down and bending forward to the ground).

[1034] If the subject is a *noun* in the *plural* or the pronoun **алар**, and the predicate is a *compound predicate* consisting of two or more verbs, *all members* of the compound predicate may stand either in the *singular* or in the *plural*, or one member (some members) may be in the *singular*, the other(s) in the *plural*.

- Бераздан **алар** ... сулга **борылдылар** һәм мәчеткә каршырак бер зур капкадан эчкә кереп **киттеләр**. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) After a little while, they ... turned to the left and entered through a large gate, almost opposite the mosque.
- Сукмак кырыйларындагы өрәңгеләрнең яфраклары яшел әле, ләкин ныклабрак карасаң, **алар** да төс сала **башлаганнар**, **коңгыртланганнар**, ... (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) The leaves of the maples beside the pathway are still green, but if you look closely, they too have begun to take on color. They have turned brownish, ...
- Җил исеп китте, **агачлар чайкалды, шаулаштылар**. Каеннардагы соңгы **яфраклар**, кинәт куркынып кузгалган саргылт күбәләкләр кебек, көтүләре белән **күтәрелделәр** дә ашыгып җиргә **кундылар**. Ә икенче агачтагы **яфраклар** тиз **бирешмәде, боргаланды**, ботакларыннан аерылмаска **тырышты**. (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) Suddenly, there was a gust of wind. The trees swayed (and) rustled. The last leaves on the birches rose in swarms and quickly settled on the ground like yellowish butterflies which, startled, have suddenly flown up (lit., moved) from their places. But the leaves on other trees did not give in quickly. They twisted, tried not to separate from their branches.

Note: If the compound predicate consists of an *intransitive* verb (usually denoting motion) and a *transitive* verb governing an object (most often a direct object), the following syntactical construction may be used: The object takes the grammatical form required by the governing *transitive* verb. The *intransitive* verb appears mostly, but not necessarily, as a verbal adverb in **-п** immediately preceding the transitive verb. The direction of the movement, which normally would be indicated by certain case endings or postpositions, etc., is not grammatically expressed in this construction.

Examples:

- ... Уразаев ачык **тәрәзәне барып япты**, ... (Якуб Зәнкиев, Иртеш таңнары.) ... Urazayev went to the open window and closed it, ...
- Маһитап (карана.) Кайсы ул? Мавия. Менә бусы. (**Саматны барып үбә**.) (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mahitap (looking around). Which one is he? Mawiä. Here, this one. (She goes to Samat and kisses him.)
- ... ишек шакыганын көтмим, сорамыйм-нитмим, **ишекне барам** да **ачам**. (Әсрар Галиев, Асыл кошым минем.) ... I don't wait for him to knock at the door. I don't ask or say anything, I just go to the door and open it.
- Беренче секретарь телефоннан сөйләшә иде. ... Сүзен тәмамлагач, **Гомәр белән килеп күреште**. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) The First Secretary was speaking on the telephone. ... After finishing his conversation, he came over and greeted Ghömär, shaking hands with him.
- – Безгә Кырлай **урманнарын барып күрәсе иде** бер! (Рашат Низамиев, Матурлыкның яшәр урыны.) "One day we ought to go and see the woods of Qyrlai!"

[1035] A *predicate adjective* commonly appears in the *singular*, but for stylistic reasons it may agree with the subject in the *plural*, i.e., it may take the suffix **лар**, **ләр**.

- Газиз. Ну, апа, нихәлләр бар соң? **Балаларың саулармы**? (Фатих Әмирхан, Яшьләр.) Ghäziz. Well, sis, how are things? Are the children well?

- Әбүгалисина. Бер без генә мәллә ач ирләр? Кара шул бичара кешеләргә: **Алар** да бит **ачлар, фәкыйрьләр**. (Нәкый Исәнбәт, Әбүгалисина.) Avicenna. Do you think that only we are hungry men? Look at those wretched people. They too are hungry, poor, aren't they.
- ... нәрсә киярмен, дип аптырабрак торган чакта, Сара бер кочак нәрсә күтәреп килде. **Бар** да **яңалар, матурлар**, миңа чаклап кискән кебек ятып торалар иде. (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) ... when I was rather at a loss as to what to put on, Sara came, carrying an armful of clothes (things). They were all new, beautiful (and) fitted me as if cut just for me.
- Йосыф. **Без барыбыз** да **кызганычлар**! (Фатих Әмирхан, Яшьләр.) Joseph. We all are to be pitied (are pitiable).

Personal Forms of дию and булу Expressing Modality

[1036] дию.

a) The *first person singular present tense indicative* of the verb **дию** may be used to *emphasize* various emotions, or it may function as an *emphatic expletive.*
   - Хәлимә Рәхиләнең кискен кушуына чарасыз буйсынды. ... Һәм, тәмам ихтыярын югалткан бала кебек, үксеп-үксеп еларга кереште. – Апа, җитәр **дим**, ишетәсеңме, җитәр **дим**. (Әмирхан Еники, Ана һәм кыз.) Khälimä willy-nilly obeyed Räkhilä's sharp order. ... And, like a child that has completely lost its self-control, she began to cry sobbingly. "That's enough now, sis. Do you hear me, it's enough." (Räkhilä is entreating her grief-stricken older sister to pull herself together, lest their seriously ill mother should notice and ask the reason for her grieving.)
   - Исән. Ә син, миңа дус булсаң, аның сүзен тыңларга тиеш түгел. Хисам. Ни өчен? Исән. Син ул әйткәннәрнең киресен эшләргә тиеш. Хисам. Ни өчен **дим**? (Мирсәй Әмир, Наилә.) Isän. But if you are my friend, you must not listen to her. Khisam. Why? Isän. You must do the contrary of what she said. Khisam. But why? (Khisam is utterly confused.)
   - Мәрфуга. Барысына да син гаепле диләр. Хурлык! (Елый.) Ильяс. Әни **дим**, тынычлан әле, тынычлан. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Märfugha. They say that it is all your fault. It's a disgrace! (She cries.) Ilyas. Mother, come now, calm down, please, calm down!
   - Миңлекамал. ... сиңа ике центнер да унөч кило бал тия. Син аны алмагансың. Талип. Чынлап әйтәсеңме **дим**, ...? (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Minglekamal. ... you are entitled to two centner and thirteen kilograms of honey. You haven't taken it. Talip. Are you serious (talking seriously) ...? (Emphasizes surprise with a tinge of doubt.)
   - Назлыбикә. Әтисе **дим**, Шакирҗан бабай белән ипле генә сөйләш. (Гамир Насрый, Кушнарат.) Nazlybikä. Father, I say, talk nicely with the old Shakirjan.
   - Фатыйма (кычкырып.) Иптәшләр! Газимә, Саҗидә, Хәдичә! Торыгыз әле! Гомәр! Каюм! Торыгыз әле, **дим**! ... Иптәшләр, **дим**! Торыгыз! (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.) Fatima (calling loudly). Comrades! Ghazimä, Sajidä, Khädichä! Get up, please! Ghömär! Qayum! Get up, please, I say! ... Comrades, hear me! Get up!
   - – Алло. Заһид **дим**, ни хәлләрең бар? – Ә-ә, Зөбәрҗәтме бу? Исәнме? Син кайдан шалтыратасың? – Заһид **дим**, Заһид, борчуым өчен ачуланма, яме? Әйт әле дөресен генә, миңа әйтмичә генә кичә син кая бардың? (Атилла Расих, Ике буйдак.) "Hello, Zahid, how are you?" "Ah, is this Zöbärjät? How are you? From

where are you calling?" "Zahid, listen, Zahid, don't be angry because I worry, will you? Just tell me the truth, please. Where did you go yesterday without telling me?"

b) **Дим** is used in additional concretization of something said before, or when it is necessary to refer again to some person or thing.
   - Шамил. Лэйсэн, уз, утыр, без ярты сэгать кенэ ... Лэйсэн. Дэвам итегез, **дэрес өйрэнүегезне, дим**. (Рэисэ Ишморатова, Яшьлек канат җэйгэндэ.) Shamil. Leysän, come on in, sit down, we will be only half an hour. Leysän. Just continue; studying your lesson, I mean.
   - Мэйсэрэ. Сез инде, зинһар, Низами абыйның үзенэ сиздерэ күрмэгез. **Минем сезнең янга килүемне дим**. (Хэй Вахит, Карлыгач канат кага.) Meysärä. Please, don't let uncle Nizami find out. I mean that I have come to you.

c) The *second person present tense indicative* of **дию** expanded by **-ме** may likewise be used to emphasize emotions.
   - Ачулы тавышында эчке калтырану сизелэ, ул акрын сөйлэргэ тырыша. – Нишлисең син? Бер кайгы җитмэгэнме сиңа? Берюлы ике кайгы булсын **дисеңме**, аз гына уйлыйсыңмы син? (Эмирхан Еники, Ана һэм кыз.) In her angry voice one sensed an inner trembling. She endeavored to speak in a low voice. "What are you doing? Isn't one sorrow enough for you? Do you want two sorrows at the same time? Are you thinking even a little?"

d) The forms – **дисеңме** and **дисезме** – may function as a particle/conjunction. Used postpositionally *after each*, or just *once after the last,* member of a homogeneous word combination, **дисеңме** and **дисезме** correspond to **да**, **дэ**, **та**, **тэ**.
   - Бутлеров урамы – Казанның иң матур урамнарыннан берсе кебек тоела аңа. Элеккедэн калган агач өйлэр дэ, күптэн түгел салынган таш пүлатлар да бар биредэ. Яшел бакчалар **дисеңме**, аны аркылыга кискэн тын урамнар, серле тыкрыклар **дисеңме** – барысы да бар. (Мэдинэ Маликова, Казан каласы – таш кала.) Butler Street appears to her as one of the most beautiful streets of Kazan. Here are both wooden houses, which have remained from former times, and big stone buildings built recently. Or take green parks, or quiet streets and mysterious lanes crossing it – all are here.
   - Эшкэ **дисеңме**, уен-көлкегэ **дисеңме**, җыр-биюгэ **дисеңме**, авылда гына түгел, бөтен тирэ-якта аның тиңе юк иде. (Габдрахман Эпсэлэмов, Ак чэчэклэр.) Be it at work, at merrymaking, or song and dance, she had no equal, not only in the village but in the whole area.
   - ... бүлэкне ханша бирэ. ... Биредэ көмеш тэңкэлэр тегелгэн йөгэннэр **дисеңме**, ... бизэкле-чуклы ат япмалары **дисеңме**. Нечкэ җептэн тукылган йон күлмэклэр **дисеңме**. (Мөсэгыйт Хэбибуллин, Кубрат хан.) ... the Khan's wife gives the presents. ... Here are bridles with strings of silver coins sewed to them, ... ornamented and tasseled horse blankets, woolen shirts woven from fine threads.
   - Миннэн ике яшькэ кечкенэ булса да, Равилгэ сүзем юк: кулына ни тотса – шуны коеп куя. Итеккэ олтан салу, иске чалгыдан пычак ясау, агач көрэк ясау **дисеңме** – барысын да булдыра. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) Although he is two years younger than I, I've got to grant Rawil that. Whatever he does (lit., takes into his hand), he does skilfully. Be it resoling boots, or making knives from an old scythe, or making a wooden shovel, he is capable of doing (he manages to do) it all.
   - Нэрсэлэр турында гына сөйлэшмэдек без! Баштан кичкэн хэллэр **дисезме**, якты килэчэк **дисезме**, татлы уйлар, хыяллар **дисезме** – бөтенесе дэ булды. (Гадел Кутуй, Яшен.) What didn't we talk about! Whether it was (about) things we had gone through, whether it was (about) a bright future, or sweet thoughts and dreams, everything came up.

e) The *imperative* **диген** may express the speaker's *amazement, wondering, conclusion* or *statement* with a tinge of *disappointment*, or it may indicate that the words preceding it are pronounced with a *light smile* or *irony.*

- – Күрәсеңме? – диде ул, Габдулланың игътибарын сәүдә рәтенә юнәлдереп. – Нихәтле мал, **диген**! Әтнә базары хәтле бар бу. Акчаны җыеп алып китәләр инде болар. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) "Do you see?" he said, directing Ghabdullas attention to the row of merchants. "What a lot of merchandise (goods)! This market is as big as that of Ätnä. Surely, they (i.e., the merchants) will leave with quite a bit of money."
- Шөкер, ишләре күп калада, араларында дуст диярлекләре дә байтак. Шунысы аяныч, берсе дә зур урында түгел. Менә син әй, моңа хәтле ничек хәтеренә килмәгән **диген**. Ураков дигән морза бар бит әле дөньяда. (Җәмит Рәхимов, Батырша.) Thank God, he has many colleagues in the city, among them plenty who can be called friends. But it is regrettable that none of them are in high positions. But just wait, how come it hasn't occurred to him up to now? There is, after all, the morza Uraqov. (Морза/мирза – in former times a high-ranking official.)
- Зилә. ... Наиләнең иртә дөнья куюына ни сәбәпче булды соң? Кем сәбәпче! Рабига. Йөрәкне хәсрәт туздыра. Зилә. ... Әйе, Рабига җаным, кешене хәсрәт картайта. Рабига. Каян килә **диген** кешегә шул хәсрәт-явыз! (Аяз Гыйләҗев, Без уникe кыз идек.) Zilä. ... What was the cause of Nailä's passing away (so) early, then? Who was the cause! Rabighä. Grief wears the heart out. Zilä. ... Yes, Rabighä my dear, grief causes a person to age before his (her) time. Rabighä. But from where does that grief and evil come to a person! (Rabighä wonders.)
- Ләрия. ... Яратмыйсыз сез мине. Бер чакта да яратмадыгыз. Гел-гел кактыгыз. ... Рабига. Тын гына утырыйк әле. Наҗия. И-и, гомерләр **диген**. Яшь чагында шулай тезелешеп утырыр идек тә җырлар идек! (ibid.) Läriä. ... You don't like me. You never liked me. You constantly offended me. ... Rabighä. Let's just sit still, please. Najiä. Yes, that's how life is. In our young years, we would sit like this in a row and sing!

Note: Najiä expresses disappointment. One of the twelve former friends has died, and at a reunion in memory of that event, the remaining eleven women discover that life has changed their once close relationship and has estranged them from each other.

f) The *second person singular, future tense I indicative* of the verb **дию – диярсең** may be used in comparing, with a tinge of *amazement,* the quality of a person or thing with that of another person or thing.

- ... Шулкадәр күп белә, шулкадәр күп белә, **профессор диярсең**. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) ... She knows so much, she knows so much, like a professor (you could think that she was a professor).
- Алдымда Имәнтау күле ята, **диңгез диярсең**. (Ибраһим Салахов, Карлыгач.) Before me Imäntaw Lake lies spread out, like the sea (i.e., the lake was so large one could compare it with the sea).
- – Сез нәрсә миңа кәгазь кисәге сузасыз? Паспортыгызны, хезмәт кенәгәгезне бирегез? Фидаяровның өстенә кайнар су **сиптеләр диярсең**, ул куырылып куйды. (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) "What are you handing me, a scrap of paper? Will you give me your passport, your work book?" Fidayarov winced, as though hot water had been poured over him.
- – Кыяфәтен генә кара син кызның – елга буенда үскән, кәрҗин үрер өчен яраклы нечкә тал чыбыгы **диярсең**. (Әхсән Баянов, Җәй белән җәй арасы.) "Just look at the girl's figure – like the slim willow switches growing along the river used for making (lit., suited to make) baskets."

[1037] булу.

The *third person singular* of **булу** in its *affirmative*, more often its *negative* form, in the *present, past tense I, future tense I* or *imperative* denotes:

a) The *possibility* (*impossibility*) to carry out the action indicated in the preceding sentence.
  · Бикморза. Шакир! Әллә бер чәйләп җибәрәбезме? Шакир. Анысы **була**, Бикморза агай. Тик менә чәй янына бернәрсә дә юк ... (Фәтхи Бурнаш, Хөсәен мирза.) Bikmorza. Shakir! Shall we perhaps have a cozy tea? Shakir. That's possible (That can be done) Mister Bikmorza. But there isn't anything to have with the tea.
  · – Буранның туктарга исәбе юк шикелле. Авылыбыз үрне төшү белән уң якта. ... Әллә, энем, аллага тапшырдыкмы? – Ат беләнме? – диде Габдрахман. – Ат белән **булмас**. Юлны кар басты. Чокырлар күп бу тирәдә, алла сакласын, атыңның аягы сынуы бар. (Миргазиян Юныс, Бәйрәм.) "The blizzard doesn't seem to have any intention to stop. Our village is on the right side, right (there) after descending from the height. ... Well then, my young friend, shall we entrust ourselves to God (i.e., try to make it to the village)?" "With the horse?" Ghabdrakhman said. "With the horse it won't be possible. The road is snowed under. There are many potholes around here. God forbid, your horse may break a leg."
  · Миңнулла. Икмәк белән шикәр алганнан соң, кулымда ни барысы 1 сум 90 тиен акчам калды. Азрак көт инде, үзем кертеп түләрмен. Каюм. Юк энем, **булмый, булмый**. Көтә алмыйм. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Mingnulla. After buying bread and sugar, I have only 1 ruble and 90 kopecks left. Wait a little, please. I shall bring you (the money) myself. Qayum. No, my friend, that's impossible. I cannot wait.
  · Солтан ... яңадан сорау куйды: – Башкачарак **булмыймы**? (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Soltan ... asked another question, "Can it not be done in a somewhat different way?"
  · – Ә аның үзенә миннән сәлам тапшырып **буламы**? – Сездәнме? Шактый читен эш бу, шулай да **булыр** дип уйлыйм. **Булыр.** (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "And is it possible to convey regards from me to him?" "From you? It's rather a difficult thing. However, I think it can be done. (Yes) it will be possible." (For the form **-п була** to express possibility see 1258.)

b) The speaker's *disbelief, doubt* that the action can be, or can have been, performed *satisfactorily* or *successfully.*
  · Фәйрүзә. Бара алмыйбыз, Гаделша абзый. Ике генә көнгә булса да, **булмый**. Гаделша. Син алай киреләнмә әле, сеңлем. Хәсән абыең белән без сөйләштек инде. Фәйрүзә. **Булмас**. Хәсән абый үзем белән сөйләшми торып, мине беркая да җибәрми. (Риза Ишморат, Серле моң.) Feyrüzä. We can't go, Uncle Ghädelsha. Even if it's only for two days, it's impossible. Ghädelsha. Don't be so obstinate, sis. Khäsän and I have already talked about it. Feyrüzä. That can't be. Uncle Khäsän isn't going to send me anywhere without talking with me.
  · Искәндәр. Ул ярлыкларның хәзер безнең америкалылар өчен әһәмиятләре юк. Бездә бит алар бар инде. ... Габдуллаҗан. **Булмас**, ышанмыйм. Аның чыннары сездә **булмас**. ... (Кәрим Тинчурин, Американ.) Iskändär. For us Americans those yarlyqs[1)] have no importance now. After all, we already have them. ... Ghabdullajan. Impossible. I don't believe it. You can't (possibly) have the originals.
  · Бәди. Шулай ялгыз гына йөрисезмени? Егетләрсез **буламыни**? (Нәкый Исәнбәт, Гөлҗамал.) Bädi. You are walking like that all alone? Is that really possible, without some young men (accompanying you)?

---

1) Yarlyq: A written edict, decree, or deed issued by a Khan. Also, a formal diplomatic communication from a Khan.

c) The *successful* (*unsuccessful*) performance of an action.

- Фəридə. Өстəлне уртарак күчерикче, Миңсылу. Өстəлне күчерəлəр. Миңсылу. **Булды** бу! (Риза Ишморат, Якын дус.) Färidä. Let's move the table more to the center, please, Mingsylu. They move the table. Mingsylu. That's it.
- Гөлҗамал. Монда **булмады**, əйберлəрне җыйный башларга кирəк, Фəрхинур. (Нəкый Исəнбəт, Гөлҗамал.) Göljamal. It didn't work out here. We must begin to pack (lit., gather together) (our) things, Färkhinur.
- Искəндəр. **Булды**, иптəшлəр, **булды**. Барысы. Нəрсə **булды**? Искəндəр. Түгəрəк өчен кирəкле тарихи материалларны кулга төшерү өчен юл табылды. (Кəрим Тинчурин, Американ.) Iskändär. I've got it, friends, I've got it. All. What have you got? Iskändär. I've found a way to get the historical material the Society needs into our hands.
- Маһи. Гобəй абзыйларга онга кергəн идем, **булмады**. Рамай. Нишлəп **булмады**. Маһи. Эти кушмады дип, өлкəн улы бирмəде. (Таҗи Гыйззəт, Чаткылар.) Mahi. I went to the Ghöbeys for flour. I was unsuccessful (It was in vain). Ramai. Why was it unsuccessful (in vain)? Mahi. His oldest son said that his father hadn't authorized him. He didn't give me any.
- Сания ир хатыны булгач, Айсетдин: «Беткəнмени бу дөньяда кызлар? Аннан да чибəррəген туры китерермен!» – дип юанырга тырышып караса да, **булмады**, кыз онытылмады. (Якуб Зəнкиев, Иртеш таңнары.) Although, after Saniä became a married woman, Aisetdin tried to console himself by saying to himself that the world was not running out of girls, that he would find one even prettier than she, he could not (get over it) and never forgot the girl.

d) In dialogue, *agreement*, (corresponding to English 'O.K.', 'all right', 'that's settled').

- – Миннəн сəлам тапшырыгыз үзенə. – **Була**, хушыгыз. (Мирсəй Əмир, Саф күңел.) "Give him my regards." "O.K., goodbye."
- Настя. Өч сум егерме сигез тиенемне бирсəң, керермен. Сəфəргали. **Була,** бирермен. Кер, яме. (Кəрим Тинчурин, Йосыф белəн Зөлəйха.) Nastya. If you give me my three rubles and twenty-eight kopecks, I'll come in. Säfärghäli. All right, I'll give them (to you). Come on in, will you?
- Искəндəр. Ярар, иртəгə иртə белəн номерыма килерсең. Гайфулла. **Булды**. (Шəриф Камал, Ут.) Iskändär. All right, come to my (hotel) room tomorrow morning. Gheyfulla. O.K. (That's settled.)

e) *Anger* and *disgust.*

- Хəмидə. ... – Җитте, Роберт агай, бераз шаярдың – **булды**! – диде. (Вакыйф Нуруллин, Ул яшəргə тиеш иде.) ... Khämidä said, "That will do, Mister Robert, you've had your little joke – now stop it!"

[1038] In *other persons* **булу** may be used, for example, when referring to the *completion* of *preparations* for a trip or some work.

- Латыйф. Ну, егетлəр, **буласызмы**? (Фəтхи Бурнаш, Адашкан кыз.) Latif. Now, are you ready, fellows?

[1039] булу.

Булу in the *second* or *third person, future tense I*, or in the *infinitive* in **-рга** immediately following a *predicate verb* in the *indicative* (mostly in the present tense or past tense II), or a *nominal predicate*, expresses *probability, supposition, doubt, uncertainty.* **Булыр** may be supported by parenthetical words or expressions denoting such modalities.

Note: The ending of the second person is joined to **булыр** particularly when addressing a person. Emphasis is then more on the action rather than on the subject.

- Шакиров. Мөгаен, ул монда килә **булыр**. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Shakirov. It is most likely that she will come here.
- – Бәлки мин сезгә күптән мәгълүм булган нәрсәләр хакында сөйлим **булыр**? (Садри Җәләл, Тост.) "Perhaps I am talking about things that have been known to you for a long time?"
- – ... шулайдыр, син дөрес әйтәсең **булыр**. (Фатих Хөсни, Ахыры болай булды.) "... it probably is that way. You are probably right."
- – Озак лыгырдап торырга вакытым юк, – диде Баязит. – Хәвефле заман, үзегез дә беләсез **булыр**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) "I don't have time to talk (lit., chatter) for long," Bayazit said. "It's a terrible (dangerous) time. You must know that yourself."
- – Әхмәт Нурыйны **белә булырсыз**. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) "You must know Äkhmät Nuri."
- – Әйдәгез, өстәлгә якынрак утырышыгыз. Юлда **ачыккан булырсыз**, – дип, кунакларны табынга утырырга кыстый башлады Абу баба. (Булат Сөләйман, Абу баба.) "Come, sit down closer to the table. You will have gotten hungry on the road," Grandpa Abu said, entreating the guests to sit down at the table.
- Фәтхи озак **уйлаган**, нык **уйлаган булырга** тиеш. Үзенең ышанычлы иптәшенә серен чишәргә карар биргәнчегә хәтле, алдан үзенең башы белән **уйлап йөргән булыр**. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Fätkhi must have thought (about it) for a long time. He must have thought (about it) thoroughly. Before making the decision to disclose his secret to his trustworthy friend, he probably first pondered upon it carefully.
- Бикморза. Әй, кем бар анда? Шакир. Муса абзый **булыр**. (Фәтхи Бурнаш, Хөсәен мирза.) Bikmorza. Oh, who is that coming? Shakir. It will be (It probably is) uncle Musa.
- – Юк, бу ул түгел, бу Низамыйның сеңелесе **булыр**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "No, this is not she. This is probably Nizami's (younger) sister."
- Зөһрәбану түти ... хатны алай да әйләндерде, болай да борды. ... Ник калын **булыр** бу, әллә акчасы бармы, ... дип тә уйлап алды. ... – Киленгә икән ләбаса бу! – дип куйды азактан ... Кемнән **булыр**? (Барлас Камалов, Урамнар киңәя.) ... Aunt Zöhräbanu turned the letter this way and that way. ... For a moment she wondered why it was so thick, whether it contained some money perhaps. ... "Why, it's for my daughter-in-law!" she said at last. ... "Who can it be from?"

Note: Sometimes, the third person singular, *present tense* – **була** – is used instead of **булыр**. **Була** is then synonymous with **булыр**, referring both to present and future. For example:
– Алай булгач, яза алмыйсыз **була** инде? (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) "So, then, you are not in a position to write it (i.e., the poem)?" (Expresses uncertainty and supposition.)

Verbs Expressing Impersonal Actions

[1040] A group of verbs – some transitive, some intransitive – may be used *impersonally* when denoting *natural phenomena.* Such verbs are, for example, яктыра 'it is getting light', тышта яктыра башлый 'outside it is beginning to get light', яктырган инде 'it has already gotten light'; караңгылана 'it is getting dark'; суыта 'it is getting cold', салкынайтты 'it has gotten cold'; җылыта 'it is getting warm'; туңдыра 'it is freezing'; бүген эретә 'today it is thawing'; тышта аязды 'outside it cleared up', болытлый 'it is getting cloudy'; бүген җилли 'today a wind is blowing', бүген давыллый 'today a gale is blowing'.

Some verbs may be used in connection with a subject when denoting natural phenomena. For example: таң ата 'it dawns', яңгыр ява 'it rains', кар ява 'it snows', боз ява 'it is hailing', күк күкри 'it thunders', яшен яшьни 'there is lightning', көн караңгылана 'it is getting dark', көн җылыта 'it is getting warm'.

- Дүрт-биш чакрым узганбыздырмы, **таң беленде**. Әкренләп кенә **яктыра** да **башлады**. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) We had covered perhaps four or five versts, when day began to break. Slowly it began to get light.
- Көн тоташ болытлы булганга бүген кич тиз килде, **караңгыланды**. (Якуб Зәнкиев, Иртеш таңнары.) Because the day was cloudy throughout, evening came early today. It got dark.
- Елның дүрт фасылында да ул, **таң атар** да бәхетле көн китерер, дип ышанып яшәде. (ibid.) He lived, believing that in all four seasons of the year it will dawn, and (dawn will) bring a happy day.
- – Урак төзелсә дә, урып булмаячак, улым. – Ни өчен? – Озакламый **яңгыр явар**. ... – Көн чалт аяз бит, бабай, бер болыт юк, – дип аптырады бала. – Шулай инде, **явачак**, – дип, бабай малайны атка менгезде ... (Батулла, Юл буенда зәңгәр чәчәк.) "Even though the reaper is fixed, it won't be possible to reap, my son." "Why?" "It will soon rain." ... "But the day is completely clear, Grandpa, there isn't a single cloud," the child said, confused. "Even so, it will rain," the grandfather said, lifting the boy onto the horse, ...
- Шул чак кинәт **яшен яшьнәде,** чатырдап **күк күкрәде**. (ibid.) Suddenly, at that moment there were a flash of lightning and a loud clap of thunder.
- Пәнҗешәмбе һәм җомга көннәрдә үк **көн җылытып җибәрде**, Шәрифә эштән кайтканда күбәләк-күбәләк **кар ява** башлады. (Габдрахман Әпсәләмов, Идел хикәяте.) On Thursday and Friday it suddenly warmed up, (and) when Shärifä was on her way home from work, it began to snow in big, soft flakes (big, soft snowflakes began to fall).
- Хәзер киресенчә: Иртән тып-тын була, төшкә таба җил кузгала. Менә бүген дә шактый **җилли** башлады. (Вакыйф Нуруллин, Җавап бир, кеше.) Now it is the opposite (i.e., compared with the weather in summer). In the mornings it is all quiet, and towards noon the wind springs up. Then, today too, quite a wind began to blow.
- – Йокламыйсызмы балалар? ... – Абзагыз тикшереп тора, буран басылган, **суыта**! (Аяз Гыйләҗев, Язгы кәрваннар.) "Aren't you sleeping, children?" ... "Your uncle is checking it. The blizzard has abated, it is getting colder!"

Note: The 'children' are two young people who have to be on the road in the morning.

- Тып-тып-тып. Тама. Димәк, төнлә дә **туңдырмаган**. (Җәмит Рәхимов, Кыядагы чәчәкләр.) Drip, drip, drip. It's dripping. That means, it wasn't below freezing during the night either.

CHAPTER XXI – PARTICIPLES

[1041] The Tatar language has seven participles: two present participles, two past participles and three future participles. Except for the past participle in **-мыш**, **-меш** (1104 a-b), which is used infrequently in the contemporary literary language, participles can be formed from practically all verbs. They have an affirmative and a negative form, except the participle in **-асы**, **-әсе**, **-ыйсы**, **-исе** (1122), which has only an affirmative form.

Present Participles

[1042] The present participle in **-учы**, **үче**.

This participle is formed by joining the suffix **-учы**, **үче** to the verb stem. But note that a small group of verbs (see 909) drop the vowel of their stems when **-учы**, **үче** is joined to their *affirmative* form. The negative stems retain the vowel.

For example: кайт-учы 'returning', 'one who returns', кайтма-учы 'not returning', 'one who does not return'; бел-үче 'knowing', 'one who knows', белмә-үче 'not knowing', 'one who does not know'; ташы 'carry', таш-учы 'carrying', 'one who carries', төзе 'build', төзүче 'building', 'one who builds', ташымаучы 'not carrying', 'one who does not carry', төземәүче 'not building', 'one who does not build'.

The participle in **-учы**, **үче** always *precedes* the noun denoting the agent of the action expressed by the participle. Depending on the context and the tense of the principal verb, it may refer to the present, past or future.

Note: The participle in **-учы**, **-үче** is most commonly rendered in English by a subordinate clause introduced by a relative pronoun, by a participial phrase, or by a participle used as an attributive adjective.

[1043] The participle in **-учы**, **үче** expresses:

a) An action or state taking place or existing *at the same time* as that expressed by the principal verb.
   - Нәкъ урман авызында аларга юкә бәйләме күтәреп чыгып **килүче** бер бабай очрады. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) Right at the edge of the forest an old man, who was coming out (of the forest), carrying a bundle of linden wood, met up with them.
   - ... аның янына трамвай **көтүче** кешеләр җыела башлады. (Мирсәй Әмир, Казан урамнарында.) ... people waiting for the streetcar began to gather to his side.
   - Эскәмия каршысындагы чирәмлектә җим чүпләгән күгәрченнәрне куып **йөрүче** сабый бала, мине күргәч, туктап, ... арырак китте. (Миргазиян Юныс, Тозлы җил.) Upon seeing me, the little child, who was chasing away the pigeons pecking up the fodder in the lawn opposite the bench, stopped, ... and went a little further away.
   - Арба юлы читендәге чирәмнән **йөгерүче** малайның күзенә ул-бу күренмәде. Авыл капкасына килеп кергәч тә йөгерүен дәвам итте ул. ... Үзләренең капка төбенә килеп җиткәндә, бөгелә-сыгыла чиләк-көянтә белән судан кайтып **килүче** дәү апасы Сәрвәрне чак бәреп екмады Мирсәет. (Ринат Мөхәммәдиев, Сират күпере.) Nothing whatsoever caught the attention of the boy Mirsäyet, who was running on the grass at the edge of the wagon road. He kept running even after coming to the village gate and entering (the village). ... When he reached the doorway

of their (i.e., his and his family's) house, he nearly knocked over his oldest sister Särwär who, bent over, was returning from the spring (lit., water) with yoke and pails.

b) A *habitual, repeated action.*

- Бу йортта **торучы** унбиш-егермеләп хуҗадан берәү дә Бобикны үзенеке дими. Дөрес, аны һәрвакыт сыйлап, туендырып **торучы** берәү бар. (Мирсәй Әмир, Ашмасов.) Not one of the approximately fifteen or twenty (apartment) owners in the building says that Bobik belongs to him (her). True, there is one (person), who always gives him snacks, feeds him. (Bobik – name of a dog.)
- ... һәркөн диярлек шәһәрнең үзәк урамнарындагы магазиннарны **таптаучы** бу ханым кем соң ул? (Әмирхан Еники, Күсия ханым.) ... who then is this lady who tramps around the stores on the streets in the center of the city almost every day?
- Шуңа күрә ... муллаларны яхшылап хәтерләмим дә. Башта балалар арасында «күзлекле мулла» дип кушамат алган, гел кара күзлек белән **йөрүче** бәләкәй карт иде кебек. (Миркасыйм Госманов, Чәчелгән орлыклар – Голҗа татарлары.) Therefore (i.e., because religious instruction was mostly given by the children's regular (women) teachers), I don't remember the mullas ... too well. Firstly, it seems, there was a little, old man who always walked around with dark glasses and was nicknamed the "Bespectacled Mulla" among the children. (Голҗа – Kuldja, town in NW Sinkiang, China.)

c) An action or state taking place or prevailing *generally,* indicating a *permanent quality, characteristic of the subject.*

- Үзәк урам белән бераз баргач, автобус тукталышына **илтүче** тын тыкрыкка борылды ул. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) After walking a little along the main street, she turned into a quiet lane which led to the bus stop.
- Хикәябез, шулай итеп, үзәк Азиядәге уйгыр җирләрендә яшәгән һәм өлешчә әле шунда **яшәүче** милләттәшләребез хакында. (Миркасыйм Госманов, Чәчелгән орлыклар – Голҗа татарлары.) Thus, our story is about our compatriots who lived and who still live partly in the Uighur regions of Central Asia.
- Игенчелек белән **шөгыльләнүче** татарларның хуҗалыгы гадәттә тәртипле, эш кораллары төрле һәм төзек булалар. (ibid.) The farms of the Tatars who occupy themselves with agriculture are usually tidy and their working implements are diverse and in good repair.
- Рәфис ике урамны **тоташтыручы** тар тыкрык чатында урнашкан урталай ярылган юан бүрәнәләрдән салынган терлекчелек йортын карап чыгарга булды. (Азат Вергазов, Кайту.) Räfis decided to inspect the animal husbandry house, which was built of thick logs split along their middle, and was located at the corner of a narrow lane connecting the two streets.

[1044] The present participle **-учы**, **үче** is often used as a *noun.* Referring most commonly to persons, such nouns can be the subject, the direct or the indirect object in a sentence.

- «Ашмасов,» – дип уйлады ул, **дәшүчене** тавышыннан танып. (Мирсәй Әмир, Ашмасов.) "Ashmasov," he thought, recognizing the person speaking by his voice.
- – Мин яшь чакта мәдрәсә **бетерүчеләр** Истамбулга укырга китә торганнар иде. (Миргазиян Юныс, Тозлы җил.) "When I was young, those finishing the medrese usually went to Istanbul to study."
- Мирсәет ... сөйләргә кереште: – Без бер-беребезне яхшы **белүчеләр** (Ринат Мөхәммәдиев, Сират күпере.) Mirsäyet ... began to speak: "We are people who know each other well."
- Сәүдәгәрләрнең дә ниндиләре генә юк иде монда! Җыен вак-төяк белән сату **итүчедән** башлап, зур кибет **тотучылары**, меңәрләп-меңәрләп җанлы мал –

куй-сыер, елкы көтүләрен бер алып, бер **сатып ятучылары**, хәтта чит илләр белән алыш-биреш **ясаучыларына** кадәр. Мондый зур «чуртаннар», әлбәттә, шул килеш кенә яралмаганнар дөньяга. Шуңа күрә күпчелекне вак-төяктән **башлаучылар**, йәисә шундыйларыннан **үсеп чыгучылар** тәшкил иткән. (Миркасыйм Госманов, Чәчелгән орлыклар – Голҗа татарлары.) What kinds of merchants weren't here! They ranged from those trading in all kinds of small wares to those keeping large stores, buying and selling flocks and herds of thousands and thousands of live sheep, cattle and horses, and even such who traded with foreign countries. Such "big shots" (lit., "big pikes") were, of course, not brought (lit., created) into the world in that state. Therefore, those beginning with small wares and those who had risen from such small traders, constituted the majority.

Note: The present participle in **-учы**, **-үче** of certain verbs forms nouns denoting a profession or trade. For example: хат ташучы 'mailman', урман кисүче 'woodcutter', аш пешерүче 'cook', сатучы 'salesman', сатып алучы 'buyer', укучы 'pupil', 'student', укытучы 'teacher', язучы 'writer', тегүче 'tailor', тукучы 'weaver'.

[1045] By taking the suffix **+лык**, **+лек**, the present participle forms verbal nouns. These express a continuous action or state taking place or existing *at the time referred to,* or they indicate the *general present* (*timelessness*). Present participles with **+лык**, **+лек** may also be ordinary nouns with an abstract meaning.

- Алган тәрбияләрнең болай бер-берсенә капма-каршы **булучылыгы** да бу яшь кызларның якынлыгын боза алмады. (Фатих Әмирхан, Хәят.) Even the utter disparity of the education which they had received could not mar the intimacy of these young girls.
- Язның салкынчарак, хуш исле төннәре, бигрәк тә, ул төннәрнең шундый хуш исле **булучылыгы** Хәятның йөрәгендә үзенә белемсез бер тойгы уята иде. (ibid.) The (somewhat) cool, fragrant spring nights, especially their being so fragrant, awakened in Khäyat's heart a feeling which was unknown to her.
- Гашия бернинди **җитешмәүчелек** сизмичә, тыныч кына, тук кына яши. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Ghashiä lives in tranquility and comfort (lit., quiet and satisfied), without (feeling) any needs.

[1046] The present participle in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** (**-мый**, **-ми**) **торган**.

This participle is formed by combining the present tense stem of a verb with **торган** – the past participle of the verb **тору**.

It expresses essentially the same as the present participle in **-учы**, **-үче**, but differs from it functionally insofar as it can also refer to *direct* and *indirect objects* as well as to *time* and *place*. Furthermore, the construction with **торган** is preferred when the present participle is in the *negative.*

Note: The participle in **-а торган** is most frequently rendered in English by a subordinate clause introduced by a relative pronoun in *any case* or by a relative adverb. Furthermore, it may be rendered by a participial phrase, by a participle used as an attributive adjective, or by a prepositional phrase.

- Бер якта ... Бәһрамия апа, аның ... ире Әхмәдулла абзый, дүрт-биш баласы **яши торган** бүлмәләр. (Миркасыйм Госманов, Чәчелгән орлыклар – Голҗа татарлары.) At one side (of the building) are the rooms in which aunt Bähramiä ... her husband, Äkhmädulla, and their four or five children live.
- Төрле фәннәрне яңача укыткан, башлангыч һәм урта белем **бирә торган** бу мәктәп, Элә өлкәсендә генә түгел, бәлки бөтен төньяк Шенҗаң буенча да бердәнбер атаклы мәктәп иде. (ibid.) This school, which taught the various subjects in the new style (i.e., in the modern way) and provided elementary and secondary education, was

the only renowned school not only in the district of Ili but throughout all Northern Sinkiang.

- Иргали авыл кырыеннан **үтә торган** олы юлга чыкты. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Irghäli made his way to the highway, which ran along the edge of the village.
- Уң кулда күрше булмәгә һәм тышкы якка **чыга торган** ике ишек. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) On the right.hand side are two doors leading to the adjoining room and to the outside.
- Телефон шалтырады ... Бәлки, нинди дә булса берәр кичектерергә **ярамый торган** әһәмиятле эш турында шалтырата торганнардыр. (Мирсәй Әмир, Казан урамнарында.) The telephone rang. ... Perhaps they were calling about some important matter (business) which ought not to be delayed.
- – Анысы Торатау. ... түбәсендә җәй уртасына кадәр кар **ята торган** урыннары бар аның. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) That one is Torataw ... on its summit it has spots where snow lies until the middle of summer.
- Имешбай, Салават, ... якларына **китә торган** автобусларның да, такси машиналарының да **туктый торган** урыны шәһәрнең төньягындагы базар мәйданында икән. (ibid.) The place where the buses which depart for Imeshbai, Salawat stop, ... and where the taxicabs stop as well turned out to be at the market place in the north of the city.
- ... таныш юл өстендә без **күрми торган** арада барлыкка килгән яңалыклар безне һаман туктата, игътибарыбызны үзләренә тарта тордылар. (ibid.) ... the new things (i.e., apartment buildings, shops, parks, etc.), which had come about on the familiar road in the period of time that we had not seen it, continued stopping us, drawing our attention.
- ... трамвайлар **туктый торган** урынга таба киттем. (Әмирхан Еники, Икенче көнне.) ... I went towards the place where the streetcars stop.
- Җил төньяктан искән көннәрнең (ягъни балык **эләкми торган** көннәрнең) берендә шәһәргә кайтып киттем. (Мирсәй Әмир, Склероз.) On one of the days when the wind was blowing from the north (i.e., on one of the days when the fish are not biting), I went off, back to the city.
- ... бик еректан ... килгән елгачык, авыл турына җиткәч, акрынлап киңәя, тирәнәя, салмак-сабыр гына **ага торган** бер елга булып китә. (Әмирхан Еники, Тауларга карап.) After the little river, which comes ... from very far, reaches the area around the village, it gets gradually wider and deeper and continues, becoming a (full) quietly, slowly flowing river.
- – Ярый, ... ауга дип алмага килдем үзеңне, – диде Шәмсүн икеләнерлек урын **калдырмый торган** боеручан тавыш белән. (Азат Вергазов, Кайту.) “All right, ... I have come to take you hunting,” Shämsün said in a commanding voice leaving no room for vacillation. (For the form икеләнерлек see 1233-1235.)

- The present participle formed with **торган** is rarely used as a noun. For example: Ул башына килгән уйны тормышка ашырмыйча **калмый торганнардан** иде. (Атилла Расих, Сынау.) He was one of those persons who do not leave an idea (a thought), which has occurred to them, unrealized.

Past Participles

[1047] The past participle in **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән**.

This past participle is formed by joining the above suffix to the verb stem (i.e., in form, it is identical to the past tense II stem of the verb.)

Functions and Use of the Past Participle in **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән**

[1048] The past participle in **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән** forms *synthetic subordinate clauses.* In such syntactical constructions the participle is the *predicate* of the subordinate clause and, at the same time, connects it with the main clause. It may refer to *direct* or *indirect objects*, to *time, place* or *manner* of the action.

Depending on the context and the tense of the principal verb, the participle in **-ган**, **-гән**, although commonly called ‘the past participle’, can refer to the past, the present, the extended present (future), or to the general present (timelessness).

Note: In English such Tatar syntactical constructions are rendered by relative clauses led in by relative pronouns or adverbs appearing in *any case* or preceded by prepositions. The past participle always precedes the noun to which the English relative pronoun (adverb) refers.

- ... трамвай ул **торган** йорттан ары китми. (Мирсәй Әмир, Казан урамнарында.) ... the streetcar does not go beyond the house in which he lives.
- Шәһәр үзе дә күренә башлады. Бу – без **тукталган** беренче чит ил порты. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) The city itself came in sight. This was the first foreign port at which we were to stop.
- Казанга кайтып төшкәч тә, мин иң элек үзем **укыган** мәдрәсәи Мөхәммәдиягә бардым. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) Immediately after returning to Kazan, I went to the Mökhämmädiye medrese where I had studied myself.
- Сафура. ... мин **сораган** бәя күп түгел. (Таҗи Гыйззәт, Кыю кызлар.) Safura. ... the price I am asking is not high (much).
- Сафура. ... Бая **әйткән** сүзләрең дөрес булып чыкты. (ibid.) Safura. ... What you said a while ago (i.e., the words) turned out to be true.
- Җиһандар. ... Шул вакыт безнең **башлаган** мөкатдәс эшләр мәйданга килер. (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) Jihandar. ... At that time, the sacred work which we have begun will come to pass (will be realized).
- – Үзең беләсең, авылда йорт салу – егет кеше өчен иң зур, иң мәртәбәле эш. Сине **яшәгән** йортыңа карап бәялиләр. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) “You know yourself, in the village the biggest, the grandest thing for a young man is building a house. You are judged by the (lit., your) house in which you live.”
- Иртәдән бирле җиргә **кирәкмәгән** яңгыр ява ... (Фәрит Гыйльметдинов, Елганың борылган төшендә.) Since morning rain has been falling, which the soil does not need ...
- Шаһтимер. Миңа бер хезмәт итеп, җаның **теләгән** нәрсәне сора. (Мирхәйдәр Фәйзи, Ак калфак.) Shahtimer. Do me a favor (lit., service) and (then) ask what your heart desires.
- **Өйләнешкән** елны ук ире Әхтәри ... Маһирәгә зәңгәр күлмәк бүләк иткән иде. (Аяз Гыйләҗев, Тәрәзәләр.) The very year in which they got married, her husband, Äkhtäri ... had given Mahirä a blue dress.
- Җирнең уртасында суы **кипкән** күл бар, ... (Галимҗан Ибраһимов, Табигать балалары.) In the middle of the field is a lake whose water has dried out.
- Аркасына шакмаклы калын шәл **салган** мөлаем йөзле бер апа ... нидер тегә. (Альберт Хәсәнов, Фәндәм фонды.) A woman with a gentle face, who has put a thick, checkered shawl on her back, is sewing something ...
- Китапханәдә **утырган** чакларымда мин үземне морадына **ирешкән** бәхетле бер кеше итеп сизәм. Китап – үзе бер дөнья. Эчендә фикере **булган** китапны укыганда

син берьюлы ике дөньяда яшисең. (Миргазиян Юныс, Тозлы җил.) At those times when I sit in the library, I feel like a happy man who has achieved his heart's desire. A book is a world of its own. When reading a book of thoughtful content (lit., in which there is thought), you live at the same time in two worlds.

- Назлыгөлне **тапкан** кешегә Суар каламны бирәчәкмен. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) I'll give my city of Suar to the man who finds Nazlygöl.

[1049] The past participle in **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән** can function as an *adjective.* It can be the *attribute* or the *predicate* in a sentence. For example: Бу – **тузган** кием. 'These are worn-out clothes'. Минем киемем **тузган.** 'My clothes are worn out'. Без **ябылган** ишек алдында тордык. 'We stood before the closed door'. Бүлмәнең ишеге **ябылган.** 'The door of the room is closed'.

- Зариф. Чәй китер, юк чәй түгел, **кайнаган** су гына, **кайнаган** суга күпме аласыз? (Кәрим Әмири, Печән базары.) Zarif. Bring tea, no, not tea, only boiling water. How much do you charge for boiling water?
- – Аккошлар төркеме белән азрак очып барыр, барыр да, хәлдән тайгач, җиде ят җирдә калыр. Шулай итеп әрәм дә булыр, мескенем. Ул ерак җирләргә очарга **күнеккән түгел**. (Садри Җәләл, Аккош.) He will fly with the group of swans for a little while. He will fly, and after he is fatigued, he will find himself in an utterly strange land. In this way, he will perish, my poor one. He is not used to flying to distant countries.
- ... көн сүрелгәч, мулла үзе алачыкка килеп чыкты. Нидәндер **куркынган, гаҗизләнгән** сымак иде ул. (Җәмит Рәхимов, Батырша.) ... after the day had cooled off, the mulla went out to the cabin himself. He seemed frightened, confused for some reason.

[1050] The past participle in **-ган**, **-гән**, **-кан**, **-кән**, can function as a *verbal noun* and as a *substantive.* Like any other noun, it can then take the possessive suffixes, can be put into the plural and can be declined.

Formally practically alike, the past participle as a *verbal noun* and the *substantivized participle* differ functionally. As a *verbal noun*, the participle indicates the *process of the action* and can refer to the past and present. The *substantivized participle* denotes the *subject* or *object of the action it designates.* For example:

a) The participle is a *verbal noun.*

- Кайдадыр якында гына шаулап су **акканы**, атлы ирләрнең кычкырып үзара **сөйләшкәне** ишетелде. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) Somewhere, quite nearby, you could hear water flowing noisily (the noisy flowing of water), men on horses talking loudly (the loud talking of men) among themselves.
- Синең өчен бик борчылган идем мин. ... Сорашып та тордым. Мәскәүгә укырга **кергәнеңне** әйттеләр. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) I had worried very much about you. ... I inquired too. They said that you had gone to Moscow to study.

b) The participle is *substantivized.*

- Рабига. **Теләмәгәннәр** сөйләмәс. Беркемне көчләү юк. (Аяз Гыйләҗев, Без уникe кыз идек.) Rabighä. Those who don't want to will not speak. We don't force anybody (lit., there is no forcing anybody).
- Чанасы **булганы** – чана белән, чанасы **булмаганы** – кабык кисәген чана итеп, кабыгы да **булмаганы** – бишмәт итәгенә утырып шуды ... (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) He who had a sledge slid down with a sledge; he who had no sledge used a piece of (tree) bark as a sledge, and he who had no (tree) bark sat on the tail of his beshmet (quilted jacket) (and slid down) ...

Functions and Use of the Past Participle with Case Endings

[1051] The participle is in the *nominative.*
The agent and the relation between the participle (verbal noun or substantivized participle) and the agent are expressed in the following manner:

a) Both the agent and the action or state are expressed by a participle in its *basic form* (compare also the first example of substantivized participles, 1050 b).
   · Күздән ерак ***булган***, күңелдән ерак булыр. (Proverb.) Out of sight, out of mind (lit., he who is out of sight will be out of mind).

b) Both the agent and the action or state are expressed by a participle in a *possessive form* (compare also the second example of substantivized participles, 1050 b).
   · Эш ***тапканнары*** шатлыкларыннан сикерә-сикерә китәләр иде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) Those who found work were leaving, jumping with joy.

c) The agent is indicated by a *pronoun* in the *genitive*, and the participle takes the respective *possessive suffix.*
   · **Аның иң *яратканы*** ... урман-болыннарны гизү. (Эдуард Касыймов, Көмеш язулы кылыч.) What he loves most is wandering through woods and meadows.

d) The agent is indicated as under c), and the participle appears in its *basic form.*
   · Шулай да, кайнагай **минем әйткәннәр** белән килешә алмый ... (Мөхәммәт Гали, Кала кешеләре.) However, (my) brother-in-law cannot agree with what I say ...

e) The agent is expressed by a *noun* in the *nominative* or *genitive;* the participle takes the respective *possessive suffix* (compare also the first example of past participles as a verbal nouns, 1050 a).
   · Мәктәп ягыннан, зур тыкрык буйлап, кызу гына, чайкала-чайкала, бер **кеше *килгәне*** күренде. (Шәриф Камал, Марат.) Someone could be seen coming (lit., The coming of someone could be seen) quickly with a swaying walk from the direction of the school, along the big lane.

[1052] The participle is in the *genitive.*
   · ... шактый вакыт сөйләшеп **утырганның** соңында гына тулырак мәгълүмат ала алдык. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... only after having sat and talked for quite some time were we able to get fuller information.
   · **Күрмәгәннең** күрәсе килә, **күргәннең** качасы килә. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) She who hasn't seen wants to see, she who has seen wants to flee.
   · Атасы углын чакырды, ауга **бармаганының** сәбәбен сорады. (Мәҗмугы-л-хикәят, Таз бакчасы турында хикәят.) The father called his son and asked him the reason why he hadn't gone (lit., the reason of his not having gone) hunting.

[1053] The participle is in the *dative.*
The participle in the dative is used:

a) To express *cause.* The participle takes *no possessive suffix,* the agent is in the *nominative.*
   · Дөресен әйткәндә, мин **әти кушканга** гына йөрдем. (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) To tell the truth, I only went because Father ordered me to.
   · Аксыл томан кабарынкы мамык өемнәредәй өер-өер булып җиргә **сарылганга**, каршыңа килгән кешеләрнең билдән түбән өлеше бөтенләй күренми. (Азат Вергазов, Кайту.) Because the whitish fog is hugging the ground in clusters like bulging cotton piles, the part below the hips of people coming towards one is completely invisible.

- **Вакыт** инде кич **булганга**, авыл тын. (Садри Җәләл, Бишек янында.) As it is already night, the village is quiet.

b) In temporal clauses to denote an action which took place *at the point of time in the past* indicated. The agent may be indicated by the participle in the *respective possessive form* or by a *pronoun* or *noun* in the *genitive* or *nominative*. If the latter, the participle does not usually take a possessive suffix.
   - **Безнең күрешмәгәнгә** дүрт ел үткән иде. (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл чәчәкләр.) Four years had passed since we had not seen each other.
   - Сөләйман. ... **Киткәнеңә** өч-дүрт ай булды. (Сәгыйть Рәмиев, Яшә Зөбәйдә, яшим мин!) Söleyman. ... It has been three or four months since you left.
   - Сания, **алынганына** инде биш-алты ел булса да, бүгенгедәй өр-яңа килеш торган имән буфетны ачып җибәрде. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Saniä threw open the oak sideboard which, although it had been bought already five or six years ago, was standing there, completely new like one purchased today.
   - **Алар киткәнгә** инде күп кенә вакыт узган иде. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) Much time had already passed since they left.
   - ... **инеш бозланганга** инде байтак вакытлар узса да, әле кар күрсәткәне юк ... (ibid.) ... although the brook has frozen already long ago, snow has not yet fallen (lit., shown).

c) As the *indirect object* of verbs requiring the dative ...
   - Фәтхи **Мәдинәнең** нәрсә әйтергә **теләгәненә** төшенә башлады ... (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Fätkhi began to understand what Mädinä wanted to say ...
   - ... Миләүшә моны **белмәгәнгә** салышты. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) ... Miläwshä pretended not to know this.
   - Хезмәтче мулланы бик яхшы күрсә дә, **күрмәгәнгә** салынып: – Хәзрәт, син кайда? ... – дип кычкырган. (Татар халык әкиятләре, Абага чәчәге.) Although the servant very well saw the mulla, he pretended not to see him and cried out: “Your Holiness, where are you? ...”
   - Узган **узганга** калсын. (Габдрахман Минский, Язгы ояну.) Let bygones be bygones.

[1054] The participle is in the *accusative.*

The agent and the relation between the participle (verbal noun or substantivized participle) and the agent are expressed in six ways:

a) The agent is denoted by a *noun* or *pronoun* in the *genitive case*, the participle takes the *respective possessive suffix.*
   - – **Минем** бервакытта да **ялганламаганымны** беләсең, Миләүшә. (Фатих Хөсни, Өзелгән җыр.) You know, Miläwshä, that I have never lied (or: that I never lie).
   - Әхмәт. **Зөбәйдәләрнең кайтканын** гына көтәләр, ди, кайтты исәләр, туй итәләр, ди. (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин!) Äkhmät. They are only waiting for Zöbeydä and family to return (lit., waiting the having returned of Zöbeydä and family), they say. As soon as they return, they will get married, they say.
   - Бәдрелхәят **Сөләйманның** хат **язганын** карап тора. (ibid.) Bädrelkhäyat watches Söleyman write a letter.
   - – **Синең** кем **икәнеңне** белмим ... (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) “I don’t know who you are ...”
   - Фәтхи **аның** нәрсә әйтергә **теләгәнен** аңлый иде. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Fatkhi understood what he wanted to say.

b) The agent is indicated by a *pronoun* in the *possessive case* (genitive); the participle appears in its *basic form* in the accusative.
   · Авылга җитәрәк, Зәйтүнә Сәфәргалине көтеп алды. **Безнең** кая **барганны** кешегә әйтмәссәң, яме, – дип кисәтеп куйды. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) When they approached the village, Zeytünä (briefly) waited for Säfärghäli (to catch up with her). She cautioned him, saying. "You won't tell anybody where we have been (lit., gone), all right?"
   · – Фәтхи шәһәрдә түгел икән. ... **Синең авырганны** да ишетмәгән. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "Fätkhi was not in the city as it turned out. ... He (apparently) didn't know that you were sick either."
   · Байтирәк. Әйе. **Минем күргәннәрне** тыңласаң, шатлана алмассың. Ярый, аларны искә төшермик, Миңлекәй. (Таҗи Гыйззәт, Кыю кызлар.) Baitiräk. Yes. You won't be happy if you hear (listen to) what I have gone through. All right, let's not talk about that (lit., let's not recall that), Minglekey.

c) The agent is *not* indicated by a separate word (noun, pronoun) but is expressed by the possessive suffix on the participle.
   · Сөләйман. И Бәдрелхәят абыстай! Белсәң иде аны **яратканымны**! (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин!) Söleyman. Oh, lady Bädrelkhäyat! If you only knew of my love for her!
   · – Апагыз кайсы урамда тора? – Әй, беренче тапкыр баруым, кайсы урамда **икәннәрен** белеп тә бетермим. (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) "On which street does your (older) sister live?" "Oh, this is the first time I'm going (to see her). I don't know exactly on which street they are."
   · Жуков. Сез, әлбәттә, өстегезгә зур җаваплы эш **алганыгызны** ачык аңлыйсыз булыр. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Zhukov. Of course, you probably realize that you have taken upon yourselves a big, responsible task.

d) The agent is in the *nominative;* the participle takes the *respective possessive suffix.*
   Хөсәен **ишек ачылганын** көтте. (Атилла Расих, Ямашев.) Khösäyen waited for the door to open (the opening of the door).
   · – Шифоньер ишекләрен соңгы мәртәбә **кем ачканын**, **кем япканын** әйтегез. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) "Tell us who last opened and who last closed the doors of the chiffonier."
   · – Нәрсә турында **сүз барганын** аңламыйм! (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) "I don't understand what you are talking about (lit., about what the word is going)."

e) The agent is in the *nominative;* the participle does *not* take a possessive suffix.
   · Бәдрелхәят. Хәзер барып әйт **мин кайтканны**, бүген безгә килсен, ди. (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин!) Bädrelkhäyat. "Go now and tell him that I have returned, that he shall come to us today," she says.
   · Шамил. Нәрсә сөйләдең? Әкълимә. Барын да. ... **Ләйсән кергәнне, сөйләгәннәрне**, барын да. (Рәисә Ишморатова, Яшьлек канат җәйгәндә.) Shamil. What did you tell? Äqlimä. Everything. ... That Leysän came in, what she said, everything.
   · Сәфәргали боларның барысы турында да бик ныгытып уйлады. Аннары **үзе уйлаганнарны** өйгә – эти-әнисенә хат итеп язды. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) Säfärghäli thought about all that very thoroughly. Then he wrote (down) what he thought in a letter to his parents back home.

f) The participle does *not* take a possessive suffix; the agent is *not* expressed but is known from the context. In this case, the participle always refers to the agent, who can appear in any person.

- – Кара аны! Әгәр яхшылык белән **әйткәнне** тыңламасаң, бу эшләр синең үзең өчен яхшы булмас! (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) “Look here! If you don’t heed (lit., listen) what I am telling you in kindness, these things will not turn out well (lit., be good) for you!”
- Тәрәзә алдына яткан сары эт, зур һәм кара күзләрен сөзеп, **килгәнне** каршы ала, **киткәнне** моңлы күзләре белән озата иде. (Шәриф Камал, Буранда.) The yellow dog, which had lain down before the window, fixing its big, black eyes upon them, received those who came in and followed those who left with his doleful eyes.

[1055] The participle is in the *locative.*
The past participle in the locative indicates:

a) *Time.* The action expressed by it takes place *at the same time as,* or *follows,* that of the *principal verb.* The participle does *not* take possessive suffixes.
   - **Узганда-барганда** алар бер-берсенә бүрекләрен салып сәлам бирешәләр. (Фатих Хөсни, Шәһәр читендә.) When they pass by each other, they greet each other, doffing their caps ...
   - Алар урта мәктәптә **укыганда** ук танышлар иде. (Кояш Тимбикова, Ярлар биек.) They had already been friends (lit., acquaintances) when they studied at the middle school.
   - Базарлыга җитәргә бер километр җир чамасы **калганда**, безгә Низамый очрады. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) When there was about one kilometer left to (the village of) Bazarly, we met Nizami.
   - Без авылга **кергәндә** кояш баткан иде инде. (ibid.) When we entered the village, the sun had already set.
   - Йөрәгең үзеңә дә сиздермәстән аның йөрәге белән кушыла. Ул **куанганда** куанасы, ул **көлгәндә** көләсе килә. Ул **боекканда** боегасы, ул **елаганда** аның белән бергә елыйсы килә. (ibid.) Without noticing it, your heart unites with her (i.e., the actress’) heart. When she rejoices, you want to rejoice, when she laughs, you want to laugh. When she is despondent, you want to be despondent, when she cries, you want to cry with her. (For the form -асы килә see 1143.)

b) A *condition.* (See 1000, 2.)

c) The past participle is in the locative when governed by a verb requiring this case.
   - Хәзер мин яшь **татарның** берәр интеллигент **икәнендә** бер дә **шөбһә итмим**. (Фатих Әмирхан, Танымаганлыктан таныштык.) Now I have no doubt at all (I do not doubt at all) that the young Tatar is some intellectual or other.

d) Some past participles in the locative have become fixed phrases, others are used as adverbs.
   - **Дөресен әйткәндә**, Хәдичәне аптыратып калдырганы Котбыйның өйләнүе түгел ... (Фатих Хөсни, Шәһәр читендә.) To tell the truth, what leaves Khädichä embarrassed is not Qotbi’s getting married ...
   - Бер **караганда** язгы боз кисәкләренә, бер **караганда** тауларга яки дулкыннарга охшыйлар иде ул бизәкләр. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Looking at them one way, those (ice) patterns (on the window) resembled pieces of ice in spring, looking at them another way, they resembled mountains or waves.
   - Мин дә, Гаязның бу фикеренә нидер өстәргә дип авызымны ачкан идем, **көтелмәгәндә** яныбызга килеп чыккан Имәли бүлдерде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) I was just about (lit., I had just opened my mouth) to add something to this thought of Ghayaz’, when Imäli, who had unexpectedly (suddenly) sidled up to us, interrupted me.

· Сүз шушы җирдә тукталып калды: аларны **көтмәгәндә** йөк машинасы куып җитте. (Әбрар Шәмин, Күңел күзе.) The conversation stopped here because a truck suddenly (unexpectedly) caught up with them.

[1056] The participle is in the *ablative.*
The ablative of the past participle indicates:

a) *Cause, reason.*

· – Бер көн **эшләмәгәннән** без дә үлмәбез, ... (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) "We won't die because we don't work (from not working) one day, ..."

· Зөбәйдә ни әйтергә **белмәгәннән** кесәсеннән чыгарып бер кәгазь карый. (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин!) Not knowing (As she doesn't know) what to say, Zöbeydä looks at some paper she pulls from her pocket.

b) *Comparison of action.* To express comparison of action, the following constructions are used: 1) The ablative of the *affirmative* past participle is followed by the *negative possessive form* of the same participle (килгәннән килмәгәне); 2) The ablative of the *negative* past participle is followed by the *affirmative possessive form* of the same participle (әйтмәгәннән әйткәне). The agent may be expressed by a noun or pronoun, or by the possessive form of the participle alone.

· – Солтан, тыңла мине. ... Хатын-кыз алдында әйтеп тормадым, **аларның белгәннән белмәгәне** әйбәтрәк. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) "Soltan, listen to me. ... I didn't say it in front of the women; for them it's better not to know."

· – Күрдеңме соң, бездә кунак бар. – Күрдем, – диде Габделхәй, ... Күңеленнән уйлап куйды: «Андый кунакны **күргәнеңнән күрмәгәнең** артык.» (Нурихан Фәттах, Кичү.) "Did you see, we have a guest." "I saw her," Gäbdelkhey said. To himself he thought: "It's better not to see such guests."

– **Әйтмәгәннән әйткәне** яхшырак, хәзер кем белән эш иткәнебезне яхшы беләбез. "It is better that he said it; now we know very well with whom we are dealing."

Comparison of action is also expressed by the past participle plus **+дагы**, **+дәге** and the ablative case.

· Шуның өчен дә иң элек күрүдә ул Мохтарга **көткәндәгедән** бик күп түбән тәэсир бирде. (Шәриф Камал, Таң атканда.) Therefore, at first sight, he made a much worse (lit., lower) impression on Mokhtar than (he had) expected.

c) The *ablative* of the past participle followed by a *conjugated form of the same verb,* or by the *verbal adverb* in **-а**, **-ә**, etc. of the *same verb* and the auxiliary verb **бару** (1328 a), indicates that the action *continues to intensify.* The time is determined by the conjugated verb or by **бару**, respectively. In writing, the participle is connected with the conjugated verb or with the verbal adverb, by a hyphen.

· Мәҗлес **җанланганнан-җанланды**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) The party became more and more animated.

· Ул чын-чынлап хәзер Гаязның язмышы өчен куркына, һәм аның өмете **кимегәннән-кими иде**. (Атилла Расих, Бәхет орлыклары.) Now she was really fearing for Ghayaz's life (lit., fate), and she lost hope more and more.

· Кыз **ачылганнан-ачыла**, үзенең иптәш кызлары турында сөйли. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) The girl opens up more and more; she talks about her girl friends.

· Кичтән сибәләп кенә ява башлаган яңгыр **көчәйгәннән-көчәйде** һәм иртәнгә кадәр туктамады. (Таһир Таһиров, Галия.) The rain, which had begun to fall in a drizzle in the evening, grew gradually stronger and did not stop until the morning.

· Ике гаилә дуслыгы **якынайганнан-якыная барды**. (Рафаил Төхфәтуллин, Чатта тукталу.) The friendship between the two families grew closer and closer (grew constantly closer).

- Яшен **ешайганнан-ешая барып**, тышта яңгыр **көчәйгәннән-көчәя** иде. (Мирсәй Әмир, Безнең авыл кешесе.) The lightning became more and more frequent, and outside the rain grew constantly stronger.

d) The past participle in the *ablative*, following the verbal adverb in **-а**, **-ә**, etc. *of the same verb* (in writing connected by a hyphen), indicates that the action of the principal verb begins *immediately after the completion* of the action expressed by the participle and verbal adverb. The construction may or may not be followed by the postposition **бирле**.
- **Килә-килгәннән**, буякларны **күрә-күргәннән** аның күңелендә бер хыял баш калкытып тора иде. (Фатих Хөсни, Мәйдан.) From the very moment he had come here, and from the very moment he had seen these grounds, a dream had been taking shape in his heart.
- Кәүсәрия. **Килә-килгәннән бирле** миңа бәйләнәсез. (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Käwsäriä. Ever since you arrived, you have been (lit., are) picking on me.
- Рәфкать – үзебезне **белә-белгәннән бирле** минем дус. (Аяз Гыйләҗев, Мәхәббәт һәм нәфрәт турында хикәя.) Räfqät has been my friend (lit., is my friend) ever since we have known each other.

e) The past participle in the *ablative* forms adverbs.
- Бу кадәрле тынлык **уйламаганнан** гына ишек янында ишетелгән тупас тавышлар тарафыннан җимерелде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) This deep (lit.: precious) silence was unexpectedly broken by harsh voices heard at the door.

The Past Participle in -тан, -тән, -кан, -кән with Postpositions

A past participle in -тан, -тән, -кан, -кән governed by a postposition appears in the *case required by the latter.*

[1057] A participle followed by the postposition **кебек**, **шикелле**, **сыман**, **сымак**, **төсле**, or **караганда** expresses *comparison* of the action expressed by the participle with that denoted by the predicate verb.
- Ул минем белән олы кешеләр белән **сөйләшкән кебек** сөйләшә. (Давыт Юлтый, Төн.) He talks with me as he does with adults (as if talking with adults).
- Рәхимов. Биш ел бергә эшлибез. ... Сезгә үземә **ышанган кебек** ышанам. (Риза Ишморат, Ватан.) Räkhimov. We have worked together for five years. ... I have faith in you as I have in myself.
- Нурия аның, беренче лекциясен **аңламаган кебек**, бүгенге лекциясен дә аңламады, ... (Гариф Ахунов, Идел кызы.) Just as she hadn't understood his first lecture, Nuriä didn't understand his lecture today either.
- Ул безнең белән **исәнләшмәгән кебек**, без дә аның белән исәнләшергә кыймадык. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) As she had not said hello to us, we too did not dare to say hello to her.
- Бу дөньядагы бернәрсә дә озакка **сузылмаган шикелле**, Зәйнуллинның да тормышындагы зур шатлык көннәре озакка бармады, әлбәттә. (Садри Җәләл, Журналист.) Just as there is nothing in this world that lasts long, the days of great joy in Zeynullin's life too did not continue for long, of course.
- Калмурзин, «Син ничек карыйсың моңа?» **дигән шикелле**, Хәкимовка текәлде. (Мөхәммәт Шәйми, Сынау.) Qalmurzin looked straight at Khäkimov as if saying: "How do you regard this?"

- Хәкимов аңа сынаулы караш ташлап, «Икеләнерме, әллә тәвәккәллек күрсәтерме» **дигән сыман**, Калмурзинга текәлде. (ibid.) Throwing him a searching glance, Khäkimov looked straight at Qalmurzin as if saying: "Will he hesitate, or will he show courage?"
- Сания ... Үзалдына **сөйләнгән сыман**, акрын гына тавыш белән сорау бирде: ... (Мирсәй Әмир, Саф Күңел.) Saniä ... as if talking to herself, asked in a low voice: ...
- Рахманов безнең сүзләргә артык әһәмият **бирмәгән сыман** тыңлый иде. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Räkhmanov was listening as if he did not attach too much importance to our words.

Note: The suffix **+дай**, joined to the postposition **сыман**, indicates that the action expressed by the participle is carried out in a hardly noticeable degree. For example: Мин дә **елмайган сымандай** итеп куйдым. (Шәйхи Маннур, Чын сөю бармы?) I too gave a faint smile.

- Ул минем уйларымны **аңлаган төсле** шаян караш ташлап алды. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) As if she had understood my thoughts, she threw me a mischievous glance.
- Ай һаман да миңа нәрсә булса **уйлаган**, нәрсә турындадыр **кайгырган төсле**, күңелсез, салкын карый. (Садри Җәләл, Инде мин аңа рәнҗемим.) The moon still looks at me sadly, coldly, as if thinking something, as if worrying about something.
- Ул көнне таң без **көткәнгә караганда** тизрәк атты. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) That day it dawned earlier than we had expected.

[1058] A past participle, followed by the postposition **кебек**, **шикелле**, **сыман**, **сымак**, or **төсле** and **булу**, expresses *assumption, imagination*, with a connotation of *comparing* the *result* of an action.

- Зәйтүнәнең өстеннән тау **төшкән кебек булды**, Гөлсем апасы яныннан җиңеләеп чыгып китте, ... (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) It was as if a heavy load (lit., a mountain) had been taken off Zeytünä, and she came away from her sister Gölsem much relieved, ...
- Йөрәгем бөтенләй тибүдән **туктаган кебек булды**. (Мирсәй Әмир, Кысыр хәсрәт.) It was as if my heart had completely stopped beating.
- Биредән караганда, бу ниндидер шаулап торган базар шикелле иде. Тик алар арасында бу юлы минем әнием, үги әтием генә юк. Әйе, алар юк. Ә күңелемдә кичә генә **күргән шикелле булып торалар**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) Looking at it from here, this was like some kind of a bustling (lit., buzzing) marketplace. Only this time, my mom and my stepfather were not among them (i.e., among the people). Yes, they were not there (i.e., they were no longer with me). But they dwelled in my heart as if I had seen them only yesterday.

[1059] The past participle with **кебек**, **сыман**, **сымак**, **төсле** or **шикелле** and followed by **итү** expresses *assumption, surmise, imagination, comparison.* Furthermore, it may indicate *pretense.*

The construction with **итү** is a narrative form (i.e., it indicates the process, course of an action.)

- Без **ышанган сыман кебек иттек**, әмма Габдерәкыйб монда бер алдау сизде. (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) We acted as if we really did believe him, but Ghabderäqib sensed here some deceit (lie).
- Әмирҗан, «эш барып чыга, дускай» **дигән төсле итеп**, Чуркинга күз кысып елмаеп куйды. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Ämirjan winked at Churkin and gave a smile as if saying: "Things are going to work out, my friend."

- – Качмас, качмас. Акыллы малай ул. Тагын биредән элдерсә, үзенә үпкәләсен. Андыйларга бездә башка урыннар да бар, – дип Дуняша апа Барласка **ачуланган төсле итте**, ә үзе елмая иде. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) “He won’t run away, he won’t run away. He’s a smart boy. If he takes off from here again, he will have himself to blame. For such (boys) we have other places too,” Dunyasha said (acting) as though she were angry at Barlas, but she was smiling.

Note. Barlas, who had been living on the city streets, has been caught by the police and is about to be sent to an orphanage, the same orphanage from which he had escaped.

- ... андый нечкә, ябык хатыннар бик җитез булалар. Йөргәндә дә **очкан шикелле итәләр**. (ibid.) ... such frail, slim women are (can be) very agile. Even when walking they seem to fly.

[1060] The past participle in its *affirmative form* followed by **кебек тә** and repeated in its *negative form* likewise followed by **кебек тә**, expresses the idea that the subject does not perform the action *fully* or *completely*, implying lack of *attention, interest* on his part, varying with the context.

For example: Ул **эшләгән кебек тә, эшләмәгән кебек тә**, күренә. He seems to work only half-heartedly.

In some instances another verb which is lexically synonymous may substitute for repetition.

- Галимә апа, боларның сүзләрен **тыңлаган кебек тә**, бер дә **колак та салмаган кебек тә**, тик утыра ... (Мәҗит Гафури, Кара йөзләр.) (My) sister Ghalimä is sitting motionless, (seemingly) listening only with half an ear to their talk, ...

[1061] The past participle with **вакытта** (**вакытында**), **чакта** (**чагында**), **арада**, or **аралаш** indicates the *time* when the action denoted by the principal verb is carried out.

- **Кайткан вакытта** без, бөтенләй диярлек, сөйләшмәдек. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) When we returned we almost didn’t talk at all.
- Узе турында, үзенең үткәне турында сөйлисе килми иде аның. **Укыган вакытында** күргән кечкенә вакыйгалар ... турында күбрәк сөйли иде ул. (ibid.) She didn’t want to talk about herself, about her past. She talked more about some little events ... she had experienced when she was studying.
- Фәтхи кич белән, утлар **алындырган чакта** Кигәвенледә узенең абзасы Ишмай картка килеп төште. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Fätkhi arrived at her uncle’s, the old Ishmai ... in Kigänwenle in the evening when the lights had been put on.
- Юлда **барган чагында** Гарәпша үзенең монда алган тәэсирләрен эткәсенә әйтеп бирде. (ibid.) While they were walking along the road, Ghäräpsha described to his father the impressions he had received here.
- Ул Чаллыда ... барасы җирләренә барып **йөргән арада** торактагы иптәшләре дә эштән кайтыр, ... (Атилла Расих, Сынау.) While he is ... going to the places he has to go to in Chelny, his roommates will return from work, ...
- Ныгытып **ашаган аралаш** Нәгыйм дә сүзгә катнашырга тиеш тапты. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) While having a good meal, Näghim too deemed it necessary to join in the conversation.

[1062] The past participle with **саен** indicates *repetition* or *degree* of action.

- **Килгән саен**, безне бу өйдә бик теләп, куанып каршы алалар. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) Each time we come, they receive us in this house with great pleasure and joy.

- Әйе, мин **кайткан саен**, Хәмит белән очрашмыйча китми идем. (ibid.) Yes, each time I came back, I did not leave without meeting Khämit.
- Көннәр **узган саен**, ул миңа дошман була бара. Инде аның миннән качып китүендә әз генә дә шөбһә итмим. (Садри Җәләл, Инде мин аңа рәнҗемим.) As the days passed by, he gradually became an enemy to me. I no longer doubted even a bit that he left to escape from me.
- Эчкәрәк **кергән саен** урман куера, юл караңгылана барды. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) The deeper he went into the forest the denser it became, and the darker the path became.
- Алар чыннан да бик матур. **Караган саен** карыйсы килә ул кечкенә чәчәкләргә. (Батулла, Юл буенда зәңгәр чәчәк.) They are really very beautiful. The more you look at those little flowers the more you want to look at them.
- Ару-талуның нәрсә икәнен тәмам онытты ул. **Эшләгән саен** эшлисе килә иде. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) He completely forgot what weariness was. The more he worked the more he wanted to work.

[1063] *Degree* of action is also expressed by **торган саен**.

- Ә Мөршидә апаның җырлары **торган саен** ешрак ишетелә башлады. (Нәбирә Гыйматдинова, Ханым-солтаным.) And Mörshidä's songs were heard more and more often.

Note: The use of the word **апа** indicates here that the speaker is younger than the person referred to.

- Фәез аларны **торган саен** ныграк кызгана барды һәм, ничектер, ярдәм итәсе килде. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) Fäyez pitied them more and more and wanted to help them in some way.

[1064] The past participle with **соң** indicates that the action expressed by the principal verb takes place after the completion of the action denoted by the participle.

- Бераз коры җир белән **барганнан соң**, бер бик куе урманга барып җиттеләр. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) After walking a little while over arid (dry) land, they came to a very dense forest.
- Атна чамасы икеләнеп **йөргәннән соң**, Фәез Борисның эшләгән җиренә шалтыраткан иде, һаман авырый диделәр. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) After hesitating for about a week, Fäyez called the place where Boris worked. They said that he was still ill.

[1065] The past participle with **күрә** or **өчен** indicates the *reason for*, the *cause of*, the action expressed by the principal verb.

- Разия үзе аз сүзле **булганга күрә**, күбрәк миңа сөйләп йөрергә туры килә иде. (Фатих Әмирхан, Танымаганлыктан таныштык.) Because Razia herself was taciturn, I had to talk more.
- Авыл төрле ягыннан эре-эре усак, өянке агачлары белән уратылып **алынганга күрә**, аның мәчете дә ерактан күренә алмый икән. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) As the village was surrounded on several sides by very big aspens and willows, we found that its mosque could not be seen from afar.
- – Каршы алырга **килгәнең өчен** рәхмәт, ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "Thanks for having come to meet me, ..."

[1066] The past participle with **бирле** indicates that the action expressed by the principal verb continues from the time when the action of the participle was completed.

- Афзал **киткәннән бирле** авылында бернәрсә дә үзгәрмәгән булып чыкты. It turned out that nothing had changed in his village since Afzal had departed.
- Кыш **башланганнан бирле** мондый буран булганы юк иде әле. (Мөхәммәт Шәйми, Сынау.) Since the winter began, there hadn't yet been (hadn't yet taken place, happened) such a snowstorm.
- Сабан ашлыгы чәчелгәнчегә хәтле дә рәтле яңгыр булмады. **Чәчелгәннән бирле** дә булганы юк. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Before the spring crops were sown, there wasn't a good rain either. Nor was there any from (the time) the sowing had been done.

[1067] The past participle in the *nominative* followed by **кадәр**, **хәтле**, **чаклы** or **тикле** indicates the *degree* to which the action of the principal verb is carried out. The past participle in the *dative* with the same postpositions denotes the *time up to which* the action of the principal verb continues.

- Ничек газап чигеп килгәнебезне үзегез белеп торасыз. Булдыра **алган хәтле** эшләдем, ... (Фатих Хөсни, Мәшәкатьле озын сәфәр.) You yourself know what we have endured. I have worked as much as I could, ...
- **Тырышкан чаклы** тырыштым. (Мирсәй Әмир, Кысыр хәсрәт.) I tried as much as I could.
- – ... әгәр минем кирәгем чыкса, тартынмагыз, чакырыгыз, көчемнән **килгән кадәр** булышырмын. (Гариф Ахунов, Хуҗалар.) "... if you need me, don't hesitate, call me. I'll help you to the best of my ability."
- Капитан ... күперчек өстендә әрле-бирле йөри. ... Ул томан **таралганга кадәр** шушында булачак. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) The captain ... walks to and fro on the bridge. ... That's where he will be until the fog lifts.

[1068] The past participle with the suffix **+дагы**, **+дәге** and the postposition **кебек**, **шикелле**, **сыман**, **сымак**, **төсле**, or **караганда** indicates *comparison* of the action denoted by the principal verb with the action expressed by the participle as it took or takes place once or habitually at some point in past or present (extended present) time.

- Барыннан да элек өс-башы күзгә ташланды. Клубка **баргандагы кебек** киенгән! Мин беренче мәртәбә **күргәндәге кебек**. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) First of all, her clothes struck the eye. She was dressed like the time she went to the club! Like I had seen her the first time.
- Зәки. Әни, син инде яхшырак, матуррак итеп киен. Кунакка **баргандагы кебек**. (Риза Ишморат, Ил өчен.) Zäki. Mother, come on, dress better, prettier. Like you do when you go visiting someone.
- ... ишек ачылып китте. Кабинетка **кергәндәге шикелле** үк, башын югары тотып, Бабайкин килеп чыкты. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) ... the door suddenly opened. Out came Babaikin, carrying his head high, just as he had when he entered the office.
- Нурия Свияжскига барырга чыкты. Беренче **баргандагы төсле** алтын-сары көз түгел иде. Агачлар ялангач иде. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) Nuriä set out to go to Sviyazhski. It was not a golden-yellow autumn as it had been when she went the first time. The trees were bare.
- Карт, идарәгә **кергәндәгегә караганда**, гәүдәсен турайтыбрак чыгып китте. (Мөхәммәт Мәһдиев, Мәңгелек яз.) The old man left the administration (office), holding himself up a bit straighter than (at the time) when he had entered it.

The past participle with хәлдә (дә), уңайга (уңаеннан, уңайда), килеш, көйгә, көе, көенә, көенчә, рәвештә, рәвешле, тәкъдирдә (дә), сурәттә, дәрәҗәдә

[1069] The past participle with **хәлдә** expresses:

a) The *manner* in which the action expressed by the principal verb is performed.

- Габдулла туктады һәм, баскычның тоткасына **тотынган хәлдә**, артына борылып карады. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Ghabdulla stopped and, holding on to the banister, turned around and looked.
- Газдал күзен Руфинәгә **төбәгән хәлдә** аңа гына мөрәҗәгать итте, әйтерсең, хатыны белән малае юк иде. (Фоат Садриев, Адәм әүлиясе.) Looking intently at Rufinä, Ghazdal addressed only her, as though his wife and boy were not present.

Хәл or the past participle may take a possessive suffix:

- Мин бераз **тынычланган хәлемдә** урамга чыгам ... (Габдрахман Минский, Язгы уяну.) Somewhat calmed down, I go out into the street.
- Нигә, нигә килмәде соң Мәликә?! Шул турыда уйлап, никадәр генә уйласам да, уйларыма җавап таба алмыйча, ачуымнан караватыма **сузылганым хәлдә**, күзләремне түшәмгә төбәп, уйлап ятам. (ibid.) Why, just why did Mälikä not come? I am thinking about that, but, no matter how hard (lit., much) I think, I am unable to find an answer to my thoughts. Stretched out on my bed in anger and fixing my eyes at the ceiling, I keep thinking.

b) A *condition.*

- Багатырны бер нәрсә борчый иде: «сәүдәгәрләр» кирмәнгә керә алдылар микән? **Кергән хәлдә** Чалбай хан ничегрәк каршы алды икән үзләрен? (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) One thing bothered the Bagatyr (Bahadur): had the "merchants" been able to enter the fortress? If they had entered, how might Khan Chalbai have received them? (Багатыр 'a hero', 'a warrior'; here: title of a high-ranking military leader.)

c) A *concession.* **Хәлдә** is mostly followed by **дә** – **хәлдә дә**.

- Ул сәүдәгәр, укый-яза белмәүче надан кеше **булганы хәлдә**, кемнән күпме аласы барлыгын энәсеннән-җебенә, тиененнән-тиененә кадәр белеп торган, ди. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) They say that, although he was an illiterate man, that merchant knew in detail and down to a penny (kopeck) who owed him how much.
- – Мин аңлыйм, – диде профессор. – Лекин **аңлаган хәлдә дә** сезгә шуны әйтергә тиеш булам. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "I understand," the professor said. "But although I understand, I must tell you this."

[1070] The participle with **уңайга** indicates:

a) The simultaneous execution of the actions expressed by the participle and the principal verb.

- ... чаттан борылуга, Бакый ерактан ук Зариманы искәреп алды. Озын күлмәк итәге **атлаган уңайга** җилферди. (Марсель Галиев, Ерак урман авазы.) ... upon turning around the corner, Baqi, even at a distance, (could) make Zarima out. Her long dress fluttered (lit., flutters) as she walked (walks).
- ... арыштан **барган уңайга** Кәбир башак сындырып алды да, шунда ук авызына кабып, чәйни башлады. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) ... while walking through the rye, Käbir tore off an ear and, immediately putting it into his mouth, began to chew.

- Тирә-юньне күзәтеп, үз алдына уйланып **барган уңайга** йокыга киткәнен сизми дә калган ул. (ibid.) While watching the environs and thinking to himself, he had fallen asleep without noticing it.

b) In most cases with verbs of motion, the *simultaneous execution* of the action of the participle and the principal verb, *both actions* expressing movement *in the same direction.*
   - Ул инде аякларында тора алмый, боз **аккан уңайга** колачлап йөзә, ... (Кояш Тимбикова, Тәңкәле тау.) She can no longer stand on her feet. In crawl style she swims in the direction in which the ice is floating ...
   - ... арттан йөгергәләгән Кәбир, аруын арымаса да, инәсенең тәкъдименә каршы килмәде – башын **барган уңайга** куеп, печәнгә сузылып ятты һәм ... бер-бер артлы ачылган манзараларны күзәтеп бара башлады. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) ... although Käbir, who from time to time ran behind (i.e., behind the horse-drawn wagon to get some exercise), was by no means tired, he did not resist his mother's suggestion (i.e., to get on the wagon). Putting his head in the direction in which they were traveling, he stretched out on the hay and began to watch the views which offered themselves (lit., opened up) one after the other, ... (инә – dialect: әни).

c) The beginning of the action expressed by the principal verb *immediately* after the action of the participle has been completed.
   - Бүген дә килеп **кергән уңайга** пальтосын салып атты, ... чалбар кесәсеннән зур яулык өстерәп чыгарып, итләч битләрен сөртте ... (Мөхәммәт Шәйми, Сынау.) Today too, as soon as he arrived (at the office), he threw off his overcoat, pulled a large handkerchief from his trouser pocket and wiped his fleshy cheeks ...
   - Староста **әйткән уңайга** ук, без унлап малай чабышып чыктык та, батырлар шикелле, кулларны тезгә куеп, чүгәләшеп утырдык. (Мөхәммәт Гали, Сабан туенда.) The moment the village elder told us, we, about ten boys, ran out and, like wrestlers (lit., braves, fighting men), squatted down, our hands on our knees. (Староста – R.; a village elder in Czarist Russia.)

Note: Actions performed or taking place as discussed under a) and c) may also be expressed by **-ган**, **-гән**, etc. + **уңаеннан** and **-ган**, **-гән**, etc. + **уңайда**, respectively.

For example:

- Юл читендәге ат күмелерлек юан сабаклы һәм эре яфраклы үләннәрне Бамбук **барган уңаеннан** умырып алырга өлгерә. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) As she walks, Bambuk manages to tear off the thick, broad blades of grass growing at the edges of the road to a height as to cover a horse. (Bambuk – name of a mare.)
- Уң якта һич **көтелмәгән уңайда**, нидер дөпелдәп китте. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) All of a sudden (lit., completely unexpected), on the right hand side, something made a muffled sound.

[1071] The past participle with **көйгә**, **көе**, **көенә**, **көенчә** forms:

a) *Concessive* clauses.
   - Язу-сызу **белмәгән көенә**, Сәфәргалиләренең шул дәрәҗәгә менүенә карт та, карчык та бик шатланалар. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) The old man and his wife are very glad that their (son) Säfärghäli, although illiterate, has risen to such a rank.

b) *Participial phrases;* both the action expressed by the participle and that of the principal verb take place *at the sime time.*
   - Дамир унынчыны **эшләгән көйгә** кичке мәктәптә тәмамлады. (Эдуард Касыймов, Гомер ике килми.) Damir finished the tenth grade in an evening school while working.

- Керсәм, Лиза песиен **кочаклаган көйгә** минем каршыма килеп баса, ... (Фатих Хөсни, Солдат хикәясе.) When I enter, Liza, cuddling her cat, steps up to me, ...
- Газизә байтак вакыт, ишек яңагына **сөялгән көе**, китеп баручылар артыннан карап торды. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) For a long time, Ghäzizä, leaning against the doorpost, gazed after the departing men.

c) *Adverbial phrases.*

- Вера Александровна алмаларны иң элек Нәсимәдән пешертте, шуннан соң гына ашарга рөхсәт бирде. Ә Мәдинә аларны **пешмәгән көенчә** ашарга бик теләгән иде. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Vera Aleksandrovna had Näsimä cook the apples first and only then gave permission to eat them. But Mädinä had wanted very much to eat them uncooked (i.e., in an uncooked state).

[1072] The past participle with **килеш** or **рәвештә**, **рәвешле** expresses *manner.*

- ... [мин] бер прелюдияне ашыкмыйча гына уйный башладым. Ул башын **игән килеш** кенә тыңлап утырды. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) ... unhurriedly, [I] began to play a prelude. He sat and listened with his head bent.
- Малай, дилбегәне **тоткан килеш**, атны юлның икенче ягына борды. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) Holding the reins, the boy turned the horse to the other side of the road.
- Иптәше аның сүзләрен **дөресләгән рәвештә** баш ишарәсе генә ясаштырып утыра иде. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) His companion sat there, nodding his head from time to time in confirmation of his (i.e., the speaker's) words.
- – Сез үзегез монда күптән эшлисезме? Ул сүзне озынга җибәрергә **теләмәгән рәвештә** генә: – Күптән түгел, мин бүген монда, иртәгә анда! (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) "Have you been working here for a long time?" In a way indicating that he didn't want to engage in lengthy conversation, he only (said): "Not for long, today I'm here, tomorrow there."
- Хафизов, исе **китмәгән рәвешле**, кәгазьне учына йомарлады да сиздерми генә кесәсенә шудырды. (Газиз Камалов, Җир җылысы.) Unperturbed, Khafizov crumpled the paper up in the palm of his hand and slipped it into his pocket without letting it be noticed.

[1073] The past participle with **тәкъдирдә** expresses a *condition*, with **тәкъдирдә дә** a *concession.*

- ... алмагачка үрмәләдем, **түзмәгән тәкъдирдә** сикереп төшәргә чамалап, ботакка бастым. (Гариф Гобәй, Без үскәндә.) ... I climbed up on the apple tree and, intending to jump down in case it wouldn't bear (my weight), I stepped out onto the branch.
- Балалар йортына үзе генә **алынган тәкъдирдә**, нихәтле авыр булса да, Бобиктан бөтенләй аерылып торырга риза булган иде ул. ... **Калдырган тәкъдирдә дә** кемгә һәм нинди шартлар белән калдыру мәсьәләсе ачык хәл кылынырга тиеш иде. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) If they accepted only him alone in the children's home, no matter how hard that would be, he would agree to part with Bobik for good. ... Even if they (i.e., Ghäräpsha's parents who are moving too) were to leave him behind, the question of leaving him with whom and on what condition would have to be clearly resolved. (Bobik – name of a dog.)
- Юк бит, балык **булмаган тәкъдирдә дә** алар һичнәрсә югалтмыйлар. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) Not at all, even if there are no fish (i.e., no fish to catch), they don't lose anything (i.e., they still get paid).

[1074] The past participle with **сурәттә** indicates the *manner* in which the action of the principal verb is carried out, or it may express a *condition.* With the particle **дә** – **сурәттә дә** – it denotes a *concession.*

· Мин ата-анамны белмим. Аларны бик шәп **киенгән сурәттә** фараз кыла идем. (Шәриф Камал, Курай тавышы.) I did not know my parents. I would imaging them as being dressed very nicely.

· – **Теләгән сурәттә** сез әле япь-яшь кызга да өйләнә аласыз. (Мәхмүт Хәсәнов, Кама таңнары.) "If you wish, you can still even marry a very young girl."

· ... Галинур бер генә кешегә дә кычкырмас ... Хәтта берәрсе ялгыш **эшләгән сурәттә дә**, ул әйтер: ... (Гариф Ахунов, Гомер юлы.) ... Ghälinur would not shout at anybody ... even if someone had acted wrongly (made a mistake), he would say: ... (He would ask the person in a polite, nice way, to check again whether he (she) hadn't made a mistake and then correct it.)

· ... ятьмәсе эләкмәгәч, ул имтиханга кереп өлгерә иде, әгәр керсә, имтиханын тапшыра **алмаган сурәттә дә** Руфинә белән танышмый иде, ... (Фоат Садриев, Адәм әүлиясе.) If her net bag had not got caught (i.e., got caught on a pocket clasp of his jeans while standing in a crowded streetcar), he would have managed to take (lit., enter) the exam, and if he had taken it and had even not been able to pass it, he would not have become acquainted with Rufinä, ... (His having become acquainted with Rufinä did not only result in his missing the Students' entrance examinations but later caused him also various other difficulties.)

[1075] The past participle with **дәрәҗәдә** indicates the *degree, extent* to which the action of the principal verb is carried out.

· Читкә китеп, ялгыз, үз көнемне үзем күреп, яши башладым. Һәм, әйтергә кирәк, бу ялгыз яши башлау минем өчен **көтелмәгән дәрәҗәдә** катлаулы, авыр булып чыкты. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) I went away and began to live alone, earning my living by myself. And I must say that starting a life alone turned out for me to be complicated and difficult to an unexpected degree.

The Past Participle in -тан, -тән, -кан, -кән with бар or юк

[1076] The past participle in -тан, -тән, -кан, -кән with **бар** or **юк** refers to some *unspecified* time in the past. It indicates that the subject *had,* or *did not have, occasion* to perform the action expressed by the participle, and it *emphasizes, singles out* this fact. Furthermore, it indicates a witnessed action performed once or repeatedly.

Taking the auxiliary **иде** the construction forms a *pluperfect.*

Note: In English the form with **бар** or **юк** is most often rendered by the present perfect, that with **бар иде** or **юк иде** by the pluperfect. However, depending on the situation and context, the former may also correspond to the pluperfect and the latter to the present perfect.

The subject and the relation between it and the participle are expressed in the same way as in the form with the participle in the accusative (1054, a-f).

a) The word (noun, pronoun) denoting the agent appears in the *genitive case*; the participle takes the *respective possessive suffix.*

· Гафур. Сез мине ничек беләсез? Гариф. Беләм, хәтта бик нык беләм, Гафур абый. Сезнең мәктәптә **минем** бик күп мәртәбәләр **булганым бар**. (Кәрим Әмири, Таң

вакыты.) Ghafur. How come you know me? Gharif. I know you, I even know you very well, Uncle Ghafur. I have been in your school many times.

- Агайның тавышы миңа ничектер таныш тоелды. Бу авазларны **минем** кайдадыр **ишеткәнем бар**. Тик кайда. (Венера Касыймова, Ачы Умач.) The gentleman's voice seemed somehow familiar to me. I heard a voice with those tones somewhere (before). But where.
- Әйе, **безнең** бу агай белән кайдадыр **очрашканыбыз бар**! Бу шөбһәсез. Тик кайда һәм кайчан икәне генә хәтеремә төшми. (ibid.) Yes, this gentleman and I have met somewhere! There is no doubt about this. But I can't recall just where and when it was.
- Гөлсем. Әй, миңа нәрсәгә инде уку? Кияүгә чыккач, **кемнең укыганы бар**? (Кәрим Әмири, Печән базары.) Gölsem. Well, what need is there for me to study now? Who has (ever) studied after getting married?
- – ... **сезнең** казакъ даласында **йөргәнегез бармы**? – Юк, Салих Әфәнде, туры килгәне юк. – **Минем** дә әле **күргәнем юк**. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "... have you traveled (have you had occasion to travel; or: have you ever traveled) in the Kazak steppe?" "No, Mister Salikh, I have not (lit., it has not occurred/happened)." "I too have not yet seen it (have not yet had occasion to see it)."
- Нәфисә. **Минем** анда беркайчан да **булганым юк**. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Näfisä. I have never been there (I have never had occasion to be there).
- ... **аның** бу турыда беркемгә дә **әйткәне юк**, әйтмәс тә. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) ... she hasn't (ever) told anybody about this, and she will not do so.
- Бу җырны **минем** моңа кадәр дә күп **ишеткәнем бар иде**. I had heard (had had occasion to hear) this song often before.
- «Чегәннәр табыры», – дип уйлап алды малай. Авылларыннан үтешли, йорттан-йортка кереп, фал ачкан ... чегәннәрне **күргәне бар иде аның**. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) "A Gypsy camp," the boy thought. He had seen (he had had occasion to see) gypsies moving from house to house, telling people's fortune ... while passing through their villages (i.e., his village and other villages in his area).
- Соңгы бер атна эчендә нәрсәләр генә күрмәгән-кичермәгән **малайның** бу кадәре **аптыраганы юк иде** әле. Кайдан белә Нәби абзыйсы Бамбукның исемен? (ibid.) Whatever he had seen and gone through within that last single week, the boy had never up to then been so confused. How (lit., From where) did uncle Näbi know Bambuk's name? (Бамбук – name of a horse.)
- **Аларның** елдан артык **күрешкәннәре юк иде** инде. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) It was now already more than a year since they had seen (had had any occasion to see) each other.

b) The agent is *not* indicated by a separate word (noun, pronoun) but is expressed by the *possessive form* of the participle.

- Галия. Хәер, бәлки, әле китмичә дә калырмын. Бөтенләйгә мәсьәләне өзеп **куйганым юк** әле. (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. By the way, perhaps I won't go away yet. I haven't yet dropped (given up) the matter completely.
- Рәшит. Акча бирмисеңмени? Хуҗа хатын. Биргәннәремне дә әле **кайтарганыгыз юк**. (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) Räshit. You're not giving us any money, then? The landlady. You haven't even returned what (i.e., the money) I gave you yet.
- Габбас. Институтта бергә укыган егетне очраттым. Өч ел **күрешкәнебез юк иде.** Өч ел! (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Ghabbas. I met a fellow with

whom I studied at the institute. We hadn't seen (hadn't had occasion to see) each other for three years. Three years!

- Сөләйман. Шулай шул, Зөбәйдә туташ. Аны мин дә беләм. Башыма **төшкәне бар**. (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин!) Söleyman. Yes, Miss Zöbeydä. I know that too. I have experienced it (lit., it has fallen on my head).
- Малай аны таныган иде инде. Авылда **күргәне бар иде**. (Фәүзия Бәйрәмова, Кыңгырау.) The boy had already recognized him. He had seen him in the village.

c) The agent is in the *nominative;* the participle takes the *respective possessive suffix.*

- – **Мин** аңар аз-маз бурыч биргәләп **торганым бар**. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "I have given him small loans now and then."
- Галия. ... Рәүф белән сөйләшәсе бар. Бүген **мин** аны иртәдән бирле **күргәнем юк**. (Шәриф Камал, Ут.) Ghaliä. ... I must talk with Räüf. I haven't seen (haven't had occasion to see) him since this morning.
- Гомәр. ... **эш** аңа барып **җиткәне юк** әле, Галия ханым, ... Рәүф белән дә күрешкән юк әле. Чыгып киткән. Галия. **Ул** иртәдән бирле **кайтканы юк**. (ibid.) Ghömär. ... things haven't come to that yet, lady Ghaliä, ... I haven't seen Räüf yet either. He has gone out, it seems. Ghaliä. He hasn't come back since this morning.
- Гөлбану. **Сез** монда күптәннән **кайтканыгыз юктыр**, ахрысы. (ibid.) Gölbanu. You didn't come back here for a long time, it seems.
- **Гыйльманов** хәзергә хәтле Нәгыймәне **күргәне юк**, ләкин аның үзе һәм эшләре турында байтак нәрсәләр ишеткән иде. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) Up to now, Ghilmanov had not seen (had not had occasion to see/meet) Näghimä, but he had heard a great deal about her herself and her works (affairs, businesses).
- **Мохтар** күптән инде ... театрга **барганы юк иде**. Mokhtar had already long since ... not been (lit., gone) to the theatre.

d) The agent is denoted by a *pronoun* in the *possessive case;* the participle appears in its *basic form*, i.e., *without* a possessive suffix.

Note: The participle being a noun, this construction is formed along the pattern of минем өй, синең китап, etc.

- Рәшит. Алай булса, бир әле – барып аны-моны китерим. Бүген **безнең ашаган юк** әле. (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) Räshit. If that's the way it is, please give (us some money) then. I'll fetch something. We haven't eaten today yet.
- Бераз сүзсез торгач, ул, миңа күтәрелеп карамыйча гына, тагын болай дип куйды: – Сугышта **булган юк**, ахры, әле **синең**? (Мирсәй Әмир, Якташ.) After being silent for a little while, and without raising his head and looking at me, he added, "You haven't seen battle yet, have you?"

e) The agent is in the *nominative;* the participle does *not* take a possessive suffix.

- Әле менә Әдирнә хакында яңа хәбәрләр дә бар. Ләкин **без** аның белән бу арада **күрешкән юк**. (Шәриф Камал, Минем таныш.) Now, there is also up-to-date news about Edirne. But during this time we haven't been seeing one another. (They used to discuss the Balkan War, especially the fight for Edirne /formerly Adrianople/. But now that there is up-to-date news about that city they cannot discuss it because they have lost contact with each other.)
- Дөньяда ләззәт була, ди, **мин** аны **күргән** дә **юк**. Хәсрәт белән үтте гомерем, **уйнаган, көлгән** дә **юк**. (Мәҗит Гафури, «Юк».) There is bliss (pleasure) in the world, they say. I haven't seen it at all. My life has passed with sorrow. I have not played, not laughed at all.
- Беләм бит, матур иттереп, килештереп язасың, язганнарыңны **без** монда, терлекчеләр йортында, кычкырып та **укыган бар**. (Кояш Тимбикова, Табылдык

хатлар сере.) I do know, you write beautifully, masterfully. We have even here, in the cattlebreeders' house (building), read your writings aloud.

f) The agent is *not* expressed; the participle does *not* take a possessive suffix. Though impersonal in form, it always refers to the acting person, who is known from the context. Furthermore, this construction may indicate an involuntary action. The participle followed by **бар** or **юк**, respectively, may refer to *present time, extended present time* (future) as well as to *past time*. Followed by **бар иде** or **юк иде**, it always refers to *past time*.

Note: This construction is used rather frequently, and it is most common in the *negative*.

- – Авыл кызы мин, эшне **күргән бар**! – диде. (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) "I am a country girl, I have seen (i.e., experienced) work!" she said.
- Искәндәр. Акчага **аптыраган юк**, аллага шөкер. Менә бүген почтадан алдым. (Шәриф Камал, Ут.) Iskändär. Thank God! There is no worry about money (I don't worry about money). Here (it is) I received it today by mail.
- – Ә нигә дип син миңа тәкъдим ясамыйсың? – Ясасам да чыкмыйсың ич. – Иң элек ясап кара. Ничек җавап бирү – минем эш. ... егет уйга калып торды шунда. – Юк, – диде ул, кызның күзләренә бертын текәлеп торганнан соң. Ул хакта **уйлаган юк** әле. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) "And why then don't you propose to me?" "Even if I proposed to you, you wouldn't marry me anyway." "First try proposing. How I answer is my concern." ... the young man stood there, pondering. "No," he said, after looking straight into the girl's eyes for a little while. "I'm not thinking about that yet."
- Иптәшем дә бик сагынган (без икебез бер авылдан), үземнең дә туган-үскән җирләрне бер кайтып күрәсем килә иде. Балаларны **әйткән дә юк**. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) My wife too (both of us are from the same village) was longing very much for it (i.e., to see her village). I myself too wanted to return once and see the place where I was born and raised. Not to mention the children (i.e., their children who were also eager to go).
- – Гафу ит, сине таный алмыйм, – диде. Үги әти ни әйтергә дә белми торганда әни: – Минем ирем – Хәйрулла, – диде. – Авылдашың. Үги әти сүзне үзе алып китте: – Танымассың да энем, авылда рәтләп **торган юк**. Гел читтә яшәргә туры килде. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) "Pardon me, I can't place you," he said. When (my) stepfather stood there, not knowing what to say, Mother said: "He is my husband, Kheyrulla. Your fellow villager." Then, my stepfather began to speak: "You won't know me, brother (i.e., younger brother of the mother), I have never lived regularly in the village. I always had to live in places away from it."
- Ял көннәремнең берсендә әтиләргә бардым. Себергә килгәннән бирле аларда **булган юк иде** әле. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) On one of my vacation (rest) days, I went to (see) my parents (lit., father's). Since I came to Siberia I had not yet been (had not yet had occasion to be) with (visit, see) them.
- Җиһандар. Мин сезне бик сагындым. Рәшит. Күптән **күрешкән юк иде**. (Сәгыйть Сүнчәләй, Сәнгатьчеләр.) Jihandar. I missed you very much. Räshit. We haven't seen each other a long time.

The Possessive Form of the Past Participle with the Third Person Singular of булу

[1077] The form **-ган** + *possessive suffix* and the *third person singular* of **булу** in the *past tense* I (mostly in the *negative* form) is more or less synonymous with **-ган** + *possessive suffix* and **бар** or **юк** (**иде**.) However, since **булу** may also mean 'to occur', 'to happen', 'to take place', 'to come to pass' (suggesting direct cause), the construction with **булу** often reflects these meanings, whereas the construction with **бар** or **юк** (**иде**) denotes that the subject had, or did not have, *occasion* to perform the action.

The possessive form of the past participle with **булу** in its third person singular, *past tense* II designates actions *not witnessed* by the narrator.

Note: Depending on the situation and context, the construction with **булу** may correspond to the past, present perfect, or pluperfect tenses in English.

- – Ходай белә, мин гаепсез. Гомеремдә кеше өлешенә кул **сузганым булмады**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) "God knows, I am innocent. I have never ever (lit., never in my life) reached (It has never ever occurred to me to reach; I have never ever happened to reach) for someone else's property."
- – Яза алсаң дисеңме? Әдәби әсәрме? Ха-ха-ха! Шунысы кызык, бу хәл һич кенә дә минем кәефемне кырмады. ... Чөнки, төпкәрәк караганда, һич язучы булырга теләүдән әйтелмәгән иде бит ул. Һич юк! **Минем** андый ихтимал турында хәтта уйлап та **караганым булмады**. (Гомәр Бәширов, Күзге ачы җилләрдә.) "If only you could write, you say? Literary works? Ha-ha-ha!" Interesting, this situation did not at all put me in a bad mood. ... Because, looking at it more seriously, this had never been said (I had never said this) with the desire of becoming a writer. Not at all! I never had even considered (lit., It hadn't even /ever/ occurred to me to attempt to think of such a possibility.
- – Рәсиха ханым, – диде ул, яфракны сабагыннан тотып бармаклары арасында бөтереп торгач, – бүләгем булсын сезгә. ... – Моңарчы миңа **бирәүнең** дә чәчәк бүләк **иткәне булмады**. (Мәгъсүм Хуҗин, Урак өсте болытлар.) Holding the leaf by its stem and, after twirling it in his fingers, he said: "Lady Räsikha, a present to you from me." ... "Up to now, no one has (ever) given (it has never happened that anyone /ever/ gave) me flowers."
- **Кәримәнең** элек бу егетне **күргәне булмады**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Kärimä had not seen (had not happened to see) this young man before.
- Тугызынчыда укыганда, ял көненә дип, **Илфатның** Гамилларга Тоныксу авылына **кайтканы** еш **булды**. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) When he was (lit., studied) in the ninth grade, Ilfat often returned (it often happened that Ilfat returned) for vacation to the Ghamil family, to the village of Tonyqsu.
- – Бу ишек күперчеккә чыгарамыни? – дип сорады Мәскәүдән килгән тикшерүче. Сорау аның кем икәнлеген ачыклады. Диңгезче түгел иде бу түрә. **Аның** моңа кадәр кораб **күргәне булмаган**, күрәсең. (Миргазиян Юныс, Европа ат сагына.) "Is this then the door to the bridge?" the inspector from Moscow asked. The question revealed who he was. This official was no seaman. Up to now, he hadn't ever seen (had never chanced to see) a ship, it seemed.
- Бу карт **бинаның** үзе салынганнан бирле ... мондый ялкынлы сузләрне **ишеткәне булмагандыр**. (Гомәр Бәширов, Күтелмәгән очрашу.) Since the time it was built this old building had probably not heard ... such fiery speeches (lit., words).

[1078] The possessive form of the past participle may be used with the third person singular of **булу** in the *conditional* and *imperative moods* as well as with its verbal adverb in **-гач** (1270-1281).

- Аның белән **танышканым булмаса** да, мин аңа биредәге гадәт буенча, күптәнге танышыма мөрәҗәгать иткән шикелле, иркенлек белән сүз куштым. (Мирсәй Әмир, Якташ.) Although I was not (did not happen to be) acquainted with him, I addressed him, as it was the custom here, in the familiar way (i.e., using "thou"), like addressing an old acquaintance.
- Бүген, **әйтмәгәнем булсын**, йөрәгем тынычланды. Кан басымым да рәтләнеп килә. (Афзал Шамов, Якташым.) Today, and maybe, it's bad luck to say this, my heart(beat) is regular (lit., calmed down). My blood pressure too is returning to normal.
- Сизенәм, әлеге фельетон турында сүз бара кебек. Ләкин аның газетада басылып чыкканын, чынлап та, **күргәнем булмагач**, ни дияргә белмим. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) I sense it. The talk seems to be about the feature (article) mentioned earlier. But since I have really not seen (not had the chance to see) it published in the newspaper, I don't know what to say.

The past participle in its basic or possessive form augmented by the suffix +ча, +чә

[1079] The past participle in its *basic* or *possessive form* augmented by the suffix **+ча**, **+чә** expresses *manner*. The subject is most commonly expressed by a *noun* or *pronoun.*

- Көзге **көн**, үзенә хас **булмаганча**, коры, аяз иде. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) The autumn day was uncharacteristically (unusually) dry and clear.
- Шулай да, эшләр **мин ниятләгәнчә** барып чыкмады. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) However, things did not turn out the way I had intended.
- Миңнулла. ... Бар да булыр, **син дигәнчә** булыр. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Mingnulla. ... Everything will come to pass in the way that you say.
- Сафаров. Бөтенләй **без уйлаганча** булып чыкмады бит бу. (Шәриф Камал, Габбас Галин.) Safarov. After all, this didn't turn out at all as we thought.
- – Дөрес, авылда **мин** әле генә **сөйләгәнемчә**, актыккы урында тормыйм. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "True, as I have just said, I am not the most insignificant person (lit., I am not taking the last place) in the village."
- Мостафинның, мәгълүм **булганча**, йорты бар, ... (Әмирхан Еники, Саз чәчәге.) As is known, Mostafin has a house, ...

The past participle with the Suffix +дай, +дәй

[1080] The past participle with **+дай**, **+дәй**, with **+дай**, **+дәй булу** and with **+дай**, **+дәй итү**.

This form expresses *comparison.* The action indicated by the past participle (i.e., the action compared) and the action of the principal verb may be performed by the same agent or by different agents.

Depending on the tense of the principal verb, the participle with **+дай**, **+дәй** may refer to the present or the past. But if followed by **иде** as the predicate, it always refers to the past.

Note 1: The above form corresponds to English clauses of comparison introduced by 'as if', 'as though'.

Note 2: The form with **+дай**, **+дәй**, as well as the constructions **-ган+дай**, **-гән+дәй** + **булу** (see 1081) and **-ган+дай**, **-гән+дәй** plus **итү** (see 1082), are frequently used by authors of literary works to convey the actions, reactions, thoughts, feelings, modds, emotions, etc. of their literary characters.

Note 3: The above forms are synonymous with those of the past participle and the postpositions кебек, сыман, сымак, төсле, шикелле. (See also: З.Ф. Ураксин, Башкорт теленең синонимдәр һүзлеге, Өфө, 1966, б. 109.)

- Күп эшли Гыйниятулла Зәйнуллин һәм күп кенә таба да. Ләкин тапканы аның комга **сипкәндәй** юкка чыга бара. (Садри Җәләл, Журналист.) Ghiniätulla Zeynullin works a lot and he earns quite a lot too. But whatever he earns keeps disappearing as if poured on sand.
- Озакламый, уң ягына пәке белән **уелгандай** тигез таулар тезмәсен култыклап, Кәбирне ... Сабыр елгасы каршылаячак. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) In a little while, the river Sabyr, which ... accompanies (lit., travels hand in hand with) the mountain range to the right, which is even (straight, regular) as if carved out with a knife, will greet (meet) Käbir.
- ... әби, үз күзләренә үзе **ышанмагандай**, уң кулын каш өстенә куеп текәлде дә, аннан, инде күпер аша чыгып өлгергән Кәбирне танып, кычкырып җибәрде: – И-и балакаем! (ibid.) ... Grandmother, as if not believing her own eyes, put her right hand over her eyebrows and looked intently. Then, recognizing Käbir, who had already managed to cross the bridge, she cried out, "Oh, my dear child!"
- Абзарның ачык капкасы аша үтеп, ул шым гына Бамбук аранына якынлашты. Туктап, тыңлый башлады. ... Эчтә кемдер **мыгырдангандай** тоелды. (ibid.) Passing through the open gate of the stable, he stealthily approached Bambuk's booth. He stopped and listened (lit., began to listen) ... It seemed to him as if someone was mumbling on the inside. (Бамбук – name of a horse.)
- Кәбирнең уйларын **сизенгәндәй**, байтал утлыктан үлән чемчүеннән туктады һәм аңа таба борылды. (ibid.) As if sensing Käbir's intention (lit., thoughts), the mare stopped nibbling the grass in the manger and turned towards him.
- ... эт шунда ук кырт борылып, хуҗабикәсе каршына килеп чыкты. Ни боерасың **дигәндәй**, аның күзләренә карап койрыгын болгады. (Нурислам Хәсәнов, Ак балык.) ... the dog immediately turned back on the spot and came up to his mistress. He looked into her eyes and wagged his tail, as though saying, "What do you command?"
- Тавышы берни **булмагандай иде**. (Әхәт Мушинский, Кайту.) His voice sounded (lit., was) as if nothing had happened.
- Галиәкбәргә монда бөтенләй җиңел булып китте. Ничектер аяклар да тизрәк **йөргәндәй иде**, гәүдә дә җиңеләеп **киткәндәй**. (Атилла Расих, Сынау.) Ghäliäkbär began to feel completely at ease here. Somehow, his feet seemed (lit., were as if) to go faster, his body too seemed to become lighter (lit., was as if it became lighter).

The past participle with +дай, дәй and булу

[1081] The past participle with **+дай**, **дәй** and **булу**.

This construction is most often used with **булу** in the *third person singular, past tense I.* It indicates *assumption.*[1)]

---

1) See also: Хәзерге Башкорт Теле, Өфө, Башкортостан Китап Нәшриәте, 1986, page 229, б. 4.)

The observer, speaker/writer assumes, surmises, imagines that, in a given situation, the agent acts, reacts, thinks, feels, etc., the way as expressed by the participle, or the agent himself (herself) assumes, surmises, imagines that the action to which the construction refers takes (took) place. Furthermore, the form may connote *comparison.*

The past participle with **+дай**, **дәй** and **булу** is resultative (i.e., it indicates (stresses) the *result* of an action, event, etc. rather than its course, process.)

Note: In English this form corresponds to such expressions as, for example, 'giving the appearance of', 'he (she, it) appears (appeared) to', 'he (she, it) seems (seemed) as if/as though', 'he (she, it) thinks (thought), (thinks/thought expressing assumption)'.

· Мондый минутларда аның күзләре ачылып алардан нур **сибелгәндәй була.** (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) At such moments her eyes open, and it seems as if light emanates from them.

· Кунакханә бүлмәсендә тыныч кына телевизор карап утырганда, Илфат Маннуров кинәт тонык гөрелте **ишеткәндәй булды**. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) While sitting quietly in his room at the guest house and watching television, it suddenly seemed to Ilfat Mannurov as though he heard a low roar.

· Шулчак әтисенең калын тавышы туктатты аны, – Качма, улым, кил әле монда, кер, – диде ул. Күрәсең, улының такта артында торуын сизенгән булып чыга. – Яшен **суккандай булды** малайга, әмма буйсынмый чарасы юк. (Ринат Мөхәммәдиев, Сират күпере.) At that moment his father's deep voice stopped him. "Don't run away, my son, just come here, come in here," he said. It turned out that, seemingly, he had been aware that his son had been standing behind the wooden wall (lit., board). The boy appeared to be thunderstruck (lit., was as if struck by lightning). But he had no other way out, he had to obey. (Standing behind a thin wooden wall, the boy had been listening in on the conversation his father had with a visitor.)

· Кояш офыктан аерылып шактый күтәрелде, көн әз генә **җылынгандай булды**, ... (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) Parting with the horizon, the sun rose rather high. It (lit., The day) seemed to get just a little warmer, ...

· Анда – таулар, чиксез офык артта – дала һәм әрем исе! ... Әрем исенең бу кадәр җанга кадерле һәм ләззәтле икәнлеген гомерендә беренче тапкыр **тойгандай булды**. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) There are the mountains, and beyond the boundless horizon is the steppe and the fragrance of wormwood! ... it seemed as if for the first time in his life he had become aware (of the fact) that the wormwood's fragrance was so dear to the heart.

· Кырыкмыш тайлар муенына тагыла торган кыңгыраулар тавышы **ишетелгәндәй булды**. Малай сагайды. Юк ла, тоелган гынадыр. (ibid.) It seemed there was the sound of bells, which are (usually) attached to the neck of yearlings (foals). The boy pricked up his ears (became watchful). But no, it had only seemed like that.

· Төн урталары җитеп бара иде. Кошлар да күптән тынды. Бик еракта күк күкрәгән тавыш **ишетелгәндәй булды**. (ibid.) The time was approaching midnight. The birds had long since become quiet. There seemed to be the sound of thunder coming from the far distance.

· Дала тын вә хәвефсез иде. Тирә-юньдәге иминлек шөбһәле уйларын куып **тараткандай булды**. (Җәмит Рәхимов, Батырша.) The steppe was quiet and safe. The peace (which prevailed) in the surrounding seemed to allay his suspicion (lit., disperse his suspicious thoughts).

· Икенче көнне ул шәкертләрен иртәрәк таратты. Үзе исә өйлә намазыннан соң юкка чыкты. Аның кая китеп олагуын авыл халкы түгел, остазбикә дә белмәде. Кара бияне юлга әзерләшеп йөргән Яхъя гына остазының ниятен бераз **чамалагандай булды**. (ibid.) The next day he dismissed his students earlier. He

himself disappeared after the noon prayer. Neither the villagers nor even his wife knew where he had gone off to. Only Yakhya (John), who had helped to get the black mare ready for the road, seemed to have some idea of his teacher's intention.

- Дәмәлла, бөтен дөньяны онытып, мөдәррислек шөгеленә чумды. Тышта инде тәмам кыш булып, барча җирнең ак япан ябынуын да **сизмәгәндәй булды**. (ibid.) The damella, forgetting about all else, became completely absorbed in his job as a teacher. He didn't even seem to notice that outside winter had already fully arrived, and that the whole land was putting on a white garment. (Damella – a highly educated teacher at a medrese.)
- Муллага сабырлыгын саклавы кыен иде. Алай да кызып китмәде. Мәгәр тавышы ныгыды, анда тимер чыңы **яңгырап киткәндәй булды**. (ibid.) The mulla had difficulty keeping his patience. Yet, he did not get excited. But his voice hardened, and there seemed to be a ring of steel (lit., iron) in it.

The past participle with +дай, +дәй and итү

[1082] The past participle with +**дай**, +**дәй** and **итү**.
This form expresses *assumption, surmise, imagination, hesitation, doubt, uncertainty, comparison,* as well as a *momentary* (short), *quick* or *sudden, unexpected action.* Furthermore, it may express *pretense* (see the first and second example).

In contrast to the form with **булу**, this construction indicates the *process, course* of an action, i.e., it is a narrative form. Being a transitive verb, **итү** may govern a direct object.

- Каганга сөйлисе сүзен ул алдан ук өйрәнеп ятлап килгән иде. Шуңа күрә аңа каян да булса икенче төштән башлап китүе кыенрак хәзер. Ул, беравык уйланып **торгандай итте** дә өзелгән сүзен шул ук төштән ялгап алып китте. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) He had already in advance prepared and memorized what he was to report to the Khakan. Therefore, it was now somewhat difficult for him to begin suddenly from some other spot. For a brief moment he acted as if thinking and then went on from the same spot at which he had broken off.
- Фирәзә, нәрсәдер эшләргә, термосларны җыярга **керешкәндәй итте**. (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) (Just) to do something, Firäzä acted as if beginning to collect the thermos containers (i.e., gather them together to be brought out).
- Кәбир **өшегәндәй итеп** калтыранып куйды. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) Käbir shivered as though he felt cold.
- Арттан ыргылып чапкан тояк тавышлары **ишетелгәндәй итте**. (ibid.) He thought that, from behind, he heard the sound of hoofbeats (of a horse) running at a fast pace.
- Ул мәсьәләнең шулай гади хәл ителүеннән еларга да, көләргә дә белмичә, офыкка күз салды. Сүзләрендә нииндидер рәнҗү дә **чагылып куйгандай итте**: ... (ibid.) Not knowing whether to cry or to laugh at the matter being resolved in so simple a way, he gazed at the horizon. In his words ... there appeared to be the slightest indication that he felt some offense: ...
- Алар елга ярына килделәр. Малай чишенергә дә, кеше киемен кияргә дә **уңайсызлангандай итте**. (ibid.) They went to the river bank. The boy appeared to be uncomfortable undressing and putting on other people's clothes. (The boy had just been pulled out from a swamp, and his rescuers had given him clean clothes.)
- ... Кәбир, ыңгырашып, авырткан ягын алыштырып, икенче ягына әйләнде. Күзләрен ачып, тирә-ягына колак салды. ... Тагын да күк **күкрәгәндәй итте**. (ibid.) Groaning, Käbir turned over from the side which hurt to his other side. He opened his eyes

and listened to (sounds in) the surrounding. ... Again it seemed as though there was thunder.

- Бөкебашны яшен **суккандай итте**. (ibid.) It was as though Bökebash was suddenly struck by lightning (at this news).
- Кулларыбелән сыйпый-сыйпый ул байталның арт санына таба китте, янбашка җиткәч, анда өтергә охшап төзәлгән яраны **тикшергәндәй итте**. (ibid.) Stroking her with his hands, he moved towards the mare's rear. Reaching her flanks, he seemed to examine the wound there, which had healed resembling a comma. (So it seemed to the observer.)
- – Язгы уянуның табигатьтә бу тикле нәфис чагылышын нәрсәгә тиңләштерер идең? – дип сорадым. Дустым бераз уйлап барды да: – Мәхәббәт сафлыгына, – диде. Мондый җавап беркадәр китапчарак яңгыраса да, асылда исә миңа бик ошады, тик мин бу чагыштыруның төбендә яткан мәгънәне берьюлы тотып ала алмадым. Бу хәл мине табышмак алдында **калдыргандай итте**. (Габдрахман Минский,Язгы уяну.) "With what would you equate this so delicate expression of the awakening of spring in Nature?" I asked. My friend walked on a little, thinking and then said, "With the purity of love." Although such an answer sounded somewhat bookish, basically, I liked it very much. But I could not immediately grasp the meaning which lay at the basis of this comparison. This circumstance left me facing something of a riddle. (Expresses comparison with a connotation of hesitation, doubt, uncertainty.)
- ... Кәбир атны янбашыннан этә башлады. **Кузгалгандай итте** теге. Аркасындагы капчыгын агач төбенә ыргытып, икеләтә көч белән этә башлады. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) ... Käbir began to push the horse by its flank. It seemed to make an effort (attempt) to move. He threw the (traveling) bag, which he had on his back, under a tree and began to push with redoubled force. (To hide from his pursuers who are trying to take the horse away from him, the boy Käbir tries to push the completely exhausted horse behind some bushes in the woods.)

The past participle with дагы, +дәге, дагыча, дәгечә, or дагыдай, дәгедәй

[1083] The past participle augmented by the suffix +**дагы**, +**дәге** indicates *time.*

- Ләкин бер ел диярлек читтә йөреп, Казан чаклы Казан каласында булып, авылдан **киткәндәге** киемнәрем белән генә кайтып керәсе килми иде. (Мирсәй Әмир, Казан.) But having been away for almost a year, and having been even in the city of Kazan, I did not wish to return in the (same) clothes I wore when I departed from the village.
- Без кайтырга чыктык. ... Без **килгәндәге** тар сукмакка кердек. (Фатих Әмирхан, Кадерле минутлар.) We set out to return. ... We entered (turned into) the narrow path by which we had come.
- Җаекка **килгәндәге** өметләр һәм хыяллар берәм-берәм юкка чыгалар. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) The hopes and dreams (he had) when he came to Uralsk are disappearing one by one.

[1084] The past participle augmented by +**дагыча**, +**дәгечә**, or +**дагыдай**, +**дәгедәй** indicates *continuity in manner* with a connotation of comparison*.*

- Ул яшьләрнең **кергәндәгечә** бер-бер артлы чыгып китүләрен ... дәшмичә генә күзәтеп калды. (Атилла Расих, Сынау.) Keeping silent ... he watched the youths leaving one after the other, just as they had come in.

- [Петров] бәләкәй балалар белән **сөйләшкәндәгечә**, сабыр һәм түземле булырга тырышып, җитди генә җавап бирде. (Мирсәй Әмир, Якташ.) Trying to be patient and forbearing, as when speaking with little shildren, [Petrov] answered rather seriously.
- Сакаллы кеше ... бик сөеп эшли торган эшенә керешергә **җыенгандагыча**, үзенә бер тәм, бер хозурлык белән, мыек чылгыйларын бөтереп җибәрде. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) The bearded man ... as if being about to start on a task he loved very much to perform, twirled the ends of his mustache with special relish and zest.
- Әкиятләрдә **сөйләнгәндәгедәй**, зур карурман эчендә сары нараттан салган дәү бер йорт. (Гомәр Бәширов, Карурманда бер йорт.) As told in fairy tales, there stands in the great, dense forest a large house built of yellow fir.
- Шуны әйтеп кенә торганда, ут **капкандагыдай** кабаланып, бик күп савыт-сабалар күтәреп апай килеп керде. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Just when she (Mother) was saying that, (my) older sister, hurrying like mad, came in, carrying a big load of plates and dishes.
- Стеклов аның сүзен бүлдерде һәм өйдә сөйләшеп **утыргандагыдай** йомшак тавыш белән әкрен өстәп куйды: ... (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) Steklov interrupted him and, just as he would do, sitting and talking at home, added quietly in a soft voice: ...

The past participle with +ныкы, +неке and +мы, +ме

[1085] The past participle with **+ныкы**, **+неке** plus the interrogative particle **+мы**, **+ме** indicates *cause* with a connotation of *supposition.* This form is used in the vernacular, but, though infrequently, it does occur also in the literary language.

- Өенә кайтып **җиткәннекеме**, аның тавышы шактый күңелле яңгырады бу юлы. (Фатих Хөсни, Минем тәрәзәләр.) Possibly because he had arrived home, his voice this time sounded rather cheerful.
- Кичә кичтән бирле ризык валчыгы **капмаганныкымы**, әллә өсте бик җиңелгә, ... хәзер суык аның ... арык тәне аша үтеп йөри, ... (Фатих Хөсни, Утызынчы ел.) Possibly because he had not eaten a crumb since yesterday evening, or because he was very lightly clad, ... the cold was now, ... cutting through his emaciated body ...

The past participle with +ны, +не

[1086] The *negative* past participle – mostly of **булу**, less often of other verbs – augmented by the suffix **+ны**, **+не** forms an (exclamatory) negative response to the interlocutor's words.

- – Сиңа Ишәй абзый үз квартирасын бирә. ... – Үзем әлегә вагонда йоклап торырмын, миңа кайда да бер ди. – Ничек инде кайда да бер? **Килешмәгәнне**! Юк, юк, мин аның квартирасына кермим! (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) "Ishey is giving you his apartment (i.e., the apartment assigned to Ishey). ... He says that for now he will continue to sleep in the carriage, that for him it's all the same where (he lives)." "How is it the same where (he lives)? It just isn't proper! No, no, I'm not going to move into his apartment!"
- – Китсәнә, Сәгадәт. **Булмаганны**. Безнең Минай абзый әйбәт кеше ул. (Азат Вергазов, Нәзер.) "Come on, Säghädät. It's just impossible. Our uncle Minai is a good man, indeed." (The speaker is firmly convinced that he is right.)

[1087] The same form can also have various modal qualities. For example, using it, the speaker expresses disbelief with regard to the interlocutor's words, while in his heart he wishes that they will come true, or, on the contrary, he hopes that they will turn out not to be true.

- – Син дә булырсың язучы. – **Булмаганны**. – Нигә **булмаганны**, бер язучы да күктән төшми. Гәзит-журналларда эшләп өйрәнә. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) "You too will be a writer." "I think that's impossible." "Why impossible, – a writer doesn't fall out of the blue (lit., from the sky). He learns by working for newspapers and magazines."
- – ... Бетештек, ... Таладылар, ... Кемнәр соң алар? ... Сәгадәтме? – Шул иманы качкан нәрсә. – **Булмаганны**. (Хәй Вахит, Нәзер.) "... I'm finished, ... They robbed me, ..." "Who are they then? ... Saghädät?" "Exactly, that thing who has lost her faith." "But that's impossible."

Compare also:

- – Я, нишлибез, Мәгъмүрәҗан? – диде Галиәкбәр. ... Ю-ук, болай барып чыкмый. **Булмаганны**. Юк, юк, инде бирешә үк башладыңмыни ...? Барып чыкмый, бу сиңа килешми, әфәндем. (Атилла Расих, Сынау.) "Oh, what shall we do, Mäghmüräjan?" Ghäliäkbär said. ... "No, this way it won't do. It's simply impossible. No, no, you are not going to give up, are you, ...? It won't do, it won't be proper for you, sir."
- Рәхилә Нурсәнәне читкә алып, аңа кечкенә бала күлмәге суза. Рәхилә. Бүләгем булсын. Нурсәнә. Кит, кит, **булмаганны**. Әбсәләм. Нишләп булмасын, болай булгач, була инде. Нурсәнә. Һай, матур да икән. Рәхмәт инде. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Taking Nursänä to the side, Räkhilä hands her a little children's dress. Räkhilä. Let this be my present. Nursänä. Go on now, that's really impossible. Äbsäläm. Why should it be impossible. Since it is this way, it is possible. Nursänä. Oh, isn't this beautiful. Thank you then! (Nursänä responds initially in the negative, but she does so out of modesty.)

[1088] The form is also used in monologues.

- Ничек кенә булмасын, Хафиз күзенә чалынудан мөмкин чаклы качыбрак йөри иде ул. Әмма бу курку, бу уңайсызлану үзе үк аның элекке тынычлыгын югалтканлыгы турында сөйли иде. ... Шул ук вакытта: «**Булмаганны. Ошамаганны** ... күңелгә нәрсә килмәс ул!» дип, үзен тынычландырырга да тырыша иде. (Фатих Хөсни, Гыйльмениса һәм аның күршеләре.) However it may be, she endeavored to keep out of Khafiz' sight as much as possible. But this fear, this being embarrassed attested by itself to the fact that she had lost her previous peace (of mind). ... At the same time she tried to calm herself, saying (by herself): "It can't be. I really don't like him; what thoughts come into one's mind!" (The speaker rejects her own thoughts but wishes that they would come true.)

[1089] The past participle with **+ны**, **+не** followed either by the same or by another verb in a conjugated form indicates the subject's *ability* or *determination* to perform, or not to perform, the action.

- Моңа чаклы **эчмәгәнне** хәзер генә **эчмәс**. Since he has not been drinking up to now, he is (definitely) not going to drink now.
- Моңа чаклы анда **бармаганны** бүген генә анда **бармаячакмын** инде. Since I have not gone there up to now, I shall (definitely) not go there today either.
- Каты бәрелгән булса, минем энинең дә авызында теле бар, бер тавыктан сигез аш пешерә **белгәнне** Хабул Ярулласына гына җавапны **тапкан булыр иде**.

(Фатих Хөсни, Без яшь идек ....) If he had been rude, my mother too has a ready tongue, (and) someone able to prepare eight meals from one chicken would certainly have answered that Khabul Yarulla back (lit., found the answer).

Other constructions with the past participle

[1090] The past participle of a verb followed by the *imperative* or *optative of the same verb* expresses the subject's *reluctant, unenthusiastic consent* or *agreement* to the action, sometimes with a tinge of *indifference.* Or it may indicate involuntary rejection of the action due to existing circumstances (see the first example).

- – Утыр, минем дә үз атым түгел. ... – Юк инде, Хафиз абый, рәхмәт, – диде ул ... кеше күрсә, әллә ни уйлый башлар. **Кайткан кайтыйм** инде. (Фатих Хөсни, Гыйльмениса һәм аның күршеләре.) "Get on (the wagon), the horse isn't mine, anyhow. ..." "No, Uncle Khafiz, thank you," she said. ... "If people see, they will start thinking things. I'd better walk home." (The speaker would rather have sat on the wagon.)
- – Мине дә алып барыгыз. – Ах, **барган бар** инде. "Take me along too," "All right, come then"
- – Аны да алып барыйк! – Нәрсәгә кирәк ул. – Бергә булсак, күңеллерәк булыр. – Әйдә, **барган барсын** инде. "Let's take him too!" "What do we need him for?" "It will be more fun if we are (all) together." "So let him come along then."

[1091] A *reduplicated* past participle (in writing connected by a hyphen) forms *causal clauses.* It indicates that, once the agent has performed the action expressed by the participle, he (she) – for one reason or other – *is determined, decides, intends, considers*, or is *induced, persuaded, asked*, etc. *to perform also the action denoted by the principal verb.*

- **Килгән-килгән**, барысын да күреп китәргә кирәк. (Атилла Расих, Сынау.) Once he had come here, he had to see all (of them).
- Кат-кат йөрмәскә, **килгән-килгән** Юнысны күреп, эшен бетереп китәргә уйлады. Шул исәп белән ... буш урындыкларның берсенә барып утырды да Юнысның килгәнен каравылларга булды. (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) He had thought not to run there (i.e., to the District Revenue Department) several times, but, once he had come, to see Yunys, settle his business and leave. With that in mind ... he walked over to one of the vacant chairs and sat down with the intention to watch for Yunys to arrive (at his office). (Yunys is a revenue inspector.)
- Зәйтүнәнең аягы җиңел, чабып чыгып та китте. Бер минутка: «Әллә **чыккан-чыккан** бу гаугалы кибеттән бөтенләй ычкыныргамы? Рәт чыкмас монда, барыбер эшләп булмас!» – дип уйлады. Zeytünä was light-footed and she quickly ran outside. For a moment the thought occurred to her that, once she had gotten out, shouldn't she perhaps leave this noisy (scandalous) store for good? Things won't work out, it's impossible to work here anyway. (The store had been selling women's jackets. But when the store manager announced that all of them were gone, the many customers who remained in the store did not believe him and began to riot. Zeytünä, who had just started to work in the store, was sent out to get the police.)
- Юныс ... китәргә кузгалды. ... Мандрус, ... Юнысның юлына аркылы төште. – **Килгән-килгән**, безнең өйне дә күреп китегез инде, Юныс Гыйльметдинович, – дип, сул як ишеккә күрсәтте. (ibid.) Yunys ... moved to leave. ... Mandrus ... blocked Yunys' way. "Since you have come here, why don't you have a look at our house too, Yunys Ghilmetdinovitch," he said and pointed at a door to the left.

[1092] In a sentence whose *logical subject* is in the *plural*, the *negative* possessive form of a past participle plus **юк** folowing *the same verb* in an *affirmative* conjugated form, and preceded in turn by the *affirmative* possessive form of the participle, indicates that the action is carried out by only part of a group of agents.

- Тагын шунысы да мәгълүм булды: кичке ашка **артистларның кергәне** кергән, **кермәгәне юк**. Махсус чакыручы булмаган. (Ибраһим Нуруллин, Хәсрәт бакчасы.) Furthermore, this too became known: Only some of the artists had come in for dinner. There had been no one inviting them specially.
- Моны **ишеткәннәре** – ишетте, **ишетмәгәннәре** – **юк**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) Only some of them (i.e., some of those assembled) heard this.

[1093] The past participle followed by a conjugated form of the *same verb*, both in the *affirmative* and repeated in their corresponding *negative* form indicates that the action is carried out with *great intensity*.

- Һәм без киттек. Атның тояклары **тигән** җиргә **тия, тимәгән** җиргә **тими**. (Фатих Хөсни, Солдат хикәясе.) And off we went. The hoofs of the horse seemed to hardly touch the ground.
- – Бар, Биктимер, хәзер үк Җамалиларга йөгер, әни таба сораган иде ... диген. ... Биктимер ... чыга башлый. Ләкин ... Маһруй ... аны туктатып, тагы бер кат бик ныклап тукый: – Аягың **тигән** җиргә **тисен, тимәгән** җиргә **тимәсен**, югыйсә камырым ташый, хәзер үк кайт. Ишеттең? (Фатих Хөсни, Сөйләнмәгән хикәя.) “Go, Biktimer, run right now to the Jamalis’ and say that Mother is asking for (their) pan, ...” Biktimer is leaving. But ... Mahruy ... stops him and once more impresses upon him very firmly: “Hurry quickly (Run as fast as you can), for my dough will rise over the brim (of the bowl). Come back immediately. Do you hear?”

[1094] The *affirmative* past participle following the *negative* verbal adverb in **-мый**, **-ми** of the same verb presents the action expressed by this construction as performed rarely and as the probable cause of the action of the principal verb.

- **Эчми эчкәнгәме**, Гапсамат кызган иде. (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) Possibly because he (usually) did not drink, Ghapsamat was excited.
- ... **күрми күргән** шул плакат тәэсирендәме дип әйтим әллә олылардан ишетеп, ... дип такмаклап йөргәнебезне мин әле бик ачык истә саклый идем. (Фатих Хөсни, Минем тәрәзәләр.) Was it under the influence of that (same) poster (the kind of) which we had never seen before – or had we heard it from grown-ups – in any case, I could still recall very clearly that we would walk around, singing the verse ...

The Past Participle in -тан, -тән, -кан, -кән with +лык, +лек

[1095] When it takes the suffix **+лык**, **+лек**, the past participle in -тан, -тән, -кан, -кән forms a verbal noun which may refer to the past or present.

Referring to the *past*, it indicates that the action expressed by it was completed *somewhat further back in the past* than actions expressed by the simple past participle.

Furthermore, it denotes an action or a state taking place or prevailing *prior to* or *simultaneously with* the action expressed by the principal verb.

Also, it often tends to describe conditions of a *more permanent nature.*

For example: Анның ул кичәдә яңа җыр **җырлаганлыгын** беләм. I know that on that evening he had sung a new song. (The action had become a fact long ago.)

But: Анның ул кичәдә яңа җыр **җырлаганын** беләм. I know that on that evening he sang a new song (I heard about it recently).

Compare also:

- Сафураның җен ачулары чыкты, тик хәзер моны һич сиздерергә **ярамаганлыгын** ул яхшы аңлый. (Атилла Расих, Сынау.) Safura began to seeth with rage, but she knew very well that she must not let it show now.
- – Сез **Әлфиянең** минем сеңел **икәнлеген** кайдан беләсез? "How (lit., From where) do you know that Älfiä is my younger sister?"
- Сәлим бабай **безнең уңайсызланганлыкларыбызны** сизеп, шуны бетерергә теләгән кебек ... әйтте дә бирде. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) Sensing our feeling uncomfortable and, as if wanting to put us at ease, old Sälim stated ...
- Мәдинә һәркайсы белән кул биреп исәнләште һәм, бераз икеләнеп торганнан соң, **үзенең** Казанга эш эзләп **килгәнлеген** әйтте. (Атилла Расих, Ике буйдак.) Mädinä said hello, shaking hands with every one of them and, after hesitating a little, told them that she had come to Kazan to look for work.
- Мин **аның** кайсыбыз Ильяс **икәнлекне** таный **алмаганлыгын** сизеп, ярдәмгә килдем. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Realizing that she could not know which one of us was Ilyas, I came to her assistance.
- **Үземнең** моңа кадәр бер вакытта да **эчмәгәнлегемне** һәм бүген дә эчәргә риза **түгеллегемне** белдердем. (ibid.) I declared that up to now I had never had any (alcoholic) drinks and that I was not agreeable to drinking today either.
- – ... мин **сезнең** бу кадәр җитди кеше **икәнлегегезне** белмәдем. (ibid.) "I didn't know that you are a person who is so serious."
- – Курыкма, Гаяз, мин **үземнең** кайда **икәнлегемне** онытмыйм, кайда **икәнлегемне** бик яхшы беләм. (ibid.) "Don't be afraid, Ghayaz, I don't forget where I am, I know very well where I am."
- **Аларның** ни өчен кәефсез **икәнлекләрен** Фәридә, әлбәттә, бик яхшы белде, ... (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Färidä knew, of course, very well why they were in a bad mood.

Note: In the older (mostly pre-revolutionary) literary language, the verbal noun **икән** had also the expanded form **икәнчелек**.
For example: Газизә абыстай бу егетнең Г. шәһәрендәге Салих Фатихов исемле яшь бай, бик тәүфикълы ... кеше **икәнчелеген** сөйләде ... (Фатих Әмирхан, Хәят 1911.) Lady Ghäzizä told her that the young man's name was Salikh Fatikhov, that he was a young, wealthy, very pious ... man (who lived) in the town of G ...

[1096] The verbal noun with **+лык**, **+лек** in the *ablative* indicates *cause.*

- Утлар **булмаганлыктан**, мин аның йөзен бик үк яхшылап күрә алмадым. (Фатих Әмирхан, Танымаганлыктан таныштык.) ... As there were no lights, I couldn't see her face too well.
- Ул, үткән көз Казан университетына кабул **ителгәнлектән**, бу кышны Казанда уздырып, кичә генә Н. шәһәренә кайткан иде. (Фатих Әмирхан, Хәят.) Because he had been admitted to the University of Kazan last autumn, he had spent this winter in Kazan and returned to the city of N. only yesterday.
- – Сез мине үз итәсез, сезнең игелегегезне кайтарырга кулымнан **килмәгәнлектән** мин оялам. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) "You regard me as close to you (i.e., to your family). I am ashamed because I am not in a position to reciprocate your kindness."

[1097] The suffix **+лык**, **+лек** may be joined directly to the modal words **бар**, **юк**, **түгел**, **кирәк**, **тиеш** and to *interrogative pronouns.* The suffix then stands for **икән/икәнлек** or for **булган/булганлык**, whichever applies in a given context. With **+лык**, **+лек** assuming a verbal character – mostly expressing the copula 'to be' – the forms **барлык**, **юклык**, **түгеллек**, etc. function like verbal nouns, i.e., they may take possessive suffixes, can be put into the plural and can be declined, the most frequently occurring case being the accusative.

The suffix **+лык**, **+лек** is often used with the above parts of speech for stylistic reasons, to avoid a repetition of **икән/икәнлек**, etc.

a) Examples of the suffix **+лык**, **+лек** with the above five modal words:

- Өй эче ярым караңгы, шулай да монда кемнәрдер **барлыгын** шәйләп була. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) The interior of the house is half-dark; one can, however, discern that there are some people here.
- [Профессор] инде бу урынга берничә кешенең кандидатурасы **барлыгын** һәм вакыты җитсә, шулар арасыннан иң яраклысы сайланачагын әйтте. (Атилла Расих, Ике буйдак.) [The professor] said that there were already several candidates for this position and that, when the time came, the most suitable one would be chosen from among those.
- Аларга безнең **барлыгыбыз-юклыгыбыз** барыбер кебек булып күренгән булса кирәк. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) It appeared as though it made no difference to them whether we were there or not.

(For булса кирәк see 1010.)

- Фәрит әтисенең өйдә **юклыгын** абайлады. (Атилла Расих, Сынау.) Färit noticed that her father was not at home.
- Яраткан кешең сиңа нинди генә якын һәм кадерле булса да, әгәр аның инде дөньяда **юклыгын**, аның белән күрешү мөмкин **түгеллеген** яхшы белсәң, ... (Шәйхи Маннур, Муса.) No matter how close and how dear your beloved is to you, if you know that he is no longer in this world, that meeting with him is (no longer) possible, ...
- Заһид барлык көчен җыеп, эшнең яшь аермасында гына **түгеллеген**, ә тагы нindiдер билгесез бер нәрсәдә **икәнлеген** әйтергә тырышты. (Атилла Расих, Ике буйдак.) Gathering all his strength, Zahid tried to tell (himself) that the matter wasn't just one of difference in age, but that it was also one of something undefined (unknown).
- ... минем риза **түгеллегем** белән берәү дә хисаплашырга уйламады. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... no one thought of respecting my not being agreeable.
- ... Җәүдәтләр югарыдагы фәрман белән генә яшәргә өйрәнеп киттеләр бит. ... Шуны эшләсә, җаны тынычлана андыйларның. Ә ул фәрманның дөресме, дөрес **түгелмелеге** (түгелме икәнлеге) турында күп уйлап тормый. (Хәниф Хәйруллин, Картлык кемгә шатлык.) ... after all, people like Jäwdät have learned to live only with orders from above (i.e., from higher authorities). ... If they do that, the minds of such people are calm. But they don't think much about whether they are right or not.

Note: The contracted form **тугелмелеге** pertains to the vernacular but is also used in the literary language.

- Сафура Эльвирага картның ни өчен **кирәклеген** сорады. (Атилла Расих, Сынау.) Safura asked Elvira why she needed the old man.
- – Ярый ла, Басыйров – тәҗрибәле, эшне ничек йөртергә **кирәклеген** белә торган кеше. (ibid.) "All right, Basirov is an experienced man who knows how the work must be conducted."
- – Нишләргә **кирәклеген** сездән башка да белерләр. (ibid.) "They know without you what has to be done."

- Рәис боларга ... тик дөресне генә сөйләргә **тиешлекләрен**, юкса, җавапка тартылачакларын аңлата барды. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) The judge (lit., chairman) ... continued to explain to them that they must only speak the truth, that otherwise they will be held responsible.
- Сөмбел. Башта Әсма апага әйтергә **тиешлегебезне** онытттыңмыни? (Шамил Рәкыйпов, Ике килен-килендәш.) Sömbel. Have you forgotten that we must first tell (my older) sister Äsma?
- Барый балыкларның ничә кило булуын, күпме акча **тиешлеген** сорады ... (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Bari asked how many kilos the fish weighed and how much money he needed (to buy them) ...

b) Examples of the suffix +**лык**, +**лек** with interrogative pronouns:

- – Сез миннән нәрсә үтенәсез, Мәдинә? Сез үзегез мәсьәләнең **ничеклеген** беләсезме соң? – диде Заһид. (Атилла Расих, Ике буйдак.) “What are you asking of me, Mädinä? After all, you know yourself how the matter stands (lit., is), don’t you?” Zahid said.
- Миңа да кирәкле белешмәне бирерләр, мөгаен: нәрсәнең **ничеклеген**, **кайдалыгын**, ни өчен алай **икәнен** аңлатырлар. (Марсель Зарипов, Отышлы әйләнеш.) They will give the needed information to me too, probably. They will explain how, where, and why things are the way they are (lit., so, that way).
- – Син бу кеше турында ни әйтерсең? – Шамаевмы? Шәп эшли. Үзен жәлләми. Акыллы. ... Ә менә күңеленең **ничеклегенә** килгәндә, төрле кеше төрлечә фикер йөртә. (Фәнил Галиев, Командировка.) “What can you say about this man?” “Shamayev? He works well. He doesn’t go easy on himself. He is intelligent. ... But as to his true personality (nature), different people have different opinions.”
- Дөньяга яралганнан бирле кеше үзенең **кемлеген** һәм **нindилеген** белергә тырыша. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөртеге.) Since he was put (lit., created) into the world, man has been trying to find out who and what he is.
- Минем **кемлегемне** монда беркем белми. (Нурихан Фәттах, Кол Гали.) Here nobody knows who I am.
- Минем **мондалыгым** чын түгелдер, боларны нindидер бер рәсемдә яки театрда гына күрәмендер шикелле. (Әхәт Гаффар, Бодай бөртеге һәм тегермән ташы.) It is as though I am not really here, as though I am seeing these things only in some picture or in the theatre.
- Мин ул моңның, шаян яктылыкның **каянлыгын** сизәм, тоям, аңлыйм. (Роберт Миңнуллин, Туган якка кайткач.) I sense, I feel, I understand where that tune, that playful light are from.
- Мин шатлыгымнан ... үземнең **кайдалыгымны** оныттым. (Фатих Әмирхан, Кадерле минутлар.) Out of joy I forgot ... where I was.

c) Though infrequently, +**лык**, +**лек** is even joined to adjectives, adverbs and nouns in the locative. For example:

- Гөлбикә. Әгәр дә Караголның **исәнлеген** (исән икәнлеген) кайдалыгын белсәк, үзебез дә бу кадәр күз яше түкмәгән булыр идек! (Давыт Юлтый, Карагол.) Gölbikä. If we had known that Qaraghol was alive and where he was, we wouldn’t have shed so many tears!
- Зиннәт кияүнең **андыйлыгына** ышанмыйм да әле мин. (Кояш Тимбикова, Ярлар биек.) I still don’t believe that my son-in-law Zinnät is such (a man).
- Табибәләр ишеген шакыганда, Зөһрә аның өйдәлегенә өмет тә итмәгән иде. (Кояш Тимбикова, Агым уртасында). When Zöhrä knocked at Tabibä’s door she had not even hoped that she (i.e., Tabibä) would be at home.

The Past Participle of the Verb дию

[1098] дигән
functions to connect subordinate clauses with their main clause (677, 1-2 and 3 a-c). Furthermore, **дигән** may be used:

a) Instead of the *possessive case.*

- ... минем әни **Зәңгәр күл дигән авылда** туып үскән. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) ... my mother was born and grew up in the village of (in the village called) Blue Lake.
- Or (compare): Г. Ибраһимов 1887 елның 12 мартында ... **Солтанморат авылында** туган. (Мансур Хәсәнов, Галимҗан Ибраһимов.) Gh. Ibrahimov was born on the 12th of March, 1887 ... in the village of Soltanmorat.
- Г. Камал үзенең беренче әсәре булган «**Бәхетсез егет**» **драмасын** 1898 елда яза, соңыннан бу драма һәм аның «**Өч бәдбәхет**» **дигән әсәре** 1900 елны басылып чыгалар. (М. Гайнуллин, Галиәсгар Камалның шигырьләре, публицистик һәм прозаик әсәләре.) Gh. Kamal wrote his drama “The Unhappy Young Man”, which was his first work, in 1898. Later, this drama and his work (called) “The Three Scoundrels” were published in 1900.
- Сәрби. Бану Ахметова **дигән** укытучы кирәк иде миңа. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Särbi. I would have to see the teacher (called) Banu Akhmetova. (Emphasis is on the name.)

b) Instead of the genitive to express the *possessive relation* between nouns when the object designated by the *governing* noun is destined *for the person or thing* denoted by the *governed* noun. The governed noun is in the *dative.*

- – Эшкә институт бетергән яшь белгеч җибәрделәр. Хатыны, баласы бар. Хәзергә **Ризатдиновага дигән** бүлмәне биреп тор, ... (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) “They’ve sent us a young expert to work with us who has finished the institute. He has a wife and one child. For now, give him the room which was intended for Rizatdinova, ...”
- – Син ничек алай **безгә дигән** машина белән шулай үзең теләгәнчә эш итмәкче булдың әле? (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) “How come you decided to act just as you wished in the matter of the car which was (intended, destined) for us?”
- Башын кая куярга белмәде егет. Ул бүтән нәрсә уйлап чыгара алмады, – **алмашка дигән** күлмәк-ыштанын куенына тыкты да ... бер самогончыга элдертте. (Гариф Гобәй, Ләйсән яңгыр.) The young man was completely upset. He was unable to think of anything else – he took his extra shirt and pants into his arms and brought them to a still. (Having no money, the young man takes the clothes to a still to get some liquor for them.)

[1099] Together with **менә** or **бер**, **дигән** indicates that the quality of a person or thing expressed by the noun immediately following it is present in a *superior degree*, or, if followed by a verb, that the action is carried out in a *superior manner.*

- – Ул яктан тыныч бул, Булат Вәлиевич, **менә дигән галим** чыгачак синең Шамилеңнән. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) “As far as that is concerned, set your mind at rest, Bulat Wälievich. Your Shamil will make a real good scientist.”
- Эчке кичерешләре нинди генә авыр булмасын, ул имтиханнарын **менә дигән** итеп биреп чыкты. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) However severe the inner experience he was undergoing, he passed his exams with flying colors.

· Өсте-башы да **менә дигән**! (Сафа Сабиров, Улым кайткач.) His clothes too were first-class.
· – Тыңла сүземне, тор Фәритең белән, **бер дигән егет** бит. (Нурия Измайлова, Яшьлек шаярулары.) “Listen to me, move in together with your Färit. He is a unique (unequaled) young man, indeed.”

Дигән can be the predicate of a sentence. In this case, it may be used in the plural.
· Мәдинә. **Я**, я, анаң унбер бала үстергән әле. Барыгыз да **менә дигәннәр**. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Mädinä. Well, well, your mother has raised eleven children. All of you have turned out really very well.

[1100] a) Taking the possessive suffix *of any person,* **дигән** in the singular or plural, used postpositionally with a noun, serves to refer back to the subject matter (persons, things, ideas, etc.) mentioned or discussed earlier. The noun it follows is the same (has the same meaning) as that used previously.

Note: The most frequently used form is that with the possessive suffix of the *second person singular.*

· **Кеше дигәнең** бөтен тарихы буенча яшәү өчен көрәшкән. (Гомәр Бәширов, Тылсымнар дөньясында.) Man has struggled for his living throughout his entire history.
· – Һай, бу **бала дигәннәрең**! (Шәриф Хөсәенов, Мәхәббәт сагышы.) “Oh, these children!” (Children in general. The speaker, is indignant with her son, reflects on the ingratitude and indifference some children show with regard to their parents.)
· – Ул **Хәлимә дигәнең** кичә бик күңелсез иде, ник икән? (ibid.) “That Khälimä (of yours) was very unhappy yesterday. I wonder why?”
· Госман. Бик озак йөрдең, кызым. Бер **атна дигәнең** ике атнага сузылды. (Гамир Насрый, Кушнарат.) Ghosman. You were away a very long time, my daughter. Your one week (i.e., the one week you said you would be away) has become two weeks.
· **Миколай дигәннәре** татарча яхшы белә иде. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) Mikolai (the man they called Mikolai) knew Tatar well.
· Мәдинә. Галиябануның әнисе мин. Сәрби. **Бану апа дигәннәре** шулмы инде? (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Mädinä. I am Ghaliäbanu’s mother. Särbi. Is she then (the same person called) Banu?

b) The possessive forms of **дигән(нәр)** may take case endings.
· – Алып кил әле шул **Мәдинә дигәнеңне**. (Шәриф Хөсәенов, Мәхәббәт сагышы.) “Please, bring that Mädinä of yours here.”
· – Син, малай, ул **Садыйк мулла дигәннәренә** барып, белешеп кайт. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) “You, boy, go to that mulla Sadiq (that mulla Sadiq mentioned before) and inquire.”
· Боларның нинди галәмәтләр булуын, авылда ике кешедән башка, берәү дә белми һәм игътибар итеп торучы кеше дә юк иде. Ә бу ике **кеше дигәнебезнең** берсе Зәйтүнә, икенчесе Сәфәргали иде. Except for two people, there was nobody in the village who knew what signs these were, and there was also no one who paid any attention (to them). And one of these two people of ours was Zeytünä, the other Säfärghäli. (Reference is to the two principal characters in the novel.)

[1101] **Дигән** in the *locative* may serve:

a) To ask an *emphatic question.*
· Кыш көне Мотаһирга тагын бер вазифа йөкләнде: ул көн саен ... егерме литр сөт алып кайтырга тиеш иде. Ни өчен **Мотаһир дигәндә**, элек бу эшкә билгеләнгән

тоткын беркөнне гөнаһлы булды. (Рәфкать Кәрами, Каргышлы юллар.) One winter day Motahir was charged with still another duty. Every day he had to ... get twenty liters of milk (i.e., from the neighboring village). Why Motahir of all people? The (prison) inmate who had been assigned to this job had transgressed one day (i.e., he had broken the lead seal and drunk some of the milk).

b) Following a verb in the *first person,* **дигәндә** indicates that the subject of the verb is (was) about to perform the action expressed by it when *another action* occurs (occurred). The verb followed by **дигәндә** refers back to the person or thing mentioned earlier.

- Эчәм **дигәндә** генә Азамат килеп керә. (Гариф Ахунов, Утлар яна учакта.) He is just about to drink when Azamat enters.
- Ишек тоткасына ябышам **дигәндә** генә җизнәсе калкынды, уяу икән ләбаса ул, йоклап яткан гына була икән. (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) She was just about to grasp the doorknob, when her brother-in-law sat up (on his bed). It turned out that he had been awake after all, and that he had only pretended to be asleep.
- Инде төшеп җиттем **дигәндә** урам яклап кече капканы дөбердәтә башладылар. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) Just when he had managed to jump down (from the wall), they began knocking on the small gate from the street.

c) With nouns denoting *time* and preceded by a *numeral,* **дигәндә** forms adverbial phrases expressing a *time limit.*

- Көн-төн карау аркасында, **бер атна дигәндә**, минем Алмачуарым бөтенләй элекке хәленә кайта алды. (Галимҗан Ибраһимов, Алмачуар.) Through day-and-night care my Almachuar was able to recover her old strength completely within a week. (Almachuar – name of a horse.)
- **Өч тәүлек дигәндә** иртән иртүк Гүзәл Җиһангирны уятып чыгарып, Альфредның әле генә поездга киткәнен әйтте. (Гариф Гобәй, Ләйсән яңгыр.) After almost three days in the early morning Güzäl awakened Jihangir and told him that Alfred had just left for the train.
- **Өченче көн дигәндә** Җамалиның хәле аеруча начарланды. (Азат Вергазов, Нәзер.) At the beginning of the third day Jamali's condition became especially bad.
- [Мревлиев] **Ун-унбиш минут дигәндә**, шабыр тиргә батып һәм ялт-йолт каранакарана зур чуенны казып чыгарды. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) Within ten or fifteen minutes [Mrlevliev], dripping with sweat, and throwing quick glances around, dug up the large cast iron vessel.

d) With *adjectives expressing* quantity, **дигәндә** forms adverbial phrases of *degree.*

- – Сез институтта калсагыз, **күп дигәндә** йөз сум хезмәт хакы алачаксыз. Артык түгел. (Газиз Мөхәммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) "If you remain in the institute, you will get a salary of one hundred rubles at the most. Not more."
- Апасыннан **ким дигәндә** егерме биш яшькә кечерәк булса да, ул үзен олысымак тота һәм баланы өйрәткәндәй, Мөһимәне акылга өйрәтә иде. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) Although he was at least twenty-five years younger than his sister, he was behaving as if he were the older, and, as if teaching a child, he was giving Möhimä advice.

e) **Дигәндә** may express that something is *destined, intended* for a person or thing. The word denoting the receiver is in the *dative.*

- – Әнә, минем кибеттә товар өелеп ята. Он, ярма, шикәр, чәй. ... Рәхим итеп ала күрегез. **Сезгә дигәндә** кызганмыйм. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) "There, in my store the goods lie piled up. Flour, groats, sugar, tea. ... Please, take some. Since it's for you, I won't be stingy (greedy)."

f) **Дигәндә** may function as a *correlative conjunction.*

- Шуклык эшләргә **дигәндә**, сату итәргә **дигәндә** сәләтлеге дә, тапкырлыгы да җитәрлек. (Мирсәй Әмир, Каһәр суккан малай.) Whether it is playing pranks or selling (things) retail, he has fully enough talent and resourcefulness.

g) **Дигән** in the *locative* followed by the particle **дә**, and both *preceded* by a *noun* or *adjective* and *followed by the same* noun or adjective, indicates *extreme intensity.*

- Гүзәл өчен Альфред **җан көеге дигәндә дә җан көеге** иде. (Гариф Гобәй, Ләйсән яңгыр.) To Güzäl Alfred was a real burden.
- Төн урталары. **Караңгы дигәндә дә караңгы**. (ibid.) It is around midnight. It is pitch-dark.
- Гүзәл ... әбинең аш сосканын көтәргә булды. Ләкин көтеп ала алмады; **арган дигәндә дә арган** икән, – ... сәке нитенә килеп утырүта изелеп төште. (ibid.) Güzäl ... intended to wait for the old woman to ladle out the meal. But she could not wait one moment. The fact was that she was dead-tired, ... upon stepping to the edge of the plank bed and sitting down, she was overcome by fatigue.

[1102] Дигән in the *ablative* – **дигәннән** – is used to introduce a remark, corresponding to the adverbs and adverbial expressions 'apropos', 'incidentally', 'by the way', 'speaking of'.

- Сүнмәс. Кайчан чыгып китте соң? Мәхмүдә. ... Нигә, бик кирәк идемени? Сүнмәс. Кирәк булмаса ...! Ат азаплап эзләп тә йөрмәс идем. Мәхмүдә. Атланыпмы? Сүнмәс. Әйе. ... Мәхмүдә. Ат **дигәннән**, минем Гөлшатым ат өчен үлә инде. Сүнмәс. Гөлшат **дигәннән**, иртәгә бөтен бригадалары белән кайталар. Мәхмүдә. Бригада **дигәннән**, күптән вакыт инде. ... Мескенемә быел бик тыгыз килде: ... Укуының да азак елы булганга, быел бик авырга килде. Сүнмәс. Уку **дигәннән**, Гөлшатны көзгә шәһәргә укырга җибәрәбез. (Кәрим Тинчурин, Алар өчәү иде.) Sünmäs. When did he leave then? Mäkhmüdä. ... Why, do you need him then very urgently? Sünmäs. If I ever didn't ...! I wouldn't tire the horse, chasing after him. Mäkhmüdä. On horseback? Sünmäs. Yes ... Mäkhmüdä. Apropos horses, my daughter Gölshat is really dying for horses. Sünmäs. Speaking of Gölshat, she and all her workteams are returning tomorrow. Mäkhmüdä. Apropos workteams, it's high time (that they return) ... This year has been very strenuous for my poor (daughter). ... Because it's also the last year of her studies, it has been very difficult for her. Sünmäs. Apropos studies, this autumn we are going to send Gölshat to the city to study.
- Хәйдәр Кушкүпергә кергәндә, караңгы төшкән иде инде. Ләкин хәтердә сакланган таныш йортларны танымаслык ук караңгы да түгел иде әле. Таныш йорт **дигәннән**, Хәйдәр киткәннән бирле авыл йортларының күбесе үзгәргән, яңарган иде инде. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) When Kheydär entered Qushküper, darkness had already fallen. But it was not yet so dark as to make the familiar houses which he remembered unrecognizable. Apropos familiar houses, a great deal of the village houses had changed, had been renovated since Kheydär left.
- ... еш-еш /jьş-jьş/ кына күрешә, серләшә башладык. Серләшү **дигәннән**, берәр җиргә утырып, сәгатьләп сөйләшү, утыру бездә юк. (Шәриф Камал, Минем таныш.) ... we began to see each other often and to have intimate conversations. Incidentally, intimate conversations, sitting down somewhere and talking and sitting for hours was not what we went in for.

[1103] Дигән with the suffix **+дәй** indicates *comparison, degree, approximateness.* Furthermore, it is used in conversation as an expletive-connective when the speaker wants to *continue, to add* to, or to *elaborate* on his (her) own thoughts, or on the interlocutor's

words. In this case, **дигәндәй** may even be used after each of several short parts of the sentence.

Дигәндәй also serves to introduce a *proverb*, a *saying*, or a *frequently repeated expression* into the conversation.

- Бабай, карчыгына карап, шулай бит, әнисе, шәп яшәдек бит, **дигәндәй**, йомшак кына ым какты. (Мәгъсум Хуҗин, Урак өсте болытлары.) The old man, looking at his wife, gestured affectionately, as though saying. "We have lived well, Mother, haven't we?"
- Ул, кыюлыгың җитәрме **дигәндәй**, Сафиягә сынап карады. (Мәдинә Маликова, Басып сайрар талы бар.) He looked searchingly at Safiä, as if saying. "Do you have enough courage?"
- Берничә егет, Җәмилне үгетләп тә, мәҗбүрләп **дигәндәй**, алып чыгып киттеләр. (ibid.) Half by persuasion, half by force, several young men took Jämil outside.
- Шакирҗан. Кара әле, кем, Госман, мине Харис җибәргән иде. Әйтик, синең белән сөйләшергә, киңәшергә, ризалыгыңны алырга, **дигәндәй**. Госман. Димәк, башкода булып килдең? (Гамир Насрый, Кушнарат.) Shakirjan. Look. Ghosman, Kharis sent me. Let's say, to talk with you, to consult, to get your consent, so to speak. Ghosman. That means, you have come as a match-maker?
- ... мин аны әнигә, авылга илтәм. Әни эт ярата. Анда йорт – кыр кебек, сарай, мунча, бакча **дигәндәй**. (Рөстәм Мингалим, Өченче бүлмәдә эт яши.) ... I'll bring him to Mother, to the village. Mother loves dogs. There are a house and such things as a field, a shed, a bathhouse and a garden.
- Галимә. Узалар бит, Сәлимә ахирәт, Алмалылар быел да узалар. Арышларын гына кара. ... Камыш урманы кебек, **дигәндәй**... Сәлимә. Узалар шул, алар бит, безнекеләр кебек гамьсез йөрмиләр. Галимә. Безнекеләр дә инде анысы, Сәлимә ахирәт, аллага шөкер, **дигәндәй**, барыбыз да, **дигәндәй**, кулдан килгәнчә, **дигәндәй**, тырышабыз. (Мирсәй Әмир, Тормыш җыры.) Ghalimä. They are going to be ahead of us, my friend Sälimä, the people of Alma are going to be ahead of us this year too. Just look at their rye. ... It's (growing) like a forest of reeds, so to speak... Sälimä. They surely are going to outdo us, they are more industrious than our workers are (lit., not as easy-going as ours; i.e., our collective farm workers). Ghalimä. So are ours now, friend Sälimä. Thank God, all of us, you might say, are putting out our best effort.
- Кайчандыр тау буенда бер генә урам булып утырган Кушкүпернең, яңа йортлары белән бергә, үз мәктәбе, үз клубы һәм үзенең зур кибете бар иде хәзәр. Әмма, **нык нигез озакка чыдый дигәндәй**, Кушкүпердә Хәйдәр күргән, Хәйдәр белгән йортлар да җитәрлек иде әле. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) Qushküper, which at one time had sat at the foot of the mountain with just its one street, had now, together with new houses, its own school, its own club and its large store. But, as the saying goes: "A firm foundation lasts for a long time," there were in Qushküper still enough houses which Kheydär had seen, which Kheydär had known (in former times).
- Тук кеше бер арыса, ач кеше ун арый, **дигәндәй**, Сөләйман йокыга китуен сизми дә калды. (Кәрим Тинчурин, Беренче мәрҗән.) As the proverb says: "If a well-fed man gets tired once, a hungry man gets tired ten times," Söleyman did not even notice that he was falling asleep. (Söleyman had not had anything to eat for quite some time.)

The Past Participle in -мыш, -меш

[1104] a) Formed by joining the suffix **-мыш**, **-меш** to the basic verb stem, this participle, which actually belongs to the Oghuz group of the Turkic languages, was used in the older Tatar literary language. Referring to past time, this form functioned as an attribute as well as (much more often) a predicate. For example:

· ... Муса әфәнде, **ултырмыш** җиреннән торып, хәвефләнгән кеше кеби **калтырамыш** аваз илә: ... (Заһир Бигиев, Өлүф яки гүзәл кыз Хәдичә, Татар әдәбияты, XIX йөз.) ... Mister Musa rose from the seat on which he sat and, like a frightened man, (asked) in a quavering voice: ...

(Ултырмыш – утырган; илә – белән), өлүф – Tat. naturalized form of Arabic 'uluf', pl. of 'alf' (Tat. элеф 'thousand'.)

Note: Заһир Бигиев (1870-1902).

· Монда тудык, монда үстек, мондадыр безнең әҗәл; **Бәйләмеш** бу җиргә безне тәңремез. (Габдулла Тукай.) Here we were born, here we grew up, here we will pass away. To this land our Lord has bound us. (Тәңремез – тәңребез.)

· Җомга көн. Җомга намазы вакыты **җитмеш**. (Заһир Бигиев, Гөнаһе кәбаир.) It is Friday. The time of the Friday prayer has arrived.

b) In the contemporary Tatar literary language, the past participle in **-мыш**, **-меш** is used rather infrequently, particularly as a predicate. As an *attribute* it expresses a *quality, characteristic* of a person or thing. This feature distinguishes it from the past participle in **-ган**, **-гән**, etc.

· Әллә Солтанга **картаймыш** көнендә авылга кайтырга кирәк микән? (Гариф Ахунов, Идел Кызы.) Perhaps, Soltan ought, in his old age, return to the village?

· Әхтәм бернинди махсус белем алмыйча, беркемнән дә өйрәнмичә, бары ходай **бирмеш** күзе һәм кулы белән эшләгән ич барысын. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) Äkhtäm created all of them (i.e., his paintings) only with the eyes and hands God gave him, without receiving any special schooling, without learning from anybody.

· Чәче, **булмыш** бөдрәләрне хәтерләтеп, ап-ак булып күпереп тора. (Афзал Шамов, Якташым.) His hair was snowy-white and tousled, reminding one of the curls he (once) had.

· ... бу вакытта Нажар ишекне киереп ачкан иде инде. Ике катлы ишекнең икенчесе эчкә таба шулай ук **ачылмыш**. Нажар үзе исә ... сәламнең иң кайнарын **тондырмыш**: ... (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) ... at this time Najar had already opened the door wide. The second of the double doors was just as wide open towards the inside. As for Najar, he ... bellowed out his most ardent hello: ...

[1105] The past participle in **-мыш**, **-меш** in the *dative* of certain *negative* verb stems (mostly verbs of hearing, feeling, knowing and seeing) and followed by the verb **салышу** or **салыну**, indicates *pretentense* of a *negative action*. Both tense and person are expressed by the verb.

· Халидә моны **ишетмәмешкә салышты**, ... (Мөхәммәт Мәһдиев, Мәңгелек яз.) Khalidä pretended not to hear this, ...

· Алия күзләрен ачты. Сөйләшәсе килми иде. Хәмдүнә **сизмәмешкә салышты**. (Кояш Тимбикова, Тын бакчада.) Aliä opened her eyes. She didn't want to talk. Khämdünä pretended not to notice (be aware).

· – Ярар инде, **белмәмешкә салынма**. (Нурихан Фәттах, Мөдир Сажидә.) "All right, now, don't pretend you don't know."

- Фәтхи карт. ... Хикмәт миндә түгел. Мәрфуганың үзендә. **Танымамышка салына**, ... (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Old Fätkhi. ... The problem is not with me. It's with Märfugha. She pretends not to know me, ...
- Ул барысын да аңлады. ... Ләкин аңласа да, **аңламамышка салынды**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) He understood all. ... But although he understood, he pretended not to understand.
- Белугинның үзе янында басып торуын бик яхшы сизеп торса да, ул аны бөтенләй **күрмәмешкә салышты**. (ibid.) Although he noticed very well that Belugin was standing beside him, he pretended not to see him at all.

[1106] a) A *very limited number* of past participles in **-мыш**, **-меш** may take the possessive suffix of the third person singular and the suffix **+ча**, **+чә**. This form corresponds to such expressions as: 'according to what he (she, it) (says, etc.), they (say, etc.)'; 'as he (she, it) (says, etc.), they (say, etc.)'. In the contemporary Tatar literary language it is used infrequently.

- Шуннан соң мишәр: – ... үзенең нәрсә уйлаганлыгын барысын берьюлы түкте дә салды: ... аның **әйтмешенчә**, бу кәсеп аңа тиздән таш пулат салып җибәрергә мөмкинлек бирәчәк, имеш. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) After that the Mishar ... poured out everything he thought at once: ... as he said, this business will allegedly afford him the possibility to quickly start building a big (stone) house for himself.
- Безнең авылның картлары **әйтмешенчә**, ... (Фатих Хөсни, Сабирҗан абзый.) As the old folks in our village say, ...

b) The past participle in **-мыш**, **-меш** with the suffix **+лый**, **+ли**.

The past participle in **-мыш**, **-меш** with the above suffix is mostly formed from the verb **әйтү**. It does not in itself indicate any definite person or tense, the *former* being determined by its subject, the *latter* by the main verb. However, it cannot occur with the first person singular or plural. The subject of the verb in this form appears in the *nominative*.

- – Аны сез дә беләсез, тик, **Лира әйтмешли**, әйтеп бирә генә белмисез. (Мирсәй Әмир, Пар күгәрчен.) "You too know that, but, as Lira says, you are unable to express it."
- Аңа бит мәсьәләне дөрес хәл итәргә, **халык әйтмешли**, җиде үлчәп бер кат кисәргә кирәк. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) After all, she must solve the matter correctly, as the people say: "Measure seven times, cut once."
- – Әйдә, **үзең әйтмешли**, рәхәтләнеп бер чәй эчик әле. (Габдрахман Минский, Канәфер /qənəfer/ чәчәге.) "Come on then, let's have an enjoyable tea, as you put it."

The Participle in -дык, -дек

[1107] This Oghuz verbal form is no longer used in the Tatar literary language. However, since knowledge of its functions, meanings and use is essential for reading and understanding older Tatar literary works and texts, a short paragraph on it has been included here.

Formed by attaching the suffix **-дык**, **-дек** to the verb stem, it functions as a participle and as a noun (verbal noun). In both functions, it corresponds to the past participle in **-ган**, **-гән** of the contemporary Tatar literary language.

There are, however, some structural differences between the two forms. When used as a participle in the formation of synthetic subordinate clauses, the past participle in **-ган**, **-гән** remains in its *basic form*. The participle in **-дык**, **-дек** takes the *possessive suffix* indicating the agent and, like the participle in **-ган**, **-гән**, is then used attributively. The participle in **-дык**, **-дек** usually takes the possessive suffixes also in its other functions, as for example, when used in the locative case to indicate time, or when functioning as a noun (verbal noun). However, in these latter functions it is sometimes used without possessive suffixes, with the case ending joined to its basic form.

For comparison each of the examples below has also been given in the present-day Tatar literary language.

- Безнең гакылсыз дия зан **итдекемез** адәмнәр, хакыйкатән гакыллы адәмнәр икән, ... (Закир Һади, Бәхетле кыз.) (Без акылсыз дип **уйлаган** адәмнәр, хакыйкатән акыллы адәмнәр икән, ...) The people whom we believed to be unintelligent were (turned out to be) in reality intelligent people, ... (Pronounced with surprise.)
- Ошбу елга, **күрдекеңез,** түбәнең итәкеннән чыгып, бер авылның уртасыннан үтеп, чокыр буенча агып, Үсән суына кушылыр. (Закир Һади, Бәхетсез кыз.) (Шушы елга, **үзегез күргән** түбәнең (тау түбәсенең) итәгеннән чыгып, бер авылның уртасыннан үтеп, чокыр буенча агып, Үсән суына барып кушыла.) This river (mentioned before) emerges from the foot of the hill which you see, then runs through the middle of a village, flows along a depression, and falls into the waters of the Üsän.
- Җиһанда болгарың вар **улдыгына** канигъ улсыннар, Безем парлап бәхеткә гыйбтачы һәм тамигъ улсыннар. (Габдулла Тукай, Гыйлемнәр бакчасында.) (Дөньяда болгарларның бар **икәнлегенә** ышансыннар, Якты бәхетебезгә башкалар да көнләшсеннәр һәм омтылсыннар.) Let them (May they) be convinced that there are (do exist) Bolghars in this world. Let (May) others too envy and strive for (strive to achieve) our bright success (happiness). (Reference is to the Volga-Kama Bolghars as the ancestors of the present-day Tatars.)
- Тезнең Юкәледә мәктәп нә **идекне** белмәзләр һәм белмәк истәмәзләр. (Закир Һади, Бәхетсез кыз.) (... безнең Юкәледә мәктәп нәрсә **икәнлеген** белмиләр дә һәм белергә дә теләмиләр.) In our (village of) Yükäle people do not know, nor do they want to know, what a school is.
- Моның гади бәндә түгел икәнен, бу, ни белән булса да, халыктан берәр иле югары мәртәбәдә **идеген** (**икәнен**) сизеп аласың. (Галимҗан Ибраһимов /1887-1938/, Яшь йөрәкләр.) You feel (sense) that this man is not an ordinary person, that, somehow, he stands out from among the (common) people (lit., is some span higher than the people).
- – Бән сабахта хезмәт илән **йөрдекемдә** бу номер яныннан узып **бардыгымда**, бу номер ишекене яртылаш ачык күреп ... **кердекемдә**, бу хатынны бу кәйфияттә күреп, бик хәвефләндем. Хәтта номердән нә тарыйка **чыкдыгымны** да белмимен. (Заһир Бигиев, Өлүф яки гүзәл кыз Хәдичә.) (Мин иртә белән эш белән **йөргәндә** бу номер яныннан узып **барганда**, бу номер ишеген яртылаш ачык күреп, ... **кергәндә**, бу хатынны бу хәлдә күреп, бик хәвефлендем. Хәтта номердан ничек **чыкканымны** да белмим.) "In the morning, while going about my work and while passing by this (hotel) room, I saw that the door of this room was half-open, ... and when I entered (the room) I saw this woman in this state (i.e., lifeless), and I became very afraid. I don't even know how I got out of the room."
- Елганың чыга торган йире юкәлек урман **улдыгыннан**, Юкәле суы дип әйтелер, ... (Закир Һади, Бәхетсез кыз.) (Елганың чыга торган җире юкәлек урман

булганлыктан (булганга күрә), Юкәле суы дип атала (әйтелә), ...) Because there is a linden forest at the place where the river originates, it is called Linden Water, ...

- Бу тәнкыйтьне **укыдыктан соңра** ... (Габдулла Тукай.) (Бу тәнкыйтьне **укыганнан** соң ...). After reading this criticism ...

THE FUTURE PARTICIPLES

The Future Participle in -^{о}р/-мас, -мәс

[1108] This participle is formed by joining the suffix **-ар**, **-әр**, **-ыр**, **-ер**, **-р**, negative **-мас**, **-мәс**, to the verb stem, i.e., in form it is identical to the future tense I stem of the verb.

Used *attributively,* it can refer to the *future* or express *timelessness.*

a) When referring to the *future*, it implies a *duty, possibility* or *wish* to carry out the action denoted by it.

- – Бу – минем **сыналыр** чагым, – диде Сафия үз-узенә. – Язмышым, киләчегем хәл **кылыныр** вакыт. (Мәдинә Маликова, Басып сайрар талы бар.) “This is my time to be tested,” Safiä said to herself. “The time my fate, my future will (is to) be decided.”
- Ниһаять, **китәр** көн һәм **китәр** сәгать килеп җитте. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) Finally, the day and the hour of departure arrived (the day and the hour he would have to depart).
- Кичке караңгы төште. Өйдә ут **алыр** вакыт җитте. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) Dusk fell. The time came to make a light in the house.
- Уканың аръягы еракларга җәелгән киң, якты тугайлык – шәһәр кешесенә **барыр, йөрер** урыннар күп монда. (Әмирхан Еники, Касыймга сәяхәт.) The other side of the (river) Oka is wide, bright meadow stretching into the distance. There are plenty of places here for the city people to go and walk (where the city people can go and walk) about.
- Ә миңа ... авылга кайтып китүдән башка чара калмады. Казанда берәр эшкә урнашып **калыр** өчен, **торыр** урыным да, танышым да юк. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) I had no other choice but to ... return to the village. I had neither a place I could stay at (myself) nor an acquaintance (I could stay with) which would have enabled me (made it possible for me) to remain and find work in Kazan.

(For калыр өчен see further below.)

- Кичкә кадәр сөйләшмәделәр. **Сөйләшер** сүз юк иде. (Әхәт Мушинский, Ак бүре.) They didn’t talk until evening. There was nothing to talk about.
- Минем **торыр** фатирым бар. (Марсель Галиев, Алтын тотка.) I have an apartment I can stay at.

b) When expressing *timelessness*, the participle in **-^{о}р/-мас**, **-мәс** indicates actions or conditions which take place or prevail constantly, or which are repeated regularly as a natural characteristic of the person or thing modified. In some instances, especially in its negative form, it comes close to an ordinary adjective. Just as it does when referring to the future, it may imply a possibility, an obligation, a duty. For example: кайнар су ‘boiling water’, агар су ‘running (flowing) water’, йоклар вакыт ‘bedtime’ (lit., sleeping time), сүнмәс ут ‘inextinguishable fire’ (fire which cannot be extinguished), көтелмәс бер вакыйга ‘an unexpected event’. Бу онытылмас бер кич иде ‘This was an unforgettable evening’. Бу бер дә кичектерелмәс эш иде ‘This was a pressing matter (a matter not to be postponed)’.

- – Менә, кош **очар** биеклектән Казан өстенә карый аласыз. (Марсель Галиев, Алтын тотка.) “Here, you can get a bird’s eye view of Kazan (lit., you can look on Kazan from the height a bird flies).”
- Ахырда инде аңа тәмам рәнҗеп, арыган, ватылган хәлдә **кайтыр** юлга борылды. (Марсель Галиев, Ерак урман авазы.) Finally, very angry at her and tired and worn out, he turned onto the road back.

- Янгузов. Нәрсә турында шундый **кайнар** бәхәс алып барасыз? (Риза Ишморат, Үлмәс җыр.) Yanghuzov. What are you having such a heated argument about?
- Беренче татар балетын иҗат итүче композиторга игътибар зур: җай чыкканда күршеләре **кайнар** чәй, пәрәмәч керткәли. (Рашат Низамиев, Язмыштан көчлерәк.) The esteem for the composer who was (lit., is) creating the first Tatar ballet was (lit., is) great. Whenever they had (lit., have) the opportunity, the neighbors brought (lit., bring) him hot (lit., boiling) tea and meat patties (patties filled with meat).
- Бер Иргали генә түгел, Бәһрамны бөтен авыл халкы ихтирам итә ... иде. Чыннан да, курку **белмәс** йөрәкле кеше иде ул. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы ажаган.) Not only Irghäli, all the village people held Bähram in high esteem. ... He was, indeed, a man with a heart that knew no fear.
- Күлләр... Һәркайсының үз исеме, **кабатланмас** йөзе, әйләнә-тирәлеге бар. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) The lakes... ... Each of them has its own name, its unique characteristic and environs found nowhere else (lit., which cannot be repeated/duplicated).

[1109] In the contemporary Tatar literary language, the future participle in **-^{О}р/-мас**, **-мәс** is not used as an ordinary noun. It is, however, not infrequently used as a *verbal noun*. In this function it takes the *possessive suffixes* to which in turn the case endings are added. It refers to the near future. The subject may or may not be expressed by a separate word (noun, pronoun). If expressed, it appears in the genitive.

- Ул **аның** бүген кич **килеренә** әз генә дә шикләнмәде. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) She did not doubt a bit that he would come this evening.
- – Имтиханыңны биреп өлгерәсең, бишле **алырыңа** мин ышанам. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "You'll take your exam successfully. I believe you will get an 'A' (lit., a 'five')."
- – ... хәтта мин әйткән сүзгә **синең ышаныра** да ышанмыйм. (Хәсән Сарьян, Җәза.) "... I don't believe that you will even believe what I am going to say."
- Мин институтның чит телләр бүлегенә имтиханнар бирдем, мин анда керә **алырыма** шикләнми идем. (Фәүзия Бәйрәмова, Болын.) I took the exams for the Foreign Language Department of the Institute, (and) I had no doubt about being able to get in.
- Нәҗип, нәзек, әче тавыш белән: «Кайтмыйм мин авылга! Мондый хурлыкка **түзәрем** юк!» – дип чәрелдәде. (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) "I am not going back to the village! I cannote tolerate such humiliation!" Najip squealed in a thin, bitter voice.
- – Син миңа **китәреңне** әйтмәгән идең. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) "You hadn't told me that you were going to leave."
- Бәлки, алар **минем** бу якларга тиз генә әйләнеп **кайтмасымны** белгән булгандыр. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Perhaps they had known that I wouldn't return to these areas anytime soon.
- – **Килмәсеңне** беләм, тик барыбер көтәм. (Әхсән Баянов, Аргы яр.) "I know that you won't come, but I wait anyway."
- Алтынчәч шуннан артыгына ирешә **алмасын**, ниһаять, аңлап, кире борылды. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) Understanding, finally, that she would not be able to accomplish more than that, Altynchäch turned back.

[1110] The meaning of the verbal noun in **-^{О}р/-мас**, **-мәс** can be intensified by adding the suffix **+лык**, **+лек**.

- ... төенне кулы белән генә чишә **алмаслыгына** ышангач, иелде дә, тешләре белән йолыккаларга тотынды. (Мәхмүт Галәү, Болганчык еллар.) After she con-

vinced herself that she would in no way be able to undo the knot ... just with her hands, she bent down and began to pull (at it) with her teeth.

- Каршы әйтеп файда **чыкмаслыгын** беләм ... (Фатих Хөсни, Чыбыркы.) I know that it will be all but useless to contradict ...

[1111] The future participle in **-°р/-мас**, **-мәс** may be used with postpositions. Postpositions most frequently used with it are **алдыннан**, **борын**, **элек** and **өчен**.

1. The participle with **алдыннан** indicates that the action expressed by it *follows* the action of the principal verb.
   - Кичләрен, йокларга **ятар алдыннан**, кайчагында баскычка чыгып утырабыз, китап укыйбыз. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) In the evenings, before lying down to sleep, we sometimes go outside and sit on the staircase (and) read a book.
   - Чыршы авылына без кояш **баер алдыннан** килеп җиттек. (Әмирхан Еники, Сабан туен без дә күрдек.) We arrived at the village of Chyrshy before the sun set.
   - Мөнәвәрә моны сизенә, Сөнгать белән япа-ялгызы очрашмас өчен, дәресләр **башланыр алдыннан** гына килергә тырыша, ... (Гариф Ахунов, Хуҗалар.) Mönäwärä senses this, (and) in order not to meet with Sönghät all alone, she tries to come just before the lessons begin, ...
2. The postposition **борын** is used only with the *negative* form of the participle, both in its *basic form* and in the *ablative case*. With its basic form, it indicates completion of the action expressed by the principal verb *some time before* the action denoted by the participle begins. With the participle in the ablative (-мастан, -мәстән), it indicates completion of the action of the principal verb *immediately* or *shortly* before the action expressed by the participle. Although the participle is in its negative form, its meaning is affirmative.
   - – ... Фәез, синнән бер нәрсә үтенсәм... – Белмим шул, Гета, эшли алырмынмы икән? – **Ишетмәс борын** ук баш тартма инде. (Әхсән Баянов, Ут һәм су.) "... Fäyez, if I ask you for something..." "I don't know about that, Geta – perhaps I won't be able to?" "Don't refuse before even hearing it, please."
   - Иртәгесен, эле Хәдичә **уянмас борын** ук, Хөсәен ашык-пошык киенде дә ... Иске бистәгә юл тотты. (Атилла Расих, Ямашев.) In the morning, even before Khädichä awoke, Khösäyen hurriedly dressed and ... got on his way to the Old Suburb.
   - Әхмәтнең хатыны җавап биреп **өлгермәстән борын**, Фәтхулла хәзрәт, үзе сүз башлап: – ... диде. (Фатих Әмирхан, Фәтхулла хәзрәт.) Before Äkhmät's wife had time to answer, the Exalted Fätkhulla himself began to speak, saying ...
   - – Тизрәк мине озаттыр, әткәй. Ул **килмәстән борын** үзем барам. (Шәриф Камал, Иркә бала.) "Daddy, take me (to him) quickly. I'll go (to him) myself before he comes (here)."
3. The participle with **элек** is synonymous with the form **-мас**, **-мәс борын**. But it may be used with both the affirmative and negative forms of the participle.
   - – Барам да, мине **өйрәтердән элек** иң элек үзегезне тотарга өйрәнегез әле дип әйтәм дә кайтам. (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) "I'll go and tell him that before teaching me, he himself should first learn to behave, and (then) I'll come back."
   - Ике көннән соң Госман карт, һичкем белән исәнләшмичә, кояш **калыкмастан элек** әйберләрен аркасына күтәреп, елга аркылы күперне кичеп китте. (Шәриф Камал, Козгыннар оясында.) "After two days old Ghosman left without saying goodbye to anybody. He lifted his things onto his back and crossed over the bridge which spanned the river before the sun rose."

4. The participle with **өчен** expresses *purpose.*
   - Хәзер мин, үземнең эш табу шатлыгымны **уртаклашыр өчен**, иптәшемнең кайтуын көтә идем. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) Now I waited for my friend to return to share with him my joy at finding work.
   - Сөйләшүне болай дәвам итүнең мәгънәсе юк иде, шуңа күрә тикшерүче әңгәмәгә нокта **куяр өчен** сүзгә кушылды: – ... (Фәнил Галиев, Командировка.) There was no sense in continuing the talk in this way. Therefore, in order to put a stop to the conversation, the investigator joined in: ...

   To emphasize the notion of purpose, **дип** may be added after **өчен**.
   - – Икенчедән, нәкъ шушы эшне тикшереп, тиешле карар **чыгарыр өчен дип** килдем, ... (ibid.) “Secondly, I have come to investigate this very matter and to make the necessary decisions, ...”
5. The participle in **-ᴼр/-мас**, **-мәс**, followed by the word **урын** ‘place’ in the *dative case*, indicates an action performed *instead* of that expressed by the participle.
   - Шатлыгымны аңа да әйттем. Ә ул. Куанычымны **уртаклашыр урынга**, әллә ниткән ямьсез сүзләр сибә башлады. (Рафаил Төхфәтуллин, Тигәнәк.) I told her also about my happiness. But she, instead of sharing my joy, began to make all kinds of unpleasant (nasty) remarks.
6. The participle in **-р/-мас**, **-мәс** followed by the word **дәрәҗә** in the locative indicates the *degree* of an action.
   - Бу тирәдә чишмәләр күп, күрәсең, су тамакны **чатнатыр дәрәҗәдә** салкын иде. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) There were many springs in this area, it seems. The water was so cold as to hurt the throat.
   - Уң кулының бармакларын нәрсәдер **түзә алмас дәрәҗәдә** буган иде. (ibid.) Something had caught the fingers of his right hand and was pressing on it unbearably. (The person referred to (a boy) was in an accident.)

The Future Participle in -ᴼр/-мас, -мәс expanded with the suffix +дай, +дәй, +тай, +тәй

[1112] This form is used attributively, adverbially, or as a noun. Depending on the context, it expresses some degree of *possibility, probability, capability, aptitude, feasibility, suitability, permissiveness* or *compulsion*, or a combination of these characteristics.

Note: The future participle in -ᴼр/-мас, -мәс with +дай, +дәй, +тай, +тәй is almost synonymous with the verbal adjective in -ᴼр+лык, -ᴼр+лек (see 1233-1235), the difference being that the latter tends to assign a somewhat higher degree of possibility, probability, etc. to the characteristics expressed by the verbal component of this construction.

- Зәйтүнә ... күңелдә гомерлек эз **калдырырдай** ике ялгышлык эшләде. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) Zeytünä ... made two mistakes which would probably leave an imprint in her heart forever.
- Танышлар арасында аңа ярдәм итә **алырдай** кеше күренми. (Раэил Вәлиев, Иске сәгать дәрес йөри.) There is no person among his acquaintances who could possibly help him.
- Галияне никадәр яратсам да, никадәр табынсам да, бу минутта мин аны **якларлдай** берни таба алмыйм. (Нурихан Фәттах, Мөдир Сажидә.) However much I like Ghaliä, however much I esteem her, at this moment, I cannot find anything which would enable me to support (defend) her.

- Кеше никадәр генә акыллы, никадәр генә көчле булмасын, ул да үзе теләгәннең һәммәсен дә булдыра алмый. Кеше кулыннан **килмәстәй** эшләр дә бик күп. (Гомәр Бәширов, Тылсымнар дөньясында.) However intelligent, however strong a man may be, he cannot achieve everything he wants. There are also very many things a man is incapable of doing.
- Ашыгып-ашыгып сатучылык эшенә **ярардай** кеше эзләделәр. (Камил Кәримов, Алдавыч көз.) They looked with great urgency for a person suitable for the position of salesperson.
- Кояш өтеп **алырдай** нык кыздыра. (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) The sun is burning strong enough to scorch.
- Гыйльменисаның күзләрендә кинәт яшереп калып **булмастай** очкын чәчрәп чыкты. (Фатих Хөсни, Гыйльмениса.) In Ghilmenisa's eyes there suddenly leaped a spark hardly possible to conceal.
- ... бер кичне – балаларның **йоклардае** йоклагач, олысы чыгып киткәч, ... үпкә һәм рәнҗү тулган тонык бер тавыш белән әйтте Гыйльмениса: ... (ibid.) ... one evening, after those children (i.e., the small children) who were supposed to be asleep had gone to sleep, and after the older one had left (the room), Ghilmenisa said in a faint voice full of offense and resentment: ...
- ... [иптәшләр] **әйтердәен** шундук әйтеп бирәләр, **әйтмәстәе** булса, ул турыда ... сүз ачмыйлар. (Фатих Хөсни, Минем тәрәзәләр.) ... [the friends] immediately tell what they can tell (i.e., what they deem feasible, suitable, permissible to tell). If it is something they cannot tell (i.e., which they deem not to be feasible, suitable, permissible to tell), they do not ... talk about it.
- – Гәүһәр, – диде ул ..., – мин кулымнан **килмәстәйне** дә эшләдем. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Gäwhär," he said, ... "I have even done the impossible."
- Энҗе бикә. Бүгенге аш-суга киләсе кунакларны яхшырак кара. Юк-бар бүләк **бирердәйләрнең**, шомлы хәбәр сөйли торганнарның берсен дә якын җибәрмә. (Нурихан Фәттах, Кол Гали.) Lady Enje. Watch carefully the guests who (are to) come to the feast today. Don't allow to approach even one of those who are likely (deem it suitable) to give little presents, who spread (lit., tell) alarming rumours.

[1113] The future participle in **-^{о}р/-мас**, **-мәс** with **+дай**, **+дәй**, **+тай**, **+тәй** followed by **булу**, expresses a *compelling desire,* often with a tinge of *unrealness, impossibility* or *hopelessness*. Furthermore, this form may connote *comparison.*

- Үземне-үзем өзгәләп **ташлардай булдым** мин шул минутта. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) At that moment I felt like tearing myself to pieces.
- Тышта ишекне **җимерердәй булып** кагалар. Outside they are banging at the door as if they want to break it.
- Гел шулай инде мин: кыш буе җәй көтәм. Көнен генә түгел, сәгатен минутлап **санардай булам**. (Шәмсия Җиһангирова, Мәхәббәт бизмәне.) I am always like that: all winter long I wait for the summer. I get into a state of not only counting the days but the hours by the minutes.
- Гали (ялгыз). ... Тукта, мин сине кызык итеп җибәрим, икенче бу авылга аяк **басардай булмасын**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Яшьләр алдатмыйлар.) Ghäli (to himself). ... (Just you) wait, I'll send you away (making you) a laughing stock; he won't want to set foot in this village again.
- – Булдыра алырмын микән? – Булдырасың, – диде Хәйруллин. – Булдыра **алмастай булсаң**, әйтеп тә тормас идем. (Мирсәй Әмир, Казан.) "Will I be able to do it (i.e., the work required in the position offered to him)?" "You can do it," Kheyrulla said. "If (I thought) you couldn't do it, I would not say so."

- Хәле киткәнне сизеп, янәшәсендәге эскәмиягә утырды Фирәзә. Аның йөрәге күкрәк читлеген ватып-җимереп **чыгардай булып** тибә ... иде. (Газиз Үзиле, Гыйфрит.) Feeling that her strength was leaving her, Firäzä sat down on the bench beside her. Her heart was beating as if it would shatter her thorax ...
- Кешеләр керәләр дә чыгалар ...: **алырдай булсалар** да керәләр, **алмастайлары** да сугыла. Алсалар да, алмасалар да, ичмасам, аларның берме-икеме авыз сүзләре була. (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) People enter and leave (the shop) ... Both those who want to buy come in and those who don't want to buy drop in. Whether they buy or not, at least they have a little conversation.

[1114] The future participle in **-^{O}р/-мас**, **-мәс**, followed by the *verbal adverb* in **-гач** (1270-1281) of **булу**, may indicate the subject's *intention* or *decision* to perform the action expressed by the participle.

- ... Килеп кермәс борын **китәр булгач**,
  Ник килдең соң монда, ай кызы.
  Ник елмайдың назлап йөрәгемне
  Салыр булгач хәсрәт утына?
  Ник яктырттың барыр юлларымны,
  Атар булгач төпсез упкынга.
  (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.)[1)]
  If you decided to leave before entering,
  Why did you come here, Moon Girl.
  Why did you smile, carressing my heart
  If you meant to cast it into the fire of grief?
  Why did you light up the paths I walk
  If you meant to cast me into the bottomless abyss.

The Negative Future Participle in -мас, -мәс in the Ablative

[1115] The *negative* form of the future participle in the *ablative* (**-мастан**, **-мәстән**) indicates that the action expressed by it either *precedes* or, *with certain verbs,* is carried out *simultaneously* with that of the principal verb.

- Зөһрә тиз-тиз генә идәнне юып чыкты. Аннары, эш сәгате беткәнне дә көтеп **тормастан**, өйләренә кайтып китте. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) Zöhrä quickly washed the floor. Then, without even waiting for the work time to end, she left for their home.
- Калага керүгә, йортка **кайтмастан**, кучерга тугры почтага тотырга куштым. (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) Upon entering the city, without going home, I ordered the coachman to go straight to the post office.
- Оста, йокы баскан күзләре белән, берни **аңламастан**, бабайга карап ала. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) The master, without (not) understanding anything, glances at the old man with his sleepy eyes.

---

1) In the above stage play indicated as a poem by Borhan Baisarov, a student of Omar Khayyam.

The Form -^{o}р -мас/-мәс

[1116] The *affirmative* form of the future participle in **-^{o}р** *immediately* followed by its *negative* form (-мас, -мәс) – in writing connected by a hyphen – may be used:

a) As an *attributive adjective* or as an *adverbial modifier* indicating that the action expressed by it takes place to a *hardly perceptible degree.*

Note: Some of these constructions have become idiomatic expressions and are listed as such in dictionaries.

- – Я ходам! Хатын-кызның әйтсә таш күңелне дә йомшарта торган тасма теле, **булыр-булмас** сәбәптән дә яки бер сәбәпсез дә түгелеп китәргә әзер торган яшьле күзләре булмаса икән! (Фатих Хөсни, Кем гаепле.) "O, my Lord! If only women wouldn't have that sweet tongue which, when it speaks, softens even a heart of stone, (and) those tearful eyes which for an insignificant reason or even without a reason are ready to start shedding tears!"
- ... андый чакларда инде Минаев иптәш, әлбәттә, мине күрә. **Сизелер-сизелмәс** кенә булса да башын иеп яки аскы иренен кыймылдатып исәнләшеп уза. (Мирсәй Әмир, Аңлашылды.) ... at such times comrade Minayev does, of course, see me. Though hardly noticeably bending his head or moving his lower lip, he passes by, greeting me.
- Башы белән генә ымлап, **ишетелер-ишетелмәс**: – Ярар. Бар! – дип пышылдады. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Motioning only with her head, she whispered hardly audibly, "All right. Go!"
- – Карар өчен иң элек барып күрергә кирәк, – дип җавап кайтарды Тәзкирә, Айдарның сүзләренә **ышаныр-ышанмас**. (Фатих Хөсни, Авыл өстендә йолдызлар.) "In order to look into (investigate) it (i.e., the problem), it is going to be necessary (for someone) to go and have a look at it (i.e., the situation)," Täzkirä replied, not quite believing Aidar's words.
- Егет атын **туктатыр-туктатмас** бара биреп Байтимергә ялынырга тотынды. (Гомәр Бәширов, Кара төндә нур чәчеп.) Slowing his horse to a near halt, the young man began to implore Baitimer.

b) To express *temporal subordination*, indicating that the action of the *principal verb* takes place *as soon as* the action of the participial construction *approaches its end* or *immediately after* it has reached its end. In this function, the negative component may also take the *locative* or *ablative* case suffix.

- Фазыйл сүзен **бетерер-бетермәс** урыныннан торды, ... (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл Чәчәкләр.) Upon finishing his speech, Fazil got up from his seat, ...
- Җыр **бетәр-бетмәс** үк мәҗлес кул чабарга, «Габбани, Габбани! Синең чират» дип кабатларга кереште. (Әсрар Галиев, Асыл кошым минем.) Immediately after the song ended, the party began to clap their hands and to repeat, "Ghabbani, Ghabbani! It's your turn."
- Таң **беленер-беленмәстә** алар капкага бәреп керергә тиеш иде. (Батулла, Сөембикә кыйссасы.) At first light they (i.e., the soldiers) were to burst through the (city) gate.
- Шулкадәр арыйсың, кичен кайтканда, аякларың атламый башлый, кулларың кашык тота алмый. ... Әмма иртәгесен кояш **чыгар-чыкмаста** син инде яңадан аяк өстендә. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) You are so tired when you return home at night, your feet cease to obey (you) (lit., stride), your hands cannot hold a spoon. ... But in the morning, when the sun is hardly out, you are already on your feet again.

- Караңгы төшкәндә генә авылга кайтам да, иртән иртүк торып, көн **яктырыр-яктырмастан** тагын урманга чыгып китәм. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) I return to the village only when it gets dark, and, getting up early, I leave again for the woods when day has hardly dawned.
- Шулай ел үтте, янә җәй җитте. Туйдан тугыз ай **узар-узмастан** сүзләр йөри башлады: ... (Батулла, Сөембикә кыйссасы.) Thus, the year passed by and summer arrived again. As soon as nine months had passed after the wedding, the rumor (lit., words, talk) began to spread: ...

The Future Participle in -ачак, -әчәк, -ячак, -ячәк

[1117] This future participle is in form identical with the future tense II stem of the verb. It expresses an action not subject to doubt. Furthermore, it may imply some degree of *duty, obligation,* particularly when it is in its passive form.

Like the past participle in **-ган**, etc., it forms synthetic subordinate clauses.

In a sentence, it may function as an *attribute,* as a *verbal noun* and, with **бар** and **юк**, as a *predicate.*

a) As an *attribute* it occurs only in its *affirmative* form, the *negative* being expressed by **түгел**.
   - Менә Зәйнәп экрен генә, **ул әйтәчәк сүзне** бүтән кеше әйтмәячәгенә нык ышанган бер кыяфәт белән, ... сүзгә кереште. (Фатих Хөсни, Түбән оч.) With an expression (which made it obvious) that she firmly believed that no other person would tell what she will tell, Zeynäp began to speak quietly, ...
   - Көннең икенче яртысында **ясалачак чыгышын** кабат күздән үткәрде. (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) She again reviewed the speech which she had to give in the second half of the day.
   - Укытучының Бикташев яныннан чыгуына ярты сәгать тә үтеп өлгермәде, балалар бәрәңге **утыртылачак басу** өстенә таралганнар иде инде. (Мирсәй Әмир, Безнең авыл кешесе.) Not even half an hour had passed since the teacher left Biktashev when the children had already spread out over the field on which the potatoes were to be planted.
   - Без бөтен күңелебез белән **Рабига җиңгә сөйләячәк сүзләрне** тыңларга хәзерләндек. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) We prepared with rapt attention to listen to the story that Aunt Rabighä was about to tell.
   - – ... Башка монда **киләчәк** кеше **түгел** мин, – диде дә ... идарә бүлмәсеннән чыгып китте. (Газиз Кашапов, Убырут.) “I will (definitely) not be coming here any longer,” he said, and, ..., he walked out of the administration office (lit., room).

b) When functioning as a *verbal noun* it takes the possessive suffixes and case endings. The subject may or may not be indicated by a separate word. If indicated, it is in the *nominative* or *genitive.*
   - **Аның** киләчәктә көчле каләмле әдип **булачагы** шул вакытта ук сизелеп тора иде. (Галимҗан Ибраһимов турында истәлекләр, Фәтхел Корбангалиев.) That in the future he would be a man of letters with a strong pen was already noticeable at that time.
   - Сәйфи. Мин **синең** нәрсә **әйтәчәгеңне** алдан ук сизеп торам. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Seyfi. I (can) already feel in advance what you will say.

- Менә Бәдри белән Галимә кызларын Исмәгыйльгә **бирәчәкләренә** тәмам ышанганнар, ... **кызның** бәхетле **булачагында** аның шиге юк, ... (ХХ йөз башы татар әдәбияты, Мирхәйдәр Фәйзи.) Bädri and Ghalimä have now become completely convinced that they will give their daughter to Ismäghil, ... She (Ghalimä) has no doubt that the girl will be happy, ...
- Дәүләкәннең үзе турында сөйләгәндә иптәш Тартыков якын киләчәктә тугызар катлы **йортлар салыначагын** әйтте. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) Speaking about Däwläkän itself, comrade Tartyqov said that in the near future nine-storied houses would be built (there).
- Казанда мин егерме биш көнләп **торачагымны**, аннан ... авылга кайтып **киләчәгемне** әйттем. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) I said that I should stay in Kazan about twenty-five days and then return to the village.
- Рәис боларга шаһитлыкның бурычларын, хакларын төшендерде. Тик дөресне генә сөйләргә тиешлекләрен, юкса, җавапка **тартылачакларын** аңлата барды. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән тамырлар.) The judge (lit. chairman) explained to them the duties and rights of being a witness. He went on to explain that they must speak only the truth, that otherwise they would be held responsible.
- Тегесе ике-өч көннән һичшиксез **керәчәген** әйтте. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) He (the person mentioned before) said that he would definitely drop in after two or three days.
- Сабир Салихович китәргә ашыкканга күрә идарә утырышында **катнашмаячагын** әйтте. (Газиз Кашапов, Җир җылысы.) Sabir Salikhovich said that because he was in a hurry to leave, he would not participate in the administration meeting.
- Милициядә эшләү һәм уку аңа җиңел түгел иде, җиңел **булмаячагын** да белде. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) To work at the police and study was not easy for her, but she knew that it would not be easy.

[1118] The possessive form of the participle in **-ачак**, **-әчәк**, **-ячак**, **-ячәк**, followed by **юк** expresses a *categorical negation.*

- ... җәйнең ямьле вакытларында ул ярты гомере узган шушы өйгә кайта, ташлый алмый балалар туып-үскән изге нигезне. Ташлый **алачагы** да **юк**. (Әхсән Баянов, Таш китап.) ... on pleasant summer days she (i.e., the grandmother) returns to this house where she has spent half her life. She cannot abandon this blessed plot (base) where the children were born and grew up. And she will not (ever) be able to abandon it.
- Эсмеральда. Син үзең дә хәзер аның белән **торачагың** да **юк**. (Нәкый Исәнбәт, Зифа.) Esmeralda. You yourself won’t live with her now either.
- – Ул мине киеккә әверелдергән иде. Әгәр Миһерафзай Кәшмири йолып алмаса, **минем** һичкайчан кеше **булачагым юк иде**, – диде. (Мәҗмугы-л-хикәят, Тозакка төшкән мәхәббәт турында хикәят.) “She had turned me into a (wild) animal. If Miherafzai Käshmiri had not saved me, I would never have become a human being (again),” he said.

[1119] The verbal noun in **-ачак**, **-әчәк**, **-ячак**, **-ячәк**, in the *ablative case* may express *cause, reason.*

- Шәһәрнең уртасындарак бик гүзәл итеп бина кылынган ике катлы йортта бу көн хатыннар мәҗлесе б**улачагыннан,** өйнең эче, тышы бердәй таза иттерелеп хәзерләнгән иде. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) Since on this day a women’s party was to take place in the two-storied house, very beautifully constructed almost in the

center of the town, both the interior and the exterior of the house had been prepared (for the event) by having had them cleaned.

[1120] The categorical character of the participle in **-ачак**, **-әчәк**, **-ячак**, **-ячәк**, may be strengthened by adding the suffix **+лык**, **+лек**. This form indicates that the subject *expects* the action expressed by it to take place *without fail.*

· Шулай да бу киеренке хәлнең озак дәвам итә алмаслыгы, гаиләдә үзара бер чарпалышу **чыгачаклыгы** көн узган саен ныграк сизелә бара иде. (Фатих Хөсни, Язмыш шуклыгы.) Nevertheless, that it would not be possible for this tense situation to continue for long, that a breakup was bound to occur in the family was being felt more intensely with every day that passed.

[1121] Some verbal nouns in **-ачак**, **-әчәк**, **-ячак**, **-ячәк**, have become ordinary substantives. For example: бирәчәк 'debt which one must pay', алачак 'debt', 'outstanding demands', киләчәк 'future'.

The Future Participle in -асы, -әсе, -ясы, -ясе, -ыйсы, исе

[1122] This participle is formed in the same manner as the basic form of the present tense (the third person singular), indicative, expanded by **-сы**, **-се**. For example: яз-а-сы, бир-ә-се, ку-я-сы, ки-я-се, кар-ый-сы, эшл-и-се.

The future participle in **-асы**, **-әсе**, **-ясы**, **-ясе**, **-ыйсы**, **-исе** has a rather wide range of functions.

a) Used as an *attribute*, it characterizes the subject or the object of the action. Furthermore, it can refer to *place* and *time*. It indicates actions which, generally, are to be performed in the future. However, just like the future participle in **-^{о}р**, it may also refer to the past and present.

While indicating time (tense), the future participle in **асы**, **-әсе**, etc. connotes a *necessity, need, obligation, duty* to perform the action denoted by it.

· **Мин** институтка **китәсе кеше, мин** югары белем **аласы кеше**. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) I am a person who is to go to (attend) the institute. I am a person who is to get a higher education.

· – **Мин** сезне **укытасы кешеләрнең** берсе булам. Әйдәгез әле. (Мирсәй Әмир, Казан.) "I am one of the persons who are to teach you. Come on in, please."

· Укытучыбыз **буласы кеше** ... җыйнаклык, нәфислек сөюче зыялыга охшап тора. (ibid.) The person who is to become our teacher ... seemes to be an intellectual who loves neatness and elegance.

· – Менә шушы инде ул **сез торасы йорт**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) "Here, this is it, the house in which you will live."

· – Тизрәк булыгыз, кайгырышып, елашып **утырасы вакытлар** түгел. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) "Be quick, this is not the time to sit and worry and cry."

· Хаҗи. **Мин әйтәсе сүзне** әйттем, инде эш сездә калды. (Шәриф Камал, Хаҗи әфәнде өйләнә.) The Hajji. I have said what I had to say, now the matter is up to you.

b) The future participle in **асы**, **-әсе**, etc. may be used as a *noun.*

· Черек күлгә Курамшин эчендәге барлык юшкыннарын коеп бетереп килде. ... **Әйтәсе** әйтелгән, **югалтасы** югалган, **табыласы** табылган иде. (Шамил Бикчурин,

Тирән катлам.) Quramshin came to Cherek Kül, having thrown off (poured out) all his inner resentments. ... What was to be said had been said, what was to be lost had been lost, (and) what had to be found had been found.

· Менә җәй дә үтте, көз җитте. Исән булса, карчыгы бу вакытларда **тозлыйсын** тозлап, **киптерәсен** киптереп, **кайнатасын** кайнатып мәш килеп кышка хәзерләнеп йөрер иде. (Солтан Шәмси, Соңгы юаныч.) Here it was that the summer passed, (and) the autumn arrived. If she were alive, his wife would be making preparations for the winter, pottering about, salting what needed to be salted, drying what needed to be dried and boiling what needed to be boiled.

· Авыл **кешеләренең кайтасы** кайтып бетте булса кирәк, урман юлында бүтән берәү дә күренми башлады. (Гомәр Бәширов, Сарут.) Those of the villagers who had to return must have returned, for no one else appeared on the forest road.

· – **Мин әйтәселәрне** сез бик яхшы беләсез. (Гөлчәчәк Әдһәмова, Укенечкә калмасын.) "You know very well what I have to say."

c) The future participle in **асы**, **-әсе**, etc. may be used as a *verbal noun.* In this function it may also connote a *possibility, intention.*

· **Эшнең** ни белән **бетәсе** миңа билгеле иде инде хәзер. (Атилла Расих, Хәвефле сынау.) I knew already now how (lit., with what) this matter was to end.

· Иң каты салкыннардан, иң ачы җилләрдән соң да, балкып, язлар килә. Без үз вакытында **кояш чыгасына, йолдызлар кабынасына**, чәчәкләрнең **керфекләре ачыласына** беркайчан да шикләнмибез. (Мәдинә Маликова, Басып сайрар талы бар.) Even after the most severe cold, the most piercing winds, spring comes. We never doubt that, at the right time, the sun will (must, is bound to) rise, the stars will (must, are bound to) light up, and the petals of the flowers will (must, are bound to) open.

· ... Дәүләтъяров **стипендиянең биреләсен-бирелмәсен** берәүгә дә әйтеп чыгармый иде. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) ... Däwlätyarov was not telling any one concretely whether or not a stipend would be granted (lit., given).

· – Йокыңны бүлгән булсам, гафу ит. Кичкә безгә **киләсеңне** тагын бер тапкыр исеңә төшермәкче генә идем. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) "Forgive me if I have interrupted your sleep. I just wanted to remind you once more that you are to come to us tonight."

· ... мин бит ел саен Һаҗәрләр күршесенә кайтам, алдан ук аның белән **очрашасымны, күрешәсемне** белеп кайтам... (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) ... after all, I return every year and stay with Hajär's neighbors. I return, knowing in advance that I'll have to meet, have to see her (i.e., meeting and seeing her is unavoidable, impossible)...

· – Качкан, ..., – диде. – Димәк, алар **безнең киләсене** белгәннәр? – диде Ризван. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "He has escaped ..." he said. "That means, they knew, it seems, that we would (inevitably) come?" Rizwan said.

· – ... икенче мәртәбә алай эшлисе булмагыз, юкса ... – Ул икенче мәртәбә нәрсә **эшлисен** әйтеп бетермәде. Ләкин без инде нәрсә **буласын** аңладык. (Садри Җәлән, Югары урманга җиләккә бару.) "... don't do this a second time, or else ..." He didn't spell out what he would (intended to) do, but we did understand what would happen (what it would be).

· Без фәкыйрь кешеләргә **керәсебезне** белеп килә идек, ... (Әмирхан Еники, Матурлык.) We came, knowing that we would call upon (enter the house of) poor people.

- Кая **барасыларын** анык кына белмәсәләр дә, Спасс манарасына таба атладылар. (Гөлчәчәк Әдһәмова, Үкенечкә калмасын.) Although they didn't exactly know where to go, they walked towards the Spasskaya tower.[1)]
- Машинабыз калган җиргә килеп туктадык. Урын буш. Машинабыз юк. – Урлаганнар! – диде Горбаненко. ... Күңелем сизде. Белдем мин **урлыйсыларын**. ... Бикләргә кирәк иде. (Миргазиян Юныс, Европа ат сагына.) We came to the spot where we had left our car and stopped. The place was empty. Our car was gone. "They have stolen it!" Gorbanenko said. ... "I had felt it all along. I knew they would steal it. ... We ought to have locked it."

[1123] The future participle in **асы**, **-эсе**, etc. may be used as the *predicate* of a sentence. In this function it expresses:

a) The *necessity, duty, need, obligation* to carry out the action denoted by it. The execution of the action may or may not depend on the agent's will. The grammatical subject may or may not be indicated in the sentence but is known from the context. In this case, the participle can refer to any person. If the subject is indicated, it commonly appears in the *dative,* less often in the *nominative.*
   - Шул Балык базарыннан ерак түгел икән. Проломный буйлап ике-өч йорт үтүгә сулга **борыласы** да, урам аша гына **чыгасы**. (Мирсәй Әмир, Казан.) It (the place they were looking for) turned out not to be far from that Fishmarket. Upon passing two or three houses on Prolomnyi, one only needed (lit., needs) to turn to the left and cross the street.
   - Мин Фатихны кулыннан җитәкләдем, һәм без шыпырт кына алга атладык. Урманны чыкканчы үр **менәсе**. (Роза Хафизова, Сөенечле хәбәр.) I led Fatikh by the hand, and we strode on quietly. Before getting out of the woods we had to climb a hill.
   - Аңа биш, алты, сигез адым булыр. Ике-өч кенә **сикерәсе**. (Гомәр Бәширов, Сарут.) It is only about five, six or eight paces to it (i.e., to the gate). Two or three jumps were all that was needed (i.e., to escape).
   - Вокзалга күпме **барасы**? (Русско-татарский разговорник, p. 177). How long will it take to get to the station (how much time will be needed ...)?
   - Алдымда нинди киң елга! Әнә ул, ялтырап торган көмеш юл шикелле, әллә кайларга борыла-сарыла ерак офыкларга барып тоташкан. **Безгә** дә менә шул юлдан әллә кайларга **китәсе**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) What a broad river there is before me! Glittering like a silvery road and turning and twisting, it flows somewhere to the distant horizon, merging with it. We too will have to travel somewhere along that road.
   - Онытма, **миңа** иртән иртүк торып Чаллыга **китәсе** бит. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) Don't forget after all that I have to get up early in the morning and go to Chelny.
   - ... матди дөньяга килеп, балигъ булган һәммә кеше үз акылы белән яшәргә тырыша. Чөнки **аңа яшисе** бу матди дөньяда, ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) ... Coming into this (material) world, every grown-up person endeavours to live by his own wits because he must live in this (material) world, ...
   - – Бар ат сакларга, – диде бу миңа. Ат саклау малайлар күп булганда гына күңелле ... ә **мин** бит бер ялгызым **барасы**. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) "Go, tend the horses," he said to me. Tending horses is fun only when there are several boys ... But I have to go all by myself.

---

1) Спасс Манарасы – Tower of Kreml in Kazan. (R. Спасская башня.)

b) An action or condition which *is to be performed* or *to come about in the very near future* and which the speaker announces or conveys *emphatically.*

- Шәһәр өстенә кара, куе болыт ябырылып килә. Тиздән **яңгыр явасы**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) A dark, thick cloud comes floating over the city. It is bound to rain soon (without fail).
- – Улым кайта бит минем, – диде. – Улым кайта. ... **Бәйрәм буласы**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) "My son is returning, you know," he said. "My son is returning ... There will (is bound to) be a feast."
- Ул чакта Гөлдери йодрык кадәр генә бер йолкыш чеби иде. – Чибәр әтәч **буласы бу**, – дигән иде әтием. – Гайрәтле **буласы**, – дип мактаган иде. (ibid.) At that time Gölderi was just a stray chick the size of a fist. "It is going to be (bound to be) a pretty cock," my father had said. "It will be (is bound to be) courageous," he had said, praising it.
- – ... Ашытта боз кузгала башлавы мөмкин. ... Ә күпергә ышаныч юк; быел **бу** бик мул **буласы**! – диделәр. (Равил Вәлиев, Гөлмәрҗән мәкләре.) "... It is possible that the ice is going to move (i.e., break up and move) in the (river) Ashyt. ... But the bridge cannot be trusted because there is (bound) to be a lot of water this year!" they said.

c) With the particles **әллә** ... **+мы**, **+ме**, the participle in **-асы**, **-әсе** expresses the subject's *doubt* about the realization of the action.

- **Әллә** Хәниф абыйдан сорап **карыйсымы**? Куркам, тагын ул: «Ашыкма», – дип әйтер. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Should I, perhaps, ask uncle Khänif? I'm afraid that he will again tell me not to rush (the matter).

[1124] The participle in **-асы**, **-әсе** may express the subject's *intention, wish* to carry out the action. If expressed, the grammatical subject appears in the *nominative.*

- Кулындагы чыбыркысын да куймаган, минем янга кергән, гүя мине чыбыркы белән **куасы**. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) He hasn't even put down the whip which he is holding in his hand. He has come in to me as if he intends to chase me with the whip.
- – Мирфатыйхны өч елга төрмәгә тыгалар, мин аның улына кияүгә чыгарга йөрим! – Чык соң. ... **Сез** моннан **китәсе**. (Аяз Гыйләҗев, Әтәч менгән читәнгә.) "They are putting Mirfatikh in jail for three years, and I am preparing to get married to his son!" "So get married. ... You want to get away from here (anyway)."

[1125] The *negative* of the participle in **асы**, **-әсе**, **-ясы**, **-ясе**, **-ыйсы**, **-исе** is, as a rule, formed by placing **түгел** after it. The past tense is formed by **түгел иде**. When expressing *impossibility* or *intention*, both may take the personal endings. If indicated, the subject is then in the *nominative.*

a) Examples expressing *obligation, necessity:*

- Бибисара. Вакытны үткәрмә, Таһир. Минем өчен **борчыласы түгел**. (Мирсәй Әмир, Хөррият.) Bibisara. Don't waste your time, Tahir. You need not worry about me (or: There's no need to worry about me).
- – Кемдә **торасы** дип **кайгырасы түгел**, өй болын чаклы, алар нибарысы икәү – Фәтхениса да үзе. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) "There's no need to worry about who to stay with. The house is very big (lit., as large as a meadow) and there are only two – Fätkhenisa and he himself."
- Зәйдүк. **Миңа ашыгасы түгел**. (Габдрахман Минский, Синең җырың.) Zeydük. I need not hurry.
- Барлас риза икән, **миңа** сүз дә әйтеп **торасы түгел**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) Since Barlas agrees, I need not say anything.

- Ничек кенә соң шуннан бер карабайны кулга төшерергә? Ансыз **миңа** «өйгә» **кайтасы** да **түгел**. (ibid.) How would it be then to get one of those loaves (of bread) into my hands (i.e., steal)? I must not return "home" without one.
- **Безгә** хәзер **куркасы түгел**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Now we need not be afraid.
- «Караколак мине куып чыгарды», – дип әйткән сүзләрем раска киләчәк иде. Бу юлчыларны алдавым өчен, **миңа үкенәсе** дә, **ояласы** да **түгел иде.** (ibid.) The story I told them, that Qaraqolaq had chased (thrown) me out, would (definitely) come true. I did not have to regret or be ashamed that I deceived these travelers.

b) Examples expressing *impossibility:*

- Кыскасы, Карый хәлфәдән күргәннәрне сөйләп **бетерәсе** дә **түгел**. ... (Әмирхан Еники, Коръәнхафиз.) In short, it is impossible to tell all that we suffered through (at the hands of) the teacher Qari.
- Инде ике атна торба салгычларны сүндергәннәре юк егетләрнең. ... салкында машиналарны кабызып **торасы түгел**. (Җәмит Рәхимов, Кыядагы чәчәкләр.) The men have not shut off the pipe-laying machines for two weeks now. ... in the cold it will not be possible to start the machines.
- Шул кадәр бирелеп, тын калып, тыңлыйбыз, пышылдап кына сөйләсә дә, һич бер сүзен **ычкындырасы түгелбез**. (Мирсәй Әмир, Казан.) We listen with such rapt attention and remain so silent that, although he speaks only in a whisper, we don't miss one word (of his) (i.e., that it is impossible to miss a word).

c) Examples expressing *intention:*

- – ... Йолдыз – бик туры, дөрес хатын. ... Ну җан җылысы юк, миһербансыз. Берәүгә дә мәрхәмәт **күрсәтәсе түгел**. Үз баласына да ... (Гөлчәчәк Әдһәмова, Үкенечкә калмасын.) "Yoldyz is a very sincere and correct woman ... But she has no warmth of heart. She is callous. She won't show mercy to anybody. Even to her own child ..."
- – Безнең ни сөйләшкәнне тыңлап, шымчылык итеп йөрдеңмени Равил абый? – Бер дә **тыңлыйсы түгел идем** дә, ләкин колакка тыгарга мамыгым юк иде шул. (Вакыйф Нуруллин, Әгәр син булмасаң.) "Were you perhaps spying, listening to what we said, Uncle Rawil?" "I did not at all intend to listen, but I had no cotton to put in my ears."
- Ул – Мотаһир өчен башлык кына түгел, ә олы кеше, дөньяны күбрәк аңлый торган иптәш буларак та кадерле иде. Аның киңәшләрен, үгет-нәсихәтен **Мотаһир** үлгәндә дә **онытасы түгел**. (Рәфкать Кәрами, Каргышлы юллар.) For Motahir he was not only the boss but he was also dear to him as a respected person, as a friend who knew (lit., understood) more of the world (than Motahir). His advice and suggestions (instructions) Motahir would not forget his whole life (lit., even when dying).

[1126] In the vernacular, the *negative* of the participle in **-асы**, **-әсе**, etc. is also formed with the negative particle **-ма**, **-мә**. This form is occasionally used in Tatar literature.

- Кемнеңдер читтән киңәш һәм күрсәтмә биргәнен көтеп **ятмыйсы иде**, ... (Фаяз Дунай, Экранда күрсәк икән.) One should not wait for someone from the outside to give advice and directions, ...
- – Кайчак әллә нәрсә эшлисе, йолдыз кебек атыласы килә ... Тик җирдәге тавышларны гына **ишетмисе иде**, – диде Анна, ... (Габдрахман Әпсәләмов, Күк күкрәр.) "Sometimes I wish to do something, to dash away like a star ... If only I wouldn't have to hear the din on the earth," Anna said, ... (Literary form: ишетмәскә иде.)

[1127] The future participle in **-асы**, **-әсе**, **-ясы**, **-ясе**, **-ыйсы**, **-исе** may express a *categorical order* (prohibition) or *emphatic advice.*

- ... әти кырт кисте: – **Йөрисе түгел**! Җитте сиңа! Ят та йокла. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) ... Father said categorically, “No walking about! You had enough! Lie down and sleep.”
- Әби Мөршидә апага әйтә куйды: – Кызым, син инде бездә генә яшәп торырсың. Ул салкын, караңгы өеңдә ялгыз башыңа кыендыр. – Үзем дә үтенмәкче идем. – **Үтенәсе түгел, киләсе** дә **торасы**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Grandmother put it to sister Mörshidä: “My daughter, you live with us. It’s hard to be all alone in that cold, dark house of yours.” “I myself wanted to request that of you.” “You need not ask, just come and stay (live) (with us).”

The Future Participle in -асы, -әсе, -ясы, -ясе, -ыйсы, -исе with «иде»

[1128] The future participle in **-асы**, **-әсе**, **-ясы**, **-ясе**, **-ыйсы**, **-исе** followed by the past tense of the defective auxiliary verb **и-** expresses:

a) A *necessity, need, duty, obligation,* or a *suggestion, advice* to carry out the action. The auxiliary verb is in the *third person singular,* the subject may or may not be expressed by a separate word. If not expressed, the construction can refer to any person. If indicated, the subject appears in the *dative*.

In some cases the subject may be indicated by the auxiliary verb which is then conjugated in all persons.

- Алты фәннән имтихан **бирәсе иде**. ... Мин инде биш имтихан бирдем. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) We had to take (One had to take; It was necessary to take) exams in six subjects. ... I had already passed five (exams) (i.e., passed in five subjects).
- Буаны чыккач, **аңа** уңга **борыласы иде.** Тәнзилә, икеләнеп тә тормастан, сулга борылды. (Рафаил Төхфәтуллин, Тигәнәк.) After passing the milldam she ought to have turned to the right. (But), without hesitating, Tänzilä turned to the left.
- Гәрәй. Җәй узып бара, озакламый кыш килер, быел **миңа** тун **тектерәсе иде** димәкче булам. (Мирсәй Әмир, Тун ачуы.) Gärey. Summer is passing, soon winter will come. I want to say that this year I’ll have to have a fur coat made.
- – Шулай булгач, без вакытны кулдан ычкындырмыйбызмы? Тизрәк **кузгаласы иде**, иптәшләр! (Шәйхи Маннур, Муса.) “In that case, aren’t we letting the opportunity (lit., time) slip out of our hands? We ought to move quickly, comrades.”
- – Гыйфритне чылбырдан **ычкындырасы иде**, ... – Ник? – Шуннан файдаланган да инде ул. Ут салучыны әйтәм. (Әхәт Гаффар, Бодай бөртеге һәм тегермән ташы.) “They should have let Ghifrit off the chain,” ... “Why?” “He certainly took advantage of that (i.e., that the dog was on the chain). The arsonist, I mean.”
- Фидаһи (җитди.) Математикага гашыйк булгач, **сезгә** институтка имтихан **тотасы иде**. (Юныс Әминов, Очрашырбыз, Гөлсылу.) Fidahi (serious). Since you are in love with mathematics, you ought to have taken an exam for the institute.
- – Мин монда аерылырлык сәбәп күрмим. **Сорашасы идең**, ... (Кояш Тимбикова, Ярлар биек.) “I don’t see any reason for a divorce here. You ought to have questioned him (i.e., her husband), ...”

b) The *intention* to carry out the action. The subject may or may not be indicated. If indicated, it appears in the *nominative,* the auxiliary verb takes the *corresponding personal ending.*

- Йөри-йөри тәмам арыган иде. Тарлавыкны гына **үтәсе** дә кайту ягына **борыласы иде**. (Марсель Галиев, Ерак урман авазы.) He had become completely exhausted from walking about. He had intended to just pass through the gorge and then turn onto the way home.
- – Ярар, алайса, шулай итәрбез. Тик чак кына юынып кына **аласы иде**, – дип сөйләнеп, өйалдына чыкты. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "All right, in that case we will do it that way. But I just want to wash myself a little," he said, stepping out on the porch (or: passageway).
- Алар өйгә кереп китүгә, **без** бакча ягына чыгып **сызасы идек**. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) We intended to slip away (escape) into the garden as soon as they entered the house.
- – Былтыр мин эзне чиста гына югалта ала идем бит. Чуендагы миллион белән җырлап **яшисе идем мин**. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Җигули» эз югалта.) "Last year I was able to cover up my (lit., the) tracks nicely, after all. I intended to live in clover with the million in that cast iron (box)."

c) A *strong wish, desire* which, depending on the circumstances, may or may not be realizable. The subject is not indicated but is known from the context. The auxiliary verb appears in the *third person singular.* This construction refers mostly to the first person, singular or plural, but it may also refer to the other persons.

- Килеп аз гына хәл алуга урамга җыенабыз. Тизрәк шәһәрне, аның кешеләрен **күрәсе иде**. (Ю. Седых, Кхмерлар илендә.) As soon as we arrived and had taken a rest, we got ready to go outside into the streets. We wished to see the town and its people as quickly as possible.
- – Мәдинә, минем сезне күрәсем килә, – диде ул, хәл-әхвәл сорашканнан соң. – Бүген **күрешәсе иде**! (Атилла Расих, Ике буйдак.) "Mädinä, I want to see you," he said after inquiring how things were going with her. "I must see you today!"
- Их, менә хәзер болыннарга, су буйларына **чыгасы иде**, карагайлы урманнарда ял итеп **йөрисе иде**. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) Ah, one should go out now to the meadows, to the banks of the water (river). One should rest and walk in the woods of Qaraghai. (Unfortunately, the subject cannot realize his wish due to too much work.)
- Менә хәзер күзгә күренмәс кеше **буласы иде**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) Now one (I) ought to be an invisible man.

d) The future participle in **-асы**, **-әсе**, **-ясы**, **-ясе**, **-ыйсы**, **-исе** and the auxiliary verb **и-** may be used in the *conclusion* of *conditional sentences.* In this function, the construction can have a connotation of *necessity, obligation,* or it may imply *intention.*

- Караңгы ишегалдына керсәм, чүт кенә кычкырып җибәрмәдем: баскычта берәү утыра! – Мин бу, Таһир абыең, – дип әйтеп **өлгермәсә**, ярты авылны **уятасы идем**. (Нәбирә Гыйматдинова, Ханым-солтаным.) When I entered the dark yard I almost screamed. There was someone sitting on the stairs! If he hadn't managed to say that he was my uncle Tahir, I would have awakened half the village.
- – Үзегез дә беләсездер, **ул булмаса**, харап **итәселәр иде** бит Җидегән чишмәне! (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) "You probably know yourself that, if he were not there, they would destroy the Jidegän Spring."

The Future Participle in **-асы**, **-әсе**, **-ясы**, **-ясе**, **-ыйсы**, **-исе** with **бар**, **юк**

[1129] The future participle in **-асы**, **-әсе**, etc. followed by **бар** or **юк** indicates:

1. The *necessity, need, obligation, duty* to perform, or not to perform, the action expressed by it. The agent of the action may be indicated

a) by a *separate word* (noun, pronoun) in the *genitive* and the respective possessive suffix on the participle;

b) by (less often) a separate word and the participle in its *basic* form;

c) by the respective possessive suffix on the participle;

d) by the participle in its basic form.

In the latter case, the action of the participle refers mostly to the first person singular or plural, but, depending on the context, it may also refer to the other persons.

- – Мин риза ... Мин китим, **минем** юлга **җыенасым бар**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) "I agree ... I'm leaving, I'll have to prepare for the journey."
- Маһруй. Алай булса, без киттек инде. **Безнең** тагын берничә җиргә **керәсебез бар** әле. (Фатих Әмирхан, Тигезсезләр.) Mahruy. In that case, we'll be leaving now. We have still to call at several places.
- – **Минем** сезнең авылга **барасы бар** әле, Хафиз. **Күрәсе** кеше **бар**. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) "I will still have to go to your village, Khafiz. There is someone I have to see."
- Назлыбикә. Миңа эшкә барырга вакыт. **Әзерләнәсем бар.** (Гамир Насрый, Кушнарат.) Nazlybikä. It's time for me to go to work. I must get ready.
- Морозова. Китәргә ашыкмагыз. Сезнең белән **сөйләшәсем бар**. (ibid.) Morozova. Don't be in a hurry to leave. I have to talk with you.
- – ... ике көнгә бүлмә өчен **түлисебез бар**, – диде Сөләйман. (Кәрим Тинчурин, Җиденче мәрҗән.) "... we will have to pay for the room for two days," Söleyman said.
- – Әйе, иртәгә балыкка **чыгасы бар**. (Мирсәй Әмир, Балыкчы ялганнары.) "Yes, tomorrow we must go fishing."
- – Һидиятләргә мин үзем барып чыгам. Кайбер башка мәсьәләләр турында да алар белән **сөйләшәсе бар**, – диде Фәтхи. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "To the Hidiäts I'll go myself. There are also some other matters to talk about with them," Fätkhi said.
- – Бала бит әле ул. – Шулай дип уйлыйсыңмыни? – **Уйлыйсы** да **юк** инде аны, күренеп тора. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "After all, she is still a child." "Is that what you think?" "There is really no need to think, one can see it."
- **Әйтәсе** дә **юк**, Салихның язганнары минем бөтен җан тынычлыгымны алды. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) Needless to say, those things which Salikh wrote took away all my peace of mind.
- Аңа баш ватып **утырасы** да **юк**. (Гөлсем Мөхәммәдова, Сикәлтәле туры юл.) One need not rack one's brain over that.

2. An *advice, suggestion* (in the past tense – see further below – a *belated* advice, suggestion) with the connotation of *necessity, need, duty, obligation.*

- Гөлбикә. **Синең** әле, иң элек, кеше **буласың бар**. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Gölbikä. First of all, you have yet to become a man.
- Камилә. Шулай булгач, бер дә икеләнеп **торасың юк**. Син бит ир тапмаслык хатын түгел. (ibid.) Kamilä. If that is so, you must not hesitate at all. You are not, after all, a woman who won't be able to find a husband.

[1130] The *past tense* is formed by placing **иде** after **бар** or **юк**.

- Беренче дәрескә өлгерергә кирәк, ә моның өчен пычрак ерып нәкъ унике чакрым юл **үтәсе бар иде**. (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) We had to make it for the first lesson, but for that, we had to walk (cover) a distance of exactly twelve versts, making our way through mud.
- – Иртән күрдем мин, Харрас «шеф» янына керде, – диде. – Дөрес эшләгән, әллә кайчан шулай **итәсе бар иде** ... (Кояш Тимбикова, Тәңкәле тау.) "I saw Kharras go in to see the 'chief' this morning," he said. "He did the right thing – that's what he ought to have done long ago ..."
- Ул кыз белән хат алышу уема да **керәсе юк иде**. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) I had not even thought of exchanging letters with that girl. (The writer thinks the above when he receives an unsolicited letter from a girl.)

[1131] The form with **бар иде** can also express *attenuation.*

- Шамил. Минем синең белән **сөйләшәсем бар иде**. (Рәисә Ишморатова, Яшьлек канат җәйгәндә.) Shamil. I thought I'd come and have a talk with you.
- Сәгыйдулла. Кайда йөрисең? Бибисара. Көтепханәгә **керәсем бар иде.** (Мирсәй Әмир, Хөррият.) Säghidulla. Where are you going? Bibisara. I thought I'd visit the library.

[1132] When indicated by a separate word, the subject of the action may also stand in the *dative case*. The participle remains then in its *basic form.*

- Анисимов (көлә.) Минем кабинет биредә хәзер. Гөлсинә. Шулаймыни? (Көлә.) Яхшы булган, **сезгә** төшеп **йөрисе, безгә** менеп **йөрисе юк**. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Anisimov (laughing). My office is now here. Gölsinä. Is that so? (She laughs.) That's good, you don't have to keep walking down, (and) we don't have to keep walking up the stairs.
- Хөсәен. Юк, болай булмый, Харис. Син бик дөрес әйтәсең: **безгә** уртак тел **табасы бар**. (Гамир Насрый, Кушнарат.) Khösäyen. No, it's impossible to go on this way, Kharis. You put it (lit., say it) very correctly: we must find a common language.

[1133] The construction with **юк**, pronounced in a *categorical tone*, indicates the subject's *firm intention* not to carry out the action. This meaning is further intensified by adding **һич** 'never', **мәңге** 'eternally', or **гомердә дә** 'even in (my) life'.

If indicated by a separate word, the subject is in the genitive. The participle takes the respective possessive suffix.

- – ... Казанны **ташлыйсым юк**! (Кояш Тимбикова, Тәңкәле тау.) "... I will not (I have no intention to) leave Kazan!"
- – Гөлбиби минем белән китә! – диде карт. – Син башта аның үзеннән сора, бәлки аның монда каласы киләдер. – **Сорыйсы юк**! – диде карт, ачу белән. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) "Gölbikä leaves with me!" the old man said. "First ask her, perhaps she wishes to stay here." "There's nothing to ask (I won't ask her)!" the old man said angrily.
- Хәдичә. И, улым, улым. Килен белән икегез йортның әллә нинди\ләренә күчегез, **минем** моннан беркая да **китәсем юк**. (Гариф Ахунов, Утлар яна учакта.) Khädichä. Oh, my son, my son. Both you and (my) daughter-in-law move to any (better) kind of house, (but) I am not going anywhere away from here.
- – Мөхәммәт абый янына **барасым** да, **күренәсем** дә **юк**. (Якуб Зәнкиев, Иртеш таңнары.) I neither wish to go to Mökhämmät nor do I want him to see me.

- **Һич онытасым юк**, үзебезнең урманга кайтып җиткәндә, көнгә караңгылык төшкән, болытлы көзге төн шактый ук караңгы иде. (Мәхмүт Хәсәнов, Инженерлар.) I shall never forget it. By the time I arrived at our forest, darkness had fallen. The cloudy autumn night was very dark.
- Бакирның моны **мәңге онытасы юк**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Икмәк кадере.) Bakir is not going to ever forget this.
- Гайни. **Минем гомеремдә кайтасым** да **юк**, һәм синең белән **торасым** да **юк**! (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Gheyni. I shall never in my life return, and I am not going to live with you!

The Future Participle in -асы, -әсе, -ясы, -ясе, -ыйсы, -исе with булу

[1134] a) The participle in **-асы**, **-әсе**, etc. followed by **булу** in the *third person singular or plural,* present, past or future tense of the indicative mood, expresses the *necessity, need, obligation, duty* to carry out an action not depending on the will of the subject.

The subject may or may not be indicated. If indicated by a separate word (noun, pronoun), it stands in the *dative* or *genitive case.* When standing in the *dative,* the participle is in its *basic form.* When it is in the *genitive* the participle takes the corresponding *possessive suffix.* When not expressed by a separate word, the subject may be indicated by the possessive suffixes on the participle, or it may not be indicated at all. In this latter case, the participle in its *basic form* refers *in most cases* to the first person, but it may also refer to other persons.

- – Кая бармакчы буласың, барыбер миңа **ялынасың була** бит! (Мәдинә Маликова, Юлдашлар.) “Where do you think you’re going; you’ll have to beg me anyway (for a lift)!” (Pronounced with a tinge of irony.)
- **Аның** һәр көнне ашыгыч мәсьәләләр **хәл итәсе була**. (Мансур Вәлиев, Зилә.) Every day he has to cope with emergencies.
- – Мин авылдан килгән идем. Кичләтеп сугылып чыгармын әле. Төнлә кайтып **китәсе була**. (Барлас Камалов, Узган гомер бигрәк җәл.) “(Tell him) I had come from the village and that I’ll come back (lit., call on him again) in the evening. (But) I must return (to the village) during the night.” (The speaker is talking to the neighbor of his relative whom he had come to see but didn’t find at home.)
- ... яңгырлы бер көзге көндә **Зиннурның** ниндидер йомыш белән авылга кайтып **киләсе булды**. (Рафаил Төхфәтуллин, Чатта тукталу.) ... one rainy autumn day Zinnur had to go to the village on some business.
- – Минем туемны итәргә бераз соңгарак калдың, әни. Элек сыер **аласыбыз**, өй **саласыбыз**, теге малайны **укытасыбыз булды**, хәзер соңга калдык. (Фатих Хөсни, Бер ана балалары.) “You have been a little late planning my wedding, Mother. First we had to buy a cow, build a house, get that boy a schooling (an education). Now we are (too) late (i.e., all the young men in the village have married by now).”
- Бүренең маңгае чынлап та сөзәк иде – басма **чокыйсы** да, култыкса **тартасы** да **булмады**. (Әхәт Мушинский, Ак бүре.) The forehead of the Wolf (i.e., the face of the mountain named Wolf shaped like the forehead of a wolf) was indeed a gentle slope. There was no need (for us) to cut steps for ourselves, or to put up a (hand) rail. (Ак бүре – name of a mountain peak.)

- Озак та **барасы булмады**, кечкенә иңкел эчендә соры карамчык булып нидер күренә башлады. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) They did not have to walk far. In a small valley, something grayish-black began to appear in the darkness.
- Асия. Берәүнең өч кызы булган, ди. ... Беркөнне **эниләренең** каядыр **барасы булган** ... (Абдулла Әхмәт, Аның белән генә.) Asiä. There was someone, they say, who had three daughters. ... One day, their mother had to go somewhere (so they say) ...
- Язып бетергәч, Нәфикъ абыйга да **күрсәтәсе булыр** моны. Барып чыкканмы минем әкиятем, кай җирләре килешеп җитмәгән – шулар турында да **сөйләшәсе булыр** аның белән. (Рафаил Төхфәтуллин, Җиләкле аланнар.) After finishing it, I'll have to show it to uncle Näfiq. Has my story turned out well? Which spots have shortcomings? I'll have to talk about those things with him.
- – Җылы якларга очалар, ... – диде. ... **Безгә** дә, ахрысы, шул кошлар артыннан юл **аласы булыр**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) "They are flying to warmer regions, ..." he says. ... "We too will probably have to take the road after those birds."
- Тиздән көз килә, Сабируллага бишмәт **аласы булыр**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Autumn is coming soon. it will be necessary to buy a (quilted winter) coat for Sabirulla.
- Һәм шулай булды да. Ул турыда **минем** әле **язасыларым булыр**. (ibid.) And that's the way it happened. I still have to write about that.
- Безне авылда ярлы диләр иде. Бу өй белән, аның «маллары» белән чагыштырганда, без бай булганбыз икән. Мондый өйдә яшәргә **күнегәсе булачак** әле. (ibid.) In the village (i.e., where they lived before) they used to call us poor. Compared with this house and its 'furnishings' it seemed we had been rich (before). We will still have to get used to living in such a house.
- ... әгәренки апай Әхәткә чыкса, болай **аерылышасы булмас**, мин аны көн саен күргән булыр идем. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) ... if (my) dear sister had married Äkhät, we wouldn't have to part like this, (and) I would have visited (seen) her every day.

b) The same construction may express an *advice* with the connotation of *necessity, need, duty, obligation.*
   - – Сезгә кем генә килми, ... Мәскәүдән дә, Казаннан да түрә-кара килми тормас. Аларны бит конторда гына түгел, өеңдә дә **кабул итәсе була**. (Гариф Ахунов, Хуҗалар.) "Who isn't coming to you ... All kinds of officials will keep coming from Moscow as well as from Kazan. After all, you mustn't just receive them in the office, but also in your house."

[1135] The future participle in **-асы**, **-әсе**, **-ясы**, **-ясе**, **-ыйсы**, **-исе** followed by **булу** in any person and tense of the indicative expresses a *wish, intention* or *decision.*

- – ... моннан соң **мин** сине кунакларым эченә **кертәсе булмам**! – диде. (Галимҗан Ибраһимов, Татар хатыны ниләр күрми.) "... after this I shall (be forced) not to include you any more among my guests," she said.
- Шәриф. ... нишләп **китәсе булдың**? (Таҗи Гыйззәт, Чаткылар.) Shärif. ... why did you decide to go away?
- Камил өчен **Вильдан Сабиров** җавап **кайтарасы булды**. (Гөлчәчәк Әдһәмова, Үкенечкә калмасын.) Wildan Sabirov decided to answer for Kamil.

[1136] The participle in **-асы**, **-әсе**, **-ясы**, **-ясе**, **-ыйсы**, **-исе**, followed by **булган** may express *regret, repentance,* or a *belated advice,* with the connotation of *necessity, need, duty, obligation.*

- Машина күздән югалгач кына өчесенең дә хәтеренә бер нәрсә төште ... Машинада тагын өч кешелек урын бар иде. Бергә генә утырып **китәсе булган** ... (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) Only when the car had disappeared from sight did the thought (lit., one thing) occur to the three of them. ... There had been room for three more people in the car. They should have traveled together.
- Егетнең тәкъдимен кире **кагасы**, иптәшләре янында кичәдә генә **каласы булган**. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) She ought to have rejected the young man's proposal (and) stayed at the party, with her friends.
- Шул көннәрдә аның машинасына утырмыйча җәяү генә **барасы булган** да бит, күрәсең – тәкъдир. Күнде дә китте Хәтимә бу машинага, ... (ibid.) In those days she should have gone on foot, not sat in his car, but, after all, it seems that it was fate. Khätimä quickly got used to this car, ...

[1137] The future participle in **-асы**, **-әсе**, **-ясы**, **-ясе**, **-ыйсы**, **-исе**, followed by the *negative imperative* of **булу** expresses a (negative) *order, command, warning, request, entreaty, suggestion not* to carry out, to *cease* carrying out, or *not to repeat,* the action indicated by the participle. Often pronounced with some degree of emotion, the order, warning, request, etc., may range from mild to categorical.

- Сәлим. Китер монда! Бас шунда. **Күзгаласы булма**! (Мирхәйдәр Фәйзи, Ак калфак.) Sälim. Bring it here! Stand there. Don't move!
- Сәйфи. Кара аны, Гөлбикә, әйткән сүзеңнән кире **кайтасы булма**! (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Seyfi. See here, now, Gölbikä, don't go back on your word!
- Шәүкәт (ачу белән кычкырып.) Мансур! Минем белән теләсәң күпме шаяр. Ләкин Әнисәгә тел **тидерәсе булма**! (Гамир Насрый, Кушамат.) Shäwkät (shouting with rage). Mansur! Make fun of me as much as you wish, but don't disparage Änisä!
- – Ярый алайса, минә шушы сүзеңне онытма, Нәҗимов! Һәм соңыннан миңа **үпкәлисе булма**! (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) "All right then, don't forget these words of yours, Näjimov! And afterwards don't be angry at me!"
- – Ярый, берәү дә белмәс, тик бу хәл турында сез дә сөйләнеп **йөрисе булмагыз**. (Мирсәй Әмир, Җанлы бүкән.) "All right, no one will know, but don't you go around talking about this incident either."
- Ул Гөлшаһидәгә таба атлый башлады. – Якын **киләсе булма**! дип туктатты аны Гөлшаһидә. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) He began to walk towards Gölshahidä. Gölshahidä stopped him, (crying out), "Don't come near me!"
- – ... икенче мәртәбә алай **эшлисе булмагыз**, юкса... (Садри Җәләл, Югары урманга җиләккә бару.) "... don't do this a second time, or else..."
- Кашыкны чиста кул белән генә тоталар, – диде. – Шәйләгез, кабат **әйтәсе булмасын**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) "One takes a spoon only with clean hands," she said. "Remember that, let me not say it again (let it not be said again)."
- Хәсән. Кара аны, иртәгә дә бүгенге чакта ук кил. Соңга **каласы булма**. (Юныс Сафиуллин, Менә без дә үсеп җиттек.) Khäsän. Now look, come tomorrow too at the same time as today. Don't be late.
- – Әгәр мине яратсаң, андый эшне **эшлисе булма**! (Атилла Расих, Ике буйдак.) "If you love me, don't do such a thing!"

[1138] A *prohibition* (negative order) with the connotation of *warning* may also be expressed by the participle in **-асы**, **-әсе**, etc. followed by the *negative optative* of **булу**. For example:

- – Белегез аны, моннан соң **күрәсе булмыйм**. (Сафа Сабиров, Гәрәйнең бер җәе.) "Get this straight – after this don't let me see that (again)."

[1139] The future participle in **-асы**, **-эсе**, etc. followed by **булса**, **булганда**, or **булгач** forms conditional clauses with a connotation of *necessity, need, duty.*

- Ярый әле, юл яхшы. Кар ерып **барасы булса**, нишләр идек. (Роза Хафизова, Сөенечле хәбәр.) Fortunately, the road is good. If we had had to make our way through snow, what would we have done.
- Автобусны озак **көтәсе булганда**, мин Муйнакка кайтыр юлын күрсәтеп: – Бар кайт инде, кайт! – дим. (Гомәр Бәширов, Бибек нигә елый.) If I have to wait a long time for the bus, I show Muynaq the way back and say, "Go, go home now, go home!" (Муйнак – name of a dog.)
- Чит авылдан кунак **аласы** яки **үзләре** кунакка **барасы булганда** авыл халкы ... Габделгазизнең «Чулпан»ы белән барырга тырыша. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) If they have to pick up a guest from another village, or if they themselves have to go for a visit, the village people try to go with Ghäbdelghäziz' 'Chulpan'. (Чулпан – 'Venus'; here name of a horse.)
- ... өч-дүрт хатын бәләкәй чаналарга җигелгән, чыбык-чабык алып кайталар. Үрдән түбән **төшәсе булгач**, аларга рәхәт, утын төялгән чаналарны тартасы да юк, үзләреннән-үзләре түбән төшәләр. (Роза Хафизова, Сөенечле хәбәр.) ... three or four women, hitched to small sleighs, are returning home with brushwood. Since they (have to) descend from the hill, they have it easy. It is not necessary to pull the sleighs loaded with wood; they slide down (lit., descend) by themselves.
- Режимга үзгәреш **кертеләсе булгач**, бу өстәмә чыгымнар белән бәйләнгән. (Атилла Расих, Сынау.) If a change has to be introduced into the system (now in operation), it will be connected with additional costs. (Режим – R. тәртип.)

[1140] With the past participle of **булу** in the *dative* – **булганга** – the participle in **-асы**, **-эсе**, etc., forms *clausal clauses* with the connotation of *necessity.*

- – Поезд бераз **торасы булганга**, мине сезнең белән күрешеп чыгар өчен бер генә сәгатькә җибәрделәр. (Әмирхан Еники, Бер генә сәгатькә.) "Because the train has to wait a while, they let me go to come and see you – but only for an hour."

[1141] The future participle in **-асы**, **-эсе**, etc. followed by the *verbal noun* in **-у** (1171-1208) of **булу**, with or without possessive suffixes, forms a noun construction expressing *necessity.*

- Шул ук вакытта көзен имтихан **бирәсе булуы** да гел истә, күңелне борчып тора. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) At the same time, having to take an exam in the fall is also constantly on (my) mind and troubling my spirit.
- Гайшә көтү кайтуын көтте. Тагын ялгыз өйгә **керәсе булу** аны өшетеп җибәрде. (Нәбирә Гыйматдинова, Бердәнберем хакына.) Gheyshä waited for the return of the herd. Having to enter the house again alone gave her a chill.

[1142] Used in *exclamations,* the participle in **-асы**, **-эсе**, etc. followed by **булу** in the *third person singular* of the *conditional mood,* expresses a *strong* but *unrealizable wish, desire,* with the connotation of *necessity, duty.*

- – Их, мәктәпкә **барасы булмаса**! Бу укулар кайчан бетәр инде! – диде малай, ымсынып тауга карап. (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) "Oh, if one wouldn't have to go to school! When will this studying ever end!" the boy said, looking with envy at the mountain.

The Future Participle in -асы, -әсе, -ясы, -ясе, -ыйсы, -исе with the verbs килү 'to come', калу 'to remain', итү 'to do, make', the modal word икән and the postposition урынга (урында)

[1143] The future participle in **-асы**, **-әсе**, etc. of any verb, expanded with the possessive suffixes and followed by the *third person singular* of the verb **килү** in *any mood* and *tense* or in *any impersonal form,* expresses the subject's *subjective wish, desire* to perform the action. If indicated by a separate word, the subject is in the *genitive.* When used without the possessive suffixes, the construction **-асы**, **-әсе кил-** can refer to any person.

- Коланчәч. Теләсәгез нишләгез, **минем** монда **каласым килми, минем укыйсым килә**, кеше **буласым килә**. (Давыт Юлтый, Коланчәч.) Qolanchäch. Do whatever you like, I don't want to remain here. I want to study, I want to become somebody.
- Юлдашы ... дәшми генә утыра. ... Бернәрсәгә **карыйсы килми** ... Этләр еш кына үзләреннән-үзләре туктый, ... Аттаукайга аларны куаларга туры килә. Ул аңлый: **аларның** да **барасы килми, аларның** да **көтәселәре килә**. (Альберт Мифтахетдинов, Кыз урлаучы.) His traveling companion ... sits there, not saying anything. ... She doesn't want to look at anything. The dogs frequently stop by themselves, and Attawqai has to urge them on. He understands: they too do not want to go on, they too want to wait (i.e., wait for the blizzard to stop).
- **Аның язасы килде**. ... **Язасы килгән** нәрсәләр шундый күп, ләкин аларның барысын да кәгазьгә төшерү мөмкин түгел. (Шәйхи Маннур, Муса.) He wanted (wished) to write. ... There were (lit., are) so many things he wished to write about, but putting all of them down on paper was (lit., is) not possible.
- Билгеле, шатлыклы хәбәрнең беренче сүзләрен ишетүгә үк **аларның** кычкырып **җибәрәселәре**, бер-берсе белән тойгыларын **уртаклашасылары килде**. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Of course, upon hearing the first words of the joyful news, they wanted (had the desire) to cry out, to share their feelings with each other.
- – Рәхмәт. Бик ашыгасыңмы? – ... Эш тыгыз чак. Ә нәрсә? – Синең белән **сөйләшәсем килгән иде**. – Сөйләшик соң. (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) "Thanks. Are you in a great hurry?" "... It's a busy time. But what is it?" "I would have liked to talk with you." "Then let's talk."
- – ... **эшлисегез килмәсә**, кичә үк баш тартасыгыз бар иде, – диде Әхмәтнуров. (Мәдинә Маликова, Басып сайрар талы бар.) "... if you don't want to do it, you should have declined yesterday," Äkhmätnurov said.
- Әмир Хаҗи Әхмәт эшенә **кысыласы килмәсә дә**, кул астындагы кешенең узына башлавын, үзбаш хакимлек итүен ошатып җитмәде, ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) Although he did not wish to interfere with Äkhmät's business (work), The emir Khaji did not like it at all that a person who was his subject was beginning to get conceited (get proud) and rule on his own (independently), ...

Note: Emir (Amir), ruler of a province or state.

- Ул чагында Моратбакыйга унбиш яшьләр чамасы булгандыр. ... Болай, сунарчы булып **карыйсы килүдән** генә чыккан иде. (Марсель Галиев, Ерак урман авазы.) At that time Moratbaqi was probably about fifteen years old. ... He had gone out (into the woods) just so, just because he wished to test himself as a hunter.
- Тышта чатнап торган аяз, айлы төн иде. ... Бөтенләй өйгә **керәсе килмәслек** матур кышкы төн. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) Outside it was a crisp, clear, moonlit

night. ... It was a beautiful winter night in which it is impossible to have any desire to go into the house at all.

[1144] The *past participle* in **-тан, -тән**, etc. in the *ablative* of a verb, followed by the future participle in **-асы**, **-әсе**, etc. *of the same verb* plus **килү**, expresses the wish or desire to *repeat* the action over and over again. For example:

- Аның нинди генә әсәрен укый башласаң да, **укыганнан укыйсы килә**. Whatever work of his you begin to read, you (immediately feel that you) will want to read it over and over again.

[1145] The future participle in **-асы**, **-әсе**, etc. expanded by the *possessive suffixes* and followed by the verb **калу** in its *affirmative* form of the past tense II – **калган** – expresses:

a) The subject's *regret* for *not* having carried out a necessary but *not* realized action, or a *belated advice, suggestion* given or made with a *tinge of regret* that the action was not carried out.
  - Димәк, әнкәсенең хафалануына Гәрәй сәбәпче булган. Алайса, нигә аның янына кереп чыкмаска? Кичтән үк кереп **чыгасы калган**. (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) That means that Gärey was the reason for her mommy's worries, it seems. If so, why not call on her? He ought to have called on her even last night.
  - Соңыннан Хәлим бик үкенде. Шул чакта Әкәмгә дөресен **әйтәсе калган** икән. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Afterwards Khälim regretted it very much. Obviously, he ought to have told Äkäm the truth at that time.
  - – Минем янга **киләсең калган**, бергә-бергә чыккан булыр идек. (Марсель Галиев, Ерак урман авазы.) "You ought to have come to me. We would have gone out (into the woods) together."
  - – Миннән генә **сорашасың калган**. (Шәриф Камал, Таң атканда.) "You ought to have inquired with me."
  - – Безнең институт белән хушлашуыбыз бүгенге тантанага охшамаган иде. Без хәтта соңгы имтиханны да тапшыра алмадык. Дипломны безгә ансыз гына бирделәр. Кифая Ларисага таба сузылып: – Безгә дә шулай **итәселәре калган**! – диде. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) "Our farewell at the institute was not like today's ceremony. We couldn't even take the last exam (because war broke out). They just gave us the diploma without it." Kifaya bent over to Larisa and said. "They ought to have done that also for us!"

b) The subject's *displeasure* with, *disapproval* of, another person's intended but not yet realized action.
  - Җәүһәрия. Шул гына җитмәгән иде, унҗиде яшьтән рестораннарга сөйрәлеп **йөрисең** генә **калган**! (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Jäwhäriä. That's all we would need – seventeen years old and hanging about in restaurants!

[1146] With the corresponding *negative* form – **калмаган** – the construction expresses the subject's *regret* over having performed the action.

- Болай **йөрисе калмаган**, дип уйлады ул, Лариса белән башка урында очрашасы калган. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) He should not have gone about it like this, he thought. He should have arranged to meet Larisa at another place.

[1147] The participle in **-асы**, **-әсе**, etc. followed by **калу** in its *third person singular* of other tenses (mostly past tense I), indicates that the subject has no choice, that there remains nothing else for him but to carry out the action expressed by the participle, or, with **калу** in the *negative*, that there is no *need* for him to perform the action. If expressed, the subject is in the *dative*, or it is indicated by the respective possessive suffix on the participle.

- Сүз шуның белән бетте шикелле. ... **Аңа** бездән инде чыгып **китәсе** генә **калды**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) With that the talk ended, it seemed. ... For him there was nothing left but to leave us.
- – Кара, бетеп килә бит инде. Тагын бераз гына **эшлисе калды**. (Габдрахман Әпсәләмов, Идел хикәяте.) "Look, it's almost finished already. There remains just a little bit yet to do."
- – Ятим бала, күрәсең. Кая белеп алды. **Миңа сөйлисе** дә **калмады**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) "He is an orphan, you see. (It's obvious, he is an orphan.)" How did he discern that? There was no need for me to say anything.
- Тагын ничә балык тотуыбыз турында язып тору инде үзем өчен дә кызык түгел. Гомумән, шушында нокта да куйган булыр идем. Фәнил турында тагын бер-ике сүз **әйтәсем калды**. (Мирсәй Әмир, Балыкчы ялганнары.) To go on writing about how many fish we caught isn't even of any interest to me. In general, I would have ended (lit., put a period) right here. (But) there remained still a few words for me to say about Fänil.

[1148] The future participle in **-асы**, **-әсе**, etc. followed by the verb **итү** in *any person, mood* and *tense* indicates the subject's *decision* to carry out the action.

- Идел ягында урман өстен тоташ болытлар каплаган. Шулардан чамалап, өстемә пинҗәк кидем, зонтик та **аласы иттем**. (Гомәр Бәширов, Бибек нигә елый.) A cloud cover lay over the woods in the Volga area. Judging by those (clouds), I put on a coat and decided to take an umbrella too.
- Ял көне дип, Кыям кинога **барасы итте**. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) Since it was a holiday, Qiam decided to go to the cinema.
- – Нишләп сез укырга соң кердегез, ничек яшь чактарак берәр институтка **кереп карыйсы итмәдегез**? (Гомәр Бәширов, Көзге ачы җилләрдә.) "Why did you begin to study (so) late? Why didn't you decide to try to attend (to get into) some institute when you were younger?"
- Инде соң булганга күрә, бүгенгә **таралышасы иттеләр**. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) As it was already late, they decided to part for the day.
- – Урман буеннан йөрү бик сирәк эләгә миңа, шуңа күрә табигатькә хозурланып **җәяүлисе иткән идем**, – диде. (Мәгъсүм Хуҗин, Урак өсте болытлары.) "I very seldom get to walk in the woods. Therefore, I had decided to go on foot, enjoying nature," he said.
- «... Таипов хаклы: безгә дә **кертәсе итсәләр**, юньлерәк адәмнәрне сайлап алмыйча һич ярамас.» (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) "... Taipov is right. If they decide to put (some people) with us (in our house) too, it won't do (won't be right) if they don't select people who are orderly."

[1149] The future participle in **-асы**, **-әсе**, etc. followed by **икән** with or without personal endings indicates:

a) *Regret* that the action was or was not performed in the past.

- – Биш-алты сәгатькә иртәрәк килеп өлгергән булсам, тәгаен күрешәчәкбез, вокзалга хәтле сине озата **барасы икәнмен**. (Сафа Сабиров, Хатлар язам сагынып.) "If I

had managed to come five or six hours earlier, we would definitely have met (seen each other), and I would have accompanied you to the station."

- Сорамаган булсам яхшырак **буласы икән**, ... (Фатих Хөсни, Ике агроном, бер овчарка.) It would have been better if I hadn't asked, ...
- ... тәнәфестә театрдан бөтенләй китеп үк бармакчы да булып утырган иде Фәләх. Шулай иткән булса, әлбәттә, бик акыллы эшләгән **буласы икән**. (Вакыйф Нуруллин, Һәлакәт.) ... Fäläkh had sat there even wanting to get out and away from the theatre during the intermission. If he had done that, he would, of course, have acted very wisely.

b) A *suppositional possibility.*

- «Ярый әле, шул нарат төбенә ышыкланмадык, югыйсә һәлак **буласы икәнбез**», – дип шомланып һәм сөенеп уйлады Гәрәй. (Сафа Сабиров, Гәрәйнең бер җәе.) "Good that we did not take shelter under that pine, otherwise we could have perished," Gärey thought, frightened and glad (at the same time).

c) *Embarrassment, confusion,* the subject's *being at a loss.*

- Камәр түти өнсез калды. Йортта мондый шатлыкның бу йортка нигез салынганнан бирле бөтенләй булганы юк иде. Андый вакытта **нишлисе икән**? Шатланасымы? Елыйсымы? Самовар куеп җибәрәсеме? Күрешәсеме? (Мөхәммәт Мәһдиев, Каз канатлары.) Aunt Qämär was speechless. There had never been such joy in this house since its foundation was laid. At such time what should she do? Be happy? Cry? Put the samovar on the table? Greet him (i.e., her son)?

d) An action which – as the narrator has learned – *must* be performed by its agent at some point in the future. The word denoting the *agent* appears in the *dative case.*

- **Зарифка** иртүк эшкә **барасы икән**, миңа да таңнан ук унбиш чакрымдагы өйгә чабарга кирәк. (Шәйхи Маннур, Чын сөю бармы?) It turned out that Zarif had to go to work early in the morning, (and) I too would have to race the fifteen versts home right after dawn.

[1150] The future participle in **-асы**, **-әсе**, etc. followed by the word **урын** 'place' in the *dative* or *locative case,* indicates an action performed *instead* of that expressed by the participle.

- **Мин һөҗүм итәсе урынга** мине кысрыклыйлар. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) Instead of me attacking them, they are pressing me.
- – Әйтәм, миңа да Шәрифә **диясе урынга** еш кына Шәфика дип җибәрә идең. (Габдрахман Әпсәләмов, Идел хикәяте.) "I say, you would often call me Shäfiqa too instead of Shärifä."
- **Гаяз** миңа җавап **бирәсе урында** Кучәрбайга борылды. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Instead of giving me an answer, Ghayaz turned to Quchärbai.
- ... ярдәм **күрсәтәсе урында**, вакытында акча түләмичә, труппаны кыен хәлгә төшерәләр. (М. Шакирҗанов, Көрәшнең алгы сафында.) ... instead of helping, they put the (theatre) company into a difficult situation by not paying the money on time.

CHAPTER XXII – INFINITIVE[1)]

The Infinitive in -рга, -ргә, -ᵒрга, -ᵒргә (-маска, -мәскә)

[1151] Taking the *dative case ending,* the *participle* in **-р**, **-ар**, **-әр**, **-ыр**, **-ер**, **-мас**, **-мәс** forms an *infinitive*. This infinitive can be the subject of a sentence, but it cannot be declined, cannot take possessive suffixes and cannot be used with postpositions. In a sentence, it functions as a *complementary infinitive* or as an *infinitive of purpose,* i.e., it modifies a verb a) by *completing* its meaning, b) by expressing the *purpose* of the action.

· Әйтелгән көнне, билгеләнгән сәгатьтә Салих әфәнде миңа беренче дәресен **бирергә килде**. ... Салих әфәнде, әдәп саклап булса кирәк, минем яныма **килергә ашыкмады**, тик бераздан гына этиемнән дәресне **башларга рөхсәт сорады**. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) On the day agreed upon, at the fixed hour, Mister Salikh came to give me the first lesson. ... Probably in order to observe (good) manners, Mister Salikh did not hurry to come over to me. Only after a little while did he ask my father for permission to begin the lesson.

· – Ник алай дисең, Фазыл, **кайтмаска китмисең** бит. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) “Why do you say that, Fazyl? After all, you are not leaving for good (lit., you are not leaving in order not to return).”

· – Менә монда бераз ак май белән ит кисәге. Бала-чагаларыгызга күчтәнәч булыр. Мин **алырга** да **алмаска** да **белмәдем**. (Афзал Шамов, Авыр көннәрдә.) “Here is a little butter and a piece of meat. It will be a present for your children.” I did not know whether to accept it or not.

· Зоя. Мин синең белән бүтән **сөйләшергә теләмим**. (Диас Вәлиев, Кеше эзлим.) Zoya. I don’t wish to talk with you anymore.

· Сәйфи. Ә, әйе, анысын **әйтергә оныткамын**. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Seyfi. Oh, yes, this is something I forgot to say to you ...

[1152] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc. (-маска, -мәскә) modifies *nouns, adjectives* or *modal words* used attributively or predicatively.

· ... мондый вак-төякләр турында озак сөйләшеп **торырга вакыты** юк иде. (Фатих Хөсни, Малай, чиләк, әби.) ... he had no time to talk for long about such trifles.

· Кояш **чыгарга байтак ара** бар әле. (Әхәт Гаффар, Бодай бөртеге һәм тегермән ташы.) There is still plenty of time until the sun rises.

· – Амбар алдында таудай бодай өелеп ята. Кыза. **Әйләндерергә, җилләтергә кеше** кирәк. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) “In front of the granary there lies wheat piled up like a mountain. It is heating up. Someone is needed to turn it over, to air it.”

· Мавия. Мин, ул юлга кергәнче, хәзер сезнең йортыгызны ташлап чыгып **китәргә риза**. (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Mawiä. Before I go down that road I am willing to leave your house immediately.

· Сәйфи. Сиңа хат язмаганмын. Менә анысы өчен мең тапкыр гафу **үтенергә әзер**. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Seyfi. I haven’t written you a letter. Now, I’m ready to apologize a thousand times for that.

· Хәким. Син борчылма, Шәмсия апа. Хафизга бераз хәл **җыярга**, йоклап **алырга кирәк**. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Khäkim. Don’t worry, Shämsiä. Khafiz must rest a little (and) sleep for a while.

[1)] See also 1171.

- Мортаза. Минемчә ... эшне ул дәрәҗәгә **җиткермәскә кирәк**. (Риза Ишморат, Якын дус.) Mortaza. In my opinion ... one ought not carry the matter to that extent (lit., degree).
- Батыршин. Сезне озата **барырга ярыймы**? (Риза Ишморат, Үлмәс җыр.) Batyrshin. Is it all right to accompany you?
- – Син дә **укырга тиеш**, институтка **керергә тиеш**! (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) "You too must study. You too must enter the institute."
- Мин ... кешеләр белән күп **аралашмаска**, тел йотып **утырырга мәҗбүр идем**. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) I was forced to keep silent ... not to associate much with people.
- ... аларның хаклы икәнлеген **күрмәскә**, дөреслекнең алар ягында булуына **ышанмаска мөмкин** түгел иде. (Мирсәй Әмир, Зур гәүдәле, кечкенә башлы.) ... it was impossible not to see that they were right, not to believe that the truth was on their side.

[1153] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc. in its *affirmative* form and repeated in its *negative* form and both followed by **да**, **дә** corresponds to clauses connected by the subordinating conjunction 'whether ... or not'.

- Башта мин аны өемә **чакырырга да, чакырмаска да** белмәдем, **...** (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) At first I did not know whether to invite him to my house or not, ...
- – Ә нигә, анда егетләр беткән идемени? – дип сорау бирә Курамшин **көләргә дә, көлмәскә дә** белмичә. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) "But why, aren't there any young men left there then?" Quramshin asks, not knowing whether to laugh or not.

[1154] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc. (**-маска**, **-мәскә**) can be used as an *independent predicate.* In this function it may express:

a) A *categorical command, prohibition* (negative command) or *order* given to *unspecified* persons, or to one or several *specific* persons.
   - Кубрат хан беренче булып аваз салды: – **Кузгалырга**! (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) Khan Qubrat was the first to cry: "Forward march!"
   - – Минем арттан йөгерегез, **туктамаска**, артка **калмаска**! (Гомәр Бәширов, Сиваш.) "Charge (forward) after me, no stopping, no falling behind!"
   - Офицер. Табарга кирәк, иртәгә кичкә **хәбәр итәргә**! Аннан соң бу исемлектәге кешеләр артыннан ныклы күзәтү алып **барырга**. Җинаять эшләнәчәк урынны алдан белеп, ... аннан бирегә килеп **әйтергә** һәм үзеңә ярдәмгә тагын бер кеше **табарга**! (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) The Officer. He must be found. Report by tomorrow evening! Then keep the persons in this list here under close observation. Find out the place where the crime is to be committed, ... then come here and report, and find another person to help you.

b) A *decision*, often with a tinge of inner compulsion.
   - Юк, юк! Бу мөмкин түгел. Мондый куркыныч уйларны **куарга**! Хәзер үк баштан чыгарып **ташларга**. **Йокларга**. Бераз гына йоклап **алырга** да, аннан репетициягә **тотынырга**. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) No, no! This is not possible. Such dangerous thoughts must be chased away! They must be gotten out of one's head immediately. Sleep. Sleep a little and then begin with the rehearsal. (The speaker is talking to himself.)
   - Альфред үз-үзен тыя алмыйча аның артыннан ашыкты. **Танышырга**, ничек кенә булса да **танышырга**. (Фоат Садриев, Адәм әүлиясе.) Unable to control (restrain)

himself, Alfred hurried after her. He must make her acquaintance. No matter how, he must get to know her.

c) An *emphatic advice, suggestion, instruction* given orally or in writing by a person or some other source, or displayed or published in the form of a *slogan.*

- ... Нәҗипне чыгарып җибәрделәр. «Йөрәк шаяргнны яратмый. ... йөрәгегез нык ук зәгыйфьләнгән. ... Бераз аруланауга Кавказга. ... тау һавасына барасыз. Даими һәйбәт **тукланырга**, болын һавасы **суларга**, чишмә суы **эчәргә**, **борчылмаска**, **кайгырмаска**, **кабаланмаска**, **ярсымаска**, үз вакытында шау-шусыз урында **йокларга**, вакытында **торырга**, ... Сезгә, авыру иптәш, хәерле юл телибез!» (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында?) ... they released Näjip (i.e., released Näjip from the hospital). ... "A heart condition is no joking matter (lit., The heart does not like to joke). ... your heart has been weakened quite considerably. ... Upon recovering a little you go to the Caucasus, ... where there is mountain air. Keep eating well, breathe meadow air, drink spring water, don't worry, don't grieve, don't do things in haste, don't get excited, sleep at the right time in a quiet place, rise in time ... We wish you, sick comrade, a happy journey!"
- ... шәкертенең тәмам сәламәтләнеп җиткән булуына ышангач, [профессор] үгет-нәсихәтен әйтте: бүтән **чирләмәскә**, аяктан егылганчы **чапмаска**, китаплар укуны, чит тел өйрәнүне **онытмаска**, ... (Гариф Ахунов, Идел кызы.) ... after being convinced that his student had completely recovered, [the professor] gave (lit., said) his advice: not to become ill again, not to run around until completely exhausted, not to forget to read books, to learn foreign languages, ...
- Нурсәнә. Рәхилә, теләсәң ни әйт, миңа синең ялтыравыклы түфлиең бер дә ошамый. Олтаны тотрыксыз. **Чыгарырга** да **ташларга** гына. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Nursänä. Räkhilä, say what you like, but I don't like your patent leather shoes. Their soles are weak. One just ought to throw them out.
- Үстерелгән уңышны, иң яхшы тәҗрибәне кулланып, ничек тиз һәм югалтусыз **җыеп алырга**. (Кызыл Таң, Но. 183, 1973.) How to gather (reap, harvest) the planted (grown) crop fast and without waste (loss), using the best experience.
- Йортларны тизрәк **төзергә**! (Кызыл Таң, Но. 165, 1973.) Build houses faster!
- Бүген – кичәгедән, иртәгә бүгенгедән яхшырак **эшләргә**. (Кызыл Таң, Но. 175, 1973.) Work (We must work) today better than (we did) yesterday, tomorrow better than (we did) today.

d) *Instructions, orders, conditions, rules,* set forth in (government) *decrees, resolutions, ordinances,* in *court orders,* in *contracts, agreements,* etc.

- ... гомуми белем бирү мәктәпләренең, ... урта махсус һәм югары уку йортларының эшчәнлеген тагын да яхшырту өчен чаралар **күрергә**. Биредә түбәндәгеләрне эшләүне кирәкле дип **табарга**: ... Мәктәпләрдә һәм башка уку йортларында укыту-тәрбия процессын даими **камилләштерергә**, ... яшьләрне урта белем алуга тулырак җәлеп итүне **тәэмин итәргә**, кичке һәм читтән торып гомуми белем алу мәктәпләренең эшен **яхшыртырга**; ... (Кызыл Таң, Но. 169, 1973.) ... to take measures in order to improve still more the activities of schools providing general education, ..., specialized middle schools and establishments of higher learning. To regard here (lit., find) as necessary to carry out the following: ... constantly better the teaching and educational process in schools and in other educational establishments, ... ensure that the young be drawn more to getting secondary school education, improve the work of evening schools and of schools of general education offering correspondence courses, ...

Note: The above are excerpts from a government decree.

· – Ә хәзер, әйдәгез, әмерегезне болай төзәтик: «... шикаятьче Әбдиевнең дәгъвасын кире **кагарга**. Чалабай кызы Балҗанның Амантай Туктаров белән никахка керүе шәригатькә туры килүен **танырга**.» Шиһабетдинов ... аны рәсмиләштерүен көтеп торды да, шул кәгазьне тотып тышка чыкты. Амантай белән Балҗанга карап: – Менә сезгә никах таныклыгы! – диде. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) And now come on, let's correct your order this way: "... the claim of the plaintiff Äbdiev is to be rejected. The marriage of Baljan, daughter of Chalabai, and Amantai Tuqtarov is to be recognized as satisfying (the requirements of) the Shariat (i.e., the divine laws of Islam)." Shihabetdinov ..., waited for his (i.e., the official's) legalizing it and, seizing the document, stepped out of the room. Looking at Amantai and Baljan, he said, "Here is your Certificate of Marriage!"

Note: Collaborating with the plaintiff, the official had planned to declare the marriage illegal. But Shihabetdinov foiled their plan.

e) The infinitive in -рга, -ргә, etc. is used *in making inquiries, asking a question,* with or without the connotation of *possibility, obligation,* asking *advice, instructions,* in confirming *emphatically* one's own *statement.* In this function the infinitive may refer to a *specific person* denoted by a noun or pronoun in the *dative.*

Depending on intonation and context, the infinitive in -рга, -ргә, etc. may express various *emotions* such as a *strong desire, wish, embarrassment, apprehensiveness, desperation, fear, impatience, doubt.*

· Муса (әкрен генә бүлмәгә керә, Янгузовны күреп.) Исәнмесез? Җыентык турында **сөйләшергәме**? (Риза Ишморат, Үлмәс җыр.) Musa (slowly entering the room, he sees Yanghuzov). How are you? Is it about the collection of poems (i.e., are you here to talk)?

· Хәсәнов. Исәнмесез, әфәнделәр! Алиш. Газета **алыргамы**? Хәсәнов. Әйе. Яңаларын. (ibid.) Khäsänov. How are you, gentlemen! Alish. Getting the newspapers? Khäsänov. Yes. The new ones. (Alish asks the purpose of Khäsänovs' visit.)

· Алиш. Хәзер ничек инде, **сөенергәме** әллә **кайгырыргамы**? (ibid.) Alish. How is it now, can we rejoice or do we have to worry?

· – Бу эш белән **миңа шөгыльләнергәме**? – дип сорады Зөфәр. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Shall I go to work on this matter?" Zöfär asked.

· Миңнулла. Садыйк, әйт әле, кая **барырга, нишләргә**? Кемнән ярдәм **сорарга** соң? ... Киңәш бир! **Нишләргә**, **миңа** кая **барырга**? (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Mingnulla. Sadiq, tell me, please, where to go, what to do? Whom to ask for help after all? ... Give me advice! What shall I do, where shall I go?

· – Бу эшкә хәзердән үк нигез салырга уйлыйм. Акча бар, дәрт бар, ник **эшләмәскә**? (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) "I am thinking of laying the foundation for this task right away. The money is there, the energy is there, (so) why not do it?"

· Шушы басу исләрен бер **иснәргә**. Үз чишмәбезнең суын бер **эчәргә**. Шушы агачларның яфрак кыштырдавын бер **тыңларга** ... әллә ниләр бирерлек булам. (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) Only once to smell the fragrance of that field. Only once to drink the water of our own spring. Only once to hear the rustle of the leaves of those trees ... I would be capable of giving anything.

· Фәрит сүз табалмый аптырап кала. Ни **диярга**? (Рашат Низамиев, Язмыштан көчлерәк.) Embarrassed, Färit is unable to find words. What to say?

· – ... сезгә куркырлык урын юк. – Ходаем, ... ничек **курыкмаска**! – диде Асия, ... (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "... you have no reason to be afraid." "My God,, ... how should one not be afraid!" Asiä said. (For the form куркырлык see 1233.)

- Хупҗамал. Әйтәсе сүзең бар икән, нигә инде аны тарткалап-сузгалап **торырга**? (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khupjamal. If you have something to say, then why drag it out? (Khupjamal is impatient.)
- – Әйе. Гаебеңне танымау ул бит үзеңне төзәтергә теләмәү дигән сүз! Шуның өстенә тагын, шундый ук эшнең киләчәктә дә кабатланмавына ничек **ышанырга**?! (Гомәр Бәширов, Көннәрнең берендә.) "Yes. Not to admit your guilt means, after all, that you don't want to correct yourself! In addition to that, how can one believe that the same thing will not be repeated in the future?"

[1155] In a *dialogue* consisting of an *interrogative* or an *interrogative-exclamatory* sentence and an answer to it, the interrogative predicate verb may be repeated in the answer in the form of an *infinitive* in **-рга**, **-ргә**, etc. a) to *confirm* the action expressed by it, b) to *assure* the interlocutor that the action will not be carried out or that it will be carried out only as suggested or requested in the question. In the first case, the predicate verb in the question is in the *affirmative* or *negative*, the infinitive is in its *negative* form but has an *affirmative* meaning. In the second case, the predicate verb is in the *negative*, the infinitive is in its *affirmative* form but has a *negative* meaning.

Depending on the structure of the answer, the infinitive may or may not be preceded by the interrogative pronoun **ник** or **нигә**. Furthermore, an increased emphasis may be put on the answer by adding **ни** after the infinitive. Also, the answer may be preceded or followed by an explanation or a statement motivating or elucidating the confirmation or assurance.

a)
- – Ә син, Рәхимҗан, **бәхетлеме** соң үзең? ... – **Бәхетле булмаска**, мин үз авылымда ич, авылдашларым арасында. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) "And you, Räkhimjan, you are happy, aren't you?" "Of course I am happy. I am in my native (lit., own) village after all, among my fellow villagers."
- Әхтәм. Син әтиеңне **яратасыңмы**? Сайра. **Ник яратмаска**? Әти ич ул. (Туфан Миңнуллин, Ир егетләр.) Äkhtäm. Do you love your dad? Saira. Why shouldn't I? He is my dad after all.
- Укып чыккач, бездән: – Я ничек соң, **ошадымы**? – дип сорады. – Фатих абзыйга ошаган нәрсә безгә **ошамаска**?! (Зариф Бәшири, эамандашларым белән очрашулар.) After he finished reading it he asked us, "Well, how is it, did you like it (i.e., the story)?" "Of course, how can we not like something that uncle Fatikh likes!"
- Камилә (сискәнеп.) Әстәгъфирулла, кем бу? Сәйфи. Мин бу! Әллә **танымыйсыңмы**? Камилә. **Танымаска ни**. Фәхри малае Сәйфелмөлек бит. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Kamilä (started). God forgive, who is that? Seyfi. It's me! You mean you don't recognize me? Kamilä. Of course, I recognize you. You are Seyfelmölek, Fäkhri's son.
- Рафинад. Әби, ә син җырлый **беләсеңме**? Фәхрия. **Белмәскә ни**. Без җырлап үстек. (Туфан Миңнуллин, Яшьлегем – юләрлегем.) Rafinad. Grandma, can you sing? Fäkhriä. Of course I can. We grew up singing.

b)
- Айсылу. Анда бик озак **утырмассызмы** соң? Мин куркам. Горфай. Озаклап **утырырга ни**! Бер-ике чынаяк кына чәйләрен эчәрбез дә кайтырбыз. (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Aisylu. You won't stay (lit., sit) there for very long, will you? I'm afraid. Ghorfai. Of course, we won't stay long! We'll just have one or two cups of tea and then come back.

The Infinitive in -рга, -ргә, -^{о}рга, -^{о}рга with «иде»

[1156] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, **-^{о}рга**, **-^{о}ргә**, followed by **иде** (third person singular of the defective auxiliary verb **и-**) expresses a *strong wish* or *desire,* a *suggestion,* an *advice with a tinge of reproach, regret* or *repentance,* a *duty, obligation, necessity, need,* or *irony.* If indicated, the subject (the agent) is in the *dative.*

Depending on the context, the construction may refer to the past or present (moment of speaking).

- **Кычкырмаска, тавышланмаска иде миңа**, ә милициягә **хәбәр итәргә иде**. (Афзал Шамов, Якташым.) I should not have screamed and made a row, but I should have notified the police. (The speaker wishes that he hadn't acted the way he did and regrets it.)
- Ләрия. **Нишләргә иде миңа**?!! Нажия. Габбаска **ышанмаска** гына **иде**! (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Läriä. What could (should) I have done? Najiä. You ought not to have believed Ghabbas.
- Гадилә. **Китмәскә иде сиңа**, балакай. Берәр ел читтән торып укып **карарга иде**. (Сәет Шәкүров, Мәхәббәт газабы.) Ghädilä. You should not go away, dear child. For one year you should try taking a correspondence course.
- Сүрия. Тыңлап бетер, бүлмә. **Безгә** күптән **аңлашырга вакыт иде** инде. **Сиңа** да миннән качып **йөрмәскә иде, миңа** да бу очрашуны **сузмаска иде**. (ibid.) Süriä. Hear me out, don't interrupt. We ought to have come to an agreement long ago. You shouldn't have kept running away from me, and I too shouldn't have delayed (postponed) this meeting.
- Ник соң әле мин ул йорттан алай ансат кына борылып чыгасы иттем? **Утырырга иде**, хәлләренә кереп бераз **сөйләшергә, сорашкаларга иде.** (Фатих Хөсни, Язмыш шуклыгы.) Why then did I decide to turn back so easily from that house? I ought to have sat (with them) and, showing (some) sympathy, ought to have talked, inquired a bit.
- **Миңа** беренче белән өченче сыйныфларны **укытырга иде**. (Эдуард Касыймов, Гомер ике килми.) I was to teach the first and third grades (lit., classes).
- Менә кемнәр белән **дуслашырга иде Фарукҗанга**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Here are the men Faruqjan ought to make friends with.
- – Әһә, син әле лирик та икән, ... – **Сиңа** шигырьләр **язарга иде**, Ризван Актуганович. (Җәмит Рәхимов, Кыядагы чәчәкләр.) "Aha, it seems you are also a lyric poet, ... You ought to write poems, Rizwan Aqtughanovich." (Pronounced with irony.)

[1157] A *suggestion,* or an *advice* with the connotation of *reproach* may also be expressed by the infinitive in **-рга**, **-ргә** etc. followed by the *second* person *singular* or *plural* of the auxiliary verb **и-**. If indicated, the agent appears in the *nominative case.*

- – Бер-ике көн кунак **булырга идең**. (Азат Ганиев, Габделхак.) "You ought to stay as a guest for one or two days."
- Әхтәм ... – Аларны да **чакырырга идең**, бигрәк тулы мәҗлес булыр иде, – дип әрләде. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) "You ought to have invited them too. It would have been a really complete party," Äkhtäm ... said, reproaching him.
- – Останы зинданга ябыгыз! – Әмирем, мин сездән моны көтмәгән идем, – диде Әхмәт ... –**Көтәргә идең, көтәргә идең**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) "Put the master in jail!" "My Emir (Amir), I hadn't expected that from you," Äkhmät said ... "You ought to have expected it, you ought to have expected it."

[1158] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc. with the *interrogative particle* **+мы**, **+ме**, first used in its *affirmative* form and immediately repeated in its *negative* form, indicates the agent's *undecidedness, hesitation* or *doubt* whether to carry out the action denoted by the infinitive.

In writing, both forms may be separated by a comma or be connected by a hyphen.

- [Кара киемле] кырыс кына берничә сүз әйтте: – Исмәгыль бай кәрван-сараенда! Унҗиденче бүлмә. Көтәм. – Һәм күтәрелеп тә карамыйча ашыгып китеп барды. «**Барыргамы, бармаскамы**?» Сәет икеләнеп калды. (Флүс Латыйфи, Хыянәт.) [The man in the black suit] said a few words in a rather severe voice: "In Ismäghil Bai's caravanserai! Room number seventeen. I'll be awaiting you." And without even raising his head and looking at him, he hurried away. Should he go or shouldn't he? Säyet was hesitant (undecided, doubtful).
- Мәдинә, төенчекне **чишәргәме-чишмәскәме** дип бераз икеләнеп торгач, чишәргә булды. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Mädinä hesitated a little whether to open the package or not and then decided to open it.

The Infinitive in -рга, -ргә, -^{o}рга, -^{o}ргә, -маска/-мәскә with булу

[1159] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc. followed by **булу** in *any person,* most frequently in the *indicative past tense* I, less often in other tenses and moods or as a verbal adverb, mostly expresses the agent's *decision, intention* to carry out or not to carry out, the action denoted by the infinitive. However, depending on the context, the construction can also indicate a *promise,* or *consent.*

- – ... ул бик әйбәт кеше, әни, каршы килмә, мин аңарга кияүгә **чыгарга булдым**. (Фатих Хөсни, Гыйльмениса.) "... he is a very nice man, Mother, don't oppose it, I have decided to marry him."
- Йолдыз. Хатыңны укыдым, Харис. Ләкин җавап **язмаска булдым**. (Гамир Насрый, Кушнарат.) Yoldyz. I read your letter, Kharis. But I decided not to answer it.
- Сәфәр. Син беркая да **бармаска булдыңмыни**, Фатыйма? (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Säfär. Then you decided not to go anywhere, Fatima?
- Аның соравы буенча Гарифә карчыкның кәҗәсе белән тавыкларын карап **торырга булды**. (Әмирхан Еники, Әйтелмәгән васыять.) Upon her request, Gharifä consented (promised) to look after the old woman's goat and chicken.
- Шунда ук ашау-эчү дә тәкъдим ителде. Ләкин без башта чыгып, йөреп **кайтырга булдык**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) We were at once offered food and drink. But we decided to first go outside and take a walk.
- Вакытны **сузмаска**, шунда ук эшкә **тотынырга булдылар**. (Җәмит Рәхимов, Кыядагы чәчәкләр.) They decided not to delay but to begin work immediately.
- Артык чыдап тора алмый, Гыймран яшеренгән җиреннән **чыгарга була**. (Хәй Вахит, Ике килен-килендәш.) Unable to bear it any longer, Ghimran decides to come out of his hiding place.
- Тоташ бер саташу кебек иде ич болар. Әйтерсең берсе дә аның кызы авызыннан чыккан сүзләр түгел. Әйтерсең дә аның бердәнбер кызын җен алыштырып куйган да, шул – ананың түземлеген сынап **карарга булган**. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) These (words) were really like a constant delirium. It was as though not one of them were words coming from her daughter's mouth, as though a demon had substituted for her only daughter and wanted to test the mother's patience.

- Кайберәүләр: – Закир адәм күзенә күренергә оялганлыгыннан әллә кайсы якка эшкә чыгып киткән икән, ул инде тиз генә **кайтмаска булган** ... диләр. (Мәҗит Гафури, Кара йөзләр.) Some people say: "Because he is ashamed to show himself to people, Zakir, it seems, went away to some place to work. He has decided (they say) not to return anytime soon."
- Фазыл. Ул килер микән соң? Гөлзадә. **Килергә булган иде**. (Риза Ишморат, Гөлзадә.) Fazyl. Then she will come? Gölzadä. She had intended (promised) to come.
- – Сезнең ачык фикерегез юк иде бит әле башта сөйләшкәндә. **Киңәшергә**, кемнәр беләндер **сөйләшергә булган идегез**. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) "When talking first (i.e., When we first talked) (about it), you did not yet have a clear opinion after all. You (had) wanted to consult, talk with some people."
- – Булмас, булмастыр синеңчә, Туйбикә. Сине яраткан идем, яраткан идем. Ә углыңны барыбер Бөек Калага **озатырга булыр**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) "It will be impossible, it will be impossible as you would have it (happen), Tuybikä. I really did love you. But nonetheless, I'm going to have your son sent off to the Great City." (With the intention to have him killed on the way in an 'accident'.)
- Кичкә **килергә булып** китте. (Барлас Камалов, Узган гомер бигрәк жәл.) He left, intending to come again in the evening.
- Алар икәве дә шуннан тәмам акылга утырып, моннан соң тату **торырга, кычкырышмаска булып** кайтканнар. (Мөхәммәт Гали, Хатын җиңде.) Both of them returned from there (as they say) completely sobered, and promising that, after this, they would be peaceable and not quarrel again with each other.
- – **Эшләргә булгач**, эшләргә кирәк, эшлисегез килмәсә, кичә үк баш тартасыгыз бар иде, – диде Әхмәтнуров, (Мәдинә Маликова, Басып сайрар талы бар.) "Since you have decided to do it, you must do it. If you don't want to do it, you should have declined yesterday," Äkhmätnurov said.
- Гөлбану. Каза **килергә булса**, аяк астыннан гына килеп чыга бит, ул. (Шәриф Камал, Ут.) Gölbanu. If a misfortune (disaster) is bent on happening, it's going to happen quite unexpectedly.

[1160] The *affirmative* infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc. followed by **булу** in the *third person singular* of the *present* (була), the *continuous past* (була иде), the future I (булыр), and the future I with **иде** (булыр иде), expresses the *possibility* to perform the action denoted by the infinitive. The construction can be *impersonal-indefinite,* or it can refer to a *specific agent.* If indicated, the latter is in the *dative case.*

- Күрәм, башкортлар. Димәк, татарча **сөйләшергә була**. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) They are Bashkirs, I see. That means, one can speak to them in Tatar.
- Тәлгать. Әбсәләм, сезнең белән кайчан **сөйләшергә була**? (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Tälghät. Äbsäläm, when will it be possible to talk with you?
- – Ишеткән идем, Салихтан күп нәрсәгә **өйрәнергә була**, – диде ул ... (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "I have heard that one can learn many things from Salikh," he said.
- ... бирედә Хәзәр диңгезе ягыннан килгән, озын юл узган Багдад сәүдәгәрләренең дә, Кара диңгез аша килгән Рум сәүдәгәрләре корабларын да **күрергә була иде**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) ... here one could (usually) see ships of Baghdad merchants which had come a long way from the Caspian Sea, as well as ships of Greek merchants which came via the Black Sea.
- ... почмакта тезелеп торган кечкенә-кечкенә агач хәрчәүнәләрнең кайсысына керсәң дә ун тиенгә туйганчы шулпа **эчәргә**, туйганчы ботка **бүсәргә була иде**. (Мирсәй Әмир, Казан.) ... if you went (one went) into any of the tiny wooden eating houses

which stood in a row at the corner ... you (one) could, for ten kopecks, eat your (one's) fill of soup (or) gorge on porridge.

- Димәк, кыз кичә сөйләшкән сүзне бүген онытa торганнардан түгел икән, «**эшләргә булыр** ул кыз белән» дип, күңеленнән уйлап куйды Айдар. (Фатих Хөсни, Авыл өстендә йолдызлар.) That means, it turned out that the girl was not one of those who forget today what they have said yesterday. "It will be possible to work with that girl," Aidar thought by himself.
- Әбсәләм. Ул урман буйлап китте. ... Ай, алданрак килгән булсагыз! Әле генә китте. Йөгергәндә артыннан куып **җитәргә** дә **булыр**. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Äbsäläm. She left by way of the woods. ... Oh, if you had come earlier! She left just a little while ago. If you run, it will be possible (you will be able) to catch up with her.
- Билгеле, ул әсәрне Казанда басыла торган берәр журналга, я газетага **җибәрергә** дә **булыр иде**. ... Әмма мине ул ягы һич кызыксындырмады. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) Of course, it would also have been possible to send that (literary) work to some magazine or newspaper issued in Kazan. ... But that aspect of it did not interest me at all.
- – **Миңа** берәр атнадан тәҗрибәләр **башларга булыр иде**. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "I would be able to begin the tests in about one week."
- **Миңа** ул квартирдан **котылырга**, бер бүлмәлене генә сорап **алырга**, һич югы, **алышырга булыр иде**. (Мәхмүт Хәсәнов, Кама таңнары.) It would be possible for me (I would be able) to get rid of that apartment and to request one with only one room (or) at the worst (at least) to exchange it.

[1161] The *negative* infinitive in **-маска**, **-мәскә**, followed by **булу** in the *third person singular* indicates that the action *need not be carried out.* The acting person or thing is in the *dative case* but may also not be indicated. In the latter case the context determines the person referred to.

- Хәер, **аңа** бүген эшкә **бармаска** да **була**, ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) By the way, there was no need for her to go to work today, ...
- – Юк, иптәш ..., **хафаланмаска була**. Эшләр тәгәрәп кенә бара! – диде. (Гомәр Бәширов, «Иске будильник» көйсезләнә.) "No, comrade ..., you need not worry. Things are going just fine," she said.
- – Монысына **шикләнмәскә була**. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) "About that one can have no doubt."

The Infinitive in -рга, -ргә, -ырга, -ергә with the Verbs калу, итү, тору, йөрү, тотыну, the Verbal Adverb дип, the Verbal Noun икән(лек), and the Modal Words бар, юк, түгел

[1162] The infinitive in **-рга**, **-ргә** etc. with **калу** 'to stay, remain' in the *third person singular* indicates that the subject has no choice but to carry out the action expressed by the infinitive. If indicated, the agent appears in the *dative case.*

- Фатыйма. Озакламый барысы да әзер була. Аннан соң кунакларны **көтәргә** генә **кала**. (Кәрим Әмири, Таң вакыты.) Fatima. Soon everything will be ready. And then all that remains for us to do is to wait for the guests.

- Садыйк. Биредә артык сөйләп **торырга** да **калмады**. Хат бөтен нәрсәне ачып салды. (ibid.) Sadiq. There remains nothing more to say here. The letter has stated everything clearly.
- Хәкимҗан. ... синең яшьлегең узмаган әле, ... Күңелеңә ошаган ирнең башын-күзен әйләндерә аласың. Минем хәлләр башкачарак бит, Хупҗамал. **Миңа** шул эчтән генә ут йотып **йөрергә кала**. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khäkimjan. ... your youth is not past yet, ... you can turn the head of any man your heart desires. My situation is somewhat different after all, Khupjamal. I have no choice but to keep suffering within myself.

[1163] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc. with the verbal adverb in -a of **калу** – **кала** – or with a conjugated form of **калу** indicates the *time* remaining until the action expressed by the infinitive takes place.

- Бәйрәм **башланырга** ике-өч көн **кала** Идел буе кибетләр белән тулды. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) Two or three days before the start of the holiday the banks of the Volga filled with shops.
- Озын тәнәфестән соң дәрес **бетәргә** ун-унбиш минут **кала**, ... (Газиз Кашапов, Җир җылысы.) After the long recess, ten or fifteen minutes before the end of the lesson, ...
- Мәҗлес **башланырга** бер сәгать **каларак**, ... (Изаил Зарипов, Туган көн.) Approximately one hour before the beginning of the party, ...
- Ниһаять, кайтыр көннәрне зарыгып көтәр чаклар җитте. Хезмәте **бетәргә** өч ай **калды** ... (Фоат Садриев, Таң җиле.) Finally, the time drew near when he would long for the days he could return home. Three months remained until the end of his (military) service ...

[1164] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc. with **итү** ‘to do, make’ in *any person* and mood indicates that the agent *intends, endeavours, attempts* to carry out the action. The construction is often used in situations in which the agent wants, intends or attempts to perform the action, but due to some outside obstacles or adverse circumstances or conditions, does not succeed or succeeds only partially in doing so.

- Егетләрнең берсе аны куып **тотарга итте**, ләкин Котбый аны туктатты. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) One of the young men wanted to chase after her and catch her, but Qotbi stopped him.
- Кәримәгә өч яшь тулгач, әтисе кызны балалар бакчасына **илтергә иткән иде**. Юлия Борисовна бирмәде. (ibid.) When Kärimä completed the third year of her life, her father had wanted to take her away to the kindergarten. Yulia Borisovna didn’t let him.
- Мин **торырга итеп** ике терсәгемне дә түшәккә кададым. Тик – башны ничек мендәрдән аерырга? (Хәсән Сарьян, Җәза.) Wanting (trying) to get up, I propped both my elbows on the bed. But how to raise (lit., separate) my head from the pillow?
- Мәҗлесләргә йөртәләр үземне. Гозерләп /ʤөzerləp/ – ялварып чакыралар. **Бармаска итсәм**, үпкәлиләр, ... (Барлас Камалов, Узган гомер бигрәк җәл.) They make me go to parties (to play the accordion). They invite me, beseeching and imploring me. If I try to get out of going (If I try not to go), they get angry, ...
- Галиәкбәр ни әйтергә белмәстән, өнсез калды. Ул **елмаерга итте**, ләкин анысы да барып чыкмады. (Атилла Расих, Сынау.) Ghäliäkbär was dumbfounded, not knowing what to say. He tried to smile, but that too didn’t succeed.
- Икенче берәү минем чалбар кесәләремне актара иде. Мин **торырга иттем**, тар маңгай хәнҗәрен бугазыма терәде: – Селкенәсе булма, ... (Гурий Тавлин, Афәт.) A

second one was searching my trouser pockets. I tried to get up, but the fellow with the narrow forehead put his dagger against my throat, "Don't move, ..."

- Хушлашканда, Тәлгать аны **үбәргә иткән иде**, Сания башын читкә борды, һәм Тәлгатьнең ирене аның салкынча бит алмасына тиде. (Әхәт Мушинский, Кайту.) When they parted, Tälghät had wanted to kiss her, but Saniä turned her head to the side, and Tälghät's lips touched her cool cheek.
- Тынгысыз һәм ыгы-зыгылы фани бу дөньяга мин шушы гасырның нәкъ башында **килергә иткәнмен**, нибары бер генә атнага соңга калынган, ягъни 1901 нче елниң 7 нче гыйнварында туганмын. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) I had intended to come into this restless, bustling, perishable world exactly at the start of the century. I came just one single week too late, i.e., I was born on the 7th of January, 1901.

[1165] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, **-^{o}рга**, **-^{o}ргә** with **тору** 'to stand, live, dwell' in *any person* indicates that the subject *is about* to carry out the action expressed by the infinitive.

- Исхак. – Нигә аны үземнән генә сорамадың, әнкәй? – дип үпкәләде. Үзеңнән дә **сорарга торам**, нигә өйләнмисең? (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) Offended, Iskhaq asked, "Why didn't you just ask me about that, Mommy?" "Well, here I am asking you now, why don't you get married?"
- Яңгыр **яварга тора**. It is about to rain.
- Алар өчен барыбер – кем нинди эшкә чакырса – шунда **китәргә торалар**. (Шамил Бикчурин, Тирән катлам.) To them it's all the same. To whatever work anyone calls them, they are ready to go.
- – Ярый, әни, **үпкәләргә торма**. (Әмирхан Еники, Рәшә.) "All right, Mother, don't be offended."
- – Ярый әле кердең, чакырып **сөйләшергә дип тора идем**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "Good that you came in. I was just about to call you and have you over for a talk."
- Абдулла инде бүгенге дәресләрен бетереп, өенә **кайтырга дип торганда**, мәдрәсәгә башында Яхъя торган бер төркем шәкерт килеп керде. (Җәмит Рәхимов, Батырша.) Having already finished his classes (lit., lessons) for the day, Abdulla was just about to return home when a group of students led by Yakhya (John) entered the medrese.

[1166] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, **-^{o}рга**, **-^{o}ргә** with **йөрү** 'to walk' indicates that the agent *is about, is preparing, getting ready,* or *wants, intends* to carry out the action expressed by the infinitive.

- Мин үзебезнең Шөмбеттә техникумны тәмамлап, укытучы **булырга йөрим**. (Эдуард Касыймов, Гомер /Ojөmer/ ике килми.) Having finished the technical school in our (village of) Shömbet, I am preparing to become a teacher.
- Шәриф. Кая барасың? Тимергали. Тагын бәхет эзләргә читкә **китәргә йөрим**. (Таҗи Гыйззәт, Чаткылар.) Shärif. Where are you going? Timerghäli. I am preparing (getting ready) to leave for other places to try my luck again.
- – Мин әллә кайчаннан инде сезгә рәхмәт **әйтергә йөрим**. (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) "I have been meaning to thank you for a long time now."

[1167] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, **-^{o}рта**, **-^{o}ртә** followed by **тотыну** 'to hold to', 'to undertake', 'to set about' in *any person* indicates the beginning of an action.

- Халык гөрләп кул **чабарга тотынды**. (Атилла Расих, Ямашев.) The people began to clap their hands loudly.

- Балалар ... китапны кулдан кулга йөртеп **карарга тотындылар**. (Сафа Сабиров, Улым кайткач.) The children ... began to look at the book, passing it from hand to hand.

[1168] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc. followed by the verbal adverb **дип** expresses *purpose.*

- Юк, бүген ул алар янына бөтенләй башка нәрсәләр турында **сөйләшергә дип** килгән иде бит. (Ләбибә Ихсанова, Юл кешесе.) No, today she had come to them to talk about completely different things.
- Әнинең кулыннан самавыр капкачы төшеп китте. Яңа хәбәрне **әйтергә дип**, ул әти янына сарайга йөгерде. (Гариф Ахунов, Чикләвек төше.) The samovar lid fell from Mother's hand. She ran to Father, to the shed, to tell him the news.
- Сәйфи. Синең белән **саубуллашырга дип** килдем. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Seyfi. I have come to say goodbye to you.
- – Мин сезне **өйрәтергә дип** түгел, мин сездән **өйрәнергә дип килдем**. (Фатих Хөсни, Мәйдан.) "I came here not to teach you but to learn from you."

[1169] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, **-^{о}рга**, **-^{о}ргә** followed by the verbal noun **икән**(**лек**) indicates a *necessity, duty.*

- – Миңа **нишләргә**? – **Нишләргә икәнен** чыккач әйтермен, Мансур. Көтеп тор! (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) "What am I to do? (What do you want me to do?)" "I'll tell you what to do after I come back (lit., out) (i.e., out of the building), Mansur. Just wait."
- «Көтү башы» дип атап йөртә торган берничә сыер бар – ... эти, шул сыерларга, исемнәре белән кычкырып, кая **барырга икәнен** әйтә, ... (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) There are several cows called "leaders of the herd" – ... calling them by name, Father tells those cows where to go (where they must go), ...
- – Ашыгам мин. Әйдә, кузгалыйк тизрәк?! ... – ... – Сәер кеше син, ... Кая **барырга икәнне** әйт! – Ә-ә, – диде Фидаил уңайсызланып, үзе гаепле икән ич. – Аккош күленә! (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) "I am in a hurry. Come on, let's go quickly!" ... "You are a strange fellow ... Tell me, where you have to go!" "O-o-h," Fidail said, embarrassed. He himself was at fault after all. "To Aqqosh Lake (Swan Lake)!"
- – Капкаев та телен тыйсын! Юкса минем белән ничек **сөйләшергә икәнлекне** күрсәтермен үзенә. (ibid.) "Kapkayev too shall (must) restrain his tongue! Otherwise I am going to show him how to talk (how one must talk) with me." (The speaker is settling a quarrel between Kapkayev and another person.)

[1170] The infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc. followed by one of the *modal words* **бар**, **юк**, **түгел**.

1. Followed by **бар** or **юк**, this construction:

a) Expresses *possession* of, or *lack of,* things needed or commonly used to carry out the action denoted by the infinitive.

- Мөршидә. Син нигә ындырда түгел, Мәхмүзә? Мәхмүзә. Өстемә **киярга юк**, җаным. Мөршидә. Базарга ... **йөрергә бар**? Мәхмүзә. Кеше сүзе ул, җаным, кеше сүзе. (Риза Ишморат, Кайту.) Mörshidä. Why are you not in the barn, Mäkhmüzä? Mäkhmüzä. I have nothing to wear, my dear. Mörshidä. (But) you have something to wear to go to the market ... Mäkhmüzä. That's just talk, my dear, just talk.

- Кучкарда янып утырган лампа төти башлады. – Кадалгыры, керосины бетә. **Барырга вакыт юк**. (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) The lamp which was burning on the stove ledge began to give off smoke. “The deuce take it, it’s running out of oil. I have no time to go (and buy oil).”

b) Indicates that it is *necessary* or *unnecessary, needless* to carry out the action.

- Юлларның начарлыгын **әйтергә** дә **юк**. It is needless to say that the roads are bad.

Note: In the literary language, the more common form is ... әйтеп тә торасы юк.

c) Indicates *permission* or *denial of permission* to carry out the action.

- Мәрьям. Аһ, алай икән. Менә, Мәрьям, ишетмәсәң ишет, тыгылма, хакың юк. Аш пешерергә, кер уарга, идән юарга хакың бар синең. Ә совхоз эшләре турында сузеңне **әйтергә юк**. (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Märyäm. Ah, that’s how it is. Here, Märyäm, just listen, don’t interfere, you have no right (permission). You may (have the right/permission to) cook the meals, do the washing (laundry), scrub the floor. But you can have nothing to say about matters concerning the state farm. (Expresses a connotation of disagreement, dissatisfaction.)

d) The infinitive in **-рга**, **-ргә**, etc. followed by **бар** may indicate the *amount of time* remaining until the action expressed by the infinitive will take place.

- Зәйтүнә **кайтырга** әле шактый вакыт **бар иде**. (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) There was still plenty of time until Zeytünä’s return (i.e., return from work).

2. Followed by **түгел**, the construction emphasizes the action, condition or state denoted by the infinitive, both in the affirmative or negative sense.

- – Касыйм инде күптән кайтты. Ул инде зур үскән, тазарган, матурланган, күрсәң, бөтенләй исең китәр; малай чая, **әйтергә түгел**, барын да булдыра, ... (Садри Җәләл, Дим буенда.) “Qasim has long since returned home (i.e., returned for good). He has become big, has put on weight, become handsome. If you see him you’ll be absolutely amazed. The young man (lit., boy) is smart (sharp) and, one must say, he can do everything, ...”
- ... агач кырык-илле адым алда ни булганын да күрер күздән яшереп тора. Ә инде тамырларын **әйтергә дә түгел**. Комлы туфрак өстенә бүлтәеп чыкканнар да җиде-сигез башлы аждаһа елан сыман күлгә таба сузылганнар. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) ... the trees are hiding from view what’s just forty or fifty paces ahead. And not to mention their roots. They have grown unto the surface of the sandy soil and like a seven or eight-headed dragon have stretched along towards the lake.

CHAPTER XXIII – VERBAL NOUNS

The Verbal Noun/Infinitive in -у, -ү (-ю)

[1171] The verbal noun/infinitive in **-у**, **-ү** (**-ю**) is formed by joining **-у**, **-ү** (**-ю**) to the verb stem: яз – язу, язма – язмау, кара – карау, карама – карамау, ю – юу, юма – юмау, җый – җыю, җыйма – җыймау, бел – белү, белмә – белмәү, эшлә – эшләү, эшләмә – эшләмәү, ки – кию, кимә – кимәү, төя – төяү, төямә – төямәү.

A small group of verbs lose the vowel of their stems when forming their *affirmative* verbal noun. For example: укы – уку, таны – тану, ташы – ташу, бие – бию, төзе – төзү, әрче – әрчү.

Taken by itself, the verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) simply indicates an action or state *without denoting time.* In a given context, it may express *various* temporal relationships, *depending on the tense of the principal verb.* Furthermore, the verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) may take the plural, may be declined, take the possessive suffixes and may be used with postpositions.

Depending on the grammatical structure of a sentence, the verbal noun in **-у**, **-ү** functions also as an *infinitive.*

It is the form in which Tatar verbs are listed in dictionaries.

The Verbal Noun -у, -ү (-ю) with Case Endings

[1172] The verbal noun in the *nominative*, with or without possessive suffixes, may function:

a) As the *subject* of a sentence. As such, it may govern a direct object. The predicate is most often a noun or an adjective.

- Татар милләтенең үсүе өчен файдалы бер эш **эшләү**, аңар файдалы кеше **булу** – безнең максатның иң зурысы иде. (Мәхмүт Вәдәйли, Ул тормыш сөя иде.) To do a useful work for the development of the Tatar nation, to become men useful to it was our greatest aim.
- Алар өйдә булмады. Күрше хатын миңа: – Кичтән дачаларына киттеләр, бүген **кайтулары** икеле, – диде. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) They were not at home. The woman next door said, "They went to their cottage last night, (and) it is doubtful that they will return today." (lit., their returning is doubtful.)
- Камилә. Ишетмәдем, нәрсә дидең, Гаделша абый? Гаделша. **Ишетмәвең** хәерлерәк. (Хәй Вахит, Ике килен-килендәш.) Kamilä. I didn't hear. What did you say, Uncle Ghädelsha? Ghädelsha. It's better that you didn't hear it (lit., Your not hearing is better).
- Сәләхи. **Синең җырлавың** миңа бик ошады, Мәдинә. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Säläkhi. I liked your singing very much, Mädinä (Your singing pleased me very much, Mädinä).
- ... **моны** телдән **аңлату** һич мөмкин түгел, ... (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) ... it is not at all possible to explain this in words, ...
- Сажидә. **Җиңелне җиңүгә** караганда **авырны җиңүе** кызыграк. (Хәй Вахит, Ике килен-килендәш.) Sajidä. Overcoming what is difficult is more interesting than overcoming what is easy.

Note: The verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) may govern a direct object also when governed itself by a postposition or a verb requring it to stand in a case other than the nominative.

b) As the *predicate* of a sentence. In this function (especially when followed by «иде»), it may express a *continuous action* taking place *at the time* when the action of the principal verb occurs (occurred).
   · Юлда туңып-күшегеп караңгы чырай белән кайтканда, берсенең исенә төште: Түгәрәк Күлдә чыбык очы туганнары бар бит. Һәм алар Тавис Тархановларга сугылдылар. Исәпләре – җылынып кына **чыгу иде**. (Рәфкать Кәрами, Каргышлы юллар.) While returning with sombre faces and freezing on the road, one of them remembered that, after all, he had some very distant relatives in Tügäräk Kül (Round Lake). And so they dropped in on the Tawis Tarkhanovs. Their intention was just to warm up and leave.
   · Эштәге кызык һәм мәзәк хәлләрне искә алып икәүдән-икәү генә чәйләп **утырулары иде**, ишектә кыңгырау **шылтырады**. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) The two of them were sitting alone at tea, recalling the interesting and funny events that were going on at work, when the doorbell rang.
   · Аның эш өстәле артында ... ничек утыруы әле дә Асиянең күз алдында тора. Ул кергәндә, ботын-ботка атландырып, ... кофе эчеп **утыруы иде**. (ibid.) How he was sitting, ... behind his desk is still before Asiä's mind's eye. When she entered, he was sitting with his legs crossed, ... drinking coffee.

[1173] The verbal noun in the *genitive* functions as a possessive noun modifying the substantive to which it is attached. The latter takes the possessive suffix and, if it is the object of the principal verb, the required case ending.
   · Болар хакында **уйлауның файдасы** юк инде хәзер. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) Now there is no use any more of thinking about these things.
   · Данишев чәй янында ук **килүенең сәбәбен**, гозерен сөйләп өлгерде. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Җигули» эз югалта.) While having tea, Danishev managed to explain (to her) his reason for coming and stated his request.

[1174] The verbal noun in the *dative* indicates: In *temporal clauses*, a) that the action expressed by the principal verb *begins immediately after* the action of the verbal noun has been completed; b) that the action of the principal verb is or will be completed *by the time* or *before the time* of the action expressed by the verbal noun takes place, or that it will continue *up to the time* of the action expressed by the verbal noun; c) the starting *point in time* of the action expressed by the principal verb.

a) · Малайны **күрүгә**, ата каз ... туп-туры өстенә килә башлый. (Фатих Хөсни, Малай, чиләк, әби.) Upon seeing the boy the gander ... begins to come right at him.
   · ... егет ... чана башына менеп, аякларын салындырып утырды да, капкалар **ачылуга** атларның авызларын тартып, бер сызгырып җибәрде. (Мөхәммәт Гали, Аулак өйдә.) ... the young man ... climbed on the sleigh and sat down, letting his feet hang down. Upon the gates' opening he tugged the horses' reins and gave a whistle.
   · Гадәттә, без **утырышуга ук** табынга аш куела торган иде. (Роза Хафизова, Урак өсте.) Usually, the food was put on the table immediately upon our sitting down.

b) · Аңа, күрше өстәлдә утыручыларның киңәше буенча, хикәямне калдырып китәргә туры килде. Монысы өчен куандым гына: бигрәк яхшы, мин **килүгә** укып куяр. (Мирсәй Әмир, Казан.) On the advice of those (writers) sitting at the desk next (to his), I had to leave my story with him and go. I was just glad about that: It was especially good. He will read (finish reading) it before (by the time) I come (again).

c) · **Кайтуыма** инде ике атна вакыт узды. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Two weeks have already passed since I returned.

- Соңгы тапкыр Уфада **булуыма** өч кенә ел иде. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) It was just three years since I had last been in Ufa.

[1175] The verbal noun in the *dative* may indicate *cause.* The action of the principal verb *follows* or *precedes* the action or state expressed by the verbal noun.

- Бөркет (баш иеп.) Якыннан **танышуыбызга** бик шат. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.) Börket, bending his head. I am very glad that we are getting closely acquainted.
- Хатын, киресенчә, Арсланны шулай эш урынында һәм сау-сәламәт **күрүенә** чиксез шат иде. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) On the contrary, the woman was awfully glad seeing (because she saw) Arslan like that at his work place and in good health.
- Әллә сүзгә саран **булуыма**, әллә бирелгән җаваплар тулысынча канәгатьләндергәнгә, Хәлил абзый минем белән башка кызыксынмады, ... (Әбрар Шәмин, Еллар үткәч.) Either because of my being taciturn, or because the answers I had given completely satisfied him, uncle Khälil showed no further interest in me ...
- Минем болай **булуыма** Гайни генә сәбәп булды. (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Gheyni was the sole reason for my being this way.

[1176] The verbal noun in the *dative* may indicate *purpose.*

- Күпсүзлек чын фикерләрне **яшерүгә** генә хезмәт итә. (Тәүфикъ Әйди, Божра.) Verbosity serves only to hide one's real thoughts.
- – Җиһаншин белән сөйләштем, аэропортка илтеп куюын үтендем. ... Нина белән **очрашуга** да әзерләндем. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) "I talked to Jihanshin, asked him to bring me to the airport. ... I prepared to also meet Nina."

[1177] The verbal noun is in the *dative* when governed by a verb requiring this case.

- Данишев, аның **селтәнүенә игътибар итмичә**, үзен күптәннән борчып йөргән сорауны бирде: ... (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Җигули» эз югалта.) Paying no attention to his waving his hand, Danishev asked the question which had troubled him for so long: ...
- Ул Мөршидәнең Зөлфәткә кияүгә **чыгуына** баштан бик нык **каршы булып** та хәзер кинәт **риза булуына** бераз **гаҗәпләнә**. (Рәисә Ишморатова, Язмышлар.) She is a little surprised that Mörshidä, who from the beginning was very firmly opposed to her (i.e., the speaker's) getting married to Zölfät, now suddenly agrees to it.
- Зәйнәп аның болай **сөйләшүенә күнегеп беткән** булса кирәк, аз гына да каушамады һәм ачуланып та тормады. (Сафа Сабиров, Гәрәйнең бер җәе.) Zeynäp must have gotten used to his talking like this; she did not become embarrassed even a bit, and she did not get angry either.
- Фирдия һаман нидер көтте, ниндидер могҗиза **булуына өмет итте**. (Рәфкать Кәрами, Сагышлы кояш.) Firdiä was constantly waiting for something, hoping for some miracle to happen.

[1178] The verbal noun in the *dative* following a verbal adverb in **-а**, **-ә**, etc. (in writing connected by a hyphen) indicates that the action of the principal verb begins *immediately after* the action of the verbal noun has been completed.

- ... белмиме соң Ахунҗанов кешене камырга әйләндерә торган чараларны ... Ләкин **килә-килүгә** кеше белән әчелешле булып йөрүне, яки кеше өстенә сөйләүне килештермәде. (Фатих Хөсни, Мәйдан.) Didn't Akhunjanov ever knows how (lit.

the means) to make people putty in his hands ... But right from the moment of his arrival (i.e., right from the moment he took over as the chairman of the farm) he did not approve of quarreling with people or of slandering (denouncing) people.

[1179] The verbal noun in the *accusative* functions as the *direct object* of verbs requiring this case. It forms *synthetic subordinate clauses* whose agent is expressed by the respective possessive suffix or by both a separate word (pronoun, noun) most often in the possessive case and the corresponding possessive form of the verbal noun.

Note: In English, such syntactical constructions may be rendered by subordinate clauses introduced by 'that', by infinitive clauses, or by verbal nouns in *-ing* as the object of a verb.

- Дускаев, билгеле, **аның** бу вакытта тикмәгә генә **килмәвен** сизенә иде, һәм ул аны үз бүлмәсенә чакырды. (Әмирхан Еники, Рәхмәт, иптәшләр.) Dusqayev sensed of course that, this time, he did not come without a purpose, and he invited him into his own room.
- Рәфикъка хат язып җибәрдем. Аңа карата үпкә **сакламавымны**, әмма язмый торуына **гаҗәпләнүемне**, хәзер ярдәмгә мохтаҗ **булмавымны** әйттем. Бала **үстерүемне** хәбәр иттем. Тик аның атасы **Хәяли булуын** гына ачмадым. (Тәүфикъ Әйди, Божра.) I sent Räfiq a letter. I told him that I didn't harbor any grudge against him, but that I was surprised that he didn't write, and that now I didn't need any help. I informed him that I was raising a child. But I didn't disclose that its father was Khäyäli.
- Айбулат шушы сөйләшүдән **Нәҗибәнең очрашуны** түземсезләнеп **көтүен** сизеп алды. (ibid.) From this conversation Aibulat gathered that Näjibä was impatiently waiting to meet him.
- Без **аның** бу тирәдә бик еш **булуын** да беләбез. Әнә шул пар нарат төбендә бик озаклап нәрсәдер сөйләшепме, укыныпмы **утыруын** да, кайчакта хәтта **елавын** да күргәнебез бар. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) We also know that she is very often in this neighborhood. We have also seen her sitting under that very pair of pine-trees for a long time, either talking or praying, sometimes even crying.
- Сәләхи. Дикъкать белән **тыңлавыгызны** үтенәбез. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Säläkhi. We ask you to listen (We ask that you listen) attentively.
- Борис әңгәмәгә тагы да җитдирәк яңалык **кертүне** кирәк тапты. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) Boris deemed it necessary to interject a still more serious bit of news into the conversation.

[1180] The verbal noun is in the *locative* when governed by a predicate requiring this case.

- – Мине игътибарсызлык **күрсәтүдә гаепли алмассың** инде. (Тәүфикъ Әйди, Божра.) "You will certainly not be able to accuse me of showing inattentiveness."
- Җәлал. **Килүендә шик тә юк**. (Шәриф Камал, Хаҗи әфәнде өйләнә.) Jäläl. There is no doubt at all that he will come.
- Минаев кушуы буенча лейтенант Данишев җинаять эшләнгән урынны **караулда катнашты**. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигыли» эз югалта.) On Minayev's order lieutenant Danishev participated (joined) in the inspection of the scene of the crime.

[1181] The verbal noun in the *locative* may indicate a *continuous* action. In this function, it is most often used in conjunction with the auxiliary **булу** or with the verb **дәвам итү** 'to continue'.

- **Мәрьям** эндәшмәде, түбән карап, иреннәрен чәйнәп, ишек төбендә басып **торуында булды**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Märyäm kept silent. Looking down and biting (lit., chewing) her lips, she continued standing at the door.

- **Без** һаман алга **баруыбызда булдык**. (Атилла Расих, Хәвефле сынау.) We still kept walking on.
- **Ишек артындагылар** аңа игътибар итмәделәр, көлә-көлә **сөйләшүләрендә булдылар**. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) The people behind the door did not pay any attention to him. Laughing, they continued their conversation.
- **Алар** төн буе шул чама юнәлеш белән ашыга-ашыга **атлауларында булдылар**. (Шәйхи Маннур, Муса.) Throughout the night they continued to march, hurrying in about that direction.
- **Күчәрбай** һаман да әвелгечә, ..., алдан **баруында дәвам итә**, ... (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... Küchärbai still continues, as before, to lead the way, ...
- Әхмеров хәрәкәтсез **утыруында дәвам итте** ... (Фәнил Галиев, Командировка.) Äkhmerov continued to sit motionless.
- **Безнең пароход** акрын-акрын гына һаман алга **баруында**. (Рашат Низамиев, Язмыштан көчлерәк.) Our ship continues to move on very slowly.
- **Гаяров** Нурхановaның төкселегенә илтифат итмәде, һаман **елмаюында иде**. (Мәдинә Маликова, Фидая.) Ghayarov paid no attention to Nurkhanova's rudeness; he kept on smiling.

[1182] The verbal noun in the *locative* may indicate the *time* of the performance of the action expressed by the principal verb. Depending on the context and the latter's tense, the point of time may lie in the past, present or future.

- Камалиевның **элекке килүендә** бу биналарны әле салып кына яталар иде. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) The previous time when Kamaliev came, these buildings were still under construction.
- Бәдри. **Икенче килүеңдә** алайса сый хәзерләп каршы алырбыз. (Мирхәйдәр Фәйзи, Галиябану.) Bädri. When you come again we will receive you with a dinner.

[1183] The verbal noun in the *locative* may indicate the *manner* in which its action is performed.

- Аның бөтен кыланышлары ясалма, үзен тотышында, **сөйләшүендә, көлүендә, язуында**, урындыгында **утыруында**, хәтта тәмәкә **тартуында** да кемгәдер охшарга тырышуы, кемнеңдер хәрәкәтләрен сантыйларча кабатлавы **сизелә**. (Гурий Тавлин, Афәт.) His whole conduct is affected. In his behavior, in his (way of) speaking, in his (way of) laughing, writing, sitting in his chair, even in his (way of) smoking one senses that he endeavors to be like someone else, that, in a foolish way, he is copying someone else's (way of) acting.

[1184] The verbal noun in the *ablative* is used:

a) With verbs requring this case.

- Гыймран **ишүдән туктады**, ишкәкләрен көймә эченә сузып салды. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) Ghimran ceased rowing and pulled his oars into the boat.
- Күрәсең, хуҗа хатын эт-мәче халкын бик ярата, җае чыккан саен алар турында сөйли һәм шул **сөйләвеннән** зур **ләззәт ала иде.** (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Җигули» эз югалта.) It seemed that the hostess liked dogs and cats very much. Whenever the opportunity arose, she talked about them, and got great enjoyment from that talk (of hers).
- – Сиңа ни җитмәгән тагы?! – Беләсең. – Ә син уйлама ул хакта, – диде ир-ат, ... – Уйламыйча булмый, Арслан. **Туйдым** мин болай **яшәүдән**. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) "What is the matter with you again?" "You know what." "Don't you think about it," the man said,, ... "It is impossible not to think (about it), Arslan. I am tired of living like this."

- Асияне аңламавы түгел, туры җаваптан, җитди **сөйләшүдән тайчануы иде** бу аның. ... Үзенең аңлаешлы итеп сөйли **алмавыннан уңайсызлана иде** ул. (ibid.) This was not that he didn't understand Asiä. He was evading a direct answer, a serious talk. ... She felt uncomfortable for being unable to speak out clearly.

b) In *comparing* two or more actions with each other.

- – Биш тапкыр **ишетүдән** бер тапкыр **күрү** яхшырак. (Тәүфикъ Әйди, Божра.) "... Seeing it once is better than hearing (about) it five times."
- ... дүрт-биш кеше калды калуың, ләкин **аларның калуларыннан калмаулары** хәерлерәк иде. (Газиз Кашапов, Убырут.) True, ... there remained four or five men, but it would be better if they hadn't remained.

(For the form калды калуын see 1206, a, b; 1, 2).

c) To express *cause*.

- ... юлчы, әлеге ике юл чатына килеп җиткәч, беравык тукталып торды. ... аның тукталуы бу ике юлның кайсысыннан китәргә белмичә аптырап **калуыннан иде**. (Фатих Хөсни, Гали баба.) After coming to the crossing of those same two roads, the traveler ... stopped for a little while. ... he stopped because he was confused, not knowing which of these two roads to take.
- Айсылу. **Көнләшүдән** генә сөйлисең бит боларны, Акбүләп абый. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.) Aisylu. After all, you are saying these things only out of jealousy (because you are jealous), Uncle Aqbülän.
- Бу гыйбрәтле тарихны бүген килеп искә алуым Мөсәгыйткә карата нинди дә булса ачу **саклаудан** түгел. (Мирсәй Әмир, Казан.) I am not recalling this instructive story (lit., history) today because I harbor some grudge against Mösäghit.

d) With a verb denoting the beginning of an action, to indicate the *inception* of the action expressed by the principal verb as to *time, place,* or *manner.*

- Ул Галим белән **кайчан** һәм **ничек танышып китүеннән башлап**, бүгенге көнгә кадәр булганнарның барын да дөрес итеп сөйләп бирде. (Рәисә Ишморатова, Милиция лейтенанты.) He told everything truthfully, beginning with when and how he became acquainted with Ghälim and what happened to this day.
- Вакыйга булган **урынны караудан**, шулар белән **сөйләшүдән башлаячак** эшне Камалиев. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) Kamaliev will begin the work with inspecting the site where the event had happened and with talking to them.

e) Immediately followed by a conjugated form of the same verb to indicate that the action is final, not to be changed or reconsidered.

- Бер атнадан, башын иеп, яңадан кайтып керде. Тик әни кеше аны коры гына тотып, кире борып җибәрде. ... Шул китүдән китте, әйләнеп кайтмады. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) After a week he came back home again, his head down. But his mother was firm with him and sent him right back. That time he left for good, never to return.

[1185] The verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) may form *compound nouns,* or it may *limit the second noun.* In both cases the latter takes the possessive suffix.

- Һәр кайсыбызга икешәр сум акча бирдертте. Шуның белән без **кабул итү имтиханнары** көненә килеп җиттек. (Мирсәй Әмир, Казан.) He had each of us given two rubles. We managed to do with that until the day of the entrance examination.
- Ярымутрауга **керү юлы** никадәрле генә бормалы һәм буталчык булмасын, алар адашмады. Фидаилгә яхшы таныш юл. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) However winding and confusing the entrance road to the peninsula was, they did not lose their way. It was a road well known to Fidail.

- Берәүнең дә үзләренә **куркыныч янау ихтималына** ышанасы килмәде. (ibid.) No one wanted to believe in the possibility of danger threatening them.
- Атакай бит Дәүләкәнгә, онытмаган булсагыз, **сәүдә итү максаты** белән килгән, ... (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) If you haven't forgotten, (my) dear father came after all to Däwläkän with the intention of doing business (starting a business), ...

The Verbal Noun in -у, -ү (-ю) with Postpositions

[1186] The verbal noun with **белән** indicates:

a) The *cause* of, *reason* for, the action expressed by the principal verb.
- Әсәрләре белән түгел, җыелышлардагы чыгышлары белән танылган иде. Анда да **көлдерә белүе белән**. (Мирсәй Әмир, Казан.) He was not known for his literary works but for his speeches at meetings. And there too for his ability to make people laugh.
- Шундый **булуы белән** ул үз шәхесенә карата да кешеләрдә ихтирам хисе **уяткандыр** бәлки. (ibid.) Being (Because he was) that way, he had perhaps aroused in the people a feeling of esteem also with regard to himself (lit., to his own person).

b) The *manner* in which the action is performed.
- Мәүлет егетләргә зур **кызыксыну белән** карап торды. (Альберт Хәсәнов, Фәндәм фонды.) Mäwlet had been watching (lit., was looking at) the youths with great interest.
- Төн юлга **җыену**, чемоданны **тутыру** ... **белән** йокысыз үтте. (Ибраһим Салахов, Мәхәббәт картаямы?) The night passed sleeplessly with the preparation for the journey (lit., road), packing the suitcase ...

c) The *type* of the subject's *occupation.*
- Аны тәмамлагач ике ел балалар **укыту белән** шөгыльләнә. (Зөфәр Рәмиев, Вакыт җитәр, кояш чыгар.) After finishing it (i.e., the medrese), he occupied himself for two years with teaching children.

d) In temporal clauses, the verbal noun with **белән** indicates that the action of the principal verb begins immediately after the completion of the action expressed by the verbal noun.
- Читлек **ачылу белән** кош очып чыга ... (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) The moment the cage is opened the bird flies out ...
- Абу баба ишектән **керү белән**: – Нигә караңгыда утырасың, керәсин беткәнме әллә, балам? – диде. (Булат Сөләйман, Абу баба.) Upon entering Abu Baba said: "Why are you sitting in the dark, is perhaps the kerosene all gone, my child?"
- – Сез, Әгъзәм абый, бер дә борчылмагыз. ... Бераз **вакытым булу белән үк** эшлим. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Don't worry at all, Uncle Äghzäm. ... I'll do it right away when I have a little time."
- Нәҗип, күзен **йому белән**, тирән йокыга талды. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) As soon as he closed his eyes, Näjip sunk into deep sleep.

[1187] The verbal noun with **өчен** indicates *intention, aim, purpose, reason, suitability.*
- Айсылу. Мин рәхмәт **алу өчен** түгел, үзем өчен эшлим. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.) Aisylu. I'm not doing it to get thanks, I'm doing it for myself.
- Ул монда **ял итү өчен** килгән. (Русча-татарча сүзлек.) He came here (in order) to rest.

- Төрле яктан чолгап алган ... дошманнардан үзен-үзе **саклау өчен**, үзенең бүгенгесен, киләчәген, ... **яклау өчен** ул аларны ... тар-мар итеп ташларга тиеш иде. (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) To protect himself from the enemies ... who surrounded him from various sides, to safeguard his present (lit., present day), his future, ... he would have to ... destroy them.
- – Төнлә **борчуым өчен** гафу итегез.Миңа сезнең белән сөйләшергә кирәк иде, Диләфрүз, – диде Мансур. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "Pardon me for bothering you at night. But I must speak with you, Diläfrüz," said Mansur. ('I must' is pronounced emphatically.)
- Ул агач байларына хезмәт итеп кенә калмады, ... Бала-чагага **су керү, балык тоту, каз көтү өчен** шуннан да кулай, шуннан да ямьле урын бар идеме икән дөньяда? (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) It (i.e., the river) didn't just serve the lumber barons ... Could there possibly be a place in the world which was more convenient, more pleasant for children to swim, fish, and tend geese?

[1188] *Examples with other postpositions.*
The verbal noun takes the case endings required by the postposition.

- Ул минем өчен дә бик сөенде, чөнки Салих **чакыруы буенча** баруымны белеп тора. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) She was also very glad for me because she knew that I was going on Salikh's invitation.
- – **Мактау йөзеннән** түгел, ә чын дөресен әйтәм. (ibid.) "I don't say it in order to praise, but I am speaking the real truth."
- **Керүеңнән элек** чыгуыңны уйла. (Proverb.) Before you enter think of your way out.
- Профессорның **сөйләвенә караганда**, сынаулар әле тагын җәелергә ... тора. (Атилла Расих, Сынау.) According to what the professor says, the experiments are about to be extended still more ...
- Караңгы **төшүгә карамастан**, урам себерүчеләр тротуардан кар көриләр, ... (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) Despite the fact that darkness has fallen, the janitors are shoveling the snow from the sidewalks, ...
- Соңгы тапкыр **очрашуларыннан соң** инде берничә ел үзып киткән иде. (Тәүфикъ Әйди, Божра.) Several years had already passed since the last time they met.
- – Имам Хисамович, **Вәгыйзнең** бездән **китүе турында** ишеттегезме әле? – диде ул. (Мәхмүт Хәсәнов, Инженерлар.) "Imam Khisamovich, have you heard yet about Wäghiz having left us?" he said.

[1189] The verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**), in its *basic affirmative form,* followed by a *postposition* indicating *comparison* (кебек, сыман, сымак, сынлы, төсле, шикелле), and repeated after the postposition in a *negative personal form,* expresses performance of the action with a *very high degree* of *intensity.*

- Фәрит дәшмәде. Ишек алдына чыгып китте. Җан тынычлыгы югалган иде. Ни булды соң әле бу? Ут йотып кайттылар, балаларының сау-сәламәт икәнлеген күреп **куану сынлы куанмадылар**, һәм менә кинәт кенә әллә ни булды. (Фоат Садриев, Таң җиле.) Färit remained silent. He went out into the yard. His peace of mind was gone. What on earth had happened then? They had returned (i.e., returned to Färit's native village) with great apprehension (they had left their ailing little son with Färit's mother and didn't know how he was), but when they saw their child strong and healthy, they were jubilant as they had never been before. And here, suddenly something happened.

[1190] With the possessive suffix of the *first person* the verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) may express *attenuation.*

- Закир. Син ничек карарсың, Мәхмүт Сабирович, мин ферма мөдире мәсьәләсен бу утырышта ук кузгату иртәрәк булмагае дип уйлыйм. Сиңа **сугылуым** да шул турыда сөйләшү өчен. (Фатих Хөсни, Бертуган Таһировлар.) Zakir. How do (lit., will) you look at this, Mäkhmüt Sabirovich? I think that it might be too early to raise the matter of the farm director right now, at this session. The reason for my calling on you is to talk about that.
- – Сезнең бу бинаны беренче күрүегезме? – Әйе, беренче **күрүем**. (Миргазиян Юныс, Тозлы җил.) “Is this the first time you have seen this building?” “Yes, it is the first time I have seen it.”
- – Менә сезгә бер кунак алып килдем әле. Күрәсездер ул бу хәлендә бер кая да бара алмый. Аягы яралы. Сездә бераз торып ял итсен, хәл алсын, дип рөхсәт сорарга **килүебез иде**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) “I have a guest for you here. You can see that in this condition he can’t go anywhere. His foot is hurt. We thought we’d come to ask permission for him to stay a little while with you to rest and to recover.”
- – ... Без бит хәер сорашырга дип килмәдек. Хәлегезне белешеп кенә **узуыбыз иде**. (ibid.) “... After all, we didn’t come to beg for alms. We just thought we would come by and inquire how you were doing.”

The possessive forms of the verbal nouns of әйтү and дию

[1191] They are used a) to concretize something said before, or, when necessary to refer again to some person(s) or thing(s); b) to explain the meaning of some gesture. In this function, **әйтү** and **дию** come close in meaning to the parenthetical word **янәсе**; c) to refer, in a tone suggesting a tinge of apology, to a remark, statement, etc. made earlier. The forms of **әйтү** may or may not be preceded by **дип**.

a)
- – Бер китәргә ниятләнгән кеше барыбер китәр инде ул. Пенсиягә җыенучы иптәш турында **әйтүем**. (Мәхмүт Хәсәнов, Сыймас Садри.) “A person intending to leave will leave anyway, you know. I’m talking about our colleague who is about to go into retirement.”
- – Анда синең эшеңдәге җитешсезлекләр турында да сүз бар, шәхси тормышыңа кагылган нәрсәләр дә бар. Шәфикъ абый әйткәннәренә җавап булмагач, тавышын экренәйтә төшеп, өстәп куйды: – Шәүкәт турында да **дию ем**. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) “In it (i.e., in the letter) there are assertions (lit., words) about shortcomings in your work as well as things concerning your private life.” Since there was no answer to what he had said, uncle Shäfiq, lowering his voice, added, “I’m talking about Shäwkät.”
- Хәерниса. Мин боларны һич кенә дә аңлап бетерә алмыйм әле, Саҗидә белән Рәүфне **әйтүем**. (Хәй Вахит, Ике килен-килендәш.) Khäyernisa. I can’t understand them at all. I mean Sajidä and Räüf.
- – Синең «өеңә» киттекме әллә? – дидем мин Барласка. Әлеге яр буендагы көймә хакында **әйтүем иде**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) “Shall we go to your ‘house’ then?” I said to Barlas. I was talking about that ship (that ship mentioned before) on the (river) bank.

b)
- Бу юлы инде мин Барласка төртеп алдым. Менә кызык **дию ем иде** аңа. Барлас та миңа гәүдәсе белән кагылды. Янәсе, аңлыйм, бик-бик кызык, тыңлыйк әле.

(Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) This time around I gave Barlas a push. It meant that it was very interesting. Barlas too touched me with his body. It meant: “I understand, it is extremely interesting, let’s just listen.”

· Өстәл өстендә ачык хат. ... Башы белән ымлап, шул хатка күрсәтте Сания апа. Укы **дияе иде** бу аның. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) On the table lay an opened letter. ... With a nod of her head Saniä directed (Asiä’s) attention to that letter. “Read it,” it meant.

c) · Зариф. (Акыл бирергә тырышып) ... өлкән туганым буларак киңәш биреп **әйтүем**, син бу нәрсә белән бик чуалма. ... (Фатих Хөсни, Бертуган Таһировлар.) Zarif (seaking to reason with him). ... since you are my older brother, I am saying this to you to advise you, “Don’t become overly involved in this matter. ...”

· – Акчага бер кап шырпы да сатачак түгелмен. ... Алтын-көмеш кирәк. – Соң шулай булгач, без синең кибетеңнең ишек төбенә дә бара алмыйбыз. – Сез, мөселманнар, мин дә Мөхәммәт динен тотам. Үз кешеләргә булышу тиешле **дип әйтүем**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) “For money I’m not going to sell even a box of matches. ... I need gold and silver.” “If that’s the case, we cannot even set foot on the doorstep of your store.” “You are Moslems, I too believe in Mohammed’s religion. I’m saying one must help one’s own people.”

The Verbal Noun in -у, -ү, (-ю) with Modal Words

[1192] The verbal noun with **түгел** *confirms to various degrees* the action expressed by the verbal noun. The agent is expressed a) by a noun or pronoun in the *genitive* and the respective possessive suffix on the verbal noun; b) by the possessive suffix alone on the verbal noun; c) by a noun or pronoun in the *nominative* with the verbal noun in its *basic form;* d) by the verbal noun in its *basic form alone.* In this latter case the agent is known from the context.

· Ильяс. Ә син курыкма. Кыюрак бул, Айсылу. Айсылу. Куркудан **әйтүем түгел**, Ильяс абый. Суфия апа бит безнең өйрәтүчебез. Менә шуңа күрә генә уңайсызланам. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Ilyas. But don’t be afraid. Be more courageous, Aisylu. Aisylu. I’m not saying that because I’m afraid, Uncle Ilyas. Sufia is our instructor (trainer) after all. It’s just because of that, you see, that I feel uneasy.

· Заһит. «Сиңа гына эш калмады» дип **әйтүең түгелдер** ич бу, ... Камәрия. Сиңа да эш табарбыз, курыкма. (Фатих Хөсни, Бертуган Таһировлар.) Zahit. With this you aren’t possibly saying that only for me there is no work, are you? Qämäriä. Don’t be afraid, we’ll find work for you too.

· **Илдархан абый** җавап **бирү түгел**, башын да күтәрмәде. (Әхсән Баянов, Декабрьның унөченче көне.) Not only did Uncle Ildarkhan not answer, he did not even raise his head.

· Һәй, нәрсәгә куркырга! Беренче тапкыр **күрү түгел** ич, ... (Фәтхи Бурнаш, Яшь йөрәкләр.) Well, why be afraid! After all, it’s not the first time that I see that, ...

· – Әллә бимазалыймы, Зәбирә түти? – дип сорады Бибинур борчылып. – Юк, юк, **бимазалау түгел**, тавышы да ишетелми. Уй-сагышка чумып утыра ... (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) “Does she perhaps inconvenience you, Aunt Zäbirä?” Bibinur asked, worried. “No, no, it’s not that she inconveniences me, one doesn’t even hear her voice. She sits, sunk in thought and melancholy.”

· Хәер, **аның** биредә беренче тапкыр гына **булуы түгел иде**, әмма кергән саен үзендә ниндидер бер уңайсызлану тоя ул. (Әмирхан Еники, Рәхмәт, иптәшләр.)

By the way, it is not the first time he has been here, but each time he comes ... (here) he feels uneasy.

- Барый турында беренче **ишетүем түгел иде** инде. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) It wasn't the first time that I had heard about Bari.

[1193] The *possessive forms* of the verbal noun with **бар** (**иде**) express *possibility* or *supposition*, with or without a connotation of *cautioning*. If the latter, the verbal noun is most often in the second person.

- – Болай туңып утырырга ярамый, балам, салкын **тидерүең бар**. (Булат Сөләйман, Абу баба.) "It doesn't do to sit around like this, shivering, my child. You may catch a cold."
- Зәйнулла беравык тынып торды. Гел-гел сорашып кына торсаң, малайны **шикләндерүең бар**. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) For a while Zeynulla kept quiet. If you keep asking questions, you may make the boy suspicious.
- – Бар, бар инде эшеңә, соңга **калуың бар**, – диде Гөлбикә. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) "Go, go now to your work, or you may be late," Gölbikä said.
- Сәлим ханның энесе Мөхәммәтгалимбәк тә илгә кайтып тәхеткә утыру хакында хыялланып йөри ич әле. ... кул астында бер бөтен алай диләр. Ә **аның** илгә кайтып тәхеткә **утыруы бар**. Бик бар. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) Khan Sälim's younger brother Mökhämmätghälimbäk too still dreams about returning to the country and ascending the throne after all ... they say that he commands a whole regiment (legion). And it is possible that he will return to the country and ascend the throne. Very possible.
- – Җәй булса да, кичен салкын **булуы бар**. (Мирсәй Әмир, Беркатлы кеше.) "Although it is summer, it can be cold in the evenings."
- – Миннән башка ничек яшәдең соң син, Илтазар? – дип уфтанды ул. – Өч көн элгәре бер-беребезне тамчы да белми идек. Шулай мәңге **белмәвебез** дә **бар иде**. Ашык-пошык кына килеп чыкты. (Рөстәм Кутуй, Бер дә бер көзне.) "How did you ever live without me, Iltazar?" she said, sighing. "Three days ago we did not know each other at all. It could well have been possible that we would never have gotten to know each other. It came about so very fast (lit., in a hurry)."
- ... **Кенәзнең** Камайны **кабул итмәве бар иде**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) ... it could be that the prince would not receive Qamai.
- Үткән эшкә салават, әмма аның алтын тулы янчыкны алуын оста Дәүран күреп торды. **Останың** бу хәлне ханга **җиткерүе бар иде**. (ibid.) What's past is past, but master Däwran did see him take (i.e., accept) the purse full of gold. It was possible that the master would report this matter to the Khan.
- Урак өсте җитте, яңадан бөтен авыл басуга агылды. Көннәр бик эссе иде, арышның кибеп коела **башлавы бар иде**. (Мәхмүт Галәү, Болганчык еллар.) Harvest time arrived, and the whole village streamed again to the fields. The days were very hot, and there was the possibility of the rye getting dry and beginning to shed its grains.

[1194] The verbal noun in its *basic form* followed by **юк** (**иде**) expresses the non-existence of a regular or habitual action. The form may also indicate (or imply) the *impossibility* of performing the action or of acting otherwise.

- – Әлегә кадәр сөйләгәннәрем бар да дөрес, һичбер **арттыру-киметү юк**. (Рашат Низамиев, Язмыштан көчлерәк.) "Everything I have said up to now is true. There has been no exaggerating or toning down whatsoever."

Note: The construction **-у**, **-ү юк** (**иде**) may refer to the speaker, in most cases the first person.

- Йә хода! Галимҗан тавышы бит! Күзләрен ачты. Менә янәшә утыралар. Әйтерсең лә арада утыз ике ел аерым **тору юк**, ... (Фәүзия Бәйрәмова, Кыңгырау.) O Lord! It is Ghalimjan's voice! She opened her eyes. There, they are sitting, next to each other. As though they haven't been separated (lit., lived separated) for thirty-two years, ...
- ... кыңгырауны ничек тә алырга кирәк. ... Шуннан башка **аңа** бу дөньяда да, тегесендә дә **кичерү юк**. (ibid.) ... somehow she must get the bell. ... Otherwise there is no forgiveness for her in this world nor in the hereafter.
- Әниләргә бер каптыңмы, **ычкыну юк** инде ул – Фатихка шундук эш табылды. (Роза Хафизова, Зөләйханың сәгать чылбыры.) Once you get caught by Mother there is no escaping. A job (task) was immediately found for Fatikh.
- ... әгәр юлчы ишек шакыса, кем булуына карамастан, чәй эчертмичә **чыгару юк иде**. (Миргазиян Юныс, Европа ат сагына.) ... if a traveler knocked at a door, no matter who he was, they would not let him go without having him drink tea.

[1195] The verbal noun in its *basic* or *possessive* form with **кирәк** indicates the *necessity* to carry out the action. Furthermore, it may express *prohability, supposition,* etc.

- – Фәнең үзеңә булсын, **миңа** әйткән сүзеңдә **торуың кирәк**. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "Keep your science. What I require is that you keep your word (which you have given me)."
- Бу хәтле акчага ия булу өчен **хезмәт кешесенә** ничәмә-ничә дистә еллар буе чуен, корыч **эретү**, ташкүмер **чыгару**, мал **үрчетү** – никадәр тир **түгү кирәк**. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) To come into possession of that much money, how many decades (tens of years) must a worker cast iron and steel, extract hard coal, raise livestock; how much must he sweat.
- – Егерме-егерме өч яшьләрдә **булу кирәк**. (Тәүфикъ Әйди, Божра.) "He must be twenty to twenty-three years old."

[1196] The verbal noun in its *basic* or *possessive* form with **мөмкин** expresses *possibility*, with **ихтимал** *probability.*

- Нигәдер бер дә сөйләшмиләр.Тыныч кына чәй чөмерәләр. Болай булса **минем** йоклап **китүем** дә **мөмкин** бит. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) For some reason, they are not saying anything. They are having (their) tea in silence. So then, it's quite possible that I'll just fall asleep. (The boy is already in bed but is eavesdropping on his parents in the hope of finding out details of their plans to move to another place.)
- Айсылу. Мин куркырлык сүз **әйтүегез мөмкин** түгел. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.) Aysylu. You cannot say anything that could frighten me.
- – Миңа Габитов яңа мәгълүматлар бирде. **Шикләнүләреңнең** дөрес **булуы ихтимал**, – диде. (Рәисә Ишморатова, Милиция лейтенанты.) "Ghabitov has given me new information. It is probable that your doubts are well-founded (correct)," he said.

[1197] The verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**), immediately followed by **ни дә** and repeated with **ни**, indicates that the speaker *agrees* to, is *satisfied* with, the execution of *any one* of the actions expressed by the repeated verbal noun.

- Бу турыда әни белән дә киңәштем. Ахыр чиктә минем төп максатым югары белем алу түгелмени? Авыл хуҗалыгы белгече **булу ни дә**, төгәл фәннәр буенча белгеч **булу ни**?! Иң мөһиме – белем алу ич! (Атилла Расих, Ишан оныгы.) I consulted also with Mother about this (i.e., about how to get an education). In the final analysis, wasn't (lit., isn't) it my basic (principal) aim to acquire a higher educa-

tion? What difference did (lit., does) it make whether I became (become) an agricultural expert or an expert in (one of the) exact sciences? The most important thing was (is) getting an education, after all.

[1198]

a) The *possessive form* of the verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) augmented by the suffix **+ча**, **+чә** expresses 'according to', 'as'.
   · Игнатюк **әйтүенчә**, бу хәл җомга көнне, августның егерме дүртендә, кичке сигездән соң булган. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) According to what Ignatyuk says, this event happened on Friday, the twenty-fourth of August, after eight o'clock in the evening.
   · Тикшерү **күрсәтүенчә**, ... (Кызыл Таң.) As the investigation shows (According to what the investigation shows), ...
   · Билгеле **булуынча** ... (ibid.) As is known ...
   · Хәбәр **итүләренчә**, ... (ibid.) As is reported (According to reports), ...

b) The *same form* may indicate *simultaneous execution* of the action expressed by the verbal noun and that denoted by the principal verb. This form,which is mostly used in the vernacular, is practically synonymous with that of the verbal noun in -ᴼш with the suffix +лый, +ли (see 1216).
   · Җыелыштан **кайтуынча** бер җирдә тукталмады, бер нәрсә дә алмады. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) On his way back from the meeting he did not stop anywhere and did not buy anything.

[1199] The verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) expanded by the suffix **+дагы**, **+дәге** forms an *attributive verbal adjective.*
   · – Бу мәйданны **үзләштерүдәге** хезмәтегез әйтеп бетергесез, Борһан ага. (Рафаил Төхфәтуллин, Агымсу.) "Your service in opening up this (oil) field cannot be emphasized enough, Mister Borhan."
   · Менә шул елларда инде аның ... милли моңнарны халыкка **җиткерүдәге** яңа эшчәнлеге башлана. (Рашат Низамиев, Язмыштан көчлерәк.) In those years begins his new activity of ... bringing the folk melodies to the people.

[1200] The verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) expanded by the suffix **+чан**, **+чән** forms a compound part of speech which can function as an attribute or predicate, retaining the intransitivity or transitivity of the verb from which it is formed. This form expresses the *inclination* or *tendency* to perform the action or to *possess the quality* indicated by the basic verb.
   · Мондый көннәрдә Мәрвиянең елыйсы **килүчән**. (Кояш Тимбикова, Агым уртасында.) On such days Märwiä feels like crying.
   · Тотыш – кайнар йөрәкле, тиз кабынып **китүчән**, алдын-артын уйламыйча эш **итүчән** егет. (Фәрит Хатипов, Тарихыбызның поэтик сәхифәсе.) Totysh is an energetic young man inclined to get excited quickly and tending to act before he thinks.
   · Тиз **ватылучан** кадерле нәрсәне тоткандай, йомшак итеп кочаклап алдым сеңелемне. (Кәрим Әмири, Әсма.) I embraced my (younger) sister tenderly as though holding something precious and fragile (that breaks easily).
   · Бу дөньяда барысы да **үтүчән**, ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Хәтер ярлары.) In this world everything is transitory, ...
   · Кешенең хезмәт җитештерүчәнлеге төрле сәгатьләрдә генә түгел, атнаның төрле көннәрендә дә төрлечә **булучан**. (Равил Велиев, Көчле агым.) A man's work

productivity tends to vary not only at different hours but also on different days of the week.

· Бик үткен һәм күп **сөйләшүчән** булгач, Равил аны алдагы рәтләрнең берсендә утыра булырга тиеш дип уйлаган иде: чаярак укучыларны гадәттә укытучы күз алдына **утыртучан** булалар. (Вакыйф Нуруллин, Әгәр син булмасаң.) Since she was very sharp-tongued and tended to talk a lot. Rawil had thought that she must be sitting in one of the front rows, for they usually tend to seat mischievous (bold) students right before the teacher's eyes.

· Һәркем үзенең беренче укытучысын **онытмаучан** була. (Миркасыйм Госманов, Чәчелгән орлыклар, Голҗа татарлары.) Usually, everybody tends not to forget his (her) first teacher.

The Verbal Noun in -у, -ү (-ю) with the Auxiliary Verb булу

[1201] The verbal noun with the auxiliary verb **булу** in the third person sing. expresses:

a) A *regular* or *habitual* action. If indicated, the agent is in the *genitive*; the verbal noun most commonly takes a *possessive suffix* indicating the *person.*

  · Бу **минем** аны соңгы **күрүем булды**. (Гомәр Бәширов, Күзгә ачы җилләрдә.) This was the last time I saw him.

  · Иң беренче ачыкланган нәрсә – Казан кызы Анастасия **Цветованың** бирегә, өяз шәһәрчегенә 1917 елны күчеп **килүе булды**. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) The very first thing which came to light was that the Kazan girl Anastasiya Tsvetova moved here, to the little district town, in the year 1917.

  · Утыз икенче елга кадәр һәр җәйне атам йортына кайта идем. Соңгы **кайтуым** утыз дүртенче елның кышында **булды**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) Until nineteen hundred and thirty-two, I returned to my father's house every summer. The last time I returned was in the winter of nineteen hundred and thirty-four.

  · ... әниебезнең көлеп сөйләвенә караганда, миндә хәтта сабый чакта ук «сурәт төшерергә» омтылыш булган. ... Кулыма каләм тоттыргач та беренче эшем сурәт ясарга **азаплану булган**. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) ... according to what our mother tells laughingly, I had, even when I was still a little child, the urge to "draw pictures". As soon as they put a pencil into my hand, the first thing I did was to labor at drawing a picture.

b) The *immediate beginning* of another action following the *completion* of the action of the verbal noun. In this function, the verbal noun always takes the respective *possessive suffix.*

  · **Кошның** килеп **кунуы була**, патша иплэп кенә килеп, кошны тотып ала. (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) As soon as the bird sits down (on the tree), the king gingerly approaches and seizes the bird.

  · Ул гел шулай ... эскәмиядә утыра. **Кәримәнең** ишегалдына **чыгуы була**, гел аңа төбәлә, аны күзәтә. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) He always sits like that on a bench ... As soon as Kärimä steps out into the yard, he always stares at her, watches her.

  · Ишектән **чыгулары булды**, аларга Вәсилә Хакова очрады. (ibid.) The moment they stepped outside they met Wäsilä Khakova.

  · **Минем**, ... әби белән чәйгә **утыруым булды**, ишекне кактылар. (Мөхәммәт Мәһдиев, Торналар төшкән җирдә.) I had ... just sat down with Grandma for tea when someone knocked at the door.

- Әллә кайлардан танып ала, **сызгыруым була**, килеп тә җитә, ... (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) She (i.e., the mare) recognizes me from wherever she is. As soon as I whistle she comes, ...
- – Юк, – диде Барлас. Анда барырга ярамый. **Йоклап китүең булыр**, милиционер аяктан гына тотып алып тартып чыгарыр. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) "No," Barlas said. "We must not go there. As soon as you go to sleep, the policeman will grab you by your feet and pull you out." (The two boys are living on the street. They are constantly on the lookout for the police because they do not want to be caught and sent to a children's home.)
- **Аның** чыгып **китүе булган**, ди, ишекнең ачык калуын белгәч тә, Гөлчәчәк әниләренә китәргә җыена башлаган, ди. (Татар халык әкиятләре, Гөлчәчәк.) As soon as she (i.e., the witch) had left, Gölchächäk, they say, right after noticing that she had left the door open, prepared to go to her mother (and family), (they say).

[1202] The verbal noun in its *basic form* and **булу** in the *third person singular* express *possibility, probability, supposition,* or it indicates the *intention, decision* to carry out (not to carry out) the action of the verbal noun.

- – Шуның өчен бүләк алып килгәнме? Ничек кулың бара... – Бәй, алмасаң, кешене **рәнҗетү була**, бит. (Рәфкать Кәрами, Сагышлы кояш.) "For that he brought a present? How could you (bring yourself to) accept it..." "Well, you can offend a person, after all, if you don't accept a present."
- – Ул тук, җылыда ята, аны беркем кумый, йокысы тирән, тыныч. Аның өчен моннан да зуррак уңышка **ирешү буламы** соң? (Рәстәм Кутуй, Бер дә бер көзне.) "He (i.e., the dog) has had enough to eat. He is lying in a warm place, nobody chases him away. His sleep is deep and peaceful. Could he possibly achieve a success greater than this?" (The dog was straying in the woods and succeeded in finding a new master by attaching himself to the person speaking.)
- Үткәннәргә **кайту булмаячак** – Асия шулай хәл иткән иде ич! (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) She will (definitely) not return to what has passed (i.e., to what she did in the past; to her past lifestyle). Asiä had resolved it that way, after all!

[1203] The *verbal noun* of **булу** following a *past participle* indicates the *full completion* of the action or state expressed by the participle. Like the verbal noun used by itself, the verbal noun preceded by a past participle serves to form various kinds of clauses (synthetic subordinate clauses, adverbial clauses, etc.).

- – Мин **сезнең** әлегә **өйләнмәгән булуыгызны** беләм. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) "I know that you are not married yet."
- Әлбәттә, **Гавашевның** ... Самат дигән исемне Хаммат дип **ишеткән булуы** бик ихтимал. (ibid.) Of course, it is very probable that ... Ghawashev had heard the name Samat as Khammat.
- Айбулат бүгенге төнне әнә шул кинотеатр артындагы йортларның берсендә уздыруын, чирек кенә минутка да керфек **какмаган булуын** кылт итеп исенә төшерде ... (Тәүфикъ Әйди, Бoҗра.) Aibulat suddenly remembered that he had spent the last night in one of the houses behind that cinema, and that he hadn't even closed his eyes for a few seconds.
- Гадәттә, кеше алдында уңайсыз хәлдә калуыңны, башкаларга кушылып, үзеңнән-үзең **көлгән булу** белән яшерәсең. (Мирсәй Әмир, Үсә төшкәч.) Usually, you cover up finding yourself in an awkward situation before people by joining others in laughing about yourself.

[1204] The verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) in its basic *affirmative* form and repeated in its *negative* form (in writing, both constructions are connected by a hyphen), corresponds to clauses connected by the subordinating conjunction 'whether ... or not'. The second component of such constructions may appear in its *basic* form or take the *possessive suffix* of the person referred to.

- ... китүчеләр: – Ярый, бик ярый! Тик бит әле безнең кая баруыбыз, анда баргач, эш **булу-булмау** билгесез, – дип, ... әйтәләр иде. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) ... those who were going said: "All right, very well! But it is, after all, not yet clear where we are going, and whether, after getting there, there will be work or not ..."
- Бу хатны син иң элек үзең генә укып чык. Тик шуннан соң гына аны Сылуга **күрсәтү-күрсәтмәү** мәсьәләсен хәл кыл. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) First read this letter alone. Only then decide whether or not to show (lit., the question/matter of whether or not to show) it to Sylu.
- – Киләчәктә безнең янәшә **бару-бармавыбыз** безнең үз кулыбызда. (С. Рафиков, Тын елга буенда.) "Whether or not we will walk side by side in the future is in our own hands."
- Дустым миннән аның мондый чагыштыруы белән **килешү-килешмәвем** турында сорарга да өлгермәде, мин үзем аңардан: – ... – дип сорап куйдым. (Габдрахман Минский, Язгы уяну.) Before my friend had even time to ask whether or not I agreed with a comparison such as he had made, I asked him: "..."
- Зөләйхә. Мин яшь укытучы, ләкин өлгереш турындагы билгене бары тик укучының дәресен **белү-белмәвенә** генә карап куячакмын. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Zöleykhä. I am a young teacher, but I shall give the progress marks only according to whether the student knows or does not know his lesson.
- – Элек эшләгәнең бармы? – дип, минем эшкә яраклы **булу-булмавымны** ачык белергә теләгән рәвештә сөален бирде. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) "Have you done any work before?" he asked, wanting to establish clearly whether I was fit for the work or not. (Сөаль – сорау).

[1205] The *affirmative form* of the verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) followed by the *same* verbal noun in its *basic form* expresses the subject's *final decision, determination* to perform the action denoted by the verbal noun.

- Дәүли. Беләсең бит минем көрән кашка айгырны! Менәм дә таптатам! ... **Таптатуым таптату**! (Нәкый Исәнбәт, Миркәй белән Айсылу.) Däwli. You know my brown stallion with the white star on his forehead! I'll mount him and ride the man (i.e., Mirkey) down! ... I'll trample him!
- Күренеп тора: Тыңлаучыларны көлдерүдән ул ләззәт таба. Рухы күтәрелеп, һөҗүм дәрте үсеп китә. Ләкин кырыс чыраена ник аз гына көлү-елмаю билгесе чыксын! **Ә көлдерүе көлдерү**. (Мирсәй Әмир, Казан.) One can see that he relishes making the listeners laugh. His spirit rises and his aggressiveness grows. But there is not the slightest sign of a laugh or smile showing on his stern face! But he really intends to make the people laugh.

The Verbal Noun in -у, -ү (-ю) plus +ын, +ен and Repeated as a Verb in a Conjugated Form

[1206] The verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**), augmented by **+ын**, **+ен** (possessive suffix and accusative case ending) and *followed* or, in inversions, *preceded* by the same verb in any person and tense, forms syntactical constructions which are mostly used in dialogues or

monologues. In most cases, it is a repetition, in the above form, of the same verb used by one of the interlocutors and serves to indicate that the person replying does not fully agree with the statement, remark, etc., made by his interlocutor. It is usually followed by a contrasting or opposing statement in the reply, either in the same or in the following sentence. The contrasting or opposing part of the reply may be introduced by an adversative conjunction such as **ләкин**, **әмма**, **ә**, **тик**, **да**, **дә**, **шулай да**, etc., or, contrast or opposition may be indicated by intonation.

Note 1: The above syntactical construction often corresponds to concessive clauses which in English are introduced by such concessive expressions as 'true', 'it is true', 'I admit', 'I grant', 'to be sure', 'certainly', 'really'.

Note 2: The above construction is not limited to verbal nouns in **-у**, **-ү** (**-ю**) but can be formed also from other parts of speech (see 1238 a-c).

Constructions with the form **у+ын**, **ү+ен** indicate:

a) The speaker's *disagreement* with, *objection* to, or *rejection* of, his interlocutor's statement, opinion, remark, etc. He may or may not follow up with a contrastive concession.

- – Я, Гаяз, шаяртма эле. ... **Шаяруын шаярмыйм**, чынлап әйтәм. Тик бу турыда калдырып торырга да мин каршы түгел. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "Come now, Ghayaz, don't make fun of it, please. ..." "Really, I'm not joking, I mean it. But I am not against leaving this matter aside."
- – Нәрсә, куркыттыммы әллә? – **Куркытуын куркытмадың** ... Шулай да кызык ... (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) "What, did I frighten you?" "No, you didn't frighten me at all ... However, it's interesting ..."
- Заһит. Сез шулай **әйтәсез әйтүен** дә, кайбер кешеләр алай уйламый булса кирәк. (Фатих Хөсни, Бертуган Таһировлар.) Zahit. That's what you say, but some people don't think that way, it seems.
- Ишнияз. Тукта, тукта, улым Хәмит. Син Зәкия турында **сөйләдең** дә **сөйләвен**, Мөршидә киленнең сиңа күрсәткән яхшылыгы турында бер сүз дә әйтмәдең. (Риза Ишморат, Кайту.) Ishniaz. Just wait, my son Khämit. You really kept talking about Zäkiä, (but) you didn't say one word about the good things sister-in-law Mörshidä did for you.

b) The speaker *concedes, agrees* that the action expressed by the verbal noun is (not), has (not) been, or will (not) be, carried out but expresses 1) *disagreement* with, *objections* to, the action of the interlocutor or person spoken of; 2) *apprehensiveness, fear, doubt, reservation, cautioning* with regard to the action denoted by the predicate of the *contrasting (opposing)* part of the reply, or statement, remark, etc.

1. · ... мин шулайрак дидем ... Ләкин Соломон Моисеевич ышанмады. **Ышануын**, бәлки, **ышангандыр** да – тыңламады. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) ... that's about what I said ... But Solomon Moiseyevich did not believe it. And if perhaps he did believe it, he didn't heed it.
   · «Кичкә безгә ашка керәсе бар, тагын каядыр чыгып китте әле. Кайтып **җитәр җитүен**, бик озак юанып көттермәсә генә ярар иде,» дип уйлады. (Аяз Гыйләҗев, Җомга көн, кич белән.) "She is to come to us for dinner and off she's gone somewhere again. She will manage to return, for sure – if only she won't stay too long wherever she is and make us wait," she thought.
2. · – Ни булды? – **Булуын булмаган** да әле, ләкин булу куркынычы бар. – Я, я? – ... безнең кафедрага бер бәндә килеп кысылды. Менә шуннан соң бөтен эшнең көе дә, җае да китте. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "What happened?" "To be sure, nothing has happened yet, but there is a danger of something happening." "Oh, yes?" "... a fellow has squeezed in in our department. Ever since the whole work is not getting on well any more."

- Фәрхия. Әнвәрне, сезнең Әнвәрне ярата ул! Нурия. **Сизенүен** үзем дә **сизенә идем**, тик ышанып бетми идем. (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Färkhiä. She loves Änwär, your Änwär! Nuriä. I admit, I did notice it myself, but I didn't quite believe it.
- Закир. (... шкатулканы алып селкеп карый.) Эчендә кәгазьләр **кыштырдый кыштырдавын**, белмим, акчамыдыр, түгелмедер? (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Zakir (... takes the box and shakes it). There are, indeed, some papers rustling inside, (but) I don't know, are they money or not? (Шкатулка, Р. – кечкенә тартма)
- ... бу егетне **белүен белми** ул, әмма кай төше беләндер, нәрсәсе беләндер ул аңар кемнедер хәтерләтә дә сыман. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) ... true, he does not know this young man, but some feature, something about him seems to remind him of someone.
- – Акчалы **булуын булдык**. Инде машиналарга кирәкле әйберләрне каян табарга? (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) "True, we did get the money. But now, where do we find the necessary parts (lit., things) for the cars?"
- – **Башлавын** әйбәт **башлагансыз**. «Шөрепләрегез» эшли. Ә тәҗрибә, ... үзеннән-үзе килә. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Җигули» эз югалта.) "You certainly have started out nicely. Your 'screws' are working. But experience, that comes of itself, ..."

[1207] Instead of taking the possessive suffix and the accusative case ending, the verbal noun may appear in the *dative.* This construction indicates a *weak objection.* In the literary language it is used rarely.

- **Төсмерләүгә төсмерлим**, ә кем дип атап эндәшергә дә белмим. (Фатих Хөсни, Картая белмәс картлык.) I do know them by sight, but I don't know by what names to address them.
- Авылда яшәүче рәссам! Рокыя аның рәссам булуын «имеш» дип кенә **яза язуга**. Ләкин бүтән «батырлыкларына» караганда ул егетнең чын рәссам икәнлеген генә Дания чамалый ала иде. (Азат Ганиев, Габделхак.) A painter living in the village! True, Röqiä writes only that he "seems" to be a painter. But considering his other "feats of bravery", Daniä could only assume that the young man was a real painter.

[1208] Some verbal nouns in **-у**, **-ү** (**-ю**) are used as real nouns. For example: сорау 'the question', кайту 'the return', уку 'the study', буяу 'the paint', сылтау 'pretext', тикшерү 'investigation', тикшеренү 'the research', язу 'document', 'letter', 'note', 'inscription'.

The Verbal Noun in -ш, -ыш, -еш

[1209] This verbal noun is formed only from a limited group of verbs mostly denoting motion by joining **-ш** to verb stems ending in a vowel other than **-у** (**-ю**), **-ый** (**-и**), **-ыш**, **-еш** to verb stems ending in a consonant or in **-у** (**-ю**), **-ый** (**-и**). For example: бие – биеш, йөре – йөреш, бар – барыш, кайт – кайтыш, кил – килеш, кит – китеш, ю – юыш, җый /çi/ – җыеш /çiьş/. The verbal noun in **-ш**, **-ыш**, **-еш** cannot be formed from negative verb stems.

The *possessive forms* of this verbal noun indicate that the action expressed by it is or was going on or continuing *at the moment of speaking.* When referring to the past it is followed by **иде**. The agent may or may not be expressed by a separate word (noun or pronoun). If expressed, the doer of the action appears in the *genitive case.* If the agent is expressed by

a *possessive pronoun,* the verbal noun may appear in its *basic form.* It may also be used in its *basic form* when the subject is not indicated by a separate word. In this case the person it refers to is known from the context.

Depending on the context, the verbal noun in **-ш**, **-ыш**, **-еш** may convey a certain degree of *politeness* and *warmth* (see especially the first two examples).

- – Хәйдәр, син нигә бер дә безгә килмисең? – **Минем** эшкә **барышым**, Надя. (Рафаил Төхфәтуллин, Агымсу.) "Kheydär, why don't you ever come to (see) us?" "I am on my way to work, Nadya."
- – Ә кайсы авыл бу? – Имәнлек. – Алмай түгелмени? – Алмай түгел шул. **Синең** Алмайга **барышың идемени**? (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) "And which village is this?" "Imänlek." "Then it isn't Almai?" "No, it's not Almai. Were you going to Almai then?"
- – Сез миннән сорашасыз да сорашасыз, Вакыйф, **үзегезнең** кая **барышыгыз** соң? – Авылга кайтып килүем. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) "You keep on asking me all sorts of things, Waqif, but (let me ask you something) – where are you going?" "I am returning to the village."
- Юк, китәргә, хәзер үк китәргә. ... Ни булганын белергә тырышып төпченүче Сәрвәр апага, җәйләүгә **китешем**, дидем. (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала.) No, I must leave, I must leave right now. ... To my older sister Särwär, who was trying to find out what exactly had happened, I said that I was leaving for the summer pasture.
- – Беләсезме, **минем** каян кайтып **килеш**? (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) "Do you know where I'm coming from?"
- – Кая **барыш**? – дип сорады Фазыл, ... (Радик Фаизов, Тимер чәчәк.) "Where are you headed (going)?" Fazyl asked, ...
- ... уңга борылып, Сабаш юлына төштек. Димәк, калага таба **барышыбыз**. (Мирсәй Әмир, Без бәләкәй чакларда.) ... we turned to the right and onto Sabsh Road (the road to Sabash). This meant, we were (lit., This means, we are) heading for the city.
- Ул арада Халисә чыгып, аларны өйгә керергә кыстый башлады. Ләкин Габделхәй керүдән баш тартты. «**Үтеп барышым** гына, хәзер китәм», – диде. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) Meanwhile, Khalisä came out and began to urge them to go into the house. But Ghäbdelkhey declined (to enter). "I am just passing by, I am leaving right now," he said.
- Һидият белән Тәслимә солы басуы буйлап җигүле атта җәйләүгә таба китеп **барышлары иде**. (Мансур Шаһимәрдәнов, Өч чакрым юл.) Hidiät and Täslimä were going along the oat field towards the pasture with a harnessed horse.

[1210] Frequently in dialects, sometimes also in the literary language, the verbal noun in **-ш** of verbs expressing motion is used in the *dative case,* the dative suffix being joined to its *basic* or its *possessive stem.* This form indicates that the action expressed by the principal verb is (was) completed *before* the action of the verbal noun occurs (occurred). The agent is in the *nominative.*

- Розалия. Мин **сез кайтышка** чәй кайнатып куйган идем. (Шкафтан термос чыгара.) (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Rozalia. I made tea before you returned. (She takes the thermos bottle from the cupboard.)

[1211] The verbal noun in **-^{О}ш**, with or without a possessive suffix, in the *dative case* immediately following a verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-й** (see 1240-1246) of the *same verb* (in writing connected by a hyphen), indicates that the action of the principal verb *coincides*

with that of the verbal noun, or, more often, begins *immediately after* (almost coinciding with) the completion of the action expressed by the verbal noun.

- – Кая җыендың, Асыл? диде ул, кече капкадан **керә-керешкә**. (Хәниф Хәйруллин, Картлык ... кемгә шатлык?) “Where are you going to go, Asyl?” he said upon entering through the little gate.
- Камилне күрүгә үк, алар ... янына ашыктылар. **Дәрҗия килә-килешенә** үк сүзен рәхмәттән башлады. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Immediately upon seeing Kamil, they ... hurried to him. As soon as they reached him, Därjiä began to speak by thanking him.
- Фәһимә **керә-керешкә** утны кабызып куйды. (Ләбибә Ихсанова, Ана көндәлеге.) Immediately upon entering, Fähimä put on the light.
- – Килен белән уртак тел таба алмадык. **Килә-килешкә** өнәмәде, ... күп сөйләшәсең, эткәй, ди. (Фатих Хөсни, Картая белмәс картлык.) My daughter-in-law and I could not find a common language. From the moment she arrived, she took a dislike to me, ... “You talk too much, Dad,” she said.

[1212] The verbal noun in **-ᴼш** in the *locative* and *ablative* is used infrequently in the literary language. For example:

- Дөресен әйтим, романны уку **барышында** күңелдә ике төрле тойгы кала: ... (Гариф Ахунов, Бүгенге татар романы.) To tell the truth, while reading through the novel, two different impressions (lit., feelings) stay with one: ...

[1213] The verbal noun in **-ᴼш** may be close to a real noun.

- Яшьтәшләре, **таныш-белешләре** ... урам чатларында очрашып озак-озак сөйләшеп торалардыр. Ул – өйдә утыра. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) The young folks of her age (who are) her acquaintances, are probably ... meeting at the street corners and having long talks. She is sitting at home.
- Улибаева дүрт көннән соң гына әйләнеп кайтты. ... Тимерханнан көзге чәчүнең **барышы** турында мәгълүмат сорады. Чәчү тәмам иде. (Мөхәммәт Мәһдиев, Кеше китә – җыры кала.) Ulibayeva returned only after four days. ... She inquired with Timerkhan about the course of the fall sowing. The sowing was finished.
- Агыйдел буена чыгам да күңелемә хуш килгән берәр **күренешне** сайлап алып, буярга тотынам. (Мирсәй Әмир, Казан.) I go out to the Belaya and, selecting some view which pleases me, I begin to paint.

[1214] The verbal noun in **-ᴼш** can form compound nouns.

- Бу, бәлки, минем тормышымдагы бер **борылыш ноктасы** булгандыр. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) This has perhaps been a turning point in my life.

[1215] The verbal noun in **-ᴼш** of verbs expressing *motion* may take the suffix **+лый**, **+ли**. This form indicates that the action of the principal verb is performed at the time when the action expressed by the verbal noun plus **+лый**, **+ли** takes place.

Note: The form in **-ᴼш+лый**, **-ᴼш+ли** is close in meaning to that of the past participle in **-ган** in the locative (see 1055 a). However, while both forms indicate the time when the action of the principal verb is performed, the form in **-ᴼш+лый**, **-ᴼш+ли** conveys a shade of secondariness of the action expressed by it.

- Нәҗип һәркөнне эштән **кайтышлый**, юл уңаендагы азык-төлек кибетенә сугылып чыга иде. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) Every day, while returning from work, Näjip dropped in at the grocer’s shop which was on the way.

- ... көн саен әни мине эшкә **китешли** бабайларга алып килеп калдыра. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) ... every day, when going to work, Mother brings me to Grandpa's (house).
- Көн саен мәктәпкә **барышлый** Мәхмүт аны капка төпләрендә көтеп ала һәм кайтканда өйләренә кадәр озатып куя. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) Every day, on the way to school, Mäkhmüt waits for her at her gate, and when returning home, he accompanies her to her house.
- **Барышлый** алар, кибеткә кереп, күчтәнәчләр алдылар. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) While on their way, they went into a store and bought (some) presents.
- Без аерылдык. Ләкин кыз китмәгән иде, җыелыштан **чыгышлый** мин аны тагын очраттым. (Фатих Хөсни, Язмыш шуклыгы.) We parted. But the girl hadn't left. When coming out of the meeting, I met her again.
- – Иң элек син миңа бер чүмеч бик салкын су бир, – диде ул, Тәзкирәгә туп-туры карап. ... – Көтмәгән идеңме әллә? – диде аннары, бушаган чүмечне кире **сузышлый** кызның кулын тотып алып. (Фатих Хөсни, Авыл өстендә йолдызлар.) "First of all, give me a ladle of very cold water," he said, looking straight at Täzkirä. ... "Perhaps you hadn't expected me?" he then said, seizing the girl's hand while he handed back the emptied ladle.
- Хатыннан кабат күз **йөртеп үтешли** ул бу юлларда бераз уйланып калды, ... (Фатих Хөсни, Утызынчы ел.) While glancing over his letter again, he thought for a little while about these lines, ...

[1216] The verbal noun in **-^{о}ш** plus the suffix **+лый**, **-ли** followed by a personal form of **булу** in the present tense indicates execution of the action in the immediate future.

- ... телеграмманы ачтым. Улым Исламнан. «Үтеп **барышлый булабыз**, каршы алырга әзер тор», дигән. (Мәхмүт Хәсәнов, Кама таңнары.) ... I opened the telegram. It was from my son Islam. It said: "We will be passing through (your city), be ready to meet us."

[1217] The verbal noun in **-^{о}ш** plus the suffix **+лый**, **+ли** preceded by a verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** (in writing connected by a hyphen) indicates that the action of the principal verb is performed *without delay* in the course of the action expressed by the above construction.

- – Аба-ау! – диде Хәмдүнә **керә-керешли** үк. – Кара нинди сәер өй! (Кояш Тимбикова, Тын бакчада.) "O-o-h!" Khämdünä said right upon entering. "Look, what a strange house!"
- Кыз, Сәхәбиннең кем булуын, кайда эшләвен сорагач, ишектән эчкә узды һәм тиз арада **чыга-чыгышлый**: – Керегез, иптәш Сәхәбин, Аркадий Алексеевич сезне көтә, – дип тантаналы рәвештә белдерде. (Әхсән Баянов, Таш китап.) After asking Säkhäbin who he was and where he worked, the girl went into the (director's) room and, quickly coming out again, announced in a solemn way: "Go on in, comrade Säkhäbin, Arkadiy Alekseyevich is awaiting you."
- Каеннарны ... агрономның кистерүен белүгә, Талип йөзгә алышынды, **кайта-кайтышлый** ук өенә кереп сүгәргә иткән иде, ... иртәнгә кадәр сабыр итәргә булды. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Чоңгыллар.) Upon learning that the agronomist had had the birches cut down ..., Talip's face changed. He had intended to go to his (the agronomist's) house and scold him right there when he returned, ... he decided to wait patiently until the morning.

The Verbal Noun in -мак, -мәк

[1218] This verbal noun is formed by attaching the suffix **-мак**, **-мәк** to the verb stem. For example: бар – бармак, укы – укымак, аңла – аңламак, кил – килмәк, кит – китмәк, эшлә – эшләмәк.

In the contemporary Tatar literary language the verbal noun in **-мак**, **-мәк** is most frequently used with the auxiliary verb **булу**, the modal word **кирәк** and the suffix **+чы**, **+че**.

In the older literary language, it functioned as a *verbal noun* and as an *infinitive.* In the present-day literary language, it is used rather infrequently in these functions. If used, it is for stylistic reasons, often to depict dialectical peculiarities in the language of certain literary characters. Furthermore, it occurs in proverbs, sayings and songs.

The verbal noun in **-мак**, **-мәк** has two forms of the *dative*, one in **-макка**, **-мәккә**, the other in **-мага**, **-мәгә**. Both forms express *purpose,* with a connotation of *intention.* In the *locative* it indicates *continuance* (without permanency) of the action or state denoted by it. In the *ablative* it may be used *adverbially.*

Examples of the use of the *verbal noun/infinitive* in **-мак**, **-мәк** in the older and in the contemporary literary language:

- **Укымак** – үткәннәрдән кичеп, киләчәкләр – истикъбальләр тугрысында пигамбәрлек **итмәк. Укымак** – хәзерге көннәрне киләсе көннәр өчен, бу көнге мәсьәләләрне киләчәктәге мәсьәләләрне чишү угрында **ташламак** димәктер. (Габдулла Тукай, (1886-1913), Хиссияте миллия.) To study is (means) to experience the past and to predict the future. To study means to give up (throw aside) the present days for the (benefit of) the future days (and) today's problems in order to solve the problems of the future. (Истикъбаль – киләчәк, тугрысында – турысында, турында, пигамбәрлек – пәйгамбәрлек, угрында – юлында, өчен).
- Без инде эшне, хезмәтне **уртаклашмак, бүлмәк** товарлар алмашуны чыгарганын белдек. (Габдулла Тукай, Товарларның кыйммәте.) We have already learned that sharing (and) dividing the labor and services has resulted in an exchange of goods.
- Низами. Тырышырмын. Йөгердем. **Боермак** сездән, **йөгермәк** бездән. (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага, 1965.) Nizami. I shall try. I'm off. You command, we run.
- Ничек кенә уйламасаң да, бер нәрсә ачык: ниндидер олы бәрелеш башланып килә һәм ул аларның тормышын моңа кадәр көтелмәгән, билгесез юнәлештә алып киләчәк. Бусы көн кебек ачык һәм инде аңардан **котылмак** юк иде. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше, 1989.) Whatever you may think, one thing is clear: some major conflict is going to come about (between them), and that will set their lives on a course unforseen and unknown up till now. This was clear as daylight, and there was no escaping it any more.
- Нужда һәм кыенлык кешеләрне **берләшмәккә** кушты вә кавем-кавем /qәwem/ булып җыелышып, ялгызлыктан качарга өйрәтте. (Габдулла Тукай, Берләшмәк, эшне бүлмәк, алмашмак, товар.) Want and hardship caused (lit., ordered, commanded) men to draw together (unite) and taught them to abandon living alone and to gather together in tribes. (Нужда – R. мохтаҗлык, ярлылык).
- Кем белә, бәлкем аны Кубрат бирегә **сынамакка** җибәргәндер? (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан, 1984.) Who knows, perhaps Qubrat has sent him here to test him?
- Зариф. Мин бит **утырмага** кайткан кеше түгел ... (Фатих Хөсни, Бертуган Таһировлар, 1965.) Zarif. I am, after all, not a man (person) to return and just sit around ... (lit., who returned to sit around).

- Руханияне **алмага** атна саен этисе килсә дә, ни хикмәттән кыз этисе атына түгел, Равил атына утырып кайта. (Вакыйф Нуруллин, Әгәр син булмасаң, 1974.) Though her father came every week to pick up Rukhaniä, the girl returned, for some reason sitting not in her father's sleigh (lit., on her father's horse) but in Rawil's.
- Хафиз. Эх-ма! Бардым, бардым, **бакмага**, Ян тәрәзә **какмага**, ... Эте чыкты **өрмәгә**, Кызы чыкты **күрмәгә,** ... (Риза Ишморат, Гөлзадә, 1940 song.) Oh! I went, I went to look, To knock on the side window, ... Their dog came out to bark, Their daughter came out to see, ...
- ... Фаез ... кыз артыннан иярде. Башта салмак кына атлады, ә аннары, артта кала башлагач, адымнарын тизләтә төште. Егет якынлашканны сиздеме, башка сәбәп беләнме – кыз да тизрәк **атламакта**. (Әхсән Баянов, Ут һәм су, 1971.) ... Fäyez ... followed the girl. At first, he walked slowly, but then, falling behind, he quickened his steps.Whether she felt that the young man had come nearer or whether it was for some other reason, the girl too was (lit., is) walking faster.
- Хәзер инде Бибинур пенсиядә ... гомерен уздырган җирдән һәм мәктәбеннән читкә китмичә, шунда хөрмәт казанган карт мөгаллимә булып ялгызы тыныч кына **яшәмәктә**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап, 1981.) Now Bibinur is already retired, ... She has not moved away from the place and the school where she has spent her life; she continues to live (there) quietly alone as an old teacher who has earned respect (esteem).
- – Сез тимерчеме әллә? – диде аны каш астыннан гына күзәтеп утырган Фазыл. – Мин аучы дип тора идем. – Әйе, тимерче, – диде егет аның тонына игътибар **итмәктән**. – Монда эшләргә килдем. (Фадик Фаизов, Тимер чәчәк, 1965.) "Are you perhaps a smith?" said Fazyl, who was sitting and watching him distrustfully. "I had thought you were a hunter." "Yes, I am a smith," said the young man, observing his (Fazyl's) tone (i.e., speaking in the same tone as Fazyl). "I have come here to work." (Итмәктән – instead of итеп.)

[1219] The verbal noun/infinitive in **-мак**, **-мәк**, followed by the postposition **өчен**, expresses *purpose.*

- – Минемчә, Сәлимгәрәй дөрес әйтә, – диде Катифә апа. – Ул әйткәнчә эшләп карыйкмы әллә, **сынамак өчен** генә. (Әнисә Ибраһимова, Томан тарала, 1963.) "In my opinion Sälimgärey is right," Qätifä said. "Perhaps we should try to do as he says. Just to try it out."
- ... кояш ... чыга, күтәрелә, бата, югала, әмма мәңгегә түгел, таң да янә **чыкмак**, дәхи дә ерак күкнең иң гали ноктасына ирешеп, табигатькә үзенең олулыгын **белдермәк**, күәт вә матурлыгы белән адәмне үзенә **табындырмак өчен** генә бата. (Галимҗан Ибраһимов, Сөю – сәгадәт, 1911.) ... the sun ... rises, climbs higher, sets, disappears, but not forever. It only sets in order to rise again at dawn and, reaching the highest point in the distant sky, to make its greatness known to Nature and, with its power and beauty, to induce man to worship it.

[1220] The verbal noun in **-мак**, **-мәк**, followed by **булу** in any person and tense, or in an impersonal form, expresses the subject's *intension, endeavour, decision,* or *desire* to perform the action.

- Шамилгә өметем зур минем. Үземә алмашчы итеп **әзерләмәк булам**, диде. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) "I place great hopes in Shamil. I intend to prepare (train, educate) him as my successor," he said.
- – Ә хәзер мин сезгә Вәлиулла белән Шәрифулла турында **сөйләмәк булам**. (ibid.) "And now I want to tell you about Wäliulla and Shärifulla."

- Сәлим. Тәлгать, син кая болай? Син **нишләмәк буласың**? (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Sälim. Tälghät, where are you going off like that? What do you intend to do?
- Хәлим дә оста сөйләргә **өйрәнмәк булды**. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Khälim too decided to learn to speak skilfully.
- Мәгъсүмә **йокламак була**, ләкин аны йокы алмый. Ул бик дулкынланган. (ibid.) Mäghsümä wants (desires, wishes) to sleep, but she cannot sleep (lit., sleep doesn't take/accept her). She is too excited.
- Вәдүтнең ял итәргә чамалаганын күреп торса да, этисе тиз генә чыгып китмәде. Тагын да нидер **сорашмак-киңәшмәк була иде** әле. (Барлас Камалов, Урамнар киңәя.) Although he saw that Wädüt was about (intended) to take a rest, his father did not leave immediately. He still wanted (desired) to ask questions and to consult about something.
- ... Вәли башкортның, нидер **әйтмәк булып**, урыныннан торганын күргәч, һәммәсенең күзе аңа юнәлде, ... (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) ... when they saw the Bashkir Wäli get up from his seat wanting to say something, everybody's eyes turned towards him, ...
- ... тәрәзәләрне ачып, бүлмәләрне **җилләтмәк булдым**.(Барлас Камалов, Узган гомер бигрәк җәл.) ... I decided to open the windows and air the rooms.

[1221] In *interrogative-exclamatory* sentences introduced by an *interrogative pronoun,* the verbal noun in **-мак**, **-мәк** followed by **кирәк** expresses, with a connotation of *amazement, wondering, disagreement, indignation, conviction,* etc., the speaker's *attitude* towards a completed or continuing action or state, his (her) *agreement* with, *resignation* to, the fact that the action or state is (was) *possible* or *impossible.*

- – Ләкин безнең мондагы эшебез тиз генә бетмәячәк бит. Нинди кызыклы эшләр башкарырга җыенабыз, Фәрит. **Ничек** шуларны ташлап **китмәк кирәк**? (Атилла Расих, Сынау.) "But our work here will not end soon after all. What interesting tasks we are about to carry out, Färit. How can we (How is it possible to) drop those tasks and go away?"
- Килгән мәлгә ул эшсезлектән аптырады. ... Өй мәшәкате дә юк, аш-су да хәзерләмә, хәтта табак-савыт та юма, көнне **ничек үткәрмәк кирәк**?! (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) From the moment she arrived she was perplexed about the lack of work. ... there is no housework, no meals to prepare ... no dishes to wash even. How is one to spend the day?
- **Ничек** кенә тасвирлап **бетермәк кирәк**, ... (Фатих Хөсни, Авыл өстендә йолдызлар.) How is one to describe it, ...
- Карунның каруны, **ничек** түзеп **тормак кирәк** мондый хәл! (Атилла Расих, Ике буйдак.) He is an absolute miser how is one to bear such a situation!
- – Чибәр шул Тәслимәң, **ничек** ташлап **китмәк кирәк** шундый кызны, – диде. (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар.) "Your Täslimä is really pretty. How can you walk away from such a girl," he said.
- – Сез үзегез бит өченче көнме, кичәме дип әйтим, минем хатын белән сөйләшкәнсез. – Миңа күп кешеләр белән сөйләшергә туры килә, барысын да **ничек** истә **тотмак кирәк**. Бу юлы инде сатучы хатын яхшы ук кырыс күренә иде. (Фатих Хөсни, Ахыры болай булды.) "The day before yesterday, or was it yesterday, I say, you yourself spoke with my wife, didn't you." "It so happens that I speak with many people. How can I remember all of them." By this time the saleslady was (already) looking rather annoyed.

- Газиз. Син нәрсә дип җавап бирдең? Зәйнәп. Гаҗәп сөаль. **Ни** дип җавап **бирмәк кирәк**? Безнең нинди дәлилебез аларны ышандыра ала да, аларның нинди дәлилләре безне ышандыра ала? (Фатих Әмирхан, Яшьләр.) Ghäziz. What did you answer? Zeynäp. A strange (surprising) question! What answer can you give? Which argument of ours can convince them, and which argument of theirs can convince us?
- Бүген ял көне. Мондый көндә **ничек** өйдә **утырмак кирәк**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) Today is a holiday. How can one sit at home on such a day.
- – Түзә алмам, Бибинур, мин монда, китәрмен дә барырмын. Укытырга кер, диләр, Идриснең дәресләрен ал, диләр. – Ал, – дип үгетли Бибинур. ... Эшсез **ничек яшәмәк кирәк**? (Аяз Гыйләҗев, Җомга көн, кич белән.) “I can’t stand it here, Bibinur. I’m simply going to leave. They want me to teach. They say they’ll give me Idris’ class.” “Take it,” Bibinur urges her.. ... “How can you live without work?”
- Аның уенча, Зөлфия алай итмәскә тиеш иде. ... Әмма, **нишләмәк кирәк**, шулай булып чыкты. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) To her thinking Zölfiä ought not to have acted that way (i.e., she ought not to have run away). ... But what can you do? As it turned out, that’s the way it happened.
- **Нихәл итмәк кирәк**, булганы белән канәгатьләнергә кала. (Җәмит Рәхимов, Ярсу.) What can you do, you have to accept things as they are.

Note: The verbal noun (infinitive) in **-мәк** of the verb **дию** is used as a parenthetic word (see 779).

The Verbal Noun in -мак, -мәк with the Suffix +чы, +че

[1222] This form may take the personal ending of the pronominal kind:
Бармакчымын, бармакчысың, бармакчы, бармакчыбыз, бармакчысыз, бармакчылар; килмәкчемен, килмәкчесең, килмәкче, килмәкчебез, килмәкчесез, килмәкчеләр.

However, the personal endings are used rather infrequently, the suffixes being added mostly when the agent is not expressed by a separate word (noun, pronoun).

The verbal noun in **-мак**, **-мәк** with the suffix **+чы**, **+че** expresses a) a *wish* or an *intention* in a concrete form, without any doubt as to its execution in *present time*; b) an action which, in the speaker’s opinion, ought to be performed without fail in the *near future.*

a)
- Тирә-якка каранабыз. Әнә, уенчыклар тезеп куйганнар. ... Сатучысы сыбызгы сызгыра. Кешеләрне кызыктырып үзенә **каратмакчы**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) We look around. There, they have displayed toys. ... The salesman is blowing a whistle. He wants to arouse the people’s curiosity, cause them to look at him.
- – Милиция кешесе икәнегезне белгәч тә, Степан Григорьевичка нindидер куркыныч, фаҗига /façiǰə/ яный, ә сез аны шул бәладән **коткармакчы** дип уйладым. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) “Even after learning that you were a policeman, I thought that some kind of danger, misfortune was threatening Stepan Grigoryevich and that you intended to rescue him from that calamity.”
- Диләрә. Безнең **Нәҗия** Фәрештәдәй **яшәмәкче**! Ашамый, эчми. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Dilärä. Our Najiä is bent on living like an angel! She doesn’t eat and doesn’t drink.
- Нәҗия. Дәрәҗәле эшкә дәшәләр алайса сине? Наилә. Канцелярия мөдире **итмәкчеләр**. (ibid.) Najiä. So, then they are offering you a senior position? Nailä. They want to make me the office manager.

· Динмөхәммәт. Менә мин тыңлатырмын! Кара син аларны, безсез эш **бетермәкчеләр**! (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин!) Dinmökhämmät. I will make them listen! Just look at them, they intend to go through with it without us (lit., finish the matter; i.e., get married, without our participation).

· – Инде минем бу бичара күңелне тагын күпме **талкымакчысың**? – Үкенәм бит инде. Кичерүеңне сорадым. Тагын ни кирәк? (Кояш Тимбикова, Табылдык хатлар сере.) “How much more do you want to break this poor heart of mine?” “I really am sorry. I have asked for your forgiveness. What more do you want (need)?”

b) · Быел агач яфраклары да гадәттәгедән иртәрәк саргая башлады. ... Димәк, **кыш** иртә **килмәкче**. (Вакыйф Нуруллин, Җавап бир, кеше.) This year even the leaves of the trees began to turn yellow earlier than usual. ... That means winter is bound to come early.

· Рәхим абыйсы, артына каерылып, кояш баешына карап алды. – Иртәгә дә аяз **булмакчы** икән, – диде ул, башын кагып. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) Her uncle Räkhim turned around and took a look at the sunset. “It ought to be a clear day again tomorrow,” he said, nodding his head in confirmation.

[1223]

a) A *present tense* construction can be formed with the verbal noun in **-мак**, **-мәк** with **+чы**, **+че** by placing the auxiliary verb **булу** in its present tense after it. This construction expresses a *wish* or *intention* with a shade of *continuance, delay.*

· Закир. **Мин** Казанга **кайтмакчы булам**. (Галиәсгар Камал, Бәхетсез егет.) Zakir. I intend to return to Kazan.

· – ... **мин** бүгенге дәресне турыдан-туры үзебезнең халык көйләрен уйнарга өйрәтүдән **башламакчы булам**. Сез каршы түгелсездер бит? (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) “... I intend to begin today’s lesson right away with teaching you to play our folksongs. You have nothing against that, do you?”

· Разия. Тукта әле, Әнвәр, **син** нәрсә **әйтмәкче буласың**? Әнвәр. Минем дә шуны беләсем килә, **син** нәрсәгә **ирешмәкче буласың**? (Риза Ишморат, Бистә кызы Гөлсинә.) Razia. Hold on there, Änwär, what are you trying (lit., intending) to say (by that)? Änwär. That’s what I would like to know too. What are you driving at (lit., What do you want/intend to achieve)?

· Зөләйхә. Әллә **сез** мине ярдәмгә **чакырмакчы буласызмы**? Алмаз. Туры гына әйткәндә, шулай, Зөләйхә. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Zöleykhä. Do you perhaps intend to call on me to help you? Almaz. Quite frankly, yes (lit., that is so), Zöleykhä.

b) Depending on the context, this construction may, on very rare occasions, imply a tinge of *contemptuousness* or *irony* with regard to the person spoken of or a shade of *pretense* on the part of the person speaking.

Hence, the sentence:

· Әнвәр бүген безгә **килмәкче була**. Änwär intends to come to us today, may also mean: Imagine, that Änwär intends to come to us today. (Pronounced with a tinge of contemptuousness.)

Compare also:

· Зиннәт кабинадан сузылып кычкырып калды: – Кая **бармакчы буласың**, барыбер миңа ялынасың була бит! (Мәдинә Маликова, Юлдашлар.) Leaning out of the (truck) cabin, Zinnät shouted, “Where do you think you’re going; you’ll have to beg me anyway (for a lift)!”

[1224] A *past tense* I construction can be formed with the verbal noun in **-мак**, **-мәк** with **+чы**, **+че** by placing a) the past tense of the auxiliary **и-** (идем, идең, иде, etc.), b) the past tense I of **булу** after it.

a) The construction with **иде** indicates, *without any particular emphasis or firmness,* that the agent had the *wish* or *intention* to carry out the action. Being less concrete than the form with the past tense I of **булу**, it is mostly used to indicate that the intention to carry out an action *did exist but was not realized* or that its *realization was doubtful* because of some unfavorable circumstances or conditions, or that the intention to perform an action existed for the time being only *in the agent's subconscious mind.*

- – **Мин** сиңа сак бул дип элек тә **әйтмәкче идем**, үзе дә сабый түгел бит дип, батырчылык итмәдем. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) "I wanted to tell you before to be careful, but saying (to myself) that you are not a child after all, I didn't dare to."
- Әйе, ниятем шулай иде, җәен яңадан туган авылыма кайтып, гамьсез авыл егетенә **әйләнмәкче идем**, барып чыкмады. (Фатих Хөсни, Минем тәрәзәләрем.) Yes, my intention was such. In summer I wanted to return again to my home village and turn into a care-free village fellow. It didn't work out.
- – Ә сез машина белән барыгыз, – диде. – Ю-уук! – дип авылча кырт кына **кисмәкче идем**, әти мине бүлдерде: Тик кенә тор! (Гөлшәһидә, Минем кала алуым.) "So, go there by car," he said. "No sir!" ("No-oo!)") I was about to say outright, as they do in the village. But Father cut me short, "Just keep quiet!"
- **Ул китмәкче иде**, ләкин өй хуҗалары аны чәй эчертмичә җибәрмәделәр. (Шәриф Камал, Матур туганда.) She wanted to leave, but her hosts did not let her go without having her have tea.
- Ибәт. Машина **җибәрмәкчеләр иде**. Каршы төштем. (Габдрахман Минский, Синең җырың.) Ibät. They wanted to send a car. I refused.

b) The construction with the past tense I of **булу** is more categorical. It implies a greater measure of *decision.* Hence, it indicates that the agent had the *firm intention* to carry out the action (though for some reason, he may not have been able to do so).

- Август башында бер генә көнгә дип Алтыбайга барып **кайтмакчы булдым**. Анда минем әтинең дусты, минем Адаш абый яши. (Барлас Камалов, Узган гомер бигрәк җәл.) I decided to go, at the beginning of August, for just one day to Altybai. My father's friend, my uncle[1] Adash lives there.
- **Ул** өйгә кереп Мәрвәрит белән сөйләшеп **карамакчы булды**. Хатын-кыз мәрхәмәтлерәк, шәфкатьлерәк иде, аныңча. (Атилла Расих, Ике буйдак.) He decided to go into the house and try to talk with Märwärit. In his opinion, women were more compassionate, more soft-hearted.
- Рәхим нидер **әйтмәкче булды**. Ләкин сүз таба алмады. (ibid.) Räkhim wanted to say something, but he could not find the words.
- Бераз икеләнеп торганнан соң ишекне **ачмакчы булды**. Ләкин ул бикле иде. (Таһир Таһиров, Галия.) After hesitating a little, he decided to open the door. But it was locked.

[1225] A *past tense* II construction can be formed with the verbal noun in **-мак**, **-мәк** with **+чы**, **+че** by placing **булу** in this tense after it.

The past tense II indicates that the agent *allegedly* had the *desire* or *intention* to carry out the action. The narrator has no direct, firsthand knowledge thereof.

---

[1] 'Uncle' does not express here a degree of relationship but is used by a younger person referring to an older person.

- Ул килеп җиткәндә клуб инде дөрләп яна икән. **Ирем** аны-моны карамый, шул утлы упкынга кереп **китмәкче булган**. Алар тотып алганнар. (Нәби Дәүли.) When he arrived, the club was already ablaze (they say). Without thinking, it seems, my husband tried (lit., wanted, intended, it seems) to enter this fiery inferno (lit., abyss). They had held him back.
- Хәерниса. Ай ходаем, кияү, синме бу? Нишләп болай йөрүең? Камилә. Миннән качып **калмакчы булгандыр**. (Хәй Вахит, Ике килен-килендәш.) Khäyernisa. O, my Lord, son-in-law, is that you? Why are you walking around like that (i.e., clad just in a bath towel)? Kamilä. He probably wanted to escape from me.

[1226] A *past perfect* construction can be formed with the verbal noun in **-мак**, **-мәк** with **+чы**, **+че** by placing the past participle of **булу** followed by **идем**, **идең**, **иде**, etc., after it.

- Алмаз. Бу турыда күптән инде сезгә **бармакчы булган идем**. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Almaz. I had intended to come to you about this (matter) already long ago.
- Әлфия. **Сез** әни турында нәрсәдер **әйтмәкче булган идегез**. Ильяс. Ул турыда мин башта Суфия апаның үзе белән сөйләшергә телим. (Гамир Насрый, Кадерле минутлар.) Älfiä. You had wanted to say something about (my) Mommy. Ilyas. I want to talk about that, first with Aunt Sufia (herself). (Sufia is Älfiä's mother. Ilyas refers to her as 'aunt' bacause she is much older than he.)
- ... **Шакир** да кузгалып **китмәкче булган иде**, ләкин ниндидер бер көч аны урынында калырга мәҗбүр итте. (Фатих Әмирхан, Сүнгәч.) ... Shakir too had intended to leave, but some power forced him to remain in his seat.
- Уеннан соң **Исхаков** ... Галияне озатып **куймакчы булган иде** дә бу юлы инде кызый киреләнде: ... (Фатих Хөсни, Зәңгәр җыр.) After the game Iskhaqov wanted to take (accompany) Ghaliä ... home, but this time the girl resisted: ...

[1227] A *conditional* can be formed with the verbal noun in **-мак**, **-мәк** plus **+чы**, **+че** by placing **булу** in its conditional form after it.

This construction usually expresses a *decision* or an *intention.*

- – **Килмәкче булсам**, сиңа хәбәр итәрмен. "If I should decide to come, I shall let you know."
- **Килмәкче булган булсам**, сиңа хәбәр иткән булыр идем. If I had intended to come, I would have informed you.

[1228] The verbal noun with **+чы**, **+че** may be used with *impersonal forms* of the auxiliary verb **булу**. For example:

- Ярым сәгатьтән соң мин, хәлен белешеп **китмәкче булып** әби янына килдем. (Фатих Әмирхан, Кадерле минутлар.) After half an hour I went to Grandma, intending to inquire about her health.
- Сафа, торгач, тагын Гарифка **бәйләнмәкче булып** маташса да, аны җибәрмәделәр. (Шәриф Камал, Акчарлаклар.) Though Safa, getting up, was bent on picking a quarrel with Gharif again, they did not let (permit) him.

[1229] The verbal noun with **+чы**, **+че** followed by **итү** expresses the agent's *intention* to carry out the action. Like the construction with **иде**, it most frequently indicates that the intention to perform the action does (did) exist but is (was) not realized.

- Бик сусаган була, тез тиңентен суга керә дә, кушучына су алып **эчмәкче итә**. Шул чак колак янында гына ямьле пышылдау ишетә: ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) He is very thirsty. He goes to his knees into the water, and, taking water into the hollow of his hand, he is about to drink. At that moment he hears a pleasant whisper just at his ear: ...
- Кубрат хан **кузгалмакчы итте**. – Атам, Чәчкә сеңелем... – диде Кодрак илхан һәм теле аңкавынаябышкандай туктап калды. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) Khan Qubrat wanted to move. “Father, my (younger) sister Chächkä...” Prince Qodraq said and then stopped as though his tongue was glued to his palate.
- Хафизны орышып **чыкмакчы иткән иде** – өйдә очрамады. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) He had intended to reprimand (scold) Khafiz but did not catch him at home.
- **Кәримә** аңа ярдәм итәргә **кузгалмакчы иткән иде**, Бәхтияр янә карашы белән аны туктатты. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Kärimä had intended to move to help him, but Bäkhtiär again stopped her with a look (lit., with his eyes).

[1230] The verbal noun in **-мак**, **-мәк** plus the suffix **+чы**, **+че** followed by the verbal adverb in **-ып** of **булу** and the verb **тору** indicates the *firm intention* to perform the action.

- Бөркет. Яратам сине. Теләсә кемгә баш имичә үз акылың белән яшәгәнең өчен яратам. Яшәр. Иркенрәк, үзем теләгәнчәрәк яшәү өчен мин институтка керү дигән уемнан да **ваз кичмәкче булып торам**. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.) Börket. I like you. I like you because you live by your own wits, without fawning on anybody. Yäshär. To live more freely, more to my liking, I definitely intend to give up the idea of entering the institute.

[1231] The *negative* of the verbal noun in **-мак**, **-мәк** with the suffix **+чы**, **+че** is formed by placing **түгел** after it: килмәкче түгелмен, китмәкче түгелсең, бармакчы тугел, etc. The negative is used very rarely.

- Мәрьям. **Син** әйткән сүзеңнән **кайтмакчы түгел** икәнсең инде. Ярый, шулай ит инде. (Фатих Әмирхан, Яшьләр.) Märyäm. So, then, you don’t intend to retreat from what you said. All right, then, go ahead (do as you said you would).

[1232] Though very rarely in the literary language, the form **-макчы**, **-мәкче** may function as an *adverb* of *manner.*

- ... малай аның янына килеп туктый. Бабасыннан **күрмәкче**, ул да кулына таяк ала, утлы күмерләрне әйләндерә башлый. (Фәүзия Бәйрәмова, Кыңгырау.) ... the boy comes to his side and stops. And as he sees his grandfather do, he too takes a stick into his hands and begins to turn over the fiery coals.
- Мансуровтан **күрмәкче** вакытлы матбугат өчен рәсем ясау белән мавыгучылар күбәя башлаган иде ... (Мирсәй Әмир, Казан.) The number of those (students) fascinated with drawing pictures (illustrations) for periodicals, as they saw Mansurov had done, had begun to increase ...

CHAPTER XXIV – VERBAL ADJECTIVES

The Verbal Adjective in -рлык, -рлек, -^{o}рлык, -^{o}рлек, -маслык, -мәслек

[1233] This verbal adjective is formed by joining the suffix **+лык**, **+лек** to the future participle in **-р**, **-^{o}р/-мас**, **-мәс**. It is used frequently and mostly describes actions or conditions in the abstract. In its *affirmative* form, it may convey a shade of *impossibility* or *inability* of the agent to carry out the action perfectly or to its full extent, or it may express some degree of *possibility, capability, probability, feasibility, suitability, permissiveness* or *compulsion.* In its *negative* form, it may imply that the agent is not *completely* unable to carry out the action, or that it is *not completely* impossible, improbable, unfeasible, unsuitable, prohibited or compulsory to perform it.

The verbal adjective in **-рлык**, **-рлек**, etc. may refer to the *past, present* or *future.* It may function as an *attribute* or *predicate*. Used as an *attribute*, it expresses subordination. Like any other adjective, it may be substantivized.

Note: The verbal adjective in **-рлык**, **-рлек**, etc. is almost synonymous with the future participle in **-р/-мас**, **-мәс** with **+дай**, **+дәй** etc. (compare 1112), the difference being that the former tends to assign a somewhat higher degree of possibility, probability, etc., to the characteristics expressed by the verbal component of this form.

- Сәгъдетдин белән Гыйззәтбану чоланда йоклыйлар. Өйләре тәбәнәк, кысан, эссе көннәрдә өй эче ут булып кыза, тәмам **керерлек** түгел. (Якуб Зәнкиев, Иртеш таңнары.) Säghdetdin and Ghizzätbanu sleep in the storeroom. Their house is low and small. On hot days the inside of the house heats up like fire. It is practically impossible to enter it.
- Хәйдәр Кушкүпергә кергәндә, караңгы төшкән иде инде. Ләкин хәтердә сакланган таныш йортларны **танымаслык** ук караңгы да түгел иде әле. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) When Kheydär entered Qushküper, darkness had already fallen. But it was not yet so dark that he could not recognize the familiar, well-remembered houses.
- Вәзир. ... – Бу теләктән кире чиген, бу – башкарып **чыгарлык** эш түгел, – диде. (Мәҗмугы-л-хикәят, Җәйсур хикәяте.) The visir said, “Give up this wish. This is a thing that cannot (i.e., is not feasible to) be realized.”
- Эссе, яфрак **селкетерлек** тә җил юк. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) It is hot and there is not wind enough to stir (i.e., no wind which could stir) a leaf.
- Шәһәрдә **торырлык** акча да, эш тә юк. (Кәрим Тинчурин, Бишенче мәрҗән.) He has neither money nor work which would (could) enable him to live in the city.
- Юлга чыгуның икенче көнендә, ... Хәсән адәм уза **алмаслык** сазлыкларга килеп җиткән иде инде. ... Хәсән **үтәрлек** юл эзләп сак кына эчкә дә кереп карады. (Атилла Расих, Бәхет орлыклары.) On the second day after setting out on his way, Khäsän had already come to some swamps which it was not humanly possible to cross. ... Searching for a way to get through, Khäsän tried stepping in cautiously.
- – **Киярлеге** калмаган, – диде кыз, ... – **Киярлек**, – диде Җәмил, ... (Аяз Гыйләҗев, Әтәч менгән читәнгә.) “You can’t wear it (It isn’t suitable for wearing) anymore,” the girl said, ... “You can wear it (It is suitable for wearing),” Jämil said, ...
- **Киңәшләшерлек** бүтән бер кеше юк. Димәк, минем үземә уйларга кирәк, бик нык уйларга. (Әхсән Баянов, Яшьлегемне эзлим.) There is no other person with whom I can consult. That means, I must think for myself, think very hard.

- Ишегалдына машина **керерлек** түгел иде – капка төбенә бушаттылар. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак, каз кычкыра.) It wasn't possible for the truck to enter the yard, so they unloaded it at the gate.
- Нәрсә генә юк бирәдә! Кием-салым, йорт кирәк-яраклары, төрле-төрле эш кораллары, сабын, ислемай – барысын да әйтеп **бетерерлек**, санап **чыгарлык** та түгел. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) What isn't there here! Clothing, household goods, various tools, soap, perfume; it is practically impossible to mention or to count all of them.
- Икесе дә кызгылт чырайлы, җитен чәчле, җитмәсә тагы, зәп-зәңгәр күзләләр – тәмам абыйлы-сеңелле **диярлегең** бар. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) Both have a reddish (or: pinkish) face, flaxen hair, and what's more, very blue eyes. You might well have said that they were brother and sister. (They are not.)
- Ләкин җавабы ике ай үткәч – апрель урталарында гына килде. Хат **язарлыгы** булмаган күрәсең. (Хәсән Сарьян, Бер ананың биш улы.) But her answer came only after two months, around the middle of April. She had been unable to write (a letter), it seems.
- – Нинди дәлилләрең бар? – Әле хәзергә зурлары, кире **кагылмаслыклары** юк. Ләкин шулай да **уйландырмаслык** ук түгел. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "What evidence do you have?" "Up to now no important evidence, none which cannot be refuted. But still, it (i.e., the opinion the speaker has given before) isn't so unthinkable."
- Көлтә бирүче Учавыл картның күзе шешеп, ... килә алмаган бичара. Алыштырырга башка ир-ат юк, **алмаштырырлыклары** да каядыр киткән булып чыкты. (Батулла, Юл буенда зәңгәр чәчәк.) The eyes of the old man Uchawyl, who fed the sheaves (into the threshing machine), were swollen, ... the poor man couldn't come. There was no other man to replace him, (and) those who could (would be able to) replace him turned out to have gone off somewhere.
- Исламның **танырлыгы** калмаган. Ләйләне күргәннән бирле әллә нәрсә булды егеткә. (Мәхмүт Хәсәнов, Инженерлар.) You could hardly recognize Islam. Since he had seen Leylä something had happened to the young man.
- Штумпф. Я, тиз бул! Бушат урынны! Алексеев. Кемнәр өчен? Нинди кадерле кешеләр килә ул кадәр мин урын **бирерлек**? (Риза Ишморат, Үлмәс җыр.) Shtumpf. Now, quick! Vacate the place (bed)! Alekseyev. For whom? What exalted people are coming that I even have to give up (my) place (bed)?
- **Уйланырлык** иде Иоанн Фасианга. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Кубрат хан.) Yoann Fasian had to do some thinking.

[1234] The verbal adjective in **-рлык/-маслык**, etc. followed by **булу** in the *indicative, imperative,* or as a *verbal adverb,* indicates that the action or state expressed by the *verbal adjective is* or *becomes possible* or *impossible* due to the action or state denoted by the *principal verb* or as *elucidated in the context.* With **булу** in the *conditional*, the construction expresses a *condition* with the connotation of *possibility* or *impossibility.*

- Тиздән караңгылык тагын куера төште һәм тире-юньдә берни дә **күренмәслек булды**. (Сафа Сабиров, Гәрәйнең бер җәе.) The darkness quickly intensified still more, and all around everything became indiscernible (everything became impossible to discern).
- – Менә болай, кем, Рәхим, соңыннан әйтмәдең **диярлек булмасын**, сиңа сүзем шул, – диде Габдуллаҗан бүлмәгә кереп. – Сезне кышка бүлмәбездә калдыра алмыйбыз. (Атилла Расих, Ике буйдак.) "Look here ... er ... Räkhim, I don't want

you to be able to say afterwards that I didn't tell you. Here is what I have to tell you," Ghabdullajan said, entering the room, "We cannot let you (i.e., Räkhim and his two children) stay in our room until winter."

Note: The verbal adjective of **дию** – **диярлек** – 'one can say', 'it is possible to say' is also used as a particle (see 692), meaning 'almost', 'nearly'. For example:
Зилә. Менә бу турыда мин берни дә белмим **диярлек**. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Zilä. Now, about that I know almost nothing.

- Ык суы **коенырлык булып** җылынып җитмәгән әле. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) The water of the (river) Ik had not yet warmed up sufficiently to permit bathing (to make bathing possible).
- Рузанов. Туктатырга кирәк аларны бу хәвефле юлдан. Зөлфәт. Булмый. ... Аларны туктатырлык көч миндә юк. Сүзең **үтәрлек булса**, сөйләшеп кара. (Габделхәй Сабитов, Чулпан таңны уята.) Ruzanov. We must stop them on this dangerous road. Zölfät. Impossible. ... I don't have the strength (power, authority) to stop them. If your word can get through (to them), try to talk to them.
- Хупҗамал. ... кайтышлый безгә кереп чык әле, яме? Гөлбикәне ничек итеп озатканнарын сөйләрсең. **Керерлек булсаң**, самовар куеп торам. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khupjamal. ... please, drop in on us on your way back, will you. You'll tell me then how they saw Gölbikä off. If you find it possible to drop in, I'll put up the samovar.
- Ильяс. ... Сез тагы бу эшне үз файдам өчен эшли дип уйлый күрмәгез, бәлки, сезгә шулай дип әйтүчеләр дә булыр. Әгәр дә алай **уйларлык булсагыз**, бер тиенегез дә кирәкми. (Кәрим Тинчурин, Назлы кияү.) Ilyas. ... Now, please, don't think that I am doing this thing for my own advantage. Perhaps there will be people who will tell you that. If you come to think like that, I don't want (need) one kopeck from you.

[1235] The verbal adjective in **-рлык**, etc. followed by **итү** expresses the *manner* in which the performance of the action is made possible or impossible, or, simply, that it is made possible or impossible.

- Язасы иде. ... **соklандырлык итеп** язасы, кешеләрнең йөрәкләренә үтеп **керерлек**, күз яшьләрен **чыгарырлык**, шатланып **елмаерлык, көләрлек итеп**, (кыскасы), укучы чын мәгънәсе белән **ләззәтләнерлек итеп** язасы иде. (Гомәр Бәширов, Көзге ачы җилләрдә.) One ought to write. ... one ought to write so that it can give delight, can penetrate the hearts of people, can draw tears, can make people glad, make them smile, laugh, (in brief), one should write so that the reader can truly experience pleasure.
- Хупҗамал. ... Илләмәгәр үзенә дә бирдем инде кирәгеннән! Гөлбикә. Кемгә? Хупҗамал. Кемгә булсын, Шалапаевка. Безнең авылга аяк **басмаслык иттем** үзен. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khupjamal. ... However, I have already given him what he deserves! Gölbikä. Who? Khupjamal. Who do you think, Shalapayev. I made it impossible for him to (ever) set foot in our village (again).

Note: The verbal noun/infinitive in **-у**, **-ү** (**-ю**) may be augmented by the suffix **+лык**, **+лек**. This form, which is used rather infrequently, has a meaning similar to that of the verbal adjective in **-рлык**, **-рлек**, etc. For example:
Сатулык та, **ашарлык** та балык эләгә башлагач, бабайның көн күреше яхшырып китә. (Татар халык әкиятләре, Тире Такыя.) Since enough fish to sell as well as to eat have begun to be caught, the old man's life is getting better.

The Verbal Adjective in -гыч, -геч, -кыч, -кеч

[1236] The verbal adjective in **-гыч**, **-геч**, **-кыч**, **-кеч** is formed by joining the above suffix to the verb stem. It conveys the notion that the action or state expressed by the verb stem to which it is attached can be carried out.

- Күзне **чагылдыргыч** кояшлы көн иде. (Әхәт Гаффар, Яшиселәр алда иде әле.) It was a day so sunny as to irritate the eyes.
- Без бу кайгылы кешегә нинди генә киңәш бирә алабыз соң? Йөрәк **өзгеч** әче хәбәрне матур итеп әйтеп буламы? (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) What kind of advice can we give then to this despondent person? Is it possible to convey (lit., tell) heartbreakingly bitter news (bitter news which can break a heart) in a pretty way?
- Тышта **искиткеч** матур көн. (Мәхмүт Хәсәнов, Инженерлар.) It is an amazingly beautiful day out (outdoors).
- Казакъ сахраларында **эчпошыргыч** бертөрлелектән узган көннәре аңарда мондый матурлыкка карата чиксез сагыну хисләре уяткан иде ... (Атилла Расих, Ямашев.) The days he passed in boring monotony (monotony which can bore) in the Kazak steppes had awakened in him a boundless yearning for such beauty (i.e., the beauty he was now seeing).

[1237] The verbal adjective in **-гысыз**, **-гесез**, **-кысыз**, **-кесез**.
This verbal adjective is formed in the same manner as that in **-гыч**, **-геч**, **-кыч**, **-кеч**. It indicates *impossibility.*

- Урам – киң, ап-ак ком белән түшәлгән. Җәйләрен биредә хәтәр өермәләр уйный, күз **ачкысыз** ком бураны була иде. (Атилла Расих, Ямашев.) The street is broad; it is covered (lit., paved) with sand white as snow. In summer dangerous eddies play here, blinding sand storms occur (sand storms which make it impossible to open the eyes).
- Ярый әле җил төньяктан исә. Юкса Бакалтай ягыннан иссә, Яңа бистәдә һаваның тын **алгысыз** булганлыгын Хөсәен бик яхшы белә. (ibid.) It's a good thing that the wind is blowing from the north. But Khösäyen knows very well that when it blows from the direction of Baqaltai, the air in the New Suburb is (almost) impossible to breathe.
- Ул әйтеп **бетергесез** шат иде. (Атилла Расих, Ике буйдак.) He was indescribably happy.
- Кеше – табигать баласы һәм ул табигать белән **аерылгысыз** бәйләнгән. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) Man is a child of Nature, and he is inseparably tied to nature.
- Төнлә аз гына яңгыр явып үзган иде, ә монда, Акмула урамнарында, аяк **атлагысыз** саз, ... (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) During the night it had rained just a little, but here, in the streets of Aqmula, there is mud, making it practically impossible to walk, ...
- Хәзер түзеп **булгысыз** эссе, бөркү. (Миргазиян Юныс, Юлда уйланулар.) Now it is unbearably hot and sultry.

CHAPTER XXV – REDUPLICATIONS

Reduplications of Parts of Speech other than the Verbal Noun in -у, -ү (-ю)

[1238] Like the reduplicated verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) discussed in 1206, other parts of speech may be reduplicated in a similar manner. They are most frequently used in dialogue or monologue. In dialogue, the reduplication in the reply is usually based on the same word used by the interlocutor, and the meanings of such constructions are about the same as those with the verbal noun (i.e., they indicate emphasis and concession.)

Parts of speech other than the verbal noun in **-у**, **-ү** (**-ю**) are reduplicated as follows:

a) One of the two components is in its basic form, and the other takes the possessive suffix of the third person singular and the accusative case ending.

- – Әй! Алар борыңгы әкиятләр ич. – **Әкиятен әкият**, ләкин хикмәтле әкият ул, Хөснулла абый. (Шәриф Камал, Матур туганда.) “Oh! They are just old stories after all!” “Granted, it’s a story but a story with a profound meaning, Uncle Khösnulla.”
- – Әнәс абыең бит бу! – диде этиең рәсемне күреп. – **Әнәсен Әнәс** тә, бөдрә чәче кая? (Әсрар Галиев, Асыл кошым минем.) “But this is your (older) brother Änäs!” your father said when he saw the picture. “Surely, it is Änäs, but where is his curly hair?”
- – Бу **хыял** гына әле **хыялын**. Әмма вакыт җитәр, бу көй ... бөтен туган ил өстендә яңгырый башлар. Минем шуңа ышанасым килә. (Гомәр Бәширов, Урман шаулый.) “I admit, this is still only a dream. But the time will come when this song will ... begin to be heard all over our native land. I want to believe that.”
- – ... моның этисе Шакир... ә? Әнисе, чынлапмы? – **Чынын чын** да бит... – диде Кәримә, гаепле тавыш белән. (Мирсәй Әмир, Саф күңел.) “... his father is Shakir? Really, Mother?” “Yes, really – he is...” Kärimä said in a voice reflecting a feeling of guilt.
- – Кара, монда нинди җылы икән. Бераз **караңгырак** кына **караңгысын**. Ә барыбер рәхәт. (Фәүсия Бәйрәмова, Болын.) “Look, how warm it is in here. Only it’s a bit dark. But it’s pleasant all the same.”
- – Карале, ал әле мине үзеңә? – диде кинәт Мансур. – Мин каршы **түгел дә түгелен** – диде ул көттеребрәк. – Ләкин минем бит Фәридә бар! (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) “I say, please, take me on (i.e., as a co-driver, mate),” Mansur said suddenly. “Basically, I would have nothing against it,” he said somewhat hesitantly. “But I do have Färidä!”
- Кара көнгә дип, бишмәт чабуына тегелгән бер червонецем **бар барын**. Ләкин мин аны барга санамыйм. (Мирсәй Әмир, Казан.) True, I do have a ten ruble bill sewn in the skirt of my coat for a rainy day. But I consider it as not being there.
- – Кая барасың? – Сезнең өчен барыбер түгелме? – дидем мин. – **Барыберен барыбер** дә, минем ат бар бит! – диде бу, минем әйберләрне караштырып. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) “Where are you going?” “It doesn’t make any difference to you, does it?” I said. “That’s right, it makes no difference, but I do have a horse,” he said, glancing (repeatedly) at my things (luggage).

b) One component is in its bacis form, the other takes the suffix **+лык**, **-лек** and the *dative* case ending. This construction weakens the statement, concession, etc.

- Кирамов. Әйтәләр иде шул, «Нур»чылар «Сәйяр»га каршы. Арская да Кирамовка каршы дип. Дөрес, ахрысы. Сабинский. **Каршылыкка** алар **каршы** инде, билгеле. Ләкин сез уйлаганча микән әле ул? (Нәкый Исәнбәт, Гөлҗамал.) Kiramov. They said that those belonging to (the theatre group) "Nur" are against (the theatre group) "Seyyar". Arskaya is against Kiramov. This seems to be a fact. Sabinskiy. Yes, of course, they (i.e., the "Nur" group) are against them all right. But is it for the reasons that you think?
- – Әллә үзегезнең дә күгәрченнәрегез бармы? – диде. – Үзебездә **юк юклыкка**! Латифа түтиләрдә бар. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) "Do you perhaps also have pigeons?" she said. "We ourselves don't have any! (But) Aunt Latifa has."
- ... аның иреннәре арасында әйтелмәгән сүзе **бар барлыкка** да, ләкин ул кызы башлаганны көтә иде. (Фатих Хөсни, Өзелгән җыр.) ... it is true, she did have unspoken words on her lips, but she was waiting for her daughter to begin.

c) Both components are repetitions of the interlocutor's word in the *same case form* as used by him, which may be the *dative* or *locative case.* One of the two components takes the possessive suffix and the accusative case.
   - – Кая җыендың болай? Балыккамы? ... – **Балыккасын балыкка**, ничек барырга икәнен генә белгән юк, – диде ул. (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) "Where are you setting out for like that? Fishing?" "Fishing, yes! But how do you get there (Only I don't know how to get there)," he said (i.e., transportation is utterly inadequate).
   - Рәйхан. Өйдәме Сәхәп? Бибкәй. **Өйдә өйдәсен** дә... Кеше бар әле анда, Рәйхан апа. (Нәкый Исәнбәт, Рәйхан.) Reykhan. Is Säkhäp at home? Bibkey. He is at home but... There is still someone with him, sister Reykhan.
   - Өмми. Миңлекамал бирелдәме, Хәерниса? Хәерниса. **Бирелдәсен бирелдә** дә, эше бик тыгыз әле аның. Тиз генә бушый алмас. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Ömmi. Is Minglekamal here, Khäyernisa? Khäyernisa. She is here, but she has still a lot of work to do. She won't be able to make herself free anytime soon.
   - – Абыстай, Гариф әфәнде монда торамы? – **Мондасын монда**. Ләкин хәзер әле ул үзе өйдә юк. (Фатих Әмирхан, Кадерле минутлар.) "Lady, does Mister Gharif live here?" "Yes, he does (live) here, but right now he isn't at home."
   - Зөбәйдә. Акыл чәчтә түгел бит, бабай, башта. Сәмигулла. **Баштасын башта** ул. Әмма ләкин менә шулай пумала баш булып йөрү акыл зәгыйфлек галәмәте. (Шәриф Хөсәенов, Зөбәйдә – адәм баласы.) Zöbeydä. After all, the intellect is not in the hair, Grandpa ... It's in the head. Samighulla. True, it's in the head. But, to walk around like that with tousled hair is a sign of weak intellect.
   - – Алар бергә тормыйлар. – Соң, шәһәрдәдер бит ул? – **Шәһәрдәсен шәһәрдә**... (Ләбибә Ихсанова, Ана көнделеге.) "They don't live together." "But he does live in town, doesn't he?" "It is true, he does live in town, but..."

CHAPTER XXVI – VERBAL ADVERBS

[1239] There are four verbal adverbs in Tatar. Having both the nature of an adverb and that of a verb, verbal adverbs fulfill a great variety of functions in the Tatar language. They do not take personal endings but can refer to any person. In most cases the subject of the verbal adverb is the same as that of the principal verb, but with the exception of the verbal adverb in **-а**, **-э**, **-ый**, **-и** (1240), verbal adverbs can also have their own subject. In the latter case, the verbal adverbs in **-ганчы**, **-гэнче**, **-канчы**, **-кэнче** (1266) and **-гач**, **-гэч**, **-кач**, **-кэч** (1270) can be the predicate of a subordinate clause. Depending on the context and on the tense of the principal verb, the verbal adverbs can refer to the present, past or future. Furthermore, the verbal adverbs in **-а**, **-э**, **-ый**, **-и** and in **-п**, **-ып**, **-еп** (1247) may be combined with auxiliary verbs to express various modalities and modes of action (1322-1378).

A. Affirmative Forms

The Verbal Adverb in -а, -э, -ый, -и

[1240] The verbal adverb in **-а**, **-э**, **-ый**, **-и** corresponds in form to the third person singular, present tense, indicative.

In its *simple affirmative* form (яза, сорый, килэ, эшли), it is almost always used with auxiliary verbs (see 1322-1378). When used with other verbs (non-auxiliary), it is usually reduplicated (яза-яза, сорый-сорый, etc.). In this form it indicates:

a) The *manner* in which a *continuous* or *intensive* action is performed. The action expressed by the verbal adverb occurs *simultaneously* with that of the principal verb.

- Күктэ, ..., кара-соры болытлар бер-берсен **куа-куа** ашыгып агалар. (Эмирхан Еники, Икенче көнне.) Dark gray clouds move fast ... in the sky, chasing each other.
- «Инде нишлэргэ?» – дип, үги кыз **елый-елый** урман буйлап киткэн. (Татар халык экиятлэре, Үги кыз.) Being at a loss what to do, the stepdaughter wandered through the forest, crying.
- Фэридэ ... тыелгысыз бер көлү белэн көлергэ керешеп китте. **Көлэ-көлэ** ул Исламга чэй агызды, ... (Нурихан Фэттах, Бала күңеле далада.) Färidä suddenly broke out into an unrestrained laughter. Laughing all the time, she poured tea for Islam, ...
- – Белэсең килсэ, – диде ул, – кызларга я өч, я биш чэчэк бүлэк итэлэр. Чэчэк һэрчак так санда булырга тиеш. ... Мэ, монысы сиңа булсын, – **дия-дия** теге ак розаны җэһэт кенэ егетнең үзенэ тоттырды. (Ринат Мөхэммэдиев, Беренче умырзая.) "If you want to know," she said, "one gives a girl either three or five flowers. The flowers must always be in an uneven number." ... Saying, "Here, let this one be for you," she quickly handed that white rose (i.e., that same white rose mentioned before) to the young man himself. (He had given her four roses.)
- ... эт рэхэтлэнеп сөяк кимерэ, үгез **мышный-мышный** печэн ашый, ... (Татар халык экиятлэре, Көнгэ күренмэс Сылу-көмеш.) ... the dog is happily gnawing (lit., reducing) a bone, the bull is eating hay, breathing noisily ...

b) An action *resulting* in, or *causing,* the action expressed by the principal verb.

- **Йөри-йөри** тэмам арыган иде, ... (Марсель Галиев, Ерак урман авазы.) Walking for a long time, he had become completely exhausted, ...

· Гомәр. Галия ханым, сезне **көтә-көтә** алҗып беттек. (Шәриф Камал, Ут.) Ghömär. Lady Ghaliä, we got tired waiting for you (for such a long time).

c) The *repetition* of the action expressed by the verbal adverb.

· Ул сүзләрен **бүлә-бүлә**, аптыраган тавыш белән ... диде. (Садри Җәләл, Инде мин аңа рәнҗемим.) Interrupting his words again and again, he said in an embarrassed tone: "..."

· Әнисе балык шулпасы пешерер, барысы да Әминне **мактый-мактый** тәмле шулпа ашарлар, ... (Кәрим Әмири, Югалган малай.) His mother will cook a fish soup, and all will eat the tasty soup, praising Ämin again and again (for having caught the fish), ...

· Менә зур, чуар этәч өстәлгә сикереп менде. Аның артыннан тавыклар да иярде. Өстәл өстендә калган икмәкнең йомшак җиреннән **чукый-чукый** куышлап ашый башладылар. (ibid.) There, the big, multicolored cock jumped on the table. The hens followed suit (after him). Pecking the soft part of the bread, which had remained on the table, they began to eat, hollowing it out.

[1241] The reduplicated form may consist of two verbal adverbs of *different* verbs of *similar* or *different* meaning. They indicate the *manner* in which the action of the principal verb is performed.

· Тугызы берьюлы килеп, **этешә-төртешә** су чөмерергә керештеләр. (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) The nine of them (i.e., animals) came at the same time and, pushing each other, began to drink water.

· Аларның бәрелешүе Хаковның хатыны аркасында да булырга мөмкин, – дип башлады Солтанов караңгыда **абына-сөртенә** барган кеше сыман. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) "It is also possible that they clashed because of Khaqov's wife," Soltanov began like a man stumbling about in the dark.

· Мәдинә **йөгерә-атлый** керә. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Mädinä enters, now running, now walking (alternately running and walking).

· Дүрт аждаһа дүртесе тиң берьюлы сукыраеп, җиргә ятып **ауный-үкерә** башладылар. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) All four dragons were blinded at the same time and, falling (lit., lying down) to the ground, began to writhe and roar.

[1242] A limited number of verbal adverbs in **-а**, -**ә**, **-ый**, **-и** may take the suffix **+рак**, **+рәк** to form adverbial clauses indicating the *time limit* of the action expressed by it. The action of the principal verb takes place *immediately* after that of the verbal adverb has come to an end or at a point of time when it is nearing its end.

Furthermore, this form may imply that the action expressed by it is performed incompletely, partially, to an approximate degree or in an indefinite manner.

Note: The suffix **+рак** is frequently used with булу – буларак. However, this form has different functions (see 477).

· Базарга **җитәрәк** Барлас туктады. – Ашыкма, энем, – диде. ... Син кала тор, башта үзем базарга кереп чыгыйм әле. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) When we just about reached the market, Barlas stopped ... "Don't hurry, my friend," he said. ... "You stay here! First, I'll just go briefly into the market (to take a brief look around."

· Алар көн уртасы **җитәрәк** кенә Аккош күле буена киттеләр. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ачылган серләр.) They left for Aqqosh (Swan) Lake only when midday was coming on.

· Тамара Әхмәтне өстәл янына чакырды һәм ... кызы, эше, тормышы турында сораша башлады. Аннан киносеанс **бетәрәк**, китәргә киңәш бирде. (Ләлә

Хәйдәрова, Кырым хикәясе.) Tamara invited Äkhmät to the table and ... began to ask questions about his daughter, his work and his life. Then, when it was near the end of the movie, she advised him to leave. (Tamara's husband had gone to the cinema, and she did not want the two men to meet.)

· Ярты сәгать чамасы бардык. Шәһәрдән **чыгарак**, бер кечкенә таш кибеткә кердек. (Миргазиян Юныс, Юлда уйланулар.) We walked for approximately half an hour. When we were almost out of the city, we went into a small shop built of stone.

[1243] The verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** may be used with the verbs **алу** 'to take', 'to receive' and **белү** 'to know'. In such constructions, these verbs lose their original meanings and become *modal auxiliary verbs.*

[1244] The construction with **алу** indicates that the action of the verbal adverb can, or cannot, be carried out.

· – Хезмәт хакы дигәндә ... Сез анда күпме аласыз әле? – Ике йөз җитмеш. – Монда да шуны ук **бирә алабыз**. (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) "Talking about the salary – How much are you getting there?" "Two hundred and seventy." "We can give you the same here too."

· Хәмит. Без синең белән бер фәкыйрь авылның мәзине, аша барса, мулласы гына **була алабыз** бит. Шәп булып чыксак, мөгаллим **була алырбыз**. (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Khämit. You and I can become muezzins, or, if it comes to that, mullas of some poor village.And, with luck (lit., If it turns out well for us), we'll be able to become teachers.

· Бәлки, чыннан да, нидер эшләп булыр? Барысын да **аңлата алмаса** да, нәрсәдер **әйтә ала** бит ул. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) Perhaps it would really be possible to do something. Even though he could not explain everything, there was, after all, something he could say.

· Әтисе белән сөйләшүдән **кача алса** да, үз күңеленнән **кача алмады** Булат. (Гариф Ахунов, Хуҗалар.) Though Bulat could avoid talking with his father, he could not escape from his own feelings (lit., heart).

· Вәлиев Хәят янына керде. Ләкин озакламыйча кире чыкты һәм: – Хәят ханым хәзер берәүне дә **кабул итә алмый**, – диде. (Гадел Кутуй, Илһам.) Wäliev went in to Khäyat. But he came out again at once and said, "Lady Khäyat cannot see (receive) anybody now."

· Мин бу йорт яныннан узып кына **китә алмый** идем, мин туктап, аңа карап торырга ярата идем, ... (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) I just couldn't pass by this house. I loved to stop and look at it, ...

· – Сез миңа аның турында кайбер мәгълүматлар **бирә алмассызмы**? – диде Ризван. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "Couldn't you give me some information about him?" Rizwan said.

· Алып Бәргән үзенең **кала алмаячагын** әйтте. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) Alyp Bärgän said that he would be unable to stay.

[1245] Алу in its *negative* (**алмау**) is – especially in the vernacular – sometimes contracted with verbal adverbs in **-а**, **-ә** (not with verbal adverbs in **-ый**, **-и**).

When contracted with a verbal adverb of the *back vowel group,* the final 'a' of the verbal adverb and the initial 'a' of **алмау** merge into one.

· – Юк, мин **калалмыймын**! – диде Алып Бәргән. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) "No, I cannot stay (here)!" Alyp Bärgän said.

With verbal adverbs of the *front* vowel group, **алмау** is contracted as follows:

1. The verbal adverb drops its final 'ә' and **алмау** is joined to it. Both components remain subject to their own original vowel harmony (the verbal adverb remains a *front* vowel word, **алмау** a *back* vowel word.)
   - Таһир. **Күралмыйм**! Бу минутта **күралмыйм** мин сезне, ... (Хәй Вахит, Мәхәббәтең чын булса.) Tahir. I hate you! At this moment I hate you, ...
   - Кайвакыт берәүне ник бер күрүдә үк якын итүеңне, икенче берәүне **күралмавыңны** үзең дә аңламыйсың бит. (Шәмсия Җиһангирова, Мәхәббәт бизмәне.) Sometimes you really don't understand why, at first sight, you are sympathetic to one person and cannot stand another.
2. The initial 'a' of **алмау** is dropped and the remainder is joined to the verbal adverb. In this case the two components may a) remain subject to their own original vowel harmony, or b) the remainder of **алмау** may become subject to the vowel harmony governing the verbal adverb and change its *back* vowels to the corresponding *front* vowels.
   - Нияз. ... **Күрәлмыйм** мин сине! ... Туйдым! Гарык булдым! **Күрәлмыйм**! (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Niaz. I hate you! ... I'm tired of you! I have had enough! I hate you!
   - Ә менә нишләтәсең, үзебезнең бүлек башлыгыбызны мин яратмыйм. ... Бәлки, бу минем көнчелегемнән, үземнән өстәрәк утыручы кешеләрне **курәлмәвемнәндер**. (Фатих Хөсни, Күңел – берәүнең дә буш түгел.) But what can you do. I don't like our department head. ... Perhaps, it's because I am jealous, because I dislike people placed higher than myself.
   - – Аны куып **җитәлмәссең**, балам! диде әлеге карт. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) "You won't be able to catch up with him, my son!" that same old man said.
   - Сандугач. Шулай икәнен дә беләм... **җиңәлмим** үземне. (Илдар Юзеев, Сөйгәнемнең туган көне.) Sandughach. I do know that it is that way, (but) I can't overcome my feelings (i.e., being jealous) (lit., myself).

   Note: The official spelling of the contraction of **алу** with the verb **күрү** is **күрәлмау** 'to hate', 'dislike'. See: Татар теленең орфографик сүзлеге, Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1983.

[1246] The construction with **белү** indicates that the agent has the *knowledge*, the *skill, ability* to carry out the action expressed by the verbal adverb (French: savoir).

- Мин бу вакытта ... яшь ярымлык сабый гына булганмын. ... мин әле һич нәрсә белмим – мин бары **ашый беләм, йоклый беләм, көлә беләм, елый беләм**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) At this time ... I was only a baby of a year and a half (so they told me). ... I don't yet know anything; I know only how to eat, sleep, laugh and cry.
- – Ашыкмагыз, без **түзә беләбез**, көтәрбез. (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) "Don't rush, we can be patient, we'll wait."
- Мин күп сөйләргә яратмыйм, ләкин кешене **сөйләндерә беләм**. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) I don't like to talk a great deal myself, but I know (how) to make (other) people talk.
- – **Сорый белсәң**, табалар, ... (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) "If you know (how) to ask, they will find (things to give), ..."
- – Кучәрбай да **укый-яза белмиме**? – диде Гаяз, белмәгән булып. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "Küchärbai cannot read and write either?" Ghayaz said, pretending not to know this.

- Диләрә. Ләрия, без синең сыман оста **сөйләшә белмибез**. (Аяз Гыйләҗев, Без унике кыз идек.) Dilärä. Läriä, we can't speak skillfully like you.
- Һарун Исламның ничек итеп кузгалып китүен күзәтеп торды да үз алдына: «Шофер имеш! Трактор да **йөртә белми**!» – дип уйлап алды. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Harun watched how Islam moved off and thought to himself: "A chauffeur, he says! He can't even drive a tractor."

Note: The difference between the functions of **алу** and **белү** is not always observed, **алу** being sometimes also used to express knowledge, skill. For example:
Чувашларның күбесе кебек ул да ... татарча **сөйли ала** иде. (Г. Ибраһимов, Тирән тамырлар.) Like many Chuvash, he too ... could speak Tatar.

The Verbal Adverb in -п, -ып, -еп

[1247] This verbal adverb is formed by adding **-п** to verb stems ending in a vowel except **-у**, **-и**, and **-ып**, **-еп** to verb stems ending in a consonant or in **-у**, **-и**. For example: кара – карап, эшлә – эшләп, яз – язып, кил – килеп, ки – киеп, ю – юып.

In writing, verb stems ending in the diphthongs **-ай**, **-ой**, **-өй**, **-уй** **-ый** drop the **й** and add **-еп**: елмай – елмаеп /jьlmajьp/, кой – коеп /qojьp/, сөй – сөеп /səjep/, куй – куеп /qujьp/, җый – җыеп /çiьp/.

Use and Functions of the Verbal Adverb in -п, -ып, -еп

[1248]

a) The verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** may be used for *stylistic reasons* to express, in one sentence, two or more independent actions immediately succeeding each other. In such syntactical constructions, the form in **-п**, **-ып**, **-еп** stands for the same grammatical form as that of the principal (final) verb and serves to avoid the monotonous repetition of identical verb endings.
   - Кыз, сандыкны **алып**, атына **атланып**, сыерны **җитәкләп**, сарыкларын, кәҗәләрен **иялтеп**, әбигә рәхмәт әйтә-әйтә, юлга чыгып китә. (Татар халык әкиятләре, Үги кыз.) The girl takes the box, mounts her horse and, leading the cow and making her sheep and goats follow her and, thanking the old woman again and again, sets out on her journey.
   - Турай батыр әбигә бик күп рәхмәтләр **укып**, билен **буып**, инештә битен **юып**, карчык күрсәткән сукмактан киткән. (Татар халык әкиятләре, Турай батыр.) Bogatyr Turai thanked the old woman very much, girded himself, washed his face in the little river and left along the path which the old woman had shown him.

b) Some verbs expressing actions which are usually associated with each other may be used in pairs, with the first component being a verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** but standing for the grammatical form of the second component. In writing both are connected by a hyphen.
   - – Әй улым, – ди карчык, – бер дә кайгырма син, ди. Бүген син минем кунагым. **Ашап-эчкәч** тә ятып йокла, ял ит. ... Шуннан соң бу егет әйбәтләп **ашап-эчә** дә ятып йоклый, ди. Иртә белән торып, **ашап-эчкәч**, егет юлга әзерләнә. (Татар халык әкиятләре, Көнгә күренмәс Сылу-көмеш.) "Oh, my son," says the old woman, "don't worry. Today you are my guest. Right after you have had something to eat and

drink lie down and rest." ... After that, the young man has a good meal (eats and drinks well) and then lies down to sleep (so they say). In the morning he gets up, and after taking food and drink, the young man prepares for the road.

- **Ашап-эчкәннән** соң бар да тамаша залына китте. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) After eating and drinking, all went into the auditorium.

[1249] The verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** indicates:

1. *Simultaneity* of its action with that of the principal verb.
   - Мин барып кергәндә, Галимҗан ... тәрәзә янында, ниндидер китап **укып утыра иде**. (Галимҗан Ибраһимов турында истәлекләр, Әхәт Сөләйманов.) When I arrived at his house and went in, Ghalimjan, ..., was sitting ... beside the window, reading some book.
   - Шугалакта бала-чагалар **шау-гөр килеп** чана **шуып уйныйлар**. (Фатих Хөсни, Сөйләнмәгән хикәя.) Children are playing on the toboggan slide, noisily sledding.
   - Бу сөйләшү ни белән бетәр икән **дип**, әле әнисенә, әле Шакирына, әле әтисенә сабырсызланып **карап утырган** Наҗия, кинәт кулларын **чабып, кычкырып ук җибәрде**: – Их, үзебезнең йорт булса, мин аны курчак өе кебек итеп тотар идем! Бар да аңа **елмаеп карадылар**. (Әмирхан Еники, Саз чәчәге.) Najiä, who was sitting there impatiently looking now at her mother, now at her Shakir, now at her father, wondering how (lit., with what) this conversation would end, suddenly, clapping her hands, cried out, "Oh, if we had our own house, I would keep it like a dollhouse." All looked at her smiling.
2. It indicates that its action *precedes* that of the principal verb.
   - Көтүче әйтә: – Миңа бер көн көтү көтсәң, сиңа бер ат бирермен, – ди. Бу кыз ярар **дип**, бер көн көтү **көтеп**, аннан бер ат **алып**, көтүче өйрәткән юл белән тагын китә. (Татар халык әкиятләре, Үги кыз.) The shepherd says: "If you tend the herd for me for a day, I'll give you a horse." Saying, "All right," this girl tends the herd for a day, gets a horse from him and starts out again on the way the shepherd had told her about.
   - Үзе кала утын кисәргә, ә кыз, чиләген **алып**, җиләк җыярга китә. (ibid.) He (i.e., the brother) stays to cut wood while the girl (his sister) takes her pail and goes to gather berries.
   - – Татарстаннан килүчеләр юкмы? – диде ул. – Бар, менә мин Татарстаннан! – **дип**, аның каршына **килеп** бастым. (Мирсәй Әмир, Якташ.) "Aren't there any who come from Tatarstan?" he said. "There are. Here, I am from Tatarstan!" I said and, stepping forward, I stood in front of him.
3. It indicates that its action *follows* that of the principal verb.
   - Беренче булып тракторын Һарун кабызды. Вагон тәрәзәләрен **калтыратып**, колакларны **тондырып**, каты чиста тавыш белән мотор чытырдарга тотынды. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) The first to start his tractor was Harun. The motor began to roar with a loud, clear sound, causing the carriage windows to rattle and deafening their ears.
   - Көн туганын **хәбәр итеп**, яшел үлән керфекләрен **тирбәлдереп**, җир өстеннән йомшак кына, көчсез генә җил йөгереп үтте. (ibid.) A soft, gentle wind swept over the ground, heralding the birth of the (new) day and causing the green grass blades to quiver.

[1250] Its action taking place *simultaneously* with, or *preceding* or *following* that of the principal verb, the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** forms adverbial clauses expressing:

a) The *manner* in which the action of the principal verb is performed.

- [Зөннүн] Яр читенә җиткәч, туктап, бер тын диңгезгә карап торды да **сакланып** кына суга керде. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) Upon coming to the edge of the shore, [Zönnün] stopped, gazed for a little while at the sea and cautiously went into the water.
- Ул һәр төрле киемне тегә. Шулай да аның иң **яратып** эшләгән нәрсәсе каеры тун тегү иде. (Мөхәммәт Гали, Рәхмәтулла тегүче.) He sews all kinds of clothes. However, the thing he did with the greatest pleasure was sewing sheepskin coats.
- Егет шулкадәр **тырышып** өйрәнә боларның һөнәрләрен, өч ай дигәндә, үзләреннән артык белә иде бу. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) The young man learned their trade with such fervor that, within three months, he knew more than they.

b) An action serving as the *means* of accomplishing the action indicated by the principal verb.

- Мин башта, ул бу телләрне берәр югары мәктәптә **укып өйрәнгәндер**, дип уйладым. Ләкин ул минем соравыма каршы: – Юк, **укып** түгел, – диде – энә шул халыклар арасында ике ел **йөреп өйрәндем**. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) At first, I thought that he had probably learned these languages (i.e., Chuvash, Tatar and Bashkir) by studying at some school of higher learning. But in reply to my question he said: "No, I learned them not by studying, but by living for two years among those peoples."

c) The *cause* leading to the action or state expressed by the principal verb.

- Узенә кычкыруларын **ишетеп** ул атын кызулатырга тотынды. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Hearing them shout to him, he began to urge his horse on.
- Шулай ята торгач аны йокы баса башлагандай булды. Ләкин көне буе **эшләп** никадәр арыган булмасын, ... шулай да аның чын-чынлап йоклыйсы да килмәде. (ibid.) After lying there like that, he felt he was getting sleepy. But, however tired he was, having worked all day long, ... he still didn't really want to sleep.
- Һарунның чакыруын **күреп**, ул, ... кабина янына килде ... (ibid.) Seeing Harun motioning to (lit., inviting) her, she, ... walked over to the cabin (of the tractor) ...
- Чынлап та, нигә дип әле кайтып барам? Шәлперәйгән картның туган авылына ашкынуы аңлашыла – сагынган. Мин **сагынып** түгел бит. Мин бары тик үземне рәнҗеткәннәрне, мыскыл иткәннәрне күрергә, алардан үч алырга гына кайтам. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) Why, really, (do you think) I am returning? The feeble old man's hurrying (back) to his native village is understandable – he has missed it (pined for it). I, after all, (am returning) not because I miss it (pine for it). I am only returning to see those people who have offended and humiliated me, to take revenge on them.

d) The *purpose* of the action expressed by the principal verb.

- ... аның сүзләрен ныграк ишетергә **теләп**, [Фәридә] бияләен колак турысына күтәрде. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) ... wishing to hear his words more clearly (lit., stronger), [Färidä] raised her gloves to her ears.
- Ателье мөдире, кызның күңелен **күреп**, рәхәтләнеп кычкырып көлде. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) To lift the girl's mood, the atelier director laughed loudly with delight.

[1251] The verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** can express a *condition.*

- Әби кинәт кенә учы белән авызын каплады. Тагын әллә нинди килешмәгән сүзләр **әйтеп**, көлкегә калуым бар дип курыкты шикелле. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) The old woman suddenly covered her mouth with the palm of her hand. She

seemed to be afraid that, if she said some inappropriate things (lit., words) again, she might (could) become a laughingstock.

[1252] The verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** may be used with the suffix **+рак**, **+рәк**. This form expresses *incomplete* or *approximate* execution of the action, or it denotes that its agent performs the action expressed by the verbal adverb in a *higher degree* than another agent.

- – Кадак табыла ла инде, Корбангали абзый, син **арттырыбрак** җибәрәсең бугай. (Шәриф Камал, Таң атканда.) "Come on, nails can be found, Uncle Qorbanghäli. I think you are exaggerating somewhat."
- – Равил ошадымы соң? ... – Ул да ошады, – диде, **көттеребрәк**. (Нурихан Фәттах, Мөдир Сажидә.) "Then you liked Rawil?" ... "I liked him too," she said somewhat hesitatingly.
- Хәер, кызлары да үпкәләп тормыйлар. Киресенчә, егет шул тирәдә чуала башлаганнан бирле ул халык кибеткә ешрак һәм **киенебрәк** йөрергә тотынды. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы.) However, the girls are not annoyed at all. On the contrary, since the young man had begun to frequent that neighborhood, they (lit., those folks) began to go to the shop more often and dressed better.
- Харис. **Аңлатыбрак** сөйлә. (Гамир Насрый, Кушнарат.) Kharis. Speak more clearly.
- Йорт һәм хуҗалык эшләрен ирләргә караганда да **белебрәк** һәм урынына **җиткәребрәк** үтиләр. (Зариф Бәшири, Замандашларым белән очрашулар.) They (i.e., the women) also perform the housework and manage the household more knowledgeably and more effectively than the men.

[1253] The verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** may be reduplicated to express *intensiveness, repetition, continuance* of the action denoted by it, or to *give emphasis* to the action. The reduplicated form may consist of 1) two verbal adverbs of the *same verb*, 2) two verbal adverbs of *different verbs* which are *similar* (synonymous) in meaning, 3) two verbal adverbs of verbs of *different meanings.* The reduplicated form often expresses the *manner* in which the action of the principal verb is performed.

- [Хәбип] үз тирәсенә җыелган яшьләргә **тәмләп-тәмләп** шул вакыйгаларны тасвирлады. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) [Khäbip] related those events with great relish to the youths gathered around him.
- Гыймран, аякларын көймә төбендәге тактага терәп, **каерып-каерып** ишә иде. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) Bracing his feet against the board (which was) at the bottom of the boat, Ghimran rowed with long (powerful) strokes.
- Мин **борылып-борылып** артка таба карыйм. Безнең хутор инде күренми дә. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) I keep turning around and looking back. Our farm is not even visible now.
- Яңадан киттеләр болар юл белән. **Барып-барып**, бер көмеш күпер янына барып җиттеләр. (Татар халык әкиятләре, Тимеркендек.) They continued on their way. They walked on and on and came to a silver bridge.
- Шуннан йокысы качты Гафурның. Яңадан оеп китмәмме дип, **әйләнеп-тулганып** карады, мендәрен дә әйләндереп салды. (Җәмит Рәхимов, Бурыч.) After that (i.e., after having been awakened by noise) sleep eluded Ghafur. Thinking that he could perhaps doze off again, he tried turning around and even turned over his cushion.
- Шамил, табышмак әйтешкәндәге кебек, **ашыгып-кабаланып** җавап бирде. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) Shamil answered quickly, the way you do when asking a riddle.

- Сабадырев колак торгызып бераз **тыңланып-каранып** торды. Тирә-юньдә шылт иткән тавыш та юк. (ibid.) For a little while Sabadyrev listened intently (lit., pricking up his ears) and looked to all sides. All around him there was an absolute silence.
- Бүтән көннәрне иртүк кереп идәнне, өстәл өстен **себереп-җыештырып** чыга торган Фәрхәнә апа да бүген нишләптер соңгарак калган иде. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) Färkhänä too, who on other days came in very early to sweep the floor and tidy up the table, had for some reason, been late today.
- Ә залда мәҗлес матур гына дәвам итә. **Сөйләшеп-көлешеп** арыгач, берәрсе пианинода уйный башлый, ... (Әмирхан Еники, Әйтелмәгән васыять.) And in the saloon the party continues just beautifully. After getting tired talking and laughing, someone begins to play on the upright piano, ...
- Корангыш **ярсып-кешнәп**, арткы аякларына басты. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) Becoming furious and neighing, Qorangghysh reared up on his hind legs.

[1254] Followed by the particle **та**, **-тә**, the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, both in its simple form and reduplicated, expresses *concession*, the reduplicated form indicating *emphasis, repetition,* continuance.

- Берничә мөәссәсәдә хезмәт **итеп-итеп тә**, газеталарга һаман ара-тирә мәкаләләр **язып торып та**, Зәйнуллин юньле-башлы көн итә алмый ... (Садри Җәләл, Журналист.) Although he does work at several institutions and although, from time to time, he still writes articles for newspapers, Zeynullin is unable to make a passable living ... (мөәссәсә – оешма /ɕʝьşmal/).

Note: The reduplication or the use in pairs, not only of verbal adverbs but of practically any part of speech, to indicate emphasis, intensity, repetition, or, if synonymous or near-synonymous, to express the same idea, is a characteristic of the Tatar language.

- Газиз. Унсигез ел бергә **яшәп тә,** көн саен **очрашып та** мин сине күрмәгәнмен. (Хәй Вахит, Күк капусы ачылса.) Ghäziz. Although we have lived together (i.e., in adjoining apartments) for eighteen years, and although we have met every day, it seems I have not noticed you.

[1255] The verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** of a verb followed by a personal form of the *same verb* expresses *emphatic repetition* or *just emphasis.*

- – Ни булса, шул булыр, кеше ни эшләсә, мин дә шуны эшләрмен, барыйм әле, дип **әйтеп әйттем**. (Галимҗан Ибраһимов, Кызыл чәчәкләр.) "Whatever will be will be. Whatever people do, I shall do too. So, I'll go," I kept saying.
- – Гөлшаһидәнең, дип **әйтеп әйттеләр**, бездән башка якыннары юк. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "... Gölshahidä," they kept insisting, "has no close people besides us."
- Бостан. ... менә монда безнең көтепханә булыр! Галимҗан. Әйдәгез, **карап карыйк** әле, нәрсәләр бар икән. (Фәтхи Бурнаш, Камали карт.) Bostan. ... here, this is our library! Ghalimjan. Come, let's just see what books (lit., things) there are, then.
- – Инде Хәйретдиновны гына көтәсе калды. **Карап карыйк** нинди хәбәр алып кайтыр. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) "All we have to do now is wait for Kheyretdinov. Let's see what kind of news he'll bring."

[1256] The same construction, but with the suffix **+мы**, **+ме** joined to the verbal adverb, denotes *intensity, repetition, continuance* of the action, the subject's *absorption* in it. The action may be sudden, unforseen by the speaker.

- Тургайлар **чырылдапмы чырылдый**. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) The larks are singing away (heartily).
- Ул арада көчәйгәннән-көчәя барган дулкыннар, ак тешләрен ыржайтып, яртылаш су тулган көймәне йомычка урынына **биетепме-биетә**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Showing their white teeth, the waves which in the meantime have grown stronger and stronger, keep the boat, which is half full of water, dancing like a chip (of wood).
- Беркөнне Мотаһир. ... печән чабарга кереште ... ул аякларын шуыштырып кына атлап, **чабыпмы чаба**. (Рәфкать Кәрами, Каргышлы юллар.) One day, Motahir. ... began to make hay. ... Advancing with a (slow) shuffle, he kept cutting and cutting.
- Урман ... Әкият дөньясын хәтерләткән төрле-төрле рәвештәге агачлар ... беркадәр баргач, юлның бер читендәге агачта тукран күрделәр. ... Кош ... кәүсәгә тырнакларын батырган да тук-тук итеп **чукыпмы-чукый**. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) The forest ... There are all kinds of trees, reminding one of fairyland. ... after walking a little, they saw a woodpecker on a tree at one side of the path (way). The bird had sunk its claws into the trunk ... and was pecking away, making a knocking sound.
- – Бу бит урман, нинди шәп агачларны әрәм итәләр. ... Әйдәгез әле, шунда барыйк. ... Киң алымлы, куәтле бульдозер агачларны **кырыпмы-кыра иде**. "But this is a forest. What fine trees they are wasting. ... Just come on, let's go there." ... A powerful, wide-track bulldozer (lit., a bulldozer with a wide reach, grasp) was working away, toppling the trees.

[1257] The verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** may take the plural suffix **+лар**, **+ләр**. In this case, **+лар**, **+ләр** loses its original meaning and functions like a particle *expressing intensive action,* the highest degree of *various emotions* (amazement, delight, etc.), often with a tinge of *humour* or *irony; real* or *playful exaggeration* of one's feeling, *indignation.*

The form pertains to the vernacular but occurs not infrequently also in literary works. It is in most cases used by women.

Note: Some Tatar scholars tend to regard this form as a specific characteristic of the general vernacular (see Ф.С. Сафиуллина, Синтаксис татарской разговорной речи, Издательство Казанского Университета, 1978, p. 179.) Others maintain that it is characteristic of certain dialects only (see Ф.Ю. Юсупов, Неличные формы глагола в диалектах татарского языка, Издательство Казанского Университета, 1985, pp. 130/131.)

- Бер-беренә ачу килү, әйтешү гаиләдә булгалый торган хәл, кич якта ире эштән кайткач, һәм дустанә матур итеп дәшкәч, ... **эреплэр** киткән иде тагын. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Getting angry at each other, quarrelling (with each other) is something which occurs from time to time in a family. After her husband returned from work in the evening and talked in a nice, friendly way, ... she had completely mellowed again.
- – Беләсезме, Хикмәтулла абый, мин дә шул турыда сезгә кергән идем. Инәки **үтенепләр** сорады. Башта ризалык бирмәдем, ачуланып чыгып киттем, соңыннан... (ibid.) "You know, Uncle Khikmätulla, I too thought I would come in to you (and talk to you) about that. Mommy implored me. At first, I didn't agree, I left angrily, (but) later..."
- [Рәмзия] гармун сайратуын онытылып **китепләр** тыңлый. (Барлас Камалов, Өметең өзелмәсен.) [Rämziä] listens with rapture to his masterful playing of the accordion.
- Ул арада Зәйтүнә ... зур агач табак белән аш алып чыкты. Үзе һаман кунагына юату сүзләре тезде. – Зарар юк, Рәхимҗан, җанашым, бар да һәйбәт булыр. ... Яле, бары белән **ашаплар** гына утырыгыз әле. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.)

Meanwhile, Zeytünä brought out the food in a big wooden pan ... She still continued to say her words of consolation to her guest, "It doesn't matter, Räkhimjan, my dear, everything will be fine ... Come now, please, sit down and eat with all (of us)."

- Сүзләренә кирәксә-кирәкмәсә дә «лар», «ләр» кушып күплектә сөйләргә ярата ул. Хатларында да «... ачларга **тилмерепләр** йөрмисеңме икән дип, **кайгырыплар** ятам», «**Өзелепләр** сагындым үзеңне», «Кайтасы юлларыңа **караплар** торам», дип язар иде. Ә инде кайтып күзенә күренгәч: «**Калтыраныплар** торасың, улым, әллә **кереплләр** ятып торасыңмы?» – дип борчылыпмы борчылыр иде. (ibid.) She (i.e., his mother) likes to speak in the plural, adding, whether necessary or not, "-lar", "-lər" to her words. In her letters too she would write "... I am worrying that you might go hungry", "I am longing for you (I miss you) very much", "I keep looking at the road on which you will (have to) return". And after he has returned and appeared before her eyes, she would worry, saying: "You are shivering, perhaps you will come in and lie down?"
- – И-и, балакайларым ла! **Туңыплар** үлә язгансың ич. ... Менә монда мич тирәсенәрәк елыш. ... Ничек соң, улым, укуларың ару гына барамы? ... Бик **ачыгыплар** яшәмисеңдер бит, улым? (ibid.) "O-oh, my dear child! You look almost frozen to death. ... Here, get closer to the stove." ... "How is it now, my son, are your studies going well? ... You aren't living (there), going hungry, are you, my son?"
- – ... Илзирәк исемле? – дип сорады Зәйтүнә кинәт. – Кызы туган иде бит аның. Ничегрәк үсә икән? – Терекөмеш кебек кызы, **тәгәрәпләр** үсеп килә! (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) "Wasn't her name Ilziräk?" Zeytünä said suddenly. "She had given birth to a daughter, hadn't she? I wonder, how is she growing up?" "Her daughter is mercurial. She is growing up dandily."

[1258] The verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** in its *affirmative* form, followed by **булу** in its third person singular, *affirmative* or *negative,* and in any *mood* and *tense*, expresses *impersonal possibility* or *impossibility* of performing the action denoted by the verbal adverb.

Note: The construction **-п** + **булу** expressing *impersonal* possibility (impossibility) is used rather frequently in Tatar. Though impersonal in form, the action denoted by it often refers to an agent known from the context.

- Рәкыйпов ... илле биш яшьләрдәге кеше иде. Аның белән ачыктан-ачык **сөйләшеп**, бик авыр хәлләрдә дә уртак тел **табып була**. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) Räqipov was a man ... about fifty-five years old. You could talk with him frankly and come to terms with him even in very difficult situations.
- Аңа теләсә кайчан **таянып** та, **ышанып** та **була**. (ibid.) One can rely on him and believe him at any time.
- – Сәер кеше син, Рәхимҗан, – диде ул ... **Аңлап булмый** сине. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) "You are a strange person, Räkhimjan," he said, ... "It is impossible to understand you."
- Дөрес, ул бер генә сүз белән дә безгә каршылык күрсәтмәде. Әмма үзен тотуыннан, күңелсез йөрүеннән безнең кушылуыбызга каршы килүен **белеп була иде**. (Гадел Кутуй, Нишләргә.) True, he didn't even say one word to show us (his) opposition (disagreement). But the way he behaved, by his walking around unhappily, one could tell that he was against our getting married (lit., going together).
- «Әйдәгез, керегез» – диде. Үзе шунда ук ишекне бикләп тә куйды. ... Кердек керүен, **чыгып булырмы**? (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) "Come on, go in," she said. Then she immediately locked the door. Well, we did enter, (but) would it be possible to get out?

- Болай булгач, инде хәзер буш вәгъдә белән генә **котылып булмаячак иде**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) In that case, he would now no longer be able to get away with just an empty promise.
- Байтирәк. Соң ничек, мәдрәсә тәртибенә ияләшәсезме? Бибкәй. Әкренләп **ияләшеп булыр иде** дә, бик кимсетәләр. (Таҗи Гыйззәт, Кыю кызлар.) Baitiräk. So, how is it going? Are you getting used to the discipline at the medrese? Bibkey. One could gradually get used to it, but they (i.e., some nasty students) do humiliate us (i.e., the speaker and two other girls) very much.
- Зөләйхә. Минем сөйгән егетем юк. Шамил. Төтен, Зөләйхә апа, ышанмыйм. Ничек инде ул япь-яшь башыңа яр сөйми **яшәп булсын** ди. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Zöleykhä. I don't have a sweetheart. Shamil. Baloney (lit., Smoke), Zöleykhä, I don't believe it. Being young, as you are, how can you live without a sweetheart.
- Хәмит. Бигрәк кызык син, иптәш, ни **эшләп булмасын**. (Кәрим Тинчурин, Беренче чәчәкләр.) Khämit. You are really funny, my friend, why shouldn't it be possible to do it.
- Сәлим. Мин, ата, үз баламны үзем танымыйм! Мин аның ничек үскән, яшәгәнен дә белмәдем. Бу бит – гафу итмәслек эш. Камилә. Бар, аягына егыл, тезлән. Сәлим. Шуның белән генә **төзәтеп булса иде**! (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Sälim. I, the father, do not know my own child myself! I didn't know how he grew up and lived. This is, after all, an unforgivable thing. Kamilä. So go, go down on your knees before him. Sälim. If it could be redressed just with that!

[1259] The same construction is also possible with impersonal forms of **булу** (verbal noun, participle, verbal adjective, etc.). Together with expressing possibility or impossibility, such constructions denote in most cases subordination or form adverbial clauses.

- Миңа бик уңайсыз: ничек булышырга белми аптырап йөрим. ... Талонга килгән ярма-токмач ише әйберне дә биргәләгән булам, тик андый вак-төяк белән генә берни дә **үзгәртеп булмавы** көн күк ачык. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) For me it is very embarrassing. I am at a loss, not knowing how to help. ... Every now and then I did give her such things as groats and vermicelli which came on coupons, but it was clear as day that with such little things alone nothing could be changed (one could not change anything).
- Апукаев җавап бирмәде. Шушындый хәлдә барысын да **әйтеп бетереп булмаганын** Мөхәммәтов ник аңларга теләми? (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) Apuqayev did not answer. Why didn't Mökhämmätov want to understand that in such a situation as this it was impossible to tell (that one could not tell; that he could not tell) all of it fully?
- Искәндәр сүзсез генә аның янына килеп утырды, малайдан барыбер **котылып булмаячагына** үртәлеп, чишенергә кереште, ... (Флүс Латыйф, Аяклы каза.) Without saying anything, Iskändär went over to him and sat down. Irritated that in any case it wasn't possible to get away (he could not get away) from (get rid of) the boy, he began to undress, ... (A woman he didn't know had asked him to take her boy with him into the bathhouse, and he regretted having done so.)
- Шамил (кул селти.) Калсын! Менә бит хәзер дә күпме эш кушасың. **Булдырып булмаслык** эш. Булмаслыгын син аның үзең дә яхшы беләсең, ә кушасың. (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Shamil (waving his hand). Leave that be (i.e., let's not discuss that any more)! Now, here, too, how much work you demand. It is work (which is) impossible to accomplish. You know yourself very well that it is impossible, and you demand it.

- Тышта **чыдап булмастай** эссе. (Әхәт Гаффар, Олы юлның тузаны.) It is unbearably hot outside.

[1260] The verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** followed by **булу** in the third person singular of the conditional and the particle **да** forms adverbial clauses expressing varying degrees of *emphatic concession.*

- «Укытучы»сын **бүлдереп булса да**, Шамил бу урында үз белгәнен кыстырды: ... (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем әлмәге.) Even though it meant interrupting his "mentor", at this point Shamil threw in what he himself knew: ...
- Зөфәр. Ярый әле үзем килеп төштем. Бу баткаклыктан, бәлки, колагыңнан **тартып булса да**, чыгарып булыр (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Zöfär. Good that I have come here. Perhaps it will be possible to pull you out of this mess even if it be by your ears. (The person addressed has become involved in a serious office quarrel and needs help.)
- Чананы Ильяс үзе **тартып булса да** калган ярты чакрымны узачак һәм йөкне тиешле урынга илтеп җиткерәчәк. (Әхсән Баянов, Җәй белән җәй арасы.) Even if it means pulling the sleigh himself, Ilyas will do the remaining half verst and deliver the load to the place it is to go. (The sleigh had been pulled by a bull, which had caused the sleigh to capsize.)
- – Ә, исәнме, җылы язгы җил! Сине, синең белән бергә уздырган бәхетле яшьлек елларын оныту мөмкинме соң? – дияр ... Кайсыбер дусларын табу язгы җилгә, бәлки, болай ук ансат булмас. Ләкин җил аларны да, зур шәһәрләргә **барып булса да**, табар. (Садри Җәләл, Яз.) "Ah, how are you, warm spring breeze! Is it possible then to forget you, the happy years of (my) youth which I have spent together with you?" he (i.e., the now adult working man) will say, ... Finding some of its friends will perhaps not be that easy for the spring breeze. But even if that requires traveling to the big cities, the breeze will find them.

Note: The same construction may connote possibility or impossibility. For example:
Иртәгә кузгалырга туры килә, сәгать сукты, алда ни көткәнен **әйтеп булмаса да**, монда ни калачагы сукыр күзгә дә күренеп тора. (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) Tomorrow they have to leave. Their hour has come (lit., the clock has struck). Though it is impossible to tell what lies (is waiting) ahead, what remains here for them is obvious even to the blind (lit., the blind eye).

[1261] The verbal adverb in **-ып** of **булу**, used postpositionally after a noun, expresses a comparison (see also 478, c).

- Әхмәт ... шундый да ышандырып сөйли, әйтерсең экияттәге шул тамашаларны күптән түгел генә үзе күреп кайткан! ... Койманың баганасы саен әдәм башы. Ул башларның күзләре зәңгәр **ут булып** яна. ... кошлар, җәнлекләр **кеше булып** сөйләшә, ... (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Äkhmät ... is narrating so convincingly as though he himself has just recently seen those scenes in the story! ... Every pole of the fence has a human head. The eyes of those heads burn like blue fire ... birds, wild animals talk like people ...

[1262] Together with an ordinal number, **булып** indicates the order of the agent's position (see 599).

[1263] Placed between a repeated noun or pronoun, **булып** has the meaning of **хәтта** 'even'.

- **Шамин булып Шамин** мактады аны бүген. (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) Even Shamin praised him today.
- **Закир булып Закир** моның ишене уйлап чыгармады. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Even Zakir did not think up anything like this.

- Шуның өстенә ике ел рәттән корылык. **Идел булып Идел** кипте, җәяүләп аркылы чык, шундый сай урыннары бар. (Ибраһим Гази, Малайлыкта кунакта.) In addition to that (i.e., the civil war), there was a two years' drought. Even the Volga dried out. There were such shallow spots that you could just walk across.
- Нигә Шиһаповка барам? Ул бит үзе дә шик астында, инде **мине булып мине** алырга килгәч, аны алып ук киткән булулары мөмкин бит ... (Ибраһим Гази, Гаепсез гаепләүләр.) Why am I going to Shihapov (then)? After all, he is under suspicion himself. If they come to take even someone like me, then it is quite possible that they have already taken him away (i.e., arrested) ...

[1264] The construction of **булып** and the third person singular of the verb **чыгу** in its *affirmative* or *negative* form, placed after the predicate of a sentence, indicates that the narrator (speaker) *learns of, becomes aware of, finds out about* an action, event or state through his *own* observation or experience. The action or state may turn out just *as a fact,* as *expected* by the narrator, or *contrary* to his (her) expectation. In the latter event, **булып чыгу** may imply some emotion, such as *surprise, gladness, dismay.*

- Чирмешәннең бу төшендә су шактый тирән һәм саф **булып чыкты**, ... (Кояш Тимбикова, Тәңкәле тау.) At this spot (place) of the Chirmeshän the water turned out to be rather deep and clean, ...
- Сыер савучылар, терлек караучылар, эшләрен бетереп, өйләренә кайтып киткән **булып чыкты**. (Булат Сөләйман, Абу баба.) It turned out that the milkmaids and the cattle farm workers had finished their work and returned home. (The action has been anticipated.)
- Өй ишеге эчтән бикле **булып чыкты**. (ibid.) The front door (of the house) turned out to be locked from the inside. (The narrator has expected the action and is glad about it, for his little grandson is alone in the house.)
- – Ничек? – диде Рәхим тетренеп. – Сез үзегез күргәнгә ышанмыйсыз **булып чыгамы**? (Атилла Расих, Ике буйдак.) "What?" Räkhim said, trembling. "So it turns out that you don't believe what you have seen for yourself?" (The action turns out contrary to the speaker's expectation.)
- Абдулов. Ә? Зөләйхә Мәрдәнова? Соң алайса ул минем малайны укыта торган кыз **булып чыга** ич! (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Abdulov. What? Zöleykhä Märdänova? If that is so, then it turns out that she is the girl who teaches my boy, you know!
- Кичен хәл белергә кергән Әхсәнгә чәчәкләр өчен рәхмәт әйтә башлаган идем, аптырап китте. Бернинди дә чәчәкләр кертергә кушмаган **булып чыкты** ул. (Шәмсия Җиһангирова, Мәхәббәт бизмәне.) When I thanked Äkhsän, who had dropped in in the evening to inquire about my health, for the flowers, he became suddenly embarrassed. It turned out that he had not requested (the speaker's husband) to bring in any flowers. (The action turned out contrary to what the speaker had been told by her husbund. The flowers were from him, and she is both surprised and glad about it.)
- – Әйе, – дип дәвам итте Мөхәммәтов, – мәсьәлә без уйлаганча гади /ɑadi/ **булып чыкмады**. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) "Yes," Mökhämmätov continued, "the matter didn't turn out as simple as we thought."
- Хәсәннең бу сүзләре дөрес иде. Ул минем танышым да, кайчандыр күргән кешем дә **булып чыкмады**. (Мирсәй Әмир, Якташ.) What Khäsän said was true. He turned out to be neither my acquaintance nor the person I had seen some time (ago).

The Verbal Adverb in -п of дию

[1265] This verbal adverb is used:

a) In *direct discourse* of the *analytical* kind in which the quotation precedes or fragments the author's (speaker's) words or is fragmented by them, and in which the predicate of the author's (speaker's) words is not a form of **дию** or a compound consisting of **дип** and an auxiliary verb. In such syntactical constructions **дип** serves to connect the quotation with the author's words.

Note: In writing, a direct quotation of the above kind *preceding* the author's (speaker's) words is preceded by a long dash and followed by a comma, exclamation or question mark. The author's (speaker's) words are connected by **дип** with a long dash preceding it. When fragmented by the quotation, the first part of the author's (speaker's) words is followed by a colon. The punctuation of the second part and of the quotation remains the same as explained above. When the direct quotation is fragmented by the author's (speaker's) words, the first part of the quotation is followed by a comma, and the author's (speaker's) words are set off by a long dash at the beginning and a comma at the end; the second part of the quotation is preceded by another long dash.

· – Кер әйдә, кер, Равил! – **дип кычкырдым** мин, куанып. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) "Come in, come on in, Rawil!" I cried out, rejoicing.

· – Әй, нинди матур кошларың бар икән, Сания апа! Сайраулары нинди матур. – Кенәриләр, – **дип ачыклык кертте** хуҗа хатын. ... – Кенәриләр... – **дип, кабатлады** ул үзалдына. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) "Oh, what beautiful birds you have, Aunt Saniä! How beautiful they sing." "They are canaries," the hostess explained. ... "Canaries..." she (Asiä) repeated to herself.

· – Сине дә беләм мин, кызый, Артыкбикәме син? – диде ул. – Әйе, мин Артыкбикә, – **дип, дөресләп куйды** кыз. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "Why, I know you, little girl, aren't you Artyqbikä?" he said. "Yes, I am Artyqbikä," the girl confirmed.

· Әхмәт үзе дә абыйларын табу шатлыгыннан ни эшләргә белмичә: – И, абыйларны таптым, – **дип кычкырып җибәрә**. (Татар халык әкиятләре, Унберенче Әхмәт.) Not knowing what to do out of joy of having found his (older) brothers, Äkhmät himself too cries out, "Oh, I have found my brothers."

· Хуҗа бу кешедән: Кая барасың болай? – **дип сораган**. (Татар халык әкиятләре, Комагай.) The host asked (so they say) this man, "Where are you headed (going) like this?"

· – Әйе, иптәшләр, – **дип дәвам итте** Имәли, – мин бүген тәмле телле. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) "Yes, colleagues," Imäli continued, "today I am sweet-tongued." (I.e., he is not speaking with his usual sharpness.)

b) In *direct discourse* (monologue) of the *analytical* kind the contents of which the agent only *thinks* or says to himself (herself).

Note: In writing, the direct quotation is enclosed in quotation marks.

· Урман юлы белән бара торгач, бу юл тар гына бер сукмакка әйләнә. «Адашсам адаштым инде, барыйм әле мин шул сукмак беткәнче», – **дип уйлый** бу. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) After he walked for some time along the forest road, this road turned into a rather narrow path. "Even if I lose my way, I'll follow this path until it ends," he thought.

· Шомбай моны тыңлап торган да: «Тукта әле, боларны кызык итим әле», – **дип уйлаган**. (Татар халык әкиятләре, Шомбай.) Shombai (they say) overheard this and thought: "Just wait, I'll play a trick on them."

· Тәрәзә турысыннан әнисенең узып киткәне күренде. «Хәзер керәчәк тә ашарга кыстый башлаячак», – **дип уйлады** Илһам. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) He saw his mother passing by the window (lit., his mother's passing by the window

became visible to him). "Now she will come in and start entreating me to eat," he thought.

- Эт тавышы миңа Күчәрбайны хәтерләтте: «Нишләп шушы вакытка кадәр бер дә эт өргән тавыш ишетелмәде, Күчәрбай аны шулай озак йөрттеме икәнни?» **дип уйлап куйдым**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) The sound of the dog barking brought Küchärbai to my mind. "Why had one never heard the dog bark before this? Had Küchärbai perhaps taken him for such a long walk?" I surmised.
- Марзия карчык үзалдына сөйләнә-сөйләнә: «Чәйнең тәмен җибәрде, нәгъләт, коймагым суынып беткәндер инде», – **дип зарлана-зарлана**, кире өенә кайтты. (Мирсәй Әмир, Мөстәкыйм карт йокысы.) The old women Marzia went back into the house, grumbling and talking to herself: "It (i.e., the hog she had just chased out of her potato garden) spoiled my tea (lit., the taste of the tea), that wicked thing. My fritters (pancakes) have probably gotten cold already."

c) In *direct discourse* in which the interlocutor's words are repeated in part or in full to lead in the reply, **дип** serves to connect the repeated part with that of the actual reply.

- Валентина. Бал сорадымы? Ибәт. **Сорадымы дип** ... мин үзем киңәш иттем. (Габдрахман Минский, Синең җырың.) Valentina. Did he ask for honey? Ibät. Did he ask! I myself advised him (to ask).
- Сәфәргали. Илле тәңкә түләгәннән бөлмәссең әле. Фаизә. **Бөлмәссең дип**, синең бурычларыңны түләргә миндә Әндри казнасы юк. (Кәрим Тинчурин, Йосыф белән Зөләйха.) Säfärghäli. You are not going to go bankrupt because you pay out fifty rubles, you know. Faizä. You won't go bankrupt! I don't have an inexhaustible purse to pay your debts.
- Мансур. ... (Ачу белән.) Я, ни әйтерең бар? Фәгыйлә. **Ни әйтерең бар**, дип, җикеренүен күр әле ... Әйтәсе сүзләрем бик күп минем. (Гамир Насрый, Кушамат.) Mansur. ... (Angrily.) Well, what do you have to say? Fäghilä. Have to say. Just look at him screaming. I have a great deal (I want) to say.

d) In *indirect discourse* of the *analytical* kind, to connect the indirect quotation with the author's words.

Note 1: The syntactical structure of clauses in *indirect discourse* of the *analytical* kind is very similar to that of clauses in direct discourse. In some instances, it may even be the same, the difference being expressed by intonation. Furthermore, *in writing*, the long dash is *not* used in indirect discourse.

Note 2: For a very detailed treatment of both *direct* and *indirect discourse* see: Х. Курбатов, Татар теленең синтаксис һәм стилистика мәсьәләләре, Казан, 1956, 173 pages, all of them dealing with the above subject.

- Борчулы көннәр күптән онытылды, барысы да мин дигәнчә хәл ителде, **дип санап йөргән** ана телсез-өнсез калды. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) The mother, who had believed that the worrisome days had long been forgotten, that all had been solved as she had said, was speechless.
- Әле генә ... куерып, ..., менә-менә салкын тамчылар белән коендырам, **дип куркыткан**, көзге шыксыз кара болытлар кинәт таралды. (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) The ugly, dark autumn clouds, which had just now accumulated ... and threatened to drench us any moment with cold rain (lit., drops), suddenly dispersed.
- Ул тагын аларның капка төбенә килде. Чыкмасмы, берәр җиргә киткән булып, кайтып килмәсме, **дип өметләнде**. (Шәриф Хөсәенов, Мәхәббәт сагышы.) She (Mädinä) went again to their gate. She hoped that he might come out (or), if he had gone somewhere, that he might return.
- Үз сүзләремә үзем нык ышанганга күрә, Тимерҗан да ышаныр **дип уйладым**. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) Because I myself believed firmly in what I had said, I thought that Timerjan too would believe it.

e) In *indirect discourse* constructed in the following manner: The predicate verb of the main clause is a verb of knowing, telling, thinking, believing, naming, calling, choosing or the like. The logical subject of the *subordinate* clause appears in the accusative case (less often in the dative).

- Башта ул **кызны** шаярта **дип уйлады,** ... (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) At first he (Yaqub) thought that the girl was joking, ...
- Элек мин **үземне** институт өчен кирәкле **дип исәпли идем**. Алай түгел икән. (Кави Латыйп, Төньякта да күбәләкләр яши.) Before, I used to think that I was necessary to the institute. It turned out not to be so.
- Ул **мине** бар **дип** тә **белми**. (Вакыйф Нуруллин, Әгәр син булмасаң.) He does not even know that I exist.
- – Мин **сине** бүген килерсең **дип уйламадым**, ... (Нурихан Фәттах, Әтил суы ака торур.) "I did not think that you would come today ..."
- – Мин **сине** бу кадәр юмарт, **дип уйламаган идем**, Зөлфия. (ibid.) "I hadn't thought that you were so generous, Zölfiä."

This syntactical construction may also be used in direct address of the analytical kind (see the last two examples).

f) The same construction is also possible with two objects referring to the same person or thing, the first being the direct object, the second the complementary object. The latter may be a noun or an adjective. If both the direct object and the complementary object are nouns, only the first takes the accusative **+ны**, **+не**.

- ... мин кызыл балчыктан төрле нәрсәләр әвәләргә тотындым: күмәч булды, ... ат булды. Хәер, бу соңгы **нәрсәмне ат дип** тә, мөгезсез **сыер дип** тә, хәтта **сарык дип** тә **уйларга** мөмкин иде. (Фатих Әмирхан, Нәҗип.) ... I began to fashion various things from red clay. A roll emerged, ... a horse. By the way, it was possible to think this last thing of mine (to be) a horse as well as a hornless cow and even a sheep (lit., ... to think that this last thing of mine was a horse ...).
- Хәбир берничә романс язды. **Аларны әйбәт дип таптылар**, ... (Шәриф Хөсәенов, Мәхәббәт сагышы.) Khäbir wrote several romances. They found them to be good, ...
- ... тормышымда ... миңа ... яхшы күңелле һәйбәт кешеләр күп очрады. Бу яктан мин **үземне бәхетле дип** әйтә алам. (Гөмәр Бәширов, Көзге ачы җилләрдә.) ... in my life ... I have met many ... good-hearted, wonderful people. In this respect I can call myself lucky.

Note: This construction is also possible in *direct* discourse of the analytical kind. For example: – Әйдә танышыйк, – дип, дустанә төстә әйтте Әхмеров, – **Мине Әхмәт Шәрипович дип** йөртәләр. (Фәнил Галиев, Командировка.) "Come, let's get acquainted," Äkhmerov said in a friendly manner. "They call me Äkhmät Shäripovich."

g) If the predicate of the main clause is the verb **дию** in a personal form, **дип** is not used. For example:

- – Мин бит **Нәҗипне** начар **кеше димим.** ... (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) "After all, I do not say that Näjip is an evil man, ..."
- **Димне** хәзерге көндә Башкортстанның иң чиста **елгасы диләр**. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) Today they call the Dim (they say that the Dim is ...) the cleanest river in Bashkiria.
- – **Сезне** татар теле һәм әдәбияты **белгече дигәннәр иде**. Дөресме? – дип сорады. (Газиз Мөхәмммәтшин, Йөрәктәге эзләр.) "I've been told that you are an expert on Tatar language and literature. Is that true?" she asked.
- Маhи. Кирәкми, әни. **Рамазанны ярлы дисәгез дә**, кеше ярдәменә мөхтаҗ түгел ул. (Таҗи Гыйззәт, Чаткылар.) Mahi. It's not necessary, Mother. Though you say that Ramazan is poor (though you call Ramazan poor), he certainly does not need anybody's help.

The Verbal Adverb in -ганчы, -гәнче, -канчы, -кәнче

[1266] This verbal adverb is formed by joining **-ганчы**, **-гәнче** to verb stems ending in a vowel or a voiced consonant; **-канчы**, **-кәнче** to verb stems with a final voiceless consonant: кара – караганчы, эшлә – эшләгәнче, яз – язганчы, бир – биргәнче, кайт – кайтканчы, кит – киткәнче.

[1267] The verbal adverb in **-ганчы**, **-гәнче**, **-канчы**, **-кәнче** indicates:

a) That the action of the principal verb is completed *before,* or continues *up to* the beginning of the action of the verbal adverb.
- – Урман чәе менә шундый була ул! – диде, Алия белән Хәмдүнәне кыстарга тотынды. – Әйдә, **суынганчы**, эчегез, ... (Кояш Тимбикова, Тын бакчада.) "This is what forest tea (i.e., tea made with herbs found in the forest) is like!" he said, and began to entreat Aliä and Khämdünä, "Come, drink before it gets cold, ..."
- – Мин әйләнеп **кайтканчы** китмә! (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) "Don't go away before I come back!"
- – ... иртә үк юлга чыкмасаң, шәһәргә **җиткәнче караңгы төшүе** бар. (Шәриф Камал, Матур туганда.) "... if you don't set out on your way early in the morning, darkness may fall before you reach the city."
- Әтисе капкага барып **җиткәнче**, Якуп күрше өйнең койма буенда торды. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Yaqub stood at the fence of the neighboring house until his father reached the gate.
- Ул инде авылын, андагы **арыганчы эшләгән** көннәрен ... сагына, мондагы эшсезлегеннән зарлана башлады. (Садри Җәләл, Юләр.) He was already beginning to yearn for his village, ... for his days there when he would work to exhaustion, and he began to complain of his being without work here (i.e., in the city).
- Баймурзин белән малае, чәй эчеп **беткәнче**, бер сүз эндәшмәделәр. (Булат Сөләйман, Абу баба.) Baimurzin and his son kept silent until they finished their tea.

b) It indicates the *spacial limit* of the action expressed by the principal verb.
- Урамнан алып, инешкә төшеп **җиткәнче** алабута, кычыткан, әрекмән басып бетергән буш җир җәелеп ята. (Әмирхан Еники, Туган туфрак.) A vacant lot (parcel of land), which is completely overgrown with goosefoot, stinging nettle, and burdock, stretches from the street until it reaches the brook.
- [Алия]: – Урманны **чыкканчы** үзең генә озатып куй! – диде. (Кояш Тимбикова, Тын бакчада.) [Aliä] said, "Accompany us alone (i.e., not with horse and wagon) until we get through the forest!"

c) It expresses *manner* or *degree* and *intensive action.*
- Ул куа, мин качам, тыннарым **кысканчы** йөгерәм. (Әхсән Баянов, Аргы яр.) He chases me, I run away. I run until I pant for breath.
- Каешыннан ычкындырмый идек ычкындыруын, әмма аның өчен бу чыгулар барыбер гаять зур хөрлек иде. Хәлдән **тайганчы** безне сөйрәп чаба иде, бөтен җирне иснп-тырный иде, ... (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) True, we did not let him (i.e., the dog) off his leash; still these walks were a great measure of freedom for him anyway. He would pull us and run until he tired out, (and) he would sniff and paw the whole place ...
- Иртәгәсен аркаларына үзләре **күтәрә алганчы** бәрәңге, он һәм юл азыгы **йөкләп**, юлга чыктылар. (Айдар Хәлим, Өч аяклы ат.) In the morning, they loaded on their backs as much as they could carry of potatoes, flour and dry food for the journey and set out on their way.

d) It expresses *comparison* with a connotation of *contrast* of actions, *preference* being given to the action of the principal verb.

- Шәфика. Очу – кызлар һөнәре түгел. ... Егылып төшеп харап буласың киләме? Тәнзилә. Яратмаган эштә озак еллар **саргаеп сулганчы**, зәңгәр күктә бер сәгать очып, егылып төшүең **артыграк**. (Илдар Юзеев, Сөйгәнемнең туган көне.) Shäfiqa. Flying is no profession for girls. ... Do you want to perish in a crash? Tänzilä. To fly one hour in the blue sky and perish in a crash is better than to waste away (lit., turn yellow and wilt) for years in work one doesn't like.
- ... – йомгак нәрсәгә кирәк сиңа, – ди. – Аларны **алганчы**, менә шушы алтыннарны **алсаң**, өс-башыңны рәтләр идең, – ди. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) "... what do you need the balls for," he says. "If you took these gold pieces here rather than those (balls), you would (could) put your wardrobe in order," he says.
- Хәмдия. Син, кызым, кеше сүзен кешегә ташып **йөргәнче**, тот та җыелышка **бар**. Үз күзең белән күр, үз колагың белән ишет. (Риза Ишморат, Якты юл.) Khämdiä. You, my daughter, rather than spreading rumors (lit., going around, carrying people's words to people) go to the meeting right now. See with your own eyes and hear with your own ears. (The matter Khämdiä is upset about is being discussed there.)
- Акбүләк. Айсылу акыллым, мондый хәлдә аларны юатам дип **азапланганчы**, тыныч калдырырга кирәк. Иң яхшысы шул. Уйлансыннар. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.) Aqbüläk. Aisylu, my clever girl, in such a situation, rather than trying to console them, one should leave them in peace. That is the best. Let them think.

e) It denotes an action taking place *simultaneously* with, or *parallel* to that of the principal verb.

- Без Гөлҗиһан апа белән аны-моны **сөйләшеп алганчы** Һәдия самавыр куеп җибәрде. Аны тышка чыгарып утыртты. ... Бераздан Һәдия бушады. ... өстәлнең икенче башына – минем каршыма килеп утырды. (Мәхмүт Хәсәнов, Кама таңнары.) While Göljihan and I talked about this and that, Hädiä quickly got the samovar going. She took it outside and set it up. ... After a little while, Hädiä found some free time. ... she came and sat down at the other end of the table, opposite me.

[1268] The verbal adverb in **-ганчы**, **-гәнче**, **-канчы**, **-кәнче** may be used with the particle **ук**, **үк** to emphasize its action.

- Мин мәктәпкә **кергәнче үк** укырга өйрәндем. (Мансур Вәлиев, Дулкын.) I learned to read even before entering school.
- Һәр көн иртә белән кояш **чыкканчы ук** Мөхәммәтҗан бабай безне килеп уята. (Мөхәммәт Гали, Көтүчеләр.) Every morning, even before the sun rises, Grandpa Mökhämmätjan comes and wakes us up.

[1269] The verbal adverb in **-ганчы**, **-гәнче**, **-канчы**, **-кәнче** may be used in the *dative case* and with a *postposition denoting time* (хәтле, кадәр, чаклы, etc.) and governing that case. This construction has the same meaning as that with the simple verbal adverb. However, it emphasizes the time limit and often connotes urgency of action.

- Кояш **иңгәнчегә хәтле** алар тукталусыз һәм кызу эшләделәр. (Шәриф Камал, Матур туганда.) They worked non-stop and hard until the sun set.
- Сабан ашлыгы **чәчелгәнчегә хәтле** дә рәтле яңгыр булмады. Чәчелгәннән бирле дә булганы юк. (ibid.) Before the spring crops were sown, there was no real rain. Nor had there been any since they were sown.
- Ул аның белән **сөйләшкәнчегә кадәр** килеп чыккан хәлнең төрле якларын уйлап карарга тиеш иде. (Гариф Ахунов, Идел кызы.) Before speaking with him

(i.e., with Urazayev), he (the professor) had to think about and look at the various aspects of the situation which had arisen.

· Кайчан гына бер кием тектерсә дә, ул, искесен ташлап, шул яңасын кия башлый һәм икенче яңа кием **булганчыга кадәр** аны инде салмый иде. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) Whenever he had a new suit made, he (Khäsän) would discard the old one and begin to wear the new one, and he would not stop wearing it (lit., take it off) until he had a new suit again.
· Әйткәнемчә, без Әбүбәкер абзыйларда ике атнадан артыграк – укырга керү мәсьәләсе хәл **ителгәнчегә чаклы** тордык. (Әмирхан Еники, Соңгы китап.) As I said, we stayed with Uncle Äbübäker more than two weeks, until the matter of (my) admission to studies was resolved.

The Verbal Adverb in -гач, -гәч, -кач, -кәч

[1270] This verbal adverb is formed by adding **-гач**, **-гәч** to verb stems ending in a vowel or a voiced consonant, and **-кач**, **-кәч** to verb stems with a final voiceless consonant: аша – ашагач, эшлә – эшләгәч, бул – булгач, кил – килгәч, кайт – кайткач, кит – киткәч.

[1271] The verbal adverb in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч** denotes:

a) An action or state *preceding* the action or state expressed by the principal verb.
  · Таң беленгәндә, алар елга буендагы бер әрәмәлектә иделәр. Көн шунда үтте. Караңгылык **иңгәч**, тагын кузгалдылар. (Хәниф Хәйруллин, Картлык, кемгә шатлык.) When it dawned, they were at a place on the river overgrown with shrubs. The day was passed there. When darkness fell, they moved on again.
  · Яңгыр **туктагач**, яңадан кояш чыкты. (Гадел Кутуй, Яшен.) After the rain stopped, the sun came out again.
  · – Туташ, сезне әтиегез чакыра! – Нигә инде? – **Төшкәч** күрерсең – диде Сабира ... (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) "Miss, your father is calling you!" "Why?" "You'll see when you get down", Sabira said ...
  · Урманга барып байтак эчкәре **кергәч**, бер җиргә туктаганнар болар. Агасы ... әйткән: – Бар, син җиләк җый. Минем балта тавышы ишетелми **башлагач**, килерсең, – дигән. (Татар халык әкиятләре, Үги кыз.) They went to the forest, and after they had gone rather deep into it, they stopped at a certain place. Her (older) brother ... said, "Go, gather berries. When the sound of my ax ceases to be heard, come (back here)."
  · Атна-ун көн **үткәч**, төлке тагын бик иртә торып чыгып китә. (Татар халык әкиятләре, Аю белән төлке.) After a week or ten days passed, the fox again got up very early and left.
  · – Вакыты **җиткәч**, үзем әйтермен! (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) "... When its time has come I'll tell you!"

b) *Cause.*
  · Машинада бик бөркү **булгач**, Заһир ишек пыяласын төшерде. (Таһир Таһипов, Галия.) Because it was stifling in the car, Zahir lowered his door window.
  · Янәшәдән бәхетле елмаеп бабасы атлады. Бабасы **елмайгач**, ул да елмайды. (Ринат Мөхәммәдиев, Беренче умырзая.) Beside him walked his grandfather, smiling happily. Because his grandfather smiled, he smiled too.

c) *Non-committal condition* (see also 1000, 4).

- Җәүһәрия. Сүзем бар сиңа. Зөлфия (гаҗәпләнеп.) Сөйлә, сүзең **булгач**, тыңлыйм. (Риза Ишморат, Якты юл.) Jäwhäriä. I have something to tell you. Zölfiä (astonished). Speak if you have something to tell (me), I'll listen.
- Ишнияз. Барырга кирәк **булгач**, барырга кирәк. (Риза Ишморат, Кайту.) Ishniaz. If it's necessary to go, one must go.

[1272] Followed by the intensive particle **та**, **тә** or **ук**, **үк**, the verbal adverb in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч** indicates that the action expressed by it is *immediately* followed by that of the principal verb.

Note: With **та**, **тә** it may also express concession (1002, 5).

- Пәрдә **күтәрелгәч тә**, кулына чыбыркы тоткан Әхмәт сәхнәгә керә. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Immediately after the curtain has risen, Äkhmät comes on the stage, holding a whip in his hand.
- Хәсән, сабактан **кайткач та**, шунда барырга хәзерләнә башлады. (Фатих Әмирхан, Урталыкта.) Immediately after returning from his lesson, Khäsän began preparing to go there (i.e., to the conference).
- Хупҗамал. Камиләттәй җаны-ы-ым, нигә соң аны **кергәч тә** әйтмәдең? (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Khupjamal. Aunt Kamilä, my dea-ear, why then didn't you say that right away when you came in?

[1273] The particle **кына**, **кенә**, following the verbal adverb in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч**, limits or defines more precisely the *time* the action expressed by the verbal adverb ends and the action of the principal verb begins.

- Ниһаять, Бибинур китәргә җыена **башлагач кына** ул самоварын кертеп куйды, әйдәгез, берәр чынаяк чәй эчеп алыгыз, диде. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) Finally, only when Bibinur was preparing to leave, did she (Zöbirä) bring in her samovar and invite her to have a cup of tea.
- Алпамша егерме дүрт көн **тулгач кына** уяна. (Татар халык әкиятләре, Алпамша.) Alpamsha awakes only after twenty-four days have passed.
- [Тикшерүче] Шоферга, бу йорт яныннан үтеп, почмакка **борылгач кына** туктарга кушты. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) [The investigator] ordered the chauffeur to drive past this house and stop only after turning around the corner.

[1274] Taking the suffix **+рак**, **+рәк**, the verbal adverb in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч** indicates a shade of *incompleteness* of the action, or the *approximate time* of its completion.

- – Һәдия, сез нишләп коенмыйсыз? – дим, ... Һәдия: – Соңрак, эш **беткәчрәк** коенырмын, – дип җавап кайтарды. (Мәхмүт Хәсәнов, Кама таңнары.) "Hädiä, why aren't you swimming (bathing)," I said, ... Hädiä replied, "I'll swim (bathe) later, a little after the work is finished."
- – Өйдә генә уйнап тор әле, улым, – ди. – Урамга соңрак чыгарсың, җылына **төшкәчрәк**. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) "Just play a while longer inside the house, my son," she (his mother) says. "You'll go out into the street later, when it gets a little warmer."
- Кояш кызуы **басылгачрак**, Хәлим тагын урамга чыкты. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) After the heat of the sun had diminished somewhat, Khälim went out into the street again.

[1275] Like the verbal adverbs in **-а**, **-ә** and **-п**, the verbal adverb in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч** may be reduplicated. This form indicates an intensive action, or the agent's *determination* to carry out the action with the intention to obtain the desired result.

- – **Килгәч-килгәч**, коры кул белән кайтып китәсем килми. (Нурихан Фәттах, Әтил суы ака торур.) "Since I have (decided to) come, I do not wish to return empty-handed."
- Гыйльманов. Ярый. Кыскасы: сезнең, **булгач-булгач**, чын хуҗа буласыгыз килә. Шулай булдырырга тырышырбыз. (Мирсәй Әмир, Миңлекамал.) Ghilmanov. All right. In brief – once you have become it (i.e., chairwoman of the collective farm), you will want to be the real boss. We'll try to have it work out that way.
- Вәлит., ... Миңа атап килдегезме? Бану. **Килгәч-килгәч**, сиңа да күренергә ниятләдем. (Илдар Юзеев, Сөйгәнемнең туган көне.) Wälit. ... Did you come especially to see me? Banu. Since I was here (i.e., Since I did come to this place, town), I decided to see you too.
- – Алайса иртүк шунда юл тотарбыз. Көндез җилли башласа, буш кул белән кайтырга туры килер. – Анысы, **баргач-баргач**, буш кул белән кайтмабыз инде. Бер дә балык капмаса, балыкчылардан алырбыз ..., – диде Нәриманов. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) "In that case, we'll go there (i.e., to the lake to fish) early in the morning. If it turns windy during the day, we'll have to return empty-handed." "As to that, once we have gone there, we'll not come back with empty hands for sure. If the fish don't bite, we'll buy some from the fishermen, ..." Närimanov said.

[1276] The verbal adverb in **-гач**, etc. followed by an affirmative personal form of the *same verb* indicates that, by dint of great (physical or mental) efforts, the subject succeeds in performing the action.

- Бик озак эзләгәннән соң, **тапкач таптым** шул. After searching for a very long time, I finally succeeded in finding it.
- Рәшидә ... әкрен генә: – Карт үзе больницада ята бит, – диде. Бер мәлгә хәрәктәсез калган Настяның сорашуын көтмәстән, **белгәч белсеннәр** инде дигәндәй, өстәп куйды: – шул, зәм-зәм суыннан инде, әле генә яныннан кайттым. Өченче тапкыр керүе. (Саҗидә Сөләйманова, Йолдызларга йодрык.) Räshidä ... said slowly, "The old man himself (i.e., my husband) is lying in the hospital, you know." Without waiting for Nastya, who for a moment had remained motionless, to ask questions, and as though saying "let them really know it all," she added, "That's so, from (all that) alcohol. I've just come back from him. It's his third time." (Больница – R. хәстәханә, шифаханә.)

Dialect Forms of the verbal Adverb in -гач, -гәч, -кач, -кәч

[1277] In Tatar dialects, the verbal adverb in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч** has a considerable number of variants some of which occur not infrequently also in literary works as well as in Tatar fairy tales. However, all of these forms do not differ in meaning from the form in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч**. Variants used in the literary language are:

a) The variant in **-гачыннан**, **-гәченнән**, **-качыннан**, **-кәченнән**. The suffix **+(ы)н**, **+(е)н** is an ancient instrumental[1]), **+нан**, **+нән** the ablative case.

- – Йокла, улым, йокла, – ди әни. – Юып **җибәргәченнән**, хәзер синең кәләпүшең дә бер дә ичмасам яңадан ким түгел! (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел

[1]) See Ф.Ю. Юсупов, Неличные формы глагола в диалектах татарского языка. Издательство Казанского Университета, 1985, p. 161.

бишек.) "Sleep, my son, sleep," Mother says. "Now, after it has been put through the wash, your skullcap is practically as good as a new one (lit., is by no means inferior to a new one)."

- – Син бит, Хамматова Бану, бик аңлы кеше, мин бит урысчаны сукыр бер тиеннек тә белмим. Ничек итеп укыйм ди инде мин аны шулай **булгачыннан**? (Гариф Ахунов, Идел кызы.) "You, Khammatova Banu, are, after all, a very educated person, but I don't know a bit (lit., one brass kopeck's worth) of Russian. So, how am I supposed to read that then (i.e., the telegram)?"
- Гыймран. Кала кешесе **дигәченнән дә** әллә син мине гомер буе мал күрмәгән әдәм дисеңме? (Гариф Ахунов, Утлар яна учакта.) Ghimran. Although you (may) think that I am (... you may call me) a city man, do you perhaps think that I am a person who has never in his life seen cattle?

b) The variant in **-гачтын**, **-гәчтен**, **-качтын**, **-кәчтен**. The suffix **+тын**, **+тен** is a form of the ablative case.

- ... бераз эндәшми **баргачтын**, «Кара урман» көенә җырлап җибәрде. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) ... after walking for a while without talking, he started to sing the (folk) song "The Dense Forest".
- Ул моңарга бер таяк бирә дә: – Бар, имән башына менеп утыр, җанварлар җыелып **беткәчтен**, уйный башларлар. Алар уйный **башлагачтын**, имәнгә өч рәт таяк белән сугарсың да, аннан килеп чыгар өч егет. ... ди. (Татар халык экиятләре, Патша белән солдат.) She gives him a stick and says, "Go, climb up on an oak tree and sit down (there). After the wild animals have assembled, they will begin to play. When they have begun to play, beat three times with the stick against the oak tree, and three young men will emerge from it. ..."
- Хөснулла, Нәгыймнең иңбашына кулын куеп: – ... Җыелышыгыз **беткәчтен** монда керерсең, бик кирәкле әңгәмәләр бар, – диде. (Шәриф Камал, Матур туганда.) Putting his hand on Näghim's shoulder, Khösnulla said, "... After your meeting has ended, come in here. There are very important things to talk about (lit., important talks)."

c) The variant in **-гачтыннан**, **-гәчтеннән**, **-качтыннан**, **-кәчтеннән**. The suffix **+тыннан**, **+теннән** is a double ablative.

Note: The double ablative occurs also with a few words other than verbs. For example: күптәннән 'since long ago', 'long ago'.

- – Ай аллам! ... Әллә сине пәри алмаштырдымы? Аңламыйм, ... Әллә югыйсә Мәскәүдә укып **кайткачтыннан** авыл кызы ошамый башладымы, мине тиң күрмисеңме? (Гомәр Бәширов, И язмыш, язмыш.) "Oh, my God! ... Has some demon changed you? I don't understand, ... Or wouldn't it be that after studying in Moscow, you don't care for the village girl any more, you don't regard me as an equal?"
- **Кайткачтыннан** теге карчык килә дә моңа сөлге бирә. (Татар халык экиятләре, Патша белән солдат.) After he returns (from the bath), the old woman (i.e., the old woman mentioned earlier) comes and gives him a towel.

[1278] The verbal adverb in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч**, immediately followed by **ни**, emphasizes the action or state expressed by the verbal adverb.

- Гөлбикә. ... чөнки мин ул вакытта тиле булганмын, ... Син ни әйтсәң шуны кабатлап утыргынмындыр инде. Синең кимсетеп әйткән сүзләреңә дә җавап бирә **алмагач, ни**. (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Gölbikä. ... because I must have been crazy at that time, ... It seems I just repeated whatever you said, utterly unable to respond to the humiliating words you spoke.

- Хупҗамал. Камиләттәй дим, исемен генә булса да әйт инде. Камилә. Һи-һи, исемен **әйткәч ни**, син аны хәзер белеп аласың. Бөтен районга атаклы кеше бит ул. (ibid.) Khupjamal. I say, Auntie Kamilä, just tell me his name at least. Kamilä. Hi-hi, if I do tell you his name, you'll know at once who he is. After all, he is a man well known in the entire district. (Kamilä has come to Khupjamal as a matchmaker, but she is not supposed to disclose the man's identity at this time.)

[1279] The verbal adverb in **-гач** of **булу – булгач** – placed between a repeated word (in most cases a verb) expresses *strong emphasis,* a *strong belief,* the *firm decision, determination* to perform, or not to perform, the action, or *forcing* someone to perform it.

- – Әни, мин вәгъдәмдә торам, **торам булгач торам** ... **Эчмим булгач, эчмим**, тамчысын да капмыйм, ... (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) "Mother, I'll keep my word, I'll definitely (absolutely) keep it, ... I'll positively not drink, I'll not have even one drop, ..."
- – Әйткән сүзем сүз: **пешермим булгач пешермим**! Китүчеләр Көктугайда ашар, монда калучылар теләсә нишләсен. Бүген миңа да ял! (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) "What I have said stands, I will not cook! Those who are going away will eat in Köktughai, those who remain here can do what they want. Today I too take a rest!"
- Мөнәвәрә: – Болай да кайтып җитәм, Әсәт абзый, – дип карышып торса да, әтисе яшьләрендәге олы кеше: – **Утыр булгач утыр**! – дип кыстап торгач, утырмыйча булдыра алмады. (Фатих Хөсни, Үтеп барышлый.) Although Mönäwärä resisted, saying, "I'll get back this way too (i.e., on foot), Uncle Äsät," after the elderly man who was about her father's age urged her, saying, "Come now, get on!" she could not but get on (i.e., on the horse-drawn sleigh).
- – Бүген бездә кунарсың, иртәгә ихтиярың, теләсәң кая бар, ди ... Шулай да мин сүземне бирмим: – **Китәм булгач, китәм**, – дим. Исмәгыйль абзый үзенекен: **Җибәрмим булгач, җибәрмим**. (Фатих Хөсни, Йөзек кашы.) "Today you'll stay with us. Tomorrow it's up to you, you go wherever you wish," he says. ... Nevertheless, I don't give in. "I'm leaving!" I say. Uncle Ismäghil doesn't give in (either). "I'm not letting you go!"

[1280] The verbal adverb in **-гәч** of **дию – дигәч** – placed between a repeated word (in most cases a verb) indicates *categorical manner of speech.*

- Маннур туктаусыз: «**Барам дигәч барам**!» – дип такмаклый, Рәүкыя түти: «**Җибәрмим дигәч җибәрмим**!» – дип кабатлый. (Якуб Зәнкиев, Иртеш таңнары.) Mannur constantly repeats (one and the same thing), "I said I'm going and I'll go!" Aunt Räwqiä keeps reiterating, "And I'm not letting you go!"
- Камилә. Менә сиңа көнбагышларың өчен ике сум! Мәдинә. Кирәкми, кирәкми, вакланмыйк. Камилә. Бала-чага зыянын ата-ана күтәрергә тиеш. Мәдинә. Уйлама да, **алмыйм дигәч алмыйм**. (Сәет Кальметов, Көнбагыштан башланды.) Kamilä. Here are two rubles for your sunflowers! Mädinä. It's not necessary, it's not necessary, let's not be petty about it. Kamilä. The parents have to bear the (cost of the) damage done by their children. Mädinä. Don't even consider it. I'm not taking it (i.e., the money).
- Өч көннән соң малаем миңа әйтә: Эти, теге тары басуын чабып алганнар, – ди. – Саташасыңдыр, – мин әйттем, – башак та чыгармаган килеш, тарыны нишләп чапсыннар? – **Чапканнар дигәч, чапканнар**. (Мирсәй Әмир, Белдекле кеше.) Three days later my son said to me. "Dad, they have cut down that millet field." "You are probably fantasizing," I said, "why should they cut the millet when they don't even have ears yet?" "When I say that they have cut it, they have cut it."

[1281] The verbal adverb in **-гач** of the auxiliary verb **тору – торгач**, placed after a verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**, indicates that the action continued over a certain period of time prior to the action of the principal verb.

- ... урам белән **бара торгач**, патша сараена барып җитәләр. (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) ... after riding along the street for a while, they come to the king's palace.
- **Сөйләшә торгач**, болар малайны үз патшалыкларыннан куып җибәрергә булдылар.) (ibid.) After consulting (lit., talking) for some time, they (i.e., the ministers) decided to ban the boy (i.e., the king's son) from their kingdom.

B. Negative Forms

[1282] The *negative* of the verbal adverbs in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** and **-п**, **-ып**, **-еп** is formed by joining the suffix **-мый**, **-ми** or **-мыйча**, **-мичә** to the verb stem, the former being identical in form to the third person singular, present tense.

The negative formed with **-мыйча**, **-мичә** serves also as the negative of the verbal adverb in **-ганчы**, **-гәнче**, **-канчы**, **-кәнче** and of the verbal adverb in **-гач**, **-гәч**, **-кач**, **-кәч** when it expresses *time.*

Note: The above suffixes of negation are based on the negative suffix **-ма**, **-мә** plus **-й**, **-май**, **-мәй**, **-мий** (**-ми**) which, historically, is the negative of the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**. Later, this suffix became also the negative of the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**. (See: Ф.Ю. Юсупов, Неличные формы глагола в диалектах татарского языка, p. 153.)

The verbal adverb in -мый, -ми or -мыйча, -мичә

[1283]

a) It indicates that the action of the verbal adverb *precedes* that of the principal verb. In this case, the latter is in its negative form.
- Ибәкәй. Булды, Гөлшаян апа. Кара, миңа **әйтми** китмәгез. Гөлшаян. Бар. Әзерләнеп тор. (Мирсәй Әмир, Гөлшаян.) Ibäkey. All right, Aunt Gölshayan. Look, don't leave without telling me. Gölshayan. Go. Get ready.
- – Бу яшел сандыкны алып китәрсең, ул сиңа минем бүләгем булсын. Тик син аны өеңә кайтып **җитмичә**, ачып карама, – ди. (Татар халык әкиятләре, Үги кыз.) "Take along this green box. Let it be my present to you. But don't try to open it before you have reached home," she says.
- Урамнан тавыш. Хәйри абзый өйдәме? Хәйри (... Вәлигә акрын гына тавыш белән.) Бар, урамга чык, кем бар икән? Кем генә булса да, әткәй өйдә юк диең! Ул **китмичә** кермә. (Галимҗан Ибраһимов, Яңа кешеләр.) A voice from the street. Is Uncle Kheyri at home? Kheyri (... to Wäli in a low voice), Go out into the street (and) see who is there. Whoever it may be, say that Dad isn't at home! Don't come back in before he has left.
- Хәсән. Үзе белән **сөйләшмичә**, бер сүз дә әйтә алмыйм әле, Гаделша абзый. (Риза Ишморат, Серле моң.) Khäsän. I can't say anything yet before I have spoken with her, Uncle Ghädelsha.

b) It indicates that the action of the *principal verb precedes* that of the verbal adverb. The principal verb is in its affirmative form.

- Аннары өстәп куйды: – Газ плитәсе өстендә итле бәрәңге булып, **суытмыйча** аша. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) Then she (i.e., Mother) added. "There are potatoes with meat on the gas cooker. Eat them before they get cold."

c) It indicates that the action of the verbal adverb takes place *simultaneously* with that of the principal verb. In that case, the verbal adverb expresses the *manner* or *degree* in which the latter's action is performed. When expressing manner or degree, the verbal adverb is often followed by the limiting particle **гына**, **генә**.
- Дилбәр. Карагыз аны, Хәсән абый, Фәйрүзә апа белән **кызмыйча** гына сөйләшегез. (Риза Ишморат, Серле моң.) Dilbär. Look, Uncle Khäsän, talk with Feyrüzä without getting excited.
- ... халык **кыймылдамыйча** тыңлады. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) ... the people listened without moving (stirring).
- Шуннан йокысы качты Гафурның. ... Аптырагач, торып, ут **яндырмый** гына чишенде, ... (Җәмит Рәхимов, Бурыч.) After that, sleep eluded Ghafur. ... Confused, he got up and undressed without a light (lit., making light), ... (He had been sleeping in his clothes.)
- – Кабаланма. Башта бик яхшылап уйла, – диде Гәүһәр, **ачуланмыйча** гына. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) "Don't be hasty. Give it some real thought first," Gäwhär said without any anger.
- [Галимҗан] ... **ашыкмыйча** гына тау башына менә башлады. (ibid.) [Ghalimjan] ... began to climb unhurriedly to the top of the hill.
- Мин Амурның комлы урамнарын **ашыкмый** гына узам, ... (Атилла Расих, Ишан оныгы.) Without any hurry, I walk (pass) through the sandy streets of Amur.
- Хәмит. Мин әйтәм, әгәр дә Галия **эшләмичә** генә, өйдә генә торса, үзенә күңелсез булмас микән, дим. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Khämit. I'm saying that if Ghaliä just stayed at home without any work (i.e., without going out to work), wouldn't she perhaps be unhappy?

d) It expresses the *cause* of the action of the principal verb.
- Укырга **керә алмыйча** кайткан ул. (Әсрар Галиев, Асыл кошым минем.) He returned (they say) because he was unable to get admitted for study.
- Әнә, яр читендә үк үскән тагын бер нарат тамырлары **тотмыйча** авып төшкән. (Әхәт Гаффар, Олы юлның тузаны.) There, another fir-tree which had been growing right at the edge of the bank has toppled over because its roots did not hold it. (The river had washed out the bank.)
- Беркемне күрәсе **килмичә**, Алып Бәргән качкынлыкта байтак яшәде. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) Not wishing to see (Because he didn't wish to see) anybody, Alyp Bärgän lived for a considerable time in seclusion (refuge).
- Зөлфәт кереп, тыңлап тора да, **түзәлмичә**, скрипканы ала, уйнап кушыла. (Илдар Юзеев, Сөйгәнемнең туган көне.) Zölfät enters and listens (for a short while) and, unable to bear it, he takes the violin and joins in (i.e., in the song they are singing), playing it.

e) It expresses the *condition* for the performance of the action of the principal verb.
- – Аңа **ышанмыйча**, карак сүзенә ышанырга тиеш түгелләрдер бит! (Гомәр Бәширов, Көннәрнең берендә.) If they don't believe him, they certainly ought not believe the words of a thief, ought they! (The person referred to has great authority in the district.)
- Розалия. Әгәр дә Зөһрә апа килмәгән булса ... ... Әгәр дә Зөһрә апа сезне **яратмыйча**, язмышын башка берәү белән бәйләгән булса, ул чакта сез аны оныта алыр идегез. Ләкин бит ул килде. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Rozalia. If Zöhrä had not come ... ... If Zöhrä had not loved you, and if she had linked her life

(destiny) with someone else's, then you would be able to forget her. But she has come, you see.

f) It expresses *contrast.*

- –Юк, төлке дус, бал белән майны мин ашамадым, – ди аю. – Син **ашамыйча** кем **ашасын** соң аны, ... ди төлке. (Татар халык экиятләре, Аю белән төлке.) "No, friend fox, I did not eat the honey and the butter," the bear says. "If you didn't eat it, then who did, ..." the fox says.
- Сәлим. Камилә, уйлап кара, Тәлгать бездә **тормыйча**, кемдә **торсын**. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Sälim. Kamilä, think a bit, if Tälghät is not staying with us, with whom shall he stay.
- Бәнат. Әти, кем ул? Ильяс. ... Җәүдәт **булмыйча**, кем **булсын**. (Хәй Вахит, Карлыгач канат кага.) Bänat. Dad, who is he? Ilyas. ... Who would he be if not Jäwdät?"
- Кәүсәрия. Сездән **сорамыйча** кемнән **сорыйк**. (ibid.) Käwsäriä. Whom should we ask if not you?
- – Йөзең мәрхәмәт иясе икәнлегеңне ярты чакрымнан кычкырып тора бит, сиңа **дәшми** кемгә **дәшсеннәр**! (Флүс Латыйф, Аяклы каза.) "After all, your face tells (reveals) from (a distance of) half a verst that you are tender-hearted. If people don't approach you (to ask a favor, etc.), whom should they approach."

[1284] Like the affirmative verbal adverbs in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** and **-п**, **-ып**, **-еп**, their negative forms may take the suffix **+рак**, **+рәк** to express *incomplete* or *approximate* execution of the action.

- Үз уйларына чумган Кыям башта Шиһаповны **аңламыйрак** торды. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) Qiam, who was absorbed in his own thoughts, did not quite understand Shihapov at first.
- Бибиса аны **танымыйрак** карый. (Саҗидә Сөләйманова, Гөлбадран.) Bibisa looks at her, not quite recognizing her.
- – Минемчә, син бу зур адымыңны **уйламыйчарак** эшлисең кебек. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) "In my opinion, you are taking this important step of yours somewhat thoughtlessly, it seems."
- Харис ышанасы **килмичәрәк** башын чайкады. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Kharis shook his head, not fully believing him.

[1285] The *affirmative* form of the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** with or without the interrogative particle **+мы**, **+ме**, repeated in its *negative* form in **-мыйча**, **-мичә** plus **+мы**, **+ме**, corresponds to 'whether ... or not', with a connotation of *uncertainty, doubt.*

- Ул көнне алар өчәү генә утырып ашадылар. Ләкин Гөлмәрҗән, **белеп-белмичәме**, ашны беренче мәртәбә дүрт тәлинкәгә бүлгән иде. (Равил Вәлиев, Гөлмәрҗән мәкләре.) That day only the three of them sat together and ate. But Gölmärjän had, knowingly or unknowingly, portioned out the meal on four plates. (She had received word that she could expect her husband's return from military service any day.)
- **Белепме-белмичәме**, Сөембикә кунакларны табынга бик оста урнаштырды. Түрдә утырган Әнвәргә ишек катындагы почмакка туры килгән Лариса бөтенләй диярлек күренми иде. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) Whether intentionally or unintentionally (knowingly or unknowingly), Söyembikä seated the guests very skilfully at the table. Larisa, who found herself (placed) in a corner at the door, was hardly visible to Änwär, who was sitting at the head of the table.

[1286] The construction consisting of a verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** immediately followed by its corresponding *negative* in **-мыйча**, **-мичә**, and **+мы**, **+ме** joined to *each component*, may express *incomplete execution* of the action. In writing, the two components are connected by a hyphen, or a comma is placed between them.

- Наҗарга тагын палатага кереп, кара томан ябынып ятудан башка чара калмады. Томан эчендә **йоклапмы-йокламыйчамы** төн уздырганнан соң, ... (Әхсән Баянов, Мәңгелек бәхәс.) For Najar, there remained nothing else but to go again into the ward and lie there enveloped in a dense haze. After spending the night half asleep in a haze, ...

[1287] The verbal adverbs in **-мый**, **-ми**, or **-мыйча**, **-мичә** of two *different* verbs, *similar* (synonymous) or *opposed* in meaning, may form a pair. In writing, they are connected by a hyphen.

- Мусин **дәшми-тынмый** гына тыңлап торды, ... (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) Musin listened in silence (not saying anything), ...
- Алып Бәргән кергәнен алар **күрми-сизми** калды ахрысы. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) Obviously, they did not see or sense that Alyp Bärgän had entered.
- Дементьев. Барлык технологик процесслар туктатылган. Беркем белән **сөйләшмичә-килешмичә**! Беркемгә берни **әйтмичә**! (Диас Вәлиев, Кеше эзлим.) Dement'ev. All technological processes have been stopped. Without talking and reaching an agreement with anybody! Without telling anybody anything!

[1288] The verbal adverb in **-мый(ча)**, **-ми(чә)** followed by a verb in the *negative*, indicates the agent's *firm intention* to carry out the action.

- Бану. Нәҗип баламны, Тәнзилә кызымны **тапмыйча китмим**. (Илдар Юзеев, Сөйгәнемнең туган көне.) Banu. I shall definitely not leave without having found my son Näjip and my daughter Tänzilä.
- Тәкәнеш үре... Белмим, Тулбайның башка кешеләре ничектер, ә мин шушы үрдә **тукталмыйкитә алмыйм**. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) Täkänesh Height ... I don't know how the other people of Tulbai feel (lit., how this is with), but I cannot leave without stopping (for a while) on this height.

[1289] The *negative* verbal adverb followed by **булу** in its *affirmative* interrogative form of the third person singular implies that it is *impossible not to perform* the action expressed by the verbal adverb.

- Сәрвәрев. Вареньесын ашап кара син аның, телеңне йотарсың. Нурия үзе кайнатты. ... Анисимов. Болай мактагач, **ашамый буламы**, соң? (Риза Ишморат, Бистә Кызы Гөлсинә.) Särwärev. Try the jam, it will make your mouth water. Nuriä made (lit., cooked) it herself. ... Anisimov. Since you praise it that much, can one really, then, not take a taste (lit., eat it)?

[1290] The verbal adverb in **-мый(ча)**, **-ми(чә)** followed by **булу** in its *negative* form of the third person. Basically, this construction has the same meaning as that with both parts of speech in the affirmative (compare 1258); however, the double negation makes it *emphatic*. It expresses *emphatically* that, for the reason(s) given in the same sentence, or in the context preceding or following it, it is *impossible not to perform* the action denoted by the verbal adverb.

- ... сорагач **әйтмичә булмады**. (Гомәр Бәширов, Сиваш.) ... since he asked, one could not but say it.

- Язмышта язганны **күрми** дә **булмас**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) One cannot escape one's destiny (lit., cannot but see /experience/ what is written in /one's/ destiny).
- Казанда, әлбәттә, аның соравы белән **исәпләшми булмаслар**. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Of course, they certainly won't be able to disregard his request in Kazan.
- – Бик урынлы киңәш. Истә **тотмый булмас**. (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) "A well-founded bit of advice. One cannot but bear it in mind."
- Ирага ул тиз генә җавап кайтармады. Ләкин җавап **бирмичә** дә **булмый иде**. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) He did not answer Ira immediately. But not to give an answer was not possible either.

[1291] The above construction can also be personal, the subject being in the *nominative*. For example:

- Гаяз аның кем икәнен белмәсә дә, безнең кызыксынуыбыз аркылы аңарда да Имәлине күрәсе килү **тойгысы кузгалмый булмагандыр**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Although Ghayaz did not know who he was, through (because of) our taking interest in him, the desire to meet Imäli apparently could not but stir in Ghayaz (lit., him) too.

[1292] A verbal adverb in **-мый(ча)**, **-ми(чә)**, followed by the verbal adverb in **-а** of the verb **булдыру** 'to realize', 'accomplish', 'bring out', 'manage to', and followed in turn by the verb **алу** in the negative of any person, indicates that, due to some moral considerations, or because of other existing circumstances or reasons, the agent is *unable, cannot afford, not* to perform the action, or *cannot help* but perform it.

- Мин бу турыда **уйламый булдыра алмадым**. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Телсез шаһитлар.) I could not help thinking of this.
- Искәндәр **елмаймыйча булдыра алмады**, ... (Флүс Латыйф, Аяклы каза.) Iskändär could not help smiling, ...
- Әлмәткә Чистай аша барасы. Димәк, Хөсәен каенатасында берәр кич **кунмый булдыра алмастыр**. (Атилла Расих, Ямашев.) He will have to travel to Almatinsk via Chistopol. That means, Khösäyen will probably be unable to avoid staying some night with his father-in-law.

[1293] The negative verbal adverb followed by the negative modal word **ярамый**, **ярамас** indicates that it is *impossible, impermissible, improper* not to carry out the action expressed by the verbal adverb.

- – Алайса, әйдә син дә минем белән бар. – Бармыйм да, җибәрмим дә. – **Бармыйча ярамый**. Сүз бирдем бит. (Аяз Гыйләҗев, Зәй энҗеләре.) "In that case, come on, you too, come with me." "I'm not going and I'm not letting you go either." "It's not right not to go (i.e., not to go to work a second shift). It's that I've given my word."
- Аңа моны телефон аша да әйттеләр: – Ул утырышта **булмыйча** китәргә **ярамый**. Калырга тырышыгыз. ... – диделәр. – Әйе шул, **калмыйча ярамас**. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) They told him this also over the telephone: "To leave without attending (lit., without being at) that session is not proper. Try to stay, ..." they said. Yes, indeed, it won't be possible (proper, permissible) not to stay.
- Юк, ... кадрлар бүлеге качмас әле. Иң башта туганнар белән **күрешмичә**, барын да уртага куеп киңәш-табыш **итмичә ярамас**. (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) No, ... the personnel department will not run away. It won't be possible (proper) not to first see the relatives and not to bring everything up for discussion and consultation.

[1294] In a *dialogue* consisting of an *interrogative*, an *interrogative-exclamatory*, or an *exclamatory* sentence and a reply to it, the predicate verb of the former may be repeated in the answer in the form of a *verbal adverb* in **-мый(ча)**, **-ми(чә)** (mostly -мыйча, -мичә) to express the highest degree of *emphatic confirmation*, leaving no doubt as to the truth of the subject matter denoted by it. Furthermore, depending on the context and tone, the form may connote various emotions, such as *humor, mischievousness, irony*. The reason for the emphatic confirmation, etc. as expressed by the verbal adverb may or may not accompany it.

- – Исемен хәтерләмисезме? – **Хәтерләмичә**! «Найла!» дип дәште ул аңа. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) "Don't you remember her name?" "I surely do remember it!" He addressed her with (the name) Naila.
- – Чик бозучыларны тоттыгызмы соң? – **Тотмыйча**. (Абдулла Әхмәт, Аның белән генә.) "Then did you catch the tresspassers?" "Why, of course we did."
- Гөлбикә. Тукта әле, нигә көләсең? Хупҗамал. **Көлмичә**, нишлим соң?! Безнең фермадагы ата дуңгызның да кушаматы «Дон Жуан» ич! (Гамир Насрый, Яшел эшләпә.) Gölbikä. Just wait, why are you laughing? Khupjamal. I just can't help laughing, what can I do? The boar on our farm has the nickname Don Juan too. (Khupjamal has just realized that the boar has the same nickname the girls in the village have given to a certain man there.)
- – Син минем туган көнемне беләсең?! – **Белмичә**, Менә шул көнне мин сиңа ... зур бүләк бирәчәкмен. (Абдулла Әхмәт, Аның белән генә.) "You do know my birthday?" "Of course, I know it. On that very day I shall give you ... a big present."

Note: After an interrogative-exclamatory sentence both a question mark and an exclamation mark are required.

- Хәмдия. Сөбханалла, бигрәк матур. Алтынмы әллә? Җәүһәрия. Алтын **булмыйча**. (Риза Ишморат, Якты юл.) Khämdiä. By Jove, it is extremely beautiful (i.e., the wristwatch). Is it perhaps (made) of gold? Jäwhäriä. Of course, it is (made) of gold.
- – ... Себергә җибәрттерсә, нихәлләр ... итәрсең? Гыйльми түти шаркылдап көлде генә: Һе, җибәртте, ди, менә, **җибәртмичә**! (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) "... if he has you sent to Siberia, what will you do?" Aunt Ghilmi just laughed boisterously (loudly). "Ha, have me sent (to Siberia). Come now, just let him try to send me there!" (Pronounced with irony.)
- Бүлмә уртасындагы озынча өстәл артында дүрт-биш кызчык китап-журнал актарып утыра иде. ... – Бу кадәр китап кочагында утырулар рәхәттер шул, ә! – **Рәхәт булмыйча**! – дип күтәреп алды кара кашлы кыз, ... (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) Four or five young girls sat at an oblong table (which was) in the middle of the room, leafing through books and journals. ... "Sitting encompassed by so many books must be pleasant, indeed!" "It surely is pleasant!" the girl with the dark eyebrows agreed wholeheartedly (or: respectfully; the person speaking to the girls is the director).
- – Өченче көн кайда булганыңны хәтерлисеңдер шәт? – **Хәтерләми**... Бергә булдык инде... – Ачык сөйләш, кемнәр белән булдың! (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) "Perhaps you remember where you were the day before yesterday?" "Of course I doo... We were together..." "Speak clearly, with whom were you together!"

[1295] If the context permits, the verbal adverb in the reply may also be of a verb other than that in the question.

- Зөләйхә. Алмаз шома гына **котылдымы**? Шамил. Шулай **булмыйча**, әнисе Марго ханым ич аның. (Риза Ишморат, Шайтан таягы.) Zöleykhä. Did Almaz get off (lit.,

save himself) easily? Shamil. Did he ever! His mother is Lady Margo after all (i.e., he has an influential mother).

- Мэргэн. Чынлап **сөйлисеңме** моны, Гаделша абзый? Гаделша. Чынлап **булмыйча**. Сине бәхетле итәсем килә. (Риза Ишморат, Серле моң.) Märgän. Do you really mean this, Uncle Ghädelsha? Ghädelsha. Why, I certainly do. I want to make you happy.

[1296] The syntactical construction with the negative verbal adverb, as studied in 1294 and 1295, is also possible in dialogues in which the reply is not to a question or exclamation.

- Зөлфия. ... (Утырып.) Уф! Үзем дә ардым, ахрысы. Хәмдия. **Армыйча**! Бер дә ал-ял белмисең шул, кызым, кояш чыкканнан алып, кояш баеганга кадәр кырда буласың. (Риза Ишморат, Якты юл.) Zölfiä ... (sitting down), Oh! It seems I'm tired. Khämdiä. Of course you are tired! You don't take any rest, dear (lit., my daughter), from sunrise to sundown you are in the field.
- – Бүләгеңне алдым, эти, – диде Албуга куанып. – **Алмыйча**! Шундый бүләктән баш тартып кара! – диде каган, ... (Нурихан Фәттах, Сызгыра торган уклар.) "I accept (lit., accepted) your present, Dad," Albugha said, delighted. "Why, of course, you do (accept it). Reject such a (beautiful) present!" the Khakan said ...

[1297] The verbal adverb in **-мыйча**, **-мичә**, used as shown in 1294-1296, may be accompanied by an *intensive particle* to express a high degree of *emphatic confirmation, agreement, concurrence.* With the particle **соң** it *emphatically* present the action expressed by it as the natural cause or result of a preceding action, or simply as a matter of fact.

- Хәмит. Димәк, син дә минем яклы? Мәдинә. Синең яклы **булмыйча соң**! (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Khämit. That means, you too are on my side (support me)? Mädinä. Why, of course I am on your side!
- Әллә нәрсә булды бу дөньяга! Кышы – кыш түгел, җәе җәйгә охшамаган. ... Алар үскәндә бала-чага ... рәхәтләнеп яланаяк йөри иде. **Йөрмичә соң**: җир шундый җылы, йомшак була иде бит ул чакта. ... Хәзер кая инде ул, җәен яланаяк йөреп кара әле син. (Ранис Газизов, Күккә ябышкан болыт.) Something happened to this world! Its winters are no winters, its summers don't resemble summers. ... When they grew up, children ... used to enjoy going barefoot. And why shouldn't they. After all, the ground was warm and soft at that time. ... But now, just try to go barefoot in summer. (Implies that summers are too cool for that now.)

Examples with other particles:

- Рәзилә. Яшәр мине бөтенләй ташласа да, баламны барыбер табачакмын. Миңсрур. **Тапмыйча әллә**, табасың, кызым. Бүтән уйны башыңа да китермә. Икәүләп тәрбия итәрбез. (Риза Ишморат, Шаулыйлар дулкыннар.) Räzilä. Even if Yäshär leaves me for good, I'll have the child anyway. Mingsrur. Certainly, you'll have it, my dear (lit., my daughter). Don't even imagine otherwise. We will raise it together.
- Сөмбел. ... Урлаган гөл әйбәт үсә имеш дигәч, Ләгәнтәй хатынынnan чәлеп чыккан идем бу яран ботагын. Сулып бара. Әлми. **Сулмыйча ни**, тамырыннан өзгәч. (Габделхәй Сабитов, Чулпан таңны уята.) Sömbel. ... Thinking that, as they say, a stolen flower will grow well, I pinched this geranium twig from Läguntey's wife. It's wilting. Älmi. It certainly is wilting, after you broke it off from its roots.
- – ... Я, ошадымы безнең мәдрәсә? – **Ошамыйча ни**, монда мең чакрымнан килеп укучылар бар. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) "... Well? Did you like our medrese?" "I did like it, there are students who have come here from (places) a thousand versts away." (The speaker is not particularly pleased with some conditions in the medrese, but tries not to show it.)

[1298] The verbal adverb in **-мый**, **-ми** with the particle **ни** following it or (less often) joined to it, used in the reply to a question, an exclamation or a statement, remark in direct discourse, has the same meaning as the verbal adverb in **-мыйча**, **-мичә** used in this manner. In this kind of construction, the predicate of the question, etc., is not infrequently repeated in the *same* or in a *different person* and *tense*, affirmative or negative, and placed immediately before or after the verbal adverb with **ни**, forming a pleonastic expression.

- – Бу кешене беләсезме? – **Белмини**! Билетымны саттым мин аңа. Бик ялварып сорагач. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) "Do you know this man?" "Of course I do! I sold him my (plane) ticket – after he begged me very urgently."
- – Сез аны үсмер чактан ук беләсезмени? – дип сүз кыстырырга өлгерде Шамил. – Беләм. **Белми ни**!... Флора – минем кызым ич ул... Кызым... (Зөфәр Фәтхетдинов, Үлем элмәге.) "Then you have known her ever since the time she was (still) in her teens (when she was still an adolescent)?" Shamil managed to throw in. "Yes I have. I certainly have known her!... Flora is my daughter, you know... My daughter!"
- – Син әле һаман да тегендә сакчы булып торасыңмы? – Сакчы булып **тормый ни** ... һаман шунда. Беркая да киткәнем юк. (Шәриф Камал, Ныклы адымнар.) "Are you still working there (i.e., at that place already mentioned or known) as a guard?" "Why, of course, I'm still working as a guard ... there (at the same place). I didn't go anywhere else."
- Тәрәзә өлгеләренең чиста ... булуы һәм тәрәзә алдында төрле гөлләр утыртылган булуына карап, Закир бу өйдә кызлар барын хәзер сизенеп алды. ... Иптәше аңа карап көлде дә: – Тиз сизәсең үзең тегеләй, ә! – диде. – **Сизми ни**, май чүлмәгенең тышыннан белергә була инде, аны аңларлык зиһен бездә дә юк түгел ич. (Садри Җәләл, Кадерле кунаклар.) Judging by the fact that the (individual) window panes were clean ... and that various flowers had been placed before the window, Zakir sensed right away that there were girls in this house. ... Looking at him, his companion laughed and said. "You certainly catch on to something like that pretty fast, I must say!" "Certainly, (you bet), you can tell what the butter is like just by looking at the outside of the tub. We certainly have the brains for that."
- Сөләйман. Рәхмәт сиңа. Мин сине яратам дип әйтиммени? Бәдрелхәят. Соң шулай дип **әйтми ни**. Болай читтән генә яратышып йөрүдә нинди тәм бар? (Сәгыйть Рәмиев, Яшә, Зөбәйдә, яшим мин.) Söleyman. Thank you. Should I tell her then that I love her? Bädrelkhäyat. Of course you should tell her. What satisfaction is there in loving one another from a distance like that?
- Зәки. ... Укып күрсәткән идем, исләре китте. Саимә. **Китми ни, китәр** шул. (Риза Ишморат, Ил өчен.) Zäki. ... I read it (i.e., the letter) to them. They were amazed. Saimä. They certainly should be amazed (you bet they were amazed), it is amazing.
- Хәмит. Сиңа соң хезмәт көне язаламы? Хәнифә. **Язмый ни, язалар**. (Риза Ишморат, Кайту.) Khämit. So then, they are giving you credit for the work day? Khänifä. Of course they are.
- – Бик эчәсең килгән икән, Ислам абый, – диде Фәридә. – **Килгән, килми ни**! – диде усал телле Илгиз. (Нурихан Фәттах, Бала күңеле далада.) "You were very thirsty, it seems, Uncle Islam," Färidä said. "Thirsty he was! Was he ever (thirsty)!" sharp-tongued Ilgiz said. (Expresses irony.)
- – Миңа аның аксаклыгы бөтенләй сизелми, – диде бу, яңадан сүзгә башлап. Күрәсең, шулай да күңелен тырныйдыр. **Тырнамый ни**, шәп нәрсә түгел инде ул аксаклык. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) "I don't notice his limping at all," she said, beginning to speak again. "Nevertheless, it seems to trouble him. It certainly would trouble him; limping is not something pleasant to be sure."
- Кеше дигәнең тик тормый ул, үсеш-үзгәреше күзгә күренмәсә дә, берзаман үзен сиздерә башлый. ... Почта бүлегендә эшләүче ханым да: Эш күбәйде, дип зарлана

ди, хатлар-гәҗитләр бермә-бер артык килә икән. Шулай **булмый ни**! (Камил Кәримов, Алдавыч көз.) Man does not stand still, you see. Although growth and change isn't conspicuous, one fine day it will begin to make itself felt. ... The lady working at the post office (they say) complains too that the work load has increased; (now) twice as many letters and newspapers arrive, it seems. Of course, that's the way it should be.

[1299] The verbal adverb in **-мый**, **-ми** plus **ни** may indicate that, due to some event, existing circumstances, or some other outside influence, the subject cannot help performing, has no choice but to perform, the action.

- – Көлмә, – дидем мин ачусыз гына. – **Көлми ни**! Синең йөзеңә карасаң, көлү түгел, әллә нишләрсең. – Син карама! (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) "Don't laugh," I said without any anger. "How can I not laugh (or: I just can't help laughing)! If one looks at your face, what else can one do but laugh." "Don't look."
- Гөлҗамал. ... Безнең эштә бу һөнәр бик кирәк, син дә **өйрән**, Фәрхинур. Фәрхинур. **Өйрәндем, өйрәнмини**! (Нәкый Исәнбәт, Гөлҗамал.) Gölmajal. ... In our profession (i.e., as an actress) this trade (i.e., sewing) is very necessary. You too, Färkhinur, learn it. Färkhinur. I did learn it. How could I do without it! (How can I do without having learned it!)

[1300] The verbal adverb in **-мый**, **-ми** plus **ни** may be used with the particle **соң**.

- Зәгыйфә. Мавия апа, әйдә, нигә килми торасың? Мавия. Мин карап кына торыйм әле. Арып киттем. Кызлар. Уйна инде, уйна инде. Хупҗамал. И, алдыйсың. **Арымый ни соң**? (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Zäghifä. Mawiä, come on, why aren't you coming? Mawiä. Just let me watch, please, I'm tired. The girls. Please, play, come and play. Khupjamal. Oh, you are deceiving us. Tired? Are you really? (Expresses disbelief with the connotation of irony.)

[1301] The verbal adverb in **-мыйча**, **-мичә** following a participle in **-асы**, **-әсе**, etc. indicates the *interruption, non-execution* of the action the subject *intended, wanted, was about* to perform.

- Тыйбаш абзый, **атлыйсын атламыйча**, туктап калды. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Interrupting the steps he was about to make, Uncle Ghibash stopped.

[1302] The verbal adverb in **-мый(ча)**, **-ми(чә)** with or without the particle **гына**, **генә**, and followed by the imperative of the verb **тору** and the particle **әле**, expresses *categorical negation* with the connotation of *mockery, disdainfulness.*

- Әбсәләм. Ә син, укымыйча торып кына, терлекчелекне үстереп була дисеңме? Син безнең ферманың киләчәген күз алдына китерәсеңме соң? Нинди булырга тиеш ул? Рәхилә. Син, Әбсәләм, **катнашмыйча тор әле**. (Хәй Вахит, Беренче мәхәббәт.) Äbsäläm. And do you think that, without studying, it is possible to develop (increase) animal husbandry? Can you envisage the future of our farm? What it is bound to become like? Räkhilä.You, Äbsäläm, just don't meddle in this (i.e., in the dispute she is having with Tälghät).

[1303] Besides the *contemporary literary forms* in **-мый**, **-ми** and **-мыйча**, **-мичә**, the verbal adverbs in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и,** in **-п**, **-ып**, **-еп** and in **-ганчы**, **-гәнче**, **-канчы**, **-кәнче**

have over thirty negative forms which are used in Tatar dialects.[1] However, despite this great variety in forms, they do not differ in meaning.

Some of these forms are, or were, used also in the Tatar literary language. They are:

1. The form in **-маенча** /-majьnca/, **-мәенчә**.
   This form belongs to the older literary language. It is still occasionally used in today's literary works.
   - ... артист, җавап **бирмәенчә**, елмаеп тора иде. (Фатих Әмирхан, Фәтхулла хәзрәт, 1909-10.) ... the artist kept smiling without giving any answer.
   - ... үзе җавап **көтмәенчә**, сүзендә дәвам итте: ... (ibid.) ... without waiting for an answer, he continued talking: ...
   - Вакытның кич булуына **карамаенча**, ... (ibid.) Despite it being evening, ...
   - Нәкъ Галия әйткәнчә. Башта шулай ихахай-михахай йөрерсең, аннары **сизмәенчә** генә чыгып куярсың, йортың булыр, балаң булыр, мал-туар дип кайгыра башларсың ... (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә, 1967.) Exactly as Ghaliä said. At first, you flirt, laughing boisterously. Then, without noticing it, you will get out (of that stage). You'll have a house, a child. You'll begin to worry about the cattle and the fowl, ...
   - Эшен бетереп, тирә-ягына караса, кәрван юк. Кәрванчылар, Алып Бәргәнне барлап **тормаенча**, ашыгып китеп барганнар. (Батулла, Алып батыр маҗаралары, 1986.) When he finished his task (i.e., digging out his horse after a sandstorm) and looked around, there was no caravan. The people of the caravan had left in a hurry without checking up on Alyp Bärgän.
2. The form in **-маенчы** /-majьncь/, **-мәенче**.
   This is a negative form of the verbal adverb in **-ганчы**, **-гәнче**. It is used rarely in contemporary Tatar literature.
   - Хәзрәт өстәл янына **утырмаенчы** ук Әхмәткә мөрәҗәгать итте: ... (Фатих Әмирхан, Фәтхулла хәзрәт, 1909-10.) Before even sitting down at the table, the (exalted) mulla addressed Äkhmät: ...
3. The form in **-мыенча** /-mьjьnca/, **-миенчә**.
   This form is used infrequently in contemporary literary works.
   - – Син кем Мөслим энем, безнең авылның күчереләсе хакында беләсеңдер инде ...? Әһе, беләсең. Мин ни, әгәренки ... безнең Чуар шушында утырган җирендә утырып калса, ничек ие, дим? Җәгъни дә бөтенләйгә **күчерелмиенчә, куптарылмыенча**, ә? (Эдуард Касыймов, Җир балкышы, 1986.) You... err... brother Möslim, probably know already about our village having to be relocated (i.e., to a place outside the boundaries of the area designated for a huge factory complex) ...? Yes, you know that. I, err, say that ... how would it be, if our (village) Chuar would be left sitting in this place right here where it sits (now)? That is, not be relocated, uprooted at all? (Энем 'my younger brother', here used by an elderly man to address a much younger man; җәгъни – ягъни, ничек ие – ничек иде.)
   - – ... җәшләр ни кылса кылыр, ... Ә безгә туган туфрагыбыздан **кубарылмыенча** гына Чуарыбыз белән бергә-бергә картаясы гына иде шул. ... Рәхилә ... моңа кадәр дәшми-тынмый гына утырган иде, менә инде ул да кымшангалап алды һәм: – Унике-унбиш җыллар безгә **тимиенчә** түзә алсалар икән шул, җаннарыбыз тынычланыбрак торыр ие, ичмаса, – дип, бик тә авыр көрсенеп куйды. (ibid.) "... the young people can do whatever they want. ... But we would wish just to grow old together with our (village) Chuar, without being uprooted from our native soil." ...

---

[1] See Ф.Ю. Юсупов, Неличные формы глагола в диалектах татарского языка, Казан, 1985, p. 149.

Räkhilä ... had until now been sitting there without saying anything. Now, she too began to stir and, sighing very deeply, she said, "If they could hold off for some twelve or fifteen years without touching us, our hearts (souls) would be quieter, at least, ..." (Җәшләр – яшьләр, җыллар – еллар.)

4. The form in **-мыйчан**, **-мичән**.

Though infrequently, this form is used in present-day Tatar literary works.

- Мин аңлап **бетермичәнрәк** председательгә карадым. (Әмирхан Еники, Әрем, 1969.) I looked at the chairman, not quite understanding him. (Председатель – R. рәис.)
- – Ничек сез бу йортта **оялмыйчан** яши аласыз? Йортмыни бу? Йорт түгел бу. (Гариф Ахунов, Хәзинә, 1962.) "How can you live in this house and not be ashamed? Is this a house? This isn't a house." (The house had become dilapidated and begun to lean.)
- – Тегесе ничек? Һаман шулай, үтеп-сүтеп, ... баганалар аударып йөриме? ... – Йөрмичә. Кирәк булса, йөрмичә нишләсен, – диде кыз, әле һаман үз уйларыннан арынып җитә алмаганлыктан, апасының соравын аңышып **җитмичән**. (Фатих Хөсни, Җәяүле кеше сукмагы, 1945-1957.) "How is he (i.e., that certain man)? Is he still traveling here and there, ... transporting (delivering) posts (poles)?" ... "Of course he is. Since he has to, what else can he do," the girl said, not completely comprehending her (older) sister's question because she was still unable to free herself from her own thoughts.

5. The form in **-мыйчы**, **-миче**.

This form was frequently used in the older Tatar literary language. Today, it is no longer used as a literary form, having been replaced by **-мыйча**, **-мичә**.

- Көймәдәгеләр аны тартып алырга маташканда, тагын килеп дулкын бәрде дә Гарифны муеннан ук эләктерде, шулай да **ычкынмыйчы**, аны тартып алдылар. (Шәриф Камал, Акчарлаклар, 1914.) While those in the boat were trying to pull him out (of the sea), another wave came crashing down, catching Gharif by his neck. In spite of that, they did not let go of him and pulled him out.
- Шәрәфи агай үзе чишенеп тиз үк йокларга ятты. Болар да тавышсыз-тынсыз күп вакыт **үткәрмиче** генә, чәй эчкәләп урыннарына үрләштеләр. (ibid.) Mister Shäräfi undressed and quickly lay down to sleep. They (i.e., the other members of the family) too, not taking much time, sipped their tea in silence and (then) climbed into their beds.
- Әптерәш. Мин Батырханны көтәм. Ул **кайтмыйчы** китмим. (Галимҗан Ибраһимов, Яңа кешеләр, 1931.) Äpteräsh. I am waiting for Batyrkhan. I am not leaving before he returns.

[1304] The *negative* of the verbal adverb in **-гач**, **-гәч** is formed by joining this suffix to the *negative* verb stem: язма – язмагач, килмә – килмәгәч, аша – ашамагач, эшлә – эшләмәгәч.

[1305] The form in **-магач**, **-мәгәч** expresses *cause.*

- Иң элек ул ни өчендер икәвебезнең дә Казанда калуыбызны теләде. Бу хәл мөмкин **булмагач**, Сылуның гына калуын үтенде. (Гадел Кутуй, Нишләргә.) At first, for some reason, he wanted both of us to remain in Kazan. That (situation) not being possible, he asked that just Sylu should remain.
- Галине антракт вакытларында **күрә алмагач**, Хәят белән Әминә аны клубтан киткән булырга кирәк дип уйлаганнар иде. (Фатих Әмирхан, Хәят.) As they could not see Ghäli during the intermission, Khäyat and Äminä had thought that Ghäli must have left the club.

- Сәрби. Чү! Кем ул? Кем кертте сезне? Хәмит. Ишегегез ачык булгач, теге якта берәү дә **күренмәгәч**, бирегә уздым. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Särbi. Stop (right there)! Who is that? Who let you in here? Khämit. As your door was open, and since there was nobody to be seen on the other side (of the house), I came through to here.
- Ул үзен яклап Мөхәммәтов берәр сүз әйтер дип көтте, ул **дәшмәгәч**, чын-чынлап рәнҗеде. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) He (Bikkinin) waited for Mökhämmätov to say something in his (Bikkinin's) support. Since he kept silent, he (Bikkinin) became really offended.

[1306] Like the affirmative form of this verbal adverb, its negative form may be expanded with the various suffixes studied in 1277, a-c. For example:

- ... **чыкмагачтын**, ак бүренең ачуы килеп, боларга карап бер әфсен укып өргән иде, бар да тораташ булып каттылар. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) ... because they did not leave (i.e., get out of his forest), the white wolf got angry and, looking at them, cast (lit., blew) a spell on them. They all turned into stone figures.

[1307] The verbal adverb in **-магач**, **-мәгәч** followed by the *same* verb in a negative *personal* (conjugated) *form* expresses the *impossibility* of executing the action in spite of all efforts on the part of the subject; or it indicates his *resignation* to the action's not being performed.

- Як-ягына карана-карана, күзәтә-күзәтә ул болынның әле бер җиренә, әле икенче җиренә барып чыкты. Юк, аңа ошаган ат **очрамагач очрамады**. (Нурихан Фәттах, Әтил суы ака торур.) Looking to all sides and constantly gazing around, he now walked over to one spot of the meadow, now to another (spot). No, he was absolutely unable to find the horse which he wanted.
- Тәзкирәнең монда юклыгы ... күңелгә йомшак кына моңсулык нуры сибә, ләкин нишләмәк кирәк, **килмәгәч – килмәгән** була шул инде. (Фатих Хөсни, Авыл өстендә йолдызлар.) That Täzkirä isn't here ... casts a mild melancholy (sadness) into the heart, but what can one do (i.e., one can do nothing), she just hasn't come.
- –Яратмыйм мин шул Рәмзиегезне. Карт тәмам аптырашта калды. – Ни өчен? – Яратмыйм инде. **Яратмагач яратмыйм**. (Атилла Расих, Сынау.) "I don't like that Rämzi of yours." The old man became completely confused. "Why?" "Well, I don't like him. I just don't like him at all."

CHAPTER XXVII – MODES OF ACTION OF TATAR VERBS

[1308] The *simple* Tatar verb in most cases expresses a *general, normal* action or condition.

- Көн бүген искиткеч тын, якты. Һавада диңгез дымы нык **сизелә**, ... (Әмирхан Еники, Йөрәк сере.) The day is wonderfully quiet and bright today. The moisture from the sea can be distinctly felt in the air ...
- ... бу зур юлда хәрәкәт гомумән бик көчле **иде**. ... Без дә озак **көтмәдек**. Яңа автобус шома гына алдыбызга килеп **туктады; утырдык, киттек**. (ibid.) ... on this major road traffic was usually very heavy ... We didn't wait long either. A new autobus came and smoothly stopped in front of us. We got on and departed.
- Ул авылның, һич **онытмыйм**, һәр ягы урман **иде**, ... (Габдулла Тукай, Шүрәле.) Completely surrounding (lit., On every side of) that village, I'll never forget, was a forest, ...

[1309] Besides being general, an action or condition may be *sudden, momentary, inceptive, durative, frequentative, terminative*, etc. In Tatar, these various modes of action are expressed:

1. By repeating certain verb forms;
2. by means of the suffixes **-гала**, **-гәлә**, **-кала**, **-кәлә**; **-штыр**, **-штер**, **-ыштыр**, **-ештер**; **-мсыра**, **-мсерә**, **-ымсыра**, **-емсерә**; **-нкыра**, **-нкерә**, **-ынкыра**, **-енкерә**;
3. by combining the verbal adverbs in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** and **-п**, **-ып**, **-еп** (negative **-мый**, **-ми**, **-мыйча**, **-мичә**) with auxiliary verbs;
4. by combining verbs in a *conjugated form* followed by **да**, **дә**, **та**, **тә**, with auxiliary verbs.

CHAPTER XXVIII – MODES OF ACTION EXPRESSED BY REPETITION OR BY MEANS OF SUFFIXES

[1310]

1. *Modes of action expressed by repeating certain verb forms.*

Verb forms which are repeated to indicate various modes of action are:

a) The verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** (бара-бара, бирә-бирә, укый-укый, эшли-эшли, 1240);

b) the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** (кычкырып-кычкырып, эшләп-эшләп, 1253);

c) the affirmative future participle in **-р** together with its negative in **-мас**, **-мәс** (аңлар-аңламас, ишетелер-ишетелмәс, 1116, a-b);

d) *conjugated* verb forms. Conjugated verb forms are repeated to express *emphatic continuous, constant* or *iterative* action. They are mostly connected by the particle (conjunction) **да**, **дә**, **та**, **тә**. However, they may also be repeated without using **да**, **дә**, **та**, **тә**. In writing, they are then connected by a hyphen.

· Шулай **талаштык-талаштык** та, мин, ишекне шалтыратып ябып, чыгып киттем. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) In this manner, we continued to quarrel vigorously for some time, until (finally) I left, closing the door with a bang.

2. *Modes of action expressed by frequentative verbs formed by means of the suffixes* **-гала**, **-гәлә**, **-кала**, **-кәлә**, and **-штыр**, **-штер**, **-ыштыр**, **-ештер**.

Taken by themselves, frewuentative verbs in **-гала**, **-гәлә**, **-кала**, **-кәлә**, and in **-штыр**, **-штер**, **-ыштыр**, **-ештер** do not convey anything specific as to the *degree* of frequency of the action(s) expressed by them, this being elucidated more or less precisely by the nature of the action itself, or by the situation or circumstances described in a given context. Furthermore, the *degree* of frequency of an action may be specified by such modifying adverbs as 'often', 'seldom', 'now and then', 'from time to time', 'here and there', etc. This means that the degree of frequency to which an action expressed by a frequentative verb in **-гала**, **-гәлә**, **-кала**, **-кәлә**, and **-штыр**, **-штер**, **-ыштыр**, **-ештер** is repeated may range from very often to very seldom.

Frequentative verbs formed with **-гала**, **-гәлә**, **-кала**, **-кәлә:**
Frequentative verbs of this group are formed by joining the above suffix to the verb stem, **-гала**, **-гәлә** being attached to verb stems ending in a *voiced consonant,* a *diphthong*, or in **-у**, **-и**; **-кала**, **-кәлә** is added to verb stems with a final *voiceless constant. For example:* яз 'write', язгала 'write frequently', бар 'go', баргала 'go frequently', кер 'enter', кергәлә 'enter frequently', җый 'gather', җыйгала 'gather frequently', җәй 'spread', җәйгәлә 'spread from time to time', у 'rub', угала 'rub repeatedly', ю 'wash', югала 'wash frequently', ди 'say', дигәлә 'say repeatedly', ти 'touch', тигәлә 'touch repeatedly', ашат 'feed', ашаткала 'feed frequently', эч 'drink', эчкәлә 'drink frequently', әйт 'say', әйткәлә 'say repeatedly'.

[1311] Frequentative verbs in **-гала**, **-гәлә**, **-кала**, **-кәлә**, indicate:

a) A successive, *fairly regular* repetion of an action.

· Ризван сәгатенә күз **төшергәләп** ашыга башлады. (Гомәр Бәширов, Җидегән чишмә.) Glancing repeatedly at his watch, Rizwan began to hurry.

- Кайчагында иптәшләре аны Идел буенда, бакчаларда ... **очраткалыйлар**. (Гомәр Бәширов, Көтелмәгән очрашу.) Sometimes his colleagues (i.e., fellow students) would find him on the Volga or in parks ...
- Йомыш белән керүчеләр арасында ... катырак сүзләр **әйткәләүчеләр** дә булды. (Гомәр Бәширов, Таң беленгәч.) Among those who came in with some request ... were (from time to time) also some rather coarse-spoken persons.
- – Аннан хат **килгәлиме** соң? – Ә, килә, килә, сирәк булса да **язгалый**, ... (ibid.) "Do letters come from him then?" "Oh yes, they come – though seldom, he does write, ..."
- – Әй, егет! Синең билетың Ютазыга кадәр бит! Ялгыш төшәсең түгелме? Егет аңа күзләрен еш-еш **йомгалап** карап торды да башын чайкады. "Hey, young man! Your ticket takes you as far as Yutazy! You are getting off at the wrong station, aren't you?" Blinking his eyes rapidly, the young man looked at her (for a while) and shook his head.
- Нагыймов умарталыкта элек тә берничә мәртәбә **булгалаган иде**. (Гомәр Бәширов, Көннәрнең берендә.) Naghimov had been at the apiculture farm several times before.
- – Әйдә, улым, өйгә керик. Әзрәк тамак та ялгап алырбыз. Өс-башларны **каккалап**, юынып өйгә керделәр. (Мәсгут Шәрифуллин, Еллар үткәч.) "Come on, my son, let's go into the house. We'll have a little to eat too." They brushed the dust off their clothes, washed themselves and went into the house.
- Таһирҗан дәрестә **шаяргаласа** да, яхшы укыган иде. (ibid.) Although Tahirjan had from time to time played some pranks in class, he had studied well.
- – Тагын шул тимер-томыр арасында азаплана башлагансың икән! – Юк, без болай гына – әйберләрен **сүткәләп**, **югалап** кына карадык. (ibid.) "You started again, it seems, tinkering with those iron scraps!" "No, what we did was just look the parts over, dismantle and wash them."
- Билгеле, бу кызның миңа очраганы булгандыр, авылда чакта мин аны, бәлки, еш-еш кына **күргәләгәнмендер** дә. Ләкин бик кечкенә булгандыр күрәсең, ... (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Of course, I had probably met this girl. When I was in the village I had perhaps seen her quite often. But she was very little then, it seems, ...
- ... ул шигыйрь сөйләүчеләрне тыңлаган чакта, ни өчендер ара-тирә **елмайгалап** утырды. (Галимҗан Ибраһимов турында истәлекләр, С. Кудаш.) ... while listening to them (i.e., to the students) reciting poems, he (i.e., Gh. Ibrahimov) sat, for some reason smiling from time to time.
- Тубал бер телем икмәкне **сындыргалап**, барысына да бераз-бераз тоттырды. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) Tubal broke one slice of bread into several pieces and handed everybody a little bit.
- Диләрә. **Йолыккаламагыз** инде Ләрияне, ... (Аяз Гыйләҗев, Без уникe кыз идек.) Dilärä. Don't you all pick on Läriä, now, ...

b) A *partial, superficial* or *incomplete* execution of an action.

- Хуҗа кеше, келәм өстеннән арлы-бирле **йөргәләп** күршесенең хәл-әхвәлен сорашты. (Гомәр Бәширов, Таң беленгәч.) Walking back and forth on the carpet, the host inquired about his neighbor's health.
- Заһид ... үзе язган телеграмманы кулына алды. Ашыкмыйча гына, үзенең кичә шундый ахмаклык эшләвенә аптырый-аптырый аны **ерткаларга** кереште. (Атилла Расих, Ике буйдак.) Zahid ... took the telegram that he had written in his hand. Utterly embarrassed at having done such a foolish thing yesterday, he began to tear it to pieces.
- Вәлия, чәй урынын азрак **җыйгалап**, өйгә керә. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Wäliä tidies the place (in the garden) where they had had tea a little and goes into the house.

- Моннан берничә генә көн элек яуган беренче кар бөтенләй диярлек эреп беткән. Бары тик чокыр-чакыр урыннарда, куаклык буйларында гына кар көртләре **күренгәли**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) The first snow which had fallen only a few days ago has almost completely melted away. Only in hollows and along bushes are some snowdrifts visible.
- Фәтхи акрын гына ниндидер бер көй **сызгыргалый** ... – Нигә көйләмисең? – дидем. ... – Минем яңа көй чыгарасы килә, Кәрим, – диде. (Гомәр Бәширов, Урман шаулый.) Fätkhi was softly whistling some tune over and over again ... "Why don't you sing?" I said. ... "I want to compose a new song, Kärim," he replied (said).
- Таһирҗан кайтып китәргә җыенганда, күптән төш авышкан иде инде. ... Чалбарына таплар да **тигәләгән**. (Мәсгут Шәрифуллин, Еллар үткәч.) When Tahirjan prepared to go home, midday had long since passed. ... His trousers had received some stains here and there.

c) An action repeated *habitually* or as a *characteristic* of the agent.

- Икәүдән-икәү генә калган чакларда еш кына: Эх-х, берәр могҗиза, ниндидер тәкъдир көче белән туган якларыма кайта алсам, ... **дигәли** иде. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) When the two of us were alone, he would often say, "Oh, if only by dint of some miracle, some chance of fate I could return to my native land, ..."
- Су өстендә, күзне камаштырып, кояш шәүләләре уйный, ... әле биредә, әле арырак, томшыклары белән су **яргалап**, акчарлаклар балык аулый. (Гомәр Бәширов, Таң беленгәч.) Blinding the eye, reflections of the sun play upon the water, ... now here, now farther away (lit., farther over there), seagulls are catching fish, piercing the water again and again with their bills.

[1312] *The passive of frequentative verbs* in **-гала**, **-гәлә**, **-кала**, **-кәлә** is formed by a) joining the frequentative suffix to passive verb stems; b) attaching **-н-** to the suffix.

The form in which the passive suffix precedes the frequentative suffix appears mostly in the third person singular and is usually used to relate actions whose agent is undetermined or even unknown. Depending on the lexical meaning of the verb, this form often conveys the notion of reflexivity or intransitivity.

The form in which the passive suffix is joined to the frequentative suffix is mostly used when the agent of the action is expressed in a concrete manner or known from the preceding context.

Furthermore, both forms may express an incomplete action.

- ... таң атканда, Тугайлы буенда сандугачлар сайрый башлый. Йомшак җәйге җил елга аръягыннан иссә, бу сандугач тавышлары Мөлкәтбаевлар яшәгән үзәнлеккә дә **ишетелгәли**. (Мәсгут Шәрифуллин, Еллар үткәч.) ... when it dawns the nightingales begin to sing along the Tughaily (river). If the soft summer wind blows from the other side of the river, these sounds of the nightingales can be heard (lit., are heard) (i.e., heard each time the wind blows from the other side of the river) even as far as the lowland where the Mölkätbayevs live.
- ... иреннәре бөтенләй кипшереп, **ярылгалап** беткән, ... (Эдуард Касыймов, Җир балкышы.) ... her lips were completely dry and chapped in several places, ...
- Урамнар трактор эзе белән **яргаланган**. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) The streets were rutted in many places by tractors.
- ... башында **ерткаланып** беткән мескен бүрек. ... (Галимҗан Ибраһимов, Яңа кешеләр.) ... on his head was a quilted cap without edging, which was torn in several places.

- Әнисе кайтып керде. Ул өстәл өстендә тәртипсез **кискәләнеп** беткән күнне күреп башта, – Ай! – дип аз гына чигенеп куйды, ... (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) His mother returned home. When she saw the leather on the table which had been cut up so senselessly, she first took a step back and said, "Oh!" (The agent of the action is known from the preceding context.)
- Арлы-бирле **борылгалап**, үзәннән үргә, үрдән иңкелгә сузыла торгач, Яңасала юлы урман эченә кереп китә. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Curving (turning) back and forth and, after running from a vale to (the top of) a hill and from the hill down to the lowland, the Yangasala road enters a forest.
- ... Минһаҗ белән Язидә ара-тирә аңа **кушылгалап**, үз фикерләрен өстәп куйгалыйлар, ... (Гомәр Бәширов, Җидәген чишмә.) ... joining him from time to time, Minhaj and Yäzidä add (i.e., add each time they join him) their own thoughts (ideas), ...

[1313] *Passive frequentative verb stems* in which the passive suffix precedes the frequentative suffix **-гала**, **-гәлә** may be extended by adding **-н-** to the latter. This form, which occurs in the vernacular rather then in the literary language, indicates a less frequent repetition of the action, often with a shade of humor or depreciation of the importance or seriousness of the action.

- – Син абыеңны яклап һичбер җиргә йөрмәдең. Аны үз язмышына калдырдың. – **Йөрелгәләнде** инде, әни, ... йөрмәдем түгел, йөрдем. "You did not go anywhere (i.e., to any authority) to defend (support) your older brother. You left him to his fate." "But I went a few times, Mother, ... I really did go, I did."
- Мондый утырышларда оешманың кайбер әгъзалары тарафыннан нотыклар да **сөйләнгәләнде**. At such sessions, there were sometimes also speeches made by some members of the organization. (Implying in a humorous way that in the narrator's opinion those speeches were weak and not to be taken seriously.)

[1314] Joined to *reflexive verb stems*, the suffix **-гала**, **-гәлә** expresses a repeated reflexive action.

- Шуннан соң мин ... еш кына икеләнү тулы уйларга **бирелгәләдем**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) After that, I ... often abandoned myself to thoughts full of doubts.
- ... Галимҗан Ибраһимов минем укуым, эшләрем белән һаман **кызыксынгалап** торды. (Г. Ибраһимов турында истәлекләр, Б. Урманчы.) ... Ghalimjan Ibrahimov always remained interested in my studies, my work.

[1315] *Frequentative reciprocal verbs* are formed by attaching **-кала**, **-кәлә** to the reciprocal verb stem, less often by joining the reciprocal suffix **-ш** to **-гала**, **-гәлә**, **-кала**, **-кәлә**.

- Күрәсең, ике дус **язышкалап** торалардыр, ... (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) It seems that the two friends are corresponding with (writing) each other, ...
- ... кайдандыр кычкыра-көлә шаулап, йөгерешеп ... яшьләр килеп чыкты. Алар, **берсен-берсе төрткәләшеп**, автобуска тула торгач, кәрзинле кыз тагын тышта калды. (Гомәр Бәширов, Таң беленгәч.) ... shouting and laughing loudly, some youths ... came running from somewhere. They filled the bus, pushing and shoving each other and the girl with the basket remained again outside (i.e., was again left outside).
- Заһид Басыйровны беләә иде. Алар гыйльми конференцияләрдә, җыелышларда һәм галимнәр йортында бильярд уйнаганда **очрашкалыйлар** иде. (Атилла Расих,

Ике буйдак.) Zahid knew Basirov. They had met each other repeatedly at scientific conferences, at meetings, and while playing billiards in the House of Scientists.

[1316] With the suffix **-н-**, **-ын-**, **-ен-**, **-гала**, **-гәлә**, **-кала**, **-кәлә** indicates a *repeated desultory* action or state. With verb stems ending in a vowel **-н-** always precedes **-гала**, **-гәлә**, with verb stems ending in a consonant **-ын-**, **-ен-**, may precede or **-н-** be joined to **-гала**, **-гәлә**, **-кала**, **-кәлә**.

- ... Фирдия ... төне буе йокыга китә алмыйча борчылып, **боргаланып** ятты. (Рәфкать Кәрами, Сагышлы кояш.) ... unable to fall asleep, Firdiä ... lay all night, worrying and twisting about.
- Өйдәгеләр, күз алдында ниндидер ярамаслык нәрсә эшләнгәндәй, берсенә берсе **карангалап**, куркынган хәлдә тынып калдылар. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Giving each other sidelong glances, as if some improper thing had been done before their eyes, the people in the house fell silent in a state of fear.
- Ул торды, ике бармагы белән ияген сыйпый-сыйпый, әрле-бирле **йөргәләнде**. (Гомәр Бәширов, Көннәрнең берендә.) He got up and, rubbing his chin with two fingers, paced (several times) aimlessly up and down.
- Шәкертләр шәһәр бакчасына килеп кергәндә, халык, кайсы кая утырып, яки тегендә-монда **йөренгәләп**, бәйрәм итә иде инде. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) When the students came into the city park, the people were already celebrating the holiday, some sitting around, others strolling about here and there.
- Иярендә **сикеренгәли-сикеренгәли**, ул алдан чаба, бүтәннәр ... аның артыннан очып киләләр иде. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) He was galloping in front, bouncing up and down in the saddle. The others ... were following (riding after) him at a furious pace.
- ... берни күрә алмадым. Терсәкләрем белән **этенгәләп-төртенгәләп** алгарак үттем. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) ... I could not see anything. I elbowed my way through, more to the front.
- Таһирҗан, үз алдына **сөйләнгәләп**, тиз генә юклы-барлы әйберләрен җыештыра башлады. (Мәсгут Шәрифуллин, Еллар үткәч.) Talking (desultorily) to himself, Tahirjan quickly began to gather together his meager belongings.
- Ике ягына алабута, әрем үскән юл **боргалана-боргалана** еракларга сузылган. (ibid.) The road, on both sides of which goosefoot and wormwood were growing, wound its way into the far distance.
- Поезд ... яшел агачлыкларга, куе әрәмәләр арасына кереп китә, буынтыклы озын гәүдәсе белән салмак һәм матур **боргаланып**, тиз үк яңадан болынга килеп чыга ... иде. (Гомәр Бәширов, Таң беленгәч.) ... the train entered green groves, went into dense bushes and, slowly and beautifully twisting and turning its long, articulated body, quickly came out again onto a meadow.
- Хәзер анасының әнә шулай һич **боргаланмыйча**, туп-турысын сөйләп бирүен Аяз рәхәтләнеп тыңлап торды. (ibid.) Ayaz listened with relish to his mother's now saying it straight out like that, without beating about the bush.

Frequentative verbs formed with -штыр, -штер, -ыштыр, -ештер

[1317] The suffix **-штыр**, **-штер** forms frequentative verbs from *any* verb stem ending in a *vowel* other than **-и**, **-у**. For example: кара 'look', караштыр 'look/glance over', 'look

repeatedly', сора 'ask', сораштыр 'question', 'interrogate', укы 'read', укыштыр 'read from time to time', 'read now and then'.

In the spoken language, the suffix **-штыр**, **-штер** preceded by the connecting vowel **ы**, **е** is also joined to certain *monosyllabic verb stems* with a final **-и** or **-у**. For example: ю 'wash', юыштыр 'wash repeatedly', ти 'touch', тиештер 'touch repeatedly'.

Note: The spoken language tends to avoid the form югала because it also means 'he (she, it) gets lost/ disappears' (third person singular of the verb югал). Furthermore, in the spoken language it has become a tradition to use such verbs with the frequentative suffix **-гала**, **-гәлә** joined to **-ыштыр**, **-ештер**. In this case, the latter serves only as a connecting link and there is no difference in meaning between this form and the literary form.

The frequentative suffix **-ыштыр**, **-ештер** may also be joined to some verbs ending in a consonant. For example: сөрт 'wipe', сөртештер 'wipe repeatedly', 'wipe slowly', яз 'write', языштыр 'write infrequently', 'write sometimes', йөгер 'run', йөгерештер (dial.) 'run repeatedly'.

Frequentative verbs in **-(ы)штыр**, **-(е)штер** often indicate an irregular repetition of an action. Furthermore, they may express a *superficial, partial* or *infrequent* execution of an action.

- Габдулла аның сүзләренә колак та элмәстән, бүлмәне **караштырды**. (Рөстәм Вәлиев, Дөнья гаме /ɑʒәme/). Without paying any attention to his words, Ghabdulla looked the room over.
- Лейтенант теге ирнең кыяфәте, кием-салым турында **сораштырды**. (Зөфәр Фәтхетдинов, Ак «Жигули» эз югалта.) The (police) lieutenant questioned her about the man's appearance, his clothing.
- – Алайса, хәзер үк имтиханнарга әзерләнә башлагыз. Тотындык әзерләнергә, шигырь ятлыйбыз, этюдлар уйныйбыз – ..., театр турында китаплар **укыштырдык**. (Мәдинә Маликова, Басып сайрар талы бар.) "In that case, start right now preparing yourselves for the tests." We set about preparing ourselves; we memorized poems, played sketches. ... and read some books about the theatre.
- Бу тыштан балчык белән **сылаштырылган** җир идәнле алачыкта аның барлыюклы савыт-сабасы да тора, шунда аш-суы да пешә иде. (Әмирхан Еники, Әйтелмәгән васыять.) In this summer kitchen, which was daubed on the outside here and there with clay, and which had an earthen floor, were her scanty kitchen utensils. There her meals (were) cooked.
- Менә ул салмак хәрәкәтләнеп, якасына кыстырып куелган салфеткасын алып, иреннәрен **сөртештерде** дә яртылаш бушаган тәлинкәсе янына куйды. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) With measured movements he took off his napkin, which he had tucked into his collar, slowly wiped his lips and placed it besides his half-emptied plate.
- – Аермасы аның шунда, – дип башлады Бәһрам, колак артын **кашыштырып**. (ibid.) "The (lit., Its) difference lies in this,"... Bähram began, scratching himself behind his ear.
- ... бер-ике көн киноларга **барыштырып** ял иткәннән соң, кайсыбыз кая җәйге ялга таралдык. (Шәмсия Җиһангирова, Мәхәббәт бизмәне.) ... after one or two days of going to movie theatres (i.e., going to several movie theatres at different times) and taking some rest, each of us went (parted company) somewhere for summer vacation.

[1318] The suffixes **-(ы)штыр**, **-(е)штер** and **-гала**, **-гәлә** may be used together to indicate an *infrequent irregular* repetition of an action, or its *incomplete* or *superficial* execution.

- ... төн тын, һава тымызык, урамда ара-тирә яшьләр генә **очраштыргалады**, ... (Аяз Гыйләҗев, Әтәч менгән читәнгә.) ... the night was quiet, the air calm. They met only some youths now and then on the street.
- Әнием почмак саен тукталып-тукталып узды. Бүрәнәләрне **сыйпаштыргалады**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Pausing in every corner, Mother went through (the house). She caressed the beams here and there.
- Пәрдә күтәрелгәндә һичкем юк. Бераздан парлы вә ялгыз кешеләр **йөрештергәлиләр**. (Галиәсгар Камал, Уйнаш.) When the curtain rises there is nobody there. After a little while, people in pairs or alone walk about slowly here and there.
- Латиф, аннан башка да ярсынган нервыларын авырлык белән тыеп, үз бүлмәсенә керде. Өстәлендә яткан бүгенге почтаны **караштыргалады**. (Атилла Расих, Каһарманнар юлы.) Controlling with difficulty his nerves, which were strained even without that, Latif went into his room. He looked through (in a cursory manner) the day's mail, which was lying on his desk.
- Дагалары белән бозга чалт-чолт басып, ара-тирә башын **чайкаштыргалап**, бия салмак кына атлый. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) The mare walks slowly, stepping on the ice with its hoofs producing a clanging sound and now and then shaking its head.
- – ... сез миңа кайсы тешегезнең авыртуын әйтегез әле. – Уң яктагы өске азау тешләрнең икенчесе. Клара тагы тешләрне **казыштыргалый** башлый. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "... please tell me which tooth (of yours) is aching." "The second of the upper molar teeth on the right." Klara again began to poke at his teeth.
- Зөһрә чыгып китәргә ашыкмады. Минем янда эше булмаса да, тәрәзә пәрдәләрен **сыпырыштыргалап**, өстәлдәге графинны бер урыннан икенче урынга күчәргәләп, тегесен-монысын сөйләнгәләп, һаман минем янда булды. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) Zöhrä was in no hurry to leave. Although she had nothing to do in my room, she remained with me, smoothening the window curtains here and there, putting the carafe (which was) on the table from one place to another, talking about this and that.

[1319] With verb stems ending in a *consonant*, the order of the two suffixes may be reversed. For example: боргала 'turn repeatedly', боргалаштыр 'turn infrequently', килгәлә 'come repeatedly', килгәләштер 'come infrequently, seldom'.

It is also possible to expand the double suffix by repeating the first after the second (-гала-штыр-гала, -штер-гәлә-штер) or even reduplicate the double suffix (-гала-штыр-гала-штыр, -штер-гәлә-штер-гәлә). In practice, all of these forms are used rarely.

Following are two examples with three suffixes:

- Болгар борын заманнан ук иген игә, алай да ачлык еллар **булгалаштыргалый**. (Мөсәгыйть Хәбибуллин, Илчегә үлем юк.) The Bolghars cultivated (lit., cultivate) grain since olden times. However, years of famine did (do) occur from time to time.
- – Сер булмаса әйт әле ... шәех Игенәй дә баргалыймы ...? – Гөнаһка батасым килми, кәтиб, күргәнем булмады. Ә менә мөридләре **баргалаштыргалый**. (ibid.) "If it's no secret, please, tell me, does Sheykh Igeney go (i.e., go fairly regularly) ...?" "I don't want to fall into sin, scribe, I haven't seen him. But his disciples do go there sometimes."

Modes of action expressed by verbs with the suffixes -(ы)мсыра, -(е)мсерә and -(ы)нкыра, -(е)нкерә

[1320] Verbs formed with **-(ы)мсыра**, **-(е)мсерә** are only a few. They express a partial or less intensive action.

- ... бу кешенең үткен күзләрендә Рәхил ниндедер яшерен **көлемсерәү** шәйләп алды. Ник **көлемсери** ул? (Газиз Мөхәммәтшин, Изге Галиәкбәр.) Räkhil noticed some hidden smile in the sharp eyes of this man ... Why was he smiling?
- ... машина ярты сәгатьтән соң гына килде. Ул арткы урынга чумды да күзләрен йомды. **Йокымсырады**. (Аяз Гыйләҗев, Урамнар артында яшел болын.) ... the car came only after half an hour. He plunged into the rear seat and closed his eyes. He dozed off.
- Эчке яктан: – Кайттыңмы кызым? – дигән **йокымсыраган** тавыш килде. (ibid.) From the inner room came a sleepy voice saying, "Have you returned, my dear (lit. mydaughter)?"
- ... мазасызланып, яшь бала **еламсырарга** тотынды. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) ... getting restless, the baby began to cry a little.

[1321] Verbs formed with **-(ы)нкыра**, **-(е)нкерә** express an *incomplete, less than full* execution of an action.

- Нәкыя. Сез элек тагы да усалрак сүзле, тагы да шаянрак идегез; хәзер әллә нигә **юашынкырадыгыз**. Сезнең кайгыгыз... (Туктый.) Бәкер (**уңайсызланкырый**.) Я, нигә әйтмисез? (Мирхәйдәр Фәйзи, Адашкан күңел.) Näqiä. Formerly you talked even more caustically, you were even naughtier (more mischievous). Now, for some reason, you have mellowed a little. Your worry is... (She stops.) Bäker (is getting somewhat uncomfortable). Well, why don't you say it?
- Искәндәр. Ул китүен китә дә, икенче яктан эш **бозылынкырап** тора бит әле. (Мирхәйдәр Фәйзи, Асылъяр.) Iskändär. True, he is leaving, but on the other hand, things are taking something of a bad turn, you know.
- Ният итте итүен дә, тик әнисенә ничек шул хакта әйтергә икән дип, байтак вакытлар җай эзләп, баш ватып йөрде.. ... Кыюлык һәм тәвәккәллек **җитенкерәмәде**. (Ринат Мөхәммәдиев, Кенәри – читлек кошы.) True, she did have the intention, and for quite some time she looked for an opportunity, racked her brain over how to tell her mother about that. ... Courage and resoluteness were not quite sufficient.
- Әпкәләй. ... Ул күрше авылның Якшыбай дигән бер авыл карты. Ул гел Караголлар ягын **тартынкырый** торган кеше. (Давыт Юлтый, Карагол.) Äpkäley. ... He is a village elder of the neighboring village. His name is Yaqshybai. He is a man who always leans somewhat towards Qaraghol and his followers.
- –Тик, – диде олы абыйсы, – Гәрәй энем, сиңа тун тектерергә биш куллап риза булсак та, быелга хәлебездән **киленкерәмәс** шул. Ике тире бар, ул гына җитми. Узган ел минем туннан калган кисәкләрне кушсаң да **җитенкерәмәс**. (Мирсәй Әмир, Тун ачуы.) "But", his oldest brother said, "my brother Gärey, although we readily agree to have a fur coat made for you, it won't be something we can do (afford) this year. We have two (sheep) skins. That isn't sufficient. Even if you add the pieces which were left over from my last year's fur coat (i.e., from the fur coat he had made for himself last year), it won't be quite enough."

CHAPTER XXIX – MODES OF ACTION EXPRESSED BY VERBAL ADVERBS
in -а, -ә, -ый, -й and -п, -ып, -еп (negative -мый, -ми, -мыйча, -мичә) plus auxiliary verbs

[1322] The construction of the above verbal adverbs with auxiliary verbs is the most prevalent and productive means of expressing the modes of action of Tatar verbs. In this way, a tremendous amount of compounds are formed which express a great variety of often extremely fine verbal nuances.

The auxiliaries are actually independent verbs. Entering into a firm connection[1)] with the verbal adverbs, these verbs lose to a varying degree their original meaning, while introducing an additional lexical nuance to the meaning of the verb with which they form a compound.

For example: укы 'read', укып чык 'read through', укып бетер 'read to the end', оч 'fly', очып кит 'fly away'.

Furthermore, by using auxiliary verbs the action expressed by a simple verb becomes more definite, more concrete.

For example: Авыруның хәле яхшыра. The condition of the patient is improving. Авыруның хәле яхшыра бара. The condition of the patient is gradually improving. Фатыйма көлде. Fatima laughed. Фатыйма көлеп куйды. Fatima burst out laughing. Ана шатлыгыннан елады. The mother wept for joy. Ана шатлыгыннан елап җибәрде. The mother broke into tears of joy. Кошлар күчеп килә башладылар. The birds began to migrate (in the direction of the person speaking).

[1323] *Auxiliary verbs* may be transitive, intransitive, frequentative, active or passive. They may be used in any mood or tense and in any grammatical form.

The principal verb (verbal adverb) may be transitive, intransitive, active, passive, reflexive, reciprocal, causative or frequentative.

Depending on their stems, the following constructions of principal verbs (verbal adverbs) with auxiliaries may occur:

A. The principal verb (verbal adverb) is a *simple*, transitive or intransitive verb in the *active*, or it is *reflexive, reciprocal* or *causative.* The auxiliary is *active*, transitive or intransitive: язып ал 'write down', укып чык 'read through', очып кит 'fly away', елмаеп куй 'give a smile', киенеп ал 'get dressed quickly', 'dress up', яшеренеп ят 'lurk', 'conceal yourself (in one place)', яшеренеп йөр 'lurk', 'conceal yourself (in several places)', күтәрелә бар 'rise gradually', языша башла 'begin to write each other', 'begin to correspond', язышып тор 'keep writing each other', 'keep corresponding', яздырып ал 'cause to write down', эшләтеп тор 'cause to work for a while'.

B. The principal verb (verbal adverb) is:

1. A transitive or intransitive verb in the *active.* The auxiliary is a transitive or intransitive verb in the *passive:* басып алын 'be occupied, seized, captured', бер кампания алып

[1)] Compounds consisting of a verbal adverb and an auxiliary may not be separated by other parts of speech except by the particles **гына**, **генә**, **кына**, **кенә**, **да**, **дә**, **та**, **тә**, and **ук**, **үк**.

барыла 'a campaign is being carried on', 'one is carrying on a campaign', туктап торыла 'one is stopping (for some time)'.

Note: Constructions with *intransitive* auxiliaries in the *passive* are commonly used in indefinite personal sentences.

2. A transitive verb in the *passive*. The auxiliary is a transitive or intransitive verb in the *active:* язылa башла 'begin to be written', сатылып бет 'be sold out'.

Note: The construction of an *intransitive* verb (verbal adverb) in the *passive* with an *active* transitive or intransitive auxiliary is not possible.

3. A transitive verb in the *passive.* The auxiliary is a transitive or intransitive verb in the *passive:* эшләнеп бетерелә 'is being completed', тәнкыйть ителеп торыла 'is constantly being criticized'.

Note 1: The construction of an *intransitive* verb (verbal adverb) in the *passive* with a transitive or intransitive auxiliary in the *passive* is not possible.

Note 2: If the principal verb (verbal adverb) is in the *active* and the auxiliary in the *passive*, attention is concentrated on the *agent* of the action.
If the principal verb is in the *passive* and the auxiliary in the *active,* attention is concentrated on the *receiver* of the action.
If both the principal verb and the auxiliary are in the *passive*, attention is equally concentrated on the *agent* and the *receiver* of the action.

Table showing the construction of active and passive transitive or intransitive principal verbs (verbal adverbs) with active and passive transitive or intransitive auxiliaries[1)]

	Both verbs are active	**The principal verb is passive, the auxiliary active**	**The principal verb is active, the auxiliary passive**	**Both verbs are passive**
Both verbs are intransitive	**1**. үсә тора, шатланып киттем, кайта торам	**2**. —	**3**. тиз кайтып җителде, озаграк йөри торылды	**4**. —
The principal verb is transitive, the auxiliary intransitive	**5**. укып чыкты, кызу-кызу сөйләп китте	**6**. әйтелеп тора, куелып тора, алынып бара	**7**. искә алып барыла, ташлап торыла, куеп торылды	**8**. искә алынып барыла, сакланып торыла
The principal verb is intransitive, the auxiliary transitive	**9**. көлеп җибәрде, елмаеп куйды	**10**. —	**11**. сизмәстән көлеп җибәрелде, сизмәстән елмаеп куелды, нишләптер утыра бирелде	**12**. —
Both verbs are transitive	**13**. әйтеп бетерде, очырып җибәр, ура башла, чакырып ал, төзи башла	**14**. урыла башлады, җимерелә башлады, төзелә башлады	**15**. әйтеп бетерелде, әйтеп бирелде, язып алынды, чолгап алынды, куптарып ташланды	**16**. язылып алынды, чолганып алынды, әйләндерелеп алынды

1) Table prepared by: Х.Р. Курбатов of the Г. ИБРАҺИМОВ ИСЕМЕНДӘГЕ ТЕЛ, ӘДӘБИЯТ ҺӘМ ТАРИХ ИНСТИТУТЫ, КАЗАН.

C. The principal verb (verbal adverb) is:

1. *Frequentative*, the auxiliary is a basic verb: язгалап куй 'write several times (with a result)', караштырып тор 'keep looking (watching) now and then, from time to time', яңгыр яугалап тора 'it keeps raining off and on', килгәли башла 'begin to arrive (one after the other)', укыштырып тор 'read now and then (from time to time) over a period of time'.
2. Transitive or intransitive, reflexive, reciprocal or causative; the auxiliary is *frequentative:* әйтеп куйгала 'remark repeatedly', сөйләшеп алгала 'converse repeatedly', килеп чыккала 'visit, call on, repeatedly', яшеренеп яткала 'lurk', 'conceal yourself, repeatedly', язышып торгала 'keep corresponding off and on', яздырып торгала 'keep causing to write repeatedly', яза башлаштыр 'begin repeatedly to write'.
3. Both the principal verb (verbal adverb) and the auxiliary are *frequentative:* сөйләшкәләп алгала 'have a talk from time to time', көлештергәләп куйгала 'burst out laughing every once in a while'.

The frequentative suffixes are always attached to that component which renders the principal meaning of the compound in a given context. However, the frequentative character extends to the whole construction regardless of whether the frequentative suffixes are attached to the principal verb (verbal adverb), to the auxiliary verb, or to both. But the position of the frequentative suffixes affects and determines the *intensity* (degree) of the modes of action expressed by the various constructions.

For example: укып бар 'read regularly, systematically' (бару expresses a continuous, normal or systematic, regular action).

1. The frequentative suffix is joined to the *principal verb* (verbal adverb): Ул укыштырып бара. 'He reads now and then, more or less systematically, regularly.'

   The action of reading takes place from time to time, now and then but not necessarily at regular intervals. Hence, it is carried out *more or less* systematically, regularly.
2. The frequentative suffix is attached to the *auxilary verb:* Ул укып баргалый. 'He reads now and then, in a desultory manner.'

   The mode of action (i.e., the systematic, regular action expressed by бару prevails only from time to time, now and then (indicated by баргалый). Hence, the action is carried out in a desultory manner. Emphasis is on the mode of action. Укып simply denotes the action.

   Or: укып йөр 'study', attend (a school, course, etc.).

1. Ул укыштырып йөрде. He studied, attended a school, course, etc. (not particularly seriously and regularly).
2. Ул укып йөргәләде. He studied, attended a school, course, etc. (not regularly and not at all seriously).

   When the frequentative suffixes are attached to both the principal and the auxiliary verbs, the frequentative character is intensified.

   For example: Алар кычкырып куялар. They scream, utter screams. (кую expresses the sudden or quick execution of an action.) Алар кычкыргалап куйгалыйлар. They scream, utter screams, again and again (more frequently than in the previous example).

   Note: The frequentative suffixes are commonly joined to verbs (verbal adverbs) and auxiliaries whose meaning or mode of action in a given context permits a repetition of the action, or mode of action, expressed by them. For example: әйтеп куйгалый, әйткәләп куя, әйткәләп куйгалый.

   But: Моннан биш ел әүвәл ... бу йорт, ... бөтенләй болай түгел иде: ... аның кәрнизләре, почмаклары болай ... **җимерелгәләп бетмәгән** иде. Шкатурлары

купкалап беткән ... (Фатих Әмирхан, Бер хәрабәдә.) Five years ago ... this house, ... was not at all like this. Its (window) ledges and corners had not yet crumbled completely (in various places) like this ... Its plaster has partially peeled off ...

In the above context, the verbs җимерелү 'to crumble' and кубу 'to peel off', express actions which may be repeated, and, consequently, these verbs may take the frequentative suffix. The auxiliary бетү indicates that the action has been completed, that it has come to an end and, consequently, it may not take the frequentative suffix (the action can come to an end only once, not repeatedly).

D. *Formation of the Negative.*

Either the auxiliary or the principal verb (verbal adverb), or both may be in the negative.

1. If a negative auxiliary is used with an affirmative verbal adverb, the entire verb compound is negated:

   Ул йоклый адмады. He could not sleep. Мин китапны укып чыкмадым. I did not read the book through.

2. If an affirmative auxiliary is used with a negative verbal adverb, only the action of the *verbal adverb* is negated:
   Алар килми башладылар. They ceased to come (lit., They began not to come). Язмый тор! Do not write for the time being! Ул аны танымый торды. He did not recognize her for a while.

3. If both the auxiliary and the verbal adverb are negated, the action becomes affirmative and emphatic:
   Алар моны күрми кала алмыйлар. They cannot but see this. Бу роман укучыларны җәлеп итми калмаячак. This book will certainly attract readers.

   Verbal adverbs may be used with more than one auxiliary verb to express additional verbal nuances:
   - Мин **сикереп тора яздым**. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) I almost jumped up.
   - Яшь галим баштарак үзенең сәләтенә **ышанып җитә алмыйча йөрде**. At first, the young scientist (scholar) could not bring himself to believe in his own ability.
   - ... кыз аларны куып җитте. – Мә, апа, язуың үзеңә булсын! – дип кәгазьне җиргә атып бәрде дә **йөгереп кереп китте**. (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) ... the girl ran after them. Saying, "Here, madam, keep your notice!" she flung the paper to the ground and quickly ran inside (i.e., into her house). (The person addressed is working for the District Revenue Department and has left a notice with the girl summoning her mother to the Department.)

[1324] Following is a list of independent verbs which are used as auxiliaries to express modes of action[1)]

алу	to take, receive
ату	to throw, fling; to shoot
аудару	to throw down, overthrow, topple over, overturn, move/put somewhere else
багу	to look
бару	to go
башлау	to begin
бетү	to end (intransitive)
бетерү	to end, finish (transitive)
бирү	to give
бәрү	to beat, hit, strike
егылу	to fall
йөрү	to walk
калу	to remain, stay
калдыру	to cause to remain, to leave (behind), abandon
карау	to look, gaze
керү	to enter
килү	to come
китү	to leave, go away
кую	to put, lay down
маташу	to endeavor
менү	to mount (on), to rise, climb, ascend
мендерү)	
менгезү)	to lift, hoist
салу	to put, lay down; to build
ташлау	to throw, cast, hurl
тору	to stand, live
тую	to eat one's fill, to be satiated
төшү	to descend, to fall
төшерү	to set, get down, lower
узу)	
үтү)	to pass
утыру	to sit, sit down
чыгу	to go out, set out, step out; appear, rise (sun)
чыгару	to lead out, carry, take out; to take away
язу	to write; to lose; to straighten, stretch
яту	to lie, lie down
җибәрү	to send
җиткерү	to lead to, lead there
җитү	to reach

It should be noted that certain regularities prevail in this construction; not every auxiliary verb may be used with a given verb (verbal adverb). Furthermore, the choice of verbal adverb (**-п**, **-ып**, **-еп**, or **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**) is of great importance.

---

1) Some auxiliaries, notably, бәрү, керү, менү, мендерү, маташу, тую, loose their original meaning to a very slight degree. As auxiliaries they may be regarded as border cases.
Алу with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** (but not with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**) may be considered as a modal auxiliary verb.

In the following sections we shall review the auxiliary verbs and study the modes of action they express.

[1325] Алу.

Used with a verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **алу** indicates:

a) The *sudden, unexpected, quick* execution of an action.
- Кошның килеп кунуы була, патша иплэп кенэ килеп, кошны **тотып ала**. (Татар халык экиятлэре, Алтын кош.) As soon as the bird landed (on the tree), the king came (lit., comes) cautiously and quickly (all of a sudden) seized (lit., seizes) the bird.
- Мэче иплэп кенэ килэ дэ бу балыкны **элэктереп ала**. (Татар халык экиятлэре, Серле балдак.) The cat comes cautiously and quickly catches this fish.
- Янына барырга кыймыйчарак тора идем, үзе **күреп алды**. (Мирсэй Эмир, Аңлашылды.) I was standing there not having enough courage to walk over to him, (when) he suddenly caught sight of me himself ...

b) The *result* or *final point* of an action.
- Өч көннэн соң малаем миңа эйтэ: – Эти, теге тары басуын **чабып алганнар**, – ди. (Мирсэй Эмир, Белдекле кеше.) After three days, my son told (lit., tells) me, "Dad, they have mowed down that millet field."
- Бэрэңге эре. Мин кырдан җыйганны үзебезнең бакча бэрэңгесенэ **алыштырып алган идем**. ... капчыкларны ... өйгэ **сөйрэп алып** кердем, авызларын чишеп, өй асты чокырына аудардым, ... Кулга ун тэңкэ акча керер минутны мин өзелеп **күтеп алдым**. (Гариф Ахунов, Йолдызлар калка.) The potatoes were big. I had substituted our garden potatoes for those I had gathered in the field. ... I dragged the bags into the house (i.e., the house to which they had to be delivered), untied them, turned them over and dropped the potatoes down into the (potato) cellar under the house, ... (Then) I waited impatiently for the moment when the ten rubles (i.e., the money for the potatoes) would get into my hands.
- Шэриф ... киенэ башлады. Көн бик салкын булганга күрэ, Бэдри бишмэтен дэ эчтэн **киеп алды**. (Мэҗит Гафури, Ярлылар.) ... Shärif began to dress. As the day was very cold, he put Bädri's beshmet (quilted coat) on underneath.

c) The completion of an action within a *very short* or *short* period of time.
- Асыл **юынып алды** да өйгэ керде. (Хэниф Хэйруллин, Картлык... кемгэ шатлык.) Asyl washed (quickly) and went into the house.
- Мартьянов кесэсеннэн куен дэфтэрен чыгарды да, аның бер битен **ертып алып**, кэгазьгэ карандаш белэн адрес язды ... (Тэуфикъ Эйди, Елан угы.) Martyanov pulled his notebook from his pocket, ripped out a page and with a pencil wrote an address on the paper ...
- Яхшыбай, тукталып, Ашмасовны **көтеп алды**, ... (Мирсэй Эмир, Ашмасов.) Yakhshybai stopped and waited for Ashmasov, ...
- Шэриф белэн Бэдри ... чэй эчкэндэ, Җэмилэ турысында **сөйлэп алдылар**. (Мэҗит Гафури, Ярлылар.) While having tea ... Shärif and Bädri had a talk (discussion) about Jämilä.

d) The completion, within a *comparatively short* period of time, of an action *repeated* in more or less brief intervals.
- Балта чапкан саен бүрэнэлэр **шыңгырап ала** ... (Шэйхи Маннур, Агымсуларга карап.) With each blow of the ax the logs reverberate.
- Байтак көттелэр. Бик үк калын киенмэгэн сугышчылар, салкынга бирешмэс өчен, эледэн-эле **хэрэкэтлэнеп алырга** мэҗбүр булды. (Тэуфикъ Эйди, Елан угы.) They waited for quite some time. In order to cope with the cold, the soldiers, who were not dressed very warmly, were forced again and again to do some exercising.

- Караңгы төште. ... Тәрәзә аша өйгә кергән электр яктысы әле каршыдагы шифоньерны, әле өй уртасында торган түгәрәк өстәлне **яктыртып ала**. Урамда багана башындагы электр лампасын җил селкетә, күрәсең. (Әбрар Шәмин, Тургайлар юлында.) Darkness has fallen. ... The electric light, shining through the window, shines now upon the wardrobe on the opposite side, now on the round table which stands in the center of the room (lit., house). It must be the wind making the lamp on the pole in the street swing back and forth.

e) An action repeated *regularly, habitually.*

- Табигать бу якларда үтә кырыс: җәе чамасыз эссе, кышы суык, ... Чүл март-апрель айларында гына бераз **ямьләнеп ала** ... (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Nature is very harsh in these regions. Their summers are very hot, winters cold ... The desert becomes a bit pleasant only in the months of March and April.
- Кайбер күңеле күтәренкерәк кичләрне әти минем белән **сөйләшкәләп тә алгалый**. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) On some evenings, when he was in a better mood, Father would even talk with me now and then.
- Ул, гадәт буенча, безнең кемнәр икәнебезне, кайдан килүебезне **сорашып алды**. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) As was the custom, he asked us who we were and from where we were coming.

[1326] Ату.

Used in conjunction with a verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **ату** expresses a resultative action performed *swiftly, impetuously.*

- Илһам икенче көнне таң белән моторны **сүтеп атты**. (Фоат Садриев, Шаһзаманов эше.) The next day at dawn, Ilham quickly took the engine apart.
- Ике санитар йөгереп килеп, иң элек аны анадан тума **чишендереп аттылар**, өр-яңа күлмәк-ыштан кидерделәр. ... сакал-мыекларын **кырып аттылар**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы ажаган.) Two (medical) orderlies came running. First, they quickly undressed him and put a brand-new shirt and pants on him. ... they quickly shaved off his beard and mustache.
- ... бу Миләүшәсе дә дөньядан калышмаска тырыша, ... толымнарын **кистереп үк аткан** ... (Фатих Хөсни, Алтын эзләүчеләр.) ... this Miläwshä (of hers) too tries not to be behind the times, ... she even had her pigtails cut off ...
- Мин ул хатны кичә үк язып аттым. I dashed off that letter yesterday.

[1327] Багу.

With the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **багу** indicates that the subject *attempts, tries* to carry out the action expressed by the verbal adverb.

- Шәвәли карт үзе моңа **катнашып бакты**. Белгән-күргәннән сорашты. (Галимҗан Ибраһимов, Татар хатыны ниләр күрми.) Old Shäwäli himself tried to get involved. He inquired with those who knew about it, who had seen it.
- Әтидән әнкәй турында берничә мәртәбә **сорашып баккан идем**, ул җавап бирмәде. ... (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) I had asked Dad several times about Mommy, but he gave no answer.
- Хафиз, аны үзләренә **өндәп**, кунарга да **чакырып баккан иде** дә, Мәҗит кул гына селтәде. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) Khafiz had invited him to their house and even tried to get him to stay overnight, but Mäjit just turned him down (lit., waved his hand).
- – Әйтмәсәгез, иртәгә барыгыз да икмәксез каласыз! – дип **куркытып бакты** ул. (Ибраһим Гази, Онытылмас еллар.) He (i.e., the director of the children's home)

tried to frighten them (i.e., the boys), saying, "If you don't tell it (i.e., say who broke the window), you all will go without bread tomorrow!"

[1328] Бару.

This verb is used as an auxiliary with verbal adverbs both in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** and in **-п**, **-ып**, **-еп**. With the *former* it indicates:

a) The *gradual increase* or *decrease* in *intensity* of an action or state.

- Вакыт узу белән [Вәли] Халисәне **оныта барды**. (Сөббух Рафиков, Авыл иртәсе.) As time passed by, [Wäli] gradually forgot Khalisä.
- Тәрәзәдән кергән сүрән яктылык **ишәйгәннән-ишәя барып**, озакламый бөтен бүлмәне тутырды. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) The pale light which came through the window gradually increased and soon filled the whole room.
- Кояш инде хәтсез күтәрелгән, һава торган саен **бөркүләнә бара**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) The sun has already risen rather high. The air is getting more and more sultry.

b) The *gradual parallel intensification* of two or more actions or conditions.

- Без **китә барабыз**, яр **кала бара**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) We are gradually moving away, the river bank is gradually receding.
- Гәрәй тап-таза булып **үсә барды**, гыйлемне су урынына **эчә барды**, ... «Иман Шарты», «Әфтияк» кебек китапларны укып кына түгел, ашап ук **бетерә барды**. (Мирсәй Әмир, Тун ачуы.) Gärey continued to grow up very healthy; he increasingly swallowed up science like water, and he didn't only read but kept devouring such books as ... "The Condition of Faith" and "Äftiyäk". (Әфтияк – a small book containing one seventh of the Koran.)
- Эченә **керә барган** саен, урман һаман **күелана** һәм агачлары **эреләнә барды**. The farther they penetrated into it, the denser the forest became and the bigger its trees became.

c) The *constant repetition* of an action.

- Бабай язу-фәлән белми, ... кемдә ничә тапкыр ашаганны һәм алган көтү хакын онытмас өчен, ул кәгазьгә язып барасы урынга, кесәсеннән чалгы пәкесен чыгара да, шул юкагач таякны **кирти бара**. (Мөхәммәт Гали, Көтүчеләр.) The old man cannot write, etc., ... in order not to forget how many times he ate in whose house and what wages he received for shepherding, he, instead of putting it down on paper, pulls out from his pocket his knife made from the steel of a scythe and (each time) makes a notch in that stick of linden wood.
- – Мин акчаларның рәсемен башта ук төшереп алган идем. Ә язулы каптырманы һәрбер яңа сүз ачылган саен **төшерә бардым**. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "I had taken pictures of the coins right at the beginning. And I photographed the buckle with the inscription, as each new word became intelligible (i.e., each time I deciphered, made intelligible, a new word)."

d) Two or more actions *developing or progressing simultaneously.*

- Йомгак **тәгәри, җеп сүтелә бара**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) The ball keeps rolling, the thread keeps unravelling.

[1329] Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **бару** expresses:

a) An action moving in the direction determined by the *verbal adverb.*

- Без шул машиналар агымы уртасында күпер аша **чыгып барабыз**. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) We cross the bridge in the midst of that stream of cars.

- Ул ... әкрен генә атлап, Низамыйлар ягына таба **китеп бара иде**. (Мирсәй Әмир, Агыйдел.) Walking slowly, she was going in the direction of the Nizami's (i.e., the Nizami's house).
- ... бай сорый: – Син нинди кеше? – ди. – Мин патшага егерме биш ел хезмәт итеп, өйгә **кайтып барам**, – ди, ... (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) ... the rich man asks, "Who are you (lit., What kind of a man are you)?" "I have served the king for twenty-five years and am on my way home," he says, ...
- Бу уйлардан аны тик урманны шаулатып **узып барган** поезд гына аерды. (Әбрар Шәмин, Камай күпере.) Only the train, which noisily passed through the woods, kept his mind off (lit., separated him from) these thoughts.

b) A *constant, normal, systematic* action.

- Әминә янәшәсендә атлаганда мин шул турыда **уйлап бардым**. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) While walking beside Äminä I kept thinking about those things (i.e., those things mentioned before).
- Юлда барганда Мөхәммәтҗан бабай безгә чыбыркыны ничек тотарга, көтүне ничек **куып барырга** кирәклеген, ... өйрәтә. (Мөхәммәт Гали, Көтүчеләр.) On the way Grandpa Mökhämmätjan teaches us how to hold the whip, how to drive the herd, ...

c) An action *developing towards,* or *approaching,* a certain end, or an action *developing* or *intensifying gradually.*

- – Һәй, болай булгач бигрәк тә уңай инде, – диде Байкучатов. – Мин үзем дә сезне шул якларга алып китәргә дип **уйлап бара идем** әле. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) "Oh, if that is so, then it is especially convenient," Baiquchatov said. "I have been thinking of taking you to those regions anyhow."
- Көннәр язга таба **авышып барса** да, тышта шактый суык. (Әбрар Шәмин, Зәйтүн гөле.) Although the days are drawing towards spring, it is rather cold outside.
- **Сүнеп барган** шәфәкъ яктысында уч төбен салкынайтып кыйммәтле зур энҗе ялтырап ята. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) Cooling the palm of his hand, a large, valuable pearl was glittering in the fading twilight.
- [Арслан] Сыерларны зур урам белән **алып барып**, патша сарае янына туктата. (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) [Arslan] leads the cows along the main street and makes them stop at the king's palace.
- Көн аяз. Кояш Урал тауларына карап түбән **төшеп бара**. (Мәҗит Гафури, Шагыйрьнең алтын приискасында.) The sky (lit., day) is clear. The sun is gradually sinking towards the Ural Mountains.
- Уен-көлке шулай **кызып барганда**, әлпән-тилпән килгән берәү, караучыларның теләкләренә каршы, биергә теләп, уртага төште. (ibid.) When the play and laughter was thus getting more and more lively, someone came waddling up and moved forward to the center, wanting to dance against the wishes of the spectators.

d) An action *repeated regularly* over a period of time.

- – Без сиңа, Сөләйман абзый, ел саен йөз илле тәңкә акчалата бүләк **биреп барабыз** лабаса! Син аңардан канәгать түгелмени? (Гариф Ахунов, Гомер юлы.) "After all, Uncle Söleyman, we are giving you every year a gratuity of one hundred and fifty rubles in cash. Are you not satisfied with that then?"

[1330] Башлау.

As an auxiliary verb, **башлау** is used in conjunction with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**. It indicates the beginning of an action.

- Без өчәүләп өйгә кердек. Әни чәй **әзерли башлады**. (Кәрим Әмири, Әсма.) All three of us went into the house. Mother began to make tea.

- Менә кыз **бии башлый**. Кыз биегән саен, аннан чылтыр-чылтыр алтын-көмеш **коела башлый**. (Татар халык әкиятләре, Үги кыз.) The girl begins to dance. As the girl dances, the gold and silver pieces begin to spill forth from her with a clang.
- – Син монда хәтле ничек итеп килә алдың, нинди кеше син, кая барасың? – дип **сораша башладылар**. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) They began to question him: "How were you able to get as far as this, who are you, where are you headed?"
- Нәкъ кияү әйткәнчә, бер атнадан **күченә дә башладык**. (Мирсәй Әмир, Кысыр хәсрәт.) Just as my son-in-law had said, we began to move after one week.

[1331] Башлау.
Башлау in the *affirmative* preceded by a verbal adverb in its *negative* form indicates the *cessation* of the action expressed by the verbal adverb.

- Ниһаять, Гәүһәр тынычланды, **еламый башлады**. (Габдрахман Әпсәләмов, Яшел Яр.) Finally, Gäwhär calmed down and stopped crying.
- – Бар, син җиләк җый. Минем балта тавышы **ишетелми башлагач**, килерсең, – дигән. (Татар халык әкиятләре, Үги кыз.) "Go, gather berries. When the sound of my ax ceases to be heard, come (back here)," he said.

[1332] Бетү.
Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **бетү** indicates that the action *has come* to an end.

- Җил тукталган, кичәге болытлар **таралып беткәннәр**. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) The wind has abated, yesterday's clouds have completely dispersed.
- Әлфия ... шәлләр **сатылып беткәнче** каравыллап торды. Аларны минут эчендә алып бетерделәр. (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) Älfiä ... watched until the shawls were sold out. They (i.e., the customers) bought them up within minutes.
- Иртәгесен, мин уянганда, вагондагы бөтен кеше **торып беткән** иде инде. (Мирсәй Әмир, Әлтәф исәбе.) When I awoke in the morning, all the people in the (railroad) carriage had already gotten up.
- Ул көнне кич бөтенесе кайсы кая **чыгып китеп беткән иде**. (Мирсәй Әмир, Кысыр хәсрәт.) That day in the evening everybody had gone out somewhere.

[1333] Бетерү.
Likewise used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **бетерү** indicates that the action *is brought* to an end.

- Ул кадәр акчаны кая **куеп бетерәсең,** ..., ди башлады бу... (Мирсәй Әмир, Кая китә бу акча.) "Where can you be spending that much money, ...," he started to say...
- Сәмигулла ... әллә кая барасы бар. Өстенә кияргә тун кирәк. Рәхмәтулла картны ашыктыра, – Тизрәк **тегеп бетер** инде, миңа иртәгә таң белән китәргә кирәк, – ди. (Мөхәммәт Гали, Рәхмәтулла тегүче.) Sämighulla ... has to go somewhere. He needs a fur coat to wear. He urges old Räkhmätulla to hurry up. "Finish it quickly, now, I have to leave tomorrow morning at sunrise," he says.
- Рәис, хатны **укып бетергәч**, берникадәр вакыт онытылып торды. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт хаты.) After reading the letter, Räis became lost in thought for some time.
- – Үзең беләсең инде. – Тукта әле, – дидем мин, – **белеп үк бетермим** шул, башта яхшылабрак танышыйк. Якташ дисең, ... Исем-фамилияңне дә юньләп **белеп бетермим**. (Мирсәй Әмир, Беркатлы кеше.) "You know that yourself." "Wait, please," I said. "I don't quite know that, first let's get acquainted a little better. You say that you are my fellow countryman, ... I don't even fully know your name and surname."

[1334] Бирү.
Used with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**, **бирү** indicates the *unimpeded continuation* of an action (often already described or mentioned before), or an action performed *regardless of possible adverse conditions.*

- Госманхуҗа, Баһаветдин соравына җавап бирмәстән, үзенекен **тезә бирде**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Giving no reply to Bahawetdin's question, Ghosmankhuja kept on setting forth his own views.
- Булатов ... янә тармакланып сузылган уйларга чумды. Әйе, еллар артыннан еллар **үтә бирде**. (Әбрар Шәмин, Алмагач чәчәге.) Bulatov ... again became immersed in complex thoughts. Yes, year after year continued to pass.
- Наилә әдәпле генә **утыра бирде**. Сорауларга баш кагып кына җавап кайтарды. (Миргазиян Юныс, Әрчегән бәрәңге.) Nailä continued to sit there well-mannered. To their questions she answered by only nodding her head.
- Ә яңгыр ява да ява. Күк күкри. Яшен яшьни, ... Алар тагын **атлый бирделәр**. (Әбрар Шәмин, Күңел күзе.) And it kept pouring. There was thunder and lightning, ... They again continued (i.e., resumed) walking.

[1335] Бирү
With the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** indicates an action, most often attaining a result, performed *in the interest, for the benefit* of, or directed *towards, the object.*

- Равил белән без көлеп җибәрдек. Мин Таняга **аңлатып бирдем**. (Нурихан Фәттах, Мөдир Сажидә.) Rawil and I burst out laughing. I explained to Tanya. (Tanya did not know Tatar.)
- Җәмилә Закировна бүгенге хәлләрне кыскача гына **сөйләп бирде**. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) Jämilä Zakirovna briefly related todays's events.
- Хатлар әллә ни озын түгел иде. Таштимер аларны уку барышында **тәрҗемә дә итеп бирде**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) The letters were not long at all. As he went along reading them, Tashtimer translated.
- – Каһарманлыгыгызны да **сурәтләп бирерсез** бәлки? – Көлмәгез, тәкъсир, чыннан да бик хәтәр минутлар кичердек. (ibid.) "Perhaps you'll recount your heroic deeds as well?" "Don't laugh, sir, we did indeed experience some very dangerous moments."
- – Йорт! Кем **салып бирер** икән соң аны безгә? ... әллә Нажиянең җыеп торган акчасы бармы? (Әмирхан Еники, Саз чәчәге.) "A house! Who do you think will build us a house? ... or does Najiä perhaps have some savings?" (The speaker is addressing his mother-in-law. He himself does not have the money to have a house built. Najiä is his wife of a few months.)

[1336] Бәрү.
This verb and its passive-intransitive form **бәрелү** are used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** of verbs of motion.

They indicate that an action is carried out with force (often connoting that the agent is acting with intensity or anger), frequently resulting in a collision of a person or thing with another person or thing. However, the notion of collision may be extremely reduced or even metaphorical as, for example, in the English expression "I ran into a friend".

- Безнең пароходчыгыбыз берничә мәртәбәләр бөтенләй су дулкыны астында калды, бугай, бик күп мәртәбәләр аны бер дулкын икенчесенә **атып бәреп**, ыргытып җибәрде, ... (Фатих Әмирхан, Балалар атавы.) Several times our little steamer seemed to be completely buried under the waves, and many, many times one wave hurled and dashed it (lit., dashed and hurled it) against another.

- Мин, диңгез авыруыннан бераз айнып, аяк өстенә басарлык хәлгә килгәндә, инде дулкын басылган, пароходчыгыбызның **атылып бәрелүе** дә беткән, фәкать җиңелчә бер калтырануы гына калган иде. (ibid.) When I recovered somewhat from the seasickness and was able to stand on my feet, the waves had already diminished. Our little steamer also ceased being dashed about, (and) only a slight trembling persisted.
- Җил бик ачы тавыш белән сызгыра, ... Яфраксыз агачлар ... шатырдыйлар, ыңгырашалар, өметсез **күтәрелеп бәреләләр**. (Фатих Әмирхан, Хәят.) The wind whistles with a piercing sound, ... The leafless trees ... groan and sigh and thrash about in despair.
- ... Мирхәйдәр ... бүреген салып сәкегә **ыргытып бәрде**. (Әхмәт Фәйзи, Тукай.) ... Mirkheydär ... took off his cap and flung it on the plank bed.
- Шәүкәт ... кесәләреннән шырпы эзләргә тотынды, тапмагач, сигаретын читкә **атып бәрде**. (Мәдинә Маликова, Казан каласы – таш кала.) Shäwkät ... searched his pockets for a match, and when he didn't find any, he tossed his cigarette aside.
- Агачлар куелыгыннан чыгуга, биткә ... җылы һәм коры алан һавасы **килеп бәрелде**. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) Upon emerging from the thick of the trees, a warm and dry meadow air struck one's face ...
- **Барып бәрелү** to run into someone.

[1337] Барып бәрелү.

This construction may also correspond approximately to **нишләү** (**ни эшләү**.) For example:

- Соңгы көннәрдә Суфия кая **барып бәрелергә** белмичә йөрде. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) Recently, Sufia has been completely at a loss as to what to do with herself.
- Пароходның алды ягына кереп, **барып бәрелергә** урын тапмыйча йөренә-йөренә, пристаньнан китүебезне көтәргә тотындым. (Фатих Әмирхан, Кадерле минутлар.) I went to (lit., entered) the bow of the steamship, and not knowing what to do with myself, I kept walking around and began to wait for our departure from the pier.

[1338] Егылу.

Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** of *certain verbs* denoting motion, **егылу** expresses execution of an action involving the *overcoming of difficulties,* sometimes with a connotation of *involuntariness* or *inevitability.*

- Бер куактан бер кочак, икенче куактан бер кочак чыбык кисәсең, көрт ярып, аларны чана янына ташлыйсың. Төяп, кайтырга чыккач кына каршы буран башлана. Ахылдап өйгә **кайтып егыласың**. (Фәнис Яруллин, Кыйгак, кыйгак каз кычкыра.) You cut an armful of twigs from one bush, an armful from another bush and, making your way through the snowdrifts, you throw them down beside the sleigh. You load them (on the sleigh), and just when you have set out on your way back, a blizzard starts up ahead of you. Moaning, you finally manage to get home.
- Шуннан бертөрле дә ярдәм күрсәтә алмыйбыз, ...! – дип, ишекне күрсәтте. Сафа тагы уйлады. Иптәшләре белән киңәште. Авылга **кайтып егылудан** башка юл таба алмады. (Кәрим Тинчурин, Бишенче мәрҗән.) "Beyond this (i.e., the accommodation and tuition) we cannot give you any help ..." he said and showed him the door. Safa thought it over again. He consulted with his friends. He could find no other way out but to get back somehow to his village.
- Кыям, Суфияны озатып куеп, төнге икедә генә үз бүлмәсенә **кайтып егылды**. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) Qiam brought Sufia there (i.e., to her girl

friend's home) and finally managed to get back to his own room only at two o'clock at night.

- Бай йомшара төшә, боларга Казанга **җитеп егылырлык** акча бирә. (Атилла Расих, Ишан оныгы.) The rich man mellows somewhat and gives them money, enabling them to make it to Kazan.

With verbs not denoting motion, **егылу** indicates that the agent is in a difficult situation or state.

- Мәскәүдә укыганда Нәҗип **чирләп егылган** икән! (Аяз Гыйләҗев, Балта кем кулында.) While studying in Moscow, Näjip fell seriously ill. (The speaker relates with emphasis an event of which she has first-hand knowledge.)
- Нәҗип омтылыш-тартылышларын әлегәчә хатыныннан да яшереп килде. Хыяллары тормышка ашмаганга рухи **имгәнеп егылганын** ул өлешчә Фәридун Фазлиев белән Фаина Марковнага гына ачып салды. (ibid.) Up to now, Näjip had hidden his inner aspirations even from his wife. He had confided in part only to Färidun Fazliev and Faina Markovna that, due to his dreams not having materialized, he had gotten into an unbearable mental state.

[1339] When **егылу** is in the *negative*, it indicates that *regardless of difficulties or compelling circumstances,* the agent refrains from carrying out the action.

- Әнисе белсә, үпкәләр, улының акчалар алып йөрүенә риза булмас. Иң авыр вакытларында да ул Фәйзи Шабаевка **барып егылмады**. (Ләбибә Ихсанова, Ана көнделеге.) If his mother finds out, she will be angry; she will not approve of her son's going to get money. Even in the most difficult times she would not bring herself to turn to Feyzi Shabayev.

[1340] Йөрү.

As an auxiliary verb, **йөрү** is used with verbal adverbs both in **-п**, **-ып**, **-еп** and **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**.

With the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **йөрү** expresses:

a) An action continuing for some time.

- Соңыннан айлар буе **үкенеп йөрдем**. (Мирсәй Әмир, Әбелгата күпере.) I went on regretting it for months after.
- Иртәнге иксез-чиксез зәңгәр күктә бүрек кадәр генә бер болыт **йөзеп йөрде**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) In the boundless, blue morning sky a cloud the size of a cap was floating.
- Һәм алар, институтта бергә **укып йөргән** чакларын искә төшереп, ресторан бикләнгәнче тәмле-тәмле сүзләр сөйләшеп утырдылар. (Мирсәй Әмир, Каһәр /qəhər/ суккан малай.) And recalling the times when they (both) were studying together at the Institute, they sat and carried on a very pleasant conversation until the restaurant closed.
- Ул минем Фазылҗан улы икәнлегемне хәзергә кадәр **белми йөргән**. (Шәриф Камал, Таң атканда.) Up to now, she (apparently) did not know that I am Fazyljan's son.

b) An action becoming *permanent* or having a *permanent character.*

- [Габдрахман] Диңгез министрлыгына эшкә урнашты. Эше бик әйбәт иде. ... Акчаны күп түлиләр. Түзмәде, өйрәнчек булып журналда эшли башлады. Гел үзенә авырлык **эзләп йөри**, ... (Миргазиян Юныс, Табу һәм югалту.) [Ghabdrakhman] went to work with the Navy Department. The work was very pleas-

ant. ... They paid very well. He didn't stay there for long and began to work as an apprentice with a magazine. He is always seeking out difficulties for himself, ...

- Сәми карт үлгәч, Тимеркәйне берәү дә тәрбиягә алмады. ... Аны авылда да бер кеше дә йортына кертмәде. ... Тимеркәй урамда, кибән араларында, абзар артларында **йоклап йөри иде**. (Давыт Юлтый, Тимеркәй фәлсәфәсе.) After old Sämi died, no one took Timerkey to bring him up. ... In the village too, no one let him into his house. ... Timerkey slept in the street, among haystacks, in backyards.
- Торып-торып хәйранга калам: кая китә бу акча. **Азып-тузып йөри** торган гадәтем дә юк. ... Ә шулай да ... кая китә бу акча? (Мирсәй Әмир, Кая китә бу акча.) I am always amazed. Just where is this money going. I don't lead (I don't have the habit of leading) a dissipated life. ... Nevertheless, ... where is this money going?
- Чынлап та, кешегә вәгъдә биреп тә, аны **үти алмый йөрү** бик авыр бит ул. (Мирсәй Әмир, Аңлашылды.) To make someone a promise and then remain unable to keep it is really very sad indeed.

c) An action taking place *repeatedly*.

- Алар яшәгән ике катлы йорт исән. ... Ничек яшәгән – шулай калды. Күңелдә дә шулай саклана. Шулай калсын да. Бу йорт янына ул башка **килеп йөрмәс**. (Фәүзия Бәйрәмова, Кыңгырау.) The two-storeyed house in which they had lived was sound. ... As they had lived in it, so it had remained. That is how it had remained in her heart. And so it should remain. She would not come to this house again.
- – Трактор уятты. Туйганчы йокларга иде исәп. – Келәт ягыннан **үтеп йөриләр** шул. Читтәнрәк йөрегез дип әйткәләгән идем, тыңламыйлар. (Миргазиян Юныс, Табу һәм югалту.) "The tractor woke us up. We had thought we'd have a good sleep." "They drive past the storehouse (i.e., drive past every morning), you know. I have told them repeatedly to keep farther away, to the side, but they don't listen."

d) It indicates that the agent *occupies* himself (herself, itself) with the action denoted by the verbal adverb.

- ... быел бик күп булган имән чикләвекләрен **җыеп йөрдек**. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) ... We were busy gathering acorns, which were plentiful this year.
- Кичке караңгы төшүгә ишекне юаш кына ачып өйгә кердем. Лампага яңа гына ут элдереп, куык **сөртеп йөри иде** әни кеше. (ibid.) When the evening darkness fell, I quietly opened the door and entered. Mother, just lighting the lamp, was busy wiping off the (lamp) chimney.
- Кияү әллә минем өй **эзләп йөргәнне** сизгән инде, ... (Мирсәй Әмир, Кысыр хәсрәт.) My son-in-law had perhaps already sensed that I was busy looking for a house, ...

[1341] Йөрү

used with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый- -и** indicates a *periodic* or *continuous* action.

- Малай чакта **куна йөргән** аланнарга, үзем печән чапкан болыннарга, иген кырларына барып чыгам. (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) I go out to the glades where, as a boy, I went (repeatedly, periodically) to spend the night (stay overnight), to the meadows where I made hay, to the cornfields.

Note: The use of **йөрү** with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** in the above example would result in the loss of some shades of meaning, **кунып йөргән** simply meaning '... where I spent the night', 'where I stayed overnight'.

- Дүрт баласы дүрт якта, ул шуларның әле берсенә, әле икенчесенә барып, кунаклап **кайта-китә йөри**. (Әмирхан Еники, Соңгы хат.) Her four children are at four

(different) places. She keeps returning or going as a guest, now from or to one, now from or to another.

[1342] Калу.

Used with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**, **калу** denotes a *continuous* action describing the *state* of the agent, the nature of the state depending on the verb (i.e., verbal adverb) **калу** modifies. **Калу** may also connote the *sudden* performance of the action expressed by the verbal adverb.

- Аннары Хәлим шыпырт кына ... чыгып китте. Тегеләр **сөйләшә калдылар**. (Ибраһим Гази, Канатланыр чак.) Then, Khälim quietly (noiselessly) went out ... They (i.e., the persons mentioned before) continued to talk.
- – Бәлки шулайдыр, – диде Галимҗан, тагын **уйлана калды**. (Гөлсем Мөхәммәдова, Яшьлек көннәре.) "Perhaps that may be so," Ghalimjan said and again sank into thought.
- – Әйдә, өйгә керик, Миңҗамал әбиең чәй **яңарта калды**. (Габдулла Шәрәфи, Аккошлар кайтыр әле.) "Come, let's go into the house, Grandma Mingjamal has been making fresh tea."
- Яше дә тулмаган баласын күтәреп, Гөлбикәнең Әлмәткә барып кайтуын Якуб **белми калды**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Yakub remained ignorant of the fact that Gölbikä had taken a trip to Al'metyevsk with their child, which was not even a year old.
- ... күнелгән кадерле урынга җиткәч, эч серләрен сөйләп бирде. ... эштән китәргә туры киләчәген дә яшермәде. ... – ... Әллә китәргә гариза илтеп кайтыйммы? – диде. Мансур да **курка калды**, әгәр Әлфияне күңелсез кәгазь тоттырып эштән алсалар, ничек яшәрләр алар? (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) ... after they (i.e., Älfiä and her husband) came to the familiar and dear spot, she told him her inner secrets. ... (and) she did not hide the fact either that she would have to leave her job. ... "... Should I perhaps go and hand in my letter of resignation?" she said. Mansur too suddenly became frightened. If they dismiss Älfiä, handing her her walking papers, how will they live?

[1343] Калу

with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** indicates:

a) The *result* of an action; an action carried out until its completion.

- Ләкин Котбый да, Барый да беренче имтиханда ук **төшеп калдылар**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) But both Qotbi and Bari failed right off at the first exam.
- Без ... чыбыркыларны шартлатып, көтүнең артыннан куып барабыз. Безнең арттан кара төтен шикелле булып, тузан **күтәрелеп кала**. (Мөхәммәт Гали, Көтүчеләр.) ... cracking our whips, we drive the herd from behind. Behind us dust is rising like black smoke.
- ... бау кинәт тартылды, көймә борылып борыны белән агымга каршы **туктап калды**. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) ... the rope suddenly tightened and the boat, turning around, came to rest with its front against the current. (They had dropped an anchor.)

b) An action completed *before*, or *lasting until*, a second action begins.

- Әкрен уйнаклаган ... кар тора-бара **туктап калды**, без Күчәңгер тавына килеп җиткәндә көн бөтенләй ачылып киткән иде инде. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) The slowly and playfully falling ... snow gradually stopped, and by the time we reached the Küchängger Mountain, the weather (lit., day) had already cleared up completely.

- Төнлә бер генә мәртәбә **күреп калган** булса да, Зөһрәгөл аны шундук таныды. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Although she had seen him only once by night, Zöhrägöl immediately recognized him.
- Йөрәгем бөтенләй тибүдән туктаган кебек булды. Шулай да үземне үзем **тыеп кала алдым**, сиздермәдем. (Мирсәй Әмир, Кысыр хәсрәт.) It was as if my heart had completely stopped beating. However, I was able to control myself; I didn't let my feelings show.
- Сүз шушы җирдә **тукталып калды**: аларны көтмәгәндә йөк машинасы куып җитте. (Әбрар Шәмин, Күңел күзе.) Their talk stopped (was interrupted) at this point. A truck had unexpectedly caught up with them (offering them a lift into town).

c) The *transition* of an action into a *state* lasting for a longer or shorter period of time, or the *sudden, often unexpected,* completion of an action.

- – Әлфия элегрәк үз эше ... хакында Мансурга сөйләштерә, аның белән киңәшә, ... иде. Эштән китәргә тәкъдим иткәннән бирле ул сүзгә саранланды, бер-ике сүз әйтә дә үз эченә **йомылып кала**. (Әнәс Галиев, Авылдашлар.) Before, Älfiä used to tell Mansur from time to time about her work, ... and sought his advice ... Since they had put it to her that she should resign, she had become taciturn, speaking only a word or two and then withdrawing into herself.
- Шулай итеп, ул, уйлары белән яңадан әлеге хат эченә әйләнеп кайтканын **сизми дә калды**. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт хаты.) Thus, he didn't even notice that his thoughts had returned again to the contents of that letter.
- Нияз. Исәнме, Зөһрә! Бу хатны укыгач, син **гаҗәпләнеп калырсың**. (Хәй Вахит, Соңгы хат.) Niaz. Greetings, Zöhrä! After you have read this letter you will be surprised.
- Кем белә, бәлки ике арада сүз сыек баргангадыр, Романов кинәт **сүлпәнләнеп калды**. (Әбрар Шәмин, Очрашу.) Who knows, perhaps because the conversation between the two was meaningless, Romanov suddenly became indifferent.
- Йөгереп урам аша чыкканда, Мәрьям кинәт **туктап калды**. ... Аның үкчәсе ике рельс арасына кысылган иде. (Миргазиян Юныс, Табу һәм югалту.) While running across the street, Märyäm suddenly stopped. ... Her heel had become stuck between two rails.
- Нәгыймов шундый тизлек белән алга бара торган тормыш юлыннан ничектер кинәт кенә читкә **ыргытылып калды**. (Гомәр Бәширов, Көннәрнең берендә.) Näghimov was somehow suddenly thrown off the path of his life, on which he had been advancing with such speed.
- Егет ... яңадан шул, магнит шикелле үзенә тарткан җиргә китә. Ләкин барып җиткәндә генә кафе ишегеннән – кемнең дисез? – яңа гына чатта **аерылып калган** иптәшенең кереп киткәнен **күреп кала**. (Әмирхан Еники, Кемгә карады ул?) The young man ... goes again to that same place which attracts him like a magnet. But, just when he gets there, whom do you think he (unexpectedly) sees quickly go into the café? His friend with whom he has just parted at the corner.
- – Бу малайга ничәне бирәбез инде, башта бик тырышып йөгергән иде, килеп җиткәч кенә **егылып калды**, – диде. (Мөхәммәт Гали, Сабан туенда.) "How many (i.e., eggs) do we give this boy then. At first, he ran very hard, only upon arriving at the finish did he fall down," he said.

d) An action *completely, enveloping* the agent; a *continuous* action.

- – Мин киткәндә син бик дәртләнеп укырга **кермәкче булып калган идең**. Хатларыңда ул турыда бер сүз дә булмады, – дидем. (Гомәр Бәширов, И язмыш, язмыш.) "When I left, you had very enthusiastically intended to take up studies. (But) you didn't say a word about that in your letters."

- Шундый кечкенә балаларның шундый зур хулиганлыкларына, әлбәттә, тыныч кына **карап кала** алмадым. (Мирсәй Әмир, Зур гәүдәле, кечкенә башлы.) I could, of course, not stand by and watch quietly such (great) rowdyism by such small children.
- Алар тезләреннән карга батып, вагоннарның якты тәрәзәләренә **карап калдылар**. Белки алар поездның көчле йөрешенә **гаҗәпләнеп калганнардыр**, бәлки алар әнә шул тәрәзәләр аша күренгән кешеләрнең бәхетләренә **көнләшеп калганнардыр**, бәлки алар: – Әгәр дә бу поездда без булсак, җитәсе җиребезгә тизрәк җиткән булыр идек тә... – **дип калганнардыр**. (Давыт Юлтый, Тимер юлда.) Sunk up to their knees in the snow, they stared into the bright windows of the railroad carriages. Perhaps, they were surprised by the strong (powerful) movement of the train. Perhaps, they were envious of the luck of the people who were visible through those windows. Perhaps, they were thinking, "If we were in this train, we would have gotten faster to our destination (lit., our place we have to go to)."
- – Иң югары максатыгызга ирешүегезне **теләп калам**. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт хаты.) "I wish for you the attainment of your highest goal."
- Карт әйтә: – Миңа бер җиргә кунакка барып кайтырга кирәк иде, – ди, – син өй **саклап кал**, – ди. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) The old man says: "I really must go somewhere on a visit, you keep watching the house."

e) The endeavor to execute the action *as long as the possibility exists.*

- Ни өчендер аңа көннәрдән бер көнне магазиннарда бөтен нәрсә бетеп китәр төсле тоела. Әледән-әле ул иренең колагына «бетмәс борын алырга кирәк», «очраганда **алып калырга** кирәк» ... дип тукып кына тора. (Әмирхан Еники, Күсия ханым.) For some reason, she has the feeling that one day the stores will run out of everything (i.e., goods). She keeps badgering her husband, saying that "we must buy things before they are all sold out," "we must buy things while we can still find them ..."
- ... бер егет абый янына килде, әйтте: «Кая, Галимҗан дус, җиде сумны **биреп кал** әле акчаң барда», – диде. (Мирсәй Әмир, Кая китә бу акча.) A young man ... came over to (my older) brother and said, "Well, friend Ghalimjan, give me seven rubles while you still have money."
- – Башта, әйдегез, Киевнең музейларын карап чыгыйк. Мондый мөмкинлектән **файдаланып калырга** кирәк, – дидем мин. (Миргазиян Юныс, Европа ат сагына.) "First, come on, let's look over the Kiev museums. We can't let an opportunity like this go by (lit., We have to take advantage of an opportunity like this)," I said.
- Хәмит. Хәзер әйтермен. Әхметова. Тизрәк **әйтеп кал**. Озак торырга кайтмадым, портфелемне алырга гына әйләнеп кердем. (Мирсәй Әмир, Минем хатын.) Khämit. I'll tell you now. Äkhmetova. Make it quick. I didn't come back for long, I dropped in just to get my briefcase.
- Егылып китә яздым – иптәшләр **тотып калды**. (Ибраһим Салахов, Тайгак кичү.) I almost fell; (my) fellow companions held me (i.e., in time, when it was still possible to save him from falling).

f) An action performed *quickly* or *partially.*

- Хәмдүнә уңайсызланып читкә карады. – Мин бит анда аз гына **укып калдым**. (Гомәр Бәширов, И язмыш, язмыш.) Getting uncomfortable, Khämdünä looked away. "I studied just a little there, you know."
- Ул, алга сөрлегеп, чак кына **егылмыйча калды**. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) He stumbled and almost fell.
- Шул чакны алар яныннан инде ике мәртәбә күзләренә чалынган таныш кара сакал узып китте. Тураев аны шикләнеп **карап калды** ... (Тәүфикъ Әйди, Елан

угы.) At that time, the familiar man with the black beard who had twice already arrested their attention passed by them. Turayev glanced at him with suspicion.

- Кызу егет, кыскасы, ярты юлда **тукталып кала** торганнардан түгел шикелле. (ibid.) He is an eager young man. In short, he doesn't seem to be one of those who does things by halves.

[1344] Калдыру.

Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **калдыру** indicates that the action is brought to full completion.

- Алып кергән рәхмәтен ничек **коеп калдырырга** бәлмичә, өй алды ишеге төбендә таптангалап торучы малайны әби бөтенләй күрмәде. (Фатих Хөсни, Малай, чиләк, әби.) The grandmother did not see at all the boy who was standing at the veranda door shuffling his feet, not knowing how to pour out the thanks which he had brought.
- Бүре әйтә: – Карагыз аны, ди, балдакны **төшереп калдыра** күрмәгез, – ди. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) The wolf says, "Watch out, see that you don't let go of the ring."
- – ... Шуннан ул аларны минем ояма **салып калдырды**. (Мирсәй Әмир, Сыерчык.) "After that, he deposited them (i.e., the bread crumbs) in my nest."

[1345] Карау.

a) Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **карау** indicates, or implies, that the agent *attempts, tries,* to carry out the action.

- Мин үземне Хәмдүнә урынына **куеп карадым**. (Гомәр Бәширов, И язмыш, язмыш.) I tried to put myself in Khämdünä's position.
- ... бу тауның исемен яратам мин: «Күчәңгер». ... Мин аның мәгънәсен күп мәртәбәләр **сораштырып карадым**, белүче булмады. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) ... I like the name of this mountain. "Küchängger" ... I tried many times to find out its meaning, but there was no one who knew it.
- Эшне зурга җибәргәнче, Шәйхинең үзе белән **сөйләшеп карарга** булдым. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) Before complicating the matter, I decided to try to talk to Sheykhi himself.
- Хәзер каравылчыны алып кайтырга икенче батыр китә. **Уятып карый**, уята алмый, **күтәреп карый**, күтәрә дә алмый бу моны. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) Now the second warrior goes to get the watchman. He tries to awaken him but cannot. He tries to lift him up but cannot lift him up either.

b) *The same construction* may express an action carried out by the agent with full *attention, effort* or *experience.*

- – Бар, син җиләк җый. Минем балта тавышы ишетелми башлагач, килерсең, – дигән. ... Бу үги кыз җиләк җыя-җыя да **тыңлап карый**. (Татар халык әкиятләре, Үги кыз.) "Go, gather berries. When the sound of my ax ceases to be heard, you come (back here)," he said. ... Gathering berries, this stepdaughter listens attentively.
- – Бригас вахтасында штурманга тиешле эшне **башкарып карадым**. Тәҗрибәсе юк дип, сез мине борып җибәрә алмыйсыз. (Миргазиян Юныс, Таңда Босфор аша.) "While on watch on (board) the Brigas, I have fully carried out the duty of the first mate. You cannot turn me away by saying that I have no experience."

c) With **карау** in the *imperative,* the construction expresses, with or without a tinge of *threatening, warning,* or *cautioning,* a *firm order, request,* or *invitation* to carry out the action.

- Бибисара. Минем кем кызы икәнемне оныттыңмыни? **Кертми кара**. (Мирсәй Әмир, Хөррият.) Bibisara. Have you forgotten then whose daughter I am? Just try not to let me enter.
- Шуннан соң бай әйтә: – Ярар, ди, инде актык мәртәбә көч **сынашып карагыз**, ди. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) Then, the rich man says, "All right," he says, "now test your strength one last time."
- Карчык: – Яхшы, кызым, алайса тагын бер **биеп кара** әле, – дигәч, кыз тагын бии. (Татар халык әкиятләре, Үги кыз.) Upon the old woman's saying, "Good, my girl, now try dancing once more," the girl dances again.
- – Мин сиңа берәр сорау бирергә телим, – ди патша. – **Сорап кара**, – ди. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) "I want to ask you a question," the king says. "Go ahead and ask," he (i.e., the young man) says.
- Шулай көннәрдән бер көнне Мәхмүт аларга килгәч: Менә, кичә Такташ абыең сиңа нинди матур шигырь бүләк итте. **Укып кара**, ошыймы? – диде. (Сәет Шәкүров, Сәхнәнең кыл уртасында.) That being so, Mäkhmüt came to them one day and said, "Here, what a beautiful poem your uncle Taqtash gave (me) yesterday as a present for you. Just read it, see whether you like it."

d) With **карау** in the *optative*, the construction expresses, with or without the implication of a *threat, warning,* or *cautioning,* a polite request for *permission, consent, indulgence* to carry out the action.
- Әкълимә. Бер сүз **әйтеп карыйммы**, Заһит абый? Әгәр ачуланмасаң. Заһит. Белмим, нинди сүзләр бит алай кисәтеп әйтелә торган сүз? (Фатих Хөсни, Бертуган Таһировлар.) Äqlimä. May I say a word (or: May I tell you something), Uncle Zahit? That is, if you won't get angry. Zahit. I don't know; what kind of words will they be then, that they are to be said with such a warning?
- – Ярар, алай булса, ди, көчләрне **сынашып карыйк**, ... – ди аждаһа. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) "All right, in that case, let's test our strength, ..." the dragon says.
- – Кая барышың иде әле? – Болай гына. Сине күргәч, хәлеңне белергә дип кенә чыгу иде. – Рәхмәт инде болай булгач. Ярый, мин өйгә **кереп карыйм** әле. Әни белән Равил көтә торганнардыр анда. (Вакыйф Нуруллин, Ике урам арасы.) "Where were you going?" "Just around. When I saw you I just came over (to you) to ask how you were." "Thank you then. Fine, I think I'll go inside (into the house) now. Mother and Rawil are probably waiting there (for me)."

[1346] Керү.

Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **керү** indicates *movement into something.*
- Әгәр Әнәс дигән, ... малай аяк чалып екмаган булса туп, һичшиксез, тегеләр капкасына **барып керәчәк** иде. (Вакыйф Нуруллин, Әгәр син булмасаң.) If the boy Änäs ... had not caused him to fall by tripping him, the ball would, without doubt, have gone into their (i.e., the opponent's) goal.
- Малайның **килеп керүе** була, энисе әйтә моңа: ... (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) As soon as the boy came (lit., comes) in, his mother said (lit., says) to him: ...
- Сандугач **очып керде** дә кызның түшенә кунды. (Татар халык әкиятләре, Тире Такыя.) The nightingale flew in (i.e., into the room) and landed on the girl's bosom.
- – Бар әле, ... **чакырып кер** әле үзен! (Вакыйф Нуруллин, Әгәр син булмасаң.) "Go, please, ... call her in!"
- Ике мөгаллимә, бер мөгаллим нәкъ сәгать җиде тулуга **килеп керделәр**.(Шәриф Камал, Таң атканда.) The two lady teachers and one male teacher stepped in exactly at the stroke of seven.

[1347] Килү.

With the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**, **килү** indicates that an action is *repeated within a certain period of time.*

- Сөяр. Мин бит гел **әйтә килдем**, Саимә җиңги, туй ясамыйм, дидем. (Шәриф Хөсәенов, Әниемнең ак күлмәге.) Söyär. After all, (sister-in-law) Saimä, I have said it all along. I'm not going to have a wedding, I said.
- Ул көнне Котбый көтеп ала алмый интекте. Үзләренә кунакка алып барырга теләге булуы турында ул Зөлфиягә һәр көн **әйтә килде**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) Qotbi tormented himself, unable to wait for that day. Every day he told Zölfiä about his desire to take her with him to his folks as a guest.
- Камалинең кечкенә кызы икенче тапкыр **чакыра килде**. – Әткәй, кайт инде! Аш пеште, ..., – диде. (Галимҗан Ибраһимов, Тирән Тамырлар.) Kamali's youngest daughter called for the second time, "Daddy, come (on in) now! The meal is ready (lit., cooked), ...," she said.
- Бостан урын эзләп әле анда, әле монда барып караса да, һәр җирдә: «Бездә урын юк шул», – дигән җавап **ала килде**. (Садри Җәләл, Юләр.) Although Bostan tried (to go) now here, now there, looking for a position (i.e., for work), everywhere he got the answer: "We have no vacancy (position)."
- – Алай җиңел генә була торган эш түгел ул. Абыйлары башта шул сүзләр белән **котыла килде**. (Кояш Тимбикова, Тын бакчада.) "That isn't a task which is accomplished that easily." At the beginning his older brothers got away (lit., saved themselves) with these words.

[1348] Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **килү** indicates:

a) The *gradual development* of an action towards its limit.

- Алсу нурлары белән тын урманны бизәп, таң **атып килә иде**. (Әбрар Шәмин, Камай күпере.) Dawn was breaking, adorning the quiet forest with its pinkish rays.
- Көз **якынлашып килүгә** карамастан, тирә-як ямь-яшел иде. (Әбрар Шәмин, Югалган кыз.) In spite of the approach of Autumn, the environs were all green.
- Мин соң гына йокыга китсәм дә, бик иртә уяндым. Торып тышка чыкканда, бөтен авыл йоклый, кояш **күтәрелеп** кенә **килә иде**. (Давыт Юлтый, Бәләкәй Котош.) Although I went to sleep rather late, I awoke very early. When I got up and stepped outside, the whole village was asleep, and the sun was just rising.
- Эш туктаган, кичке аш узган, эңгер-меңгер **төшеп килә иде**. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) Work had ceased, supper was over, dusk was falling.

b) A *continuous* action approaching its limit.

- ... казанда **пешеп килә** торган ашның тәмле исе өйгә таралган. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) The pleasant smell of the food cooking in the pot has spread throughout the house.
- – Абзыйлар, – диде, – шушы яшькә кадәр сезнең аламаларыгызны **киеп туздырып килдем**, сүз әйтмәдем, – диде. (Мирсәй Әмир, Тун ачуы.) "Brothers," he said, "up to this time of my life I have dressed in and worn out your old things, and I have not said anything."
- ... сәгать сигез **тулып килә иде**. (Мирсәй Әмир, Казан урамнарында.) ... the clock was going on eight.
- Яше кырыкка **җитеп килсә** дә үзе бер дә өйләнмәгән әле ул Сәйфулла. (Мөхәммәт Гали, Телсез Сәйфулла.) Although he is approaching forty, Seyfulla has never yet been married.

c) The *habitual repetition* of an action.

- Аның оештыра белүе аркасында фәнни институт елдан-ел планны арттырып **үтәп килә**. (Миргазиян Юныс, Табу һәм югалту.) Through his organizational skill (lit., knowledge), the science institute is overfulfilling the plan year after year.
- ... паровозларның әче сызгырулары, авыр тимер тәгәрмәчләрнең шаулавы ярты гасыр буенча аларның колакларын **яңгыратып килгәннәр**. (Давыт Юлтый, Тимер юлда.) ... the sharp whistles of the locomotives, the noise of the heavy iron wheels have for half a century rent their ears.

d) The *direction* of an action towards the *speaker* or towards a *place* or *thing specified.*
- ... карт сорый моңардан: – Син нинди кеше, каян **кайтып киләсең**? – ди. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) The old man asks him, "Who are you, from where are you returning?"
- Шул вакыт бер кош **очып килә** дә, зур гына бер алмагачына килеп куна. (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) At that moment, a bird came flying and landed on a rather large appletree of his.
- – Угың монда, ди икән кош, – син башта читлек ачкычын **алып килеп**, читлекне ач, аннан соң угыңны алырсың, – ди. (ibid.) "Your arrow is here," the bird said (they say), "first get the key for the cage and open the cage, then you take your arrow."

[1349] Китү.
Used with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**, **китү** expresses the *beginning* and *continuation*, of an action, often carried out with *great application and thoroughness.*
- Шулай бара торгач, бер ат көтүенә барып җитә бу. Көтүчегә әйтә: – **Тәгәри китте** йомгагым, күрмәдеңме, көтүче? – ди. (Татар халык әкиятләре, Үги кыз.) After continuing to walk like that, she comes to a herd of horses. She says to the shepherd, "My ball has rolled away, didn't you see it, shepherd?"
- Укытучым әйтте: – Син кичә йокыдан кайчан тордың? – Иртә белән, әбием уятты. – Менә шулай **яза кит**: иртә белән мине әбием уятты, диген. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) My teacher said, "When did you get up yesterday?" "In the morning, my grandma woke me up." "Then write it like this: "My grandma woke me up in the morning." (Said with a light smile.)
- Акча табылганнан соң ыгы-зыгы тагы да **көчәя китте**. (Мәгъсүм Насыйбуллин, Ярканат.) After the money was found, the feverish activity increased even more.
- Әгәр дә без татар тел гыйлеменең җеп очын **эзли китсәк**, җепне сава-сава, Гали Мәхмудов, Салихҗан Күкләшев, Хөсәен Фәезханов, Ибраһим Хәлфин һәм, ниһаять, мәшһүр бабабыз Каюм Насыйрига барып чыгачакбыз. (Хәсән Сарьян, «Алай да була!» булмасын.) If we search (thoroughly) for the end of the thread of Tatar linguistics, continuously pulling the thread, we will get to Ghäli Mäkhmudov, Salikhjan Kükläshev, Khösäyen Fäyezkhanov, Ibrahim Khälfin and, finally, to our famous ancestor, Qayum Nasiri.
- Музыка дәвам итте. ... Зыя үзенең кайда ... икәнен онытып, тирән бер һушсызлыкка батты. ... Гүя, музыка үзенең ниһаясез куәте белән аның йөрәгенә **үтә китте** ... (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) The music continued ... forgetting where he was, Zia sank into a deep, half-conscious state ... It was as though the music with its boundless power penetrated right to his heart ...

[1350] Used with a verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп, китү** expresses:

a) An action *moving away* from its initial point or from the speaker, implying *completion* of this action, or the *time passed* since the completion of a certain action.

- Егет, боларга бик зур рәхмәтләр әйтеп, юлга **чыгып китә**. (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) Thanking them very much, the young man sets out on his way.
- Иртәгесен, ... күгәрчен булып тагын **очып китәләр**. (Татар халык әкиятләре, Тире Такыя.) In the morning, ... they change into (become) pigeons and fly away again.
- Шул ук вакыт һавадан бер дию патшасы пәйда булып, моның хатынын күтәреп **алып китте**. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) At that very moment a demon-king appeared from the sky (lit., air), lifted up his (i.e., the king's) wife and carried her off.
- Үзәннән урманга таба текә-текә сукмаклар **менеп китә**. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) From the valley very steep paths lead up to the woods.
- Әнә уң якта еракларга, әллә кайларга **җәелеп киткән** арыш басуы. (ibid.) There, on the right-hand side, is a rye field stretching somewhere into the far distance.
- Галимҗанның мәдрәсәгә килгәненә дүрт ел **үтеп китте**. (Гөлсем Мөхәммәдова, Яшьлек көннәре.) Four years had passed since Ghalimjan came to the medrese.

b) The acquisition of a *quality, property, characteristic,* or the acquisition of a *higher degree* of a quality, etc., already possessed.

- Искәндәр абый да көндез, халык эштә чакта, ... идарәгә барып утырырга **гадәтләнеп китте**. (Вакыйф Нуруллин, Әгәр син булмасаң.) Uncle Iskändär too got into the habit of going ... to the administrative office to sit there during the day when the people were at work.
- Әминнең юл капчыгы чишелеп, шәһәр күчтәнәчләре чәй янына куелды. Егет үзе дә **сүзчәнләнеп китте**. (Кәрим Әмири, Югалган малай.) Ämin's travel bag was opened, and the presents from the city were put beside the tea. And the young man became more communicative himself.
- Сатулык та, ашарлык та балык эләгә башлагач, бабайның көн күреше **яхшырып китә**. (Татар халык әкиятләре, Тире Такыя.) Since enough fish to sell as well as to eat have begun to be caught, the old man's life is getting better.

c) The *beginning* and *quick development* of an action.

- [Равил] шулай дигәч, директорның йөзе күзгә күренеп **яктырып китте**. (Вакыйф Нуруллин, Әгәр син булмасаң.) When [Rawil] said that the director's face visibly lit up.
- Уен яңадан **кызып китә**. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) The game is heating up again.
- ... без Күчәңгер тавына килеп җиткәндә көн бөтенләй **ачылып киткән** иде инде. (ibid.) ... by the time we reached the Küchängger Mountain, it (i.e., the sky) had already completely brightened up.

d) An action performed *quickly, suddenly, impetuously,* or the *sudden, unexpected* coming about of some *desire* or *feeling.*

- Бәревнең битләре ялкынга пешкән кебек кинәт **кызып китте**. (Мирсәй Әмир, Эзләр.) Bärew's cheeks suddenly turned red hot as though burned by a flame.
- Озак та үтми, тәрәзә **ачылып китә** дә тәрәзәдән өч күгәрчен гөрләп кайтып керә. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) After a short while, the window suddenly opens, and cooing, three pigeons return home through the window.
- Гөлшаһидә язуына карады да **агарынып китте**. Доза ике өлеш артык күрсәтелгән иде. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) Gölshahidä took a look at what was written on it (i.e., on the prescription) and suddenly turned pale. A double dose had been indicated (prescribed).
- Әбинең күзләре кинәт **юешләнеп китте**. (Мирсәй Әмир, Әби васыяте.) Grandma's eyes suddenly moistened.

e) The *continuation* of the action denoted by the verbal adverb.

- ... бурычтан чыга алмыйм. Хәзер **санап китсәм**, очына чыга алмаслык, ... (Мирсәй Әмир, Кая китә бу акча.) ... I can't get out of debt. If I start to enumerate them (i.e., the various debts), there'll be no getting to the end (i.e., they are endless).
- Өсләре чык белән капланган үләннәр, арыш башаклары аксыл ай нурында энҗе төсле **ялтырап китәләр**. (Давыт Юлтый, Тимеркәй фәлсәфәсе.) Covered with dew, the grass and the ears of the rye glitter like pearls in the whitish light of the moon.
- ... егет әлеге сукмак белән тау башына **менеп китә**. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) ... the young man sets out climbing to the top of the mountain on that same path.
- – Мин сездә бик озак **торып киттем** инде, ди, ... эшләгәнем өчен хакын түләсәң, мин өйгә кайтып китәр идем, – ди. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) "I have been with you now for a very long time," he says, "... if you pay me for what I have worked, I would return home."

f) An action *resulting from,* or *caused by,* another action or state.

- Кайчандыр этисе салдырган бу йорт янына килеп җиткәч, Хәйдәрнең күңеле **җылынып китте**: өйдә **ут яна иде**! (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) Upon reaching this house, which his dad had had built some time back, Kheydär felt a warmth in his heart: a light was on in the house.
- – ... кичә мин Дербышкада үземнең туганнарда кунакта булдым. Соң булса да, иртәгә **эшкә барасы дип, кайтып киттем**. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "... Yesterday I was visiting my relatives in Derbyshka. Although it was late, I returned (drove back home) because I had to go to work in the morning."
- Мин, иптәшемнең уйларына бөтенләй бирелеп, ихлас белән тыңлый идем. Фәтхи моны **аңлады**. Аның чырае тагын да **яктырып китте**, ... (Гөмәр Бәширов, Урман шаулый.) Completely captivated by my friend's thoughts, I was listening attentively. Fätkhi understood this. His face beamed still broader.

g) The *process* of an action.

- Алтын кош Арсланны яңадан өенә **алып кереп китте**. (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) The golden bird took Arslan again into his house.
- Тагын бер атнадан артык вакыт **үтеп китте**. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) Again, more than a week passed.
- Фадик көлемсерәп Маһинурга текәлде: – Менә шул апа иде ул капчыкны **алып китүче**. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Smiling, Fadik looked straight at Mahinur: "That was the lady (lit., aunt, auntie) who (came for and) took the bag away with her."

[1351] Китү

used together with the verbal adverb of **булу** – **булып** – denotes an action or state *becoming repetitive* or *continous.*

- Якуб эшкә килгәч, җитмәсә аның кабинеты белән янәшә урнашкач, Хикмәтулла аңа еш кына керә торган **булып китте**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Сулар үргә акса да.) After Yaqub came to work (there), and, moreover, since his office was located next to his (i.e., Khikmätulla's), Khikmätulla made it a habit to come over to him very often.
- Әкренләп кыз үз күңеленә дә егетнең бик якын **булып китүен** тоя башлады. Тора-бара ул егетне сагына торган **булып китте**, ... (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) Gradually, the girl began to feel that the young man was becoming very close to her (lit., to her heart). More and more she came to pine for the young man, ...

- Шайтан әйткән: – Икебез дә бертөсле икәнбез. Алайса без дус булыйк, – дип, дус **булып киткәннәр**. (Татар халык әкиятләре, Хәйләкәр адәм.) The devil said, "It turns out that the two of us are alike, it seems. So let's be friends." And they became friends.

[1352] Кую.
With the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **кую** expresses the *sudden* or *quick*, swift, impetuous execution of an action, or an action *rendering* a *result.*

- Аюханов ... сикереп торды. Ялт итеп чалбарын **киеп бетереп куйды**. (Мирсәй Әмир, Аюханов.) Ayukhanov ... jumped up. In a moment he had his trousers on.
- Кыз, инде кем килсә дә кабул итмим дигәндәй, тәрәзәсен ныгытып **каплап куйды**, ... (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт хаты.) As though saying whoever came, she would no longer accept them, the girl firmly closed her window, ...
- – Тукта, мин боларны **язып та куйыйм** әле. (Мирсәй Әмир, Егет шә-ә-әп.) "Wait, please, let me just jot down these things."
- Әнә ул ... янәшәсендә утыручылар белән нәрсә турындадыр сөйләшә, хәтта **елмаеп та куйгалый**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) There he is ... he is talking about something with the people sitting next to him, and from time to time he even breaks into a smile.
- Ни кушсалар, шуны ялт итеп **эшләп куярга** яратам. (Мирсәй Әмир, Беркатлы кеше.) I like to carry out immediately whatever they order me to do.
- Кайчагында шулай, җир азлыгы турында сүз чыккач, эти дә **әйтеп куйгалый**: ... (Гомәр Бәширов, Туган ягым – яшел бишек.) So, sometimes, when the lack of land comes up in a conversation, Dad too will speak out: ...
- Алар яңадан күрешмәделәр. Бер-ике ел үткәч, Вәли Разия исемле бер кызга **өйләнеп куйды**. (Сөббух Рафиков, Авыл иртәсе.) They didn't see each other again. After a year or two passed, Wäli got married to a girl named Razia.

[1353] Кую
with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и** implies *reservation* on the part of the speaker, i.e., that his statements are subject to revision or made without particular insistence. Furthermore, this construction may express the *sudden* or *quick* execution of an action, but it is less categorical than that with **-п кую**.

- – Бәлки шулайдыр, – диде Галимҗан, тагын уйлана калды. Бераздан соң үзенең ачыкланып җитмәгән уйларына җавап биргәндәй, **әйтә куйды**: – Әти зәмзәм суын алып кайта торган булса, мин аны кайчан да булса бер күргән булып идем. Без чирләгән чакларда әнкәй аны безгә эчерер иде. (Гөлсем Мөхәммәдова, Яшьлек көннәре.) "Perhaps that may be so," Ghalimjan said and again kept thinking. After a little while, as though in response to his own uncompleted thoughts, he conjectured: "If Dad had (usually) brought back with him water from the (holy) spring Zemzem (in Mecca), I would have seen it one time or another. And Mommy would have given it to us to drink when we were ill."
- ... картының тупас эндәшүе йомшак күңелле Асылбикә түтине **аптырата куйды**. (Фатих Хөсни, Язмыш.) ... her husband's harsh talk took soft-hearted Aunt Asylbikä back.
- Очрашу вакытында капитан ярдәмчесе диңгезчеләрнең тормыш-көнкүрешләре турында сөйләде. ... Кемдер сак кына: – Ә сәламәтлек ярар микән соң? – дип **кызыксына куйды**. – Әлбәттә, сәламәтлекнең, бигрәк тә йөрәкнең шәп булуы кирәк инде, – диде Кашаев. (Рафаэль Мостафин, «Оҗмах»ка сәяхәт.) During the meeting, the captain's assistant (first mate) spoke about (the way of) life of men on the

sea. ... Some one cautiously raised the question, "But will (one's) health be good enough then?" "Good health, of course, and the heart, especially, must be in good shape," Kashayev said. (Kashayev tries to recruit a Tatar writer for a long voyage on a merchant ship to the Middle East, around Africa, and on to the Far East. The writer's task would be to give a series of lectures to the ship's crew about the Tatar poet Musa Jälil whose name the ship carries as well as get acquainted with, and later write about, life and work aboard the ship.)

[1354] Маташу.

Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **маташу** denotes a *continuous* action involving some *effort.*

- Фәсхи ... җимерелгән бакча читәннәрен **төзәтеп маташа**. (Мөхәммәт Гали, Хатын җиңде.) Fäskhi ... is busy repairing the ruined garden fences.
- Казанка ярында, көймәләр базасында бер егет ярга чыгарып салган көймәсен **буяп маташа**. (Фатих Хөсни, Яз галәмәтләре.) ... on the bank of the Kazanka, at the marina, a young man is busy painting his boat which he has pulled onto the bank.
- Эшне зурга җибәргәнче, Шәйхинең үзе белән сөйләшеп карарга булдым. Башта мине ишетергә дә теләмәде теге: ... Андый эшне эшләргә син мине кем дип беләсең? – дип, бик хәтәр **җикеренеп маташты**. (Вакыйф Нуруллин, Аккан су юлын табар.) Before complicating the matter, I decided to try to talk to Sheykhi himself. At first, he didn't even want to listen to me ... "Who do you think I am – me do such a thing?" he kept screaming at me very aggressively.

[1355] Менү.

This verb is used with verbal adverbs in **-п**, **-ып**, **-еп** denoting motion. It indicates the *upward direction* of the action.

- Менә зур, чуар әтәч өстәлгә **сикереп менде**. (Кәрим Әмири, Югалган малай.) There, the big, colorful cock jumped on the table.
- – Рәхмәт, мин машина көтмим, – диде Гөлсара һәм, ..., сукмак буендагы тәбәнәк кенә калкулыкка **йөгереп менде**. (Әбрар Шәмин, Тургайлар юлында.) "Thank you, I am not waiting for a car," Gölsara said and, ..., ran up the little hill beside the path.

[1356] Мендерү (менгерү, менгезү.)

Likewise used with verbal adverbs in **-п**, **-ып**, **-еп**, this transitive/causative form of **менү** indicates that the action expressed by the verbal adverb *is caused to move in upward direction.*

- Зөннүн иптәшен көймәгә **сөйрәп менгерде**. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) Zönnün pulled his companion up into the boat.
- Энҗе эзләүче, яр буена барып, көймәсен өскәрәк **сөйрәп менгерде**. (ibid.) The pearl fisher went to the shore and pulled his boat farther up.

[1357] Салу.

Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, less often with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**, **салу** expresses the performance of an action *to its full extent,* or it indicates the *sudden, quick, spontaneous,* mostly *unexpected* execution of an action. Furthermore, the construction may imply *courage, boldness, daring* on the part of the agent.

- Майпәрвәз ханым нечкә генә итеп киселгән ак токмачны тәлинкәгә соса, аш өстеннән куе өйрәсен **җыеп сала** һәм Мостафинга суза. (Әмирхан Еники, Саз чәчәге.) Lady Maipärwäz puts a portion of the fine-cut, white noodles on a plate, pours her thick sauce (lit., soup) over the food and serves it to Mostafin.

- Шул көннән соң аңа бер скрипка табып бирү турында хыялланып йөри башладым. Бу турыда әнигә дә **язып салдым**. (Кәрим Әмири, Әсма.) After that day, I began dreaming about finding a violin for her. I even wrote Mother about this.
- – ... Мин сезне шунда очраттым микәнни? ... ул (Байкучатов) хәзер үзе дә ... йөрәге дулкынланыбрак тибә башлавын тойды. Шулай да, алданудан куркып, үткәнне ачыкларга тырышкан соравын **әйтеп салды**: ... (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) "... Perhaps, (Could it be that) I met you there?" ... he (Baiquchatov) himself ... felt his heart begin to beat faster from excitement. Nevertheless, afraid of being mistaken, he put this question to her, endeavoring to throw light on the past: ...
- – Инде хәзер менә монда килдем. Дөресен генә **ярып салырга**, ... (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "And now, you see, I have come here; to tell the truth and only the truth, ..." (The speaker has finally got the courage to do so.)
- Аңа үз хәленең ул уйлаганча гына да түгел, бәлки авыр бер фаҗига /façiʤə/ булуын улы белән булган кечкенә бер сөйләшү **ачып салды**. (Гөмәр Бәширов, Көннәрнең берендә.) A little talk which he had with his son suddenly made it clear to him (i.e., to the father) that his (i.e., the father's) situation was not just as he had thought (i.e., nothing to worry very much about), but that it was a deep tragedy.
- Хуҗасы кушмаса да, ... туры атка печәнлектән яшел печән **төшереп салдым**. (Давыт Юлтый, Бәләкәй Котош.) Although its owner had not given me permission, I threw the bay horse ... some green (i.e., newly-cut) hay from the hayloft.
- – Бәлки шулайдыр. Әмма син мине тыңларга тиеш. – Тыңлыйм! Бөтен игътибарым синдә, әти, – дигән булып каршыма ук килеп утырды бу. Аннары **әйтә салды**. – Ләкин алдан ук кисәтеп куям: ... (Мәхмүт Хәсәнов, Инженерлар.) "Perhaps this is so. But you must listen to me." "I'm listening! You have my full attention, Dad," he said and sat down right opposite me. Then he spoke out, "But I am warning you in advance: ..."

[1358] Ташлау.

Together with a verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **ташлау** indicates:

a) The *rapid, intense,* or *resolute* execution of an action *attaining a result.*
   - Хәзер дию пәриләре тотыналар да егет әйткәннәрне ике сәгать эчендә **эшләп ташлыйлар**. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) Now the demons set to work and within two hours accomplish (i.e., build) everything the young man had told them to do.
   - Караңгыдан файдаланып бик күп нәрсә **эшләп ташладык**. (Гомәр Бәширов, Мунча.) Taking advantage of the darkness, we accomplished a great deal (i.e., by working rapidly and intensely repairing a telephone line disrupted by an enemy mine).

b) A *sudden,* more often *unexpected,* action carried out *forcefully, violently,* or *unceremoniously.*
   - ... кызганудан, Вазыйфаның йөрәге кысылып куйды. ... Кеше сүзенә карап, гөнаһсыз балага кул сузганы өчен, үз-үзен **өзгәләп ташлыйсы** килде. (Кәрим Әмири, Югалган малай.) ... Wazifa's heart broke with regret. ... She wanted to tear herself apart for having laid hand on an innocent child on the basis of one person's word.
   - Сахрада яткан вакытларында, төннең бер мизгелендә бик каты җил исеп, боларның чатырларын **күтәреп ташлады**. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) At one moment in the night, while they were bedded down in the desert, a very strong wind sprang up (lit., blew) and carried their tents away.
   - Тик әнисе дә, әтисе дә улларының андый гадәтен бер дә яратмыйлар. ... Чын-чыннан ачуланып, **тиргәп ташлыйлар** аны. (Мирсәй Әмир, Анасы һәм баласы.)

But both his mother and his father do not like that habit of their son's at all. ... They really get angry and give him a dressing down.

c) Expresses *erroneousness, exaggeration.*

- Рәис, хатны укып бетергәч, берникадәр вакыт онытылып торды. ... Аннары ул бик зур хата **эшләп ташлаган** кеше сыман кинәт куркынып, айнып киткәндәй булды. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт хаты.) After reading the letter, Räis became lost in thought for some time. ... Suddenly becoming frightened like someone having made a very big mistake, he came to himself.
- Шулай да бер мәлне, саксыз кыланып, чак кына юләрлек **эшләп ташламады** Бибинур. (Аяз Гыйләҗев, Җомга көн, кич белән.) However, on one occasion, Bibinur acted rashly and almost did a foolish thing.
- – Бик затлы эчемлек. Сихәтле әйбер, – дип сөйләп китте Санька. – Чин якларыннан кайтартабыз. Бәһасы алтын белән үлчәнә. Сирәк нәрсә. ... Аны Гөлйөзем бүлдерде: – Йә инде, артык **мактанып ташладың** түгелме? (Флүс Латыйфи, Хыянәт.) "This (i.e., tea) is a very fine (noble) beverage. It is a wholesome (beneficial) thing," Sanka went into explaining. "We have it brought from China. It is worth its weight in gold. It is a rare thing." ... Gölyözem interrupted him: "Oh, come on, you are really overdoing it with your praise, aren't you?"

[1359] Тору.

Used with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**, **тору** indicates:

a) An action or state continuing *for a certain period of time.*

- Шулай уйлана-уйлана, Барлас артыннан **бара торам**, ниндидер урамнар аша узабыз. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) Cogitating thus, I keep walking behind Barlas. We are passing through some streets or other.
- – Соңрак белерсең, ашыкма, – диде Барлас, ... – Син биредә ял **итә тор**. Мин бер җиргә барып кайтасым бар. (ibid.) "You'll learn about that (i.e., about Barlas' plan) later, don't be in a hurry," Barlas said. "You keep resting here. I've got to go somewhere and do something (lit., go someplace and return)."
- Кар бер эреп бетә, бер яңадан ява. Кайбер көннәрдә җилләр исә. Төннәрендә бураннар улый. Кыш шулай әкрен генә **уза тора**. (Нәби Дәүли, Язмышка юл.) Now the snow melts completely, now it falls again. On some days the wind blows. At night snowstorms howl. The winter passes slowly in this manner.

b) An action or state continuing *until the beginning of another action* or *state.*

- Озак җавап **бирми тордылар**. ... Ниһаять, ... телефоннан таныш тавыш ишетелде: – Тыңлыйм сезне. (Разил Вәлиев, Иске сәгать дөрес йөри.) For a long time there was no answer. ... Finally, ... a familiar voice sounded (lit., was heard) from the telephone: "Hello."
- – Мин дә шулай уйлый идем. **Үгетли торгач**, моңа бүтәннәрне дә күндердем шикелле. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) I too thought that way. After instructing (teaching) them, I convinced the others too, it seems.
- Бара-бара, җитә бу тагын бер авылга. Бу авылның урамы белән **бара торгач**, бер бай йортын күрә. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) Going along, he comes to still another village. After walking a while along the (main) street of this village, he sees the house of a rich man.

c) An action *repeated regularly, habitually.*

- Барлас көндезләрен берүзе генә каядыр шулай **китә, кайта торды**. Билгеле, кайткан саен аның куллары буш булмый иде. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) Barlas thus went out (lit., went and returned) somewhere alone during the day. Of course, each time he returned, his hands were not empty.

- Хәзер мин бер ялгыз. Күзләремә яшь тулды. Шунда халык арасында туктап: «Әнием, син кайда?» дип кычкырасым килде. Ә егет миңа һаман әйдә-әйдә, дип **әйтә тора**, аркамнан төрткәли. (ibid.) Now I was all alone. My eyes filled with tears. I felt like stopping (lit., I wanted/wished to stop) right here among the people and cry out, "Mommy, where are you?" But the fellow kept telling me to move on, continually pushing me in the back.
- Инеш ... яз көннәрендә көчле ташкыннар булып, елдан-ел урынын **үзгәртә тора иде**. (Кәрим Әмири, Югалган малай.) In the spring, when strong floodings occurred, the brook ... changed its course (lit., place) from year to year.

[1360] Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **тору** indicates:

a) An action or state continuing *unchanged during a certain period of time.*

- **Чатнап торган** кышкы аяз төннәрнең берендә Гәрәй, гадәттәгечә, иптәш егетләре белән урамга чыкты. (Мирсәй Әмир, Тун ачуы.) On a very cold, clear winter night, Gärey went out into the street with his young friends, as was his habit.
- – Бер-ике тәүлектән кәрван килеп җитәр. Багбан коесы янында **көтеп торсыннар**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) The caravan will arrive in one or two days. Let them wait at the Baghban well.
- «Ышанмыйсыз икән, әйдәгез өйне бикләп китик», – ди теге. – Берәр айдан килербез, машина һаман **эшләп тора** торган булыр. (Атилла Расих, Ишан оныгы.) "If you don't believe me, then come on, let's lock up the house and leave," he says. "After one month we will come (back), and the machine will still be working (the same way)."
- Маһирә ... бик озак сүз таба **алмыйча торды**. (Габдрахман Әпсәләмов, Ак чәчәкләр.) ... for a long while Mahirä could not find words.

b) An action or state continuing *temporarily* over a *limited* period of time.

- Аннары чалбар, ялтырап торган яңа түфли, пиджак – ул аларны бүгенге көн өчен кемнәндер **алып торган...** (Әхсән Баянов, Яшьлегемне эзлим.) Then, pants, gleaming new shoes, a jacket – she had borrowed (lit., gotten) them, it seems, from someone for that day...
- ... мәҗлес ясарга безгә бер бүлмәләрен дә **биреп торганнар**. ... they had even given us one of their rooms for the banquet.
- Үзе адымнарын кызулап, Суфияның иптәш кызына юнәлде. Тулай торактан сөрелгәннән бирле Суфия аңарда **торып тора** иде. (Ибраһим Гази, Гаепсез гаеплеләр.) Quickening his steps, he went to see Sufia's girl friend. Since the time Sufia had been evicted from the hostel she had been staying with her.

c) An action *repeated regularly* during a certain period of time.

- Казан белән Уфа арасында көн саен поезд **йөреп тора**. (Мирсәй Әмир, Күңелле сәяхәт.) A train runs every day between Kazaan and Ufa.
- Кызы Җәвиттән хат арты хат **алып торды**. (Мөсәгыйт Хәбибуллин, Чоңгыллар.) His daughter received letter after letter from Jäwit.
- ... Фәрит үзе дә гаилә корып җибәргәч, әнисе акчадан бөтенләй баш тартты! Алай гынамы сиңа! Үзе әле тозлы казын, әле кагын, оекбашын-бияләен, әле башкасын **җибәреп торды**. (Фоат Садриев, Таң җиле.) ... after Färit established his own family, his mother absolutely refused to accept any (support) money (from him)! As if that weren't enough! She herself kept sending, now some of her salted goose, now some of her fruit jelly cake, now socks and gloves, now something else.
- ... атна-ун көн дә узмагандыр, ... җанлы эш башланды. ... Бер төркем йөк машиналары шәһәрдән төзү материлларын **ташып торды**. (Әбрар Шәмин, Камай

күпере.) ... perhaps not even a week or ten days passed, ... when work began in earnest. ... One group's trucks kept hauling building materials from the city.

d) An action carried out by a person or thing *appointed* or *designated* for that purpose.

- Егет, ризалык биреп, болар янында калырга, боларга аш-су **хәзерләп торырга** булды. (Татар халык әкиятләре, Өч күгәрчен.) The young man consented. He promised to stay with them and to prepare the meals for them.
- – Ә теге балаханәле йортта кем яши? – Бер сәүдәгәрнең өлкән хатыны. Айдан артык туган кышлагында сыйланып ята инде, йорт-җиренә күршеләр генә күз-колак **булып тора**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) "And who lives in that house with the balcony?" "The older wife of a merchant. She has been regaling herself in her native village for more than a month now. The neighbors are keeping an eye on her property."
- Менә шунда мич **ягып**, идән **себереп торырга** бер кеше кирәк булды. (Мөхәммәт Гали, Телсез Сәйфулла.) Now, the need arose there (i.e., in the office) for a person to heat the stove and to sweep the floor.
- Шулай итеп бер хак билгеләп, Сәйфулланы канцелярия **җыештырып**, мич **ягып торырга** алдылар. (ibid.) Thus, they determined a wage and hired Seyfulla to keep the office tidy and to heat the stove.

e) Indicates *emphasis, underlines* the action.

- – Алайса юлдашыгыз ял итә торсын, ә без монда **тукталып тормыйк**, кузгалыйк. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) "If that's so, let your traveling companion rest, but let us not stop here, let's get going."
- – Ярар, – мин әйтәм, – бер юлга **әйтеп тормам**. Яңадан тәртипне бозмассыз. (Мирсәй Әмир, Әлтәф исәбе.) "All right," I say, "this one time I'll let it go (lit., I won't say/report it). Don't break the rules again."
- Көзгедән Мәрьямгә утыз биш яшьлек бер хатын **карап тора** иде. Ә тойгылары һаман унҗиде яшьлек кызныкы. (Миргазиян Юныс, Табу һәм югалту.) From the mirror a thirty-five-year-old woman was looking at Märyäm. But her feelings were still those of a seventeen-year-old girl.
- Шәһәрнең бу соңгы еллардагы үсеше бигрәк тә күзгә **бәрелеп тора** бит. (Мирсәй Әмир, Казан урамнарында.) After all, the growth of the city during these recent years is really striking.

f) Indicates an action *coming about* or *changing* at the moment of speaking.

- – Ә минемчә, куркасың. – Юк, – диде Хәмит, катгый рәвештә, – куркак түгеллегемне **күреп торасыз** ич. ... – Курыкмасаң, дөресен сөйлә. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) "But in my opinion, you are afraid." "No," Khämit said categorically, "after all, you (can) see that I am no coward." ... "If you are not afraid, then tell the truth."
- – Яхшы, – диде Ризван, ... – Берничә минутка Дураковны **чыгарып торыйк** әле, ... (ibid.) "Good," Rizwan said, ... "Let's take Durakov outside for a few minutes, please, ..."
- Әһли ... чаршауга якынлашты. Күрәсең, нидер сизенә иде ул. Чаршауга карап, чак кына **уйланып торды**. (ibid.) Ähli ... approached the curtain. He sensed something, it seemed. Looking at the curtain, he thought for a (brief) moment.
- – Балам, бар китер әле миңа шәһадәтнамәңне! – диде әни миңа. Мин моны сабырсызлык белән көтә идем. Урынымнан ничек **сикереп торганымны** белмим. Аягым җиргә тияр-тимәстән чабып, язу өстәленә килдем, ... (Галимҗан Ибраһимов, Яз башы.) "My child, go and bring me your report book, please!" Mommy said to me. I was waiting for that with impatience. How I got up from my seat I don't remenber

(lit., know). My feet hardly touching the ground, I ran over to the desk, ... (The boy has just brought home an excellent school report and is eager to show it to his mother.)

[1361] Тору

in the *negative* following a verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, indicates the *continuous non-execution* of an action.

- Көн болытлы, **явып тормаса** да, күңелгә авыр, җилле, салкынча. (Мәдинә Маликова, Ак давылда тал бөресе.) The day is cloudy. Although it isn't raining, it's depressing, it's windy, cool.
- – Утыр, улым, аша, ачыккансыңдыр. Хәйдәр **кыстатып тормады**. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) "Sit down, my son, eat, you must be hungry." Kheydär did not need urging.
- Галимә апа аның сүзләре беткәнне дә **көтеп тормый**: ... (Мәҗит Гафури, Кара йөзләр.) My sister Ghalimä does not even wait for him to finish his words: ...
- Фарукҗан бәхәскә **кереп тормады**, үзен күбрәк кызыксындырган мәсьәләгә күчте. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Faruqjan did not engage in argument but changed over to a matter which interested him more.

[1362] Тору

with the verbal adverb in **-п** of **дию** – **дип** – indicates that the subject has come to a certain *conclusion, opinion, decision.*

- – Аһ, шулаймыни? – диде Аксолтанов шаяртып. – Ә мин тагын шигырь язучыны ачыкларга телисең **дип торам**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) "Ah, is that it?" Aqsoltanov said jokingly. "And I've been thinking that you wanted to find out who the writer of the poem was."
- Рәхим. Я, туйны кайчан итәбез инде? Мортаза. Бер атнадан **дип торабыз**. (Риза Ишморат, Якын дус.) Räkhim. Well, when are we going to have the wedding then? Mortaza. We've been thinking of a week from now.
- Бабай сәламен бирү белән генә туктамады, ... сүзен тагы өстәде: – Мин юк **дип торам**, бер мөселман бар икән әле! (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) The old man did not stop with just saying hello, ... he added besides, "While I've been thinking that there were none, it turns out that there is a Moslem here!"

[1363] Төшү.

Used with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и, төшү** indicates:

a) The *partial* execution of an action *increasing* or *decreasing* in *intensity.*

- Шуннан Әхмәй тагын сөйләде, икенче кат сөйләгәндә әллә ничек тавышы тагын да **көчәя төште**. (Мирсәй Әмир, Пар күгәрчен.) Then, Äkhmey spoke again. Speaking the second time, his voice became somehow still stronger.
- Урманов, ...: – Сез тазаргансыз! **Чибәрләнә төшкәнсез**, – дип, гади мактау сүзләрен әйтеп, аның кулын кысты, ... (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) ... Urmanov, shaking her hand, payed her a sincere compliment, saying: "You look healthier. You have become more beautiful, ..."
- – Без бит якташлар. Болай булгач инде мин тагын да **эри төштем**. (Мирсәй Әмир, Аңлашылды.) "After all, we are fellow countrymen." This being the case, I became still mellower.
- – Рахманкол турында да кайгыртырга кирәк безгә, – диде Юлтай тавышын **экренәйтә төшеп**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) "We must also take care of Rakhmanqol," Yultai said, lowering his voice.

- Шофер машинасын **акрынайта төште**. (Әбрар Шәмин, Күңел күзе.) The chauffeur slowed down his car.
- Верхильо адымын **кызулый төште**. (Миргазиян Юныс, Харара җиле искәндә.) Verkhilyo quickened his steps.

b) An action performed partially, a little, within a *certain period of time* or in a *certain direction.*
- Балҗан бераз **тынычлана төште** ... (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Baljan calmed down a little ...
- Сәрби дә язга таба бераз **үзгәрә** һәм **ябыга төште**. (Давыт Юлтый, Бәләкәй Котош.) Towards the summer, Särbi too changed a bit and lost some weight.
- Һава бераз **суына төшкән иде**. (Миргазиян Юныс, Харара җиле искәндә.) The air had cooled down a little.
- Томан **тарала төште**, таң ата башлады. (Батулла, Алып батыр маҗаралары.) The fog lifted somewhat. It began to dawn.
- Кояшлы, җылы көн, шәһәрдәге язгы җанланыш аның күңелен бераз **күтәрә төште**. (Закир Садыйков, Ясалма чәчәкләр.) The warm, sunny day, the city's spring awakening cheered him up a little.
- Ризван, башын **күтәрә төшеп**, авыр гына көрсенеп куйды. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Raising his head somewhat, Rizwan heaved a deep sigh.
- ... җил тына төште һәм циләкләп койгандай яңгыр ява башлады. (Барлас Камалов, Ялыкмаслар.) The wind abated somewhat and the rain began to come down in torrents (lit., as though poured out by buckets).
- – Син ничек уйлыйсың, ә? – Ул, башын чак кына **бора төшеп**, шул ук вакыт карашын алга текәлгән килеш, җавап көтте. (Мәдинә Маликова, Фидая.) "What do you think?" Turning his head just a little bit, and at the same time staring ahead, he waited for an answer. (The speaker is sitting behind the wheel of a car, his interlocutor is in the back seat.)
- – Син аңа өйләнмә. Теләсә кемне алып кайт, аны түгел. Мәңге бәхиллегем юк! диде ул, терсәкләренә **таяна төшеп**. (ibid.) "Don't get married to her. Bring home anyone, but not her. I will never forgive you!" she said, raising up a little on her elbows. (The speaker is lying sick in bed.)

[1364] Төшү

with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** indicates:

a) Movement in a *downward direction.*
- Машинадан чыктык. Егетләр дә җиргә **сикерешеп төштеләр**. (Фаил Шәфигуллин, Өй салуның ние бар.) We descended from the truck. The young men too jumped to the ground.
- Бервакытны өч күгәрчен тагын **кайтып төштеләр**. (Татар халык әкиятләре, Тире Такыя.) At some time, the three pigeons returned again (i.e., returned, coming down from the sky).
- Шул минут көрт өстеннән берәү **йөгереп төште** дә минем алга килеп туктады. (Давыт Юлтый, Бәләкәй Котош.) At that moment, someone ran down from the snowdrift and stopped in front of me.
- Аю бүреләрне алып киткән. Болар кәҗә белән сарыкның эзенә **барып төшкәннәр**. (Татар халык әкиятләре, Кәҗә белән сарык.) The bear took the wolves with him. They came upon the tracks of the goat and sheep.

b) The *sudden, unexpected* execution of an action, or an action *completely enveloping* the subject or the object.

- Нәкъ шул вакытта җан-фәрманга чабышып дүрт атлы **килеп төштеләр**. Көтелмәгәндә **килеп төшкән** бу кешеләр сатучының яхшы кәефен боздылар. (Мирсәй Әмир, Машина әкияте.) Exactly at that moment, four riders suddenly came gallopping at a headlong pace. These men, who came unexpectedly, spoiled the salesman's good humor.
- Шулай, ... акчага аптырап йөргәндә, үзенең малаен ияртеп, абый **килеп төште**. (Мирсәй Әмир, Кая китә бу акча.) Thus, ... while I was in a hopeless financial situation, my older brother, accompanied by his son, unexpectedly arrived.
- Шәмсиев шунда ук сизде: бу калын кара кашлы, карчыганыкыдай үткен кара күзле ... кыз, ..., аңа бәя бирергә килгән икән. Бердән **каушап төште** егетебез! (Әмирхан Еники, Ахирәт.) Shämsiev immediately sensed: This girl with thick, black eyebrows, piercing, black eyes resembling those of a hawk, ... had obviously come to judge (lit., evaluate) him ... Our young man suddenly became disconcerted.
- Үткән ел үкенгәннәрем кылт итеп исемә **килеп төште**. (Мирсәй Әмир, Әбелгата күпере.) The regrets I had last year (for having failed to do the things I ought to have done) suddenly came to my mind.

[1365] Төшерү.

Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, this transitive form of **төшү** indicates that the action is *carried out* in a *downward direction.*

- – Әгәр дә чәйханәдә безгә берәр куркыныч янаса, тавыш-тынсыз юкка чыгарга. Мөшкил хәлдә лампаны **бәреп төшерергә** мөмкин. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) "If some danger should threaten us in the tea house, disappear silently. If things get rough, we can knock out (lit., knock down) the lamp."
- Диңгез суы тәнгә сеңеп калган йокыны **юып төшерде**. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) The sea water washed away the sleep which had pervaded his (lit., the) body.

Note: The above form may also be used figuratively.

- Кинәт шул чакта күз алларым томаланды. Мине кемдер ниндидер бик тирән базга **төртеп төшерде** кебек. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) Suddenly, at that moment, I blacked out (everything went black). It was as if someone pushed me down into some very deep cellar.
- Фәритләр киткәч, Нуриасма казларын Ыкка **куып төшерде**. Алар каңгылдаша-каңгылдаша ярдан аска йөгерделәр, ... (Фоат Садриев, Таң җиле.) After Färit and his family left, Nuriasma chased her geese down to the (river) Ik. Gaggling away, they ran down from the bank, ...

[1366] Туюю.

Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **туюю** indicates the agent's *satisfaction* or *contentment* with the action.

- Балалар **уйнап туйдылар**, ашарга сорый башладылар. (Мирсәй Әмир, Аюханов.) The children got tired playing and began to ask for food.
- Чәй озакка сузылды. Балалар, **эчеп туеп**, уеннарына ябыштылар. (ibid.) Tea continued for a long time. The children, having drunk their fill, began to play their games.
- Әле дә **сөенеп туя алмыйм**: миңа зур алабуга эләкте! (Әбрар Шәмин, Олы бөркет.) I still can't get over it (lit., can't rejoice enough)! I caught a large perch!
- Үзе бик әйбәт кеше бит ул Сәйфулла. Инде очрасаң, ... **сөйләшеп туймый**. (Мөхәммәт Гали, Телсез Сәйфулла.) That Seyfulla is really a very pleasant man. Whenever you meet him, ... he can't talk (converse) with you enough.

[1367] Утыру.

In conjunction with a verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **утыру** expresses a *comparatively prolonged, uninterrupted* action or state performed or existing in *one and the same place.*

- ... шул чишмә янында бер каен **үсеп утыра**. (Татар халык әкиятләре, Серле балдак.) ... beside that spring a birch is growing.
- – Биредә бакчаларга **күмелеп утырган** авыл бар иде, кайда ул? – дип сорый миннән сыерчык. ... Бу агач тирәсендә җәй буена чәчәккә **күмелеп утыра** торган гөлбакча бар иде. (Мирсәй Әмир, Сыерчык.) "There was a village here buried in gardens. Where is it now?" the starling asked me. ... "Around this tree there was a flower garden buried in flowers throughout the summer."
- Диңгез төбендә гаҗәеп матур мәрҗән урманы **үсеп утыра иде**. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) There, on the sea bottom, grew an amazingly beautiful coral forest.
- Еракта елга буенча **тезелеп утырган** зәңгәр тәрәзәле матур ак йортлар күренә. (ibid.) Beautiful, white houses with blue windows are visible in the distance, standing in a row along the river.
- Хупҗамал карчык шулай, үзалдына сөйләнә-сөйләнә, электр плитә өстендә **кайнап утырган** кастрюля тирәсендә урала. (Мирсәй Әмир, Егет шә-ә-әп.) In that manner, the old woman Khupjamal, talking to herself, busies herself around the casserole which sits boiling on the electric cooker.

[1368] Узу, **Үтү**.

Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **узу** or **үтү** expresses:

a) An action performed *in passing, incidentally.*

- ... Давыт, ... китапларны актарып, берәмберәм мактау сүзләре **әйтеп үтте**. (Галимҗан Ибраһимов, Безнең көннәр.) ... David skimmed through the books ... and in passing said a few words of praise about each of them.
- Нуриасманың йөрәге кысылды, тез буыннары йомшады. Башыннан «менә, менә ул сиздергән нәрсә» дигән уй яшендәй **йөгереп узды**. (Фоат Садриев, Таң җиле.) Nuriasma's heart sank (with apprehension), and she went weak at her knees. The thought "here, here is the premonition I was having" flashed through her mind like lightning.
- ... уйнаклый-уйнаклый куышып ике күбәләк **очып үтте**. (Газиз Мөхәммәтшин, Дулкыннар.) ... playfully chasing each other, two butterflies flew past.
- Ниһаять, кояш чыкты. Дөнья дәррәү яктырып китте. Һавада сузылып көмеш тоҗымнар **очып үткәләде**. (Мәхмүт Хәсәнов, Язгы аҗаган.) Finally, the sun came out. The surroundings (lit., world) immediately lighted up. In the air, drawn-out, silvery shreds of gossamer floated past from time to time.
- Билгеле, бу уйлар, бу күренешләр дә минем аңымда яшен тизлеге белән генә **чагылып үттеләр**. (Мирсәй Әмир, Якташ.) Of course, these thoughts, these images flashed through my mind with the speed of lightning.
- Хәер ... алдыннан, киң күңелле бу һәйбәт егетнең үзе турында бер-ике сүз **әйтеп узасы** килә. (Гомәр Бәширов, Мунча.) However, before ... I wish to say a few words about this magnanimous, remarkable young man himself.

b) The execution of an action in an *exhaustive manner* from its beginning to its end.

- Мәсьәлә яхшырак аңлашылсын өчен, мин сине бер вакыйга белән **таныштырып үтәм**. (Гадел Кутуй, Тапшырылмаган хатлар.) In order that you might understand the matter better, I am going to acquaint you with one (particular) event.

- Ул икенче кат уянганда, сәгать тугызны **сугып узган** иде инде. (Мирсәй Әмир, Аюханов.) When he awoke the second time, the clock had already struck nine.
- Ниһаять, мин – фәннәр кандидаты! ... Әйткәнемчә, беренче киртәне **сикереп уздым**. Спортта һәм, билгеле, тормышта беренче киртәне **сикереп үтүе** читен. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) Finally, I am a candidate of science! ... As I said, I have overcome the first hurdle (lit., have jumped over the first hurdle). In sports and, of course, in life, overcoming (jumping over) the first hurdle is difficult.

[1369] Чыгу.

In conjunction with the verbal adverb in **-п**, **-ыр**, **-еп**, **-чыгү** indicates:

a) The *direction* of an action *from within, through, across* something, or *from one place to another.*
   - Читлек ачылу белән кош **очып чыга** да Арсланга әйтә: ... (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) As soon as the cage is opened, the bird flies out and says to Arslan: ...
   - Хәсән туп-туры әнисе янына килде. – Әни, беләсеңме: әти Каманы тын да алмыйча икенче рәт **йөзеп чыга**! (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) Khäsän came straight to his mother. "Mommy, do you know, Dad is swimming across the Kama a second time without having taken a rest!"
   - Әнә ташлар арасыннан **чаптырып чыккан** салкын чишмә. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) There is a cool spring gushing out from among the rocks.
   - ... урманнан килгән үзәннең ике тармагы бар. Берсе урман эченнән Иделгә таба китә, ә икенчесе күпергә таба **борылып чыга**. (Әбрар Шәмин, Камай күпере.) ... the riverbed (channel) which comes from the woods has two branches. One runs from inside the woods towards the Volga, the other makes a turn towards the bridge.
   - Мин аны тауларга, урманнарга **алып чыктым**, ... (Галимҗан Ибраһимов, Көтүчеләр.) I took her out to the mountains and forests, ...

b) The course of an action from the *beginning to the end.* Often, the action is performed in an *exhaustive, thorough manner.*
   - Шуннан соң кыскача гына ул, безгә үзенең бездән киткәннән соң кайларда булганын, нишләгәнен **сөйләп чыкты**. (Мөхәммәт Гали, Рәхмәтулла тегүче.) After that, he related to us briefly at which places he had been and what he had done after he had left us.
   - – Әгәр дә эштә сездән ярдәм дә булса, **очлап чыгуны** мин үз өстемә алыр идем. (Әбрар Шәмин, Камай күпере.) "If I should get help from you in this work, I would take it upon myself to see it through."
   - ... Фарукҗан гәзитләрне тулысынча **караштырып чыкты**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) ... Faruqjan perused the news-papers thoroughly.
   - – Яз: «Кадерле иптәш Имтиханов! Хикәягезне **укып чыктым** ...» (Мирсәй Әмир, Имтихан.) Write: "Dear colleague Imtikhanov! I have (thoroughly) read through your story ..."
   - – Сез бу кулъязманы таныйсызмы? – диде [Артур]. Хатын калтыранган куллары белән хатны шәм янына китеребрәк карады. – Әтием кулы! – диде. ... ул, кечкенә генә кәгазь кисәген әйләндереп-әйләндереп, җентекләбрәк **күзәтеп чыкты**. – Шигем юк, – диде. – Әтием үзе кайда соң? (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) "Do you recognize this handwriting?" [Arthur] said. Her hands trembling, the woman brought the letter somewhat closer to the candle and looked at it. "It is my father's hand!" she said, ... turning the rather small piece of paper this way and that way, she examined it more thoroughly. "I have no doubt," she said. "Where is my father then?"

c) An action continuing through a *certain period of time.*
   · Флүр Сәхбиевич кыз тәкъдим иткән урындыкка, өстәл янына утырды. Бүлмәгә күз **йөртеп чыкты**. (Рәфкать Кәрами, Йөрәгемне ут алган.) Flür Säkhbievich sat down on the chair at the table which the girl had offered him. He took a glance round the room.
   · Бу исемне ишеткәч, Хәйдәрнең күңелендә күптәнге хатирәләр **калкып чыкты**. Әйтерсең лә, кичә генә булган хәл. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) When he heard this name, old memories arose in Kheydär's heart. It was as though it had all happened only yesterday.

d) The *final point* of an action, or a *result attained.*
   · Эшнең үзе уйлаганча **барып чыкмаячагын** күреп, Балҗан карыша башлады. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Seeing that things were not going to come out as she had thought, Baljan began to resist.
   · – Күр дә тор, бергәләп бөтен кыенлыкларны **җиңеп чыгачакбыз**. (Әхсән Баянов, Яшьлегемне эзлим.) "You'll see, together we shall overcome all difficulties."
   · Караңгы төште. Ниһаять, Закир белән Кәримуллин ниндидер юлга **килеп чыктылар**. (Әбрар Шәмин, Югалган кыз.) Darkness fell. Finally, Zakir and Kärimullin came upon some sort of road.
   · Җәйге матур көннәрдә монда йөрү гаҗәп күңелле. Автобустан төшеп әллә ни ерак китмисең, куе агачлыклар арасындагы кыргый урыннарга **барып чыгасың**. (Атилла Расих, Урланган хәзинә.) Walking here on beautiful summer days is amazingly pleasant. Getting off the autobus, you don't walk very far until you come upon some wild places among dense stands of trees.

e) The *unexpected* or *sudden* execution of an action.
   · Көтмәгәндә Шәмсия карчык **килеп чыкты**. (Әбрар Шәмин, Сагындырган сукмаклар.) Unexpectedly, the old woman Shämsiä appeared.
   · Кыям, ..., берничә көрәк чирәмле җирне куптарып ташлаган иде, дәррәү су **килеп чыкты**. (Әбрар Шәмин, Алмагач чәчәге.) Qiam, ..., had taken out a few shovelfuls of the virgin soil when suddenly water appeared.
   · Нәзир бурлаттай **кызарынып чыкты**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Näzir suddenly turned red like red calico.

f) An action extending to *several persons or things.*
   · Кайнагай белән Әсхәпҗамалны кала күрсәтергә **алып чыгам**. (Мөхәммәт Гали, Кала кешеләре.) I take the brother-in-law and Äskhäpjamal out to show them the town.
   · Хуҗа аларга чәй тулы чәйнекләр **өлешеп чыкты**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) The (tea house) owner served (lit., apportioned to) them teapots filled with tea.

g) The construction of **чыгу** with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп** of certain verbs may indicate a *permanent state.*
   · Без һаман барабыз. Кояш батышы ягында су төбеннән таулар **калкып чыга**. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) We are (i.e., the ship is) still moving. In the west, there are mountains rising up from the bottom of the sea (lit., water).

[1370] Чыгару.

In conjunction with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **чыгару** indicates:

a) The *completion,* the *attaining of a result,* of an action.
   · – Имтиханов – мин **уйлап чыгарган** псевдоним гына, – диде ул. (Мирсәй Әмир, Имтихан.) "Imtikhanov is only a pseudonym I invented," she said.

- – Ай-һай, энем, үзеңнән генә **уйлап чыгармыйсыңмы**? (Мирсәй Әмир, Тун ачуы.) "Well, brother, aren't you thinking this up yourself?"
- ..., чәүкә чәүкәнең күзен **чокып чыгарамы** соң? (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) ..., don't birds of a feather stick together then (lit., does a jackdaw peck out another jackdaw's eyes then)?

b) The performance of an action or movement in a *certain direction.*

- Тикшерүче зәңгәр тамырлы куллары белән ашыга-ашыга кәгазьләрен актарырга кереште һәм берсен **тартып чыгарды**. (Фоат Садриев, Таң җиле.) The investigator hurriedly began flicking through his papers with his blue-veined hands and pulled one out.
- Ул чагында Тимеркәй Котлыяр байның да капкасын буш куймады. Аннан да берничә тапкыр сүгелеп **куылып чыгарылган** иде. (Давыт Юлтый, Тимеркәй фәлсәфәсе.) At that time, Timerkey did not pass up the gate of the wealthy man Qotlyyar either (i.e., he slept at the gate). Several times he had been scolded and been chased away from there.
- Әлфия ханым машина өстәлендә яткан папкадан ике генә битле бер кульязма **китереп чыгарды**. (Мирсәй Әмир, Имтихан.) Lady Älfiä got out a manuscript of just two pages from the folder which was lying on the typewriter table.

[1371] Язу.

Used with the verbal adverb in **-а**, **-ә**, **-ый**, **-и**, **язу** indicates a limitation of the action expressed by the verbal adverb. The action does not attain its full completion. With some time element involved the construction denotes that the action has not quite attained its full completion at the point of time indicated. Furthermore, the construction may indicate that the agent comes close to, stops short of, performing the action.

- Карыннары бик ач булганга күрә, әзерләнгән ашны тәмам **ашап бетерә яздылар**. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) As their stomachs were absolutely empty (lit., very hungry), they consumed the prepared food almost completely.
- Капчыкларыбызны төя-төя тутырып, авызын бәйләп торганда, кояш төшлеккә **җитә язган** иде инде. (Хәсән Сарьян, Бер ананың биш улы.) By the time we had filled up our sacks and were tying them up, the sun had already nearly reached its zenith.
- Аның яшь аша әйтелгән сүзләре хәмдүнәне дә **елата язды**. (Кояш Тимбикова, Тын бакчада.) Her words spoken through tears almost made Khämdünä cry too.
- Мин, укытучы кеше, ... башта шул сүзгә **ышана яздым**. (Фатих Хөсни, Кем гаепле?) I, a teacher, ... at first I almost believed that talk.
- Мифтах куанычыннан кычкырып **җибәрә язды**. (Гомәр Бәширов, Сарут.) Miftakh almost cried out for joy.

[1372] Яту.

Used in conjunction with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **яту** indicates the *uninterrupted continuation* of an action *at one and the same place*, or the *habitual state* of a person or thing.

- Тәрәзәдән карасаң, күз алдында Казанка **ялтырап ята**. (Мирсәй Әмир, Кысыр хәсрәт.) When you look out of the window, there is the Kazanka glittering before your eyes.
- Юл буенда машиналар **йөреп ята**, туктап торганнары да бар инде. (Мирсәй Әмир, Беркатлы кеше.) Cars are moving on the road; there are also some which have stopped.

- Артка борылам. Амбар янында Мактый бабай белән малае Габдулла абый утын **ярып яталар** икән. (Шәйхи Маннур, Агымсуларга карап.) I turn around. There, beside the barn, Grandpa Maqti and his son, Uncle Ghabdulla, are cutting wood.
- Шәһәргә якын агым су бар. Шул су буенда хатын-кызлар ... тегесен-монысын **чистартып яталар** икән. (Татар халык әкиятләре, Тире Такыя.) A brook runs (lit., There is a running water) close to the town. And there, along the brook (water) are women cleaning ... various things (lit., this and that).
- Кемнеңдер читтән киңәш һәм күрсәтмә биргәнен **көтеп ятмыйсы** иде, бу эшкә үзебез башлап керешәсе иде. (Фаяз Аунай, Экранда күрсәк икән.) We ought not to keep waiting for someone to give us advice and instructions from afar, but we ought to set about this matter ourselves.
- Менә мин хәзер китәргә, әтигә, әнигә, якыннарымнан беркемгә дә әйтми, чыгып китәргә **җыенып ятам**. (Садри Җәләл, Инде мин аңа рәнҗемим.) I am now preparing to go away, to leave without telling even Father, Mother, or any of my relatives.

[1373] Җибәрү.

As an auxiliary verb, **җибәрү** is used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**. The construction expresses:

a) An *intensive* action *completed quickly, momentarily.*

- Рахманкулов тәрәзәне **ачып җибәрде**. (Миргазиян Юныс, Бозылган тынычлык.) Rakhmanqulov flung the window open.
- Бөркү урамнан салкынча иркен бүлмәгә килеп кергәч, Байкучатов җиңел **сулап җибәрде**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Upon coming into the cool, spacious room from the sultry street, Baiquchatov breathed a sigh of relief.
- Без һаман бара торабыз. Менә Тәнзилә апа тагын бер ишекне ачып, аркабыздан төртеп эченә **кертеп җибәрде**. (Нәби Дәүли, Кояшка йөз белән.) We continue walking. Here, Aunt Tänzilä opens still another door and, giving us a shove in our backs, quickly made us go in (i.e., go into the room).
- ... Тәнзилә апа үзе малайларның кашыкларына май сала. Эч-эч дип әйтә тора! Малайлар башта күзләрен чытырдатып йомалар, авызларын зур ачып, ... **йотып җибәрәләр**. (ibid.) ... Aunt Tänzilä herself puts (cod-liver) oil on the boys' spoons. "Take (lit., Drink) it, take it!" she keeps saying. The boys first close their eyes firmly, then open their mouths wide and ... quickly swallow it down.

b) An action *beginning suddenly.*

- Юатыр өчен генә әйтсә дә, аның бу сүзләре минем рухымны бердән **күтәреп җибәрде**. (Әмирхан Еники, Гөләндәм туташ хатирәсе.) Although he said it only to comfort (encourage) me, these words of his suddenly raised my spirits.
- Кайсыдыр шунда минем хакта сүз **башлап җибәрде**. (Мирсәй Әмир, Әби васыяте.) Someone then suddenly started to talk about me.
- – Тарт, – диде берсе. Гармончы, шуны гына көтеп торган кебек, өздереп **уйнап та җибәрде**. (Мирсәй Әмир, Тун ачуы.) "Play," one of them said. As if he had just been waiting for that, the accordion player masterfully struck up a tune.

c) An *inceptive* action assuming a *permanent* or *continuous* character.

- Әминә янәшәсендә атлаганда мин шул турыда уйлап бардым. Күңелдә канәгатьлек хисе иде. Янымда Әминә икәнлеген дә **онытып җибәргәнмен** хәтта. (Туфан Миңнуллин, Хәсән Вәгыйзович.) While walking beside Äminä I kept thinking about those things (i.e., the things mentioned previously). I had a feeling of contentment. I even had completely forgotten that Äminä was there at my side.

- «Алтын кошым югалган, кемдер читлекне ачып кошны **чыгарып җибәргән**», – ди. (Татар халык әкиятләре, Алтын Кош.) "My golden bird has disappeared, someone has opened the cage and let the bird out," he says.
- – Бу ашъяулыкның хикмәте бар, ди. **Җәеп җибәрсәң**, ни теләсәң шундый аш була аның өстендә, – ди. (ibid.) "This tablecloth has a magic power," he says. "If you spread it out, whatever food you wish will appear on it," he says.
- – Ярый, мин сезгә рөхсәт бирәм. Мәгәр мин сезне урманнан чыгып киткәнче үзем **озатып җибәрәм**. (Татар халык әкиятләре, Ак бүре.) "All right, I give you permission. But I'll accompany you until you get out of the forest."

d) An *intensive short* action.

- Фангөл дә, Салих та ... кычкырып **көлеп җибәрделәр**. (Газиз Мөхәммәтшин, Дулкыннар.) Both Fangöl and Salikh ... burst out laughing loudly.
- Җәмилә, үзен үзе онытып: – Гыйльметдин, харап! – дип **челелдәп җибәрде**. (Мирсәй Әмир, Җанлы бүкән – читән артында.) Forgetting herself, Jämilä shrieked out, "Ghilmetdin, we are finished!"
- Җайдаклар, таныш тавышны ишетеп, шундук тезгеннәрен тарттылар, атлары кинәт туктый алмый үрә сикереп **кешнәп җибәрде**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Hearing the familiar voice, the horsemen immediately reined in their horses, and the horses, unable to stop (so) suddenly, reared up and broke out into neighing.
- Мөхәммәтҗан бабай, ... чыбыркысын шартлатып, **сызгырып җибәрә**. (Мөхәммәт Гали, Көтүчеләр.) Grandpa Mökhämmätjan, ... cracking his whip, gives a whistle.
- – Вәли, син түгелме соң? – дип **кычкырып җибәрде** Фатыйма, ... (Кәрим Әмири, Завод мәктәбендә.) "Wäli, isn't that you?" Fatima cried out, ...

e) An action *directed away from the agent.*

- Теге кеше әйтте, ди: – Тукта әле, әнә теге болыт килеп җитсен, шуның өстенә таякны **ташлап җибәрәм**, диде, ди. (Татар халык әкиятләре, Һөнәрле үлмәс.) That man said, so they say: "Just wait, let that cloud there come (here), (and) I'll throw the stick on it."
- Патша, хатынының сүзенә ышанмыйча, аны бик каты ачуланып, **куып чыгарып җибәрә**. (Татар халык әкиятләре, Алтын кош.) Not believing his wife's words, the king scolds her very severely and chases her out (of the room).
- Хөснуллин чыгып киткәч, тикшерүче кереп, бер-ике юк кына сорау бирде дә Хәдичәне **кайтарып җибәрде**. (Фоат Садриев, Таң җиле.) After Khösnullin left (the room), the investigator entered. He asked only one or two trivial questions and sent Khädichä back (home).

f) An action carried out with *force, vigor.*

- – Бу нәрсә? – диде. Минем яңакка берне **салып та җибәрде**. (Давыт Юлтый, Бәләкәй Котош.) "What is this?" he said and slapped me on the cheek.
- Ак күлмәк: – Мин аннан бөтенләй алга чыгып киләдер идем, Мортаза **этеп җибәрде** мине, – ди. (Мөхәммәт Гали, Сабан туенда.) The boy in the white shirt says: "I had been pulling clear ahead of him, but Mortaza pushed me."
- ... сай көймәне икәүләп суга төшерделәр. Ишкәкне комга терәп **этеп җибәргәч**, көймә ... ачык диңгезгә таба шуышты. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) ... the two together put the flat boat into the water. After they propped the oar on the sand and pushed off, the boat glided towards the open sea.
- Тимергали ага хәзер пенсиядә инде. Үз гомерендә күргән-белгәннәре турында очрашкан саен дәртләнеп-дәртләнеп **сөйләп җибәрә** дә. (Әбрар Шәмин, Олы бөркет.) Sir Timerghäli is now already on pension. Each time we meet he talks with great animation (in a very animated way) about the things he has seen and experienced in his life.

g) An action *increasing* in intensity, force, or increasing, improving an existing quality.

- «Көтермен» сүзе егетне тәмам **эретеп җибәрде**. Миргазиян Юныс, Юылган мәхәббәт.) Her words "I'll wait for you" softened the young man completely.
- Һәрнәрсәгә аек күз белән карый торган бер карчык иде ул. Яшь кызның өй эчен **ямьләндереп җибәрүен** ул тоймады да ... (Миргазиян Юныс, Әрчегән бәрәңге.) She was an old woman who looked at everything with sober eyes. She did not even notice that the young girl was beautifying the interior of the house ...

h) A *momentary* action performed *unconsciously, unintentionally* or *erroneously.*

- – Әйтәм, миңа да Шәрифә диясе урынга еш кына Шәфика **дип җибәрә идең**. (Габдрахман Әпсәләмов, Идел хикәяте.) "I say, you would often call me Shäfiqa too instead of Shärifä.
- Җәмилә дә каушый, калтырый иде. Шулай каушый, калтырый торгач, яңлыш самоварның капкачын кулыннан **төшереп тә җибәрде**. (Мәҗит Гафури, Ярлылар.) Jämilä too became frightened and was trembling. Standing there frightened and trembling, she let the cover over the samovar fall (from her hand).
- Бәдри: «Ирең кайттымы?» – дип сорагач та, [Җәмилә], ..., сулкылдап **елап та җибәрде**. Бу ихтыярсыз чыккан ... күз яшьләре, ..., кемнең дә булса күңеленә, йөрәгенә әсәр итәрлек булганга күрә, Бәдри дә, бергә кушылып, күз яшьләрен түгә башлады. (ibid.) The moment Bädri asked her: "Did your husband return?" [Jämilä], ..., began to weep sobbingly. Because these tears, which flowed unconsciously, ... were capable of affecting anybody's heart and soul, Bädri too joined in and began to shed tears.

[1374] Җитү.

As an auxiliary verb, **җитү** is used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**. The construction indicates:

a) The action or state has *reached* (will reach) an *aim* or a *limit*, or it has rendered a *result.*

- Икенче көнне нәкъ билгеләнгән вакытта Мәдинәнең чакырулы кунаклары **килеп җитте**. (Атилла Расих, Ике буйдак.) The next day, exactly at the set time, Mädinä's invited guests arrived.
- Камил **килеп җиткәндә**, шәһәр бинасы алдындагы мәйданда йөзләрчә кешеләр җыелып торган иде инде. (Мирсәй Әмир, Ялантау кешеләре.) When Kamil was getting there, hundreds of people had already gathered at the square in front of the town hall.
- Юмарт туп-туры әлеге шәһәргә киткән. **Барып җиткәч**, шәһәр читендәге ялгыз йортка кергән. (Татар халык әкиятләре, Саран белән Юмарт.) Yumart left straight for that town (that town mentioned before). Upon getting there, he went into a house which stood alone at the edge of the town. (Юмарт – 'generous', 'open-handed', Саран 'miser', stingly' here used as proper names.)
- Мин баштарак үземнең сәләтемә **ышанып җитә** алмыйча йөрдем. (Гомәр Бәширов, Тормыш сукмаклары.) At first, I was unable to fully believe in my talent.
- – Көтеп торыгыз, хәзер үзем **килеп җитәм**. Бергә барырбыз. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) "Wait one moment, I'll come right now myself. We'll go together."
- Диңгез төбенә **төшеп җитәр** өчен егерме секунд чамасы вакыт кирәк иде. (Миргазиян Юныс, Энҗе эзләүчеләр.) It took about twenty seconds to descend to the bottom of the sea.

b) The *quick completion* of an action, often with a tinge of *surprise.*

- Сүз шушы җирдә тукталып калды: аларны көтмәгәндә йөк машинасы **куып җитте**. (Әбрар Шәмин, Күңел күзе.) Their conversation (lit., the word) stopped at

this point; a truck had unexpectedly caught up with them (and the chauffeur offered them a lift into town).

- ... гайбәтләр бер минут эчендә авылның бер очыннан икенче очына **барып җитәләр**. (Кәрим Әмири, Югалган малай.) ... within a minute the slanderous words spread from one end of the village to the other.
- Егетнең чәче кызларныкы шикелле озын, джинс чалбар. ... Бу мода Караярга да **барып җитәр** дип кем уйлаган! (Миргазиян Юныс, Табу һәм югалту.) The young man's hair is as long as a girl's, and he is wearing jeans. ... who ever thought that this fashion would get to Qarayar of all places!

[1375] Җиткерү (җиткезү.)
Used with the verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, **җиткерү** (**җиткезү**) indicates that the action or state *is brought to its limit, its end.*

- Шундый әйбәт сөйләшеп бардык. Егерме-егерме биш километр ара сизелми дә калды. Ә кирәк җиргә **илтеп җиткергәч**... Рәхмәтне әйттеләр, әлбәттә. ... Тик хәзерге заманда ул рәхмәт белән кая барасың? (Мирсәй Әмир, Сәдака.) We went along, having such a nice talk. The twenty or twenty-five kilometer distance was not even noticed. But after I had brought them to the place they had to go to... Of course, they expressed their thanks. ... But in these times, where do you get with (words of) thanks?
- ... Зөһрәгөл ... пылавын **пешереп җиткезде** һәм аны бизәкле зур тәлинкәгә салып, үзен ишек төбендә каршы алган иренә китереп тоттырды. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) ... Zöhrägöl ... finished cooking her pilau and, after putting it on a large, ornamented plate, went and handed it to her husband who took it from her (lit., who met her) at the door (i.e., at the door of the room in which he was having a meeting).
- Бу хакта сүз чыкса, ул шатлыгын, канәгатен **әйтеп җиткерергә** сүз таба алмый. (Галимҗан Ибраһимов, Диңгездә.) Whenever this (i.e., the matter of the subject's having obtained the post of an attendant in a mosque) is brought up in a conversation, he cannot find the words to express his joy, his contentment.

[1376] The *negative* of **җиткерү – җиткермәү** – used with a verbal adverb in **-п**, **-ып**, **-еп**, indicates the *incompleteness, imperfection, insufficiency* or *inadequacy* of the action or state expressed by the verbal adverb.

- Егет соңгы сүзләрен пышылдап кына әйткәнлектән, Фарукҗан аны **ишетеп җиткермәде**. (Тәүфикъ Әйди, Елан угы.) Because the young man said his last words in a whisper, Faruqjan could not make them out (hear them).
- Зур чуенда итле аш пешерергә ризалык биргәндә мин кайбер нәрсәләрне **уйлап җиткермәгәнмен**. Алар бит биш-алты кеше, Таня белән мин генә түгел. (Нурихан Фәттах, Мөдир Саҗидә.) When I agreed to cook a meal with meat in the large cast iron pot, I apparently had not thought out a few things. They were five or six people, not just Tanya and I.

CHAPTER XXX – MODES OF ACTION EXPRESSED BY VERBS IN A CONJUGATED FORM FOLLOWED BY да, дә, та, тә PLUS AUXILIARY VERBS

[1377] This construction basically expresses the same modes of action as that of verbal adverbs with auxiliary verbs. However, it puts a stronger emphasis on the action, often adding a shade of *spontaneity, suddenness* or *unexpectedness* of action.

- – Барсам, ни була, ди... Теләдем – бетте. **Китәм дә барам**... (Галимҗан Ибраһимов, Яшь йөрәкләр.) "What if I'm leaving," he says... "I want to – and that's reason enough." "I am off .."
- Мәрьямнең күренүе белән бөтен халык **коелды да төште** ... (ibid.) When Märyäm appeared all the people were quite startled ...
- Анда татарча эт бетергесез хикәяләр, кыйссалар өстенә, бик тәмләп вә бик баллап язылган төрек романнарының да исәбе-хисабы юк иде. Мәрьям, килүе белән, шуларның эченә **чумды да китте**. (ibid.) There (i.e., in the girls' school) were, in addition to innumerable Tatar stories and tales, also an enormous number of Turkish novels written in a very sweet and sugary style. The moment Märyäm arrived, she plunged right into them.
- Аның белән күп һәм иркен сөйләштек. Бигрәк ул сөйләде. Минем **исем китте дә торды**. ... бик күп нәрсә күргән. Ни турында гына сүз чыкмасын, мине **күмә дә ташлый**. (Галимҗан Ибраһимов, Уты сүнгән җәһәннәм.) He and I talked a lot – and frankly. He especially. I was just amazed. ... he had a lot of experience. Whatever the conversation was about, he simply overwhelmed (lit., buried) me with his arguments.
- – Без синең белән бергә булабыз. Хәзер дә минем белән каласың... Мин шулай телим... **Күр дә тор**, бергәләп бөтен кыенлыкларны җиңеп чыгачакбыз. (Әхсән Баянов, Яшьлегемне эзлим.) "You and I are together. And now you will stay with me... That's the way I want it... You'll see (pronounced with emphasis), together we shall overcome all difficulties."
- Барам. Каен янына җитәм. Узам. Күрәм, минем алда үзебезнең авыл. Юнәлеш төшенчәсе кинәт **үзгәрде дә китте**. (ibid.) I walk on. I reach the birch tree. I pass it. I look, and there, in front of me, is our village. My sense of direction quite suddenly righted itself.
- Ярты гына сәгать элек шушы ... баскычлардан менгәндә, аның күңеле, томанлы көн сыман, күтәрелмәс кебек иде. Менә – өйләгә җиткән кояштай **күтәрелде дә куйды**. (ibid.) Only half an hour ago, when he ... mounted these stairs, his mood was like a foggy day, with the fog that would not lift. And now, it had suddenly risen high like the midday sun.
- Барган саен: «Моннан ары болай йөрү ярамый, барам да бөтенесен дә Идага сөйләп бирәм!» дип күңеленә ныгытып барды Исхак. Барды, ләкин кыз узенең гадилеге, кече күңеллелеге белән аның телен **бәйләде дә куйды**. (Аяз Гыйләҗев, Берәү.) Each time he went, Iskhaq thought to himself that it must not go on like this, and he went off with the firm intention of telling Ida everything. He went, but the girl with her simplicity, her consideration (or: with her readiness to help; her kindness) simply tied his tongue.
- – Ашарыңа бар, кияреңә бар. Утырып эшлим дисәң, әнә кабинет, китапханә, кадерен белеп, **укы да ят**. Профессор булмыйча туктама. (Мирсәй Әмир, Мәхәббәт хаты.) "There is enough for you to eat (and) enough to clothe yourself. If

you want to sit down and work, there you have the study, the library. Learn their value and just go on studying. Don't stop until you become a professor."

- Габсаттар. Ярый, бер юлга калдырам, кара аны, әгәр дә моннан соң да андый эшләрең булса, бер минут та торгызмам. **Куармын да чыгарырмын**. (Галиәсгар Камал, Көндәш.) Ghabsattar. All right, I'll let it go this once, but watch out if after this you do (lit., have) such things again, I shall not keep you for one minute (i.e., keep you as an employee). I'll fire you, for certain.
- Әкълимә. Исмәгыйл абыйга кердем дә **сөйләдем дә бирдем**. (Рәисә Ишморатова, Яшьлек канат җәйгәндә.) Äqlimä. I went in to Uncle Ismäghil and just told him (everything).
- Бу хәбәр миңа яшен суккан шикелле тәэсир итте. Мин бер урында **каттым да калдым**. (Садри Җәләл, Инде мин аңа рәнҗемим.) This news hit me as if I had been struck by lightning. I was just petrified.
- – Хәзер техника заманы, басулар ерак дип, хафаланасы юк. Өч күченү ясаганчы, бер **күченәсе дә куясы**! ... – Ул ничек инде тагы, ... – Ул менә ничек, – дип ялгап алып китте Солтан. – Сайланган урын иркен ... Шулай булгач, барлык дүрт авылны да бер урынга, менә шушы урынга **китерәсе дә саласы**. (Сөббух Рафиков, Тын елга буенда.) "Now is the age of technology. One doesn't have to worry that the fields are far off. Instead of carrying out three relocations, all of them ought to be relocated in just one move! ..." "How is that then, ..." "It's like this," Soltan continued. "The selected spot is wide (vast) ... This being the case, all four villages simply ought to be relocated to one site, to this site, here."

[1378] This construction is also possible without the particle **да**, **дә**, **та**, **тә**. For example:

- ... кулыма энә-җеп тотып утыруым булды, ишек кагу-нитү юк, **килде керде** берәү шып итеп. (Мирсәй Әмир, Кысыр хәсрәт.) ... I had just sat down with needle and thread in my hand when someone came just walking in quietly, without so much as even knocking at the door.
- – Бездә яшерене-батырыны юк, – диде дә бу, үзенең бөтен тарихын **әйтте бирде**. "We have nothing to hide," he said and then went ahead and told the entire story of his life.
- – Ул якка түгел әби, үзеңнән сул якка бор. ... Тагын бер кат. – Борылмый, улым. Килен кайтканчы көтегез инде, ачуланмагыз. Фәез, ишекне юри генә эткән иде, **ачылды китте**. (Әхсән Баянов, Таш китап.) "Not to that side, Grandma, turn it (i.e., the key) from you to the left. ... Turn it once more." "It won't turn, my son. Do wait until my daughter-in-law comes back and don't be angry." When Fäyez pushed the door, just on the off-chance – it immediately opened.

Literature

Books and Articles

Агишев, Х.Г. Усилительные конструкции с однокоренными словами в татарском языке / Вопросы тюркологии, 1970, pp. 112-123.

Вәлиуллина, З.М. Сопоставительная грамматика русского и татарского языков. – Казан 1983.

— Сыйфат һәм аның исемләшүе / Вопросы тюркологии, 1970, pp. 187-193.

———, Зиннәтуллина, К.З., Сәгыйтов, М.А. Хәзерге татар әдәби теле морфологиясе. – Казан 1972.

Газизов, Р.С. Сопоставительная грамматика татарского и русского языков. – Казан 1959.

———, Сопоставительная грамматика татарского и русского языков. – Казан 1977.

— Татарский язык. – Казан 1960.

Ганиев, Ф.А. Видовая характеристика глаголов татарского языка. – Казан 1963.

———, О синтетических и аналитических падежах в татарском языке / Вопросы тюркологии. – Казан 1970, pp. 74-84.

Гарданов, Х.Ш. Татар телендә тәгъбирлек категориясе һәм аның стилистик кулланылышы / Вопросы тюркологии, 1970, pp. 272-282.

Гатиатуллина, З.З. Сравнительная типология родного (татарского) и английского языков. – Казан 1979.

———, Словарь словообразовательных элементов современного татарского литературного языка. – Казан 1984.

Гиниятуллина, А., Писагели советцкото Татаретана – Татарское книжное издательсгво, Казан, 1970.

Зиннәтуллина, К.З. О возвратном и страдательном залогах в татарском языке / Вопросы татарского языкознания. – Казан 1965, pp. 185-211.

———, Взаимно-совместный залог в татарском языке. – (ibid.) pp. 212-231.

———, Понудительные глаголы в татарском языке. – (ibid.) pp. 440-453.

Зәкиев, М.З. Хәзерге татар әдәби теле (Синтаксис.) – Казан 1958.

———, Синтаксический строй татарского языка. – Казан 1963.

———, Хәзерге татар әдәби теле синтаксисы. – Казан 1963.

———, Современный татарский литературный язык (Синтаксис.) – Казан 1966.

———, Синтаксис һәм пунктуация. – Казан 1966.

———, Хәзерге татар әдәби теле (Синтаксис.) – Казан 1974.

———, Татар халкы теленең барлыкка килүе. – Казан 1977.

———, Хәзерге татар әдәби теле синтаксисы һәм пунктуация. – Казан 1984.

———, Ибраһимов, С.М. Татар теле – 7-8 класслар өчен дәреслек. – Казан 1973.

Ибраһимов, С.М. Сравнительные конструкции в татарском языке / Вопросы татарского языкознания, Казан 1965, pp. 248-269.

Исхаков, Ф.Г. Об отдельных фонемах татарского языка / Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, 2. Фонетика, Изд. Ак. Наук СССР, Москва 1955, pp. 217-248.

———, Законы словесного ударения в татарском языке. – (ibid.) pp. 329-332.

——— и Пальмбах, А.А. Беглые гласные в татарском и некоторых других тюркских языках. – (ibid.) pp. 208-216.

Кононов, А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. – Москва 1956.

———, Грамматика современного узбекского литературного языка. – Москва 1960.
Курбангалиев, М., Газизов, Р. Опыт систематической грамматики татарского языка. – Казан 1931.
Курбатов, Х.Р. Татар теленең алфавит һәм орфография тарихы. – Казан 1960.
———, Хәзерге татар әдәби теленең стилистик системасы. – Казан 1971.
———, Татарская лингвистическая стилистика и поэтика. – Изд. «Наука», Москва 1978.
———, Иске татар поэзиясендә тел, стиль, метрика һәм строфика. – Казан 1984.
———, Татар теленең синтаксис һәм стилистика мәсьәләләре. Казан 1956.
Лексика и стилистика татарского языка – (a collective work by a group of authors). Ответственый редактор: Х.Р. Курбатов. – Казан 1982.
Мифтахов, Б.М. Татар теле – Гади җөмлә синтаксисы. – Казан 1973.
———, Татар теле – 6 нчы класс өчен дәреслек. – Казан 1981.
Мухамедова, Р.Г. Татары-мишари. – Москва 1972.
Нуриев, Рәүф. Татар сәхнә сөйләмә. Татар мирас китап нәшрияты, Казан, 1998.
Нүрмаханов, Ә. Түркі тілдерінің салыстырмалы грамматикасы. – Алматы 1974.
Рамазанов, Ш. һәм Хисмәтуллин, Х. Татар теле грамматикасы, I Кисәк. – Казан 1954.
Сарьян, Хәсән. Уеңны уйдырып сал ... – Казан 1977.
Сафиуллина, Ф.С. Татар телендә сүз тәртибе. – Казан 1974.
———, Синтаксис татарской разговорной речи. – Издательство Казанского университета 1970.
———, Галиуллин, К.Р. Русско-татарский разговорник. – Казан 1986.
Современный татарский литературный язык – Лексикология, фонетика, морфология (a collective work by a group of authors). Редакционная коллегия: Х.Р. Курбатов, Л.Т. Махмутова, Л.П. Смолякова, Э.Р. Тенишев. – Изд. «Наука», Москва 1969.
Современный татарский литературный язык – Синтаксис. Разделы книги написаны: Закиевым Мирфатыхом Закиевичем – главы I, II, III, и IV, § 1-242, Курбатовым Халифом Рахимовичем – «Формы передачи чужой речи», § 243-251. Изд. «Наука», Москва 1971.
Сәгыйтов, М.А. Аваз ияремнәрен өйрәнүгә карата / Вопросы тюркологии, 1970, pp. 176-186.
Татар грамматикасы – Өч томда. Татарстан Фәннәр Академиясе Фуманитар Фәннәр Бүлеме. – Мәскәү, Казан «ИНСАН» «ФИКЕР», 1998
Татар совет театры, Галимҗан Ибраһимов исемендәте тел, әдәбият һәм тарих институты. Татарстан китап нәшрияты, Казан, 1975.
Татар теле һәм әдәбияты – Өченче китап. – Казан 1965.
Татар теле һәм әдәбияты (a collective work by a group of authors). Редакторы: Х.Р. Курбатов, Ф.М. Мусин. – Казан 1976.
Татар теле грамматикасы – Өч томда. Россия Фәннәр Академиясе, Татарстан Фәннәр Академиясе, Г. Ибраһимов исемендәге тел, әдәбият һәм тарих институты. – Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1992/93.
Тумашева, Д.Г. Хәзерге татар әдәби теле морфологиясе. – Казан 1964.
———, Перифрастические формы татарского глагола. – Вопросы татарского языкознания, 1965, pp. 147-184.
———, Хәзерге татар әдәби теле (Морфология.) – Казан 1978.
———, Татарский глагол. – Изд. Казанского университета 1986.
———, Вәлиуллина, З.М., Фасеев, Ф.С. Татар теле. – Казан 1973.
Фасеев, Ф.С. Татар телендә терминология нигезләре. – Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1969.

Хаков, В.Х. Татар әдәби теленең үсү һәм нормалашу процессына караган кайбер мәсьәләләр. – Вопросы тюркологии, 1970, pp. 166-175.
———, Г.Ф. Саттаров, С.М. Ибрагимов, Ф.С. Сафиуллина, А.Х. Нуриева, Ф.М. Хисамова, М.Б. Мардиева Исследования по татарскому языку. – Изд. Казанского университета, 1977.
— Татар милли әдәби теленең барлыкка килүе һәм үсеше. – Казан 1972.
Хангилдин, В.Н. Татар теле грамматикасы (Морфология һәм синтаксис.) – Казан 1959.
Хәзерге башкорт теле. – Өфө, Башкортостан китап нәшриәте, 1986.
Хәзерге татар әдәби теле. – Татарстан китап нәшрияты, Казан 1965, Казан тел, әбәбият һәм тарих институты.
Щербак, А. Сравнительная фонетика тюркских языков. – Изд. «Наука», Ленинград 1970.
Юлдашев, А.А. Соотношение деепричастных и личных форм глагола в тюркских языках. – Изд. «Наука», Москва 1977.
Юсупов, Р.А. Тәрҗемә мәсьәләләре. – Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1975.
Юсупов, Ф.Ю. Неличные формы глагола в диалектах татарского языка. – Казан 1985.
———, Изучение татарского глагола. – Казан 1980.
Әхәтов, Г. Татар диалектологиясе. – Казан 1984.
Әдәбият баскычлары (1917-1973). Г. Ибраһимов исемендәте тел, әдәбият һәм тарих институты. Казан Татарстан китап нәшрияты, 1976.
Җәләй, Л., Борһанова, Н., Мәхмүтова, Л. Татар теленең фразеологиясе, мәкаль һәм әйтемнәре. – Казан 1957.

Dictionaries

Башкирско-русский словарь. – Гос. изд. иностранных и национальных словарей, Москва 1958.
Борһанова, Н.Б., Мәхмүтова, Л.Г., Садыйкова, З.Р., Якупова, Г.К. Татар теленең диалектологик сүзлеге. – Татарстан китап нәшрияты, Казан 1969.
Helbig, Gerhard, Lexikon deutscher Partikeln. Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1990.
Нуриева, А.Х., Фасеев, Ф.С., Мәхмүтов, М.И. Татар теленең орфографик сүзлеге. – Татарстан китап нәшрияты, Казан 1983.
Саттаров, Г.Ф. Татар исемнәре сүзлеге. – Татарстан китап нәшрияты, Казан 1981.
Сәлимов, Хәлил. Татар теленең орфотрафик сүзлете. «Камаз нәшрияты», Чаллы, 1995.
Русско-татарский словарь, 1-4. – Таткнигоиздат, Казан 1955-59.
Русско-татарский словарь. – Татарское книжное изд., Казан 1971.
Татар теленең аңлатмалы сүзлеге, Өч томда. – Татарстан китап нәшрияты, Казан 1977, 1979, 1981.
Татарско-русский словарь. – Изд. «Советская энциклопедия», Москва 1966.
Tatarca-urьsca syzlek (in Jaņalif). – Tatizdat, Qazan, 1931.
Ханбикова, Ш.С. Синонимнар сүзлеге. – Казан 1962.
Хәмзин, К.З., Мәхмүтов, М.И., Сәйфуллин. Г.Ш. Гарәпчә-татарча-русча алынмалар сүзлеге. – Татарстан китап нәшрияты, Казан 1965.

PART III
Index I

A

Ablative of nouns, formation, 237; as object, 238 1; as indirect object of factitive verbs, 238 2; as the complement of predicate nouns and adjectives, 238 3; as object denoting the person or thing from whom/which something is received, taken away, asked, etc., 238 4; as object denoting the point towards which the action is directed, 238 5 a-b; denoting the characteristic by which someone or something is recognized, 238 6; denoting the material of which something is made, 238 7; as the circumstantial complement indicating motion from a person or place, 239 1; the place or space through, along or past which the action takes place, 239 2; distance or direction from a point, 239 3; time, 239 4; age, 239 5; cause, 239 6; manner, 239 7; measure and degree, 239 8; amount of money for which an object is bought or sold, 239 9; an unspecified part of a whole, 239 10; singling out a part from a whole, 239 11 a-b; expressing comparison, 239 12; governed by a postposition, 239 13; in idiomatic expressions, 239 14; forming adverbs, 239 15; 597; governed by a verb, 240.

Accent, position and intensity, 71-83, 84 1, 2 a-c; accent and meaning of words, 85; accent, expiratory, musical, 86; accent, table, 87.

Accusative of nouns, formation, 230; direct object, determinate and indeterminate, 231; object is determinate, 232 1-12; use of the full accusative in the older literary language, 232 12. Note, object is indeterminate, 233 a-c; nouns in the accusative case functioning as adverbs of time, 234.

Adjective, descriptive, relational, 245; formation of descriptive adjectives derived from parts of speech other than verbs, 246, 247, 248 1-4, 249; 252-256, 257 1 a-b, 2-4; 259-261, 262 a-b, 263, 264, 265, 266; derived from verbs, 267-288; formation of relational adjectives, 251 1-5, 258, 260; adjectives formed with Persian prefixes, 289, 290; compound, formation, 291-297; as attribute, 299; predicate, 300; with predicate endings, 301; comparison, 302-305; used explicitly, 306, 307; implicitly, 308, comparison, intensified, 309; expressing a low or aproximate degree, 310; superlative, 311; intensified, 312; *in̦* with nouns, 313; superlative, emphatic forms, formed morphologically, 314 1 a-c, syntactically, 314 2 a-b; negative comparative and superlative, 315; indicating the same degree of quality in two or more persons or things, 316; two or more persons or things do not possess a quality in the same degree, 317; one person or thing possesses two or more different qualities in the same degree, 318; in a lesser degree, 319; lesser degree expressed by suffixes, 320; adjective as noun, 321 1-2; relational adjective as noun, 322, 323; noun used as adjective, 324; names of nationalities and languages, 325-328; adjective with *+lьq, +lek,* 1097 c.

Adverb, general characteristics and formation, 580; simple adverbs, 581; the adverb 'caq', 581 Note a-c; derivational adverbs, 582; formed with suffixes, 583 1-2, 584, 585 1-2, 3 a-d, 586 a-c, 587-590, 591 a-o, 592-595; compound, 596 a-l; formed by case suffixes, 597; by the possessive suffix of the third person, with or without case suffixes, 598; with 'bulьp' and 'itep', 599; with 'kileş', 600; 'kɵjgə', 'kɵje', 'kɵjencə', 601; 'rəweştə', 'rəweşle', 'rɵweşcə', 602; 'surəttə', 603; 'tɵstə', 604; 'un̦ajoŋa', 605 a-b; 'xəldə', 606; with other postpositions, 607; classified, 608 1-5; comparison, positive, 609; comparative, 610; comparative used implicitly to express

incomplete degrees of quality, 611; comparative, intensified, 612; gradually intensified, 613 a-b; superlative, 614; emphatic superlative, 615 a-c; performance of action in the same manner or degree, 616; in the same manner as at a previous time or place, 617; adverb of time formed by a noun in the accusative case, 234.
Adverbial clauses of comparison, 1080; adverbial clauses expressing emphatic concessionn, 1260 and Note.
Adverbial phrases, 1071 c.
Adversative conjunctions, 630-645.
Age, expressed by dative, 227 4; by ablative, 239 5.
Agreement of predicate w. subject, see Predicate.
Alphabet, general information, 88; the latinized alphabet, 89; the modified Cyrillic alphabet and orthography, 90-93, 94 a-b, c 1-5, d-e, 95, 96 a-g, 97-101, 102 a-d, 103, 104 a-d, 105, 106 a-c, 107 a-c, 108 a-d, 109 a-e, 110, 111 a-c, 112.
Alternative conditions, see conditions, alternative.
Analytical subordinate clauses, 1265 a-f.
Apodosis, consequence clause, 1007.
Appositive with nominative, 211 f.
Approximate numbers, see Numerals.
Article, 183, 184; use of the indefinite article, 185-189, Arabic definite article, 190.
As (in the capacity of), expressed by dative, 227 9.
Assumption, 742, 1081, 1082.
Attributive adjective, 299.
Attenuation, 733, 748 b, 937, 939, 983 b, 1022, 1131, 1190.
Auxiliary verb 'i-', 974 a, c, 975; forming compound tenses, 978, 979 1-7; *-adьr ide,* 980; pluperfect, 981, 982 1-8; expressing attenuation, 983; *-a toroƣan ide,* 984, 985 1-3; habitual past, 986; with future tense II stem, 987; omission of 'd' in 'idem', 'ideņ', etc., 988; compound tenses together with 'bulu', 994 1 a-b, 2, 3.
Auxiliary verb 'bulu' (for 'bulu' as independent verb, see *Bulu*), 974 b-c, 976; forming compound tenses, 989, 990 1 a-d, 2 a-b, 3 a-b, 4; 991 1 a-b, 2- 3 a-b, 4, 992 a-b, 1-5, 993, 994 1 a-b, 2, 3; expressing time and modality, 995 1 a-d, 2 a-b, 3-6, 7 a-b, 8.
Auxiliary verbs expressing modes of action, 1322-1378.

B

Bulu, as an independent verb, 976, 977 a, 2 a-b, 3-5.

C

Capability, See Possibility.
Capital letters, use of, 116 a-o.
Cardinal numbers, See Numerals.
Clauses, coordinative, 619 1 b, 620 f; subordinative, 446, 447, 659-677.
Clauses, expressing *cause*, 227 8, 239 6, 663-665, 676 1 a-c, 677 1, 736, 1053 a, 1056 a, 1065, 1085 (with connotation of supposition), 1091, 1096, 1119, 1140, 1175, 1183 a, 1184 c, 1186 a, 1240 a, 1250 c, 1271 b, 1305; comparison, 667-670, 1056 b, 1-2, 1057-1059, 1068, 1080-1082, 1103, 1113, 1184 b, 1267 a; concession, formation and use, 1001 a-b; concession introduced by the conjunction *gərcə,* 675; concession expressed by the third person singular of affirmative or negative imperative, 1002 1; the second person singular or third person singular or plural of the negative imperative and an interrogative pronoun, 1002 2; a verbal adverb in *-^{o}p* and the particle *ta, tə,* 1002 3, 1254; the noun *baş* + possessive suffix and *belən,* 1002 4; by placing the participle *da, də, ta, tə* after a participle in *-ƣan,* etc. in the locative case, after the construction *-ƣan surəttə/təqdirdə/xəldə,* or after the verbal adverb in '-ƣac', etc., 1002 5, 1069 c, 1073, 1074; a past participle in *-ƣan,* etc. with *kөjgə, kөje, kөjencə, kөjenə,* 1071 a; a verbal adverb in *-^{o}p* plus *bulu* in the conditional mood third person plus *da, də,* 1260; condition, see Conditional Mood; degree, 1062, 1063, 1067, 1075, 1101 d, 1103, 1111 6, 1267 c, 1283 c; manner, 784, Note, 1069 a, 1072, 1074, 1079, 1084, 1183, 1186 b, 1235, 1240 a, 1241, 1250 a, 1253, 1267 c,

1283 c; purpose, 676 2 a-d, 677 2, 940, 1101 e, 1111 4, 1132. 1250 d, reason, 664-666, 1142, 1186, 1187, 1240 b; result, 666 a, 1240 b; spatial limit, 1267 b; time, 671, 737, 963, 1053 b, 1055 a, 1056 d, 1061, 1064, 1066, 1083, 1101 c, 1163, 1174 a-c, 1182, 1186 d, 1242, 1267 a, 1269, 1273.

Collective numbers, see Numerals.

Command, expressed by infinitive in *-ᴼrƣa*; 1154 a; by *kirək,* 749; imperative, 913.

Comparative, of adjectives, see Adjective; of adverbs, see Adverb; expressed by ablative, 239 12.

Comparison, with ’ber-ber’, 413. See also Adjective, Adverb, Clauses of comparison.

Complement of predicate nouns and adjectives requiring the ablative, 237 3.

Complementary infinitive, see Infinitive, complementary.

Compound adjectives, 291-297; adverbs, 596; nouns, 175 a.

Compound tenses of the indicative, 974, 975, 978-994; with *bulu* expressing time and modality, 995 1-7.

Compulsion, see Necessity.

Concession, see clauses of.

Conditional mood, conditional clauses and sentences, forms and classification, 996; non-committal (real) conditional – forms and meanings of the protasis (the ’if’-clause) and forms of the predicate in the conclusion, 997 and 997 a-e; potential conditional, forms and meanings of the protasis and forms of the predicate of the consequence clause, 998; conditions contrary to fact, forms of the protasis and the consequence clause, 999 a-f; condition expressed by verbs in the past tense I with the interrogative particle *-mь, -me,* 963; *ikən,* 1000 1 a-b; a past participle in *-ƣan,* etc. in the locative, 1000 2, 1055 b; a past participle with *xəldə, təqdirdə, surəttə,* 1000 3, 1069 b, 1073, 1074; the verbal adverb in *-ƣac,* etc., 1000 4, 1271 c; interrogative particle *-mь, -me,* 1000 5; *isə,* 1004 a-c; the participle in *-asь,* etc. plus *bulsa, bulƣanda,* or *bulƣac,* 1139; the verbal adverb in *-p,* etc., 1251; the negative verbal adverb in *-mьjça, -miçə,* 1283 e; conditions, alternative, 672, 1003 a-b, 1207; categorical, 1000 6.

Conditional, other uses and meanings, 1005 1-3; with the particles *bit, inde, ni, soꞑ, taƣь(n),* 1005 4; with *bit, soꞑ,* 1005 5; with other particles, 1006 1-4.

Conditional clause, used without a consequence clause to express various modalities, emotions, 1007 a-d; conditional with ’ide’, 1008; *ikən,* 1009; *kirək* or followed by a verb in the indicative and *bulsa kirək,* 1010; with *da, də, ta, tə* and *jarьj, jarar,* 1011; with *jarar ide,* 1011 2; with *da, də*, etc. and *bulu* in its third person singular, 1012; conditional, affirmative, plus same verb in respective conjugated negative form of past tense I, indicative, 1013; conditional, affirmative or negative, plus same verb in respective affirmative or negative conjugated form of the present, past, or future tense indicative, or a verb in the imperative or optative, expressing degrees of concession and modalities, 1014 a-h; conditional, affirmative, repeated in the negative conditional and each followed by *da*, *də* and the same verb in its respective affirmative conjugated form of the indicative or imperative, expressing reluctant performance of the action, 1015; conditional, affirmative, plus same verb in respective affirmative conjugated form of the indicative or imperative and repeated in the negative conditional plus *juq,* expressing indifference or resignation to the action, 1016; conditional of *diy* in the second person singular, placed between a reduplicated noun word, 1017 a; between a reduplicated adverb of time, 1017 b; second component of the reduplication followed by *tygel, juq,* or a verb in a negative form, 1017 c; *disəꞑ* used as a particle, 1017 d; negative conditional of *diy* in the second person singular (diməsəꞑ), 1018; affirmative conditional of *diy* in the first person, 1019 a; conditional of *diy* in any person, expressing cautioning, 1019 b; following a verb in the optative, 1019 c; conditional, affirmative,

of *diy* used with the interrogatives *ni өcen? nigə?,* 1020; conditional, other uses, 1021 a-d; conditional formed by the future participle in *-asь*, etc., followed by *bulsa, bulоƣanda, bulоƣac,* 1139.

Conjugation, conditional, 996; imperative, 910; indicative, present, 953 a-h; past tense I, 957; past tense II, 966; future tense I, 968, 969; future tense II, 971; continuous past, 978; past perfect, 981; habitual past – *-a torоƣan ide,* 984; *-^{o}r/-mas, -məs ide,* 986; future perfect, 987; optative, 943, 949, 950.

Conjunctions, general information and classification, 618; coordinating, 619; copulative, 619-629; adversative, 630-645; disjunctive, 646-658; subordinating, 659-677; at the beginning of a sentence, 678; double conjunctions, use of, 679; connection of words, phrases, etc. by means other than conjunctions, 680; the English conjunction 'that' with subordinate clauses – its rendering in Tatar, 666 a-c, 676 2 a-b, d, 676 3, 677 2, 3 a-c and Note.

Consequence clauses, independent use, forms and meanings, 1022.

Consonant harmony, 68 1 a-c, variation in stems, 68 2 a-c; rapid speech, 68 3.

Consonant phonemes, classified, 20, 21, description, 22-49.

Continuous past, formation and table, 978, functions and use, 979 1-7; expanded form, 980.

Contractions, certain verbal adverbs in *-a, -ə* with the negative of *alu* – *almaw,* 1245 1, 2 a-b; idem, *iden,* etc., (with omission of 'd'), 988; nişlərgə (ni eşlərgə), 745.

Contrary to fact, condition, 999 a-f.

Coordinate clauses con. by *həm,* 619 b. 1-3.

Copulative conjunctions, 619-629.

Correlative conjunctions, 619 d, 628, 629, 649-658, 672, 1101 f.

D

Dative case of nouns, formation, 225; indirect object, 226; circumstantial complement, 227; indicating, motion in various directions, 227 1; time limit, 227 2, amount of money for which something is bought or sold, 227 3; age, 227 4; measure and degree, 227 5; purpose, 227 6; manner, 227 7; cause, 227 8; 'as' (in the capacity of), 228 a; with postpositions, 228 b; forming adverbs, 228 c; joined to personal forms of the verb, to the verbal adverb in *-ƣac,* etc., and to certain postpositions, 229.

Decimal fractions, see Numerals.

Decision, *ikən* placed between a repeated infinitive in *-^{o}rƣa*, 742 c; first person of the optative, 944; expressed by the future tense II stem and *bulu* in a conjugated form of the indicative, 995 6; the participle in *-asь* and the conditional of *bulu,* 998; *-asь* plus *ity,* 1148; the future tense I stem with *bulоƣac,* 1114; the infinitive in *-^{o}rƣa,* 1154 b, d; the infinitive in *-^{o}rƣa* with *bulu* in any person and tense, 1159; the verbal noun in *-u* in its basic form and *bulu* in the third person singular, 1202; a possessive form of the verbal noun in *-u* followed by the same verbal noun in its basic form, 1205; the verbal noun in *-maq, -mək* with the suffix *+cь, ce* and the past tense of *bulu,* 1224 b, or *bulu* in the conditional, 1227.

Declension, demonstrative pronouns, 416, 416 Note; nouns, 210-240; table, 241; independent possessive pronouns, table, 243; substantivized relational adjectives, 322, 323; personal pronouns, 395, 396.

Defective verb *i-,* used as an independent verb, 975; as auxiliary, see Auxiliary verb *i-.*

Degree, see Clauses of degree.

Demonstrative adjectives and adverbs, 423.

Demonstrative pronouns, 414; as nouns or adjectives, 415; diclension, 416, 416 Note; use of, 417-420, 421 a-d; denoting 'other', 422; used as nouns, 425,426; used instead of the personal pronouns of the third person singular and plural, 427; *şul* and *ul* as particles, 428; *menə* and *ənə,* 424 a-b.

Derivational adverbs, 582; formed by suffixes, 583-595.

Descriptive adjectives, 245.

Determination, *ikən* betwen repeated infinitive in *-ᴼroɑ,* 742; not to perform the action, verb in affirmative past tense I plus 'juq', 961; a negative past participle with the suffix *+nь, +ne* followed by the same or by a different verb in a negative personal form, 1089; a possessive form of the verbal noun in *-u* followed by the same verbal noun in its basic form, 1205; reduplication of a verbal adverb in *-a, -p, -ɑac,* 1275.
Diphthongs, 50; falling, 51; narrow, 52; labial, 53; risping, 54.
Direct discourse, analytical, 1265 a,b,f.
Direct object, 231.
Direct question, 431.
Discourse, see Direct, Indirect discourse.
Disjunctive conjunctions, 646-658.
Distance or direction from a point, 239 3.
Distributive numbers, see Numerals.
Division of words, 118 a-h.
Double conjunctions, 679.
Duty, see Necessity.

E

Editorial 'we', 1023 2.
Epenthesis. See Vowels.
Exclamatory expressions, phrases, clauses, 802, 803; questions, 995 1 c; negative response, 1086.
Expletives, 780 1, 2 a-d, 1103.
Explicit comparison, 306, 307.

F

Factitive verb, formation, 893, 894 1-8; defined, 895; of intransitive verb stems, 896 1-3; defined, 897; use, 898; of reflexive verb stems, formation, 899; use, 900; of reciprocal verbs, 901; reciprocal suffix in factitive verb stems, 902; passive factitive verbs, 903; subject as receiver of the action, 904; verb stems with two or more factitive suffixes, 905.
Fractional numbers, see Numerals.
Frequentative verbs, see Verbs, modes of action.
Future participle in *-r/-mas, -məs,* formation, 1108; meaning and use, 1108 a-b; as verbal noun, 1109; intensified, 1110; with postpositions, 1111 1-6; with the suffix *+daj, +dəj,* etc., 1112; plus *bulu,* 1113; affirmative participle with *bulɑac,* 1114; negative form of participle in ablative, 1115; affirmative form combined with negative form used as attributive adjective or as adverbial modifier, 1116 a; expressing temporal subordination, 1116 b.
Future participle in *-acaq, -əcək, -jacaq, -jəcək'* , formation and general information, 1117; as attribute, 1117 a; as verbal noun, 1117 b; possessive form plus *juq,*1118; in ablative, 1119; with the suffix *+lьq, +lek,* 1120; as ordinary substantive, 1121.
Future participle in *-asь, -əse, -ьjsь, -ise,* formation, 1122; as an attribute, 1122 a; as a noun, 1122 b; as a verbal noun, 1122 c; as a predicate, 1123 a-b; with *əllə ... +mь, +me,* 1123 c; expressing intention, wish, 1124; formation of negative and past tense, 1125 a-c; formation of negative in the vernacular, 1126; expressing categorical order or emphatic advice, 1127; with past tense of defective verb *i-,* 1128 a-c; in conclusion of conditional sentences, 1128 d; with *bar, 'juq,* 1129 1 a-d, 2; past tense, formation, 1130; expressing attenuation, 1131; with *juq,* 1132, 1133; with *bulu* in the thirdperson singular or plural; 1134; *bulu* in any person and any tense of the indicative, 1135; with *bulɑan,* 1136; with *bulu* in the negative imperative, 1137; in the negative optative, 1138; with *bulsa, bulɑanda, bulɑac,* 1139; with the verbal noun in *-u* of *bulu,* 1141; with *bulsa* in exclamations, 1142; with *kily* in the third person singular, 1143; a past participle in *-ɑan,* etc. in the ablative case followed by a participle in *asь,* etc. of the same verb plus *kily* in the third person singular, 1144; the future participle in *-asь,* etc. plus *qalɑan,* 1145; plus *qalmaɑan,* 1146; with *qalu* in the third person of other tenses both affirmative and negative, 1147; with *ity,* 1148; with *ikən,* 1149 a-d; with the word *urьn,* 1150.
Future perfect, 987.

Future tense I, formation and table of affirmative form, 968; negative form, 969; functions and use, 970 1-9; future tense I stem plus *bulu,* affirmative, 992 1; negative, 992 2-5.

Future tense II, formatikon and table, 971; functions and use, 972 1-3; negative formed with *tygel,* 973; future tense II stem plus *bulam,* etc., *buloȷan idem,* etc. denoting modalities, 995 6.

G

Gender of nouns, see Nouns.

Generalizing pronouns, 434.

Genitive case, formation, 212; designating possessive relationship between nouns, 213 1; actual ownership or possession, 213 1 a; possessive relationship between agent and action, 213 1 b; relationship in time, place, quality, etc., 213 1 c; possessive relationship between three nouns, 213 1 d; to designate the possessor, 213 2; genitive ending omitted, 214, 215, 216 a-b, 217; genitive ending obligatory, 218; words designating 'day', 'month', 'year' in genitive and repeated in locative, 219; words denoting time in genitive and repeated in nominative, 220; genitive, Arabic, 223, 224.

Gottal stop, 20.

H

Habitual action, expressed by, continuous past, 979 2; *-a toroȷan ide*, 984, 985; *-ᴼr/ -mas, -məs ide,* 986; *-a tor-qan bulu,* 991 1 a, 2 a-b, 3 a-b, 4.

Hamza, 18 a-c, 19.

Hamzat al-qat (disjunctive hamza), 104 b, 106 b, 107 b.

Homogeneous parts of speech, 619 a; homogeneous verb predicates, 620 a; constrasting members of homogeneous word combinations, 620 b.

I

i-, see Auxiliary verb *i-* and Defective verb *i-*.

Imperative mood, formation, 910; table, 911; imperative of the verb *diy*, 912; use of the imperative, 913; emphatic imperative, 914; imperative as a general statement; 915; two or more verbs in the third person connected by *ni ... ni*, 916; imperative of *kyry* with a verbal adverb in *-a,* etc., 917; imperative used in interrogative sentences, 918 a-b; in exclamatory sentences, 919; third person singular of negative imperative with the interrogative particle *-mь, -me*, 920; of affirmative imperative with *nik, nigə*, 921; of third person singular or plural with *ide*, 922; second person singular of imperative with *iden̨* or second person plural with *ide*, 923; second and third persons plus *iden̨, ide* as predicate of consequence clauses of conditional sentences, or used independently, 924; imperative with particles, 925, 926; interrogative pronoun with affirmative or negative imperative plus *di* in rhetorical questions, 927; imperative with particles, 928-939; third person singular with *өcen* or *dip*, 940; in the dative, 940; second person singular expressing existing possibility, 941; necessity, obligation, 942; old imperative in *-oȷьl, -gel, -qьl, -kel* and *-n̨, -ьn̨, -en̨*, 942 Note; imperative expressed by *kirək*, 749.

Impersonal action, verbs, 1040.

Implicit comparison, 308.

Inception of an action expressed by the form *-ᴼroȷa totьnu*, 1167.

Indefinite article, 183, 185-189.

Indefinite numeral adjectives, see Numerals.

Indefinite pronouns, formation, 435 a-b, 436; difference in meaning of the two forms, 437 and Note; use, 438; the number 'one' in its cardinal, distributive and collective forms as indefinite pronoun, 439; forming compound indefinite pronouns, 440, 441, 442.

Indefinite use of second person singular, third person plural of active verbs in any mood and tense, third person singular of passive verbs, third person singular and plural of *diy*, 1023 1-5.

Indefinite verb *nity,* 457 1-4.

Independent possessive pronouns in *+nьqь, +neke*, formation, and use, 202-204.

Indicative mood, defined, 952.
Indifference, expressed by the possessive suffix of the third person singular, 201.
Indirect discourse, 432; analytical, 1265 c-e.
Indirect object, 226, 236 1, 238 1-2.
Infinitive in *-rɑja, -rgə, (-masqa, -məskə),* formation and function as a complimentary infinitive or infinitive of purpose, 1151; as a modifier of nouns, adjectives or modal words, 1152; in its affirmative form repeated in its negative form and each form followed by *da, də,* 1153; as an independent predicate, meanings and use, 1154 a-e; in an answer to a question, 1155 a-b; with the third person singular of the defective auxiliary *i-* (ide), 1156; with its second person singular or plural (iden̦, idegez), 1157; with the interrogative particle *+mь, +me* joined to its affirmative form and repeated in its negative form, 1157; with *bulu,* 1159; affirmative form plus *bula, bula ide, bulьr, bulьr ide,* 1160; negative form plus *bula,* 1161; with *qala,* 1162; with *qala* or a personal form of *qalu* to indicate time, 1163; with *ity,* 1164; with *toru*, 1165; with *jəry*, 1166; with *totьnu*, 1167; with *dip*, 1168; with *ikən*, 1169; with *bar, juq*, 1170 1 a-d; with *tygel*, 1170 2.
Infinitive, verbal noun in *-u,* (*у /ю/)* as infinitive, 1171.
Inflection of verbs, see Verb.
Intensive pronouns, see Reflexive-intensive Pronouns.
Intention, expressed by, third person of the imperative with *dip*, 676 2; first person of the optative, 944; with *dip*, 676 b; future tense II stem with *tygel*, 973; future tense I stem with *bulɑjac*, 1114; future participle in *-asь*, etc. as a predicate, 1124; with *tygel*, 1125 c; with *ide*, 1128 b, d; with possessive suffixes and *juq*, 1133; with *bulu* in a conjugated form, 1135; infinitive in *-rɑja*, etc. with *bulu*, 1159; with *toru*, 1165; with *jəry*, 1166; with *dip*, 676 c; *digən*, 677 2; verbal noun in *-u*, etc. with *əcen*, 1187; verbal noun in *-maq* in the dative, 1218; verbal noun in *-maq* in the nominative with *bulu*, 1220; *maq* plus suffix *+cь*, 1222 a; *-macь* with *bulu* in the present tense indicative, 1223, 1223 a; with *idem, iden̦*, etc., 1224 a; with *buldьm, buldьn̦*, etc., 227 b; with *bulɑjan*, 1225; pluperfect, 1226; conditional, 1227; with *bulьp*, 1228; with *ity*, 1229; with *bulьp toru*, 1230; with *tygel*, 1231; the negative verbal adverb in *-mьj(ca)* and a verb in the negative indicative, 1288.
Interjections, defined, 781; meaning and use, 782-800; calls to animals, 801.
Interrogative participle, *±mь, ±me*, 709, 709 d, e; 954 a, j; *±mьni, ±meni*, 710 a-d.
Interrogative pronouns, 429, 430; to ask a direct question, 431; used in indirect discourse, 432; expressing various emotions, 433.
Interrogative-exclamatory sentences formed with the verbal noun in *-maq, -məc* and *kirək*, 1221.
Izafet (Persian) expressing possessive relationship between nouns, 221, 222; connecting attributive adjectives with their nouns, 329.

L

Locative case of nouns, formation, 235; indirect object, 236 1; indicating place or time, 236 2; manner, 236 3; motion, 236 4.

M

Majesty, plural of, 1023 3.
Manner, expressed by, dative, 227 7; locative, 236 3; ablative, 239 7; see also, Clauses of manner.
Measure and degree, expressed by, dative, 227 5; ablative, 239 8.
Modal words, general information, 731; use of, 732-774; with *+lьq, +lek*, 1097 a.
Modes of action, see Verb.
Mood, indicative, 952-995; imperative, 910-942; optative, 943-951; conditional, 996-1022.
Motion in various directions, expressed by, dative, 227 1; locative, 236 4; from or to a place, expressed by ablative, 239 1.
Multiplicative numbers, see Numerals.

N

Names of colors, used figuratively, 330.

Names of nationalities and languages, 325-328.

Necessity (duty, obligation)[1] expressed by the infinitive and *kirək*, 745 a; plus *ide*, 746, 748 a; a verbal noun in *-u* and *kirək*, 745 d, e; a verbal form of *kirək*, 751; *kirək ɵcen*, 752; *kirək* as attribute, 753, 754; as a noun, 755; *kirəkle*, 756, 757; *məçbyr*, 759; *tieş*, 761 a-f; *tieşle*, 762 a, c; *turь kily*, 840; second person singular of the imperative, 942, 1043; a future participle in *-asь, -əse*, etc. as an attribute, 1122 a; as a noun, 1122 b; as a predicate, 1123 a; as a predicate plus *tygel*, 1125 a; with *ide*, 1128 a; with *bar/juq*, 1129 a-b, 1130, 1132; with *bulu* in the third person singular or plural, indicative, 1134 a-b; with *bulƣan*, 1136; with *bulsa, bulƣanda, bulƣac* expressing condition with connotation of necessity, 1139; with *bulu(ь)*, 1141; with *bulmasa,* in exclamations, 1142; with *qalu* in the third person singular (verbal adverb in -a), 1147; an infinitive in *-^{o}roƣa, -^{o}rgə*, 1154 e; with *ide*, 1156; with the negative form of *bulu* in the third person singular, indicative, 1161.

Need (needless/ness), expressed by, a verb stem with the suffix *-malь, -məle*, 708; the infinitive in *-^{o}roƣa* with *kirək*, 745 a; the verbal noun in *-u* with *kirək*, 745 d; *kirək* 745 f, g, 746; *kirək tygel*, 747 a; the infinitive in *-^{o}roƣa* and a verbal form of *kirək*, 751; by *kirək ɵcen*, 752; by *kirək* as an attribute, 754; by *moxtaç*, 758 a-b; by the future participle in *-asь*, etc. as a predicate, 1123 a; with *tygel* (need not), 1125 a; the infinitive in *-^{o}roƣa* and *qalu* in the third person singular, 1162; *-^{o}roƣa* plus *ikən*, 1169; with *juq* (needless, unnecessary), 1170 b.

Negative pronouns, 443, 444; categorical negation, 445.

1) The constructions and forms listed under 'Necessity' may, depending on the context, also express duty or obligation.

Nominative case, of nouns, subject, 211 a; predicate, 211 b; attribute, 211 c; vocative nominative, 211 d; exclamatory nominative, 211 e; with appositive, 211 f.

Non-committal conditions, 997 a-e.

Noun, general information, 120; formed from words other than verbs, 121-128, 129 a-b, 130 a-d and Note, 131-136, 137 a-b, 138-145; formed from verbs, 146-149, 150 a-b, 151-174; compound, formation, 175 a-k; noun, classified, proper, common, 176; gender, 177 a-c; number, 178; plural, formation and meanings, 179, 180; other plural forms; 181, 182; noun, determinate, 184 a-c; declined, 210; as adjective, 324; noun classifiers, 350; noun clauses, as direct object, 666 b, 676 3, 677 3 a; as subject, 666 c, 677 3 b.

Numerals, classes of, 331; grammatical characteristics, 331; use as nouns, 331 a-b; *cardinal numbers*, 332, 333; hours of day and night, 334, 335; addition, subtraction, division, multiplication, 336; date, 337; numeral adjectives, 338 a; numeral nouns, 338 b 1-2; designating paper money, 339; cardinals forming idiomatic and colloquial expressions, 340, 341 1-8, 343-349; as collective numbers, 381; as components of compound nouns and adjectives, 386; *fractional numbers*, 351; decimal fractions, 352; fractions used as attributes or nouns, 353; 'half', 'quarter', 354-356; per cent, 357; per mill, 358; *multiplicative numbers*, 359 1-4; *ordinal numbers*, formation, 360; in dates, 361; expressed in Roman numerals, 362; other uses, 363; rendering 'primary', 'secondary', 365; ordinals expressing enumeration, 366; *approximative numbers,* formation, 367 1-6; approximate quantity expressed by other means, 368; *distributive numbers*, formation, 369; as adjective or noun, 370; numeral adverbs, 371; indicating equal distribution of a quantity, 372; unequal distribution, 373, 374; distributive suffix on other words, 375; *collective numbers*, 376; formation, 377; as the subject, object, predicate of a sentence, or as an adverb, 378; used instead of the cardinals, 379;

with the suffixes *+lap, +ləp, +laşьp, +ləşep*, 380; collective numbers expressed by cardinals, 381; *indefinite numeral adjectives*, 382-384; the fraction 'half' and some cardinals used as indefinite numbers, 385; some indefinite numeral adjectives and cardinals as components of compound nouns and adjectives, 386.

O

Object, determinate, 232; indeterminate, 233 a-c; in the ablative case, agreement in person with the direct object, 238 5 b; in ablative, denoting a characteristic, 238 6; the material something is made of, 238 7.
Obligation, see Necessity.
Omission of personal pronouns, 397.
Onomatopoetic words, representing sound, defined and classified, 804; imitating sounds produced by man, 805; by animals, 806; by objects, 807; by nature, 808; words not representing sound, classified, 809 1-3; onomatopoetic and related words not representing sound, imitating or reproducing sounds, movement, etc. and reflecting emotions, characteristics, 810; formation of verbs and nouns from onomatopoetic and related words, 811-819 and Note.
Optative mood, formation, 943 1-5; meaning and use of the first person singular, 944; of the first person plural, 945; used in interrogative sentences, 946 a-b; in exclamations, 947; with particles, 948; optative in *-ƣьr, -ger, -qьr, -ker* and a possessive suffix, 949; optative in *-ma-ƣaj, -mə-gəj*, 950, 951.
Order, see Command.
Ordinal numbers, see Numerals.
Orthographical changes, some remarks, 119 a-d.

P

Parenthetical expressions, defined, 775; words functioning exclusively or almost exclusively as parenthetical expressions, 776; expressed by, nouns in various cases, 777; adjectives, adverbs, numerals, pronouns, some modal words, 778 a; formed by or with verbs, 778 b; classified according to their meanings, 779 a-i.
Participles, see Present, Past, Future participles.
Particles, general information, 681; use of, 682-730; *şul* and *ul* as particles, 428.
Partitive, expressed by ablative, 239 10.
Parts of speech used as pronouns, 448-456.
Passive verbs, formation, 858, 859; use of passive verbs formed from transitive verbs, 860-865; third person singular used indefinitely, 866; used in an indefinite personal way, 867; passive intransitive verbs, use of, 868; double passive of verbs ending in *-la, lə, -l*, 869; passive forms of some transitive verbs functioning as reflexive verbs or taking on the character of intransitive verbs, 870, 871; passive of the verb *an.law*, 872; formation of the passive voice of transitive verbs, 873 a-e; *tuqtaw* and *tuqtalu*, 874; *tuqtalьnu*, 875.
Past participle in *-ƣan, -gən, -qan, -kən*, formation, 1047; functions and use, 1048; as an attributive adjective or as the predicate of a sentence, 1049; as a verbal noun and as a substantive, functional difference, 1050 a-b; functions and use with case endings, in nominative, 1051 a-e; in genitive, 1052; in the dative, indicating cause 1053 a; time, 1053 b; as the indirect object, 1053 c; in the accusative, as direct object, 1054 a-f; in the locative indicating time, 1055 a; condition, 1055 b, 1000 d; governed by a verb requiring the locative, 1055 c; as part of a fixed phrase or as an adverb, 1055 d; in the ablative, expressing cause, reason, 1056 a; comparison of action, 1056 b, 1-2; continuous intensification of the action, 1056 c; time, 1056 d; forming adverbs, 1056 e; with postpositions, 1057-1075; with *bar* or *juq*, formation, meaning and use, 1076 a-f; possessive form with the third person singular of *bulu*, 1077; with the third person of *bulu* in the conditional, imperative or as a verbal adverb in *-ƣac, -gəc*, 1078; the possessive or basic form with the suffix *+ca, +cə*, 1079; with the suffix *+daj, +dəj*, 1080; with *+daj, +dəj*

and *bulu*, 1081; with *+daj, +dəj* and *ity*, 1082; with the suffix *+daƣь, +dəge*, 1083; with *+daƣьca, +dəgecə* or *+daƣьdaj, +dəgedəj*, 1084; with *+nьqьmь, +nekeme*, 1085; the negative past participle with *+nь, +ne*, 1086-1089; the past participle in its basic form followed by the same verb in the optative or imperative, 1090; reduplicated, 1091; a past participle in its affirmative possessive form followed by the same verb in an affirmative conjugated form and followed in turn by the same participle in its negative possessive form plus *juq*, 1092; the participle and a conjugated form of the same verb, both in the affirmative, and repeated in their corresponding negative forms, 1093; a negative verbal adverb in *-mьj, -mi* and the participle of the same verb in its affirmative form, 1094; the participle with the suffix *+lьq, +lek*, 1095; with *+lьq, +lek* and the ablative case, 1096; *+lьq, +lek* joined to *bar, juq, tugel, kirək, tieş* and to interrogative pronouns instead of being joined to *ikən* or *bulƣan*, 1097 a-b; *+lьq, +lek* joined to adjectives, adverbs and nouns in the locative, 1097 c; the past participle in *-gən* of *diy*, 1098 a-b; preceded by *menə* or *ber*, 1099; with possessive suffixes, 1100 a; with possessive suffixes and case endings, 1100 b; in the locative case, 1101 a-g; in the ablative case, 1102; with *+dəj*, 1103.

Past participle in *+mьş, +meş*, formation and use, 1104 a-b; in the dative case, 1105; the possessive form with the suffix *+ca, +cə*, 1106a; with the suffix *+lьj, +li*, 1106 b.

Past participle in *+dьq, +dek*, formation, characteristics and use, 1107.

Past perfect (pluperfect), formation and table, 981; functions and use, 982 1, 2 a-b; expressing modal qualities, 983 a-b.

Past tense I, formation and table, 957; expressing a completed action the speaker has witnessed, 958 1; indicating the process of the action, 958 2; action took place once in the recent past, 958 3; action performed repeatedly, 958 4; used stylistically, 958 5 a-b; expressing humor, 958 6; action begun in past continues at the time of speaking, 958 7; action will definitely take place if a certain condition is fulfilled, 958 8; the first person singular in exclamations, 959; use of the first person plural instead of the imperative (optative), 960 a; in forms of salutation, 960 b; in its affirmative form plus *juq*, 961; verb in affirmative and repeated in affirmative or negative, each followed by *ni*, 962; verb with interrogative particle, 963; a verb in its negative form used with an interrogative pronoun or with certain adverbs, 964; the past tense I used instead of the conditional, 965; the past tense I followed by *ide*, 965 Note.

Past tense II, formation and table, 966; indicating a completed nonwithessed action, 967 1; an action the speaker has forgotten or remembers only vaguely, 967 2; indicating date and place of birth, 967 3; action took place in the distant past, 967 4; in indefinite manner of speech, 967 5; indicates a result, state, condition as a fact, 967 6; denoting timelessness, 967 7; lack of knowledge or understanding of the result or product of an action, 967 8.

Past tense formed with *-adьr idem, iden,*, etc., 980; with *-a toroƣan idem, iden,*, etc., 984, 985 1-3.

Past habitual in *-^{o}r (-mas, -məs) ide*, 986.

Past tense II stem with *bula(lar)*, 990 1 a-d; with *bulƣan(nar)*, 990 2 a; with *bulu* in the past tense II, first and second persons singular ald plural, forming an emphatic perfect, 990 2 b; with *bulu* in the future tense I, 990 3 a-b; with *bulu* in the future tense II, 990 4; with *bula idem iden,*, etc., 994 1 a-b; with *bulƣan idem, iden,*, etc., 994 2; with *bulьr/bulacaq idem, iden,*, etc., 994 3.

Past tense II stem, with *bulu* in the present tense, expressing pretense, 995 2 a; with *bulu* in the first person, 995 2 b; with *bulu* in the past tense I, expressing various modalities, as well as the manner in which the action is performed, 995 3; with *bulƣan*, expressing supposition, 995 4; with *bulьr*,

expressing supposition, probality, belief, 995 5; with imperative of *bulu*, 995 7 a-b.
Per cent, 357.
Permissibility, see Possibility.
Personal endings, omission of, 1028, 1029.
Personal forms, of *bulu* expressing modalities, 1037 a-e, 1038, 1039; of *diy* expressing modalities, 1036 a-f.
Personal pronouns, all persons, 388; first person singular, 389; second person singular, 390; third person singular, 391; first person plural, 392 1-3; second person plural, 393 1-3; third person plural, 394 1-2; declension of, 395, 396; omission of, 397.
Personal verb forms, see Verb forms.
Phonetic alphabet, 1.
Phraseological verbs, 837-856.
Place, possessive relation in, 213 c; expressed by locative case, 236 2; place (space) through, along or past which the action takes place, 239 2.
Plural, expressing, collectivity, 180 a; abundance or variety, 180 b; collectivity or comparison, 180 c; approximateness, 180 d, hyperbole or endearment, 180 e; respect, deference, 180 f; emphasis, 180 g; other plural forms, 181, 182.
Possession, expressed by, the suffix *+lь, +le*, 205; the possessive suffixes and *bar, juq*, 206; a possessive pronoun and *bar, juq*, 207; possessive suffixes and *bula*, 208; subject in locative and *bar, juq*, 209.
Possessive pronouns, 193-197; independent, 203 a-c, 204; object possessed belongs to the subject, 197.
Possessive relation in time, place, quality, quantity, measure, extent, 213 1 a-d; in cpd. nouns, 113 a, 175 a, j.
Possessive suffixes, 191; reduplicated, 191 Note 2; with compound nouns, 192 a-b; omission of, 193 Note, a-b; of third person plural, different meanings, 194 a-c; on nouns, table, 195; use together with possessive pronouns, 196; of third person singular and plural, 197; on nouns to concretize, single out, 198 a; substantivizing other parts of speech, 198 b; pronominalizing other parts of speech, 198 c; forming adverbs, 198 d; third person singular used to add color, emotional flavor to speech, 199, 200; to express indifference, 201.
Possessive type of personal endings in conjugation, 907.
Possibility (impossibility, capability, incapability, probability, improbability, permissibility), expressed by, the suffix *-malь, -məle* joined to affirmative verb stems, 708; the modal word *ixtimal*, 744; *bulьrƣa kirək* (probability), 745 b-c; *nicek kirək alaj*, 750; the modal word *mɵmkin* with the infinitive in *-^{O}rƣa (-masqa,* or the verbal noun in -u(ь), 760; *jarьj, jarar, jaramьj, jaramas* (permissibility, impermissibility), 770 b; the interrogative pronouns *nik, nigə, nicek, qajdan* and a verb in the third person of the imperative, 918 b; a verb in the affirmative imperative, third person, followed by *da də* and a verb in the negative imperative, third person (impossibility of proceeding otherwise), 919; an interrogative pronoun and a verb in the affirmative or negative imperative plus *di*, 927; two verbs in the second person affirmative imperative and *da, də* placed between them, 941; first person singular of the optative (impossibility of proceeding otherwise), 946 b; the optative in *-ma-ƣaj, -məgəj*, 950; a verb in the future tense I, 990 8; a verb in the negative or affirmative form of the third person singular followed by *bulamь*, 995 1 c-d; a verb in the affirmative or negative conditional in any person followed by *da, də* and *jarьj, jarar*, 1011 1; the conditional followed by *da, də* and *bulu* in the third person, 1012; a verb in the affirmative or negative conditional and the same verb in its respective conjugated form of any tense, indicative, or a verb in the imperative or optative, 1014 d; a verb in the second person singular, affirmative or negative, future tense I, or in the third person passive, present tense, used indefinitely, 1023 1; the third person singular of *bulu* in its affirmative or negative form in the present, past tense I, future tense I or imperative, 1037 a-c; *bulu* in

the second or third person, future tense I following a predicate verb or noun (probability), 1039; the past participle in *-ɣan*, etc. and the same or another verb in a conjugated form, 1089; the future participle in *-ᵒr (-mas, -məs)* used as attribute, 1108 a-b; with the suffix *-daj, -dəj, -taj, -təj*, 1112; the future participle in *-asь*, etc. used as a verbal noun, 1122 c; negative form of the participle in *-asь*, 1125 b; the future participle in *-asь*, with *ikən*, 1149 b; the infinitive in *-ᵒrɣa*, etc., 1154 e; the affirmative infinitive with *bula, bula ide, bulьr (ide)*, 1160; the negative infinitive with *bula*, 1161; the infinitive with *juq*, (connoting impossibility), 1170 c; the verbal adjective in *-ᵒrlьq, -ᵒrlek, -maslьq, -məslek*, 1233; followed by *bulu*, 1234; used with ity, 1235; the verbal noun in *-u* with *bar (ide)*, 1193; the verbal noun in *-u* in its basic form with *juq (ide)*, 1194; in its basic or possessive form with the modal word *mөmkin*, 1196; with *ixtimal* (probability), 1196; in its basic form with *bulu* in the third person singular, 1202; an interrogative pronoun and the verbal noun in *-maq, -mək* with *kirək*, 1221; the verbal adjective in *-ɣьc, -gec*, etc. or in *-ɣьsьz, -gesez*, etc., 1236; a verbal adverb in *-a, -ə*, etc. and the verb *alu*, 1243-1245; with the verb *bely* (capability), 1246; a verbal adverb in *-r* and *bulu* in the third person singular, affirmative or negative (impersonal possibility, impossibility), 1258; with an impersonal form of *bulu*, 1259, 1260; a negative verbal adverb and *bulu* in its affirmative form of the third person singular with the interrogative particle *-mь*, 1289; the verbal adverb in *-mьj(ca)*, etc. and *bulu* in its negative form of the third person, 1290; a verbal adverb in *-mьj(ca)* followed by the verbal adverb in *-a* of the verb *buldьru* and the verb *alu*, 1292; a verbal adverb in *-mьj(ca)* followed by *jaramьj, jaramas*, 1293; a verbal adverb in *-mьj, -mi* with the particle *ni*, 1299; a verbal adverb in *-maɣac, -məgəc* followed by the same verb in a negative personal form (implies emphatic impossibility), 1307.

Postpositions, general characteristics and formation, 458 1-4, 459; governing the nominative and genitive, 460-528; governing the nominative, genitive or dative, 529-540; the dative, 541-554; the nominative and ablative, 555; the dative and ablative, 556 1 a-b, 2 a-b; the ablative, 557-571; with *+pak, +pək,* 572; with *+ɣь, +ge, +qь, +ke*, 573; substantivized, 574; with relational adjectives, 575; with personal verb forms, 576; used in pairs, 577; as auxiliary elements of verbs, 578.

Potential conditional, see Conditional mood.

Predicate, agreement with subject, in person, 1024; with compound subject, 1025 1-2, 1026; predicate noun or adjective with personal ending, 1027; omission of personal ending, 1028, 1029; agreement in number, 1030-1034; predicate adjective, 300, 301, 1035.

Predicate suyffixes on noun,m 211.

Prefixes (Persian), 144, 145.

Prepositions (Arabic and Persoian), 579, a-d.

Present participle in *-ucь, -yce*, formation and position in a clause, 1042; indicating simultaneous action with that of the main verb, 1043 a; a habitual, repeated action, 1043 b; a permanent quality or characteristic of the subject, 1043 c; used as a noun, 1044; with the suffix *+lьq, +lek*, 1045.

Present participle in *-a, -ə, ьj, -i (-mьj, -mi) torɣan*, formation and difference with the participle in *-ucь, yce*, 1046.

Present tense, formation, 953 a-h; interrogative form, 954 a-j, 955; use of, action or state occurs at the moment of speaking, 956 i; regular, habitual, repeated action, 956 2; action viewed as permanent, 956 3; in generic statements, 956 4; used stylistically, 956 5; in biographies and recollections, 9566; in literary reviews and stage directions, 956 7; expressing near future, 956 8-9.

Present tense stem, with *bulɣan(nar)*, 989; with *torɣan bula(lar)*, 991 1 a-b; with *torɣan* plus *bulu* in past tense I, 991 2 a-b; with *torɣan bulɣan(nar)*, 991 3 a-b;

with *torqan* and *bulu* in the future tense I or II, 991 4.
Present tense stem, with *bulu* in the present tense expressing time and modality, 995 1 a-b; negative present tense stem and interrogative form of the third person singular of *bulu*, 995 1 c; with affirmative verb stem, 9951 d; with *torqan* and the imperative of *bulu*, 995 8.
Privative, 244.
Probability, see Possibility, Supposition.
Pro mill, 358.
Pronominal kind of personal endings in conjugation, 907.
Pronouns, classified, 387; see Independent, Personal, Possessive, Reflexive-Intensive, Reciprocal, Demonstrative, Interrogative, Generalizing, Indefinite, Negative, Relative; pronouns other parts of speech used as pronouns, 448-456; the pronoun *yz*, see Reflexive-Intensive pronouns.
Prothesis and epithesis, 67.
Purpose, expressed by dative, 227 6; see also Clauses of purpose.

Q

Quality, possessive relation in, 213 c.
Quantity, possessive relation in, 213 c.

R

Reason, see Clauses of.
Reciprocal pronouns, formation, 411; use of, 412 a-b; expressing comparison (ber-ber), 413.
Reciprocal verb, formation, 883; expressing reciprocity, 884 a; joint execution of an action, 884 b; assistance in carrying out an action, 884 c; competition, 884 d; verb forms in -^{o}ş expressing repetition or intensification of an action, 885; characteristics of the subject or of the action he (she) is occupied with, 886; passive voice of, 887; the verb *aŋlaşьlu*, 888; *səjləşeny*, 889; *kileşeny*, 890; verbs with inseparable -^{o}ş, 891; verbs taking on different meanings when -^{o}ş is added, 892.
Reduplication, of parts of speech other than verbal nouns in *-u, -y*, 1116 a-b, 1238 a-b, 1240, 1253, 1310 1 a-d.
Reflexive-Intensive pronouns, 398; formation, 399; declension, 400; use of, 401 a-b, 402; agreement in person and number with the subject, 403; used as intensive pronoun, 404 1 a-b, 404 2; use in its third person singular, 405; expressed by, 'myself', 'yourself', etc., 406-408; use of the reflexive-intensive pronoun instead of the personal pronoun, 409; *yz* in its meaning of 'own', 410.
Reflexive verbs, formation and use, 876, 877; action does not directly refer back to the subject and there is a connotation of manner, 878; used with nouns in the accusative case, 879; verbs whose basic stem is reflexive, 880.
Relational adjectives, 251 1-5, 258, 260; substantivized, 248 1-4, 257 1 a-b, 2-4, 322, 323.
Relative pronouns, 446; used in pairs, 447.
Result, see Clauses of.

S

Simple adjective, 245.
Simple adverb, 581.
Small initla letters, use of, 117 a-g.
Spatial limit, indicated by a verbal adverb in *-qaнсь*, etc., 1267 b.
Spelling rules of compound words, 113 1 a-c, 2 a-e, 3 a-e; suffixes to words in quotation marks, 114; with numbers, symbols indicating percent, degree, etc., 115. See also Capital letters and Small initial letters.
Subordinate clauses and constructions, introduced by relative pronouns, 446, 447; subordinating conjunctions, 663-677; expressing cause, 663, 676 1, 677 1; cause, reason, 664, 665; result, 666 a; purpose, 676 2 a-d, 3, 677 2; time, 671; condition, 673, 674; alternative condition, 672; concession, 675; comparison, 667-670; corresponding to English noun clauses as, direct object, 666 b, 676 3, 677 3 a; subject 666 c, 677 3 b.
Subordinating conjunctions, 667-677.
Suffixes, derivative, forming nouns from words other than verbs, 121-145; nouns from verbs, 146-174.

Suffixes, flexional, forming compound nouns, 175; plural, 179 a-g, 180, 181; possessive, 191-201, 207; independent possessive *(+nьqь, +neke)*, 202-204; *+lь, +le*, 205; expressing 'to have', 206-208; predicate endings on a predicate noun, 211 b, Note; genitive (possessive case) ending, 212, 213; neg. v. suffix *-ma, -mə*, 906.

Superlative, see Adjective, Adverb.

Supposition, expressed by, a predicate verb or noun with ±dьr, ±der, ±tьr, ±ter, 693 a; followed by the modal word *buqaj*, 740; followed by *ikən*, 742 a; by *bulьrqa kirək*, 745 b-c; a participle in *-qan*, etc. plus *bulqan*, 995 4; plus *bulьr*, 995 5; a verb in the conditional with *kirək*, or a verb in the indicative with *bulsa kirək*, 1010; a future participle in *-ᵒr* with *ide*, 1022; *bulu* in the second or third person singular or plural of the future tense I, or as an infinitive in *-ᵒrqa* following a predicate verb in the indicative, or a predicate noun, 1039; a past participle in *-qan*, etc. with the suffix *+nьqь*, etc. and the interrogative particle *+mь*, 1085; a future participle in *-asь*, etc. and *ikən*, 1149 b; the possessive form of the verbal noun in *-u, -y* with *bar*, 1193; the verbal noun in its basic or posessive form with *kirək*, 1195.

Syllable and syllabication, 69; open syllable, 69 1-2; closed, 69 3-6; syllabication, 70.

Synthetic subordinate clauses, 734, 754, 757, 758 b, 761 e, 762 c, 765, 1048, 1107, 1140 a-b; corresponding to subordinate clauses in English introduced by 'that', to infinitive clauses or to verbal nouns, 1179.

T

Temporal limit, expressed by, dative, 2272; verbal adverb in *-qancь*, etc., 1267 a.

Tense, see Present, Past, Future, Compound tenses.

That, the English subordinate clause introduced by the conjunction 'that' as rendered in Tatar, 1029, 1179, 1203, 1265 c-e.

Time, possessive relation in, 213 c; expressed by, nouns denoting 'day', 'month', 'year', etc. in the genitive case and repeated in the locative, 219; a noun (in most cases designating the seasons of the year) in the genitive and followed by the same noun in the nominative, 220; a word denoting time in the locative, 236 2; in the ablative, 239 4; see also Clauses of time.

V

Verbs, general information, 820; radical, 821; derived from parts of speech other than verbs, 822-836; phraseological verbs, 837-856; from other verbs, general information, 857; passive verbs, formation and use (see also Passive verbs), 858-875; reflexive verbs (see also Reflexive verbs), 876-880; expressing desultory action or repetition of an action, 881; reciprocal verbs, formation, 883; meanings, 884 a-d; expressing repetition or intensification, 885; characteristics of the subject, 886; passive, 887; the verbs *anlaşьlu*, 888; *səjləşeny*, 889; *kileşeny*, 890; verb stems in *-ᵒş*, 891; verbs taking on a different meaning when *-ᵒş* is added, 892; factitive verbs (see also under Factitive verbs), formation, 893, 894 1-8; characteristics and use, 895-905; negative verb stems, 906.

Verbs, inflection, general characteristics, 907; verb stem obtained, 908; exceptions (list of verbs), 909; expressing impersonal action, 1040.

Verbs, modes of action, general information, 1308, 1309; expressed by repetition, 1310 1; by frequentative verbs, formation of, 1310 2; meanings and use, 1311 a-c; formation and use of passive, 1312 a-b, 313; frequentative verbs, reflexive, 1314; reciprocal, 1315; repeated desultory action, 1316; formation with *-(ь)ştьr, -(e)şter*, and use, 1317; with *-(ь)ştьr-qala*, etc., 1318; with *-qala-ştьr*, etc., 1319; verbs formed with the suffixes *-(ь)msьra, -(e)mserə*, 1320; *-(ь)nqьra, -(e)nkerə*, 1321; modes of action expressed by verbal adverbs in *-a, -ə*, etc. and *-ᵒp*, etc. plus auxiliary verbs, construction and description, 1322; with table, 1323; list of verbs functioning as auxiliaries, 1324; review of the modes of

action in alphabetical order of the auxiliary verbs, 1325-1376; modes of action expressed by verbs in a personal form plus auxiliary, 1377, 1378.

Verbal adjective in *-rlьq, -rlek, -maslьq, -məslek,* formation, characteristics and use, 1233; with *bulu*, 1234; with *ity*, 1235; in *-u+daƣь*, etc., 1199; in *-ƣьc, -gec*, 1236; in *-ƣьsьz*, etc., 1237.

Verbal adverbs, general information, 1239.

Verbal adverb in *-a, -ə, -ьj, -i,* affirmative form, formation and use, 1240 a-c, 1241; indicating time limit, 1242; with *alu*, 1243, 1244; constructions with *alu* in the negative, 1245; with *bely*, 1246.

Verbal adverb in -^{o}*p*, formation, 1247; functions and use, 1248 a-b, 1249 1-3; expressing manner, 1250 b; cause, 1250 c; purpose, 1250 d; condition, 1251; with *+raq, +rək*, 1252; reduplicated, 1253; concession, 1254; with personal form of the same verb, 1255; with the interrogative particle and the same verb in a personal form, 1256; with the plural suffix *+lar, +lər*, 1257; with *bulu* in the third person singular, 1258; with impersonal forms of *bulu*, 1259; with *bulu* in the third person of the conditional plus *da, də,* emphatic concession, 1260; the verbal adverb in -^{o}*p* of *bulu* used postpositionally, 1261; placed between two nouns or pronouns, 1263; with the verb *cьƣu* in the affirmative or negative placed after the predicate of a sentence, 1264; with ordinal numbers, 1262.

Verbal adverb in *-p* of *diy*, use in direct discourse of the analytical kind, 1265 a-b, f; in indirect discourse of the analytical kind, 1265 c-e.

Verbal adverb in *-ƣancь, -gənce, -qancь, -kənce*, formation, 1266; indicating temporal limit, 1267 a; spatial limit, 1267 b; manner or degree, or intensive action, 1267 c; comparison, 1267 d; simultaneous action, 1267 e; used with the particle *uq, yk*, 1268; in the dative and with postpositions denoting time, 1269.

Verbal adverb in *-ƣac, -gəc, -qac, -kəc*, formation, 1270; functions and use, 1271 a; indicating cause, 1271 b; condition, non-committal, 1271 c; with the particles *ta, tə, uq, yk*, 1272; with *qьna, kenə*, 1273; with the suffix *+raq, +rək*, 1274; reduplicated, 1275; followed by an affirmative personal form of the same verb, 1276; variants of the verbal adverb in *-ƣac*, etc., 1277 a-c; verbal adverb in *-ƣac*, etc. followed by *ni*, 1278; verbal adverb in *-ƣac* of *bulu* between a repeated word, 1279; of *diy*, 1280; of *toru* following a verbal adverb in *-a*, etc., 1281.

Verbal adverbs, negative forms, negative of the verbal adverbs in *-a*, etc. and *-p*, formation and general information, 1282; functions and meanings, 1283 a-f; with the suffix *+raq, +rək*, 1284; the verbal adverb in *-p* with or without the interrogative particle and repeated in its negative form with the interrogative particle, 1285, 1286; reduplication, 1287; the negative verbal adverb in *-mьj(ca)* followed by a verb in the negative, 1288; with *bulu* in the third person singular, 1289; with *bulu* in the negative, 1290, 1291; the verbal adverb in *-mьj(ca)* followed by the verbal adverb in *-a* of the verb *buldьru* and a negative form of *alu*, 1292; the negative verbal adverb with *jaramьj, jaramas*, 1293; the negative verbal adverb in *-mьjca* used in a reply in a dialogue,1294, 1295, 1296; with the particle *soꞑ*, 1297; with *ni*, 1298, 1299; with *ni* and *soꞑ*, 1300; the verbal adverb in *-mьjca* following a participle in *-asь*, etc., 1301; the verbal adverb in *-mьj(ca)*, etc. with or without the particle *ƣьna, genə* followed by *toru* in the imperative and the particle *əle*, 1302; variants of the negative verbal adverb in *-mьj(ca), -mi(cə)*, 1303 1-5.

Verbal adverbs, negative forms, negative of the verbal adverb in *-ƣac*, etc., formation, 1304; use of, expressing cause, 1305; variants, 1306, 1277 a-c; negative verbal adverb in *-ƣac* and negative personal form of the same verb, 1307.

Verbal noun in *-maq, -mək*, formation, characteristics and use, 1218; with *өcen*, 1219; with *bulu*, 1220; with *kirək*, 1221; with the suffix *+cь, +ce*, formation,

function and meaning, 1222 a-b; with *bulu* in the present tense, 1223, 1223 a; with *idem, iden*., etc., 1224 a; with *bulu* in the past tense I, 1224 b; in the past tense II, 1225; past perfect; 1226; in the conditional, 1227; with impersonal forms of *bulu*, 1228; with *ity*, 1229; with the verbal adverb in -*ьp* of *bulu* and the verb *toru*, 1230; with *tygel*, 1231; the verbal noun in *-maq+cь, -mək+ce* as an adverb of manner, 1232.

Verbal nouns, participles as verbal nouns, the past participle in *-ƣan*, etc., 1050 a, 1051, 1054; with *+lьq, +lek*, 1095, 1096; in *-dьq, -dek*, 1104; the future participle *-*^{o}*r* *(-mas, -məs)*, 1109, 1110; in *-acaq, -əcək*, etc., 1117 b; in *-asь*, etc., 1122.

Verbal noun in *-*^{o}*ş*, formation, characteristics and functions, 1209; in the dative, 1210; in the dative following a verbal adverb in *-a*, etc., 1211; in the locative and ablative, 1212; close to real noun, 1213; forming compound nouns, 1214; with the suffix *+lьq, +lek*, 1215; with the suffix *+lьj, +li* and *bulu*, 1216; with *+lьj, +li* and preceded by a verbal adverb in *-a*, etc., 1217.

Verbal noun (infinitive) in *-u, -y (-ю)*, formation and general characteristics, 1171 a and Note; as the subject, 1172 a; as a predicate, 1172 b; in the genitive, 1173; in the dative expressing time, 1174 a-c; cause, 1175; purpose, 1176; as indirect object, 1177; in the dative following a verbal adverb in *a*, etc., 1178; as a direct object, 1179; in the locative, 1180, 1181; indicating time, 1182; manner, 1183; in the ablative as indirect object, 1184 a; expressing comparison, 1184 b; cause, 1184 c; inception of the action of the main verb as to time, place, manner, 1184 d; forming compound nouns or limiting the second noun, 1185; with postpositions, 1186 a-d; with the postposition *ɵcen*, 1187; with other postpositions, 1188; with postpositions indicating comparison, 1189; expressing attenuation, 1190; possessive forms of *əjty* and *diy*, 1191 a-c; the verbal noun in *-u, -y* with *tygel*, 1192; with *bar*, 1193; with *juq*, 1194; with *kirək*, 1195; with *mɵmkin* or *ixtimal*, 1196; with *jarьj, jarar, jaramьj, jaramas*, 770 b; followed by *ni də* and repeated with *ni*, 1197; possessive form augmented with *+ca, +cə*, 1198 a-b; its basic form with *+daƣь, +dəge*, 1199; with *+can, +cən*, 1200; with *bulu* in the third person singular, 1201 a-b, 1202; the verbal noun of *bulu* following a past participle in *-ƣan*, etc., 1203; a verbal noun in its basic affirmative form (or a verbal adverb in *-*^{o}*p*) repeated in a possessive negative form of the same verbal noun, 1204; a possessive form of the verbal noun followed by the same verbal noun in its basic form, 1205; a verbal noun augmented by the suffix *+ьn*, *+en* and followed or preceded by the same verb in any person and tense, 1206 a, b 1; the same construction, but the verbal noun is in the dative, 1207; verbal nouns used as real nouns, 1208.

Verb forms, personal used indefinitely, second person singular and third person plural of verbs in the active voice and third person singular of verbs in the passive voice, 1023 1; third person singular, passive voice and first person plural of verbs in various moods, 1023 2; first person plural, 1023 3 a-d; third person plural of *diy*, 1023 4, 5.

Voice, active, 820-836; passive, 858-875; reflexive, 870, 876-880; reciprocal, 883-890; factitive, 893-905.

Vowel harmony, 55-64; some remarks, 119 a-d.

Vowel phonemes, classified, 2, 3; length, 4; description of, 5-18.

Vowels, unstable, 65 1-5; elisions of, 66; prosthesis and epenthesis, 67.

Index II

As in 'Index I', the numbers in this Index refer to paragraphs. Morphological expansions of and syntactical constructions with a main entry are grouped in alphabetical order under that entry. To save space, conjugated verbs, possessive forms, etc., have, with a few exceptions, been listed in the third person singular. However, certain syntactical structures may require their use in the third person. Some verbs are always used in this person only. In case of doubt, detailed information and examples can be found in the respective paragraphs. If not otherwise indicated, verbs entered in their infinitive form in *-у, -ү* /-u, -y/ are commonly used in any voice, mood, tense and person.

To facilitate understanding of the more complex constructions (often colloquial), examples (patterns) have been added to the respective entries.

A

+а dat. see +га
+а, +ә n. suf. on on. poet. w., 817
+а-, +ә- v. suf. on n., 823; on on.poet. w., 811
-а, -ә, -ый, -и prt. stem and 3rd p.sg. indic., aff., 953 a-h, 956 1-9
-а, -ә, -ый, -и v. adv., 1240 a-c, 1241
-а алу, 1243, 1244
-а, -ә алмау contr., 1245 1, 2
-а бару, 1328 a-d
-а башлау, 1330
-а белү, 1243, 1246 and Note
-а бирү, 1334
-а буламы, 995 1 d
-а булган(нар), 989
-а булу, exp. irony, etc., 995 1 a-b
-а иде, 978 in apod., 999; as cond., 1007 d; syn. w. -р иде, 1022
-адыр иде, 980
-а йөрү, 1341
-а калу, 1342
-а килү, 1347
-а китү, 1349
-а кую, 1353
-а күр-, imp., 917
-а+рак, 1242
-а салу, 1357
-а торган prp., 1046
-а торган бул/булма, 995 8
-а торган була, 991 1 a-b
-а торган булган(нар), 991 3 a-b
-а торган булды, 991 2 a-b
-а торган булса, 997 c, 999 c
-а торган булыр/булачак, 991 4
-а торган иде, 984, 985 1-3
-а торгач, 1281
-а тору, 1359 a-c, 1363 a-b
-а төшү, 1363
-а ... -уга, pat. чыга-чыгуга, 1178
-а- ... -шка, pat. керә -керешкә, 1211
-а- ... -шлый, pat. чыга -чыгышлый, 1217
-а язу, 1371
абау, әбәү, interj., 782
аз, indef. num. adj., 382
азлап, 383
ай, interj., 783
+ай-, +әй-, v. suf. on n., 824
+ай-т-ыл-, +әй-т-ел-, pass. of intr. v., 873 a
ай-яй, interj., 784
ай-һай, interj., see ай-яй
+ай-, v. suf. on n., see -л-
алай, 414-416, 423
алай да, conj., 639
алайсам, paren. exp., 779 h
алар, p. pron., 388, 394 1-2, 395, 397
алар(ы), dem. pron., 414, 416; subst. 425, 426
аларның, poss. pron., 193, 195, 196
аларныкы, 202, 203 a-c, 204, 243
ал(д), postp., 461: 1. алдына, a-b; 2. алдында, a-b; 3. алдыннан, a-b
аллам сакласын! exclam., 803
алмау, w. -а, -ә, contr., 1245 1-2
алу, form. phr. v., 842
алып, 557 a, b and Note
+ам, +әм, adj. suf. on n., 247
+ан, +эн, +н, A. suf. form. adv., 594
+ан, +эн, +ын, +ен, adj. suf on v., 267
анда, 431
андый(лар), 414, 423; subst., 425, 426

аннан да бигрэк, 661
ансыз, 244 Note
аныкы, 202, 203 a-c, 204, 243
аның, poss. pron., 193, 195, 196
аның саен /anьn̡ sajьn/, 491 Note
аның уенча /anьn̡ ujьnca/, paren. exp., 779 d
+анэ, P. suf., 595
+ар-, v. suf. on n., see -р-
-ар, -эр, fact. suf., 893, 894 1
-ар, fut. 1 stem and partic., see -р
+ар, +эр, +(ы)шар, +(е)шэр, num. suf., 369, 370, 375; +ар- ... +ар, pat. унар-унар, 372; pat. өчэр-дүртэр, биш-алтышар 373, 374
+ара, forms adj., 297
ара, postp., 462; 1. арасына, a-b; 2. арасында, a-f; 3. арасыннан, a-d
аралаш, postp., 463 a-d
аралый, postp., 464
арка, postp.; аркасында, 465
аркылы, postp., 466 a-b
+арлап, num. suf., 371
арт, postpos., 467; 1. артына; 2. артында; 3. артыннан, a-b
арты, postp., 468
артык, 314 1 c, 368 and Note, 615 c
ары, 368 and Note, 558 a-e
ас(т), postp., 469; 1. астына a-b, 2. астында a-b, 3. астыннан a-d
-асы, -эсе, -ясы, -ясе, -ыйсы, -исе, f. partic., 1122 a-c, 1124
-асы as pred., 1123 a-b
-асы бар/юк, 1129 1-2, 1132, 1133
-асы бар/юк иде, 1130, 1131
-асы(м) + булу in 3rd p. sg. or pl., prt,. pt., ft. indic., 1134 a-b
-асы булган, 1136
-асы булганга, 1140
-асы булганда, 1139
-асы булганмын in apod., 999
-асы булгач, 1139
-асы булмас иде in apod., 999
-асы + булу, in imp., 1137; in the opt., 1138
-асы булса, 1139
-асы булса/булмаса! in exclam., 1142
-асы булса, 997 e, 998, 999 d
-асы + булу, in pers. form, 1135
-асы булу(ы), 1141
-асы иде (3rd p. sg.), 1128 a-c
-асы идем, 1128 b
-асы иде in apod. of cond. cl., 1128 d
-асы икэн, 1149 a-d
-асы итү, 1148
-асы калды/калмады (3rd p. sg.), 1147
-асы калмаган (3rd r. sg.), 1146
-асым + калган, 1145
-асы(м) + килү, 1143
-асы + same v. as neg. v. adv. in -мыйча; pat. атлыйсын атламыйча, 1301
-асы түгел (иде), 1125 a-c
-асы түгел cat. order, 1127
-асы урынга/урында, 1150
асылын- refl. or intr., 871
+ау, +эү /+aw, +әw/ num. suf., 377, 379, 384
+аулап, +эүлэп, 380
+аулашап, +эүлэшэп, 380
ах, ah, interj., 785
ахры(сы), paren. exp., 779 c
-ач, -эч, -ыч, -еч, adj. suf. on v., 268
-ачак, -эчэк, -ячак /-jacaq/, -ячэк /-jəcək/, ft. II stem and 3rd p. sg., aff., 971, 972 1-3; f. partic. and v. n., 1117 a
-ачагы /-acaǫь/, 1117 b
-ачагы юк, 1118
-ачагыннан ind. cause, 1119
-ачак subst., 1121
-ачак булган, 993
-ачак булды/былган иде/була, 995 6
-ачак булса, 997 d
-ачак иде, 987; in apod., 999; indep. use, 1022
-ачаклык, 1120
-ачак түгел, 973
ачу form. phr. v., 851
аша postp., 470 a-i and Note
аңарчы, 416 Note, 593
аңлашыл-, 888
ah interj., see ах

Б

ба+ P. prep., 579 c
байтак indef. num. adj., 382
бар ind. poss., 206-209
бар gener. pron., 434 and Note
бар mod. w., 732-738, 739 a-e, 1196
барлык, 434 and Note

барча(сы), 434 and Note
бары conj., 630, 638
бары part., 682
бары гына, 682
бары тик, 679
бары тик ... гына, 719
барып бәрелү, 1337
баш postp., 471; 1. башына, 2. башында, 3. башыннан, a-b
баш n. class., 350
баш белән ind. conc., 1002 4
башка postp., 559; subst. 574
башлап postp., 560 a-b
без p. pron., 388, 392 1-3, 395, 397
+без poss. suf., see +быз
-без pron. p. end., 1st p. pl., see -быз
+без pred. suf., see +быз
безнеке, 202, 203 a-c, 204, 243, 389 3
безнең poss. pron., 193, 195, 196, 389 3
белмим paren. exp., 779 c
белән postp., 472 a-i; conj., 622; used w. pass., 864
белән бергә/бергәләп/берлектә, 472 a
белән чагыштырганда, 307
беләсең килсә, 779 f
бер, indef. art., 183, 185, 189; approx.number 367 b; indef. num., 385; var. mean., 341 4-8
бер as indef. pron., 439, w. inter. pron. 440
бер-бер + poss. suf., 411, 412 a-b, 413
бер ... бер, cor. conj., 651
бер дигән, 1099
бер дә as neg. pron., 444
бердән paren. exp., 779
бер pref. to inter. pron. + form. neg. pron., 443
берсеннән-берсе, 413
бер үзем (генә) etc., 407, 408
бер уңайга, 605 b
бер үк, 341 5 and Note, 720 f
берәр as indef. pron., 439
берәр кем, 440
берәр нәрсә, 440
берәү as indef. pron., 439
берәү дә as neg. pron., 444
би+ A. pref., 144, 289, 579 c
бигрәк, 314 1 c, 615 c
бигрәк тә, 661
бик, 314, 382, 615 c
бил A. prep., 579 b
билгеле paren. exp., 779 a-b
бинаән postp., 541 and Note
бирле postp., 561
бирү form. phr. v., 843
бит part., 683 a-c
бит әде 729 g
биш coll., 343
болай, 414-416, 423
болай ук, 720 h
болар, 414, 416 and Note, 417; subst. 425-427
борын postp., 473; 1. борынча, a-b; 2. борына
борын, 562 a-b
бу dem. pron., 414, 416 and Note, 417; subst. 425-427
бугай, 740
буй postp., 474; 1. буе /bujь/, a-c; 2. буена /bujьna/, b; 3. буенда /bujьnda/; 4. буеннан /bujьnnan/; 5. буенча /bujьnca/, a-p
буйла postp., see буйлап
буйлап, буйлый, буйлатып, буйла postpos., 475
буйлата, 476 a-b
буйлатып, see буйлап
буйлый, see буйла
була/булмый, булды/булмады, булыр/булмас, бул/булма, 3rd pers., 1037 a-e
була exp. poss., 208
буларак, 477
булган exp. poss., ex. 206
булгач betw. a rep. word, 1279
булды, see була
булмаганны, 1087, 1088
булмады, see була
булмас, see була
былмаса, 1021 a
булмый exp. lack of poss., 208
булмый, see була
булса да + inter. pron. to form spd. indef. pron., 456
булса кирәк, 1010, 1021 c
булсын ... булсын, 654
булу in neg. compar., 315; form. phr. v., 839; as aux. v., 974 b, 976, 977 1, 2 a-b, Note, 3 and Note, 4, indep. use, 976 5
булып postp., 478 a-c and Note

булып form. adv., 599
булып w. ord. numb., 599
булып after a n., 1261
булып betw. a rep. n. or pron., 1263
булып китү, 1351
булып чыгу/чыкмау, 1264
булып, see була
булырсын, булырсыз, була, 1039
булыр, exp. poss., 207; supposition, doubt, 1039
булырга кирәк, 745 b-c
+быз, +без, +ыбыз, +ебез poss. suf., 191 and Note, 192, 193, 195, 196
-быз, -без pron. p. end., 1st p. pl., 953 g, 966, 968, 971
+быз, +без pred. suf., 211, 301
+быз, +без pred. end. (copula), 1027
-быз, -без edit. 'I', 1023 2 ; inst. of 'I', 1023 3 a-d
бәй interj., 786 a-c
бәйнәл A. prep. + a. art., 579 b
бәлки conj., 640; mod. w., 741; paren. exp., 779 c
бәрабәр, 479
бәрәкалла! exclam., 803
бәхеткә каршы paren. exp., 779 e
бөтен in fract. num., 353, 357
бөтен, gener. prov., 434 and Note
бүтән, 563

В

вакыт postp., вакытында, вакытта, 480
валлаһи paren. exp., 779 e, exclam., 803
-век n. suf. on v., see -вык
-вел n. suf. on v., see -выл
-веч, see -выч
+ви A. adj. suf., see +и
+вый A. adj. suf., see +и
-вык, -век n. suf. on v., 168
-выл, -вел n. suf. on v., 169
-выч, -веч, 170
вә /wә/ conj., 621

Г

+га n. suf. on on. poet. w., 818
-га, -гә, -ка, -кә /-ɢa, -gә, -qa, -kә/ n. suf. on v., 146
+га, +гә, +ка, +кә, +а, +ә, +на, +нә dat. suf., 225, 226, 227 1-8, 228 a-c, 229, 241-243, 333, 334, 336, 597
+га дигән, 1098 b
+га караганда, 306, 319, 610
+гасын ... +га, pat. Балыккамы? Балыккасын балыкка, 1238 c
гадәттәгечә /ɢәdәttәgecә/, paren. exp., 779 b
гайре /ɢәjge/, postp., 564 and Note
гаит /ɢaid/ postp., 542
-гай, -гәй /-ɢaj, -gәj/ on neg. v. stems, 685 a-c, 950, 951; -га(е) /-ɢaj(ь)/ иде, 685 c
-гае ... -сын (-сен, pat. әйтмәгәе әйтсен, 685 b)
-гак, -гәк, -как, -кәк /-ɢaq, -gәk, -qaq, -kәk/ n. suf. on v., 147; adj. suf. on v., 269
-гала, -гәлә, -кала, -кәлә, 1309 2, 1310 2, 1311 a-c; on pass. v. stems, 1312; on refl. v. stems, 1314; on recip. v. stems, 1315
-галан, 1313, 1316
-галаш, 1315
-галаштыр, 1319
-галаштыргала, 1319
-ган, -гән, -кан, -кән pt. II stem and 3rd p. sg. indic., 966, 967 1-8; as p. p., 1047-1049; as v. n., 1050 a; as subst., 1050 b
-ган in nom., 1051 a-e
-ган арада, 1061
-ган аралаш, 1061
-ган бар/юк (иде), 1076 d-f
-ган бул/булма, 995 7 a-b
-ган була (лар), 990 1 a-b and Note, c-d
-ган була иде, 994 1 a-b; in apod., 999
-ган була exp. pret., 995 2 a
-ган булачакмын, 990 4
-ган булган, 990 2 a; in 1st or 2nd p. sg. or pl., 990 2 b
-ган булган exp. supp., 995 4
-ган булган иде, 994 2
-ган булды, 995 3
-ган булса, 997 b, 998, 999 b
-ган булса иде, 999 f
-ган v. n. of булу, 1203
-ган булыр, exp. supp., 995 5
-ган булыр иде in apod., 999
-ган булыр иде indep. use of apod., 1022
-ган булырмын, 990 3 a-b
-ган вакытта/вакытында, 1061

-ганга, 1053 a-c
-ганга күрә, 1065
-ган-, -ган pat. барган-барган, 1091
-ганда, 1055 a-d
-ганда exp. cond., 1000 2
-ганда да exp. conc., 1002 5
-гандагы, 1056 b, Note; ind. time, 1083
-гандагыга караганда, 1068
-гандагыдан, 1056 b
-гандагы кебек, 1068
-гандагы сыман, 1068
-гандагы төсле, 1068
-гандагы шикелле, 1068
-гандай булу, 1081
-гандай (иде), 1080
-гандай итү, 1082
-ган дәрәҗәдә, 1075
-ган иде p. perf., 981, 982 1, 2 a-b, 3-8, 983; in apod., 999
-ган кадәр /qədər/, 1067
-ган кебек булу, 1058; -ган кебек итү, 1059
-ган кебек тә ... -маган кебек тә, 1060
-ган килеш, 1072
-ган көйгә/көе /køje/, көенә/көенчә, 1071 a-c
-ганлык, 1095
-ганлыктан, 1096
-ганнан, 1056; form. adv., 1056 e
-ганнан ... асы килә, 1144
-ганнан (бирле) follow. the v. adv. in -a of same v., pat.: килә-килгәннән (бирле), 1056 d
-ганнан бирле, 1066
-ганнан ... -маганы, or -маганнан ... -ганы, 1056 b
-ганнан + same v. in p. form, or + v. adv. in -a of same v. + бару, 1056 c
-ганнан соң, 1064
-ганны, 1054 a-f
-ганны/-маганны + v. in p. form, 1089
-ганныкымы, 1085
-ганның, 1052
-ган + postp., 1057
-ган рәвештә/рәвешле, 1069, 1072
-ган саен /sajьn/, 1062
-ган + same v. in p. form and rep. in the neg., pat.: тигән -җиргә тия, тимәгән җиргә тими, 1093
-ган + same v. in imp. or opt., 1090
-ган reduplicated, 1091
-ган сурәттә exp. cond., 1000 3, 1074
-ган сурәттә дә exp. conc., 1002 5, 1074
-ган сыман булу, 1058; -ган сыман итү, 1059
-ган тикле, 1067
-ган тәкъдирдә, 1000 3, 1073
-ган тәкъдирдә дә exp. conc., 1002 5, 1073
-ган төсле булу, 1058
-ган төсле итү, 1059
-ган уңайга/уңайда/уңаеннан, 1070 a-c
-ган хәлдә exp. cond., 1000 3, 1069
-ган хәлдә дә exp. conc., 1002 5, 1069 b-c
-ган хәтле, 1067
-ган чаклы, 1067
-ган чакта/чагында, 1061
-ган шикелле булу, 1058; -ган шикелле итү, 1059
-ганы, -ган, -маганы юк pat.: ишеткәннәре ишетте,
ишетмәгәннәре юк, 1092
-ганы бар/юк (иде), 1076 a-c
-ганы булган/булмаган, 1077
-ганы булгач/булмагач, 1078
-ганы булды/булмады, 1077
-ганы булса (да), 1078
-ганы булсын, 1078
-ган(ын)ча, 1079
-ган өчен, 1065
-ганчы, -гәнче, -канчы, -кәнче, 1266, 1267 a-e
-ганчыга кадәр/тикле/хәтле/чаклы, 1269
-ганчы ук, 1268
+гар- /+ɢar-/, +гәр-, +кар- /+qar-/, +кәр- v. suf. on n., 827
-гар- fact. suf., 893, 894 4
гафу итегез paren. exp., 779 f
-гач, -гәч, -кач, -кәч, 1270, 1271 a-c
-гач between a redupl., 1279
-гач exp. cond., 1000 4
-гач- ... -гач, 1275
-гач исә, 697 b
-гач кына1273
-гач ни, 1278
-гач + aff. p. form of same v., 1276
-гачрак, 1274
-гач та, 1272 and Note; ind. conc., 1002 5
-гач ук, 1272
-гачтын, -гәчтен, -качтын, -кәчтен, 1277 b

-гачтыннан, -гәчтеннән, -качтыннан, -кәчтеннән, 1277 c
-гачыннан, -гәченнән, качыннан, кәченнән, 1277 a
гаять /ɢəjət or ɢajət/, 314 1 c, 615 c
+ге n. suf., see +гы
+ге adj. suf., see +гы
-гез poss. p. end., 2nd p. pl., see -гыз
-гез p. end., see -гыз
-гез- fact. suf., see -гар-
-гел old imp., see -гыл
+гелдә- v. suf. on on. poet. w., see гылда-
+гелт(ем), see +гылт(тым)
-ген n. and adj. suf. on v., see -гын
генәләр, see гыналар
генәй, see гынай
-гер adj. suf. on v., see -гыр
-гер- fact. suf., see -гар-
-гер ort., see -гыр
-гесез, see -гысыз
-гере, see -гыры
-геч n. suf. on v., see -гыч
-геч v. adj., see -гыч
гомеремдә /ɢɵmeremdə/ ... -асым да юк, 1133
гомумән алганда paren. exp., 779 h
-гы, -ге, -кы, -ке n. suf. on v., 148
+гы, +ге, +кы, +ке /+ɢь, +ge, +qь, +ke/ adj. suf., 248 1-4, and 4 Note
+гы, +ге, +кы, +ке suf. on postp., 573 and Note
+гы кебек, 617
+гы сыман/сымак, 617
+гы төсле, 617
+гы шикелле, 617
+гыз, +гез, +ыгыз, +егез poss. suf., 191 and Note, 192, 193, 195, 196
-гыз- fact. suf., see -гар-
-гыз, -гез, -ыгыз, -егез p. end. 2nd pers. pl., poss. kind, 910, 911 (table), 957, 996
-гыл /-ɢьl/, -гел, -кыл /-qьl/, -кел old imp., 684, 942, Note
+гылда-, +гелдә- v. suf. on on. poet. w., 812
+гылт(тым), +гелт(тем), +кылт(тым), +келт(ем), 249, 320
-гын, -ген, -кын, -кен n. suf. on v., 149; as adj. suf. on v., 270
гына, генә, кына, кенә part., 686 a-b and Note, c-f, g and Note, j
гына in poems and songs, 605 and Note
гыналар, генәләр, 686 j
гынай, генәй, 686 i, Note
гына түгел, 643
-гыр, -гер, -кыр, -кер adj. suf. on v., 271
-гыр- fact. suf., see -гар-
+гыра adj. suf., 250
-гыры, -гере, -кыры, -кере, 689, 949
+гысы, 248 4, Note
-гысыз, -гесез, -кысыз, -кесез, 272, 1237
-гыч, -геч, -кыч, -кеч, 150 a-b, 273, 1236
-гә n. suf. on v., see -га
+гә dat., see +га
-гәз- fact. suf., see -гар-
-гәй, see -гай
-гәк n. suf. on v., see -гак
-гәк n. suf. on v., see -гак
-гәк adj. suf. on v., see -гак
-гәлә, see -гала
+гәр, +кәр, 121, 255
+кәр- v. suf. on n., see +гар-
-гәр- fact. suf., see -гар-
гәрчә conj., 675
-гәч, see -гач
-гәчтен, see -гачтын
-гәченнән, see -гачыннан
-гәчтеннән, see -гачтыннан
гүя /gyjə/, гүяки conj., 667
гүяки, see гүя

Д

+да-, +дә- v. suf. on n., 825; on on.poet. w., 813
да, дә, та, тә as conj., 620 a-f; as part., 690 a-f 1, 2, g-p; betw. a rep. n., 690 b, d; betw. a rep. w. + subj. +да + same w., pat. сандугач та сандугач, ул да сандугач, 690 c; betw. a rep. pron., 690 e; betw. a redupl. pred., 690 f 1-2; follow. a rep. aff.-neg. pred., pat. тыңлады да, тыңламады да, 690 g; betw. a rep. on.poet. w., 690 h; after көн, ай, ел, 690 1, in poetry and songs, 705, Note
да + aux. v. follow. a conjug. v., pat. каттым да калдым, 1309 4, 1377; without да, дә, pat. ачылды китте, 1378

да булса + inter. pron. to form cpd. indef. pron., 456
дамы? 954 g
+да, +дә, +та, +тә loc., 235, 236 1-5, 241-243, 334, 597
+да бар/юк ind. poss./lack of poss., 209
+дагы, +дәге, +тагы, +тәге relat. adj. suf., 251 1-5, 321-323; on postp., 573
+дагыдай, 1084
дагы кебек, 617
+дагы сыман/сымак, 617
+дагы төсле, 617
+дагыча, 1084
+дагы шикелле, 617
+дасын ... +да or vice versa, pat. баштасын башта, өйдә өйдәсен, 1238
даир postp., 543
+дай, +дәй, +тай, +тәй w. n., p. and dem. pron., 583 1; w. relat. adj., 583 2 and Notes 1 and 2
-дам, -дәм adj. suf. on v., 274
+дан, +дән, +тан, +тән, +нан, +нән abl. suf., 237, 238 1-4, 5 a-b, 7, 239 1-10, 11 a-b, 12-15, 240-243, 306, 597, 610
+дан + same subst. adj. in nom., ind. emph. superl., pat. матурдан матур, 314 2 b
+дан abl. suf. on num., 334, 336, 351-353; exp. percent, 357; on ord., 366
+дан ... +га 367 3 and Note
данә, n. class., 350
+дар, 122
-дар-, -дәр-, -тар-, -тәр fact. suf., 893, 894 2
+даш, +дәш, +таш, +тәш n. suf., 123
+даш, +дәш adj. suf., 252
-де-, see -ды-
-дек n. suf. on v., see -дык
-дек + poss. suf., see -дык
+дер pred. suf., see +дыр
+дер form. indef. pron., see +дыр
-дер- fact. suf., see -дыр-
ди impers. 'one', 'they say', 1023 4; as part., 691 a-c and Note
диген (диң) imp., 912, 1036 e
дигән as conj., 677 1-2, 3 a; used instead of the possessive case, 1098 a
дигән + poss. suf., 1100 a
дигән + poss. suf. + case end., 1100 b
дигәндә, 1101 a-f
дигәндә дә, betw. a redupl. n. or adj., 1101 g
дигәндәй, 1103
дигәннән, 1102
дигәч betw. a redupl., 1280
диләр indef., 1023 a; emph. for 1st p. sg., 1023 5
дим emph., 1036 a-b
дими ... дими, 656
димәк as conj., 660; as parent. exp., 779 e-h
димәсәң, 1018
дип as conj., 676 1 a-c, 2 a-d, 3
дип as postp., 538
дип in 'that' cl., 1029
дип in dir. disc., 1265 a-b
дип in indir. disc., 1265 c, e, f
дип тору, 1362
дисезме ... дисезме part./conj., 1036 d
дисеңме emph., 1036 c
дисеңме ... дисеңме part.,/conj., 1036 d
дисәм, 1019 a
дисәң 1017 a-d
дию in cond., 1019 b
дию in cond. prec. by v. in opt., 1019 c
дию in cond. w. ни өчен, пик, нитә, see 665
дию + poss. suf., 1191 a-c
диярлек, 692
диярсең as conj., 669; in comp., 1036 f
дистә, 332
-дисә, 1004
-ды-, -де-, -ты-, -те-, pt. I stem and 3rd p. sg. indic., 957, 958 1-4, 5 a-b, 6-8, 959, 960 a-b
-ды исә, 697 a, 1004
-дык, -дек, -тык, -тек n. and adj. suf. on v., 151, 275
-дык, -дек old partic. suf., 1107
-дык, -дек, -тык, -тек 1st p. pl. pt. I, indic., 957
-дым иде, 965 Note
-дымы exp. cond., 1000 5
-ды ни, -ды (-мады) ни, 962
-ды юк, 961
+дыр, +дер, +тыр, +тер pred. suf., 211, 300, 301, 693 h, 953 h, 1027; form. indef. pron., 435-438; as mod. part., 693 a-h
-дыр-, -дер-, -тыр-, -тер- fact. suf., 893, 894 3
дә conj., see да

дә part., see да
+дә loc., see +да
+дә- v. suff. on on. poet. w., see +да-
+дәге, see +дагы
+дәй, see +дай
-дәм adj. suf. on v., see -дам
+дән abl., see +дан
-дәр- fact. suf., see -дар-
дәр P. prep., 579
дәррәү, 579 Note
дәрхәл, 579 Note
+дәш n. suf., see +даш
+дәш adj. suf., see +даш
дөм, 314 1 c
дөрес paren. exp., 779 a
дөресен әйткәндә, 779 i
дөресрәге, 779 i
дүрт coll., 342

Е

-е adj. suf., on v., see -ы
+е P. izafet, exp. poss. relat., 221, 222; con. attr. adj. w. n., 329, 330; con. prep., 579 d
+е poss. suf., see +ы
+е- v. suf. on n., see +ы
+ебез poss. suf., see +быз
+ебыз poss. suf. on final +и, 191 and Note, 195, 196
+егез poss. suf., see +гыз
-егез p. end., see -гыз
+егыз poss. suf. on final +и, 191 and Note, 195, 196
-ез- fact. suf., see -ыз-
+ек n. suf., 124
+ек- v. suf. on n., see +ык-
-ектерел- form. pass. intr. v., see -ыктырыл-
ел A. def. art., see әл
+ел adj. suf., see +ыл
-(е)л- pass. suf., see -л-
-ел-on fact. v. stems., see -ыл-
-елдер-, see -лдыр-
+елдә- v. suf. on n., see +ылда-; on on. poet. w., see +ылда-
+елте n. suf. on on. poet. w., see +ылты
+(е)лҗем, see (ы)лҗым
+ем poss. suf., see +м
-ем adj. suf. on v., see -ым
-емсерә, see -мсыра
-емтә n. suf. on vl., see -ымта
-ен n. suf. on v., see -ын
-ен adj. suf. on v., see -ан
+ен form. adv., see +н
-(е)н- pass. suf., see -н-
-ен- refl. suf., see -н-
-ендер, see -ндыр
-енке adj. suf. on v., see -ынкы
-енкерә, see -нкыра
+(е)нче, see +нчы
+(е)нчедән suf. on card. and paren. ecp., see +нчыдан
+(е)нчел num. suf., see +нчыл
-еп, see -п
-ер n. suf. on v., see -р
-ер- fact. suf., see -ыр
-ер, f. I stem + partic., see -р
-ет- fact. suf., see -т-
-еч n. suf. on v., see -ыч
-еч adj. suf. on v., see -ач
-еш n. suf. on v., see -ш
-еш- recip. suf., see -ш-
-еш insep., see -ш
-еш- on fact. v. stems, see -ш
-еш v. n. suf., see -ш
-ешел-, see -шыл-
-ештер-, see -штыр-
+(е)шәр num. suf., see +ар
+ең poss. suf., see +ң
-ең old. imp., see -ң

Ж, З

-^{о}з n. suf. on v., 152
+^{з} pl. (dual) suf., 125, 181
зинhар, 779 g

И

и- defc. aux. v., 974 a,c, 975
и interj., 787 a-b
+и izafet, 221, 222, 329
и part., 694
-и prt. stem, see -а
-и күр, see -а күр
+и, +ый, +ви, +вый /+i, +ьj, +wi, +wьj/ A. adj. suf., 253
игътибарән /iɣtibarən/, 565

иде follow. imp. 2nd p. pl., 923, 924
иден follow. imp., 923, 924
ие (иде), -ие (иде), -ые (иде), 988
+ик adj. suf., 84 2 c, 254
-ик opt. suf., see -ыйк
икән, 742 a-e
икән w. inf., 1169
икән betw. a rep. inf. in -рга, 742 d; betw. a rep. n., 742 e
икән exp. cond., 1000 1 a
икән partic., 975
икәнлек, 975, 1095
икәнчелек, 1095, Note
иллә, илла conj., 644; as part., 695
иллә(илла) мәгәр, 645
-им opt., see -ыйм
имеш mod. w., 743 a-f
имеш exp. indir. quot., 743 e, Note
имеш, 975
инде part., 696 a-e and Note
инде follow. an imp., 928
инде дә, 696 c
индедән соң, 696 e, Note 2
инде ... икән, 1000 1 b
иншалла, exclam., 803
-исе, see -асы
исә conj., 630, 635; part., 697 a-c and Note, 975; cond. of и-, 1004 a
итеп w. card. num., 359 2
итеп as postp., 481
итеп form. adv., 599
итеп w. ord. num., 599
итү form. phr. v., 838
ифрат, 314 1 c, 615 c
их interj., 788
ихтимал mod. w., 744; as paren. exp., 779 c
ич part., 698
ичмаса(м) as part., 699; as paren. exp., 779 e
иш, ише, 482 a and Note, b
иң, 311, 313, 614
иң-иң, 312

Й

йа interj., 789
й-, see я
йөз as indef. num., 385
йөз, postp., 483; 1. йөзенә, 2. йөзендә, a-b, 3. йөзеннән, a-d
йөз сиксән as indef. num., 385

К

-^{o}к /-^{o}q/ n. and adj. suf. on v., 153, 276
-к p. end., 1st p. pl., 957, 996
+к /+q, +k/ pl. suf., 181
+ка dat., see +га
-ка n. suf. on v., see -га
-ка, see -гы
кабат /qabat/, multipl. num., 359 1
кадәр /qədər/, 529, 530, 531 a-i
кадәр betw. rep. n., 537 and Note; subst., 574
кадәре, 532
кадәрле, 532
каз- /qaz-/ fact. suf., see -гар-
+кай, +кәй n. suf., 126
+кай гына, +кәй генә, 686 h
+кайгынам, +кәйгенәм, 686 i
кайбер, 440
кайберәүләр, 440
кайда, 429-431
кайда as rel. pron., 446
кайда ... шунда rel. pron., 447
кайдан, 429-431
кайдан ... шунда rel. pron., 447
кай, кайсысы, 429, 431, 432, Note
кайсыбер, 440
кайсылар as rel. pron., 446
кайчан, 429-431
кайчан ... шунда rel. pron., 447
-как n. suf. on v., see -гак
-как adj. suf. on v., see -гак
кала, 556 1 a-b, 2 a-b
-кала, see -гала
калу form. phr. v., 845
кана part., 700
+кар- /+qar-/ v. suf. on n., see +гар
-кар- /qar-/ fact. suf., see -гар-
кара paren. exp., 779 f
караганда partic. in loc., 544; in compar. of adj., 306; of adv., 610
карамастан as postp., 545
карап as postp., 546 a-f
карата as postp., 547 a-d
каратып as postp., 548

каршы postp., 539; 1. a-i,
2. каршына, каршысына, a-b
3. каршында, каршысында, a-c
4. каршыннан, каршысыннан, каршы subst., 574
+карь, see +гәр, 121, Note
кат /qat/ multipl. num., 359 1
кат postp., 484; 1. катына, 2. катында, 3. катыннан
катнаш postp., 485 a-c
катыш postp., 486 a-c
-кач, see -гач
-качтын, see -гачтын
-качтыннан, see -гачтыннан
-качыннан, see -гачыннан
кая inter. pron., 429-432
кая ... кая cor. conj., 658
кая /qaja/ part., 701
кая interj., 790
каян inter. pron., 429-431
-ке n. suf. on v., see -гы
+ке adj. suf., see +гы
кебек, күк, кеби postp., 487 Note and 1-4
кебек + poss. suf. + бар, 487 4
кебек subst., 574; w. relat. adj., 575; w. conjug. v., 576; in pairs, 577
кебек (үк) in comp., 316, 616
кеби, see кебек
-кез- fact. suf., see -гар-
-кел n. suf. on v., 154
-кел old imp., see -гыл
+келт(ем), see +гылт(ым)
кем inter. pron., 429-432
кем дә кем ... шуңарга rel. pron., 447
кем ... шуның rel. pron., 447
кем expl., 780 2 a-d
-кен n. suf. on v., see -гын
-кен adj. suf. on v., see -гын
-кер adj. suf. on v., see -гыр
-кере opt., see -гыры
-кер- fact. suf., see -гар-
керү form. phr. v., 852
кесез, see -гысыз
-кеч n. suf. on v., see -гыч
-кеч adj. suf. on v., see -кыч
-кеч v. adj., see -гыч
кеше as pron., 449
ки conj., 666 a-d
ки part., 702
килгәндә postp., 549
килеш postp., 488; form. adv., 600
килешен-, 890
килү form. phr. v., 840
киресенчә paren. exp., 779 h
кирәк mod. w., 745 a-g, 746; neg., 747 a-b
кирәк иде, 748 a-b, 749
кирәк as attr., 753
кирәк as n., 755; as pred., 754
кирәк as v., 751
кирәк ... вә кирәк, 653
кирәк ... кирәк, 653
кирәк өчен, 752
кирәкле, 756, 757
кирәклек, 1097 a
китү form. phr. v., 844
-кы n. suf. on v., see -гы
+кы adj. suf., see +гы
-кыз- fact. suf., see -гар-
кызганычка каршы paren. exp., 779 e
-кыл old imp., see -гыл
+кылт(ым), see +гылт(ым)
кылу form. phr. v., 849
-кын n. suf. on v., see -гын
-кын adj. suf. on v., see -гын
-кыр adj. suf. on v., see -гыр
-кыр- fact. suf., see -гар-
-кыры, see -гыры
кырый postp., 489; 1. кырыена /qьrъjьna/; 2. кырыенда; 3. кырыеннан
кырык coll., 345
кыскасы paren. exp., 779 h
-кысыз, see -гысыз
-кыч n. suf. on v., see -гыч
-кыч, -кеч adj. suf. on v., 293
-кыч v. adj., see -гыч
+кяр, see +гәр, 121, Note
+кә dat., see +га
-кә n. suf. on v., see -га
-кәз- fact. suf., see -гар-
+кәй n. suf., see +кай
+кәй генә, see +кай гына
+кәйгенәм, see +кайгынам
-кәк n. suf. on v., see -гак
-кәк adj. suf. on v., see -гак
-кәлә, see -гала
+кән n. suf., 127

+кәр, see +гәр
+кәр- v. suf. on on. poet. w., see +гар- / +ɢar/
-кәр- fact. suf., see -гар-
-кәч, see -гач
-кәченнән, see -гачыннан
-кәчтен, see -гачтын
-кәчтеннән, see -гачтыннан
-кәш n. suf., 128
көй postp., 490, көе /kөje/, көенчә /kөjencә/, көенә/kөjenә/
көйгә, көе, көенчә, көенә form. adv., 601
көе postp., see көй
көе form. adv., see көйгә
көенчә postp., see көй
көенә form. adv., see көйгә
күбәү /kybәw/, 384
күк, see кебек
күп indef. num. adj., 382
күпләп, 383
күпме, 333, 429-431
күпмешәр, 369
күрә postp., 550 a-e
күрәсең paren. exp., 779 c
күрү form. phr. v., 841

Л

+л-, +ал-, +әл- v. suf. on n., 828
-л-,-(ы)л-, -(е)л- pass. suf., 858-870, 871-875
-л- pass. 3rd p. sg., used indef., 866; indef. pers., 867, 1023 2
-л- pass. refl., 870
ла, лә part., 703 a-f
ла, лә follow. imp., 929
ла, лә in poetry and song, 705 and Note
+ла-, +лә v. suf. on n., 829; on on. poet. w., 815
-ла pass. 3rd p. sg., indef. use, 1023 1
-ла 3rd p. sg. pass., edit. 'I', 1023 2
лабаса, ләбаса, 704 a-b
+лаган, +ләгән /+laɢan, +lәgәn/, num. suf., 367 2
+лай, +ләй num. suf., 359 4 and Note; on ord. num., 366
+лай, +ләй form. adv., 584
±лай, ±ләй part., 705 and Note
+лан-, +лән- v. suf. on n., 830
+лаи-, +ләи- suf. on num., 331, 367 1,3, 371, 380, 383
+лап, +ләп form. adv., 585 1, 2, 3 a-c
+лар, +ләр, +нар, +нәр pl. suf., 179 and Note, 180 a-g, 1367 4; as pred. suf., 211, 301; p. end. 3rd p. pl., 953 g, 957, 968, 971, 996; on pred. adj., 1035; indef. use, 1023 1; as pl. suf. w. p. (pred.) end., 1027
+ларча, +ләрчә, +нарча, +нәрчә num. suf., 367 5
+лары, +ләре, +нары, +нәре poss. suf., 191 and Note, 192, 193, 194 a-c, 195, 196
ласа, ләсә, 706
+лата, +ләтә num. suf., 359 3
+лата, +ләтә form. adv., 586 a, Note, b-c
+лач, +ләч adj. suf., 256
+лаш (on ярты), 587
+лаш-, +ләш- v. suf. on n., 831
лашып, ләшеп, 380
+лаштырыл-, +ләштерел- pass. intr. v., 873 b
+лдер, see -лдыр
-лдыр-, 899
+ле n. and adj. suf., see +лы
+ле adj. suf. on n., see +лы
+лек n. suf., see +лык
-лектерел- pass. intr. v., see -ыгытыл-
+ли form. adv., see +лый
+лы, +ле n. and adj. suf., 129 a-b, 205, 257 1 a-b, 2-4, 325, 326
+лы, +ле adj. suf. on n., 294, 296, 325, 326; on num., 338 a, b 1-2
+лый, +ли form. adv., 588 a-c, d and Note
+лык, +лек n. and adj. suf., 130 a-d; on num., 258, 339
+лык, +лек on бар, юк, түгел, кирәк, тиеш, 1097 a; on inter. pron., 1097 b; on adj., adv. and nouns in loc., 1097 c
+лыкка, +леккә ... + basic form, or vice versa, pat. каршылыкка каршы, юк юклыкка, 1238 b
-лыктырыл- pass. intr., v., see -ыгытыл-, 873
-лын-, 871, 875
л- part., see ла
+лә- v. suf. on n., see +ла-
+лә- v. suf. on on. poet. w., see +ла-
лә follow. imp., see ла

ләбаса, see лабаса
+ләгән num. suf., see +лаган
+ләй num. suf., see +лай
+ләй on ord., see +лай
+ләй form. adv., see +лай
±ләй part., see ±лай
ләкин, 630, 631, 678
ләкин шулай да, 679
+лән- v. suf. on n., see +лан-
+ләп num. suf., see +лап
+ләп form. adv., see +лап
+ләр pl. suf., see +лар
+ләр pred. suf., see +лар
-ләр p. end., 3rd p. pl., see -лар
+ләре poss. suf., see +лары
+ләр + p. end., see +лар
+ләрчә num. suf., see +ларча
ләсә, see ласа
+ләтә num. suf., see +лата
+ләтә form. adv., see +лата
+ләч adj. suf., see +лач
+ләш- v. suf. on n., see +лаш-
+ләштерел- pass. intr. v., see +лаштырыл-

M

+м forms emph. superl., 314 1 b, 615 b
-^{о}м n. suf. on v., 155
+м, +ым, +ем poss. suf., 191 and Note, 192, 193, 195, 196
-м p. end. 1st p. sg., poss. type, 957, 996
-м, -мын, -мен p. end. 1st p. sg., pron. type, 953 g, 966, 968, 971
-ма, -мә n. and adj. suf. on v., 156, 277
-ма, -мә forms neg. v., 906
-магай opt., 950 1-2, 951
-маган була, 990 1 a-d
-маган булган, 990 2 a-b
-маган булыр, 990 3, Note
-маганны, 1086, 1087, 1088
-магач, -мәгәч, 1304, 1305
-магач, -мәгәч + same v. in neg. p. form, pat. очрамагач очрамады, 1307
-магачтын, 1306
-маенча /-majыca/, маәнчә /-mәjencә/, 1303 1
-маенчы, -мәенче, 1303 2
-мас, -мәс, see -р
-маса ind. indif., 1005 3
-маса + part., 1005 4
-маса + same v. in p. form., 1014 a-h
-масын exp. conc., 1002 1
-масын prec. by inter. pron. + (гына) exp. conc., 1002 2
-масын ди prec. by inter. pron., 927
-масын ди, see -сын ди
-масынмы, 920
-масын(нар) гына, see -сын(нар) гына
-масын(нар) иде, see -сын(нар) иде
мазар part., 707
-мак, -мәк /maq, -mәk/ n. suf. on v., 157
-мак, -мәк forms v. n., 1218
-мак булу, 1220
-макка, -мага, -мәккә, -мәгә, 1218
-мак кирәк?! prec. by an inter. pron., 1221
-макта, -мәктә, -мактан, -мәктән, 1218
-мак өчен, 1219
-макчы, -мәкче, 1222 a-b
-макчы as adv. of manner, 1232
-макчы + булу in prt., 1223, 1223 a
-макчы булган, 1225
-макчы булган иде, 1226
-макчы булды, 1224 b
-макчы булса, 1227
-макчы булып, 1228
-макчы булып тору, 1230
-макчы иде, 1224 a
-макчы итү, 1229
-макчы түгел, 1231
-малы, -мәле adj. suf. on v., 278; as part., 708
-ман, -мән, n. suf. on v., 158
-мас, -мәс adj. suf., 279
-мас, -мәс neg. ft. I, 3rd p. sg., 969, 970 1-9
-мас борын, 1111 2
-мас, -мәс булса, see -р булса
-мас булу, 992 2-5
-маска, see -рга
-маска, 1155 a
-маска + булу in the 3rd p. sg., 1161
-маска кирәк 747 b
-маска ни, 1155 a
-маслык, see -рлык
-массыңмы? 970 9
-мастай, see -рдай
-мастан, -мәстән, 1115
-мастан борын, 1111 2
-маячак, -мәячәк, neg. ft. II, 971

-мач, -мэч n. suf. on v., 159
+ме to some forms of дию, 1036 c-d
+ме, see +мы
+ме ... +ме (+мы) cor. conj., see +мы ... +мы
+мен pred. suf., see +мын
-мен pron. p. end., 1st p. sg., see -м
менэ, 414, 415, 424 a-b
менэ дигэн, 711 f, мэнэ дитэн (чэр), 1099
менэ тагы(н), 711 e
менэ, энэ, 711 a-c, d and Notes, e-f
-мер n. suf. on v., see -мыр
-меш n. suf. on v., see -мыш
-меш p. partic., see -мыш
-мешенчэ, see -мышынча
-мешкэ, see -мышка
-мешли, see -мышлый
мең as indef. num., 385
меңнэн бер, 358
-ми neg. prt. stem and 3rd p. sg., see -a and -мый
-ми neg. v. adv., see -мый
-миенчэ, see -мыенча
-мик opt., see -мыйк
микэн, 954 f, Note
микэнни, 710 d, Note
мин, 388, 389, 395, 396, 397
минеке, 202, 203 a-c, 204, 243
минем poss. pron., 193, 195, 196
минем уемча /minem ujьmca/, paren. exp., 779 d
минемчэ paren. exp., 779 d
-мисе, see -мыйсы
-миче, see -мыйчы
-ми(чэ), see -мый(ча)
-мичэн, see -мыйчан
мондый(лар), 414, 423; subst., 425, 426
монсыз, 244, Note
мохтаҗ, 758 a-b
моңарчы, 416, Note, 593
-мсерэ, see -мсыра
-мсыра, -мсерэ, -ымсыра, -емсерэ, 1309 2, 1320
муафыйк, 551
±мы, ±ме inter. part., 954 a-e, j, 957; as disj. conj., 657; as subord. conj., 671, 672
±мы ... ±мы (±ме) cor. conj., 657, 672
-мы, -ме ind. time or cond., 671, 963, 1000 5
+мы, +ме on p. end. of cond., 1006 3
±мы, ±ме part., 709 a-f
+мы, +ме on v. adv. in -п, 1256
-мы, юкмы alt. cond., 1003 c
-мый, -ми neg. prt. stem, see -a
-мый, -ми, -мыйча, -мичэ neg. v. adv., 1282 and Note, 1283 a-f
-мый башлау, 1331
-мый буламы? 995 1 c, 1289
-мый, -ган pat. күрми күргэн, 1094
-мый иде exp. cond., 1007 d
+мый икэн, 954 f
+мый соң, 954 f; ни соң, 1300
-мыйсы, -мисе neg. of -асы in vern., 1126
+мый эллэ, 954 f
-мыенча /mъjьnca/, -миенчэ /mijencә/, 1303 3
-мый(ча) exp. cat. cond., 1000 6
-мый(ча) exp. emph. conf., 1296 and Note
-мый(ча) – ... -мый(ча), 1287
-мый(ча) + aux. v., 1309 3, 1322-1324
-мый(ча) булдыра алмау, 1292
-мый(ча) + булу in neg. 3rd p., 1290, in other pers., 1291
-мый(ча) ни, 1297-1299
-мый(ча) + a neg. conjug. v., 1288
-мый(ча)рак, 1284
-мый(ча) + тору in imp., + эле, 1302
-мый(ча)! reply to question, 1294, 1295; reply not to or question, 1296
-мыйчан, -мичэн, 1303 4
-мыйча соң, 1297
мыйча тагы, 1297
-мыйча ярамый/ярамас, 1293
-мыйча эллэ, 1297
-мыйчы, -миче, 1303 5
-мыйк 1st p. pl. neg. opt., 945
+мын, +мен pred. suf., 211, 301
-мын pron. p. end. 1st p. sg., see -м
±мыни, ±мени inter. part., exp. comp., 670, 710 a-d and Note
-мыр, -мер n. suf. on v., 160
-мыш, -меш n. suf. on v., 161
-мыш, -меш forms p. partic., 1104 a-b
-мышка салышу (салыну), 1105
-мышлый, -мешли, 1106 b
-мышынча, мешенчэ, 1106 a
-мэ n. suf. on v., see -ма
мэ (мэгез), 791
мэ сэнэ, 930 c

-мәгәй, see -магай
-мәгән була, see -маган була
-мәгән булган, see -маган булган
-мәгән булыр, see -маган булыр
-мәгәч, see -магач
-мәгәчтен, see -магачтын
-мәенче, see -маенчы
-мәенчә, see -маенча
мәгълүм ки, 779 b
мәгълүм булганча, 779 b
-мәгә, see -макка
мәгәр conj., 630, 634, 678
-мәк n. suf. on v., see -мак
-мәк forms v. n., see -мак
-мәккә, see -макка
-мәктә, see -макта
-мәктән, see -мактан
-мәкче, see -макчы
-мәле adj. suf. on v., see -малы
мәллә, 729 d, Note, 954 f, Note
-мән, see -ман
мәртәбә, 559 1
-мәс, see -мас
-мәскә, see -рга
-мәслек, see -рлык
-мәстәй, see -мастай
-мәстән, see -мастан
-мәсенме, see -масынмы
-мәсен(нәр) иде, see -сын(нар) иде
мәсәлән paren. exp., 779 h
-мәч n. suf. on v., see -мач
мәҗбүр, 759 and Note
мәңге ... -асы(м) юк, 1133
мөгаен /mөɢəjen/, paren. exp., 779 c
мөкаддәм (мөкатдәм) /mөqəddəm/, 566 and Note
мөмкин, 760

Н

+н acc. suf., see +ны
+н (A), see +ан
+н, +ын, +ен form. adv., 589
-н-, -ын, -ен pass. suf., 858-870
-н-, -ын, -ен- refl. suf., 876-880; exp. desul. act. or rep., 881; changing the meaning of some verbs, 882
-н (-ын, -ен), -гала-, 1316
+на dat., see +га
на+ P. prep., 145, 290
+на-, +нә v. suf. on on. poet. w., 816
-нак, -нәк, 280
нам postp., 491; намына a-b
+нан abl., see +дан
+нар, see +лар
-нар p. end. 3rd p. pl., pt. II, 966
+нарча num. suf., see +ларча
-ндер-, see -ндыр
-ндыр-, 899
+не acc. suf., see +ны
+неке, see +ныкы
-нел- double pass. see -ныл-
+нең gen. suf., see +ның
ни inter. pron., 429, 431, 432
ни ... шуны, rel. pron., 447
ни part., 712
ни expl., 780 1
ни әйтсәң дә, 1021 d
нибары part., 713
нигә (ник) ... -маска, 1155 a
нигә ... -сын, -сен, see ник
ник, 429-431
(ник, нигә) дисәң, дисәгез etc., conj., 665
ник ... -сын, -сен, 921
никадәр in comp., 318, 333, 429, 430, 433
никадәр ... шулкадәр rel. pron., 447
никадәрле, 433, Note
ни ... ни cor. conj., 629
нинди inter. pron., 429, 433
ни -сын (-сен), ни -сын (-сен), pat. ни килсен, ни язсын, 916
ни ... шуны rel. pron., 447
нигез postp., 492, нигезендә
нитү, 457 1-4
нихәтле in comp., 318, 429, 430, 433
ничаклы in comp., 318, 429, 430
ничаклы ... шул кадәрле rel. pron., 447
ничек inter. pron., 333, 429-431
ничәләп, 429
ничек итеп, 599
ничек кирәк алай, 750
ничектер paren. exp., 779
ничек ... шулай rel. pron., 447
ничә, 333, 429-431, 433
ничәләп, 429
ничәнче, 429-431
ничәшәр, 369, 429, 430
ни өчен conj., 665
ни (ник) өчен дигәндә conj., 665

ниһаять paren. exp., 779 h
-нкерә, see -нкыра
-нкыра, -нкерә, -ынкыра, -енкерә, 1309 2, 1321
+нче num. suf., see +нчы
+нчедән, see +нчыдан
+нчел num. suf., see +нчыл
+нчы, +нче, +ынчы, +енче num. suf., 360-364
+нчыдан, +нчедән, +ынчыдан, +енчедән suf. on card. num. form. a paren. exp., 366, 779 h
+нчыл, +нчел, +ынчыл, +енчел num. suf., 365
+нчылай, +ничелей, 366
+ны acc. suf., 230, 231, 232 1-12, 233, 234, 241-243, 336 597
+нықы, +неке, 202, 203 a-c, 204, 243, 1085
-ныл-, -нел- double pass., 869
+ның, +нең gen. suf., 212, 213 1 a-d, 213 2, 214, 215, 216 a-b, 217-220, 241-243
+ның ... +ы(+сы) emph. superl., 314 2 a
+нә dat, see +га
-нә n. suf. on v., 162
нә+ P. pref., see на+
+нә- v. suf. on on. poet. w., see +на-
нәзед postp., 493, нәзедендә
нәкъ, 714
-нәк, see -нак
+нән abl., see +дан
нә ... нә cor. conj., 628
+нәр, see +лар
-нәр, see -лар
нәрсә inter. pron., 429, 431, 432
нәрсә ... шуңа rel. pron., 447
+нәрчә num. suf., see +ларча
нәтиҗә postp., 494, нәтиҗәсендә
нөсхә n. class., 350

O

олау n. class., 350

П

+п form. emph. superl., 314 1 b, 615 b
-п, -ып, +еп v. adv., 1247, 1248 a-b, 1249 1-3, 1250 a-d, 1251; plus aux. v., 1309 3, 1322 (incl. chart), 1324
-п алу, 1325 a-e
-п ату, 1326
-п багу, 1327
-п бару, 1329 a-d
-п бетерү, 1333
-п бетү, 1332
-п бирү, 1335
-п + була/булмый (any mood and tense), 1258 and Note; w. impers. forms of булу, 1259
-п булса да emph. conc., 1260
-п бәрү, 1336; барып бәрелү, 1337
-п егылу /jьɢjьlu/, 1338, 1339
-п йөрү, 1340 a-d
-п калдыру, 1344
-п калу, 1343 a-f
-п карау, 1345 a-d
-п керу, 1346
-п килү, 1348 a-d
-п китү, 1350 a-g; булып китү, 1351
-п кую, 1352
-плар, -пләр, 1257 and Note
-п ... -мавым etc., 1204
-п маташу, 1354
-п мендерү, менгерү, менгезү, 1356
-п менү, 1355
-п(мы) ... -мыйчамы, pat.: белеп(ме)-белмичәме, 1285
-пмы ... -мыйчамы, 1286
-п + same v. in conjug. form, 1255
-пмы + same v. in conjug. form., 1256
-п+ рак (-брак), 1252
-п redupl., 617, 1253
-п салу, 1357
-п та exp. conc., 1002 3, 1254
-п- ... -п та, 1254
-п ташлау, 1358 a-c
-п тормау, 1361
-п тору, 1360 a-f; дип тору, 1362
-п төшерү, 1365
-п төшү, 1364 a-b
-п тую, 1366
-п узу, 1368 a-b
-п утыру, 1367
-п чыгару, 1370 a-b
-п чыгу, 1369 a-g
-п яту, 1372
-п үтү, 1368 a-b
-п җибәрү, 1373 a-h

-п җиткермәү, 1376
-п җиткерү (җиткезү), 1375
-п җитү, 1374 a-b
пар, n. class., 350
процент, 357

Р

-р, -ар, -әр, -ыр, -ер adj. suf. on v., 281
+р-, +ар-, +әр- v. suf. on n., 832
-р, -ыр, -ер n. suf. on v., 163
-р, -ар, -әр, -ыр, -ер aff. ft. I stem and 3rd p. sg., 968, 970, w. иде, 986
-р, -ар, -әр, -ыр, -ер (neg. -мас, -мәс) f. partic., 1108 a-b, 1109
-р алдыннан, 1111 1
-р/-мас булса, 997
-р/-мас булу, 992
-рдай, -рдәй (-мастай, -мәстәй), 1112; w. булу, 1113; w. булгач, 1114
-рдан (-мастан) элек, 1111 3
-рдәй, see -рдай
-р (-мас) дәрәҗәдә, 1111 6
-р (-мас, -мәс) иде hab. past, 986; in apod., 999
-р/-мас, -мәс идем, идең etc., 1022
-р- ... -мас, pat.: ышаныр-ышанмас, 1116 a-b
-р урынга, 1111 5
-р өчен, 1111 4
+рак, +рәк compar. suf., 304, 306, 308-310, 610-613; on postp., 572
-рга, -ргә, (-маска, -мәскә), 1151, 1152
-рга as pred., 1154 a-e
-рга бар/юк, 1170 1 a-d
-рга була, 1160
-рга plus булу in 3rd p. sg., 1160
-рга булу, 1159
-рга да, -маска да, 1153
-рга дип, 1168
-рга (дип) тору, 1165
-рга/-маска иде, 1156, 1157
-рга икән(лек), 1169
-рга икән ... -рга, 742 d
-рга/-маска итү, 1164
-рга йөрү, 1166
-рга кала, 1162
-рга кала, or conjug. form., 1163
-рга + калу in 3rd p. sg., 1162
-ргамы + reg. in neg., pat.: барыргамы, бармаскамы? 1158
-рга/-маска ни, 1155 a-b
-рга тотыну, 1167
-рга түгел, 1170 2
-ргә, see -рга
-рлек, see -рлык
-рлык, -рлек, -маслык, -мәслек, 1110, 1233
-рлык/-маслык булу, 1234
-рлык итү, 1235
+ртел- pass. intr., v., see +ртыл-
+ртыл-, +ртел-, +тырыл-, +терел- pass. intr. v., 873 a, c
рәвеш postp., 495; 1. рәвешендә, 2. рәвештә, 3. рәвешле, рәвешчә, рәвешле, see рәвештә
рәвештә, рәвешле, рәвешчә form. adv., 602
рәвешчә, see рәвештә
+рәк, compar. suf., see +рак
рәт, 359

С

+са, +сә n. suf., 131
+са-, +сә- v. suf. on n., 833
-са, -сә cond., 996, 997 a, 998, 999 a
-са ..., 1005 1
-са! in excl., 1005 2
-са? in inter. sent., 1007 c
-са! ind. yearning, 1007 b
-са exp. indif., 1005 3
-са бит, 105 4
-са бит or соң, 1005 5
-са гына, 1006 1
са (гына) ярар иде, 1011 2
-са да, 1001 a-b
-са да була, 1012
-са да + same v. in a conjug. form, aff., indic. + -маса да of same v. + same v. in a conjug. form aff., indic., pat. алса да алды ... алмаса да алды, exp. reluctance, 1015
-са да ярый (ярар), 1011 1
-са иде, 999 e, 1008
-са икән, 1009
-са инде, 1005 4
-са кирәк, 1010
-са ла, 1006 2
-са~-мады, pat. башласалар башламадылар, 1013
-са ни, exp. indif., 1005 4

-са да, ~-маса да alt. cond., pat. булса да, булмаса да, 1003 a
-са- ~-маса alt. cond., pat. чыкса-чыкмаса, 1003 b
-са + same v. in aff. conjug. form + ~-маса юк, ind. indif., pat. аңласаң аңла, аңламасаң юк, 1016
-самы, 1006 3
-са + part., ind. indif., 1005 4
-са + p. end., ind. sug. etc., 1007 a
-са + same v. in pers. form, 1014 a-h
-са соң, 1005 e
-са тагы, 1005 4
саен /sajьn/ postp., 496 1 a-b, Note
(-)сана, (-)сәнә part., 715; w. imp., 930 a-c; w. opt., 948
-сачы, -сәче, 1006 4
сая /sajə/ postp., 497; саясендә /sajəsendə/
+се poss. suf., see +сы, +ы
+се poss. suf. form. adv., see +ы
+се- v. suf. on n., see +сы-
+сез priv., see +сыз
сез p. pron., 388, 393 1-3, 395, 397
+сез pred. suf., see +сыз
-сез pron. p. end. 2nd p. pl., see -сыз
сезнеке, 202, 203 a-c, 204, 243
сезнең poss. pron., 193, 195, 196
+сел adj. suf., see +сыл
-сен(нәр) иде, see -сын(нар) иде
+сең pred. suf., see +сың
-сең pron. p. end. 2nd p. sg., see -сың
сиксән coll., 347
син, 388, 390
синеке, 202, 203 a-c, 204, 243
синең poss. pron., 193, 195, 196
сиңайтәм, 716 d
соң postp., 567 a-b
соң part., 716 a-e; w. imp., 931
соңра postp., 555 and Note
+стан (P.), 132
+су adj. suf., 259, 320
сурәт postp., 498; сурәтендә, сурәттә; adv., 603
+сы, +се poss. suf., 175 a, j, 191 and Note, 192, 193, 195, 196
+сы, +се poss. suf., spec. func., see +ы, 198 a-d, 199-201
+сы, +се poss. suf. form. adv., see +ы
+сы-, +се- v. suf. on n., 834
+сыз, +сез pred. suf., 211, 301
+сыз, +сез priv., 244, 260
-сыз, -сез pron. p. end. 2nd p. pl., 953 g, 966, 968; exp. an order, 970 7-9, 971
сыйфат postp., 499 a-b; сыйфатында, сыйфаты белән
+сыл, +сел adj. suf., 261, 320
сымак, see сыман
сыман, сымак postp., 500 and Note; subst., 574; w. relat. adj., 575; w. conjug. v. forms, 576; used in pairs, 577; in comp., 616
сымандай, 1057, Note
сын postp., 501, сынлы
-сын(нар), -сен(нәр) 3rd p. sg. and pl. imp., 910, 911 (table), 912-919
-сын exp. conc., 1002 1
-сын гына, 925
-сын ди, 926
-сын ди prec. by inter. pron., 927
-сын дип, 940
-сын иде, 922
-сын өчен, 940
+сың, +сең pred. suf., 211, 301
-сың, -сең pron. p. end. 2nd p. sg., 953 g, 966, 968; exp. an order, 970 7; used impers., 970 8-9, 971
-сың indef., 1023 1
сынык n. class., 350
+сә n. suf., see +са
+сә- v. suf. on n., see +са-
-сә? see -са?
сәбәп postp., 502; сәбәпле
(-)сәнә, see (-)сана
-сәче, see -сачы
-сәт- fact. suf., 893, 894 5
сөйләшен-, 889
сөрү form. phr. v., 853

T

+т n. suf., 133
-т-, -ыт-, -ет fact. suf., 893, 894 6
+та loc., see +да
та conj., see да
та part., see да
таба(н) postp., 552 a-b
табигый ки, 779 a
+тагы, see +дагы
тагы(н) conj., 622; as part., 717 a-e, f 1-3; w. imp., 932

тагы(н) да intens. of compar. of adj., 309; of adv., 612
+тай, see +дай
+тан abl., see +дан
+тан ... +рак/+рәк, 613 b
тапкыр multipl. num., 336, 359
-тар- fact. suf., see -дар-
тараф postp., 503 1. тарафына, 2. тарафында, 3. тарафыннан, a-b
тарафыннан used w. pass. v., 862, 863
тарту form. phr. v., 846
+таш n. suf., see +даш
-те n. suf. on v., see -ты
-те-, see -ды-
теге dem. pron., 414, 416 and Note, 421 a-d, 422; subst., 425-427
тегеләй, 414-416, 423
тегеләр, 414
тегенди (ләр), 414, 423; subst., 425, 426
тетеләр, 414
-тек n. suf. on v., see -дык
тек, 718 a-f
телем n. class., 350
теләсә + inter. pron. form. cpd. indef. pron., 454, 455; 1021 d
теләсә ... теләмәсә, 655
теләсәң дә, теләмәсәң дә, 1003 a
+тен forms adv., see +тын
+тер pred. suf., see +дыр
+тер forms indef. pron., see +дыр
-тер- fact. suf., see -дыр-
+терел- pass. intr. v., see +ртыл-
тиеш mod. w., 761 a-g
тиеш + булу in pres.tense, 761 a, Note
тиешле, 762 a-c, and d, Notes
тиешлек, 1097 a
тик postp., 533; conj., 630, 636
тик, 719
тик ... гына, 719
тикле(м) postp., 534 a-f
тикле(м) betw. rep. n., 537 and Note; subst., 574
тирә, w. num., 368
тирә postp., 504, 1. тирәсенә; 2. тирәсендә, a-d; 3. тирәсеннән, a-b
тирәли postp., 505
тиң postp., 506, тиңентен, тиңеннән
тиң conj., 636
тиңеннән, see тиң
тиңентен, see тиң
торасы юк, pat. әйтеп тә торасы юк, 1170 b, Note
торган саен /sajьn/, 1063
торган саен ... +рак, +рәк, pat. торган саен ачыграк ишетелә, 613 a
тоту as aux. v., 784, Note
тотынып postp., 568
тс interj., 792
тугры(н)да postp., 507 3 b, Note
тугрысында, see тугры(н)да
туксан coll., 348
туксан тугыз, coll., 349
тукта paren. exp., 779 f
туктал-, 874
тукталына, 875
туры postp., 507; 1. турысына, турына, 2. турысында, турында, турыда, a-b and Note, 3. турысыннан, турыннан, a, b and Note
турысын әйткәндә paren. exp., 779 i
тфу interj., 793 a-c
-ты-, see -ды-
-ты, -те n. suf. on v., 165
-тык n. suf. on v., see -дык
+тын, +тен forms adv., 590
+тыр pred. suf., see +дыр
+тыр form. indef. pron., see +дыр
-тыр- fact. suf., see -дыр-
+тырыл- pass. intr. v., see +ртыл-
тыш postp., 569
+тә loc., see +да
тә conj., see да
тә part., see да
+тәге, see +дагы
+тәй, see +дай
+тән abl., see +дан
-тәр- fact. suf., see -дар-
тәртип postp., 508, тәртибендә
тәхте A. + P. izafet, prep., 579
тәхтәл A. prep., 579, b)
+тәш n. suf., see +даш
төп n. class., 350
төп postp., 509, 1. төбенә, 2. төбендә, 3. төбеннән
төркем n. class., 350

төс postp., 510, 1. төсле, 2. төсендә; төсле subst., 574; w. relat. adj., 575; w. conjug. v. form. 576; used in pairs, 577; in comp., 616
төстә form. adv., 604
төшү form. phr. v., 850
түгел in neg. comp., 315, 317
түгел as conj., 643 a, b 1-3; as a mod. w., 763 and Note; after юк or a neg. v. in the indic., 764 a-b; as pred., 765; as attr., 766
түгел betw. a v. rep. in the neg. and aff., pat. көтмәдем түгел, көттем, 764 b
түгелге, 767
түгеле, 768
түгеллек, 1097 a
түгелмәсә, 769

У

-у, -ү n. suf. on v., 166
-у, -ү (-ю) v. n. and inf., 1171 and Note; form. cpd. n., 1185; as a true n., 1208
-у(ы) бар (иде), 1193
-у(ы) белән, 1186 a-d
у(ы) була, 1201 a-b, 1202
-у(ы) as subj., 1172 a and Notes; as pred., 1172 b; in gen., 1173; in dat., 1174 a-c; follow. a v. adv. in -a, pat. килә-килүгә, 1178; in acc., 1179; in loc., 1180; in loc. w. булу or дәвам итү, 1181; in loc. ind. time, 1182; manner, 1183; in abl., 1184 a-d
-уга and rep. as a conjug. v., or vice versa, pat. төсмерләүгә төсмерлим; яза язуга, 1207
-удагы, 1199
-у ихтимал, 1196
-у(ы) кирәк, 745 d-e, 1195
-у ... -мау, -у ... -мавым, etc., 1204
-у мөмкин, 1196
-у ни дә ... -у ни, pat. булу ни дә ... булу ни, 1197
-у + postp. ind. comp. and rep. in pers. form, pat. куану сынлы куанмадылар, 1189
-у(ы) w. postp., 1188
-учан, үчән, 1200
-уы түгел, 1192
-уым, 1190
-уым, etc. plus -у, pat. көлдерүе көлдерү, 1205
-уын follow. or prec. by same v. in a conjug. form, pat. булуын булдык шаяруын шаярмыйм; әйтәсез әйтүен, 1206 a, b 1-2
-уенча, үенчә, 1198 a-b
-у юк (иде), 1194
-у(ы) өчен, 1187
угрында postp., 511
+ук, +үк /+uq, +yk/, 134
ук, үк part., 720 a-i
ук, үк contr., 720 h, Note
уку form. phr. v., 847
ул p. pron., 388, 391, 395, 396, 397
ул dem. pron., 414, 416 and Note, 419; subst., 425, 426
ул as part., 428
ул да түгел, 769, Note
-улы, -үле, 282
урта postp., 512; 1. уртасына, 2. уртасында, 3. уртасыннан
урын postp., 513; 1. урынына, a-c, 2. урында
уф interj., 794 a-b
-учы, үче n. suf. on v., 167 and Note
-учы, -үче prp., 1042, 1043 a-c, 1044
-учылык, -үчелек, 1045
уңай postp., 514; 1. уңаена /unąjьna/, a, b; 2. уңае, уңаенда, уңаеннан; 3. уңаенда; 4. уңае белән, a, b
уңайта, see шул уңайта

Ф

фи A. prep., 579 a
фәкать /fəqət/ conj., 630, 637
фәкать (... гына) part. 721
фәлән, 441
фәлән дә төгән, 442
фәлән (дә) ... төгән, 442
фәлән-төгән, 442
фәлән-фәсмәстән, 442
фәләнчә, 441

Х

хак postp., 515; 1. хакында, хакта; 2. хакына, хакка
хилаф postp., 553
хосус postp., 516, хосусында, хосуста
хәер /xəjer/ paren. exp., 779 i
хәл postp., 517, хәлендә

хәлбуки conj., 641
хәлдә forms adv., 606
хәтле postp., 535 a-g; subst., 574; as intens. part., 535 h
хәтле betw. a rep. n., 537 and Note
хәтта as conj., 626, 678
хәтта part., 722

Ч

+ча, +чә n. suf., 135
+ча, +чә adj. suf., 262 b, 320, 325, 327
+ча, +чә form. adv. from n. in nom., 591 a-d; in dat., 591 e-g; from v. n. in -у, 591 h; from relat. adj., 591 j-o
+чак, +чәк n. and adj. suf., 136, 263
-чак, -чәк, -чык, -чек adj. suf. on v., 283
чак postp., 518, чагында, чакта
чак adv., 581, Note, a-d
чаклы/чикле postp., 536 a-h; subst., 574
чаклы betw. a rep. n., 537
чама w. num., 368
чама postp., 519, чамасы/чама(сын)да; w. conjug. v. forms, 576
+чан, +чән adj. suf., 264
+чан, +чән forms adv., 592
+че n. suf., see +чы
-че part., see -чы
-че on imp., see -чы
-чек adj. suf. on v., see -чык
+чек n. suf., see +чык
-чек n. suf. on v., see -чык
+чел adj. suf., see +чыл
+челек n. suf., see +чылык
+чен n. suf., see +чын
чикле, see чаклы, 536 h
чирек, 334, 335, 336, 355, 356
+чы, +че n. suf., 137 a-b
+чы, 593
-чы, -че part., 723
-чы, -че part. on imp., 933-936
-чык adj. suf. on v., see -чак
+чык, +чек n. suf., 138
-чык, -чек n. suf. on v., 171
+чыл, +чел adj. suf., 265
+чылык, +челек n. suf., 139
+чын, +чен n. suf. 140
чынлап та, 779 a
чыннан да, 779 a
+чә n. suf., see +ча
+чә adj. suf., see +ча
+чә forms adv., see +ча
+чәк n. suf., see +чак
-чәк adj. suf. on v., see -чак
+чән adj. suf., see +чан
+чән forms adv., see +чан
чөнки conj., 663, 678
чү, чүгез interj., 795 a-c

Ш

-ш, -ыш, -еш n. suf. on v., 164
-ш-, -ыш-, -еш- recip. suf., 883, 884 a and Note, b-d, 885, 886
-ш- on fact. v. stems, 902
-ш- insep., 891
-ш, -ыш, -еш v. n., 1209
-ш as a true n., 1213
-ш in comp., 1214
-шли, see -шлый
-шлый, -шли, 1215 and Note
-шлый булу, 1216
-ш(ым, etc.) +dat., 1210; +loc., 1212; +abl., 1212; in dat. followed by a v. adv. in -a, pat. килә-килешкә (килешенә), 1211
-ш^{o}к /ş^{o}q, ş^{o}k/ adj. suf. on v., 284
шакмак /şaqmaq/ n. class., 350
шактый indef. num. adj., 382
+шар num. suf., see +ар
шаять, 779 c
шикелле postp., 520; subst., 574; w. relat. adj., 575; w. conjug. v. forms, 576; used in pairs, 577; in comp., 616
-штер-, see -штыр-
-штыр-, -штер-, 901
-штыр-, -штер, -ыштыр-, -ештер- freq. v., 1309 2, 1317
-штыргала, 1318
шул dem. pron., 414, 416 and Note, 420; subst., 425-427
шул as part., 428
шул исәптән paren. exp., 779 h
шулкадәр in comp., 318
шул сәбәпле, 664
шул сәбәптән, 664
шултикле in comp., 318
шул ук, 720 h
шул уңайга, 605 a
шулхәтле in comp., 318
шулчаклы in comp., 318

шулай, 414-416, 423
шулай да conj., 639, 678
шулай итеп, 599
шулай ук, 627 and Note, 720 h
шулар, 414, 416; subst., 425, 426, 427
шунда ук, 720 h
шундый(лар), 414, 423; subst., 425, 426
шундый ук, 720 h
шунлыктан, conj., 664, 678
шунсыз, 244, Note
шуның аркасында conj., 664
шуның өчен conj., 664
шушы, 414, 416, 418, 425, 426
шушылай, 414, 415, 416, 423
шушы(лар), 414, 416 and Note, 418; subst., 425, 426
шушында ук, 720
шушындый(лар), 414, 423; subst., 425, 426
шуңа(р) күрә, 664
шуңарчы, 416, 593
-шыл-, -шел-, 887
+шәр num. suf., see +ар

Ы

+ы, +е, +сы, +се poss. suf., 175 a, j, 191 and Note, 192, 193, 195, 196; spec. func., 198 a-d, 199, 321 2; +ы form. adv., 598; on card. num., 381
-ы, -е adj. suf. on v., 285
+ы, +е- v. suf. on n., 835
+ы P. izafet, 221, 222, 329, 330
+ыбыз poss. suf., see +быз
+ыгыз poss. suf., see +гыз
-ыгыз p. end., see -гыз
-ыгытыл, pass. of intr. v., 873 c
-ые (иде), see ие
-ыз-, -ез- fact. suf., 893, 894 8
+ый A. adj. suf., see +и
-ый prt. stem and 3rd p. sg., see -а
-ый күр, see -а күр
-ыйк, -ик 1st p. pl. opt., 943, 945-948
-ыйм, -им 1st p. sg. opt., 943 1-5, 944, 946 a-b, 947, 948
-ыйсы, see -асы
-ыш, see -ш
-ың old imp., see -ң
+ык-, +ек- v. suf. on n., 836
+ыл, +ел adj. suf., 266
-ыл- pass. suf., see -л-
-ыл- on fact. v. stem, 903
+ылда-, +елдә- v. suf. on interj., 826; on on. poet. w., 814, 826
-ылдыр-, see -лдыр-
+ылты, +елте n. suf. on on. poet. w., 819
(ы)лҗым, (е)лҗем, 320
+ым poss. suf., see +м
-ым, -ем adj. suf. on v., 286
-ымсыра, see -мсыра
-ымта, -емтә n. suf. on v., 172
+ын n. suf., 141
-ын adj. suf. on v., see -ан
-ын, -ен n. suf. on v., 173
+ын forms adv., see +м
-ын- pass. suf., see -н-
-ын- refl. suf., see -н-
-ын, -ен, -сын, -сен + same w. rep. in its basic form, or vice versa, pat. чынын чын, хыял хыялын, бар барын, 1238
-ындыр, see -ндыр
-ынкы, -енке adj. suf. on v., 287
-ынкыра, see -нкыра
+ынчы num. suf., see +нчы
+ынчыдан, see +нчыдан
+ынчыл num. suf., see +нчыл
-ып, see -п
-ыр n. suf., see -р
-ыр-, -ер- fact. suf., 893, 894 7
-ыр, fut. 1 stem, see -р; partic., see -р
-ыт- fact. suf., see -т-
-ыч, -еч n. suf. on v., 174
-ыч adj. suf. on v., see -ач
-ыш n. suf. on v., see -ш
-ыш adj. suf. on v., 288
-ыш insep., see- -ш-
-ыш- recip. suf., see -ш-
-ыш- on fact. stem, see -ш-
+(ы)шар num. suf., see +ар
-ыштыр-, see -штыр-
-ышыл-, see -шыл-
+ың poss. suf., see +ң

Э

элек postp., 570 a-c
эх, әх interj., 796
эч postp., 521: 1. эченә, 2. эчендә, a-c, 3. эченнән, a-c
эш as pron., 450

Ю

югыйсә, юкса conj., 642, 678; part., 724
юк ind. lack of poss., 206-209; in neg. comp., 315
юк mod. w., 732, 734-738, 739 a-e, 1197
юк paren. w., 779
юк түгел, 764
юк түгел, бар, 764 b
юкса, see югыйсә
юл postp., 522, юлында, юлы белән

Я

я (йә) conj., 647
я (йә) ... я (йә) cor. conj., 649
я (йә) ... яисә cor. conj., 649
я (йә) ... яки cor. conj., 649
я, ягез /jə, jəgez/ interj., 797 a-h
я /jə/ сәнә, 930
ягъни subord. conj., 659 a-b
яисә /jəisə/ conj., 648
як as pron., 452
як postp., 523; 1. ягына, 2. ягында, a-b, 3. ягыннан, a-c
яки /jəki/ conj., 646
яки ... яки cor. conj., 649
якын, 368, Note
якын postp., 554 a-b
ян /jan/ postp., 524, 1. янына, 2. янында, a-d, 3. яныннан
янә /jənə/ conj., 624
янәсе /jənəse/, paren. exp., 779 e
янәшә postp., 540, 1. янәшә, 2. янәшәсенә, 3. янәшәсендә, 4. янәшәсеннән, a-b
ярамас, 770 a-b
ярамый, 770 a-b
ярар, 770 a-b
ярдәм postp., 525, ярдәмендә
ярты, 334, 354, 356; as indef. num., 385
ярый, 770
ярый (ярар) инде, 771
ярый ла, 772
ярыйсы, 774
ярый әле (дә), 773
ярым, 295, 354, 356 and Note
-ясы, see -асы
-ясе /jəce/, see -асы
-ячак, see -ачак
-ячәк /jəcək/, see -ачак
яшьлек /jəşlek/ n. class., 350
яңадан conj., 625

Ә

ә conj., 630, 633
ә part., 725 a-e
ә interj., 798 a-d
+ә dat., see +га
+ә n. suf., see +а
+ә- v. suf. on n., see +а- on on. poet. w., see +а-
-ә prt. stem. see -а
-ә күр imp., see -а күр-
әбәү interj., see абау
әгәр part., 726, 996
әгәр (дә) conj., 673, 996
әгәр (дә) w. cond., 996, 997 a-b, 999 a-b, 1000 2
әгәр дә мәгәр, 674
әгәренки conj., see әгәр and 996, 997 b, 999 a
әй part., 727
әй interj., 799 a-d
+әй- v. suf. on n., see +ай-
әйбер as pron., 453
әйдә генә, 687
әйдә сәнә, 930 c
-әйтел- pass. of intr. v., see -айтыл-
әйтергә дә түгел paren. exp., 779 i
әйтергә кирәк paren. exp., 779 i
әйтерсең (лә) conj., 668, 678
әйттең инде, 696 b
әйтү form. phr. v., 848
әйтү + poss. suf., 1191 a-c
әл A. def. art., 190 a-d; in gen., 223, 224
+әл v. suf. on n., see +л-
әлбәттә paren. exp., 779 a
әле part., 728 a-k
әле гәнә, әле ... гына, 728 h
әле дә, 728 i
әле w. imp., 937-939; w. optative, 948
әле ... әле cor. conj., 652
әллә form. indef. pron., 435, 437, 438
әллә part., 729 a-d
әллә ... -асымы, 1123 c
әллә тагы, 729 d
әллә ... әллә, 650
+әм, see +ам

эмма /əmmə/ conj., 630, 632, 678
эмма лэкин, 679
-эн adj. suf. on v., see -ан
+эн (A.), see +ан
энэ, 414, 415, 424 a-b
энэ, see менэ
+эр num. suf., see +ар
-эр v. suf. on v., see- -р-
-эр- fact. suf., see -ар-
-эр, aff. fut. stem, see -р; partic., see -р
+эс n. suf., 142
-эсе, see -асы
эстэгъфирулла exclam., 803
эх interj., see эх
-эч adj. suf. on v., see -ач
-эчэк, see -ачак
эүвэл postp., 571
+эүлэп num. suf., see +аулап

Ө

өр, 314 1 c
өс(т) postp., 526, Note, 1. өстенэ, a-c, 2. өстендэ, a-c, 3. өстеннэн, a-e
өтер in dec. frac., 352
өчен postp., 527 a-h
өченме? 954

Ү

-ү n. suf., 143
-ү n. suf. on v., see -у
-үен, see -уын
үз, 197, 410
үз + poss. suf., 197, 399-403, 404 1 a-b and Note, 2, 409
үзе, 405
үзебезнеӊ poss. pron., 197
үзегезнеӊ poss. pron., 197
үзем генэ, 406
үземнеӊ poss. pron., 197
үзенеӊ poss. pron., 197
үзеӊнеӊ poss. pron., 197
үзлэренеӊ poss. pron., 197
+үк n. suf., see +ук
үк part., see ук
-үле, see -улы
үтэ intens., 314 c, 615 c
үтэ, үтэли postp., 528
үтэли post., see үтэ
-үче n. suf. on v., see -учы
-үче, see -учы
-үчелек, see -учылык
-үчэн, see -учан

Җ

җиде coll., 344
җир as pron., 451
җитмеш coll., 346
җитмэсэ, 1021 a

Ң

+ң, +ың, +еӊ poss. suf., 191 and Note, 192, 193, 195, 196
-ң, -ың, -еӊ old imp., 942, Note
-ң poss. p. end., 2nd p. sg., 957, 996

Һ

һай interj., 800 a-b
һич part., 730
һич neg. pron., 444
һичбер neg. pron., 445
һичберэү neg. pron., 445
һич + inter. pron., 443
һичшиксэз, 779 a
һэм conj., 619 a, b 1-3, c
һэм ... һэм cor. conj., 619 d
һэммэ, 434
һэр, 434
һэрбер, 434
һэркайсы, 434
һэркем, 434
һэрнэрсэ, 434
һэрхэлдэ conj., 662
һэрхэлдэ paren. exp., 779 h

PART IV
APPENDIX

List of Authors

Абдуллин, Мидхәт
Абдуллазян, Рузаль
Айдаров, С.С.
Акмал, Нияз
Аксенова, Н.Д.
Алишев, Сәлам
Алюк, Тимер
Аунай, Фаяз
Афзал, Гамил
Ахунов, Гариф

Бадыйкшан, Локман
Батулла
Баян, Нур
Баянов, Әхсән
Беляев, Ислам
Бибишев, Марат
Бикбулатов, Мөхәммәт
Бикмурзин, Ә.
Бикчурин, Шамил
Бурнаш, Фәтхи
Бәйрәмова, Фәүзия
Бәшири, Зариф
Бәширов, Гомәр
Бөдәйли, Мәхмүт

Вахит, Хәй
Вергазов, Азат
Вергазов, Иршат
Вәлиев, Диас
Вәлиев, Мансур
Вәлиев, Равил
Вәлиев, Разил
Вәлиев, Рөстәм

Гази, Ибраһим
Газизов, Ранис
Гайнуллин, М.
Гали, Мөхәммәт
Галиев, Гариф
Галиев, Марсель
Галиев, Фәнил
Галиев, Шәүкәт
Галиев, Әнас
Галиев, Әсрар
Галәү, Мәхмүт
Ганиев, Азат
Гафиятуллин, Б.
Гафури, Мәҗит
Гаффар, Әхәт
Гобәй, Гариф
Госманов, Миркасыйм
Гыйззәт, Бәян
Гыйззәт, таҗи
Гыйзәтуллин, Рафис
Гыйльметдинов, Фәрит
Гыйльми, Фәрит
Гыйләҗев, Аяз
Гыйматдинова, Нәбирә
Гыйниятуллина, Асия
Гыйрфанов, К.
Гыйффәт, Сания
Гәрәев, Мәгъсүм
Гөлшәһидә

Дунай, Фаяз
Дәрдемәнд
Дәүли, Нәби

Еники, Әмирхан

Зарипов, Изаил
Зарипов, Марсель
Зәйнашева, Гөлшат
Зәкиев, М. З.
Зәнкиев, Якуб
Зөбәерова, Диләрә
Зөлкарнәев, Фәиз

Ибраһимов, Газиз
Ибраһимов, Галимҗан
Ибраһимов, Кәрим
Ибраһимов, Мохтар
Ибраһимов, Фатих
Ибраһимов, Хәким
Ибраһимов, Шакирҗан

Ибраһимова, Әнисә
Иделле, Газиз
Измайлова, Нурия
Имамов, Вахит
Исхакый, Гаяз
Исәнбәт, Нәкый
Ихсавнова, Ләбибә
Ишморат, Риза
Ишморатова, Рәисә

Кальметов, Сәет
Камал, Галиәсгар
Камал, Шәриф
Камал, Әнәс
Камалов, Барлас
Камалов, Газиз
Кандалый, Габделҗәббар
Касыймов, Эдуард
Касыймова, Венера
Кашапов, Газиз
Кашшаф, Гази
Корбангалиев, Фәтхел
Кудаш, Сәйфи
Курбатов, Х.Р.
Кутуева, М.
Кутуй, Гадел
Кутуй, Рөстәм
Кәрами, Рәфкать
Кәримов, Камил
Кәримова, Нәзифә

Латыйп, Кави
Латыйфи, Флүс

Максуд, М.
Максудов, Рәмзи
Маликова, Мәдинә
Маннур, Шәйхи
Мингалим, Рөстәм
Минский, Габдрахман
Мифтахетдинов, Альберт
Мифтахов, Б.М.
Миңнуллин, Роберт
Миңнуллин, Туфан
Мостакаев, Каюм
Мостафин, Рафаэль
Мусин, Рәшит
Мушинский, Әхәт
Мәһдиев, Мөхәммәт
Мөхәммәдиев, Ринат
Мөхәммәдова, Гөлсем
Мөхәммәтшин, Газиз

Надиев, Рөсгәм
Насрый, Гамир
Насыйбуллин, Мәгъсүм
Нигъмәтуллин, Әхәт
Низамиев, Рашат
Нури, Зәки
Нуруллин, Вакыйф
Нуруллин, Ибраһим
Нәфиков, Рәфыйк

Расих, Атилла
Рафиков, Мәрди
Рафиков, Мәҗит
Рафиков, Сөббух
Рәкыйпов, Шамил
Рәмиев, Зөфәр
Рәмиев, Исмәгыйль
Рәмиев, Сәгыйть
Рәсуләва, Зәкия
Рәхимов, Хәмит
Рәхипов, Җәмит

Сабиров, Сафа
Сабитов, Габделхәй
Садриев, Фоат
Садыйков, Заһир
Салахов, Ибраһим
Сарьян, Хәсән
Сафиуллин, Юныс
Сафиуллина, Ф. С.
Седых, Ю.
Сәйфетдинов, Галимҗан
Сәримов, Камил
Сөләйман, Бүлат
Сөләйманов, Әхәт
Сөләйманова, Сажидә
Сүнчәләй, Срур
Сүнчәләй, Сәгыйть

Тавлин, Гурий
Такташ, Һади
Таһиров, Индус
Таһиров, Таһир
Терегулов, Гыйниятулла
Тимбикова, Кояш
Тинчурин, Кәрим

Тукай, Габдулла
Төхфәтуллин, Рафаил

Урманчы, Бакый

Фазылҗанов, Әхәт
Фаизов, Радик
Фәйзи, Мирхәйдәр
Фәйзи, Әхмәт
Фәйзрахманов, Габделбәр
Фәйзуллин, Равил
Фәттах, Нурихан
Фәтхетдинов, Зөфәр
Фәхретдинов, Равил

Халиков, Алфред Хасан
Халит, Г.
Хангилдин, В.Н.
Хантемирова, Галия
Харисов, Ренат
Хатипов, Фәрит
Хафизова, Роза
Хисмәтуллин, Х.
Хуҗин, Мәгъсүм
Хәбибуллин, Мөсәгыйт
Хәйдәрова, Ләлә
Хәйруллин, Хәким
Хәйруллин, Хәниф
Хәким, Сибгат
Хәкимов, Әхияр
Хәкимуллин, Нияз
Хәлим, Айдар
Хәмид, Ризван
Хәсәнов, Альберт
Хәсәнов, Мансур
Хәсәнов, Мәхмүт
Хәсәнов, Нурислам
Хөсни, Фатих
Хөсәенов, Шәриф

Шакирҗанов, М.
Шамов, Афзал
Шаһимәрдәнов, Мансур
Шәйдуллина, Луиза
Шәйми Мөхәммәг
Шәкүров, Сәет
Шәмин, Әбрар
Шәмси, Солтан
Шәрифуллин, Мәсгут
Шәрәфи, Габдулла
Шәфигуллин, Фаил

Юзеев, Илдар
Юзиев, Нил
Юлтый, Давыт
Юныс, Миргазиян
Юсыпов, Мөнир
Юсыпов, Р.Д.

Яруллин, Фәнис

Әдһәмова, Гөлчәчәк
Әдһәмова, Сәрвәр
Әйди, Тәүфикъ
Әминов, Юныс
Әмир, Мирсәй
Әмири, Кәрим
Әмирхан, Фатих
Әпсәләмов, Габдрахман
Әхмәдиев, Шәһит
Әхмәт, Абдулла
Әхмәтҗанов, Роберт
Әхмәтҗанов, Ю.Ә.
Әһлиуллина, Фирдәвес

Үзиле, Газиз

Җаманаклы, К.
Җиһангирова, Шәмсия
Җәләл, Садри

Һади, Закир

List of Tatar Names

with Initial, Medial or Final в (В-, -в-, -в), га (Га-, -га-, -га), ка (Ка-, -ка-, -ка), я (Я-, -я-, -я), Initial Го-, Ко- and with Medial or Final ия (-ия-, -ия), ыя (-ыя-, -ыя) in their Written Form

Note: Tatar names containing in their written form any of the above letters or syllables are pronounced differently from the way they are written and, taken by themselves in their basic form (nominative), they often offer no clue to determining the accepted pronunciation.

The following list represents an attempt to show, by means of the almost phonetic latinized Tatar alphabet (Jaņalif) the pronunciation of such names (and some surnames) occurring in the grammar.

See 1, Phonetic Alphabet and 89, The Latinized Tatar Alphabet.

Айсетдин / Ajsetdin
Алия / Aliə
Аля / Alja
Асия / Asiə
Афзал / Afzal
Ахияр / Axijar
Аяз / Ajaz
Бакый / Baqi
Баязит / Bajazit
Бибигайша / Bibiƣajşa
Бәдига / Bədiƣə
Бәдигыльжамал / Bədiƣelçamal
Бәхтияр / Bəxtiər
Вакыйф / Waqif
Валия / Waliə
Васил / Wasil
Вафа / Wafa
Вахит / Waxit
Вилдан / Wildan
Вәгыйз / Wəƣiz
Вәдүт / Wədyt
Вәкил / Wəkil
Вәли / Wəli
Вәлия / Wəliə
Вәрәкыя / Wərəqiə
Вәсилә / Wəsilə
Дәүләтяров / Dəwlətjarov
Габбани / Ƣabbani
Габбас / Ƣabbas
Габделбәр / Ƣəbdelbər
Габделвәли / Ƣəbdelwəli
Габделгазиз / Ƣəbdelƣəziz
Габделкәрим / Ƣəbdelkərim
Габделхак / Ƣəbdelxaq
Габделхәй / Ƣəbdelxəi
Габделхәмит / Ƣəbdelxəmit
Габделҗәббар / Ƣəbdelçəbbar
Габдерәкыйб / Ƣəbderəqib
Габдерәхим / Ƣəbderəxim
Габдессабир / Ƣəbdessabir
Габдессәләм / Ƣəbdessələm
Габдрахман / Ƣabdraxman less often Ƣəbdraxman
Габдрсәхәт / Ƣəbdrsəxət
Габдулла / Ƣabdulla
Габитов / Ƣabitov
Габсаттар / Ƣabsattar or Ƣəbsattar
Гадел / Ƣədel
Гаделша / Ƣədelşa
Гадилә / Ƣadillə or Ƣədilə
Газдал / Ƣazdal
Гази / Ƣazi
Газиз / Ƣəziz
Газизә / Ƣəzizə
Газизҗан / Ƣəzizçan
Газимә / Ƣazimə
Гайнан / Ƣəjnan, more often Ƣajnan
Гайнетдин / Ƣəjnetdin
Гайни / Ƣəjni
Гайникамал / Ƣəjnikamal
Гайния / Ƣəjniə
Гайнулла / Ƣəjnulla or Ƣajnulla
Гайсә / Ƣəjsə
Гайфетдин / Ƣəjfetdin
Гайфи / Ƣəjfi
Гайфулла / Ƣəjfulla or Ƣajfulla
Гайшә / Ƣəjşə or Ƣajşə
Гали / Ƣəli

Галибәк / Ƣəlibək
Галим / Ƣəlim or Ƣalim
Галимхан / Ƣalimxan
Галимә / Ƣalimə or Ƣəlimə
Галимҗан / Ƣalimçan
Галинур / Ƣalinur or Ƣəlinur
Галиулла / Ƣəliulla
Галихан / Ƣalixan
Галия / Ƣaliə
Галиябану / Ƣaliəbanu
Галиәкбәр / Ƣəliəkbər
Галиәсгар / Ƣəliəsƣər
Галләм / Ƣəlləm
Галләметдин / Ƣəlləmetdin
Галәветдин / Ƣələwetdin
Гамзат / Ƣamzat
Гамил / Ƣamil
Гамир / Ƣamir
Ганбәр / Ƣanbər or Ƣənbər
Гапсамат / Ƣapsamat
Гапсаттар / Ƣapsattar
Гаптерахман / Ƣapteraxman
Гаптерәшит / Ƣapterəşit
Гариф / Ƣarif
Гарифә / Ƣarifə
Гарәпша / Ƣərəpşa
Гарәфи / Ƣərəfi
Гасимә / Ƣasimə
Гасрый / Ƣasri
Гафиф / Ƣəfif
Гафифә / Ƣəfifə
Гафия / Ƣafiə
Гафур / Ƣafur
Гафури / Ƣafuri
Гаффар / Ƣaffar, less often Ƣəffar
Гашыя / Ƣaşiə
Гаяз / Ƣajaz, less often Ƣəjaz
Гаяров / Ƣajarov
Гоббәй / Ƣɵbbəj
Гобәйдулла / Ƣɵbəjdulla
Гомәр / Ƣɵmər
Горфай / Ƣɵrfaj
Гыйниятулла / Ƣiniətulla
Гөлия / Gɵliə
Гөлфәрваз / Gɵlfərwaz
Гөлшаян / Gɵlşajan
Давыт / Dawьt
Дания / Daniə
Дәүләтяров / Dəwlətjarov
Заркай / Zarqaj
Зыя / Zia
Зәкия / Zəkiə
Зөлфия / Zɵlfiə
Зөя / Zɵjə
Ильяз / Iljaz
Ильяс / Iljas
Илһамия / Ilhamiə
Иргали / Irƣəli
Исак / Isaq
Исхак / Isxaq
Ишнияз / Işniaz
Кави / Qawi
Кадербану / Qəderbanu
Кадимбикә / Qədimbikə
Кадрия / Qadriə
Кадыйр / Qadir
Калмурзин / Qalmurzin
Камай / Qamaj
Камал / Kamal
Камил / Kamil
Камилә / Kamilə
Камәр / Qəmər
Камәрия / Qəməriə
Карамалы / Qaramali
Карунбай / Qarunbaj
Касыйм / Qasim
Катифә / Qətifə
Кашифә / Kaşifə
Каюм / Qajum
Каһарман / Qaharman or Qəhərman
Кодрәт / Qɵdrət
Кол Гали / Qol Ƣəli
Корбангали / Qorbanƣəli
Котдүс / Qɵtdus
Кыям / Qiam
Күчәрбай / Kycərbaj
Лаля / Lalə
Локман / Loqman
Ләмига / Ləmiƣə
Ләрия / Ləriə
Мавия / Mawiə
Максуд / Maqsud
Малик / Malik
Марзия / Marzia
Маһибикә / Mahibikə
Миргазиян / Mirƣazijan
Миргали / Mirƣəli
Миркасыйм / Mirqasim
Миркәй / Mirkəj
Миңлекамал / Minꞑekamal

Мокатдəс / Mɵqətdəs
Моратбакый / Moratbaqi
Мəрвия / Mərwiə
Мəрзия / Mərziə
Мəрьям / Mərjəm
Мөкатдимə / Mɵqətdimə
Нажия / Naçiə
Нияз / Niaz
Ногман / Noƣman
Нургали / Nurƣəli
Нурия / Nuriə
Нəкыя / Nəqiə
Нəфига / Nəfiƣə
Нəүфəл / Nəwfəl
Рабига / Rabiƣə
Равил / Rawil
Разия / Razia
Раушания / Rawşaniə
Рива / Riwa
Ризван / Rizwan
Рифгать / Rifƣət
Рухания / Ruxaniə
Рухия / Ruxiə
Рəгыйлə / Rəƣilə
Рəкыйп / Rəqip
Рəмзия / Rəmziə
Рəфкать / Rəfqət
Рəүкыя / Rəwqiə
Рөкыя / Rɵqiə
Садыйк / Sadiq
Сайра / Sajra
Сания / Saniə
Сафия / Safiə
Сибгатуллин / Sibƣatullin
Сибгать / Sibƣət
Суфия / Sufia
Сəгадəт / Səƣədət
Сəлви / Səlwi
Сəрвəрбикə / Sərwərbikə
Сəрия / Səriə
Сəрьян / Sərjan
Сəфəргали / Səfərƣəli
Сөембикə / Sɵjembikə
Сөмəя / Sɵməjə
Сүрия / Syriə
Талия / Taliə
Тахау / Taxaw
Тимергали / Timerƣəli
Тукай / Tuqaj
Тəлгать / Təlƣət
Фаизə / Faizə
Фарукжан / Faruqçan
Фаягөл / Fajagɵl
Фидая / Fidaja
Фиргали / Firƣəli
Фирдия / Firdiə
Фəйзелкəбир / Fəjzelkəbir
Фəрхия / Fərxiə
Фəүзия / Fəwziə
Халикъ / Xaliq
Хасиятулла / Xasiətulla
Хажия / Xaçiə
Хыялетдин / Xialetdin
Хəмдия / Xəmdiə
Хəяли / Xəjəli
Хəят / Xəjat
Шига / Şiƣa
Шəвəли / Şəwəli
Шəмсия / Şəmsiə
Шəфика / Şəfiqa
Шəүкəт / Şəwkət
Язидə / Jəzidə
Янбулат / Janbulat
Ярмиев / Jərmiev
Ярмөхəммəт / Jarmɵxəmmət
Яссəр / Jəssər
Яфиз / Jafiz
Яхъя / Jaxja
Яшəр / Jəşər
Әбелгаяз / Əbelƣəjaz
Әбүгалисина / Əbyƣəlisina
Әгъзəм / Əƣzəm
Әкрам / Əkram
Әлфия / Əlfiə
Әнвəр / Ənwər
Әсгар / Əsƣər
Әсгать / Əsƣət
Әхмəтвəли / Əxmətwəli
Җəүдəт / Çəwdət
Җəүһəрия / Çəwhəriə
Һидият / Hidiət
Һəдия / Hədiə